

TELŠIAI

ATMINTIES KNYGA

TELŠIAI

ATMINTIES KNYGA

Žemaičių muziejus
ALKA | 2022

PROJEKTĄ IŠ DALIES
FINANSUOJA

PROJEKTĄ ĮGYVENDINA

PROJEKTO RĖMĖJAI

David and Barbara B. Hirschhorn
Foundation

TELŠIAI. Atminties knyga, 2022

Vertimas į lietuvių kalbą iš Telšių žydų bendruomenės Yizkor (Atminimo) knygos Telšiai,
sudarytojas Izaokas Alperovičius

© Tel Avivas, 1984

Pirmasis lietuviškas leidimas

Sudarytoja ir mokslinė redaktorė Lara Lempertienė

Iš hebrajų kalbos vertė Lara Lempertienė, straipsnį „Telšių gyvenimas“ – Sergejus Kanovičius

Iš jidiš kalbos vertė Goda Volbikaitė, konsultavo Lara Lempertienė ir Paul Piwnicki,

rabino E.-M. Blocho straipsnį „Telšių ješiva“ – Roza Bieliauskienė

Redaktorė

Nijolė Laukytė

Poezijos redaktorė

Irena Daubarienė

Dizainerė-maketuotoja

Jūratė Juozėnienė

Recenzentai:

Dr. Aušrelė Marija Pažėraitė

(Vilniaus universitetas)

Dr. Hektoras Vitkus

(Klaipėdos universitetas)

Leidėjas

Žemaičių muziejus „Alka“

Knyga išleista įgyvendinant projektą „Telšių atminties knyga:

Holokausto nutrauktas žydų bendruomenės gyvenimas“

Projekto vadovė

Loreta Norvaišienė

© Žemaičių muziejus „Alka“, 2022

© Spaustuvė KOPA, 2022

© Roza Bieliauskienė, 2022

© Sergejus Kanovičius, 2022

© Lara Lempertienė, 2022

© Goda Volbikaitė, 2022

ISBN 978-609-8234-32-9

Turinys

10	Ižangos žodis Loreta Norvaišienė
12	Gyvųjų balsai Lara Lempertienė
25	Įvadas Dovas Levinas
28	Draugijos tarybos ir redkolegijos pratarmė
31	Paminklas Telšių bendruomenei Izaokas Alperovičius
34	I skyrius ŽYDIŠKŲJŲ TELŠIŲ ISTORIJA
36	Telšiai
39	Telšiai
40	Telšiai
41	Telšių žydų bendruomenės istorija Samuelis Natanovičius
58	Apie praėjusius laikus Berlas Kahanas
78	Telšiai Rabinas Efraimas Ošris
80	Telšiai
84	II skyrius TELŠIŲ JEŠIVOS RABINAI IR INSTITUCIJOS
86	Telšių ješiva Samuelis Natanovičius
98	Ješivos raida Rabinas Abraomas Šošana
130	Telšių gyvenimas Rabinas Samuelis Kolis
135	Mano studijų metai Telšių ješivoje (1904–1908) Rabis prof. Simcha Asafas
148	Telšių nuotrupos Meiras Bogdanovskis (Šeli)
158	Rabinas Abraomas-Izaokas Blochas Hilelis Zaidmanas
170	Telšių ješiva Rabinas Elijas-Meiras Blochas
176	Penktieji metai Telšių ješivoje N. M. Averbuchas
178	Palaimintojo atminimo Gaonas Elijas-Meiras Blochas
180	Švietimo titanas Mozė-Judas Gleicheris
182	Agudistas Rabinas Meiras Pantelis
186	Telšių ješivai – šimtas metų

200	III skyrius	ASMENYBĖS IR PORTRETAI
202	Pavyzdingo pedagogo portretas Abraomas Ronas	
206	Dr. Izaakas-Rafaelis Halevis Ecijonas – tikėjimo ir mokslo žmogus Rivka Nave	
207	A. Hercfeldas – žvilgsnis į praeities dienas Eliezeris Gordonas	
216	Blechmanų šeima Dr. Malka Israeli	
223	Joselis Baal-Šemas Chasia Goldberg	
224	Rabinas Judas-Liberis Hiršovičius Aleksandra-Ziza Hiršovič	
225	Tai buvo keturi broliai Levis Šalitas	
227	Rabadų šeima Rabinas Izraelis-Jokūbas ben Jerachmielis Rabadas	
230	„Korčakas“ iš Telšių geto Chasia Goldberg	
232	Mano šeima – Zingeriai iš Telšių Chana-Rachelė Taic	
235	Telšiškių Zeligo ir Elijo Kacų-Akermanų šeima Lėja Ariel	
237	Mano šeima Telšiuose Juozapas Eliezeris	
238	Kalvis Icė Chasia Goldberg	
239	Mano Telšių šeimyna Tuvija Baal-Šemas	
241	„Rovneris“ Chasia Goldberg	
244	IV skyrius	ATSIMINIMAI
246	Kasdiena, atsiminimai ir visuomeninis gyvenimas Dr. Malka Israeli	
250	Mano gimtiesiems Telšiams atminti Šošana Holcberg	
257	Gimnazistės iš miestelio atsiminimai Rivka Nave	
261	Mano svajos Eda Goldraich	
262	Mano miestelis Telšiai Abraomas Berkmanas	
265	Šabo vakarai mūsų namuose Šošana Holcberg	
269	Pirmosios miesto žydų aukos (1914–1918) Zeevas Noikas (Nojus)	
271	Mano šeima Estera Gavurin	
273	Mano vaikystės Telšiuose prisiminimai Cila Vinštein	
276	Telšių, kurių nebėra, eskizai... Malka Sirot	
277	Jaunystės prisiminimai yra švelnūs lyg pavasario drugeliai Geršonas (Griša) Volpertas	
278	Šabo sutemose Elijas Rudnickis	
280	Mano pirmi užrašai po 1927 m. apsilankymo Telšiuose Helen Hiller	
282	Švato mėnesio pradžia Telšiuose 1922 m. Jerachmielis Rabadas	
283	Mano apsilankymas Telšiuose po Holokausto Samuelis Eljašėvas	
284	Sovietmetis Lėja Zilberman	
285	Karui prasidėjus Elijas Rudnickis	
287	Pirmieji repatriantai į Palestiną iš Telšių Aba-Samuelis Urbachas	
290	Mano tėvų namai kaime Samuelis Natanovičius	
299	Mano mokytojai ir draugai Telšiuose Tuvija Baal-Šemas	
306	Mūsų miestas Telšiai Batševa Ben-Guri	
308	Vestuvės Telšiuose Tuvija Baal-Šemas	
310	Mano tėvų namai Telšiuose Batševa Švarc	
313	Telšių paveikslas Šifra Tac	
315	Antinacinės kovos keliais Hilelis Klocas	
318	Repatriantų parengiamoji stovykla „Atkaklusis“ Telšiuose Ezekielis Fleišeris	
321	Sąjunga <i>Hashomer hatsair</i> Telšiuose Chana Brodman	
323	Mūsų miesto partijos Zeevas Nojus (Noikas)	
324	Sąjūdis <i>Beitar</i> Telšiuose Meiras Joselevičius	
325	Telšiai, kurių nebėra Tuvija Baal-Šemas	
329	Telšiai, kuriuos prisimename amžinai! Cvi Brikas	

332	Šifų šeima Reizl Šochet	
335	Atminimo malda už Telšių bendruomenę Tuvija Baal-Šemas	
337	Telšių prisiminimai Sara Pier	
339	Telšiuose mergaitės siunčiamos į gimnaziją, o berniukai – į ješivą	
340	Praėjusių laikų fragmentai Pera Levinzon-Sofer	
342	Išsiūsti į tolimąjį Sibirą Geršonas (Griša) Volpertas	
344	Prisiminimų skyrelis Zalmanas Levi	
346	Buvę Telšiai Jokūbas Zlotnikas	
347	Telšiai / Atsiminimo malda Cvi Brikas	
348	Telšių „Švietimo namuose“ Nechemija Endlinas	
351	Telšiškiai, kurie iki šiol gyvi mūsų atmintyje Reizl Šochet	
357	Amžinas paminklas Cvi Brikas	
360	V skyrius	HOLOKAUSTAS
363	Dega Mordechajus Gebirtigas	
364	Telšiai	
370	Paskutinis Telšių aukų kelias Chaja Auzband	
376	Nuo Katastrofos iki atgimimo Mina Girš	
385	Holokausto dienos Jocheved Holer	
400	Laiškai iš Telšių ir apylinkės	
403	Getas, kuris mane išgelbėjo Sara Abelski	
405	Eilėraštis Sara Elicur	
406	„Gera man, kad mano bausmė buvo išmokti tavo įstatų“ Bat Ami	
414	Gėda jums, pasaulio žmonės! Sara Elicur	
415	Holokaustas Telšiuose Chana-Rachelė Taic	
419	Mano klajonės ir kova prieš nacius Mozė Rozenbaumas	
421	Kančių metai mirties akivaizdoje Batševa Švarc	
433	Prisiminimai iš Holokausto laikų Mina Karštat	
440	Iš Holokausto laikotarpio Faivušas-Šraga Kušniras	
443	Mielas Dieve / Atmink! Cvi Brikas	
444	Telšių sunaikinimas	
445	Slėptuvėje Chaja Klein-Abramovič	
446	Prisiminimai apie lemtingą laiką Sara Zajenc	
447	Kančia, skausmas ir išsigelbėjimas Sara Šavel	
452	AKO Cvi Brikas	
453	Miško prisiminimai / Pavasaris Sara Elicur	
454	Telšių sunaikinimas Mirjam Kleiner	
461	Tragiškas Telšių žydų likimas Reizl Šochet	
466	Atsiminimai apie getą ir mišką Maša Endlin	
471	Telšių žydų likimas Zuzana (Šošana) Kagan	
473	Skausmo ir kančių metai Rachelė Fulda, Chana Žak	
488	Tragiški Holokausto laikotarpio atsiminimai Chaimas-Leibas (Arjė) Šavelis	
494	Paskutiniai Izaoko (Izės) Blocho žodžiai R. Kaplan	
494	Telšiai ir jų žūtis Jokūbas Rabinovičius	
506	Saujelė atsiminimų apie Telšius Lipmanas Šifas	
509	Skausmo ir žūties metai Cvi Brikas	
515	Mūsų sūnui atminti	
519	Memorialinis sąrašas	
530	Amžinam atminimui	
542	Vardų rodyklė	
564	Vietovių rodyklė	

Įžangos žodis

Miestai, vietos, gatvės ir pastatai – tarsi atminties žemėlapiai, kuriais sekdamas, leidiesi į susitikimą su praeitimi. Į tokį susitikimą prieš keletą metų leidosi Filipas Šapiro, JAV įkurtos organizacijos „Remembering Litvaks, Inc.“ prezidentas. Keliaudamas savo senelio, Telšių ješivos studento, pėdomis F. Šapiro su žmona Aldona 2018 m. atvyko į Telšius.

Kelionės metu Filipas ir Aldona Šapiro aplankė Žemaičių muziejų „Alka“, kurio Spaudinių fonde saugoma išskirtinė knyga – I. Alperovičiaus sudaryta ir vieno iš straipsnių autoriaus – Cvi Briko muziejui padovanota žydų *Atminties* knyga „Telšiai“ (Izraelis, 1984). Šią knygą, jau už Lietuvos ribų, XX a. 6-9 deš. rašė nuo Holokausto išsigelbėję Telšių žydai. Akademinė bendruomenė, muziejininkai, tyrinėjantys Telšių krašto istoriją, ilgą laiką domėjosi *Atminties* knygos „Telšiai“ turiniu, tačiau dėl kalbinio barjero žydų gyvenimo istorija Telšiuose buvo nepasiekiamą. Knygos vertimo į lietuvių kalbą sumanymų būta anksčiau, tačiau pirmieji vertimo darbai, o kartu ir intensyvios Telšių žydų istorijos paieškos, prasidėjo su Šapiro šeimos atvykimu į Telšius. F. ir A. Šapiro iniciatyva vertėjai-savanoriai Roza Bieliauskienė ir Sergejus Kanovičius į lietuvių kalbą išvertė pirmuosius *Atminties* knygos straipsnius. Tačiau išskirtinio turinio (ypač – religinių terminų) vertimo darbus sunkino specialistų, neatlygintinai galinčių versti iš hebrajų ir jidiš kalbų, trūkumas, didelės laiko ir lėšų sąnaudos.

Minint Vilniaus Gaono ir Lietuvos žydų istorijos metus (2020 m.) bei Telšių geto sunaikinimo 80-ąsias metines (2021 m.), iš dalies finansavus Lietuvos kultūros tarybai ir Telšių rajono savivaldybei, Žemaičių muziejus „Alka“ įgyvendino projektus „Telšių Atminties knyga: miesto žydų gyvenimas“ ir „Telšių Atminties knyga: Holokausto nutrauktas žydų bendruomenės gyvenimas“, kurių pagrindinis tikslas ir yra ši – skaitytojams pagaliau pasiekiamą, iš hebrajų ir jidiš kalbų į lietuvių kalbą išversta Telšių žydų *Atminties* knyga.

Dėkojame organizacijai „Remembering Litvaks, Inc.“ ir jos prezidentui Filipui bei jo žmonai Aldonai Šapiro, p. Davidui ir Sarai Šapiro, Davido ir Barbaros B. Hiršhornų fondui (JAV), „JewishGen“ vadovui Abraomui Grolui (JAV), p. Džoisei B. Volpert, gyvenančiai Baltimorėje, Merilando valstijoje (JAV), skyrusiems finansinę paramą Telšių žydų *Atminties* knygos vertimui į lietuvių kalbą; muziejininkėms Irmai Kon-tautienei, Ajidai Stančienei, Reginai Bartkienei – žengusioms pirmuosius žingsnius knygos lietuviškojo vertimo keliu; istorikei Janinai Bucevičiui – mokslinių

konferencijų, paremtų *Atminties* knygos turiniu iniciatorei ir organizatorei. Už vertingas konsultacijas verčiant knygą dėkojame Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Judaikos tyrimų centro vadovei dr. Larai Lempertienei, „JewishGen“ projekto koordinatoriui p. Hapui Ponedelui ir „JewishGen Press“ redaktoriui Džoeliui Alpertui. Knyga papildyta vertėjos iš hebrajų kalbos ir redaktorės dr. Laros Lempertienės ir vertėjos iš jidiš kalbos Godos Volbikaitės (konsultavo Lara Lempertienė ir Paul Piwnicki) komentarais, leidžiančiais skaitytojui geriau suprasti žydų kultūrą ir jos tradicijas. Straipsnius autoriai rašė gyva, emocionaliai nuspalvinta kalba, todėl knygos puslapiuose skaitytojai sutiks vertėjų pasirinktus variantus, ne visada atitinkančius bendrinės lietuvių kalbos reikalavimus. Kai kurios knygoje publikuojamos iliustracijos, dėl prastos jų kokybės, yra pakeistos analogais iš Žemaičių muziejaus „Alka“ ir Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejaus rinkinių.

Dėkojame teksto (rašybos, skyrybos, stilistinio redagavimo) redaktorei muziejininkei Nijolei Laukytei, eilėraščių redaktorei poetei Irenai Daubarienei.

Nuoširdžiai tikimės, jog ši knyga leis kiekvienam skaitytojui atrasti istorinius Telšių žydų gyvenimo fragmetus, skatinsiančius naujai pažvelgti į miesto istoriją, tapsiančius naujų tyrinėjimų, kūrybinių inspiracijų objektu, nepalikiančius abejingų, ilgam išliksiančius atmintyje.

Projekto vadovė Loreta Norvaišienė

Gyvųjų balsai

žydiškųjų Telšių vaizdinių knyga

*Moralinę ir tautinę pareigą įamžinti savo bendruomenę
jautėm nuo pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Iš „Telšių atminimo knygos“*

Dar Antrojo pasaulinio karo metu, o ypač jam pasibaigus pradėjo vystytis va-
dinamųjų memorialinių, arba atminimo, knygų¹, skirtų įvairioms Vidurio ir Rytų
Europos žydų bendruomenėms įamžinti, žanras. Šios knygos buvo ir tebėra lei-
džiamos išgyvenusių bendruomenių narių, po karo įsikūrusių įvairiuose pasaulio
kraštuose ir prisijungusių prie jų žydų diasporos, o iš dalies ją ir suformavusių.
Šiandien tai – ištisa memorialinės literatūros šaka, atminimo knygų išspausdinta
virš tūkstančio².

Visų šių knygų struktūra yra labai panaši: tai ikikarinės bendruomenės aprašas
ir atsiminimai apie ją bei kraupus bendruomenės sunaikinimo Holokausto metu
metraštis. Memorialinių knygų tikslas – užfiksuoti atmintyje šlovingą savo tėviš-
kės bendruomenės praeitį ir pabrėžti skausmingą netektį.

Knygos sukurtos hebrajų ir jidiš kalbomis, sudariusiomis neatsiejamą prieš-
kario Europos žydų gyvenimo aspektą, tuo būdu jos tampa dar ir kalbiniu me-
morialu. Pasakojimą lydi nuotraukos, iš atminties atkurti žemėlapiai, brangių
išsaugotų suvenyrų atvaizdai.

Memorialinių knygų iniciatoriai ir sudarytojai dažniausia nėra profesio-
nalūs istorikai, literatai ar leidėjai, tai – Holokaustą, dažnai per stebuklą, iš-
gyvenę, bet daugumą artimųjų praradę bendruomenių nariai. Memorialinių
knygų tyrėjai Džekas Kugelmasas ir Džonatanas Bojarinas juos vadina „gedinčiuju

¹ Jid. *yizker-bikher* arba *sifre-zikorn*, hebr. *sifre-zikaron*.

² Skaitmeninti memorialinių knygų originalai yra Niujorko viešosios bibliotekos
tinklaraštyje:
[https://digitalcollections.nypl.org/collections/yizkor-book-
collection#/?tab=navigation](https://digitalcollections.nypl.org/collections/yizkor-book-collection#/?tab=navigation).

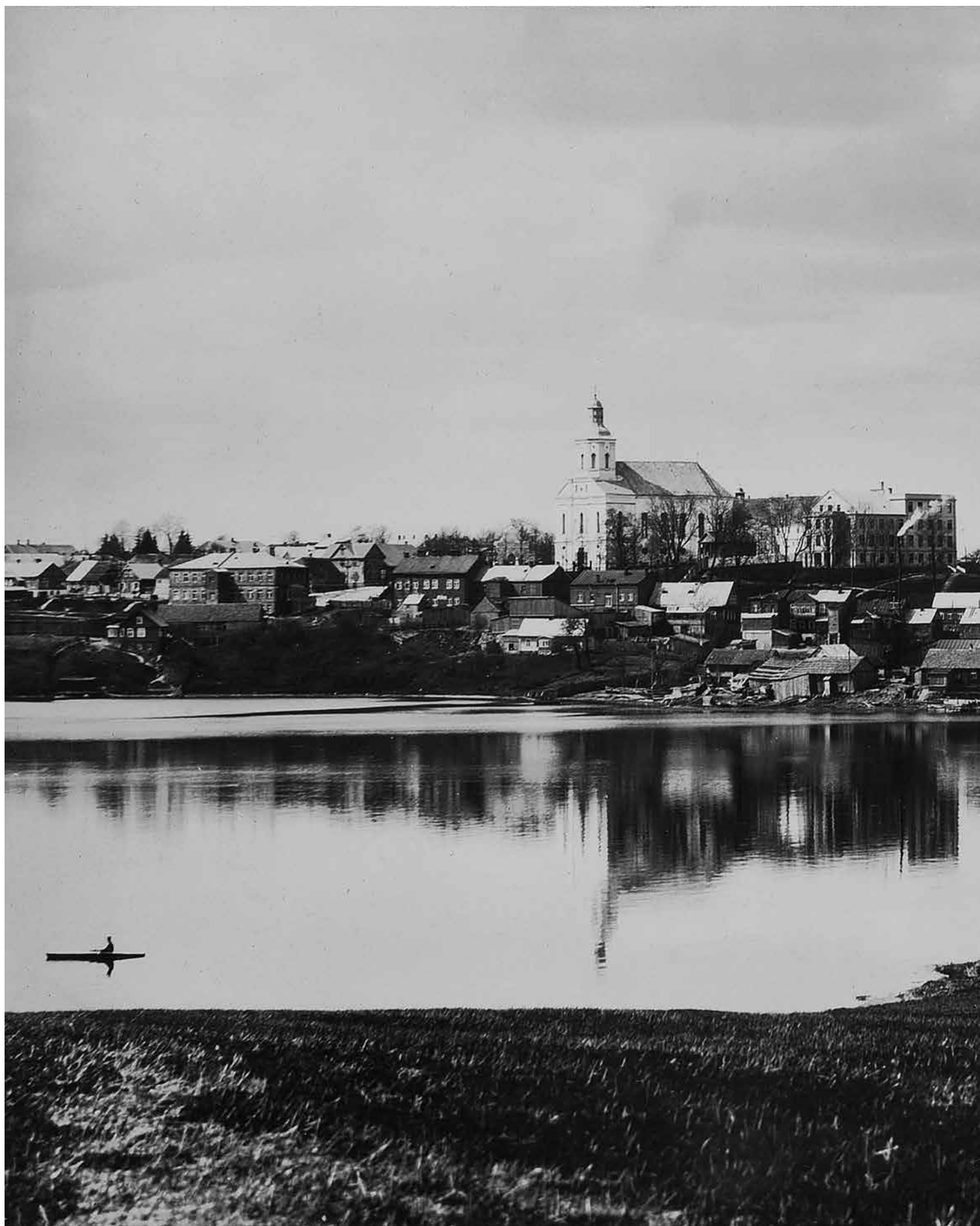
bendruomenė“³. Tiesa, žydų tekstinėje tradicijoje išlikusiųjų po didžiųjų katastrofų apibūdinimas atsirado kur kas anksčiau – dar Talmude: *sheerit yisrael* (heb. žydų tautos likutis).

Būtent toks kraštiečių telšiškių „likutis“ tapo „Telšių atminimo knygos“ sumanytojais. Atsimenant, kokia galinga ir prestižiška tarptautiniu mastu buvo Telšių žydų bendruomenė, o būtent tokia ji atkurta knygos puslapiuose, nestebina įspūdinga knygos apimtis. Jos autorių skaičius gana didelis, nors kai kurių indėlis – vos kelių puslapių apybraiža. Tačiau svarbus kiekvienas byloti pajėgęs balsas, kaip ir kiekvieno išgyvenusio siekis pasidžiaugti savo kilme bei padėti savotišką atminimo akmenuką prie šio, kaip vadina knygos sudarytojai, „paminklo Telšių bendruomenei“.

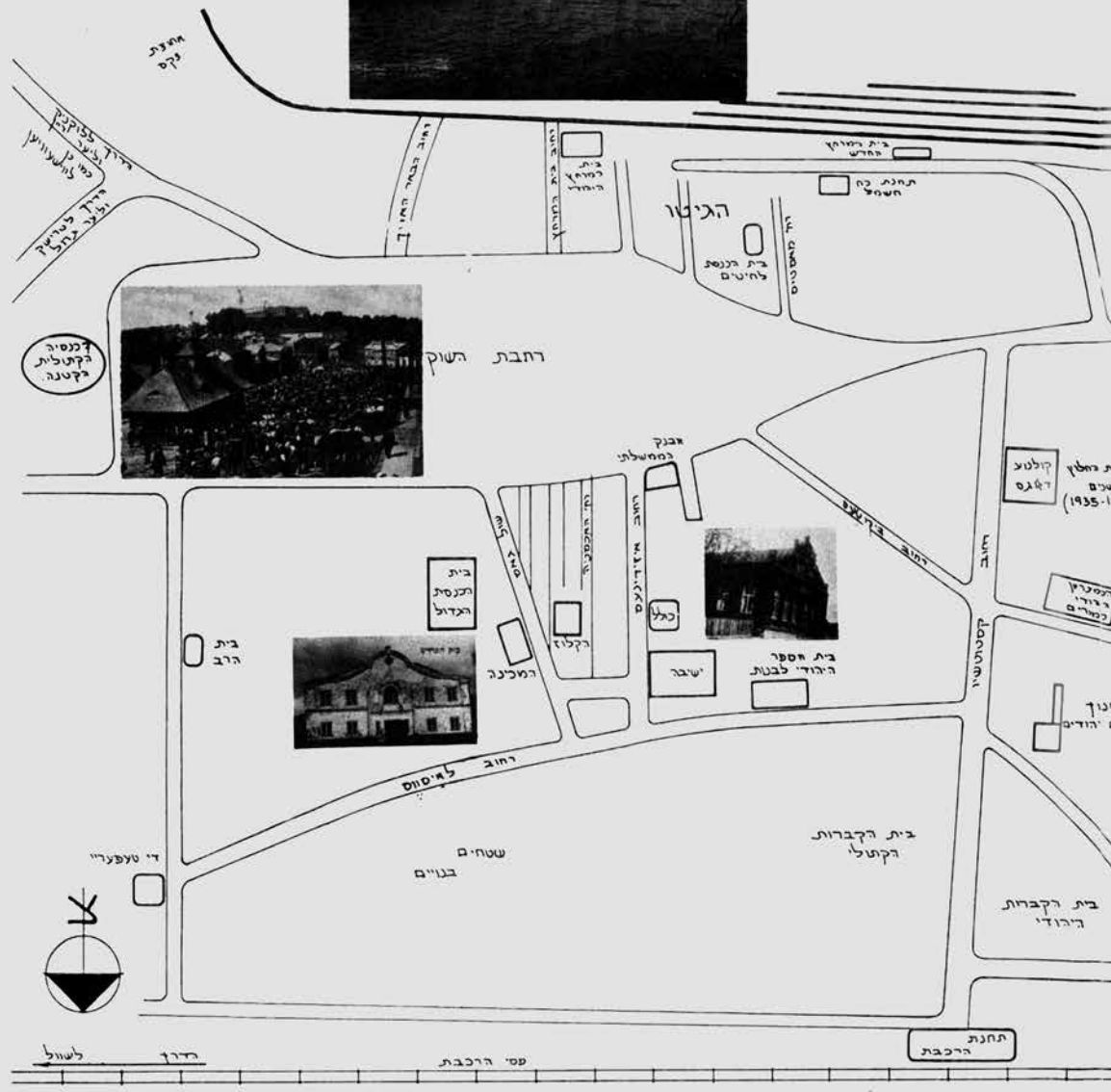
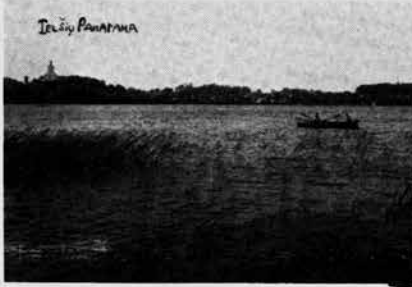
Vis dėlto memorialinėse knygose turime matyti ne tiek istorinius tyrimus, kiek simbolinę duoklę amžiams pradingusiam, knygų autorius ir sudarytojus išauginusiame ir išugdžiusiam pasauliui. Juk šie memuarai ir aprašymai atsirado ne kaip einamųjų įvykių dokumentavimas, o kaip pohlolokaustinė patirtis, jie atspindi tai, ką atvaizduoja rašančiųjų atmintis po išgyvento šoko ir traumos. Taip pat ir „Telšių atminimo knyga“ yra ne akademinė istorinė monografija, o gyvų liudijimų, kartais besiskiriančių detalių ar net faktų pateikimu, polifonija. Tačiau būtent šis knygos bruožas – gyvųjų balsų sąskambis, daro ją nepamainomu šaltiniu mums, šios dienos skaitytojams, norintiems įsivaizduoti tai, ko jau niekada nepamatysime: organiško žydų gyvenimo klestėjimą Lietuvoje.

Lara Lempertienė

3 Kugelmass J., Boyarin J. „Yizker Bikher and the Problem of Historical Veracity: An Anthropological Approach“, in: Gutman Y., Mendelsohn E., Reinharz J., Shmeruk Ch., eds. *The Jews of Poland between Two World Wars*. New York: University Press of New England, 1989, p. 522. Taip pat žr.: Roskies D., Diamant N. *Holocaust Literature: A History and Guide (Tauber Institute Series for the Study of European Jewry)*. Waltham, MA: Brandeis University Press, 2012, p. 100–104.

שרטוט אלקה זילברשטיין
(פלייטר)

KNYGOS IŠLEIDIMO KOMITETAS IR REDKOLEGIJA

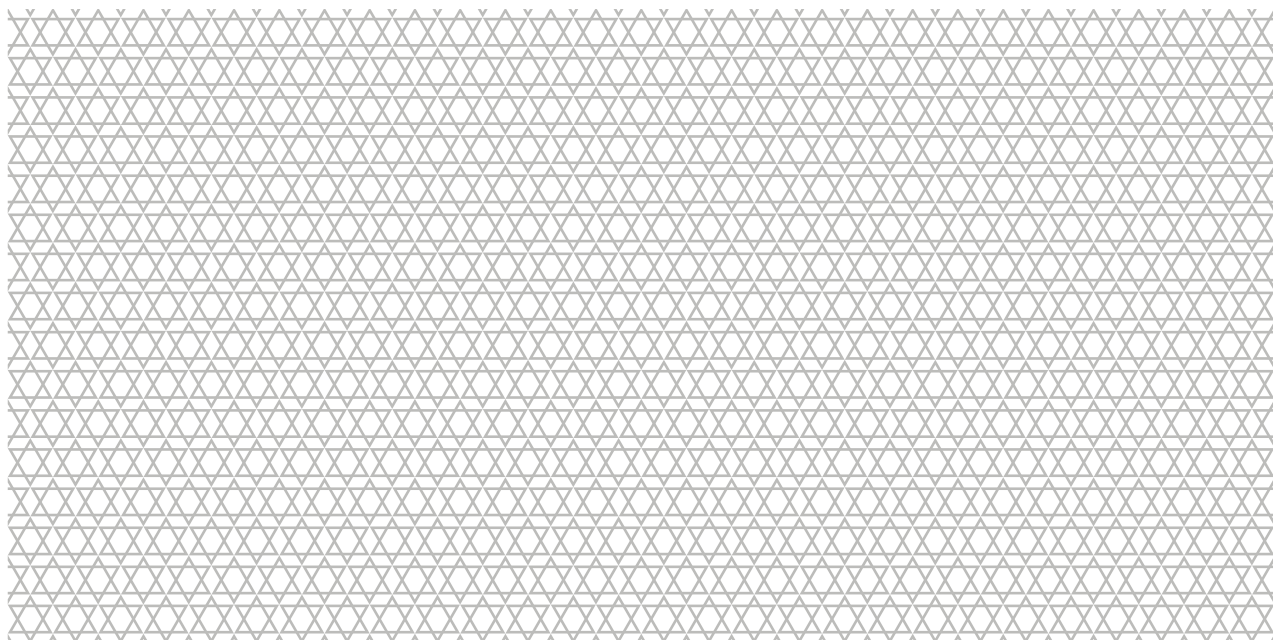
Šošana Holcberg
(merg. Jafė)

Samuelis Natanovičius

Dr. Malka Israeli
(merg. Blechman)¹

¹ Redaktorės pastaba: vardai, pavardės, terminai ir pavadinimai iš hebrajų ir jidiš kalbų perrašomi pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos rekomendacijas: https://vlkk.lt/media/public/file/Naujienos/perra%C5%A1a_hebr_pagrindn-taisykl%C4%97s_20181004_AP%C5%BEr.pdf
https://vlkk.lt/media/public/file/Naujienos/perra%C5%A1a_jidi%C5%A1-taisykl%C4%97s_20181004.pdf
<https://vlkk.lt/vlkk-nutarimai/protokoliniai-nutarimai/zydu-kulturiniu-realiju-lietuvisku-pavadinimu-sarasas>.

Tuvija Baal-Šemas²,
komiteto vadovas

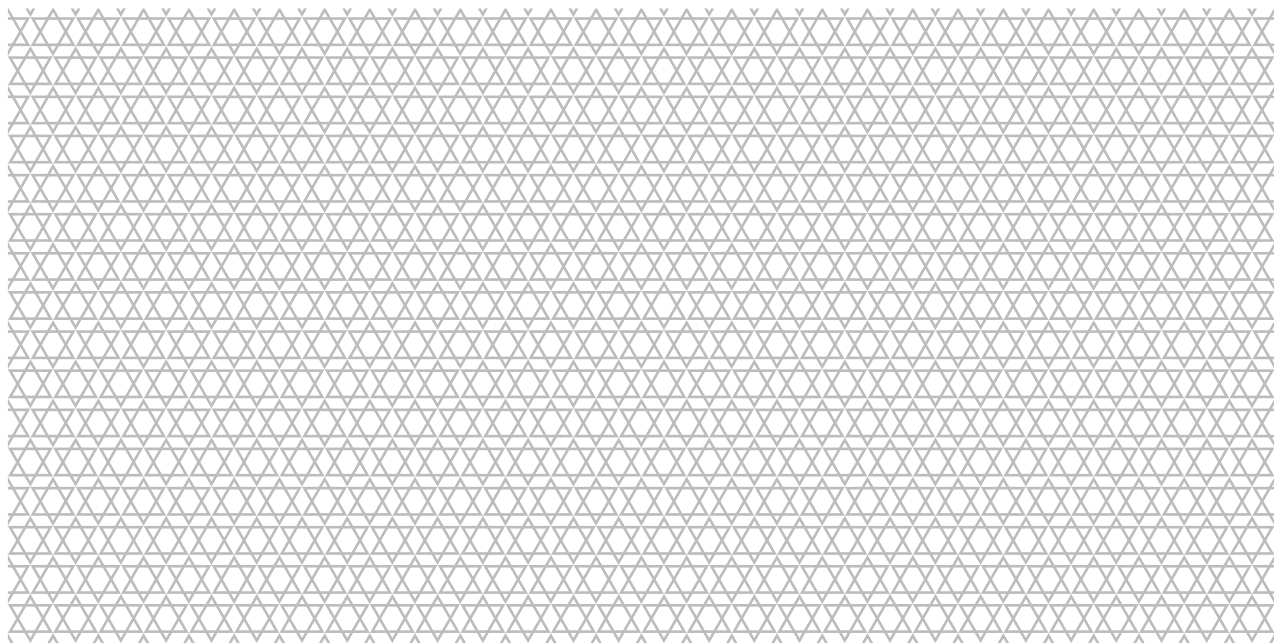
Jocheved Holer
(merg. Varejes)

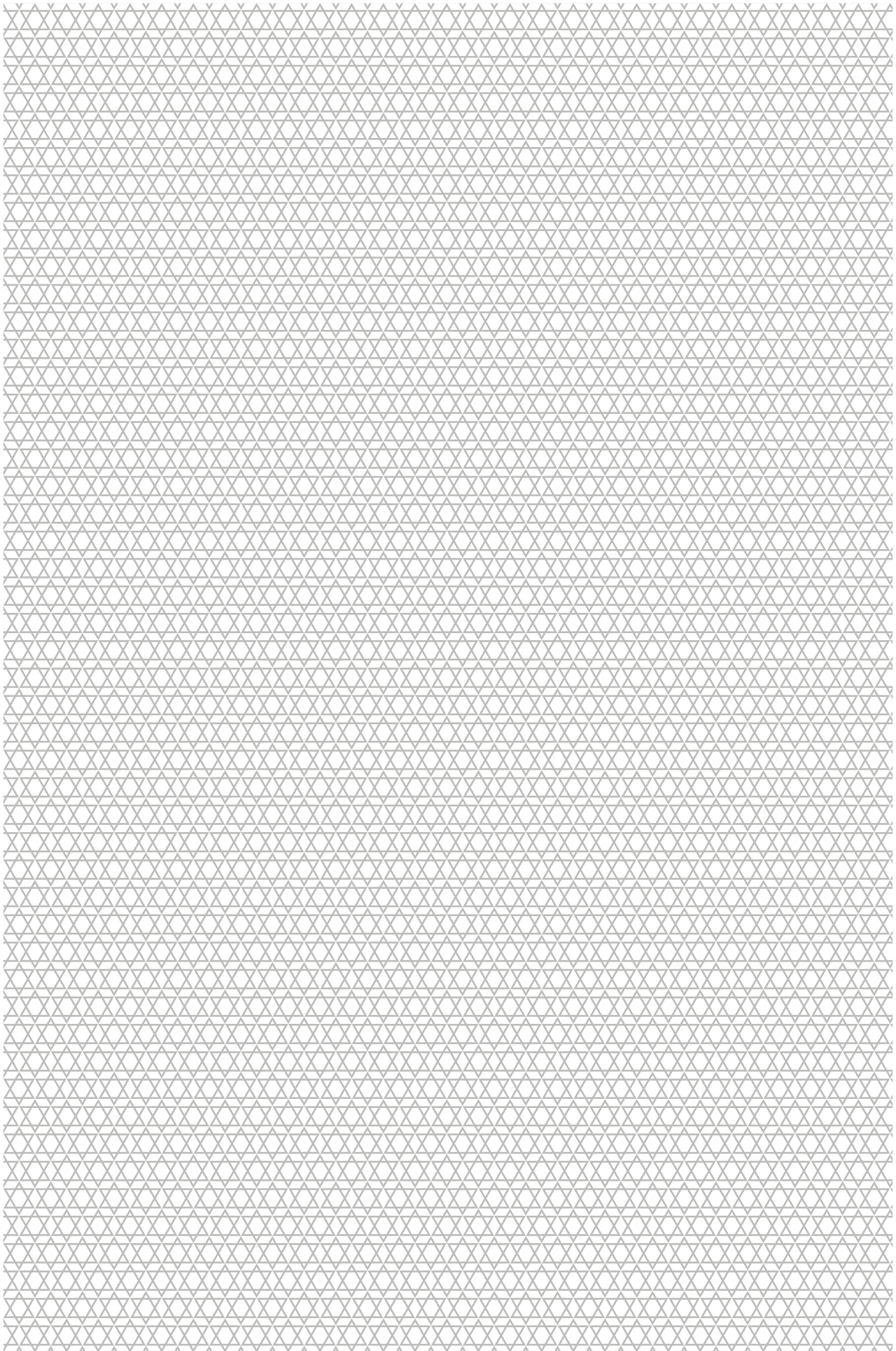
Cvi Brikas,
komiteto išdininkas

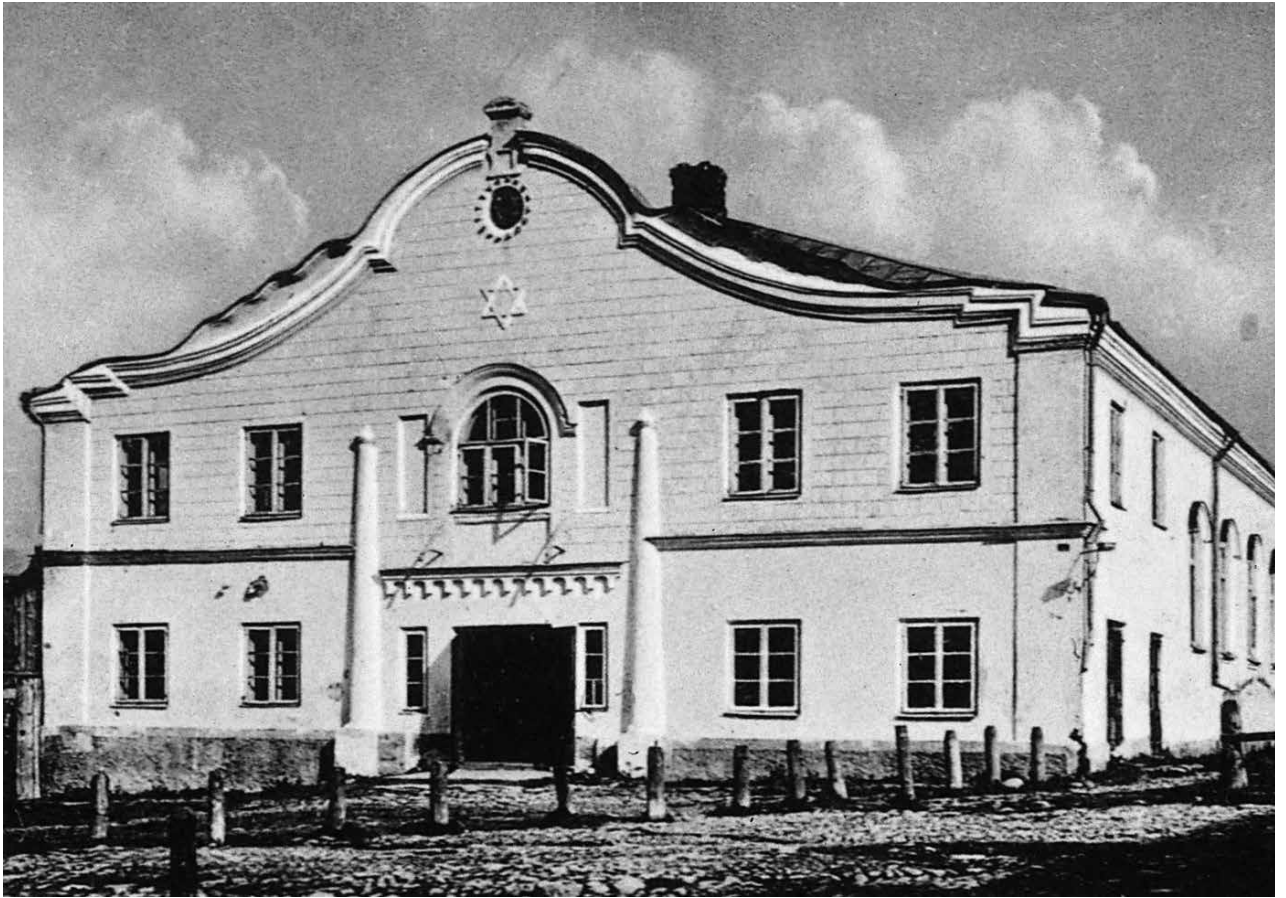

Mina Girš (merg. Bod)

² Vardai ir pavardės, kuriuos sudaro du ar trys elementai, aiškumo dėlei rašomi per brūkšnelį – red. past.

Didžioji (Baltoji) Sinagoga

Telšių atminimo
lenta Holokausto
muziejuje *Martef
Hashoa* ant Siono
kalno Jeruzalėje

Žymusis rabinas
Eliezeris Gordonas,
Telšių ješivos įsteigėjas,
rabinų teismo ir ješivos
vadovas

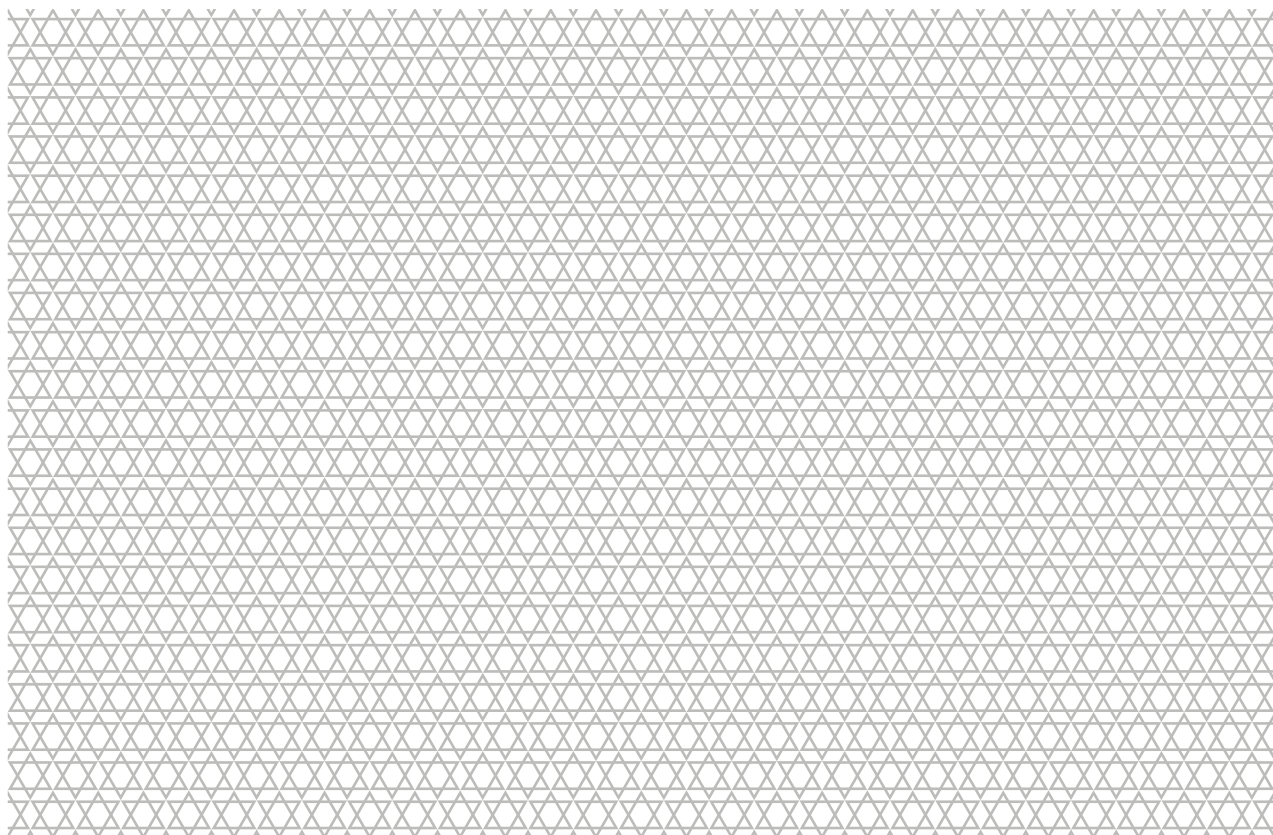
Rabinas Juozapas-Leibas
Blochas,
Telšių rabinų teismo ir
ješivos vadovas

Rabinas Abraomas-
Izaokas Blochas,
Telšių rabinų teismo ir
ješivos vadovas

Rabinas Zalmanas
Blochas,
Telšių ješivos vadovas

Rabinas Simonas Škopas,
Telšių ješivos vadovas

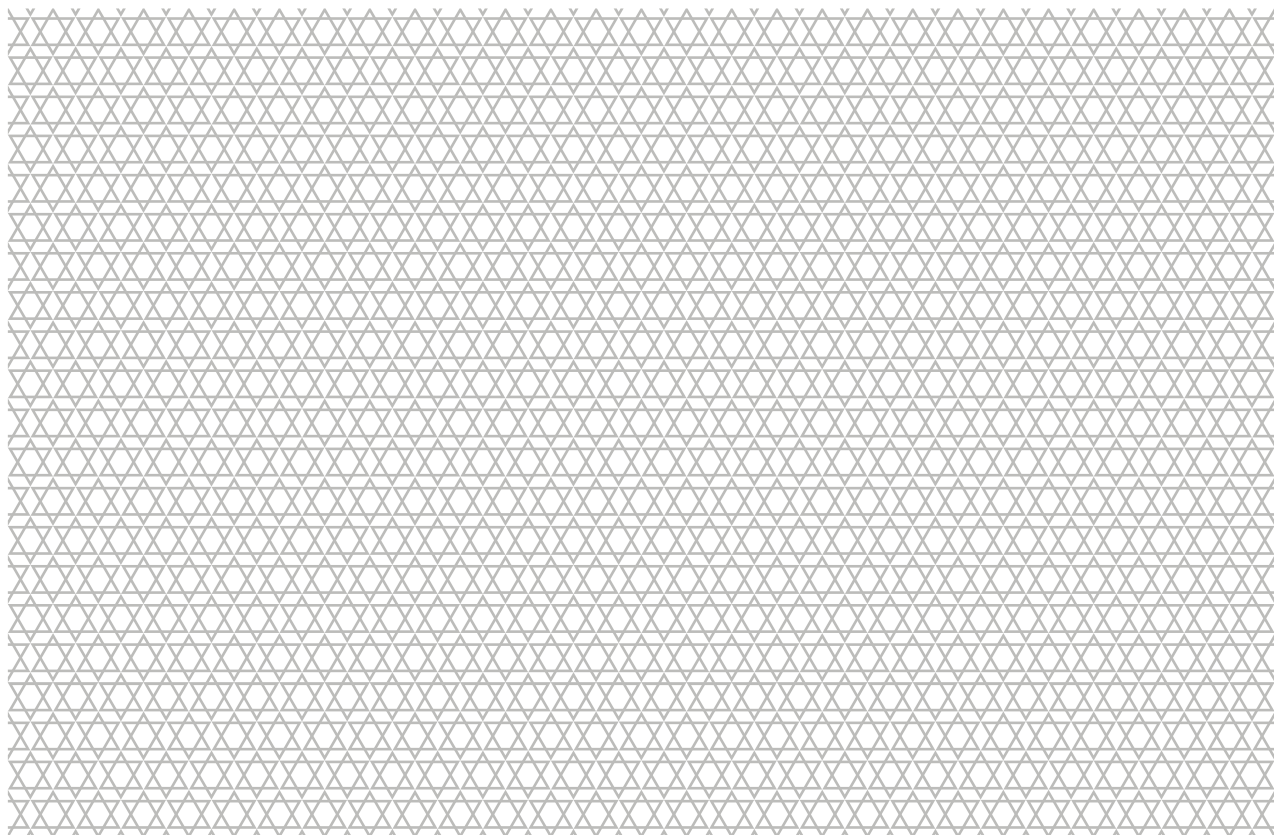
Rabinas Chaimas
Rabinovičius,
Telšių ješivos vadovas

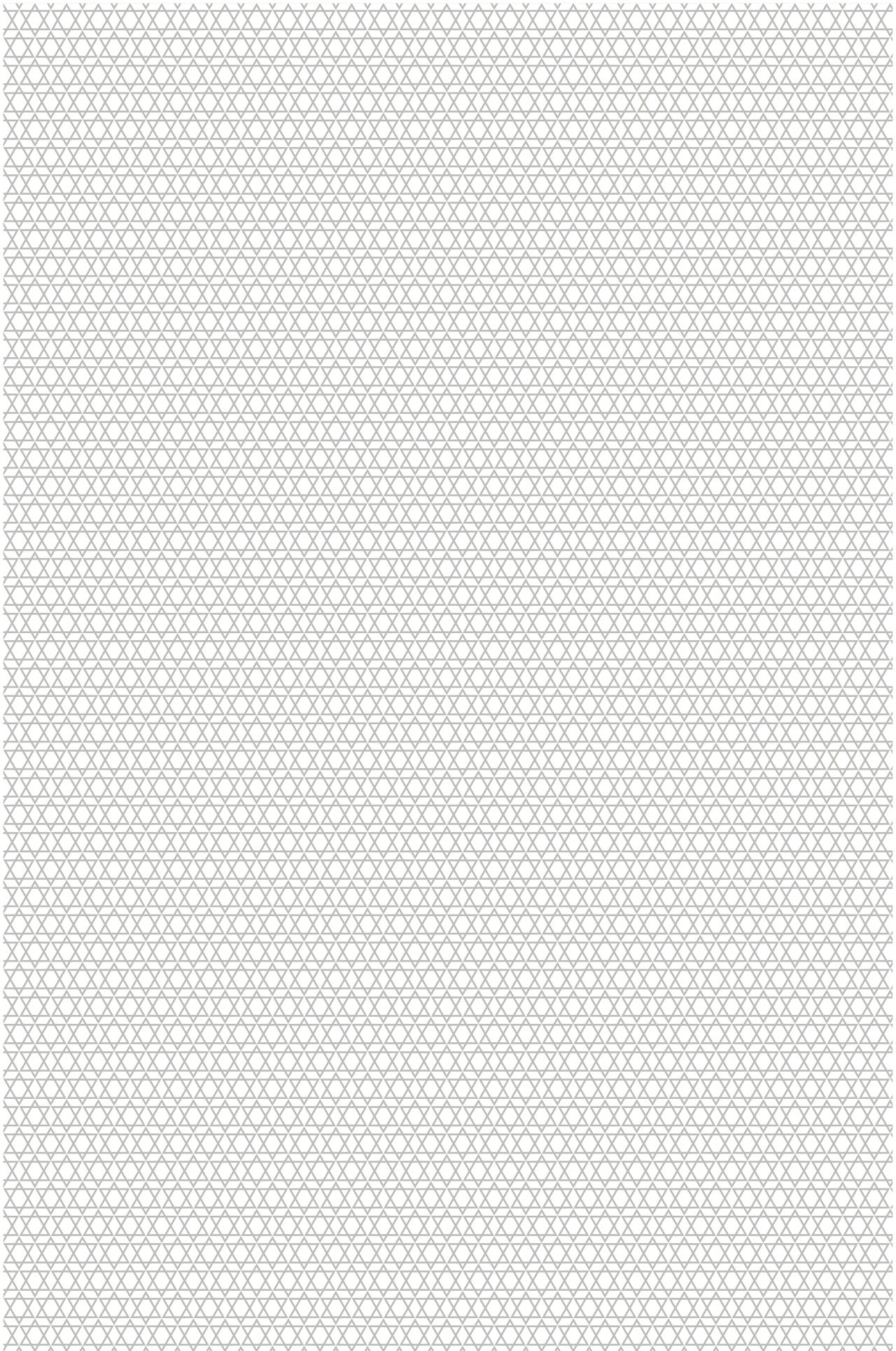

Rabinas Elijas-Meiras
Blochas, Telšių ješivos
vadovas, Telšių
ješivos Klivlende (JAV)
įsteigėjas

Rabinas Chaimas-
Mordechajus Kacas,
Telšių ješivos vadovas,
Telšių ješivos Klivlende
(JAV) įsteigėjas

Įvadas

Per šimtmečius Lietuvos žydai garsėjo tarp visų pasaulio žydų. Tam buvo ne viena priežastis: Lietuva buvo Toros¹ studijų bei *Haskalos*² centras, kelių svarbių žydų etikos ir kultūros sąjūdžių ir minties mokyklų atsiradimo vieta, judėjimo *Chibat Tsiyon*³, hebrajiško švietimo ir pirmųjų repatriacijos į Izraelio žemę bangų ištaka.

Šios bendruomenės unikalumas ėmė ryškėti dar Abiejų Tautų Respublikos laikotarpiu (kai susiformavo *Vaad medinat Lita*⁴) ir dar labiau – carinės Rusijos valdžios metais (1795–1915). Tačiau labiausiai ji suklestėjo nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940), nuo jos įsikūrimo Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje ir iki Lietuvos pavertimo sovietine respublika Antrojo pasaulinio karo pradžioje.

Šiuo tarpukario laikotarpiu Lietuvoje gyveno apie 160 tūkstančių žydų, įsikūrusių beveik dviejuose su puse šimtuose senesnių ar naujesnių bendruomenių. Praktiškai visose iš jų, ar tai būtų miestas, ar miestelis, veikė sinagogos ir religinės bei pasaulietinės visuomeninės organizacijos, mokyklos hebrajų ir (mažesnis skaičius) jidiš dėstomąja kalba, sionistinių ir kitų partijų bei sąjūdžių filialai, parengiamosios repatriantų stovyklos, o taip pat įvairaus pobūdžio religinio švietimo įstaigos: nuo tradicinių ar modernizuotų *chederiu*⁵ iki *ješivų*⁶ paaugliams ir suaugusiems.

- 1 Sąvoka „Tora“ (heb. mokymas) žydų kultūroje turi siauresnę prasmę – Penkiaknygė, ir platesnę – visas judaizmo mokymas. Dažniausiai minint „Torą“ ar „Toros studijas“ turimas galvoje visų klasikinių žydų tekstų: Biblijos, Talmudo, religinės teisės kodeksų ir kitų rabiniškosios literatūros kūrinių – studijavimas. Ješivos studijų proceso šerdį sudarė Talmudas, tačiau ir ješivos mokslai dažnai vadinami „Toros studijomis“ – red. past.
- 2 *Haskala* (heb. švietimas) – XVIII a. pab. Vokietijoje prasidėjęs ir Vidurio bei Rytų Europoje paplitęs žydų Apšvietos sąjūdis, siekęs tradicinio žydų mokyklos ir pasaulietinių žinių sintezės bei žydų bendruomenės suartėjimo su Europos visuomene; *Haskalos* šalininkai ir veikėjai buvo vadinami maskiliais (nuo heb. *maskil* – apšvietęs) – red. past.
- 3 *Chibat Tsiyon* (heb. Meilė Sionui) arba *Choveve Tsiyon* (heb. Siono mylėtojai) – nepolitinis sąjūdis, siekęs žydų tautos sugražinimo į Palestiną, įkurtas 1880 m.; sionizmo pirmtakas – red. past.
- 4 *Vaad medinat Lita* (heb. Lietuvos Taryba) – Lietuvos bendruomenių aukščiausioji Taryba, veikusi 1623–1761 m. – red. past.
- 5 *chederis* (heb. *cheder* – kambarys) – privati pradinė religinė mokykla berniukams. Čia ir toliau terminai ir sąvokos, kurie nėra tikriniai pavadinimai, išnašose pateikiami iš mažosios raidės – red. past.
- 6 *ješiva* (heb. *yeshiva* – posėdis, pasitarimas) – aukšto lygio žydų religinių studijų mokykla, religinė akademija – red. past.

Ketrios iš šių bendruomenių nusipelnė tapti garsiausių Lietuvos, o galbūt ir viso žydų pasaulio, ješivų lopšiais: Kelmė, Vilijampolė (Slabada), Telšiai bei Panevėžys. Kaip priimta pasaulyje, šios mokymo įstaigos buvo vadinamos pagal vietas, kuriose įsikūrė: Kelmės, Slabados, Telšių ir Panevėžio ješivos. Visos jos, išskyrus pastarąją, buvo įsteigtos XIX a. antroje pusėje didžiųjų savo laiko žydų religinių autoritetų, kurių daugumą sudarė *musaro* sąjūdžio⁷ pradininko rabino Izraelio Lipkino iš Salantų, vadinamo Salanteriu, mokiniai. Šios ješivos išvystė savotišką giluminį ir kartu racionalų teksto nagrinėjimo metodą, gavusį „lietuviškosios sistemos“ pavadinimą.

Savo dvasinio ir materialaus klestėjimo viršūnę šios institucijos pasiekė ketvirtajame XX a. dešimtmetyje, kuriame sėkmingiausiai veikė taip pat ir hebrajiško bei sionistinio švietimo įstaigos. Kai sovietinis režimas (1940–1941 m.) panaikino hebrajiško ugdymo sistemą ir uždraudė sionistines organizacijas, sunkų smūgį patyrė ir Toros studijų institucijos: esant gausiems apribojimams ir draudimams, nusavinus dalį pastatų, jos iš paskutiniųjų jėgų bandė išgyventi. Karti daugumos Lietuvos žydų, tiek religingų, tiek pasauliečių, gyvenimo pabaiga atėjo naciams okupavus Lietuvą 1941 m. birželį. Tarp bendruomenių, kurios iki tų pačių metų pabaigos buvo nužudytos ir sunaikintos nacių ir jų bendrininkų lietuvių, buvo ir senovę menantį, toli už Lietuvos ribų išgarsėjusi 300-metė šventoji Telšių bendruomenė.

Ši Telšių bendruomenei skirta daugiatemė rinktinė publikuojama praėjus 44-iesiems metams po bendruomenės fizinio egzistavimo pabaigos per Holokaustą, nunešusį didžiausią Europos žydų dalį. Taigi, ši atminimo knyga – lyg puošnus antkapinis paminklas šlovingai bendruomenei, kuri tarpukario laikotarpiu sudarė Lietuvos žydų religinio gyvenimo šerdį. Galima teigti, kad jei žydiška Lietuva buvo vadinama „Izraelio žeme diasporoje“, o Vilnius – „Lietuvos Jeruzalė“, tai Telšių bendruomenė vadintina „Lietuvos Javnė“⁸

Simboliška, jog šiame mieste buvo didžiausia Lietuvoje gimusios religinio švietimo sistemos *Javnė* įstaigų koncentracija. Tarp jų – mergaičių hebrajų gimnazija *Javnė*, įsteigta 1921 m. ir tapusi visų šios pakraipos gimnazijų Lietuvoje prototipu. O vienintelė Lietuvoje žydų mokytojų seminarija *Javnė*, įsteigta Kaune 1923 m., po keletrių savo gyvavimo metų buvo perkelta į Telšius, kur išleido dešimt studentų laidų, kol sovietų valdžios buvo uždaryta. Šios ir kitos įstaigos, kurių dauguma pristatoma šioje knygoje – nuo vaikų darželių iki jaunųjų rabinų studijų namų, sudarė reikšmingą didelio religinio švietimo tinklo, išsiplėtusio Telšiuose aplink ješivą, dalį.

Šios įstaigos, kaip ir pati ješiva, ketvirtajame XX a. dešimtmetyje buvo ideologiškai ir politiškai kuruojamos religinės partijos *Agudat Israel*⁹, kurios įtaka buvo

7 *musaras* (heb. *musar* – etika) – Izraelio Salanterio (1810–1883) samprata apie dvasinį žmogaus tobulėjimą, iš kurios išsirutuliojo ypatinga Lietuvos žydų religingumo pakraipa su būdinga literatūra, studijų tipu ir meditacine praktika – red. past.

8 Aliuzija į Izraelio žemės miestą Javnę, kuriame I a. po Kr. buvo įsteigta pirma žydų istorijoje religinė akademija – red. past.

9 *Agudat Israel* (heb. Žydų tautos sąjunga) – žydų ortodoksų partija, įkurta 1912 m., aktyvi Lietuvoje ir Lenkijoje, po Antrojo pasaulinio karo – JAV ir Izraelyje – red. past.

labai jaučiama mieste. Partija čia leido ir du savo periodinius leidinius: *Haneeman* (Ištikimasis) hebrajų kalba bei *Yidisher lebn* (Žydų gyvenimas) – jidiš.

Aktyvus buvo ir žydų pasaulietinis ideologinis ir kultūrinis gyvenimas, pasireiškęs organizacijų gausa ir įvairove – dauguma jų taip pat aprašyta knygoje. Dažnai ultraortodoksinės ir nuosekliai religinės bei pasaulietinės gyventojų grupės konfliktavo tarpusavyje dėl pamatinių vertybių ir ideologinių nuostatų, kaip ir dėl galios pozicijų. Knygoje plačiai atspindėti šie nesutarimai, diskusijos ir poleminiai momentai, prasidėję dar Haskalos laikais, kai aktyviu jų veikėju tapo žymus žydų poetas Judas-Leibas Gordonas.

Skaitytojų patogumo ir medžiagos išdėstymo nuoseklumo dėlei, knygą sudaro penki skyriai. Stambiausias jų vadinasi „Telšių ješiva: jos rabinai ir įstaigos“. Skyriaus turinys atitinka šį pavadinimą, tačiau jo temos kitais rakursais pristatytos ir kituose skyriuose, kaip antai „Telšių žydų bendruomenės istorija“, „Žmonės“ bei „Atsiminimai“. Šiuose trijuose skyriuose pateikiami svarbūs faktai iš Telšių žydų visuomenės gyvenimo, nuo seno čia gyvenusių šeimų istorija, pagrindiniai su ješivos steigimu ir veikla susiję veikėjai. Tai tokie ješivos steigėjai ir jos vadovai, kaip rabinai Natanas-Cvi-Hiršas Finkelis, vadintas „Seneliu“, Saliamonas-Zalmanas Abelis, Simonas Škopas, ješivai vadovavę rabino Eliezerio Gordono dinastijos nariai, rabinai Juozapas-Leibas Blochas bei Chaimas Rabinovičius. Šie Toros studijų galiūnai nuosekliai kūrė visos bendruomenės dvasinio gyvenimo pamatus.

Faktai ir liudijimai apie tragišką bendruomenės likimą yra susisteminti ir koncentruotai pristatyti antrame pagal apimtį knygos skyriuje „Holokaustas“. Skaitant liudytojų atpasakojamus žiaurius žydų bendruomenės kelio į žūtį faktus vėl ir vėl grįžtama prie išvados, kad žudynėse, pažeminimuose ir kankinimuose noriai dalyvavo vietiniai lietuviai – žydų kaimynai. Faktai rodo, kad bendruomenės sunaikinimas truko sąlyginai trumpai, ir net getas, kuriame kalėjo daugiausia moterys ir vaikai, buvo sunaikintas jau 1941 m. pabaigoje. Galbūt tuo paaiškinama, kodėl Telšių žydai nespėjo organizuoti jokio pasipriešinimo judėjimo. Tačiau keli žmonės pasižymėjo drąsia ir oria laikysena: organizacijos *Beitar*¹⁰ lyderis Izaokas Blochas gali būti laikomas simbolinio pasipriešinimo mirties akivaizdoje pavyzdžiu, ir tokių buvo ne vienas. Telšių žydai taip pat kariavo prieš vokiečius fronte.

Šių ir kitų faktų, kurių dalis šioje knygoje skelbiami pirmą kartą, yra tiek daug, kad ji tampa svarbiu šaltiniu naujų laikų Rytų Europos, ir ypač Lietuvos, žydų istorijos tyrėjams.

Todėl nuoširdaus pagyrimo nusipelnė knygos iniciatoriai – „Telšių žydų Izraelyje draugijos taryba“ ir jos sudarytojas Izaokas Alperovičius, kurie surinko vertingą medžiagą ir profesionaliai parengė bei gražiai išleido šią knygą.

Profesorius **Dovas Levinas**, Hebrajų universitetas Jeruzalėje
1984 m. birželis

¹⁰ *Beitar* (heb. sutr. *Berit Josef Trumpeldor* – Juozapo Trumpeldoro sąjunga) – sionistinė jaunimo organizacija, įkurta 1923 m. – red. past.

Draugijos tarybos ir redkolegijos pratarmė

Skelbdami „Telšių atminimo knygą“ uždegame atminimo žvakę savo brangiems artimiesiems, žuvusiems kartu su daugeliu žydų baisioje Holokausto audroje. Knyga – tai Telšių žydų istorijos pasakojimas nuo šlovingos pradžios iki skaudžios pabaigos. Mes, mažas bendruomenės likutis, prisiėmėm misiją išsaugoti savo bendruomenės atminimą, kad jis liktų per amžius.

Keletą dešimčių metų, nuo pat tų dienų, kai Telšių žydų bendruomenė paskendo kraujo jūroje ir sudegė ant velniško nacių užkurto laužo, mes, išlikę po Holokausto ar prieš jį palikę Telšius, svajojome prikelti atmintyje mūsų brangiuosius, žvėriškai nužudytus ir palaidotus brolių kapuose be jokio ženklų, norėjome paliudyti apie juos, nes tik mes, pavieniai išlikę ir išsibarstę po pasaulį Telšių bendruomenės žmonės, galėjome tai padaryti. Tik mes galėjome įamžinti mūsų brolių atminimą ir papasakoti apie kadaise klestėjusį Telšių bendruomenės gyvenimą. Likome lyg keli audros nuo medžių nuplėšti lapai, išsigelbėjome nuo pragariškos ugnies ir iš paskutiniųjų jėgų pradėjome austi tą giją, kuris mus jungė su mūsų prarasta, išnaikinta, nebeegzistuojančia bendruomene.

Moralinę ir tautinę pareigą įamžinti savo bendruomenę jautėm nuo pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Tarp Izraelyje apsigyvenusių išeivių iš Telšių ta mintis ruzeno ne vienerius metus. Ši maža žmonių saujelė buvo kupina vilties ir noro veikti, jie nesudėjo rankų ir nenutraukė bandymų, kol jų svajonė išsipildė.

Tai įvyko 1971 m. lapkritį, kai mūsų nedidelė buvusių telšiškių grupė susirinko Tel Avive, mokykloje „Karalius Saliamonas“, kuriai vadovavo iš Telšių kilusi dr. Malka Israeli-Blechman. Taip buvo įsteigta „Telšių žydų Izraelyje draugija“. Nuo to laiko kasmet, liepos 5 dieną (t. y. Telšių žydų bendruomenės sunaikinimo data), surengdavome žuvusiųjų atminimo ceremoniją. Pagrindinę kalbą joje sakydavo a. a. dr. Izaokas Holcbergas (Ecijonas), Telšių gimnazijos *Javnė* direktorius.

Norėdami praplėsti mūsų organizacijos veiklų ratą, jos steigėjai dr. Malka Israeli ir Tuvija Baal-Šemas pakvietė Jeruzalėje gyvenusią Šošaną Holcberg-Jafė ir Tel Avive – Samuelį Natanovičių prisijungti prie organizacijos ir gavo jų sutikimą. Pirmas mūsų tikslas buvo atidengti atminimo ženklą mūsų šlovingai bendruomenei muziejuje *Martef Hashoa* Jeruzalės Siono kalne, tarp kitų ženklų, skirtų išnaikintoms Lietuvos bendruomenėms. Didelių pastangų dėka toks ženklas atsirado.

Pasirodžius nemažai Antrojo pasaulinio karo metu išžudytoms Lietuvos bendruomenėms dedikuotą atminimo knygą, kiekvienas iš Telšių kilęs žydas pajuto

gilią moralinę pareigą įamžinti beveik 3000 žuvusių brolių telšiškių panašioje knygoje. Tačiau tų išsigelbėjusių skaičius Izraelyje buvo itin mažas, uždavinys – perdėm sunkus, todėl idėjos realizavimas kelis metus buvo vis atidedamas. Tik aštuntame dešimtmetyje padidėjus repatriantų iš Lietuvos srautui susidarė sąlygos sumanymui įgyvendinti.

1976 m. mūsų organizacijos konferencijoje Tel Avive nuspręsta pradėti knygos, skirtos Telšių bendruomenės žuvusiųjų atminimui, parengimo darbus pripažįstant, kad būtina išnaudoti paskutinę galimybę surinkti mirtiną pavojų patyrusių, per stebuklą išgyvenusių telšiškių liudijimus, o taip pat prakalbinti kitomis aplinkybėmis į Izraelį atvykusius mūsų miestiečius. Taip būtų surinkta svarbi medžiaga atminimo knygai.

Siekiant šio tikslo buvo sudaryta redkolegija, kuri rūpinosi, kad būtų surinkti kuo įvairesni ir gausnesni šaltiniai. Tarp jos narių buvo dr. Malka Israeli-Blechman, organizacijos pirmininkas Tuvija Baal-Šemas, Samuelis Natanovičius, Cvi Brikas, Mina Girš-Bod, Jocheved Varejes-Holer bei Jeruzalėje gyvenusi Šošana Holcberg-Jafė.

Turėjome dvi užduotis:

- įamžinti miesto žydus, pristatyti bendruomenės asmenybes, tarp jų rabinus ir vadovus, taip pat ir paprastus žmones; parodyti bendruomenės gyvenimo klestėjimą prieš Holokaustą, suteikti duomenų apie tautines, visuomenines, religines ir kitas organizacijas bei apie garsiąją Telšių ješivą; taip pat įsipareigojome pateikti trumpą miesto istoriją nuo jo įsikūrimo iki tragiškų Holokausto įvykių;

- paskelbti žmonių, išgyvenusių Holokaustą, liudijimus apie tą baisų laikotarpį ir tragišką mūsų brolių žūtį bei atskleisti pasauliui tiesą apie jų nuožmių žudynių vykdytojus – nacius ir savanoriškus lietuvių kolaborantus.

Redkolegija kruopščiai dirbo aštuonerius metus. Rengiant knygą dalyvavo dešimtys telšiškių. Stengėmės kuo plačiau atskleisti įvairiapusį miesto žydų gyvenimą iki Antrojo pasaulinio karo. Mums rūpėjo kuo tiksliau atspindėti bendruomenės būtį, ypač tarpukario laikotarpiu, bei jos karčią baigtį.

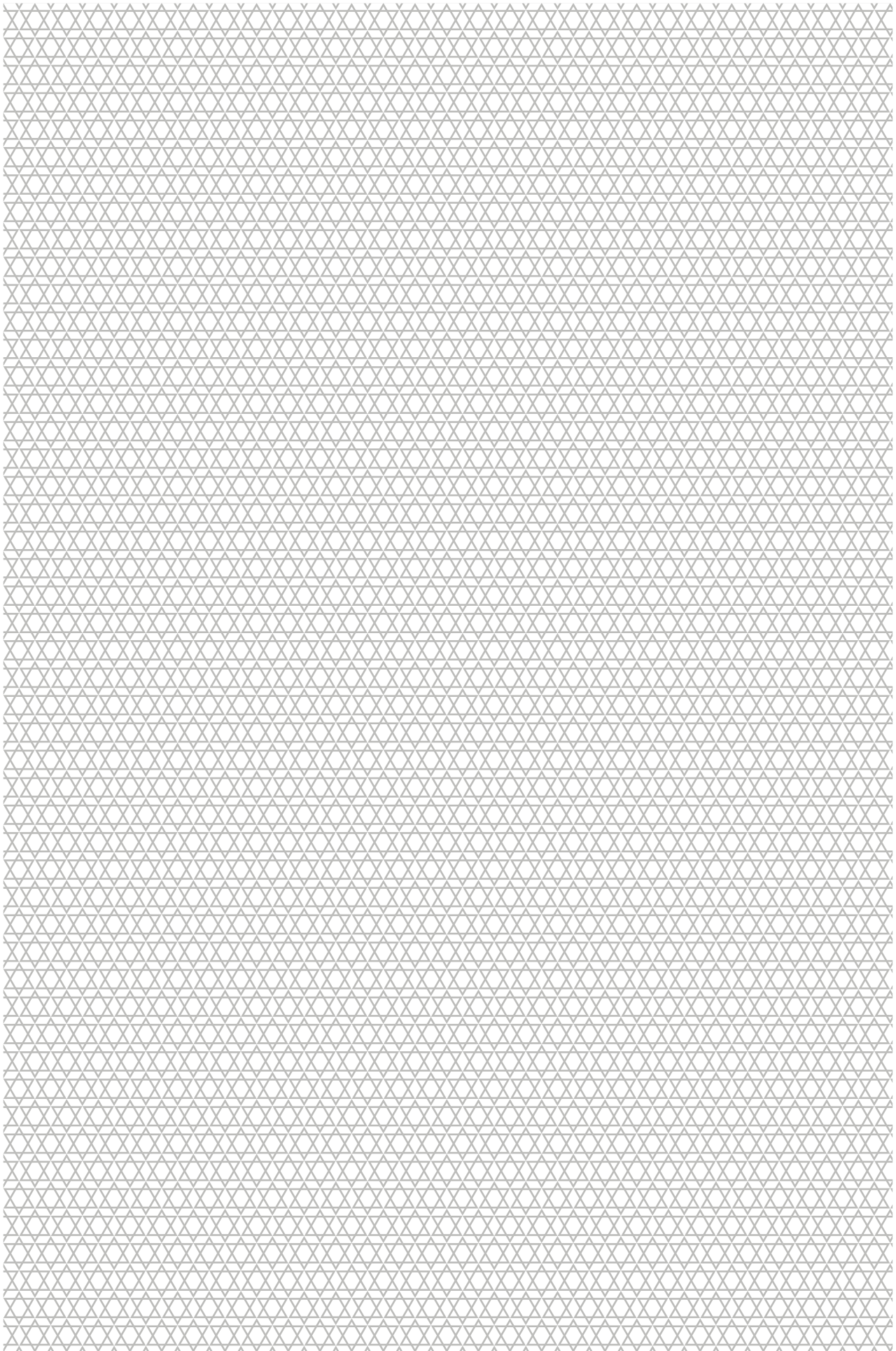
Prieš atiduodami knygą spaudai sutelkėme visas įmanomas pastangas surinkti kuo gausnesnę medžiagą: rašytinę, vaizdinę, dokumentinę, o svarbiausia – užrašyti prisiminimus bei surinkti jų autorių užrašus. Knygoje taip pat rasite žemėlapius ir žymių žmonių, kurį laiką gyvenusių arba ėjusių mokslus Telšiuose, pasakojimus.

Dėkojame visiems telšiškiams, kilniai padėjusiems išleisti šią knygą. Ypač dėkojame Rivkai Nave-Kac, buvusiai *Javnė* gimnazijos auklėtinei, padėjusiai įgyvendinti šios knygos sumanymą, o taip pat knygos sudarytojui Izaokui Alperovičiui už jo profesionalų ir atsakingą darbą ruošiant šį leidinį.

Esame dėkingi visiems, kas materialiai ar moraliai palaikė mūsų triūsą ir taip įgalino Telšių žydų bendruomenės įamžinimą. Būkite palaiminti.

Lai būna ši knyga atminimo paminklu, o jos puslapiai – visų mūsų bendruomenės išlikusių narių, išbarstytų po pasaulį, pasisakymo forumu. Tikime ir viliamės, kad nekaltas mūsų nukankintų tautiečių kraujas niekada nebus užmirštas, o jų atminimas išsaugotas visų ateinančių kartų. Tebūnie jis palaimintas!

„Telšių atminimo knygos“ redkolegija

Paminklas Telšių bendruomenei

Prie daugelio atminimo knygų, skirtų Holokausto metu nacių sunaikintoms bendruomenėms, dabar jungiasi ir „Telšių atminimo knyga“. Telšių bendruomenė buvo pavyzdys kitoms Rytų Europos bendruomenėms, tikras perlas tarp prieškarinio Lietuvos bendruomenių. Jos nariai buvo savotiški, įvairūs, turėjo ypatingus skiriamuosius charakterio bruožus. Dauguma jų buvo amžiais susiję su Lietuvos kraštu ir suformavo neatsiejamą Lietuvos žydų tradicijos ir kultūros atšaką.

Telšiai buvo it koncentruotas Lietuvos žydų atspindis. Šios bendruomenės sveikas liaudiškas pradas istorijos raidoje leido jai išgyventi visomis nelengvomis administracinėmis ir politinėmis sąlygomis ir nepaisant kliūčių vystyti savo ekonominę, dvasinę, religinę ir visuomeninę gyvenimą. Telšiuose gausiai buvo įsteigta visuomeninių žydų organizacijų, o Toros studijos traukė religinius mąstytojus ir studentus. Po šiurkščiu Telšių žydų bendruomenės paviršiumi slypėjo milžiniškos dvasinės jėgos.

Telšių žydų dvasia atsiskleidė ne tik per jų gyventojus, bet ir per bendrą atmosferą. Čia sugyveno senovė ir naujovės, tradicijos ir apšvietos šalininkai, ortodoksai ir pasauliečiai, visuomenės aktyvistai ir „liaudis“. Tarp Telšių žydų buvo Toros žinovų ir platų bendrą išsilavinimą turėjusių žmonių. Miestas buvo kupinas kūrybinės energijos, o dvasingumas ir materialumas jame susipynė į tobulą visumą. Siauros vingiuotos gatvės, seni nameliai – tai buvo stebuklingas, žavesio pilnas pasaulis, kuriame gyveno tūkstančiai žydų šeimų.

Kelis šimtmečius Telšiai garsėjo tarp viso pasaulio žydų kaip rabinų ir Toros išminčių miestas. Jie buvo ne tik savo bendruomenės dvasiniai vadovai, bet vykdė svarbią funkciją visos Lietuvos žydams. Dar daugiau: Telšių rabinų ir ješivos vadovų idėjos pasiekdavo visos Europos bendruomenes per jų publikuotus darbus bei Telšių ješivos, gyvavusios iki pat Holokausto, reputaciją. Jai vadovavo rabinai Eliezeris Gordonas, Juozapas-Leibas Blochas, Simonas Škopas, Chaimas Rabinovičius ir kiti.

Telšių bendruomenės paveikslą teko atkurti iš įvairių nesusijusių išorinių ir vidinių dokumentų ir liudijimų. Skirtingais laikotarpiais joje įvyko permainingos ir transformacijos, kurių dalis atitiko procesus, būdingus visai Lietuvos žydų visuomenei, o dalis buvo specifinės šios konkrečios bendruomenės ekonominiam, visuomeniniam ir kultūriniam vystymuisi.

Telšių bendruomenės atminimo knyga – tai pasakojimas apie vienos puikiausių Lietuvos bendruomenių gyvavimą per visą jos istoriją ir apie jos žūtį. Knygoje bandoma atrinkti iš šios ilgos istorijos pagrindines tendencijas ir bruožus

ir pateikti juos kaip papildymą jau publikuotiems straipsniams ir istoriografinėms apžvalgoms, išbarstytoms po įvairius mokslinius žurnalus ir knygas. Telšiai galbūt daugiau negu kitos Lietuvos bendruomenės buvo paminėtos šaltiniuose. Šio miesto gyventojai visada juo didžiavosi ir iki šiol didžiuojasi. Daugelis jų pažymi miesto bendruomenės ypatumus ir aukštą visuomeninių vertybių skalę, išsilaikiusius ir pasireiškusius per visą jos gyvavimą. Sprendimas įtraukti į knygą kuo daugiau medžiagos padėjo kiek įmanoma išsamiau pristatyti šią gają bendruomenę.

Chronologinės knygoje skelbiamų atsiminimų ribos yra sąlyginai plačios: nuo XIX a. pabaigos iki pat bendruomenės sunaikinimo per Holokaustą. Leidinys nepretenduoja atskleisti visų be išimties bendruomenės gyvenimo reiškinių – jie perdėm įvairūs. Tai tik tos tikrovės „sumažinta nuotrauka“, kurios nepristatome kaip pilnumos. Tačiau stengėmės atspindėti visus visuomenės sluoksnius, judėjimus ir sroves, nuo bendruomenės atsiradimo iki jos sunaikinimo. Kiekvieną sąrašą ar apžvalgą stengėmės pagrįsti dokumentais. Tenka tik nuoširdžiai apgalvestauti, kad nepaisant įdėtų pastangų ir pateiktų užklausų, nepavyko rasti medžiagos apie kelis svarbius miesto žmones ir organizacijas.

Keli straipsniai „Telšių knygoje“ skirti tam tikriems istoriniams laikotarpiams bei svarbiems bendruomenės istorijos įvykiams. Likę jos nariai knygos puslapiuose perteikė nostalgikišką prarastos gimtinės atmosferą. Ypač svarbūs knygos skyriai – tai miesto istorija, ješiva, miesto žmonių portretai, religinio švietimo sistema ir Holokaustas. Pastarajame yra surinkti išgyvenusiujų užrašai, prisiminimai, liudijimai bei dienoraščių fragmentai. Knygoje publikuojama daug nuotraukų: tai Telšių kraštovaizdis, visuomeniniai pastatai, rabinų ir bendruomenės veikėjų portretai, švietimo institucijos bei jaunimo sambūriai.

Svarbus knygos papildymas – tai įamžinimo lapai ir žuvusiųjų sąrašas. Žinoma, jis nėra išsamus, kadangi po visų pastangų ir kreipimūsi į artimuosius redkolegija vis dėlto nesugebėjo surinkti visų vardų. Įdėjome į leidinį ir telšiškių, žuvusių Izraelio karuose ginant savo naują tėvynę, vardus, kaip ir tų, kurie kariavo ir žuvo Antrojo pasaulinio karo frontuose.

Man liko tik maloni pareiga padėkoti redkolegijos nariams už jų svarų indėlį į leidinį: organizacijos vadovui ir jos tikrai dvasiai Tuvijai Baal-Šemui, visą savo gyvenimą paskyrusiam Telšių bendruomenei. Kilnus, energingas ir aktyvus, jis nenuilsdamas triūsė pats ir nemažai kitų žmonių įtraukė į knygos rengimą. Jam atiteko didžiausia darbo našta, o jis dirbo atkakliai ir atsidaavęs, lydėjo šios knygos parengimo ir spausdinimo procesą nuo pat pradžios iki pabaigos. Jis rinko medžiagą, užrašinėjo telšiškių pasakojimus ir prisiminimus, juos redagavo ir rengė spaudai. Jis taip pat rūpinosi, kaip surinkti reikiamų lėšų, ir jei ne jis, knyga nebūtų išvydusi dienos šviesos. Jis ir pats parašė ne vieną šio leidinio puslapį. Pagyrimo verta ir jo žmona Tova - jo padėjėja visame knygos atsiradimo kelyje.

Dėkoju redkolegijos narei ir knygos sumanytojai dr. Malkai Israeli-Blechman, kuri prisidėjo prie jos rašymo, struktūros sudarymo ir išleidimo darbų. Šilta

padėka – redkolegijos nariui Cvi Brikui, nepaprastai daug prisidėjusiam prie visų knygos kūrimo ir išleidimo procesų. Jis taip pat buvo nuolatinis Tuvijos Baal-Šemo pagalbininkas ieškant finansavimo šiam leidiniui ir kartu lydėjo knygą nuo jos pirminės vizijos iki pat spaustuvės. Didelis yra redkolegijos nario ir šio leidinio entuziasto Samuelio Natanovičiaus nuopelnas. Kaip vienas knygos autorių jis parašė ypač svarbias miesto ir ješivos istorijos apybraižas. Dėkoju redkolegijos narei Minai Girš-Bod, ne tik įdėjusiai daug pastangų į knygos leidybą, bet ir dalyvavusiai rengiant žuvusiųjų sąrašą. Taip pat dėkoju redkolegijos narei Jocheved Holer-Varejes, daug padėjusiai knygos spausdinimo etape. Ji buvo ir viena knygos autorių bei aktyviai dalyvavo redkolegijos posėdžiuose. Įdomia ir gausia medžiaga knygą praturtino redkolegijos narė Šošana Holcberg-Jafė, kuriai taip pat esu dėkingas. Sudaryti ir apipavidalinti knygą profesionaliai padėjo leidėjas Mozė Chamielis.

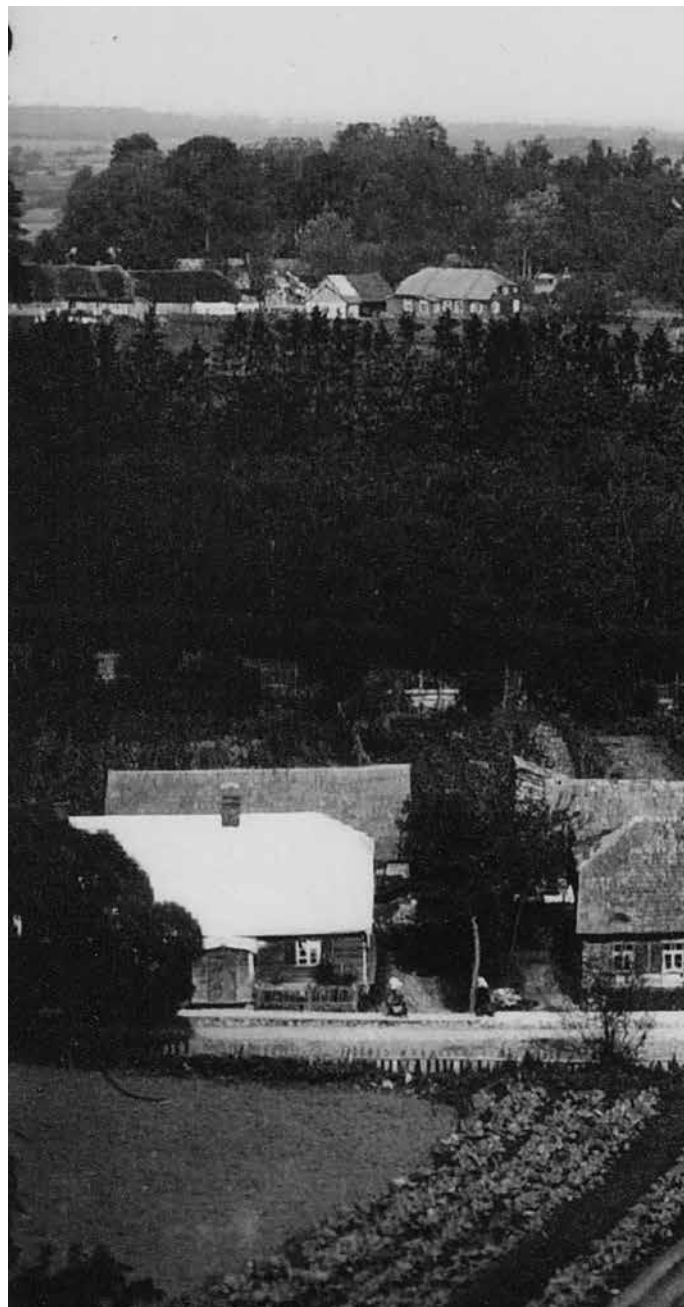
Ypatingos padėkos nusipelnė iš Telšių kilęs Berlas Kahanas (Niujorkas), parašęs kelis knygos straipsnius jidiš kalba ir parengęs pamatinę studiją apie miesto ir ješivos istoriją, Telšių kasdienybę ir bendruomenei per visą jos istoriją vadovavusių rabinus. Šis didelis, plačia bibliografija pagrįstas tyrimas tapo neįkainojamu indėliu į knygą.

Nuoširdi padėka visiems Izraelio ir kitų šalių draugams, vienaip ar kitaip palaukusiems rengiant ir išleidžiant šią knygą.

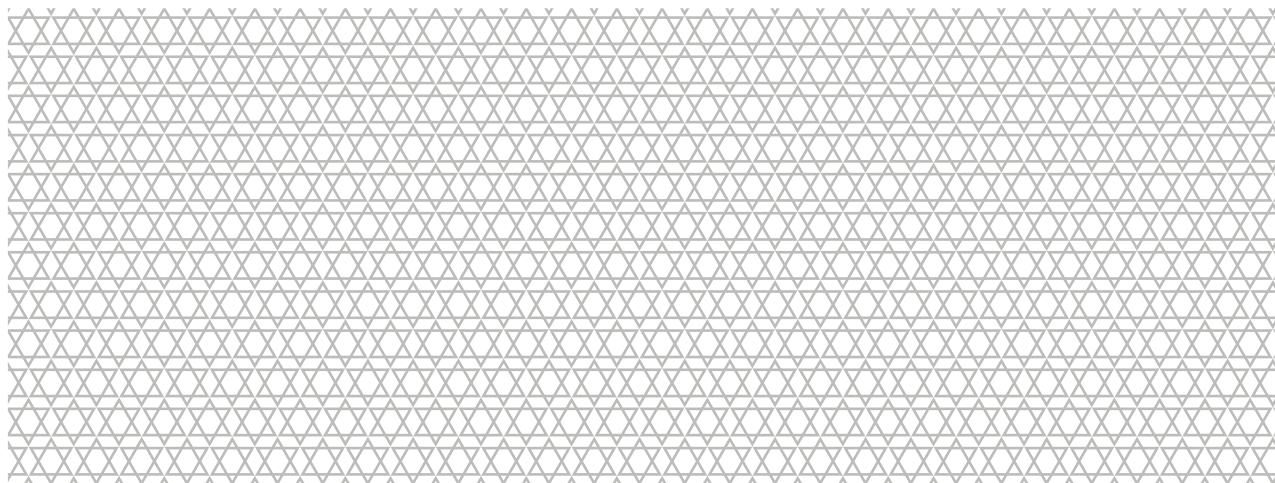
Izaakas Alperovičius

I

ŽYDIŠKŲJŲ TELŠIŲ ISTORIJA¹

¹ Šio ir tolesnių skyrių tekstų informacija iš dalies kartojasi, o tų pačių įvykių datos varijuoja, ypač prisiminimuose. Turint galvoje, kad pagal savo žanrą knyga yra daugiau šaltinis nei istoriografinis veikalas, verčiant atliktos tik nežymios būtinos korekcijos ir papildymai, susiję su istoriniais ar bibliografiniais netikslumais arba su pasikeitusiais duomenimis išleidus knygą, bei pridėti kai kurių neatitikimų paaiškinimai (išnašose) – vert. ir red. past.

Telšiai²

Telšiai išsitiesė kalvų apsupto Masčio ežero pakrantėje. Jie buvo toli nuo geležinkelio, ir tik trečiame XX a. dešimtmetyje tarp jų ir Šiaulių nutiestas geležinkelio ruožas.

Tai vienas seniausių Lietuvos miestų, istoriniuose šaltiniuose minimas nuo pat XIV a. Pavadintas pagal miesto įsteigėją Džiugą Telšį³. Vokiški šaltiniai, aprašantys kryžiuočių puolimus Žemaitijoje 1317 m., miestą vadina „Telšan“.

XVI a. Telšiai buvo įtraukti į Abiejų Tautų Respublikos karališkų miestų sąrašą. XVII a. pradžioje miestelį valdė dvariškis Povilas Sapiega. 1710 m. Telšius užpuolė ir nuniokojo švedai, gyventojai taip pat smarkiai nukentėjo nuo epidemijų.

1795 m. Telšiai tapo apskrities centru Vilniaus gubernijos sudėtyje, šis statusas patvirtintas 1801 m. 1843 m. miestas perėjo Kauno gubernijos jurisdikcijon.

Telšiai nukentėjo dviejų Lenkijos sukilimų laiku, 1831 ir 1863 m., bei per du didelius gaisrus – 1905 ir 1909 m. Pirmojo pasaulinio karo metu Telšius okupavo vokiečiai, okupacinė valdžia išliko iki 1918 m. Po kelių savaičių miestą užėmė Raudonoji Armija.

Nepriklausomoje Lietuvoje Telšiai turėjo administracinį miesto statusą, tik nuo 1931 m. – apskrities miesto.

Telšių žydų bendruomenę 1847 m. sudarė 2248 žmonės, 1897 m. – 3088. Per Pirmąjį pasaulinį karą žydai buvo iškelti į Rusijos gilumą, ir jų skaičius labai sumažėjo. 1923 m. vietinė bendruomenė skaičiavo tik 1545 narius, tai sudarė 33 % visų gyventojų (bendras skaičius 4691); 1939 m. – 2800 (35% visų gyventojų, bendras skaičius 8000).

Miesto žydai vertėsi prekyba javais ir mediena bei amatais. Daugeliui pragyvenimo šaltinį suteikdavo Didžioji ješiva ir jos įstaigos, kuriose mokėsi studentai iš viso pasaulio.

Telšiuose buvo keturios stambios sinagogos: Didžioji sinagoga (valdybos vadovai – rabinai Cvi-Hiršas Broida ir Mordechajus Levinas), Siuvėjų sinagoga (valdybos vadovas – rabinas Mordechajus Kopelis), Kareivių sinagoga arba, kaip ją vadino jidiš kalba, *Yavoynishe kloyz* (valdybos vadovas – rabinas Abraomas Kopelis) ir Mėsininkų sinagoga.

Bendruomenės gyvenimas buvo organizuotas aplink ješivą, vieną didžiausių ir žymiausių paskutiniu prieškario laikotarpiu. Jos dėka Telšiai pavirto visos diasporos Toros studijų metropolija. Iš ješivos kilo garsieji rabinai ir diasporos bei Izraelio žemės bendruomenių dvasiniai vadovai. Prie ješivos veikė jos parengiamasis skyrius – *mechina*, arba „mažoji“ ješiva, ir vaikų mokykla. Telšiuose buvo

2 Iš knygos „Lietuvos žydai“ [heb.], sud. Lipiecas D. ir kt., t. 3, Tel Avivas, 1960, p. 315–316.

3 Pagal pavimą – red. past.

ir rabinų *kolelis*⁴, kur vedę jauni vyrai, turintys rabinų sertifikatus, galėjo savarankiškai tęsti religinių tekstų studijas. Nepriklausomybės laikotarpiu mieste atsirado dvi švietimo tinklo *Javnė* mokytojų seminarijos (atskirai mokytojams ir mokytojoms) ir šio tinklo mergaičių seminarija. Religinis jaunimas turėjo sambūrį *Tiferet bachurim* (heb. Jaunuolių šlovė), kuriam vadovavo rabinas Abraomas-Izaokas Blochas.

Bet dar XIX a. ši bendruomenė pasižymėjo Toros studijų gelme, tapo viena iš ortodoksinio judaizmo tvirtovių. Karą jie suvokė kaip bausmę už supasaulėjimą ir nusigręžimą nuo tradicijos.

Devintajame XIX a. dešimtmetyje Telšiuose buvo įsteigta žydų mokykla rusų dėstomąja kalba, kuriai vadovavo poetas Judas-Leibas Gordonas. Visus šešerius metus, kuriuos Gordonas praleido mieste, ortodoksai beatodairiškai su juo kovojo ir visai kenkė. Į šiuos puolimus poetas atsakė savo aštria plunksna, kuria sukūrė ne vieną ortodoksus pašiepiančią satyrą.

Pirmasis pasaulinis karas ir žydų iškeldinimas iš Lietuvos miestų turėjo įtakos ir Telšių bendruomenės statusui, tačiau karui pasitraukus jos, kaip tradicinio judaizmo tvirtovės, prestižas buvo atgautas, ypač aktyviai veikiant religinei politinei partijai *Agudat Israel*, čia turėjusios savo padalinius ir kuruojamas institucijas, tokias kaip *Javnė* ir *Tseire Agudat Israel*⁵.

Tarpukariu mieste padvelkė naujovėmis. Sustiprėjo sionistų partijų ir organizacijų bei partijos *Bundas*⁶ įtaka, silpninanti ortodoksų pozicijas. Atsirado ir naujų partijų bei sąjūdžių: *Hamizrachi*⁷ (vadovas rabinas Izraelis Chicas, sionistų centristų (atstovai – Aronas Grinkeris, Juozapas Baal-Šemas ir p. Abramovičius), *Makabi*⁸ ir *Tseire Tsion*⁹ (Meiras Laichas, Izraelis Talpijotas, Izaokas Zaksas). *Bundo* filialas (vadovai – Rivka Jafė ir Motelis Maleris) gyvavo Telšiuose tik iki 1920 m. rugsėjo. Jo nariai vėliau prisijungė prie komunistų ir veikė pavadinimu *Kultur lige*¹⁰, taip pat įsteigė „Dramos būrelį“, kuriam vadovavo broliai Chaitinai. 1926 m., po tautininkų perversmo, kairiosios organizacijos buvo uždarytos. Nepavyko ir bandymas atidaryti *Tarbut* (heb. Kultūra)¹¹ tinklo pradinę mokyklą.

4 kolelis (heb. kolel – bendras) – tradicinio žydų mokymo institucija, skirta savarankiškoms vedusių vyrų studijoms – red. past.

5 *Tseire Agudat Israel* (heb. Žydų tautos sąjungos jaunuomenė) – partijos *Agudat Israel* jaunimo organizacija.

6 *Bundas* (jid. bund – sąjunga) – žydų darbininkų partija, įkurta Vilniuje 1897 m. – red. past.

7 *Hamizrachi* arba *Mizrachi* (heb. Rytietis; taip pat ir heb. sutr. *merkaz ruchani* – dvasinis centras) – politinis religinio sionizmo sąjūdis, įsteigtas Vilniuje 1908 m., ir jo partija – red. past.

8 *Makabi* (heb. kūjis; Makabi (Makabiejus) – senovės žydų didvyrio Judo Hašmonėjaus pravardė) – žydų sporto komandos ir organizacijos, pradėtos kurti tarpukario Europoje – red. past.

9 *Tseirei Tsion* (heb. Siono jaunimas) – sionistinė socialistų partija, įkurta 1904 m. – red. past.

10 *Kultur lige* (jid. kultūros lyga) – menininkų ir švietėjų organizacija, įkurta 1918 m. Kijeve ir turėjusi skyrių keliose Ukrainos, Lietuvos, Rusijos ir Lenkijos miestuose – red. past.

11 *Tarbut* (heb. kultūra) – į hebrajų kultūrą bei pasaulietinį švietimą orientuota edukacinė draugija, veikusi Rytų Europoje tarpukariu, aktyvi Lietuvoje; jos mokyklų ir gimnazijų tinklas dėstomąja hebrajų kalba – red. past.

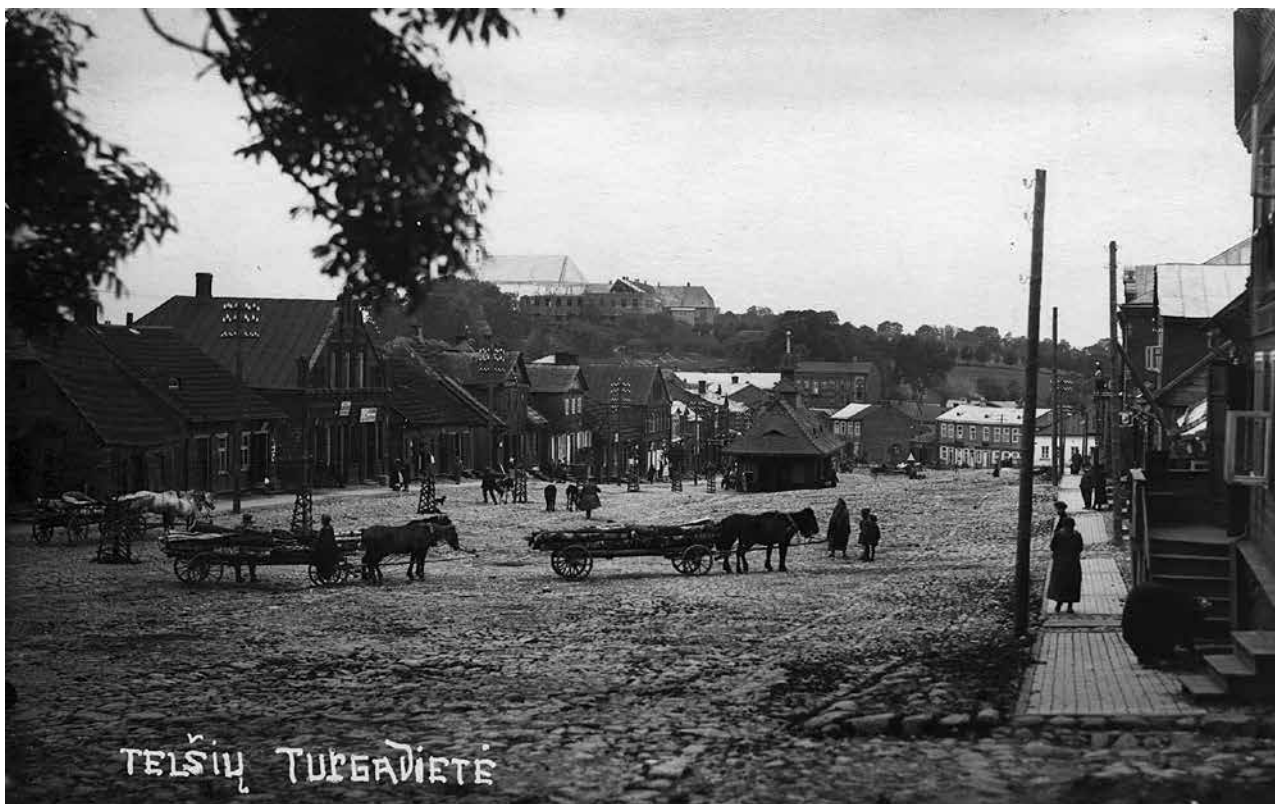
Miestas garsėjo žydų labdaros organizacijomis: tai buvo *Chevra kadisha*¹², *Bikur cholim*¹³ (vadovas – daktaras Menuchinas), *Linat tsedek*¹⁴, *Gmilut chesed*¹⁵, labdaros valgykla, draugijos OZE¹⁶ įsteigta klinika ir vaikų sveikatingumo stovyklos (joms vadovavo rabino Abraomo-Izaoko Blocho žmona Rachelė ir Sonia Rostovski) bei kelios moterų organizacijos, gelbstinčios varginguosius ir ligonius. Buvo leidžiami du žydų periodiniai leidiniai: *Haneeman* ir *Yidisher lebn*, abu *Agudat Israel* prižiūrint.

1940 m., sovietams okupavus Lietuvą, ješiva ir visos religinės mokyklos buvo uždarytos. Tačiau ješivos vadovai nenutraukė jos veiklos, jie pirma pervežė studentus į kaimyninius miestelius, o netrukus nusprendė perkelti ješivą į užsienį. Du ješivos vadovybės atstovai atvyko į Klivlendą, JAV, ir ten įsteigė ješivą iš naujo, taip tęsdami Telšių ješivos tradiciją.

Iš Telšių rabinų minėtini: rabiai¹⁷ Ezekeelis, šias pareigas ėjęs Telšiuose ir kituose Žemaitijos miesteliuose; Judas-Leibas ben Azrielis Zivas, pirmojo Kauno rabino sūnus, kuris taip pat buvo Palangos rabinu; Mozė „Telšiškis“; Abraomas Šapiro, kurio sūnus Leibas buvo bendruomenės pamokslininku; Samuelis Šapiro, knygos „Samuelio apsiaustas“ autorius; Šaulis-Tuvija ben Mordechajus, Zeevo-Volfo Lipkino mokinys (Telšių rabinas nuo 1837 m., po to – Panevėžyje); Zeevas-Volfas Lipkinas, Telšių rabinų teismo pirmininkas; Juozapas Reizinas (iki 1874 m., po to – Slanime); Jošua Heleris (1876–1880); Abraomas-Aba Verneris, vėliau pirmas Londono bendruomenės prie sinagogos *Machzike hadat* (heb. Tikėjimo sergėtojai) rabinas; Eliezeris Gordonas (1883–1910); Juozapas-Leibas Blochas (1910–1930) ir paskutinis Telšių rabinas, nacių nužudytas rabis Abraomas-Izaokas Blochas (1930–1941). XX a. pradžioje valdžios oficialiai paskirtas Telšių rabinas buvo žymus klasikinių tekstų žinovas Simonas Bermanas, parašęs komentarą Izajo pranašystei.

Kiti iš Telšių kilę rabiniai: rabiai Abraomas-Aba Verneris (mirė 1917 m.); Jošua-Hešelis Margaliotas, vėliau Višnevėje (Ukraina) rabinas; Izaokas-Aizikas Kantoras, vėliau rabinavęs Rygoje; Geršonas-Zeevas ben Aronas-Izaokas Broida, vėliau Brekfordo (JAV) rabinas; Aronas-Izaokas Bliumas; Mozė Helfanas; Eliezeris ben Chaimas Rabinovičius; Samuelis-Zalmanas ir Elijas-Meiras Blochai; Abraomas-Izaokas Perelmanas.

- 12 *Chevra kadisha* (heb. šventoji brolija) – labdaringa žydų bendruomenės institucija, atsakinga už laidojimą ir laidotuves, kapinių įrengimą bei priežiūrą – red. past.
- 13 *Bikur cholim* (heb. rūpinimasis ligoniais) – labdarinę ligoninę išlaikanti ir neturtingų ligonių gydymą šelpianti brolija – red. past.
- 14 *Linat tsedek* (heb. labdaringa nakvynė) – labdarinę viešbutį išlaikanti ir žydų keliautojų apgyvendinimu besirūpinanti brolija – red. past.
- 15 *Gmilut chesed* arba *Gmilut chasadim* (heb. malonės teikimas) – žydų bendruomenės labdaros brolija, dažnai suteikusi beprocentines paskolas – red. past.
- 16 OZE (rus. sutr. Общество здравоохранения евреев) – žydų sveikatingumo draugija, įsteigta Sankt Peterburge 1912 m.; turėjo skyrius Ukrainoje, Lietuvoje, Lenkijoje – red. past.
- 17 *rabis* (nuo heb. *rabi* – mano mokytojas) – 1) pagarbus mokyto religingo žmogaus, knygos autoriaus ar bendruomenės lyderio, nors nebūtinai rabino, apibūdinimas; 2) pagarbus kreipimasis į žydą, dažniausiai vartojamas prieš vardą ir pavardę – red. past.

Turgus Telšiuose

Telšiai¹⁸

Miestas Lietuvos Respublikos šiaurės vakaruose. Žydai apsigyveno mieste XVI a., tuo metu vietinė bendruomenė buvo pavaldi Kėdainių bendruomenei. 1847 m. čia gyveno 2 248 žydai, 1864 m. – 4 204. Bado laikotarpiai mažino žydų skaičių, prie šio reiškinio prisidėjo ir tai, kad ilgą laiką nebuvo geležinkelio. 1897 m. Telšiuose gyveno 3 088 žydai (51% visų gyventojų), 1936 m. – 2 500 (33%). Judas-Leibas Gordonas, čia mokytojavęs 1866–1872 m., aprašė Telšių bendruomenę kaip išskirtinai ortodoksišką. 1941 m. Telšių žydai vyrai buvo nužudyti lietuvių, po pusmečio – ir moterys.

Telšių bendruomenė išgarsėjo dėl ješivos, kuri čia veikė 1880¹⁹–1940 m. Jai vadovavo rabinai Eliezeris Gordonas, Juozapas-Leibas Blochas, kuris iki savo mirties 1930 m. buvo ir miesto rabinu, Simonas Škopas bei Chaimas Rabinovičius – vienas iškiliausių savo laiko rabinistinių mokslų autoritetų. Kai 1892 m. buvo uždaryta ješiva Valažine²⁰, Telšių ješiva tapo viena reikšmingiausių Rusijos imperijoje. Joje vienu metu mokėsi 300–350 studentų. 1897 m. baigtas statyti ješivos pastatas. Ji

18 Pagal Encyclopaedia Judaica, t. 15, Jeruzalė, 1971, p. 938–939.

19 Skirtingi šaltiniai įvairiai nurodo ješivos įsteigimo metus: nuo 1880 iki 1885, šios knygos straipsnių autoriai taip pat pateikia skirtingas datas – red. past.

20 Valažine (dab. Baltarusija) 1802 m. įsteigta garsioji ješiva, įgavusi pirmosios „lietuviškos ješivos“ vardą. Uždaryta carinės administracijos 1892 m., tačiau studentų grupės veikė iki Antrojo pasaulinio karo – red. past.

nenutraukė veiklos net ir Pirmojo pasaulinio karo metu, 1915 m., kai dalis telšiškių kartu su kitais Lietuvos žydais buvo priversta išvažiuoti į Rusijos gilumą. Telšių ješivoje studijos buvo organizuotos pagal naują modelį²¹: studentai, padalinti į penkias grupes pagal savo lygį, privalėjo lankyti pamokas, jų žinios buvo periodiškai tikrinamos. Be to, ješivoje buvo dėstomas musaras, ypač kai jai vadovavo rabis J.-L. Blochas. Visa studijų sistema buvo nukreipta į teksto analizės įgūdžių ugdymą ir racionalaus mąstymo skatinimą. Tačiau šalia to – ir čia buvo esminis skirtumas nuo kitų lietuviškų ješivų – studentai buvo raginami daugiau gilintis į Talmudą kaip į pirminį šaltinį nei į jo vėlesnius komentarus. Tokią nuostatą ypač diegė rabis Simonas Škopas. Iš Telšių ješivos auklėtinių pažymėtini rabinai Simcha Asafas, Ezekielis Abramskis ir Meiras Bar-Ilanas, Bencijonas Dinuras²², Abraomas Hercfeldas ir daug kitų.

1918–1940 m. Telšių ješiva buvo viena iš trijų svarbiausių nepriklausomos Lietuvos ješivų, kurios tapo Toros studijų traukos centrais visai žydų diasporai. Ješivos iniciatyva ir jai kuruojant Telšiuose atsirado ištisa švietimo sistema: vaikų darželis, berniukų ir mergaičių mokyklos ir mergaičių gimnazija. Jauni ješivos absolventai buvo siunčiami į mažesnius miestelius, kad įkurtų juose paauglių ješivas – vadina-
mąsias „mažas“ ješivas. 1924 m. į Telšius iš Kauno persikėlė religinė vyrų mokytojų seminarija *Javné*, o šalia jos buvo įsteigta analogiška seminarija mokytojoms. Prie ješivos buvo įkurta rabinų mokykla ješivos absolventams. 1928–1931 m. Telšiuose buvo leidžiamas ortodoksinis mėnraštis hebrajų kalba *Haneeman*. Ketvirtajame dešimtmetyje ješivai vadovavo rabinai Abraomas-Izaokas Blochas ir Azrielis Rabinovičius. Sovietų Sąjungai aneksavus Lietuvą ješivos pastatas buvo nacionalizuotas ir studentai tęsė savo studijas aplinkiniuose miesteliuose. Nedidelė dėstytojų ir studentų grupelė atvyko į Jungtines Valstijas ir 1941 m. įkūrė Klivlende ješivą, pavadintą Telšių ješivos vardu.

Telšiai²³

Apskrities miestas, vienas seniausių Lietuvoje. Istorijos šaltiniuose minimas nuo 1320 m.

Telšiai garsėjo kaip Toros studijų tvirtovė Lietuvoje, jų švyturys ir pavyzdys; miestas, kur Torą studijuojančiųjų balsai nenuitildavo nei dieną, nei naktį ir aidėjo per visus žydų apgyventus kraštus. Miesto švietimo sistemą, nuo vaikų darželio iki mokyklų, gimnazijų ir seminarijų *Javné* mokytojams ir mokytojoms, valdė ortodoksai. Ši didelė ir puiki ješiva traukė besimokančius iš viso pasaulio.

Telšių ješivą įsteigė Toros studijų autoritetas rabinas Eliezeris Gordonas 1883 m.

21 Palyginus su kitomis ješivomis – red. past.

22 Tikroji pavardė – Dinaburgas – red. past.

23 Iš knygos „Lietuvos žydai“ [heb.], sud. J. D. Kamzonas, Tel Avivas, 1959.

Jo veiklą tęsė kiti išminčiai: jo žentas rabis Juozapas-Leibas Blochas (būdamas ir miesto rabinu), rabis Simonas Škopas, rabis Chaimas Rabinovičius, ir ješivos vadovai, nužudyti Holokausto metu: rabiai Abraomas-Izaokas Blochas, Azrielis Rabinovičius, Zalmanas Blochas ir Mozė Olšvangas. Rabinai Elijas-Meiras Blochas ir Chaimas-Mordechajus Kacas sugebėjo išvykti į JAV ir įsteigė „Telšių ješivą“ Klivlende, tapusią savotišku paminklu šlovingai prarastai ješivai.

Telšiuose taip pat veikė parengiamoji ješiva, turėjusi 150 auklėtinių, jai vadovavo rabiai Avneris Oklianskis ir Efraimas-Pinchadas Helfanas.

Telšių ortodoksai ir ješivos aplinka leido žurnalą *Haneeman*.

Žydiškieji Telšiai buvo žinomi ir dėl savo plataus visuomeninio gyvenimo apraiškų: įvairių pakraipų sionistinės ir religinės organizacijos, liaudies bankas, žydų ligoninė, draugijos OZE filialas ir kt.

Tarp miesto rabinų minėtini: rabis Zeevas-Volfas Lipkinas, Izraelio Salanterio tėvas, Talmudo komentarų *Ben Arye* (heb. Liūto sūnus) autorius; rabis Juozapas Reizinas, knygų *Porat Yosef* (heb. Juozapo vaisingumas) ir *Edut Bihosef* (heb. Juozapo liudijimas) autorius, vėliau ėjęs Slanimo rabino pareigas; rabis Eliezeris Gordonas, jo žentas rabis Juozapas-Leibas Blochas ir pastarojo sūnus, paskutinis Telšių rabinas Abraomas-Izaokas Blochas.

Holokausto išvakarėse Telšiuose gyveno apie 4000 žydų, kurie buvo nužudyti kartu su apylinkių žydais 1941 m. liepos 15 d.

Telšių žydų bendruomenės istorija

Samuelis
Natanovičius

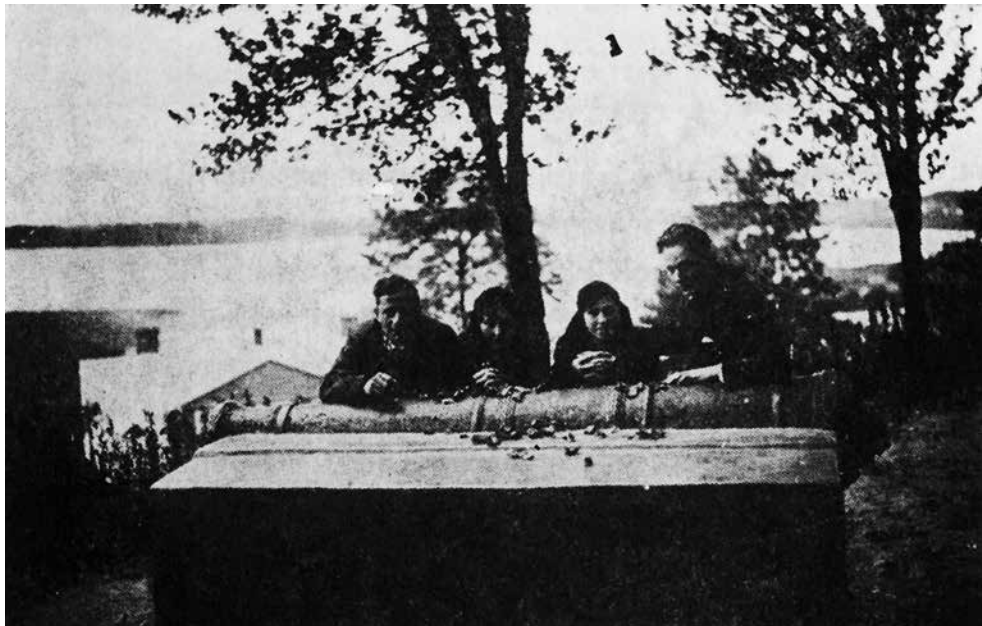
Holokausto išvakarėse, 1941 m., Telšių miestas buvo vienas geriausiai viso pasaulio žydams žinomų Lietuvos miestų. Jie turėjo judaizmo tradicijos ir rabiniškojo mokytojų citadelės reputaciją. Toks miesto įvaizdis pasaulio žydams buvo nuo XIX a. pabaigos.

Telšiai – apskrities miestas šiaurės vakarų Lietuvoje, laikomas Žemaitijos sostine. Anot legendos, jį įkūrė Džiugas, kurio vardu pavadintas kalnas šalia miesto. Per Telšius eina geležinkelis Šiauliai–Klaipėda.

Telšiai išsitiesė prie Masčio ežero krantų. Nuo miesto centre esančios kalvos, ant kurios įsikūrė katalikų vienuolynas, į apačią nusileidžia pagrindinės gatvės. Gretimi siauresni takeliai terasomis veda prie ežero, kurio viduryje yra maža žalia sala. Pietinėje ežero pusėje išsitiesęs laukų bei ganymo lankų apsuptas pušynas.

Vasarą Telšių priemiesčiai skęsta sodų žalumoje, pro vaismedžių tankumą vos matosi namai, čia apstu parkų ir medžių alėjų – tikras miestas-sodas.

Telšiai yra senovinis miestas, istorijos šaltiniuose minimas jau XIII a.

Žydai atvyko į Lietuvą vėlyvaisiais viduramžiais. Jau valdant kunigaikščiui Gediminui (1316–1341) kai kurie žydai apsigyveno Brastoje, Gardine ir Trakuose. Žydų persekiojimai ir išvarymai iš Ispanijos, Prancūzijos, Vokietijos ir Anglijos privertė šių šalių žydus bėgti į Lenkiją ir Lietuvą.

Lietuvos valstybingumas susiformavo sąlyginai vėlai, viduramžių pabaigoje. Lietuvos gyventojai tada dar buvo pagonyms, prisilaikę archajiško gyvenimo būdo. Viduramžių kultūra su jos religiniu fanatizmu bei nepakanta žydams Lietuvoje dar nebuvo išplitusi. Lietuvos valdovai – kunigaikštis Gediminas ir Didysis Kunigaikštis Vytautas (1392–1430) pakvietė žydus atvykti į miestus, čia vystyti prekybą ir amatus bei pasinaudojo žydų komerciniais ryšiais su Europos šalimis Lietuvos valstybės naudai. Jie suteikė žydams jų gyvenimo būdą ir verslus apsaugančias privilegijas. Miestuose žydai telkėsi savo ypatinguose kvartaluose, atskirai nuo kitų miestelėnų.

1435 m. valdovo Aleksandro Jogailaičio (1492–1506) įsakymu visi Lietuvos žydai buvo išvaryti iš šalies, o jų turtas nusavintas. Toks staigus politikos žydų atžvilgiu pakeitimas buvo ko gero įtakotas aristokratijos ir bažnyčios noro atsikratyti savo įsiskolinimų žydams.

Ir vėl prasidėjo žydų klajonės. Kai kurie nukeliavo Juodosios jūros kryptimi, tačiau dauguma – į vakarus, į Baltijos jūros pakrantės miestus, į Žemaitiją, o per ją – į Prūsiją. Tuo metu žydai atvyko ir į Telšius. 1503 m. Aleksandro įsakymas buvo atšauktas, visi pabėgėliai į vakarus galėjo grįžti, jiems taip pat buvo grąžintas turtas.

1569-ais, po Liublino Unijos, Telšiai buvo įtraukti į Abiejų Tautų Respublikos karališkų miestų sąrašą. XVII a. Telšius valdė dvariškis Sapiega. Telšių žydų

bendruomenė buvo pavaldi Kėdainių bendruomenei, kurios vadovybė iš visų pavaldžių bendruomenių, taip pat ir Telšių, rinko mokesčius.

XVII a. Lietuvos miestų žydų bendruomenės turėjo autonomiją. *Kahalas* (bendruomenės vadovybė)²⁴ buvo renkamas iš pačių garbingiausių jos narių – Toros studijų šviesulių ir įtakingų verslininkų. Kahalas atstovavo bendruomenei prieš valdančiuosius, teikė jiems surinktus mokesčius, rūpinosi bendruomenės narių religiniais ir socialiniais poreikiais.

1648 m. Lenkijos-Lietuvos valstybėje įsiplieskė kazokų sukilimas, kuris prasidėjo Ukrainoje ir per Podoliją pasiekė Lietuvą. Kazokai, kuriems vadovavo Bohdanas Chmelnickis, savo tikslu skelbęs Ukrainos išvadavimą nuo Lenkijos valdymo, su net viduramžiais negirdėtu žiaurumu nužudė šimtus tūkstančius žydų. Ši nelaimė liko žydų istorijoje kaip „1648–1649 m. tragedija“. Tai buvo tikra Lenkijos ir Lietuvos žydų katastrofa.

Telšius šios bėdos aplenkė, tikriausiai dėl miesto geografinės padėties. Tačiau daugelis kitų miestų dėl šių įvykių liko be žydų gyventojų. Išgyvenusieji atvyko į Telšius ir Pabaltijo miestus.

Žydai nukentėjo ne tik nuo Chmelnickio gaujų, bet ir nuo Švedijos karo su Lenkija.

Po trečiojo Lenkijos padalijimo 1795 m. Lietuva (Vilniaus, Gardino ir Slanymo apylinkės) atiteko Rusijos imperijai. Telšiai tapo apskrities centru Vilniaus gubernijos sudėtyje. Šis statusas patvirtintas po naujo administracinio suskirstymo 1801 m., o 1843 m. miestas atiteko Kauno gubernijai.

Po antro ir trečio Lenkijos padalijimų carinė Rusija įgijo Ukrainos ir Lietuvos teritorijų, gausiai apgyventų žydų. Rusijos imperijos vidinėje politikoje tapo aktualus „žydų klausimas“. Dar prieš paskutinį padalijimą, imperatorienės Ekaterinos II valdymo metais (1789–1796), buvo išleistas „sėslumo zonos“ įstatymas (1794), privertęs žydus gyventi tik jų miesteliuose ir draudęs atvykti į didžiuosius imperijos miestus. Tuo pačiu įsakymu žydai buvo išvaryti iš kaimų.

1804 m. „Žydų įstatymai“ patvirtino „sėslumo zonos“ įvedimą ir draudimą žydams gyventi kaimuose; jiems buvo leista apsigyventi miesteliuose ir verstis amatais ir prekyba, ir net žemdirbyste (bet ne karčiamų laikymu).

Žydai gavo teisę rinkti magistratų narius ir būti išrinkti, o taip pat įrengti mokyklas, tačiau su sąlyga, kad jose bus dėstoma rusų arba lenkų kalba. Žydams net buvo leidžiama stoti į universitetus. Tačiau tuo pačiu metu įsakymas apribojo kahalų įgaliojimus: žydų reikalus turėjo spręsti policija ir magistratai. Pastarieji perėmė ir mokesčių rinkimą.

1800 m. sausio 1 d. Rusijos Senato įsakymu Telšiuose suformuotas magistratas. Žydai jame turėjo tris atstovus. 1804 m. žydų delegatai, kitų magistrato narių reikalavimu, buvo išstumti.

24 kahalas (heb. *kahal* – visuomenė) – žydų bendruomenių valdyba Lenkijos ir Lietuvos valstybėje bei Rusijos imperijoje – red. past.

1809 m. panaikintas draudimas žydams gyventi kaimuose. Tiesa, Lietuvos ir ypač Žemaitijos žydams šis įstatymas beveik nebuvo pakenkęs, nes Lietuvos kaimuose, skirtingai nuo Lenkijos, žydai praktiškai nelaikė karčiamų ir negamino degtinės. Šiaip ar taip žydų kaimuose gyveno nedaug, ir jie vertėsi daugiausia pienininkyste arba žemdirbyste.

Žydų enciklopedijos rusų kalba²⁵ duomenimis, 1847 m. Telšiuose buvo 6 000 gyventojų, iš jų 2 248 žydai. 1802 m. Telšiai tapo apskrities miestu. Kiti apskrities miesteliai – Seda, Židikai, Skaudvilė, Salantai, Kretinga, Palanga, Varniai ir Gargždai. Visoje apskrityje gyveno 183 000 žmonių, iš jų – 22 695 žydai.

Štai taip keitėsi žydų skaičius Telšiuose:

1847 – 2 248

1864 – 4 204

1897 – 3 088

1923 – 1 545

1936 – 2 500

1939 – 2 800 (27% gyventojų).

1812 m. į Telšius įsiveržusi Prancūzijos kariuomenė padarė nemažai žalos, ypač kai pasitraukdami kariškiai plėšė ir degino namus. Dar ir šiandien tai primena miesto parke esanti prancūzų patranka.²⁶ Liaudies padavimuose prancūzai liko kaip nuožmūs grobikai.

1830 m. Lenkijos sukilime prieš carinę Rusiją Lietuvos žydai nedalyvavo. Bendrai jų požiūris į Lenkijos aristokratiją nebuvo teigiamas. Sukilėliai įtarinėjo žydus Rusijos palaikymu ir buvo jiems priešiški. Telšiuose jie apkaltino šnipinėjimu ir pakorė Manesą Luknikerį.

Žydai nedalyvavo ir 1863 m. sukilime. Ypač nepalankiai sukilimą vertino maskiliai, pirma – todėl kad žydų inteligentija tikėjo Rusijos valdžios pažadais dėl laisvės ir lygių teisių suteikimo žydams, ir antra – dėl Lenkijoje paplitusio antisemitizmo.

Telšiai, kaip apskrities centras, turėjo prekybos ryšių su kitais apskrities miesteliais. Mieste klestėjo prekyba audiniais. Tarp sėkmingų pirklių, kurie importavo tekstilę iš Vokietijos, buvo parduotuvės savininkas Jokūbas Rabinovičius.

Tačiau bendra Telšių žydų ekonominė situacija buvo nepavydėtina. Tik maža dalis gaudavo gerų pajamų iš prekybos javais ir linu bei suteikdami stambiais bajorams tarpininkavimo paslaugų, visi kiti vos sudurdavo galą su galu. Sunki buvo mažų krautuvėlių savininkų ir išnešiojamųjų prekių pardavėjų situacija, o amatininkai, vežikai ir nešikai paprasčiausiai vargo. Košeriniai mėsininkai pragyvendavo iš bendruomenės labdaros ar mėsos išnešiojimo po namus. „Korobkos“ mokestis nuo košerinio skerdimo didžiąja dalimi buvo išmokamas valstybei (tris kartus per metus), bet dalis liko bendruomenės reikmėms ir buvo labdaros šaltiniu.

25 Еврейская энциклопедия, т. 14, Санкт Петербург, 1913, кол. 725.

26 Šiuo metu patranka stovi prie Žemaičių muziejaus „Alka“ – red. past.

Poetas J.-L. Gordonas, kuris 1866–1872 dirbo Telšiuose 1866 m. įsteigtos žydų mokyklos rusų dėstomąja kalba mokytoju, paliko šiurpų vargingų ir ligotų žydų mokinių paveikslą savo 1872 m. eilėraštyje „Atsisveikinant su Telšiais“. Vaizduodamas ortodoksinę labdaringą mokyklą – *talmud-tora*²⁷, jis aprašė jos apgailėtiną būklę ir paliegiusius, alkanus mokinius.

Regiono ekonominę situaciją įtakėjo Žemaitijos valstiečių vargas. Žemaitija buvo laikoma nedėkingiausiu Lietuvos regionu. Valstiečiai buvo konservatyvūs ir atsilikę, o žemė dirbama primityviais metodais. Iki 1862 m. Lietuvos valstiečiai buvo baudžiauninkai. Rašytoja Žemaitė (1845–1921) savo kūryboje aprašė likimo nuskriaustus baudžiauninkus, išnaudojamus, parduodamus it daiktai, gyvenančius vargingose bakūžėse šiaudinėmis pastogėmis. Po 1862 m. panaikinus baudžiąvą pasikeitė asmeninė ir juridinė valstiečių padėtis, bet ekonominė beveik nepagerėjo.

XIX a. lietuvių ir žydų santykiai buvo geri. Lietuviai, ypač valstiečiai, suvokdavo Rusijos valdžią kaip okupacinę. Carinis režimas slėgė juos kaip ir žydus, kuriems lyg kančios broliams jautė artumą.

Caro Aleksandro I valdymo metais (1855–1881) dalis caro Nikolajaus I įvestų apribojimų buvo atšaukta. 1862 m. žydams vėl leista pirkti žemę bei gyventi didmiesčiuose – tai suteikė daugiau galimybių verslininkams.

Valdant carui Aleksandrui II (1881–1894) Rusijoje įsisiūbavo neregėta antisemitizmo banga. Gausėjo vyriausybės inspiruotų suvaržymų ir pogromų. Jie prasidėjo Ukrainoje (Kyjive), pasistūmėjo į pietus (Odesa) ir pasiekė Kišiniovą, Varšuvą, Balstogę ir kitus miestus.

Lietuvoje nebuvo pogromų, kadangi lietuviai patys jautėsi esantys carinio režimo aukos. Tačiau kruvini įvykiai išgąsdino ir Lietuvos žydus, kėlė nesaugumo jausmą. Sunki ekonominė padėtis, baimė dėl šaukimo į caro kariuomenę bei pogromų šešėlis sukėlė masinę žydų, ypač jaunų, emigraciją iš Rusijos imperijos, taip pat ir iš Lietuvos: į JAV, Argentiną bei Pietų Afriką. 1890 m. prasidėjusi emigracijos banga tęsėsi iki Pirmojo pasaulinio karo.

Daug jaunų telšiškų žydų – potencialių kariuomenės šauktinių paliko miestą. Jei 1864 m. Telšiuose gyveno 4 204 žydai, tai 1897 m. – 3 088 (27% gyventojų).

Šviesiu įvykiu Telšių žydų gyvenime tapo ješivos įsteigimas. Jos įkūrėjais laikomi trys jauni rabinai, čia atvykę su šeimomis iš Vilniaus ir Kauno ir, panaudoję dosnią Vokietijos žydų finansinę auką, 1875 m. atidarė ješivą. 1882 m. rabis Eliezeris Gordonas tapo miesto rabinu, o 1884 m. – ješivos vadovu.

Rabis Eliezeris Gordonas gimė 1840 m. prie Kauno ir buvo vienas talentingiausių rabio Izraelio Salanterio mokinių. Dar būdamas visai jaunas išgarsėjo kaip didis Toros studijų meistras ir labai energinga asmenybė. Eidamas miesto rabino pareigas jis nuolat buvo apsuptas žmonių, jo namas buvo atviras kiekvienam. Net ir išoriškai įspūdingas, jis skleidė išmintį ir orumą. Jis turėjo glaudžių ryšių su valdžios atstovais, kurie jam rodė pagarbą.

27 *talmud-tora* (heb. Toros studijos) – labdaringa, bendruomenės išlaikoma pradžios mokykla berniukams iš neturtingų šeimų bei našlaičiams – red. past.

Jam pradėjus vadovauti ješivai, joje vis daugėjo studentų, pagal jų skaičių Telšių ješiva buvo laikoma viena stambiausių pasaulyje. XIX a. pabaigoje joje mokėsi apie 400 studentų.

Kitais ješivos vadovais jis paskyrė savo žentą rabį Juozapą Leibą-Blochą, rabį Simoną Škopą ir rabį Chaimą Rabinovičių. Ješiva buvo išlaikoma iš aukų, nuolat siunčiamų visos Rusijos imperijos žydų. Miesto ekonomikoje ješiva taip pat vaidino svarbų vaidmenį. Studentai gaudavo tam tikrą stipendiją ir turėjo iš jos prasimaitinti. Šabo vakarienei ješivos studentus kvietė pasiturintys miestiečiai. Dėl didelio jaunų talentų susibūrimo miestas dvelkė dvasingumu.

Kone visi Telšių gyvenamieji namai buvo mediniai, ir per 1905 ir 1909 m. gaisrus beveik visi jie sudegė. Naujai pastatyti namai buvo plytiniai.

Neturime pakankamai šaltinių, kad galėtume aprašyti to meto žydų švietimo lygį Telšiuose. Yra žinoma, kad egzistavo labdaringa pradinė mokykla – talmud-tora, bei privačios pradinės mokyklos – chederiai. Talmud-toroje mokėsi varguolių vaikai. Šią įstaigą jau minėjome kalbėdami apie J.-L. Gordono eilėraštį. Pats poetas, kuris buvo entuziastingas Haskalos šalininkas, įsteigė berniukų mokyklą rusų dėstomąja kalba bei dvi metę mergaičių mokyklą. Ortodoksinė bendruomenė, ypač rabis Eliezeris Gordonas, aršiai kovojo su šiomis mokyklomis ir jų direktoriumi, kuris savo ruožtu buvo priešiškas nusiteikęs prieš rabinus ir ortodoksinę bendruomenės vadovybę.

XIX a. pab. – XX a. pr. mieste buvo dvi pradinės religinės berniukų mokyklos. Vienam chederiui vadovavo rabis Simonas-Mozė Vineris, kitam – Mozė Fridmanas. Berniukai mokėsi skaityti ir rašyti, studijavo Bibliją su Raši²⁸ komentarais ir Talmudo pradmenis.

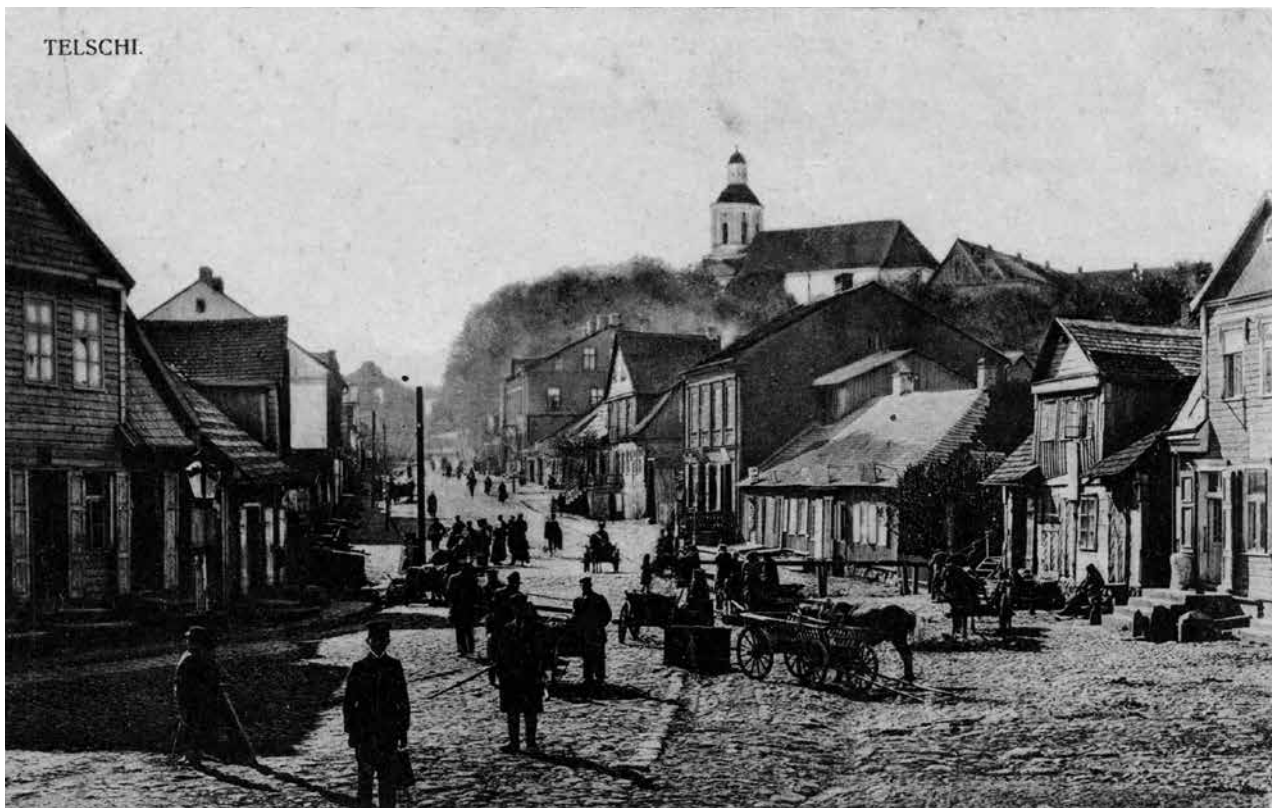
Rabis Mozė Fridmanas buvo labai mokytas, dievobaimingas ir inteligentiškas žmogus. Jis dėstė Bibliją pagal jos vokišką vertimą (ko gero – Mozės Mendelsono²⁹ autorystės). Raši komentarus pateikdavo pagarbiai, bet kritiškai. Šios dvi mokyklos egzistavo iki Pirmojo pasaulinio karo. Jas lankė daugiausia turtingų šeimų vaikai.

1910 m. rabis Eliezeris Gordonas mirė. Londone, kur jis nuvyko rūpintis aukomis ješivai, susirgo ir mirė nuo infarkto, ten buvo ir palaidotas. Jo, kaip miesto rabino ir pagrindinio ješivos vadovo, vietą užėmė žentas rabis Juozapas-Leibas Blochas – didelis, net pedantiškas Toros žinovas, tvirtų principų žmogus, mokantis visada apginti savo nuomonę. Jis priklausė atkakliausiems Lietuvos ortodoksams. Jis įvedė daug naujovių ješivoje ir turėjo milžinišką įtaką bendruomenei.

1904 m. prasidėjo Rusijos karas su Japonija. Rusija patyrė smarkių pralaimėjimų. Karas motyvavo darbininkus protestams. Po visą imperiją praūžė streikai, o Peterburge įvyko revoliucija. Per šiuos įvykius daug darbininkų buvo nužudyti.

28 Raši (heb. sutr. rabi Saliamonas Icchaki) – XI a. Prancūzijos rabinas, Toros ir Talmudo komentatorius – red. past.

29 Mendelsohnas Mozė, Mendelsohn Moses (1729–1786) – Vokietijos žydų filosofas ir švietėjas, Haskalos pradininkas – red. past.

Žydai aktyviai dalyvavo revoliucijoje, visos socialistinės ir liberalios partijos, reikalavusios demokratijos ir lygybės, turėjo žydų narių. Kai revoliucinės nuotaikos buvo numalšintos, visoje Rusijoje prasidėjo žiaurių pogromų banga. Carinė valdžia aiškiai leido suprasti masėms, kad būtent žydai kurstė protestus prieš vyriausybę. Tokioje atmosferoje Kyjive 1913 m. įvyko garsus teismo procesas dėl kaltinimo ritualine žmogžudyste – Mendelio Beilio byla, įaudrinusi ne tik Rusijos, bet ir Europos žydus.

Centrinė Telšių
gatvė tarpukariu

Revoliuciniuose įvykiuose dalyvavo ir jauni Lietuvos žydai, tarp jų – telšiškiai ir apskrities miestelių jaunimas. Daugelis nusprendė palikti Rusiją ir iškeliavo už Atlanto.

1914 m., Pirmojo pasaulinio karo pradžioje Vokietijos kariuomenei nugalėjus rusų padalinius Prūsijoje, pasklido gandai, jog žydai padeda vokiečiams ir šnipinėja jų naudai. Tų įtarimų pagrindu 1915 m. gegužės 3 d. Rusijos kariuomenės Generalinis štabas išleido įsakymą iškeldinti visus Kauno gubernijos žydus. Per kelias dienas iš Kauno ir kitų Lietuvos miestų prievarta į Pietų Rusiją (Ekaterinoslavą³⁰, Chersoną, Bachmutą ir kitur) buvo išvežta apie 200 000 žydų. Visas turtas liko vietoje. Daugelis žydų savanoriškai pabėgo iš savo miestų, kad išvengtų kariuomenės taikomų žiaurių priemonių. Iš Telšių žydai nebuvo išvaryti, tačiau karo metais žydų gyventojų skaičius gerokai sumažėjo: iš 3 088 žmonių 1897 m. 1923-ais liko tik 1 545. Ko gero daug žmonių paliko miestą savo valia.

1915 m. vasarą vokiečiai užėmė Telšius. Sunkus okupacijos laikotarpis truko iki 1918 m. Krautuvės ištuštėjo, prekių nebuvo. Visiškai dingo avalynė ir tekstilė – motinos siuvo vaikams drabužius iš staltiesių. Nebuvo nei aliejaus apšvietimui, nei žvakių, nei skalbimo muilo. Kaimuose okupacinė valdžia pasisavino visą javų derlių bei galvijus, miestuose prasidėjo badas, kol pagaliau vokiečiai ėmė dalinti duonos korteles.

Iš kitos pusės, okupacinė administracija rūpinosi miestų švara ir higiena, pastatė naują pastatą mėsininkų krautuvėms, įvedė privalomą mokyklų lankymą, o žydų vaikams įsteigė mokyklą vokiečių dėstomąja kalba. 1917–1918 m. per Telšius praėjo kelios didelio mirtingumo epidemijos, jos tęsėsi ir karui pasibaigus.

Apskritai paėmus, okupacinės valdžios požiūris į žydus nebuvo diskriminuojantis.

ŽYDAI LIETUVOS RESPUBLIKOJE

Žydų autonomija ir švietimo tinklas

Pirmajam pasauliniam karui pasibaigus Lietuvos žydai pradėjo laipsniškai grįžti iš tremties Rusijoje į metams paliktus gimtuosius miestelius. Jie rado apiplėštus namus ir suniokotą ūkį. Su žydams būdingu atkaklumu jie ėmė atstatyti gyvenimo pamatus, kurti pragyvenimo šaltinius, steigti mokyklas ir gairinti bendruomenes.

1918 m. Lietuva tapo nepriklausoma valstybė. 1918 m. vasario 16 d. buvo paskelbta Lietuvos Respublika. Jos žydų piliečiai gavo tautinės mažumos teises, įkurta Žydų tautinė taryba bei įsteigtas žydų reikalų ministro postas, o kiekviename mieste – nepriklausoma žydų bendruomenė. Vyriausybė patvirtino plačią žydų tautinę kultūrinę autonomiją, kuri leido išplėtoti valstybės remiamų žydų pradinį mokyklų ir gimnazijų hebrajų bei jidiš dėstomomis kalbomis tinklą.

Tačiau tai truko neilgai. 1925 m. valstybėje įsigaliojo reakcija. Žydų tautinės institucijos buvo panaikintos, bendruomenių savarankiškumas apribotas. Tiesa, žydai toliau turėjo pilietinę lygybę, o pradinės mokyklos toliau buvo remiamos valstybės; gimnazijos tapo privačios, bet jų atestatai buvo prilygstantys lietuviškų gimnazijų absolventų dokumentams.

1918-ais, pasibaigus vokiečių okupacijai, ješivos dėstytojai ir studentai taip pat grįžo į Telšius. Ješiva atnaujino savo ryšius su pasaulio žydų bendruomenėmis, jos veikla įgavo dar didesnę pagreitį, ir ji susigrąžino savo aukštą Toros studijų centro reputaciją.

Miesto rabinas Juozapas-Leibas Blochas su ortodoksinės bendruomenės ir religinių organizacijų pagalba (*Agudat Israel, Tseire Agudat Israel*, švietimo centras *Javnė*) Telšiuose įkūrė kelias šiuolaikiškas religines mokyklas, turėjusias įtakos visos Lietuvos religiniam švietimui. Jos buvo iš dalies finansuojamos valstybės.

1920 m. karo metu egzistavusios mokyklos pagrindu buvo atidaryta šio tinklo berniukų mokykla. Į programą, be bendrųjų mokslų, buvo įtraukti Biblija ir Talmudas. Šią mokyklą palaikė valstybė. Jos pirmasis direktorius buvo rabis Jošua Golubas.

Tais pačiais metais prie ješivos nuspręsta atidaryti parengiamąjį skyrių, kuriam vadovavo rabis Chaimas-Mordechajus Kacas. Baigę religinę mokyklą berniukai mokėsi šiame skyriuje 4 metus, čia, be Talmudo, jie mokėsi ir bendruosius dalykus.

1921 m. atsidarė valstybės palaikoma mergaičių mokykla *Javnė*. Be Lietuvos švietimo ministerijos aprobuotos programos, mergaitės studijavo Penkiaknygę su Raši komentarais, žydų liturgiją bei *halachq*³¹. Pirmasis mokyklos direktorius buvo Saliamonas Trachtenbergas.

1923 m. Kaune veikusi religinių mokyklų mokytojų seminarija *Javnė* perkėlė savo veiklą į Telšius. Mokslų kursas truko ketverius metus. Gimnazijų absolventai galėjo iš karto stoti į ketvirtą kursą. Pagal seminarijos programą kasdien tris valandas buvo studijuojamas Talmudas. Tai buvo privati institucija, tačiau iš dalies finansuojama valstybės, kuri pripažino jos diplomus.

Pirmasis seminarijos direktorius buvo Kaune gimęs dr. Izaokas-Rafaelis Holcbergas (Ecijonas) (1885–1981), Charkivo universitete baigęs matematikos ir biologijos fakultetus ir įgijęs docento laipsnį. Jis buvo Lietuvos Seimo narys. Emigravęs į Izraelio žemę dėstė ir vadovavo įvairioms *Hamizrachi* tinklo švietimo įstaigoms Jeruzalėje. Jis buvo pedagogas iš pašaukimo bei mokslininkas tyrėjas, paskelbęs daug pedagoginių darbų, taip pat knygų apie mokslo ir religijos santykį. Dr. Holcbergas vadovavo seminarijai iki 1933 m. Kiti direktoriai: dr. Joelis Zalcbergas, Šlomas Šochetas, J. Šnaideris³² ir Saliamonas Trachtenbergas*. Dvasiniai seminarijos vadovai buvo rabinai Izaokas-Aizikas-Eliezeris Hiršovičius, Abromas-Mordechajus Vesleris* ir Samuelis-Chaimas Dainesas. Seminarija išleido dešimt studentų laidų.

1923 m. buvo įsteigti dvimečiai, o 1928 m. – vienmečiai pedagoginiai kursai mokytojoms. Juos baigė 60 mokytojų. Į vienmečius kursus galėjo stoti tik gimnazijų absolventai. 1938-ais prie vyrų mokytojų seminarijos buvo atidarytas skyrius moterims, jam vadovavo rabinas Chaimas Nusbaumas. 1939-ais šio skyriaus absolvenčių buvo 31. Dauguma seminarijos studentų buvo ješivos absolventai, papildomai išėję kursą seminarijos parengiamajame skyriuje.

Seminarijos diplomas suteikdavo teisę stoti į universitetą, o taip pat dėstyti pradinėje mokykloje.

Kaip žinia, Lietuvoje veikė trys švietimo tinklai: *Tarbut* (tautinis pasaulietinis švietimas hebrajų kalba), *Javnė* (tautinis religinis švietimas hebrajų kalba) bei *Kultur lige* (pasaulietinis švietimas jidiš kalba). O štai Telšiuose visos švietimo įstaigos priklausė tinklui *Javnė*.

31 *halacha* (nuo heb. kelias) – visus tradicinio žydų gyvenimo aspektus reglamentuojanti religinė teisė, išsamiausiai išdėstyta Talmude – red. past.

32 * – žuvo per Holokaustą.

Turgaus diena
Telšiuose

1921 m. čia buvo įsteigta mergaičių gimnazija *Javnė*. Tai buvo pirmoji ortodoksinė gimnazija Lietuvoje. Prie jos įsteigimo prisidėjo verslininkai Avneris Oklianskis, Meiras Hurvičius, Leibas Gercovičius ir Eliezeris-Mordechajus Davydovas, rabis Efraimas-Pinchadas Helfanas, Mozė Polivnikas bei rabiai Eliezeris Rabinovičius, Elijas-Meiras Blochas ir Chaimas-Mordechajus Kacas. Du pastarieji per visą gimnazijos istoriją buvo jos valdybos nariai.

Be būtinios valstybinės programos, gimnazijoje buvo dėstomi žydų religijos dalykai: Biblija su komentarais ir *halacha*³³. Kiekviena mokslų diena prasidėdavo bendromis pamaldomis. Bendrieji dalykai čia buvo studijuojami labai aukštu lygiu. Pirmasis gimnazijos direktorius buvo dr. Jošua Levis, po jo – Samuelis Cukermanas. Tarp 1923 ir 1933 m. gimnazijai vadovavo dr. Holcbergas (Ecijonas), vėliau – dr. Chiena Levitan-Šereševski, dr. Joelis Zalcbergas, Saliamonas Trachtenbergas, Šalomas Šochetas, J. Šnaidėris.

Įvairiais gimnazijos veikimo metais joje dėstė rabinas dr. Markas-Mordechajus Boreris³⁴, vėliau Kuldygos rabinas; rabiai Chaimas Karonas* ir Izaokas Šmulėvičius*; ponis Sapožnikov*; dr. Imanuelis Šereševskis; Jokūbas Šereševskis;

³³ halacha (heb. kelias) – judaizmo religinė teisė ir jai skirti tekstai – red. past.

³⁴ * – žuvo per Holokaustą.

Judas-Arjė Volgemutas; dr. Eliezeris-Joelis Blochas; ponios Guta-Risl Broida, Hinda Rabinovič*, Sara-Lėja Helfan*, Gita Gutman*, Pogramanski, ponia Akselrod.

Gimnazija išleido 12 laidų.

Visas mokytojų ruošimo įstaigas Telšiuose baigė beveik 500 vyrų ir moterų mokytojų. Telšiai buvo vienintelis miestas Lietuvoje, sukoncentravęs tokius galingus religinio švietimo resursus. Ješivos ir pedagoginių įstaigų absolventai visoje Lietuvoje ir už jos ribų vykdė savo misiją plėtoti Toros ir klasikinių hebrajiškų šaltinių žinias. Tūkstančiai buvusių ješivos studentų įsteigė prie sinagogų Talmudo ir kitų tekstų studijų grupes.

Lietuvos žydų pedagogai ir mokiniai sukūrė šioje nedidelėje šalyje gyvą hebrajišką kultūrą, pavertė Lietuvos žydų bendruomenę Izraelio žeme už Izraelio žemės ribų. Besimokantis žydų jaunimas buvo neatsiejama Telšių vaizdo dalis. Jų buvo kiekvienoje šeimoje, juos galima buvo sutikti sinagogose, besišnekučiuojančius gatvėje, paplūdimyje prie ežero, gretimose girelėse. „Mylimi ir šaunūs! Nei gyvendami, nei mirdami, niekad jie nebuvo perskirti!“³⁵

Jų vardai minimi tarp tūkstančių žuvusių Kaune ir Telšiuose. Per vieną trumpą dieną kartu nužudyti mokytojai, auklėtojai ir mokiniai ir palaidoti viename brolių kape.

Tebūnie amžiams palaimintas jų atminimas.

Visuomeninis ir kultūrinis žydų gyvenimas Telšiuose

Po Pirmojo pasaulinio karo, pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais, suaktyvėjo ir Telšių žydų visuomenės gyvenimas. Dominavo ortodoksų organizacijos *Agudat Israel* ir *Tseire Agudat Israel*. Jos inspiravo dviejų periodinių leidinių – *Haneeman* ir *Yidisher lebn* leidimą. *Haneeman* buvo literatūrinis ir visuomeninis mėnraštis (redaktorius Izaokas Šmulevičius), o *Yidisher lebn* – savaitraštis (redaktorius Joelis-Dovas Zaksas), kuris buvo spausdinamas Kaune, o redaguojamas Telšiuose.

Pasauliečiai taip pat aktyviai veikė. 1920–1922 m., daugeliui žydų grįžus iš tremties Rusijoje, kur jie susidūrė su komunistinėmis idėjomis, Telšiuose atsirado ideologinių naujovių. Demokratijos ir luomų lygybės idealas buvo artimas tiek inteligentijai, tiek amatininkams ir kitiems pažeidžiamiems visuomenės sluoksniams. Telšiuose įsteigta vietinė komunistų partija bei *Bundo* filialas. Drauge jie įsteigė mokyklą jidiš dėstomąja kalba, veikusią 1920–1922 m., kol buvo uždaryta valdžios. Komunistų lyderiais buvo Rivka Jafė ir Motelis Maleris, broliai Chaitinai. Natanas Pupsas ir Ch.-V. Kacas dalyvavo Kominterno³⁶ veikloje Maskvoje. (Pupso brolis Izraelis-Leibas, literatas, pasirašęs slapyvardžiu Ben Israel, taip pat gyveno Telšiuose, kol užsienio kelionės metu paskendo ežere Šveicarijoje).

35 II Sam 1,23. Visos Biblijos citatos – pagal: <https://biblija.lt/index.aspx?cmp=toc>. – red. past.

36 Kominternas (žodžių Komunistinis internacionalas trumpinys) – tarptautinė organizacija, vienijusi įvairių šalių komunistų partijas, veikė 1919–1943 m. – red. past.

Telšiuose veikė visos Lietuvos sionistų partijos: *Hamizrachi* (vadovai – rabinai Mozė Perelmanas, Mozė-Izaokas Hucas ir Chaimas Checacas); bendrieji sionistai (Vygodskis, Soferis ir Geršonas Volpertas); *Tseire Cion* ir *Makabi* (Meiras Laichas, Izraelis Talpilotas ir Izaokas Zaksas); sionistai centristai (broliai Grinkeriai, Baal-Šemas ir Abramovičius); revizionistai ir *Beitar* (žymiausias iš vadovų – Izaokas Blochas, vėliau – Kaplanskis, Nisanas Noikas ir Eliezeris Natanovičius).

Sionistų jaunimas buvo gyvybingas ir iniciatyvus, masiškai dalyvavo visuose sionistų susibūrimuose ir nenuilsdami dirbo sionistinių fondų labui. Jaunimo sąjūdžiai turėjo savo klubus, kuriuose rengė paskaitas, diskusijas, viešuosius disputus bei kartu leido laiką. Visur buvo girdima hebrajų kalba ir skambėjo Izraelio žemės dainos. Dalis jaunuolių mokėsi pasirengimo emigracijai stovyklose ir repatrijavo į Palestiną. Tokias stovyklas paskutiniaisiais tarpukario metais organizavo ir *Tseire Agudat Israel*. 1928–1939 m. iš Lietuvos repatrijavo 3 500 žmonių.

Mieste buvo tarptautinės žydžių sionistių organizacijos VICO filialas, kuris globojo hebrajišką vaikų darželį. Šeštadieniais VICO organizavo įvairių temų paskaitas moterims.

Gydytojo Menuchino ir jo žmonos iniciatyva buvo įsteigta žydų ligoninė (16 lovų). Paskutiniaisiais prieškario metais Menuchinas dirbo ligoninėje be atlygio, kaip savanoris, ir siekė ją aprūpinti reikiamomis priemonėmis. Mieste taip pat buvo žydų sveikatingumo organizacijos OZE filialas, kurio žinioje buvo poliklinika ir vaikų sveikatingumo stovykla, vadovaujama ponių Rachelės Bloch ir Sonios Rostovski.

Biblioteka

Svarbiu žydų pasaulietinio jaunimo traukos centru buvo liaudies biblioteka, turėjusi knygų hebrajų ir jidiš kalbomis bei periodinių leidinių skaityklą. Jaunimas buvo be galo smalsus, jie tiesiog „rijo“ knygas. Beveik visi leidiniai buvo susidėvėję nuo intensyvaus skaitymo. Bibliotekoje taip pat vyko draugiškas bendravimas, politinės diskusijos, knygų aptarimai. Tarp hebrajiškų leidinių ypač populiarius buvo stori Varšuvoje leisto ketvirtinio žurnalo *Hatekufa* (heb. Epocha) tomai, kuriuose publikuotos hebrajų ir pasaulio literatūros (vertimai) naujienos. Ješivos studentai taip pat ištrūkdavo į biblioteką, kur pasimėgaudami skaitė, kiek tik galėjo. Nors ješivos vadovybė neskatino pasaulietinės literatūros skaitymo, teko susitaikyti su studentų trauka papildomoms žinioms.

Sinagogos

Telšiuose buvo keturios sinagogos, iš jų trys – žydų kvartale, netoli Turgaus aikštės: Didžioji sinagoga, brolijos *Chevre kadisha* sinagoga bei mėsininkų maldos namai. Ketvirta sinagoga stovėjo Prezidento gatvės pradžioje ir buvo vadinama Kareivių, nes joje prisaidindavo žydų šauktinius į caro kariuomenę.

Sinagogų pastatai nebuvo labai įspūdingi, nors Didžioji sinagoga tikrai imponavo savo dydžiu. Ją supo didelė aikštė – sinagogos kiemas (jid. *shulgoyf*), kuriame vyko vestuvių ceremonijos, o kitomis, liūdnomis progomis skambėjo atsisveikinimo su mirusiais kalbos.

Iš abiejų Didžiosios sinagogos prieangio pusių buvo pristatyti meldimosi kambariai (jid. *shtibelech*).

Telšių sinagogos ryte ir vakare per pamaldas buvo pilnos žmonių, ir ne tik per šabą ir šventes, bet kiekvieną dieną. Po vakarinių pamaldų klasikinių tekstų studijų grupių nariai pasilikdavo mokytis, o daugelis kitų garsiai skaitė psalmių fragmentus.

Didžiojoje sinagogoje Talmudo pamokas kasdien iki pat savo kankinio mirties vedė rabinas Elijas-Chaimas Helfanas. Jos Talmudo studijų grupei priklausė, kiek atsimenu, rabis Šalomas Talpijotas, rabis Zeevas Levinas, rabis Mordechajus Levinas, Alteris Vitinas, Mozė Beinušas, rabiai Liberis Šebselbonas, Naftalis Natanovičius, Cvi-Hiršas Broida, Jokūbas Zundelovičius, Lurija ir daug kitų, kurių vardų dabar nebeįsimenu.

Chevra kadisha sinagogos Talmudo studijų grupei pamokas vedė rabis Mozė Fridmanas, o vėliau – rabis Mozė-Izaokas Hucas. Čia meldėsi daugiausia *Hamizrachi* nariai. Mėsininkų sinagogoje, be mėsininkų, meldėsi greta dirbę amatininkai.

Be Talmudo grupių sinagogose veikė Mišnos ir knygų *Eyin Yaakov* (heb. Jokūbo šaltinis)³⁷ bei *Chaye adam* (heb. Žmogaus gyvenimas)³⁸ studijų grupės.

Be pamaldų ir studijų, Didžiojoje sinagogoje sakydavo kalbas rabinai ir kiti veikėjai, sionistų partijų lyderiai – vietiniai žmonės ir svečiai. Du kartus per metus – prieš Jom Kipurą³⁹ ir prieš Pesachą⁴⁰ – miesto rabinas Juozapas-Leibas Blochas skaitė viešąjį pamokslą. Jei bendruomenėje kildavo problema ar protestas, kassavitinis Toros fragmento skaitymas buvo atidėliojamas, kol problema būdavo viešai išsakyta ir išspręsta. Atsimenu, kaip vieną šabą į Toros skaitymo pakylą užlipo mėsininkas Izaokas pravarde „Raudonas“ (dėl plaukų spalvos), trenkė kumščiu į skaitymo stovą ir pareiškė, kad neleis tęsti skaitymo, kol nebus sutvarkyti pirties reikalai. Jis teigė, kad pirtis turi būti kūrenama kartą per savaitę, o ne per mėnesį. Tik po to, kai išsigandę sinagogos vadovai davė jam pažadą, jis grįžo į savo vietą.

Ši sinagoga taip pat buvo paprastų žmonių susitikimo ir bendravimo vieta, kur jie galėjo apsikeisti naujienomis ir gaudais, pasidalinti nelaimėmis ir sėkmėmis.

Telšių sinagogos neturėjo nuolatinių kantorių⁴¹ – pamaldų vadovų. Tik rudens švenčių pamaldoms buvo paskiriami maldų giedotojai. O paskutinę Jom Kipuro

37 Talmudo ir kitų senovinių šaltinių legendų rinktinė – red. past.

38 XIX a. Vilniaus rabino Abraomo Dancigo parengtas supaprastintas religinių prievolių sąvadas – red. past.

39 Jom Kipuras (heb. Išpirkimo diena) – atgailavimo ir griežto pasninko diena, minima rudenį – red. past.

40 Pesachas – septynias dienas trunkanti pavasarinė šventė, skirta paminėti Biblijoje aprašytam žydų išvadavimui iš Egipto nelaisvės – red. past.

41 kantorius – sinagogos giedotojas, žydų liturgijos specialistas – red. past.

pamaldų dalį pagal įprotį vedė miesto rabinas. Rabis Juozapas-Leibas Blochas tai darė iki pat mirties. Jis turėjo labai gražų balsą. Kai jis vedė pamaldas, visa sinagoga, net ir prieangis, buvo pripildyta žmonių.

Ekonominis gyvenimas

Kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose, Telšiuose pagrindiniai žydų pragyvenimo šaltiniai buvo prekyba ir amatai. Krautuvės priklausė būtent žydams, kurie aprūpindavo būtinomis prekėmis ne tik miesto, bet ir aplinkinių kaimų gyventojus. Taigi, krautuvinininko gerbūvis priklausė nuo valstiečio ekonominės padėties.

Nepriklausomoje Lietuvoje ūkininkų situacija žymiai pagerėjo. 1922–1923 m. Lietuvoje buvo atlikta agrarinė reforma. Stambių savininkų žemės padalintos valstiečiams labai palankiomis sąlygomis. Valstybė investavo dideles lėšas į žemės ūkio atkūrimą vildamasi, kad jis taps pagrindiniu jaunos valstybės pajamų šaltiniu. Tos priemonės buvo veiksmingos ir labai pagerino valstiečių padėtį. Agrarinė produkcija augo, o tai teigiamai atsiliepė žydams krautuvinininkams, kurių visas veiklos būdas buvo glaudžiai susijęs su turgumi.

Telšiuose buvo žydų liaudies bankas, turėjęs 300 narių. Jam vadovavo rabis Mordechajus Levinas. Be to, veikė labdaringa kasa, kurios vadovas rabis Jokūbas-Dovydas Maizelis visą laiką dirbo savanorystės pagrindais. Telšiuose veikė amatininkų profsąjunga ir darbininkų tarpusavio pagalbos draugija.

Iš labdaros institucijų minėtini dar *Bikur cholim*, *Linat tsedek*, liaudies valgykla ir, žinoma, laidojimo brolija, kuri stengėsi į savo veiklą įtraukti kuo daigiau bendruomenės narių.

Teisingumas, tarpusavio pagalba, labdara ir anonimiškai suteikiama parama buvo Telšių žydų visuomenės egzistavimo pamatai.

Telšių bendruomenė priminė uždarą ratą: vyriausybė ir lietuvių visuomenė praktiškai neturėjo įtakos jos gyvasčiai. Žydai beveik neturėjo poreikio kreiptis į valstybės juridines instancijas, nes visus vidinius konfliktus sprendavo miesto rabinas. Jidiš ir hebrajų kalbos buvo vartojamos ne tik bendravimo, bet ir dokumentų sudarymo tikslais. Visi liaudies banko finansiniai dokumentai buvo pildomi jidiš kalba. Tarp žydų nebuvo rimtų nusikaltėlių. Miesto centre buvo apskrities kalėjimas, visada pilnas areštantų, tačiau per visą Telšių žydų bendruomenės istoriją vargu ar buvo įkalintas nors vienas jos narys.

Jeigu sinagoga buvo žydų gyvenimo dvasinis centras, tai Turgaus aikštę reikėtų pavadinti materialine bendruomenės pragyvenimo ašimi. Ji išsitiesė pačiame žydų kvartalo viduryje. Visi žydų gyventojai telkėsi į Turgaus aikštę vedančiose gatvėse ir gatvelėse. Centrinė miesto gatvė – Prezidento g. – nusileido nuo kalvos miesto centre iki Turgaus gatvės. Visi pastatai iš abiejų šios gatvės pusių buvo balti dviejų aukštų namai, o pirmame aukšte – parduotuvės. Paprastai jose dirbo vyras ir žmona, bet turgaus dienomis – visa šeimyna. Turgaus aikštę supo trys sinagogos, ješiva, jos parengiamojo skyriaus pastatas ir pradinė mokykla.

Žydų kvartalas neatrodė itin estetiškai: namai susispaudę, skersgatviai siauri ir apleisti, nė lašo žalumos. Šaligatviai nelygiai užcementuoti, o aikštė grįsta akmenimis. Jos vidury stovėjo pastatas, skirtas mažoms mėsininkų krautuvėms.

Pats veiklos įkarštis krautuvininkams buvo turgaus dienomis, kai visa aikštė užėmė nuo žmonių ir arklių su pilnais vežimais žemės ūkio produktų: javų, linų, veršiukų ir avių, paukščių, vaisių ir daržovių, kiaušinių ir odų. Tarp jų sukinėjosi pirkliai ir smulkūs prekeiviai, garbingi ir turtingi pirkėjai pilnais krepšiais, valstietės baltomis skarelėmis su savo mažmeninėmis prekėmis. Telšių turguje, vieninteliame šalyje, prekiaavo medinėmis klumpėmis, kurias galima pavadinti Žemaitijos simboliu. Valstiečiai jas avėjo ir per purvą, ir per sniegą.

Didžiąją galvijų bei paukščių dalį pirkto žydai, nes tai yra košeriniai gyvūnai. Jei valstietis norėjo parduoti veršiuką, jis turėjo pateikti savotišką „gimimo liudijimą“, įrodantį, kad veršiukas išbuvo su karve septynias dienas, kaip reikalauja Tora. Kiek atsimenu, mano amžinatilsį tėčiui valstiečiai pranešdavo apie veršių gimimą, o jis jiems išduodavo tokius sertifikatus, kurie hebrajų kalba teigė: „Tokios ir tokios savaitės antradienį gimė juodas jautukas“.

Kai kuriais metais turguje būdavo žąsų perteklius. Kad palengvintų valstiečių naštą, valstybė įpareigojo kiekvieną tarnautoją kas savaitę pirkti po žąsį, o valstiečiai išduodavo pirkimo kvitus. Hebrajų mokyklų mokytojai turėjo valstybės tarnautojų statusą, bet kadangi dauguma dar neturėjo šeimų ir žąsų poreikio, vietoj žąsų jie pirkto iš valstiečių kvitus.

Turgus buvo vargingų moterų, ypač be pragyvenimo šaltinio likusių našlių, uždarbiavimo vieta. Jos pirkto iš valstiečių vištas bei kiaušinius ir išnešiodavo po namus. Be to, turgaus pakraštyje stovėjo silkų pardavėjos. Jos kreditan pirkdavo po bačką silkų Leibo Šebselbono urmo sandėlyje, o dienos pabaigoje skolą grąžindavo. Dauguma pardavėjų buvo daugiavaikės žydės, kurioms tai buvo vienintelis pajamų šaltinis. Silkės Lietuvoje buvo pats pigiausias produktas – varguolių, žydų ir valstiečių maistas.

Telšiuose buvo nemažai nepasiturinčių, vienišų senų žmonių, ligonių ir savo pajamas praradusių žydų. Nemažai vaikų į mokyklą vasarą ėjo basi, nes tėvai neįstengdavo nupirkti apavo. Tais gyventojų sluoksniais rūpinosi labdarės ir tie bendruomenės nariai, kurie norėjo vykdyti judaizmo prievolę remti skurstančius anonimiškai, tačiau galėjo padėti tik periodiškai.

Valstiečiai buvo ne tik žemės ūkio produktų tiekėjai, bet ir pagrindiniai pramoninių prekių pirkėjai: geležies gaminių, ūkio inventoriaus, kuro, galanterijos; tokių maisto produktų, kaip druska, cukrus, ryžiai, prieskoniai ir aliejus; tekstilės, batų, indų. Valstiečiai taip pat buvo pagrindiniai tokių amatininkų, kaip batsiuviai, siuvėjai, laikrodininkai, fotografai, staliai, kalviai ir kt., klientai.

Po turgaus aikštėje buvo primėtyta arklių mėšlo ir visokių šiukšlių bei purvo, kartais kaliniai buvo vedami sutvarkymo darbams.

Vakare krautuvininkai pasitraukdavo į namus, susiskaičiuodavo pelną ir... pradėdavo ruošti kitai turgaus dienai.

Tarp miesto žydų nedidelį skaičių sudarė stambesni pirkliai, prekyvę javais, linu, odomis, kiaušiniai ir skudurais (kaip audinių gaminimo žaliava). Dauguma krautuvų buvo mažos ir prekyvo mažmena, tačiau keli savininkai turėjo didelių: Š. Naftalinas (audiniai), L. Gercovičius (apavas), Volpertas (juvelyrika), Samuelis Šifas ir Baruchas Jafė (urminė prekyba), Polivnikas (galanterija), Zlotnikas (galanterija), Valkinas (chemijos prekės), broliai Broidė (urminė tabako gaminių prekyba), Šalomas Talpijotas, Landau ir Icikzonas (geležies gaminiai ir instrumentai). Turgaus aikštėje veikusių kepyklų, viešbučių, restoranų ir užėigų savininkai taip pat buvo žydai.

Antrą vietą miesto ekonomikoje po prekybininkų pagal skaičių užėmė amatininkai. Jie tenkino visus miesto ir apylinkių gyventojų poreikius. Žydai buvo visų amatų meistrai: batsiuviai, siuvėjai, pakinktininkai, staliai, kalviai, skardininkai, dažytojai, šaltkalviai, čerpių gamintojai, tinkuotojai, laikrodininkai, fotografai, kirpėjai, kepėjai ir skrybėlininkai; be to, vežikai ir nešikai.

Visi jie sudarė miesto žydų liaudį – paprastus, sunkiai dirbančius, daugiavaičius, nuo ryto iki vakaro susirūpinusius uždarbio paieškomis žmones.

Tačiau net ir jie ne tik duona buvo gyvi! Daugelis jų buvo prisilaikantys judaizmo prievolių, auštant prieš darbą ėjusią į sinagogą pasimelsti – patys ankstyviausi iš maldininkų. O po ilgos sunkaus darbo dienos jie vėl skubėjo į sinagogą, kad pasimokytų nors fragmentą iš religinių knygų ar išreikštų savo bėdas ir pamąstymus giedodami psalmes. Jie užimdavo paskutinių eilių suolus sinagogose, prie pečiaus, o ne prekinius, prie rytinės sienos, kaip pasiturintys miestiečiai.

1923 m. žydų skaičius Lietuvoje sudarė 153 000 (tik 6,7% visų gyventojų), miestuose ir miesteliuose žydai visiškai dominavo prekybos ir amatų srityse. Šabo dieną lietuviai negalėjo nusipirkti nė papirosų pakelio, nes visos krautuvės būdavo uždarytos.

Lietuvos tautinių verslininkų organizacija per savo leidinį „Verslas“ aktyviai agitavo nepirkti iš žydų. Su valstybės parama jie organizavo didesniuose miestuose kooperatyvus, kurie konkuravo su žydų prekybininkais. Trys pagrindiniai prekybą susikoncentravę kooperatyvai – tai „Maistas“ (mėsos produktai), „Pienocentras“ (pieno produktai) bei „Lietūkis“ (ūkinės prekės). Jie kontroliavo visą eksportą ir importą.

Telšiuose taip pat atsirado naujos modernios lietuvių savininkų parduotuvės. Daugelis žydų prekybininkų neatlaikė konkurencijos, neteko pajamų, jų parduotuvės užsidarė, gyvenimas darėsi vis sunkesnis.

Lietuviai buvo labai jautrūs šiai temai, ji nuolat gvildenta laikraščiuose. Kol vyravo demokratija, situacija nebuvo bloga. 1926 m. gruodžio 17 d. Lietuvoje įvyko karinis perversmas. Valdžioje atsidūrė kariškių palaikomi nacionalistai, kurie atšaukė Konstituciją ir įtvirtino diktatorišką santvarką. Jų vadovas Antanas Smetona tapo šalies prezidentu. Seimas buvo paleistas, žydų tautinės organizacijos panaikintos, visa valdžia buvo nacionalistų rankose. Buvo išskeltas kovos su žydų hegemonija prekyboje ir versle tikslas.

1927 m. Telšiai buvo prijungti prie Šiaulių ir Klaipėdą jungiančio geležinkelio. Atsivėrė naujos verslo galimybės, kuriomis lietuvių verslininkai pasinaudojo.

Dalis žydų jaunimo paliko Telšius ir persikėlė į Kauną arba Klaipėdą, kur įsidarbino žydų savininkų fabrikuose. Kiti išėjo kursą pasirengimo stovyklose ir repatrijavo į Palestiną. Sustiprėjo ir žydų emigracija į kitus kontinentus. 1928–1929 m. į Pietų Afriką emigravo 5 000 žmonių, į JAV – 1 500, į Pietų Ameriką – 3 500.

1926 metų perversmas galbūt buvo tas biblinis „ugnies raštas“, pranašiškas įspėjimas žydams, kurį, deja, mažai kas mokėjo perskaityti. Nežiūrint viso ekonominio spaudimo Lietuvos žydai vis dar buvo stiprūs. Būtent šiais nelengvais metais suklestėjo originali hebrajiška kultūra, išsisknijusi drauge su sionizmo idėjomis plačiame bendruomenės rate. Šis sunkus laikas pagimdė naują išdidžią žydų kartą, kokios diasporoje iki tol nebuvo.

Pirmoji Telšių benzino kolonėlė prie Šimelovičiaus namo

Apie praėjusius laikus⁴²

Įvykiai, epizodai, asmenybės

Jau 1320 m. istoriniuose dokumentuose minimas Telšių kaimelis. 1529 m. Telšiai tapo valsčiaus centru. 1536 m. čia pastatydinta pirmoji bažnyčia.

Kada gi į Telšius atsikraustė žydai?

Manoma, kad jie čia pradėjo keltis XVII a. Tikslī data nėra žinoma. Bet, remiantis kitais įvykiais, galima daugmaž nuspėti, kada jau būta gyventojų žydų.

Žinome, jog 1623 m. Lietuvos žydai atsiskyrė nuo Lenkijos „Keturių šalių tarybos“. Pagal naujai įkurtos „Lietuvos bendruomenių tarybos“ suskirstymą Telšių žydai priskirti Kėdainių apskričiai. Iš to galima spręsti, kad minėtais metais ar kiek vėliau čia jau gyvavo nedidelė žydų bendruomenė. Kitaip tariant, apytiksliai XVII a. pirmoje pusėje miestelyje jau gyveno tam tikras skaičius žydų.

Gausi bendruomenė Telšiuose nesusiformavo, netgi vertinant žydiškos Lietuvos mastais. Ir augo ji lėtai: 1939 m. mieste buvo beveik tiek pat žydų kaip prieš šimtą metų.

1847 m. Telšiuose gyveno 2 248 žydai. 1864 m. šis skaičius beveik padvigubėjo ir siekė 4 204. Visgi praėjus daugiau nei trisdešimčiai metų, 1897-aisiais, jis smuktelėjo iki 3088. Šį sumažėjimą daugiausia sąlygojo Telšių žydų emigracija, kuri suintensyvėjo nuo devintojo dešimtmečio. Pavyzdžiui, 1885 m. per keletą dienų emigravo 20 žydų šeimų. Vėlesniais metais, netgi tarpukariu, kai Telšiai klestėjo, žydų gyventojų skaičius neviršijo buvusio prieš šimtmetį.

Remiantis 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Telšiuose gyveno 1 545 žydai, 1939 m. – 2 800.

Du kaltinimai ritualine žmogžudyste

Prie Žarėnų kelio stovėjo vandens malūnas. Jis priklausė mokytam žydui Hileliui Tvereriui, niekada nepaleisdavusiam iš rankų Talmudo. Apie 1758 m. pas jį atvyko Purplių kaimo, esančio netoli Telšių, kunigo bernas nusipirkti kviečių. Po to jis nuvažiavo pas mėsinkiną Eliezerį (Leizerį) užsakyti galvijo. Grįždamas iš kunigo Leizeris pastebėjo, kad galinėje vežimo dalyje šiaudai iškilę aukščiau nei įprasta. Jis sustabdė arklį, praskyrė šiaudus ir sudrebėjo: ten gulėjo negyvas kunigo tarnas, visas apvyniotas auksiniais kryžių papuošimais. Tuo metu kaip tik

42 Didesnio veikalo fragmentai. Čia ir toliau: išnašos arabiškais skaitmenimis žymi autoriaus arba vertėjo pastabas. Išnašos romėniškais skaitmenimis nurodo į autoriaus pateiktą literatūros sąrašą teksto gale – vert. past.

privažiavo Hilelis Tvereris. Leizeris jam nupasakojo, kas baisaus atsitikę. Nieko nelaukę paleido arklį šuoliais atgal į Telšius. Pasitarę su namiškiais nusprendė auksą pasiimti, o numirėlį įmesti į ežerą. Bet išėję iš trobos lavono vežime neberado... Tada dar labiau persigando ir nebesižinojo, kas daryti.

Kitą dieną iš pat ryto pas Leizerį atbėgo Purplių kunigas ir Telšių tardytojas su sargybiniais. Jie paklausė, kur kūnas. Mušė Leizerį, ir šis, paplūdęs kraujais ir surakintas grandinėmis, buvo išvežtas į Vilnių.

Telšių rabinas patarė Hileliui parduoti auksą, o už gautus pinigus nusamdyti gerą krikščionių advokatą. Taip ir padarė. Tarp vietos valstiečių netruko pasklisti gandas, kad žydas užmušęs vieną jų bendratikių. Miestelio žydams grėsė kaltinimas ritualine žmogžudyste.

Advokatui pavyko už 5000 rublių užstatą Leizerį išlaisvinti. Tai įvyko artėjant Grėsmingoms dienoms⁴³, ir rabinas liepė jam kalbėti *musaf* malda⁴⁴. Leizerio „Štai aš, vargšas“, rodė, pravirkdys dangų.

Atėjo nuosprendžio diena. Kunigas tvirtino, kad Leizeris įkalbėjęs jo tarną pavogti bažnyčios auksą, o tada jį nužudęs. Padėtis tapo labai sudėtinga, ir advokatas buvo beprarandąs bet kokią viltį jį išteisinti.

Bet staiga įvyko labai netikėtas dalykas. Pats prokuroras atsistojo ir tarė: „Leizeris nekaltas!“ Jis papasakojo, kad buvo slapta nuvažiavęs į Telšius pažiūrėti, kaip žydai švenčia savo Naujuosius metus. Pamatęs jų apeigas nusprendė, kad žydas tokio dalyko padaryti negalėtų.

Tada Leizerio advokatas sako kunigui: „Pasitelkit tikėjimo galią ir iškvieskit mirusįjį paliudyti.“ Kunigas atšauna: „Tai neįmanoma.“ To paties jis paprašo rabino, bet šis irgi atsako. „Na, jeigu šitaip, – pareiškia advokatas, – aš pats iškviesiu mirusįjį.“ Tai taręs, jis kreipiasi į baisia sutvarstytą žmogų, sėdintį ant galinio salės suolo: „Ateik ir paliudyk!“ Kunigą kone suparalyžiavo iš baimės.

„Nužudytasis“ papasakojo, kad tvarte jį užpuolę kunigo tarnai ir be gailės daužė lazdomis tol, kol jis netekęs sąmonės nugriuvo ant grindų. Jie tikriausiai pamanę, kad jis nebegyvas. Bet vėliau, jau gulėdamas Leizerio vežime, jis pamazū atsigavėliojo ir nusigavo pas savo motiną į Purplius.

Kunigas buvo nuteistas kalėti iki gyvos galvos, o jo tarnai – 20 metų. Telšių gyventojai džiūgavo ir šventė.

Berno motina buvo teismo posėdyje ir papasakojo, kad kunigas esąs tikrasis jos sūnaus tėvas. Tokiu būdu jis ketinęs atsikratyti neteisėto vaiko.¹

1827 m. Telšių žydams vėl iškilo grėsmė būti apkaltintiems ritualine žmogžudyste.

43 Dešimt dienų tarp didžiųjų žydų švenčių Roš Hašanos ir Jom Kipuro, skirtos atgailai ir susikaupimui – vert. past.

44 *musafas* (heb. *musaf* – papildymas) – priedai prie žydų liturgijos, papildantys kalendorinių švenčių pamaldas – red. past.

Kaip dažniausiai nutinka, tai įvyko prieš Pesacho šventę. Miestelio apylinkėse, dvarininkui Dimšai priklausiusiame kaime, staiga pradingo septynmetis krikščionių berniukas Petrovičius. Piemuo Žukovskis buvo išsyk pasišovęs paliudyti, kad matęs žydus jį sustabdžius ir kažin kur nusivedus.

Atvyko policija ir apieškojo visą apylinkę. Vėliau buvo rastas negyvo berniuko kūnas. Tačiau tyrimo metu neaptikta jokių ženklų, kad jį būtų nužudę žydai.

Šią istoriją pasakoja ir liūdnei pagarsėjęs antisemitas Liutostanskis, tik, savai-
me suprantama, su aiškiais užuominomis apie žydų kaltę. Be to, pabaigoje dar priduria išgalvotą dalyką: esą prieš tyrimą du žydai prisipažinę nužudę vaiką, bet vėliau jie rasti negyvi. Tai neva rodo, kad juos nužudę kiti žydai, jog tie negalėtų paliudyti.ⁱⁱ

Kitos nelaimės

1812 m., per Napoleono žygį į Rusiją, šalį siaubė epidemijos ir gaisrai, vyko žu-
dynės. Telšių apskritis tuo metu prarado apie 2000 gyventojų. Žinoma, apskrities
centras Telšiai, kuriuose gyveno didžiausias procentas žydų visoje apylinkėje, nu-
kentėjo labiausiai.ⁱⁱⁱ

Per 1831 m. sukilimą Telšiuose pakartas Manesas Luknikeris. Valdžia jį apkalti-
tino prisidėjęs prie sukilėlių. Tuo metu mieste viešėjo žinomo hebrajų literatū-
ros tyrinėtojo Šneuro Zakso nuotaka ir stebėjo, kaip įvykdoma bausmė.^{iv}

Telšių neaplenkė didysis badmetis, XIX a. 7-ajame dešimtmetyje siautėjęs
šimtų mylių plote. 1869 m. į gubernijos komisiją padėti nukentėjusiems miesto
žydams paskirti keturi asmenys: gydytojas I.-L. Mapu, Judas-Leibas Gordonas,
pirkliai Leibas Kancelis ir Bermanas.

Vėliau prie komisijos prisidėjo daugiau savanorių. Buvo atidaryta valgykla. Joje
du kartus per dieną buvo maitinami apie 300 žydų. Šabo išvakarėse dalydavo žva-
kes ir kitus šabui reikalingus dalykus. Per Pesacho šventę buvo paremta beveik
1400 nepriteklių kenčiančių žydų. Gubernatorius atsiuntė 1000 rublių. Pusė šios
sumos atiteko apskrities miesteliams.

Labiausiai šiam reikalui pasišventė turtingi žydai Izaokas Rabinovičius ir
jo žmona, Idelis Gordonas, Izaokas Elijaševas, Leibas Kancelis ir bendruome-
nės veikėjai rabinas Chaimas Rabinovičius ir jo žentas Broidė, rabinas Chaza-
novičius, Ješaja Bajus, Šabtajus Raseinskis, Aronas Neimarkas ir Geršonas
Mejerovičius.^v

1894 m. Telšiuose kilo choleros epidemija. Miesto rabinas Eliezeris Gordonas sudarė komitetą, turėjusį neturtingiesiems padėti gydymu ir vaistais. Jam talkino Mordechajus Hailperinas. Už neatlygintą ligonių lankymą senasis gydytojas Bernšteinas gavo pagyrimą.^{vi}

1908 m. Telšius siaubė didžiausias gaisras miesto istorijoje. Jis kilo antradienio ryte Sinagogos gatvelėje. Sudegė sinagoga, dveji maldos namai, ješiva ir 80 trobų. Į pagalbą atskubėjo Plungės gaisrininkai.

Ketvirtadienio ryte ugnis vėl įsiliepsnojo, šį kartą miesto centre. Penktadienio vakarą atvyko padėti gaisrininkų brigados iš Mintaujos ir Šiaulių.

Pagalbą pasiūlė įvairių šalių, taip pat ir pačios Rusijos, žydų organizacijos. Telšių nukentėjusiųjų nuo gaisro pagalbos komitetui 5000 markių atsiuntė Berlyno draugija *Hilfsverein der deutschen Juden*. Paryžiaus susivienijimas *Alliance israélite universelle* paaukojo 100 000 frankų.

Toje vietoje, kur anksčiau stovėjo krautuvės, miesto administracija laikinai leido statyti medines lūšnas.^{vii}

Naujoji sinagoga

1860 m. pradėta statyti nauja mūrinė sinagoga. Buvo sušauktas didelis suvažiavimas ir surinkta 800 rublių. Taip pat buvo galima aukoti langais, plytomis, lentomis, lempomis, žvakėmis ir t. t. Neturtingi gyventojai pažadėjo prisidėti savo darbu, pavyzdžiui, atgabenti akmenis iš už miesto ir panašiai.

Komitetą sudarė: garbusis rabinas Zeevas, turtuolis Jošua Lurjė, pasiturintys žydai Dovydas Naftalinas, Leibas Talpijotas, Šalomas Blochas, Eliezeris Gruslavkeris (Rastovskis?)⁴⁵. Abraomas-Simcha Mapu ir Meiras Šapiro apie tai parašė spaudos pranešimą, pavadinimu „Telšių žydų mokyklos mokytojai“.^{viii}

Rabinai ir kiti rabiniškos literatūros žinovai

Telšių žydų bendruomenės istorija siekia keletą šimtų metų. O štai apie rabinus iš esmės rašoma tik paskutiniaisiais 60–70 metų iki Holokausto. Apie juos, be abejonės, bus pasakojama ir kituose šios atminimo knygos puslapiuose. Tad mes apsiribosime pateikdami tik kai kuriuos epizodus ir papildydami žinias apie keletą ankstyvųjų rabinų.

45 Autoriaus klausukas – red. past.

Pirmuosius Telšių rabinus gaubia didelė paslaptis. Mūsų turimais duomenimis, tik XVIII a. 6–7-ajame dešimtmetyje bendruomenė turėjo rabiną. Net jeigu manytume, kad žydai miestelyje apsigyveno ne XVII a. pirmoje pusėje, kaip nurodėme aukščiau, o šio amžiaus antroje pusėje, vis tiek iki to laiko susidaro mažiausiai 100 metų skirtumas.

Kas vyko tuo laikotarpiu? Sunku įsivaizduoti, kad žydų bendruomenė, – net ir pati mažiausia, – tiek metų būtų gyvenusį be rabino ir netgi be ritualinio skerdiuko. Tai – sudėtingas klausimas, ir mes neturime į jį atsakymo.

Gaonas⁴⁶ rabinas Ezekielis. Prieš du šimtus metų Telšių miesto rabinu buvo Talmudo mokslininkas rabinas Ezekielis. Daug detalių apie jį nežinome, išskyrus tokį faktą, kad vieną iš rekomendacijų 1787 m. Paricke išleistai Judo Halevio⁴⁷ Hurvičiaus knygai *Chaye hanefesh venitschiyuta* (heb. Dvasios gyvybė ir nemirtingumas) parašė „Ezekielis, gyvenantis Telšiuose, Žemaitijos apskrityje“.

Iš to galima spręsti, kad XVIII a. 9-ajame dešimtmetyje, o gal ir anksčiau, Ezekielis ėjo Telšių rabino pareigas.

Gaonas rabinas Abraomas Šapiro. Telšių rabinų teismo vadovas. Iš jo miesto rabino pareigas perėmė jo sūnus, taip pat didelis Talmudo mokslininkas Samuelis. Prieš tai jis buvo Drujos rabinu. Mirė 1838 m. Galima manyti, kad Abraomas Telšiuose rabinavo apytiksliai XVIII a. 10-ajame dešimtmetyje, o jo sūnus – XIX a. pradžioje. Kitas Abraomo sūnus rabinas ir Talmudo žinovas Simonas vadovavo Biržų rabinų teismui.^{ix}

Gaonas rabinas Judas-Leibas Zivas. Buvo Kražių, Telšių ir Plungės rabinu. Sunku pasakyti, kada tiksliai rabinavo Telšiuose. Gyveno XVIII a. – XIX a. pradžioje. Telšių rabinų teismui galėjo vadovauti prieš arba po Abraomo Šapiro.^x

Gaonas rabinas Abraomas Margalijotas. Telšių rabinu buvo apytiksliai 1810–1830 m.^{xi} Po jo šias pareigas ėjo jo sūnus talmudistas Judas-Leibas. Abraomas taip pat rabinavo Drisoje. Tarp parašiusių rekomendacijas 1835 m. Slavutoje leistam Talmudui esama ir „Leibo, rabino Abraomo sūnaus“. Gali būti, kad tai – tas pats Judas-Leibas Margalijotas.

Gaonas rabinas Zeevas-Volfas Lipkinas. Izraelio Salanterio tėvas. Apskritai nedaug kam žinoma, kad jis rabinavo Telšiuose ir kaip tik buvo vienas iš nedaugelio šias pareigas ėjusių gana ilgą laiką – daugiau nei 20 metų. 1830 m. Zeevas-Volfas tapo Kuldygos rabinu, o nuo apytiksliai 1835 m. iki savo mirties 1858 m. vadovavo

46 gaonas (heb. *gaon* – išskylusis) V-VII a. išminčių – Talmudo redaktorių titulas; vėliau – garbingas iškilių Toros ir Talmudo studijų autoritetų titulas – red. past.

47 Halevis – asmenvardžio priedėlis, reiškiantis, kad šeima save kildina iš Jeruzalės šventikų pagalbininkų levitų; gali būti savarankiška pavarde – red. past.

Telšių rabinų teismui. Jo parašytos *Hagahot ben Arye* (heb. Arjės sūnaus pastabos) yra publikuotos įvairiuose Vilniaus Talmudo, Jokūbo ben Ašero *Arbaa turim* (heb. Keturios kolonos), taip pat Izaoko Alfasio ir Maimonido⁴⁸ veikalų leidimuose. Taip pat jis yra ir vienos iš rekomendacijų, išspausdintų 1835 m. Slavutoje leistame Talmude, autorių.^{xiii} Zeevo-Volfo anūkas talmudistas Arjė-Leibas Lipkinas buvo Kretingos rabinu.

Gaonas rabinas Šaulis-Tuvija ben Mordechajus. Lietuvos rabinų sąrašė, publikuotame Mešulamo-Šaulio Ordmano knygoje *Kuntres hahashgacha vehamaase* (heb. Traktatas apie apvaizdą ir veiksmą, Jeruzalė, 1925), minimas Šaulio-Tuvijos vardas. Šiaulių rabinų teismo vadovo Izaoko-Aiziko responsų⁴⁹ knygoje *Ateret Yitschak* (heb. Izaoko karūna) yra paskelbta keletas atsakymų į Šaulio-Tuvijos religinės teisės klausimus. Šie klausimai parašyti XIX a. 4-ajame dešimtmetyje Telšiuose. Izaokas-Aizikas Šaulį-Tuviją vadina „savo nuostabiu Telšių draugu“, o korektorius yra pridūręs, kad jis „vėliau apsigyveno Šiauliuose ir ten pagarsėjo kaip didysis Šaulis-Tuvija“.

Rabino ir Talmudo žinovo pavadinimas tiesiog „nuostabiu draugu“, nepridedant jokių rabinams įprastų titulų, verčia suabejoti, ar Šaulis-Tuvija tikrai buvo rabinu. Tačiau, jeigu mūsų nuogaustavimai neteisingi ir Šaulis-Tuvija visgi rabinavo Telšiuose (remiantis kitais duomenimis – ir Panevėžyje), o ir neegzistuojant jokiai chronologinei XIX a. Telšių rabinų lentelei, reikia manyti, kad jis šias pareigas ėjo prieš tai arba po to, kai jas užėmė jo mokytojas Zeevas-Volfas Lipkinas.

Gaonas rabinas Juozapas Reizinas (Rozinas). Vienas geriausių to meto religinių raštų žinovų. Ne vieno veikalo autorius. 1864–1873 m. vadovavo Telšių rabinų teismui. Vėliau buvo Slanimo rabinu. Kai Valažino ješiva nusprendė rinkti aukas savo išlaikymui, įsivėlė į didelį ginčą. Teigė, kad tai esąs plėšikavimas, nes konkuruoja su Izraelio žemės atstatymui renkamomis lėšomis. Išleido netgi religinį draudimą rinkti šias aukas. Su jo rekomendacijomis išėjo Samuelio ben Abraomo iš Slucko sudarytas Vilniaus Gaono⁵⁰ tekstų rinkinys *Haemuna vehashgacha* (heb. Tikėjimas ir apvaizda, Elkas, 1864), Dovo-Bero Turšo sudaryta maldaknygė *Emunat chachamim* (heb. Išminčių tikėjimas, Varšuva, 1885), Joniškio rabinų teismo vadovo Šalomo ben Jošuos knyga *Divre shalom veemet* (heb. Taikos ir tiesos žodžiai). Jo žentas – gaonas rabinas Izaokas-Jokūbas Reinesas.^{xiii} Anūkas – Davyd Haradoko⁵¹ rabinų teismo vadovas Jokūbas-Ješaja ben Arjė-Leibas Rozenbliumas.

48 Maimonidas (Rambamas, Mozė ben Maimonas) – XII a. žydų religinis filosofas, gydytojas ir halachos korifėjus – red. past.

49 responsai (nuo lot. responsa) – rabiniškos literatūros knygos, turinčios klausimų ir atsakymų formą – red. past.

50 Elijas ben Saliomonas-Zalmanas (1720–1797) iš Vilniaus, pramintas Vilniaus Gaonu – red. past.

51 Miestelis Baltarusijoje – red. past.

Gaonas rabinas Jošua Heleris. Daugelį metų buvo Gardino bendruomenės pamokslininku. Vėliau ėjo Palangos rabino ir rabinų teismo vadovo pareigas. Po to, 1874–1878 m., rabinavo Telšiuose. 1879 m. tapo Vilniaus bendruomenės pamokslininku. Tačiau nuvažiavęs į Telšius pasiimti žmonos 1880 m. birželio 2 d. ten mirė.^{xiv}

1879–1882 m. Telšių bendruomenė rabino neturėjo. Po to prasidėjo Gordonų ir Blochų šeimų rabinavimo laikotarpis. Apie tai, be abejonės, bus išsamiai rašoma kitose šios knygos vietose. Mes pridursime tik keletą detalių apie kai kuriuos iš jų.

Gaonas rabinas Juozapas-Leibas Blochas

Palaimintojo atminimo gaonas rabinas Juozapas-Leibas Blochas (rabino Eliezerio Gordono žentas)

Žinomas religinių sionistų partijos *Hamizrakhi* vadovas rabinas Meiras Berlinas taikliai apibūdino priešpaskutinį Telšių rabiną: „Jau per pirmąjį susitikimą su Joisefu Leibu susidariau įspūdį, kad jis yra iš tų žmonių, kurie vertina save ir nori, kad kiti jį taip pat vertintų. Prieš save mačiau žmogų, kurio kiekvienas gestas dvelkė valdingumu [...], su studentais elgėsi [...] „kaire ranka bausdamas, o dešine glostydamas“. Kiekvienas jo žodis apie religinius ar pasaulietinius dalykus buvo pasvertas ir apgalvotas. [...] Jo stiprybė imponavo ir vertė žvelgti į jį kaip į vadovą.“^{xv}

Sklandė įvairios kalbos ir apie J.-L. Blocho punktualumą. Viena telšiškė yra pasakojusi, kad pagal rabino pasivaikščiojimo laiką ji nustatinėdavusi laikrodį. O keletą minučių pas jį pavėlavusiam studentui rabinas neva pasakęs: „Jeigu sakiau ateiti 4 valandą, tai reiškia – nė minute anksčiau ir nė minute vėliau, o lygiai 4.“^{xvi}

Telšių „rabino dinastija“ darė didelę įtaką ne tik miesteliui, bet ir visai Lietuvai. Ne veltui jie buvo vadinami *mitnagedų* „dvaru“⁵². Turtingi buvo šie namai. Ne turtais, o savo kilmingumu ir taurumu. Tai buvo svarbu visiems, vadovavusiems šiems namams, – dėl šios priežasties jie galėjo laisvai reikšti savo nuomonę apie bendruomenės reikalus ir veikti savarankiškai.

Tuo metu Telšiuose dirbo tokie religiniai teisėjai ir bendruomenės pamokslininkai: Jomtovas ben Michaelis iš Petrakavo (1832 m.)^{xvii}; Chaimas ben Cvi-Hiršas. 1835 m. Slavutoje išleistame Talmude yra išspausdinta jo rekomendacija; Abraomas-Aba ben Jokūbas-Chaimas (1871 m.) Pastarasis iš Telšių nusiuntė keletą spaudos pranešimų laikraščiu *Hamagid* (heb. Pamokslininkas).

Gaono rabino Juozapo Rozino vadovaujama religiniame teisme teisėju ir bendruomenės pamokslininku buvo **rabinas Abraomas-Aba Verneris**.

Jis gimė 1837 m. Telšiuose. Prieš pradėdamas teisėjauti gimtajame mieste ėjo Vegerių rabino pareigas. Po tarnybos Telšiuose, 1881–1891 m., rabinavo Helsinkyje.^{xviii}

52 Mitnagedai (nuo heb. *mitnaged* – oponentas, priešininkas) – Lietuvoje klestėjusio judaizmo tipo atstovai, taip pradėti vadinti XVIII a., kai dab. Ukrainoje ir Lenkijoje atsirado kita judaizmo atšaka – chasidizmas, kuriam Lietuvos žydai ortodoksai priešinosi. Chasidizmo atstovai – chasidai aplink tam tikrus įtakingus lyderius formavo „dvarus“ – red. past.

1891 m. tapo Londono bendruomenės *Machzike hadaat* (heb. Tikėjimo rėmėjai) rabinu. Ten 1911 m. mirė.

Rabinas Verneris siekė Londone suburti nuo vyriausiojo rabino Hermano Adlerio nepriklausomą žydų bendruomenę. Į šį konfliktą įsikišo nemažai rabinų. Dauguma jų, taip pat ir Kauno rabinas Talmudo žinovas Izaokas-Elchananas Spektorius, stjo Londono vyriausiojo rabino pusėn.^{xix}

Tarp garsių ano meto Toros žinovų buvo ir rabis Judas-Leibas Chasidas iš Telšių. Jis vertėsi malūninkyste, bet kartu susirašinėjo religinės teisės klausimais su rabinais. Gyveno Vilniaus Gaono laikais, taigi XVIII a. antroje pusėje. Gaonas Abraomas Ragoleris apie jį yra pasakojęs tokią istoriją: kartą Judas-Leibas Chasidas atvyko pas Vilniaus Gaoną prašyti palaiminimo savo dukros vedyboms. Po paskutinių maldos po valgio žodžių „Kad niekad nieko nepritrūktume“ išgirdęs Gaoną tariant „amen“, iš karto sėdo į arkliu pakinkytą vežimą ir leidosi į Telšius, norėdamas pradžiuginti namiškius.

Rabis Judas-Leibas buvo Abos Chasido iš Kražių (pagal senovės išminčius vadinto Aba Aricha arba Aba Ruzina) svainis. Sakoma, kad kartą iš jo pasimokyti į Kražius buvo atvykęs pats Vilniaus Gaonas. Didysis genijus Judą-Leibą yra pavadinęs „siela be kūno“.^{xx}

Tarp talmudistų, kilusių iš rabino teisuolio Abraomo Šveksnerio, minimas rabis Samuelis (Šmulkė) Telzeris. Abraomas gyveno gaono rabino Zeevo-Volfo Lipkino laikais. Taigi Šmulkės gyvenamasis laikotarpis turėtų būti apytiksliai XIX a. pirmoji pusė.^{xxi}

Nachumas ben Eliezeris Zaksas iš Telšių yra knygos *Likute torat oman* (heb. Meno teorijos fragmentai, Vilnius, 1907) autorius. Ji išėjo su rabio Eliezerio Gordono rekomendacija.

Gaonas rabis Abraomas-Elijas Kaplanas

A.-E. Kaplanas nėjo nei rabino, nei rabinų teismo nario pareigų ir visgi darė didelę įtaką Lietuvos ir Vokietijos ortodoksiniam judaizmui. Jis gimė 1889 m. Kėdainiuose. Motina – Fradl, tėvas – Abraomas-Elijas. 1901 m. Fradl antrą kartą ištekėjo už telšiškio Jokūbo Rabinovičiaus, mūsų draugo Jankelės⁵³, dabar gyvenančio Monrealyje, tėvo.

Kaplanų ir Rabinovičių šeimas persekiojo keistos nelaimės. Abraomo-Elijo tėvas mirė prieš pat sūnaus gimimą, todėl sūnus buvo pavadintas pirmaisiais tėvo

53 Jankelė – malonybinė vardo Jokūbas forma jidiš k. – vert. past.

vardais⁵⁴. Jankelės tėvas mirė prieš sūnaus apipjaustymo ceremoniją⁵⁵, tad ir šiam perėjo pirmasis tėvo vardas. Abraomo-Elijo tėvas sulaukė 33-ejų metų. Pats Abraomas-Elijas mirė 1924 05 19, būdamas 35-erių, Berlyne.

Abraomas-Elijas prisidėjo prie Lietuvos žydų ortodoksų švietimo sistemos kūrimo. Kartu su dr. Leo Doičlanderiu išrinktas į Lietuvos Žydų tautos tarybą kaip religingų žydų atstovas. Ten dirbo žydų ortodoksų švietimo skyriuje. Telšiuose įkūrė draugiją *Agudat benot Yisrael* (heb. Žydų moterų unija). Taip pat parašė religinės jaunimo organizacijos *Tseire Israel* (heb. Žydų jaunimas) himną *Lador* (heb. Amžininkams).

Abraomas-Elijas turėjo genijaus savybių. Buvo labai apsiskaitęs, turėjo netgi drąsų, grandiozinį planą parašyti naują komentarą Babilono Talmudui. O kai kartą buvo paklaustas, kaipgi tada su garsiais Raši komentarais, atsakė, kad šiems komentarams jau taip pat reikią komentarų.

Gaono Iserio-Zalmano Melcerio laiške rašoma, kad Abraomo-Elijo asmenybė ir mokymas darė didelę įtaką. Būtent jo dėka į Telšių ješivą atvykdavę studijuoti daug jaunuolių iš Vokietijos. Melceris jį vadino „jaunuoju milžinu“. Tiek jis, tiek gaonas Ezekielis Sarna Abraomo-Elijo ketinimą rašyti naujus Talmudo komentarus apibūdino kaip „šventąją drąsą“. Izraelis-Meiras Hakohenas, pagal savo knygos pavadinimą *Chafets chayim* (heb. Trokštantis gyvenimo) pramintas Chafets Chaimu, matė jame vedlį, „sugražinsiantį praeities šlovę“^{xxii}.

Abraomo-Elijo knygos išėjo po jo mirties: *Divre Talmud* (heb. Talmudo žodžiai, Jeruzalė, 1958–1970, 2 tomai) ir *Beikvot hayira. Divre machshava* (heb. Dievobaimingumo pėdomis. Apmąstymai, Jeruzalė, 1960). Natanui Birnbaumui skirto rinkinio *Vom Sinn des Judentums* (vok. Apie žydiškumo prasmę, Frankfurtas prie Maino, 1924) redaktorius.

Ješiva (Fragmentai)

Telšių ješiva buvo pasaulinio lygio institucija. Į ją studijuoti plūdo jaunuoliai ne tik iš Lietuvos, bet ir iš kitų pasaulio kampelių. Kad būtų galima geriau įsivaizduoti, kokių šalių studentai mokėsi Telšių ješivoje, verta pateikti nedidelę statistiką. Taigi 1937 m., be Lietuvos žydų, čia studijavo: 30 jaunuolių iš Vokietijos, 5 iš Vengrijos, 4 iš Amerikos, 5 iš Anglijos, 5 iš Latvijos, 1 iš Afrikos, 2 iš Šveicarijos, 2 iš Belgijos, 1 iš Olandijos ir 1 iš Prancūzijos.^{xxiii}

Ješiva buvo įkurta 1875 m. Įkurta – nereiškia pastatyta. Tai įvyko tik po gerų 20 metų. Jos steigėjai: Meiras Atlasas, vėliau tapęs Šiaulių rabinu, Cvi-Jokūbas Openheimas, vėliau tapęs Kelmės rabinu, ir Saliamonas-Zalmanas Abelis – prie jo dar sugrįšime.

54 Rytų Europos žydų tradicijoje nepriimta duoti vaikams gyvų tėvų vardus; tuo tarpu vaikams dažnai suteikiami mirusių šeimos narių (pvz. senelių; tėvui mirus prieš sūnaus gimimą ar motinai – gimdant dukterį – tėvų) vardai – red. past.

55 Tradiciškai žydų berniukui vardas suteikiamas ne iš karto, o per apipjaustymo ceremoniją (aštuntą gyvenimo dieną) – red. past.

Iš pradžių jie surinko Telšių jaunuolius ir juos mokė. Taip susiformavo ješivos branduolys. Netrukus ji ėmė sparčiai augti. Tačiau reiškiniu, apie kurį ėmė sklisti garsas, ji tapo tik atėjus gaonui Eliezeriui Gordonui.

Daugelį metų ješiva veikė nelegaliai ir dėl to kildavo daug problemų. Išsisukti iš padėties bandyta per kyšius. Nepalankiausias buvo tas laikotarpis, kai Telšių apskrities policijos viršininko pareigas ėjo Popovas, didelis piktadarys. Jis nieko kito nenorėjo, kaip tik uždaryti ješivą. Bet įvyko stebuklas (o gal ir ne stebuklas...), ir jis buvo atšauktas iš tarnybos Telšiuose.^{xxiv}

Žinomas Maskvos turtuolis Zeligas Persicas paaukojo 600 rublių, kad ješivos viduje ir prieigose būtų įrengti dujiniai žibintai. Tai įvyko 1904 m., kai jo sūnus, pabaigęs gimnaziją, netikėtai atvyko studijuoti į Telšius.^{xxv}

Priėmimas į ješivą nebuvo lengvas. Bencijonas Dinuras, žinomas žydų istorikas ir buvęs Izraelio ministras, pats studijavęs ješivoje dvejus metus, pasakoja, kad laikraščiuose *Hamelits* (heb. Gražbylys) ir *Hatsefira* (heb. Signalas) buvo pranešama, kad be ješivos vadovų rekomendacijos niekas negali būti priimtas – ir šio principo buvo griežtai laikomasi. Kartą gaonas rabis Eliezeris Gordonas dvylikamečiui Bencijonui pasakęs: „Tie, kurie tau parašė šias rekomendacijas, yra tokie neišsilavinę, kad nepriimtume jų nė į pirmas pamokas.“^{xxvi}

Kaip bebūtum atsidavęs Toros studijoms, žmonės yra žmonės, ir ne visada pavyksta visiems būti maloniam. Tada kyla nesutarimų, kartais idėjinių, o kartais ir dėl asmeninių interesų. Apie vieną tokį ginčą savo atsiminimuose pasakoja hebrajų rašytojas Eliezeris-Elijas Fridmanas.

Tai įvyko 1905 m. Ješivoje kilo didelis konfliktas dėl to, kad jos vadovu buvo paskirtas antrasis Eliezerio Gordono žentas rabinas Izaokas-Aizikas Hiršovičius. Tuo metu hebrajiškoje spaudoje pasirodė pranešimų, kad mušami studentai ir netgi buvę sužeistų. E.-E. Fridmano atsiminimuose pateiktame Eliezerio laiške tas faktas, kad būta muštynių, neigiamas. Jame rašoma, kad iš tiesų prieš rabiną Hiršovičių buvo nusiteikę tik keletas studentų, o likusieji prie jų tiesiog prisijungė. Yra žinoma, kad buvo paskirti sargybiniai ir taip norėta užkirsti kelią tolimesniam ješivos langų daužymui.^{xxvii}

Kiekvienais metais ješiva vis labiau augo. Tačiau 1940 m. liepos mėnesį jos klestėjimui atėjo liūdna pabaiga. Bolševikų valdžia, teprakeikia ją Dievas, įsakė perduoti ješivos pastatą Raudonajai armijai. Šios mokyklos istorijoje tai buvo baisiausia diena. Paliekant ješivą neliko nė vieno abejingo telšiškio – nei tarp religingų, nei tarp laisvamanių: visi studentai, maži ir vyresni, išėjo iš pastato rankose nešini Toros ritiniais ir kitomis šventomis knygomis; garsi rauda ir aimanos vėrė širdį.

Studentai išsiskirstė mokytis po įvairias Telšių sinagogas ir maldų namus.

Netrukus nusikaltėliška valdžia išleido dar vieną įsakymą: uždraudė namų savininkams įsileisti svetimus studentus.

Tada vadovybė išskaidė ješivą po penkias vietas: Telšius, Tryškius, Ylaktius, Papilę ir Šiluvą. Rabinas ir kiti mokytojai važinėdavo po šiuos miestelius, vesdavo

pamokas ir duodavo patarimų, kaip elgtis tuo siaubingu periodu. Dažniausiai užsiėmimai vykdavo slapta.^{xxviii}

Apie Telšių ješivą rašė daug kas: tiek jos buvę studentai, tiek apskritai ješivų ar būtent Telšių ješivos tyrinėtojai. Hebrajiškoje šios atminimo knygos dalyje apie ją pateikta neabejotinai daug medžiagos. Čia pridėsime keletą kitų autorių ištraukų apie tai, ką jie galvojo apie šią mokyklą.

Antai knygos apie Valažiną autorius rašo: „Studijos Telšių ir Valažino ješivose skyrėsi. Valažine studijuojami tekstai būdavo pasirenkami laisvai, o Telšiuose visi studentai ištisą mėnesį studijuodavo tam tikrą Talmudo traktatą. Kasdien pusę valandos būdavo skiriama etikos kūrinių studijoms. O ir pats dėstymo būdas buvo kitoks: rabinas Eliezeris Gordonas buvo puikus Talmudo dialektikos meistras, vienoje paskaitoje derinęs įvairių Talmudo traktatų motyvus. Per studijas grupėse ješivos vadovas pradėdavo diskusiją, tada vienas iš studentų suformuluodavo klausimą, kitas bandydavo atsakyti, trečias pateikdavo kontrargumentus ir t.t.“^{xxix} Iš tiesų, šis metodas praktikuotas ne tik rabio Gordono laikais, bet iki pat ješivos gyvavimo pabaigos.

Kitame šaltinyje apie Telšių ješivą teigiama: „Besimokančiųjų proto aštrumas, gebėjimas suvokti, religinė filosofija ir Telšių ješivai būdingo įsipareigojimo etikos mokymui padiktuoti aukšti moraliniai standartai“ derėjo su studentų „pagaulumu“ ir perdėtai komplikotos Talmudo kazuistikos atsisakymu.

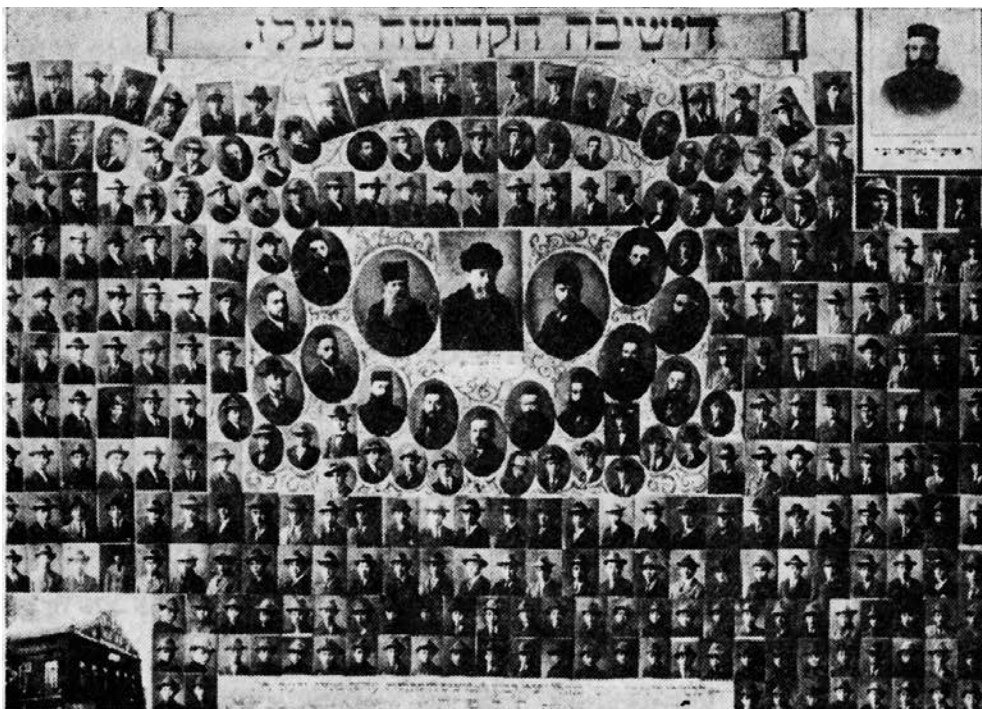
Ješivoje buvo praktikuojamas individualus lavinimas, atsižvelgiant į kiekvieno studento gebėjimus ir polinkius: jei kažkas pademonstruodavo kruopštumą, buvo stengiamasi jam padėti tapti specialistu; jei pasirodydavo besąs labai giliamintis, remdavo jo mąstytojo savybes; o jei pastebėdavo norą užsiimti visuomenine veikla, siekdavo tam sudaryti galimybę.^{xxx}

Gaonas rabinas Saliamonas-Zalmanas Abelis

Apie visus Telšių ješivos vadovus daug rašyta laikraščiuose, žurnaluose, knygose. Tačiau to negalima pasakyti apie vieną pirmųjų jos vadovų, kuris, regis, oficialiai tokio titulo net neturėjo. Turime galvoje gaoną rabiną Saliamoną-Zalmaną Abelį.

Saliamonas-Zalmanas Abelis gimė 1857 m. Žemaičių Naumiestyje. Jis buvo vienas žinomiausių to meto jaunųjų talentų, apdovanotas nepaprastais sugebėjimais ir vadinamas „jaunuuju genijumi“. Puikiai išmanė ne tik klasikinius religinius tekstus, bet ir pasaulietinius mokslus, kalbas. Laikraštyje *Halevanon* (heb. Libanas) 1873 m. paskelbė devynių straipsnių seriją pavadinimu *Toldot chaye hatsemachim* (heb. Augmenijos raida). Taip pat turėjo poetinių gabumų, rašė eiles į hebrajišką spaudą.

Jis daug prisidėjo prie Telšių ješivos įkūrimo. Būdamas 18–19 metų jau vedė joje paskaitas.

Šventoji Telšių ješiva.
Įkurta Talmudo išminčiaus rabino Eliezerio Gordono, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas

Mirė 1886 m., pačiame jėgų žydėjime, sulaukęs vos 29-erių. Jo tėvas Kalmanas Abelis išleido sūnaus parašytą knygą apie religinius įstatymus, reguliuojančius žmonių tarpusavio santykius, pavadinimu *Beyt Shelomo* (heb. Saliamono giminė, Vilnius, 1893).

Saliamonas-Zalmanas yra Vilniaus Gaono brolio Abraomo [ben Saliamono Zalmano] anūkas. Kartais pasirašinėdavo santrumpa „S. Z. A.“^{xxx}

Norint bent kiek geriau įsivaizduoti, kokią dvasinę ir pedagoginę įtaką Telšių ješiva padarė viso pasaulio žydams, tereikia žvilgtelėti į žemiau pateiktą nesistemintą sąrašą. Jame išvardyti rabinai, kurie studijavo Telšių ješivoje. Vėliau didžioji jų dalis skleidė „Telšių dvasią“ šimtuose žydų bendruomenių.

Juozapas-Dovydas Fainas, miestelio netoli Mozyriaus (Minsko gub.), vėliau Portlando (JAV) rabinas.^{xxxii}

Eliezeris Pupko, Belovežo, Kališo, Veližo, Filadelfijos rabinas.^{xxxiii}

Abraomas Kalmanovičius, Rakuvo ir Tikocino rabinas.^{xxxiv}

Nechemja Robinsonas, gaono rabio Abraomo Charifo žentas, Čikagos bendruomenės *Beyt shalom anshe Kroz* (heb. Kražiečių taikos namai) rabinas.^{xxxv}

Michaelis Higeris, knygos *Otsar habaraytot* (heb. Senovės komentarų lobyne) autorius ir ne vieno rankraščinio Talmudo traktato leidėjas. Rašė, kad Telšių ir Vilijampolės ješivos jam padarė lemiamą įtaką.

Mozė Šackesas, Lipniškių, Vijos, Lomžos rabinas, Izaoko-Elchanano Spektoriaus vardo ješivos Niujorke studijų vadovas.

Simonas Grosbainas, Bruklino rabinas.

Izaokas Laksas, Bronkso ir Vestčesterio rabinas.

Jomtovas-Lipmanas Levinas, Šaukoto, Gruzdžių, Maladečno ir Bruklino draugijos *Agudat akhim anshe Nyu Lats* (heb. Niulotso brolija) rabinas.^{xxxvi}

Abraomas-Elijas Regensburgas, įvairių Lenkijos ir Lietuvos bendruomenių, vėliau Čikagos rabinas.^{xxxvii}

Mozė-Simonas Zivicas, Pikelių, Baltimorės, Pitsburgo rabinas. Daugelio knygų autorius. Gimė 1855 m. Tytuvėnuose, mirė 1936 m. Pitsburge.^{xxxviii}

Izaokas-Aizikas Fridmanas, nuo 1914 m. Kuršėnų, nuo 1928 m. Tauragės rabinas. Telšiuose vedė Meiro Halperno dukterį. Mirė 1944 m. Nachalat Icchake (Tel Avivas).^{xxxix}

Eliezeris Pšedmeskis, nuo 1923 m. ilgą laiką buvo Bronkso rabinu.^{xl}

Baruchas Rabinovičius, Žuchovicų, Vitebsko, nuo 1926 m. Čikagos rabinas.^{xli}

Izraelis Levas, Panevėžio ir Trentono (JAV) rabinas.

Naftalis-Cvi-Hiršas Tropas, dvidešimt penkerius metus buvo Chafec Chaimo vardo ješivos⁵⁶ studijų vadovu. Mirė 1929 m.

Mozė-Zeevas Kohenas, 1911 m. Platelių, po to Obelių, Vroclavo, Lyvanų, nuo 1924 m. Čikagos Didžiosios sinagogos *Tiferet tsiyon* (heb. Siono šlovė) rabinas.

Dovas Revelis, vienas svarbiausių Niujorko Izaoko-Elchanano Spektoriaus vardo ješivos įkūrėjų, jos studijų vadovas.

Chaimas Šachnovičius, gimė 1907 m. Telšiuose. Brežicės rabinas, 1933 m. Daugpilio ješivos studijų vadovas. Nuo 1943 m. gyveno Čikagoje.

Mozė-Mordechajus Škopas, Gardino ješivos studijų vadovas, vėliau rabinas JAV.

Mozė-Baruchas Faivelzonas, Baisogalos, nuo 1945 m. bendruomenės *Shevet achim anshe Khomsk* (heb. Chomsko kraštiečių brolija) rabinas.^{xlii}

Eliezeris-Meiras Preilis, Londono rabinas, Izaoko-Elchanano Spektoriaus vardo ješivos Niujorke studijų vadovas.

Aronas-Dovydas Burakas, nuo 1917 m. Bruklino rabinas.

Elijas-Dovidas Rabinovičius (žinomas santrumpa **Haaderet**), Panevėžio rabinas.^{xliii}

Juozapas-Hilelis ben Izraelis Bermanas iš Telšių, Palangos rabinas.^{xliv}

Abraomas-Nachmanas Švarcas, Krakių, Novos Odesos, Baltimorės ješivų studijų vadovas.^{xlv}

Dovas-Cvi Heimanas, Mineapolio rabinas, Baltimorės ješivos *Ets khayim* (heb. Gyvybės medis) studijų vadovas.

Aronas-Saliamonas-Zalmanas Zalmanovičius, Zapyškio, Dokšicos, Monrealio rabinas.^{xlvi}

56 Niujorke veikusi ješiva, pavadinta rabino Izraelio-Meiro Hakoheno (Chafec Chaimo) garbei – vert. past.

Juozapas Goldinas, paskutinysis Šakių rabinas.
Abraomas-Leibas Šoras, Šakių, Kriluvo, nuo 1929 m. Čikagos rabinas.^{xlvii}
Zeevas Zisermanas, Levkovo (Voluinė) rabinas.^{xlviii}
Mozė-Chaimas Mirvisas, Keiptauno rabinas.^{xlix}
Mozė Rozenšteinas, Lomžos ješivos prižiūrėtojas, knygos *Yisure hadaat* (heb. Žinojimo kančios) autorius.¹
Elchananas Vasermanas, žinomas talmudistas, įvairių ješivų studijų vadovas, ne vienos knygos autorius.
Izaokas Kosovskis, Vijos rabinas.
Kalmanas ben Eliezeris Magidas, Armiansko rabinas (1912 m.).
Baruchas-Izaokas Chadašas, Lentvario rabinas (1888 m.).^{li}
Saliamonas-Zalmanas Rabinovičius, Zapyškio ir Dokšicos rabinas.^{lii}
Jokūbas-Dovydas Gordonas, Norfolko, Virdžinijos ir apylinkių (JAV) rabinas.
Abraomas-Jokūbas Neimarkas, Prienu rabinas (1905 m.).
Mordechajus-Zeevas Zilbermanas, Motolės rabinas.
Izaokas-Aizikas-Leibas Stoliaras, Račkų rabinas.
Cvi-Judas Olšvangas, Drujos, dvidešimt penkerius metus Čikagos rabinas. 1946–1949 m. Klivlendo Telšių ješivos prižiūrėtojas.^{liii}
 Tai tik nedidelė dalis visų dvasinių lyderių, įvairiu metu studijavusių Telšių ješivoje.

Mokyklos, draugijos, partijos

Neverta net minėti, kad Telšiuose veikė žydų religinės pradžios mokyklos chederiai ir kad juose mokėsi daug žydų vaikų. Tačiau reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad jau 1866 m. mieste buvo atidaryta moderni žydų mergaičių mokykla. Jos įkūrėjas, vadovas ir vienas iš mokytojų buvo žymus poetas Judas-Leibas Gordonas, 1865–1872 m. gyvenęs Telšiuose ir čia dirbęs valstybinės žydų mokyklos inspektoriumi.

Valstybinio finansavimo nepakako, tad papildomą mokestį už mokslą turėjo mokėti mokinių tėvai.^{liv}

Dalis žydų berniukų mokėsi bendrojoje valstybinėje miesto mokykloje. Apskrities valstybinių mokyklų inspektorius prašė padėti joje besimokantiems neturtingų žydų vaikams, o taip pat nupirkti jiems knygų.

Valstybinės žydų mokyklos inspektorius buvo Chazanovičius.^{lv}

1879 m. įkurta žydų mergaičių amatų mokykla. Tuo užsiėmė pasiturinti Tryškių rabino Kalmano-Jerachmielio Lurjė duktė Feigė ir kitos moterys. Feigė Lurjė leido mokyklai penkerius metus naudotis namo patalpomis.^{lvi}

1927 m. įkurta draugija *Tiferet bachurim*. 1929 m. ji turėjo 50 narių. Nuo 1930 m. atsirado įprotis bendrai valgyti šabo metu. Draugijos dvasiniai lyderiai buvo rabinai

Elchananas Vineris ir Zalmanas Dubčanskis. Daug prisidėjo rabis Izraelis Karaimas (vėliau tragiškai žuvęs vienoje Niujorko gatvėje). Juos taip pat rėmė L. Šochetas, rabinas Š. Šeras ir rabinas Rozas.

Į draugijos *Tiferet bachurim* apylinkės tarybą buvo išrinkti: Zaksas, Mordechajus Klafas, Simonas Ošeras, Samuelis Marekas. Du pastarieji buvo draugijos mokytojai.

Pirmąjį komitetą, įsteigusį draugiją, sudarė: Mozė Litvakas, Izaokas Šmulevičius, Juozapas Pogramanskis, Mozė Helfanas.

Pirmieji aktyvūs draugijos nariai buvo: Izraelis Kecas, Pesachas Kohenas, Michelis Kahanas (mano brolis), broliai Laichai, Elchananas Klocas, Mendelis Cvikas, Berlas Vainas.^{lviii}

Telšiuose veikė dvi pagrindinės partijos: *Agudat Israel* ir sionistai. Miestas buvo partijos *Agudat Israel* tvirtovė, jos organizacinis ir ideologinis centras.

Priešiškumas pasaulietinėms organizacijoms, skatinusioms žydų apsigyvenimą Palestinoje, prasidėjo nuo sąjūdžio *Chibat Tsyion*. Apie tai mums papasakojo Chaimas-Juozapas Jafė iš Vieکشnių. Jis buvo vienas iš pranešėjų, kuriuos sąjūdis siūsdavo į įvairias Lietuvos vietas skleisti idėjų.

Kai Chaimas-Juozapas atvyko į Telšius sakyti pamokslo, rabinas (tuo metu tai buvo Eliezeris Gordonas) neleido jam kalbėti sinagogoje. Pasikvietė jį į namus. Jie ilgokai diskutavo, ir Gordono sūnus Motkė Chaimą-Juozapą išvarė.^{lviii}

Garsus partijos *Hamizrakhi* vadovas Izaokas Nisenboimas papasakojo apie savo pokalbį su rabiu Eliezeriu Gordonu apie sionizmą. Jis įvyko 1904 m. Telšių rabinas jam pasakęs, kad jis nesąs sionizmo priešininkas, atvirkuščiai – šis judėjimas turįs teigiamų aspektų kaip ir žala telyčia⁵⁷: „Nešvarų nuskaidrina, o švarų suteršia.“ Būtent antroji dalis jam ir nepatinkanti.^{lix}

Rabis Gordonas iš pradžių simpatizavo sąjūdžiui *Chibat Tsyion*. Bet kai nuvyko į sąjūdžio konferenciją Katovicuose ir ten judėjimo pirmininku buvo išrinktas ne rabinas Samuelis Mohileveris, o Judas-Leibas Pinskeris, jis nuo sąjūdžio atitolo.

1889 m. vadovybė pripažino Telšių draugiją *Chibat tsion*. Telšių skyrius buvo vienas iš nedaugelio, pakviestų dalyvauti sąjūdžio suvažiavime Odesoje. Jame buvo renkamas pirmasis organizacijos centrinis komitetas.^{lx}

1910 m. vyko Kauno ir Suvalkų gubernijų sionistų konferencija. Joje Telšiams atstovavo vienas delegatas.^{lxi}

Čia reikia prisiminti ir vieną aistringą ano meto sąjūdžio *Choveve Tsyion* atstovą, telšiškį Juozapą-Hilelį Bermaną. Nuo 1888 m. jis buvo valdžios paskirtu rabinu Palangoje, nuo 1898 m. – Jaunjelgavoje (Kuršas), nuo 1907 m. – Rostove prie Dono. Liko sovietų Rusijoje, tikriausiai ten ir mirė.^{lxii}

57 žala telyčia – auka, kurios pelenai bibliniais laikais buvo naudojami ruošiant vandenį apsisvalymui – vert. past.

Per pavienius asmenis Telšiai buvo susiję su Palestina dar daugelį metų prieš atsirandant sąjūdžiui *Chibat Tsiyon*. Tai matosi iš antkapinių užrašų senosiose Jeruzalės kapinėse. Ten galima rasti šių telšiškių vardus:

Čia palaidoti

Chana, Aiziko žmona, 5622 m. [1862 m.];

Leibas ben Jokūbas, 5623 m. [1863 m.];

Jokūbas ben Benjaminas-Zeevas, 5628 m. [1868 m.];

Aizikas Nageris, 5626 m. [1866 m.];

Etė-Gisė, Mozės-Jošuos ben Jechielio žmona, 5636 m. [1876 m.];

Zlata, Mozės duktė, 5650 m. [1890 m.];

Šeina, Jokūbo Mendelso duktė, 5651 m. [1891 m.]^{lxiii}

Bėgant laikui, sionistinis judėjimas Telšiuose stiprėjo, sionistai turėjo netgi savo biblioteką. Vis dėlto dominuojančia politine jėga iki paskutiniųjų dienų išliko partija *Agudat Israel*. Nebuvo kito tokio Lietuvos miesto, kuriame ji būtų taip įsigalėjusi: ji turėjo įtakos visai rabinų dinastijai, ješivai ir paruošiamajam skyriui, liaudies mokyklai, mergaičių gimnazijai, dviems mokytojų seminarijoms, koleliui.

Po Pirmojo pasaulinio karo Telšiuose bandė įsitvirtinti bundistai⁵⁸. Jiems netgi pavyko įkurti organizacijos *Kultur lige* liaudies mokyklą. Svarbiausios veikėjos buvo dvi mokytojos, vienos jų vardą ir pavardę prisimenu – Rivka Raivid. Bet jos įtakos turėjo tik mažai miesto gyventojų daliai, ir labai trumpai.

Telšių prenumeratoriai ir korespondentai

Seniau žydų rašytojai buvo įpratę savo knygų pirkėjus susirasti iš anksto. Daugiausia tai būdavo religinio turinio knygos. Autorius pasiimdavo savo veikalo rankraštį ir važinėdavo su juo po dešimtis miestų, nuvykdavo net ir į gana tolimas vietas. Jeigu rašytojas būdavo tikintysis, pirmiausia eidavo pas miesto rabiną ir parodydavo jam savo darbą. Šis jį perskaitydavo ir, neradęs trūkumų, paskirdavo autoriui vietinį žmogų, su kuriuo galėtų kartu vaikščioti po namus ir surinkti parašus tų, kurie iš anksto sumokės pinigų. Šių pasirašiusiųjų vardai vėliau būdavo paskelbti išleistos knygos pradžioje arba pabaigoje. Tie žmonės ir vadinami prenumeratoriais.

Pasirašiusių prenumeratorių iš Telšių radome tokiose knygose:

Arjė-Leibas Frumkinas, *Even Shmuel* (heb. Samuelio akmuo, Vilnius, 1874) – 1.

Abraomas Firkovičius, *Avne zikaron* (heb. Atminimo akmenys, Vilnius, 1872) – 1.

Jokūbas Prolgeveris, *Imre Yaakov* (heb. Jokūbo kalbos, 1 t., Bilgorajus, 1925) – 11.

Hilkhoh rav Alfaz (heb. Rabino Izaoko Alfasio įstatymai, Vilnius, 1839) – 6.

Chaimas Hercmanas, *Merir yom* (heb. Dienos kartėlis, Vilnius, 1914) – 1.

58 Partijos *Bundas* nariai arba šalininkai – red. past.

Becalelis Aleksandrovas, *Mishkan Betsalel* (heb. Becalelio padangė, Vilnius, 1923) – 11.
 Šaulis Lurija, *Ateret Shaul* (heb. Šauliaus karūna, Vilnius, 1842) – 22.
 Abraomas-Beras Gotloberis, *Hanitsanim* (heb. Pumpurai, Vilnius, 1851) – 1.
 Judas-Leibas iš Seirijų, *Are Yehuda* (heb. Judėjos miestai, Vilnius, 1865) – 10 + 1.
 Aronas-Zeligas Cioni, *Tsioni* (heb. Sionistas, Vilnius, 1874–1875) – 2.
 Cvi-Zeevas Vernikas, *Karne tsevi* (heb. Elnio ragai, 2 t., Varšuva, 1888) – 1.
 Cvi-Hiršas Blochas, *Teome tseviya* (heb. Avinėliai dvyniai, Karaliaučius, [1861]) – 7.
 Šaulis-Jedidija Šochetas, *Tiferet Shaul* (heb. Šauliaus šlovė, 2, 3, Petrakavas, 1899) – 13.
 Išvardytose knygoje įrašyti prenumeratorių vardai.^{lxiv}

XIX a. antros pusės hebrajiškoje spaudoje galima rasti pranešimų iš Telšių. Mes aptikome šiuos korespondentų vardus, bet mūsų sąrašas, žinoma, nėra pilnas.

Avigdoras Dimantas, *Hamelits*

Abraomas-Izaokas Perelmanas, *Yagdil tora* (heb. Toros išaukštinimas, 1909)

Abraomas-Simcha Mapu, *Hakarmel* (heb. Karmelio kalnas) (mokytojavo J.-L. Gordono mokykloje)

Eidl Gordon, *Hamagid*

J.-L. Abelis, *Hamelits*, *Hatsefira*

Eliezeris-Benjaminas Dobkinas, *Hatsefira*, *Hamagid*; rašė ir straipsnius

Baruchas Margalijotas, *Hatsefira*

Zeevas Holcbergas, *Hamelits*

Chaimas Aronsonas, *Hatsefira* (laikrodininkas, vėliau gyveno Peterburge)

Chana Levin, *Hamelits*

Jošua-Hešelis Margalijotas, *Kevod halevanon* (heb. Libano garbė), klasikinių judaizmo tekstų interpretacijos

Jošua-Hešelis Kalmanas, *Hamelits*, *Hamagid*, *Hakarmel*, rašė ir klasikinių judaizmo tekstų interpretacijas

Izaokas Markusas, *Hamagid*

Meiras Brikas, *Hamagid*, *Haisraeli* (heb. Žydas)

Meiras-Elijas Šapiro, *Hakarmel*

S. Zakas, *Hed hazman* (heb. Laiko aidas)

Saliamonas Fridmanas, *Hamelits*

Aktyvūs bendruomenės veikėjai ir labdariai

Radome šiuos buvusių garbių miesto žmonių, aktyvių veikėjų ir labdarių vardus: Avigdoras Margalijotas – išvyko į Jeruzalę, ten 1882 m. mirė. Jo vaikai liko Telšiuose.

Abraomas Margalijotas – mirė 1886 m.
 Abraomas Rubiņšteinas – Tauragės rabino Simono Zarchi žentas. Mirė 1891 m.
 Dovas-Beras Raividas.
 Dovydas Rastovskis.^{lxv}
 Tuvija-Geršonas Zaksas.
 Juozapas Kaplanskis – aktyvus bendruomenės veikėjas ir filantropas.
 Ezekielis Bermanas – du jo sūnūs gimnazistai buvo nušauti plėšikų.^{lxvi}
 Jokūbas Kohenas – telšiškis, gyveno Peterburge.
 Jokūbas Rabinovičius – ligoninės valdytojas. Ligoninė pastatyta apie 1892 m., 1898 m. jos biudžetas siekė 10 000 (?)⁵⁹ rublių.
 Izaokas-Aizikas Rabinovičius – didelis labdarys. Atiduodavo procentus nuo savo namo vertės draugijai *Bikur cholim*, Jeruzalėje įkūrė ješivą *Peri Yitschak* (heb. Izaoko vaisius). Telšiuose veikė jo vardu pavadinti maldos namai (1881 m.) Mirė 1898 m.^{lxvii}
 Izraelis-Michelis Troibas – gimė 1858 m., gyveno daugiausia Telšiuose.
 Meiras ben Kalmanas Šeinzonas.
 Michaelis Kruskolis (Michelis Vorneris) – mirė 1889 m.^{lxviii}
 Mordechajus Natanzonas – gimė 1793 m. Vilniuje, mirė 1868 m. Telšiuose. Rašė tiriamuosius straipsnius į leidinius *Pirche tsafon* (heb. Šiaurės gėlės) ir *Dvir* (heb. Šventovė, Vilnius, 1864). Jam dedikuotas garsus Mordechajaus-Arono Ginzburgo kūrinys *Aviezeris* (heb. Aviezer).^{lxix}
 Mozė-Cvi-Hiršas Ordmanas – išleido Šiaulių rabinų teismo vadovo Izaoko-Aiziko responsų knygą *Ateret Yitschak* (heb. Izaoko karūna).
 Nachumas ben Eliezeris Zaksas.
 Nechemija Šebselzonas (Šebselboimas?⁶⁰).
 Calė Naftalinas.
 Cvi ben Menachemas Naftalinas.
 Cvi Šlezas.
 Kalmanas Halevis Abelis.^{lxx}
 Samuelis Libermanas – ligoninės valdytojas.
 Draugijos, skirtos paremti žydų apsigyvenimą Palestinoje, sąrašė išvardyti šie aktyvūs telšiškiai: Aizikas Fridmanas, Fišelis Kacas, Samuelis Libermanas, Abraomas-Izaokas Naftalinas, rabinas Simonas Bermanas, gydytojai Broidė, Zivas ir Bernšteinas.^{lxxi}
 Minimos šios aktyvios draugijos *Beyt Yaakov*⁶¹ Telšių skyriaus narės: ponios Kimchi, Šeinkman, Šošana Šochet; panelės Gercovič, Hiršovič, Chasia Bloch, Sofer, Kravic.^{lxxii}

59 Autoriaus klaustukas – red. past.

60 Skliaustai ir klaustukas autoriaus – red. past.

61 *Beyt Yaakov* (heb. Jokūbo giminė) – Rytų Europos religinio švietimo tinklas mergaitėms – red. past.

Asmenybės

Mozė Perelmanas

Vienas puikiausių, ramiausių Telšių gyventojų ir originaliausių Talmudo mokslininkų buvo Mozė Perelmanas. Jį mažai kas matė ir regėjo – jis buvo tikras namisėda. Visą laiką dirbo prie savo knygos. Vėliau ji išėjo pavadinimu *Midrash harefua* (heb. Medicinos mokslas, Tel Avivas, 1926–1934, trys dalys).

Perelmanas surinko visus talmudinės literatūros straipsnius apie mediciną ir higieną. Tai buvo didelis autorius nuopelnas. Žinovai teigia, kad tai vienas geriausių šios srities darbų.

Jo darbą labai palaikė Chaimas-Nachmanas Bialikas⁶², o didelis talmudinės medicinos ekspertas dr. Judas-Leibas Kacnelsonas gyrė ir parašė komentarus.

Trečiojoje dalyje autorius dėkoja savo žmonai Sarai-Hindai, rabino Dovo-Bero Broidos dukteriai (mirė 1916 m. Jeruzalėje), už tai, kad ji suteikė jam galimybę skirti „savo laiką ir jėgas dvasiniam darbui.“

M. Perelmanas gimė 1862 m. Selece (Gardino gub.). Mirė 1935 m. Kaune. Jo tėvas, Talmudo mokslininkas Jeruchamas-Leibas, buvo žinomas kaip „Minsko Iškilulis“.

Moišėlė⁶³ Fridmanas

Taip švelniai – Moišele – jį vadino net iki gilios senatvės. Jis buvo mano pirmasis mokytojas. Vėliau aš jį sutikdavau dar ilgus dešimtmečius ir neprisimenu nė vieno atvejo, kad jo lūpų nebūtų puošusi šypsena.

Fridmanas buvo didelis Tanacho žinovas ir visų 24 Biblijos knygų mylėtojas. Todėl jis nebuvo labai mėgiamas miesto ultraortodoksų sluoksniuose.

Be abejonės, jis griežtai laikėsi visų religinių prievolių. Vienas žydų rašytojas savo atsiminimuose pasakoja, kad Eliezeris Gordonas patikėjo jam savo anūkų mokymą. Rabinų Blochų šeima jį vertino kitaip.

Moišėlė buvo Dūmos deputato Naftalio Fridmano įbrolis.^{lxxiii}

Izaokas Rabinovičius

Rašė eilėraščius hebrajų ir romanus jidiš kalba. Nėra kilęs iš Telšių, bet nuo 1867 m. apie dvidešimt metų gyveno Telšiuose. Buvo vienas Judo-Leibo Gordono draugų. Šis paskatino jį kurti poeziją. 1893 m. išvyko į JAV, ten 1900 m. mirė.

Ano meto hebrajiškoje spaudoje yra nemažai iš Telšių rašytų jo spaudos pranešimų.

Izaokas Rabinovičius gimė Kaune. Prie savo vardo visada prirašydavo esąs „kaunietis“.

62 Bialikas Chaimas-Nachmanas (1873–1934) – nacionalinis žydų poetas – red. past.

63 Malonybinė vardo Mozė forma – red. past.

Gydytojas Mapu

Žymus anų laikų Lietuvos hebrajų romanistas Abraomas Mapu turėjo sūnų. Šis nepasekė tėvo pėdomis ir tapo karo medicinos gydytoju. Ir kurgi jis tarnavo? Ogi religinguosiuose Telšiuose. Jo vardas – Izaokas-Leibas Mapu.

Kitas žymus Lietuvos žydų poetas, daug rašęs apie savo gimtinę, sukūrė eilėraščių apie Abraomo Mapu sūnų, tiesa, jo neįvardydamas:

... Griežtas karo gydytojas
Iš netolimo miesto įgulos,
Sūnus garsaus tėvo,
„Siono meilės“ naivuolio,
Nemuno ir Vilijos atspindy regėjusio
Jordano ir Kinereto vandenį,
O Aleksoto kalnuose – Senyrą ir Hermoną.
Aukštas, su munduru atrodantis nežydiškai,
auksiniais epoletais ant pečių,
raudonais prigludusių kelių antsiuvais,
žandenomis ir glotniu smakru,
atėjo pasipuošęs uniforma,
ir visi neteko amo.
Švystelėjo kepurę su spindinčia kokarda ir
įrėmė paausuota rankena kardą⁶⁴.

...Motina su juo kalbėdavo jidiš kalba, o jis kategoriškai atsakydavo rusiškai, aštriai tardamas „r“...^{lxxiv}

Save vadino tik rusišku vardu: Levas Abramovičius Mapu. Hebrajiškai skaityti beveik nemokėjo. Žurnale *Hakarmel* buvo paskelbta žinutė, kad po nepavykusio pasikėsinimo į Aleksandrą II gydytojas I.-L. Mapu Telšių žydų bendruomenei pasiūlė atsidėkoti Dievui ir pastatydinti stačiatikių cerkvę...^{lxxv}

Izraelis-Leibas Pupsas

Gimė 1883 11 15 Nevarėnuose. Dar būdamas vaikas pasižymėjo neeiliniais gabumais. 6-erių metų jau studijavo Talmudą, o 9-erių buvo atvežtas mokytis į Telšius. 11-os tapo ješivos studentu, bet sulaukęs 15-os susirgo psichine liga.

Rašė hebrajų kalba, bendradarbiavo su geriausiu to meto hebrajišku žurnalu *Has-hiloakh* (heb. Šiloacho šaltinis) ir prestižiniais Vilniaus leidiniais *Hazman* (heb. Laidas) ir *Hed hazman*. Pasirašinėjo slapyvardžiu „Ben Israel“ (heb. Žydų tautos sūnus).

Jis buvo didelė hebrajų literatūros viltis. Jam padėjo geriausi Odesos rašytojai. Išvyko studijuoti į Heidelbergą, susirgo depresija. Persikėlė į Berną, ten neilgai trukus nusiskandino (1912 05 09).^{lxxxvi}

Savo straipsniuose Ben Israel pasisakė prieš asimiliaciją, atsivertimą į krikščionių religiją ir žydų kultūros neišmanymą, nes šie trys dalykai kelia pavojų žydų tautos išlikimui.

Vienas I.-L. Pupso brolių, Nisanas Pupsas, tapo garsiu Lietuvos komunistų lyderiu, buvo nepaprastai geras oratorius.

64 Vertimas pažodinis – vert. pastaba.

Telšiai⁶⁵

Telšiai buvo Žemaitijos sostinė. Pasakoja, kad miestą įkūręs Džiugas, todėl jame yra Džiugo kalnas.

Telšiuose veikė šios žydų institucijos: liginė, žydų sveikatos apsaugos draugijos OZE filialas, žydų liaudies bankas ir keletas sionistinių organizacijų.

Viso pasaulio žydams buvo žinoma garsioji Telšių ješiva, kurioje mokėsi studentai iš įvairių šalių, o jau pačiame mieste ji, savaime aišku, buvo laikoma tikra Toros studijų tvirtove.

Telšių ješivą įsteigė žymusis rabis Eliezeris Gordonas, kuris ėjo miesto rabino bei ješivos vadovo pareigas. Jis parašė religinės teisės veikalą „Rabino Eliezerio sprendimai“. Prieš tai tarnavo rabinu Kelmėje.

Kiti ješivos vadovai: rabinai Simonas-Judas Hakohenas⁶⁶ Škopas, rabio Eliezerio Gordono žentas rabis Juozapas-Leibas Blochas bei rabis Chaimas Rabinovičius.

Paskutinė ješivos vadovų karta, nužudyta per Holokaustą – rabinai Abraomas-Izaokas Blochas, Azrielis Rabinovičius (rabio Chaimo Rabinovičiaus sūnus), ješivos dvasinis vadovas rabinas Zalmanas Blochas bei studentų prižiūrėtojas rabinas Mozė Olšvangas.

Telšiuose taip pat buvo kolelis – Toros studijų namai mokslui atsidavusiems vedusiems vyrams, o taip pat parengiamoji ješiva – mechina 150-iai paauglių. Šiai vadovavo rabiai Avneris Oklianskis ir Efraimas-Pinchasas Helfanas. Mergaitės mokėsi religinėje gimnazijoje *Javnė*. Veikė ir žydų mokytojų seminarija, rengusi mokytojus religinėms mokykloms. Buvo leidžiamas religinis mėnraštis hebrajų kalba *Haneeman*.

Tarp garbingų, išsimokslusių Telšių piliečių buvo Chaimas Helfantas, Leibas Gercovičius, Abraomas Krenicas ir kiti.

Niekada neužmiršime Telšių žydų sunaikinimo, kuris prasidėjo nuo ješivos. Kuo didesnė šventovė, tuo stipresnės yra jai gresiančios tamsios jėgos. Kadangi Telšiai buvo neprilygstamas Toros studijų, išminties, mokslo, žydų minties novatoriškumo centras, dar skaudesnis ir baisesnis yra šio centro žlugimas, jo šventos sielos netektis.

1940 m. pradžioje sovietai uždarė ješivą, studentai buvo išskaidyti po aplinkinius miestelius, tačiau mokslai slapčia tęsėsi.

Kai Telšius užėmė nacistiniai žudikai, jų vietiniai gerbėjai norėjo jiems įtikti, ir vokiečiams dar nespėjus įvesti savo „tvarkos“, lietuviai jau apiplėšinėjo ir žudė gyventojus žydus.

65 Adaptuota pagal: Oshry E., transl. Y. Leiman. *The Annihilation of Lithuanian Jewry*. New York: Judaica Pr., 1995.

66 Hakohenas arba Kahana – asmenvardžio priedėlis, reiškiantis, kad šeima save kildina iš Jeruzalės šventikų kohenu; gali būti savarankiška pavarde – red. past.

Penktadienio vakarą, prasidėjus šabui, lietuviai, vykdydami gestapo įsakymą, išvarė žydus iš namų, ir visus – rabinus ir ješivos vadovus, senus ir vaikus, konvojavo prie ežero – kaip visi suprato, myriop.

Tačiau jie ne iš karto susidorojo su savo aukomis. Pirma iš jų dar tyčiojosi, neapsakomai žvėriškai kankino ir tik po to nužudė.

Vokiečių komendantas pranešė rabinui, kad moterys su mažais vaikais gali grįžti namo, o vyrai bus paimti į darbo stovyklą. Nelaimėliai garsiai klykė. Šeimos buvo žiauriai išdraskytos, vyrai nugabenti į mišką tolėliau nuo miesto.

Tačiau nespėjo nelaimingos moterys ir vaikai suvokti situacijos, kurioje atsidūrė, anksti ryte jie ir vėl buvo išvaryti iš namų ir nuvesti į mišką, kur, savo didžiam skausmui, išvydo vyrus, saugojamus sargybinių ir atliekančius visokius sunkius darbus. Susitikti jiems nebuvo leista.

Taip praėjo aštuonios dienos, per kurias nemažai žmonių mirė, kitus sunaikino žudikai, tačiau žmonių dar liko.

1941 m. liepos 14 d. buvo atrinkta šimtas jaunesnių žmonių, neva darbams, tačiau iš tikrųjų visi jie buvo nužudyti.

Kitą dieną, liepos 15-tą, atrinko dar kelis šimtus žydų, tarp jų ir rabiną bei ješivos vadovą, o taip pat ješivos studentus, ir nugabeno į vietą, kur jau buvo iškasti grioviai. Bet, kaip jau minėta, žudikai neskubėjo atlikti savo niekingo darbo, ir aukos nesulaukė bent jau greitos mirties. Iš pradžių žudikai savo nesuvokiamam malonumui surengė žiaurią žudynių „repeticiją“ ir, tik nukankinę auką beveik iki mirties, suteikė jai „malonę“ – sušaudė.

Taip buvo elgiamasi kiekvieną naktį, kol paskutinę naktį nužudė visus vyrus. Tai buvo nesibaigianti kankinimo orgija. Žydai buvo verčiami eiti keturiomis, laižyti žemę, vaikams liepta mušti tėvus, visus vertė valandų valandas šokti, kol dalis tiesiog susmuko vietoje, arba mušti vienas kitą iki kraujo, ir tik galutinai nukankintus nurengdavo ir siuntė prie kapų.

Nauja žydų istoriografija, aprašanti šį kruviną mūsų laikų periodą, mini įspūdingą faktą: rabino Abraomo-Izaoko Blocho savo sušaudymo išvakarėse Telšių aukoms pasakytą kalbą. Joje jis tarsis ištarė nekrologą visai žudomai žydų tautai, bet kartu šaukė atpildo žudikams.

Šių masinių egzekucijų neįmanoma aprašyti. Gyvi ir leisgyviai buvo metami į griovius ir vienas po kito sušaudomi. Liudininkai pasakojo, kad visą naktį buvo girdėti, kaip aukos šaukė priešmirtinę maldą *Shma Israel*⁶⁷.

Telšių karo gydytojas Mikulskis, kurį žydai prieš karą laikė savo bičiuliu, kadangi gerai mokėjo jidiš, draugavo su daugeliu žydų ir atrodė labai inteligentiškas žmogus, dalyvavo organizuojant kruviną Telšių žydų sunaikinimą.

67 Dienos pradžioje ir pabaigoje rečituojama malda, kuri prasideda žodžiais: „Klausyk, Izraelio tauta, Viešpats yra mūsų Dievas, vien tik Viešpats“ (Įst 6,4). Ją taip pat susako mirštantys – red. past.

Telšių žydų
mokytojų metinių
pedagoginių kursų
Javné antroji laida.
1931 m.

Penki šimtai moterų buvo sugrūstos Pirties gatvelėje, po to išsiųstos į stovyklą, kur, tikėdamosios išsigelbėti nuo mirties, buvo persekiojamos lietuvių, kurie galų gale jas visas sušaudė. Tai įvyko 1941 m. žiemą. Šiuos faktus sužinojau iš Saros Fridman, kuriai pavyko išgyventi Šiaulių bei Kauno getuose.

Taip baisiai ir tragiškai baigėsi Telšių žydų istorija.

Telšiai⁶⁸

Telšiai, Žemaitijos sostinė, anot legendos, įkurti Džiugo. Jo vardu pavadintas ir netoliese esantis Džiuginėnų piliakalnis. Seniau Telšiai buvo didžiausias apylinkės prekybos centras. Šiandien mieste gyvena apie 8000 gyventojų, iš jų 30–35 proc. žydų. Miesto taryboje yra 12 narių, iš jų – 3 žydai. Pažiūrėti Telšiai gana gražus miestas. Vasaromis čia labai daug žalumos. Kai kurios gatvės sudaro miesto-sodo įspūdį: namai tarsi vilos skendi tarp medžių ir kitų augalų. Yra ir keletas

68 Pagal Berlo Kagano knygą „Lietuvos žydų miestai ir miesteliai“.

skverų ir parkelių. Tarp kalvų ir klonių plyti puikus Masčio ežeras. Pasakojama, kad jį čia iš kitos vietos perkėlęs raganius ir pavadinęs savo vardu.

Verta priminti, kad mieste gyveno garsus hebrajų poetas Judas-Leibas Gordonas (žinomas santrumpa Jalag). Jis buvo valstybinės žydų mokyklos valdytojas. Jau tada jam teko kovoti su fanatizmu ir pasenusiomis tradicijomis. Parašė netgi eilėraštį, pavadinimu „Telšiams“ (hebr. *Letelz*). Dievobaimingi žydai nekentė poeto: per Purimo šventę išpiešdavo jo veidą ant grindinio, trypdavo jį kojomis ir šaukdavo: „Tebūnie išnaikintas Amaleko⁶⁹ atminimas.“

Iš Telšių yra kilęs ir hebrajų rašytojas Ben Israel (literatūrinis Izraelio-Leibo Pupso vardas). Jis nusiskandino Ženevos ežere. Jo brolis – žinomas darbininkų judėjimo veikėjas Nisanas Pupsas.

Mieste veikia žydų liaudies bankas, vienijantis lygiai 300 narių; labdaringa draugija *Gmilut khesed*, įstatinis kapitalas – 3000 litų; taip pat – senovinio tipo amatininkų organizacija *Ezrat poalim* (hebr. Darbininkų pagalba). Jos šalininkai, būdami tradicinių pažiūrų, neleido jai susijungti su Lietuvos amatininkų susivienijimo Telšių skyriumi. Visų šių organizacijų įstatinį kapitalą sudaro iš JAV atsiųsti pinigai.

Mokykloje savo medicinos punktą turi draugija OZE.

JAV gyvenančio p. Natano-Dovydo Krolo lėšomis pastatyta žydų ligoninė. Jis paaukojo 6000 dolerių. Ten yra 16 lovų, centrinis šildymas, kanalizacija, vandentiekis, visose patalpose – karštas ir šaltas vanduo. Pusantrų metų ligoninės pastatas stovėjo tuščias. Tačiau jau dvejus metus neatlygintinai dirbančio šios įstaigos vadovo gydytojo Menuchino iniciatyvos ir nenuilstančių pastangų dėka iš Valskybės taupomosios kasos pavyko gauti 12 000 litų paskolą. Tada buvo įsigyta visa reikiama įranga ir ligoninė pradėjo veikti.

69 Amalekas – biblinis žydų priešas (Iš 17,8–16; Įst 25,17–19), tapęs visų žydų priešų metafora – red. past.

Literatūros sąrašas

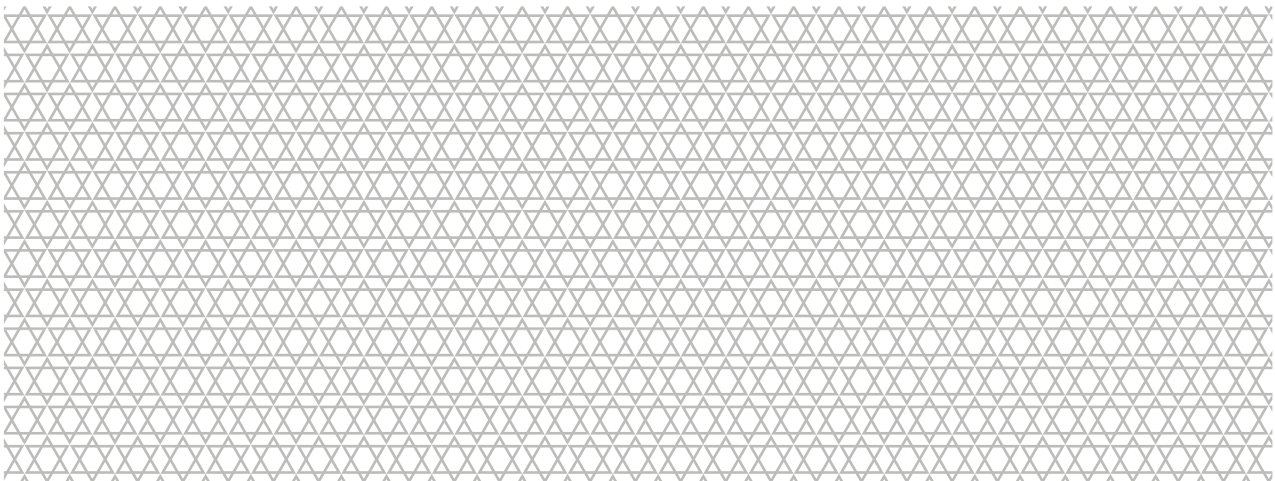
Berlas Kahanas
Apie praėjusius
laikus

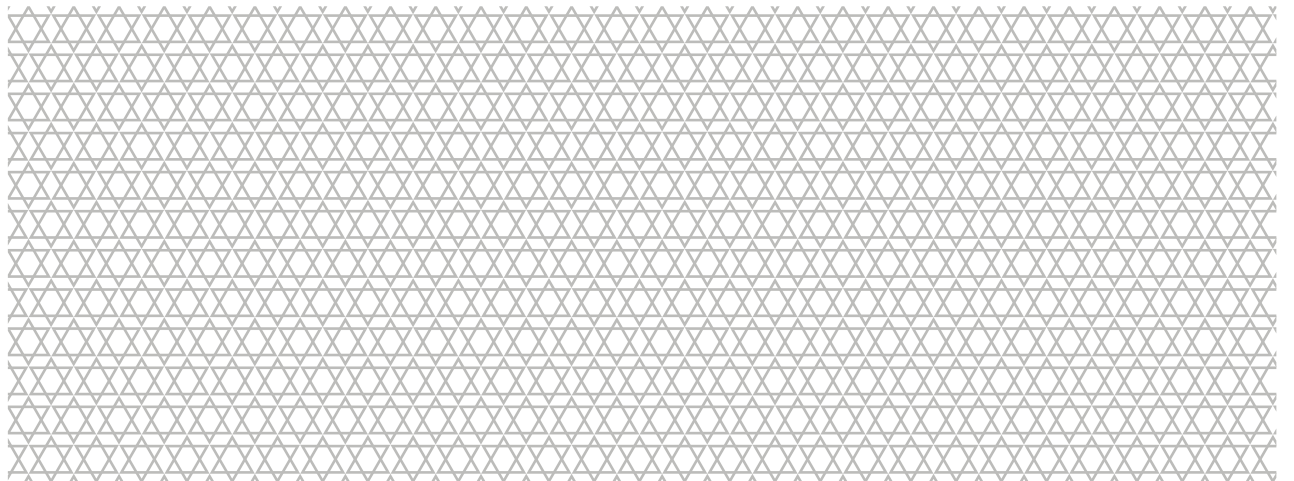
- i *Yidishe shtime*, Kaunas, 1938, Nr. 5959.
- ii Ljutostanski J. J., *Die Juden in Russland*, t. 2: Jüdische Ritual-Morde in Russland. Berlynas, s. a.
- iii Ginzburg Sh., *Historische verk*, b. 1, Niujorkas, 1937, p. 17.
- iv Lipman D. M., *Letoldot hayehudim belita*, Kėdainiai, 1934, p. 53.
- v *Hamagid*, 1869, Nr. 15.
- vi *Hamelits*, 1894, Nr. 32.
- vii *Hed hazman*, Vilnius, 1908, Nr. 156, 174, 183.
- viii *Hakarmel*, Vilnius, 1860, Nr. 1.
- ix Markovich M., *Lekorot ir Keydan ve-rabaneya*, Varšuva, 1913, p. 6.
- x Jewish Encyclopedia, Niujorkas, 1901, t. 1, p. 50.
- xi Gotlib Sh., *Ohale shem*, Pinskas, 1912, p. 39.
- xii Ovtshinski L., *Toldot yeshivat hayehudim bekurland*, Piotrkovas, 1906, p. 56.
- xiii Braverman Ch., *Anshe shem*, Varšuva, 1892, t. 1, p. 37.
- xiv *Beyt hakneset*, Tel Avivas, 1948, lap. 25–27.
- xv Berlin M., *Fun Volozhin biz Yerushalaym*, Niujorkas, 1933, t. 2, p. 203.
- xvi *Mosdot tora beeyropa*, sud. Š. Mirski, Niujorkas, 1956, p. 169.
- xvii Magid H. N., *Ir Vilna*, Vilnius, 1900, p. 30.
- xviii Jung L., *Gardians of our Heritage*, Niujorkas, 1958, p. 310.
- xix *Ohale shem*, p. 454.
- xx Levin Y.-H., *Aliyot Eliyahu*, Varšuva, 1914, p. 36.
- xxi Frumkin A. L., *Toldot Eliyahu*, Vilnius, 1900, p. 3.
- xxii *Ishim udmuyot behokhmat yisrael beeropa ha-mizrahit lifney shekiyata*, sud. Š. Mirski, Niujorkas, 1959, p. 324–337.
- xxiii *Hayntike nays*, Kaunas, 1937, Nr. 716.
- xxiv Mark Y., *Gdoylim fun unzer tsayt*, Niujorkas, 1927.
- xxv *Hapeles*, 1903, lap. 35.
- xxvi Ben-Tsion Dinur, *Beolam sheshaka*, Jeruzalė, 1958, p. 62–79.
- xxvii Fridman A. A., *Sefer hazichronot*, Tel Avivas, 1926, p. 107.
- xxviii *Ele ezкера*, sud. Levin I., t. 1, Niujorkas, 1956, p. 26.
- xxix Avigur Y., *Ilan venofo*, Jeruzalė, 1952, p. 50.
- xxx *Ele ezкера*, p. 26.
- xxxi *Halevanon*, 1875, Nr. 18–27; Heasif, 1887, Nr. 65; *Otsar yisrael*, sud. Eyzenshteyn Y. D., t. 1, Niujorkas, 1907.
- xxxii Rand A., *Toldot anshe shem*, New York, 1950, p. 93.
- xxxiii Ten pat, p. 96.
- xxxiv Ten pat, p. 117.
- xxxv Ten pat, p. 123.
- xxxvi Ten pat, p. 93.
- xxxvii Ten pat, p. 127.
- xxxviii Ten pat, p. 48.
- xxxix *Haentsiklopediya shel hatsionut hadatit*, Tel Avivas, 1958, p. 32.
- xl *Toldot anshe shem*, p. 91.
- xli Ten pat, p. 120.
- xlii Ten pat, p. 98.
- xliii Ten pat, p. 59.
- xliv *Hamelits*, 1888, Nr. 149.
- xlv *Toldot anshe shem*, p. 133.
- xlvi Ten pat, p. 46.
- xlvii Ten pat, p. 135.
- xlviii *Ohale shem*, p. 111.
- xlix Ten pat, p. 511.
- l *Beyt hakneset*, Tel Avivas, 1947, sąs. 7.
- li *Ohale shem*, p. 302.
- lii *Toldot anshe shem*, p. 46.
- liii Ten pat, p. 3.
- liv Rozental Y. L., *Toldot khevrat marbe hahaskala beyisrael*, t. 2, Peterburgas, 1890, p. 187; *Kohelet*, sud. Tsederboym A., Peterburg, 1881, p. 19.
- lv Rozental Y. L. [knygos antraštė praleista autoriaus – red. past.], Tel Avivas, p. 137, 151.

- lvi *Hamelits*, 1879, Nr. 8.
- lvii *Yugnt*, Vilijampolė, 1928, rugsėjo mėn.; *Tsum yugnt*, Telšiai (?), 1930, Nr. 8.
- lviii Apel Y., *Betokh reshit hatekhiya*, Tel Avivas, 1936, p. 61.
- lix Nisenboym Y., *Ale haldi*, Varšuva, 1929, p. 179.
- lx M. L. Lilienblum, *Derekh laavorr golim*, Varšuva, 1899, p. 158.
- lxi *Haolam*, Nr. 34–35.
- lxii *Haentsiklopediya shel hatsionut hadatit*, p. 416.
- lxiii Brisk A. L., *Chelkat mechokek*, Jeruzalė, 1912, sąs. 8, Nr. 1; sąs. 7, Nr. 1.
- lxiv Kahan B., *Sefer haprenumerantn*, Niujorkas, 1975, p. 123.
- lxv *Hatsefira*, 1891, Nr. 3.
- lxvi *Hamelits*, 1879, Nr. 28.
- lxvii Mayzel I., Rav Shaul Pinchas Rabinovitsh, Tel Avivas, 1943, p. 9, 65; *Hatsefira*, 1898, Nr. 27.
- lxviii *Hatsefira*, 1886, Nr. 199.
- lxix Fin Sh. Y., *Safa laneemanim*, Vilnius, 1881, p. 160; *Jewish Encyclopedia*, t. 7, p. 186.
- lxx *Hatsefira*, 1883, Nr. 36.
- lxxi *Hamelits*, 1899, Nr. 75.
- lxxii *Beyt Yaakov*, Kaunas, kovas 1935.
- lxxiii Abrams B., *Mayne zibetsik yor*, Johanesburgas, 1953, p. 15.
- lxxiv Shvarts Y. Y., *Yunge yorn*, Mechikas, 1952, p. 33.
- lxxv *Barkay* [metai praleisti autoriaus – red. past.], Nr. 171; *Hamagid*, 1867, Nr. 41.
- lxxvi *Hashiloakh*, t. 26, 28; Karsel G., *Hasifrut haivrit bedorot haacharonim*, Tel Avivas, 1967.

II

TELŠIŲ JEŠIVOS RABINAI IR INSTITUCIJOS

Telšių ješiva

Pagrindinį Telšių bendruomenės pasididžiavimą sudarė ješiva. Jos dėka Telšių bendruomenė atsirado žydiškojo pasaulio žemėlapyje. Šimtai Europos, JAV ir Pietų Afrikos rabinų ir visuomenės veikėjų įgijo išsilavinimą Telšių ješivoje. Per 66-ius jos egzistavimo metus ji išauklėjo tūkstančius Lietuvos garbingų, tradicinių šeimų jaunuolių, kurie buvo ne tik pažangūs studentai, bet ir aukštos moralės asmenybės.

Ješiva buvo įsteigta 1875 m. Jos pirmą pamatą padėjo rabinas Natanas-Cvi-Hiršas Finkelis, išrūpinęs iš žinomo Berlyno mecenato rabio Ovadijos Lachmano 600 rublių auką ješivai atidaryti. Iš pradžių steigėjai planavo religinio mokymo įstaigą vien tik vietiniams jaunuoliams. Tačiau pradėjus vadovauti rabinui Eliezeriui Gordonui (1840–1910)¹ kilo didžiosios ješivos idėja. 1882 m. jis buvo paskirtas Telšių miesto rabinu, o 1884 m. rabis Izraelis Salanteris jį paskyrė ješivos vadovu. Tada ješiva ėmė plėstis, o jos reputacija – augti.

Rabis Eliezeris Gordonas gimė Svyro miestelyje², vedė Kaune. Jis buvo vienas iš talentingiausių rabio Izraelio Salanterio ješivos Kaune studentų. Buvo apdovanojamas aštriu protu, greita nuovoka ir dideliais gabumais. Dar būdamas visai jaunas, 24-į, vedė Talmudo pamokas pažangiesiems Neviažerio sinagogoje³ Kaune. Įvertindamas jo neeilinius talentus rabis Izraelis Salanteris paskyrė jį vadovauti ješivai.

Rabis Eliezeris Gordonas pradėjo savo veiklą pačiame Haskalos judėjimo Rytų Europoje sūkuryje. Inicijuotas Vokietijoje ir Austrijoje, šis judėjimas XIX a. viduryje pasiekė Rusijos imperiją, ir visų pirma – Lietuvą. Čia veikė beveik visi didieji hebrajų literatai – Haskalos šalininkai: tėvas ir sūnus Abraomas-Doveris ir Micha-Juozapas Lebenzonai, Abraomas Mapu, Judas-Leibas Gordonas, Perecoas Smolenskinas, Mozė-Leibas Lilienbliumas. Jie įtakojo neigiamą ješivų jaunimo įvaizdį. Tokie rašytojai, kaip J.-L. Gordonas, M. L. Lilienblumas ir P. Smolenskinas, aršiai kritikavo tradicinę religinės bendruomenės santvarką ir pašaipiai vaizdavo ješivų studentus, taip menkindami religiją ir jos šalininkus skaitytojų akyse. Kai kur žodžiai „ješivos studentas“ buvo suvokiami kaip pašaipos objektas. Šių skaitinių inspiruotas jaunimas nusigrėždavo nuo studijų ješivose.

Rabio Izraelio Salanterio išmintis leido jam laiku išvelgti šio proceso pavojų Toros studijoms ir imtis reikalingų priemonių. Jis nusprendė, kad būtina steigti naujas ješivas su jaunais energingais vadovais, tiek pasižymėjusiais religiniuose

1 Rabio Gordono biografijos ir veiklos faktai paremti jo žento rabio Abraomo-Izaoko Sorockino knygomis „Rabino Eliezerio atsakymai“ ir „Rabino Eliezerio kalbos“ [heb.], leistomis JAV.

2 Tiksliau – Čarnianų kaime Svyro apylinkėje – red. past.

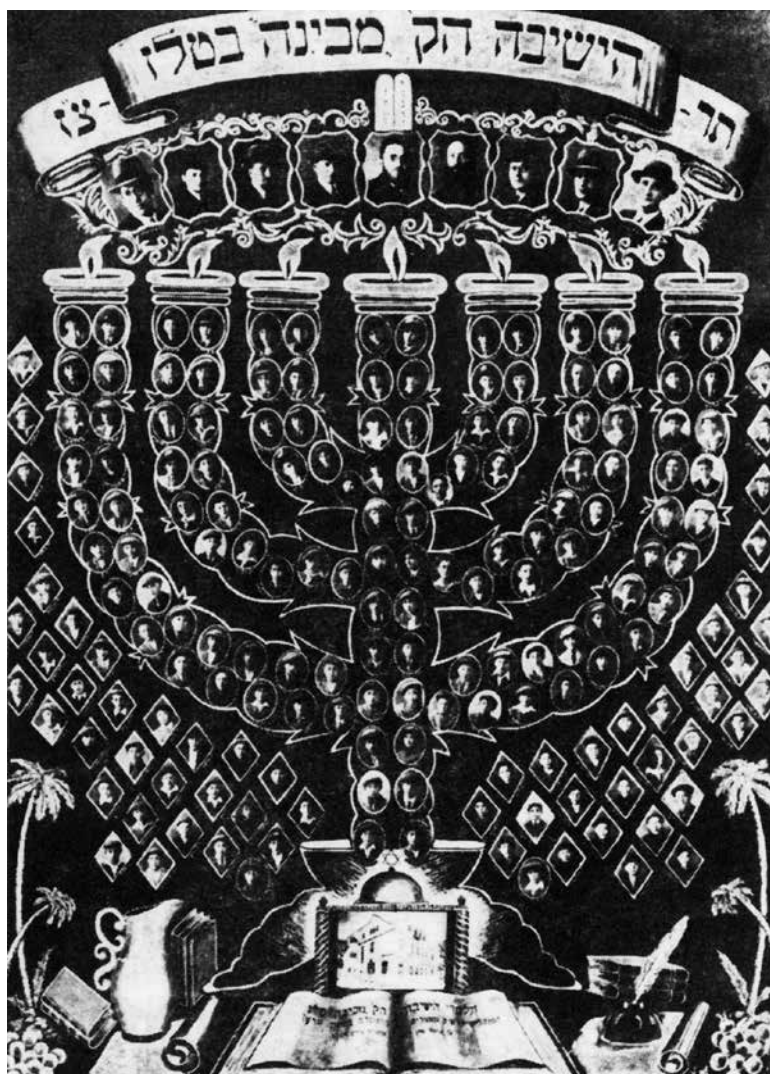
3 Sinagoga dažnai veikia ir kaip suaugusiųjų religinių studijų centras; neretai sinagogose veikė ir ješivos – red. past.

moksluose, tiek išmanančiais plačiojo pasaulio dinamiką ir gebėsiančiais įdiegti naudingas naujoves ješivose. Buvo tikimasi, kad tokios naujoviškos ješivos iš naujo pritrauks jaunimą prie Toros studijų.

Rabis Eliezeris Gordonas priskirtinas prie didžiausių savo kartos religinio mokytojų pavyzdžių. Jis pasižymėjo išskirtiniu intelektu ir erudicija bei tokiu prieraišumu prie Toros, kad studijavo dieną naktį. Jo išvalgos Toros ir Talmudo interpretacijose stebino klausytojus. Kaip rašo savo knygoje apie jį Zeevas Rabineris⁴, „savo pamokų ir paskaitų metu jis visas degė, lyg jame būtų apsigyvenusi pati Toros dvasia, jis visiškai užmiršdavo ir save, ir visą supantį pasaulį, ir visas sielos jėgas atiduodavo nuostabioms, įkvėptai kuriamoms interpretacijoms“. Jis ypač mylėjo savo mokinius, su kuriais elgėsi ne tik kaip auklėtojas ir gyvas pavyzdys, bet kaip gailestingas tėvas. „Jo asmenybė buvo labai patraukli. Jis atrodė nepaprastai kilniai, net jo apranga labiau priminė aristokratą nei rabiną, jis buvo nepriekaištingai mandagus, su ješivos bendruomene elgėsi tėviškai, rūpinosi, kad studentai turėtų gerų drabužių ir batų, o jei vienas jų susirgdavo, buvo pasirengęs pereiti ugnį ir vandenį, kad jam padėtų“, – taip savo knygoje „Iš Valažino į Jeruzalę“ rašo rabinas Meiras Berlinas.

Gaonas rabis Eliezeris įdiegė ješivoje daug naujovių: padalijo studentus į penkis lygius (klases) pagal jų žinias ir pažangą. Aukščiausios, penktos klasės studentams jis pats dėstė Torą ir religinę filosofiją. Kitų klasių dėstytojais jis paskyrė ješivos bendravadovius, žymius tos kartos rabinus. 1884-ais jis paskyrė ješivos vadovu savo žentą rabį Juozapą-Leibą Blochą (1849–1930), o 1885-ais – rabį Simoną Škopą (1843–1940). Rabis Juozapas-Leibas Blochas gimė 1849 m. Raseiniuose ir buvo rabinų dinastijos palikuonis. Jis mokėsi

Telšių ješivos parengiamasis skyrius – mechina. 1937 m.

4 Rabiner Z. A. Palaimintojo atminimo gaonas rabis Eliezeris Gordonas [heb.], Tel Avivas, 1968.

Chelmo⁵ ir Valažino ješivose. Jam tapus Telšių ješivos bendravadoviu prasidėjo didelės permainos. Jis buvo ne tik žymus talmudistas, bet ir talentingas pedagogas bei organizatorius, taigi ne tik dėstė, bet ir padėjo rabiui Eliezeriui Gordonui vadovauti ješivai. Jaunystėje jis susipažino su musaro teorija ir tapo jos sekėju. Ješivos studentams jis aiškino, kad be talmudinės erudicijos reikalingas ir sielos tobulinimas bei mąstymo lavinimas. Gaonas Juozapas-Leibas Blochas buvo tvirtų įsitikinimų žmogus ir ne tik žymus mokslininkas, religinės teisės bei visų Talmudo aspektų ekspertas, bet ir originali asmenybė. Kiekvienas jo ištartas žodis buvo pamatuotas ir pasvertas. Jis buvo nuoseklus, netgi pedantiškas: žmonės sakydavo, kad pagal jo išėjimą pasivaikščioti galima tikrinti laikrodį. „Jis rodė visiems išskirtinę pagarbą, net šeimos nariai niekada nematė jo netvarkingai apsirengusio. Jie kreipėsi į jį trečioju asmenu. Traukiniu jis visada keliavo pirmąją klase lydintas šeimos nario ar studento,“ – rašė apie jį Dovas Kacas knygoje „Lietuvos žydai“. Jis karštai gindavo religinį gyvenimo būdą, tuo palaikydamas ješivos studentų savigarbą. Studentai vertino jo stiprų charakterį ir galingą analitinį intelektą.

Rabis Simonas Škopas gimė 1843 m. Turce (Baltarusija)⁶. Jis išgarsėjo originaliomis Talmudo interpretacijomis. Jo metodas buvo toks: kiekvieną Talmudo tekstinę problemą tirti per joje pateikiamo religinio įstatymo prizmę; iki galo išnagrinėjus įstatymą, paaiškėdavo visas teksto fragmentas. „Jo dėstymo manierą galima būtų pavadinti nuostabia mąstymo architektūra, jis buvo preciziškų formuluočių meistras. /.../ Dieną, kai galėjau dalyvauti rabio Škopo pamokoje, laikiau laiminga,“ – savo prisiminimuose „Dingęs pasaulis“ rašo Bencijonas Dinuras.

Simonas Škopas ješivai vadovavo aštuoniolika metų. 1903 m. jam teko palikti Telšius ir užimti savo tėvo, Malšycės⁷ rabino vietą. O į jo vietą ješivoje 1904 m. atėjo rabinas Chaimas Rabinovičius (1860–1931). Jis gimė Luokėje, Telšių ješivai vadovavo dvidešimt septynerius metus, iki pat savo mirties 1931 m. Rabis Chaimas pasižymėjo tiek mokytumu, tiek kuklumu. Jo Talmudo dėstymas buvo pavadintas „Rabio Chaimo metodu“. Jis skaitė nuostabias religinei teisei skirtas paskaitas. Jis pateikdavo studentams įvairius kiekvieno gvildenamo klausimo aspektus ir taip pratino juos prie logika pagrįstos analizės. Jis labai prisidėjo prie dvasinio fenomeno, pasauliui žinomo kaip „Telšių ješiva“, sukūrimo – apie tai savo knygoje „Europos Toros institucijų klestėjimas ir žūtis“ rašo rabinas Mordechajus Gifteris. Chaimas Rabinovičius buvo asketiško būdo ir šiltai bendravo su studentais.

Ješivos studentus iš pradžių priglaudė Telšių Didžioji sinagoga. 1895 m. buvo pastatytas ješivos pastatas. 1909 m. įsiplieskus dideliame gaisrui beveik visi miesto namai, tarp jų ir ješivos pastatas, sudegė. Tais pačiais metais rabinui Eliezeriui Gordonui didelių pastangų dėka pavyko pastatyti naują ješivos pastatą Iždo gatvėje, didesnę ir gražesnę už senąją. Ješivos kieme buvo ir rabio Eliezerio namas. Ješivą ir jos kiemą juosė aukšta tvora.

5 Lenkija – red. past.

6 Kitais duomenimis – 1860 m. Čistiakove (Ukraina) – red. past.

7 Malszyce (dab. Lenkija) – red. past.

1891 m. uždarius Valažino ješivą Telšių ješiva tapo viena didžiausių, ir XIX a. pabaigoje į ją iš Lenkijos ir Rusijos atplūdo daug studentų. Rabio Škopo jubiliejui skirtu tomo duomenimis, 1895 m. čia mokėsi trys šimtai jaunuolių.

Studijų tvarka

Kaip jau minėta, rabino Gordono laikais studentai buvo suskirstyti į penkias klases. Pirmoje–trečioje dėstė rabinai iš ješivos personalo, o aukštesnėse – ješivos vadovai. Dėstomi tokie dalykai kaip Tora ir judaizmo mintis. Ješivos vadovas taip pat periodiškai skaitydavo paskaitą visai ješivai. Toros pamokose vyravo visiška akademinė laisvė – studentai diskutavo su dėstytoju. Beveik kiekvienoje pamokoje vyko tokios rimtos diskusijos – tiek tarp lektoriaus ir klausytojų, tiek tarp pačių studentų. Judaizmo minties paskaitose diskusijų nebuvo, jose nagrinėjami Toros, tikėjimo ir judaizmo etikos pamatai.

Ješivoje buvo rengiamos savitos žinių patikros, vadintos „Pokalbiai apie Torą“. Tokiam pokalbiui studentai buvo kviečiami į ješivos vadovo namus.

Mokslo metus sudarė du semestrai: nuo Roš Hašanos⁸ iki Pesacho ir nuo Pesacho iki Roš Hašanos. Kiekvieną semestrą visi ješivos studentai studijavo vieną Talmudo traktatą. Iš viso buvo studijuojami aštuoni traktatai („Pirmieji vartai“, „Viduriniai vartai“ ir „Tretieji vartai“ iš skyriaus „Nuostoliai“ bei traktatai „Pažadai“ „Santuoka“, „Santuokos sutartis“, „Ištuoka“ ir „Leviratinė santuoka“ iš skyriaus „Moterys“). Paskaitos visada buvo susijusios su per semestrą studijuojamu traktatu.

Šalia Talmudo teksto buvo studijuojamos senovinės ir vėlesnės jo interpretacijų knygos. Tai labai padėdavo geriau jį suvokti. Buvo kalbama, kad net su Penkia-knyge Telšiuose yra supažindinama per jos intarpus Talmude.

Štai tokia buvo ješivos dienotvarkė:

8.00 – rytinės pamaldos, tada iki 10.30 pusryčių pertrauka;

nuo 10.30 iki 14.00 – pirmą paskaitų dalis, po to dienos vidurio pamaldos ir pietų pertrauka;

nuo 16.00 iki 19.00 – antra paskaitų dalis, pertrauka;

nuo 21.00 iki 21.30 religinės etikos – musaro literatūros studijavimas bei vakarinės maldos sukalbėjimas. Tuo metu kiekvienas pasirinkdavo etikos knygą ir gilindavosi į ją, pasitaikydavo, kad susijaudinę studentai imdavo skaityti garsiai. Tai buvo Mozės-Chaimo Lucato, Bachjos Ibn Pakudos, Jonos Gerondi ir kt. knygos.

Be privalomų pamokų, daugelis ješivos studentų dar savarankiškai mokėsi iki išnaktų, o taip pat ir vos išaušus. Apskritai galima pasakyti, kad Toros studijos ješivoje vyko be perstojo.

Kai ješivoje pirmą kartą buvo pristatytos musaro studijos, tai sukėlė didelę nuomonių kovą tarp vadovybės ir studentų. Musaro judėjimo pradininkas buvo

8 Roš Hašana – žydų Naujieji metai – red. past.

rabis Izraelis Salanteris (1810–1883). Jis mokėsi ješivoje Vilniuje, po to persikėlė į Kauną, kur 1849 m. atidarė ješivą, tapusią musaro judėjimo centru. Salanteris šį judėjimą planavo kaip priešpriešą Haskalos idėjoms. Anot Salanterio, šalia Toros studijų privalu skirti laiko etikos literatūrai, mokančiai apie žmogaus išsipareigojimus Dievui ir kitiems žmonėms. Svarbu ne tik vykdyti visas judaizmo prievoles, bet ir tobulinti save kaip asmenybę. Apie tai jis rašė savo knygoje, kuriose pristatė žmogaus tikslą – siekti sielos pakilimo ir gerinti charakterio bruožus. Salanteris daug keliavo. Jis turėjo daug mokinių ir, kai gyveno Vokietijoje, sugrąžino ne vieną asimiliuotą žydą prie Toros. Jis teigė, kad žmonės turi rūpintis ne tik materialine gerove, bet ir dvasine būkle, ir ne tik savo, bet ir savo artimo. Pasakojo, kad kartą prieš Pesachą jis susirgo ir negalėjo dalyvauti macų kepimo procese, todėl nusiuntė vietoje savęs mokinius. Jiems paklausus, ką reikia atkreipti dėmesį, Salanteris tarė: „Elkitės pagarbiai su tešla minkančia moterimi, ji našlė ir verta užuojautos.“

Su laiku musaras tapo pagrindiniu jo mokymo elementu, tačiau Telšių ješivos studentai jo taip nesureikšmino ir iš pradžių priešinosi tam, kad būtų įvestos musaro studijos. Juos labai papiktino vadovybės sprendimas pakviesti penkiolika Slabados (Vilijampolės) ješivos⁹ studentų kaip gerą tiek musaro studijų, tiek bendro elgesio pavyzdį Telšių ješivos auklėtiniams. Protestai prasidėjo nuo rašto prieš atvykėlius iš Slabados, suirutė tęsėsi studijų metu. kažkas sviedė akmenį į ješivos langą ir jį išdaužė. Studentai nesiliovė net rabino Gordono akivaizdoje, jis buvo toks šokiruotas, kad dukart nualpo. Galiausiai 1889 m.¹⁰ ješiva buvo uždaryta, o studentai perėjo į Didžiąją sinagogą. Tarp protesto lyderių buvo Juozapas Kahanemanas, kuris vėliau įsteigė Panevėžio ješivą, bei Abraomas Hercfeldas.

Kaip byloja prof. Bencijonas Dinuras savo atsiminimų knygoje, J. Kahanemanui ir A. Hercfeldui atėjus pas rabį Gordoną į namus pasiaiškinti dėl protestų, pastarasis paklausė: „Kas gero girdėti?“ Studentai atsakė: „Atidžiai mokomės, tačiau esame alkani.“ Rabinas Eliezeris Gordonas išbalo, išėjo į kitą kambarį ir jiems išnešė dvidešimt penkis rublius.

Po kelių dienų ješiva atsidarė. Protestų organizatoriai iš jos buvo pašalinti. Pasiekti tam tikri kompromisai dėl musaro literatūros studijavimo: jis tapo laisvai pasirenkamu dalyku. Rabinas Juozapas-Leibas Blochas paliko ješivą ir tapo Varėnos, o vėliau – Šeduvos miestelio rabinu. Ješivoje jis būdavo didžiausias musaro ir griežtos disciplinos šalininkas, o būtent prieš šiuos griežtumus protestavo studentai: kiekvienas pavėlavęs į pamaldas būdavo nubaustas, galėjo netgi negauti stipendijos. Kas rytą pagalbinis darbuotojas rabis Meiras Kantoras vaikščiojo po namus, kuriuose buvo apgyvendinti studentai, beldėsi į langus, kad pažadintų juos į rytines pamaldas, grasindamas „apskritimuku“, kuriuo vėluojančius pažymėdavo ješivos prižiūrėtojas.

9 Slabados ješiva garsėjo savo dėmesiu musaro studijoms – red. past.

10 Kito šios knygos autoriaus Simchos Asafo duomenimis – 1905 m. – red. past.

Ješiva įsikūrė dideliame (apie 800 kv. m.) vieno aukšto pastate su kiemu ir aukšta tvora. Kieme stovėjo rabino Eliezerio Gordono namas. Įėjus į pastatą iš vienos pusės buvo paskaitų auditorija, iš kitos – religinės literatūros biblioteka, priešais jas – didžiulė bendra salė, kurioje trimis eilėmis buvo sustatyti suolai, o prie jų – stovas kiekvienam studentui Talmudo traktatui pasidėti. Rytinėje sienoje buvo įrengtas *aron kodešas*¹¹, o salės vidury – *bima*¹², iš kurios skaitoma Tora.

Visi studentai mokėsi salėje kartu, po vieną arba *chavrutoje*, t. y. su kolega. Talmudas buvo skaitomas ir aptariamas balsu, vyko gyvos diskusijos dėl teksto problemų. Pašaliečiui atrodytų, kad salėje – nepakeliamas triukšmas, tačiau patiems studentams tai nė kiek netrukdė. Buvimas išvien su trimis šimtais studijų draugų ugdė kolegiškumą ir kėlė motyvaciją. Jie noriai mokėsi ir entuziastingai diskutavo dėl Talmudo plonybių. Daugelis ješivos absolventų prisiminė šią studijų metų atmosferą su nostalgija ir meile.

Kandidatai į studijas ješivoje buvo atrenkami gana griežtai. Materialiniai ješivos resursai buvo riboti, o uždarius Valažino ješivą norinčių studijuoti Telšiuose labai padaugėjo. Todėl kandidatas turėjo pasirūpinti savo miesto rabino rekomendacija ir ją pateikti kartu su argumentuotu prašymu. Tik gavęs raštišką kvietimą iš ješivos vadovų kandidatas tapdavo studentu. Priimtų kandidatų skaičius iš dalies priklausė nuo miesto paramos ješivai masto. Priėmimo į Telšių ješivą taisyklės skelbė įtakingi periodiniai leidiniai *Hamelits* ir *Hatsefra*.

Rusijos imperijos laikotarpiu Telšių ješiva nebuvo oficialiai užregistruota mokymo įstaiga, kadangi jos studijų turinys neatitiko valdžios reikalavimų, keliamų pedagoginėms ir edukacinėms institucijoms. Todėl jai visą laiką grėsė pavojus būti uždarytai. Be to, studentai galėjo būti pašaukti atlikti šešerių metų trukmės karinę prievolę. Tokia situacija kėlė ješivos vadovybei daug nerimasties. Kartą kažkam išsiuntus skundą gubernatoriui¹³, iš Kauno atvyko aukštas valdžios pareigūnas vykdyti revizijos. Tuo metu studijos vyko sinagogoje, kur jis užėjo per dienos vidurio pamaldas. Studentai paaiškino revizoriui, kad nevalia trukdyti besimeldžiančiam rabinui. Kol jis laukė, studentai išsivaikščiojo, ir reikalas buvo baigtas.

Rabino Eliezerio Gordono amžininkas rabinas Zeevas Rabineris savo monografijoje apie rabį Gordoną pasakoja kitą atvejį, kai ješivoje apsilankė apskrities valdininkas (rus. *ispravnik*), žinomas antisemitas Popovas, ir pareikalavo iš rabino Gordono paleisti studentus, kitaip jis išvaręs rabiną iš miesto. Rabis Eliezeris Gordonas jam neliko skolingas ir atsakė, kad verčiau bus į kitą vietą perkeltas *ispravnik*, negu miestą paliks jo rabinas. Būtent taip ir atsitiko. Tai padarė didelį įspūdį oficialiai valdžiai.

11 aron kodešas (heb. šventoji skrynia) – niša ar spinta Toros ritiniams laikyti, įrengiama rytinėje sinagogos sienoje – red. past.

12 bima – pakilimas sinagogos centre, iš kurio viešai skaitoma Tora – red. past.

13 Skundą dėl nelegalios mokymo įstaigos – red. past.

Rabinas Gordonas mokėjo rusiškai ir orientavosi įstatymų sistemoje ne prasčiau už teisininkus. Valdžia su juo skaitėsi, ir būtent iš pagarbos jam visi ješivos studentai buvo atleisti nuo karinės tarnybos.

1910 m. rabis Gordonas nuvyko į Angliją rinkti aukų ješivai, kuri po gaisro buvo sunkioje padėtyje. Londone jis patyrė didelį nusivylimą, susirgo ir mirė nuo infarkto. Buvo palaidotas Londone.

Mirus rabiui Eliezeriui Gordonui jo žentas, tuo metu ėjęs Šeduvos rabino pareigas, buvo pakviestas į jo vietą – kaip miesto rabinas ir ješivos vadovas.

Laikui bėgant Telšių ješivoje susiformavo naujas studento tipas. Tai buvo saviimi pasitikintys, savigarbos turintys žmonės, o ne tokie, kuriuos vaizduoja Chaimas-Nachmanas Bialikas savo poemoje „Uolusis“: „Vargšės sielos, nematančios dienos šviesos, pasenusios anksčiau laiko... Taip praeina jų jaunystė, užgeso jų akys, išbalavo veidai...“ Ješivos studentai buvo energingi, gyvenimo džiaugsmo kupini jaunuoliai. Jie ne tik studijavo ir laikėsi judaizmo įstatymų, bet ir rūpinosi tvarkinga ir gražia išvaizda. Tam, kad palaikytų studentų orumą, jiems buvo uždrausta „valgyti dienas“, t. y. rotacijos būdu pietauti pas miestelėnus¹⁴ – poeto Simono Frugo žodžiais, „valgyti dienas ir ryti ašaras“. Jie galėjo tik eiti į svečius šabo vakarienei.

Profesorius Bencijonas Dinuras savo prisiminimuose pasakoja, kad rabis Simonas Škopas, pamatęs, kad Bencijono palte trūksta sagos, jam papriekaištavo sakydamas, kad ješivos studentas negali atrodyti apsileidęs, ir paprašė savo žmonos prisiūti jam sagą.

Studentai gyvai reagavo į visus naujus vėjus, jaučiamus aplinkoje. Sionizmas ir Pirmas sionistų kongresas 1897 m. sukėlė didelį jų susidomėjimą. Kai tapo žinoma, kad mirė Teodoras Herclis¹⁵, ješivą apėmė gedulas, o praėjus metams po jo mirties studentai paprašė surengti memorialines pamaldas jo atminimui. Net ir maskilių knygos prasiskverbavo į ješivą. Rabio Eliezerio Gordono sūnus Samuelis, pats maskilis ir aktyvus sionistas, kartais atnešdavo studentams papildomos literatūros. Jie taip pat reguliariai skaitė savaitraštį *Hamelits* ir laikraštį *Hatsefira*.

1905 m. Rusijos revoliucija ir ją lydėję pogromai Kišiniove ir kituose miestuose sujaudino ješivos bendruomenę. Daugelis studentų įsitraukė į diskusijas apie socialistinį ar teritorialistinį¹⁶ judėjimus. Kai kurie jų net prisijungė prie nelegalių socialistinių būrelių ir paliko ješivą.

Ješivos vadovybė atidžiai stebėjo studentų nuotaikas, padidino etikos užsiėmimų skaičių, o įtartinus šalino iš ješivos. Be viso to, žlugus revoliucijai smarkiai išaugo šaukimo į kariuomenę pavojus, dėl to per kelerius metus prieš Pirmąjį pasaulinį karą kai kurie studentai taip pat išėjo iš ješivos.

14 Tai buvo senų ješivų tradicija: žydų bendruomenė prisidėdavo prie ješivos išlaikymo jos nariams maitinant studentus – red. past.

15 Herclis Teodoras (1860–1903) – sionizmo sąjūdžio pradininkas – red. past.

16 Teritorializmas – XX a. vidurio ideologija, siekusi žydų autonomijos diasporos šalyse – red. past.

Ješiva po Pirmojo pasaulinio karo

1914 m. įsiliepsnojus karui, bemaž visi ješivos studentai išsibarstė, vietoje liko tik nedidelė dalis ješivos senbuvių. Telšių ješiva buvo vienintelė, kuri nesievakavo ir, nežiūrint visų negandų, išliko.

Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę 1918 m. ješiva sparčiai atgijo. Studentų srautas didėjo, ir po kelerių metų ješiva atgavo ikikarines pozicijas, tiek kiekybines, tiek kokybines. Iš ješivos vadovų liko tik Juozapas-Leibas Blochas ir Chaimas Rabinovičius.

Nepriklausomoje Lietuvoje ješiva oficialiai buvo pripažinta kaip aukštoji Talmudo mokykla¹⁷. Su tuo buvo susijęs valdžios išsakytas pageidavimas, kad ješivoje būtų studijuojami ir bendrojo lavinimo dalykai. Rabio Blocho tai neišgąsdino, ir 1920 m. įsteigtame parengiamajame skyriuje – mechinoje buvo įvesti tam tikri pasaulietiniai dalykai. Ješivos studentai buvo atleisti nuo karinės prievolės, lygiai kaip universitetų studentai, ir turėjo visas bendras studentų privilegijas.

Mechinoje buvo keturios klasės. Baigus pagrindinę mokyklą buvo galima stoti į šį skyrių ir po ketverių mokslo metų tęsti studijas ješivoje. Tokiu būdu Telšiuose buvo įkurta nuosekli tradicinių žydų mokslų grandinė, dariusi įtaką viso miesto dvasiniam gyvenimui. Pirmas mechinos direktorius buvo rabis Mordechajus Rabinovičius, po jo – rabis Efraimas-Pinchadas Helfanas. Iki 1933 m. mokiniai mokėsi ješivos patalpose, o 1933-ais mechina persikėlė į savo pastatą.

1929 m. šalia ješivos buvo įsteigta rabinų parengimo mokykla – kolelis, kurioje dvylika gabių jaunuolių ruošėsi gauti rabino sertifikatą. Koleliui vadovavo rabinas Chaimas-Mordechajus Kacas.

1926 m. rabio Juozapo-Leibo Blocho sūnus Zalmanas (1886–1941) buvo paskirtas ješivos prižiūrėtoju, o vėliau – dvasiniu vadovu. 1929 m. ješivos bendravadovio pareigas pradėjo eiti kitas sūnus, Elijas-Meiras (1894–1955). Jo paskyrimą studentai sutiko neigiamai, jie protestavo, ypač dėl naujo vadovo pernelyg jauno amžiaus. Rabis Elijas-Meiras buvo labai energingas, bet švelnaus būdo ir gražių manierų. Jis ryžtingai vadovavo ješivai ir aktyviai prisidėjo organizuojant kitas mokslo įstaigas: dar vokiečių okupacijos metu, 1918 m. padėjo įsteigti vaikų mokyklą.

Po Pirmojo pasaulinio karo studijų tvarka, ješivoje nustatyta dar rabio Eliezerio Gordono, nepasikeitė, tačiau po rabio Gordono mirties ješivos vadovai kur kas mažiau dalyvavo kasdieniame auklėtinių gyvenime. Juozapo-Leibo Blocho vadovavimo laikotarpiu ješivos vadovai pasidalijo funkcijas, ir rūpintis studentų poreikiais buvo pavesta įvairiems pačių studentų komitetams.

1930 m., eidamas 71-uosius gyvenimo metus, gaonas rabis Juozapas-Leibas Blochas mirė. Jis prarado sąmonę sinagogoje kildamas į bimą skaityti Toros ir po to nebesikėlė iš lovos. Ješivos vadovo vietą užėmė jo 39-erių sunūs Abraomas-Izaokas (1891–1941).

17 Anot kai kurių istorikų, ješiva nebuvo įtraukta į valstybės švietimo sistemą – red. past.

Rabis Abraomas-Izaokas Blochas dar paauglystėje buvo žinomas kaip vunderkindas. Toros studijose jis pasireiškė kaip gilių išvalgų ir begalinio atidumo mokslininkas. Buvo geras ir jautrus. Visa jo povyza skleidė kilnumą ir meilę. Su visais bendravo mielai ir pagarbiai. Studentai jį vertino už intelektualumą ir gerus tarpusavio santykius.

Jo vadovavimo metu studentų skaičius išaugo iki keturių šimtų (kartu su parengiamuoju skyriumi). Ješiva išgarsėjo visame pasaulyje, ir į ją atvykdavo studentai iš visos Europos, kaip antai Vokietijos, Čekijos, Vengrijos ir Didžiosios Britanijos. Iš garsenybių, tuo metu atvykusių iš užsienio studijuoti ješivoje, minėtini: dr. Maksas-Mordechajus Boreris, dr. Eliezeris-Joelis Blochas, žymus žurnalistas Azrielis Karlebachas, dr. Judas-Arjė Volgemutas, dr. Šereševskis ir kt.

Hitleriui atėjus į valdžią ješiva priėmė daug pabėgėlių iš Vokietijos.

1931 m. Kauno ligoninėje mirė gaonas Chaimas Rabinovičius. Į jo vietą buvo paskirtas jo sūnus Azrielis (1904–1941), savo gabumais pagarsėjęs dar vaikystėje. Jo samprotavimai apie Torą stebino gilumu.

Tarpukariu ješivos studentai išplėtojo savo veiklą už ješivos sienų. Jie buvo aktyvūs ortodoksų partijų *Agudat Israel*, *Tseire Agudat Israel* ir *Hamizrachi* nariai.

Jie padėjo platinti vietinę ortodoksų spaudą: Telšiuose spausdintus savaitraštį *Yidisher lebn* ir žurnalą *Haneeman*.

Studentai dalyvavo viešuose disputuose, kuriuos mieste surengdavo sionistų partijos. Jie ypač suaktyvėjo rinkimų metu. Skaitė laikraščius, dalis studijavo mokslinius darbus, skaitė grožinę literatūrą, kurią patyliukais imdavo iš vietinės bibliotekos.

Ješivos studentai neabejotinai turėjo švietėjiškos įtakos šeimoms, iš kurių nuomojo būstą.

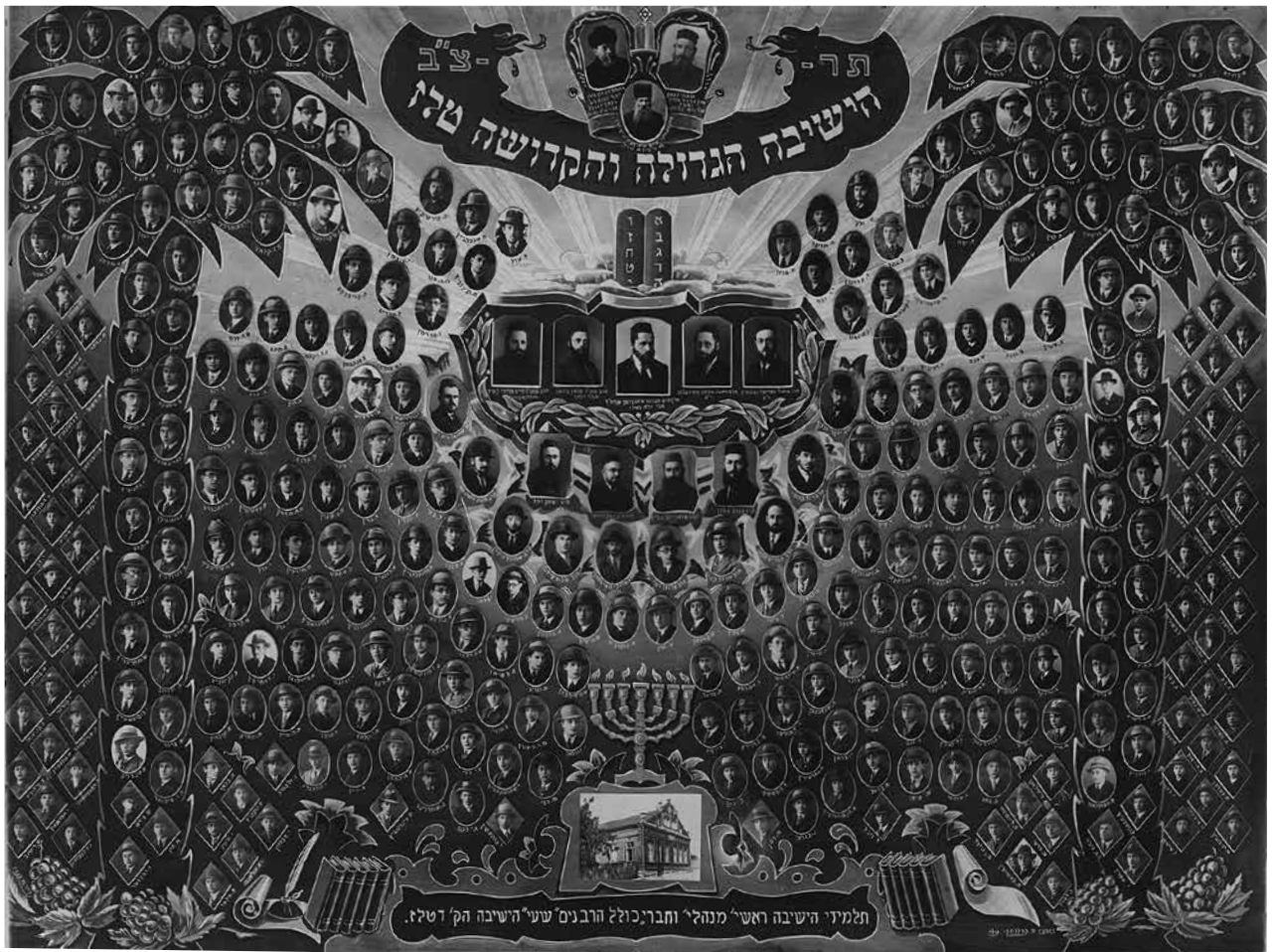
Kai turėjo laiko, išsiruošdavo pasivaikščioti užmiestyje, miškeliuose. Vasarą mėgo maudytis ežere arba plaukioti valtėmis.

Ne vietiniai studentai pragyveno iš ješivos dukart per semestrą dalijamos paramos – stipendijos. Tiesa, ji nebuvo didelė ir vos leido sudurti galą su galu. Daugelį studentų palaikė ir jų tėvai. 1928 m. atsiradė nemokama valgykla ješivos studentams pietauti. Jai vadovavo rabis Mozė-Aronas Patas. Tvarką valgykloje palaikė patys studentai.

Kaip jau minėta, studentų poreikiais rūpinosi išrenkamoji taryba. Taryba tarpininkavo tarp vadovybės ir studentų bendruomenės. Taryba nustatydavo stipendijos didį, dalyvavo organizuojant egzaminus, palaikydavo tvarką ješivos ūkyje. Bendrabučio vadovo pareiga buvo aprūpinti studentus vietomis ir nustatyti, kiek jie turi mokėti.

Buvo ir sveikatos taryba bei labdaros kasa. Jie užmezgė ryšius su gydytojais ir vaistininkais, kurie savo paslaugas teikė nemokamai. Labdaros kasa duodavo paskolas be palūkanų.

Studijų organizavimo tarybos nariai iš atminties surašydavo ir šapirografu daugino rabinų Juozapo-Leibo Blocho ir Chaimo Rabinovičiaus pamokas ir platino tarp studentų.

Toros žinių plėtros taryba kituose Lietuvos miesteliuose organizavo mažas ješivas pradinųjų mokyklų mokytojams tobulėti.

Bibliotekos taryba, pavadinta kaip ir pati biblioteka „Toros buveinė“, rūpinosi tūkstančius tomų turėjusia biblioteka.

Ješivos ekonomika

Vienintelis ješivos gyvavimo šaltinis buvo aukos, gaunamos iš viso pasaulio žydų bendruomenių. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą pagrindinė parama eidavo iš Rusijos imperijos žydų. Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais rabis Eliezeris Gordonas važiuodavo rinkti lėšų ir už Rusijos ribų. Tam, kad ješivos delegacija galėtų važiuoti į lėšų rinkimo kelionę, reikėjo trijų garsių rabinų pritarimo, kurie prieš jį suteikdami atvažiuodavo patikrinti ješivos būklę vietoje.

Po karo situacija pasikeitė. Bendras ekonomikos nuosmukis, revoliuciniai įvykiai Rusijoje gerokai sumažino aukų kiekį iš Europos. Dabar pagrindinės aukos

Didžioji šventa Telšių ješiva ir jos vadovas, palaimintojo atminimo rabis Abraomas-Izaokas Blochas (nuotraukos apačioje – ješivos pastatas)

ateidavo iš JAV. Ješivos pasiuntiniai ir toliau važiuodavo į lėšų rinkimo ekspedicijas. 1926 m. tai buvo rabinai Chaimas-Mordechajus Kacas ir Elijas-Meiras Blochas. Vėliau į JAV, Didžiąją Britaniją, Šveicariją ir Vokietiją, be minėtų rabinų, buvo deleguoti rabis Avneris Oklianskis, rabis Abraomas-Mordechajus Vesleris ir kiti. Lietuvos žydai taip pat rėmė ješivą. 1940 m. į JAV ješivos finansinės paramos reikalais per Sibirą ir Japoniją išvažiavo rabinai Chaimas-Mordechajus Kacas ir Elijas-Meiras Blochas. Tai buvo paskutinė delegacija. Svečioje šalyje, toli nuo artimųjų, jie sužinojo apie savo šeimų žūtį. Tačiau sielvartas nepalaužė jų dvasinių jėgų, jie nugalėjo savo didžiulį skausmą ir padėjo pamatus Klivlendo ješivai.

Sunaikinimas

1939 m. rugpjūčio 23 d. Tarybų Sąjunga sudarė sutartį su nacių Vokietija (Ribentropo-Molotovo paktas), pagal kurią Vokietija okupavo Lenkiją, o sovietų Rusija – Baltijos šalis, Bukoviną ir Besarabiją¹⁸. 1940 m. vasarą Sovietų Sąjunga užėmė tris Baltijos šalis, tarp jų ir Lietuvą.

Pirmais okupacijos mėnesiais rusai nekenkė ješivai, mokslai joje ir mechinoje tęsėsi. Tuo metu visų besimokančiųjų skaičius sudarė 380.

Po trijų mėnesių vietiniai okupacinės valdžios pareigūnai pareikalavo atlaisvinti ješivos pastatą, kurį nusprendė paversti ligonine. Studentai perėjo į mechinės patalpą. Po kurio laiko ir ji buvo konfiskuota ir paversta amatų mokykla. Tada studentai perėjo į Didžiąją sinagogą, o vėliau pasidalijo į keturias grupes ir išvyko į Tryškius, Šiluvą, Tauragę ir Ylakius. Už visus šiuos filialus vis dar atsakė ješivos vadovas rabinas Abraomas-Izaokas Blochas.

Ješivos vadovybė iš pradžių dar tikėjo, kad Sovietų Sąjungoje ješivos gali egzistuoti ir ieškojo laikinų sprendimų vietoj principinio, būtent – raginti, kad kiekvienas studentas gelbėtų savo gyvybę, kol praeis bėda, ir taip kritinėje situacijoje stengtųsi užtikrinti Toros studijų tęstinumą. Prasidėjus nacių okupacijai į Rusijos gilumą sugebėjo pasitraukti tik šešiolika ješivos studentų, kurie nuvyko iki miestelio Kirovo apskrityje. Jie mokėsi naktimis, o dieną dirbo. Aštuoni iš jų mirė iš bado ir nuo ligų. Kiti išgyveno, o du iš jų persikėlė į Izraelį.

Tai ješivos, kuri buvo ir kurios nebeliko, istorija. 1941 m. birželio 15 d. visi mūsų brangieji ir artimieji, tarp jų ješivos vadovas rabinas Abraomas-Izaokas Blochas ir visi ješivos studentai, buvo išvesti į mišką ir žiauriai nužudyti vietinių lietuvių. Tai buvo šventos Telšių ješivos gyvavimo, visų jos vadovų ir studentų gyvenimo pabaiga.

Tebūnie šie puslapiai paminklas nekaltai žuvusiems, visiems mano mokytojams ir draugams, su kuriais praleidau dešimt savo gyvenimo metų.

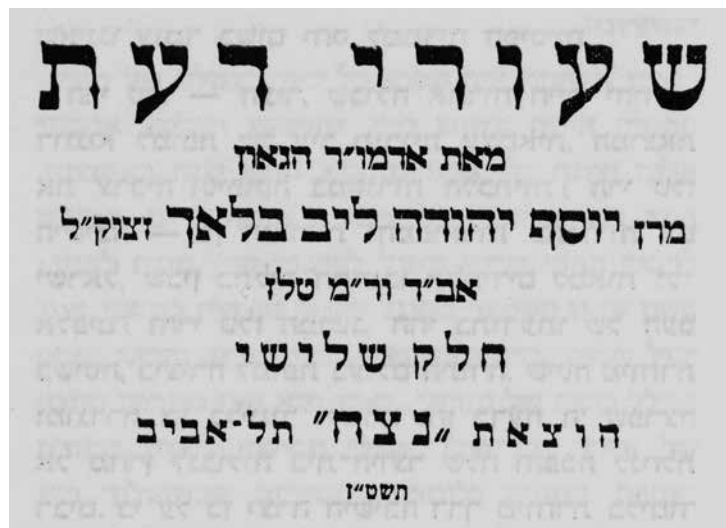
¹⁸ dab. Ukrainos ir Moldovos dalys – red. past.

Ješiva Klivlende, JAV

(rabio E.-M. Blocho knygos „Telšių ješiva“ pagrindu)

1940 m. rugsėjo 4 d. rabinai Chaimas-Mordechajus Kacas (1894–1965) ir Eljas-Meiras Blochas (1894–1955) išvažiavo iš savo gimtojo Telšių miesto į lėšų rinkimo kelionę, kurios metu taip pat turėjo aptarti ješivos perkėlimo į kitą šalį galimybes. Lapkričio 9 d. jie atvyko į JAV. Dar dešimt ješivos studentų, į Ameriką patekusių per Sibirą, Japoniją ir Australiją, taip pat išvengė mirties. Ketvirtadienį, 1941 m. spalio 10 d., Juozapo-Leibo Blocho mirties metinių dieną, Klivlende (Ohajo valstija) buvo atidaryta ješiva. Rabinai Ch.-M. Kacas ir E.-M. Blochas skyrė visas savo jėgas šios ješivos steigimui ir palaikymui. 1944 m. ješiva persikėlė į naują pastatą, o mokytis joje atvyko studentai ne tik iš JAV, bet ir iš Europos. Prie ješivos buvo įsteigtas trijų pakopų parengiamasis skyrius. 1963 m. atidaryta hebrajų mokykla ir vaikų darželis. 1947 m. rugpjūčio 24 d. pradėjo veikti rabinų kolelis, o 1969 m. – mokytojų seminarija.

Ješivai vadovavo rabinas Chaimas-Mordechajus Kacas, miręs 1965 m. Rabinas Eljas-Meiras Blochas mirė 1955 m. Tebūnie palaimintas jų atminimas.

Rabio Juozapo-Leibo Blocho knygos „Judaizmo filosofijos pamokos“ (Tel Avivas, 1956) titulinio puslapio fragmentas

Ješivos raida¹⁹

Ižanga

Prieš dvi–tris kartas Telšiai buvo tipiškas Lietuvos miestelis. Tai senovinis miestas, vienas seniausių Lietuvos regioninių centrų, kuriame Toros tradicija nepatraukiamai vystėsi daugelį metų. Tarp pirmų miesto rabinų minėtini gaonas rabis Zeevas-Volfas Lipkinas, Talmudo komentaro *Ben Arye* (heb. Liūto sūnus) autorius ir rabio Izraelio Salanterio tėvas; rabis Juozapas Reizinas, parašęs knygas „Juozapo vaisingumas“ ir „Juozapo liudijimas“, kuris vėliau rabinavo Slanime. Tai nedidelis miestas, viso labo taškas geografijos žemėlapyje, tačiau žydų tautos Toros studijų žemėlapyje jis užima labai svarbią vietą, nepalyginamai didesnę už fizinę.

Juk Telšiai – tai miestas, kur visi žydų gyvenimo elementai sudarė visumą, Toros miesto, visiškai pavaldaus religiniam įstatymui – halachai, pavyzdys. Juk Telšių ješiva – viena iš stambiausių ir puikiausių žydų istorijoje, tarp savo sienų per metus mačiusi šimtus ir tūkstančius studentų. Juk Telšiai – tai samprata, iki šiol gyva tautos sąmonėje kaip Toros įgyvendinimo idealas. Savita ir apibrėžta Toros studijų ir Dievo pažinimo sistema ištrūko iš ją sukūrusios aplinkos į platesnį pasaulį, ir taip Telšių mokymas, dešimtis metų puoselėtas ješivos vadovų, tapo prieinamas daugeliui. Telšiuose taip pat radosi ypatingas musaro – religinės etikos suvokimas, čia palaimintojo atminimo gaonas Juozapas-Leibas Blochas pristatė savo originalias įžvalgas knygų serijoje *Shiure daat* (heb. Judaizmo filosofijos pamokos). Ir tai nebuvo vien religinė filosofija, dėstanti žydų vertybes intelektualiu būdu, bet ir pedagogikos mokslas, siekiantis tobulinti visą žmogaus esybę.

Studijos ješivoje vyko išskirtinės dvasinės įtampos atmosferoje, tačiau studentai neprarado ryšio su tautos gyvenimu. Ješivos vadovai jautė atsakomybę už miesto bendruomenę, dalyvavo sprendžiant visos šalies žydams aktualias problemas, galų gale – stengėsi prisidėti prie visos tautos gerovės, viso Dievo pasaulio ištaisymo. Taip jie auklėjo ir jaunimą.

Prieš didžiulę Europos žydų katastrofą, prieš savo žlugimą Telšių žydų bendruomenė skaičiavo 4 000 narių. Holokausto išvakarėse ješiva pasiekė aukščiausią suklestėjimo laipsnį ir išplėtė savo veiklą. Jos akiratyje buvo ištisas pavyzdingų religinio švietimo institucijų tinklas, kurio dėka miestas tapo žydų religinio švietimo centru Lietuvoje, savotiška Toros valstybe. Ješiva prižiūrėjo net ir Telšiuose spausdintus religinius periodinius leidinius. Mieste taip pat buvo žydų ligoninė ir liaudies bankas.

19 Iš knygos „Šimtosios Telšių ješivos metinės“ (heb.; sud. David Traub), Wickliffe, Ohio, 1975.

Telšių vardas buvo visų kovotojų už žydų tautos vertybes orientyras, miestas jiems buvo aiškiais tikslais pagrįsta tvirtovė, tarp kurios sienų viešpatavo tobulo žydų egzistavimo harmonija. Tai buvo savarankiškas žydų pasaulis, kuris nepasigedo nieko iš išorės, bet kartu nebuvo ir izoliuotas nuo jo.

Ješivos įsteigimas

Telšių ješiva buvo įsteigta 1875 m. Jos pradininkai buvo trys jauni Telšių talmudistai: rabis Meiras Atlasas, vėliau išgarsėjęs kaip Šiaulių rabinas ir tapęs palaimintojo atminimo gaono Elchanano Vasermano žentu; rabis Cvi-Jokūbas Openheimas²⁰, vėliau – Kelmės rabinas; ir rabis Saliamonas-Zalmanas Halevis Abelis, knygos *Bejt Shelomo* (heb. Saliarono Šventykla) – religinio kodekso komentaro, autorius²¹. Pirminis jų planas buvo sukurti ješivą Telšių ir apylinkių jaunuoliams. Žinome, kad tarp pirmų mokinių buvo vėliau pagarsėję žmonės, pvz., palaimintojo atminimo Elijas-Meiras Faivelzonas – Kupiškio rabinų teismo pirmininkas²²; tačiau mūsų nepasiekė beveik jokios žinios apie ješivos struktūrą ir vidinį gyvenimą šiame jos egzistavimo etape.

1881 m., kai Telšių miesto rabino pareigas pradėjo eiti palaimintojo atminimo rabinas Eliezeris Gordonas, mums yra ir aktyvios ješivos plėtros pradžios data. Rabis Gordonas jau turėjo puikią reputaciją kaip Toros žinovas, didelis teisuolis ir religinių studijų pedagogas. Prieš tai jis buvo Kelmės rabinu ir įsteigė ten ješivą, kurioje dėstė dešimt metų. Taip pat ir kitame miestelyje, kur rabinavo, Vilijampolėje, jis dėstė vietinėje ješivoje. Tik atvykęs į miestą rabis Eliezeris Gordonas perėmė ješivą savo globon ir dėjo dideles pastangas ją plėtoti pagal užsibrėžtą ambicingą planą. Iš tikrųjų, neilgai trukus buvusi maža nereikšminga vietinė ješiva pavirto viena iš didžiausių ir žymiausių pasaulyje: talmudistų ir Toros autoritetų namais.

Vedlys

Neįmanoma suprasti ješivos savitumo be nors ir trumpos jos lyderio, palaimintojo atminimo gaono Eliezerio Gordono, gyvenimo ir charakterio apžvalgos.

Rabis Eliezeris Gordonas gimė 1841 m. Čarnianų kaime, Svyro miestelio apylinkėje (Baltarusija), netoli Vilniaus. Jo tėvas Abraomas-Samuelis mokėsi Toros Valažine iš rabio Chaimo²³, ir nors daug pasiekė (tapo vienas mylimiausių rabio Chaimo mokinių), nenorėjo „iš Toros daryti kastuvo“²⁴ ir vertėsi degtinės gamyba.

20 Žr. įžangą knygai „Gaono Jokūbo dvasinis grožis“ [heb.], Ryga, 1929.

21 Rabis Saliamonas-Zalmanas Abelis buvo rabio Simono Škopo svainis.

22 Žr. įžangą jo knygai „Grėsmė gyvybei“ [heb.], Varšuva, 1934.

23 Chaimas ben Izaokas iš Valažino (Valažinietis; 1749–1821) – Valažino ješivos įkūrėjas – red. past.

24 T. y. uždirbti pragyvenimui naudojant Toros žinias; citata iš Mišnos traktato „Protėvių pamokymai“, 4,7 – red. past.

Jaunystėje rabis Gordonas studijavo Smurgainių talmud-toroje, po to Vilniuje, Užupio ješivoje, o dar vėliau mokėsi iš rabio Izraelio Salanterio nuostabioje Kauno sinagogoje, įsteigtoje žymios Neviažskių, arba Neviažerių, šeimos. Ten jis vedė rabio Abraomo-Izaoko Neviažerio dukrą. Gaonas Izraelis Salanteris išvelgė rabio Gordono potencialą tapti ješivos vadovu, paskyrė jį, dar visai jauną, savo ješivos bendravadoviu. Kad kiti studentai nepavydėtų, Salanteris skaitė paskaitas pakaitom su Gordonu (kartą per dvi savaites). Kai buvo pripažintas, įvairios svarbios bendruomenės kvietė Gordoną užimti rabino postą, tačiau kol uošvis materialiai jį palaikė, kvietimų nepriimdavo, kad neatsitrauktų nuo studijų. Uošviui mirus pradėjo dirbti pragyvenimui: iš pradžių kaip Kauno bendruomenės pamokslininkas, o nuo 1874 m. dešimt metų ėjo Kelmės rabino ir ješivos vadovo pareigas. Po to tapo Vilijampolės rabinu. Jo pirma vieša Talmudo paskaita Vilijampolės sinagogoje padarė klausytojams neišdildomą įspūdį. Paskaita tęsėsi šešias valandas be pertraukos, o rabis Eliezeris Gordonas turėjo kelis kartus persirengti, nes iš didelio entuziazmo ir Toros įkvėpimo jo drabužiai buvo permirkę nuo prakaito. Praėjus pusei metų rabis Gordonas buvo paskirtas Telšių rabinu, ir tai tapo jo paskutine gyvenimo kelione.

Visą savo laiką rabis Gordonas skyrė Toros pažinimo darbui. Tora buvo jo gyvenimo džiaugsmas, šventasis užsiėmimas. Jo meilė Torai buvo beribė, ta meile jis gyveno. Pats apie save kalbėjo: „Kai esu su Tora, supanašėju su girtuokliu, kuriam niekada negana: lygiai kaip girtuoklis negali atsiplėšti nuo vyno, taip aš nerandu jėgų atsitraukti nuo Toros, esu visiškai pasinėręs į jos jūrą.“ Iš tikrųjų, dvasinis Toros „vynas“ jį pradžiugindavo, o meilė Torai ir jos besimokantiems svaigindavo. Pasakojama, kad kai rabis Chaimas Soloveičikas iš Brastos vedė savo sūnų Mozę po vestuvių baldakimu, ceremonijoje dalyvavo tos kartos didieji Toros autoritetai, tarp jų ir rabis Eliezeris Gordonas. Rabis Chaimas jam suteikė garbę atlikti tuoktuvių ritualą. Kai jo paklausė, kodėl jis pasirinko būtent rabį Gordoną, buvo atsakyta: „Nes meilėje Torai jam nėra lygių.“ Apie rabį Eliezerį Gordoną buvo sakoma: „Kas nematė jo džiaugsmo interpretuojant Torą ir ją aiškinant studentams, net neišsivaizduoja, kas yra tyras dvasinis džiaugsmas ir sielos pakilimas.“²⁵

Jis visada buvo kupinas dvasinės ugnies ir Talmudo studijų entuziazmo, jį mokėjo perteikti ir studentams ir jiems įdiegti begalinę meilę Toros pažinimui. Tai buvo meilė „studijoms dėl jų pačių“²⁶, ne dėl pragmatinių tikslų, kuri buvo būdinga Telšių ješivai visą jos gyvavimo laikotarpį.

Rabio Gordono veiklos periodas buvo audringas ir neramus dėl Haskalos suklestėjimo. Žydų jaunimas noriai pakluso garsiems lozungams, ir daug gabių jaunuolių nutolo nuo tradicinio judaizmo. Maskiliai aktyviai agitavo amžininkus, ypač jaunimą, prieš pačią ješivos instituciją, kuri daug šimtmečių tenkino jaunų žydų dvasinius poreikius. Daugeliu atveju ši agresyvi propaganda pasiekė

25 Žr. įžangą knygai „Rabio Eliezerio atsakymai į religinės teisės klausimus“ [heb.], Petrakavas, 1913.

26 Tradicinis judaizmo teiginys, reiškiantis savarankišką Toros studijų vertę – red. past.

tikslą. Situacija tapo tokia nepakeliama, kad pats pavadinimas *bachur yeshiva* (heb. ješivos studentas) žydų visuomenei tapo pašaipos išraiška, „dykaduonio“ ir „nevykėlio“ sinonimu. (Beje, šis iškraipytas vaizdinys iš Haskalos literatūros perėjo apskritai į moderniąją žydų literatūrą). Tėvai, anksčiau sekę talentingus jaunos talmudistus, kad ištekintų už jų savo dukras, o gavę juos į žentus aprūpindavo materialiai, kad jauni vyrai galėtų tęsti Toros mokslus, nusigręžė nuo jų ir nukreipė savo dėmesį į „auksinį jaunimą“ iš maskilių aplinkos. Žinoma, liko atsidavusių ir prisiekusių Toros šalininkų, tačiau daugumos noras studijuoti išblėso. Toros pasaulis nusmuko, studijų namai ištuštėjo ir net žymiose ješivose sumažėjo studentų.

Yra požymių, kad rabis Eliezeris Gordonas iš pat pradžių planavo įsteigti svarbią ir didelę ješivą, kurioje susiburtų patys talentingiausi žydų jaunuoliai, ješivą, kurios uždavinys būtų sugrąžinti Toros šlovę, ir kuri taptų kitų būsimų ješivų prototipu ir modeliu. Jam reikėjo atkaklių atsiskyrėlių nuo visko, kas nėra Tora, ir rabis Gordonas ėmėsi sistemingai organizuoti instituciją, kurioje tokių studentų būtų masė. Kai tokių jaunuolių atsirado, ir jie pradėjo triūsti prie religinių tekstų, Toros prestižas žydų visuomenėje ėmė augti.

Rabis Gordonas matė pokyčių ir pataisų poreikį – tiek ješivos bendruomenės gyvenime, tiek studijų tvarkoje. Šių pokyčių padariniu turėjo tapti dar aukštesnis Toros studijų prestižas bei jaunimo noras tapatintis su šių mokslų skleidžiama šviesa.

Kaip miesto rabinas, jis pratino žydų bendruomenę gerbti ješivos studentus. Griežtai reagavo į kiekvieną įžeidimą jų adresu ir reikalavo pagarbaus ir mandagaus bendravimo su jais. Jis teigė, kad ješivos studentas yra ryšio su praeities tradicija garantas, Dievo patikėtos misijos vykdytojas, jo vaidmuo formuojant dabartį ir ateitį yra raktinis. Rabis Gordonas išėmė iš vartosenos neigiamą skambesį įgavusį pavadinimą *bachur yeshiva*, o vietoj jo įvedė naują – *yeshive man* (jid. ješivos vyras).

Telšių ješiva buvo ko gero pirma, nutraukusi žeminančią „valgymo dienų“ tradiciją, kurią praktikavo kitos to meto ješivos. Studentai, kurių dauguma buvo ne vietiniai, neturėjo kitos išeities kaip tik ieškoti miesto gyventojų malonės dėl galimybės maitintis jų namuose. Ješivos vadovai, kurie protestavo prieš šį Torą studijuojančiųjų autoritetą menkinantį paprotį, su šaknimis išrovė jį iš ješivos gyvenimo. Jie nustatė, kad pasiturintys studentai turi patys pasirūpinti savo prasi-maitinimu, o vargingi – gauti iš ješivos kasos stipendiją maistui ir būsto nuomai. Nepriklausomybė nuo svetimų žmonių malonės grąžino studentams savigarbą. Butų nuomotojai maitino juos už mokestį. Tai sukeitė studentų ir miestelėnų pozicijas: dabar ne studentai priklausė nuo miesto bendruomenės, o atvirkščiai, namų savininkų pajamos priklausė nuo studentų. (Ješiva ilgą laiką neturėjo savo virtuvės ir valgyklos. Tik 1932 m. rabinų kolelio pirmame aukšte atsidarė valgykla, kur ješivos studentai gaudavo karštus pietus bei valgė visą šabo dieną).

Rabis Eliezeris Gordonas įdiegė daug studijų organizavimo ir turinio naujovių. Jis įvedė naują, aiškiu suvokimu ir logika pagrįstą mokymo sistemą, be to,

ugdė studentų inovatyvių interpretacinių sprendimų įgūdį. Jis teikė pirmenybę senoviniams klasikiniams, o ne įmantriems vėlesniems Talmudo komentarams, o iš pastarųjų atrinkdavo tuos, kurie sekė klasikiniiais metodais. Itin populiariai, bet formaliai ir bevaisei smulkių Talmudo aspektų aptarimo technikai (*pilpul*)²⁷ jis paskyrė priemonės vietą, o talmudinę diskusiją įvedė į platų religinės teisės sprendimų paieškos kontekstą. Būtent Telšių ješivoje pirmą kartą įvestas toks tvarkaraščio dalykas, kaip sistemingas Arjės-Leibo Hakoheno Helerio²⁸ knygos *Ketsot hachoshen* (heb. Šventiko skydo kampai) studijavimas. Buvo net toks posakis, kad Telšių lankos kvepia iš šios knygos sklindančiais aromatais. Šiuolaikinių komentatorių kūrinius rabis Gordonas dažniausiai kritikavo, išimtimi laikęs tik rabį Akivą Egerį²⁹, kurį beveik prilygindavo senovės komentatoriams.

Tiesa, pats rabis Gordonas buvo pilpulio technikos virtuozas, tikėtina, kad jos pasimokė jaunystėje iš rabio Izraelio Salanterio, kuris į pilpulį žiūrėjo teigiamai kaip į papildomą būdą perprasti Torą. Rabio Gordono įgūdžiai pasireikšdavo jo pamokose, kuriose jis lengvai sujungdavo pačius tolimiausius kontekstus. Kiti ješivos vadovai toliau išvystė ir ištobulino vadinamą „Telšių metodą“, tačiau ne be reikalo jis laikomas šio metodo pradininku. Jis pasirinko tuos veikalus, kurie tapo mokymo programos pamatais, paskyrė jo pedagoginę ideologiją atitinkančius bendravadovius. Bet didžiausias nuopelnas – išugdyta studentų pagarba Torai ir mąstymo aštrumas, o taip pat jų parengimas gilioms Talmudo studijoms.

Nevalia pamiršti, kad dabartinėse ješivose vyraujantis pamokos tipas, kuriame pilpulio technika naudojama kaip mechanizmas platesnei problemai aptarti, yra palaimintojo atminimo rabio Gordono išradimas. Praeities ješivų vadovai dėstė pagal konkrečiu metu studijuojamą Talmudo lapą – tuo galima įsitikinti skaitant jų mokinių surašytas įžvalgas paskelbtose Talmudo komentarų knygose. Tačiau rabis Gordonas įvedė reguliarią ješivos vadovo pamoką, pagrįstą ne studijuojama Talmudo vieta, o pasirinkta tema, kuriai tyrinėti reikalingas platus apsiskaitymas Talmude, o ne tik konkrečios vietos žinios. Rabis Eliezeris Gordonas mokė, kad negana suprasti tam tikrą Talmudo mintį – svarbu suvokti jos atsiradimo logiką. Šis pedagoginis požiūris leido išvystyti studentų intelektualias galias iki aukščiausio laipsnio. Tam pasitarnavo jo išskirtinis išsimokslinimas, asmens žavesys bei patraukli pamokų forma. Juk jis, kaip jau minėta, buvo nuolat apgaubtas entuziazmo dėl Talmudo, o pamokų metu šis entuziazmas pasiekdavo viršūnę. Buvę studentai prisimindavo jo pamokos dieną tarsi mūsų dieną, o savo dėstytoją – lyg karvedį, kuris visiškai susikoncentravęs ir apsiginklavęs logika kovojo už teksto prasmę. Pamokos metu išorinis pasaulis jam nustodavo egzistuoti, visos širdies ir sielos jėgos buvo nekreipiamos į dėstymą, o galinga kūrybinė natūra atsiskleisdavo iki galo, tarsi išsiverždavo į laisvę.

27 *Pilpulis* (nuo heb. *pilpul* – pipirinimas) – Talmudo teksto tyrinėjimo technika, kai kuriose ješivose studijuota kaip savarankiška disciplina – red. past.

28 1745–1812 – red. past.

29 Egeris Akiva (1837–1861) – žymus talmudistas, veikęs Čekijoje, Prūsijoje ir Lenkijoje – red. past.

Rabio Eliezerio Gordono asmenybę garsusis rabinas Abraomas-Ješaja Karelicas apibūdino taip: „Jis buvo nuostabus novatorius, tokio rango asmenybė, kad jo dvasinė jėga ir gabumai liejosi per kraštus, kokius Toros aspektus jis begvildentų. Kiekvienas studentas galėjo iš jo pasisemti kaip tik to, ko būtent jis pristigo, gauti tai, ko trūko iki visiško suvokimo, išaugti ir pasikelti virš savo buvusio netobulo žinojimo. Rabis Eliezeris buvo dangaus įkvėptas ješivos vadovas.“³⁰

Rabis Gordonas mylėjo savo studentus visa širdimi, buvo ne tik jų vadovas ir mokytojas, bet ir gailestingas, mylintis tėvas. Studentus jis vadino „mano vaikai“ ir su kiekvienu bendravo mielai ir supratingai. Rūpinosi jų poreikiais, prižiūrėjo, kad būtų sotūs ir turėtų aprangą ir apavą. Lengva įsivaizduoti, kokia meile jam atsakė studentai ir kokia didelė buvo jo įtaka jiems.³¹

Rabis Eliezeris Gordonas buvo neabejingas ir visuomeniniam darbui, ir ne tik mieste, kur jis rabinavo, bet toli už jo ribų. 1873 m., kai jis buvo dar visai jaunas, prisidėjo prie religinio žydų švietimo sistemos formavimo Rusijos imperijoje. Svajoto suvienyti visus žydų ortodoksus į sąjungą „Izraelio tautos susibūrimas“ ir net parašė jos įstatus. Iš esmės tai buvo 1912 m. įsteigtos ortodoksų partijos *Agu-dat Israel* pirmtakas. Jis taip pat inicijavo ortodoksinį dienraštį. Rabio Gordono visuomeninė veikla taip pat buvo pavyzdys jo studentams ir sekėjams. Izraelio tautos gerovė visada buvo Telšių ješivos veiklos prioritetas. Visi jos vadovai buvo rabinai ir dalyvavo svarbiausiose šalies rabinų organizacijose. Šią tradiciją inicijavo pats rabis Gordonas, tęsė jo žentas rabis Juozapas-Leibas Blochas ir pastarojo sunūs rabis Abraomas-Izaokas. O tai toli gražu nebuvo paplitęs įprotis. Dauguma ješivos vadovų nebuvo tų miestų rabinai, tačiau Telšiuose šias dvi svarbias funkcijas atliko vienas žmogus, jos palaikydavo ir sustiprindavo viena kitą. Apie studentų visuomeninę veiklą bus papasakota toliau.

Pedagoginiai metodai

Telšių ješiva teigiamai išsiskyrė iš kitų didelių ješivų savo pedagoginiais principais, edukacinėmis naujovėmis ir pažangiais metodais. Vienas iš tų metodų diegėjų buvo palaimintojo atminimo rabis Juozapas-Leibas Blochas – gaono Eliezerio Gordono mokinys ir žentas.

Savo neįprastus gabumus ir imlumą jis pademonstravo dar būdamas vaikas. Pirminį švietimo etapą praėjo rabio Izraelio Salanterio pasekėjų aplinkoje. Tačiau dar jaunystės dienomis jis išrado savitą, jam labiausiai tinkančią mąstysenos ir elgesio sistemą. Jis gimė 1860 m. Raseiniuose. Jo tėvas Mordechajus ben Meiras priklausė šlovingai rabinų ir talmudistų dinastijai, iš motinos pusės kylančiai iš Vilniaus Gaono. Būdamas vienuolikos Juozapas-Leibas Blochas išvažiavo iš tėvų namų į Viekšnius mokytis pas savo dėdę Mozę (Moišelę) Charifą – vieną iš racionalaus klasikinių tekstų studijų metodo pradininkų. Sulaukęs penkiolikos

³⁰ Žr. Rabiner Z., Palaimintojo atminimo gaonas rabis Eliezeris Gordonas, p. 58.

³¹ Apie tai žr.: Fridman A. A. Prisiminimai [heb.], Tel Avivas, 1926, p. 97–104.

metų Juozapas-Leibas nuvažiavo į Kelmę, kur jo mokytoju buvo rabis Eliezeris Gordonas. Jie labai suartėjo, o rabis Gordonas puikiai įvertino ypatingas Juozapo-Leibo savybes bei atsidavimą studijoms. Rabis Gordonas turėjo įtakos didelei jo pažangai, bet tuo pačiu metu Juozapas-Leibas daug laiko skyrė savarankiškam skaitymui. Jis ypač sekė rabio Simchos-Ziselio Zivo mokymu, padariusiu jam didelį įspūdį, tačiau priėmė jį kritiškai, kadangi nuo jaunumės rabis J.-L. Blochas pasižymėjo savarankišku mąstymu ir tvirtomis pažiūromis.

Būdamas dvidešimties jis vedė rabio E. Gordono dukterį, ir kai Gordonas persikėlė į Telšius, rabis Blochas važiavo kartu ir padėjo jam įsteigti ješivą.

Telšių ješivai pasisekė turėti tokį nuostabų pedagogą ir kilnią asmenybę kaip rabis J.-L. Blochas.³² Egzistavo tokia tvarka, kad visi ješivos studentai mokėsi vienoje didelėje salėje, kur vyko ir ješivos vadovo paskaita. Tai nebuvo labai efektyvu, kadangi skirtingo amžiaus auklėtiniai buvo nevienodai pasirengę. Juozapas-Leibas Blochas padalijo studentus į keturias pakopas (ješivoje jas vadino *shiurim*). Studentai buvo padalyti pagal amžių, žinių lygį ir gabumus. Kiekvienai pakopai vadovavo vienas iš ješivos vadovų, jai dėstęs atitinkamai pagal pakopos lygį. Kiekvienas studentas savo pakopoje turėjo studijuoti nustatytą semestrų skaičių, po to pažangą pademonstravę studentai galėjo pereiti į aukštesnę pakopą, o mažiau pastangų įdėję likdavo papildomam laikui žemesnėje pakopoje. Tie, kurie baigė studijas visose keturiose pakopose, pereidavo į rabio Gordono klasę.

Studentų padalijimas į pasirengimą atitinkančias pakopas leido daug efektyviau vykdyti pedagoginiam procesui. Kiekvienas studentas gaudavo jam pritaikytas žinias iš jam tinkamo dėstytojo, o jaunesni studentai nebuvo priversti netekti pažinimo džiaugsmo dėl to, kad dėstymas vyksta jiems dar nepasiekiamu lygiu. Be to, padalijimas išprovokavo sveiką konkurenciją dėl pažangos moksluose. Jaunesni stengėsi mokytis kuo geriau, kad greičiau pereitų į aukštesnę pakopą, o kai jiems tai pavykdavo, jautė, kad nusipelnė Torai ir buvo motyvuoti pasiekti dar daugiau.³³

Savaime suprantama, kad tokio didelio pedagoginio darbo negalėjo vykdyti vienas žmogus, todėl ir ješivos vadovų turėjo būti keletas. Pradedant 1884 m. rabis J.-L. Blochas tapo ješivos bendravadoviu, o po metų prie jo prisijungė palaimintojo atminimo rabis Simonas Škopas, šiame poste praleidęs 19 metų. Tai buvo laikotarpis, kai Telšių ješivai vadovavo geriausi Lietuvos žydų religinio švietimo specialistai.

Neketiname daug rašyti apie rabiną Simoną Škopą, kadangi apie jį jau nemažai parašyta. Todėl pateiksime tik trumpas pastabas.

Rabis Škopas gimė neturtingoje šeimoje. Nepaisant sunkių materialių šeimos sąlygų, tėvai pasistengė jam užtikrinti aukšto lygio religinį išsilavinimą. Visai jaunas, dvylikametis, jis išvažiavo mokytis į Myrius³⁴ ješivą, kur praleido trejus

32 Žr.: Gifter M. Toros studijų institucijos Europoje [heb.], Niujorkas, 1956, p. 171 ir toliau.

33 Ten pat.

34 Myrius – miestas Baltarusijoje – red. past.

metus ir įgijo talentingo jauno mokslininko reputaciją. Po to patraukė į „ješivų motiną“ – Valažino ješivą, kur mokėsi iš tuometinio jos vadovo rabio Naftalio-Cvi Berlino. Labai greitai rabis Škopas sužibėjo net tarp tokių Talmudo studijų galiūnų kaip Valažino studentai. Jis padarė ypač gerą įspūdį palaimintojo atminimo gaonui rabiui Chaimui Soloveičikui³⁵ ir kartais buvo kviečiamas mokytis jo rinktiniame mokinių būrelyje, kurio susitikimuose rabis Soloveičikas aptarinėjo savo naujausias Talmudo interpretacijas. Rabis Škopas patyrė didelę racionalaus, preciziškais apibrėžimais grindžiamo rabio Soloveičiko metodo įtaką, tačiau nesekė juo vergiškai. Jo tikslas buvo išvystyti nuosavą Toros studijų metodą, kurį galėtume pavadinti „logikos metodu“, o pats rabis Škopas jį vadino „analitiniu metodu“, pagrįstu sistemiška ir fundamentalia šaltinių analize, nenuilstama teksto problemų šaknų paieška.³⁶ Valažine apie jį buvo kalbama, kad jis „veržiasi pro atviras duris“, ir tai iš tiesų gera jo metodo charakteristika: rabis Škopas buvo įsitikinęs, kad Talmude nėra paprastų ir savaime suprantamų dalykų, todėl reikia nuodugniai ištirti kiekvieną terminą ir sąvoką, net jei jie atrodo neproblemiški. Tokių pastangų dėka staiga atsiveria nauji neapbrėpti horizontai ir atrodo „seniai suprantami“ dalykai yra matomi naujoje šviesoje.³⁷

Būdamas 21-erių rabis Simonas Škopas vedė pasiturinčio ir išsilavinusio Mozės-Mordechajaus Idelevičiaus dukterį ir gavo iš jo pažadą, kad galės keletą metų gyventi jo namuose ir tęsti studijas neprivalėdamas užsidirbti duonai. Tačiau kai jo uošvio ūkis nukentėjo dideliame gaisre ir rabis Škopas neteko materialaus palaikymo, jo dėdė rabis Eliezeris Gordonas jį, 24-erių metų jaunuolį, pakvietė tapti Telšių ješivos vadovo pavaduotoju.

Rabis Škopas pristatė ješivoje savo metodą, į kurį studentai, šiaip jau pripratę prie aukšto studijų lygio, reagavo teigiamai kaip į įdomų iššūkį. Jie buvo atviri jauno dėstytojo naujovėms, tačiau norėjo patikrinti, ar jos bus įtikinamai pateiktos. Rabis Škopas ramiai ir užtikrintai ėmėsi savo metodo įtvirtinimo. Jis nurodydavo tam tikrą Talmudo teksto fragmentą prašydamas studentų, kad išvelgtų tos vietos problemškumą, o po to, apsiginklavęs visu senovės rabiniškosios literatūros arsenalu, kartu su studentais ieškojo būdo suprasti teksto logiką ir išspręsti sunkumus. Jo metodai buvo tam tikra prasme revoliuciniai.

Savo paskaitoms rabis Simonas Škopas ruošėsi nepaprastai atsakingai, su vos ne antgamtiniu atidumu, iki galvos skausmų, kuriuos turėjo malšinti galvą apsirišdamas šlapiu rankšluosčiu. Didžiulis dvasinis susikaupimas, kurį skyrė kiekvienam užsiėmimui su studentais, jau ir pats buvo geriausia atsidavimo Torai pamoka.

Panašiai savo paskaitas skaitė ir rabis Juozapas-Leibas Blochas – panašiai, bet ne identiška, kadangi jo dėstymas atspindėjo jo kaip mąstytojo ir pedagogo universalumą. Rabio J.-L. Blocho nagrinėjimai taip pat pasižymėjo logika ir subtilumu, kuriuos jis naudojo kaip kelią į teksto problemos sprendimą.

35 Valažino ješivos bendravadovis – red. past.

36 Žr.: Sorski A. Rabis Šimonas ir jo metodas [heb.], Bnei Brak, 1973, p. 87.

37 Žr.: Blochas J.-L. Judaizmo filosofijos pamokos [heb.], t. II, Klivlendas, 1964, p. 294.

Šių trijų iškilių pedagogų: rabių E. Gordono, J.-L. Blocho ir S. Škopo, dėka Telšių ješivos studijų lygiui buvo iškelta aukščiausia kartelė. Studentai gavo diferencijuotų ir gilių žinių, kurios buvo aktualios ne tik tarp ješivos sienų, bet aprėpdavo visą studentų gyvenimo būdą.

Patys Telšių ješivos dėstymo metodai vedė prie religinės teisės naujovių atsiradimo. Rabio Eliezerio Gordono netenkino mandagiai tylintys studentai ir rami paskaitos tėkmė. Jis ragindavo diskutuoti ir intelektualiai rungtyniauti, reikalavo, kad studentai aktyviai aptarinėtų religinės teisės aktualijas. Kuo dažniau studentai jį pertraukdavo ir „užmėtydavo“ sunkiais klausimais, tuo didesnę dvasinį malonumą jis jausdavo. Jis tikėjo, kad tai – vienintelis būdas besimokančiojo talentui atsiskleisti. Taigi, užsiėmimo metu dėstytojui buvo pateikiama didelė nuomonių įvairovė. Telšių ješivos vadovai mokė kvestionuoti net nusistovėjusias išvadas, ugdė kritinį mąstymą bei gebėjimą matyti visus įmanomus tekstų teiginių aspektus. Telšių ješivoje net gimė posakis „derėtis dėl nuomonių“.

Tokiu būdu per trumpą laiką ješiva virto didele ir svarbia religinių studijų institucija, savita pedagogine sistema, formavusia studento dvasinį įvaizdį.

Didžioji ješiva

Telšių ješivos vadovų reputacija ir studijų kokybė traukė vis daugiau studentų, kol jų skaičius pasiekė kelis šimtus. Jie atvykdavo iš arti ir iš toli, iš Lietuvos, Latvijos, Lenkijos, Rusijos, net iš Kaukazo ir Sibiro. Ješivų tinkle nusistovėjo postulas, kad kiekvienas norintis gauti fundamentalų pasirengimą Toros studijose, turi pasimokyti Telšiuose. Daugelis būsimų tautos lyderių būtent čia įgijo savo išsilavinimą. Buvo net laikotarpiai, kai dėl vietų ir studentų aprūpinimo šaltinių stokos ješiva įvesdavo priėmimo apribojimus: iš kiekvieno miestelio priimdavo tik po vieną studentą, iš didesnių miestų – daugiau, pagal gyventojų skaičių ir iš to miesto ješivai gaunamos finansinės paramos dydį. Kita taisyklė teigė, kad tam pačiam semestriui negalima priimti dviejų vienos šeimos narių.³⁸ Taisyklės negaliojo rabinų sūnams, kurie buvo priimami be apribojimų. Pasitaikydavo, kad ješivoje tam tikri miesteliai leisdavo prisirašyti norintiems mokytis iš kito miestelio – užleisdavo jiems savo „kvotą“.

Rabis Juozapas-Leibas Blochas įvedė naują studentų priėmimo tvarką, pagrįstą švietimo poreikių kriterijais. Kandidatai turėjo teikti raštišką prašymą, prie kurio pridėti savo vietos rabino ar žymaus Toros mokslininko rekomendaciją. Jie gaudavo atsakymą: „Atvykti ir išlaikyti egzaminą“. Atvykę ne pagal nustatytą

³⁸ Dėl būsimojo Panevėžio rabino Juozapo Kahanemano priėmimo į Telšių ješivą žr.: Kolis S. Išskirtinis savo kartoje [heb.], Tel Avivas, 1970, p. 34 ir toliau. Tarp žymių žmonių, kurie mokėsi Telšių ješivoje: rabinas Elchananas Vasermanas, knygos „Abraomo veidas“ autorius, rabis Abraomas-Izaokas Perelmanas, Lomžos rabinas Mozė Šackesas, rabinas Cvi-Pesachas Frankas, knygos „Abraomo tamariskas“ autorius, rabis Abraomas-Jokūbas Neimarkas – tebūnie palaimintas visų jų atminimas, ir kiti – red. past.

procedūrą turėjo apsigyventi kuriame nors miestelyje Telšių apylinkėse, kol atliks viską, ko reikalavo ješiva. Net ir besimokantys ješivoje po šventinių atostogų namuose turėjo raštu teirautis ješivos vadovybės, ar gali grįžti į mokslus.

Savaime suprantama, kad tokia griežta tvarka leido priimti į ješivą tik geriausius iš geriausių. Būtent tokie ir buvo Telšių ješivos studentai: visi iki vieno talentingi, gabūs, darbštūs ir atsidavę, todėl dieną naktį Telšiai aidėjo „Toros balsu“.³⁹ Ješiva visada buvo skambi lyg audringa jūra. Studentai diskutavo grupelėse, ir ne tik ješivoje, bet visur ir visada: gatvėje, bendrabutyje, pasivaikščiodami laukuose ar prie ežero – galiausiai visas Telšių miestas pavirto viena didele ješiva, kurioje nė akimirksniu nenutrūkdavo studijos.

Jei finansiniai ješivos reikalai buvo sprendžiami visos vadovybės susirinkimuose, vidinės tvarkos organizavimo teisė didžiąja dalimi buvo perduota puikius organizacinius gabumus turėjusiam rabiui Juozapui-Leibui Blochui, kurio dėka ješiva tiek daug pasiekė savo raidoje.

Iš pradžių ješiva telkėsi pagrindinėje miesto sinagogoje, tačiau 1894 m. persikėlė į naujus, rabio Eliezerio pastangomis pastatytus namus. Tai buvo didelis, erdvus ir gražus plytinis pastatas su daugybe langų. Pagrindinė ješivos mokymo salė buvo įspūdingo dydžio, joje trimis eilėmis sustatyti ilgi suolai, tarp kurių buvo du praėjimai: išilgasis ir skersasis. Mokymo kambariai buvo pusrūsyje, o dėl vietų stokos pamokos juose vyko pamainomis. Per didžiulį gaisrą, sunaikinusi daugelį Telšių namų, šis pastatas sudegė ir buvo atstatytas 1905 m.

Musaro studijos

1894 m. rabio E. Gordono pritarimu ir rabio J.-L. Blocho įtakos dėka ješivos tvarkaraštyje atsirado etikos literatūros (musaro) studijos. Įgyvendinti šį sprendimą nebuvo lengva: jis turėjo tiek savo šalininkų, tiek ne mažiau karštų priešininkų pačiuose Telšiuose, visoje Lietuvoje ir net už jos ribų. Ne visi studentai palaikė šių studijų privalomą būdą, galima sakyti, kad pradėjo net protestuoti prieš dėstytojus. Pvz., palaimintojo atminimo rabis Izaokas Blazeris pasirūpino išleisti savo knygą „Izraelio tautos šviesa“, kad įtvirtintų musaro sistemos pranašumą – tačiau ne visi taip galvojo. Pasakojama, kad Telšių ješivoje įvedus musarą kaip mokymo dalyką, pas rabį Gordoną atvyko vieno ješivos įsteigėjų rabio Saliamono-Zalmano Abelio tėvas rabis Kalmanas Abelis ir jam pasakė: „Jūs, pone, užprogramavote šios ješivos pražūtį.“ O juk jis pats buvo šio etinio mokymo įkūnijimu! Tiesa, kai kurie studentai tiesiog buvo neklusnūs ir tik ieškojo preteksto atskleisti savo charakterį. Tačiau buvo ir tokių, kurie matė šį konfliktą kaip principų kovą: jie abejojo, ar naujas dalykas neužgoš ješivos savitumo ir jos nesusilpnins. Bet kuriuo atveju, priešinamasi buvo ne pačiai žydų religinei etikai, o tik tam, kad ji virto tvarkaraščio disciplina.

39 Talmudo mokomasi balsu skaitant ir aptariant tekstą – red. past.

Telšių ješivos parengiamojo skyriaus auklėtiniai su vadovu rabi Avneriu Oklianskiu prie ješivos pastato. 1935 m.

Kaip bebūtų, šį konfliktą galima laikyti net naudingu: jis parodė tikruosius prioritetus ir lyderius. Prieš tai ješivoje pasikeitė daug dėstytojų, nesusitvarkiusių su vienais ar kitais iššūkiais, tačiau rabis J.-L. Blochas liko tarp įtakingųjų ir užtikrino musaro studijų tęstinumą.

Iš pradžių etinės literatūros skaitiniai buvo ne privalomi, o pasirenkamieji. Tie, kurie domėjosi, galėjo nueiti į specialiai tam skirtą kambarį ir skaityti atitinkamus kūrinius. Tai turėjo neigiamos įtakos studentų santykiams, nes dvasiniai prižiūrėtojai aiškiai simpatizavo „musarininkams“. Todėl ilgainiui nuspręsta, kad šios studijos bus privalomos visiems, išskyrus tik jauniausius dviejų pirmųjų pakopų studentus.

Ješivos vadovai šį sprendimą grindė tuo, kad nuo pat savo atsiradimo musaro judėjimas sudarė rimtą atsvarą Haskalos idėjoms, kurioms nebuvo visiškai atsparus ir Torą studijuojančiųjų pasaulis. Taigi, musaro mokymas buvo vertinamas kaip dvasinė apsauga. 1897 m. dvasinio mentoriaus funkciją atlikti į ješivą pakviestas rabis Judas-Leibas Chasmanas, pramintas Leibū iš Ščučino.⁴⁰ Nors tuo

40 Ščučinas – miestelis Gardino apskrityje (Baltarusija) – red. past.

metu jis buvo labai jaunas, jo įtaka studentams buvo labai stipri, o asmenybė – ganėtinai valdinga. Net patys talentingiausi studentai nesulaukdavo jo pagyrų, jei neskirdavo pakankamai laiko ir darbo Toros studijoms. Būtent jo dėka musaro literatūros nagrinėjimas tapo privalomas, ir tie, kurie šiuos užsiėmimus praleisdavo, būdavo nubauti lygiai taip pat, kaip už Talmudo pamokų praleidimą. Jis suburdavo studentus į grupes dvasiniams pratimams ir meditacijai ir puoselėjo tam polinkį turinčių studentų gabumus. Jo pedagoginis talentas įkvėpė studentams orumą ir dorovę, o etika tapo ne tik jų gyvenimo filosofija, bet ir kasdienio elgesio pamatu.

Savo veiklos pradžioje rabis J.-L. Chasmanas ne visiems patiko, bet jis mokėjo suvaldyti studentų kolektyvą pasitelkdamas charizmą ir protingą prieigą. Rabiai E. Gordonas ir J.-L. Blochas visada jį palaikė, kadangi musaro studijas matė kaip vieną iš ješivos egzistavimo pamatų, ir kartu su juo įvedė ješivoje griežtą etinę drausmę.

Studentai, kuriems tai buvo nepriimtina, sukilo, o sutaikymo procesas užtruko. Pagrindinė atsakomybė už tai ir visi sprendimai buvo perduoti rabiui J.-L. Blochui. Tuo metu jis pasišalino iš ješivos gyvenimo ir priėmė kvietimą tapti Varnių rabinu. Studentams tai buvo didžiulis netikėtas smūgis, jie siuntė pas jį delegatus su prašymu grįžti, tačiau jis nesutiko. Greitai po to, kai pradėjo rabinauti Varniuose, įsteigė miestelyje ješivą apylinkės jaunuoliams. Po to buvo Šeduvos rabinu, šiame miestelyje taip pat įkūrė didelę ješivą, kurioje skaitė musaro paskaitas. Šeduvos ješivoje rabis J.-L. Blochas išplėtojo savo religinę ir pedagoginę filosofiją, kurią ateityje vėl atnešė į Telšius.

1905 m. Rusijoje įvyko socialinė revoliucija. Imperiją įaudrinę įvykiai nuaidėjo ir ješivoje, dalis jaunuolių buvo pakerėti socialinio teisingumo ir visuotinės pertvarkos siekių. Sumažėjo susidomėjimas studijomis. Ješivos vadovas rabis E. Gordonas ieškojo būdų sugrąžinti ješivai būdingą koncentraciją ties studijomis ir aukštą jų lygį. Jis kreipėsi į savo kolegą ir bičiulį, Vilijampolės ješivos vadovą gaoną rabį Nataną-Cvį-Hiršą Finkelį prašydamas atsiųsti keletą išskirtinių Vilijampolės ješivos studentų kaip pavyzdį Telšių studentams. 1905 m. vasarą į Telšius atvyko apie 20 vyresniųjų Vilijampolės ješivos studentų grupė, vadovaujama dvasinio mentoriaus rabio Eliezerio Lufto. Jie sustiprino Telšių ješivos etinį ugdymą ir dvasinę atmosferą, tačiau jiems teko užimti tvirtas pozicijas prieš besipriešinančius musaro studijoms. Konfliktas galiausiai palaužė rabį E. Gordoną, kuris paskelbė: „Ješiva užsidaro, o studentai turi išvažiuoti.“ Šis epizodas atskleidžia rabio Gordono dvasios aukštumą, nes tomis sunkiomis krizės dienomis jis pademonstravo principingumą ir stiprybę.

Praėjus pusmečiui, 1906 m. vasarą, jis vėl atidarė ješivą ir pakvietė Kelmės ir Vilijampolės ješivų auklėtinį rabį Samuelį Ponidelerį (vėliau – Rietavo rabiną) tapti jos dvasiniu vadovu. Visi studentai turėjo užsirašyti iš naujo ir patvirtinti savo pritarimą ješivos įstatams bei mokymo proceso struktūrai. Studentai labai mylėjo rabį Ponidelerį už jo išmintį, erudiciją ir dvasingumą, jis jiems padarė nepaprastai didelę įtaką.

Rabis Chaimas Telšiškis (Rabinovičius)

1904 m. rabio Simono Škopo kaip ješivos bendravadovio vietą užėmė rabis Chaimas Rabinovičius, prieš tai vykęs Vilijampolės ješivos *Kneset Beyt Yitschak* (heb. Izaoko namų susibūrimas) bendravadovio funkcijas ir jau turėjęs puikią išskirtinio talmudisto ir Toros žinovo reputaciją. Rabis Ch. Rabinovičius gimė 1856 m. mažame Luokės miestelyje Žemaitijoje, pratęsė žymių Toros studijų autoritetų dinastiją. Jaunystėje jis mokėsi Toros iš žymaus rabino, palaimintojo atminimo Elijo-Barucho Kamajaus, po to perėjo į rabio Izraelio Salanterio ješivą Kaune, kuri veikė Hiršo Neviažerio įsteigtoje sinagogoje. Tuo metu jis dar labiau išgarsėjo. Kaune jis tapo palaimintojo atminimo rabino Izaoko-Elchanano Spektorius artimos aplinkos žmogumi ir jo globotiniu. Dar kurį laiką rabis Rabinovičius mokėsi Balstogėje, pas palaimintojo atminimo Meirą-Simchą Hakoheną, knygos „Džiaugsminga šviesa“ autorių, kuris labai vertino savo studentą⁴¹. Kaip tik baigęs šiuos mokslus jis buvo pakviestas vadovauti ką tik įsikūrusiai Vilijampolės ješivai. Ten jis išauklėjo daug mokinių. Be to, jis kaip miestelio rabinas dažnai važiuodavo į Mosėdį, todėl tapo žinomas kaip „rabis Chaimas iš Mosėdzio“. Tačiau jis buvo kur kas daugiau linkęs į Toros studijas ir dėstymą, nei į ramų rabinavimą, ir 1897 m. pradėjo vadovauti Vilijampolės ješivai *Kneset Beyt Yitschak*, kurią įsteigė dalis vietinės ješivos *Kneset Yisrael* (heb. Izraelio tautos susibūrimas) personalo. Šiame poste jis praleido šešerius metus, kol rabis Eliezeris Gordonas pakvietė jį į savo ješivą. Rabiui Ch. Rabinovičiui buvo sunku palikti savo studentus, tačiau prieštarauti rabiui Gordonui jis nedrįso.⁴²

Telšiuose jis kaipmat tapo ješivos siela. Buvo apdovanotas galingu, skvarbiu ir logiškai organizuotu protu – šios savybės leido jam sukurti originalių Talmudo interpretacijų. Jis taip pat turėjo neeilinių pedagoginių gabumų, mokėjo sudominti studentus ir juos paskatinti studijuoti. Rasdavo suprantamų žodžių subtiliausioms ir sudėtingiausioms sampratomis išaiškinti, kvietė studentus nuodugnai, ne paviršutiniškai tirti kiekvieną tekstą. Jis visada pristatė kelis problemos aspektus ir taip lavino studijuojančiųjų atidumą bei analitinius įgūdžius.⁴³ Jo įžvalgos ir išvados plačiai pasklido po Toros studijų pasaulį ir tapo neatsiejama rimtų ješivų studijų būdo dalimi. Ypač pastaraisiais jo gyvenimo metais, kai dalis jo pamokų buvo surašyta ir paviėšinta visame pasaulyje, ješivose pradėtos studijuoti šios pamokos kartu su tais Talmudo traktatais, kuriems jos buvo skirtos.⁴⁴ Rabis Chaimas Rabinovičius įrašė nuostabų puslapį į rabinistinės literatūros

41 Rabis Chaimas Rabinovičius savo ruožtu mylėjo ir vertino rabį M. S. Hakoheną ir jo mokymą, kuris jam atrodė tobulas, ir paskelbė jo interpretaciją knygoje „Palaiminimo šaltinis“ [heb.].

42 Duomenys apie rabio Ch. Rabinovičiaus biografiją – iš Telšių žydų mėnraščio *Haneeman*.

43 Žr.: Gifter M. Toros studijų institucijos Europoje, p. 174.

44 Žr. įvadą knygai „Rabio Chaimo iš Telšių komentarai Talmudui“ [heb.], Bnei Brak, 1964.

istoriją. Jis buvo vienas iš didžiųjų dvasinių rūmų, žinomų pasaulyje kaip „Telšių minties mokykla“, statytojų.

Paradoksalu, bet šis, rodos, visiems atviras žmogus, praktiškai gyvenęs tarp šimtų studentų ir diskutavęs apie Torą ir religinę teisę su tūkstančiais žmonių, liko labai uždaras, o puikūs jo charakterio bruožai ir geradarystės veiksmai – mažai pažinti. Tačiau galima pažymėti jo meilę žmonėms, o ypač mokiniams. Savo ruožtu, mokiniai taip pat buvo labai prisirišę prie jo, ir ne dėl įspūdingos išorės ar iš jo gautų patarimų, o dėl jo erudicijos ir išminties. Jie mokėjo įvertinti, kiek daug gauna iš jo pamokų, kaip tos pamokos juos apginkluoja savarankiško tekstų nagrinėjimo įrankiais. Rabis Rabinovičius buvo dėmesingas kiekvienam studentui, ir ne tik mokslų metu, bet ir neformalioje aplinkoje. Jo namai buvo atviri visą dieną ir didesnę nakties dalį, kad studentai galėtų paklausti to, ko nesuprato per pamoką, arba pasidalyti po jos iškilusiomis mintimis. Rabis Ch. Rabinovičius visus priimdavo, išklausydavo, skatino gambiausius ir nurodydavo kelią silpnesniems.

Savo pareigas Telšiuose rabis Rabinovičius ėjo dvidešimt šešerius metus, ir kurie įvykiai beįvyko pasaulyje per tą laikotarpį, jis nė akimirksniai nenutraukė savo švento darbo.

Pirmasis pasaulinis karas ir po jo

1910 m. Londone, kelionės, skirtos surinkti lėšų ješivai, metu, mirė rabis Eliezeris Gordonas. Ješivą tada apėmė finansinė krizė, ir rabis Gordonas, nepaisydamas senyvo amžiaus ir silpnos sveikatos, leidosi į šią kelionę tikėdamasis išgelbėti ješivą. Tačiau jis susidūrė su daugeliu kliūčių. Šis Toros galiūnas, visą savo gyvenimą atidavęs jos studijoms ir dėstymui, Anglijoje susidūrė su visišku abejingumu savo misijai. Tai iškilią jo sielą taip sukrėtė ir nuliūdino, kad jis mirė nuo širdies smūgio.⁴⁵ Londono žydų bendruomenė surengė milžinišką laidojimo procesiją, o vėliau ant jo kapo pastatė mauzoliejų.

Po šio įvykio visi suprato, kad ješivai turi vadovauti velionio žentas Juozapas-Leibas Blochas, kuris, priminkime, tuo metu rabinavo Šeduvoje. Jis buvo pakviestas grįžti ir eiti Telšių miesto rabino ir ješivos vadovo pareigas. Rabis J.-L. Blochas sutiko. Šalia jo ješivai vadovavo rabis Chaimas Rabinovičius.

Rabiui J.-L. Blochui grįžus Telšių ješivoje prasidėjo nauja epocha. Rabis Blochas iš karto atskleidė savo išskirtines lyderystės savybes, kuriomis jis ir anksčiau naudojosi, padėdamas savo garsiam uošviui vadovauti ješivai. Gaonas rabis J.-L. Blochas pradėjo vesti Talmudo paskaitas penktai studentų pakopai, kaip kad darė rabis Gordonas. Be to, jis skaitė visiems privalomas musaro paskaitas, jas pavadindamas „Judaizmo filosofijos pamokomis“. Jis buvo genialus tiek žydų religinės teisės ir Talmudo teksto, tiek religinės filosofijos srityje. Jis puikai išmanė Talmudą ir visą milžinišką jo komentarų literatūrą. Jo Talmudo paskaitos

45 Apie šį tragišką atsitikimą žr.: Jung J. *Champions of Orthodoxy*, London, 1974, nuo p. 146.

išgarsėjo visoje Lietuvoje, ir tūkstančiai studentų iš jo išmoko teksto suvokimo. Negana to, kad jis buvo retas intelektualas: rabis Blochas taip pat buvo nepaprastai dievobaimingas ir tikintis žmogus. Jis buvo tikrasis religinis filosofas, perpratęs Dievo tiesas.⁴⁶ Jis tęsė savo ypatingą religinės etikos, kaip ir Talmudo studijų, kelią. Nuo to laiko, kai jis tapo ješivos vadovu, nebereikėjo dvasinio prižiūrėtojo, anksčiau atlikusio dvasinio lyderio bei doros elgesio formuotojo funkcijas. Visa tai per savo pamokas darė rabis J.-L. Blochas. Jam religinė teisė ir moralus gyvenimo būdas nesudarė paralelių žinių sričių – jis dėstė šiuos dalykus vadovaudamasis vienodu požiūriu. Anot jo, išmintis ir dorovė sudaro vienybę, o etika turi remtis religinės teisės pagrindais, juk nukrypimas nuo teisės prievolių gali skatinti elgesio paklydimus, o teisės normos formuluojamos įtakojant moralei. Tik abiejų šių pradų jungtis sukuria visavertę pasaulėžiūrą.

Rabis J.-L. Blochas siekė, kad Talmudo pamokos formuotų ne tik studento protą, bet ir visą jo dvasinę esybę. Per religinės teisės nagrinėjimą jis įskiepijo studentams supratimą, kokios šiame pasaulyje yra jų pareigos ir gyvenimo tikslas, žiūrint iš Toros perspektyvos.

Jo religinės filosofijos paskaitos ješivoje buvo nepaprastai reikšmingos. Jos pakėlė bendrą ješivos dvasingumą, o daugelis studentų pasitempė moksluose ir pasiekė puikių intelektualių ir moralių rezultatų. Jie be galo gerbė savo dėstytoją ir sekė kiekvieną jo žodį.⁴⁷

Ir čia laikas kiek detaliau pristatyti rabio J.-L. Blocho asmenybę. Jis buvo be galo savitas ir originalus, kiekvienas jo poelgis buvo kruopščiai apsvarstytas ir racionaliai pagrįstas. Atrodė, jis nieko nedarė nebūdamas įkvėptas aukščiausios valios. Net išoriškai jis priminė senovės laikų žydų išminčius. Jis netuščiažodžiaavo, kiekvienas jo žingsnis buvo tikslingas ir kiekviena akimirka prasmingai užpildyta. Visas jo gyvenimas vyko mokslų ir intelektualumo sferoje, o to, ko reikalavo iš kitų, visų pirma reikalavo iš savęs.

Jis buvo tvarkingumo ir disciplinos įsikūnijimas, viską daręs tiksliai iki pedantiškumo. Kiekvienam dalykui jis paskirdavo savo laiką: maldai, dėstymui, miegui ir prabudimui, poilsiui, pasivaikščiavimui ir t.t., ir niekad nekeitė šios tvarkos. Jo įpročiai buvo tokie tikslūs, kad miesto gyventojai nustatydavo laikrodžius pagal jo pasirodymus gatvėje. Jo tikslas buvo įsprausti save į rėmus, kuriuose jo vidinė ramybė būtų apsaugota nuo atsitiktinių veiksnių ir trikdžių. Tai padėdavo jam neiššvaistyti tuščiai nė vienos savo gyvenimo akimirkos ir jį užpildyti dvasingu turiniu.

Koks jis buvo asmeniniame gyvenime, toks atsiskleidė ir kiekvienoje savo veikloje. Kalbėjo ramiai ir pamatuotai, neskubėdamas, be jokio perteklinio žodelio. Tokie buvo ir jo rašytiniai tekstai. Net laiškai buvo itin trumpi ir dalykiški.

46 Žr.: Blochas J.-L. Judaizmo filosofijos pamokos, t. I, pamoka „Pagal Dievo atvaizdą“.

47 Žr.: Blochas J.-L. Judaizmo filosofijos pamokos, t. III, p. 142, kur pasakojama, kad ješivoje būdavo puikiai besimokančių studentų, „užsibrėžusių tikslą sekti mokytojo pavyzdžiu kiekvienu gyvenimo atžvilgiu“.

Jis buvo pedagogas iš prigimties, aukščiausio kalibro mokytojas. Šį talentą, kaip ir lyderystės įgūdžius, pademonstravo dar ankstyvoje jaunystėje savo kolegoms. Pirmieji šiuos pedagoginius principus išbandė jo sūnūs ir dukterys, kuriems jis buvo kelrodis ir mentorius. O po jų – studentai. Jo sūnus, palaimintojo atminimo gaonas rabis Elijas-Meiras, minėjo nuostabų tėvo bruožą – „matyti, kas širdyje“. „Būtent tai darė jį išskirtiniu pedagogu, mokėjusiu pažvelgti į pačią auklėtinio sielą, žinančiu apie juos viską, suprantančiu jų mintis ir jausmus ir todėl galinčiu suteikti tokią pagalbą ir toki patarimą, kokių reikia būtent šiam žmogui, jį nukreipti į teisingą dvasinį taką.“⁴⁸

Ypač norisi išskirti vieną jo asmenybės bruožą – meilę kiekvienam žmogui. Jis mokėjo įsiklausyti į savo artimo atviravimą, tapatinosi su žmonių sielvartu ir bėdomis ir siekė jiems pagelbėti. Iš čia kilo ir jo visuomeniškumas.

Dar viena svarbi rabio J.-L. Blocho savybė – siekis įžvelgti kiekvieno žmogaus gerąsias savybes. Kaip rašė jo sūnus, „Mūsų brangus mokytojas, žydų tautos šviesulys, buvo be galo įžvalgas ir jautrus kiekvienam nukrypimui nuo Toros teisingumo. Jis skaudžiai išgyveno ne tik savo mokinių paklydimus, bet ir žmonių, kurie ir šiaip dar nepasiekė teisingo žinojimo... [tačiau] nusižengimas jam neužgoždavo gerų žmogaus darbų, jis dėl to nuo jo nenusižengė.“⁴⁹

Savo kartai rabis Juozapas-Leibas Blochas buvo neprilygstamas dvasios aristokratas ir gyvas įrodymas, kaip atsidavimas Torai ir per ją pasiekiamas dievobaimingumas tobulina žmogų. Jis ir atrodė kaip tokio tobulo žmogaus pavyzdys – iščiustyta apranga, subtilus mandagumas, nepriekaištingas elgesys su namiškiais, ir visa tai tarnavo tik vienam tikslui: geriau vykdyti Dievo valią. Taip ugdė ir savo mokinius. Jis diegė jiems savivertės jausmą ir orumą bei reikalavo, kad jų išorė keltų pagarbą. Iš tikrųjų, Telšių ješivos studentai nepadarytų gėdos pačiai reikliausiai draugijai.

Vienoje iš savo religinės etikos pamokų rabis J.-L. Blochas taip apibūdino ješivos tikslus: „Telšių ješivos uždavinys – išugdyti savo kartos lyderius. Kol kas neturime pakankamai asmenų, gebančių valdyti savo charakterį, o kartu būti savo aplinkos autoritetais, reikšti originalias ir įtikinančias nuomones, t. y. demonstruoti tautos elito charakteristikas. Iš kurgi atsiranda tokie asmenys? Tik iš Toros studijų ir savo elgesio refleksijos. Taigi, Telšių ješivos tikslas – auklėti šių savybių turinčius žmones, kad jie galėtų vadovauti tautai. Tegul ne kiekvienas studentas taps tokiu pripažintu lyderiu, tačiau kiekvienas privalo, kiek tik įstengia, ugdyti savyje tam reikiamus bruožus. Bet tam studentas turi išnaudoti savo laiką ješivoje, kad vykdytų visus savo įsipareigojimus, todėl kad nusišalinimas nuo jų reiškia, jog asmuo nėra subrendęs būti pavyzdžiu savo tautai. Kas nevaldo savęs, negali vadovauti kitiems. Visada bus jėgų, atitraukiančių nuo tarnystės Dievui, bet jūs turite būti stipresni, suvaldyti jas ir taip išaugti iki deramo dvasinio lygio.“⁵⁰ Taip kalbėjo tas, kuris šį lygį pasiekė.

48 Blochas J.-L. Judaizmo filosofijos pamokos, t. III, pamoka „Dvasios vadovas“, p. 110.

49 Ten pat.

50 Blochas J.-L. Judaizmo filosofijos pamokos, t. III, pamoka „Karalystė“, p. 14.

1914 m., prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, rabiui J.-L. Blochui teko padaryti pertrauką savo pedagoginiame darbe. Dauguma auklėtinių grįžo į savo namus, liko tik saujelė ilgamečių studentų, negalėjusių palikti savo mylimų mokytojų – J.-L. Blocho ir Ch. Rabinovičiaus. Visai šalia sienos su Vokietija išsidėstę Telšiai buvo užimti vokiečių kariuomenės, tačiau likusiems ješivoje neteko pasitraukti į Rusijos gilumą, kaip kad visoms kitoms Lietuvos ješivoms – ji tiesiog labai apribojo savo veiklą. Bet jau kitais metais vėl ją praplėtė, tik be okupacinės valdžios leidimo. Neilgai trukus į ješivą vėl gausiai suplaukė studentų, šįkart daugiausia iš aplinkinių miestelių. Pamažu grįžo ir ją laikinai palikę studentai, ir ješiva atnaujino savo gyvavimą. Vokiečių pareigūnai bandė sustabdyti ješivos raidą, tačiau rabis J.-L. Blochas mokėjo rasti būdą jų kliūtims apeiti. Studentams, ješivoje praleidusiems karo metus, jis negailėjo laiko ir jėgų, nes būtent jie sudarė pamatą, ant kurio po karo ješivą atstatė, pamatą, kuriame buvo ryškus didžiojo mokytojo įspaudas.

Karo metu vokiečiai įsteigė Telšiuose modernią ir pažangią pradinę mokyklą vietos žydų vaikams, kurie dėl jos ėmė palikinėti chederius. Rabis Juozapas-Leibas Blochas liepė savo sūnui rabiui Elijui-Meirui atidaryti reformuotą chederį, kuriame profesionalūs mokytojai dėstytų, šalia religinių, ir pasaulietinius dalykus. Tai turėjo būti pavyzdinė švietimo įstaiga, galinti konkuruoti su visiškai pasaulietine vokiečių inicijuota mokykla. Netrukus atsirado chederis, tapęs naujoviškos Telšių žydų religinio švietimo institucijų grandinės pirmtaku. Per tą laikotarpį rabis J.-L. Blochas įsteigė ir parengiamąjį ješivos skyrių – mechiną.

Po Pirmojo pasaulinio karo, Lietuvai tapus nepriklausoma (tokia buvo 1918–1940 m. laikotarpiu), ješiva suklestėjo naujai. Gerokai išaugus studentų skaičiui ješiva tapo viena žinomiausių ir didžiausių pasaulyje. Į šią savo veiklą išplėtojusią ješivą rabis J.-L. Blochas nusprendė pakviesti naujų personalo narių. Toli ieškoti neprireikė: jo puikūs trys sūnūs, jo paties išauklėti dideli Toros mokslininkai, užėmė įvairius postus ješivoje.

Rabis J.-L. Blochas laikė savo pareiga aktyviai dalyvauti šalies žydų bendruomenės gyvenime, ypač svarbus jo vaidmuo tapo po karo. Iki pat gyvenimo pabaigos jis buvo Lietuvos rabinų sąjungos vadovybės narys ir vienas veikliausių šios organizacijos dalyvių, taip pat vienas religinės partijos *Agudat Israel* vadovų ir entuziastingų veikėjų. Jis skaitė pranešimus visuose Lietuvos žydų susirinkimuose ir konferencijose.⁵¹ Iš Lietuvos rabinų jis išsiskirdavo savo tvirtais įsitikinimais bei lyderystės dovana. Telšių žydų bendruomenė nebuvo gausi, tačiau jos rabinas puikiai buvo vertinamas visų savo kolegų.

51 Kai Rabinų tarybos posėdžiuose kas nors prašė palaimintojo atminimo gaono rabio Leibo iš Ukmergės išsakyti savo nuomonę, pastarasis visada teigė: „Pritariu Telšių rabinui.“

Ješivos augimas

Nors, kaip buvo paminėta, rabio Juozapo-Leibo Blocho veikla neapsiribojo Telšiais, vis dėlto prie Telšių buvo labiausiai prisirišęs. Po karo jis įkūrė mieste švietimo įstaigų sistemą, kuri turėjo stiprios įtakos visos šalies žydų gyvenimui.

Įstaigos, susijusios su ješiva ir jos globojamos, buvo šios: 1) ješivos parengiamasis skyrius, 2) rabinų mokykla – kolelis, 3) religinių mokyklų mokytojų seminarija, 4) religinė mergaičių gimnazija, 5) pradinė mokykla berniukams, 6) pradinė mokykla mergaitėms.

Parengiamasis skyrius įsteigtas 1920 m. Iš pradžių paaugliai, kurie pagal amžių dar negalėtų tapti ješivos studentais, mokėsi pačioje ješivoje iš vyresnių mokinių, kurie tuo metu tapo jų mokytojais ir pagalbininkais. Padaugėjęs jaunų mokinių, prireikė pakeisti jų mokslų struktūrą. Pirmą jų studijoms buvo išskirtas kambarys ješivos patalpose, vėliau, kai jau jame nebetilpdavo, – vietos įvairiose miesto sinagogose. Šiam vis augančiam ješivos padaliniui vadovauti rabis J.-L. Blochas paskyrė geriausius pedagogus. Pirmuoju jos direktoriumi tapo jo žentas, palaimintojo atminimo rabis Chaimas-Mordechajus Kacas. Jis taip pat dėstė aukščiausiai – ketvirtai parengiamojo skyriaus pakopai. Šią pakopą pasiekdavo pažangiausi mokiniai, kuriuos vadino „vizituojančiais“, kadangi kartą per mėnesį jie privalėjo lankyti ješivoje vadinamą „bendrą paskaitą“, kurią visiems studentams skaitė ješivos vadovas. 1927 m. rabį Kacą pakeitė kitas rabio J.-L. Blocho žentas, palaimintojo atminimo gaonas rabis Avneris Oklianskis, o greta jo dėstė palaimintojo atminimo rabis Mordechajus Rabinovičius (vėliau – Sedos rabinas) bei palaimintojo atminimo rabis Efraimas-Pinchadas Helfanas. 1937 m. mechina įsikūrė puikiame nuosavame pastate. Tuo metu joje studijavo apie 150 mokinių iš visos Lietuvos bei kelių kaimyninių šalių, o kursas truko 4,5 metų.

Rabis J.-L. Blochas numatė poreikį įtraukti į parengiamojo skyriaus programą pasaulietinius mokslus. Tai buvo tikra naujovė, kuriai ne visi pritarė.⁵² 1924 m. Lietuvos valstybei paskelbus įstatymą, jog ješivos, kuriose nebus dėstomi pasaulietiniai dalykai, nebus oficialiai pripažintos ir neteks dalies savo privilegijų, Telšių ješiva vienintelė Lietuvoje atitiko šiuos reikalavimus. Tiesa, pasaulietiniai mokslai sudarė tik parengiamojo skyriaus, o ne visos ješivos, programos dalį, be to, dar labai minimalią, tačiau to pakako, ir ješiva buvo oficialiai pripažinta kaip religinė seminarija.

Rabinų mokykla – kolelis

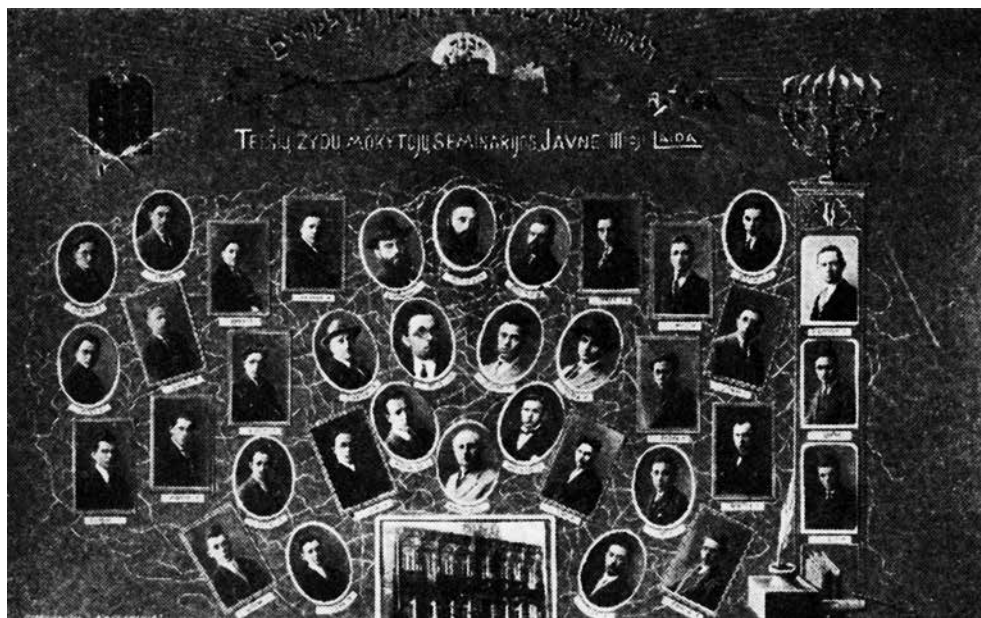
1929 m. Telšiuose atsidarė aukštųjų religinių mokslų įstaiga – rabinų mokykla, arba kolelis. Joje studijavo jauni vedę vyrai, turintys teisę dėstyti ir eiti kitas

52 Žr.: Kac D. Musaro judėjimas: istorija, žmonės, mokymas [heb.], t. 5. Tel Avivas, 1962, p. 47.

pareigas, bet norintys dar pagilinti žinias, prieš pradėdami tarnauti kaip rabinai ar religinio teismo nariai. Koleliui įsteigti padėjo stambi finansinė auka, ješivai suteikta ponios Feigin-Miler iš Filadelfijos. Jam vadovavo rabis Chaimas-Mordechajus Kacas.

Seminarija mokytojams rengti Javnė

Šią instituciją 1918 m. Kaune įsteigė partijos *Agudat Israel* jaunimo padalinys – *Tseire Agudat Israel*. Iš pradžių ji nebuvo itin reikšminga. Bet rabis J.-L. Blochas išžvelgė joje svarbų ortodoksinio švietimo įrankį ir perėmė ją savo globon, taigi 1925 m. seminarijos būstine tapo Telšiai. Dauguma jos studentų buvo Telšių ješivos absolventai, kurie pripažinti tinkančiais mokytojo profesijai. Seminarijoje mokslai truko ketverius metus. Čia buvo studijuojami tokie dalykai, kaip Biblija, Talmudas, pedagogika, matematika, hebrajų kalba ir literatūra. Seminarijai vadovavo dr. Izaokas Holcbergas (Ecijonas), vėliau, repatrijavęs į Izraelį, vadovavo valstybinio religinio švietimo sistemai. Įstaigos dvasiniai prižiūrėtojai buvo (chronologine tvarka): palaimintojo atminimo rabio Eliezerio Gordono žentas gaonas rabis Izaokas-Aizikas-Eliezeris Hiršovičius (vėliau – Virbalio rabinas), kuris parašė jauniems knygą apie žydų istoriją bei išvertė iš vokiečių kalbos į hebrajų rabio Šimšono-Rafaelio Hiršo⁵³ laiškus; rabio J.-L. Blocho žentas rabis Abraomas-Mordechajus Vesleris; rabis Izaokas Šmulevičius bei Charkivo mecenato Benjaminso-Beinušo Daineso sūnus rabis Samuelis-Chaimas Dainesas. Dėl rinktinių

Telšių seminarija mokytojams ir mokytojoms rengti Javnė (nuotraukos apačioje – gimnazijos pastatas)

53 Hiršas Šimšonas-Rafaelis (1808–1888) – Vokietijos rabinas ir pedagogas, mokyklų tinklo įsteigėjas, Biblijos komentatorius – red. past.

Telšių seminarija mokytojams ir mokytojoms rengti *Javnė* ir jos vadovas dr. Izaokas Holcbergas (antra eilutė, centre)

mokinių ir tvirtų pedagoginių pamatų seminarija išauklėjo kelias dešimtis geriausių mokytojų, aukštai pakėlusią ortodoksinio švietimo lygį Lietuvoje.

Seminarija mokytojoms rengti

1930 m. prie vyrų mokytojų seminarijos įsteigta ir seminarija mokytojoms. Jos kursas truko dvejus metus. Ši seminarija taip pat parengė nemažai nuostabių mokytojų, dalyvavusių ortodoksinio švietimo procese Lietuvoje ir už jos ribų.

Abi seminarijos buvo oficialiai pripažintos Lietuvos švietimo institucijomis.

Mergaičių hebrajų gimnazija Javnė

Rabis Juozapas-Leibas Blochas samprotavo, kad laikas pasirūpinti kokybišku religiniu žydų mergaičių švietimu. Šiuo tikslu 1927 m. jis įsteigė Telšiuose mergaičių gimnaziją, kurios reikalus sprendė specialus ješivoje sudarytas komitetas. Jam vadovavo rabis Ch.-M. Kacas. Gimnazijai vadovavo (chronologine tvarka): dr. Chiena Levitan-Šereševski, minėtas dr. Izaokas Holcbergas, dr. Saliamonas Trachtenbergas ir J. Šnaideris (abu žuvo per Holokaustą).

Tai buvo eksperimentinė mokymo įstaiga, bet jai pradėjus veikti iš karto pasitvirtino jos sumanytojo rabio J.-L. Blocho įžvalgumas. Gimnazija greitai išgarsėjo tiek dėl mokslų lygio, tiek dėl ištikimybės Torai atmosferos. Ji traukė mokes iš visos Lietuvos.

Pradinės berniukų ir mergaičių mokyklos

Šias, kaip buvo minėta, taip pat įsteigė rabis J.-L. Blochas dar 1920 m. Jas prižiūrėjo rabio Blocho paskirtas komitetas, kuriam vadovavo rabis Elijas-Meiras Blochas. Pasirengimo lygis šiose mokyklose buvo aukštas, abiturientai tęsė mokslus parengiamojoje ješivoje arba gimnazijoje *Javné*.

Štai taip Telšiuose, globojant rabiui Juozapui-Leibui Blochui ir jo pastangomis, buvo sukurta nuosekli religinio švietimo sistema – nuo pradinės mokyklos iki suteikiančių aukštąjį išsilavinimą. O šios sistemos centras, skleidęs savo šviesą per visus jos padalinius, buvo ješiva.

Studentų gyvenimas ir užsiėmimai

Po Pirmojo pasaulinio karo rabis J.-L. Blochas sumanė, kad studentai turi suformuoti „Ješivos auklėtinių tarybą“, kuri bus atsakinga už visus studentų reikalus bei tarpininkaus tarp jų ir ješivos vadovų. Jokioje ješivoje tokio organo dar nebuvo. Vienam tarybos komitetui buvo deleguoti materialūs, o kitam – dvasiniai studentų poreikiai. Pastarasis prižiūrėjo, kad studentai atidžiai mokytųsi, bei jų elgesį apsigyvenimo vietose. Komitetas rūpinosi, kad kiekvienas studentas turėtų *chavrutą* – mokslų partnerį pagal savo lygį, suplanuodavo studentų ir vadovų pokalbius religinės teisės temomis (du kartus per semestrą) bei aptardavo su ješivos vadovais kiekvieno studento pažangą ir dvasinę būklę, idant reikalui esant būtų rastas reikiamas patarimas. Tokiu būdu nė vienas Telšių ješivos studentas nebūdavo pamištas, kiekvienas gaudavo jam tinkamą paramą. Į šį komitetą buvo išrenkami patys geriausi ir atsakingiausi studentai, kurie nemažai pagelbėdavo ješivos vadovams jų pedagoginėje veikloje.

Materialių poreikių komitetas turėjo įvairių padalinių. Tai buvo bendrabučio skyrius; sveikatos skyrius, palaikęs ryšius su miesto gydytojais, vaistinėmis ir ligoninėmis; skyrius, rinkęs mokesčius už teisę skaityti iš Toros ritinio sinagogoje; bibliotekos skyrius, atsakingas už ješivos bibliotekos, turėjusios apie 5 000 tomų, būklę, nustatinėjęs skaityklos lankymo valandas bei knygų skolinimo ir jų naudojimo taisykles. Reikia pažymėti, kad ješivos vadovybė akylai stebėjo, kokius bibliotekos leidinius studentai reguliariai skaito ir studijuoja. Šios knygos stovėjo spintoje mokymo salėje. Žinoma, pavyzdžiui, kad rabis Chaimas Rabinovičius neleido įnešti į ješivos pastatą ne religinio turinio knygos ir argumentavo taip: brandus mokslininkas nenukentės susipažinęs su tokia knyga ir net gali rasti joje naudos, o jauno besiformuojančio mokinio mąstymo būdą panaši knyga gali paveikti neigiamai.

Ješivoje veikė ir speciali „Organizacinė taryba“. Jai buvo pavesta atidžiai konspektuoti dėstytojų paskaitas, konspektus kopijuoti ir platinti tarp studentų, kad šie galėtų pakartoti medžiagą ir į ją įsigilinti. Ši praktika tęsėsi ir po rabio Juozapo-Leibo Blocho ir Chaimo Rabinovičiaus mirties. Komiteto dėka išliko

užfiksuota šimtai ješivos vadovų pamokų, net ir nūdienos ješivose naudojamų kaip pamatinė studijų medžiaga.

Studentai taip pat įsteigė labdaros kasą, kuri išdavinėjo paskolas pagal poreikį ir nustatytą protokolą, mainais į daiktinį užstatą. Jei užstatas nebūdavo išperkamas laiku, jį parduodavo ješivos aukcione, kuris vyko kartą per metus, teveto 10 d.⁵⁴

Pats būdamas didelis visuomenininkas, rabis J.-L. Blochas siekė, kad Telšių ješivos studentai taip pat dalyvautų dvasiškai tobulinant tautą. Iš tikrųjų, ješivos studentai buvo vieni iš religinės organizacijos *Tseire Agudat Israel*, daug prisidėjusios prie tradicinio gyvenimo būdo ir pamatinių dvasinių vertybių išsaugojimo, įsteigėjų ir aktyvių veikėjų. Organizacija dalyvavo įsteigiant gimnazijas *Javné* kituose miestuose, ji turėjo savo atstovus Lietuvos žydų tautinėje Taryboje. Ješivos studentai gyvai domėjosi visomis žydų bendruomenės problemomis ir dėl visko turėjo savo nuomonę.

1931 m. vyresnieji ješivos studentai įsteigė „Tarybą Torai skleisti“. Tarybos tikslas buvo užtikrinti, kad Lietuvos miesteliuose atsirastų Toros studijų institucijos, kurios veiks kaip parengiamieji didelių ješivų skyriai. Studentai pusei metų išvykdavo į miestelius, surinkdavo vietinius vaikus ir įsteigdavo savotiškas mažasias ješivas, kurioms patys ir vadovavo. Semestro pabaigoje studentas grįždavo į ješivą, o jį pakeisdavo kolega. Ši taryba veikė iki Holokausto ir spėjo įsteigti dešimtis mažų ješivų, pritraukusių šimtus vietinių paauglių prie Toros studijų ir judaizmo padiktuoto gyvenimo būdo. Žymiausia jų, Utenoje, subūrė apie 70 mokinių. Ji visada turėjo du vadovus, kaip buvo priimta didžiosiose ješivose.⁵⁵ Šių institucijų dėka naujų studentų gavo visų pirma Telšių ješiva, bet taip pat ir kitos Lietuvos ješivos.

Metodai

Rabis J.-L. Blochas turėjo ypatingą, visą jo būdą atitinkančią sistemą, pagal kurią dėstė halachą. Jai suvokti rekomenduojame didelį jo sūnaus Elijo-Meiro straipsnį „Toros kelias“⁵⁶, kuriame ši sistema yra nuodugniai paaiškinama. Čia pristatysime jos pagrindinius postulatus.

Rabis J.-L. Blochas buvo tos nuomonės, kad postringavimai apie halachą turi būti pagrįsti ne įmantria abstrakčia dialektika – pilpuliu, o Torai būdinga logika ir funkcionalumu bei jos apeliavimu į žmogaus dvasines galimybes, į žmonijos prigimtį ir esminius fizinio pasaulio pamatus. Jei pilpulis iš priemonės tampa tikslu, jis galimai lems klaidingas išvadas, nutolusias nuo praktinės gyvenimo sferos, o juk būtent šioje sferoje halacha teturi savo prasmę ir naudą.

54 Gruodžio mėn. – red. past.

55 Du iš šių vadovų ateityje tapo didelių ješivų vadovais.

56 Žr.: Blochas J.-L. Judaizmo filosofijos pamokos, t. I, nuo p. 7.

Rabis J.-L. Blochas taip pat atmetė siaurai teisminę Toros analizę, kurios šalininkai išvelgia Toroje vien tik dangaus reikalavimus žmonijai ir ignoruoja jos pozityvią taikomąją žinią, taip ribodami jos universalumą. Tuo tarpu rabis J.-L. Blochas manė, kad „net ir tos Toros prievolės, kurios atrodo pragmatiškos, struktūruojančios vien tik žmonių gyvavimą, įsigilinus atsiskleidžia kaip turinčios šaknų aukštose sferose“.⁵⁷

Jis teigė, kad Tora turi būti suvokiama „jos pačios paradigmos rėmuose“, ir tam suvokimui taikytina ne mūsų kasdienė, bet pačiai Torai būdinga logika, kurią žmogus vis dėlto gali perprasti. Kodėl tai įmanoma? Todėl, kad kiekvienas sutvėrimas yra susijęs su dievišku pradū, o ta sąsaja ir yra šventoji Tora. Dangaus sferos egzistavimą lemia Toros paslaptys, o mūsų pasaulio – mums atskleisti, žmogaus protu suvokiami Toros dėsniai. Žmogus savyje talpina viso, kas gyva, esmę, todėl jam duota savo sieloje atrasti Toros tiesą, jei tik „savo esminėje gelmėje jis atranda teisingą mąstymą“. Vis dėlto, nors Toros žinia žmogui yra prieinama, tai nereiškia, kad ji paviršutiniška ir lengvai įsisavinama taikant elementarų sveiką protą: ši žinia nukreipta į giluminius žmogaus esybės klodus, į rafinuočiausius, pakylėtus dvasios aspektus. Todėl žmogaus pareiga siekti sielos tyrumo bei lavinti protą, nes tai jo kelias į tikrąjį Toros pažinimą. Jis turi galimybę perprasti transcendentinę jos prievolių esmę, bet tik tada, kai šios tiesos neprieštarauja jam prieinamai tikrovei. Būtent pagal šias gaires rabis J.-L. Blochas aiškino religinę teisę, atsižvelgdamas tiek į žmogaus intelekto, tiek į psichologijos subtilumus. Visa tai pateikė talmudinę halachą naujoje šviesoje ir leido naujai suprasti ištikus didelius teksto fragmentus.

Tam, kad žmogus sugebėtų prasiskverbti iki Toros tiesos, reikalingi keli dalykai: 1) jis turi būti religingas, Toros tiesos paieškai atsidavęs žydas, 2) „tikintis ir dievobaimingas, besilaikantis judaizmo reikalavimų, nuolatos tobulinantis savo charakterį ir nenuilstamai studijuojantis Torą“ – tik tokiomis sąlygomis jis gali „išsiugdyti teisingą pajautą ir rasti kelią į Toros tiesą“.⁵⁸

Norint iš tikrųjų suprasti rabio J.-L. Blocho samprotavimus apie halachą, svarbu įsigilinti ir į *agadą*.⁵⁹ „Judaizmo filosofijos pamokos“, kurių tekstą parašė pats rabis J.-L. Blochas ir jo sūnus bei sekėjai, pristato visaapimančią pasaulėžiūrą, nustatančią žmogaus vietą visatoje ir nubrėžiančią jo pareigas. Dėstydamas savo paskaitas, rabis J.-L. Blochas plačiai naudojo *midrašų*⁶⁰ ir *agados medžiagą* ir ją taip pat sistemingai nagrinėjo, kaip ir teisingą, todėl kad ši Toros interpretacijų dalis pagyvina ir praturtina įstatymų suvokimą. Tai buvo ganėtina nauja ješivų praktikoje, ne tik dėstyimo formos, bet ir turinio prasme. Žinoma, ši trumpa apžvalga neleidžia plačiau pristatyti jo mąstymo ir dėstyimo metodų.⁶¹

57 Blochas J.-L. Judaizmo filosofijos pamokos, t. I, p. 8.

58 Ten pat.

59 *agada* (heb. padavimas) – neįstatyminiai senieji (iki Viduramžių) judaizmo tekstai: Šventraščio komentarai, moralės traktatai, legendos ir pan.; didelė jų dalis įtraukta į Talmudą – red. past.

60 *midrašai* – senoviniai Toros komentarai, savo forma dažnai primenantys legendas, alegorijas ir patarles – red. past.

61 Šių metodų apžvalgą žr.: Kac D. Musaro judėjimas, t. 5, nuo p. 100.

Manau, čia labai tinka citata iš straipsnio „Tiesa ir taika“⁶², parašyto palaimintojo atminimo gaono rabio Abraomo-Izaoko Blocho, rabio J.-L. Blocho sūnaus. Jo žodžiai lakoniškai reziumuoja tėvo sistemą: „Mano garbusis tėvas, ješivos vadovas, parodė mums visų Toros studijų disciplinų, o taip pat ir gyvenimo naujus kelius. Kalbant apie halachą: suprasti ją giliai, naudojant galingą, bet sveiką logiką. Supratimas turi būti daugiabriaunis ir subtilus, tačiau stiprus ir nenuklaidinantis į nereikalingus įmantrumus; apmąstymuose protas dalyvauja išvien su širdimi, nuovoka susilieja su jausmais, praktinis suvokimas – su fundamentaliais tikėjimo pagrindais, siekiančiais pačių pasaulio sutvėrimo mįslių. Kalbant apie religinę filosofiją: tradicija grindžiama išmintis. Abstrakčias filosofines idėjas jis taikė perprasti Torai šalia tradicinės mąstysenos ir šios jungties dėka pristatė mums pasaulio pilnatvę Toros dėsnių šviesoje. Tai buvo visiškai naujas žiūros taškas. Ši sistema organiškai jungė logiką ir poeziją: logika įgaudavo poetiškumo, o poezija – logikos.

Musaro mokymas, gilios etikos refleksijos jo buvo taip pat pateikiami aštrios analizės būdu – tačiau ši analizė nedekonstravo sielos, o tik ją subtiliai gvildeno. Žmogaus charakteriui tobulinti taikytini ne priespauda ir laužimas, o švelnūs taisymai. Musaro būdas pakelia žmogaus sielą jam atskleisdamas aukščiausią šviesą, kuri persmelkia visą jo dvasinę esybę ją apšviesdama ir pataisydama...“

Palaimintojo atminimo rabio Juozapo-Leibo Blocho mirtis

Per paskutinius penkerius savo gyvenimo metus rabis J.-L. Blochas labai nusilpo, nuolat negalavo, tačiau nesiliovė dėstęs ješivoje savo tradicinių disciplinų.

1929 m., per Jom Kipurą,⁶³ jam sukalbant palaiminimą prieš Toros skaitymą, iš gerklės plūstelėjo kraujas, jis krito, ir jo siela grįžo pas savo Kūrėją.

Jo mirtis buvo visų Lietuvos žydų tragedija. Į laidotuves, paskutinam pagerbimui, atvyko šimtai rabinų ir ješivų vadovų bei tūkstančiai buvusių studentų. Dešimt valandų, nuo ryto iki vėlyvo vakaro, be pertraukos dvidešimt šeši žmonės – šalies rabinato vadovai ir geriausi mokiniai – kalbėjo gedulo kalbas ir pasakojo apie jo šlovingą gyvenimą. Pirmas turėjo kalbėti senolis Telšių ješivos vadovas gaonas rabis Chaimas Rabinovičius, auditoriją giliai sujaudino iš jo lūpų pasklidusi karti rauda: „Neliko žemėje teisuolio, nebėra švento būdo žmogaus. Kas dabar mus užtars, kas kovos su blogiu!“ Jis tai pakartojo kelis kartus, tačiau ašaros neleido tęsti, ir jis užleido vietą kitiems.

Sūnūs ir žentai viešai perskaitė testamentą, kurį rabis Juozapas-Leibas Blochas įteikė jiems prieš prasidedant Jom Kipurui ir kuriame prisakė jiems tęsti šventą Toros studijų ir sklaidos darbą. Jie visų akivaizdoje prisiekė, kad ir patys, ir jų vaikai, ir palikuonys vykdys šią valią.⁶⁴

62 Išspausdintas viename iš mėnraščio *Haneeman* numerių.

63 1929 10 14; kitais duomenimis – 1929 11 10 – red. past.

64 Atsisveikinimo ceremonija aprašyta mėnraštyje *Haneeman*, 1930 m. chešvano numeryje [1929 11].

Palaimintojo atminimo rabio Chaimo Rabinovičiaus mirtis

Praėjus metams, 1931 m. chešvano 8 d. [spalio 30 d.], ketvirtadienį, mirė didis gaonas rabis Chaimas Rabinovičius, keturiasdešimt metų Lietuvoje skleidęs Toros mokymą. Kitą dieną visas religinis Kaunas bei Telšių ješiva atsisveikino su savo garsiu rabinu ir jį išlydėjo į amžiną atilsį.

Mėnraštis *Haneeman*⁶⁵ taip rašė apie gaono rabio Chaimo Rabinovičiaus mirtį: „Baisoji chešvano 9 diena [spalio 31 d.] /.../ Telšių ješivos ir visos Lietuvos bei pasaulio religingųjų širdys dar nuo pernai metų pripildytos ugnies ir kraujo dėl Telšių ješivos vadovo ir sergėtojo, rabio Juozapo-Leibo Blocho netekties. Ir štai, praėjus didelio gedulo metams – naujas smūgis, naujas neatitaisomas praradimas /.../ Telšių ješivoje – raudos kiaurą naktį... ji apverkia du savo didžiūnus, du šviesulius...

Elulo mėn.⁶⁶ mūsų rabinas susirgo širdies liga, tačiau jai nepasidavė ir nesiliovė dėstęs. Per [rudens] šventes jo būklė pablogėjo, ir gydytojai skubino jį važiuoti į Kauną. Dieną po Simchat Toros šventės⁶⁷ jį specialiu transportu atgabeno į Kauną ir paguldė į miesto žydų ligoninę, kur jo sveikatą itin rūpestingai prižiūrėjo daktaras Elkesas. Tačiau pirmomis chešvano dienomis ligonio būklė dar pablogėjo; tuomet buvo iškvieštas profesorius iš Karaliaučiaus – bet tai nepadėjo: per du mėnesius nusilpusi nuo nuolatinės apkrovos širdis neatlaikė chešvano 8 dieną, ketvirtadienį, 16 val. ištikusio priepuolio, ir jo tyroji siela pakilo į dangų.

/.../ Juodoji žinia akimirksniu pasklido po visą Lietuvą ir tarytum iš lanko paleista strėlė pataikė į jį mylinčius, prie jo prisirišusius Telšių ješivos studentus! Pasakojama, kad dar tos dienos ryte iš ligoninės gautos raminančios žinios apie ligonio savijautą, todėl pranešimas apie bėdą užklupo visus netikėtai: visa ješiva sėdėjo ir atidžiai mokėsi, buvo girdėti tik įprastas studijų garsas. Ir staiga visi nutilo ir liko it suakmenėję. Tai buvo tokia baisi ir gąsdinanti tyła, kurioje siela palaipsniui įsileidžia vidun neįtikėtina, šurpią žinią: šiandien išsiskiriame su savo dvasiniu tėvu, ir nuo šių metų liekame visiškai našlaičiai...“

Tarpukaris

Mirus rabiui Juozapui-Leibui Blochui Telšiai ir ješiva neteko savo šlovės – garsaus rabino ir ješivos vadovo, kol jo sūnui, palaimintojo atminimo rabiui Abramui-Izaokui Blochui sukako 40. Jo vyresnis brolis rabis Zalmanas Blochas per tėvo išlydėjimo ceremoniją viešai pranešė, kad užleidžia savo paveldėjimo teisę jaunesniam broliui, kuris tėvui gyvam esant buvo jo dešinioji ranka, padėdamas tiek vykdyti rabino pareigas, tiek vadovauti ješivai, o „kas prižiūri figmedį, valgo jo vaisius“.⁶⁸ Tada susirinkusieji susižavėjo rabio Zalmano dosnumu ir sielos kilnu-

65 1931 m. Nr. 28.

66 1931 m. rugpjūtį – red. past.

67 1931 10 15 – red. past.

68 Pat 27,18 – red. past.

mu.⁶⁹ Rabis Zalmanas ir jauniausias brolis Elijas Meiras mylėjo ir gerbė savo brolių Abraomą Izaoką, o visi trys jie, kaip ir kiti su ješiva susiję Blochų šeimos nariai, papildydavo vienas kitą savo tarnystėje ješivos tikslams ir padėjo juos pasiekti.

Nors rabis A.-I. Blochas buvo sąlyginai jaunas, jis jau užsitarnavo Toros išminčiaus reputaciją, nes dar jaunystės metais buvo pripažintas turintis neeilinių gabumų, žaibiškai ir giliai suvokiantis sudėtingiausias problemas. Jis praktiškai neatsitraukdavo nuo Toros studijų ir neturėjo jokių kitų interesų. Viena jo dar pauglystėje pateikta Talmudo interpretacija buvo tokia išmintinga, kad jis turėjo ją kartoti tris dienas iš eilės. Kartą rabis Abraomas-Izaokas Blochas yra pasakęs jaunesniems studentams: „Nežinau, kas yra Toros studijavimo pareiga, nes jaučiu tik didžiausią malonumą.“ Pastarieji jam atsakė: „Juk tai ir yra geriausias šios pareigos vykdymas“, ir mokytojo veidą nušvietė šypsena.

Jo galinga analitinė išmonė sugebėjo išskaidyti kiekvieną problemą iki smulčiausių dalelių prieš pateikiant visumos paaiškinimą. Jo metodui buvo būdinga paaiškinti nagrinėjamą klausimą keliais būdais, o kiekvienas būdas susidėjo iš daugelio operacijų grandinės. Jis teigė, kad taip mąstyti jį išmokė knyga *Chovot halevavot* (heb. Širdžių pareigos).⁷⁰ Jis tęsė savo tėvo mąstymo ir dėstymo būdą, tačiau, kaip ir kiekviena iškili asmenybė, nekopijavo jo, o pridėjo ir savo įgytų žinių, ir savo originalių įžvalgų, ir asmenybės individualumo. „Jo didybė ypač pasireiškė per inovatyvių interpretacijų talentą. Jo ryškus ir greitas protas tęsė naujus intelektualinius Talmudo ir Toros pažinimo kelius, tiek halachos, tiek agados srityse...“⁷¹ Jis taip pat pasižymėjo ypatingu įžvalgumu, kuris jam leido rasti nagrinėjamos problemos šerdį ir būtent ją nagrinėti. Kaip jis pats aiškino: „Pats nuoširdžiausias tikėjimas yra ir pats paprasčiausias. Bet kai Aukščiausias Palaimintasis dovanoja žmogui ypatingą nuovoką, gebėjimą giliai mąstyti, privalu šias savybes paversti tarnystės Dievui įrankiais, o tai reiškia gilinti ir tobulinti savo tikėjimą intelekto pagalba.“⁷²

Rabis A.-I. Blochas buvo įstabus pedagogas, kuris mokėjo puikiai išaiškinti studijų objektą. Jo pamokose vyravo aiškumas net ir keliant sudėtingus klausimus. „Jis turėjo puikią reakciją ir įstengdavo išgirsti kiekvieną studento per diskusiją ištartą žodį ir atkreipti dėmesį į kiekvieną originalią nuomonę – net jei pats mokinys nemanė pasakęs kažką ypatingo, tačiau mokytojas parodydavo, jog studentas priartėjo prie Toros tiesų.“⁷³ Ne be reikalo apie jį kalbėjo: „Visi mes mokame pastebėti ir įvertinti savo aplinkoje ryškia, talentingą asmenybę, ją lygindami su paprastais žmonėmis, tačiau rabis Abraomas-Izaokas Blochas turėjo brangesnę savybę: jis ne tik pats iškilo iš amžininkų aplinkos, bet pakeldavo ir kitus. Jam užteko išgirsti iš savo artimo nors vieną išminties dalelę, ir jau jis jos

69 Žr. knygą „Gyvybės medžio vaisius“ [heb.], Niujorkas, 1948, p. 6.

70 XI a. Ispanijos autoriaus Bachijos Ibn Pakudos etikos knyga, ypač populiarė tarp musaro judėjimo šalininkų – red. past.

71 Žr. įvadą knygai „Mūsų mokytojo A.-I. Blocho iš Telšių pamokos“ [heb.], Torontas, 1951.

72 Rinktinė „Atsimename juos“ [heb.], t. I, Niujorkas, 1956, p. 30.

73 Gifter M. Toros studijų institucijos Europoje, p. 179.

nepaleisdavo iš akiračio, plėtojo ir aiškino, kol pats išsakytos minties autorius ją suvokdavo kaip vertingą, o per tai priartėdavo prie savo mokytojo mentalinių procesų ir augo kartu su juo.⁷⁴

Rabis A.-I. Blochas vedė bendras paskaitas visai ješivai, o taip pat ir pamokas kiekvienai pakopai, kurios buvo adaptuotos pagal mokinių lygį ir gebėjimus. Vyriausiems, ketvirtos pakopos studentams jis dėstė pas save namuose, savo kabinete. Į šias paskaitas jis ateidavo iš kito kambario, kur prieš tai studijavo, perkrypusiu kaklaraiščiu ir prakaituotu veidu – tiek fizinių pastangų atiduodavo mokslams. Jis pradėdavo paskaitą be įžangų, nežiūrėdamas į studentus, lyg vis dar būdamas savo apmąstymų pasaulyje. Tik kai studentai apmėtydavo jį klausimais, „sugrįždavo“ į jį supančią aplinką. Jo atsidavimas Torai buvo beribis. Kai ypač pažengę studentai, kurie pasilikdavo ješivoje studijuoti iki išnaktų, pagaliau ėjo namo, apšviestame rabio A.-I. Blocho lange jie matė prie knygos palinkusio mokytojo figūrą. Kartą studentas paklausė: „Kada gi, mokytojau, einate gultis?“ Jis atsakė: „Mane kamuoja nemiga, todėl šiomis valandomis nutariau studijuoti Maimonido „Toros palydovą.“ Štai tokia įtempta buvo rabio A.-I. Blocho dienotvarkė, kad studentas, į jį kreipęsis privačiu reikalu, turėjo jį aptarti lydėdamas mokytoją ryte iš sinagogos namo valgyti pusryčių – kito laiko jis skirti negalėjo.

Pagal savo griežtą dienotvarkę jis tam tikrą laiką surašydavo savo paskaitas bei rašė kitus savo darbus – tiek atskirus komentarus, tiek, laikui bėgant, ištisas knygas. Dauguma šių rašinių dingo Holokausto metais, o mažesnė išlikusi dalis – komentarai keliems Talmudo traktatams, buvo paskelbta Kanadoje. Liko ir nepaskelbtų rabio A.-I. Blocho rankraščių – didysis lobis, laukiantis savo atradėjo.

Rabį Abraomą-Izaoką Blochą mylėjo visi, kas jį pažinojo, o studentų jausmai jam primindavo vaikų jausmus tėvui. Jo manieros buvo mielos, kalba – tyli, rami ir dalykiška. Vienas iš jo studentų teigė, kad niekada gyvenime negirdėjo iš rabio A.-I. Blocho tuščio žodžio – ne tik paskaitų metu, bet ir kitoje aplinkoje: prie stalo, pasivaikščiavimo metu, net per studentų apsilankymus jam sergant – kiekvienas jo ištartas žodis buvo savotiška pamoka.

Ilgomis vasaros dienomis rabis A.-I. Blochas dažnai kviesdavosi pas save vyresnius studentus per šventojo šabo sutemas. Apie 60 studentų kartu su juo tyliai giedojo ir meditavo prieš pamoką. Tada vienas po kito jie pateikdavo savo klausimus ir pamąstymus dėl savaitinio Toros fragmento, o mokytojas atidžiai klausė. Nuskambėjus visiems studentų žodžiams įsiviešpataudavo tylą. O tada jau mokytojas pradėdavo kalbėti, pateikdamas lyg bendrą atsakymą, apimančią visus klausimus. Tai buvo įkvėpimo ir dvasinio pakilimo akimirkos. Mokytojui baigus kalbėti visi atsistodavo vakaro maldai, o ta malda būdavo tokio tyrumo ir pasinėrimo, kad per ją apsivalydavo siela, ir šio poveikio užtekdavo visoms naujos savaitės dienoms. Šie susibūrimai labai suartino mokytoją ir studentus, dalyvavę juos atsiminė visą gyvenimą.

74 Žr. įvadą knygai „Mūsų mokytojo A.-I. Blocho iš Telšių pamokos“.

Rabiui A.-I. Blochui rūpėjo ne tik dvasinis studentų tobulinimas, bet ir jų materialinė gerovė. Jis prisiėmė ješivos finansų tvarkymo pareigą, o piniginės krizės laikais asmeniškai leidosi į lėšų paieškos kelionę.

Taigi, ješiva buvo gerosė rankose ir klestėjo. Studentų skaičius šiuo metu išaugo iki keturių šimtų. Kai prasidėjo Europos, o ypač Vokietijos žydų persekiojimai, iš šių šalių atvyko nemažai studentų – vien tik iš Vokietijos jų atsirado trisdešimt. Buvo studentų iš Vengrijos, Čekijos, JAV, Pietų Afrikos ir net iš Palestinos.

Kartu su palaimintojo atminimo gaonu Abraomu-Izaoku Blochu ješivai vadovavo jo brolis Elijas-Meiras, kuris buvo paskirtas antruoju vadovu dar rabio Juozapo-Leibo Blocho laikais, 1928 m., bei gaonas rabis Azrielis Rabinovičius, šias pareigas ėjęs nuo 1931 m., vietoje savo tėvo, palaimintojo atminimo rabio Chaimo Rabinovičiaus. Jis buvo tik 26-rių, bet jau turėjo fenomenaliai talentingo Toros mokslininko reputaciją. Nuostabios buvo ir jo pamokos. Vienas jo mokinių rašė: „Aiškiai atsimenu, kaip jis įžengia į ješivą prieš pat vakarines pamaldas ir, negaišdamas nė minutės, paima į rankas Talmudo traktatą ir iki prasidedant maldai spėja visą ją išrečituoti; atsimenu jo erudiciją ir išmintingumą...“⁷⁵

Gaonas rabis Zalmanas Blochas ješivoje vykdė dvasinio prižiūrėtojo funkcijas dar nuo 1927 m. Jis buvo labai dvasingas, siekiantis tik gėrio. Švelnumas, humaniškumas ir malonus bendravimas užtarnavo jam visuotinę simpatiją, o jo nuširdi meilė studentams leido daryti jiems teigiamą įtaką be jokios priespaudos ir juos artinti prie Toros. Jis taip pat ėjo Telšių bendruomenės pamokslininko pareigas ir sakė labai įtaigius pamokslus Toros klausimais.

Paskutiniaisiais ješivos metais joje dar dirbo rabio Zalmano Blocho žentas rabis Izraelis Ordmanas (pirmos pakopos vadovas) bei rabis Mozė Olšvangas (ješivos prižiūrėtojas).

Tokia buvo nuosekli ješivos raida, kol aptariamuoju laikotarpiu ji pasiekė savo šlovės viršūnę, o aplink ją taip pat sėkmingai veikė švietimo įstaigos, išdidžiai talpinusios savo pavadinimuose žodį „Telšių“.

Kaip jau minėta, nuo Pirmojo pasaulinio karo Telšių ješiva tapo ortodoksinio žydų pasaulio, kurio interesams atstovavo, centru. Kaip savo laiku rabis Juozapas-Leibas Blochas, taip ir rabis Abraomas-Izaokas Blochas dalyvavo įvairių Lietuvos žydų religinių tarybų ir organizacijų veikloje. Minėjome ir ješivos studentų veiklą. Svarbus yra faktas, kad būtent Telšiuose buvo leidžiama Lietuvos ortodoksinė periodinė spauda. 1928–1932 m. ėjo mėnraštis hebrajų kalba *Haneeman*, skirtas ortodoksų literatūrai ir publicistikai. Jį redagavo rabis Izaokas Šmulevičius, kuris tuo metu buvo ir mokytojų seminarijos vadovybės narys. Nuo 1932 m. iki Holo-kauto ėjo savaitraštis *Yidisher lebn* – organizacijos *Tseire Agudat Israel* organas (redaktorius – palaimintojo atminimo Joelis-Dovas Zaksas).

Prie Telšių ješivos kūrimo ir klestėjimo prisidėjo trys išminčių, lyderių ir pedagogų kartos: gaonas rabis Eliezeris Gordonas padėjo jos pamatus ir užtikrino šlovingą ateitį, rabis Juozapas-Leibas Blochas ją sustiprino pedagogine prasme,

75 Gifter M. Apie tikėjimą [heb.], t. 1, Jeruzalė, 1969, p. 183.

o su jų tiesioginiu ir dvasiniu paveldėtoju rabiu Abraomu-Izaoku Blochu ješiva pasiekė savo raidos apogėjų, kol prieš rankos pavertė ją griuvėsiais.

Holokausto metu

Dar prieš pragaištingą nacių atėjimą ješivos likimą paveikė komunistų santvarka. 1940 m. sovietų Rusija okupavo Lietuvą ir prijungė ją prie Tarybų Sąjungos, ir iš karto prasidėjo žydų kultūros ir gyvenimo būdo bastionų – ješivų persekiojimams bandant visai jas panaikinti. Nors Telšių ješiva buvo išgyvenusi dideles ir mažesnes krizes, kurios jos nepakirto, tačiau komunistų valdžia sudavė jai skaudų smūgį. 1940 liepos 30 d. raudonoji valdžia įsakė atlaisvinti ješivos pastatą argumentuodama raštu: „Ješivos pastatas reikalingas karinei nervų ligų ligoinei įsteigti.“ Pasklidus šiai žinia, miestą apėmė gedulas.

Tą pačią dieną studentai išnešė ješivos baldus, o biblioteką perkėlė į mechininos pastatą, kuris turėjo tapti pagrindine būstine. Toros ritinius paliko pabaigai. Nakčiai buvo pastatyta studentų „sargyba“, kuri visą naktį studijavo pagrindinėje mokymo salėje. Anksti rytą atėjo komunistų aktyvistai ir liepė studentams palikti pastatą. Kadangi tai buvo savaitinio viešo Toros skaitymo diena, studentai išėmė iš aron kodešo Toros ritinius, kad skaitytų iš jų. Paskutinis iš pašauktųjų skaityti tą dieną buvo vienas iš ilgamečių studentų Jokūbas-Dovydas Maizelis, pagarsėjęs savo teisuolišku būdu. Po skaitymo ritiniai buvo sugrąžinti į aron kodešą, o pasi- baigus pamaldoms gaonas rabis Elijas-Meiras Blochas priėjo ir vėl juos ištraukė. Visi šalia buvę studentai pratrūko verkti ir aimanuoti. O rabis E.-M. Blochas pakėlė ranką dėmesiui pritraukti ir ištarė ašarų užspaustu balsu: „Pasaulio valdove, tai yra trečias kartas, kai esu priverstas išnešti iš ješivos Toros ritinius. Pirmą kartą – per didįjį Telšių gaisrą, kai dar buvo gyvas mano senelis gaonas rabis Eliezeris Gordonas. Antrą – Pirmojo pasaulinio karo metu. Ir štai trečias kartas. Nuolankiai maldauju, Pasaulio valdove: kaip praeityje leidai sugrąžinti ješivos Toras į jų šventą arką, taip leisk ir šį kartą.“ Ir jo malda buvo išgirsta. Nors jam nebuvo lemta pamatyti jos išpildymo Lietuvos Telšių ješivoje, jis nusipelnė sugrąžinti Toras į atnaujintą Telšių ješivą Klivlende (JAV), kurią įsteigė drauge su savo svainiu, palaimintojo atminimo Chaimu-Mordechajumi Kacu. Tačiau iki tos laimingos dienos Telšių ješivos personalui ir mokiniams teko patirti neapsakomą siaubą, kurį tik nedau- geliui pavyko išgyventi.

Studentai stengėsi nemesti Toros studijų. Pirmą mokėsi mechininos patalpose, kol valdžia rekvizavo pastatą amatų mokyklos reikmėms. Tada studentai persi- metė į Didžiąją sinagogą ir ten mokėsi iki žiemos semestro pabaigos 1941 m. Jų nesustabdė net alkis, kamavęs uždarius ješivos valgyklą. Bet ir sinagogą atėmė komunistai, joje įrengė klubą. Tada studentai išsibarstė po įvairias sinagogas ir mal- dos namus ir vis dar bandė tęsti mokslus. Per šį semestrą ješivos vadovybė įsteigė ypatingą komitetą, kurio tikslas buvo suformuoti mokymo grupes iš skirtingų pakopų studentų, kad pažengę vyresni studentai galėtų instruktuoti pradedan- čiuosius. Tomis sunkiomis dienomis visi studentai studijavo Toros prievoles, kaip

elgtis kritiškose situacijose, koks ir buvo komunistų viešpatavimo laikotarpis. Jie mintinai išmokdavo ištisus šiai temai skirtus Talmudo fragmentus, kad galėtų jais vadovautis, jei priešai uždraus studijas.

O sovietinis režimas nesiliovė juos kankinęs. Per Pesachą, kai studentai, kaip įprasta, išvažiavo šventei į namus, sovietinės valdžios atstovai uždraudė Telšių gyventojams išnuomoti kambarius grįžtantiems ješivos studentams teigdami, kad kambarių prireiks raudonarmiečiams.

Ješivos vadovybė šiam piktybiškam užmojui nepasidavė. Suvokę, kad Telšiuose ješivai niekaip nepavyks įsikurti, jie nusprendė padalyti ješivą į penkis padalinius ir juos įkurdinti penkiuose miesteliuose: Telšiuose, Tryškiuose, Ylakiuose, Papilėje ir Šiluvoje. Padaliniais vadovavo vyresnieji studentai. Rabis Abraomas-Izaokas Blochas liko Telšiuose, bet pirmosios pakopos direktorius rabis Izraelis Ordmanas važinėjo po visus filialus ir dėstė juose halachos pamokas, o rabis Zalmanas Blochas tokiu pat būdu dėstė religinės filosofijos pamokas. Daugiausia buvo mokomasi apie mirtinų pavojų ir kankinystės dėl Dievo atvejus.

Kaip bebūtų, ješivos vadovybė buvo pasiryžusi beatodairiškai kovoti savo šventą kovą, ir studentų mokslai tęsėsi, kad ir nepalankiausiomis sąlygomis: slapčia, esant dideliam pavojui, kad koks nors skundikas informuos valdžią apie šias studijas. Šiais sunkiais laikais rabį A.-I. Blochą labai palaikė jo brolis rabis Zalmanas Blochas ir svainis rabis Avneris Oklianskis, kaip ir visa ješivos vadovybė.

Dar 1940 m. rugsėjo mėn. ješivos vadovai nusprendė, kad du dvasiniai prižiūrėtojai, palaimintojo atminimo rabiai Elijas-Meiras Blochas ir Chaimas-Mordechajus Kacas, turi išvažiuoti į JAV. Išvykdami jie liūdėjo, nors net negalėjo įsivaizduoti Europos žydams lemto košmaro. Gaonas rabis E.-M. Blochas Telšiuose paliko žmoną ir keturis vaikus, gaonas rabis Kacas – žmoną ir dešimt vaikų. Išvažiuoti iš Lietuvos nebuvo lengva: valdžia ilgą laiką jiems sugalvodavo vis naujų kliūčių, bet galų gale leido palikti šalį. Jie buvo tarp paskutiniųjų, kuriems pavyko ištrūkti iš komunistinės šalies prieš galutinai užsidarant jos vartams.

Ješiva tęsė savo pagrindinį egzistavimą nuo 1941 m. balandžio 28 d. iki birželio 20 d., kada į Lietuvą įsiveržė žudikiška nacių kariuomenė ir prasidėjo žydų naikinimas. Nacių okupacija išprovokavo blogiausius vietinius elementus, ir trečiadienį, birželio 25 d., chuliganai organizavo Telšiuose pogromą.

Ketvirtadienį, birželio 26 d., miesto rabinas A.-I. Blochas žvelgdamas pro langą pamatė, kaip vokiečių kariškiai varo žydų koloną netoli Telšių esančio Rainių kaimo kryptimi. Paaiškėjo, kad vokiečiai pagavo visus, ką rado gatvėse, nuvedė į policijos kiemą, patikrino, surašė ir nuvarė į Rainius. Tarp šių žmonių buvo ir rabio Blocho sūnus Eliezeris.

Ši „procesija“ šokiravo rabį Blochą. Jis surengė deputaciją pas vyskupą su prašymu užtarti areštuotuosius, tačiau tai nedavė rezultatų. Vakare namie neuždegė šviesos, rabinas ir jo šeima sėdėjo koridoriuje degant vienintelei žvakei. Tą vakarą sielvartas neleido rabiui Blochui studijuoti, jis pasikvietė savo dukrą ir tyliai aiškino jai Talmudą, kad nusiramintų ir susikauptų.

Penktadienio vakarą į rabino namus įžengė esesininkai ir išvarė visą šeimą lauk. Ten jie pamatė didelę Telšių žydų minią, o joje – ir rabį Zalmaną Blochą su šeima. Aplinkui stovėjo vokiečiai, jie šaipėsi iš žydų, fotografavo. Rabio A.-I. Blocho neatstūmė nelaimingųjų raudos ir neišgąsdino sargybiniai. Jis ramiai kreipėsi į žmones ragindamas atgailauti ir priimti dangaus valią. Tokia dvasios didybė paveikė net vokiečius, kurie nustojo juoktis.

Po to vokiečiai pareikalavo, kad atsirastų savanoris perteikti žydams okupantų reikalavimus. Rabinas pasisiūlė tai padaryti. Vokiečiai apkaltino žydus bendradarbiavimu su pasitraukusiais komunistais ir susakė dar daug išgalvotų „nuodėmių“. Rabinas ryžtingai atmetė visus šiuos kaltinimus ir prašė, kad ir kiti žmonės pritartų priesaikai dėl žydų nekaltumo. Po to tęsė pamokslavimą siekdamas paguoti bendruomenę.

Visi žydai buvo nuvesti prie ežero ir apsupti ginkluotų kariškių. Buvo aišku, kad ateina pabaiga. Vokiečiai iškvietė rabiną ir jam pranešė, kad bus vykdomi naujo ginklo bandymai ir kad nereikia baimintis pasigirsiančių sproгимų. Rabinas, grįžęs prie minios, trumpai pasitarė su keliais žmonėmis, ir jie nusprendė visiems paskleisti tokią žinią: esame mirtiname pavojuje, neturime šansų išsigelbėti, vienintelis dalykas, kurį galim padaryti, tai gilus atgailavimas, malda bei pagalba vienas kitam, kol dar turim laiko. Grįžkime prie dangaus Tėvo ir priimkime tris pagrindinius jo įsakus: šabo, *kašruto*⁷⁶ ir šeimos tyrumo taisyklių laikymosi. Visi su juo sutiko (nors, deja, vėliau atsirado jaunuolių, nesugebėjusių sutramdyti alkio kančių ir dėl to valgiusių nekošerinį maistą).

Jau atėjo šabo vakaras, ir rabinas kvietė deramai pasitikti šabą. Visi, nuo suaugusių iki vaikų, pasinėrė į tyrą malda, išreiškiančią meilę ir artumą Dievui – meldėsi, kaip niekada iki tol gyvenime nesimeldė.

Vokiečiai vėl pašaukė rabiną ir per jį perdavė, kad moterys ir vaikai gali grįžti namo, o vyrai turi likti. Pačiam rabinui su šeima taip pat buvo leista grįžti, tačiau jis atsisakė. Po to visus vyrus nuvedė į Rainius ir ten tris savaites kankino sunkiais darbais.

Liepos 14 d. darbo stovykloje pasirodė iki pusės nuogas gestapininkas, rankoje laikantis kardą. Jis surinko vyrus ir žudikiškai šaltai ir ramiai jiems pareiškė, kad tai jų paskutinė gyvenimo diena. Vyrus surikiavo eilėmis, ir išgamos ėmė iš jų tyčiotis. Jie buvo verčiami bėgti ir lenktis, vėl bėgti ir vėl lenktis, be pertraukų ir be gailėsčio. Rabiai Abraomas-Izaokas ir Zalmanas Blochai, nors jų pačių jėgos buvo visai išsekusios, stengėsi padėti rabiui Abraomui-Mozei Kaplanui, senyvam ir nusilpusiam rabio Z. Blocho uošviui, bėgdami laikė jį už rankų, kad tik nepatektų į žudikų letenas. Po šio žeminančio „spektaklio“ visas apdulkėjęs rabis A.-I. Blochas užėjo į savo baraką, pakėlė rankas viršun ir tarė: „Pasaulio valdove, esi gailėstingas, kaip ir Tavo veiksmai“. Po to be jėgų atsigulė ant grindų ir paprašė, kad dukra jam tyliai skaitytų Maimonido įstatymus dėl kankinystės Dievo vardu.

⁷⁶ kašrutas (heb. *kashrut* – tinkamumas) – ritualinis objektų ir maisto švarumas bei ritualinio švarumo palaikymo principai – red. past.

Tą pačią dieną jis atidavė visą savo „turtą“ – visus dar auksiniais ramiais laikais pradėtus rašyti Toros ir Talmudo komentarus, nes prieš mirtį norėjo likti švarus ir laisvas nuo bet kokių žemiškų dalykų.

Juodą liepos 15 dieną įvyko siaubingos, žiaurių kančių lydimos visų Telšių žydų žudynės. Tarp nekaltai žuvusių buvo rabis Abraomas-Izaokas Blochas, o kartu su juo žuvo visa Telšių ješivos ir mechinos vadovybė, visi dėstytojai bei rabinų kolelio vyrai.

Tą dieną apie 5 val. ryto į rabio Blocho baraką atėjo keturi sargybiniai ir liepė jam ir kitiems vyrams eiti „į darbus“. Ir iš tiesų, tai buvo tikras darbas – aukščiausias tarnystės Dievui laipsnis – atiduoti už Jį savo gyvybę. Pirmoje pasmerktųjų eilėje žingsniavo rabiai Zalmanas Blochas, Izraelis Ordmanas ir Izaokas iš Tukumso. Šiame paskutiniame kelyje jie norėjo palaikyti rabį A.-I. Blochą ir jam paduoti šiek tiek maisto, tačiau jis paprašė tik trupučio vandens ritualiniam rankų apiplovimui.

Po kelių minučių pasigirdo šūviai. Košmariškoms žudynėms prasidėjus saulė užsitraukė sunkiais debesimis, griaudėjo ir žaibavo, ėmė smarkiai lyti. Žudikai liovėsi šaudę ir sugrąžino likusius gyvus į barakus iki kitos dienos. Tarp jų buvo vienas iš rabio A.-I. Blocho mokinių, kuris paliudijo, kad pastarasis žuvo nuo pačio pirmo šūvio.

Rugpjūčio 30 d. Gerulių kaime žudikai sunaikino ir moteris bei vaikus. Dievas atkeršys už nekaltųjų kraują.⁷⁷

Telšių ješivos studentai, kurie buvo grįžę į savo namus, žuvo kartu su savo šeimomis. Tik mažai 16-os žmonių grupei pavyko pabėgti į Sovietų Sąjungą ir apsigyventi Bečevos miestelyje netoli Kirovo. Ši grupė ir dar keli pavieniai studentai – tai buvo viskas, kas liko iš ješivos, pražuvusios karo gaisre – žiežirba, kuri vis dar skleidė šviesą. Dienos metu jie dirbo bet kokią fizinę darbą, kurio galėjo gauti, o naktimis kartu mokėsi Toros. Jie turėjo labai mažai knygų ir jas brangino kaip didžiulį lobį. Aštuoni grupės nariai mirė nuo ligų ir iš bado, iš likusių aštuonių keli persikėlė į Izraelį, dar keli – į Ameriką. Tarp pastarųjų – garsūs rabinai Chaimas Šteinas ir Izaokas Auzbandas, prisijungę prie šventojo Telšių ješivos Klivlende darbo, o taip pat rabinai Meiras-Zeligas Manas ir Natanas-Cvi Baronas.

77 Žr. dar mėnraštį „Jokūbo namai“ [heb.], Jeruzalė, 1961 m. tamuzo mėn., p. 16.

Telšių gyvenimas⁷⁸

Uždarius įžymią Valažino ješivą, Telšių ješiva liko didžiausia Lietuvoje – jos keliu ėmė eiti daugelis kitų, nes suprato, kad atėjo laikas reformoms ir esminiams pakeitimams.

Mokymo srityje Telšių ješiva įvedė daug naujovių, daugelis ja sekė tiesiog akiai. Ir ne tik dėl Telšių ješivos mokymo principų, kurių dvasinių pagrindą sudarė ne kiekybinis, o kokybinis principas, ne paviršutiniška erudicija, o suvokimo gelmė ir gebėjimas analizuoti ir jų pritaikymo būdas. Daugybė Toros mokymo centrų pritaikydavo šį mokymo principą.

Klasikinės knygos – tokios, kaip *Ketsot Hachoshen*, *Shev Shematata* (heb. Septyni fragmentai)⁷⁹ bei *Netivot Hamishpat* (heb. Teismo keliai)⁸⁰ – buvo Telšių ješivos pamatas ir nuo tada tapo daugybės ješivų, kurios savo metodus kildino „iš Telšių“, dvasinių diskusijų „duona ir vynu“.

Ir pamokų atžvilgiu Telšių ješiva ėmėsi naujovių. Anksčiau ješivose buvo įprasta, kad visi mokiniai susirenka po vienu stogu ir klausosi ješivos vadovo paskaitos. Tačiau toks metodas neatspindėjo, ar jauni mokiniai sugeba pasiekti daug vyresnio vadovo suvokimo ir analizės lygį – vienas metodas negalėjo tikti visiems. Todėl Telšių ješiva nusprendė pakeisti tokią sistemą ir paskirstė mokinius pagal amžių į skirtingas klases ir grupes, kurios skyrėsi dėstymo lygiu. Telšių ješivoje buvo penkios klasės, kiekvienai jų buvo paskirtas vadovas, kuris viską darydavo petyš į petį drauge su mokiniais.

Telšių ješivos naujovės anuo metu buvo daugiau nei pažangios. Pavyzdžiui, ješivoje buvo mokinių „privaloma tarnyba“, kuria vadovaujantis jos dalyviai turėjo steigti mažesnes ješivas miesteliuose. Ješivos mokiniai tą darydavo „savanoriškai“, bet tai buvo pusės metų prievolė – reikėdavo surinkti mokinius ir kurti ješivas, kurias baigę mokiniai patys taps jų vadovais. Užbaigęs savo misiją toks „vadovas“ sugrįš į Telšius tolesniems mokslams, o jį pakeis moksladraugis. Telšių ješivos gyvavimo laikotarpiu jos mokiniai įkūrė dešimtis mažų ješivų, kurios patraukė šimtus vaikų eiti Toros ir žydiškumo keliu.

Taip pat mokiniai „išeidavo į žmones“ – mokyti jų, kad „Visagalio darbai – tai halacha“. Dalis mokinių šitaip atrasdavo savo iškalbos dovaną, o kai kurie jų pasiekė neregėtų aukštumų retorikos srityje.

Nevengdavo Telšių ješiva ir verslo. Rabinas Juozapas-Leibas Blochas ragino mokinius imtis „veiksmų ir darbų“. Be to, jis įsteigė Telšiuose ir už jų ribų pagalbinį mokymo namų tinklą, kurį savo jėgomis ir žiniomis rėmė ješivos mokiniai, nukreipdami kitus eiti judaizmo keliu.

78 Pagal jo knygą „Pavyzdys savo kartai“ (heb.), Jeruzalė, 1970.

79 Kaip ir aukščiau minėtos *Ketsot Hachoshen* knygos, šio žydų religinei teisei skirto veikalo autorius – Arjė-Leibas Hakohenas Heleris – red. past.

80 Autorius – Jokūbas Lorberbaumas (1760–1832) – red. past.

Telšių ješivoje buvo tarybos, kurių narius rinkdavo iš mokinių. Labai aktyvi buvo švenčių rengimo taryba. Vietoj to, kad grupė berniukų nuspręstų, kada šokti, o kada mušti būgną, buvo rūpinamasi, kad kiekviena šventė neapsieitų be ješivos vadovybės autoriteto. Šitaip buvo siekiama dviejų tikslų – vadovybė būdavo deramai pagerbiama, o mokiniai per švenčių tarybą iš vadovybės gaudavo pinigų. Vadovybė ypatingai rūpindavosi skirti pakankamai pinigų pagrindiniam *Sukoto*⁸¹ ritualui – *Simchat beyt hashoeva*.⁸² Per aštuonias Sukoto dienas švenčiama buvo kasdieną. Vieną iš dienų vykdavo pagrindinė šventė, kurioje dalyvaudavo visa ješivos vadovybė ir daug vietos gyventojų. Rabinas Eliezeris Gordonas buvo centrinė šventės figūra: jo garbei, jam einant iš namų į ješivą, vietos gyventojai uždegdavo deglus.

Buvo ir kitos tarybos: Apgyvendinimo taryba, kuri rūpindavosi naujų mokinių gerove ir net nustatydavo nuomos mokestį, Pamokų ruošos taryba, kuri atsakydavo už tai, kad klasėse būtų paruošta ir sutvarkyta bei padalyta mokiniams ješivos vadovų paskaitų medžiaga. Sveikatos taryba ne tik rūpinosi mokinių sveikata vietoje, bet ir palaikė ryšį su gydytojais ir ligoninėmis. Dvasinės pagalbos tarybos tikslas buvo pasirūpinti, kad kiekvienas mokiny susitiktų akis į akį su ješivos vadovais bent tris kartus per tam tikrą laiką. Pakilimo prie Toros⁸³ tarybos užduotis buvo laiduoti lygiateisišką mokinių pakilimą prie Toros per šabus ir šiokiadieniais.

Ješivoje veikė ir sava *Gmilut chasadim* – beprocentinių paskolų suteikimo mokiniams sistema.

Visoms išvardytoms taryboms vadovavo Centrinė Taryba, kurią rinkdavo visi mokiniai ir kuri suformuodavo kitas tarybas.

Nepaisant to, kad gyvenimą ješivoje lėmė griežtos kasdienės taisyklės ir suvaržymai, tam tikrose srityse mokiniams būdavo suteikiama daugiau laisvės, buvo sudaromos sąlygos vystyti jų kūrybai ir veiklai už ješivos ribų.

Mokinių entuziazmas, kuris prislopdavo ilgais žiemos mėnesiais, iš naujo prasiiverždavo pavasariop, ypatingai *Purimo*⁸⁴ laikotarpiu. Ješivos mokiniai nesėdėdavo sudėję rankų. „Laikas Torai atskirai ir laikas šventei – atskirai,“ – svarstydamo jie ir sugalvodavo įvairiausių pasilinksminimų. Humoro jausmo turintiems mokiniams tai buvo ilgai laukta proga: jie persirenginėdavo, linksmino ir linksmindavosi, krėtė pokštus.

- 81 Sukotas – savaitę trunkanti šventė Biblijoje aprašytam žydų klajojimui po dykumą išsivadavus iš Egipto nelaisvės paminėti – red. past.
- 82 Iškilmės, skirtos priminti Sukoto šventimą Jeruzalės Šventykloje iki jos nugriovimo – red. past.
- 83 Pakilimas prie Toros – teisė viešai perskaityti savaitinį Toros fragmentą sinagogoje. Ji suteikiama ypač bendruomenei nusipelnusiems nariams, pažangiems mokiniams, narių ypatingomis gyvenimo progomis (pvz., sūnaus gimimas) ir kt. – red. past.
- 84 Purimas – pavasario šventė, mininti žydų bendruomenės išsigelbėjimą; šventės pagrindą sudaro biblinės Esteros knygos įvykiai – red. past.

Tam netrukde ir ješivos vadovas rabis Eliezeris. Jis ir pats mielai dalyvaudavo tokiuose pasilinksminimuose ir pokštaudavo. Vieną kartą, kai ješivos salė buvo pilna besilinksminančių mokinių, jis pakilo ant scenos ir mėgindamas nutildyti triukšmaujančius, tarė: „Ša, ša, ša! Ei, mokiniai! Ei, mokiniai!“ Salėje įsivyravo tylą ir mokiniai netrukus išgirdo ješivos vadovo užmintą mįslę: „Kas iš Jūsų gali man atsakyti, – pradėjo rabis Eliezeris, – kaip šluojamas kambarys?“ Ilgai galvojo mokiniai, mėgindami įminti mįslę. Bet visi žinojo, kad mįslės esmė yra rabino išmintis ir humoras, bet niekas negalėjo prilygti jo įžvalgai, tad visi laukė atsakymo iš dvasinio vadovo lūpų. Po ilgos pauzės ir susimąsčiusiu žvilgsniu rabis Eliezeris visų mokinių juokui tarė: „Su šluota“.

Ješivoje buvo laikomasi tvarkos ir drausmės. Tik retkarčiais nepaklusnesni sudrumsdavo tvarką, ir tai, anot ješivos vadovo gaono rabino Eliezerio Gordono – rabio Leizerio, kaip jį vadindavo mokiniai, – „vardan dangaus“, t. y. labai svarbiais sumetimais. Bet buvo ir kitokių drausmės pažeidimo priežasčių.

Pavyzdžiui, Rusijos parlamento – Dūmos įsikūrimo metu pasklido idėja, kad ir „ješivoje reikia surengti rinkimus ir išrinkti parlamentą“. Kadangi šios idėjos ješivos vadovybė neparėmė, mokiniai sukėlė neramumus ir trikdė ješivos darbą. Bet ir tuo metu ješivos vadovas žinojo, kaip nuraminti tvarkos drumstėjus. Kai ješivoje apsilankė tvirti vyrai mėsininkai, kurie buvo rabino Eliezerio draugai, ir pasiūlė pagalbą, įvedant tvarką, rabinas jiems atsakė: „Ješivos mokiniai žino, kaip mokytis – jie turi teisę išreikšti savo nuomonę. Ne jums kištis į ješivos reikalus!“

Iš išorės ješivos pastatas buvo didelis, su aukštais stiklo langais. Viduje buvo įspūdinga ir graži salė. Į klases reikėjo leisti žemyn, tarsi į rūšį, pamokos vykdavo pamainomis dėl tinkamų patalpų trūkumo. Didžiojoje ješivos salėje suolai buvo sustatyti eilėmis po tris kiekvienoje su dviem praėjimais – išilgai ir skersai. Kairėje aron kodešo pusėje sėdėjo rabinas Eliezeris, iš abiejų pusių – kiti vadovai. Prižiūrėtojai stovėdavo praėjimų pradžioje.

Naktį mokydavosi spingsulių šviesoje, kiek vėliau buvo įrengtos elektrinės „Lux“ lempos, kurias padovanojo barzdotas studentas iš Maskvos Persicas – jis buvo žinomas kaip visų dorybių besilaikantis Toros žinovas.

Ješivos dienotvarkė buvo ganėtinai glausta. Saulės patekėjimo malda (*šacharit*) – aštuntą valandą. Pirmoji pamoka – nuo dešimtos valandos iki pusės trijų po pietų. Dviejų valandų pietų pertrauka, o nuo pusės penkių iki pusės dešimtos vakaro antroji pamokų dalis. Kiek vėliau pusvalandis būdavo skiriamas tikybos pamokoms, kurioms buvo skiriamos populiariausios knygos: *Chovot Halevavot*, *Shaare teshuva* (heb. Atgailos vartai)⁸⁵ ir *Orchot tsadikim* (heb. Teisuolių keliai).⁸⁶ Po vakarinės maldos mokiniai sėdėdavo iki nakties, išsiskirstę po savo kambarius.

Rabinas Eliezeris Gordonas ėjo ir miesto rabino pareigas, todėl jis rūpindavosi ir miesto poreikiais. Jo dėka parduotuvėse buvo įrengtos tikslios svarstyklės, jis prižiūrėjo skerdikų darbą. Ne kartą jis rūpinosi ir socialinėmis problemomis. Jis

85 XIII a. Ispanijos autoriaus Jonos Gerondi etikos knyga – red. past.

86 XIX a. Italijos autoriaus Mozės-Chaimo Lucato etikos knyga – red. past.

„Tarp popietinės ir vakarinės maldos“.
Mėsininkas Geršonas ir sinagogos prižiūrėtojas
Šolemas klausosi pamokslininko kalbos

įsteigė Telšių miesto gaisrininkų draugiją – miestelyje dažnai kildavo gaisrai, nes didesnė namų dalis buvo mediniai.

Kitas įžymus rabino Eliezerio potvarkis draudė naktinį darbą macų kepyklose, vadovaujantis tuo, kad macai turi būti košeriniai. Bet pažinoję rabiną Eliezerį žinojo tikrąją tokio potvarkio priežastį – miestelio turtingieji išnaudodavo nepasiturinčių žmonių moteris sunkiam naktiniam darbui. Todėl rabis Eliezeris nutraukė šią gėdingą tradiciją, pasitelkęs religinį paaiškinimą.

Telšių miestas yra vienas iš seniausių to regiono miestų Lietuvoje. Jis minimas istoriniuose šaltiniuose jau 1320 metais. Visos miesto švietimo įstaigos buvo Torą išpažįstančių žinioje – pradedant nuo gimnazijos ir baigiant rabino Juozapo-Leibo Blocho įkurta mokytojų seminarija.

Prieš antrąjį pasaulinį karą Telšiuose gyveno 4 000 žydų. Miestelyje buvo žydų ligoninė, žydų liaudies bankas. Be įžymiosios Telšių ješivos, miestelyje buvo ir pradinė berniukų ješiva, kurioje mokėsi 150 vaikų. Jai vadovavo rabinas Avneris Oklianskis, vėliau paskirtas Sedos rabinu. Vėliau jį pakeitė rabinas Efraimas-Pinchasas Helfanas.

Skirtingais laikais miesto rabinai buvo: gaonas rabinas Zeevas-Volfas Lipkinas (rabino Izraelio Salanterio tėvas), rabinas Juozapas [Reizinas], knygų *Porat Yosef* ir *Edut bihosef* (heb. Liudijimas apie Juozapą) autorius (vėliau Slanymo rabinas), rabinas Eliezeris Gordonas, jo žentas rabinas Juozapas-Leibas Blochas, jo sūnus, paskutinis Telšių rabinas Abraomas-Izaokas Blochas, žuvęs per Holokaustą.⁸⁷

Telšiuose gyveno įvairių pažiūrų žydai: revizionistai, socialistai, sionistai. Jie rinkdavosi į mitingus ir propagavo savo idėjas. Politinė propaganda ypatingai sustiprėjo po revoliucijos Rusijoje ir Kišiniovo pogromo. Kartą miestelį su paskaitomis aplankė verslininkas ir rašytojas Lackis (Bertoldi), miestelyje apie „žydo

87 Jis buvo nužudytas drauge su kitais apylinkės žydais. Paskutinėmis gyvenimo akimirkomis jis ramino tėvynainius, o jo paskutinis prašymas buvo vandens stiklinė, kad galėtų apiplauti rankas, kad pasitiktų Dievą švarus. Jo prašymas buvo patenkintas, jis mirė ištaraęs paskutinį maldos *Shma Israel* žodį.

darbininko ir žydų tautos padėtį egzilėje“ pasisakydavo ir įvairūs darbininkų vadai. Populiarus miestelyje buvo ir laikraštis *Der nayer veg* (jid. Naujasis kelias), kuriame skelbdavo diskusijas apie žydų gyvenimo anomalijas ir jų panaikinimą per nuosavos teritorijos, valdomos socializmo dvasia, įsteigimą. Į visa tai būdavo įtraukiami ir ješivos mokiniai, kurie iš pradžių ateidavo tik iš smalsumo, bet ilgainiui tai darė jiems įtaką ir keitė pažiūras. Mirus Teodorui Hercliui ješivos mokiniai inicijavo didžiojoje sinagogoje *El male rachamim* maldą⁸⁸. Šis žingsnis ješivoje sukėlė aistringų ginčų bangą.

Ješivos vadovybė iš mokinių tarpo įsteigė savotišką „slaptą policiją“, kuri pranešdavo vadovybei apie žalingą literatūrą, kurią rasdavo pas mokinius, arba apie netinkamą mokinių elgesį.

Buvo metas, kai net mokinys Josis Kuliškis buvo medžiojamas tos policijos, paskleidusios gandą, kad jam įtaką daro Rusijos revoliucija ir kad jam susisukęs protas nuo vieno didžiausių to meto autoritetų žydo Leono Trockio kalbų. Bet smalsus jaunuolis viso labo domėjosi revoliucija tiek, kiek ji buvo įdomi visuomeniniu ekonominiu požiūriu. Tas domėjimasis nekludė jam išlikti ištikimam ješivos ir Toros principams.

Ne visada ješivos vadovybės mėginimai apsaugoti mokinius nuo svetimų įtakos būdavo sėkmingi. Tačiau faktas, kad tuo laikotarpiu nemažai ješivos auklėtinių atsidūrė už jos ribų, nes nebuvo ištikimi Izraelio tikėjimui. Viena iš priežasčių buvo ta, kad mokiniai, kurie nesugebėjo parodyti ištikimybės tikėjimui, būdavo šalinami iš ješivos.

Jaunesnysis Josio (Juozapo-Saliamono) brolis Šmarja kartą paklausė šeimos draugo rabio Elchanano Vasermano, kuris mokėsi Telšių ješivoje anksčiau, kokia yra priežastis, kad ješivą palieka tiek daug mokinių?

Rabis Elchananas atsakė: „Aš tau nurodysiu priežastį. Telšių ješiva primena godų turtuolį, kuris pasisiuvo sau kostiumą. Jis paklausė savęs: „O kam man tokios plačios rankovės? Geriau susiaurinsiu, kad priglustų prie rankų ir šitaip sutaupyčiau daug brangios medžiagos. Kam mano švarkui reikalingi tokie dideli atlapai? Geriau sutrumpinsiu ir susikišiu už diržo“. „Bet pamiršo godusis turtuolis, kad susitrumpino ir susiaurino rankoves, ištiesė rankas, kad sutrumpintų ir atlapus, ir taip suplėšė visą kostiumą į skutus. Taip ir Telšių ješivoje – griežti vadovybės reikalavimai ir geležinė drausmė skatina mokinius ieškoti išeities ir trauktis, bet kitaip ješivos vadovybė negali elgtis,“ – baigė rabis Elchananas.

Mano studijų metai Telšių ješivoje (1904–1908)

Rabis
prof. Simcha
Asafas

Kai man sukako dvylika, išvažiavau iš mane be galo mylėjusių tėvų namų mokyti į Slucką, kurį nuo mūsų miestelio skyrė apie 40 km. Apsigyvenau pas vieną mūsų giminę – reformuoto chederio mokytoją. Tėvai man dosniai siuntė maistą su vežikais, dukart per savaitę važiavusiais į Slucką, ir tiek, kad jo užtekdamo ne vien man, bet ir sūnų neturėjusiems būsto šeimininkams. Mano giminaitis buvo sionistinių pažiūrų ir kartais, kai į miestą atvažiudavo sionistų veikėjai, pasiimdavo ir mane paklausti jų kalbų. Atsimenu, kad buvau kartu su juo viename susitikime, kuriame Slucko padalinys klausėsi svarbios sionistų sąjūdžio institucijos – Minsko tarybos – veiklos ataskaitos.

Nenorėjau likti mokyti Slucke. Kaip tik tada sužinojau apie garsiąją Telšių ješivą, ir ši žinia mane pakerėjo, pradėjau svajoti apie mokslus joje. Bet dėl mano silpnos sveikatos tėvai niekaip nesutiko, kad išvažiuočiau už 700 km nuo namų, ir kalbino pereiti į kokią nors artimesnę ješivą, pavyzdžiui, Myriaus ar Naugarduko. Tačiau užsispyriau, kad jei jau mokysiuosi ješivoje, tai tik Telšių. Susitarti nepavyko, tad dvejiems metams likau namuose. Galiausiai tėvai įsitikino, kad gimtajame miestelyje man reikalingas išsilavinimo lygis yra nepasiekiamas, ir sutiko mane išleisti į tolimą Telšių ješivą.

Mano tėviškė, Liubanės⁸⁹ miestelis, iš aplinkinių miestelių išsiskyrė savo gyventojų didele meile Torai. Didelė jaunimo dalis studijavo įvairiose artimesnėse ir kiek tolimesnėse ješivose, tačiau iki manęs joks Liubanės jaunuolis nestudijavo Telšiuose. Ilgą kelią turėjau įveikti vienas, tėvas palydėjo mane tik iki stoties. Ji buvo už 40 km, o traukiniu važiavau pirmą kartą gyvenime. Važiavau per Minską ir Vilnių, kol nukeliau iki savo svajonių miesto. Geležinkelis nesiekė Telšių, turėjau išlipti Muravjove, arba lietuviškai – Mažeikiuose, o iš ten – diližanu į Telšius per Sedą.

Atvykęs pirmiausia turėjau pasirinkti gyvenamąją vietą. Nuėjau į ješivą paklausti, kur ieškoti būsto, ir sužinojau, kad egzistuoja speciali ješivos studentų taryba, vadinama „Apgyvendinimo taryba“, ir kiekvienas atvažiavęs studentas gali kreiptis į ją ir gauti laisvų kambarių sąrašą. Prie kiekvieno kambario buvo pažymėta tarybos nustatyta nuomos kaina, kurios šeimininkai negalėjo viršyti. Ješivai turint apie 300 studentų, miestelėnai iš jų gaudavo nemažas pajamas, juk tarp jų buvo ir kilusių iš pasiturinčių šeimų. Taryba buvo įsteigta, kad apsaugotų studentus nuo išnaudojimo. Negana to, taryba prižiūrėjo, kad šeimininkai, tiksliau, šeimininkės, su nuomininkais elgtųsi pagarbiai, palaikytų švarą bei netriukšmautų, idant netrukdytų jų savarankiškų mokslų ir poilsio. Jie gaudavo maisto į savo

89 Miestelis Baltarusijoje – red. past.

kambarius, o taryba stebėjo ir maisto kainas. Jei nuomininkas kažkuo skundėsi ir skundas buvo pripažintas teisingu, taryba siuntė savininkams įspėjimąjį laišką, o situacijai nepagerėjus, perkeldavo studentą į kitą butą, o savininkams nebesiūlydavo kitų nuomininkų. Tarybos rūpesčiu radau kambarį ješivos tarnautojo bute. Su manimi kambaryje apsigyveno studentas iš Kuršo, iš Sasmakeno miestelio⁹⁰. Šiame kambaryje gyvenau pusantrų metų.

Kai įsikūriau, turėjau prisistatyti ješivos vadovui – žymiausiajam rabiui Eliezeriui Gordonui, kuris turėjo patikrinti mano žinias arba pavesti tai padaryti kitam ješivos vadovui.

Kai tik atvykau į Telšius, o tai buvo po Sukoto šventės⁹¹, man buvo 15-a, ir aš gerai išmaniau kelis Talmudo traktatus iš skyrių „Moterys“ ir „Materialinė žala“, mokėjau savarankiškai išstudijuoti tekstinę problemą pasitelkdamas Toseftą⁹², pakankamai orientavausi Biblijos tekste ir žydų istorijoje. Be viduramžio knygų, skirtų žydų istorijai, tokių kaip „Yosipono knyga“⁹³, Abraomo ibn Daudo „Tradicijos knyga“⁹⁴, Abraomo Zakuto „Genealogijos knyga“⁹⁵, „Tradicijos grandinė“⁹⁶, „Dovydo atžalos“⁹⁷ ir panašių, buvau jau perskaitęs Šaulio-Pinchaso Rabinovičiaus išverstos Heinricho Greco „Žydų istorijos“ 4–8 tomus⁹⁸. Tiesa, Biblijos ir žydų istorijos žinios ješivos vadovų akimis neturėjo ypatingos vertės: kiekvienas pretendentas į studentus buvo vertindamas išimtinai pagal Talmudo žinias ir suvokimą.

Telšių ješivoje vyravo ypatinga, su kitomis to laiko ješivomis nepalyginama tvarka. Ješiva turėjo penkias „klases“, arba lygmenis (vadinamus *shiurim*), ir kiekvienas naujokas buvo paskiriamas į tam tikrą, jo žinių lygį atitinkančią klasę. Kiekvienoje buvo mokomasi po tris semestrus, t. y. pusantrų metų, nors ypač talentingi pereidavo į aukštesnį lygį jau po metų, o kai kurie, atvirksčiai, vienoje klasėje praleisdavo 4–5 semestrus. Jei naujokas būdavo pripažintas nepasirengęs nė pirmai klasei, jis negalėjo klausytis ješivos vadovų pamokų, o turėjo rasti privatų mentorių tarp vyresnių studentų ir su juo po kelias valandas per dieną ruoštis pirmam lygmeniui. Vyresniems (ketvirto–penkto lygmens) studentams tai buvo šioks toks uždarbis. Šie nepriimti kandidatai buvo vadinami „išoriukais“, kaip kad senovėje išorės klausytojai Babilono akademijose, tačiau jie vis dėlto priklausė ješivos bendruomenei ir mokėsi jos patalpose. Pirmuose keturiuose lygmenyse dėstė ješivos vadovai – garsūs talmudistai: palaimintojo atminimo rabiai Simonas Škopas, Juozapas-Leibas Blochas, o vėliau – Chaimas Rabinovičius.

90 Sassmacken, dab. Valdemarpilsas (Valdemārpils), Latvija – red. past.

91 1904 spalio mėn.

92 Tosefta (heb. Papildymas) – suvienytas kelių autorių Talmudo komentaras, sukurtas XII a. Prancūzijoje – red. past.

93 Anoniminė knyga, sukurta Italijoje X a. – red. past.

94 XIII a. – red. past.

95 XVI a. – red. past.

96 Autorius Gedalija ben Juozapas Jachja (XVI a.) – red. past.

97 Autorius Dovydas Ganzas (XVII a.) – red. past.

98 Iš vokiečių k. į hebrajų; XIX a. – red. past.

Penktai klasei dėstė rabis Eliezeris Gordonas, kuris ėjo ir miesto rabino pareigas. Jo paskaitos taip ir buvo vadinamos – „rabino pamokos“. Tik kiekvieno semestro pradžioje rabis Gordonas dėstė atidarymo pamoką visai ješivai didelėje studijų salėje. Tačiau kelis kartus per semestrą jis dėstė dar kelias bendras pamokas – visų studentų nepaprastam džiaugsmui, nors ir ne kiekvienas gebėjo iki galo perprasti jo išmintį.

Kiekviena iš pirmų keturių klasių buvo padalyta į dvi grupes, dėstyto medžiaga abiem grupėms buvo nevienoda. Pirmą grupę sudarė 14–18 metų studentai, kitą – vyresni nei 17, jau patyrę Toros studijų sferoje. Tvarka buvo tokia: dėstytojas (vienas iš ješivos vadovų) skaitė savo paskaitą, kurioje pristatė vieną iš tuo metu studijuojamo Talmudo fragmento tekstinių problemų, antrai grupei. Kitą dieną tą pačią paskaitą, tik su detalesniais paaiškinimais ir kai kuriomis įžvalgomis, atsiradusiomis vakarykštės paskaitos aptarime, jis skaitė pirmai grupei. Ketvirto lygio studentams jis skaitė kitą, naują, paskaitą, o kitą dieną jos versiją – trečiam lygiui. Taigi, kiekvienas studentas girdėjo paskaitą, atitinkančią jo pakopą. Būdavo, kad per savaitę dėstytojas perskaitydavo dvi paskaitas, o konkretus studentas išklausedavo tik vieną. Svarbiausios buvo savarankiškos studijos. Dėstytojo pamoka nurodydavo tolesnių studijų kryptį bei skatino dar daugiau įsigilinti į tekstą.

Aukštesnėse klasėse studentų buvo kur kas mažiau, nei žemesnėse, juk tik ypač gabūs ir atsidavę pasiekdavo šį lygį ir galėjo klausytis „rabino pamokų“. Tokių būdavo 12–15. Daugiausia mokinių buvo antroje klasėje, nes į ją buvo priimami ne tik baigę pirmąją, bet ir nemažai naujų studentų. Čia buvo patys energingiausi ir giviausi jaunuoliai, po vienerių ar dvejų studijų metų jau įsitraukę į ješivos gyvenimą ir neretai aktyviai dalyvavę joje vykusiuose konfliktuose.

Ješivoje gyvenimas ėjo pagal nustatytą tvarką. Aštuntą ryto visi studentai turėjo atvykti į rytinę maldą, po to išsiskirstydavo, kad papusryčiautų savo butuose. Nuo dešimtos iki pusės trijų be pertraukos vyko studijos. Tada – dienos pamaldos ir pietūs. Pusę penkių visi studentai vėl buvo laukiami ješivoje, kur be pertraukos mokėsi iki pusės dešimtos. Po to dar pusvalandį kiekvienas individualiai studijavo musaro literatūrą: „Širdžių pareigas“, Jonos Gerondi „Atgailos vartus“, „Teisulių papročius“⁹⁹, Mozės Lucato „Teisiųjų kelius“ – konkretų veikalą galima buvo pasirinkti pačiam. Tiesa, kai kurie studentai beveik visą tą laiką išnaudodavo, kad daugiau pasimokytų Talmudo, ir mažiau kreipė dėmesį į musaro knygas. Dešimtą vyko vakarinės pamaldos, ir studentai ėjo namo. Tačiau patys stropiausiai dar savarankiškai mokėsi iki pirmos ar antros valandos nakties. Tai – žiemos tvarkaraštis, vasarą rytinę maldą ir studijas pradėdavo anksčiau.

Prižiūrėtojai palaikydavo tvirtą lankymo ir studijų drausmę, skatino studentus laikytis tvarkaraščio. Vienas jų pamaldų metu praeidavo pro visus suolus ir tikrino, kas neatėjo į maldą, ir nupiešdavo mažą apskritimą prie tokio studento

vardo savo užrašų knygutėje, kurioje jie visi buvo surašyti pagal jiems priskirtas sėdėjimo vietas. Taip pat tikrino ir studijų metu, pradedant 10 minučių nuo mokymo sesijos pradžios. Vyresnieji studentai – „veteranai“ – leisdavo sau ir pavėluoti, ir neateiti, rabiui Eliezeriui Gordonui net teko viename iš pamokslų juos už tai papeikti. Paprastai jis pradėdavo pamokslą nuo citatos iš savaitinio Toros fragmento, tad šiame pamoksle panaudojo citatą: „Jokūbas išvyko iš Beeršebos į Charaną“¹⁰⁰. Jis tęsė: „Raši komentuoja taip: Kai teisuolis yra mieste, jis tampa vietos pažiba, šlove ir pasididžiavimu. Kai išvyksta, šlovė ir didybė palieka miestą.“ [Toliau Toroje]: „Pasiekęs tam tikrą vietą sustojo nakvynei... ir atsigulė.“ Raši: „Atsigulė, bet nemiegojo, o studijavo Torą.“ „Taigi dabar, – sakė rabis Gordonas, – galite įsitikinti, kad mūsų protėvis Jokūbas studijavo Torą dieną naktį. Raši suskaičiuoja, kad Jokūbas šiame epizode buvo 66-rių. Senukas! Tačiau nenuilsdamas mokėsi. O į jį žiūrėję jaunieji galvojo: jei toks garbingas pagyvenęs žmogus, tiek jau išmokęs, vis dar mokosi naktimis, juolab mes taip turime daryti. Štai kodėl, Jokūbui išvykus iš Beeršebos, miestą paliko jo šlovė (teisuolio pavyzdys). O jūs, vyresnieji, savo elgesiu rodote prastą pavyzdį jaunesniems.“

Vis dėlto tarp studentų atsirasdavo nenuoramų, kuriems mažai rūpėjo prižiūrėtojo „apskritimai“ ir įspėjimai. Kartą vienas iš prižiūrėtojų, kuris vėliau tarnavo vienoje iš didelių Jeruzalės ješivų, sugalvojo „puikią priemonę“: už kiekvieną „apskritimą“ iš studento stipendijos išskaičiuoti tris kapeikas. Visi studentai labai supyko. Vieno iš jų visa mėnesio stipendija sudarė rublį ir dvidešimt kapeikų. Kiekvieno mėnesio pabaigoje tarnautojas išmokėdavo stipendiją kiekvienam studentui. Kai atėjo minėtas studentas, pasirodė, kad per mėnesį jis surinko 47 „apskritimus“ ir liko be pinigų. Tai sužinojęs jis atsakė: „Vadinasi, dar turiu iš savo kišenės gražinti 21 kapeiką.“ Ištraukė tą sumą ir padavė prižiūrėtojui. Tai sukėlė visų studentų protestą, jie pareikalavo atšaukti baudų sistemą bei atleisti prižiūrėtoją iš darbo. Studentai protestavo, kol jų reikalavimai buvo patenkinti.

Ješivoje dirbo du prižiūrėtojai: vyresnysis ir jam pavaldus, jų funkcijos skyrėsi. Jie buvo geri talmudistai ir dažniausiai prieš įsidarbindami ješivoje arba ją palikę ėjo rabinų pareigas. Ypač dažnai keitėsi vyresnieji prižiūrėtojai. Be šių savo pareigų, jie periodiškai pamokslavo studentams ar kvietė juos, po vieną ar grupelėmis, į etinius pokalbius savo namuose. Laikas nuo laiko studentai imdavo prieš kažką protestuoti, tada keisdavosi prižiūrėtojų požiūris į juos. Vyresnysis prižiūrėtojas buvo ješivos vadovybės narys, ir jo nuomonė galėjo būti ypač svarbi priimant strateginius sprendimus.

Pavaldaus prižiūrėtojo darbas buvo ne toks sudėtingas, nors realiai ne mažiau svarbus. Jis visada turėjo būti ješivoje pamaldų ar pamokų pradžioje, likti joje visą tą laiką, kol vyksta studijos, ir prižiūrėti tvarką bei pažymėti vėlavimus ir drausmės pažeidimus. Jis taip pat turėjo žinoti kiekvieno studento būdą ir atsiskaityti vadovybei už jų elgesį. Ilgus metus šias pareigas ėjo rabis Šabtajus Robelis, pats

100 Pr 28,10 – red. past.

buvęs ješivos studentas, kuris itin sąžiningai vykdė savo pareigas. Net ir tie studentai, kurie jam nesimpatizavo, gerbė jį už atsidavimą ješivai. Lyjant ar sningant, jis nė karto nepavėlavo, ir kiek pamenu, nepraleido nė vienos dienos dėl ligos.

Tačiau jis taip pat neišvengė studentų patyčių. Jis visada užimdavo tą pačią vietą prie rytinės sienos, veidu į eilėmis ant ilgų medinių suolų sėdinčius studentus, po šešis kiekviename suole. Šalia jo prie rytinės sienos ant tokių pačių medinių suolų sėdėjo vyresni studentai. Didžiausią laiko dalį jis praleisdavo studijuodamas Talmudą, bet periodiškai atsikeldavo ir prasiedavo tarp suolų. Vieną rytą jis atėjo prieš pamaldas ir aptiko, kad jo vieta suole išpjauta pjūklui, ir jis neturi kur atsisėsti. Iš abiejų pusės metro pločio skylės pusių kyšojo aštrios medžio atplaišos. O aš pats praėjus pusantr mėnesio po mano atvykimo į ješivą tapau kito įvykio liudininku. Tuo metu studentus buvo apėmęs didelis nerimas (apie jo priežastį papasakosiu vėliau). Per žiemos semestrą buvo priimta mokytis ir per šabo vakarą, nuo septynių iki pusės dešimt. Lubose prie rytinės sienos buvo dvejios mažos durelės, skirtos vėdinimui žiemą, kai yra per šalta atidaryti langus. Vienos jų atsidarydavo į prižiūrėtojo pusę. Vieną šabą rabį Šabtajų pasiekė žinia, kad jei jis atsisės savo įprastoje vietoje, sulauks chuliganiško akibrokšto, todėl tą vakarą jis visas dvi su puse valandas vaikščiojo tarp suolų. Pusę dešimt, prieš visiems išeinant, jis priėjo prie savo vietos pasiimti palto. Tą pačią akimirką vienas iš studentų apvertė *štenderį*¹⁰¹. Tai buvo signalas kitam vaikinui, kuris laukė ješivos palėpėje. Iš ten jis atidarė dureles ir išpylė ant prižiūrėtojo stiklainį meduje apvoliotų silkų – „vaistą“, kurį nuo kūno ir drabužių nelengva buvo nuvalyti. Rabis Šabtajus nuskubėjo į ješivos vadovo namus ir pasiskundė. Šiaip jau jis niekada nepamokslavo studentams, tačiau kitą dieną, po antrą šabo pamaldų, atsistojo ir pasakė trumpą pamokslą, kurio esmė buvo tokia, kad Dievas neatleis žmogui, užtraukiančiam gėdą savo artimui, o jo vietą mesianiškame pasaulyje užims jo patyčių objektas. Jis nežinąs šio poelgio kaltininko, tačiau neabejojęs, jog tai ješivos studentas, besimokantis Toros ir dėl to nusipelnęs vietos būsimajam pasaulyje, o dabar šią vietą jis yra praradęs dėl prižiūrėtojui padarytos nuoskaudos. Sužinojęs, kas buvo kaltininkas, ješivos vadovas skėlė jam antausį ir išmetė iš ješivos. Tai buvo vienintelis antausis ješivos istorijoje.

Greitai po šio įvykio, prieš pat Chanuką¹⁰², tarp ješivos studentų prasidėjo didelė suirutė, arba, kaip jie patys tai vadino, „hopke“¹⁰³. Pirmas šios hopkės žingsnis buvo „ša“ žaidimas. Šimtai studentų studijavo, kaip įprasta, skaitydami balsu, ir net garsiau, nei visada, kol pagal ženklą, paleistą per visą draugiją, visi kartu ištardavo: „Ša!“ Įsivyraudavo visiška tylą. Po kelių minučių studentai vėl pradėdavo garsiai skaityti, iki kito „Ša!“, tai pasikartodavo dar porą kartų. Šis žodelis nieko

101 Talmudo traktatai yra didelio formato ir apimties, todėl, kad būtų patogiau skaityti, dažnai pastatomi vertikaliai ant stovų – *štenderių*.

102 Chanuka – aštuonias dienas trunkanti žiemos šventė Jeruzalės Šventyklos atkovojimui iš graikų ir pašventinimui pažymėti – red. past.

103 Jidiš k. žodis, reiškiantis linksmą šokį, perkeltine prasme – triukšmą, chaosą – red. past.

gero nežadėjo, tai buvo ateinančios audros įspėjimas. Nustatytų studijų valandų pabaigoje studentai apversdavo suolus ir stovus ir triukšmingai palikdavo studijų salę.

Šie neramumai vyko trečius metus iš eilės ir buvo atsakas į vyriausio ješivos rabino bandymą paskirti antruoju vadovu savo žentą Izaoką-Aiziką-Eliezerį Hiršovičių (pirmojo vadovo pareigas mano studijų laikotarpiu ėjo rabis Chaimas Rabinovičius). Prieš tai du ješivos vadovai buvo palaimintojo atminimo rabis Simonas Škopas ir pirmas miesto rabino žentas rabis Juozapas-Leibas Blochas, jau tada garsus ir po rabio Eliezerio Gordono mirties 1910 m. užėmęs jo postus: miesto rabino ir vyriausio ješivos rabino. Rabis Hiršovičius buvo kilęs iš Kuršo, turėjo, be religinio, tam tikrą bendrąjį išsilavinimą, mokėjo vokiškai ir buvo apsiskaitę vokiečių literatūroje. Jis keletą metų mokėsi Telšių ješivoje ir, kai vedė rabio Gordono dukrą, 10–12 metų buvo jo išlaikomas ir tik studijavo Torą. Jis tai darė labai sąžiningai ir tapo tikru Talmudo ir jo komentarų žinovu, tačiau neturėjo gilių įžvalgų dovanos, nebuvo išmintingas ir neužsitarnavo studentų simpatijos. Jis buvo visiškai ortodoksas, aršus sionizmo priešininkas, tai irgi nepridėjo jam populiarumo tarp studentų, kurių daugelis buvo sionistai. Pasakojo, kad išgirdęs apie Teodoro Herclio mirtį jis sušuko: „Nedorėliams žuvus, šaukiama iš džiaugsmo“¹⁰⁴. Nežinau, ar tikrai taip buvo, bet studentai tuo buvo įsitikinę. Kai rabis Juozapas-Leibas Blochas paliko ješivą dėl Šeduvos rabino posto, ješiva neteko antrojo vadovo. Rabis Gordonas suprato, kad rabiui Hiršovičiui dar ne laikas iki galo vykdyti šias pareigas, t. y. dėstyti trečios ir ketvirtos pakopos studentams, ir norėjo jį paskirti ješivos vadovo pavaduotoju, galinčiu dėstyti jauniems, pirmos ir antros pakopos studentams. Tačiau ir tam studentai, ypač antros pakopos, pasipriešino. Dvejus metus šie bandymai rabiui Gordonui nepasisekė, o trečiais metais jis priėmė lemtingą sprendimą pasitarti šiuo klausimu su studentų grupe, kuriai priklausė jo paskaitų klausytojai – patikimiausi jo studentai. 1905 m. žiemą šią grupę sudarė 12 jaunuolių – būsimų religinių studijų šviesulių. Tačiau jie nuvydė rabį Gordoną, po ilgų diskusijų nusprendę, kad rabis Hiršovičius iš principo netinka ješivos vadovo pareigoms, tačiau gali juo tapti tik dėl didžiųjų rabio Gordono nuopelnų. Jis galės dėstyti visoms keturioms pakopoms, bet nebūsiąs vienintelis ješivos vadovas.

Kai studentų delegacija atėjo pas rabį Gordoną ir pranešė šį sprendimą, jis pabalo supratęs, kad paskyrimas ne laiku, todėl jis nebus sėkmingas. Tuo tarpu rabis Hiršovičius, nebūdamas toks toliaregis, džiaugsmingai priėmė pareigas – net aukštesnes, nei jis tikėjosi. Jis iškilmingai įžengė į ješivą ir pasakė ilgą pamokslą apie tai, kad „Akmuo, kurį statytojai atmetė, tapo kertiniu akmeniu“¹⁰⁵ ir kad Dievas tą dieną jam padarė džiugią ar šventišką.

104 Pat 10,11 – red. past.

105 Ps 118,22 – red. past.

Praėjus kelioms dienoms jis pradėjo dėstyti. Jo pamokos vyko antrame pastato aukšte. Pirmos ir antros pakopos studentai sėdėjo dviem eilėmis ant ilgų suolų, viena eilė veidu į kitą, kad visi galėtų matyti dėstytoją. Rytinės sienos viduryje stovėjo nedidelis pakilimas, iš kurio kalbėjo dėstytojas. (Trečios ir ketvirtos pakopos studentai, kurių buvo mažiau, mokėsi kitame kambaryje, jie sėdėjo aplink apskritus, žaliu audiniu aptrauktus stalus). Paprastai paskaita truko pusantros valandos. Dėstytojas išsakydavo savo mintis, studentai užduodavo klausimų ir stengėsi suformuluoti sudėtingas problemas, kurias dėstytojas turėjo atremti. Bet per rabio Hiršovičiaus pamokas studentai tiek susiginčydavo dėl aptariamo teksto, kad jis net neturėjo kaip įsiterpti su savo atsakymais, ir visa tai truko iki trijų ar keturių valandų. Iš pamokos jis išeidavo visas suprakaitavęs ir pavargęs iki visiško išsekimo. Studentai kėlė balsą ir su juo elgėsi nepakankamai pagarbiai. O ketvirtos pakopos studentai iš viso nelankė jo paskaitų, jie tiesiog toliau savarankiškai mokėsi studijų salėje. Jei tuo metu įžengdavo rabis Gordonas, kai kurie iš studentų dėl to pasikeldavo į antrą aukštą pas rabį Hiršovičių, tačiau dauguma patyliukais išsibėgiodavo namo.

Tokia situacija, žinoma, negalėjo tęstis, ir per Chanuką arba tik jai pasibaigus ješivos studentija nusprendė galutinai atsisakyti rabio Hiršovičiaus kaip ješivos bendravadovio. Tą dieną jo pamoka neįvyko, ir visos dienos studijos buvo nutrauktos. Po pietų studentai, kaip įprasta, atėjo į ješivą, bet savo vietų suoluose neužėmė ir mokyti pradėjo, tik sustojo keliomis grupelėmis ir jausmingai diskutavo. Prižiūrėtojas rabis Šabtajus, kaip visada, vaikščiojo tarp suolų eilių, tačiau niekas į jį nekreipė dėmesio. Aš vis dar buvau jaunas naujokas, kuriam rūpėjo vien mokslai, ir nebuvo įtrauktas į vyresniųjų studentų – ješivos politikos formuotojų – paslaptis ir intrigas, tik pajutau, kad artimiausiomis valandomis gali atsitikti kažkas negero ir pavojingo. Sukaupęs visą ryžtą priartėjau prie rabio Šabtajaus ir jam pasakiau: „Pone, matote, kad mokslų šįvakar jau nebus, o bus kažkas negero ir nemalonaus, saugiau Jums pasitraukti namo“. Jis neskubėjo, tačiau aš pats išėjau. Už poros valandų grįžo mano kambariokas ir susijaudinęs papasakojo, kas atsitiko ješivoje – tikras sukilimas. Lempos sudaužytos, suolai apversti, keli langai išdaužyti, o studentai išsiskirstė. Po kelių dienų mokslai atsinaujino pagal seną tvarką, bet rabis Gordonas buvo toks nelaimingas ir nusivylęs, ypač penktos pakopos studentais, kad nustojo jiems skaityti paskaitas. Studentai įsižeidė ir nustojo lankytis jo namuose. Jų kadaise tokie šilti santykiai nutrūko. Rabis Gordonas negalėjo ilgai kęsti tokios padėties: ješiva ir studentai buvo jo visas gyvenimas, taigi po dviejų mėnesių jis ir vėl ėmė skaityti paskaitas.

Šis konfliktas turėjo svarbių pasekmių. Jau prieš tai ješivos prižiūrėtojai svarstė, kad verta atnaujinti ješivos programą į ją įtraukiant musaro studijas. Musaro sistema, jų manymu, galėtų turėti teigiamos įtakos studentams, nuslopinti jų sionistines bei socialistines simpatijas bei atitolinti nuo pasaulietinės, maskiliškos literatūros. Ši sistema taip pat įdiegs studentams drausmės ir pagarbos dėstytojams ir atneš ješivai taiką. Iš pradžių rabis Eliezeris Gordonas, kuriam vienintelis svarbus dalykas buvo Toros studijos, o visi kiti – antraeiliai, nepritarė

šiai argumentacijai. Jis įtarė, kad musaras gali tapti net per daug patrauklus ir užgožti Talmudo studijas, kurioms, anot rabio Gordono, turėjo būti skirtos visos jaunuolių dvasinės pastangos. Tačiau po įvykusios sunkios krizės jis buvo linkęs palaikyti prižiūrėtojų nuomonę. Taigi, žiemos semestru pasibaigus buvo nuspręsta išbandyti naujovę. Pirmiausia iš ješivos buvo pašalinti tie vaikinai, kurie įtariami, kad priešinsis šiai priemonei, o ypač sukilimo aktyvistai. Iš 12-os rabio Gordono klasės studentų pašalinti aštuoni, be to, dar daug kitų studentų. Daugelis Chanukai išvažiavusių namo su mintimi po šventės grįžti nebuvo priimti atgal. Pagal ješivos statutą kiekvienas namo išvažiavęs studentas turėjo gauti raštišką sutikimą pratęsti mokslus, taigi šįkart nepageidautini studentai gavo neigiamus laiškus.

Vietoj tų, su kuriais ješiva išsiskyrė, pagal susitarimą su Vilijampolės ješivos vadovybe buvo priimti 30–40 šios ješivos studentų, suinteresuotų paskleisti musaro sistemą šlovingoje Telšių ješivoje. Tai buvo elitinis būrelis, kurio nariai po kelių metų užėmė įvairių ješivų prižiūrėtojų ir vadovų postus. Šie studentai buvo studijų veteranai, trisdešimties ir net vyresni, tokių mes savo ješivoje dar nematėm. Vilijampolėje buvo priimta mokyti po 10–15 metų, kol studentas rasdavo sau rabino ar kitą panašią poziciją, o Telšiuose tokio amžiaus studentų netoleravo. Ne tai kad jie buvo išmetami, tiesiog energingo ir guvaus jaunimo pilnos ješivos atmosfera jiems nebuvo komfortiška. Dalis išvykdavo į kitas ješivas, kur juos priimdavo išskėstomis rankomis dėl Telšių ješivos reputacijos, o dalis ėjo į universitetus studijuoti pasaulietinių mokslų arba išitraukdavo į verslus. Nenuostabu, kad telšiškiai į Vilijampolės komandą žiūrėjo įtariai. Šios dvi skirtingos ideologijos ir pasaulėžiūros taip organiškai ir nesutapo. Kovingai nusiteikę antros pakopos studentai, norėdami pasišaipyti iš atėjūnų ir šiems įrodyti, kad jie ne tokie jau ir stiprūs Toros žinovai, kaip manoma, juos amžinai apstodavo ir papildavo sunkiais su tą vasarą studijuojamais Talmudo traktatais susijusiais klausimais; vilijampoliečiams sunkiai pavykdavo jų atsikratyti.

Kadangi praėjusią žiemą studijų tvarka nukentėjo dėl skandalų, sukeltų paskyrus rabį Hiršovičių ješivos bendravadoviu, vasarą noro konfliktuoti neliko ir studijos vyko tvarkingai. Tačiau giliai brendo nepasitenkinimas naujais vadovybės inicijuotais procesais, todėl studentai nutarė išspręsti šį reikalą atostogų tarp vasaros ir žiemos semestrų metu. Jie susitarė, kad tik pavieniai, kam būtinai reikia grįžti namo, išvažiuos rudens šventėms, o dauguma liks Telšiuose. Žinoma, per „grėsmingas dienas“ negalimi jokie konfliktai, tačiau Sukoto šventė suteiks tam visas galimybes.

Kiekvieną iš septynių Sukoto dienų Telšių ješivoje buvo priimta rengti vakarėlius. Šventinio vakaro tvarką studentų taryba derino su vadovybe, kuri išskirdavo tam tikrą pinigų sumą gėrimams. Kas vakarą studentai susirinkdavo, dainavo ir audringai šoko, deklamavo poetines improvizacijas jidiš kalba, kuriose atsirasdavo ir kritikos ješivos vadovybės adresu. Visi vakarėliai vyko studijų salėje, tik vieną surengdavo kitoje vietoje, ir rabis Gordonas būdavo studentų pakviečiamas į jį

kaip garbės svečias. Miestelėnai, kurie žinojo, jog tą vakarą rabis Gordonas eis per miestą į studentų iškilmes, atiduodavo jam garbę viso jo maršruto ilgumu įžiebę savo languose šviestuvus ir žvakes, o kai kurie net išeidavo į gatves laikydami rankose šviesas, kad apšviestų rabinui kelią. Tais metais į studentų tarybą buvo įsiūlytas ir vienas vilijampolietis, dėl ko kiti nariai jautėsi ne itin smagiai. Galiausiai studentai atsisakė tradiciškai šventei skiriamos pinigų sumos ir paskelbė, kad visai nenori švęsti su Vilijampolės studentais, taigi šie liko vieni ir visai nelinksmi didelėje ješivos salėje, tuo tarpu telšiškiai rengė vakarėlius privačiuose namuose nedalyvaujant ješivos prižiūrėtojams. Konflikto kiršintojams tai buvo puiki proga skatinti studentus nepasiduoti ir tvirtai laikytis savo reikalavimų: atleisti vyriausiąją prižiūrėtoją, išsiųsti atgal Vilijampolės ješivos studentus bei atsisakyti naujų, kartu su musaro studijomis įvestų ješivos tvarkos taisyklių.

Gavusi šiuos reikalavimus ješivos vadovybė nusprendė elgtis kiek įmanoma griežčiau ir Sukoto pabaigoje paskelbė, kad ješiva užsidaro, o studentams nustojama mokėti stipendija. Ješivos patarnautojui buvo liepta aplankyti visus namus, kuriuose gyveno studentai, ir pranešti, kad nuo šio momento ješiva nebeatsakinga už studentų maitinimą, už kurį iki tol mokėjo namų šeimininkams. Ant ješivos durų pakabinta sunki spyna. Tada studentai nusprendė mokytis Didžiojoje sinagogoje, kuri suteikė ješivai prieglobstį, kol atsiras jos nuosavas pastatas. Vienas drąsuolis nulaužė spyną nuo ješivos palėpės ir ištraukė visus studijoms reikalingus traktatus. Kažkas iš miestelėnų paaukojo žibalo apšvietimui. Ypač svarbu buvo pasirūpinti labiausiai nepasiturinčiais studentais, kurie anksčiau išsilaikydavo vien iš stipendijos. Jiems padėjo kiti, sudarę bendrą kasą. Kelios poros studentų išvyko į aplinkinius miestelius rinkti šiai kasai aukų. Ješivos vadovybė matė, kad reikalai nekokie, tačiau sunku buvo rasti tinkamą išeitį. Ištisas savaites studentai laikėsi savo reikalavimų. Vilijampoliečiai, kurie nerado sau vietos tarp mūsų, besimokančių sinagogoje, ir kurie jautėsi vieniši ir nejaukiai, patys sugrižo į Vilijampolės ješivą. Vyriausiasis prižiūrėtojas irgi nusprendė atsistatydinti. Vadovybė pasiūlė studentams kompromisą: tegul viskas būna po senovei, bet studentai turi duoti priesaiką neskaityti švietėjiškos literatūros kaip žalingos moralei. Tačiau tik pavieniai buvo pasiruošę priimti šį pasiūlymą, o dauguma atsisakė. Pagaliau kreiptasi į rabį Juozapą-Leibą Blochą, kad šis sutaukytų ješivos vadovybę ir studentus. Per Chanuką ješiva vėl atsidarė, rabiui Blochui pasakius įkvepiantį pamokslą. Ješivos vadovybė nustatė, kad visą žiemą bus studijuojamas traktatas „Pažadai“, ir studentai atidžiai mokėsi iki semestro pabaigos.

Šių kelerius metus trukusių rimtų konfliktų rezultatas buvo tas, kad vadovybė suvokė, jog reikalinga studentų atstovybė, dalyvausianti aptariant ješivai svarbius sprendimus. Studentai išrinko 11 narių atstovybę iš visų penkių pakopų, kuriai ir aš turėjau garbės priklausyti. Tiesa, kartais atstovybės reikalavimai buvo gana radikalūs. Pamenu, kad kartą atėjome pas rabį Gordoną ir pareikalavome, kad vadovybei „neparankūs“ studentai nebūtų iš jos metami, o išvažiuavę namo negautų grįžti draudžiančių raštų, nepasitarus dėl to su studentų atstovybe. Kad

kiek suminkštintume šį reikalavimą, pasakėme: „Juk ir Vilijampolės ješivoje studentai turi įtakos bendrai politikai“. O jis atsakė: „Tai dabar lyginate Telšius su Vilijampole? Kalbate apie tenykščius studentus? Tai ne studentai, o bukalgalviai. Jei rabis Neta-Hiršas¹⁰⁶ jiems pasakys – šokite į vandenį, jie šoks į vandenį. O Telšių studentai kiekvienas turi savo nuomonę.“ Šis pokalbis parodė, kaip rabis Gordonas mylėjo savo studentus ir jais didžiavosi, nepaisant dėl jų patirtų sunkumų ir kartėlio.

Jis tikrai turėjo pagrindą didžiutis savo studentais, kurie atvyko iš visų Rusijos imperijos pakraščių. Dauguma jų buvo talentingi jaunuoliai, ne vienas jų vėliau užėmė svarbią poziciją visuomenėje, pvz., Panevėžio rabinas Juozapas Kahanemanas, Slucko rabinas, po to Londono rabinų teismo vadovas rabis Ezekielis Abramskis (vėliau persikėlė į Izraelį), Izraelio švietimo ministras prof. Bencijonas Dinuras, Kneseto¹⁰⁷ narys Abraomas Hercfeldas, dr. Cvi Vislavskis¹⁰⁸ ir daugelis kitų.

Didesnė studentų dalis gyveno iš tėvų lėšų bei ješivos skiriamos stipendijos. Buvo ir varguolių, kuriems vienintelį pragyvenimo šaltinį sudarė stipendija bei privačios pamokos jaunesniems studentams – pavyzdžiui, jau minėtiems „išoriukams“. Tik nedidelis skaičius priklausė labai pasiturinčioms ir kilmingoms šeimoms ir galėjo sau leisti studijuoti Torą be ketinimų ateityje taikyti savo žinias uždirbti pragyvenimui. Mano studijų laikais čia mokėsi palaimintojo atminimo Izaokas-Juozapas Persicas, kuris tuo pačiu metu studijavo Maskvos universitete. Buvo ir iškilų šeimų atstovų iš Minsko ir Lodzės.

Telšių ješivoje nebuvo priimta „valgyti dienas“, tačiau dalis studentų buvo miestelėnų kviečiami šabo vakarienei prie šeimos stalo. Neturtingų studentų šabo valgius rėmė speciali ješivos kasa „Šabo malonumas“.

Mano mokslų metai buvo audringi Rusijos imperijai apskritai ir jos žydų gyventojams konkrečiai. Tai buvo pirmosios Rusijos revoliucijos ir po jos sekusios reakcijos sustiprėjimo laikai. Žydų visuomenėje atsirado nemažai įvairių pakraipų partijų ir politinių sąjūdžių, kiekviena tokia organizacija užsibrėžė tikslą išgelbėti pasaulį. Be sionistų ir *Bundo* atstovų, buvo „seimistai“, sionistai-socialistai, *Poale Tsion*¹⁰⁹ šalininkai, kurie dar turėjo vidinių suskirstymų, ir t. t. Be to, nemažai ješivos studentų simpatizavo pagrindinėms Rusijos partijoms, tokioms kaip socialdemokratams ir socialistams-revoliucionieriams. Studentai priklausė įvairioms partijoms, tačiau dominavo sionistinė kryptis. Aš tuo metu labai domėjausi įvairių partijų programomis bei manifestais ir labai gerai juose orientavausi, kartais pasirodydavau slaptuose susitikimuose, dalyvavau diskusijose ir gyniau sionistinę idėją nuo jos oponentų. Mieste susiformavo sionistų būrelis, kurio nariais tapo daugelis ješivos studentų, jie dažnai susitikdavo pono Mozės Fridmano namuose

106 Vilijampolės ješivos vadovas rabis Natanas-Cvi-Hiršas Finkelis – red. past.

107 Knesetas – Izraelio valstybės parlamentas – red. past.

108 Vislavskis Cvi – Izraelio lingvistas ir rašytojas – red. past.

109 *Poale Tsion* (heb. Siono darbininkai) – kairuoliška sionistų partija, įsteigta Niujorke 1903 m. – red. past.

aptarti įvairių aktualių problemų. Mozė Fridmanas buvo trečios ir ketvirtos Rusijos Dūmos nario Naftalio Fridmano brolis. Aš kelis kartus gana sėkmingai skaičiau tuose susirinkimuose paskaitas, o vėliau nuspręsta organizuoti viešą paskaitų ciklą apie žydų istoriją ir man buvo pavesta parengti pirmą paskaitą. Ji įvyko šabo vakarą Kareivių sinagogoje (įsteigtoje Rusijos kariuomenėje atitarnavusių žydų). Į paskaitą susirinko didelė auditorija, nemažai buvo ir ješivos draugų. To paties penktadienio vidudienį mane buvo pasikvietęs pas save į namus rabis Gordonas. Galvojau, kad gausiu papeikimą dėl mano vakare vyksiančios paskaitos, bet klydau. Tuo metu rabis Gordonas plūšo įsteigdamas ortodoksinę profsąjunga *Kneset Israel* (heb. Izraelio tautos susitelkimas). Tuo klausimu jis aktyviai susirašinėjo, ir kai kurie studentai padėdavo jam atsakinėti į laiškus. Taigi jis davė ir man kažkiek laiškų atsakymams parengti, o šį darbą pabaigęs ramiai išėjau.

Jau minėjau, kad žiemą studentai turėjo mokytis ješivos studijų salėje ir šabo vakarais. Tą vakarą prižiūrėtojai pamatė, jog daugelio trūksta, o netrukus jiems buvo pranešta to priežastis. Žinoma, užsitraukiau didžiulę nemalonę. Dar to nėra buvę ješivoje, kad studentas skaitytų viešą paskaitą ir dar į ją atsitemptų kitus kaip klausytojus. Sekmadienį vėl buvau iškvieštas pas rabiną, kuris man pasakė: „Man pranešė apie tavo paskaitą ir jos turinį. Nesakau, ginkdie, kad jis buvo ereziškas, tačiau dėl šios paskaitos nukentėjo daugelio studentų Toros mokymosi procesas, o ir kodėl iš viso manęs neatsiklausei? Juk matėmės penktadienį!“ Aš atsakiau: „Rabi, o jei būčiau atsiklauses, ar būtumėt leidęs?“ Jis šyptelėjo ir pasakė: „Na gerai jau, tik kitą kartą vis dėlto atsiklausk mano nuomonės. Prižiūrėtojai labai ant tavęs pyksta. Bet paprašiau, kad tau atleistų, nes esi pavyzdingas studentas.“

Už tai, kad manęs neišmetė iš ješivos, lyginant su kitais, kur kas mažiau praskaltusiais, turiu dėkoti rabiui Eliezeriui Gordonui, kuris mane užtarė prieš visus kaltinintojus. Ješivos vadovybei mano sionistinė veikla buvo gerai žinoma, kaip ir mano domėjimasis Haskalos literatūra – buvau net du kartus pagautas ją skaitydamas. Vieną vasaros popietę išėjau už miestelio nešinas Makso Nordau¹¹⁰ knyga „Paradoksai“. Atsisėdau ant suoliuko ir pasinėriau į skaitymą. Staiga išgirdau artėjančius žmonių žingsnius. Apstulbau išvydęs vyriausiąją prižiūrėtoją rabį Samuelį Ponidelerį, kuris vaikščiojo vieno garbingo miestelėno draugijoje. Jie sustojo šalia manęs ir net atsisėdo ant to paties suolo. Rabis Ponideleris kreipėsi į mane: „Ar galiu sužinoti, ką skaitai?“ Aš maloniai ištiesiau jam knygą. Jis ją pervertė, šiek tiek pabalo, bet neištarė nė žodžio. Panašiai atsitiko su prižiūrėtoju rabi Šabtajumi. Jis taip pat buvo Telšių talmud-toros išdininku ir Hošanos Rabos išvakarėse¹¹¹ su kitu išdininku lankydavo šeimas ir rinko aukas talmud-torai¹¹². Taip jis atėjo ir pas šeimininkę, iš kurios nuomojau kambarį, – senyvą našlę.

110 Nordau Maksas, Nordau Max Simon (1849–1923) – Vokietijos gydytojas, rašytojas, žymus sionistas – red. past.

111 Hošana Raba (aram. Didysis šlovinimas) – paskutinė rudens sezono šventė – red. past.

112 Žydų labdaros tradicija be kasdienio aukojimo numato aukojimą prieš pagrindines kalendorines šventes – red. past.

Mano durys buvo atdaros, jis įžengė ir ant stalo pastebėjo atverstą Ch.-N. Bialiko poezijos tomą. Išėjo be jokio komentaro. Aišku, kad apie tai buvo pranešta rabiui Gordonui. Kartą sutikęs jis pasakė: „Manau, tau verta išmokti rusų kalbą. Stebiu, koks esi socialus, viskuo gyvenime besidomintis, tau pravers valstybės kalbos mokėjimas.“ Be galo nustebau, esu įsitikinęs, kad joks kitas studentas negavo iš jo lūpų tokio patarimo. Pagalvojau, kad gal tokiu būdu jis nori inicijuoti pokalbį apie mano skaitomas neleistinas knygas. Atsakiau: „Rabi, sutinku.“ Pradėjau mokytis rusų kalbos. Mano mokytojas buvo rabio Gordono sūnus, kuris eksternu baigė gimnazijos kursą, o pamokas ruošiau jų namo palėpėje.

Negaliu savo atsiminimų užbaigti nepapasakojęs dar apie rabį Eliezerį Gordoną, kuris be abejonės buvo vienas iš savo kartos šviesulių. Kai 1883 m. jis atvyko iš Kelmės į Telšius, rado mažą ješivą, kurią įsteigė du puikūs vietos talmudistai: rabis Saliamonas-Zalmanas Abelis ir rabis Meiras Atlasas (vėliau išgarsėjęs kaip vienas talentingiausių tarp savo amžininkų). Rabio Gordono reputacija ir jo pamokos pritraukė studentų iš artimų ir tolimų vietovių, ješiva sparčiai augo ir garsėjo. 1892 m. uždarius Valažino ješivą mūsų ješivoje dar padaugėjo studentų, o rabio Gordono dėka ji ėmė pirmauti tarp visų ir tam tikra prasme užėmė Valažino ješivos vietą, nors Telšių ir Valažino ješivų mokymo metodai skyrėsi. Jis vadovavo ješivai bemaž keturiasdešimt metų, iki pat savo mirties 1910 m. Jis mirė nuo infarkto Londone, kur nuvyko rinkti lėšų ješivos pastato, 1908 m. kartu su visu miestu nukentėjusio nuo didelio gaisro, rekonstrukcijai.

Pagrindinis rabio Eliezerio bruožas buvo meilė: meilė Aukščiausiam, meilė žmonėms, meilė Torai ir ją studijuojantiems, ypač talentingiems, atsidavusiems studentams, kuriuos mylėjo tikra tėviška meile, o jie jam tą meilę grąžindavo. Pažįstu kelis buvusius studentus, kurie nutolo nuo Toros studijų, tačiau visada su didžiausia pagarba prisimena savo mokytoją.

Jis domėjosi išimtinai Tora ir ją gvildeno nuolat – ješivoje, namie, kelionėse. Grįždamas namo po pamaldų jis truputį lingavo galva ir pats sau tyliai kalbėjo tas mintis, kurias tuo metu apmąstydavo. Jo galingas protas nė sekunde nenustodavo dirbti, nesulėtindavo mąstymo tempo. Kas nematė rabio Gordono dėstančio ješivoje, nematė tikro Toros įkvėpto entuziazmo. Tomis akimirkomis visa jo esybė buvo lyg žinutė: „Iš visos širdies sakysiu: Viešpatie, kas gali Tau prilygti?“¹³, ir Dievas būdavo šalia jo. Jis tuomet būdavo kupinas gyvybės ir džiaugsmo, lyg pats jausias ješivos mokinys. Štai jis įžengia į ješivą, atsistoja ant mažo, specialiai šiam tikslui įrengto pakilimo, ir jį akimirksniu apsupa nė žodžio iš jo Talmudo aiškinimų nenorintys praleisti studentai. Jis pradeda palengva, pristato problemą, cituoja kelis klasikinius komentarus. Tačiau praėjus penkioms minutėms atmosfera įsielektrina ir prasideda dialogas, o tiksliau – intelektinės rungtinės tarp jo ir geriausių studentų. Jo žodžiai – lyg žaibai, jis pristato vis komplikotesnes problemas, o jie stengiasi priimti iššūkį ir rasti išaiškinimą, arba jie

suformuluoja sudėtingą problemą, tada jam tenka pateikti sprendimą. Į sunkiausių studentų klausimus ir aštriausius argumentus jis reaguoja akimirksniu, atsako jiems dar nepabaigus formuluoti. Šioje kovoje dėl Toros jis visada laimi. Tik retkarčiais jam teko atsakyti: „Reikia pasigilinti į tekstus.“ Būna, kad kažkas iš studentų, norėdamas jam padaryti įspūdį, pažeria savo „įžvalgų“, bet rabis Gordonas nedvejodamas nurodo, iš kokios, net ir retai kieno studijuojamos, knygos ši išmintis „pasiskolinta“. Visa draugija garsiai nusijuokia – bet po akimirkos ir vėl tvyro rimtis, ir talmudinė diskusija grįžta į savo vagą. Rabis Eliezeris nešykštėjo ir griežtų žodžių tiems, kurie kalbėjo negalvodami: „Neturi jokios Toros nuovokos“ arba „Pats nesupranti, ką kalbi“, arba „Net kūdikiai išmano daugiau“ ir panašiai. Tačiau nė vienas studentas niekuomet ant jo nepyko. Visi žinojo, kad jo kritika – tokia pat, kokia būtų tėvo, be jokio noro įskaudinti ar pažeminti, ir kad jis nepaprastai džiaugiasi jų pasiekimais.

Jau minėjau, kad jis metų metais skaitė paskaitas penktos pakopos studentams savo namuose anksti šabo rytą, dar prieš pamaldas. Žiemą studentai dėl to keldavosi dar neišaušus ir skubėjo į rabio Gordono namus. Paskaitos truko po dvi valandas ar ilgiau. Tada jie visi drauge sukalbėdavo rytinę maldą, o po jos rabio Eliezerio butas pavirsdavo studijų namais, kur jie kartu gilinosi į Torą bei vėl sukalbėdavo papildomą šabo maldą. Kartą jis kažkodėl vėlavo ir studentai pusvalandį laukė jo visiškoje tyloje.

Jis ateidavo į sinagogą apsigaubęs *talitu*¹¹⁴ ir taip pat išeidavo po pamaldų. Kiekvieną šabą jis pasikeldavo į *bimę* skaityti Toros, o savaitės dienomis maldėsi ješivoje kartu su studentais. Apsigaubęs *talitu* ir užsidėjęs *tfilinq*¹¹⁵ ateidavo tiksliai prieš maldos pradžių ir iš karto po jos išeidavo, niekad nemačiau jo sinagogoje arba ješivoje sustojusio su kažkuo pasišnekučiuoti. Jis vaikščiojo nuleidęs akis, rimtu, bet lyg vidinės šviesos nušviestu veidu.

Galėčiau dar daug pasakoti apie šią nuostabią ješivą, magiška trauka traukusią tūkstančius jaunuolių ir nušviesdavusią jų kelią, net kai ją palikdavo. Visam tam atėjo staigi ir negrįžtama baigtis.

114 Talitas – vyrų pamaldų apsiaustas, kuriuo paprastai apsigaubiama tik besimeldžiant; visą laiką dėvėti talitą – ypatingo pamaldumo ženklas – red. past.

115 Tfilinas – dvi odinės dėžutės su įdėtais Toros teksto fragmentais, pamaldų metu vyrų pritvirtinamos diržais prie kaktos bei kairės rankos – red. past.

Telšių nuotrupos¹¹⁶

Kai per visą Valažiną nusiaubusį gaisrą sudegė Valažino ješiva, kuri buvo įsikūrusi netoli mūsų miestelio, mano tėvai pradėjo domėtis, į kokią kitą didelę ješivą galėčiau stoti. Mano dėdės Izaoko sūnus Tuvija, kuris kaip tik tada atvažiuo šventėms iš Vilijampolės ješivos, teigė: „mums reikia Telšių ješivos. Ten auklėjami stiprūs talmudistai, mokomasi penkiomis pakopomis (*shiurim*) ir priimami net religinės pilnametystės nesulaukę berniukai, kurie ugdomi kaip asmenybės ir kaip Toros žinovai, kol pasieks penktą pakopą.“

Šis patarimas buvo labai paveikus ir persvėrė tėvų baimes dėl tolimos kelionės, išsiskyrimo, kuris dėl didelio atstumo bus neišvengiamai ilgas, keliantis liūdesį bei nerimą dėl pirmą kartą savarankiškai į nežinomą išvykstančio vaiko, kurio niekas nepalydės iki vietos, o atvykus nepasitiks.

Tuvija surašė mano vardu laišką ješivos vadovui, kadangi į Telšių ješivą nebuvo galima nuvažiuoti neužklausus ir negavus kaip atsako kvietimo atvykti. Praėjus dešimčiai dienų atėjo teigiamas atsakymas.

Kelionė prasidėjo kaime šalia Olšanų (Vilniaus gubernija)¹¹⁷ ir iki Kauno gubernijai priklausiusių Telšių truko beveik dvi dienas: pirma vežimu per apskrities centrą Ašmeną iki stoties į Liepojos krypties traukinį, važiuosį per Vilnių, o po to vėl ilgai vežimu iki apskrities miesto Telšių, arba, kaip jį vadino žydai, *Telz*.

Mano išvykimas buvo priderintas prie tos dienos, kai Olšanų odų prekeivis važiuo į Vilnių pirkti prekių. Jis išpareigojo įsodinti mane į traukinį ir iki Vilniaus globoti. Po to jau turėjau keliauti vienas. „Atsimink, kad pasaulis pilnas žmonių, visur yra žydų, klausk, tau patars,“ – mokė mane jis norėdamas paguosti, bet tie žodžiai tik įgėlė man, sunkiai išgyvenančiam atsisveikinimą su tėvais ir namais. Bet net ir tada širdis man neišpranašavo, kad tai bus galutinis atsisveikinimas, kad mano kelionė veda iš vieno pasaulio į kitą, kad grįžti nelemta.

Tikrai, žydų būta. Vienoje stotelėje jau už Vilniaus į vagoną įlipo aukštas lieknas žydas su gražiai prižiūrėta ruda barzda ir atviru veidu, vedinas mano amžiaus berniuku. Žinoma, tučtuojau įsikalbėjome – kur ir iš kur. Kai vyras išgirdo, kur važiuoju, atsisuko į sūnų ir pasakė lyg tęsdamas anksčiau pradėtą pokalbį: „Matai, jis tai ten važiuoja vienas“. Paaiškėjo, kad tai šeima iš Vidžių, ir tėvas vežė sūnų į Telšių ješivą. Jis apsidžiaugė radęs savo vaikui draugą, o ir man palengvėjo, širdis atslūgo. Išvyniojau savo patalynę, atsiguliau apsimuturiavęs didele anklode ir lyg atitrūkau nuo viso svetimo aplinkinio pasaulio savo namais kvepiančiame kokone, pasinėriau į prisiminimus ir taip užmigau.

116 Iš knygos „Laukai ir širdis: Abraomo Hercfeldo gyvenimo ir veiklos puslapiai“ [heb.], sud. S. Kušniras, Tel Avivas, 1962.

117 Dab. Baltarusija – red. past.

Štai ir Telšiai. Per storą dešimtmečių šydą vis dar matau juos apšviestus mano prisiminimų saulėtekio – jų namelius ir aplinkinius laukus, mišką ir ežerą, ir tą didelį daugialangį raudonų plytų pastatą, užiantį nuo garso, kuris vis dar pasiekia mane iš gelmių – ješivos namus.

Ješivos pastatą ir nuo gatvės į jį vedantį takelį juosė tanki, žmogaus ūgio lentų tvora. Namas buvo didelis, bet vienaaukštis, nors mediniai laiptai prie įėjimo liudijo apie ketinimą statyti antrą aukštą, tačiau realybėje vedė tik į pastogę. Ten mes keliamės kartą per savaitę vienai paskaitai, visos klasės rotacijos būdu, kad mažiau trukdytume kitiems besimokantiems.

Visas pastato vidus nuo sienos iki sienos buvo didelė keturkampė studijų salė, kurioje eilėmis sustatyti suolai, o prieš juos – stovai maldynams bei studijuojamiems tekstams. Trys eilės suolų iš rytų į vakarus, o tarp jų du ilgi praėjimai – išilgai ir skersai. Rytinėje sienoje buvo aron kodešas, prieš jį – pamaldų vedėjo stovas ir bima Torai skaityti – viskas paruošta reikalui esant ješivą paversti sinagoga. Iš dešinės nuo aron kodešo buvo miesto rabino ir ješivos vadovo rabio Eliezerio Gordono meldimosi vieta – jis dalyvavo pamaldose ješivoje kartu su studentais. O iš kairės – jo pavaduotojų, dėstytojų rabio Chaimo Rabinovičiaus ir rabio Izaoko-Aiziko-Eliezerio Hiršovičiaus vietos. Ješivos vadovai ješivoje būdavo tik pamaldų ir savo paskaitų metu.

Priešais praėjimus tarp suolų buvo prižiūrėtojų rabio Šabtajaus Robelio ir rabio Eliezerio Lufto vietos. Jų pareiga buvo prižiūrėti, kad studentai tvarkingai elgtųsi, ir atsakyti į kai kuriuos jų su studijomis arba buitinais reikalais susijusius klausimus. Jie praleisdavo ješivoje visą tą laiką, kaip ir studentai, vis praeidami tarp suolų, iki dešimtos valandos vakaro: net ir per pietų pertrauką, ir per musaro – knygų „Širdžių pareigos“, „Teisiųjų kelias“ ir kt. – skaitymo pusvalandį, ir per vakarines pamaldas, kurios užbaigdavo studijų dieną.

Vakare buvo studijuojama didelių žibalo šviestuvų, pakabintų virš suolų eilių, šviesoje. Vėliau vietoje jų įrengė keturis sistemos „Liuks“ karbido šviestuvus. Juos dovanojo juodabarzdis studentas iš Maskvos Izaokas-Juozapas Persicas (vėliau vedęs Šošaną Zlatopolski). Jis praleisdavo Telšių ješivoje kasmet po kelis mėnesius – per atostogas universitete. Tai kėlė didelę ješivos studentų ir miestelėnų nuostabą ir pasididžiavimą: turtuolių sūnus, dėvintis gražią karininko uniformą blizgančiomis sagomis, yra toks atsidavęs Torai ir judaizmo prievolėms, draugauja su studentais ir priimamas miesto rabino namuose. „Liuks“ šviestuvams įtaisyti jis atgabeno specialų meistrą, kuris taip pat turėjo apmokyti pamaldų vedėją rabį Ješają ateityje juos prižiūrėti. Tiesa, šis instruktavimas nebuvo labai sėkmingas: po kelių mėnesių rabiui Ješajai atsibodo įjungti ir taisyti įmantrius šviestuvus ir visi grįžo prie ištikimų ir išbandytų žibalinių lempų, o rabis Ješaja pagaliau atsiduso su palengvėjimu.

Man nebuvo lengva pritapti. Reikia pažymėti, kad prižiūrėtojai, kurie iš esmės buvo ir auklėtojai, apsupdavo naujus jaunuolius tėvišku rūpesčiu. Dažniausiai naujokai buvo įrašomi į mechina, tai buvo parengiamasis studijų etapas prieš

galutinai prisijungiant prie ješivos bendruomenės – įstojant į jos pirmą pakopą, į kurią priimdavo išlaikius papildomą egzaminą. Toks procesas palengvindavo jaunų mokinių adaptaciją.

Kas kita būti priimtam į jaunų vaikinių draugiją, ypač kai jie visi skirtingo amžiaus, nuo 12 iki 25, ir visi po vienu stogu. Ješivoje tvyrojo didelės šeimos atmosfera, o šeimoje yra visko: griežto auklėjimo ir meilės, simpatijų ir antipatijų. Be mano amžiaus jaunuolių, kurie pradėjo mokytis pusę metų ar dar anksčiau nei aš ir buvo mano gidai ješivos, kurią jau labai pamilo, gyvenime, tarp vyresnių studentų taip pat atsirado norinčių būti mano mentoriais. Vienas jų buvo iš ketvirtos pakopos, jis vadovavo studentų apgyvendinimo komitetui, todėl kiekvienas naujai atvykęs kreipėsi į jį. Apgyvendinimo komitetas ješivoje vaidino svarbų vaidmenį: jis registravo visą miesto nuomotiną būstą, surūšiuodavo duomenis pagal gyvenimo sąlygas, susitardavo su šeimnininkais dėl kainų ir eilės bei poreikių tvarka dalijo kambarius atvažiuosiemis studentams. Taip buvo kontroliuojami šeimnininkai, kad jie negalėtų išnaudoti nuomininkų.

Komiteto vadovas buvo neaukštas kresnas vaikinys, ilgokais, bet gerai prižiūrimais plaukais, plačiu, linksmi besišypsančiu veidu ir protingomis smalsiomis akimis, apsirengęs, kaip būdinga ortodoksaliai jaunimui, ilgu, kelius dengiančiu šviesiai pilku žaketu.

Šitas – staviškietis (t. y. iš Staviščės; studentai dažnai buvo identifikuojami pagal kilmės vietas), kaip paaiškino mano draugas. Karštas jaunuolis! Išmoningas, šmaikštus, visi jį myli – ir studentai, ir dėstytojai, o ypač pats rabis Gordonas ir jo namiškiai, juk jis ten dažnai būna, taip pat ir miesto garbingųjų favoritas – kas nežino staviškietio Avremelio¹¹⁸?

Ilgai man aiškinti neprireikė. Jo tikrai sunku buvo nepastebėti – užteko praleisti kažkiek laiko tarp ješivos studentų. Studijų metu jo entuziazmas, atrodo, pakeldavo jį į viršų kartu su suolu ir stovu, o skardus balsas skaitant buvo girdėti visoje salėje, jis išsiskirdavo iš visų 250 kitų, iš kurių kiekvienas kartojo pamoką savo ypatinga intonacija. Kad ir nenorėdamas, atsisukdavai į jo pusę. O per pertrauką jis tapdavo studentų maršrutų centru, nors pats visą laiką judėjo – štai jis čia, štai jis ten. Jis buvo lyg mielės tešloje, domėjosi viskuo ir visais, o visi domėjosi juo.

Po to, kai mane apgyvendino netoli ješivos pas sinagogos patarnautoją Fišelį, kurio žmona labai rūpinosi jaunais nuomininkais, jis vieną dieną atėjo pas mane, atsisėdo priešais ir pradėjo uoliai klausinėti: kokia mano šeima? Ką jie man siunčia? Kaip jaučiuosi ješivoje? Ką studijuoju, kada egzaminas? Pagaliau paskelbė, kad mokysis su manimi du kartus per savaitę, tai jam visai nesunku. Ir patapšnojė per petį: „Viskas bus gerai.“

Tų dviejų kartų per savaitę jis ne visada laikėsi tvirtai, vis kažkas jį atitraukdavo. Tačiau man to netrūko, mokiausi savarankiškai. Man perėjus į pirmą pakopą jis mane paliko ramybėje.

118 Avremelis – malonybinė vardo Abraomas forma jidiš k. – red. past.

Telšių studijų metodas buvo orientuotas ne į bendrą erudiciją, o į analizės įgūdžių ugdymą. Tiek erudicija, tiek atidumas buvo vertinami ne kaip tikslas, o kaip priemonė pasiekti novatoriškas ir kūrybingas Talmudo interpretacijas. Tiesiog atkaklus ir stropus sėdėjimas prie tekstų – ne, tai ne nuopelnas.

Tokia pedagoginė koncepcija ješivoje buvo įdiegta dviejų Toros studijų genijų: rabio Simono Škopo ir rabio Juozapo-Leibo Blocho, kurie dėstė dar prieš mano studijas, o po to priėmė rabinų postus kituose miesteliuose, kur įkūrė savo ješivas. Savo kalbose vyresni studentai labai juos verino ir apgailestavo, kad jie paliko ješivą. Šis metodas taip tvirtai išsiskynio ješivoje, kad interpretacijų virtuozei turėjo „žvaigždžių“ statusą. Telšių studentai nenuilsdami studijavo Talmudą ir jo komentatorius, tokius kaip Becalelis Aškenazis, Arjė-Leibas Hakohenas Heleris arba Jokūbas-Jošua Falkas (ir tai niekaip nesikirto su slaptu Haskalos autorių skaitymu) – tikėdamiesi prasiskverbti prie giluminės, viską persmelkusios tekstų logikos, suvokti jų pamatinius principus, laukė, kad tekstai jiems atsivertų. Tai buvo svarbiausia, visas kitas žinias galima buvo įgyti paprasčiausia papildomomis pastangomis – o ir nebuvo tas žinių bagažas tokia jau vertybė. Ješivoje nuolat vyko mažų grupelių intelektualios varžytuvės: ne tiek žinių, kiek aštrių protų kovos.

Tokią vertybių hierarchiją turintys Telšių studentai laikėsi išdidžiai ir net žiūrėjo iš aukšto į kitas ješivas, ypač Valažino. Kaip įrodymą galiu pateikti įsimintiną epizodą. Vieną iš Sukoto dienų studentai surengė vaidinimą pagal įvairiomis versijomis gerai žinomą siužetą: kaip caro administracija uždarė Valažino ješivą. Tai buvo realus 1892 m. įvykis, giliai įsirėžęs į atmintį ir tapęs pasakojamos istorijos dalimi. Kelių veiksnių spektaklis vaidintas jidiš kalba, vaizduojama, kaip į ješivos pastatą ateina žandarai, kaip nepagarbiai jie kalba su ješivos vadovu, rabiu Naftaliu Berlinu, kaip jis maldauja leisti ješivai veikti toliau, tačiau yra suimamas, išstremiamas, o ješiva uždaroma. Paskutinė scena rodė ješivos įsteigėjo rabio Chaimo ben Izaoko kapą, prie kurio Tora žmogaus pavidalu apverkia jį ir jo kūrinio baigtį. Ir štai iš kapo kyla liepsna, o šalia jos – paguodžianti giesmė. Man buvo pavesta giedoti tą giesmę iš kapo (padaryto iš didelės juoda medžiaga aptrauktos dėžės). Už ugnį buvo atsakingas vaikinys iš Tureko¹⁹, kuris įsipylė į burną žibalo ir iš užkulisių išspjovė jį ant rusenančio rąsto. Žibalas akimirksniu užsidegė, ir didžiulė raudona liepsna bei juodi dūmai išplieskė iki lubų. Tuoju pat uždainavau. Visa giesmė buvo pagal Biblijos tekstą, bet paskutiniai žodžiai buvo tokie: „Įrengs tau Telšiuose naują būstinę“. Tai, aišku, buvo Telšių studentų priedas, kurio jie nepakeitė ir kai Valažino ješiva iš naujo atsidarė, susigrąžino savo šlovę ir atgavo „ješivų motinos“ vardą.

Tai, kad prioritetas buvo teikiamas talentui prieš praktinę veiklą, ne visada turėjo gerų pasekmių. Nemažai studentų tapo abejingi viskam, kas nebuvo susiję su talmudiškąja diskusija, net maldai. Jiems svarbesnės buvo akimirkos, praleistos prie Talmudo, nei pamaldose, į kurias jų požiūris darėsi formalus, o ne jausmingas, gyvo tikėjimo pripildytas, kokia turi būti tikroji malda.

Nuostabiausia yra tai, kad visiems studentams tai tiko, ir ne vien studentams, bet ir pačiam rabiui Gordonui, o juk jis pagal savo veiklą religinėje bendruomenėje ir savo išskirtine pasaulėžiūra buvo pripažintas svarbiausia to meto ortodoksų figūra. Jo mąstymas buvo aštrus ir dinamiškas, jis buvo be galo talentingas ir netolerantiškas tiems, kas nepakankamai greitai suvokdavo jo idėjas ir taip stabdė jo minties polėkį. Jo paskaitos penktai pakopai, o retkarčiais – ir visai ješivai, turėjo neįtikėtiną toli gražu ne visiems būdingą intelektualinį tempą. Jis nesidrovėjo išvadinti lėčiau mąstančius studentus spalvingais epitetais, tokiais, kaip „piemu“, ir besikarščiuodamas galėjo net lengvai suduoti vėluojančiam suvokti per galvą (tai padaryti buvo lengva, nes paskaitos visada vyko studentams stovint aplink dėstytoją). Tai labai skaudino nukentėjusius studentus, kurie jį mylėjo ir ilgai išgyveno nuoskaudas.

Rabio Gordono protas veikė be perstojo, it mentalinis variklis, o blizgančios akys lyg regėjo kitą realybę. Net ir per pamaldas, kai jis stovėjo atsisukęs veidu į bendruomenę, jo lūpos mažai judėjo išstardamos maldos žodžius, o dažniausiai buvo sučiauptos; net sunku buvo pasakyti, ar jis iš viso meldžiasi. Maldą „Aštuoniolika palaiminimų“ jis užbaigdavo greičiau už pamaldų vedėją, studentus ir prižiūrėtoją.

Visas jo būdas buvo intelektualumo triumfo ir mąstymo laisvės, visų vidinių apribojimų laužymo pavyzdys – išskyrus paskutinį barjerą, kurį saugojo uoliai, kaip liūtas, kad jame neatsirastų net mažiausio plyšio.

O plyšių daugėjo. Viskas buvo kitaip nei ješivos įsteigimo metu. Žydų bendruomenę krėtė tiek revoliucijos, tiek Haskalos pagundos. Visa tai buvo juntama ir ješivoje, laisvės vėjai skraidė tarp jos sienų ir išnešdavo jos auklėtinius į kitas sritis. Daugelis įsijungė į miesto visuomenės gyvenimą ir į įvairius politinius judėjimus. Kadangi per studijas buvo skatinamas kritinis mąstymas, lengva buvo jį taikyti kritikuojant jau viską be jokių apribojimų. Laisvė klausti ir kvestionuoti, būdinga pačiam studijų procesui, ne vieną jaunuolį išvedė iš vaikiško tyro tikėjimo į kryžkelę, kur viskas nepažinta ir neaišku.

Mano draugas, telšiškis, man pašnibždėjo apie tai, kas vyksta mieste, ir ketino mane įtraukti į pasauliečių gyvenimą. Štai, daug žmonių praregėjo ir tapo revoliucionieriais. *Bundo* šalininkai – juodais marškiniais, sionistai socialistai – mėlynais, ir t. t. O štai tokia ir tokia vienu ir kitų programa, nelengva susiorientuoti. O miškelyje už ežero kiekvieną šabo popietę vyksta „schodka“ (slaptas susibūrimas), į kurią ateina ir ješivos studentų. Jis, kaip jaunuolis, stovi tuo metu sargyboje, kad įspėtų, jei artės žandarai. Jei noriu, jis nusives ir mane. Va šitai mane sudomino,ėjau kartu.

Ješivoje nemačiau jokių ženklų, rodančių bet kokią ryšį su miesto įvykiais. Tačiau kai kartą netyčia užklydau į ketvirtos pakopos studento iš Lucko kambary, išvydau, kad jis uoliai studijuoja rusų kalbą. Mano draugelis sakė, kad šis yra bundininkas, o vaikinai iš Nemaščičių – sionistas socialistas, tik jie nedėvi atitinkamos spalvos marškinių ir viską daro absoliučiai paslapčia. Trečios pakopos

studento iš Liubanės (būsimojo rabino Simchos Asafo), didelio visuomenininko, nors išlepinto ir arogantiško jaunuolio, kambaryje pamačiau žurnalo *Hatsofe* (heb. Apžvalgininkas) numerius, o kartą jis man parodė straipsnį pavadinimu, jei neklystu, „Šventumo materialumas“ ir plačiai išsišiepęs iš pasididžiavimo pasakė: „Šito tai tikrai nesuprasi, o aš suprantu“.

Su staviškėčiu vaikinuku tomis dienomis nebendravau. Tačiau man pasakojo, kad jis linkęs į erezijas ir kad jį lanko įtartini vaikinai ne iš ješivos. Pats jis nė karto man vėliau neužsiminė apie tuos dalykus, kuriuos apie jį pasakojo. Kartą susitikęs pasakiau, kad pereinu į antrą pakopą, jis man atsakė: „Mokykis, mokykis, tai gerai“. Bet juk ir patys „praregėjusieji“ neturėjo geresnio užsiėmimo, kaip mokytis: ješiva ir Talmudas buvo vieninteliai neabejotini orientyrai.

Visi šitie procesai neliko nepastebėti ješivos vadovybės, kuri ėmė spausti rabį Eliezerį Gordoną, kad šis pakeistų politiką, mažiau toleruotų studentų laisves. Labiau už visus spaudė prižiūrėtojai, kurie lyg užsispyrę nematė, kad laikai keičiasi, siekė susilpninti rabino ryšį su jo mylimais vyresniais studentais. Panašią įtaką rabiui Gordonui bandė daryti ir musaro šalininkai iš Kauno, kurie norėtų įdiegti musaro studijas visose ješivose ir kuriuos erzino ypatinga Telšių ješivos, kurioje dominavo rabio Gordono asmenybė, pozicija šiuo klausimu.

Musaro studijos kaip Talmudo studijų papildymas sudarė rabio Izraelio Salanterio mokymo esmę, per jį šis metodas paplito po Lietuvos ješivas ir, kaip jau minėta, kas vakarą pusvalandis musaro studijoms buvo skiriamas ir Telšių ješivoje. Įstabus musaro mokymo sukūrėjas matė jame emocinį ir dvasinį papildymą intelektualiam Talmudo suvokimui, priemonę žmogiškumui ugdyti ir moralei tobulinti. Musaras jam atrodė tinkama pedagoginė priemonė visai žydų tautai, su kuria jis jautė gyvą ryšį ir kurios atstovų būdas bei likimas jam buvo svarbus. Tiesa, jis būtų norėjęs, kad ir Talmudo studijos būtų daugiau pritaikytos etikos pagrindams, kad daugiau dėmesio jose būtų skiriama žmogaus atsakomybei savo artimui. Jis bandė, nors nesėkmingai, adaptuoti antrą kodekso *Shulchan Aruch* (heb. Padengtas stalas)¹²⁰ dalį liaudies elgesio vadovu. Bet vėlesni religinio elito atstovai iškraipė jo ketinimus. Pamatę, kad Toros studijos nepakankamai apsaugo nuo modernumo vėjų, jie ėmė galvoti apie kitą ortodoksinio judaizmo „aptvarą“¹²¹, ir siekiant šio tikslo musaras jiems buvo net svarbesnis už Talmudą: jis leido visiškai atsiskirti nuo pasaulio, tik kad jie akcentavo ne žmogaus pareigas kitiems žmonėms, o išskirtinai Dievui.

Rabinai ir ješivų vadovai pasidalijo į dvi stovyklas. Didelė Vilijampolės ješiva, kurios vienas įsteigėjų ir buvo rabis Salanteris, suskilo pirma. Musaro priešininkai ir jų mokiniai paliko ją ir įsteigė savo ješivą, kurią pavadino *Kneset Beyt Yitschak* (Kauno rabio Izaoko-Elchanano Spektorius garbei), kaip priešpriešą musaro

120 Keturių dalių halachinis kodeksas, XVII a. sudarytas Juozapo Karo ir papildytas Mozės Iserlio – red. past.

121 Aliuzija į Mišną, traktatą „Protėvių pamokymai“, 1,1: „Sukurkite aptvarą Torai“ – red. past.

šalininkams, Didžiąją ješivą pavadinusiems *Kneset Israel* (rabio Izraelio Salanterio garbei) ir ją pavertusiems uždaros ir kovingos musaro pakraipos centru.

Rabis Eliezeris Gordonas nepritarė Vilijampolės musarininkams. Savo pokalbiuose su studentais vilijampoliečius vadino „užkimštomis galvomis“. Tačiau prasidėjus krizei ir ješivos santvarkai gresiant pavojui, jis pamažu ėmė tikėti, jog jai reikalinga papildoma dvasinė apsauga.

1905 m. pabaigoje jo pritarimu iš Vilijampolės ješivos *Kneset Yisrael* atvyko 15 ar 18 vyresnių studentų, visi jie prisijungė prie ketvirtos ir penktos pakopos. Buvo manyta, kad jie užims dominuojančias pozicijas ir darys įtaką telšiškams studentams ir kad dėl to ješivoje įsiviešpataus nauja studijų ir elgesio disciplina. Jie buvo labai pastebimi tarp studentų, išsiskirdavo iš jų – tiek išvaizda, nes rengėsi pagal Lenkijos žydų įpročius, tiek manieromis, kalbėjimo ir studijavimo pobūdžiu.

Tai įvyko staiga, visų nuostabai, semestro pabaigoje. Visiems tai buvo didelis smūgis, ne tik studentams: beveik visus užgavo šis ješivos vadovo poelgis, o ypač šios mažos grupės, kuri atvirai ir įžūliai bandė dvasiškai užkariauti ješivą. Jie laikėsi atokiai nuo ješivos bendruomenės. Prižiūrėtojai visai bandė paraginti juos gerbti, bet tai tik dar labiau žeidė telšiškus.

Girdėjau, kaip staviškietis nusivylusiu balsu skundėsi draugų apsuptyje: „Ar taip daroma? Ne, taip nevalia“.

Greit išaiškėjo, kad bręsta viešas nepasitenkinimas, net hopkė, arba smurtinis protestas, kaip jau buvo įvykę Kauno ješivoje, o keleri metai prieš man atvykstant į Telšius – ir čia. Grupė studentų su staviškietiu priešaky pasirodė pas rabį Eliezerį Gordoną ir tiesiog pareikalavo sugrąžinti musarininkus atgal į Kauną. Tik tuomet būtų galima toliau derėtis dėl tolesnės ješivos veiklos strategijos. Tačiau nuspręsta, kad vien įkalbinėjimų negana, reikia dar aktyvios, praktinės savo pozicijų gynybos.

Vieną rytą ant visų suolų atsirado rankraštiniai atsišaukimai (dar vadinti paskviliais) jidiš kalba, kurie buvo perduodami iš rankų į rankas. Juose pasakojama apie įžeidimą, kurį patyrė Telšių ješivos studentai per atvykėlius, kaltinamas ješivos vadovas, raginama nepasiduoti, apginti ješivos šlovę ir t. t. Įvairios atsišaukimų versijos sklandė dar keletą dienų. Vienas buvo surašytas hebrajiškai ir perfrazavo Biblijos posakį: „Svetimi užpuolė mūsų paveldą ir suteršė mūsų šventus namus.“¹²²

Po kelių dienų prasidėjo „ša“ kampanija: iš pradžių studijuojantieji labai užkeldavo balsus, o kai 250-ies studentų keliamas garsas pasiekdavo viršūnę, iš kažkur pasigirdavo ūmus švilpimas, ir akimirksniu visoje studijų salėje minūtei įsivyraudavo tylą, po to kuris nors vienas vėl pradėdavo studijas ir įtraukdavo kitus. Garsas stiprėjo, stiprėjo, ir vėl švilpimas, ir vėl viskas kartojasi. Musarininkai bandė toliau mokytis per tą tylos pertrauką, o tai tik toliau skatino norą protestuoti.

122 Originalas – Ps 79,1 – red. past.

Prižiūrėtojai bandė paveikti silpnavalius vaikus, kad išduotų švilpiančius, bet tai jiems pasibaigė liūdnai: vieną vakarą nematoma ranka per mažą langelį lubose išpylė ypač griežtam ir priekabiam Šabtajui Robeliui, kuris nuolat sėdėjo kaip tik po tuo langeliu, ant galvos silkių marinato, sumaišyto su kitomis šlykščiomis substancijoms. Jis nuskubėjo laiptais į viršų, norėdamas atrasti išdykėlius, bet ten jį pasitiko akmenų kanonada, privertusi grįžti atgal.

Praėjus dar kuriam laikui, šabo vakarą, kai buvo priimta skaityti musaro literatūrą, kurią žemaūgis ir ilgabarzdis patarnautojas visada ištraukdavo iš tos pačios vietos ir dalindavo studentams, jie nustebo pamatę jį tuščiomis rankomis ir nusiminiu veidu. Jis nedrąsiai priartėjo prie prižiūrėtojo Šabtajaus Robelio, kuris buvo priverstas pasilenkti, kad išgirstų, kas jam šnabždama į ausį. Išklauses išsitiesė ir neištardamas nė žodžio, pasipūtęs kaip visada toliau vaikščiojo tarp suolų, lyg nieko nebūtų atsitikę. Bet juk atsitiko: tą vakarą musaro studijos buvo atšauktos, o visus it žaibas apskriejo žinia, kad knygos buvo pavogtos, kai ješiva ištuštėjo po vidudienio šabo pamaldų. O kadangi Telšiuose niekur nubuvo galima rasti tokio kiekio musaro knygų ir teko jas užsakyti iš Vilniaus, musaro studijos nevyko net keletą savaičių, protestas pasiekė nemenką pergalę.

Vis dėlto studentų pasipriešinimas nebuvo sėkmingas. Užuoat išsigandęs neramumų, ješivos vadovas labai užpyko ir vieną dieną išvarė studentų delegaciją pagaliu.

Tada studentai perėjo prie ryžtingesnių veiksmų. Planas buvo kruopščiai apgalvotas, vyresnieji studentai pasidalijo užduotis. Mums, mažesniems, buvo liepta apsirūpinti smėliu ir, jei prasidės rimti konfliktai, juo apmėtyti užpuolikus. Kelias dienas nešiojais kišenėse smėlį, tačiau panaudoti jo neteko.

Užtat vieną 1906 m. žiemos vakarą labai nustebome, kai lempų uždegimo vandenį paaiškėjo, kad nuo jų visų dingo uždegimo virvės. Studentus apgaubė tamsa, jie nutraukė mokslus ir ėmė garsiai šnekėtis, vis garsiau ir garsiau, vis pikčiau ir pikčiau atsiliepdami apie musarininkus ir prižiūrėtojus, kurie paskubomis išėjo iš pastato. Dalis studentų labai įsisiautėjo, buvo sulaužyti keli suolai ir stovai, išdaužyti langai, kol pagaliau visi išsiskirstė palikę tuščią ješivą.

Kitą rytą rabis Eliezeris paskelbė apie ješivos uždarymą, o studentai išleisti kas kur nori. Savo laiku ji vėl buvo atidaryta, tačiau tie, kurie mokėsi prieš uždarymą, nesugrįžo savaimė, o tik asmeniškai pasiteiravus ir gavus leidimą.

Tačiau paskelbus apie uždarymą bendras studentų susirinkimas, kurį sušaukė studentų taryba, nusprendė neišsibarstyti, ješivą laikyti ne uždaryta, o ištremta, ir ją perkelti į Mėsininkų sinagogą, kurios vadovai leido naudotis jos patalpomis bei pažadėjo pasirūpinti šildymu ir apšvietimu. Visos studijos buvo organizuotos savarankiškai. Didelis Toros žinovas, visų gerbiamas būsimasis Panevėžio ješivos²³ vadovas Juozapas Kahanemanas (kurį mes visi, dėl jo kilmės iš Kulių, vadinome „Josiu Kuliškiu“), vedė pamokas aukštesnėms pakopoms, kiti vyresni

studentai – žemesnėms. Abraomas iš Staviščės tapo vadovu, jis turėjo padėjėją, atsakingą už ekonomiką – o tai buvo skaudi problema, juk uždarius ješivą studentai nustojo gauti savo mėnesinę stipendiją, kuri daugeliui garantavo pragyvenimą. Protestuotojai buvo labai susitelkę, emociškai artimi. Labiau pasiturintys dalijosi su vargingais. Staviškietis ištikimybė ješivai ir draugams buvo beribė. Jis nenusigrėžė nė nuo vieno žmogaus ir nepaliko neišspręsto nė vieno klausimo, pasinaudojo savo puikiais ryšiais su miestelėnais, tarp jų ir labai garbingais: be jų pagalbos būtume neišsilaike nė savaitės. Miestą nustebino studentų atkaklumas ir ryžtas, kad ir per kančias, apginti savo poziciją, daug bendruomenės narių padėjo tiek patarimais, tiek materialiai. Studentų taryba pranešė, kad kreipsis į Kauno Toros autoritetus – musaro priešininkus, prašydami dvasinio ir materialaus palaikymo. Telšių garbingieji kalbino miesto rabiną susitaikyti su studentais, rasti kompromisą ir vėl atidaryti ješivą.

Praėjus pirmoms audringoms šių įvykių dienoms abi stovyklas apėmė niūri nuotaika. Protestuotojai suvokė, kad ilgesnį laiką išlaikyti ješivą tokioje neaiškioje padėtyje nepajėgs. Menka buvo ir išorinės pagalbos viltis, juk vargu ar atsirastų norinčių kovoti su rabi Eliezeriu Gordonu. Vaikinai iš aplinkinių miestelių tėvų paraginti ėmė išvažinėti namo. Savo ruožtu ješivos vadovui apkarto jos savarankiškas, nors ir laikinas, egzistavimas.

Galų gale įvyko derybos, kurių metu rabis Gordonas sutiko netaikyti baudmės visai ješivos bendruomenei ir atidaryti ješivą su sąlyga, kad protesto iniciatoriai paliks Telšius, o kad nuramintų visus likusius, išvažiuos ir musarininkai. Neramumus pradėjusių vyresniųjų, kurie jau praktiškai buvo baigę mokslus, grupė priėmė šį sprendimą visos ješivos labui, tačiau pareikalavo, kad vilijampoliečiai išvyktų pirmi. Už kelių dienų taip ir atsitiko.

Savaime aišku, kad staviškietis buvo tarp ištremtųjų. Jis atsisveikino su manimi šviesiai, linksmi ir žvaliai, pranešęs vyksiąs į Vilnių, pas miesto rabiną ir vienos iš ješivų vadovą rabį Chaimą-Ozerą Grodzenskį. Jei ten nebus priimtas – ras kitą vietą. Atseit, turi ten draugų. Jis pakvietė mane apsilankyti, jei kada būsiu Vilniuje, jo adresas – Popovo namas, ieškoti Abraomo Postrelko (tokia buvo jo pavardė).

Ješiva atsidarė, tačiau daugumos vyresniųjų studentų nebebuvo. Grįžau į ješivą, bet ji, galima sakyti, pas mane negrįžo. Jos veidas pasikeitė, jos siela kažkur dingo. Praėjus aštuoniems mėnesiams susiruošiau namo. Atsisveikinimo valandą prižiūrėtojas man pasakė, kad jei panorėsiu grįžti, turėsiu iš pradžių raštiškai paprašyti leidimo. Užuominą supratau puikiai.

Kai 1906 m. rudenį važiauvau namo per Vilnių, nutariau ten pernaktuoti ir susitikti su Postrelko. Buvau pasimetęs ir norėjau su juo pasitarti. Supratau, kad ir kaip pasiilgau tėvų tiek ilgai nesimatęs, jų namai jau nebus mano. Kurgi pasukti?

Radau Popovo namą ir Postrelko kambarį, bet jo nebuvo namie. Laukiau iki sutemų. Jis labai apsidžiaugė mane pamatęs ir pakvietė su juo pavakarieniauti: tai buvo duona, užtepta sviestu ir pabarstyta cukrumi. „Tai labai sveika, nieko kito nereikia,“ – teigė jis. Buvau išalkęs, šis valgis man patiko. Kol valgėme, jis

TELSZE

Hauptstraße.

Gatvė Telšiuose

papasakojo apie savo gyvenimą čia: kaip uždarbiauja, kaip bando sujungti pasaulietinius mokslus su religiniais, apie savo veiklą sionistų socialistų partijoje, į kurią įsitraukė dar Telšiuose. Jis patarė man pasilikti Vilniuje.

Tačiau vos baigęs valgyti jis jau atsikėlė ir pasiruošė išeiti: turįs bėgti į „biržą“, taip vadino tam tikrą vietą gatvėje, kur kasvakar nustatytą valandą susitikdavo visų partijų atstovai, dalijosi informacija, diskutavo – savotiškas klubas po atviru dangumi. Nuėjau kartu, norėjau pakeliui dar pratęsti pokalbį apie jį ir apie save, bet nepavyko: jis visą laiką sutikdavo pažįstamų, ir kiekvienas jį užkalbindavo tai su praktiniu, tai su poleminiu klausimu.

Kitą rytą, po pusryčių – duonos su sviestu ir cukrumi ir arbatos, jis vėl paklausė, ar nesugalvojau pasilikti Vilniuje: galėčiau apsigyventi pas jį, o jis man padėsiąs rasti kuklų uždarbį, „mokytiis ir tobulėti“. Aš pasakiau, kad pirma apsilankysiu namuose, o tada grįšiu. Taip mes išsiskyrėme.

Negrįžau į Vilnių. Nuvažiavau į Lydą, į rabio Izaoko Reineso ješivą, kurioje po pietų buvo rusų kalba studijuojami pasaulietiniai dalykai pagal rusiškos

gimnazijos programą. Mano ryšys su vaikinų iš Staviščės nutrūko ir niekada neatsinaujino.

1913 m., kai emigravau į Izraelio žemę mokytis Jeruzalės mokytojų seminarijoje, vieną laisvą dieną nuvažiavau į Petach Tikvą: atrodo, į šalies žemės ūkio darbininkų suvažiavimą, apie kurį tada daug kalbėjo. Jis vyko Petach Tikvos darbininkų rūmuose su plačia terasa, iš kurios nusileidžiama į didelį, pilną žmonių kiemą. Aš kaip tik per kiemą ir atėjau, prieš mane buvo terasa, o joje – darbininkų grupė, apsupusį kažką entuziastingai dėsiusį žmogų. Jo balsas man pasirodė girdėtas. Pakilau laipteliais į terasą ir priartėjau prie oratoriaus, kuris kaip tik padarė trumpą pauzę prieš naują mintį.

Sušukau: „Postrelko!“ – „Ša! – sušnibždėjo jis, – nebeprimink šios pavardės!“

Likau be žado. Žinoma, visi mes, pagal Osmanų imperijos įstatymą, buvome nelegalūs emigrantai, ne vienas turėjo pakeisti vardą (aš ir pats įvažiavau su dokumentu, kuriame mano pavardė buvo nurodyta kaip „Ščiranskis“), o „raudonas raštelis“ – Turkijos valdžios leidimas, kurį gaudavome išlipę iš laivo, leido praleisti šalyje tik tris mėnesius. Vis dėlto nesupratau, kodėl tas vardas jį taip išgąsdino. Jis pasitraukė su manimi prie kiemo tvoros ir papasakojo dalį savo išgyvenimų: suėmimą ir tremtį į Sibirą, vėlesnes klajones ir slapstymąsi, kol nukeliavo iki Izraelio žemės. Atrodė, kad įprotis slėptis nepaliko jo ir čia.

Tada paklausiau: „Kaipgi dabar vadiniesi?“ – „Hercfeldas!“¹²⁴

Hilelis
Zaidmanas

Rabinas Abraomas-Izaokas Blochas¹²⁵

Rabis Abraomas-Izaokas Blochas, paskutinis Telšių ješivos rabinas ir vadovas, buvo visų vertybių, kurias savyje talpina žodis „Telšiai“, įsikūnijimas. Juk šis žodis žymi ne šiaip miestą, ne šiaip ješivą – tai ištisa sąvoka, plati ir daugiaprasmė.

Rabis A.-I. Blochas priklausė trečiajai ješivos įsteigėjų ir jos būdo formuotojų kartai. Jis buvo rabio Eliezerio Gordono, praminto „Didžiuoju Eliezeriumi“, anūkas bei kito išminčiaus – Juozapo-Leibo Blocho sūnus. Jis įsisavino visą ješivos kūrybinę energiją ir kartu – visą savo šeimos, vadintos „Rabino dinastija“ (kita svarbi sąvoka!), tradiciją.

124 Hercfeldas (Postrelko) Abraomas (1886–1973) – žymus sionistas, Izraelio politikas – red. past.

125 Iš jo knygos „Žmonės, kuriuos pažinojau: vaizdai iš netolimos praeities Rytų Europoje“ [heb.], Jeruzalė, 1970.

Telšių ješiva buvo viena seniausių Lietuvoje. Ji įsteigta 1875 m. rabio Meiro Atlaso (vėliau – Šiaulių rabino ir rabio Elchanano Vasermano žento), rabio Cvi-Jokūbo Openheimo (vėliau – Kelmės rabino) ir rabio Saliamono-Zalmano Abelio. Šie trys dvasios didvyriai subūrė aplink save gabius Telšių žydų jaunuolius ir jiems dėstė Torą. Tas būrelis sudarė pirmą Telšių ješivos branduolį, vėliau ji vystėsi, plėtėsi ir įgijo šlovingą vieno svarbiausių pasaulyje Toros studijų centro reputaciją.

Ješiva gavo naują postūmį į Telšius atvykus rabinauti rabiui Eliezeriui Gordonui. Iki to jis buvo Kelmės rabinu, tuomet Kelmė buvo traukos taškas talentingam Torą studijuoti trokštančiam jaunimui, kuris siekė pasimokyti iš rabio Gordono. Tarp jų buvo ir rabis Juozapas-Leibas Blochas, šio straipsnio herojaus tėvas. Per penkerius metus, kuriuos jis mokėsi pas rabį Gordoną, tarp jų užsimezgė glaudūs draugiški ryšiai bei panašus logika grįstas požiūris į Toros studijas, kurį jie nusprendė skleisti tarp mokinių. Kai rabis Gordonas paliko Kelmę dėl Telšių, kartu su juo persikėlė ir jo mokiniai, tai ir buvo atnaujintos Telšių ješivos pamatas.

1882 m. pats iškiliausias iš rabio Gordono studentų, rabis Juozapas-Leibas Blochas, vedė jo dukrą, o po kelerių metų tapo ješivos bendravadoviu. Praėjus dar keleriems metams jį šiose pareigose pakeitė rabis Simonas Škopas, tuo tarpu rabis J.-L. Blochas tarnavo iš pradžių Varnių, o po to – Šeduvos rabinu. Šeduvoje jis įsteigė ješivą.

1909 m. Telšius nusiaubė baisus gaisras. Sudegė bemaž visi namai, tarp jų ir visai neseniai prieš tai pastatytas ješivos pastatas. Rabis Gordonas energingai ėmėsi miesto rekonstrukcijos ir ješivos atnaujinimo: jis išsiruošė į tolimą kelionę surinkti lėšų, kad iš jų sumokėtų miesto ir ješivos skolas. Didelės pastangos ir nežymūs rezultatai pakirto jo sveikatą, jis susirgo ir mirė svečioje šalyje – Londone 1910 m., kur buvo ir palaidotas.

Po savo uošvio mirties rabis J.-L. Blochas vėl buvo pašauktas į Telšius vykdyti velionio pareigas: vadovauti rabinų teismui ir ješivai. Čia atsiskleidė jo išskirtiniai pedagoginiai talentai. Studentus teigiamai veikė tiek jo plačios žinios, tiek tauri asmenybė. 1921 m. ješivos bendravadoviu tapo jo vyresnysis sūnus Abraomas-Izaokas, kuris šiame poste išbuvo virš dvidešimt metų, iki 1941 m.

Kad suvoktume rabio A.-I. Blocho asmenybės savybes, būtina nors šiek tiek pasigilinti į unikalią Telšių ješivos aplinką, kuri iš pradžių jį formavo studentavimo metais ir prie kurios jis pats po to prisidėjo kaip pedagogas.

Telšių ješivą sudarė daugelis pradų, o jos studijų metodikai įtakos turėjo daug veiksmų. Šios metodikos pagrindai – gilinimasis į pirminius šaltinius, pastangos perprasti ankstyvųjų žydų išminčių¹²⁶ tekstuose išsaugotą mintį, stipria logika pagrįsta tekstų analizė, religinė filosofija su ypatingo, Telšiams būdingo musaro atspalviu.

Gilinimasis į pirminius šaltinius: dar prieš nagrinėjant Talmudo fragmentą supančias interpretacijas stengtasi išanalizuoti jį kaip tokį, pagauti net pažodinę

prasmę, ištirti visus jo aspektus. Toliau bandoma rasti, kokia Toros eilute jis remiasi, ką apie jį rašė senovės išminčiai, ką – Maimonidas. Tikslas buvo ne pademonstruoti savo išradingumą, o panaudoti proto galią teksto neaiškumams išsklaidyti. Vienintelis studijų taikinyš buvo tiesa. Nekomplikuoti paprastų dalykų, nesudrumsti švaraus Talmudo šaltinio. Vengti nereikalingų įžvalgų, o kaip tik stengtis atrasti tekste esančias; nepridėti naujo, o išgryninti brangųjį seną. Nestatyti naujų pastatų, o atrasti senus fundamentus; mėgautis ne savo kūryba, o senovės išmintimi. Iš čia atsirado ir teksto tyrimo metodai: visada eiti gilyn logikos keliu, nuo jo nenukrypstant, o to rezultatas – aiškus mąstymas, logikos užgrūdintas protas.

Visa tai atsispindi rabio Juozapo-Leibo Blocho „Judaizmo filosofijos pamokų“ cikle (jų Niujorko leidimą redagavo jo sūnus Elijas-Meiras). O šią sistemą dar išplėtojo ir pagilino rabis Abraomas-Izaokas Blochas. Jis įtraukė į ją ir rabio Izraelio Salanterio musaro mokymo elementus. Savo laiku, kai rabis Salanteris išvažiavo iš Kauno, jis pakvietė rabį Eliezerį Gordoną vietoj jo skaityti paskaitas studentams, o „Didžiojo Eliezerio“ anūkas rabis A.-I. Blochas grįžo prie rabio Salanterio mokymo, jį pagilino ir praturtino Telšių dvasia.

Aprašyta studijų sistema ne vien tik suteikdavo išsilavinimą – tai buvo visaapimantis, visapusiškas asmenybės auklėjimas, pritaikytas individualiai kiekvienam studentui. Telšiuose neformavo idealių žmonių pagal kažkokią abstrakčią tobulumo schemą, kaip sakoma: „Tokį pamatė ir palaimino“¹²⁷. Telšiuose įsižiūrėjo į kiekvieno studento sielą, atsižvelgė į jo savybes. Ješivos vadovai buvo puikūs psichologai, pagal savo pastebėjimus jie padėdavo išsivystyti studento potencialiems intelektualiams gabumams ir dvasiniam pasauliui. O patys studentai puoselėjo savo talentus tam, kad juos pritaikytų ateities veikloje.

Kai 1937 m. lankiausi Telšiuose, ješivos vadovas rabis A.-I. Blochas išaiškino man šią pedagoginę metodiką, kurią moderniam pasaulyje vadina „individualizuotu ugdymu“, per Biblijos eilutę: „Iš visos širdies sakysiu: Viešpatie, kas gali Tau prilygti?“¹²⁸ Jis sakė: „Mes „visą širdį“ suprantam, kaip visus šio žmogaus širdies slėpinius, visus jo ypatingus talentus. Bandome juos atskleisti ir išpuoselėti bei nukreipti Toros studijų ir Izraelio tautos labui.“

Tokiu būdu, jei studentas buvo labai atidus, buvo skatinamas jo platus apsiskaitymas religinėje literatūroje, erudicija. Kitas buvo linkęs gilintis į tam tikrus tekstus – tai irgi buvo palaikoma. Dar kitas turėjo prakalbos ar rašymo dovaną – jas taip pat stengėsi sustiprinti ir nukreipti tarnystei Torai. O jei studentai demonstravo verslumo arba visuomeniškumo potencialą, jie buvo raginami eiti šiais keliais. Kiekvienas įgūdis buvo palaikomas, jei tik tai buvo geros intencijos. Ješivos vadovai sudarydavo studentams sąlygas patiems save pažinti ir dvasiškai tobulėti pasinaudojant tuo, ką turėjo geriausia. Viskas tik Toros mokymo bei tikėjimo sklaidai. Šis siekis buvo pagrindinis ir visus vienijantis.

127 Babilono Talmudas, traktatas „Naujieji metai“, l. 20a – red. past.

128 Ps 35,10 – red. past.

Rabis A.-I. Blochas atkreipė mano dėmesį į kelis studentus, kuriuos ješivos sistema paveikė itin sėkmingai. Tarp jų buvo Azrielis Karlebachas, ateityje – mokslų daktaras, dienraščio *Maariv*¹²⁹ redaktorius.

Kaip tik profesionalių rabinų rengimas nebuvo ješivos tikslas. Kiekvienas turi veikti srityje, kuri jam yra artimesnė ir kur jis gali daugiau pasiekti: rabinas ar prekybininkas, rašytojas ar verslininkas, svarbu, kad liktų ištikimas pagrindiniam kelrodžiui: Torai ir tikėjimui. Iš tikrųjų, ješivos absolventai, ir ne tik tapę rabinais, aktyviai dalyvavo tautos reikaluose, jautė atsakomybę visuomenei ir buvo atsida-
vę jos interesams.

Jei studentas nesijautė galįs rabinauti, o buvo suinteresuotas išbandyti save kitoje profesijoje, iš jo Telšiuose reikalavo daugiau pažangos studijuojant, nei iš kandidato į rabinus. Priežastis, kaip man paaiškino ješivos vadovas, buvo paprasta: juk rabinas pagal savo veiklos pobūdį visą gyvenimą praleis tarp religinių tekstų, tuo tarpu, pavyzdžiui, pirklys, išėjęs už ješivos sienų pasiners į komerciją ir neturės nei laiko, nei ūpo nuosekliams Toros studijoms. Todėl būtent toks studentas privalo daugiau mokytis, kol jis dar čia.

„Rabino dinastija“

Telšiuose susivienijo geriausi Lietuvos žydų bruožai: beribė meilė Torai, griežtas judaizmo prievolių laikymasis, plati pasaulėžiūra, intelektualumas, energija ir polėkis – štai jums išsamus tipiško Telšių ješivos studento portretas, jungiantis Lietuvos žydų būdą su Telšių specifika.

Rabis Abraomas-Izaokas Blochas labai daug prisidėjo formuojant šią specifiką, bet jos pradmenis jis paveldėjo iš šeimos vyrų ir savo mokytojų: senelio rabio Eliezerio Gordono, tėvo rabio Juozapo-Leibo Blocho ir rabio Simono Škopo.

Jis išaugo „rabino dinastijoje“, bet išlaikė charakterio savitumą. Dinastija jam darė didelę įtaką, o vėliau – jis dinastijai, daug paėmė ir daug atidavė. Jam tapus „rabino dinastijos“ galva tai jau buvo Lietuvoje išgarsėjęs vardas, kuris asocijavosi su aristokratiškumu. Šios dinastijos narių namai buvo atviri visiems žydams, tiksliau, visiems Toros mylėtojams – rabinams, ješivų vadovams, visuomenės veikėjams. „Rabino dinastija“ po savo sparnais išaugino tris rabio J.-L. Blocho sūnus: Zalmaną, Abraomą-Izaoką ir Eliją-Meirą, o taip pat jo žentus Avnerį Oklianskį, Chaimą-Mordechajų Kacą bei Abraomą-Mordechajų Veslerį. Visi jie kartu per santuokas su kilmingų šeimų dukromis sudarė gausiais ir glaudžiais giminystės ryšiais susietą tinklą. Tarp jų buvo talmudistų, pirklių, mecenatų, visuomenininkų. Jų jungtis suformavo pasaulinio garso Toros centrą. „Rabino dinastiją“ galima palyginti su žymiausiais chasidiškais „dvarais“, tik Telšiuose būta mitnagedų.

129 *Maariv* (heb. Vakarinis) – vienas seniausių ir populiariausių Izraelio laikraščių – red. past.

Telšių dinastija skyrėsi nuo kitų rabiniškų dinastijų. Čia nebuvo daugelį rabinų kamavusio vargo, nepriteklių, nuolatinių apsiribojimų – priešingai, čia vyravo komfortiška buitis ir materialinė gerovė, ir ne perkeltine prasme, kaip patarlėje „tas yra turtuolis, kas patenkintas savo dalia“¹³⁰, o tiesiogine. Telšių rabinai per santuokas susigiminiavo su turtingomis ir aukštą statusą turėjusiomis šeimomis, o taip pat buvo gerai apmokami, todėl buvo dosnūs, labdaringi ir visada nusiteikę pagelbėti kitiems. Ir tai visiškai nėra savaime suprantamas dalykas. Gera materialiai padėtis leido Telšių rabinams būti nepriklausomiems, o tai turėjo įtakos jų elgesiui ir mąstysenai. Jie spinduliavo orumu ir savigarba, be išdidumo, bet ir be pabrėžtinio kuklumo. Ir ta atmosfera gaubė visus dinastijos narius.

Tačiau rabis Abraomas-Izaokas Blochas buvo labai savotiškas dinastijos atstovas. Jis gimė Telšiuose 1891 m., kai jo tėvas rabis Juozapas-Leibas Blochas buvo miesto rabinu ir ješivos vadovu. Auklėjimas namuose ir ješivoje papildė vienas kitą, juk jo senelis rabis Eliezeris Gordonas ir tėvas buvo didžiausi savo laiko autoritetai. Jis anksti parodė neeilinius gebėjimus: žaibišką nuovoką, nepaviršutinišką supratimą, stulbinantį atidumą, analitinį mąstymą, platų Talmudo ir halachinės literatūros pažinimą. Savo interpretacijas jis grindė logika ir tiesioginė, o ne metaforinė, teksto prasmės paieškomis. Toks suvokimas atvėrė jam daug teksto paslapčių. Jis įsisavino visą praeities interpretatorių tradiciją, kaip ir savo šeimos vyrų ir ješivos dėstytojų mokymą: jų pasaulėžiūrą, elgesio modelius ir gyvenimo būdą, ir papildė savo matymu ir savo ypatumais – tiek „Rabino dinastija“, tiek ješivą, tiek vadovavimą bendruomenei.

Jis pasižymėjo savarankišku mąstymu, buvo enciklopedinių žinių ir plačių horizontų žmogus, nuolat kupinas idėjų, be to, turėjo psichologo dovaną. Jis mokėjo nuodugniai perprasti egzistencines problemas. Buvo neprilygstamas dėstytojas ir pedagogas. Visi šie nuostabūs talentai buvo nukreipti į studentus, į bendruomenę, į visus žmones, su kuriais jis turėjo kontaktų – o tai buvo toli gražu ne tik lyderiai, bet ir paprasti žmonės. Jo dėmesio užteko kiekvienam.

Didybė ir novatoriškumas

1921 m., kai dar buvo gyvas jo tėvas, o rabis A.-I. Blochas buvo viso labo trisdešimties, jis tapo ješivos bendravadovu. Šias pareigas ėjo dvidešimt metų, pirmuosius dešimt – šaunioje savo tėvo ir rabio Chaimo Rabinovičiaus draugijoje. Iš šių veteranų jis gavo žinių apie nusistovėjusią, iš kartos į kartą perduodamą studijų tvarką ir metodus. Telšiuose jie buvo gryninami ir glūdinami pasitelkus šimtmečių Toros studijų tradiciją. Tačiau tuos turtingus senovės klodus galima būtų naudoti prie jų nieko naujo nepridedant – jau ir tai būtų neeilinis pasiekimas, juk jų vertė neįkainojama, o apimtis didžiulė. Kartu ne vienas talentingas šių šaltinių tyrėjas, šventai saugojęs amžių tradiciją, dar ją ir praturtindavo savo

130 Mišna, traktatas „Protėvių pamokymai“ 4,1 – red. past.

įžvalgomis. Toks būtent buvo rabis Abraomas-Izaokas Blochas. Jis nepaprastai brangino protėvių dvasinį paveldą, bet paliko jame ir savo žymę. Jo veikla pasižymėjo originaliais bruožais, kurių pagrindinis buvo jo indėlis į žydų religinę filosofiją. Kartą jis man paaiškino: „Aukščiausias tikėjimo laipsnis yra nuoširdumas ir paprastumas, tačiau jei Palaimintasis suteikė žmogui pažinimo galią, skvarbų protą, idėjų generavimo įgūdžius, privalu pasinaudoti šiomis dieviškomis dovanomis, kad tarnautum Dievui. To išraiška – gilintis į Jo įkvėptus tekstus.“

Kaip ješivos vadovas, jis padarė religinę filosofiją ne tik studijų programos dalyku, bet ir visų ješivos studijų metodologiniu principu.

Jis siekė tiek giliai, tiek plačiai pažinti žydų tekstinį paveldą. Rūpinosi ne tik dvasine, bet ir materialia ješivos gerove: jam vadovaujant buvo praplėstas jos pastatas, nors tai pasiekti finansinės krizės, dėl kurios pats ješivos egzistavimas ne kartą buvo atsidūręs pavojuje, sąlygomis pareikalavo didvyriškų pastangų.

Tais pačiais metais, kai rabis A.-I. Blochas pradėjo vadovauti ješivai, šalia jos įsteigtas kolelis, kuriame tobulino žinias geriausi jauni talmudistai. Tarp kolelio absolventų buvo rabinų, mokytojų, dėstytojų, kitų visame žydų pasaulyje išgarsėjusių ir jame Telšių vaidmenį išryškinusių žmonių. O į pačią ješivą atvykdavo studentai net iš gerokai nuo Lietuvos nutolusių kraštų, tokių kaip Vakarų Europos šalys ir JAV.

Jei kolelis tapo lyg puošniu ješivos dvasinio namo stogu, tai prie ješivos įsteigtas parengiamasis skyrius – mechina, jaunesniems, nei įprastas studentų amžius, mokiniams, tarnavo lyg ješivos pamatas. Taigi, „namai“ buvo užbaigti ir tobuli. 1927 m. pastatytas atskiras pastatas koleliui, o 1933 m. – mechinai.

Ješivos ir jos institucijų plėtra pareikalavo papildomų vadovavimo resursų. Prie vadovų prisidėjo du rabio A.-I. Blocho broliai: rabis Zalmanas ir rabis Elijas-Meiras, o taip pat du jo svainiai: rabis Chaimas-Mordechajus Kacas ir rabis Avneris Oklianskis.

1929 m. pabaigoje mirus rabiui Juozapui-Leibui Blochui, rabis A.-I. Blochas buvo paskirtas eiti jo pareigas kaip miesto rabinas bei vyriausias ješivos vadovas. Jo vyresnysis brolis Zalmanas savo atsisveikinimo kalboje su tėvu užsiminė, jog jaunesniam broliui labiau pridera eiti šias pareigas, nei jam pačiam, kadangi rabis Abraomas-Izaokas visada buvo pagrindinis tėvo padėjėjas, jau nekalbant apie jo puikias asmenines savybes. Abu broliai labai vertino rabį Abraomą-Izaoką, tad jo paskyrimas į aukštas pareigas jiems buvo natūralus ir teigiamas, kaip ir jų pačių apsisprendimas visai padėti jo veikloje. Šis sandėris atspindėjo šeimos taurumą ir moralinius standartus, dvasinę ir praktinę santarvę, gebėjimą pasidalyti veiklos sritimis bendram labui. Tai puikiai veikė tolesnį ješivos klestėjimą. Per visą „Rabino dinastijos“ istoriją, nuo rabio Eliezerio Gordono, jos nariai gebėjo derinti miesto rabino ir ješivos vadovo pareigybes, tačiau tai nebuvo savaimė aiški situacija kitose bendruomenėse. Dažniausiai ješivų vadovai neprisiimdavo atsakomybės vadovauti miesto bendruomenei. O štai Telšiuose šios sudėtingos pareigybės susijungdavo vieno vadovo asmenyje, ir tai davė dvigubą naudą tiek miestui, tiek

ješivai: jos vadovas, atlikdamas miesto rabino funkciją, puikiai orientavosi kasdieniame bendruomenės gyvenime, žinojo visus poreikius ir problemas, o ješivos ir miesto bendruomenės nebuvo atskirtos viena nuo kitos. Pareigų našta buvo didesnė, bet rezultatai – taip pat.

Telšių rabinai buvo ne tik didieji Toros žinovai, bet ir išmintingi, visapusiškai išsilavinę, pasaulį pažinoję ir žmones suprantantys asmenys. Apie pranašą Samuelį rašoma, kad dangaus ir žemės keliai jam buvo vienodai skaidrūs. Tai pasakytina ir apie rabį A.-I. Blochą. Jis buvo smalsus ir jautrus pasaulio įvykiams, jautė už juos atsakomybę, mylėjo žmones – taigi turėjo visa tai, kas būdinga išskirtiniam lyderiui, kurio charizma ir įtaka buvo jaučiama kur kas plačiau: ne tik jo bendruomenėje, bet visoje Lietuvos religingų žydų bendrijoje.

Rabis A.-I. Blochas nesislėpė nuo jokių gyvenimo apraiškų, todėl suprato įvairiausių žmonių motyvaciją. Jis buvo ypač tolerantiškas, mokėjo sutaisyti priešiškas nuomones ir pasiekti pusiausvyrą tarp bendruomenės narių. Kartu jis nepripažino kompromisų, kai kalba pasisukdavo apie pamatinius tikėjimo dalykus, bei kovingai atremdavo bet kokius išpuolius prieš religiją ir jos vėliavnešius. Ir tada savo poziciją reiškę ne tyliai ir mandagiai, o visu balsu. Panašiai elgėsi ir abu jo broliai, o ypač rabis Elijas-Meiras, kuris ko gero daugiau už visus dalyvavo visuomeniniame Telšių žydų gyvenime. Visi jie buvo aktyvūs partijos *Agudat Israel* nariai, dalyvavo jos suvažiavimuose.

Visi jie buvo griežtos vidinės disciplinos ir išorinės tvarkos pavyzdžiai. Nors gyveno aukštais idealais, nepamiršdavo ir smulkesnių gyvenimiškų dalykų. Jie neeikvojo laiko be reikalo, mokėjo koncentruotis į uždavinius. Natūraliai skirtingi brolių charakterio bruožai nevedė prie nesusikalbėjimo, priešingai, sudarė nuostabų derinį, leido veikti kaip nepaprastai efektyviai komandai.

Holokausto metu

Kai prasidėjo nelemtų nacių persekiojimai, rabiui Abraomui-Izaokui Blochui ir jo šeimai buvo lemta sklidina nuodų taurė. Nuo savo įsteigimo dienos 1875 m., per 65-erius metus, Telšių ješiva išaugino kelias rabinų, mokytojų, iškilių visuomenės veikėjų kartas, skleidusias Toros šviesą per visą žydų diasporą, bet naciai, tebūnie ištrintas jų vardas, užgesino šią šviesą, o ją nešančiuosius nužudė.

Dar prieš Holokaustą ješivai teko patirti komunistų priespaudą. 1940 m. Sovietų Sąjunga priverstiniai prijungė Lietuvą, ir naujas režimas iš karto užsipulė judaizmo tvirtovę – ješivas, siekdamas jas sunaikinti. Įvairiais pretekstais nusavino ješivų pastatus ir išvarė studentus. 1940 liepos 30 d. sovietų valdžios atstovai liepė ješivos vadovybei atlaisvinti ješivą ir ją perduoti valdžios žinion, motyvuodami poreikiu „Raudonosios armijos kareivinėms įkurti“. Kitą dieną dėstytojai ir studentai verkdami paliko ješivą nešini knygomis ir aron kodešu su Toros ritiniais. Su širdgėla jie iškeliavo iš pastatų, girdėjusių tiek Toros išminties, tačiau pačios Toros nepaliko. Jie išsiskirstė po miesto sinagogas ir maldos namus ir tęsė mokslus.

Prieš Pesachą, kai studentai paprastai išvykdavo namo švęsti, valdžia paskelbė naują įsakymą, draudžiantį telšiškams nuomoti būstą sugrįšiantiems studentams, vėl paaiškindami, kad „kambarių reikės raudonarmiečiams apgyvendinti“.

Šio antihumaniško įsakymo ješivos vadovai nepriėmė tyliai ir nuolankiai. Rabis A.-I. Blochas sušaukė studentų tarybą. Pasitarus nuspręsta išskirstyti studentus į penkis miestelius: Telšius, Tryškius, Ylakis, Papilę ir Šiluvą. Šiose vietovėse patyrę vyresnieji studentai įkūrė naujas ješivas, kuriose rabis A.-I. Blochas ir kiti vadovai reguliariai lankėsi ir vedė pamokas.

Ši veikla buvo neoficiali, pogrindinė, vykdyta esant dideliame pavojui. Bet tai neatbaidė rabio A.-I. Blocho, jo pagalbininkų ir studentų. Jo brolis rabis Zalmanas, svainis rabis Avneris Oklianskis ir kiti dėstytojai buvo šalia ir talkino, ypač kai rabiai Elijas-Meiras Blochas ir Chaimas-Mordechajus Kacas ješivos vadovybės sprendimu išvyko į JAV.

Taip, slapčia ir saugojantis skundikų, bet nuosekliai, veikė į penkis filialus padalyta Telšių ješiva, kol 1941 m. birželį kraštą užgrobė vokiečiai, paskelbė karą savo vakarykščiame sąjungininkui – sovietams.

Vokiečių atėjimas padrąsino vietinius nusikaltėlius, ir 1941 m. birželio 22 d. jie įvykdė Telšiuose pogromą, kurio metu kelis žydus nužudė. Bet kur kas baisesnė buvo liepos 15 diena, kai vokiečiai žiauriai nužudė visus Telšių žydus prieš tai juos neapsakomai iškankinę. Tarp jų buvo ir miesto rabinas bei ješivos vadovas rabis Abraomas-Izaokas Blochas, jo namiškiai ir studentai. Žuvo jo žmona ir sūnūs, brolis rabis Zalmanas Blochas, svainis rabis Avneris Oklianskis. Iš visos rabinų dinastijos išliko tik rabiai Elijas-Meiras Blochas ir Chaimas-Mordechajus Kacas, kurie paliko Lietuvą dar 1940 m. rugsėjį ir po ilgų klajonių per Rusiją ir Japoniją atvyko į „pažadėtąją“ JAV žemę ir 1941 m. spalio 28 d. kartu su saujele išsigelbėjusių studentų įsteigė Klivlende didelę ješivą, su laiku tapusią vienu svarbiausių JAV Toros studijų centrų, saugojusiu ir tęsusių Telšių tradiciją.

Dvi iš rabio A.-I. Blocho dukterų išgyveno Holokaustą. Viena ištekėjo už rabio Pesacho Šteino, kita – už rabio Izaoko Auzbando, abu – Klivlendo Telšių ješivos vadovai. Tačiau Telšiuose gausi ir šlovinga „Rabino dinastija“, kurią sudarė tiek Toros šviesulių, kiek retai susikaupia vienoje vietovėje, buvo išnaikinta nacių, kaip ir kone visa Europos žydų bendruomenė.

/.../

Religinis švietimas Javnė

Švietimo tinklą *Javnę* palaikė visi Lietuvos rabinai, o tinklo taryboje dalyvavo patys iškiliausieji: vyriausias Lietuvos rabinas ir Kauno rabinų tarybos pirmininkas Abraomas-Doveris Kahana Šapiro, Aleksoto rabinas Baruchas Hurvičius, Lietuvos rabinų tarybos pirmininkas Kėdainių rabinas Saliamonas Halevis Fainzilberis^{*131}, palaimintojo atminimo Kupiškio rabinas Elijas-Meiras

131 * – žuvo per Holokaustą.

Faivelzonas, Virbalio rabinas Izaokas-Aizikas-Eliezeris Hiršovičius*, Jonavos ir Kybartų rabinas Nachumas-Baruchas Ginzburgas*, palaimintojo atminimo Nemakščių rabinas Judas-Bencijonas Zaksas ir kiti. Šių eilučių autorius laiko didele garbe, kad ir jis dalyvavo sąjūdžio *Javnė* veikloje.

Sąjūdžio pradžioje buvo iškeltas mokytojų ruošimo prioritetas. 1921 balandį, per Pesachą, užsidarė draugijos *Tseire Israel* kursai ir tada Kaune įsteigta mokytojų seminarija *Javnė*. Jos pirmuoju direktoriumi tapo žymus mokslininkas Meiras-Pinchusas Gecas, vadovavęs ir *Tseire Israel* kursams po to, kai dr. Doičlanderis išvažiavo iš Lietuvos¹³². Kaune mokytojų seminarija veikė iki 1923 m., buvo išleista viena mokytojų laida.

Norėdama sustiprinti religinio švietimo dvasią seminarijoje, *Javnės* vadovybė nusprendė šią instituciją perduoti vienos didelės ješivos globon, o Telšių ješivos vadovas palaimintojo atminimo rabis Juozapas-Leibas Blochas sutiko suteikti seminarijai šį prieglobstį. 1923 m. seminarija perkelta į Telšius vadovaujant šių eilučių autoriui. Seminarijos direktoriaus pareigas ėjau iki savo išvažiavimo į Palestiną 1933 m., su pertrauka 1925–1926 m. Šios pertraukos metu ir man išvažiavus seminarijai vadovavo: dr. Joelis Zalcbergas, Šalomas Šochetas, J. Šnaideris* ir Saliamonas Trachtenbergas*¹³³.

132 Dr. Leo Doičlanderis (Deutschlander) Pirmojo pasaulinio karo metu inicijavo Kaune, kur tarnavo Vokietijos kariuomenės sudėtyje, žydų ortodoksų mokytojų rengimo sistemą *Tseire Israel* – red. past.

133 * – žuvo per Holokaustą.

Tai buvo iš esmės vienintelė Lietuvoje žydų mokytojus rengusi seminarija, kadangi tinklas *Tarbut* išlaikė tik dvimečius pedagoginius kursus, o tinklas *Kultur lige* neturėjo jokios mokytojų ruošimo sistemos. Seminarijoje *Javnė* mokslai truko ketverius metus, į ją stoti galėjo tik keturias gimnazijos klases baigę jaunuoliai (prieš tai dar baigę keturias pagrindinės mokyklos klases) arba tie, kurie išlaikydavo panašią programą atitinkančius stojamuosius egzaminus.

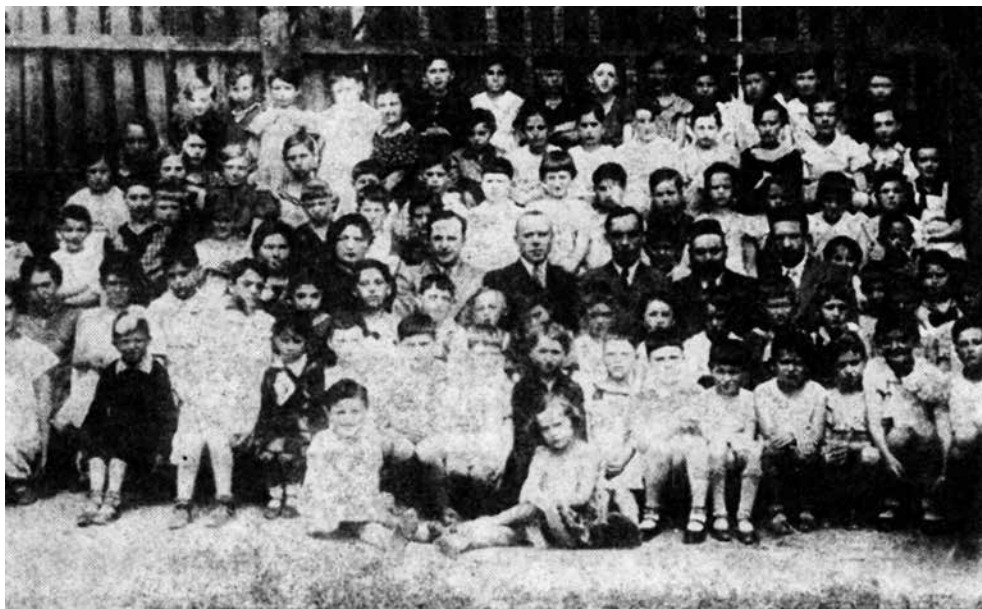
Kadangi didžioji seminarijos auklėtinių dauguma buvo ješivų absolventai, prie seminarijos egzistavo parengiamasis skyrius, ruošęs kandidatus šiems egzaminams. Tris valandas iš ryto buvo studijuojamas Talmudas, pamokas vedė žymūs ješivų dėstytojai, kurie vykdė ir seminarijos dvasinių prižiūrėtojų funkcijas, taip skleisdami joje ješivos dvasią. Pirmas iš šių dėstytojų buvo rabis Izaokas-Aizikas-Eliezeris Hiršovičius (vėliau Virbalio rabinas), po jo – Juozapas-Leibas Blochas ir rabis Abraomas-Mordechajus Vesleris (žuvo per Holokaustą Plungėje, kur tuo metu ėjo miesto rabino pareigas; nužudytas kartu su savo šeima 1941 m. liepos 11 d.). Vykdomasis seminarijos direktorius buvo Telšių ješivos vadovo rabio A.-I. Blocho svainis ir ješivos mecenato iš Charkivo Binjamino-Beinušo Daineso sūnus rabis Samuelis-Chaimas Dainesas, o rabiui Vesleriui išvažiavus iš Telšių jis tapo ir dvasiniu vadovu. (Rabis Dainesas buvo nužudytas per Holokaustą, jo tėvas mirė Tel Avive).

Popietinės valandos buvo skirtos Biblijos studijoms, hebrajų kalbai ir bendriesiems dalykams pagal hebrajų realinės gimnazijos programą, o taip pat profesionaliam rengimui: pedagogikai, psichologijai, didaktikai, švietimo istorijai, įvairių dalykų dėstymo metodikai. Be valstybinės lietuvių kalbos, buvo studijuojama vokiečių kaip užsienio kalba, kaip ir visose Lietuvos gimnazijose. Seminarijos

Gimnazijos
Javnė moksleivės
su mokytoja
Sapožnikov ir
sekretoriumi Moze
Polivniku

Telšių pradinė
mergaičių
mokykla *Javnė*
su pedagogais ir
direktoriumi
Aba Minčevskiu

Javnė baigiamieji egzaminai buvo valstybiniai, komisijoje dalyvaujant Švietimo ministerijos atstovams, o baigimo diplomą suteikdavo teisę stoti į universitetą, kaip ir dėstyti pagrindinėje mokykloje teisę. Dauguma seminarijos absolventų liko ištikimi religinio švietimo idealams. Seminarija veikė Telšiuose iki pat sovietų okupacijos ir parengė 10 absolventų laidų.

Sąjūdis *Javnė* taip pat rengė mokytojas. 1923 m. šių žodžių autorius atidarė Telšiuose dvimečius kursus mokytojoms ruošti ir jiems vadovavo. Dvylika šių kursų studentų 1924-ųjų mokslo metų pabaigoje išlaikė valstybinius egzaminus ir gavo mokytojų diplomus. 1928 ir 1930 m. atidariau vienmečius pedagoginius kursus mokytojoms *Javnė* ir jiems vadovavau. Šie kursai, skirti hebrajų gimnazijų absolventėms, leido įgyti pedagogės kvalifikaciją, dvejose jų laidose mokėsi apie 60 dalyvių. *Javnė* tinklo mokytojos buvo labai paklausios, todėl visos absolventės nesunkiai ir greitai įsidarbindavo.

1938-aisiais mokslo metais prie vyrų mokytojų seminarijos atidaryta speciali klasė mokytojoms, kuriai vadovavo rabis Chaimas Nusbaumas (vėliau Toronto talmud-toros direktorius). 1939 m. ši klasė išleido 31 mokytoją.

Sąjūdžio *Javnė* indėlis kuriant hebrajų gimnazijų tinklą buvo taip pat svarus: šiam tinklui priklausė 4 iš 14 Lietuvos hebrajų gimnazijų. Tai buvo Telšių, Kauno ir Panevėžio mergaičių gimnazijos ir Kauno berniukų gimnazija (ji buvo dar vadinama „Universali Toros ir mokslų mokykla“). Telšių mergaičių gimnazija buvo įsteigta pirmiausiai (1921 m.) ir tapo jų modeliu.

Kalbant apie šią gimnaziją ir apskritai apie žydų švietimą Telšiuose neįmanoma nepaminėti nuostabios ir didingos palaimintojo atminimo miesto rabino ir ješivos vadovo rabio Juozapo-Leibo Blocho asmenybės. Jis buvo ne tik vienas

iš žymiausių ir griežčiausių Lietuvos rabinų, bet ir pirmas, suvokęs modernaus religinio švietimo būtinybę tiek berniukams, tiek mergaitėms. Dar 1915 m., t. y. likus šešeriams metams iki sąjūdžio *Javnė* atsiradimo, kai šiaurės Lietuva buvo okupuota kaizerinės Vokietijos ir valdžia įvedė privalomą savo įsteigtųjų mokyklų žydams lankymą, rabis J.-L. Blochas numatė modernios religinės mokyklos, atitinkančios valdžios reikalavimus, bet saugojančios tradicinio judaizmo dvasią, kontūrus. Pagal šią idėją Telšiuose tada buvo įsteigtos dvi berniukų mokyklos: pradinė ir vaikams nuo 9 metų, o 1920 m. jos susijungė į mokyklą, pavadintą „Švietimo namais“, kuriai vadovavo palaimintojo atminimo rabis Jošua Golubas. Būtent ši mokykla buvo perorganizuota į pagrindinę valstybės išlaikomą berniukų mokyklą *Javnė*. 1921 m. Telšiuose buvo atidaryta analogiška mergaičių mokykla, kuriai vadovavo Saliamonas Trachtenbergas.

Rabis J.-L. Blochas nepabijojė įtraukti pasaulietinių dalykų į parengiamosios ješivos programą. Kai Lietuvos valstybė nusprendė atleisti ješivos studentus nuo karinės tarnybos prievolės su sąlyga, kad jie baigs keturių gimnazijos klasių programą, jis sutiko, kad mechinai studentai po pietų ir vakare mokytųsi pagal šią programą. 1928 m. šiai mechinai programai vadovavau aš.

Rabio J.-L. Blocho sutikimas perimti ješivos globon mokytojų seminariją *Javnė* taip pat reikalavo ryžto ir pasitikėjimo savimi. Tiesa, iš pradžių jis paskirdavo į seminariją tik tuos ješivos studentus, į kuriuos nedėjo didelių vilčių kaip į būsimus talmudistus, bet vėliau supratęs, kad sąjūdžio *Javnė* mokytojai gali tapti Telšių ješivos dvasinių vertybių skleidėjais šio tinklo mokyklose, jis kaip tik gerus studentus siuntė mokytis seminarijoje.

Telšių mergaičių gimnazija *Javnė* – pirmą religinę gimnaziją Lietuvoje – buvo įsteigta taip pat ješivos vadovo dėka. Ją įkūrė rabiai Avneris Oklianskis, Meiras Hurvičius, Leibas Gercovičius*, Eliezeris-Mordechajus Davydovas*, Efraimas-Pinchusas Helfanas*, broliai J.-L. ir Mozė Polivnikai* (pastarasis ilgus metus tarnavo gimnazijos sekretoriumi), Eliezeris Rabinovičius, rabinai Elijas-Meiras Blochas ir Chaimas-Mordechajus Kacas. Šie du rabinai visą gimnazijos egzistavimo laiką vadovavo (pakaitomis) gimnazijos valdybai.

Gimnazijoje direktoriavo: dr. J. Levis (vėliau – Izraelyje), Samuelis Cukermanas-Avinoamas (vėliau gyveno ir mirė Tel Avive), 10 iš 18 gimnazijos gyvavimo metų – šių žodžių autorius, dr. Chiena Levitan-Šereševski (Samuelio Šereševskio žmona; vėliau Bar Ilano universiteto psichologijos profesorė), dr. Joelis Zalcbergas, Šalomas Šochetas, J. Šnaideris. Paminėtini gimnazijos mokytojai: rabinas Chaimas-Zalmanas Karonas*, rabiai Izaokas Šmulevičius*, Cvi-Judas Sapožnikovas*, rabinas dr. M. Boreris* (vėliau – Kuldygos rabinas), ponios Guta-Risl Broida (mirė Izraelyje), Ch. Pogramanski

Izaokas (Iskė)
Blochas
(žuvo per
Holokaustą)

(didžiojo rabino Mordechajaus Pogramanskio sesuo), Hinda Rabinovič (rabio Abraomo-Elijo Kaplano įsėsė ir Prienų rabino Chaimo Puno žmona; nužudyti Prienuose 1941 m. rugsėjį), Sara-Lėja Helfan (nužudyta su dauguma Telšių moterų 1941 m. rugpjūčio 30 d.) Dvi pastarosios buvo pirmosios gimnazijos laidos absolventės ir žuvo visai jaunos. Kiti mokytojai: dr. Imanuelis Šereševskis (vėliau gydytojas Izraelyje), jo brolis Jokūbas Šereševskis (vėliau Tel Avivo religinės mergaičių gimnazijos mokytojas), Judas-Arjė Volgemutas (vėliau Rygos religinės žydų gimnazijos direktorius), dr. Eliezeris-Joelis Blochas (vėliau rabinas Vokietijoje), ponija Ch. Akselrod (vėliau Niujorko religinės mergaičių mokyklos mokytoja).

Gimnazija garsėjo Lietuvoje ir už jos ribų puikiomis moksleivių tiek pasaulietinių (pvz. pagilintas vokiečių ir anglų kalbų studijavimas), tiek religinių dalykų žiniomis. Nuo 1926 m. ji išleido dvylika laidų.

Rabinas
Elijas-Meiras
Blochas

Telšių ješiva¹³⁴

Tai yra ypatingos Telšių ješivos istorija. Kaip buvo priimta kadaise, žydai, Toros sūnūs, domėjosi mokslo trokštančiais jaunuoliais, kurių buvo tarp mokytų vyrų, ir rengė jiems tinkamus Toros pažinimo užsiėmimus, neturėdami nė mažiausio supratimo, kad tuo pačiu metu jie ruošia didelį Toros pažinimo statinį būsimoms kartoms. Tačiau laikui bėgant tai tapo sistema. Atėjo naujų mokinių, kaip ir savime susikūrė svarbi institucija, atnešusi Toros šviesą plačiam žydų pasauliui.

Taip pat atsitikdavo, kad didelis išminčius būdavo visiškai paskendęs judaizmo įstatymų tyrimuose, bet jo vardas lyg savime išgarsėdavo tarp studijuojančio jaunimo iš aplinkinių miestelių. Mokiniai, kurie ieškodavo, pas ką geriau mokytis Toros įstatymų ir patiems tapti žinomais, susitelkdavo aplink tokį išminčių. Pastarieji jautė pareigą suteikti savo mokiniams žinių, kurių jie pageidaudavo. Taip atsirasdavo didelė Toros pažinimo mokykla, kuri laikui bėgant tapdavo labai žinoma mokslo įstaiga ir liko palaiminimu žydų tautai.

Dėl tokių priežasčių išaugo ir didelė Telšių ješiva, kuri paskelbė naują Toros studijų erą, reikalavusią suprasti ir giliai apmąstyti studijuojamą tekstą.

Keli gabūs jaunuoliai, kurie dar buvo išlaikomi savo uošvių, buvo tarp tų, kurie sudėjo Telšių ješivos pamatus jau 1875 m. Tais laikais šitie jaunuoliai tapo visame pasaulyje žinomais gerbiamais išminčiais. Tai palaimintojo atminimo rabiai Meiras Atlasas, kuris po studijų buvo Šiaulių rabinu, Cvi-Jokūbas Openheimas, kuris po apmokymų tapo Kelmės rabinu, ir Saliamonas-Zalmanas Abelis, miręs savo kūrybingiausiais metais.

134 Iš knygos „Lietuva“ (jid.), sud. Mendelis Sudarskis, Niujorkas, 1958.

Jie neturėjo galimybių savo darbų dėka įsteigti didelės ješivos, tik sugebėjo suburti talentingus jaunuolius ir su jais mokytis Toros. Per keletą metų jų, kaip dėstytojų, darbas labai patobulėjo, ir taip susikūrė didelė, žinoma talentingo jaunimo mokymo įstaiga, kuri nukreipė jaunimą Toros pažinimo keliu ir suteikė galimybę pajauti to pažinimo ypatingą skonį.

Tuo pačiu laiku, kada Telšiuose buvo pasėta sava pažinimo sėkla, palaimintojo atminimo išminčius rabis Eliezeris Gordonas dar buvo Kauno jaunuoliu ir vedė palaimintojo atminimo išminčiaus ir teisuolio, Kauno religinio teismo teisėjo Abraomo-Izaoko Neviažerio dukrą.

Kai palaimintojo atminimo išminčius ir teisuolis rabis Izraelis Salanteris paliko Kauną ir išvažiavo Toros ir musaro minčių platinti visame pasaulyje, jis paskyrė jaunąjį rabį Gordoną pavaduoti jį, mokytį tokius pat kaip jis jaunuolius.

Neilgai trukus Kelmė pakvietė rabį Gordoną tapti miesto rabinu. Nežiūrint to, kad jis neturėjo tikslo sukurti čia ješivą, vis dėlto pas jį mokytis veržėsi daug jaunimo – Toros žinovų. Šitų studijų niekas nerėmė finansiškai ir studentai labai skurdo. Tik dalį jų būtiniausių išlaidų padengdavo šio mažo miestelio gyventojai.

Tarp studentų, kurie atvykdavo mokytis Toros vadovaujant rabiui Gordonui, buvo jauniausias ir tarp Toros žinovų labiausiai pripažintas rabis Juozapas-Judas-Leibas Blochas, kuris vėliau nustatė Telšių ješivos pobūdį ir jos kelią, siekiant pažinti Toros įstatymus.

Penkerius metus rabis J.-L. Blochas studijavo pas rabį Gordoną Kelmėje. Mokytojas ir mokinys labai suartėjo ir susitarė, kad pasišvęs naujo Toros studijų būdo, grindžiamo Toros įstatymų prasmės bei logikos pažinimu, platinimui tarp jaunos kartos studentų.

1882 m., kai Telšiuose atsilaivino miesto rabino vieta, miesto atstovai, vadovaujant jaunimui, iš kurio ir buvo sudaryta Toros mokymo įstaiga, rabinu išrinko Kelmės išminčių rabį Eliezerį Gordoną. Jis atvyko į Telšius su savo studentų grupe. Taip palaipsniui buvo sudėti pamatai didelės, vėliau pasaulyje išgarsėjusios Telšių ješivos vystymuisi.

Tais pačiais metais po kelių mėnesių rabis J.-L. Blochas (Moharilis³⁵) pasipiršo rabio E. Gordono dukteriai. Uošvis ir žentas kartu pasišventė išplėtoti ješivą ir pasiekti aukščiausią Toros studijavimo lygį. 1884 m. rabis Eliezeris Gordonas oficialiai buvo paskirtas ir Telšių ješivos vadovu.

Telšių ješiva jau buvo nusipelniusi bei žinoma kaip puikios reputacijos mokykla ir jos mokinių skaičius visą laiką smarkiai augo. Visi tos kartos žinomi rabinai pripažino ješivos teisę siųsti savo atstovus į visas žydų diasporos gyvenvietes.

1885 m. vienu iš Telšių ješivos vadovų buvo paskirtas palaimintojo atminimo išminčius rabis Simonas-Judas Škopas. Kartu su aukščiau išvardintais išminčiais

135 Akronimas, sudarytas iš garbingų titulų ir pirmųjų asmenvardžių raidžių – red. past.

jis turėjo įtakos formuojant specifinį Telšių ješivos studijų kursą ir Toros išminties supratimą.

1895 m. buvo pastatytas ješivos pastatas. Iki tol ješivos užsiėmimai vykdavo miesto sinagogoje.

Septyniolika metų Moharilis kartu su uošviu dirbo plėsdami ješivą ir toliau ją tobulindami. 1902 m. jis išvažiavo iš Telšių, kad perimtų rabino pareigas Varniuose. Po 2,5 metų jis iš ten išvažiavo į Seduvą, kur rabinavo 6 metus.

Į Seduvą pas jį taip pat veržėsi mokiniai, ir ten jo dėka buvo įkurta garsi ješiva.

Vėliau ir rabis Škopas paliko Telšių ješivą ir išvyko rabinauti į Malšycę, o po to – į Brianską³⁶. Šiuose miestuose rabis Škopas buvo tiek rabinu, tiek ješivų vadovu. Po Pirmojo pasaulinio karo jis buvo išrinktas Gardino ješivos vadovu ir labai sėkmingai ėjo šias pareigas iki paskutinės savo gyvenimo dienos.

1904 m. Telšių ješivos vadovu buvo patvirtintas išminčius rabis Chaimas Rabinovičius, pelnęs pripažinimą dėl savo sąmojingumo bei originalaus proto.

1909 m. Telšiuose kilo didelis gaisras, ir didžioji pastatų dalis, tarp jų ir ješiva, sudegė. Rabis Eliezeris Gordonas, kuris buvo ištikimu tėvu ne tik ješivos mokiniams, bet ir visam miestui, pasiaukojančiai ir iš visos širdies dirbo rinkdamas lėšas miestui atstatyti. Dėl šios veiklos jis paskendo didelėse skolose ir teko jam senatvėje važiuoti į Londoną ieškoti pagalbos bei paramos skoloms apmokėti.

Jis buvo nepratęs tvarkyti finansinių reikalų ir negalėjo išverti tokių piniginių rūpesčių. Praėjus vos kelioms dienoms po to, kai atvyko į Londoną, 1910 m. vasario 13 d., rabis Eliezeris Gordonas paliko šį pasaulį.

Moharilis iš karto po savo uošvio mirties buvo pakviestas užimti jo vietą ješivoje ir mieste. Nuo šio laiko prasidėjo naujas Telšių ješivos vystymosi etapas. Šalia judaizmo įstatymų visumos studijų, kelias į kurias buvo nutiestas ješivos pradininkų ir išminčių, didelę reikšmę įgavo judaizmo filosofija ir musaro idėjos, analizuojamas jų ryšis su halacha. Tai buvo gilus loginis nagrinėjimas, perpintas su religinės filosofijos pagrindais. Moharilis buvo didingas mąstytojas ir puikus pedagogas, jis leido Telšių ješivos jaunimui smarkiai pažengti į priekį ir išaugti iki aukščiausio lygio judaizmo įstatymų žinovų.

1914 m., Pirmajam pasauliniam karui prasidėjus, Moharilis ir rabis Chaimas Rabinovičius nepaliko miesto. Su jais liko nemažai jų mokinių, nors Toros studijos buvo lydimos bombų sprogimų ir kitų didelių karo nelaimių. Po metų, kai Vilnius buvo užimtas vokiečių, daugelis ješivos mokinių, kurie buvo ištremti į Rusiją, grįžo į ješivą ir studentų skaičius vėl pradėjo augti.

Po Pirmojo pasaulinio karo Telšių ješiva pasidarė Toros studijavimo centru visam pasauliui. Mokiniai iš visų Europos šalių, o taip pat iš Pietų Afrikos ir Šiaurės Amerikos, masiškai siekė čia atvykti.

Didis tautos vadas ir švietėjas Moharilis ir Lietuvos žydų autonomijos laikotarpiu, kai visos žydų švietimo įstaigos buvo pastatytos ant naujų modernių švietimo

Gimnazijos *Javnė* aukštesniųjų klasių mokinės švenčia kartu su direktoriumi Trachtenbergu, Hindele Rabinovič ir kitais mokytojais

pamatų, auklėjo savo mokinius Toros ir musaro dvasia. Šios dvasios įtaka Telšių ješiva išplėtė savo veiklą jauniausių mokinių švietimo srityje. Svarbiausia užduotis tuo metu buvo prie didelės ješivos įsteigti parengiamąją, į kurią būtų priimami jaunuoliai, jau susipažinę su Talmudu ir jo pagrindiniais komentarais. Studijos parengiamojoje ješivoje truko 4,5 metų, per tokį laiką mokiniai būdavo visapusiškai parengiami stoti į didžiąją ješivą.

Nebuvo pamirštas ir pradinis švietimas. Vadovaujant bei nurodant Mohariliui ješivos auklėtiniai pasišventė modernios, tačiau Tora ir dievobaimingumu pagrįstos pradinės mokyklos steigimui. Švietimas Telšiuose tapo žydų religinio švietimo Lietuvoje modeliu.

Dukrų bei mergaičių auklėjimas taip pat neapsiėjo be ješivos įtakos. Telšių mergaičių gimnazija *Javnė* teikė žydų jaunuolėms Toros ir kitų dalykų žinias.

Vienintelė *Javnė* tinklo mokytojų seminarija, 1918 m. įsteigta Kaune, 1924 m. buvo pervesta į Telšius, kad Moharilis jai galėtų daryti įtakos ješivos dvasia.

Įdomiausia buvo tai, kad Telšiuose atsiradus įvairesnėms studijų formoms nesumažėjo mokinių siekis pažinti Torą, todėl studijų garsas ješivoje skambėdavo dieną naktį.

1921 m. prie ješivos buvo įsteigta talmudinė švietimo institucija – rabinų kolelis suaugusiems dirbantiems vyrams, skatinęs aukštesnį judaizmo įstatymų pažinimo lygį. Taip Telšių ješivos geriausieji, labiausiai gerbiami rabinai pelnė garbingiausius vardus visame pasaulyje.

Tais pačiais metais vienu iš ješivos vadovų buvo paskirtas išminčius rabis Abraomas-Izaokas Blochas. Savo nepaprastai aštriu loginiu ir analitiniu

mąstymu jis toliau plėtojo savo tėvo ir auklėtojo mokymą ir iškiepijo savo mokiniais specifinį Telšių mokslinio mąstymo būdą bei gyvenimo supratimą, kuriam jie buvo visiškai atsidavę.

1927 m. buvo pastatytas atskiras rabinų kolelio pastatas, o 1933 m. – gražūs parengiamosios ješivos namai.

Toks ješivos darbo išsiplėtimas ir išsišakojimas reikalavo daugiau kūrybinių ir administracinių jėgų. Į ješivą buvo priimti dėstyti išminčiai rabiai Zalmanas Blochas, Elijas-Meiras Blochas, Chaimas-Mordechajus Kacas ir Avneris Oklianskis.

1930 m. mirė palaimintos atminties išminčius r. Moharilis. Jo paskutiniai žodžiai vaikams ir mokiniams buvo: „Visais savo darbais ir poelgiais siekite šlovinti Dievo vardą.“ Daugiau jis nematė reikalo nieko pridurti, ko gero manydamas, kad palieka po savęs, su Dievo pagalba, pažangius studentus, kurie žinos ir supras, kaip pratęsti jo veiklą.

Jo sūnui rabiui Abraomui-Izaokui Blochui buvo perduota tęsti tėvo veiklą ir eiti jo pareigas. Kartu su juo studentai ėjo jų mokytojo nutiestu Toros pažinimo keliu.

1931 m. spalio 19 d. mirus išminčiui rabiui Chaimui Rabinovičiui į jo vietą buvo paskirtas jo sūnus rabis Azrielis Rabinovičius.

Ješiva toliau vykdė prisiimtą misiją skleisti Toros pažinimą. Iš studentų gretų buvo suformuota speciali „Toros sklaidos taryba“ darbui su jaunimu Lietuvos miestuose ir miesteliuose. Telšių ješivos mokiniai būdavo metams siunčiami į įvairius miestus, kur veikė mažos ješivos, kad paruoštų mokinius stoti į didžiąją ješivą. Po metų mokytojai pasikeisdavo su kitais Telšių ješivos studentais. Tokia veikla buvo pavyzdžiu kitom ješivom ir daug pasitarnavo Toros žinių platinimui Lietuvoje.

Taip augo Telšių ješiva, ir jos įtaka naujoms kartoms plėtėsi.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir netgi sovietų režimui ješiva savo darbo nenutraukė, bet jau 1940 m. rugsėjo mėn. staigiai atėjo įsakymas, kad dėl apsigyvenimo vietų stokos visi ješivos studentai, virš 500 žmonių, turi būti apgyvendinti 5 atskiruose Lietuvos miesteliuose. Mokiniai buvo išsiųsti į 5 miestelius, ir ješivos vadovai bei dėstytojai turėjo nuolat važinėti iš vietos į vietą (iš miestelio į miestelį) ir skleisti žinias tarp savo auklėtinių. Kad ir tokia forma, studijos tęsėsi, studentai demonstravo didelį susižavėjimą žiniomis ir norą jas įsisavinti. Taip klostėsi reikalai iki vokiečių okupacijos 1941 m. birželio 23 d.

Palaimintojo atminimo ješivos vadovai kartu su kitais Telšių žydais žuvo nuo nacių žudikų rankų 1941 m. liepos 15 d.

Taip buvo nutrauktas 70 metų Toros studijų laikotarpis Lietuvoje, per kurį Telšių ješiva skleidė žinias po visą pasaulį.

Šio straipsnio autorius kartu su savo svainiu rabi Chaimu-Mordechaju Kacu 1940 m. rugsėjo pradžioje paliko Telšius ir po ilgų klajonių per Sibirą ir Japoniją 1940 m. lapkričio mėn. atvyko į JAV. Iki karo tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos pradžios spėjo išsigelbėti dar 10-ies ješivos studentų grupė, kuri atvyko į Ameriką per Sibirą, Japoniją, Australiją, ir jiems dalyvaujant 1941 m. spalio mėn. 28 d. per rabio Juozapo-Leibo Blocho mirties metines JAV buvo padėti atnaujintos Telšių ješivos pamatai. Pati ješiva atsidarė Klivlende, mažame pastate.

Telšių ješiva
Klivelnde (JAV)
1961 m. su
rabinais
E.-M. Blochu ir
Ch.-M. Kacu

Ješiva greitai augo, į ją pradėjo rinktis studentai iš visų Jungtinių Valstijų. Pirmoje eilėje atkeliaudavo tie, kurie anksčiau planavo važiuoti į Europą tęsti savo studijas. Ješivos pastatas Klivlende pasidarė per mažas, kad priimtų tą didelį skaičių norinčiųjų mokytis, ir ješivos valdyba turėjo pirkti naują didelį pastatą.

1944 m. pradžioje ješiva įsikūrė naujame pastate. Taip išaugusi ješiva atgavo savo didį vardą. Ješivos mokiniai iš Šiaurės ir Pietų Amerikos, Australijos, Pietų Afrikos, netgi iš Izraelio ir Europos šalių atvažiuoja į Telšių ješivą studijuoti ir tobulėti Toros išminties dvasioje. Prie ješivos egzistuoja trijų pakopų parengiamoji ješiva. Čia priimami mokiniai, kurie jau mokėsi Talmudo su komentarais, ir juos paruošia stoti į ješivą. Prie ješivos veikia gimnazija bei koledžas, turintys Ohajo valstijos švietimo ministerijos sertifikatus.

1943 m. rugsėjo mėn. Klivlende atsidarė pradinė hebrajų mokykla su vaikų darželiu ir viena pradine klase. Dabar jau yra visa pradinė mokykla ir vieneri metai vidurinės mokyklos, kurios mokiniai žada tęsti mokslus parengiamojoje ješivoje.

1947 m. rugsėjo mėn. prie ješivos buvo atidarytas kolelis jauniems vedusiems vyrams, kur buvę geriausieji ješivos studentai tęsia mokslus, kad pasiektų dar gilesnį Toros pažinimą ir gautų geriausią išsimokslinimą, kokį gali duoti Telšių ješiva.

1949 m. lapkričio mėn. buvo įkurti mokytojų kursai jaunimui, kuris nori pasiruošti ir dirbti mokytojais.

Taip buvo išgelbėtas didžiausias žydų tautos palikimas: Toros studijų centras – Telšių ješiva.

Penktieji metai Telšių ješivoje

Kadangi Rytų Europos ješivos jau nebeegzistuoja, tie iš mūsų, kurie dar gavo tą didelę privilegiją jomis mėgautis ir persiimti jų dvasia, turi stengtis šį dvasinį palikimą perduoti ateinančioms kartoms. Ješivos įkūnijo visų kada nors gyvenusių žydų gyvybines jėgas. Taigi ješivų dvasia sutelkė savyje senosios žydų tautos esmę ir, žinoma, kai tik susidarys palankios aplinkybės, ji galės įkvėpti ateinančias kartas. Tai turi būti padaryta dabar, kol dar gyvename. Kitaip viskas bus užmiršta ir išnyks amžiams.

Pats priklausau kartai, kuri užaugo ir buvo auklėjama Telšių ir Vilijampolės ješivose. Apie tą gyvenimą noriu papasakoti keletą istorijų. Iš jų matyti maištingumas ir apskritai mokykloje vyravusi dvasia. Kiekviena ješiva turėjo savo specifinę atmosferą, taip vadinamą dvasią. Pavyzdžiui, sakydavo: „Telšių dvasia“, „Vilijampolės dvasia“ ir t. t. Ir kiekvienas tuojau pat labai tiksliai pajusdavo ir suprasdavo, ką tai reiškia. „Telšių dvasia“ buvo siejama su įžvalgiomis studijomis ir subtiliu moralės bei psichologijos suvokimu. Tai buvo žymė, „dvasia“, kurią ješivai nuo pat jos įkūrimo 8–9-ajame dešimtmetyje suteikė rabis Eliezeris Gordonas, dar vadinamas Leizeriu Telšiškiu, o vėliau – jo žentas rabis Juozapas-Leibas Blochas. Štai, pavyzdžiui, epizodas, kuris charakterizuoja rabio Eliezerio nuovokumą.

Kiekviename „semestre“ atsirasdavo keletas „jaunųjų genijų“, pasižymėjusių didesniais nei vidutiniai gabumais. Žinoma, jie būdavo tiek studentų, tiek mokytojų branginami ir lepinami, nes puošė ir garsino ješivos vardą. Visai natūralu ir žmogiška, kad tarp tų studentų vykdavo tyli, bet aštri konkurencija dėl pirmumo teisės: kieno gabumai didesni, Toros žinios geresnės? Tuo metu studijavo Pilviškių „genijus“ ir Kupiškio „genijus“.

Kartą ateina pilviškietis pas rabį Eliezerį padiskutuoti apie Torą. Buvo toks paprotys, kad kiekvienas studentas kartą nuo karto ateidavo į pokalbį pas ješivos vadovą. Tai vyko nepaisant reguliarių pamokų, kurias ješivos vadovas ir taip vedavo. Na, ir rabis Eliezeris užsimanė studentą truputį „pakibinti“ – rabinas buvo sąmojingas žmogus. „Sakyk, kaip galvoji? – paklausė jis. – Kuris iš judviejų labiau mokytas, tu ar tavo draugas iš Kupiškio?“

Pilviškietis ramiai ir kukliai tarė: „Rebe¹³⁷, kad ir pats nežinau, ką jums atsakyti. Jeigu pasakysiu, kad aš, tai bus arogantiška, o savimi puikuotis negalima. Jeigu pasakysiu, kad jis, nusižengsiu priesakui nesakyti netiesos!“

Eliezeris jį tuoj pat nutraukė ir trumpai bei griežtai pasakė: „Dabar, mulki, matau, kad esi ir pasipūtėlis, ir melagis!“

Įdomus dalykas ješivų istorijoje buvo *hopke*. Jau ir pats pavadinimas baigia išnykti. Neseniai keletą savo pažįstamų paklausiau, ar jie žino, kas tai yra. Visi atsakė, kad toks šokis.

137 Kreipinys į rabiną, mokytoją – vert. past.

Kiek puikumo, spindesio, švento virpulio talpino savyje šis žodis! Vėliau jį mums pakeitė kitas žodis – „revoliucija“. Bet man, kaip ir daugeliui tūkstančių kitų, praėjusių ješivos girmas, hopkė yra senesnė už revoliuciją. Tiksliau sakant, ji – tarsi paruošiamoji klasė, slenkstis. „Revoliucija“ buvo universali sąvoka, reiškusi visų tautinių ir kalbinių skirtumų panaikinimą. O *hopke* žymėjo vidinių išgyvenimų procesą. Taip spontaniškai, ugningai jaunas ješivos studentas išliedavo įniršį dėl visų draudimų. Šis jaunuolis protestavo prieš ješivos studijų vadovus ir prižiūrėtojus, suvaržiusius jo kūną ir sielą. Ilgai kaupęsis sielvartas ir pyktis retkarčiais išsiverždavo su visu jaunatvišku įkarščiu ir išsiliedavo perniek. Juk įsiaurinę netgi plėšydavo šventas, ypač musaro, knygas.

Praėję šią „mokyklą“ revoliucionieriai būdavo jau ne revoliucionieriai-žydai, kaip iki 9-ojo dešimtmečio, o žydų revoliucionieriai. Savo krauju jie parašė ne vieną puikų Rusijos ir kitų revoliucijų istorijos puslapį.

O štai epizodas, kuris įvyko tais garsiaisiais penktaisiais metais. Esminį vaidmenį jame suvaidino Abraomas Staviškietis, Izraelyje žinomas kaip Abraomas Hercfeldas.

Tuo metu Telšių ješivoje dirbo prižiūrėtojas Šabtajus [Robelis]. Jo užduotis buvo stebėti, kad studentai laiku ateitų melstis ir mokytis, o labiausiai – atkreipti dėmesį, kad netinginiautų ir neskaitytų šventvagysčių, t. y. pasaulietinių knygų ir pan. Kai visi mokydavosi, jis turėjo įprotį vaikščioti iš savo vietos rytų pusėje iki durų ir atgal, o tada keletą kartų ta pačia kryptimi praeiti tarp studentų suolų. Kiekvienas toks jo žingsniavimas sunėrus rankas už nugaros ir dairantis kairėn dešinėn užtrukdavo 15–20 minučių. Kol jis taip vaikščiodavo, studentai galėjo jį matyti ir pasisaugoti. Bet pavargęs prižiūrėtojas atsistodavo už savo pulsto veidu atsikusęs į visus. Ir taip užsidengdavo plaštakomis veidą, kad pro mažyčius plyšelius tarp pirštų galėjo nepastebimai kiekvieną nužiūrėti ir, jei reikia, pričiuopti. Jis matė visus, bet nė vienas nežinojo, kad yra matomas. Tokiu būdu jis prigriebdavo tuos, kurie nusprendė atsikvėpti ir pailsėti.

Taigi, kaip jau minėta, tai nutiko penktaisiais metais. Nuotaikos buvo neramos, audringos. Studentai nusprendė: reikia su juo vieną kartą ir visiems laikams taip atsiskaityti, kad neužmirštų. Jie pastebėjo, kad tiesiai virš jo pulsto lubose yra plyšys. Ir ką jie padarė? Užtempė ant palėpės silkių statinaitę, sklidiną silkių sūrymo, ir pastatė prie pat angos. Tada sutarė signalus, kuriuos duos, kai Šabtajus baigs įprastinį žingsniavimą ir atsistos į savo vietą. Vos tik gavę ženklą, jie pavertė statinaitę ir staiga iš viršaus ant vargšo Šabtajus galvos šliūkšt ir pasipylė visas silkių sūrymas...

Kitas epizodas įvyko Simchat Toros šventės išvakarėse, o pagrindinis jo veikėjas buvo garsus Talmudo mokslininkas rabis Juozapas-Leibas Blochas, Eliezerio Gordono žentas. Tuo metu jis vadovavo Telšių ješivai. Vėliau, po uošvio mirties, 1910 m., perėmė ir miesto rabino pareigas.

Svarbu ir įdomu rašyti apie rabį J.-L. Blochą. Jis buvo viena išskirtiniausių ano meto rabiniškojo pasaulio asmenybių ir turėjo milžinišką įtaką tūkstančiams studentų. Jo erudicija pasireiškė gilia nuovoka. Rabis J.-L. Blochas gebėjo atlikti

subtiliai meistrišką psichologinę analizę. Tačiau, nors jo protas ir buvo aštrus, širdis liko šalta, ypač jaunystės metais. Tuo jis užsitraukė dalies studentų priešiškumą. Žinoma, jis buvo labai gerbiamas, bet tai buvo labiau pagarba, kylanti iš baimės, o ne iš meilės. Ir atsitiko taip, kad jis taip pat buvo nubaustas bausme, apie kurią dar ilgai buvo kalbama ješivoje ir už jos ribų.

Su juo studentai atsiteisė štai tokiu būdu: paprastai per Simchat Toros šventę rabis J.-L. Blochas sakydavo rytines maldas prie sinagogos pulto (jis buvo nuostabus pamaldų vedėjas). Per musafą išdykaudami ir šokinėdami jo ateidavo pasiimti studentai. Pasodindavo ant kėdės ir taip visą, gal 10 minučių kelią šokdami ir dainuodami nešdavo ant rankų su visa kėde iki ješivos, kur ir būdavo triukšmingai švenčiama tikroji Simchat Tora.

Per aprašomą šventę pirmiausia buvo parūpinta puiki pinta Vienos stiliaus kėdė, kurios sėdimoji dalis nusėta daugybe skylių. Tada kiekvienas įsitaisė aštrią košerinę adatą. Rabis J.-L. Blochas buvo labai pagarbiai pasodintas ant šios kėdės. Vos išnešę jį iš sinagogos į gatvę, studentai glaudžiau susispietė aplink kėdę, ėmė garsiau giedoti šventinę giesmę, puolė į didžiausią ekstazę, įsisiautėjo ir iš visų jėgų šaukė: „Mozė yra tiesa ir jo Tora yra tiesa“. Tuo pačiu metu jie iš širdies ėmėsi „šventojo darbo“ ir pradėjo iš apačios adatomis pro skylutes badyti kėdę. Rabis kilnojosi iš vietos, sukinėjosi į visas puses, bet tai niekuo negelbėjo. Rabis pajuto, kad daugiau nebeatlaikys, ir pradėjo rékti: „Užteks garbės! Užteks garbės!“

Galima įsivaizduoti, kad kai kuriems studentams ši istorija baigėsi nekaip.

Palaimintojo atminimo Gaonas Elijas-Meiras Blochas¹³⁸

Rabinas Elijas-Meiras Blochas gimė 1895 m. Telšiuose, Telšių rabino, garsiosios Telšių ješivos vadovo Talmudo mokslininko Juozapo-Leibo Blocho šeimoje. Išsilavinimą gavo minėtoje ješivoje ir tėvo namuose, kuriuose rinkdavosi iškilūs Toros žinovai.

Dar būdamas visai jaunas pradėjo savo veiklą švietimo srityje. Aštuoniolikos metų buvo Telšių religinės mokyklos, įkurtos 1912 m., tarybos pirmininkas. Jau tada pademonstravo nepaprastus gebėjimus – jo dėka ši įstaiga tapo viena pavydingiausių Lietuvoje.

Po Pirmojo pasaulinio karo rabis E.-M. Blochas buvo vienas jaunimo organizacijos *Tseire Israel* įkūrėjų. Ši draugija yra vėliau atsiradusio Lietuvos *Tseire Agudat Israel* pirmtakė.

138 Straipsnis pasirodė leidinyje *Dos yidishe vort*, 1955 m. švato mėn.

1920 m. jis tapo garbaus Klaipėdos talmudisto ir sėkmingo pirklio Abraomo-Mozės Hakoheno Kaplano giminės žentu. Gyvendamas tame mieste daugiausiai laiko skyrė bendruomeniniam religiniam ugdymui. Įkūrė vietos talmud-torą ir jaunimui skirtą Talmudo studijų ratelį.

1925 m. E.-M. Blochas buvo vienas Lietuvos žydų ortodoksų švietimo įstaigų tinklo *Javné* kūrėjų. Tais pačiais metais Telšiuose atidarė mergaičių gimnaziją, atsidūrusią tarp sėkmingiausių tokio tipo mokyklų visoje Europoje.

1928 m. paskirtas Telšių ješivos vadovu, netrukus tapo vienu svarbiausių šio pasaulinio garso religinių studijų centro veikėju. 1928 m. ir 1930 m. lankėsi JAV. Ten surado daug gerbėjų bei draugų, prisidėjusių prie ješivos gyvavimo ir augimo.

1931 m. kartu su kitais atnaujino partijos *Agudat Israel* kuruojamą savaitraštį *Yidisher lebn*. Šį ortodoksų leidinį po pertraukos perėmė Lietuvos žydų jaunimo susivienijimas *Tseyre Agudat Israel*, kurio centrinė būstinė buvo įsikūrusi Telšiuose. Rabis E.-M. Blochas – vienas pagrindinių šios organizacijos veikėjų. Dažnai bendradarbiavo su minėtu savaitraščiu, taip pat skelbė įžvalgius straipsnius apie įvairias ano meto problemas hebrajiškame mėnraštyje *Haneeman*.

1937 m. kaip Lietuvos delegatas dalyvavo partijos *Agudat Israel* suvažiavime Marienbade.

Raudonajai Armijai užėmus Lietuvą jam pasisekė pabėgti į JAV. Netrukus ten prisijungė prie įvairių gelbėjimo darbų. Juose aktyviai dalyvavo iki pat karo pabaigos.

1941 m. kartu su jį pergyvenusiu svainiu Talmudo mokslininku Chaimu-Mordechaju Kacu įkūrė Telšių ješivą. Bėgant metams, ji tapo vienu prestižiškiausių ir populiariausių religinių studijų centrų pasaulyje. Tačiau rabio E.-M. Blocho ugdomoji veikla vien šia ješiva neapsiribojo. Jis taip pat suorganizavo Klivlendo mažąją (parengiamąją) ješivą (*Hebrew Academy of Cleveland*), šiandien esančią viena didžiausių JAV mažųjų ješivų. Be to, labai domėjosi tokių ješivų steigimu kitose vietovėse ir ragino savo mokinius atsidėti nelengvam Toros mokymo darbui.

Tuo pačiu metu aktyviai dalyvavo kuriant partiją *Agudat Israel* JAV, netrukus tapo vienu pirmųjų jos delegatų. Paskutiniaisiais metais buvo nuolatinis JAV *Agudat Israel* valdybos ir pasižymėjęs pasaulinio *Agudat Israel* aukščiausių institucijų narys.

1947 m. pirmojoje po karo vykusioje *Agudat Israel* konferencijoje Marienbade atstovavo JAV. Taip pat dalyvavo Paryžiaus parengiamojoje konferencijoje, skirtoje Kėtvirtajam pasauliniam *Agudat Israel* kongresui. Šį kongresą pradėjo kalba, kurioje prisiminė žuvusiuosius Europoje.

Keletą kartų lankėsi Izraelyje, planavo ten atidaryti Telšių ješivos filialą.

Nors ilgą laiką sirgo, iki paskutinio atodūσιο nepaliovė domėtis ješivos ir kitomis bendruomenės problemomis. Jau gulėdamas ligos patale smulkiai klausinėdavo apie dvasinius ješivos reikalus, judėjimo *Agudat Israel* rūpesčius, naujienas iš Izraelio. Kaip ir prieš tai, nuolat susirašinėjo su rabinais, visuomenės veikėjais, ješivos auklėtiniais, aktyviais bendruomenės nariais ir išreikšdavo savo nuomonę įvairiais klausimais.

Tyrai ir šventai nukeliavo į dangų 5715 m. per šabą, kai skaitomas Toros skyrius *Vayera* [1955 01 22].

Tebūnie jo siela įpinta į gyvybės mazgą.

Mozė-Judas
Gleicheris

Švietimo titanas¹³⁹

Šiandien nuleidę galvas stovime prie šviežiai supilto iškilus Talmudo mokslininko ir Toros mokytojo, palaimintojo atminimo Elijo-Meiro Blocho kapo.

Liūdna žinia apie jo mirtį nebuvo netikėta. Žinojome, kad mūsų vadovas, mūsų judėjimo valdybos narys, gryojo, šimtaprocentinio „agudizmo“¹⁴⁰ teoretikas ir tuo pačiu metu jo ikūnytojas sunkiai serga ir jau kurį laiką kovoja iš paskutinių jėgų. Ir vis dėlto netikėjome, kad mirtis gali pasiglemžti šį gyvybingą ir energingą žmogų. Vis tikėjomės ir meldėmės – vylėmės stebuklo. Galgi jo stipri dvasia pasipriešins ir apsaugos sergantį kūną.

Mirus rabinui Blochui, tebūnie palaimintas jo atminimas, netekome nepailstančio kovotojo už žydams šventų dalykų visumos ir istorinės esmės išlaikymą. Mūsų kartai jis buvo apreiškimas – didelių jėgų, šventos valios ir milžiniško proveržio, glūdinčio milijonų viso pasaulio religingų žydų protuose ir širdyse, atrastis.

Per savo trumpą viešnąją Amerikoje – čia gyveno nuo 1941-ųjų – rabinas Blochas tapo vienu svarbiausių mūsų religinio gyvenimo veikėjų ir politinio judėjimo *Agudat Israel* atstovų. Čia nuolat stovėjo priešakinėse linijose ir darbavosi iš visų jėgų. Kaip ir Klivlendo Telšių ješivoje, taip ir mūsų sąjūdyje savo ugninga kalba ir pasakojimo galia patraukdavo mases, skatino studijuoti Torą ir judaizmą, gražinti ir turtinti žydų gyvenimą. Be jo neapsieidavo beveik nė viena religinė ar judėjimo *Agudat Israel* veikla, nes jis apie viską galėjo tarti svarų ir autoritetingą žodį.

Telšių ješivos vadovas buvo nepaprastai visapusiškas ir pasižymėjo tiek energingumu ir kūrybiškumu, tiek istoriniu įžvalgumu ir skvarbiu analitiškumu, ir tai neleido jam nurimti.

Dar būdamas visai jaunas rabinas E.-M. Blochas ėmėsi iniciatyvos ir 1920 m. beveik vienas pats įkūrė Telšių žydų mergaičių gimnaziją.

Įdomios tam tikros detalės apie šią švietimo įstaigą, kurias jos įkūrėjas aprašo 1931 m. Telšiuose leistame žurnale *Haneeman* ir apie kurias galima paskaityti štai ką:

„Iš pradžių galvojome, kad švietimo srityje galima bendradarbiauti su laisvamaniškais sluoksniais ir įkūrėme bendrą mergaičių mokyklą. Tačiau, kai jie mus skaudžiai išdavė, pamatėme, kad patys turime apginti savo dukterų išsilavinimą.

139 Straipsnis pasirodė leidinyje *Dos yidishe vort*, 1955 m. švato mėn.

140 Turima omenyje partijos *Agudat Israel* ideologija – red. past.

Vidurnaktį susirinkome į pasitarimą. Nusprendėme taip: Dievui padedant įkursime savo mokyklą. Rytojaus dieną jau turėjome pastatą, suolus, mokytojus savanorius, o svarbiausia – 14 mokinių.

Jos buvo vėliau pastatytos gimnazijos, apskritai – Lietuvos mergaičių švietimo pirmtakės. Visiško atsidavimo ir ryžto, kuriuos parodėme dirbdami, kad išlaisvintume savo dukteris nuo erezijos nuodų, dėka mes laimėjome. Vėliau laisvamaniškos mokyklos užsidarė. Jų vietoje dabar, po dešimt metų, atsiskleidžia *Javnės* gimnazijos, jau davusios vaisių, puikumus.“

Daugiau kaip prieš trisdešimt metų rabinas E.-M. Blochas dar galvojo, kaip padaryti įtaką nereliginėms žydams. Galbūt verta su jais bendradarbiauti mergaičių švietimo srityje. Bet kai tieji mus labai negražiai pavedė, – sako rabinas, – buvome priversti patys įkurti nepriklausomą mergaičių mokyklą ir t. t.

Ši mokymo sistema iš tiesų yra dabartinių nepriklausomų Izraelio religinių mokyklų (*chinuch atsmi*) prototipas. To pakanka, kad būtų aišku, jog su pasaulietiškais žydais šioje srityje geriau neturėti jokių reikalų. Ne veltui mirusysis, tebūnie palaimintas jo atminimas, iki paskutinės savo gyvenimo akimirkos visa širdimi buvo įsitraukęs į judėjimo *Agudat Israel* darbus vardan vadinamojo nepriklausomo švietimo.

Paskutinį kartą Telšių ješivos vadovą sutikau po pasaulinio *Agudat Israel* kongreso, šabo išvakarėse, 1954 m. liepos 30 d., važiuojantį autobusu į Jeruzalę. Alino didelė kaitra, ir jis atrodė labai išvargęs.

„Aš taip nuolat važinėju, – kalbėjo jis. – Iš miesto į miestą, iš kaimo į kaimą, ieškodamas lėšų nepriklausomoms religinėms mokykloms. Ar man sekasi? Tikėkimės, kad bus ne prasčiau negu Amerikoje. Iš tiesų, galima žavėtis čionykščių žydų atsidavimu religinio švietimo reikalams Šventojoje žemėje.“

Amerikoje palaimintojo atminimo rabinas E.-M. Blochas tiesiog aukote aukojosi religiniam mokymui. Jis sulaukė to momento, kai savo gyvenimo kūrinį, Telšių ješivą, galėjo išvysti įsikūrusią prašmatniame Klivlendo pastate. Rūpinosi ne tik dvasiniu savo studentų tobulėjimu, bet ir finansiniu mokyklos išlaikymu. Viena vertus, žydų vaikų sielose jis uždegė šventą tikėjimo ugnį. Kita vertus, diena iš dienos susidurdavo su daugybe iššūkių ir problemų, kovodamas dėl ortodoksiškumo. Dėl jo lobynų išsaugojimo ir naujų mokymo pozicijų įtvirtinimo.

Tie, kurie bent kiek girdėjo apie rabino Blocho darbus, ar net tie, kurie turėjo progą pajusti jo entuziastingų pranešimų kerus, o gal ir perskaityti puikius straipsnius, vis dėlto negalės įvertinti šios asmenybės iškilumo ir reikšmės masto. Tai gebės tik tas, kas daugelį metų ir įvairiomis progomis jį stebėjo judėjimo *Agudat Israel* rate.

Rabinas Blochas buvo visų šio judėjimo susirinkimų ir suvažiavimų siela. Kaip griežtai ortodoksiškų pažiūrų žydų vadovas jis labai mylėjo taiką. Buvo apdovanojamas gebėjimais ir valia išspręsti sudėtingiausias organizacines problemas ir suderinti nuomonių skirtumus, paprastai iškylančius kiekviename religingų žydų susibūrimė. Galėjo suvokti prieštaraujančias pozicijas ir jausmus, tiek išreikštus, tiek ir ruseinančius giliai religingų liaudies masių sielose, ir unikaliu būdu paversiti juos praktinių veiksmų planais.

Ryškiausi jo asmenybės bruožai buvo griežtas nuoseklumas ir logiškumas. Laidėsi nuomonės, kad kiekvienas mūsų ištariamasis žodis ir atliekamas veiksmas turėjo derėti su Toros mokymu – tai ir yra judėjimo *Agudat Israel* pagrindas.

Tiek mūsų sąjūdį, tiek Telšių ješivą sunku įsivaizduoti be centrinės gaono rabio Elijo-Meiro Blocho figūros.

Tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas.

Rabinas Meiras
Pantelis

Agudistas¹⁴¹

Neseniai mirus palaimintojo atminimo gaonui rabiui Elijui-Meirui Blochui, Toros pasaulis patyrė baisią ir neatitaisomą netektį. Išėjo vienas iš nedaugelio iškilių mūsų laikų žydų religijos įstatymų žinovų, didis ješivos vadovas, nepaprastas švietėjas, daug nuveikęs Toros mokymo ir populiarinimo srityje. Praradome jį tik įpusėjusį savo milžiniškus darbus. Todėl šimtai jo studentų pasijuto lyg tas laivas, jūroje netekęs savo kapitono. Eilučių autorius nemano esąs pakankamai kompetentingas, kad galėtų atskleisti visapusišką šio energingo žmogaus paveikslą. Tai, be abejonės, padarys kiti, labiau tam pašaukti. Mano straipsnio tikslas yra nušviesti tik nedidelę jo spalvingos asmenybės dalelę, o būtent, kaip rabinas E.-M. Blochas reprezentavo partiją *Agudat Israel*.

Šio judėjimo nariai pasijuto ypač nuskriausti ir palikti. Iš jų buvo atimtas ne tik didis vadovas, kuris tarnavo iš visų jėgų ir tiek daug davė sąjūdžiui, bet ir neeilinė asmenybė. Teisuolis rabis E.-M. Blochas buvo tikras iškilaus Toros žinovo pavyzdys. Savo drąsa, savo bebaimiškumu, savo nepaprastu pasiaukojimu jis išsiskyrė iš kitų žydų religijos didžiųjų, siejusių save su partija *Agudat Israel*. Bet kartu, vadovaudamas garsiai ješivai, prieš akis jis nuolat regėjo ir visą žydų tautą. Šis vaizdinys jam sakė, kad vienintelis būdas išgydyti žydiją ir atstatyti jos pirmąsias pavidalą yra partija *Agudat Israel*. Rabis E.-M. Blochas puikiai suprato, kad tik taip žydai gali atgauti tuos dalykus, kuriuos iš jų atėmė įvairūs laisvamaniški veikėjai ir judėjimai.

Ideologinėse diskusijose jis ne kartą pabrėžė, kad *Agudat Israel* niekada nesiekė tapti nauja dvasine mokykla, padedančia ugdyti individualų žydiškumą, ar su tokiomis mokyklomis lygiuotis. Tai turi daryti ješiva, maldos namai, chasidų ratelis ar musaro studijų grupė. Nebuvo minties pakeisti Vilijampolės, Myriaus, Rodūnios, Liublino ješivų ar garsių Guro¹⁴², Čortkovo¹⁴³, Liubavičių, Satmaro¹⁴⁴,

141 Straipsnis pasirodė leidinyje *Dos yidishe vort*, 1955 m. švato mėn.

142 Nuo Gura Kalvarija (Lenkija) – vert. past.

143 Dab. Čortkivas (Ukraina) – vert. past.

144 Dab. Satu Marė (Rumunija) – vert. past.

Klauzenburgo¹⁴⁵ chasidų dinastijų¹⁴⁶. Tai – dideli ir šventi centrai, kiekvienas savo būdu formuojantis tūkstančių individų žydiškumą. *Agudat Israel* išsikėlė sau uždavinį grąžinti žydų masėms suvokimą, kad Tora ir judaizmas yra ne tik atskiro asmens, bet visos bendruomenės, visos žydų tautos paveldas.

Pakeisti tai, kuo laisvamaniškoms srovėms, deja, pavyko įtikinti žydų liaudį, – jos įskiepijo istoriškai neteisingą manymą, kad Tora, apsaugok Viešpatie, yra kiekvieno privatus reikalas. *Agudat Israel* siekė išrauti šį įsitikinimą iš žydų gyvenimo kaip kokį svetimą augalą, perimtą iš nežydiškos aplinkos. Šis suvokimas, kad Tora ir judaizmas yra tautos paveldas, įpareigoja kiekvieną kolektyvinį veiksma politinėje, visuomeninėje ar socialinėje srityje atlikti pagal Toros dvasią ir žodį, kaip toks imperatyvas galioja ir kiekvienam asmeniniam veiksmui. Trumpai tariant, *Agudat Israel* norėjo į bendruomenės gyvenimą sugrąžinti religinį įstatymą, nes taip buvo per tūkstančius žydų tautos gyvavimo metų.

Šiai šventai ir didžiai idėjai rabis E.-M. Blochas tarnavo su tokiu pavyzdingu pasiaukojimu, kad kartais nustebindavo net artimiausius draugus. Jis galėdavo susitaikyti su sunkiausiomis asmeninėmis ar visuomeninėmis aplinkybėmis. Šių eilučių autorius pirmą kartą rabį E.-M. Blochą sutiko agudistų¹⁴⁷ aplinkoje prieš 15 metų Vilniuje. Religingiems žydams tai buvo baisus metas. Išvaryti iš savo įkurtų ješivų centrų jie kaip pabėgėliai klaidžiojo po miesto sinagogas. Didžiausia problema buvo gauti gabalėlį duonos, kad tą dieną liktum gyvas. Čia pat tvyrojo grėsmė, kad virš Lietuvos, kuriai tuo metu priklausė ir Vilnius, savo sparnus išskleis Sovietų Rusija, ir taip neaiškiam likimui bus pasmerkti tūkstančiai mokytų vyrų. Kiekvieną dieną buvo ruošiamasi rusų įžygiavimui. Visi ieškojo būdų ir kelių, kaip išsilaisvinti iš spąstų ir prasiveržti pro beveik uždarytas emigracijos duris.

Galima įsivaizduoti, kaip tokioje liūdnoje situacijoje jautėsi ješivų vadovai ir su kokiomis problemomis jiems teko kovoti. Štai tokiomis sąlygomis rabis E.-M. Blochas, tuo metu vadovavęs Telšių ješivai, ne tik sumanė, kad reikia vykti į Vilnių ir suvažiavimo metu, pasinaudojant savo puikiais oratoriniais sugebėjimais, pristatyti sąjūdžio *Agudat Israel* viziją, bet ir rado tam galimybę. Visi, kas žinojo tuometinę padėtį, galėjo įvertinti jo nepaprastą dvasios stiprybę, kurios tam prireikė. Ypač turint galvoje, kad, artėjant politinėms permainoms, tai buvo pavojinga gyvybei. Bet jis žinojo, kad *Agudat Israel* yra ne prabangos dalykas, kurį galima atidėti normaliems laikams, o istorinė būtinybė – ir jokios aplinkybės negali tam sutrukdyti.

Kitą atvejį, kai rabis E.-M. Blochas nekreipė dėmesio į sudėtingas sąlygas, man teko patirti prieš trejus metus, kai jis lankėsi Izraelyje. Aš taip pat ten buvau. Jis atvyko su specialia misija įkurti Telšių ješivos padalinį. Viešnagė turėjo būti labai

145 Dab. Klužas-Napoka (Rumunija) – vert. past.

146 Chasidų dinastijų pavadinimai iki šios dienos lieka susiję su senais atitinkamų vietovių pavadinimais – red. past.

147 Agudistas – *Agudat Israel* partijos narys – red. past.

trumpa. Galima įsivaizduoti, kokie darbai ir problemos jo laukė. Tačiau rabis E.-M. Blochas ne tik pamanė, kad partijos *Agudat Israel* Jeruzalės skyriaus susirinkime reikia padaryti viešą pranešimą apie sąjūdžio poziciją Izraelio valstybės ir jos vadovų atžvilgiu, bet ir tai įgyvendino. Šis pranešimas buvo tikras meno kūrinys ir jam prireikė daug drąsos. Bet jis nė minutės nesusimąstė apie tai, kad kritiškai žodžiai, kuriuos jis sakė tiesiai į veidą valstybės vadovams, gali pakenkti planui įkurti ješivos padalinį, nors tai priklausė būtent nuo jų malonės. Po to iš Jeruzalės elito sužinojau, kad jie dar nė sykio iš partijos *Agudat Israel* vadovo nebuvo girdėję tokios puikios ir drąsios kalbos.

Bet labiausiai jo drąsa ir bebaimiškumas nustebino tada, kai Amerikos žemėje reikėjo įkurdinti Telšių ješivą. Kad galėtum išlaikyti tokią mokyklą, reikia dažnai lankstytis prieš įvairius turtinguosius. Taip pat yra paplitusi klaidinga ir iš tiesų labai populiari nuomonė, dirbtinai paversta psichoze, kad agudizmas nėra geras pretekstas gauti pinigų ješivai. Ir štai, rabis E.-M. Blochas nė sykio nenuslėpė savo priklausymo partijai *Agudat Israel*. Visur, kur ėjo, jis išdidžiai skelbė savo agudistines pažiūras. Leido sau tai daryti, nepaisant to, kad ješiva buvo jo gyvenimo siekiamybė. Rabis E.-M. Blochas rėmėsi nuostata „laikas veikti dėl Toros“ ir buvo nuoširdžiai įsitikinęs, kad toks laikas partijai *Agudat Israel* tuo metu ir buvo atėjęs.

Jo principinis nuoseklumas ypač išryškėjo Klivlende, kur įkurta Telšių ješiva. Mieste buvo tokių sluoksnių, kurie tik ir laukė, kad palaimintojo atminimo rabis E.-M. Blochas kreiptųsi į juos ir paprašytų pagalbos ješivai. Jie būtų mielai ir dosniai jį parėmę, o tai veikiausiai būtų išsprendę finansines mokyklos problemas. Bet jis to nedarė, galbūt dėl to, kad toks kreipimasis nebūtų palaikytas pritarimu panašių rėmėjų kryptai.

Bet toks nuoseklumas ir bebaimiškumas rabiui E.-M. Blochui atsipirko, ir jis sulaukė šios Biblijos eilutės išsipildymo: „Kai žmogaus keliai patinka Viešpačiui, Jis padaro, kad ir jo priešai gyventų taikoje su juo.“¹⁴⁸ Galiausiai jo draugai ir priešininkai pamatė jo nuoširdumą ir visuomet padėdavo, kai ješivai prireikdavo pagalbos, o ši išaugo į didžiausią ir geriausią JAV Toros centrą. Jis buvo tas, kuris sugriovė klaidingą mitą, kad savo agudistinių pažiūrų viešinimas gali sutrukdyti vadovauti ješivai ir ją išlaikyti.

Štai šia, drąsos, bebaimiškumo, pasiaukojimo ir visiško tapatinimosi su agudizmu, prasme rabinas Blochas iš tiesų buvo pavyzdinė asmenybė, kurios netekus, nėra kuo jos pakeisti.

Jam būdinga šviesa ir tyrumas buvo tikras ir plačiai paplitusios bei nepagrįstos nuomonės apie *Agudat Israel* judėjimą paneigimas. Priešininkai, kai kurie iš piktavališkumo, o kai kurie iš nežinojimo, paskleidė legendą, kad kadangi *Agudat Israel* – politinė partija, jai neva būdingos politinės machinacijos. Reikia pripažinti, kad šis klaidingas ir išgalvotas teiginys tapo populiarus ir juo patikėjo daug

naivių ir nežinančių žmonių. Bet kas pažinojo rabį E.-M. Blochą, buvusį tyrumo, garbingumo, nuoširdumo ir teisingumo įsikūnijimu, tas suprato, kaip tai nesuderinama su jo asmenybe. Ir visgi pats rabis visiškai pateisino ir palaikė visus politinius veiksmus, kurių kartais turėjo imtis partija *Agudat Israel*.

Jis gerai suprato: jeigu politika yra diskredituota ir iššaukia žmonėms negatyvias asociacijas, tai tik todėl, kad ji dažnai eina išvien su nepageidautiniais elementais, o tie pasinaudoja ja kaip ir daugybe kitų, be abejonės, savo interesams. Labai dažnai žmonės ir partijos užsiima politika kaip tikslu, nors šioji turėtų tarnauti tik kaip priemonė tikslui pasiekti. Bet jeigu politika naudojama grynai pagal savo pirminę paskirtį, tuomet ji yra naudingas ir reikalingas dalykas. Nes kas gi iš tiesų yra politika? Tai – menas sureguliuoti santykius su kitaip mąstančiomis grupėmis, su kuriomis mus gyvenimas verčia turėti kontaktų. Pavienis asmuo turi žinoti metodus, kaip jam tvarkyti santykius su kitais asmenimis, – lygiai tas pats galioja ir bendruomenei.

Visada, taip pat ir šiandieną, partija *Agudat Israel* politinius metodus naudoja gryniausia ir idealiausia forma. Čia niekada nebuvo vietos politikai dėl politikos ar prestižo jau vien dėl to, kad visi politiniai veiksmai turi būti suderinami su Toros mokymu. Jeigu, pavyzdžiui, partijos interesai prieštarauja pagrindiniam tikslui – tikėjimo stiprinimui, tai jiems niekada neteikiama pirmenybė, kaip, deja, atsitinka kitose religinėse partijose.

Tai ryškiai iliustruoja vienas epizodas tarp daugelio kitų, įvykusių pastaruoju metu. Po ketverių su puse metų dalyvavimo Izraelio valstybės valdyme *Agudat Israel* pasitraukė, ir tai jam kaip judėjimui tapo lemtingu smūgiu. Labai nukentėjo partijos prestižas. Buvo pradėta baisi šmeižto kampanija. Prarasti geri postai savo žmonėms ir daug kitų privalumų, kuriuos gauna valdžioje esanti partija. Trumpai tariant, tai buvo nesėkmingas žingsnis partinių interesų prasme, ir *Agudat Israel* tai puikiai suprato. Bet tai buvo padaryta dėl to, kad buvimas valdžioje tuometinėmis aplinkybėmis prieštaravo religijos autoritetų propaguojamam žydiškumui pagal Torą. Todėl partijos interesai buvo paaukoti dėl aukštesnių. Ar tai galima pavadinti politinėmis machinacijomis? Ar kokia nors kita partija, įskaitant ir religines, sugebėjo pakilti iki tokių aukštumų? Čia savaime prašosi pacituojami iškilaus Talmudo mokslininko ir teisuolio Elchanano Vasermano, žuvusio per Holokaustą, tepalaiko mus jo dorybė, žodžiai: „Lygiai kaip sakome „Iš visų tautų Izraelio tauta man išskirtinė“, taip ir iš visų partijų *Agudat Israel* yra išskirtinė.“ Rabis E.-M. Blochas tai gerai suprato ir puikiai įkūnijo savo asmeniu.

Verta paminėti ir dar vieną įdomų ir retą rabio E.-M. Blocho bruožą. Bruožą, kurį nedažnai matome gyvenime, ypač kalbant apie iškilius žmones. Nepaisant to, kad buvo vienas aukščiausių ir išskirtiniausių judėjimo vadovų, tuo pačiu metu jis sugebėjo būti ir paprastu eiliniu. Būdamas tarp svarbiausių vadovų aukščiausiose pasaulinio *Agudat Israel* sąjūdžio instancijose, Amerikos *Agudat Israel* prezidento ir Toros išminčių tarybos nariu, jis rado galimybę eiti ir vietinio Klivlendo *Agudat Israel* padalinio pirmininko pareigas. Kas jį stebėjo per įvairius

susirinkimus ir susitikimus, o ypač per paskutinįjį Ketvirtąjį pasaulinį *Agudat Israel* kongresą, kurį jam buvo suteikta didelė garbė atidaryti, tas galėjo jį matyti tarnaujantį taip, kaip tarnauja paprastas kareivis. Jis vykdė instrukcijas, kurios kartais galbūt nesutapo su jo asmenine nuomone ir pozicija. Nė karto nesijautė, kad pasirodydamas viename ar kitame suvažiavime, jis būtų daręs paslaugą. Jam tai buvo savaime suprantama pareiga, ir jis ją labai nuoširdžiai vykdė. Visame, kas siejosi su *Agudat Israel*, jam nebuvo didelių ir mažų dalykų. Vadinamosioms smulkmenoms jis skyrė tiek pat dėmesio. Žinojo, kad kiekvienas dalykas, net jei ir atrodo labai nedidelis, yra žiedelis šventame, auksiniame Toros ir judaizmo stiprinimo vėrinyje. O kai vėrinyje trūksta kad ir mažo žiedelio, jis yra ne visas, – taip ir politiniame judėjime.

Mus paliko Toros galiūnas, šviesi, pavyzdinė asmenybė, aukšto lygio vadovas, iškilus agudistas, kuriam ši partija buvo kaip oras. Tai yra didelė, labai didelė ne- tektis. Nebus per skambiai pasakyta, jei apie jį tarsime:

Niekas mums jo neatstos!

Telšių ješivai – šimtas metų¹⁴⁹

Telšių ješiva ano meto Lietuvoje¹⁵⁰

Prieš daugelį metų Telšiai buvo tipiškas Lietuvos žydų miestelis. Čia gyveno ne daugiau kaip keletas šimtų žydų šeimų. Bet žydų tautos religiniame žemėlapyje Telšiai užima didžiai garbingą istorinę vietą, kokios verti tik labai nedaugelis štetlų.

Telšių miestelis tapo ne tik istorine žydų religijos vieta, bet ir aukštesne Toros pasaulio kategorija. Per praėjusius šimtą metų Telšių ješiva išaugino žinomų Toros žinovų, ješivų vadovų ir rabinų asmenybių, kurie daugiau nei per dvi kartas žydų pasaulį nušvietė tiek Toros išmanymu, tiek jos priesakų vykdymu. Keli šimtai Telšių studentų ir jų mokinių per tą laiką padėjo tęsti žydišką gyvenimą senosios žydų tautos dvasia.

149 Straipsnis pasirodė leidinyje *Dos yidische vort*, 1976 m. kislevo-teveto mėn.

150 Šis esė (jidiš k.) greičiausiai yra aukščiau esančio Abraomo Šošanos straipsnio „Ješivos raida“ (heb. k.), pirmą kartą spausdinto knygoje „Šimtosios Telšių ješivos metinės“ (1975), adaptacija – red. past.

Ješivos įkūrimas

Telšių ješivai pagrindas buvo padėtas 1875 m. Pirmieji jos vadovai: Meiras Atlasas, vėliau pagarsėjęs kaip Šiaulių rabinas, per Holokaustą žuvusio Elchano Vasermano svainis; Cvi-Jokūbas Openheimas, vėliau tapęs Kelmės rabinu, ir Saliamonas-Zalmanas Halevis Abelis, knygos *Beyt Shelomo* (heb. Saliamono Šventykla) – komentarų kodeksui „Padengtas stalas“ autorius. Tuo metu ješiva buvo dar tik vietinė institucija, skirta tenykščiams jaunuoliams. Nepaisant to, jau pirmaisiais savo gyvavimo metais ji sugebėjo paruošti keletą tokių studentų, kurie vėliau išgarsėjo pasauliniu mastu, pavyzdžiui, garsųjį talmudistą Eliją-Meirą Faivelzoną, tapusį Kupiškio rabinu.

Augti ješiva pradėjo tada, kai Telšiai į rabino pareigas priėmė gaoną ir teisuolį Eliezerį Gordoną, jau anksčiau gerai žinomą religinei bendruomenei. Prieš atvykdamas į Telšius jis buvo sinagogos prižiūrėtoju Kelmėje, tame miestelyje įkūrė ješivą. Būdamas Vilijampolės rabinu, vedė Talmudo pamokas vietos ješivoje. Ne nuostabu, kad jam atsidūrus Telšiuose ješiva pateko jo įtakon ir netrukus tapo viena didžiausių ir nuostabiausių tokio pobūdžio religinių mokyklų visame pasaulyje.

Palaimintojo atminimo teisuolis Eliezeris Gordonas

Neįmanoma suprasti Telšių ješivos vystymosi nepristačius Eliezerio Gordono asmenybės. Jis gimė Čarnianų kaime netoli Svyro, Vilniaus gubernijoje. Jo tėvas Abraomas-Samuelis buvo Chaimo Valažiniečio mokinys. Nepaisant gero Toros išmanymo, jis nepanoro atsidėti religijai ir užsiėmė verslu. Jaunystėje Eliezeris studijavo įvairiose ješivose, o vėliau atvyko į Kauną. Čia pateko į Izraelio Salanterio vadovojamą ješivą. Šiame mieste tapo Talmudo mokslininko Abraomo-Izaoko Gnaizerio žentu. Izraelis Salanteris greitai pamatė E. Gordono talentus ir, nepaisydamas jo jauno amžiaus, paskyrė būti mokyklos pamokslininku. Netrukus įvairių miestų bendruomenės ėmė siūlyti jam tapti jų rabinu. Bet, kol buvo išlaikomas uošvio, jis atsisakinėjo tai daryti, nes baiminosi, kad šios pareigos trukdys mokslams.

Meilė Torai

Tik mirus uošviui Eliezeris Gordonas tapo Kauno rabinu. Po to išvyko į Kelmę, ten rabinavo bei apie 10 metų vadovavo ješivai. Tada rabinavo Vilijampolėje. Jau pirmoji jo Talmudo pamoka tenykštėje ješivoje visus sujaudino. Pasakojama, kad ji truko šešias valandas ir Eliezeris Gordonas keletą kartų turėjo pasikeisti marškinius, taip suprakaitavo nuo įtampos ir įsijautimo.

Rabio E. Gordono meilė Torai ir darbas su ja buvo beribiai. Chaimas Briskeris¹⁵¹ į klausimą, kodėl pasirinko būtent Eliezerį vestuvių vedėju, kai jam sūnų Mozę

151 Brastos rabinas Chaimas Soloveičikas – red. past.

reikėjo lydėti prie *chupos*¹⁵², pareiškė: „Eliezerio meilė Torai neturi sau lygių.“ Be abejonės, čia slėpėjo Eliezero sėkmė kuriant Telšių ješivą. Tiesiog jis užkrėtė šiuo jausmu visą aplinką ir ypač savo studentus.

Haskalos pavojus

Eliezerio vadovavimo laikotarpis sutapo su Haskalos suklestėjimu. Tai buvo metas, kai žydų jaunimą patraukė naujos Apšvietos idėjos. Pirmoji griauančios maskilių įtakos auka buvo ješivos studentas. Jis tapo Haskalos propagandos taikiniu. Šio sąjūdžio dėka ješivos studentas daugeliui ėmė asocijuotis su nemokša, netikėliu. Tai labai paveikė ješivas, ir jos ėmė tuštėti. Eliezeris Gordonas turėjo dvigubą užduotį: reikėjo ne tik kurti ješivą, kurios studentai augtų ir tobulėtų mokslo prasme, bet ir plačiosios visuomenės akyse sugrąžinti pagarbą Torai, Toros žinovams, Toros studijoms ir ješivos institucijai. Jam sekėsi visose šiose srityse.

Tradicinių žydų studijų įvaizdžio gerinimas

Rabis Gordonas įvedė ne vieną ješivos taisyklę ir mokymosi metodų pakeitimą. Šios naujovės turėjo pakelti tradicinių žydų studijų prestižą masių akyse, keisti ješivų įvaizdį ir padėti jaunesiems studentams pajusti Toros studijavimo džiaugsmą.

Tradicinių žydų studijų įvaizdžio gerinimas, be abejonės, buvo vienas didžiausių Eliezerio Gordono laimėjimų Telšių ješivoje. Tokį tikslą prieš akis turėjo ir jo įpėdiniai, vėlesni ješivos vadovai, tai išliko šios įstaigos bruožu iki šių dienų.

Pirmas dalykas, kurį rabis Gordonas mėgino padaryti, ir jam pavyko – tai iš naujo pelnyti pagarbą ješivos studentui. Savo miestelyje jam pasisekė įskiepyti suvokimą, kad ješivos studentas yra žydų dvasinio paveldo saugotojas, dieviškasis pasiuntinys, kuriam patikėta žydų tautos dabartis ir ateitis. Telšiuose išėjo iš vartosenos sąvoka „ješivos jaunuolis“ (jid. *jeshive bokher*) ir vietoj to pradėta sakyti „ješivos vyras“ (jid. *jeshive man*).

„Valgymo dienų“ panaikinimas

Telšių ješiva buvo tikriausiai pirmoji, panaikinusi „valgymo dienų“ paprotį. Eliezeris Gordonas įvedė tokią tvarką: pasiturintys vaikai turėjo išsilaikyti patys, o neturtingiems ješiva kiekvieną mėnesį išmokėdavo paramą, ir už tai jie galėdavo sulygti su vietiniais. Tai buvo milžiniškas pasiekimas. Iki tol ješivos studentai tiesiogiai priklausė nuo miestelio žydų malonės. O štai dabar telšiškiai galėjo

¹⁵² chupa (heb. danga, kupolas) – kilnojamas baldakimas, paprastai naudojamas žydų tuoktuvių ritualė. Prie chupos jaunieji lydimi tėvų ir dažnai – garbiausių svečių – red. past.

Telšių laidojimo brolijos *Chevre kadisha* maldos namų Talmudo studijų draugijos šventinis minėjimas, skirtas Talmudo traktato studijų užbaigimui, 1930 m.

uždirbti iš jų viešnageš. (1933 m. kolelio pastate buvo įrengta valgykla, čia studentai pietaudavo ir susirinkdavo per šabo vakarienę.)

Tai buvo viena iš priemonių, kuriomis Eliezeris gerino ješivos studentų įvaizdį. Ir iš tiesų, nuo to laiko Telšiuose imta į juos žiūrėti kitaip. Net ir silpniau tradicines žydų studijas išmanantys vietiniai gyrėsi ir didžiavosi savo ješiva.

Naujas studijų metodas

Rabis Eliezeris išvystė naują studijų būdą, paremtą giliu suvokimu ir loginiu mąstymu. Šis metodas lavino studentų gebėjimą naujai pažvelgti į religinius tekstus. Eliezeris atsisakė subtilių diskusijų apie vėlyvuosius religinių įstatymų komentarus¹⁵³ ir studijoms naudojo tik ankstyvuosius¹⁵⁴ arba tuos, kurie šiems neprieštaravo. Taigi vietoj samprotavimų apie šalutinius dalykus jis pasiūlė susitelkti į tuo metu studijuojamos temos įstatymų esmę. Telšių ješiva buvo pirmoji, į studijų programą įtraukusi Arjės-Leibo Hakoheno Helerio veikalą *Ketsot hak-hoshen*. Ši religinių įstatymų komentarų knyga studijuota taip intensyviai, kad net buvo sakoma, jog Telšių apylinkių laukai alsuoja jos dvasia.

Iš principo Eliezeris Gordonas įtvirtino metodą, kuris vėliau plačiai taikytas daugelyje ješivų. Juo buvo siekiama, kad studentas suvoktų ne tik patį įstatymo komentarą, bet ir būdą, kaip toks komentaras atsiranda. Tai ugdė besimokančiojo gebėjimą suprasti ir savarankiškai interpretuoti. Tad nenuostabu, kad

153 Potalmudiniai judaizmo religinių įstatymų komentarai, sukurti nuo XVI a. pabaigos – vert. past.

154 Potalmudiniai judaizmo religinių įstatymų komentarai, sukurti nuo X a. iki XVI a. vidurio – vert. past.

Abraomas-Ješaja Karelicas, žinomas kaip Chazon Iš¹⁵⁵, kalbėdamas apie iškilius ankstesnės kartos ješivos vadovus, rabį Gordoną apibūdino kaip „ješivos vadovą iš Aukščiausiojo malonės“.

Vadovavimas žydų tautai

Eliezeris buvo plačiai žinomas ne tik kaip didis rabinas ir religijos mokytojas, bet ir kaip vienas savo kartos lyderių. Jo įtaka peržengė Telšių miesto ir ješivos ribas. Jis buvo pirmos žydų ortodoksų organizacijos *Kneset Yisrael*, skirtos kovai su modernia laisvamanybe, iniciatorius. Daugelis šią draugiją laiko judėjimo *Agu-dat Israel* pirmtake. 1909 m. vasarą Eliezeris dalyvavo Bad Homburge vykusiame įvairių šalių iškilių žydų asmenybių suvažiavime, kuriame šiam judėjimui padėti pamatai. Taip jis Telšių ješivai suteikė dar vieną bruožą: jos vadovai ir studentai ne tik užsiėmė religijos studijomis, bet ir nuolat aktyviai domėjosi visomis žydų tautos problemomis bei rūpesčiais.

Palaimintojo atminimo Juozapas-Leibas Blochas

Telšių ješiva išsiskyrė iš kitų savo pedagoginės veiklos tvarka ir naujais ugdymo metodais. Vienas šių naujovių architektų buvo Juozapas-Leibas Blochas, Eliezerio Gordono mokinys ir žentas.

Juozapas-Leibas Blochas nuo pat jaunumės pasižymėjo ypatingais talentais. Išsilavinimą gavo iš Izraelio Salanterio pasekėjų, tačiau jau labai anksti išvystė savarankišką mąstymo ir veikimo būdą. Gimė 1860 m. Raseiniuose. Būdamas 16-os metų vaikinukas atvyko į Kelmę mokytis pas Eliezerį Gordoną. Šis greitai perprato jo gabumus ir paėmė už žentą. Kai Gordonas išvyko į Telšius, pasiėmė su savi mi ir jaunąjį Blochą. Jis tapo savo uošvio dešiniąja ranka, tvarkė ješivos reikalus.

Telšių ješivos virsmas vienu didžiausių ir prestižiškiausių pasaulio religinių studijų centrų didele dalimi yra Juozapo-Leibo Blocho nuopelnas. Jis buvo ne tik puikus talmudistas, bet ir gilus bei originalus mąstytojas, o taip pat – išskirtinė vadovo asmenybė tiek konkrečiose situacijose, tiek apskritai. Tai jis suskirstė ješivos, o vėliau ir paruošiamojo skyriaus studentus pagal amžių ir gabumus. Tokiu būdu įstaigos vadovai galėjo individualiai prižiūrėti kiekvieno jų mokymosi procesą ir dvasinį vystymąsi.

Palaimintojo atminimo Simonas Škopas

Per mažiau nei 10 metų Telšių ješiva tapo viena svarbiausių Rytų Europos religinių studijų ir ugdymo institucijų. Jai nuolat augant, atsirado dar vieno vadovo poreikis. Taigi 1884 m. buvo priimtas Talmudo žinovas Simonas Škopas. Jis šiose pareigose išbuvo 19 metų ir pagarsėjo kaip vienas iškiliausių Lietuvos žydų ješivų vadovų.

155 Pagal savo knygą *Chazon ish* (heb. Žmogaus aiškiaregystė) – vert. past.

Dar būdamas dvylikametis berniukas Simonas atvyko studijuoti į Myrių. Iš ten iškeliaavo į Valažiną, „ješivų motiną“. Ten mokėsi pas rabiną Naftalį-Cvi-Judą Berliną. Pagarsėjo kaip vienas geriausių Valažino studentų. Sėmėsi žinių nedideliamė Chaimo Briskerio ratelyje. Jį labai paveikė Chaimo studijų metodas, bet bėgant laikui jis išvystė savo mokymosi būdą, kurį pats vadino „tikrinimo keliu“. Šis būdas buvo entuziastingai perimtas daugumoje ješivų.

Jį rabis Škopas atsivežė ir į Telšius, miestelio ješiva jį taip pat adaptavo. Galbūt dėl to, kad šis metodas buvo labai panašus į Eliezerio Gordonos ir Juozapo-Leibo Blocho studijavimo būdą. Trijų iškilių mokslininkų metodai vienas kitą papildė ir padėdavo studentams pasiekti neįtikėtinas Talmudo jūros suvokimo gelmes.

Didžioji ješiva

Telšių religinės studijos ir mokymosi būdas greitai visame Toros pasaulyje įgavo gerą vardą. Ypač buvo žavimasi ir domimasi tuo, kad Eliezeris Gordonas įvedė aktyvų studentų dalyvavimą pamokoje. Telšiuose ši naujovė buvo vadinama „diskusija mokantis“. Į miestelį ėmė plūsti šimtai išrinktųjų iš arti ir toli: Lietuvos, Latvijos, atokiausių Rusijos kampelių, netgi Kaukazo ir Sibiro, o taip pat Vokietijos. Daugumoje ješivų buvo laikomasi tokios nuostatos – kas nori iš-tobulėti studijose, turi būti pasimokęs Telšiuose; tokiu būdu čia kurį laiką studijavo didelė dalis ano meto iškilių religijos žinovų. Buvo ir tokių laikotarpių, kai ješiva buvo priversta riboti studentų skaičių. Taigi įvesta tokia tvarka, kad iš vieno miesto galėjo mokytis tik tam tikras skaičius jaunuolių. Rabis Juozapas-Leibas Blochas sukūrė specialias procedūras, pagal kurias būdavo priimami tik geriausieji.

Taip Telšiai prisipildė puikių Toros žinovų, protingų vyrų ir stropių mokinių. Dieną naktį ješiva siūravo tarsi audringa jūra. Besimokančiųjų balsai aidėjo ne tik iš sinagogos, bet ir iš nakvynės vietų, jie buvo girdėti netgi gatvėse. Visas miestas, beveik kiekviena Telšių gatvelė virto ješivos dalimi.

Iš pradžių ješiva glaudėsi Didžiojoje miesto sinagogoje. Bet 1894 m. Eliezeris Gordonas pastatydino puikų atskirą pastatą, kuris turėjo didelius maldos namus ir erdvas studijų patalpas kiekvienai klasei. Vėliau, didžiojo Telšių gaisro metu, šis pastatas sudegė ir buvo atstatytas 1908 m.

Musaro studijos

1894 m. Juozapo-Leibo Blocho iniciatyva ir pritarus Eliezeriui Gordonui Telšių ješivoje įvestos musaro studijos. Tai nebuvo taip paprasta ir iš pradžių, kaip ir kitose ješivose, sukėlė daug konfliktų. Pirmiausia prie musaro studijų prisijungė tik dalis studentų. Bet, bėgant laikui, musaro šalininkai nugalėjo. 1897 m. Telšių ješiva kaip dvasinį vadovą priėmė Talmudo žinovą ir teisuolį Leibą Chasmaną, religinių studijų pasaulyje žinomą kaip Leibas iš Ščučino. Jam atėjus musaro studijos tapo privalomos visiems Telšių ješivos studentams.

O Juozapas-Leibas Blochas 1905 m. paliko ješivą ir pradėjo eiti rabino pareigas Varniuose. Naujoji Telšių ješivos tvarka, būtent musaro studijų įvedimas, sukėlė daug kitų nesutarimų. 1905 m. buvo pirmosios Rusijos revoliucijos prieš carą metai. Maišto dvasia, laisvės ir lygybės iliuzijos neaplenkė ješivų. Eliezeris Gordonas bandė sustiprinti Telšių dvasinę seminariją, perkeldamas į savo aplinką dalį Vilijampolės ješivos įkūrėjo Natano-Cvi Finkelio studentų. Bet tai sukėlė dar daugiau konfliktų ir jie privedė prie tokios krizės, kad E. Gordonas kuriam laikui turėjo uždaryti mokyklą ir leido vėl atsidaryti tik tada, kai visi studentai išsipareigojo griežčiausios disciplinos nuostatoms. Norėdamas sutvirtinti ješivą į dvasinio vadovo pareigas priėmė Samuelį Fundilerį, vieną iš Kelmės ir Vilijampolės auklėtinių. Studentai pamėgo šiojo sąmojingą būdą ir sumanumą. Fundileriui iš dalies pavyko išgelbėti ješivą nuo buvusių nesutarimų, kėlusių grėsmę jos išlikimui.

Palaimintojo atminimo Chaimas Telšiškis

Metais anksčiau, t. y. 1904-ais, vietoj Simono Škopo į ješivos vadovo pareigas buvo priimtas iškilus talmudistas rabis Chaimas Rabinovičius. Prieš tai jis vadovavo Vilijampolės ješivai *Kneset Beyt Yitschak*. Rabis Ch. Rabinovičius pagarsėjo kaip didelis analitikas ir novatorius. Be to, jis buvo rabino Izaoko-Elchanano Spektorius šeimos narys ir Talmudo išminčiaus Meiro-Simchos [Hakohen] draugas. Šis jį gyre ne tik dėl analitiškumo, bet ir dėl milžiniškos erudicijos.

Netrukus po to, kai atvyko, rabis Chaimas Rabinovičius tapo ješivos siela. Jis buvo apdovanotas nepaprastais gebėjimais nagrinėti Talmudo klausimus. Jo paskaitos, dar žinomos kaip „tyrimai“, ilgainiui paplito rašytine forma ir visose pasaulio ješivose buvo sutiktos su didžiuliu entuziazmu. Jo Telšiuose vedami užsiėmimai atgaivino intensyvias studijas bei aistrą mokslui ir prisidėjo prie ješivos žinomumo. Be to, rabis Chaimas Rabinovičius buvo malonus žmogus. Savo meile jis ypač apgaubė savo mokinius. Jo namai buvo dieną naktį atviri studentams, ir šie užeidavo pasikartoti paskaitų arba tiesiog pasikalbėti apie studijas. Rabis Rabinovičius jiems įkvėpdavo dar daugiau entuziazmo mokytis ir studijuojant Torą vystyti naujas idėjas. Apie 26-erius metus jis buvo viena svarbiausių Telšių ješivos figūrų ir labai prisidėjo tiek prie vidinio mokyklos augimo, tiek prie jos išgarsėjimo religinių studijų pasaulyje.

Rabis Juozapas-Leibas Blochas grįžta į Telšius

1910 m., lankydamasis Londone dėl ješivos reikalų, mirė rabis Eliezeris Gordonas. Natūralu, kad Telšių bendruomenė įpėdiniu – tiek miesto rabinu, tiek ješivos vadovu – pakvietė tapti jo žentą Juozapą-Leibą Blochą. Jis tuo metu buvo Šeduvos rabinu.

Jam grįžus Telšiuose prasidėjo naujas periodas. Jis perėmė iš uošvio penktą ješivos skyrių ir tuo pačiu metu ėmė vesti musaro paskaitas. Šie musaro užsiėmimai buvo daug gilesni ir apėmė daug plačiau negu buvę prieš tai ir ilgainiui tapo

žinomi kaip „Judaizmo filosofijos pamokos“. Juose buvo neapsiribojama charakterio savybių analize, o iš Toros perspektyvos originaliai gilinamasi į visas žmogaus gyvenimo problemas.

Čia verta dar kartą stabtelėti prie savitos rabio J.-L. Blocho asmenybės. Kiekvienas jo žingsnis ir žodis buvo pasvertas ir persmelktas gilios išminties. Jo elgesys visada keldavo susižavėjimą ir pagarbą baimę.

Jis buvo tvarkos ir nepaprastai didelės savidisciplinos žmogus. Pasiskirdavo sau visų veiklų laiką: savo paties studijų, tarnystės Dievui, taip pat bendruomeninių reikalų. Telšiuose buvo sakoma, kad pagal rabio Juozapo-Leibo Blocho dienotvarkę tiesiog minutės tikslumu galima nustatyti laikrodį. Tokią pačią tvarką jis įvedė ir ješivoje. Jo dienotvarkė pasitarnavo tam, kad kiekviena dienos valanda būtų pašvęsta tam tikrai naudingai užduočiai. Šį principą jis siekė pritaikyti ir ješivos studentams.

Be to, rabis J.-L. Blochas buvo iš tų palaimintųjų, kuriuos Aukščiausiasis apdovanojo ne tik įtakos galia. Savo asmeniniu elgesiu, aristokratiška laikysena, maloniu bendravimu jis paveikdavo kiekvieną, kuris turėjo su juo kokių nors reikalų. Ne naujiena ir tai, kad šį gebėjimą daryti įtaką turėjo ir daugelis jo mokinių, dar labiau išgarsinusių Telšių vardą religijos studijų pasaulyje.

TELŠIAI TARPUKARIU

Pirmasis pasaulinis karas

1914 m. kilus Pirmajam pasauliniam karui Telšių ješivos augimas kuriam laikui sustojo. Nors miestelis buvo netoli Vokietijos sienos ir netrukus jį užėmė vokiečiai, studentai neišsiskirstė. Ješiva vėl greitai pradėjo veikti. Bet karo sąlygomis ji negalėjo funkcionuoti visu pajėgumu. Be to, vokiečių okupacinė valdžia siekė „civilizuoti“ gyventojus ir nepalankiai žiūrėjo į žydų dvasinę seminariją, taigi ši turėjo sustabdyti savo plėtrą.

Nepaisant visų sunkumų, rabis J.-L. Blochas toliau vadovavo ješivai ir dėjo pamatus jos augimui po karo. Vokiečiai Telšiuose atidarė modernią liaudies mokyklą ir stengėsi į ją pritraukti žydų vaikus. Kai J.-L. Blochas pamatė, kad bandoma žydų vaikus atplėšti nuo chederio, paliepė savo sūnui Elijui-Meirui atidaryti pavyzdinę religinę pradžios mokyklą, kurioje būtų mokoma ir pasaulietinių dalykų ir kuri galėtų konkuruoti su vokiečių mokykla. Norėdamas sustiprinti religinį ugdymą jis taip pat nusprendė įkurti paruošiamąjį skyrių jaunesniems mokiniams, besirengiantiems stoti į ješivą.

Taigi pasibaigus karui ir Lietuvai tapus nepriklausoma Telšiai netrukus vėl pradėjo augti ir į ješivą, vieną didžiausių žydų religinių centrų pasaulyje, ėmė plūsti minios studentų.

Naujas ješivos augimo periodas pareikalavo daugiau mokymo personalo. Bet rabiui J.-L. Blochui neprireikė jo ieškoti kitur. Per tą laiką jo paties namuose užaugo trys sūnūs, iškilūs Toros žinovai, apdovanoti pedagoginiais talentais. Jie padėjo tėvui ir kartu tvarkė ješivos reikalus.

Telšių ješiva plečiasi

Kaip ir uošvis Eliezeris Gordonas, Juozapas-Leibas Blochas buvo ne tik Telšių rabinas bei ješivos vadovas, bet ir jautė atsakomybę už visus žydų tautos reikalus. Po Pirmojo pasaulinio karo jis taip pat tapo vienu gerbiamiausių religingų žydų lyderių. Buvo aktyvus Lietuvos rabinų sąjungos vadovas, išrinktas vienu pasaulio partijos *Agudat Israel* vadovaujančių asmenų. (Dalyvavo pirmosiose po karo vykusiose partijos konferencijose Ciuriche ir Bratislavoje, taip pat – Pirmajame pasauliniame *Agudat Israel* kongrese). Visuose dideliuose religingų žydų suvažiavimuose buvo tarp svarbiausių kalbėtojų. Nors Telšių bendruomenė ir nebuvo didžiausia, dėl nuoseklaus būdo ir charizmatiškos asmenybės jis pripažintas svarbiausiu Lietuvos rabinu.

Nepaprasti rabio J.-L. Blocho gebėjimai vadovauti ypač gerai matėsi Telšiuose. Jo dėka apie ješivą ėmė kurtis visas tinklas pavyzdinių institucijų, kurios išsiplėtė ir už miestelio ribų. Verta jas paminėti:

Parengiamoji ješiva. Įkurta jaunesniems studentams, kurie dar negalėjo patekti į pačią ješivą, nes šiai reikėjo pakankamo religinių žinių багаžo. Laikui bėgant paruošiamasis skyrius kone pats virto atskira didele ješiva. Jis turėjo keturias klases. Pirmuoju studijų vadovu buvo rabio J.-L. Blocho žentas, iškilus talmudistas mokslininkas Chaimas-Mordechajus Kacas. Kiti ješivos vadovai ir rabinai: Avneris Oklianskis (J.-L. Blocho žentas), Mordechajus Rabinovičius (vėliau buvęs Sedos rabinu) ir Efraimas-Pichasas Helfanas. 1937 m. paruošiamasis skyrius gavo didelį atskirą pastatą. Tuo metu čia mokėsi daugiau negu 150 studentų iš visos Lietuvos ir kaimyninių šalių.

Juozapas-Leibas Blochas papildė skyriaus programą pasaulietiniais mokslais. Ješivų studijų srityje tai buvo nauja. 1924 m. Lietuvos Vyriausybė išleido įstatymą, atimantį teises pasaulietinių dalykų nedėstančioms ješivoms. Įtraukusi pasaulietinius mokslus, Telšių ješiva išvengė daugybės persekiojimų ir galėjo toliau nekliudomai plėtoti savo veiklą.

Rabinų kolelis. Atidarytas 1929 m. Skirtas jauniems, rabinystei pasišventusiems žmonėms, kurie siekė tobulėti, kad taptų rabinais ir rabinų teismo nariais. Kolelis įkurtas parėmus žinomai Amerikos labdarei iš Filadelfijos p. Feigin-Miller. Pirmuoju jo vadovu paskirtas palaimintojo atminimo gaonas rabis Chaimas-Mordechajus Kacas.

Mokytojų seminarija Javnė. Instituciją, skirtą pedagogų ugdymui, 1918 m. Kaune įkūrė Lietuvos *Tseyre Agudat Israel*. Kadangi jai nelabai sekėsi, o rabis J.-L. Blochas laikė ją labai svarbia, jis nusprendė šią mokyklą priglausti po ješivos sparnu ir perkėlė ją į Telšius. Mokytis seminarijoje buvo verbuojami buvę Lietuvos ješivų studentai. Pirmasis jos vadovas – iškilus talmudistas Izaokas-Aizikas Hiršovičius, Eliezerio Gordono žentas. Jis išgarsėjo rabino Šimšono-Rafaelio Hiršo darbų vertimais į hebrajų kalbą ir originaliais veikalais. Ši įstaiga išugdė nemažą skaičių puikių pedagogų, kurie pakėlė religinio mokymo lygį Lietuvoje.

Moteryų mokytojų seminarija. Skirta ruošti mergaičių religines mokytojas. Buvo įkurta 1930 m. ir išugdė nemažas pedagogių gretas. Jos auklėtinės padarė didelę įtaką Lietuvos, o vėliau ir kitų šalių jaunosios moterų kartos mokymui.

Telšių gimnazija. Įkurta 1927 m. rabio J.-L. Blocho. Šios mokyklos, kurią prižiūrėjo speciali ješivos taryba, atidarymas iš pradžių tam tikruose sluoksniuose iššaukė priešišumą. Tačiau bėgant laikui visiems pasidarė aišku, koks teisingas ir toliaregiškas buvo šis Juozapo-Leibo Blocho sprendimas. Telšių gimnazija tapo svarbia ir įtakinga visos Lietuvos žydų ortodoksų dukterų švietimo įstaiga.

Vaikų ugdymo įstaigos. Telšių ješivos globoje buvo ir miestelio žydų vaikų ugdymo įstaigos. Jos išsiskyrė aukštu pedagoginiu lygiu ir buvo pavyzdinės visoje šalyje. Šių institucijų tarybai vadovavo palaimintojo atminimo Talmudo žinovas rabinas Elijas-Meiras Blochas.

Toros valstybė

Kaip matome, Telšiai buvo didelė religinių studijų valstybė, vargu ar turėjusi sau lygių pasaulyje.

Verta paminėti Juozapo-Leibo Blocho įvestas naujoves ješivoje, tokias kaip pavyzdinė vidaus tvarkos organizacija. Studentai buvo suskirstyti į įvairius „komitetus“, kurie tvarkė visus reikalingus dalykus ir veikė kaip savotiška savarankiška administracija. Vienas komitetas rūpinosi studentų apgyvendinimu, kitas – sveikata, trečias – ješivos biblioteka, ketvirtas – ješivos vadovų paskaitų užrašymu, penktas – pagalba neturtingiems studentams. Tai ne tik prisidėjo prie puikaus ješivos funkcionavimo, bet ir ugdė auklėtinių polinkį į bendruomeninius reikalus. Juo Telšių ješivos studentai visada pasižymėjo.

Domėjimasis bendruomenės reikalais Telšiuose ypač pasireiškė tuo, kad ješivos vadovai ir studentai iš pat pradžių dalyvavo partijos *Agudat Israel* veikloje. Faktiškai Telšių ješivos studentai įkūrė Lietuvos *Tseyre Agudat Israel* ir religinio švietimo tinklą *Javnė*. Pačiame mieste taip pat buvo leidžiami du ortodoksų leidiniai *Haneeman* ir *Yidisher lebn*. Jie abu buvo *Agudat Israel* Lietuvos padalinio organai.

Taip pat čia reikėtų paminėti Toros sklaidos tarybą, įkurtą 1931 m. Telšiuose. Jos tikslas buvo steigti Lietuvoje „mažąsias ješivas“ ir stiprinti religinį švietimą. Telšių ješivos nariai buvo įsipareigoję kurį laiką keliauti po šalį ir populiarinti Toros mokymą. Tarybai, kuri buvo integrali ješivos dalis, šioje srityje pavyko daug nuveikti.

Tarpukariu

1929 lapkričio 10 d. mirė rabinas Juozapas-Leibas Blochas. Miesto ir ješivos pareigos perėjo jo jaunesniajam sūnui Abraomui-Izaokui, kuriam buvo vos 14 metų. Vyresnis sūnus Zalmanas per laidotuvių kalbą paskelbė, kad perduoda jam savo pirmagimio teisę, nes dar J.-L. Blochui gyvam esant jis buvęs tėvo dešiniąja ranka. Abu broliai, tiek vyresnis Zalmanas, tiek jaunesnis Elijas-Mejeris, į naująjį Telšių

rabiną ir ješivos vadovą žvelgė su didele meile ir pagarba. Tokie šeimos santykiai labai prisidėjo prie Telšių kaip Toros valstybės šlovės išsaugojimo.

Palaimintojo atminimo Abraomas-Izaokas Blochas

Nepaisant jauno amžiaus, į Abraomą-Izaoką buvo žiūrima kaip į vieną iškiliausių to meto asmenybių. Dar jaunystėje jis pagarsėjo savo genialiomis savybėmis ir buvo plačiai žinomas kaip turintis greitą nuovoką ir gilų supratimą. Talmudo traktato studijų užbaigimo proga pasakė tris dienas trukusią kalbą. Buvo savo didžio tėvo vertas įpėdinis, ėjo jo pramintu keliu. Visgi jam pavyko ne tik praturtinti tėvo palikimą hagados, agados ir pasaulietinės filosofijos srityse, bet ir rasti originalų būdą reikštis kituose baruose. Jo Talmudo paskaitos pasižymėjo nepaprastu aiškumu, didžiąją jų dalį jis užrašė. Bėgant metams prisikaupė gausybė rankraščių, iš kurių buvo galima sudaryti daug knygų. Deja, didžioji dalis jo religinių tekstų interpretacijų pražuvo. Nedaugelis išsaugotų pasirodė kaip komentarų knyga, skirta Mišnos dalies *Nezikin* (heb. Pakenkimai) 2-ajam ir 3-ajam skyriams ir dalies *Kodashim* (heb. Šventi dalykai) 3-ajam skyriui. Jo žentų rankose liko rankraščiai dar trims knygoms – milžiniškas dvasinis lobis.

Kartu su Abraomu-Izaoku Blochu ješivai vadovavo jo jaunesnysis brolis rabinas Elijas-Meiras, paskirtas 1928 m., ir rabis Azrielis Rabinovičius, 1931 m. tapęs savo tėvo Chaimo įpėdiniu. Apie Azrielį reikia pasakyti, kad dar būdamas jaunas jis pagarsėjo visų Toros studijų sferų fenomenaliomis žiniomis. Jo Talmudo paskaitos ješivoje stebino gilia nuovoka.

Dar nuo 1927 m. ješivos prižiūrėtojo pareigas ėjo rabis Zalmanas Blochas. Jis buvo dvasios žmogus ir pelnė studentų prielankumą savo gerumu, charakterio savybėmis ir meile žmonėms. Tuo pačiu metu jis teisėjavo Telšių bendruomenėje, o jo kaip religinio teisėjo nuosprendžiai garsėjo teisingumu. Paskutiniaisiais metais pirmojo ješivos skyriaus vadovu buvo Zalmano žentas rabinas Izraelis Ordmanas, o prižiūrėtojo pareigas ėjo rabinas Mozė Olšvangas.

Vadovaujant aukščiau išvardytiems iškiliems asmenims ir išminčiams Telšių ješiva toliau klestėjo, o kartu su ja – ir kitos puikios jos įstaigos. Kaip ir Eliezerio Gordono bei Juozapo-Leibo Blocho laikais, ji ne tik tiesiogiai mokė religinių dalykų šimtus ješivos ir jai priklausančių institucijų studentų, bet ir toliau rūpinosi Toros sklaida platesne prasme bei apskritai žydų gyvenimu. Trečiajame pasauliniame partijos *Agudat Israel* kongrese Telšių rabinas Abraomas-Izaokas Blochas buvo vienas svarbiausių kalbėtojų.

HOLOKAUSTO METAIS

Telšiai bolševikų valdžioje

Dar prieš įvykstant galutiniam nacistiniam sunaikinimui Telšiai nukentėjo nuo komunistų persekiojimų. 1940 m. Rusija okupavo Lietuvą. Naujoji valdžia

Telšiuose gimęs Mendelis Hucas šalia šventosios ješivos. Sovietmečiu ješiva buvo paversta traktorių ir kombainų angaru

negalėjo pakęsti tokio religinio išsimokslinimo centro egzistavimo. 1940 rugpjūčio 2 d. komunistai ješivos vadovui liepė atiduoti pastatą sakydami, kad jo reikia psichinėmis ligomis sergančių kareivių gydymui. Kai žinia pasklido po Telšius, visi labai nuliūdo. Daugelis verkė dėl šio įsako, bet atšaukti jo buvo neįmanoma.

Paskirtą dieną ješivos studentai išnešė baldus ir knygas į paruošiamojo skyriaus pastatą. Liko tik Toros ritiniai, o su jais kaip „sargybiniai“ – studentai, kurie ten visą naktį mokėsi. Ryte atėjo bolševikų tarnautojai perimti pastato. Tada rabis Elijas-Meiras Blochas priėjo prie aron kodešo išimti Toros ritinių ir kartu su studentais pratrūko gaudžiai verkti. Jis pakėlė rankas į dangų ir tarė: „Viešpatie, tai – trečias kartas, kai išimu ješivos knygas. Pirmą kartą tai įvyko per didįjį Telšių gaisrą, kai dar buvo gyvas senelis. Antrą kartą – kilus Pirmajam pasauliniam karui. Dabar yra trečias kartas. Viešpatie, kiekvieną kartą turėjau garbės gražinti jas į ješivą, prašau, kad šią garbę suteiktum ir trečią kartą.“

Rabio Elijo-Meiro Blocho malda buvo išklaudyta. Bet, kaip žinoma, tai jis padarė jau nebe Telšiuose, Lietuvoje, o Klivlende, Amerikoje. Ten jis kartu su savo svainiu rabiu Chaimu-Mordechaju Kacu atkūrė Telšių ješivą. Tačiau iki tos dienos, kaip ir kiti ješivų vadovai, jis daug patyrė.

Telšiai taip lengvai nepasidavė bolševikų nusikaltėlių spaudimui. Iš pradžių ješiva toliau veikė paruošiamojo skyriaus pastate, o kai bolševikai pareikalavo ir šio pastato, buvo perkelta į Didžiąją miesto sinagogą. Netrukus buvo atimta ir sinagoga, bet ir tai neišgąsdino ješivos vadovų ir studentų – jie išsiskirstė po mažesnes sinagogas ir maldos namus. Bolševikai nebežinojo, kaip tvarkytis su telšiškių atkaklumu, kol jiems kilo originali mintis. Kai per Pesacho šventę studentai išsivažinėjo po namus, jie uždraudė Telšių gyventojams išnuomoti jiems savo butus, sakydami, kad šių reikia rusų kareiviams.

Paskutinė mokytojų seminarijos *Javnė* nuotrauka su direktoriumi Pinchasu Šnaideriu atėjus sovietams 1940 m. Iš dešinės į kairę sėdi: Abraomas Puzricas, Nachumas Levinas, direktorius Pinchasas Šnaideris, Nachumas Sandleris, Jokūbas Levinas. Stovi: Ordmanas, Israelis Ordmanas, Natanas Škljaras, Javecas, Špitalis, Jankelevičius ir Tuvija Baal-Šemas

Ir tai nepalaužė Telšių dvasios. Ješivos vadovybė išskirstė ješivą po penkis miestelius: Telšius, Tryškius, Ylakius, Papilę ir Šiluvą. Šiems ješivos padaliniams vadovavo vyresnieji studentai. Telšių rabinas liko mieste, bet rabiai Izraelis Ordmanas ir Zalmanas Blochas nuolat patys lankė atskirus padalinius ir skaitė juose Talmudo paskaitas.

Holokaustas ir kankinių mirtis

Ješiva slapta veikė iki 1941 m. birželio 22 d., kai vokiečiai užėmė Lietuvą ir užsimojo išnaikinti visus žydus. Penkių padalinių studentai turėjo grįžti namo ir ten žuvo kartu su savo šeimomis. Tik 16-os mokinių grupei iš Tryškių pavyko kartu su rusais pabėgti Rusijon. Jie buvo tas nedaugelis Telšių ješivos išgyvenusiųjų. Rusijoje jie taip pat laikėsi kartu. Dienomis sunkiai dirbdavo, o naktimis, kiek buvo įmanoma, kartu studijuodavo Torą. Aštuoni šios grupės nariai mirė iš bado ir nuo ligų, o kiti aštuoni išsigelbėjo. Dalis jų išvyko į Izraelį, dalis šiandien gyvena Amerikoje (tarp jų – rabinai Izaokas Auzbandas ir Chaimas Šteinas; jie dirbo Viklife¹⁵⁶ įsikūrusioje Telšių ješivoje).

Telšių rabinas taip pat turėjo galimybę pasitraukti į Rusiją, tačiau nenorėjo palikti savo bendruomenės. 1941 m. liepos 15 d. jis mirė kankinio mirtimi kartu su savo bendruomenės vyrais, kitais ješivos vadovais, jos valdybos ir rabinų kolelio nariais.

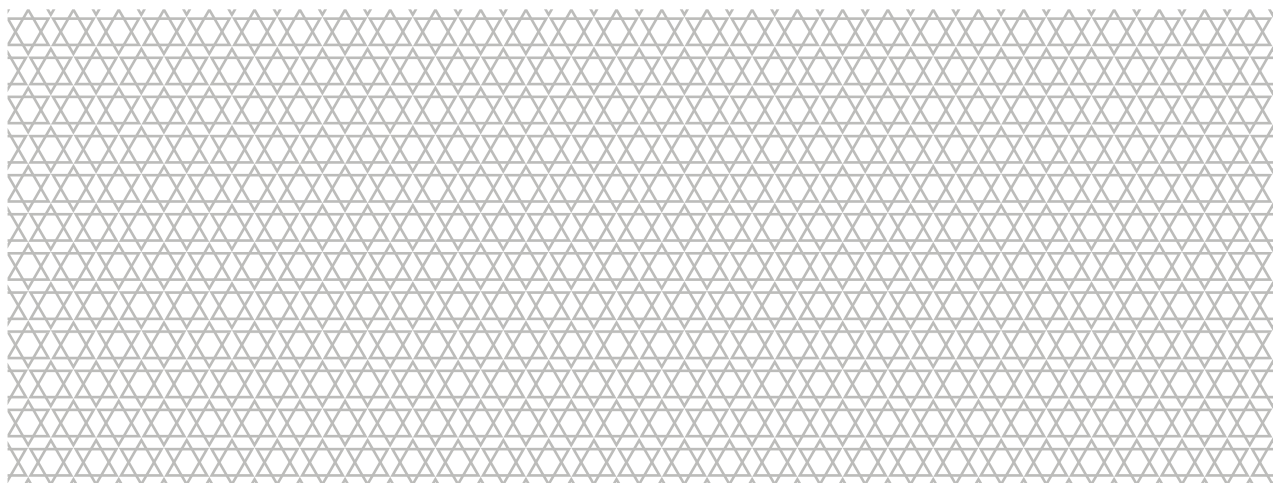
¹⁵⁶ JAV Telšių ješiva 1948 m. įsikūrė Klivlende, o 1954-ais persikėlė į Viklifą (Whikliffe) – red. past.

PRISIMINK

TEBŪNIE ŠVENTI IR TYRI
MŪSŲ BRANGIŲJŲ ATVAIZDAI
AMŽINAI IŠKALTI MŪSŲ ŠIRDYSE
IR SUPINTI SU VISŲ NEKALTŲ ŽYDŲ AUKŲ,
ŽUVUSIŲ PER HOLOKAUSTĄ, SIELOMIS,
O JŲ VARDAI TENUŠVIEČIA MUMS
PILNO IŠSIVADAVIMO KELIĄ

ASMENYBĖS IR
PORTRETAI

Pavyzdingo pedagogo portretas

dr. Izaokas-Rafaelis Halevis Holcbergas (Ecijonas)

Vieną 1934 m. vasaros atostogų rytą iš savo gimnazijos vadovybės gavau žinutę, kad turiu nuvykti į tam tikrą vietą ir ten susitikti su dr. Holcbergu, ateisiančiu į gimnazijos direktoriaus pavaduotojo postą. Jis norįs susitikti su savo būsimais mokiniais.

Net ir tais laikais tai buvo neįprastas dalykas, kad naujas mokytojas skirtų atostogų laiką susipažinti su mokiniais. Tačiau tokia žinia dėl dr. Holcbergo manęs nenustebino. Jau girdėjau, kad mūsų gimnazijoje turi atsirasti įdomus direktoriaus pavaduotojas – labai religingas, išsimokslinęs, žymus pedagogas, o visų pirma – kilnių principų žmogus. Religingumo ir pasaulietinio išsilavinimo derinys nebuvo dažnas mūsų tuometinėje aplinkoje. Tiesa, girdėjome, kad tarp Vokietijos žydų tai yra paplitęs reiškinys, bet šis žmogus, kaip kalbėjo, buvo iš Lietuvos. O Lietuvoje vis dar žydus matematikus įtarinėjo erezijomis. Tai jei jau atsirado vienas besilaikantis judaizmo prievolių ir dar mokslininkas, iš jo tik ir lauk kokios nors keistenybės, pavyzdžiui, kalbėtis su mokiniais per atostogas.

Susitikimas įvyko dr. Holcbergo bute. Bijojau, kad jis tikrins mano matematikos žinias, nes tuo metu tai buvo mano silpnoji vieta. Tačiau buvo ne taip. Apie matematiką tikrai kalbėjome, bet taip pat ir apie senovės Graikijos istoriją, prancūzų ir hebrajų literatūrą, ir kiekvienoje iš šių sričių dr. Holcbergas demonstravo galias žinias. Mano pasaulis tuomet buvo griežtai padalytas į humanitarinius ir tiksliuosius mokslus, savo vietą mačiau humanitarinėje srityje, o dr. Holcbergą – tikslojoje, tai realybėje, su kuria susidūriau, kiek sumišau. Jis sklandžiai citavo graikų ir lotynų poeziją, rodė prancūzų ir vokiečių literatūros, studijuotos originalo kalbomis, žinias. Taigi, kas jis: humanitaras ar tiksliųjų mokslų atstovas?

Paaiškinau sau, kad tai tiesiog visapusiškai išsilavinęs žmogus, ir nusiraminau. Bet tai truko neilgai: kai tik jis pradėjo su manimi kalbėti apie Toros studijas, jis ir čia parodė galias žinias.

Išėjau apimtas keisto jausmo: štai neeilinis žmogus, praktiškai visažinis, ir ne tik eruditas, bet ir gilus žinovas. Labai didelį įspūdį paliko jo įtaigi ir tiksli raiška, galingas analitinis mąstymas. Galų gale radau jam apibūdinimą: dosniai intelektualiai apdovanotas žmogus.

Prasidėjo mokslo metai, įstojau į dešimtą klasę gerais pažymiais iš žydiškojo ir humanitarinio ciklo dalykų ir gana prastais – iš matematikos ir gamtos mokslų. Ši situacija mane lydėjo dar nuo pradžios mokyklos. Nemėgau skaičių ir visko, kas su jais susiję. Kaip paaiškėjo, naujasis matematikos mokytojas – dr. Holcbergas. Tai buvo nesmagu: tuoj jis ir sužinos apie mano spragas.

Jis pradėjo pirmą pamoką pranešdamas kelias žinutes: kad bus taip pat ir klasės auklėtojas, Toros dėstytojas, be to, kartą per savaitę savo namuose ves literatūros

būrelį, į kurį mus visus kviečia. Pradėsime nuo Vladimiro Korolenko kūrinio „Aklas muzikantas“. Neįprasta matematikos pamokos pradžia. Dar negirdėjau tokio derinio: matematikos ir Toros mokytojas, vedantis literatūros būrelį, ir dar savo namuose vakarais. Nors dauguma mūsų mokytojų buvo stropūs ir entuziastingi, tačiau ne iki tokio laipsnio. Jis jau nebetelpa į mano ankstesnį apibūdinimą: juk čia ne tik išskirtiniai gabumai, o ir atsidavimas. O laikui bėgant išaiškėjo ir kitos savybės, darančios jo asmenybės apibrėžimą dar komplikuočiau: atsakomybės jausmas, aukšta moralė, teisingumas.

Pagaliau dar vienas netikėtumas: po šalto litvako, pedantiško matematiko išvaizda slepiasi karšta ir jausminga širdis. Literatūros būrelis atskleidė jo jautrumą grožiui, vėliau pajutome ir tikėjimo aistrą. Ir taip pat meilę mokiniams, nors ji nėra demonstruojama. Jis pasiruošęs skirti neribotą laiką ir pastangas jų pažangai. Būtent taip atsitiko su manimi. Per ilgus metus prisikaupiau daug matematikos spragų ir labai atsilikau, o šiuos metus užbaigiu garais tikslųjų mokslų rezultatais ir apimtas vidinės krizės: kas gi aš – humanitaras ar „tikslukas“?

Tačiau išgyvenau ir rimtesnių tapatybės krizių. Tai buvo mano dvejonų dėl tikėjimo laikas. Tuometiniame Tel Avive nebuvo lengva likti religingam. Jaučiau, lyg priklausyčiau paskutinei tikinčiųjų kartai, kad neatremiama jėga mus stumia į ateizmą. Kad stovime prieš bauginantį likimą. Kad tai yra pasaulio tvarka: pradedame kelią kaip tikintys vaikai, o vėliau tampame suaugusiais pasauliečiais. Nereliginga aplinka apsupa, gundo ir pagaliau nugali. Žmogus iš paskutiniųjų bando išlaikyti tikėjimą, tačiau ryžtas senka. Vidinis balsas klastingai sufleruoja: tavo noras tikėti tėra tuščias prielaidas, o juk tiesa – anapus. Mano dienos buvo tokios sunkios, lyg stovėčiau prie atsivėrusios, nenumaldomai traukiančios bedugnės. Baimė temdo gyvenimą, verčia jį pragaru.

O tada prasidėjo dr. Holcbergo matematikos pamokos. Tai buvo tikro pedagogo pamokos. Patyrusia ranka jis mus nukreipė į aksiomatinę logikos struktūrą, kuri tapo visiškai aiški. Jis mus po truputį pratino kiekviename sakinyje išvelgti jo neakivaizdžius, bet solidžius loginius pamatus. Ir pamažu suprantu, kad ateizmas – tai neišnagrinėtas tikėjimas. Kad žmogaus intelektas nepritaikytas rinktis tarp skirtingų aksiomatinių sistemų. Pradedu jausti, kad tos į išorę mane tampa pančios jėgos nebėra tokios nesuvaldomos. Galiu drąsiai pažvelgti į bedugnės gelmę, ji manęs nehipnotizuoja. Vidinė krizė įveikta, tvirtai žinau, kad esu religingas jaunuolis, ir net jei paaiškės, kad esu toks vienintelis visame Tel Avive, neplauksiu pasroviui su visais. Ateityje patyriau sunkių išbandymų, kai buvau vienas religingas tarp pasauliečių – ir universitete, prieš pašaipiai žiūrinčius studentus ir dėstytojus, ir karininkų kursuose, kur mane spaudė draugai ir vadai, ir daugelyje kitų situacijų. Visais šiais atvejais mintimis grįždavau į dr. Holcbergo matematikos pamokas ir sėmiausi iš jų stiprybės ir pasitikėjimo savimi, dvasios ramybės ir vidinės taikos.

Baigus gimnaziją mano ryšis su dr. Holcbergu nutrūko. Tačiau nenutrūko mano vidinis ryšys su juo – meilės ir įvertinimo ryšys. Ir štai, po daugelio metų, be jokio pasiruošimo atsidūriau švietimo sferoje. Aš, mokytojas be diplomo, nelankęs

mokytojų seminarijos, dėl tam tikrų aplinkybių tapau Tel Avivo rajono Hatikva religinės mokyklos įsteigėju ir direktoriumi (tada ji buvo vadinama Hatikvos pradinė religine mokykla, šiandien tai mokykla *Amiel*). Be jokių žinių ir patirties švietimo srityje. Žinoma, buvau prastas mokytojas. Laimingas atsitiktinumas atsiuntė dr. Holcbergą inspektuoti mano pamokų. Pamoka, aišku, buvo bloga, bet blogiausia buvo tai, kad net negalėjai įsivertinti, kiek ji bloga – toks neišprusęs buvau. Dr. Holcbergas pasikvietė mane į sekretoriatą pokalbio. Nepaisant to, kad buvau jo mokinys, jis gerokai mane „pakratė“. Išanalizavo pamoką iki paskutinės smulkmenos. Kartu su manimi sugrįžo prie kiekvieno išstarto sakinio. Pamačiau savo pamoką lyg veidrodyje: kur suklydau, kur netinkamai paklausiau, kodėl reikėjo pakeisti pamokos struktūrą, kur negerai išaiškinau.

Išėjau po pokalbio pasikeitęs: staiga suvokiau, kad pedagogika – tai mokslas, turintis savo grožį ir gelmę, ir prisiminiau puikias dr. Holcbergo matematikos pamokas. Ėmiau suprasti, kas yra pedagoginė priemonė, kokie turi būti mąstymo žingsniai ruošiantis pamokai. Visa tai tapo įdomu, patrauklu, pasirengimas pamokoms virto intriguojančiu iššūkiu. Vėl pajutau, kaip dėkingas ir skolingas esu savo dėstytojui ir auklėtojui už jo naujas pamokas.

Ėjo laikas. Hebrajiškas švietimas Izraelyje išgyveno sunkias dienas. Farelas¹, kuris tada vadovavo Didžiosios Britanijos valdžios Palestinoje² edukacinei sistemai, visai stengėsi pakenkti hebrajiško švietimo raidai. Kalbėjo, kad jei britų švietimo administracija išleisdavo žydų bendruomenei priešišką potvarkį, Žydų nacionalinės tarybos švietimo skyrius (Izraelio švietimo ministerijos pirmtakas) siuntė dr. Holcbergą pas Farelą. Anas turėjo hobį kurti poeziją graikų ir lotynų kalbomis, labai susierzindavo, kai negalėjo rasti rimo, ir tuomet sugalvodavo ką nors prieš žydus. Tik dr. Holcbergas galėjo jam pagelbėti užbaigti eilėraščius, tada Farelas suminkštėdavo ir teigiamai reaguodavo į žydų bendruomenės prašymus.

Susikūrus Izraelio valstybei ir įsteigus Švietimo ministeriją, tapau inspektoriumi, pavaldžiu vyriausiajam sąjūdžio *Hamizrachi* pedagoginių įstaigų direktoriui dr. Holcbergui, kuris pasikeitė pavardę į Ecijoną³. Vėl, kaip geromis praeities dienomis, galėjau mokytis iš jo, semtis išminties iš kiekvieno mūsų pokalbio.

Kai atsirado valstybinio pasaulietinio švietimo tinklas, aš ir vėl buvau priverstas veikti be išankstinio pasiruošimo. Religinio švietimo padėtis tuo metu buvo silpna, ir dr. Ecijonas karštai kovojo pritraukiant repatriantų vaikus, dažnai susidurdamas su atviru priešišku, kurį ypač pajuto atsiradus valstybinių religinių mokyklų tinklui: jam vadovauti paskyrė ne patį tinkamiausią tam kandidatą – dr. Ecijoną, o vieną *Hamizrachi* inspektorių dr. Juozapą Goldšmitą. Dr. Ecijonas liko eiliniu Tel Avivo apskrities inspektoriumi. Tai buvo neapgalvotas sprendimas, tas pats kaip

1 Jerome Wilfrid Farrell (1882–1960) – red. past.

2 Didžioji Britanija atkovojo Palestiną iš Osmanų imperijos 1918 m.; pagal Tautų Lygos sprendimą 1920–1948 m. vykdė jos administracinį valdymą, istoriografijoje vadinamą Britanijos mandatu – red. past.

3 Ecijonas – jidiš pavardės Holcbergas hebrajiškas atitikmuo – red. past.

Telšių mergaičių mokyklos *Beyt Yaakov* minėjimas, skirtas Penkiaknygės studijavimo užbaigimui 1938 m.

kad pranašą Mozę padaryti karžygio Jozuės pavaldiniu – nepakeštų šito⁴. Niūriai laukėme pirmo valstybinio religinio švietimo tarybos posėdžio, kuriame turėjo pasisakyti ir dr. Ecijonas, ir p. Goldšmitas.

Niekada neužmiršiu šio posėdžio, pademonstravusio abiejų taktą ir dvasios taurumą. Buvo matyti, kaip kiekvienas stengiasi tausoti kito jausmus. Visus metus stebėjau, kaip atsiskleidžia geriausios dr. Ecijono charakterio savybės. Taip galėjo elgtis tik giliai tikintis žydas. Dr. Ecijonui egzistavo tik vienas tikslas – žydų vaikų širdis priartinti prie jų dangaus tėvo, keliai tebuvo priemonė, o nesutarimai tarp žmonių ir ambicijos visiškai neturėjo reikšmės. Jis džiaugėsi galėdamas kuo geriau dirbti savo šventą darbą eidamas senas pareigas. Tai buvo tikra pasišventimo, išskirtinio kuklumo ir altruizmo drama. Dr. Ecijonas sugebėjo pakilti virš bet kokios nuoskaudos ir linkėti tik gero žmogui, kuris dar vakar buvo nuo jo priklausomas, o šiandien užėmė jo buvusį postą. Visi tai matę buvo sužavėti tokiu aukštu moraliniu lygiu.

Nuo to laiko jau praėjo daug metų, dr. Ecijonas išėjo į pensiją. Tačiau ir toliau laikau save jo mokiniu – ne tik dėl praeities, mokausi iš jo ir dabar. Jis rašo knygas ir straipsnius apie pedagogiką, žydų mintį, Toros komentavimo tradiciją, visi šie rašiniai kupini brandžios išminties ir jaunatviškos energijos. Visa tai svarbu ir verta studijavimo. Kiekvienas apsilankymas pas jį buvo malonumas, o bendravimas su juo praturtindavo sielą ir ilgam likdavo kaip pamoka.

4 Aliuzija į Biblijos Pakartoto Įstatymo knygą – red. past.

Aplink save matau šiandien didelį, puikų religinio švietimo pedagogų būrį, galiu paliudyti, kad dr. Ecijonas buvo tinkamiausias kandidatas Izraelio Premijai⁵ gauti. Jam reikia dėkoti už novatoriškumą pedagogikoje, pavyzdžius savo turiniu, giliai ir aiškiai parašytus didaktinius darbus. Jie apima visą pedagogikos lauką: nuo Toros iki matematikos bei gamtos mokslų dėstymo metodikos. Gaila, kad šis tikrasis gigantas tik sulaukęs senatvės nusipelnė Izraelio Premijos už nuopelnus švietimo srityje, kurios atsiimti jau sunkiai pasikėlė į sceną. Gražu, bet per vėlu.

Ir pagaliau – pabaiga. Dr. Ecijono nebėra. Kaip trūksta mums, jo mokiniams, pokalbių su juo, pamokymo, mūsų veiksmų analizės, protingo ir žaismingo akių blizgesio. Liko tik jo mokymas, o juk tai tyrus Toros mokymas: kaip viename pasaulyje sutaikyti Dievo valią ir žmogaus veiksmus. Liko jo absoliutus, švarus, nuoširdus, nedvejojantis tikėjimas.

Rivka Nave
(merg. Kac)

Dr. Izaokas-Rafaelis Halevis Ecijonas – tikėjimo ir mokslo žmogus

Dr. Izaokas-Rafaelis Ecijonas išėjo anapilin nugyvenęs ilgą, vaisingą pedagogo gyvenimą, jo veikla įvertinta Izraelio Premija.

Tačiau mes, kelios likusios į Izraelį repatrijavusios jo mokinės, išsiskyrimą su juo galim palyginti su tam tikro mūsų asmeninės istorijos užverstu puslapiu. Mes netekome bemaž tėviškos asmenybės, su kuria siejame savo geriausius prisiminimus iš Telšių gimnazijos *Javnė*.

Po senovei vadinome jį dr. Holcbergu, taip jis ir liko atmintyje. Kiekvienas susitikimas su juo, iki pat paskutinių jo gyvenimo metų, buvo neva sugrįžimas į mūsų brangią jaunystę, kai gyvenome dar nesunaikintame Telšių žydų švietimo pasaulyje. Ypatingoje, Toros ir musaro filosofijos persmelktoje Telšių aplinkoje dr. Holcbergas buvo mums sektinas charakterio tobulinimo pavyzdys. Per pamokas jis mums diegė žydišką, Toros vertybėmis grįstą pasaulėžiūrą ir net per matematikos bei fizikos pamokas sugebėjo perteikti savo tikėjimą, o per literatūros pamokas derino pasaulio paveldą ir žydų išminčių palikimą. Visos jo pamokos buvo taip suplanuotos, kad iš jų gautume ir Toros, ir etikos žinių, jos visada buvo nepaprastai įdomios ir artimos mūsų augančioms sieloms. Savo asmenyje derindamas tikėjimą ir mokslą, jis buvo tikslių ir ryškių formuluočių ir sampratų paaiškinimų meistras. Tai atsispindi ir jo rašto darbuose.

5 Aukščiausias Izraelio valstybės apdovanojimas – red. past.

Dr. Holcbergas labai mėgo gamtos mokslus, todėl gimnazijoje organizavo gamtos mylėtojų būrelį, su kuriuo išeidavo į ekskursijas po Telšius supančias girias ir prie ežero. Mums patikdavo jo pasakojimai apie žiedo sudėtį, apie įvairius krūmus, apie medžių gyvenimą. Vaizduotė jau tada mums piešė Karmelio kalno mišką ir Kinereto ežerą⁶, tačiau šias išvykas, kurių metu taip pat sprendėm viktorinų uždavinius ir žaidėm dr. Holcbergo organizuotus žaidimus, ilgus metus atsimename kaip unikalų edukacinį patyrimą.

Kokie puikūs mūsų prisiminimai apie dr. Holcbergą. Nenustodavome stebėtis, kad net ir paskutiniaisiais savo gyvenimo metais jis kartu su mumis atkurdavo mažas juokingas mūsų mokyklos istorijas, atsiminė egzaminus, pažymius, santykius tarp mokinių ir vadovybės. Atsimename, kaip jis domėjosi, kokiomis sąlygomis gyvena bendrabutyje iš kitų miestelių į Telšius mokyti atvažiavusios merginos. Jo įvestos griežtos gimnazisčių elgesio taisyklės: 10 valandą vakaro visos turėjo būti namuose; į kiną galėjome eiti tik auklėtojui leidus; mūsų uniformos turėjo būti pedantiškai tvarkingos – neatrodė mums perdėtos ar atstumiančios.

Sunku įsivaizduoti, iš kur šiandien gali atsirasti tokio masto pedagogai, kaip a. a. dr. Ecijonas. Jo atminimas liks su mumis. Tebūnie jo didelė siela įpinta į gyvybės mazgą.⁷

A. Hercfeldas – žvilgsnis į praeities dienas

Eliezeris
Gordonas

Pirmą kartą jo vardą išgirdau dar jaunystėje. Pavardė „Hercfeldas“ – visada būtent taip, be vardo – mūsų namuose skambėjo dažnai. Žinojau, kad jaunystėje jis mokėsi pas mano senelį Telšių ješivoje, Lietuvoje, ir kad senelis, rabis Elezeris-Gordonas, jam simpatizavo ir globojo. Nuo tų laikų jis tapo šeimos draugu. Iš to, ką protarpiais girdėjau, jį įsivaizdavau kaip labai svarbų, vos ne visagalį asmenį. Pavyzdžiui, sakydavo: „Reikia kreiptis į Hercfeldą“, ir tie žodžiai skambėjo viltinai, nuteikdavo geram rezultatui. Jis kartais lankydavosi mūsų kukliuose namuose, niekada nedvelkusiuose prabanga, ir tuomet jie lyg nušvisdavo, prisipildydavo šviežio vėjo gūsių. Jo garsiu balsu išstartas pasveikinimas aidėjo po visą būstą. Jau tada žinojau: gera būti arti Hercfeldo.

Labai nustebau, kai praėjus daugeliui metų Hercfeldas mane pakvietė dirbti savo sekretoriumi. Tai įvyko 1942 m. pabaigoje. Nežinau, kodėl pasirinko mane. Galbūt todėl, kad jo buvę sekretoriai ir pagalbininkai nesusitvarkydavo su darbų

6 Izraelio gamtovaizdžio žymės – red. past.

7 Tradicinė formulė, reiškianti viltį į mirusiųjų prisikėlimą Mesijui atėjus – red. past.

Abraomas
Hercfeldas

krūviu ir dažnai keitėsi. Iš šios pusės jo pasirinkimas pasiteisino: vykdžiau šias pareigas trisdešimt vienerius metus, iki pat jo mirties.

Hercfeldo biografija primena įdomiausią nuotykių istoriją. Tačiau pats jis ją pasakojo itin lakoniškai:

„Gimiau 1891 m. Staviščės miestelyje, Ukrainoje. Palikau namus jaunas, kai mirė mano motina, išvažiavau mokytis į Berdičevo ješivą. Pragyvenimo šaltinių neturėjau, „valgiau dienas“, kaip buvo įprasta tuometiniams ješivų studentams. Toks gyvenimo būdas greitai įgriso, man geriau buvo likti pusiau alkanam, išsilaikyti vien tik iš ješivos stipendijos – dviejų rublių per mėnesį.

Po pusantrų metų Berdičeve nuvažiavau į didžiausią ir garsiausią tuo metu Telšių ješivą. Mokiausi joje 4 ar 5 metus ir turėjau garbės klausytis ješivos vadovo rabio Eliezerio Gordono paskaitų.

Po Kišiniovo pogromo⁸ išvažiavau iš Telšių į Vilnių mokytis pas rabiną Chaimą-Ozerą [Grodzenskį]. Per tą laikotarpį susidūriau su sionistų socialistų partija, pradėjau kalbėti jų susirinkimuose („masovkose“ ir „biržoje“). Kelis kartus buvau valdžios suimtas ir paleistas, kartą po eilinio suėmimo pusantrų metų įkalintas Lukiškių kalėjimo vienutėje. Po to išstremtas į Sibirą iki gyvos galvos. Visus metus keliavau per Sibirą, kol nusigavau iki savo paskirties vietos Kirensko srityje prie Irkutsko. Praleidau ten apie tris su puse metų dirbdamas aukso kasykloje, netoli Bodaibo miesto. Kasyklos savininkas buvo žydas, senatorius Frizeris, o direktorius – Mozė Novomeiskis (vėliau Izraelio potašo kompanijos vadovas).

Pabėgau iš tremties mano paties padirbto paso dėka, kuriame įrašiau pavardę Hercfeldas, ir 1914 m. avo 9 d.⁹ Palestinos sienų uždarymo dėl Pirmojo pasaulinio karo pradžios išvakarėse, atvykau į Izraelio žemę. Apsigyvenau Petach Tikvoje, dirbau žemės ūkio darbininku apelsinų plantacijoje. Neilgai trukus buvau išrinktas į vietinę darbininkų tarybą, o vėliau – į šalies žemės ūkio darbininkų profsąjungos tarybą, kartu su Berlu Kacnelsonu¹⁰, Samueliu Javnieliu¹¹, Neta Harpazu¹² ir Leviu Školniku-Eškoliu¹³. Praėjo dar apie dešimt metų. Per tą laiką susiformavo nauja Izraelio bendruomenė, prie kurios pamatų prisidėjau“.

Meilė Izraeliui, jo žemei ir žmonėms nuolat degė Hercfeldo širdyje ir nuspalvino visą jo veiklą.

Dirbantis Hercfeldas buvo panašus į mitologinę upę Sambationą, kuri visada kunkuliuoja ir gurguliuoja. Jo kabinete Žemės ūkio centre, Tel Avivo Alenbio gatvėje, amžinai buvo apstu žmonių, kurių kiekvienas pretendavo į visą jo dėmesį. Jis mėgo atvykti į darbą labai anksti ir išsyk pasinerdavo į daugybę iš

8 1903 04 19–21 – red. past.

9 08 01 – red. past.

10 Berlas Kacnelsonas (1887–1944) – vienas darbo sionizmo lyderių ir Izraelio valstybės pradininkų – red. past.

11 Javnielis Samuelis (1884–1961) – kelių Izraelio darbininkų partijų įsteigėjas – red. past.

12 Neta Harpazas (1893–1970) – sionizmo veikėjas, Izraelio politikas – red. past.

13 Levis Eškolis (tikr. Školnikas, 1895–1969) – Izraelio politikas, trečias šalies ministras pirmininkas – red. past.

anksto suplanuotų darbų. Jo ilga, pertraukų beveik neturėjusi diena truko iki vėlumos. Tada, XX a. trečio dešimtmečio pabaigoje ir ketvirto pradžioje, Žemės ūkio centras buvo itin svarbi institucija, kuriai buvo pavaldžios visos dirbančios bendruomenės, o Hercfeldas – jos kertinis veikėjas.

Prie jo durų nuolat grūdosi žmonės: *kibucų* ir *mošavų*¹⁴ atstovai, įvairūs prašytojai, vieniems išėjus iš karto užeidavo kiti su savo problemomis. Hercfeldo kabinete aplink didelį stalą ir prie sienų buvo sustatytos kėdės, ir visos jos būdavo užimtos. Žmonių apsuptis netrukde jam gilintis į darbus. Priešingai: jam patiko balsų gaudesys, jis lyg kvietė visus dirbti kartu. „Visi kartu“ šiaip jau buvo jo mėgstamas ir dažnas posakis.

Hercfeldas ilgus metus praktikavo kassavaitinę, pirmadieniais, išvyką į Jeruzalę. Vizitai buvo skirti bendravimui su ten esančių institucijų – Žydų agentūros krašto apgyvendinimo skyriaus ir Izraelio rėmimo fondo atstovais. O trečiadieniai visada buvo skirti posėdžiams Žemės ūkio centre Tel Avive. Jokia jėga, išskyrus gal dangiškąją, negalėjo pakeisti šios metų metais, iki pat jo kelio pabaigos vykusios rutinos.

Kitos Hercfeldo savaitės dienos būdavo skirtingos. Jis daug važinėjo po ūkius, apžiūrinėjo teritorijas, tokios kelionės pasitaikydavo kiekvieną savaitę. Neretai tie, kam jis buvo reikalingas, turėjo jį gaudyti įvairiose vietose. Izraelio slėnio ūkių veteranai pusiau juokais pasakojo, kad jiems teko stabdyti iš Haifos per slėnį važiuosį traukinį, įlipti ir klausti: „Ar Hercfeldas čia?“

Palaipsniui Hercfeldas normalizavo savo darbo dienas: nustatė priėmimo valandas, dėl susitikimų susitardavo iš anksto. Bet tai ne ypatingai padėjo: posėdžiai truko ilgiau, nei buvo numatyta, pokalbiai užsitęsdavo, užeidavo nekviesti lankytojai. Esu tikras, kad priežasties reikėjo ieškoti Hercfeldo jaunystėje, kada jis, ješivos studentas, nežiūrėdamas valandų darbavosi prie Talmudo.

Jis greitai susierzindavo, bet taip pat greitai ir atlyždavo. Galėjo taip supykti, kad sulaužydavo stalą – savo ar kokioje nors kitoje įstaigoje. Tiek kartų turėjome pakeisti stiklą ant jo stalo paviršiaus, kol galų gale visai jo atsisakėme. Bet tai mūsų neišgelbėjo, nes ir pats medinis paviršius ne visada išlaikė jo kumščio smūgį. Tiesa, kaip greitai užsiplieksdavo, taip greitai ir užgesdavo, lyg nieko nebūtų buvę, juk jis įsiaudrindavo ne dėl to, kad norėjo įžeisti ar įskaudinti, o dėl to, kad žmonės jam rūpėjo kaip tėvui, o darbui jautė tikrą aistrą. Manierą viską rėžti tiesiai išmoko iš savo mentoriaus rabio Eliezerio Gordono, kuris būtent mylimiausiems studentams niekada nenusileisdavo diskusijos metu.

Euforiškas darbo tempas nemažėjo per visą dieną. Jis be atokvėpio pereinavo nuo vieno reikalo prie kito, nuo naujų ūkių įsteigimo prie socialinio teisingumo. Tik vėlai vakare, išėjus paskutiniam lankytojui, pasibaigus prailgusiems posėdžiams ir susitikimams, kurie vienaip ar kitaip vykdavo dažniausiai vakarais, Hercfeldas nusiramindavo. Tik tada pradėdavo atsakinėti į kalnus laiškų, kurti naujas idėjas ir užsirašinėti kitos dienos planus. Vienas, nutilusioje įstaigoje, jis

14 Kibucas, mošavas – įvairių tipų žemės ūkio bendruomenės Izraelyje – red. past.

kartais imdavo niūniuoti seną ješivos studentų melodiją, kokią prie Talmudo lapo niūniavo mokymo namuose naktinėjęs studijų entuziastas...

Hercfeldas buvo sveikas ir stiprus. Iki pat senatvės metų niekada nesirgo, nepraleido nė vienos darbo dienos ir neatostogavo. Dirbo net šabo ir švenčių dienomis, tik tuomet nevažinėjo. Jis dalyvavo bemaž visuose svarbiausiuose naujos Izraelio bendruomenės minėjimuose bei žemdirbystės šventėse: Vandens šventėje, derliaus pradžios minėjime, naujų ūkio namų įkurtuvėse, ir visur buvo pagrindinis svečias. Jis galėjo iškelti po ilgos darbo dienos, bet jei renginys vyko dienos metu, vakare ateidavo į biurą. Užeidavo kad ir kelintą valandą būtų sugrįžęs, patikrinti, kokie popieriai ir žinutės susikaupė ant jo stalo, kol jo nebuvo. Tais laikais jam nebuvo priskirtas valdiškas automobilis, į visas, net labai nutolusias vietas važinėjo autobusu. 14–16 valandų trukmės darbo dienos pabaigoje buvo toks pat kupinas energijos, kaip ir jos pradžioje. Užtekdamas trumpam užsnūsti biure ar kelyje, ir vėl galėjo nenuilsdamas dirbti. Jis įsitaisydamas biure ant suolo arba ant kelių sustatytų kėdžių, po galvą pasidėdavo portfelį ir užmigdavo.

Kitus Hercfeldas vertino pagal sau pačiam keliamus reikalavimus. Jis nepaprastai susierzindavo išgirdęs, kad žmogus, su kuriuo ketino susitikti darbo reikalais, išėjo atostogų ar susirgo ir turi nedarbingumo pažymėjimą. Atsimenu, kaip jis mane priėmė po to, kai buvau susirgęs tymais būdamas jau suaugęs žmogus. Liga buvo sunki ir alinanti, turėjau gulėti lovoje septynias ar aštuonias dienas. Atėjau į biurą, atidariau duris ir buvau garsiai išbartas: „Kaip galima taip neatsakingai ilgai sirgti!“ Kai jis paseno, o sveikata pašlijo ir protarpiais pats turėjo pagulėti lovoje, jo požiūris pasikeitė. Kartą kalbėdamas su juo telefonu išgirdau patarimą: „Nė negalvok anksčiau, nei reikia, šokti iš lovos, geriau pabūk papildomą dieną namuose ir sustiprėk“.

Hercfeldas buvo labai konservatyvus. Jis tvirtai laikėsi vienos ir tos pačios nustatytos tvarkos ir priešinosi bet kokiems jos keitimams. Ilgus metus jis gyveno nuomojamame kambaryje Tel Avive. Kai būsto savininkai persikėlė, su jais persikėlė ir Hercfeldas. Jis visada ėjo į tą pačią skalbyklą, į tą pačią kirpyklą, į tą pačią daržovių parduotuvę, net jei šios buvo kitame miesto gale.

Jo būste kiekvienas baldas ir kiekviena didesnė ar mažesnė aplinkos detalė turėjo savo nuolatinę, nekeičiamą vietą. Taip pat ir biure, kėdės aplink stalą ir prie sienų, rašomasis stolas, rašalinė, portfelis – kiekvienas daiktas jam skirtoje vietoje. Jis niekada neišeidavo iš biuro, kad ir naktį, nesutvarkęs jo lygiai kaip buvo.

Jo darbo kalendorius buvo didelis bloknotas. Jame savo aiškiu ir tvarkingu raštu užsirašydavo viską, kas jam buvo svarbu, nors turėjo puikią, net išskirtinę atmintį. Bloknoto puslapiai buvo išmarginti užrašais ir skaičiais. Su šiuo bloknotu jis niekad ir niekur nesiskyrė.

Jis rašė rašalu, naudojo rašalinį parkerį, kai daugelis kitų jo jau atsisakė. Jei rašydamas suklysdavo, niekuomet nebraukė tos raidės, o stengėsi ją labai preciziškai ištaisyti, o jei tai nepavykdavo, ištrindavo specialiu rašalui skirtu trintuku, kurį nešiojosi kišenėje.

Štai tokia scena buvo labai dažna. Jei supykdamo, o tai atsitikdavo beveik kasdien, stipriai trenkdavo kumščiu į stalą, ir iš visada atidarytos rašalinės išsitaškėdavo rašalas, ir bloknoto lape atsirasdavo dėmių. Ir prasidėdavo trynimo darbai: iš kišenės buvo traukiamas trintukas ir dėmė buvo naikinama, ne kartą net iki skylės lape. Tada lapas buvo iškerpamas, o jo vietoje įklijuojamas naujas. Gal tik šios dėmės jį pagaliau privertė naudoti paprastą tušinuką.

Hercfeldas buvo labai savotiška, didi, bet prieštaringa asmenybė. Jis labai vertino šeimos idėją, bet niekada pats šeimos nesukūrė. Jame sugyveno egocentriškumas ir altruizmas. Iš vienos pusės buvo susikoncentravęs ties savimi, iš kitos degė didžiuliu noru padėti artimajam: ligoniui, kuriam reikėjo patekti į ligoninę, jaunavedžiams, neturėjusiems buto, darbą praradusiam darbininkui, leidimo negavusiam smulkiam prekybininkui ir dar daugybė panašių atvejų. Į jo duris kartais pasibeldavo tiesiog žmogus iš gatvės sakydamas: „Girdėjau, jog Hercfeldas kiekvienam padeda“. Pirma Hercfeldo reakcija buvo susierzinimas ir atmetimas, tačiau galų gale jis sutikdavo išklausti ir jau tada negailėjo laiko ir jėgų padėdamas.

Kartą atsitiko taip: vieną rytą, britų valdymo laikais, man pranešta, kad Hercfeldą naktį sulaukė Jeruzalėje. Tą naktį dėl kažkokių žydų pogrindžio¹⁵ veiksmų Jeruzalėje buvo įvesta komendanto valanda, Hercfeldas buvo suimtas, kai uždraustu laiku ėjo gatve nešinas karine antklode. Patruliui tai pasirodė įtartina. Kitą dieną jam pavyko įrodyti, kad tą seną antklodę, kurią jis turėjo dar nuo Osmanų valdymo laikų, jis nešė vargingai šeimai, neturėjusiai pinigų šildymui žiemą, ir jis buvo paleistas.

Hercfeldas neturėjo žemdirbio patirties, tačiau kažkokios nesuvokiamos intucijos dėka gebėjo nuodugnai įsigilinti į žemės ūkio problematiką šalia specialistų ir ne prasčiau už juos. Jis iki galo suvokė profesionalių diskusijų Žemės ūkio centre turinį ir mokėjo jas puikiai apibendrinti padarydamas tikslias išvadas ir pašalindamas prieštaravimus.¹⁶

Kitą istoriją pasakojo pats Hercfeldas. Viena įmonė, kurią jis pats prižiūrėjo, patyrė finansinių sunkumų – labai dažna situacija. Jis ieškojo būdų padėti ir dėl to lankėsi daugelio įtakingųjų kabinetuose. Jam pavyko įtikinti žymų verslininką L., kad už finansinę auką jis gaus „rėmėjo sertifikatą“, ir šiek tiek pamąstęs jis tą sumą Hercfeldui įteikė.

Hercfeldo kalbos buvo labai paveikios, jis kalbėjo iš širdies, liaudies žodžiais. Auditorija mylėjo jo sodrius jidiš pasisakymus. Jis nenaudojo griežtų ir sausų akademinų apibrėžimų, sugalvodavo idiomų ir naujadarų, kad ir ne visada gramatiškai ir sintaksiškai taisyklingų. (Kaip pasakė Berlas Kacnelsonas: „Aš esu kalbos vergas, o Hercfeldas – jos šeimnininkas“). Dažnai per pranešimus ar paskaitas

15 Britanijos mandato laikais veikė kelios Izraelio nepriklausomybės siekiosis žydų pogrindinės organizacijos – red. past.

16 Jis taip pat nebuvo profesionalus finansininkas, tačiau jo „kombinacijos“ šioje srityje buvo dalykiškos ir dažniau sėkmingesnės nei išsilavinusių specialistų. Daugelis beviltiškai atrodančių situacijų buvo išspręstos jo ypatingų talentų dėka.

naudojo iškalbingus gestus ar mimiką, kurių, žinoma, negalima buvo užfiksuoti stenogramose ar laikraščių pranešimuose, todėl visada skundėsi, kad jo žodžiai perteikti nepakankamai tiksliai. Bet jei pačiam teko dirbti su savo kalbų redaktoriais, jis rasdavo atitinkamas žodinės raiškos priemones.

Jis karštai mylėjo žydų tautą ir Izraelio žemę. Pavykęs projektas, gera žinia jam kėlė džiaugsmą, dvasinį pakilimą, o nesėkmes sunkiai išgyveno, tačiau niekada nepuolė neviltin, priešingai: būtent sunkiomis akimirkomis jis kaip niekas kitas mokėjo palaikyti šalia esančius, pakelti nuotaiką, įkvėpti tikėjimo ir saugumo jausmą. Sužinojus, jog „Hercfeldas čia“, žmonių veidai prašviesėdavo tiek šventės, tiek nelaimės dieną.

Kaip jau minėjau, prieš valstybės ir jos institucijų įkūrimą Žemės ūkio centras turėjo nepaprastą autoritetą tiek šalies viduje, tiek už jos ribų. Jos vadovas Hercfeldas visų buvo laikomas stipria asmenybe, sykiu valdinga ir moralia. Tiesa, kartais ūkininkai jį kritikavo dėl šališkumo, išskirtinio dėmesio kibucams (iš dalies jam tikrai daugiau prie širdies buvo kibucų, o ne mošavų gyvenimo būdas), bet tai nemažino jo populiarumo tarp žemdirbių.

Vienas sunkių laikotarpių jo gyvenime buvo 1952 m. prasidėjęs skilimas kibucų sąjungoje. Įtampa ir konfliktai buvo jaučiami daugelyje ūkių, tarp jų net seniausiai įsikūrusiuose. Žemės ūkio centras visa galva pasinėrė į šią „brolių kovą“. Komisija, kuriai vadovavo Hercfeldas, bandė sutaisyti ūmiai ir ilgą laiką konfliktavusias puses. Hercfeldas tikėjo, kad galės sušvelninti šias aistras ir pasiekti sutarimo tarp stovyklų. Bet jo laukė kartus ir skausmingas nusivylimas. Konflikto dalyviams jų pozicijos buvo tiek svarbios, kad nepakako net visiems jiems brangaus Hercfeldo įtakos. Tik po kelių metų užgijo žaizdos, atsiradusios ūkių kare ir draugų priešpriešoje, ir Hercfeldas, kuris visada mokėjo net ir blogoje situacijoje išvelgti kažką gero, džiaugėsi po konflikto atsikūrusiais bei jo metu naujai atsiradusiais, sparčiai besivystančiais ūkiais.

Hercfeldo veiklos laukas buvo platesnis už žemės ūkį, nors žemdirbių gyvenviečių raida jam buvo prioritetas. Jis prisidėjo ir prie kitų idėjų bei projektų realizavimo. Mane ne kartą stebino, kaip turint tokį neapsakomą krūvį pagrindiniame darbe jis rado laiko ir fizinių bei protinių jėgų papildomiems dalykams. Jis dažnai paklausdavo: „Koks darbas yra pats svarbiausias?“ Ir pats atsakydavo: „Tas, kurį dirbi šiuo momentu“.

Visa Hercfeldo veikla turėjo tvirtą socialinį ir žmogišką pamatą. Todėl jis rūpinosi sanatorijomis, ligoninėmis, senelių prieglaudomis, kurčnebylių ir kitas negalias turinčių reabilitacijos centrais, o paskutiniaisiais gyvenimo metais – hospisais.

Visuomeninis ir žmogiškasis aspektai buvo ir jo pagrindinės veiklos šerdis. Kaip valstybės finansinės komisijos narys jis niekad nepraleisdavo progos diskusijoje apie valstybės biudžetą nurodyti remtinas socialines kategorijas ir pareikalauti sustiprinti jų palaikymą. Žmogiškasis faktorius, pažeidžiamųjų gyventojų sluoksnių interesai jam buvo svarbiausia, į ką būtina atsižvelgti svarstant naujo būsto galimybes.

Hercfeldas neabejotinai buvo veiksmo žmogus. Dėl jo atkaklumo ir įtaigumo daugelis nesėkmei, atrodo, pasmerktų sumanymų buvo įgyvendinti. Jis sakydavo: „Pradedu nuo mažų procentų su abejotinomis pelno galimybėmis“.

Tai pademonstravusi istorija įvyko mano pradiniais darbo su Hercfeldu metais, 1944-ųjų pradžioje. Hercfeldas dar neturėjo darbinio automobilio ir visur važinėjo autobusu. Vienoje iš kelionių atsitiko avarija, kurioje Hercfeldas sunkiai susižeidė ranką, keliose vietose susilaužęs ir dilbį, ir alkūnę. Jam grėsė amputacija. Tačiau šaunūs Beilinsono ligoninės¹⁷ daktarai Natanas ir Pauzneris išgelbėjo jam ranką. Hercfeldas praleido ligoninėje 9 mėnesius, jam atliktos kelios operacijos ir daugelis sudėtingų bei skausmingų procedūrų, ranka visą laiką buvo storai sugipsuota ir pritvirtinta prie medinio įtvaro.

Tačiau Hercfeldas buvo ne tas žmogus, kurį tokia situacija padarytų neveikliu. Kai tik atsipeikėjo, pareikalavo, kad jam į ligoninę pristatytų įstaigos darbus. Jis ėmė kviesti į savo atskirą palatą ligoninėje žmones, pavertė šį kambarį darbo kabinetu. Jis surengdavo net Žemės ūkio centro žemės apgyvendinimo skyriaus posėdžius, kurie vyko ligoninės bibliotekos patalpoje. Neretai užsimiršdavo, ir jo balsas griaudėjo visoje ligoninėje. Ji pati tada glaudėsi mažame pastate, prieš jį driekėsi citrusiniai sodai, o už jų buvo mažas mokomasis ūkis. Hercfeldas matė šias teritorijas per savo kambario langą ir ilgainiui pradėjo mąstyti, kaip padėti ligoninei įsigyti šias žemes, kuriose ji galėtų pastatyti būstus savo personalui. Sodų savininkai gyveno Petach Tikvoje. Hercfeldas per tarpininkus juos pakvietė pas save į palatą. Prasidėjo ne veną dieną trukusios, alinančios derybos dėl kainų. Ypač sudėtingi buvo mokomojo ūkio reikalai. Šis ūkis ligoninės teritorijoje buvo lyg kaulas gerklėje, tačiau neužteko įsigyti jo žemę – reikėjo dar rasti vietą, kur jis galėtų tęsti savo veiklą. Tai padėtų ir pačiam ūkiui, kuris dėl šalia esančios ligoninės negalėjo išsiplėsti, ir Hercfeldas suprato, jog jo planas gali būti abipusiškai naudingas. Tačiau nepaisant akivaizdžių plano privalumų ūkio valdininkai buvo nesukalbami.

Vis dėlto Hercfeldo pastangas vainikavo sėkmė. Sodai ir jų žemės buvo nupirkti, ir Beilinsono ligoninė pavirto didžiausia ir pažangiausia šalyje medicinos įstaiga. O mokamajam ūkiui Izraelio rėmimo fondas rado plačią teritoriją pietinėje Izraelio dalyje, šalia Gederos, ir skyrė lėšų didelei ir moderniai žemės ūkio mokyklai *Kanot* įsteigti.

Hercfeldas turėjo tokią savybę, kuri būdinga retam žmogui, bet jo charakteryje buvo esminė: jis niekada nesikapstė užsisenėjusiose nuoskaudose. Mokėjo būti aukščiau asmeninių sąskaitų suvedimo, o savo oponentus, kurių, kaip ir kiekvienas veikėjas, turėjo, vertino ne per asmeninių santykių, o jų veiksmų prizmę. Artimi Hercfeldui žmonės žinojo, kad jis ir Levis Eškolis daug metų konkurovo, dar nuo laikų, kai Eškolis vadovavo Žemės ūkio centrui (tuomet dar savo nepakeista pavarde Školnikas). Vėliau, kai Eškolis buvo paskirtas Žydų agentūros

17 Ligoninė Petach Tikvos mieste Izraelyje; šiandien – Rabino Medicinos centras – red. past.

krašto apgyvendinimo skyriaus vadovu, Hercfeldas ne sykį jį smarkiai kritikavo dėl neteisingai, jo nuomone, vystomų santykių su Žemės ūkio centru. O tuo pačiu Hercfeldas buvo vienas ištikimiausių Eškolio šalininkų, kokias pareigas anas beieitų. Jo akyse bendras Eškolio indėlis į šalies raidą buvo labai svarbus. Kai Eškolis išleido savo knygą „Kovose už krašto apgyvendinimą“, ją dedikavo Hercfeldui „už didžiulį bendrą triūsą ir išgyventą skausmą“.

Hercfeldas turėjo jaunystės draugą, su kuriuo mokėsi Telšių ješivoje. Po ješivos jų keliai išsiskyrė: Avremelį Staviškietį, kaip jį vadino pagal jo gimtąjį miestelį, nunešė žydų pasaulį įaudrinę revoliuciniai vėjai, o Joškę¹⁸ Kuliškį (taip pat pagal jo miestelį, Kuliai) patraukė rabino pašaukimas. Jie vėl susitiko po ilgų metų, jau išgarsėję kiekvienas savo srityje: Abraomas Hercfeldas ir rabinas Juozapas Kahanemanas. Kai Antrojo pasaulinio karo metu naciai ėmė naikinti Lietuvos žydus ir jų ješivas, rabiui Kahanemanui pavyko išsigelbėti ir atvykti į Palestiną. Jis troško atstatyti čia prarastą Panevėžio ješivą. Rabis Kahanemanas pasižymėjo ne tik savo įstabiomis Toros žiniomis, bet ir veržlumu ir iniciatyvumu. Jis nedelsdamas ėmė įgyvendinti savo planą, ir aukštoje Bne Brako¹⁹ kalvoje pradėjo augti ješivos pastatai. Kasmet jų daugėjo, prisidėjo studijų salių ir studentų bendrabučių, kol išdygo visas kampusas, į kurį suvažiuodavo mokytis iš visos šalies. Rabis Kahanemanas svajoto įsteigti ješivos filialus ir kituose Izraelio miestuose: Ašdode, Javnėje, Tiberijoje, jis keliavo lėšų rinkti į Pietų Afriką bei JAV. Tačiau suaukotų lėšų nepakako plačios statybos poreikiams. Į ką gi galėjo kreiptis šioje keblioje situacijoje, jei ne į savo seną bičiulį Hercfeldą? Ori ir pagarbą kelianti rabio Kahanemano povyza

¹⁸ Mažybinė vardo Juozapas forma jidiš k. – red. past.

¹⁹ Bne Brakas – miestas Izraelyje – red. past.

buvo gerai žinoma Žemės ūkio centre. Jis dažnai apsilankydavo Hercfeldo kabinete išdėstyti savo problemų, o Hercfeldas visada stengėsi padėti. „Rabis Kahanemanas“ tapo nuolatiniu Hercfeldo susitikimų su Finansų ministru Pinchasu Sapiru dienotvarkės punktu.

Rabinas mirė pačiame savo planų įgyvendinimo sūkuryje, ir Hercfeldas, vedinas pareigos ir draugiško lojalumo jausmais, užsibrėžė tikslą užbaigti jo sumanymą. Jis tą darė iki savo paskutinių dienų. Jam mirus ješivoje uždegė memorialinę žvakę.

Hercfeldo sveikata buvo stipri, kol jam sukako 80 metų. Kartkartėmis atsiguldavo į ligoninę atlikti tyrimus ar dėl tam tikros ligos, kuri lengvai praeidavo ir nesukeldavo nerimo, ir grįždavo į darbą dar energingesnis, nei buvo. Staiga viskas pasikeitė. Vieną vakarą išeinant iš biuro jam susisuko galva. Kitą dieną skundėsi pablogėjusiu regėjimu. Tai buvo apakimo pradžia. Procesas buvo ilgas, regėjimas silpo palaipsniui, išgydyti tai buvo neįmanoma. Iš pradžių Hercfeldas bandė slėpti savo ligą, bet jai sustiprėjus sutiko paviešinti.

Tokiam žmogui, koks buvo Hercfeldas, tai buvo tragedija. Jis prarado galimybę skaityti ir rašyti, matyti savo aplinką. Ypač sunku buvo vakarais, kai grįždavo vienišas į savo butą.

Tačiau Hercfeldas nugalėjo ir šią nelaimę. Jis nesiskundė ir nekeikė savo likimo, priešingai, sakė: „Dievas man buvo gailestingas, suteikė ilgą gyvenimą, kad galėčiau išvysti savo darbo vaisius; kiekviena papildoma diena – tai dangaus dovana, esu dėkingas, kad mano protas neaptemo“. Kategoriškai priešinosi, kad jam paskirtų pagalbinių ar pagalbinių, geriau jau pasilikdavo namuose. Jis nusistatė naują rutiną, kuri leido susitvarkyti gyvenimą. Atsiminė, kur yra visi daiktai, tiek namuose, tiek biure, ir mokėsi vaikščioti neužkliūdamas už baldų. Žmones atpažindavo iš balsų. Savo kalbas paruošdavo ir redaguodavo mintinai. Jis ir toliau vedė Žemės ūkio centro krašto apgyvendinimo skyriaus posėdžius vadovaudamasis tik atmintimi, kuri negalint nieko užrašyti tik išlavėjo. Toliau susitikdavo su lankytojais ir institucijų atstovais, toliau važinėjo po ūkius, nors šių vizitų sumažėjo. Neatsisakė įpročio išeidamas į lauką užsidėti akinius, nors, žinoma, jie nebebuvo reikalingi. Tik pačiais paskutiniais gyvenimo metais, kai jau smarkiai nusilpo, sutiko, kad jam skirtų pagalbinių.

25-ąją Izraelio Nepriklausomybės dieną Hercfeldas buvo apdovanotas Izraelio Premija už „Ypatingą indėlį į šalies ir visuomenės pažangą“. Tai buvo pirmas kartas, kad Izraelio Premija įteikta už tokius nuopelnus. Kaip pasakė ta proga tuometinis šalies vicepremjeras bei Švietimo ir kultūros ministras Jigalis Alonas, „nėra tinkamesnio kandidato šiai premijai gauti. Tai – vienas paskutiniųjų iš valstybės steigėjų kartos, Abraomas Hercfeldas, laukų ir didelės širdies žmogus“. O ministrė pirmininkė Golda Meir parašė Hercfeldui: „Tai Izraeliui svarbesnė diena, nei Jums pačiam“. Hercfeldas atsakė jausmingais žodžiais: „Ar tikrai esu nusipelnęs tokio garbingo apdovanojimo? Man sunku tai priimti. Juk mano gyvenimo darbai yra neatsiejami nuo kasdienio tautos ir šalies gyvenimo. Meldžiuosi tik, kad ir mano dienų pabaiga nebūtų iššvaistyta, kad turėčiau jėgų padaryti tai, kas man dar bus patikėta ir ką galėsiu įvykdyti“.

Jo jėgų užteko dar metams ir keturiems mėnesiams, o tada jau teko atsigulti į lovą. Šįkart buvo aišku, kad jo gyvybei gresia pavojus: paralyžius. Dar tikėjomės, kad įvyks stebuklas ir ši liga Hercfeldo nepalauš, tačiau stebuklas neįvyko. Šabo pabaigoje, antrą valandą nakties, mano bute suskambėjo telefonas. Išgirdau prof. Rozenfeldo iš Beilinsono ligoninės balsą. Jis pranešė, kad Hercfeldo būklė pablogėjo ir medikų konsiliumas nusprendė tąakt jį operuoti.

Po operacijos lankiausi pas Hercfeldą kas dieną, vakarais ir rytais. Kai 1973 rugpjūčio 30 d., ketvirtadienį, ryte atėjau į ligoninę, jis nemiegojo. Apipylė mane klausimais: kas vyksta darbe? Kaip mano namiškiai? Pažadėjau grįžti pavakary. Prieš man išeinant dar paklausė, ar bus išleista jo knyga (kurią tuo metu kruopščiai redagavo rašytojas Aronas Meirovičius). Patikinau jį, kad knyga tikrai pasirodys. Buvo devinta ryto. Po valandos jo gyvenimas užgeso.

Paskutinis Hercfeldo kelias driekėsi nuo Žemės ūkio centro, per gyvenvietes ir jų laukus, iki kapinių prie Kinereto ežero. Šias kapines jis pasirinko pats, kad galėtų ilsėtis tarp brangių ir mylimų draugų. Iš Galilėjos kalvų buvo atvežtas antkapinis akmuo – didelis ir stiprus bazalto gabalas.

Dr. Malka Israeli
(merg. Blechman)

Blechmanų šeima

Gimiau Telšiuose, buvau septintas vaikas šeimoje ir penktoji dukra. Po manęs gimė dar du broliai. Didžiuojuosi, jog esu iš Telšių ir iš tokios šeimos. Mano tėvas Mozė-Saliamonas Blechmanas prekiaavo skrybėlėmis. Mūsų namuose buvo griežtai prisilaikoma judaizmo prievolių. Toks religingas gyvenimo būdas, pagal visas taisykles ir papročius, buvo visiškai normalus, nekvestionuojamas. Atsimenu, kaip tėvas kasdien kėlėsi ketvirtą ryto ir ėjo į sinagogą, ten, fligelyje, studijavo religines knygas ir meldėsi. Mano mama Feiga mirė, kai buvau vos devynerių. Ji buvo pamaldi, tyli moteris. Net ir devynis vaikus augindama meldėsi kasdien. Niekada neatidengdavo nei galvos, nei jokios kūno dalelės. Per šabą prieš naujo mėnesio pradžią kartu su mumis, dukromis, sukalbėdavo tam skirtą palaiminimą, o kiekvieną šabą skaitė mums iš knygų: *Tsena urena*²⁰, *Menorat hamaor*²¹, *Mesila tyesharim* ir iš senovės išminčių istorijų.

Tėvas buvo gražus vyras, nešiojo Herclį primenančią barzdą, visada tiesia nugarą. Man pasakojo, kad jam atvykus į Laukuvą kaip mamos sužadėtiniui, visi

20 *Tsena urena* (heb.-jid. Eikite ir pažvelkite, citata iš Giesm. 3,11) – Jokūbo ben Izaoko Aškenazio (XVI a.) jidiš kalba parašytas Biblijos pasakojimų ir Talmudo legendų paaiškinimas, skaitytas dažniausiai moterų – red. past.

21 *Menorat hamaor* (heb. Šviestuvai) – Izaoko Aboabo (XIV a.) etikos knyga – red. past.

buvo to grožio nustebinti. Dar pasakojo, kad po vedybų tėvui siūlė gerą ir pelningą darbą Kaukaze, bet jis atsisakė, nes norėjo gyventi Telšiuose, kad jo vaikai galėtų gauti gerą žydišką išsilavinimą. Žinau, kad tėvas kiauras dienas pasninkavo ir meldėsi, kad jo vaikai išaugtų dori, dievobaimingi ir studijuotų Torą. Visi pažinojo jį kaip teisuolišką, aukštos moralės žmogų, aktyviai užsiimantį labdaringa veikla. Nė karto iš jo lūpų negirdėjau apkalbų, gandų ar aršios kritikos kieno nors atžvilgiu. Taikiai sugyveno su visais. Šventinėmis progomis sukviisdavo į namus visą miestą žiūrėdamas, kad niekas neliktų nuošaly. Vienas ješivos studentas valgydavo su mumis per visas šabo ir švenčių dienas. O prieš Purimą ir Simchat Torą tėvas specialiai nueidavo į ješivą jo pakviesti, kad tik nepagalvotų, jog per šias mažiau reikšmingas šventes nėra laukiamas ir neliktų alkanas. Džiaugėmės jo vizitais, nes tada namuose gamindavo gardesnius ir gausesnius valgius.

Tėvas prisiėmė atsakomybę vaikščioti nuo vieno namo prie kito ir rinkti pinigų atminimo pamaldoms²², tai jam buvo šventa pareiga. Keturis kartus per metus, dieną ar dvi prieš šventę, kurios metu vyksta atminimo pamaldos, išeidavo iš savo krautuvės ryte ir pareidavo vėlai vakare surinkęs nemažai lėšų. Mes, vaikai, padėdavome jam suskaičiuoti pinigus.

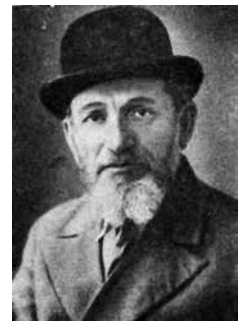
Tėvas sunkiai dirbo, kad mus aprūpintų. Jis turėjo dvi galvos apdangalų krautuves, ir kas tik iš telšiškių pas jį nebuvo pirkęs!

Mūsų mamos, kurią vedė jaunystėje, ankstyva (42-jų) mirtis jam buvo didžiulis smūgis, o juk liko devyni našlaičiai, jaunesnis, Benjaminas, dar kūdikis. Mama mirė nuo šiltinės 1918 m., per visą Europą nusiaubusią epidemiją. Telšių žydai įrengė savo ligoninę, kurią savanorystės pagrindais išlaikė konditerijos savininkas Berlas Broidė. (Jo sūnus Urija Izraelyje tapo ilgamečiu vyriausiuoju Givatajimo rabinu, o anūkas – Tel Avivo *Hadar Josef* bendruomenės rabinu). Kai mama buvo ligoninėje, mes, vaikai, stengėmės ją pamatyti per tvoros plyšius.

Atsimenu, kaip per Šavuotą mamą ir seserį Chają vežimu nuvežė į ligoninę. Taip pat sergantis mano vyresnysis brolis Chaimas-Dovas-Berlas ir karščiuojantis tėvas liko namie. Tėvas vaikščiojo su 40° temperatūra, nes neturėjo galimybės gulėti lovoje. Kartu su anksčiau laiko atsikėlusiu broliu jis lankė sergančius mūsų šeimos narius ligoninėje, o grįžę jie rūpinosi mažais vaikais namuose. Valdžia karantinavo mūsų namą ir jį apklijavo draudimais užteiti; tikrai niekas mūsų nelankė, buvome visiškai izoliuoti. Visa tai buvo Pirmojo pasaulinio karo metu, trūko maisto. Tik viena moteris, kurios vardas neišliko atmintyje, kasdien mums atnešdavo didelį puodą karšto viralo – sriubos iš veršio galvos. Dar ir šiandien regiu iš puodo kylančius garus. Ši teisuolė rizikuodama savo gyvybe nešė mums maistą ir maitino.

Paskutinėmis mamos gyvenimo dienomis, kada ji jau buvo be sąmonės, tėvas kiekvieną iš vaikų nuvedė porai minučių į jos kambarį paskutiniam pasimatymui.

22 Per keturias žydų šventes: Jom Kipurą, Pesachą, Sukotą ir Šavuotą (Toros dovanojimo šventę), vyksta mirusiųjų prisiminimo pamaldos, po kurių skirstomi pinigai labdarai – red. past.

Moze-Saliamonas
Blechmanas

Telšių ješivos
studentas
Benjamins
Blechmanas,
dr. Malkos Israeli
(Blechman) brolis

Sunku aprašyti, kiek nelaimės ir skausmo mums atnešė motinos mirtis. Tėvelis liko našliu su devyniais vaikais, ekonominė šeimos padėtis buvo sunki. Nors tėvas buvo gražus vyras pačiame jėgų žydėjime, nenorėjo vesti antrą kartą, kad vaikų neaugintų pamotė.

Mano sesės Sara-Etel (santuokoje – Kimchi) ir Chaja (santuokoje – Maizel) apsikrovė namų ūkio rūpesčiais. Joms, jaunutėms, 15–16 metų, atiteko didelė atsakomybė. Tėvas pats kepė duoną ir *chalas*²³, rūpinosi mūsų apranga bei tęsė savo darbą, kad turėtų iš ko mus auginti. Brolius išsiuntė į ješivas, ir net kai jie paugo, nenorėjo, kad mestų mokslus ir atvyktų jam padėti prekiauti. Mano brolių Geršoną jis išsiuntė mokytis į Panevėžio ješivą, o Benjaminą – į Vilijampolės. Vyresnysis, Chaimas-Dovas-Berlas, ne iki galo išsigydęs nuo šiltinės, susirgo tuberkulioze ir mirė praėjus pusmečiui po mamos mirties. Matydamas, kaip gęsta jo pirmagimis ir negalėdamas jam niekuo padėti, tėvas baisiai sielvirtavo. Pats jis buvo stiprus žmogus, ir kai prieš pabaigą Chaimas-Dovas-Berlas maldavo: „Tėve, pakviesk kažką, man bloga!“, pats jį paguldė į lovą, užmerkė jam akis ir perskaitė maldą *Shma Israel*²⁴.

Tėvas labai išgyveno, kai mano brolis Eliezeris nutraukė mokslus ješivoje ir išvažiavo į Kauną mokytis religinėje mokytojų seminarijoje *Javnė*. Iš pradžių net nesikalbėjo su jo, bet vėliau susitaikė. Eliezeris mokytojavo Žagarės *Javnė* tinklo mokykloje, po to tapo Telšių gimnazijos *Javnė* direktoriumi, pagaliau persikėlė į Panevėžį, kur vadovavo pagrindinei *Javnė* mokyklai, kurią dar vadino „rabino chederis“ (turint galvoje ją globojusį Panevėžio rabiną Kahanemaną).

Mergaites tėvas taip pat atidavė mokytis. Sara-Etel baigė Telšiuose moterų mokytojų seminariją *Javnė*, kuriai vadovavo dr. Holcbergas. Atsimenu, kad mokytis jai nebuvo lengva, juk ji derino mokslus su namų tvarkymu. Dr. Holcbergas pasikvietė mus, jos seseris, ir paprašė nuimti nuo jos pečių šių pareigų naštą. Štai jo žodžiai: „Tu, Malka, palaikysi švarą ir plausi grindis, tu, Eda, skalbsi drabužius, o Chana tegul gamina maistą“. Tai padėjo Sarai-Etel užbaigti mokslus. Chana išvažiavo į Rygos auklėtojų seminariją, kurią baigusi grįžo į Telšius ir dirbo darželyje. Eda mokėsi Marijampolėje, lietuviškoje mokytojų seminarijoje, sėkmingai ją baigė ir pagarsėjo Panevėžyje kaip mokytoja. Chaja anksti ištekėjo už nepaprastai gabaus ir puikaus būdo ješivos studento Jokūbo-Dovydo Maizelio. Aš Telšiuose baigiau gimnaziją *Javnė* ir mokytojų ruošimo kursus, o po to išvažiavau į Vokietiją studijuoti universitete. Metus mokiausi Vroclave²⁵, po to trejus metus Berlyne. Studijas baigiau Viurcburge 1933 m., gavau humanitarinių mokslų daktaro laipsnį.

Mūsų šeimos vaikai taip stipriai norėjo mokytis, kad nugalėjome visus trukdžius ir nepriteklis ir pasiekėm savo tikslus.

23 Chala – baltos duonos pynutė, kepama šabui ir šventėms – red. past.

24 *Shma Israel* (heb. Klausyk, Izraelio tauta) – kasdienė malda, laikoma judaizmo tikėjimo simboliu; skaitoma taip pat mirties akivaizdoje – red. past.

25 Tada Breslau, Vokietija – red. past.

Iš Vokietijos iškart nuvykau į Palestiną ir ėmiau vadovauti tinklo *Beyt Yaakov* mergaičių mokyklai Tiberijoje. Šį postą gavau partijos *Agudat Israel* Frankfurto prie Maino biure, į kurią mane rekomendavo rabinas dr. Mozė Auerbachas. Gavau pinigų bilietui ir gerą atlyginimą. Labai išgyvenau, kad negaliu grįžti į Telšius atsisveikinti su tėvu, broliais ir seserimis, tačiau stokojau lėšų tokiai kelionei.

Gerai atsimenu, kaip verkiau išvažiuodama iš Frankfurto į Palestiną, jausdama, kad daugiau niekada nepamatysiu savo šeimos. Kai mano laivas išplaukė iš Triesto, dar smarkiau apsiverkiau dėl nutrūkusių ryšių su mano brangia šeima. Niekada nepamiršiu paskutinio namie švento Pesacho, 1929 m., kai sėdėjau su visais prie stalo. Po šventės turėjau išvažiuoti į Vokietiją mokslams ir man buvo labai liūdna. Vis nesikėliau nuo stalo, nes širdis man šnibždėjo, jog tai paskutinis mūsų bendras Pesachas. Čia pat buvo Sara-Etel, Chaja ir Eliezeris su savo vyrais, žmona ir vaikais. Apsipyliau ašaromis, Chaja tai pamatė, priėjo ir pasakė: „Žiūrėk, Malka, koks gražus stalas, kaip dailiai šventiškai padengtas!“ Iš tikrųjų, tai buvo mano paskutinis Pesachas su šeima.

Nepamiršau jūsų, brangieji, ir niekuomet nepamiršiu, atmintyje mes kartu!

Papildomi duomenys apie šeimos narius pagal vaikų amžių

Gyvenome Tauragės gatvėje dviejų su puse kambarių bute. Svetainėje stovėjo lentynos su Talmudo tomiais ir dar knygų spinta, prikrauta religinės literatūros. Visi šeimos vaikai mokėsi šiame kambaryje ir niekas nesi-skundė, kad ankšta. Karo metu tėvas neįstengė mums nupirkti vadovėlių. Man reikėjo sulaukti, kol draugė baigs ruošti pamokas, tada pasiskolindavau iš jos knygas ir mokiausi kad ir iki trečios valandos nakties prie mažos aliejinės lemputės. Kai tėvas uždirbo pinigų, jis mums parvežė knygų iš Kauno: atlasų, žodynų, geografijos žemėlapių ir kt. Ant sienų visada kabėjo Lietuvos ir Izraelio žemės žemėlapiai. Pas mus į namus visada ateidavo klasės draugės, mes kartu mokėmės, taip kad net namai užė nuo studijų garsų.

Kai direktorius dr. Holcbergas norėjo pranešti apie pamokų tvarkaraštį ar jo pakeitimus, ateidavo su žiniomis pas mus į namus, o iš mūsų sužinodavo visos miesto mokinės.

Vyresnysis brolis Chaimas-Dovas-Berlas mokėsi Telšių ješivoje ir buvo laikomas vienu gabiausių studentų. Jis mirė devyniolikos nuo tuberkuliozės, kuri buvo priežiūros stoka, jam prieš tai sergant šiltine, pasekmė.

Mokytoja Sara-Etel Blechman-Kimchi su vyru Dovydu

Atsimenu jo laidotuves. Ješivoje uždegė visus šviestuvus, ir keli rabinai iki vėlumos skaitė širdį plėšančius nekrologus, taip kad net nespėjome jo palaidoti tą pačią dieną²⁶, tai padarėme kitos dienos ryte. Buvau dar maža, bet atsiminimai ryškūs ir šiandien. Jis buvo palaidotas kartu su savo mokymo stovu.

Mano brolis Eliezeris mokėsi ješivoje iki aštuoniolikos metų, o tada nusprendė tapti mokytoju ir su niekuo nepasitaręs išvažiavo į Kauno mokytojų seminariją *Javnė*. Besiruošdamas stojimo egzaminams slėpė knygas po drabužiais, nes tėvas norėjo, kad jis tęstų mokslus ješivoje. Po seminarijos vienerius metus mokytojavo Žagarėje, po to buvo paskirtas mokyklos direktoriumi Telšiuose. Po kelerių metų persikėlė į Panevėžį ir tapo didelės *Javnė* tinklo mokyklos direktoriumi. Moksleivių buvo labai daug, klasės perpildytos. Brolis labai susidraugavo su miesto rabinu Kahanemanu, kuris Eliezerį labai vertino. Panevėžyje jis sukūrė šeimą, susilaukė trijų nuostabių vaikų. Rūpinosi beturčiais vaikais ir pusę savo atlyginimo išdalindavo vargšams. Jį galima buvo dažnai pamatyti nešinę vaikiškais batais, nes jis pirko apavą jo neturintiems vaikams. Visa jo šeima žuvo per Holokaustą kartu su Panevėžio žydais.

Mano sesuo Sara-Etel baigė Telšių mokytojų seminariją *Javnė* ir tapo žymia Telšių mokytoja. Ji ištekėjo už pavyzdingo Telšių ješivos studento rabio Dovydo Kimchio, jie turėjo šešis sūnus. Jos vyras mokėsi kolelyje, bet šeimos garsenybe buvo ji. Puikiai apsiskaičiusi religinės literatūros, Toros komentarų, nuostabi pedagogė. Visa jos šeima žuvo per Holokaustą.

Sesuo Chaja mokytojų seminarijoje studijavo trumpai, mokslus nutraukė ištekėjusi už savo mylimojo, rabio Jokūbo-Dovo Maizelio – Telšių ješivos pasididžiavimo. Jų tuoktuvės tapo miesto įvykiu. Jis dėstė ješivoje kursą pagal knygą „Išaiškinta Mišna“²⁷ ir buvo toks dorovingas, kad jį praminė „Telšių Chafec Chaimu“. Jį kvietė į svarbias rabino pareigas, bet jis neketino „daryti iš Toros kastuvo“. Jis pelnė duoną iš prekybos įvairių daiktų krautuvėlėje ir vertėsi sunkiai. Krautuvėlėje buvo galima įsigyti ir religinių knygų, stovėjusių atskiroje lentynoje. Jis su mano seserimi Chaja augino savo aštuonis gabius vaikus be jokio materialaus komforto. Tėvui teko juos remti perkant vaikams drabužius ir batus.

Mano sesuo Chana mokėsi žydų religinių darželių auklėtojų seminarijoje Rygoje. Ji ištekėjo už šaunaus ješivos absolvento rabio Judo Blocho iš Vilijampolės. Jie turėjo du sūnus. Chana buvo žinoma auklėtoja ir vadovavo moterų draugijai *Batja*²⁸.

Sesuo Eda, duok jai Dieve ilgų metų, buvo iš pirmos Telšių gimnazijos *Javnė* laidos. Po to Marijampolėje studijavo lietuviškoje mokytojų seminarijoje, nes žydų seminarijų dar nebuvo. Sėkmingai baigusi, pirmais metais dėstė Rokiškyje,

26 Judaizmo tradicija reikalauja laidoti mirusį kiek įmanoma greičiau, pageidautina mirties dieną (jei tai ne šabas) – red. past.

27 Knygos autorius – Rodūnios ješivos vadovas Izraelis-Meiras Hakohenas (1838–1933), dar žinomas kaip Chafec Chaimas pagal jau minėtą jo knygos „Trokštantis gyvenimo“ (heb. *Chafets Chayim*) pavadinimą – red. past.

28 Hebrajiškas moters vardas – red. past.

Maizelių šeima.
Ponia Chaja
Maizel – dr. Malkos
Blechman-Izraeli
sesuo

po to – Panevėžyje, *Javnė* tinklo mokykloje, pagaliau 1934 m. išvažiavo į Palestiną. Čia ji dėstė Jeruzalės mokykloje *Chorev*, vėliau – Tel Avivo mokyklose „Karalius Saliamonas“ ir *Dizenhof*, o tada paskirta mokyklos „Šaknys“ direktoriaus pavaduotoja.

Aš, Malka, baigiau gimnaziją *Javnė* ir pedagoginius kursus Telšiuose, po jų mane paskyrė studijuoti Vroclave; rabino dr. Eliezerio-Joelio Blocho pastangomis už mano mokslus mokėjo Vroclavo bendruomenė. Po metų išvažiavau tęsti studijas į Berlyno universitetą, jos užtruko trejus metus, o doktorantūrą per metus baigiau Viurcburgo mieste. Mokiausi labai gerai ir už savo rezultatus gaudavau stipendiją. Gyvenau iš jos ir iš privačių pamokų, juk už mokslus reikėjo brangiai mokėti, tad gyvenau itin taupiai, ne visada valgiau iki soties, bet pasiryžau baigti mokslus ir nenuilsdama to siekiau. Po studijų partijos *Agudat Israel* Frankfurto filialas išsiuntė mane vadovauti tinklo *Beyt Yaakov* mokyklai Tiberijoje. Noriu su padėka prisiminti palaimintojo atminimo dr. Mozę Auerbachą, kuris mane rekomendavo į šias pareigas. Į Palestiną repatrijavau 1933 m. vasarą su *Agudat Israel* siuntimu dirbti ir taip išsigelbėjau nuo Holokausto siaubo.

Iš Tiberijos persikėliau į Tel Avivą, kur ėmiau vadovauti to paties tinklo mokyklai, o dar po metų partijos *Hamizrachi* globoje įsteigiau mokyklą „Karalius Saliamonas“, kuriai direktoriauau 38 metus, iki savo išėjimo į pensiją.

Mano brolis Geršonas visą gyvenimą mokėsi ješivoje. Jis padėdavo tėvui krautuvėje, nors tėvas norėjo, kad visas pastangas skirtų tik studijoms ir negaištų laiko prekybai, todėl išsiuntė jį mokytis į Panevėžio ješivą. Jis žuvo per Holokaustą kartu su visais miesto žydais. Tebūnie jo siela įpinta į gyvybės mazgą.

Mano brolis Benjaminas, Telšių ješivos studentas, taip pat tėvo sprendimu, turėjo visiškai atsiduoti Toros studijoms, todėl buvo išsiųstas į Vilijampolės ješivą. Lietuviai ir vokiečiai jį išsiuntė į Dachau koncentracijos stovyklą, kur jis žuvo. Tebūnie jo siela įpinta į gyvybės mazgą.

Mano tėvas, kitos seserys ir jų vaikai – mano brangi 35 narių šeima (išskyrus dėdes, tetas ir jų vaikus), buvo žvėriškai nužudyta nacių ir jų pakalikų. Teatkeršija Dievas už jų nekaltą kraują!

Nors palikau Telšius prieš daugiau kaip 50 metų, laikau save telšiške pilna to žodžio prasme. Širdį man gelia dėl mūsų brangaus miesto bendruomenės žūties, nepaliaunamai ją apverkiu. Visus išgyvenusius telšiškius myliu ir branginu kaip brolius ir seseris ir jiems linkiu viso ko geriausio.

Telšiai garsėjo savo ješiva, sinagogomis, rabinais, talmudistais ir įvairiomis švietimo įstaigomis bei visais savo bendruomenės nariais, kūrusiais Toros ir dievobaimingumo atmosferą. Juos puošė meilė artimajam, gerumas ir teisingumas. Brangūs mano broliai ir seserys! Tebūnie amžiams palaimintas jūsų atminimas!

Ješivos studentų grupė vaikšto prie ežero 1933 m. žiemą. Iš dešinės į kairę: Kacas, Epšteinas, Ickovičius, Šoras, Stamas, Dikanskis, Prikanskis

Juozapo Baal-Šemo šeima prie savo parduotuvės. Stovi: Hilelis Klocas ir Estera Varejes

Joselis²⁹ Baal-Šemas

Chasia
Goldberg
(merg. Gering)

Joselio tėvas Simonas buvo pamaldus, judaizmo prievolių griežtai besilaikantis žmogus, tačiau sūnus nenuėjo jo keliu. Jį paveikė epochos „virusas“ – sionizmas, užimantis vis stipresnes pozicijas žydų bendruomenėse. Joselis buvo vienas pirmųjų Telšių sionistų, užsidegęs ir aktyvus. Jis rinko lėšas Palestinos žemėms išpirkti ir tapo vienu sionistų socialistų partijos filialo steigėjų. Kai prasidėjo savanorių dirbti žemę Palestinoje rengimo banga, ją entuziastingai palaikė ir kartu su Šeinėle³⁰ Rabinovič, Aronu Grinkeriu ir kitais rūpinosi, kad jaunieji savanoriai susitvarkytų su darbais, o kai kuriuos įdarbino savo namų ūkyje. Jis karštai svajojo persikelti gyventi į Palestiną ir net pirko apelsinų sodą Zichron Jaakove³¹.

Jis turėjo statybinių medžiagų ir ginklų parduotuvę. Buvo spynų meistras, daugelis kreipėsi į jį pametę raktus ar sutaisyti sugedusią spyną. Visada buvo gero ūpo, mėgo papokštauti ir paišdykauti. Papasakosiu apie vieną jo juokelį.

Mūsų Telšiuose gyveno stalius vardu Kopelis, tylus žmogelis, kuris vakarais mėgdavo sėdėti siuvėjų sinagogoje ir klausytis, kaip mokomasi Mišnos³². Kartą jis atėjo į Joselio parduotuvę ir pasiskundė, kad vienų jo durų spyna sugedo. Joselis pajuokaudamas liepė: „Atnešk tas duris čia“. Savo didžiausiai nuostabai, po kurio laiko jis pamatė šį naivuolį prie savo parduotuvės, uždusęs nuo pastangų, nešinę namų durimis ir pranešantį: „Atnešiau“.

29 Mažybinė vardo Juozapas forma jidiš k. – red. past.

30 Malonybinė jidiš vardo Šeina forma – red. past.

31 Zichron Jaakovas – gyvenvietė Palestinoje, dabar miestas Izraelyje – red. past.

32 Vakaris sinagogose susitikdavo savarankiško mokymosi grupės, studijavusios vieną iš atrinktų religinių kūrinių – red. past.

Juozapas Baal-Šemas buvo vienintelis žydas, gavęs iš Lietuvos vyriausybės ypatingą leidimą pardavinėti piliečiams ginklus.

Aleksandra-Zisa
Hiršovič
(merg. Šachor)

Rabinas Judas-Liberis Hiršovičius

Jokia Telšiams skirta knyga negali nepaminėti iškilaus rabino J.-L. Hiršovičiaus. Mano kukli plunksna nesugebės deramai aprašyti jo asmenybės didybės, bet mano kaip jo žmonos pareiga – bent jau aptarti kai kurias jo charakterio savybes, kad iš to galėtų pasimokyti ateinančios kartos.

Rabis Hiršovičius gimė Telšiuose 1901 m. rugpjūčio 15 d. rabino gaono Izaoko-Aiziko-Eliezerio Hiršovičiaus (nužudyto per Holokaustą) ir jo švento būdo žmonos Chanos-Rachelės-Keilės, Telšių ješivos įsteigėjo ir vadovo gaono rabio Eliezerio Gordono dukters, šeimoje.

Rabis Judas-Liberis užaugo šeimoje, kurioje buvo skiepijami meilė Torai, dievobaimingumas, intelektualumas ir teisingumas, ir tapo jos galinga atžala. Iš visos gausiausios giminės jis vienas liko gyvas, „nuodėgulis, išplėštas iš ugnies“³³, dėl to kad 1926 m. išvažiavo į Palestiną mokytis Chebrono ješivoje. Tik jo dėdė, gaonas rabis Zalmanas Sorockinas, su žmona – rabio Hiršovičiaus motinos seserimi, su savo sūnumis bei dar dvi tetos ir keli sūnėnai iš Gordonų, Blochų ir Sorockinų giminių pusės, išgyveno Europoje išsiliepsnojusią tragediją ir atvyko į Izraelį.

Rabio Hiršovičiaus gyvenimo misija buvo protėvių paveldo išsaugojimas ir sklaida. Tai, kad priklausė šlovingai išminčių dinastijai, vertino ne tik kaip pasididžiavimo pagrindą, bet ir kaip šventą pareigą visada būti vertam jų vardų ir darbų ir šia dvasia auklėti savo vaikus.

Mūsų šeimos atminties sode augo du brangūs medžiai: vienas buvo vadinamas „Telšiai“, kitas – „Valažinas“³⁴, o jų šaknys siekė karaliaus Dovydo laikus. Jis brangino šeimos istoriją ir buvo pradėjęs sudaryti jos genealogiją. Man labai gaila, kad jam pritrūko laiko užbaigti savo užrašus, ir kas gi dabar su jais bus? (Tiesa, nedidelę dalį spėjo paskelbti dviejose knygose: „Žinok, kas esi“, apie senelį ir tėvą, ir „Amžinas atminimas“, apie mano tėvą gaoną rabį Juozapą-Dovydą Šachorą³⁵ – Antopolio ir Semiatičių³⁶ rabinų teismų vadovą, mano motiną Lipšą ir jų šeimą).

Dėkoju Dievui, kad jam pasisėkė išleisti ir savo tėvo, Virbalio rabino, darbus, kupinus naujų idėjų ir kilnių samprotavimų. Rabis Hiršovičius pasirūpino kelių

Rabinas
Judas-Liberis
Hiršovičius

33 Zach 3,2 – red. past.

34 Aliuzija į Valažino ješivą – red. past.

35 Pavadintas savo ainio Juozapo-Dovydo, praminto Dovydėliu iš Myriaus, 50 metų rabinavusio Myriuje ir jame įsteigusio legendinę ješivą, garbei. Mano tėvas mokėsi Valažino ješivoje, pas jos vadovą, didįjį išminčių Naftalį-Cvį-Judą Berliną – savo močiutės brolių. (Močiutės vardas buvo Lipša, ji ištekėjo už mano tėvo senelio gaono Chaimo-Leibo Šachoro iš Myriaus).

36 Miestai Lenkijoje – red. past.

tėvo rankraščių vertimu į hebrajų ir išleido knygas „Pamąstymų rinktinė“, „Izraelio tautos vynuogynas“ ir „Amžinoji tauta“.

Toros studijų jam niekada nebuvo gana. Iš prigimties buvo mokslininkas, akys visada įbestos į knygą, o ir pats jis visiškai į ją pasinėręs.

Daugiau nei 30 metų reguliariai skaitė Talmudo paskaitas Tel Avivo sinagogoje „Chasmoniečiai“, o kai jam teko keltis iš Tel Avivo, pasirūpino, kad į jo vietą ateitų kitas dėstytojas ir, gink Dieve, nebūtų nutrauktos studijos. Jį šiame poste pakeitė rabis Mozė Brojeris.

Mums persikėlus į Bne Braką, jis skaitė paskaitas Ickovičiaus vardo sinagogoje ir net netoli mūsų esančioje išeivių iš Vengrijos chasidiškoje sinagogoje.

Jis buvo daugiaplanė asmenybė, jo taurumas ir intelektas darė įspūdį kiekvienam. Jo materialūs poreikiai buvo minimalūs, buvo patenkintas tuo, ką turėjo. Kas benutiktų, neprarasdavo pusiausvyros ir ramybės, mylėjo gyvenimą ir žmones, stengėsi juos artinti prie Toros. Jis buvo labai įsitraukęs į labdaringą veiklą, o mūsų namai atviri visiems ir nuo ankstyvo ryto pilni norinčių su juo pabendrauti. Jo gera širdis ir aštrus protas leido kiekvienam suteikti deramą pagalbą ir patarimą.

Ilgus metus rabis Hiršovičius tarnavo Tel Avivo savivaldybės mokesčių departamento direktoriaus pavaduotoju. Dėl savo spinduliuojančio būdo, įtakingumo ir pagarbos, kurią jam reikė institucijos kolegos, jis turėjo galimybę padėti daugeliui miesto piliečių. Nevengė problemų, priešingai, visada buvo pasiruošęs paremti sunkioje situacijoje atsidūrusį žmogų, ištiesti jam pagalbos ranką.

Rabis Judas-Liberis Hiršovičius mirė 1980 m. rugpjūčio 13 d. geros reputacijos ir šiltų žmonių prisiminimų aureolėje, ir palaidotas Jeruzalės kapinėse „Atilsio kalva“.

„Gaila tų, kurie išėjo ir mus paliko!“³⁷ Tebūnie palaimintas jo atminimas!

Tai buvo keturi broliai³⁸

Levis Šalitas

Kai po ilgų metų susitinka žydai iš „ano pasaulio“, keista būtų laukti tvarkingo ir struktūruoto pokalbio: vienas kitą pertraukia, kalba pavymui, nebaigęs sakinio pradeda kitą... „Ar pameni? Ką, pamiršai? Čia pagal kokias sienas? Ne, jis gyvas! Kaip išsigelbėjo? Ne, bet tai jau vėliau... Prie sovietų... Prie nacių... Kai prasidėjo getas... Stovykloje...“ Žmonės ir įvykiai susipina atmintyje, mirga prieš akis, ieško išraiškos būdų. Vaizdų virtinė. Vietų, laikotarpių lenktynės. Jei du prisimena vienaip, tai trečias būtinai turės kitą versiją, ir visas pokalbis be perstojo rieda lyg vežimas nuo kalno.

37 Babilono Talmudas, traktatas „Sinedrionas“, 101,70a – red. past.

38 Pagal atsiminimų knygą „Lapai iš žydiškosios Lietuvos“ (jid.). Sud. Jokūbas Rabinovičius, Tel Avivas, 1974. Šis fragmentas taip pat publikuotas laikraštyje *Hatsofe* 1978 04 14.

Jau kurį laiką pagaunu save galvodamas: kaip galėjau per savo ne tokį jau ilgą amžių sukaupti tiek prisiminimų? Bet juk kiekvienas mūsų per dieną išgyveno tiek, kiek pranašas Ezekielis nematė savo apsireiškime.

Štai, sėdžiu ir kalbuosi su svečiu, Jokūbu Rabinovičiumi, kuris, iš pirmo žvilgsnio, atvyko iš Kanados. Bet iš tikrųjų, atvyko jis iš „ano pasaulio“. Pro visas sienas: Lenkijos, Rumunijos, Austrijos, Italijos. Atvyko iš sunaikinto žydų pasaulio.

Mūsų pokalbis blaškosi it paukštis pažeistais sparnais, šoka nuo atsiminimo prie atsiminimo, kol sustoju ties vienu: pirmu susipažinimu su mano svečio šeima.

Telšių ješivos studentai beveik nekontaktavo su miestelėnais, net ir su daugiau išsimokslinusiems. Juk ir tokie žinovai negalėjo sau leisti visiškai atsiduoti studijoms – turėjo prekiauti, keliauti po kaimus, sukti galvą dėl pragyvenimo. Kokia tai kompanija ješivos studentui? Geriau laikytis atstumo. Taip manė Telšių ješivos studentai, save laikę aristokratais, iškilusiais virš „prasčiokų“. Tačiau į Rabinovičių šeimą žiūrėjo kitaip. Su šia šeima, gyvenusia miesto centre, ješivos studentai tikrai bendravo, ir ne tik ją gerbė, bet ir nepaprastai vertino. Ir nenuostabu, nes tai buvo kilminga šeima, ir visos jos atžalos tai paveldėjo.

Kai atvykau į Telšius, rabino Juozapo-Leibo Blocho jau nebuvo gyvųjų tarpe. Tačiau jo mokymas: paskaitos, pamokslai, net melodijos, kurias niūniavo studijuodamas Talmudą, buvo šventai saugojamas. Trys jo sūnūs, vadovavę ješivai ir miesto rabinatui, ir trys dukterys bei žentai, o ir visa jų aplinka tą atminimą nešė kaip kovos už idealą ir jos pergalės vėliavą.

Panašiai kaip ežerą prie Telšių supančios nendrės gėrė jo vandenį, dvasinis troškulys buvo malšinamas pasakojimais ir prisiminimais apie seną rabiną. Ypač giliai įsirėžė į miestiečių atmintį vienas jo sakytas nekrologas – nepamiršo net melodijos, pagal kurią jį kalbėjo. Ką gi taip karčiai apverkė rabinas? Abraomą-Eliją, Berlyno išminčių ir teisuolį³⁹. Tai mane be galo suintrigavo, norėjau suprasti, kas tai per žmogus, nusipelnęs tokio Telšių rabino palydėjimo. Kodėl būtent iš Berlyno? Pasakojo, kad rabis Abraomas-Elijas vadovavo Hildesheimerio vardo⁴⁰ rabinų seminarijai – o jau tai atrodė keista: kodėl žymus talmudistas turėjo važiuoti į Berlyną, į instituciją, kurios net pavadinimas buvo toks nežydiškas – seminarija⁴¹, ir ten vadovauti vokiško kirpimo „rabinams“? O Telšių rabinas – apverkti jo mirtį, ir dar taip, kad šis nekrologas liktų atmintyje daug metų po to, kai buvo sukalbėtas?

Nusprendžiau geriau pažinti Rabinovičių šeimą, juk rabis Abraomas-Elijas buvo jų įbrolis⁴².

39 Abraomas-Elijas Kaplanas (1890–1924) – red. past.

40 Azrielis Hildesheimeris (1820–1899) – Vokietijos rabinas ir pedagogas – red. past.

41 Iš tikrųjų rabis A. Hildesheimeris įkūrė ne seminariją, o ješivą, tik su modernizuota studijų programa – red. past.

42 Mirus A.-E. Kaplanui jo žmona ištekėjo už p. Rabinovičiaus iš Telšių. Kadangi tėvas mirė iki sūnaus gimimo, sūnus pagal žydų tradiciją buvo taip pat pavadintas Abraomu-Eliju; kalbama būtent apie šį Rabinovičių vaikų įbrolį – red. past.

Izaakas-Aizikas Rabinovičius buvo vienas iš ješivos veteranų, jau pelnęs titulą „rabis“. Jis turėjo nuolatinę vietą prie rytinės sienos, visada buvo tvarkingai ir švarutėliai apsirengęs, nepriekaištingo elgesio. Vaikščiojo tyliais, pamatuotais žingsniais. Jo apvalus išblyškęs veidas, ramios akys po blizgančiais akinių stiklais visada asocijavosi su šabo ramybe. Jo išvaizda ir manieras man tapo pirmomis estetikos pamokomis, nors tai supratau tik praėjus daug metų.

Kartą ješivoje buvo iškilmės, vyresnieji studentai kalbėjo pamokslus. Jie privalejo mokėti kalbėti viešai, juk ateityje laukė rabino pareigos, o pamokslavimas – viena jų. Rabis I.-A. Rabinovičius savo pamoksle interpretavo eilutę „Sionas bus išgelbėtas teismu ir atgailautojai – teisumu“⁴³. Jis teigė, kad sionizmas prieštarauja pranašystei apie mesijanišką žydų tautos išgelbėjimą. Žodį „Sionas“ jo lūpos tarė ilgėsinga intonacija; „teismas“ – gailėstinga; o „išgelbėjimas“ – kaip maldavimą ar šaukimą kažko didesnio, nei tik išvedimo iš dabartinės tremties.⁴⁴

Priešingai negu jo pamokslo turinys, kaip tik šių trijų žodžių skambesys jo lūpose mane atvedė į sionizmą, o giluminė to skambesio prasmė ir šiandien lydi mano, kaip sionisto, kelią.

Buvo keturi broliai Rabinovičiai, iš jų pažinojau tris. Apie du papasakojau čia. Pokalbis su ketvirtu, pačiu jauniausiu, pažadino šiuos prisiminimus. Norėjau papasakoti ir apie jį, bet taip jau atsitinka su tais „ano pasaulio“ žydais: vienas prisiminimas užgožia kitą. Dar susiruošiu papasakoti apie jį. Tegyvena jis ilgai, Fridelės⁴⁵ sūnus, palaimintojo atminimo rabio Abraomo-Elijo ir nužudytojo rabio I.-A. Rabinovičiaus⁴⁶ brolis.

Rabadų šeima⁴⁷

Pasakosiu vienos iš seniausiai įsikūrusių Telšiuose, kur gyveno kelios jos kartos, didelės ir išsišakojusios Rabadų (Raividų) šeimos istoriją.

Maždaug prieš 30 metų pas mus Izraelyje svečiavosi moteris iš JAV, prisistačiusi Rabadų giminaite. Ji atvežė įdomų užrašytą pasakojimą apie telšišką Velvelį Rabadą, skambėjusį beveik neįtikėtina. Jį surašė jidiš kalba rabinas Jokūbas-Juozapas Simonofas, kurio nepažinojome, o jis, savo ruožtu, šį pasakojimą girdėjo iš savo motinos bei senelio rabio Abraomo, kurie tiksliai atsiminė visas detales ir vardus. Tai – nuostabaus prieš du šimtus metų atsitikusio įvykio

43 Iz 1,27 – red. past.

44 Judaizmo ideologijoje gyvenimas diasporoje, toli nuo Izraelio žemės laikomas ir vadinamas tremtimi – red. past.

45 Malonybinė vardo Frida forma jidiš k; tačiau p. Rabinovič asmenvardis buvo Fradl – red. past.

46 Rabis I.-A. Rabinovičius buvo Šiaulių rabino Arono Baksto, taip pat žuvusio per Holokaustą, žentas.

47 Tekstas publikuojamas po autoriaus mirties.

Rabinas
Izraelis-Jokūbas
ben Jerachmielis
Rabadas

Palaimintojo
atminimo rabis
Izraelis-Jokūbas
Rabadas

aprašymas, tačiau jį perteikę žmonės yra rimti ir patikimi, taigi nėra pagrindo abejoti perteikimo teisingumu. Ruošiant knygą apie Telšius atsivėrė galimybė trumpai atpasakoti šią istoriją ir jai rasti vietas tarp kitos įvairios medžiagos apie Telšius.

Telšiuose gyveno du Rabadų broliai – jaunieji vedę talentingi talmudistai iš kilmingos šeimos. Atmintyje išliko tik vieno vardas – Eliezeris. Ir štai vienas jų mirė, ir visas miestas gedėjo ir liūdėjo, juk jis buvo toks jaunas ir visų mylimas. Jį lydėjo ilga procesija, rabinai kalbėjo nekrologus. Kai antras brolis, palaužtas bėdos, grįžo iš kapinių, jis paprašė žmonos pakloti jam lovą ir pranešti rabinui, giminėms ir draugams, kad ir jis palieka šį pasaulį, ir pakviesti su juo atsisveikinti. Jis prisaiškino žmoną, kad ši neištekės antrą kartą⁴⁸ ir visiškai atsiduos jų mažos dukters Šeinėlės, kuriai tik suėjo metukai, auginimui. Žmona, galvodama, kad jis taip kalba iš nevilties ir skausmo, bandė jį guosti, įkalbinėjo užsnūsti, pailsėti, kad praeitų sukrėtimas. Kad jis nusiramintų, ji pasakė: „Štai abi mano rankos, prisiekiu niekada netekėti antrą kartą“. Tačiau jis neaprimo, užsispyrė, kad mirs, ir ašarodamas pradėjo kalbėti priešmirtinę išpažinties maldą. Galima įsivaizduoti, kokia panika apėmė visus. Iškvietė gydytoją, bet šis, kaip ir kiti susirinkę, galvojo, kad visa tai nervai ir įtampa po tragedijos. Kiekvienas kiek galėdamas bandė paguosti ir apraminti, vylėsi, kad pailsėjęs vyras atsigaus, bet niekas nepadėjo. Su ašaromis akyse jis atsisveikino su kiekvienu, visiškai įsitikinęs, kad rytoj numirs, o tuo metu jis buvo tik dvidešimt dvejų. Tik kai ėmė jį peikti už tokią mintį ir klausti, kaip tai sugalvojo, kodėl yra toks tikras, jis atskleidė, kad pakeliui iš laidotuvių užsuko į giraitę ir išgirdo Dievo balsą, skelbiantį: „Šiandien išlydėjai savo brolių, o rytoj lydės tave.“ Iš tiesų, taip ir atsitiko: kitą dieną tiksliai tuo pačiu laiku jis mirė. Kokia gi baisi buvo šeimos tragedija ir kokią neišdildomą įspūdį šis įvykis paliko telšiškams.

Ėjo laikas – o laikas gydo žaizdas, nors mirtis ir nepasimiršo. Jauna, graži ir kilminga našlė gyveno pasiturinčiai savo namelyje. O tuo metu mirė Skuodo rabino žmona. Puikaus būdo rabinas liko našlys, visai jaunas, bevaikis. Atsirado galvojančių apie jų santuoką kaip apie deramą išeitį, supažindino juos, ir vienas kitam paliko gerą įspūdį. Buvo surašyta sužadėtuvių sutartis ir nustatyta vestuvių diena.

Jai artėjant ir pasiruošimui įpusėjus, nuotaka staiga susirgo. Jos būklė vis prastėjo, o iškviesti medicinos specialistai nekaip neįstengdavo jos pagerinti. Pagaliau ji nustojo valgyti ir gerti vaistus, o taip pat ir kalbėti. Gydytojai konstatavo, kad ji gęsta ir artėja prie gyvenimo pabaigos, vos nesiūlė uždegti gedulo žvakes, laukė tik, kol išleis paskutinį atodūšį. Bet staiga moteris kiek atsigavo ir vos ne vos sušnibždėjo prašymą paduoti jai vandens. Po to iš paskutiniųjų sugebėjo paprašyti išsiųsti pasiuntinį į Skuodą, kad įkalbėtų rabiną anuliuoti

48 Žydų tradicija skatina pakartotiną našlių santuoką kaip padedančią išlaikyti šeimą, išvaduojančią žmones iš vienvietės ir palengvinančią suaugusiems vaikams rūpinimosi tėvu ar motina našta – red. past.

sužadėtuvių sutartį ir kartu atšaukti vestuves. Ji buvo tokia silpna, kad niekas nedrįso jos trukdyti klausimais. Bet nuo to laiko jos sveikata ėmė gerėti. Netrukus ji visiškai pasveiko ir grįžo į savo įprastą gyvenimą, o tada atskleidė, kad pačiame pasiruošimo vestuvėms įkarštyje jai pasirodė jos amžinatilsį vyras, ir ne sapne, o tikroviškame regėjime, ir paklausė, kas jai yra, ar ji susirgo? Ji suprato užuominą ir atsakė, kad jei būdama dar jauna ji neištekės, neturės sūnaus, kuris po jos mirties galėtų sukalbėti atminimo maldą. Tada jis paklausė, ar ji pamiršo savo duotą priesaiką netekėti antrąkart. Ji atsiliepė, jog pamiršo, nes savo laiku nesureikšmino savo pažado būdama tikra, kad jis pasveiks, ir kalbėjo taip tik norėdama jį nuraminti. Ji apsiverkė ir prašė jai atleisti, tačiau jis buvo nepermaldaujamas ir teigė, kad ji šiaip ar taip negalės ištekėti, nes susirgs ir tik nusprendusi netekėti pasveiks. O dukrytė Šeinelė jai atneš daug laimės ir anūkų, iš kurių atsiras didelė, laiminga ir turtinga šeima, kuri ją labai gerbs ir brangins. Ligos metu ji patikėjo šia pranašyste ir atsisakė ketinimo tekėti. Viskas pasitvirtino: Šeinelė užaugo, ištekėjo ir pagimdė penketą sūnų, kurie tapo dideliais Toros žinovais, užsitarnavo didelį autoritetą, užėmė svarbias pozicijas bendruomenėje ir nugyveno ilgus gyvenimus; ir niekas keliose šios šeimos kartose nemirė jaunas.

Tuo autorius ir baigė savo pasakojimą, o jo motinos vardas tikrai buvo Šeinelė, kaip Šeinelės iš šios istorijos.

Tikra tiesa tai, kad Rabadų giminė tapo didelė ir galinga, o jos patriarchas, palaimintojo atminimo rabis Dovas-Beras ben Jokūbas, Kelmės rabino žentas, turėjo šešis sūnus: rabį Velvelį, Telšių rabinų teismo vadovą; mano senelį, teisuolį rabį Zusmaną Kleiną, gyvenusį Skuode; rabį Abraomą Rabinovičių (Pikeliuose); rabį Mozę (Viekšniuose) ir Telšiuose gyvenusius rabį Leibą ir rabį Chaimą Rabadus. Jie išsibarstė po įvairius miestelius, kai kurie net pakeitė pavardę saugodamiesi šaukimo į caro kariuomenę. Rabadai, ar Raividai, taip pat emigravo į kitas šalis, kaip kad daugelis to meto Lietuvos žydų: nuo Rusijos iki Pietų Afrikos ir JAV. O garbingasis Jerachmielis, Zusmano sūnus, visą gyvenimą paskyręs Toros studijoms, po vedybų keletą metų mokėsi kolelyje prie Slanymo ješivos ir nusipelnė pripažinimo iš vietos išminčiaus Izraelio Charifo, praminto Izeliu Slanimiškiu. Jis buvo kviečiamas į šabus pas rabį Charifą ir vedė pamaldas jo namuose besirenkančiame išminčių būrelyje.

Rabis Jerachmielis mirė 1932 m. birželio 10 d. ir palaidotas Telšių žydų kapinėse.

„Korčakas“ iš Telšių geto⁴⁹

Antrojo pasaulinio karo pradžioje buvo nužudyta dauguma vyrų. Moterims buvo pasakyta, jog anie išsiųsti į Vokietiją darbams, tačiau tarp likusių greitai pasklido kraupi tiesa, kad jie niekada nebeišvys savo mylimųjų. Liko išardytos šeimos: be tėvų, sūnų ir brolių. Katastrofa!

Telšių getas buvo įrengtas prasčiausiame miesto rajone. Žmonės gyveno netvairiuose pastatuose be langų, susispaudę, šaltyje ir nešvaroje.

Atėjo žydų Naujieji metai. Visi (daugiausia moterys) susirinko pamaldoms šioje miesto dalyje buvusioje senoje sinagogoje. Maldaknygių labai stigo, taip pat nebuvo kantorius. Visi sustingo nežinodami, ką daryti, ir staiga... prie aron kodešo išėjo jauna mergina, kuri mintinai žinojo visą liturgiją. Ji kalbėjo maldą po maldos, giedojo giesmę po giesmės teisingomis, šiai šventei būdingomis gaidomis, kaip tikras kantorius. Mergina net „pūtė šofarą⁵⁰“: imitavo jo formą prie lūpų sudėtais delnais ir paleido tris pagrindinius garsus, tokius autentiškus, lyg būtų patyręs, tikrą šofarą pučiantis vyras. Ji taip pat perskaitė savaitinį Biblijos fragmentą lyg ilgą praktiką turintys skaitovai.

Kas gi buvo toji mergina?

Jos vardas buvo Tova-Golda Amlan, ji atvyko iš Kvėdarnos. Kai dauguma žydų mažuose Lietuvos miesteliuose buvo sunaikinti, lietuviai perkėlė jaunuosius į apskričių centrų getus. Po ilgų ir alinančių kelionių Tova-Golda atsidūrė Geruliuose, netoli Telšių. Vieną naktį žudikai išvarė visas moteris iš lūšnų, kuriose buvo apgyvendinę jas prieš kelias dienas, išrikiavo ir pradėjo selekciją: į vieną pusę – vyresnio amžiaus moterys ir vaikai, į kitą – jaunos moterys. Jaunąsias surinko į eiles po keturias ir išvedė. Kur? Niekas nežinojo, ar gyvenimui, ar mirčiai... Tarp šių merginų buvo ir Tova-Golda. Išgyvenę liudininkai pasakojo, kad ji žygiavo nešina Toros ritiniu. Pakeliui jos matė prieš dieną nužudytų žydų kapus. Pagaliau nukeliavo iki Telšių geto. Holokaustą išgyvenusi Batševa Švarc pasakojo, kad į Telšių getą kasdieną atvareidavo mažų miestelių žydų grupes.

Kartą atsidarė geto vartai ir į vidų įstūmė Kvėdarnos žydų grupę – alkanus, pavargusius, iškankintus žmones. Tova-Golda atskubėjo palaikyti juos ir nuramino savo spindinčiu veidu ir nuoširdžiais gerais žodžiais. Kiekvienam ji rado pasakyti kažką gražaus, paguodžiančio. Subūrusi šiuos nelaimėlius į grupelę ji pradėjo savo giliu balsu rečituoti psalmes⁵¹, taikydama nuostabią melodiją. Visi paskui ją kartojo psalmių žodžius. Tai darė kelis kartus per dieną. Tova-Golda visą

49 Aliuzija į Varšuvos žydų vaikų namų direktorių, gydytoją Janušą Korčaką (tikr. Henrikas Goldšmidas, 1878/9–1942), atsisakiusį palikti į Treblinką vežamus našlaičius ir nužudytą kartu su jais – red. past.

50 šofaras – avino ragas, ritualiai pučiamas per žydų metų pabaigą ir metų pradžios šventes – Roš Hašaną ir Jom Kipurą – red. past.

51 Žydų religinė tradicija priskiria psalmėms fizinio ir dvasinio gydymo galias – red. past.

savo laiką skyrė pagalbai artimajam. Į kiekvieną kreipėsi paprasta, suprantama, raminančia kalba, rasdavo tinkamą žodį bet kurioje situacijoje. Nelaimėliams jos žodžiai buvo lyg gyvybės vanduo.

Kvėdarnoje visi žinojo Tova-Golda gerumą ir rūpestingumą. Ji aktyviai dalyvavo žydų labdaros organizacijų: labdaringo viešbučio, ligoninės ir kt. – veikloje. Kai vieno iš miesto gyventojų žmona mirė ir bevaikis senukas liko vienišas, Tova-Golda jam padėdavo apsipirkti bei ruošė maistą šabams ir šventėms. Senukas jai bandė atsilyginti už jos triūsą, bet ji atsisakė. Tačiau pamačiusi, kaip jis dėl to išgyvena, nusprendė, kad nenori jo skaudinti ir leis atsiskaityti kitu būdu. Šis senukas jaunystėje buvo kantorius, ir Tova-Golda paprašė, kad jis ją apmokytų tradicinių liturginių melodijų bei švenčių pamaldų eigos. Senukas mielai sutiko, ir abu liko patenkinti. Šabo ir švenčių metu iš jo namų sklido nuostabūs garsai – tai dainavo senas kantorius ir jauna mergina. Štai iš kur Tova-Golda taip gerai išmanė liturginius tekstus ir giesmes. Ji turėjo puikų balsą. Mirtino nuovargio ir baimės valandomis dainavo geto moterims gražias dainas. Mokėjo imituoti įvairių muzikos instrumentų garsus, net pianino ir smuiko. Barškino pirštais dantis lyg klavišus, o palietusi nosį galėjo imituoti smuiką.

Batševa daug apie ją pasakojo: „Tova-Golda buvo visiems tarsi angelas. Dvidešimt keturias valandas per parą ji rūpinosi kitais. Kelios moterys šiurpiomis geto sąlygomis pagimdė kūdikius, kurie neilgai gyveno. Tik Tova-Golda tyliais švelniais žodžiais galėjo įtikinti vargšes motinas atiduoti mažus kūnelius palaidoti“.

Elulo mėnesio dienomis ji, Batševa, ir pastarosios sesuo Šošana kėlėsi anksti irėjo sukalbėti su moterimis atgailavimo maldų⁵². Senoje sinagogoje ji organizavo „Psalmių draugiją“ ir maldų grupes. Visur, kur reikėjo pagalbos, ji būdavo pirma. Viską darė iš širdies, todėl visi ją gerbė ir mylėjo.

Vienu metu gete įsiliepsnojo difterito epidemija. Nesant vaistų, nežmoniškomis sąlygomis vaikai masiškai mirė, o liga vis plėtėsi. Lietuviai miesto vadovai labai išsigando, kad epidemija ištrūks iš geto ir apims visą miestą, todėl nusprendė paguldyti vaikus į miesto ligoninę. Vaikai buvo visiškai atskirti nuo tėvų, nebuvo žinoma, ar pasveiks, ar išgyvens. Po kelių savaitių staiga atsidarė geto vartai, pro juos įvažiavo krovininis automobilis, sustojo gatvės viduryje, išlaidino kelias į šešėlius panašias būtybes ir išvažiavo. Tai buvo penkios žydų mergaitės, išleistos iš miesto vaikų ligoninės – tik jos išgyveno epidemiją. Jos buvo sulysusios, išblyškusios, galvos nuskustos, jos nesilaikė ant kojų ir prigulė ant šaligatvio kaip apleisti kačiukai, susigūžė tarpusavyje, verkė ir šaulė: „Mama, mama...“ Niekas jų neatpažino. Per tą laiką, kurį jos praleido ligoninėje, jų motinos buvo nužudytos įvairiose „akcijose“, nes naikavimo mašina veikė be perstojo. Nežinoma buvo, ką daryti su tomis mergaitėmis. Prie jų priėjo Tova-Golda, jas nuramino ir pažadėjo, kad nuo šios dienos joms taps „mama“. Nuo to momento ji su jomis nesiskyrė, rinko joms maistą iš daugiau aprūpintų geto šeimų, taisė jų drabužius, rūpinosi

52 Elulas – paskutinis žydų metų mėnuo, jo metu, ruošiantis Naujiesiems metams ir Jom Kipurui, atliekami įvairūs atgailavimo ritualai – red. past.

Geltonas lopas,
kurį privalėjo
segėti Telšių geto
kaliniai (išsaugotas
Batševos Švarc)

maitinimu ir higiena. Visą savo gyvenimą paskyrė joms. Mažylės ją vadino „ma-ma“ ir visuomet sekė jai iš paskos, laikėsi už jos drabužių bijodamos, kad jų nepaliktų, nepabėgtų. Po kurio laiko našlaitės kiek papilnėjo ir pasitaisė.

Atėjo dar baisesnės dienos: ore sklido geto likvidacijos pavojus. Visi ieškojo, kaip pabėgti, pasislėpti miškuose, kaimuose, tikėjosi rasti prieglobstį ir taip sulaukti likimo rūstumo pabaigos. Geto draugės Batševa Berkman (santuokoje Švarc), jos sesuo Šošana (santuokoje Privalski) ir Merka⁵³ Šlomovič pasiūlė Tova-Goldai bėgti kartu. Ji atsisakė. Batševai prieš akis vis dar stovėjo paskutinė skaudi scena: Tova-Golda stovi gatvėje našlaičių apsuptyje ir į draugių raginimą bėgti ryžtingai atsako: „Nebėgsiu! Kas pasirūpins mergaitėmis? Liksiu su jomis!“ Dievas atkeršys už jų kraują!

Getas likviduojamas. Paskutinės moterys varomos it avys į skerdyklą. Tarp žingsniuojančių mirties link – jauna mergina ir būrelis prie jos besiglaudžiančių mergaičių – motina ir našlaitės...

Chana-Rachelė
Taic
(merg. Zinger)

Mano šeima – Zingeriai iš Telšių⁵⁴

Telšių miestelis giliai miegojo. Rachelės Zinger mama (merg. Rein) ir tėvas, broliai ir seserys – visi miegojo, tik ji negalėjo užmigti. Namus užtvindė baugi tylą. Ji prisiminė smarkiai į atmintį įsirėžusį įvykį. Tada ramiame ryto ore pasigirdo aliarmuojantys balsai. Ji bandė išsiaiškinti, kodėl kilo triukšmas, ir išgirdo: „Ugnis, ugnis!“ Užsiliepsnojo ligoninė. Visi ligoniai, išskyrus vieną, buvo išvesti – o jauna moteris abiem amputuotomis kojomis pamiršta... Kunigas ir kiti, susirinkę stebėti gaisro, puolė ant kelių ir meldėsi už ją. Tarp bėgančių į juodais dūmais ir aukštomis liepsnomis apgaubto pastato vidų Rachelė staiga išvydo savo tėvą ir jai pasidarė šiurpu. Bet už kelių minučių atsipūtė matydama tėvą, saugiai išeinantį iš ligoninės, ant rankų nešantį nuo mirties išgelbėtą ligonę.

Telšių žydų bendruomenė Rachelės šeimos gyvenimo laikotarpiu nepatyrė ypatingų persekiojimų ar priešiško. Prieš jos akis praeidavo kiti jos vaikystės epizodai. Kai jos dėdė Mordechajus (Maksas) emigravo į Ameriką, jai tai sukėlė prieštarigus jausmus, kuriais pasidalino su tėvais, broliais ir seserimis. Jo laiškas atnešė palengvėjimą, nors jame dėdė rašė apgailestaujamas, kad visų artimųjų nėra šalia jo šioje „aukso žemėje“, kaip Ameriką praminė emigrantai. Rachelės atmintyje iškildavo vis nauji praeities vaizdai, ir tik jiems pasibaigus ji grįžo į supančią tikrovę.

53 Malonybinė vardo Mirjam forma jidiš k.; toliau Mirjam Šlomovič asmenvardžio formos pateikiamos įvairiai (žr. vardų rodyklę) – red. past.

54 Telšių atminimo knygai šį tekstą iš anglų į hebrajų k. vertė Aronas Vainšteinas.

Jos vyras Lipa (Luisas) jau buvo Amerikoje. Davė mamai perskaityti jo laišką, kad ją pradžiugintų. Rachelė nusišypsojo prisimindama laiško žodžius: Luisas rašė, kad jam viskas gerai, tik norėtų, kad ji jau būtų atvykusi. Jis įsitikinęs, kad galės uždirbti pakankamai jų abiejų pragyvenimui... Iš tikrųjų, nuo šiol jos laukia kitoks, įdomesnis gyvenimas. Perskaičiusi laišką trečią kartą pagalvojo apie jų patį pirmą pokalbį. „Papasakok apie savo gyvenimą prieš atvykstant į Telšius“, – paprašė Rachelė.

Jie sėdėjo dviese kambaryje, ji sudėjo rankas ant kelių ir žiūrėjo tiesiai į akis žmogui, kuris po savaitės turėjo tapti jos vyru, su kuriuo turėjo sujungti savo likimą. Lipa buvo lieknas, vidutinio ūgio ir trapaus sudėjimo. Jis patiko Rachelei. Lipa padėjo jai ranką ant peties ir pasakė: „Kai man suėjo šešiolika, įsidarbinau šerių fabrike. Mokėjo du rublius per savaitę. Po metų monotoniško darbo persikėliau į... miestą ir gavau darbą porceliano fabrike. Dirbau ten iki dvidešimties, o po to mane mobilizavo į kariuomenę. Valgyti mums duodavo ruginės duonos, raugintų kopūstų ir nevalgomos mėsos. Vadas su manimi elgėsi padoriai, nes nemokėjo rašyti (kaip ir visi jam pavaldūs kareiviai) ir išrinko mane eiti sekretoriaus pareigas. Taip pat mokėjau groti akordeonu ir savo muzika praskaidrindavau jam ilgus vakarus. Demobilizavęsis pasakiau draugui, kad ketinu važiuoti pas dėdę į Ameriką. Jis atsakė: „Prieš išvykdamas turi apsilankyti Telšiuose. Pažįstu ten garbingą šeimą, jų duktė Rachelė labai graži...“ Rachelė paraudo ir nuleido galvą. Lipa šyptelėjo ir tęsė: „Taip, ji iš tiesų graži, ypač kai drovisi. Dabar, kuomet jau viską papasakojau apie save, esu tikras, kad turim abipusių jausmų ir esame vienas kitam skirti“.

Rachelė ir Lipa susituokė po savaitės. Į vestuves atvyko jo tėvas ir senelis, mama negalėjo atvažiuoti dėl silpnos sveikatos. Tai Lipą labai nuliūdino. Visą savo gyvenimą atsiminė, kad negalėjo pasidalyti su motina savo vestuvių džiaugsmu. Rachelė taip pat dėl to apgailstavo ir nusprendė, kad prieš išvažiuodama į Ameriką aplankys Koidanovą⁵⁵ ir susipažins su anyta.

Kasdienybė jos nedomino: vietoj to norėjo prieš keliaudama pas vyrą kuo daugiau patirti ir pamatyti. „Mama, ar leisi man nuvykti į Koidanovą? Noriu susitikti su vyro šeima“. Mama atsakė: „Žinoma, džiaugiuosi, kad nori pabendrauti su jais“.

Iš kairės – Rachelės Zinger (Taic) mama

55 Koidanova – miestelis Baltarusijoje, dab. – Džiaržinskas – red. past.

Kovo mėnesį Rachelė susiruošė kelionėn. Pirkė naują suknelę su „rotonda“, kaip tuomet buvo madinga. Tėvai ją palydėjo į stotį. Traukinyje jautėsi ramiai, lyg dažnai keliavusi ponija, suvaldė savo baime – labai natūralią tos epochos Europoje jaunai moteriai, keliavusiai be palydovų. Atsisėdusi vagonė ji nekantriai laukė, kol traukinys pajudės, kai prie jos priėjo jaunas, maždaug dvidešimties, vyras ir atsiklausė, ar ji neprieštarauja, kad atsisėstų šalia. „Prašau“, – ištarė Rachelė, o jis ir toliau klausė: „Ar Jūs žydė?“ – „Taip“. – „O, koks palengvėjimas. Turiu šiandien būti Koidanovoje, bet neturiu pinigų bilietui nusipirkti. Ką man daryti?“ Rachelė atsakė, kad greitai turi pasirodyti konduktorius, bet po patikros jis daugiau nebeateis. „Greitai liškite po suolu ir išsitieskite ant grindų, o aš savo ilga suknia Jus pridengsiu“.

Koidanovoje Rachelę pasitiko Lipos motina Riša, trys jo broliai ir dvi seserys. Visi ją priėmė šiltai ir entuziastingai. Namie jai tuoj pat padavė karštos arbatos, kurią gėrė iš stiklinės, kad būtų galima pasišildyti rankas (tais laikais namų šildymas nebuvo toks įprastas dalykas). Lipos tėvas dirbo fabrike kaimyniniame miestelyje ir namo grįždavo savaitgaliui. Kai visi atsisėdo pietauti, anyta paaiškino, kad jie turi gyventi taupiai, nes vyrui sumažino algą ir pragyventi tapo sunku. Vakarienei pateikdavo ruginės duonos ir silkės, pusryčiams – vėl ruginės duonos su arbata arba baltos duonos su mėsos gabaliuku. Rachelė planavo pasisvečiuoti mėnesį, bet nebuvo pasiruošusi tam, kad Lipos tėvai ir visi miestelio gyventojai taip skurdžiai gyvena. Netrukus pajuto prasto maitinimo padarinius ir pranešė anytai, kad turi skubėti namo ir ruoštis kelionei į Ameriką. Rachelė ir Lipos mama pamilo viena kitą. Riša įgijo dar vieną dukrą, švelnaus būdo, gebančią ramiai ir oriai atlaikyti gyvenimo negandas.

Rachelei grįžus namo, ją apipylė klausimais. Visi nusiminė išgirdę apie tai, kokiam varge ir nepritekliuose gyvena žydai caro valdžioje. Rachelė negalėjo pamiršti liūdno Lipos sesers žvilgsnio, kai Rachelė jos paklausė, ar ji alkana. „Aš visada alkana“, – atsakė mergina. Ir papasakojo, kaip įsigudrino kiek padidinti maisto porciją: „Kai mama mums dalija duoną ir pjausto silkę į gabaliukus, visada prašau, kad man duotų gabaliuką su galva. Kartą Lipa paklausė, kodėl būtent to visada prašau. Taigi paaiškinau, kad iš galvos dar šį tą galiu iškrapštyti...“ Tai girdėdama Rachelė palinkėjo sau niekada nepatirti tokio alkio, o jei atsidurs tokioje nepavydėtinoje situacijoje, laikytis ir nepasiduoti. „Ar įsivaizduoji, kaip jie iškenčia?“ – paklausė Rachelės tėvas. „Taip. Manau, kad nors nuo likimo nepabėgsi, Rusijos žydai tiki mesijanišku išvadavimu, ir tai jiems suteikia jėgų“. Tėvas linktelėjo galva ir ištarė: „Lietuvoje geriau. O dar geriau Amerikoje“.

Rachelė atsakė: „Tėveli, man rodos, vieną dieną atvažiuosiu visų aplankyti. Kaip manai, ar tai realu, ar tik svaičiojimai?“ „Žinoma, atvažiuos, dukryte, jei Dievas leis, – Rachelę apkabinęs ir glostydamas jai galvą atsiliepė tėvas. – Rytąj reikės rinktis daiktus kelionei, eik jau ilsėtis, labos nakties“.

Kitą rytą namie buvo šalta. Visą naktį užė stiprus vėjas. Žemė užsiklojo sniego paklode. Rachelės seserys jai palinkėjo labo ryto ir ėmė padėti pakuoti daiktus.

Mama paruošė jos mėgstamiausių valgių. Visi jai buvo tokie geri. Tėvas ir broliai atskubėjo namo atsisveikinti su ja. Greitai po to atvyko vežikas. Atsisveikinimas visai šeimai buvo be galo skaudus. Rachelės tėvas buvo jautrus žmogus, mylėjęs žmoną ir vaikus beribe meile, taigi vežikas kone jėga atplėšė Rachelę nuo jo ir įsodino į vežimą. Visą savo ilgą gyvenimą Rachelė atsiminė tą atsisveikinimą: mama stovi koridoriuje ir verkia, o tėvas apkabinęs medį dūsauja...

Rachelė suprato, kad baigiasi tam tikras jos gyvenimo etapas ir prasideda naujas, kad jos laukia nežinomybė. Kokia bebūtų neaiški jos ateitis Amerikoje, gyvenimo Telšiuose prisiminimai amžinai liks jos sielos gelmėje.

Ji priėmė iššūkį. Į JAV Rachelė atvyko 1899 m.

Telšiškių Zeligo ir Elijo Kacų-Akermanų šeima

Lėja Ariel
(merg. Kac)

Mano palaimintojo atminimo senelis Mordechajus Akermanas, būdamas jaunuolis, atvyko į Telšius iš Gargždų mokytis ješivoje. Savo močiutės neatsimenu: ji mirė jauna, kai buvau dar kūdikis. Pasakojo, kad ji buvo šauni, dorovinga moteris ir puiki šeiminkė.

Seneliams iš tėvų atiteko du medinukai Nevarėnų gatvėje, ten kartu su seneliu gyveno mano tetos su savo šeimomis. Senelio namuose praleidau didelę savo vaikystės dalį žaisdama su pusbroliais ir pusseserėmis. Man patikdavo likti nakvoti pas tetą, girdėti iš ryto, kaip senelis garsiai skaito Talmudą. Jis atsikeldavo beaushtant ir prieš išeidamas į rytines pamaldas studijuodavo Talmudo lapą.

Gerau atsimenu, kaip švęsdavome Purimą. Senelis skaitė Esteros knygą⁵⁶ klausantis visiems susirinkusiems gatvės gyventojams. Namie tvyrojo tylą, girdėjosi tik gilus senelio balsas. Bet kai buvo minimas Hamanas, namas drebėjo nuo tarškynių garso.⁵⁷ Po skaitymo teta Chana visus vaišino pupomis ir „Hamano kišenėmis“⁵⁸.

Senelio ir tetų šeimų namai visada gyvi mano atmintyje, bet visi jų gyventojai buvo nužudyti prakeiktiems naciams pavaldžių lietuvių.

Mano palaimintojo atminimo tėvas Zeligas Kacas taip pat atvyko į Telšius studijuoti ješivoje. Jis buvo kilęs iš Latvijos, todėl ješivoje jį praminė Zeligu

56 Viena Purimo prievolių – viešai skaityti Biblijos Esteros knygą, atpasakojančią šventės pagrindą sudariusius įvykius – red. past.

57 Esteros knygos skaitymo metu personažo Hamano, ketinusio sunaikinti žydus ir už tai pakarto, vardą priimta užtildyti barškant specialiomis tarškynėmis – red. past.

58 „Hamano kišenės“ – per Purimą gaminamas patiekalas: trikampiai sausainiai su aguonų ar uogienės įdaru – red. past.

Zeligas Kacas, jo žmona Ela ir dukra
Jocheved-Dvora

Fridrichštateriu⁵⁹. Jo tėvas, rabis Jošua-Dovydas Kacas, mokėsi rabino Kuko⁶⁰ ješivoje. Kai mano pusbrolis Mozė Kacas atvyko į Palestiną, jis rado rabiną Kuką ir prisistatė kaip Jošuos-Dovydo Kaco anūkas ir buvo labai gražiai priimtas.

Senelis Jošua-Dovydas buvo Toros ritinių perrašinėtojas.

Mano tėvas į Telšius atvyko iš Vilijampolės ješivos. Pasakojo, kad kai palaimintojo atminimo rabį Chaimą Rabinovičių iš Vilijampolės ješivos pakvietė tapti Telšių ješivos vadovu, jis pasiėmė su savimi tris savo geriausius studentus, tarp jų ir mano tėvą bei rabį Ezekielį Sarną, kuris po karo atkūrė Jeruzalėje „Vilijampolės ješivą“. (Kas buvo trečias, nežinau).

Tėvas savo žinias taikė praktikoje. Po vestuvių užėmė ješivos vadovo postą miestelyje prie Lietuvos-Lenkijos sienos. Vėliau jie su motina nusprendė užsiimti verslu ir pradėjo prekiauti manufaktūra. Mano mama turėjo verslo patirtį dar iš jaunystės. Abu sunkiai dirbo mūsų parduotuvėje Turgaus gatvėje. Po alinančios darbo dienos tėvas iki išnaktų studijavo Torą, o mama gamino maistą, mezgė ir siuvo drabužius, kad iš ryto vėl eitų parduotuvėn dirbti. Mama buvo pavyzdinga šeimnininkė. Kai gydytojai Sinkevičius arba Mikulskis ateidavo pas kurį nors iš vaikų, jie stebėjosi, koks grynas oras buvo mūsų ankštame bute. Mama buvo gero charakterio, ji niekad nerėkė, mokė mus visada nusileisti kitam žmogui ir su niekuo nesipykti. Dar ir šiandien kartojau jos frazes, iš kurių mokėmės gyvenimo.

Kai Telšiuose įkūrė hebrajų gimnaziją, tėvas išmokė mane skaityti hebrajiškai iš knygos „Mano tautos kalba“, ir kai per egzaminus paaiškėjo, kad jau moku skaityti, mane paskyrė į klasę su vyresnėmis mergaitėmis. Atsimenu pirmą hebrajišką atlasą, kurį tėvas man parvežė iš Kauno. Labai susijaudinau ir visų pirma puoliau ieškoti Izraelio žemės žemėlapiu.

59 Fridrichštadtas, Friedrichstadt – dab. Jaunjelgava – red. past.

60 Abraomas-Izaokas Kukas (1865–1935) – iš Latvijos kilęs vienas religinio sionizmo pradininkų, vėliau garsus Izraelio rabinas – red. past.

Tėvas daug kalbėjo apie šią žemę, jis buvo sionistas. Išgyveno, kad neišgali nu-pirkti žemės sklypo ar apelsinų sodo Palestinoje. Po Balfuro deklaracijos⁶¹– buvau dar visai maža, bet atsimenu – pas mus atėjo emisarai, rinkę aukas žydų apsigy-venimui Palestinoje. Tėvas paėmė kopėčias, ištraukė palėpėje saugomą maišelį su sidabriniais ir auksiniais daiktais ir dalį jų paaukojo.

Mano seseriai Bliumai-Rachelei pavyko išvykti į Palestiną, nors ji, vargšė, ten jauna mirė palikdama dukrą.

Brolis Manesas ir jaunesnioji sesuo Jocheved-Dvora liko ir tapo žudikų au-komis, kaip ir mano mylimi pusbrolis ir pusseserės, tetos Chanos ir dėdės Elijo vaikai: Henia, Leibėlė⁶² ir Bliuma-Rachelė. Tetos Feigos-Šeitos ir dėdės Efraimo šeimos nariai žuvo Kauno ir Šiaulių getuose. Iš jų visų išliko ir sukūrė šeimą tik pusseserė Beila. Žuvo ir mano tetos Saros-Gitos ir dėdės Barucho Akermanų šei-ma – Telšiuose ir Gargžduose.

Dievas atkeršys už jų kraują!

Mano šeima Telšiuose

Juozapas
Eliezeris
(Levinas)

Knygos apie Telšių žydus išleidimas yra didelis pasiekimas, nors tie žydai jos nepamatys. Ir štai, esu Izraelyje lyg „nuodėgulis, išplėštas iš ugnies“⁶³, ir rašau apie savo šeimos narius, kurių nepažinojau ir apie kurių šlovę mane pasiekė tik žinių trupinėliai.

Mano senelis, rabis Mordechajus Levinas, buvo Žydų liaudies banko Telšių filialo direktoriumi. Jis su grožiu garsėjusia žmona Zelta (merg. Zaks) gyveno bute virš miesto kino teatro. Susilaukė keturių vaikų: Nachumo, Jokūbo, Eliezerio ir Rachelės.

Rachelė mirė jaunystėje nuo smegenų uždegimo, ji palaidota Klaipėdoje.

Jokūbas pradėjo mokytis ješivoje, bet paliko ją ir perėjo į universitetą. Tačiau jam išsivystė skydliaukės liga, dėl kurios visas jo kūnas padidėjo. Mano tėvas, rabis Elie-zeris Levinas, išvežė jį pas medicinos profesorių į Estiją – ir kaip tik tuo metu pra-sidėjo karas, Baltijos šalys buvo okupuotos. Tėvas ir dėdė negrįžo iš savo kelionės.

Tėvas vedė mano motiną Hadasą, rabino Juozapo-Leibo Giršovičiaus iš Kauno, dukterį. Ji užbaigė Telšių seminariją žydų mokytojoms, tada jie persikėlė į Kauną. Ji tęsė mokslus universitete ir taip pat skelbė savo kūrybą hebrajų kalba pseudo-nimu *Bat Ami* (heb. „Tautos duktė“).

61 1917 m. Didžiosios Britanijos vyriausybės paskelbtas pritarimas kurti „žydų tautinius namus“ Palestinoje, kuri tuomet priklausė Osmanų imperijai. Deklaraciją inicijavo lordas Arturas Džeimsas Balfuras – red. past.

62 Malonybinė vardo Leibas forma – red. past.

63 Zach 3,2 – red. past.

Savo tėvo, žuvusio, kai man buvo dveji metai, neatsimenu. Net ir mamos nuotraukų turiu vos keletą, žiūrėti į jas skaudu. Mane mažą mama perdavė krikščionims, o pati kankinosi Kauno ir Šiaulių getuose bei miškuose. Atrodo, ji atlaikė Holokausto baisybes tik stipraus tikėjimo Dievu bei vilties, kad man pavyks išgyventi, dėka.

Atsimenu, kad būnant daugmaž penkerių žmonės, pas kuriuos gyvenau kaip sūnus, man papasakojo apie ilgas uodegas turinčius žydus, ant vaikų galvų pilsančius verdantį aliejų. Taip jie mane ruošė galimybei, kad karui pasibaigus atsiras mano mama ir norės mane atsiimti. Tai ko stebėtis, kad atsisakiau eiti pas ją? Jei ne du žydai raudonarmiečiai, su kuriais ji atvyko, niekada nebūčiau grįžęs pas žydus.

Bet po Holokausto išgyvenimų mamos sveikata pašlijo ir 1946-ais Miunchene jos širdis sustojo. Didesnė jos poetinių ir kitų kūrinių dalis dingo. Turiu jos eilėraščių „Vėrinys“, paskelbtą Miuncheno hebrajiškame periodiniame leidinyje „Žiezirba – literatūros raštai“, bei prisiminimų apie Holokaustą knygą *Bat Ami*, kurią į Izraelį atgabeno brangūs draugai. Pirmuose rankraščio puslapiuose, skelbiamuose šioje knygoje⁶⁴, ji aprašo, kaip vokiečiai užgrobė Telšius – miestą, virtusį savo vaikus praradusių našle.

Chasia Goldberg
(merg. Gering)

Kalvis Icé

Gyveno Telšiuose kalvis vardu Icé⁶⁵ Rostovskis. Visi jį vadino „Icé-kalvis“, o ješivos studentai – „rabis Izaokas Kalvis“⁶⁶. Kai vaikystėje pirmą kartą išgirdau pasakojimą apie 36 paslėptus teisuolius, ant kurių laikosi pasaulis, iškart įsivaizdavau ramią kalvio Icé's figūrą. Galvojau, kad tas Icé tikrai yra vienas iš trisdešimt šešių.

Jo kalvė buvo netoli mūsų namų. Man patikdavo atsistoti atokiau ir žiūrėti, kaip Icé pakausto arklius. Patikdavo ugnies raudonis, iki baltumo įkaitę geležies gabalai, kuriuos Icé plakė ant priekalo. Į visas puses skriejo žiezirbos, užgaudavo ir patį Icé, bet jam tai buvo nė motais.

Kiekvieną vakarą po darbo jis ilgas valandas leido sinagogoje klausydamas, kaip kiti studijuoja Torą ir kitus religinius tekstus. Jis buvo paprastas, nemokytas žmogus, bet auksinės širdies. Jei ješivos studentui reikėjo nakvynės, jis būtinai užsukdavo pas Icé, o tas jį gražiai priėmė ir apnakvino, dažnai užleisdamas savo lovą ir gulęsis ant grindų. Taip priimdavo ir visokius keliautojus ir varguolius. Nė vienas vargšas iš jo namų neišėjo alkanas.

Toks buvo rabis Izaokas Kalvis. Jis žuvo nuo nacių rankų. Teilsisi jis Edeno sode.

64 Žr. p. 406-413 - red. past.

65 Mažybinė vardo Izaokas forma jidiš k. - red. past.

66 Pagal Talmude minimą išminčių - red. past.

Mano Telšių šeimyna

Tuvija
Baal-Šemas

Labai sunku praėjus 40 metų po išsivymų ir klajonių po pasaulį pradėti rašyti prisiminimus. Ir nors atmintyje geriausiai išlikę jaunystės metai, papasakosiu nuo pradžių.

Mano senelis iš motinos pusės palaimintojo atminimo Izraelis Landau buvo iš Vieکشnių. Mokytas vyras, Toros žinovas, eruditas. Keturis kartus viešėjo Pietų Afrikoje ir tris kartus – Amerikoje. Senelė Sara iš Vieکشnių buvo energinga moteris. Mokėjo verstis. Apgauti ją buvo labai sunku. Gulomis ant vežimų senelė išvažinėjo visus turgus. Dar labai gerai ją prisimenu. Mirė sulaukusi garbaus amžiaus 4-ojo dešimtmečio pabaigoje. Gyveno prie Turgaus aikštės, šalia mėsinės. Kaimynė iš kairės buvo Cerė Gruslavski, o kaimynai iš dešinės – Dambės. Mano motina Cila pasakojo, kad senelė turėjo 13 vaikų, bet išgyveno ne visi. Sulaukusi septintojo nuvažiavo pas rabiną, kad ją palaimintų. Nuo to laiko atžalos nemirdavo...

Beveik visi vaikai išvyko į Ameriką (prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą) ir Pietų Afriką. Mozė, Samuelis ir Ševė įsikūrė JAV, o Izaokas ir kone visa mano tėvo giminė – Pietų Afrikos Respublikoje. Chaja ištekėjo už Šifų šeimos palikuonio, Telšių Šifų pusbrolio. Beila ir mano motina Cila liko su tėvais Telšiuose.

Esu vienintelis Juozapo Baal-Šemo ir Cilos Landau sūnus (gimiau Vieکشniuose). Turėjau dar dvi seseris: Šeinelę (g. 1925 m.) ir Feicelę⁶⁷ (g. 1928 m.) Iš visos šeimos vienintelis likau gyvas ir sukūriau savo šeimą Izraelyje. 1952 m. vedžiau Tovą Likfurman iš Lenkijos miestelio Jedlinsko. Mudu susilaukėme trijų vaikų. Vyriausioji duktė Cila gyvena kibuce ir turi dvi mergaites. Sūnus Juozapas studijavo profesinėje mokykloje ir dabar dirba elektrotechniku. Jauniausia duktė Batja šiais metais baigs Ceitlino gimnaziją ir eis į kariuomenę.

Tėviškėje 20 metų laikėme geležies krautuvę, kurioje prekiaavome ginklais ir indais. Ji veikė Kęstučio gatvės kampe, šalia naujosios Rabinovičiaus vaistinės. Tėvas Juozapas, tebūnie palaimintas jo atminimas, buvo šaunus žmogus ir turėjo daug pažįstamų tiek tarp kairiųjų, tiek tarp dešiniųjų pažiūrų lietuvių. Teisė žydui prekiauti ginklais buvo suteikiama ne taip lengvai. Tokį leidimą turėjo tik du žydai visoje Lietuvoje: vienas jų buvo kaunietis Šutas, o kitas – mano tėvas. Jis šią koncesiją gavo tik dėl to, kad pažinojo ministrą pirmininką Rusteiką⁶⁸.

Prisimenu iš vaikystės, kaip tėvas grįžo po vizito kunigų seminarijoje, – jie buvo mūsų klientai, – ir buvo apsvaigęs nuo įspūdžių, sukeltų maldos *Kol nidre*⁶⁹ garsų, kurią jam pianinu paskambino vyskupas. Parapijinė bažnyčia iš mūsų pirkdavo visas statybines medžiagas ir kartą per metus vyskupas ateidavo atsiskaityti.

67 Malonybinė vardo Feiga forma – red. past.

68 Iš tikrųjų Steponas Rusteika 1931–1935 m. ėjo vidaus reikalų ministro pareigas – red. past.

69 *Kol nidre* (heb. Visi pažadai) – Jom Kipuro liturgijos dalis – red. past.

Tėvas buvo aistringas sionistas, priklausė sionistų socialistų frakcijai. Kiekvienais metais Telšiuose dirbdavo *chalucai*⁷⁰, atvykę mokyti žemės ūkio darbų. Vieną jų, vardu Janina, vėliau sutikau Beeršeboje. Žiemą, kiekvieną penktadienio vakarą tėvai eidavo į tokį renginį, kuris vykdavo Chaveso namuose netoli ješivos. Jame buvo keliami politiniai klausimai, o vyresni sionistai, dažniausiai advokatas Šmuelis Broidė, į juos atsakydavo.

Kaip ir derėjo Telšiuose, aš įgijau religinį išsilavinimą. Baigęs mokyklą pradėjau studijuoti Didžiosios ješivos paruošiamajame skyriuje. Mano mokytojas Avneris Oklianskis paskyrė ješivos studentą, kuris parengė mano *bar micvos*⁷¹ kalbą. Į šią šventę atėjo visi žymūs miesto žmonės. Gyvenome antrame aukšte pas Jasiną, šalia religinės žydų mokyklos. Svetainė buvo nedidelė, tad negalėjome pakviesti daug svečių.

Čia turiu papasakoti vieną epizodą. Tėvas turėjo gerą draugą Dovydą Vainą (Peckę). Jis buvo puikus mūrininkas. Atsitiktinai sutiko jį prieš mano *bar micvą*, o šis ir sako: „Josele, girdėjau ruoši savo Tevkei⁷² šventę, bet manęs nepakviete. O aš tyčia ateisiu su pusbutelaičiu...“ Štai tokie žydai gyveno Telšiuose. Svarbiausia buvo, kad ateitų ne pakviestieji, o nekviesti geri draugai.

Mano bičiuliai: Jošua Kleinas, Abraomas Puzricas, Izraelis Ordmanas, Jokūbas Vainas, Mozė Bodas, Mozė Erdmanas (prieš karą emigravo į Ameriką), Mozė-Izaokas Blechmanas, Jošua Kacas, Eliezeris Lapidotas, Jokūbas Dambė ir pusbrolis Pesachas Icikzonas. Visus nužudė prohitleriniai žvėrys lietuviai.

Turiu prisiminti savo tetą Beilą, jos vyrą Šaulį Šnaiderių ir jų vienturtę dukterį Chają (žuvo karo pabaigoje, per mirties maršą į Vokietiją), taip pat – dėdę Abromą Icikzoną, jo žmoną Tovą ir visus jų vaikus: Simoną, Tuviją, Pesachą, Aroną ir Pesią. Jie žuvo Šiaulių gete. Dėdė Baal-Šemas su šeima žuvo Radviliškyje.

Kai 1940 m. pas mus į Lietuvą įžygiavo rusai, išvykau studijuoti į lietuvišką Kauno technikumą. Man pasisekė, kad birželio 20 d. grįžau vasaros atostogų į Telšius. Kitą dieną prisistačiau į rusų karinį komisariatą, nes ore jau dvelkė paraku.

Kas galėjo žinoti ar įsivaizduoti, kad rytojaus dieną, birželio 22-ąją, prasidės kruvinas karas, kuriame žus mūsų geriausi ir brangiausi artimieji. Kas galėjo pagalvoti, kad iš didelės šeimos liksiu vienintelis išgyvenęs.

Visus tuos metus po karo negalėjau nurimti ir susitaikyti su mintimi, kad mūsų Telšių aukoms nepastatytas antkapinis paminklas. Tai buvo visų likusiųjų gyvųjų pareiga – įamžinti ne tik savo šeimas, bet ir daug kitų telšiškių, po kurių nieko neliko. Ir čia, atminimo knygoje, juos apraudoti. Tegu riksmas dėl išėjusiųjų myriop skambės ausyse tų, kurie karta iš kartos skaitys šią knygą.

70 Chalucai, vns. chalucas (nuo heb. *chaluts* – pirmieji) – pirmieji pasauliečiai repatriantai į Palestiną. Taip jie buvo vadinami ir kol diasporoje mokėsi amatų ir žemės ūkio darbų prieš išvykdami – red. past.

71 *bar micva* – religinė žydų berniuko pilnametystė (13 m.), kai jis tampa visaverčiu, visas prievoles turinčiu vykdyti religinės bendruomenės nariu; *bar micva* vadinasi ir pats trylikametis – red. past.

72 Mažybinė vardo Tuvija forma jidiš k. – red. pastaba

Palaimintojo atminimo Izraelis Landau, jo žmona Sara ir visos anūkės: Šeinelė ir Feicelė Baal-Šem, Chajelė⁷³ Šnaider ir Mirjam Burštein

„Rovneris“

Chasia
Goldberg
(merg. Gering)

Izraelis Karaimas arba „Rovneris“ buvo viena šviesiausių Telšių figūrų. Jį vadino Rovneriu, nes jis buvo kilęs iš Rivnės⁷⁴. Į Telšius atvyko Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje. Kartu su juo atkeliavo ir sūnėnas, jaunas vaikinukas vardu Hiršelis⁷⁵.

Jie apsistojo pas mus. Paslaptingi buvo nuomininkai. Kalbėjo tyliai. O mūsų bute pradėjo lankytis žmonės, kurie šiaip niekada neužsukdavo. Beveik visą dieną Rovneris su sūnėnu sėdėdavo namuose. Atvyko nelegaliai. Pasirodo, pas juos ateidavę žmonės rūpinosi, kaip išsiųsti Hiršelį į Rusiją, o Rovneriui padaryti pasą, kad šis galėtų legaliai likti Telšiuose.

Rovneris studijavo ješivoje. Po kelerių metų persikraustė kitur, bet mūsų niekada nepaliko. Užeidavo pažiūrėti, kaip gyvename, padėdavo mamai, kuo tik galėjo.

Išsiskyrė tuo, kad šalia studijų ješivoje dalyvavo visų labdaringų miesto institucijų veikloje: *Bikur cholim*, *Hachnasat kala*⁷⁶, *Linat tsedek*, *OZE* ir kt. Buvo pirmas visur, kur tik prireikdavo pagalbos. Ne vaikščiodavo, o bėgdavo, nuolat skubėjo, norėjo kuo daugiau padaryti. Jo veide visada, net kai širdy būdavo liūdna, spindėjo plati šypsena.

73 Malonybinė vardo Chaja forma jidiš k. – red. past.

74 Forma jidiš kalba – Rovnė, iš čia Rovneris – red. past.

75 Malonybinė vardo Hiršas forma – red. past.

76 *Hachnasat kala* (jidiš. Nuotakos ištekinimas) – draugija, rėmusi neturtingas, kraičio neturinčias merginas ir joms padėjusi ištekėti – vert. past.

Vokiečių okupacijos metais Telšiuose buvo įkurta žydų liaudies mokykla su vokiečių dėstomąja kalba. Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir vokiečiams pasitraukus iš Lietuvos mokykla perėjo prie jidiš kalbos. Beveik visi mokytojai buvo bundistai ir skiepijo vaikams kairuoliškas bei antireligines idėjas. Savaime suprantama, Rovneris buvo nusiteikęs prieš juos.

1921 m. Telšiuose atidaryta gimnazija ir liaudies mokykla *Javnė*. Rovneris buvo vienas jos steigėjų. Jis siekė kuo daugiau vaikų perkelti iš žydų liaudies mokyklos į *Javnę*. Mokiniai, kurių tėvai buvo griežtai religingi, tuojau perėjo. Mano sesuo Dinė ir aš buvome labai susižavėjusios liaudies mokykla. Mums patiko mintys apie lygybę, kurių ten tiek prisiklausėme. Kad visi žmonės lygūs ir nebus turtingų ir vargšų. Be to, gimnazijoje reikėjo mokėti už mokslą, o liaudies mokykloje jis buvo nemokamas. Rovneris ateidavo mūsų agituoti, kad paliktume įstaigą, kurioje mus atplėšią nuo žydiškumo ir paversią bedievėmis. Mūsų motina Rachelė-Lėja, tebūnie palaimintas jos atminimas, to irgi labai norėjo. Bet mes nesutikome netgi tada, kai Rovneris pažadėjo, kad mus mokys veltui.

Vis dėlto kartą mūsų užsispyrimas ėmė ir dingti. O nutiko štai kas.

Beveik visi Telšių žydai gyveno pagal judaizmo principus: laikėsi kašruto, nenusižengdavo šabo priesakams (ypač viešumoje). Buvo švenčiamos visos šventės. Per Jom Kipurą pasninkaudavo, per Roš Hašaną moterys eidavo į sinagogą paklausti šofaro, per Sukotą statydavo pavėsesines, Pesachą taip pat švėsdavo pagal visus nurodymus. Ne visi taip elgėsi dėl religingumo. Kiti tai darė tiesiog iš įpročio ir solidarumo su bendruomene.

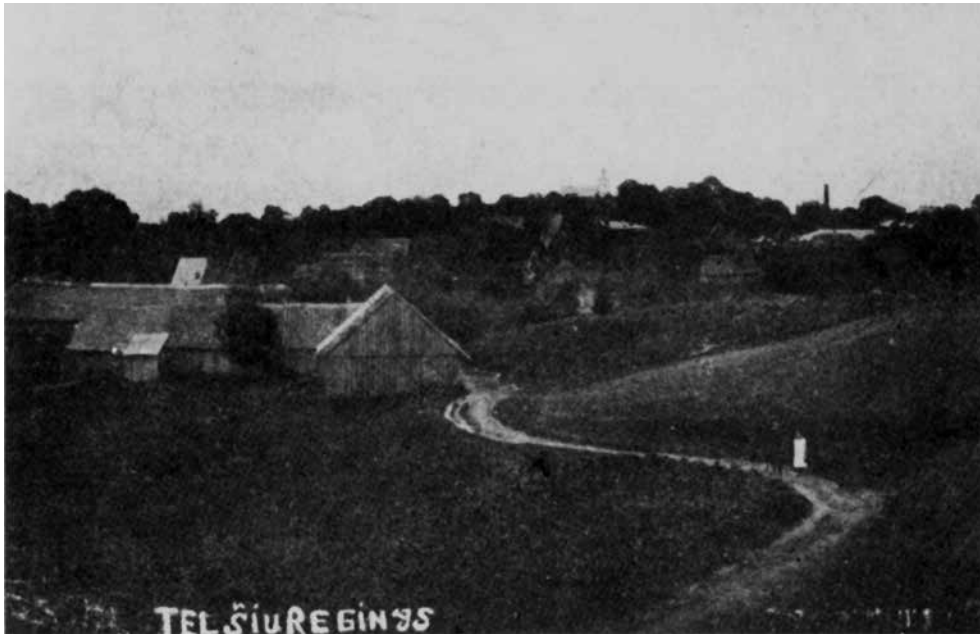
Per 1922 m. Pesacho šventę mokykloje buvo surengtas vakaras. Po programos publikai pasiūlė užkąsti. Ir kas gi tai buvo? Ogi beigeliai su pienu! Mes net nusipurtėme: jie valgo raugą per Pesachą? Kažkas mumyse nutrūko. Supratome, kad Rovneris buvo teisus. Daugiau jam nereikėjo agituoti... Mes tuoj patarėme mamai, kad kreiptųsi į Rovnerį. Šis atėjo, paėmė mus už rankų ir nusivedė į *Javnę*. Didelis buvo jo džiaugsmas.

Rovneris vedė merginą, vardu Estera, iš žinomos Geršovičių šeimos. Žmona padėjo vyrui visuomeninėje veikloje. Nors abu labai mylėjo vaikus, savo palikuonių nesusilaukė. Jie priėmė neturtingą mergaitę, vardu Lėja, ir augino ją kaip savo vaiką.

Rovneris buvo puikus kalbėtojas. Jis mielai atlikdavo pareigą nueiti į apipjaus-tymo ceremoniją ar neturtingųjų vestuves ir palinksminti publiką. Sakydavo kalbas ir džiugindavo svečius savo dainomis bei šokiais. Kiekvienam surasdavo po gerą žodį. Labai dažnai buvo siunčiamas į užsienį rinkti lėšų talmud-torai arba ješivai. Savo oratoriniais gebėjimais mokėjo paveikti susirinkusiuosius, jo ugnin-gos kalbos turėjo didelį pasisėkimą.

Kaip jau minėjau, Rovneris nuolat skubėjo. Tai nulėmė jo tragišką ir ankstyvą žūtį. Dėl ješivos reikalų viešėdamas užsienyje ėjo per didelę gatvę degant raudonai šviesai ir jį mirtinai sužalojo tramvajus.

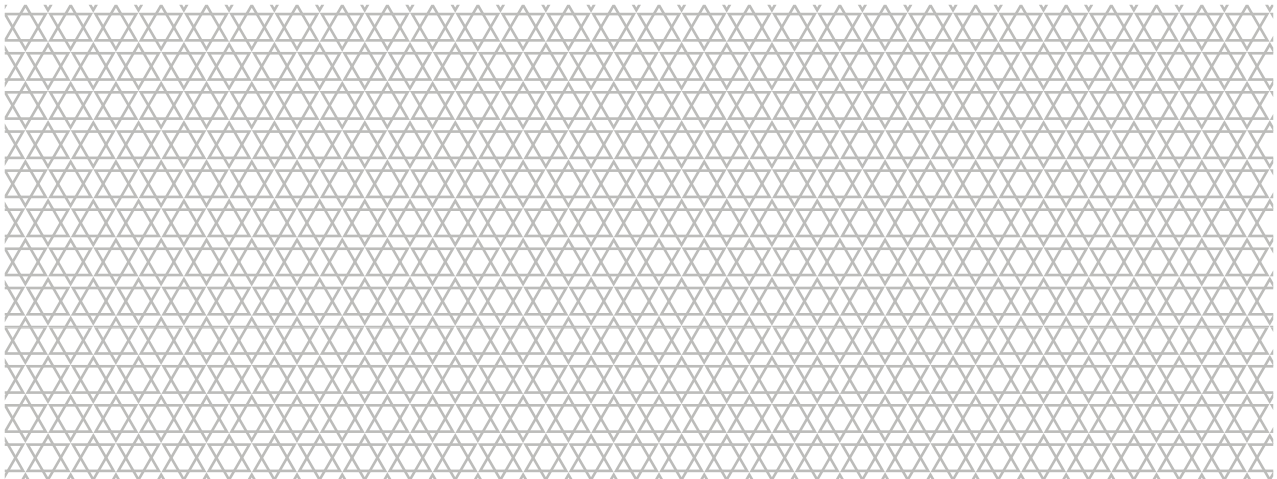
Liūdna žinia netruko pasklisti po miestelį. Visi labai gedėjo... Jis buvo mylimas ir gerbiamas. Negalėjome patikėti, kad energingas ir atsidaęs gerasis Rovneris taip greitai ir tragiškai pasitraukė iš šio pasaulio.

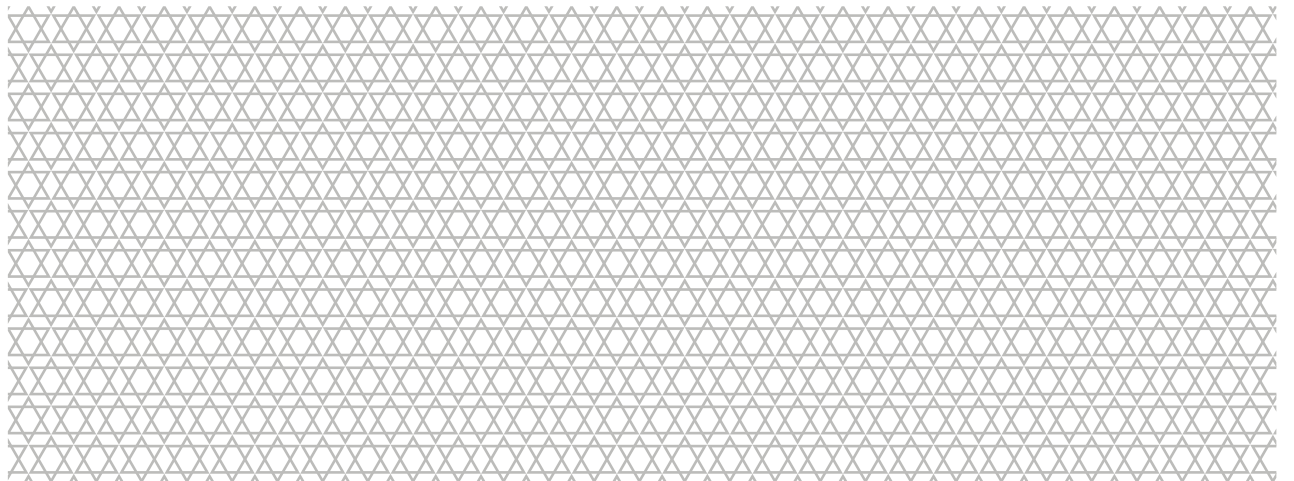
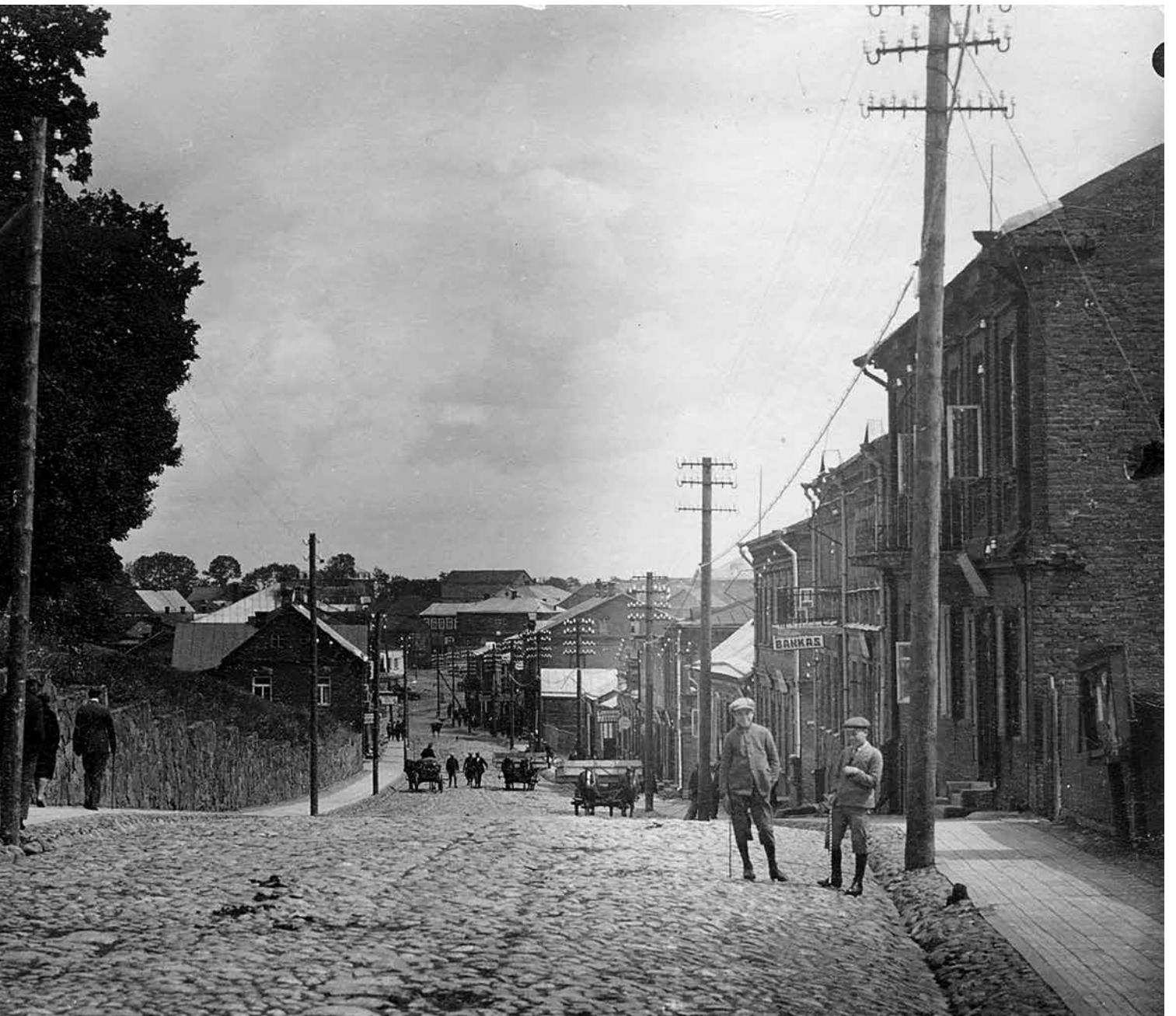

Gatvė Telšiuose,
1910 m.

IV

ATSIMINIMAI

Kasdiena, atsiminimai ir visuomeninis gyvenimas

Kasdienis mūsų Telšių miesto gyvenimas

Telšiai išsitiesė tarp Turgaus ir Didžiosios gatvių bei daugelio gatvelių ir skersgatvių. Mieste buvo daug religijos ir švietimo įstaigų, visų pirma – garsioji ješiva, traukusi studentus iš visos žydų diasporos. Į besimokusį Telšių ješivoje visada buvo žiūrima su didele pagarba. Ješivos absolventai išsibarstė po visą pasaulį kaip rabinai, ješivų vadovai ir visuomenės veikėjai.

Ješivai ir jos vadovams šioje knygoje yra skiriami specialūs straipsniai, tad savaime šių dalykų nekartosiu.

Gimnazija, kurioje mokiausi aštuonerius metus ir ją baigiau – gimnazija *Javnė* – buvo laikoma geriausia žydų gimnazija Lietuvoje. Tarp jos įsteigėjų buvo ir miesto rabinas Juozapas-Leibas Blochas. Mokytojų seminarijos (vyrų ir moterų) ruošė dėstytojus, kurių ne vienas įsidarbino visą Lietuvą apimančio *Javnė* švietimo tinklo institucijose.

Telšių ir apskrities žydai uoliai lankė miesto ir miestelių sinagogas tiek per pamaldas, tiek studijuoti Torą.

Telšiai buvo gausiai apgyvendinti žydų, kurie vertėsi prekyba ir amatais, jie telkėsi daugiausia miesto centre. Krikščionys gyveno miesto pakraščiuose ir priemiesčiuose.

Žydų gyvenimo Telšiuose ypatumai ryškiausiai matėsi šabo išvakarėse, per šabą ir žydų šventes. Tačiau ir įprastomis dienomis galima buvo parduotuvės lange pamatyti pardavėją, įsigilinusį į Talmudo tomą ar Penkiaknygę. Talmudo diskusijos persmelkė kasdienį gyvenimą, jų galėjai išgirsti visur, ir net pokalbiuose buitėmis temomis jidiš kalba apščiau vartoti iš Talmudo pasiskolinti hebrajiški ir aramėjiški posakiai. Kartais tai net sukurdavo humoristinį efektą, kai sakinyje po žodžio jidiš kalba sekė hebrajiškas, po to – vėl jidiš, po to – aramėjų ir t. t.

Šabo išvakarėse visi blaškėsi ir skubėjo pasiruošti. Saulei nusileidus kiekviena name buvo uždegamos žvakės, ir visą miestą užliedavo ramybė ir šventumo pojūtis. Vyrai eidavo į sinagogas apsirengę ypatingais šabo rūbais ir ten sutikdavo karalienę-šabą². Matėme, kaip jų procesija grįžta namo. Žinoma, visos parduotuvės per šabą buvo uždarytos. Šabo ryte moterys eidavo paimti savo *čiolntus*³

1 Talmudas parašytas hebrajų ir aramėjų kalbomis – red. past.

2 Hebrajų kalboje žodis šabat (šabas) yra moteriškos giminės; jį dažnai lydi epitetai „karalienė“ arba „princesė“ – red. past.

3 Čiolntas – tradiciškas šabo patiekalas iš bulvių, mėsos ir pupelių, gaminamas krosnyje ant silpnos ugnies per naktį ir valgomas šabo pietums. Kadangi per šabą negalima ne tik gaminti, bet ir šildyti patiekalų, miesteliuose šeiminkės dažnai palikdavo gaminti paruoštus valgius didelėje bendroje krosnyje, kuri buvo užkuriama prieš šabą ir paliekama silpnai degti (prieš šabą užkurta ugnimi naudotis galima) – red. past.

Telšių pradinė mokykla jidiš dėstoma kalba po Pirmojo pasaulinio karo

ir kugelius, kuriuos buvo prieš šabą palikusios Jokūbo krosnyje. Šabo pabaigoje mieste taip pat vyravo ypatinga atmosfera: *havdala*⁴, tradicinės šabo pabaigos vakarienės, šabo lydinčių ir naują savaitę pradedančių giesmių skambesys.

Chanukos metu ant kiekvieno žydų namo palangės žibėjo žvakės.

Per Purimą miesto žydai vieni kitiems siuntė vaišių, kurias šeimos atstovai nešė servetėle uždengtuose krepšeliuose ar lėkštėse – nuo piktos akies. Ješivoje Purimą šventė taip garsiai, kad linksmybės išsiverždavo į gatves. Moterims būdavo išskiriamos specialios vietos stebėti šventines iškilmes. Ješivos studentai kartu dainavo ir šoko, persirengdavo ir vaidino spektaklius⁵, eidavo per miestelėnų namus ir linksmo švenčiančius.

Per Sukotą kiekviena šeima statė palapinę⁶ savo kieme ar balkone. Patraukiant už virvės pakeldavo stogą, vietoj jo sudėdavo šakas, šią erdvę papuošdavo, ir palapinė buvo paruošta!

O prieš Pesachą matėm, kaip po miestą išnešiojami macai⁷. Visos šeimos kepė ypatingus macus iš specialiai tam kartui išsaugotų miltų, o po to krepšiuose nešėsi namo. Matėme ir kaip neša specialų, ypač šaltą vandenį, reikalinga macų tešlai gaminti.

4 *havdala* (heb. atskyrimas) – šabo išlydėtuvių ceremonija – red. past.

5 Per Purimą rengiami karnavalai ir vaidinimai Esteros knygos ir kitų Biblijos siužetų temomis – red. past.

6 Švenčiant Sukotą visą savaitę gyvenama ar bent valgoma palapinėse su stogu iš šakų, prisimenant protėvių klajones po dykumą – red. past.

7 Macai dažniausiai buvo kepami ne namuose, o specialiai tam skirtoje ir rituališkai parengtoje bendroje krosnyje, kadangi kepimo procesą reikia kruopščiai prižiūrėti, o kiekvienai šeimai visai šventės savaitei reikalingi dideli macų kiekiai (per šventę nevalia valgyti raugintos duonos ir gaminti valgių iš kylančios tešlos) – red. past.

Macus kepė giedant giesmes ir ištariant palaiminimus, kepimo procese dalyvavo iškiliausių miesto šeimų atstovai ir ješivos studentai. Kiekviena šeima išvirdavo Pesacho „barščių“⁸ statinaite. Dalį macų palikdavo valgyti, o dalį sumaldavo į miltus. Mes patys gamindavome midų šventiniam stalui, nes vynas buvo brangus ir retas dalykas.

Simchat Tora Telšiuose

Kas nematė, kaip švenčiama Simchat Tora Telšiuose ir Telšių ješivoje, visai nematė šios šventės!

Diasporoje Simchat Torą švenčia dvi dienas, pradeda tik ką Sukotui pasibaigus ir tęsia kitą dieną. Ješivos salės trečdalį atskirdavo moterims, kurios savo vietas pasižymėdavo jau šventės išvakarėse. Kadangi ješivos vadovas buvo ir miesto rabinas, jo pareiga buvo dalyvauti ir Didžiosios sinagogos, ir ješivos iškilmėse ir *hakafot*⁹ ceremonijoje. Kad tai būtų įmanoma, pirma vykdavo *hakafot* sinagogoje. Miesto kilmingieji ateidavo pas rabiną į namus ir po *chupa*¹⁰ jį atvesdavo į sinagogą giedodami ir šokdami pakeliui. Šioje šventiškoje procesijoje dalyvavo ir ješivos studentai. Iki šiol man ausyse aidi ta jų galinga giesmė: „Teisieji žaliuoja lyg palmės ir auga lyg kedrai Libano“¹¹. Didžiojoje sinagogoje *hakafot* vyko be galo džiaugsmingai, garsiai dainuojant. Po ritualo rabiną iškilmingai, taip pat po baldakimu, šokant, lydėjo iki ješivos, kur jau visi jo laukė. Čia kalbu apie laiką, kai miesto rabino ir ješivos vadovo pareigas ėjo Juozapas-Leibas Blochas, o ješivos bendravadoviu buvo rabis Chaimas Rabinovičius. Ješivoje pasibaigus *hakafot* ceremonijai studentų apsuptyje jiedu šoko susikabinę rankomis ir dainavo „Pasaulio valdovas ir karalius“¹². Tai buvo nuostabus ir jaudinantis reginys, kurio neįmanoma pamiršti. Net ir šiandien prisimindama tą taurią sceną jaudinuosi iki ašarų! Kitą dieną viskas pasikartodavo: rabinas lydymas į Didžiąją sinagogą, *hakafot*, tada į ješivą, ir čia vėl *hakafot*, po to šokiai, taurių lenkimas ir iš anksto atneštų skanėstų ragavimas. Miestas ir ješiva šventė ir linksminosi visą dieną. Net ir daug laiko praėjus po Sukoto ir Simchat Toros mano atmintyje vis dar skambėjo šventinės giesmės, pripildžiusios visą mano esybę, ir būdavo sunku grįžti į šiokiadienių rutiną.

8 Raugintų burokėlių skystis – vienintelis per Pesachą leidžiamas raugas. Jis buvo geriamas ir pridodamas į patiekalus; laikomas specialiame, tik per Pesachą naudojamame inde – red. past.

9 *hakafot* (heb. ėjimas ratu) – Simchat Toros šventės ritualas, kada visi sinagogoje esantys Toros ritiniai su dėklais ištraukiami iš aron kodešo, ir vyrų procesija septynis kartus apeina su jais aplink bimą stebint ir palaikant visai bendruomenei – red. past.

10 Nors *chupa* yra vestuvių baldakimas, čia ji – ypatingos pagarbos rabinui duoklė – red. past.

11 Ps 92,13.

12 Žydų liturginė giesmė – red. past.

Kloizas¹³ ir štiblas¹⁴

Telšiai garsėjo savo ješiva ir jos iš viso pasaulio suvažiavusiais studentais. Mieste buvo ir puikių sinagogų, iš jų Didžioji – pati svarbiausia. Kitas pagal svarbą buvo kloizas. Šalia jo įsikūrusiame štible meldavosi mano palaimintojo atminimo tėvas.

Štible pamaldom susirinkdavo žymių miesto šeimų vyrai – Toros žinovai. Visus metus jie meldėsi štible, o per didžiąsias rudens šventes, Naujuosius metus ir Jom Kipurą – kloize. Puikiai atsimenu besimeldžiančius prie kloizo rytinės sienos Pupsą, Meirą Šochetą, Dovydą Šerą, Mozę Laichą, Hučą, Citroną, Motį Leviną, Chaiklą, Akuvą, Mozę Fridmaną, Meirą Sasoną, Ofciką, Leibą Šochetą, Benjaminą Blechmaną, žmogų pravarde Rovneris¹⁵ ir kitus. Tarp jų buvo ir mano tėvas. Man įsirėžė į atmintį jo vadinamoji „pozicija“ – nuolatinė vieta kloize. Štible mano tėvas buvo pamaldų vedėju, todėl nusipelnė vesti Naujųjų metų ir Jom Kipuro rytines pamaldas kloize (o kai kada ir papildomas). Jis turėjo puikų balsą, kuris patiko besimeldžiantiems.

Štiblas buvo antrieji mano tėvo namai. Nuo keturių ryto jame jau buvo girdėti Talmudo studijų ir meldimosi garsai. Mano tėvas, rabis Velvelis Kacinas ir Chavesas buvo kloizo seniūnai ir prižiūrėtojai: tvarkė patalpas, žiemą kūreno pečius – darė visus darbus ir visus laikė pagarbiais ir net šventais, nes taip irgi tarnavo Dievui. Štiblo raktas visada buvo laikomas mūsų namuose, ir seniūnai užeidavo pas mus pasiimti jo prieš pamaldas, o po jų grąžinti. Atsimenu, kaip buvo švenčiama eilinio Mišnos¹⁶ ar Talmudo traktato studijų pabaiga. Jis atnešdavo *lekachą* – tradicinį pyragą, kitų kepinių ir degtinės ir džiaugsmingai paminėdavo šį įvykį. O ypač gražiai šventė Simchat Torą, kuri žymi Penkiaknygės skaitymo ciklo pabaigą. Dažniausiai pamaldas štible vedė tėvas, tiek šiokiadieniais, tiek šabo dienomis; vis dar girdžiu jo gražų balsą.

Kokie brangūs man štiblo prisiminimai! Kaip jo ilguosi rašydama! Dievo esatis buvo jame ir šalia jame besimeldžiančių. Tebūnie jų sielos įpintos į gyvybės mazgą.

13 kloizas – sinagogos tipas – red. past.

14 štiblas – maža sinagoga, dažnai naudojama tam tikros profesinės arba socialinės grupės – red. past.

15 Tai buvo tikriausiai Izraelis Karaimas, apie jį žr. p. 241–242 – red. past.

16 Mišna – II a. po Kr. surašytas žydų religinės teisės kodeksas, tapęs Talmudo pagrindu – red. past.

Mano gimtiesiems Telšiams atminti

Šiame straipsnyje nepretenduoju į istorinę autentišką. Juk nepraleidau daug laiko bibliotekose ar studijuodama dokumentus archyvuose, kad rasčiau pagrindimą savo pasakojimui. Tai, kas čia bus pristatyta, tai mano atminties lobyno dalis, tai, ką asmeniškai atsimenu. Aišku, kad atmintis nėra išsami, jai dažnai trūksta detalių, chronologinio tikslumo ir t. t., todėl neatmestina, kad ir mano pasakojimas gali turėti šių trūkumų. Dėl to atsiprašau istorijos sergėtojų.

Esu iš Telšių, tų pačių Lietuvos Telšių. Taip visada atsakau į klausimą apie savo kilmę. Tačiau tai nėra visiška tiesa. Vieta, kurioje atėjau į šį pasaulį, tai mažytis Ylakių miestelis. Tai ar melagingai atsakau, kad esu iš Telšių? Visai ne! Nepaisant to, kad gimiau Ylakiuose, kuriuos laikau savo geografine tėviške, Telšiai visada buvo ir lieka mano dvasine gimtine. Telšiuose mano a. a. tėvui, rabinui Baruchui Jafei, kuris dar Ylakiuose pradėjo dėti pastangas suteikti žydų mergaitėms švietimo galimybes, pagaliau pavyko sukurti savo svajonių švietimo instituciją, kurioje buvau išauklėta ir aš. Štai kokia buvo įvykių seka: Ylakiuose įsisiautėjo didelis gaisras, kuris per 40 minučių praktiškai sunaikino miestelį. Likome be stogo. Tačiau tai buvo slaptasis Visagalio stebuklas. Tėveliui teko ieškoti kitos vietos, kurioje galėtume įsikurti. Mūsų dėdė, rabinas Samuelis Šifas, garbingas ir pasiturintis telšiškis, pasiūlė jam atvykti į Telšius ir kartu pradėti verslą. Tėvas sutiko ir persikėlė į Telšius su dviem „suaugusiomis“ dukromis: mano vyresne seserimi Chaja-Gitl, kuri buvo devynerių su puse (dabar jos pavardė Muškat, gyvena Petach Tikvoje) ir manimi, aštuonerių metų Šošana. O mano a. a. mama Šeina-Ester ir mažas broliukas Mozė dar pasiliko Ylakiuose, kad pabandytų likviduoti tai, kas liko iš mūsų turto. Dėdė Samuelis apgyvendino mus viename savo viešbučio, kuriame ir pats gyveno, kambaryje.

Taip atsitiko, kad žydų mokykla buvo labai arti dėdės namų. Ji buvo įsteigta žydų vaikams vokiečių okupacijos metu per Pirmąjį pasaulinį karą. Vokiečiams pasitraukus iš Lietuvos vadovauti mokyklai ėmė trys garbingos žydų ponios, kurios pakeitė mokyklos profilį: dėstomąja kalba vietoje vokiečių tapo jidiš, nors buvo ir hebrajų kalbos mokytojas, ponas Mozė Chavesas, taip pat telšiškis. Trys už mokyklą atsakingos mokytojos turėjo labai tvirtų principų ir valdė mokyklą gana diktatoriškai. Tėvai ir kai kurie visuomenės veikėjai sukilo prieš tai ir įsteigė naują mokyklą hebrajų dėstomąja kalba. Iš jos atsimenu vos kelis mokytojus, nes mokiausi šioje mokykloje labai trumpai: poną Samuelį Gordoną, žymaus rabio Eliezerio Gordono sūnų, tą patį Mozę Chavesą ir dar vieną mokytoją ne iš Telšių. Jis mums dėstė hebrajų kalbą ir Bibliją ir tai darė puikiai. Ypač gerai atsime nu pamoką, kai pradėjome mokytis pranašo Izajo knygos, kurią jis mums skaitė

Telšių gimnazijos
Javnė klasė

emocingai ir išraiškingai. Jis teigė, kad pranašas yra viso labo jausmų žmogus. Ši mintis labai mus, aukštesnės klasės mokines, supykė, pasirodė ereziska. Papasakojus apie tai tėvams mieste įsiliepsnojo tikras skandalas. Tėvai nenorėjo, kad jų dukroms mokykloje diegtų klaidinančias idėjas, agitavo už jo atleidimą iš mokyklos – tos pačios mokyklos, kuri iš pradžių taip džiugiai jį priėmė. Tačiau šio mokytojo laisvamaniški, su mokyklos vizija nesuderinami pasisakymai turėjo įtakos visos mokyklos likimui: ji buvo įvertinta kaip neatitinkanti dorą švietimo idealo, ir daugelis tėvų nebeleido ten savo dukrų. Jiems reikėjo alternatyvios mergaičių švietimo įstaigos. Ilgai nelaukdami suinteresuoti tėvai pradėjo kurti naują mokyklą, kurioje visi mokytojai turėjo būti griežtai religingi, tiek savo pasaulėžiūros, tiek savo gyvenimo būdo ir kasdienės praktikos atžvilgiu. Organizuojant šią mokyklą pagrindinį vaidmenį suvaidino jauni vyriausiojo miesto rabino auklėtiniai, o ir pats palaimintojo atminimo teisuolis rabinas Juozapas-Leibas Blochas. Prie jų prisijungė ir tėvai, kuriems jų dukrų tinkamas religinis išsilavinimas buvo didžiausias prioritetas. Mūsų tėvas Baruchas Jafė, savo laiku mokėsis pas rabiną Blochą Telšių ješivoje, įsitraukė į šią veiklą.

Vieną dieną tėvelis mums pranešė, jog vakare turi įvykti lemtingas posėdis. Buvo šviesus ir šiltas vasaros vakaras. Tėvas nuėjo į ješivą, o mes su seserimi Gita likome namuose. Tvirtai nusiteikėme laukti grįžtančio ir nesigulti. Tai nebuvo lengva, nes ilgainiui mus pradėjo imti miegas, tačiau nepasidavėm. Laikas ėjo, o tėvas vis nesirodė. Matyt, posėdis labai užsitęsė, diskusijos buvo audringos, ir nenuostabu: juk negana įsteigti mokyklą, reikia numatyti jos raidos perspektyvą, užtikrinti stabilumą... Pagaliau sulaukėm tėvo. Jis iš karto mums pranešė, kad tąnakt su Dievo pagalba buvo įsteigta nauja mokykla, kuri vadinsis „Mergaičių

Pradinės mokyklos mokiniai ir direktorius Minčevskis sodina medžius šventės Lag Baomer¹⁷ proga; stovi iš kairės – mokytojas Pšedmeski (Šedmi), stovi iš dešinės – mokytoja Kimchi

hebrajiška mokykla *Javnė*“. Pavadinimas su tokiu giliu istoriniu užtaisu turėjo nusakyti būsimosios mokyklos dvasią ir ugdyimo idealą. Tėvas iš dalies atpasakojo mums šio istorinio posėdžio eigą ir diskusijų turinį. Pavyzdžiui, viena jauna mergina, Gita-Risl Broida, labai nustebino visus susirinkusius savo entuziazmu ir susirūpinimu dėl mokyklos ateities. Ji pareiškė esanti pasirengusi nedelsiant pradėti darbą. P. Broida iš tikrųjų tapo naujosios mokyklos mokytoja ir puikiai dėstė piešimą ir darbelius.

Ta naktis tapo naujos Lietuvos žydų švietimo sistemos pavadinimu *Javnė* gimimo naktimi, o Telšiai – šios sistemos pirmtaku! Iš čia ši sistema pasklido po įvairius Lietuvos miestus ir miestelius.

Atsimenu ir kitus mokyklos *Javnė* mokytojus. Ješivos studentas Chaimas-Zalmanas Karonas dėstė Bibliją – dėstoma buvo hebrajiškai. P. Trachtenbergas iš Kauno dėstė hebrajų ir vokiečių kalbas bei aritmetiką. Buvo ir mokytojas ne žydas, Drobenko, kuris dėstė lietuvių ir rusų kalbas. Kitas ješivos studentas, Mozė Jafė, nuostabaus balso savininkas, dėstė dainavimą.

Lietuvoje pagrindinėje mokykloje buvo mokomasi ketverius metus, gabūs mokiniai dar aštuonerius metus tęsė mokslus gimnazijose. Pagal švietimo įstatymą,

17 Lag Baomer – šventė, skirta prisiminti vieną iš ankstyvųjų žydų išminčių Simoną bar Jochajų. Tradiciškai tą dieną lauke kuriami laužai, o berniukai mokosi šaudyti iš lankų – red. past.

baigiantiems gimnaziją reikėjo išlaikyti brandos egzaminus, o sėkmingai išlaikiusiems buvo atviras kelias į universitetą. Nepriklausomoje (nuo 1918 m.) Lietuvoje buvo tik vienas universitetas, Kaune. Ten buvo ir vienintelė Lietuvoje aukštoji technikos mokykla. Po Vilniaus aneksijos Kaunas tapo laikinąja Lietuvos sostine, ir nevalia buvo, tariant žodį „sostinė“, pamiršti pridurti „laikinoji“. Tai buvo laikoma nepatriotiška.

Grįšiu prie mokyklos. Kol jau prasidėję mokslai ėjo savo ramia vaga, mokyklos įsteigėjai, nors ir buvo patenkini procesu, nerimavo dėl mūsų švietimo tęstinumo: ką daryti su mokyklą baigusiomis mergaitėmis? Juk tuo nepasirūpinus, jos neturės kitos išeities, kaip tik grįžti į pasaulietinio švietimo pinkles, o tai nepriimtina. Taigi, vienintelė išeitis – religinės mergaičių gimnazijos įkūrimas. Tai buvo labai aiški idėja, tačiau reikėjo pamąstyti, kaip ją įgyvendinti. Tam, kad valstybė pripažintų religinę gimnaziją hebrajų dėstomąja kalba, reikėjo užtikrinti aukštą akademinį dėstytojų lygį, o patiems sumanytojams buvo be galo svarbu, kad šie aukšto pedagoginio lygio dėstytojai dar būtų ir religingi – ne šiaip tradiciją gerbiantys, bet joje iššakniję, tikrai besilaikantys judaizmo prievolių. O tokio derinio Lietuvoje rasti buvo beveik neįmanoma. Tačiau tai nepalaužė gimnazijos idėjos sumanytojų valios, juk tokia buvo Telšių dvasia! Jie tikėjo, kad sprendimas atsiras.

Pagalba atėjo iš netikėto šaltinio – iš Vokietijos žydų bendruomenės. Paaiškėjo, kad Vokietijoje kaip tik klestėjo toks žydų išsilavinimo tipas, kuris jungė akademiškumą ir religingumą. Todėl mokyklos taryba kreipėsi į Vokietijos žydus, to rezultatas – į Telšius atvyko dr. Haris Levis (Harry Levi), kuris atitiko visus aukščiau minėtus reikalavimus. Jis buvo paskirtas gimnazijos vadovu, o Lietuvos švietimo ministerija jo kandidatūrą patvirtino. Kartu atvažiavo ir dr. Levio žmona, taip pat gavusi akademinį išsilavinimą, kuri dėstė anglų kalbą ir... gimnastiką! Vokiečių kalbą ir istoriją dėstė pats gimnazijos direktorius. Deja, negaliu prisiminti, kas dėstė tikslųjų, gamtos mokslų dalykus. Tiesa, atsimenu, kad aritmetiką dėstė hebrajų kalbos mokytojas, kuris buvo ką tik su šeima grįžęs iš Rusijos ir turėjo platų hebrajiškos kultūros suvokimą. O religinius dalykus dėstė ješivos studentai. Beje, ješiva lietuviškai buvo vadinama Aukštoji Talmudo mokykla, o tai reiškia, kad turėjo akademinės institucijos statusą. Vieną tų mokytojų jau minėjau pasakodama apie pagrindinę mokyklą – Bibliją dėstantį p. Karoną. Kitas buvo rabino Chaimo-Mordechajaus Kaco žentas p. Sapožnikovas – jis dėstė Penkiaknygę ir, rodos, taip pat žydų religinę teisę – halachą.

Sukomplektavus dėstytojus, religinė mergaičių gimnaziją *Javnė* galėjo pradėti savo veiklą. Man nepavyko dalyvauti jos atidarymo šventėje, nes septynias savaites sirgau sunkia liga ir gulėjau lovoje. Tačiau net besergančią mane pasiekė žinios apie pirmus naujos institucijos žingsnius: iš pradžių buvo atidaryti tik trys skyriai su perspektyva kitais mokslo metais prasiplėsti iki keturių, o toliau siekti aštuonių skyrių standarto, būdingo visoms Lietuvos gimnazijoms. Man buvo rezervuota vieta trečioje gimnazijos klasėje.

Hebrajų kalbos mokytojas, kurį jau minėjau, vardu buvo Samuelis Cukermanas, aktyviai dalyvavo gimnazijos plėtroje. Kai prireikė bendrosios istorijos vadovėlių, kurie būtų suderinami su judaizmo dvasia, jis pats savo kaligrafiniu raštu parašė skyrius apie senovės Graikiją ir Romą. Jie buvo padauginti šapirografo pagalba, gražiai įrišti ir įteikti mokinėms. Kai gimnazija rengė Chanukos ar Purimo šventę ir pritrūkdavo medžiagos, p. Cukermanas sukurdavo gražių pjesių, kurių veikėjos buvo tik mergaitės, kad būtų išvengta persirengimo ir nesulaužytas religinis draudimas moterims dėvėti vyrų, o vyrams – moterų drabužius.

Šie šventiniai pasirodymai ir išklmės, kurių dauguma buvo rengta vienintelio Telšiuose kino teatro „Džiugas“ salėje, pritraukdavo gausią vietinę publiką, net ir žmones, kurie nepritarė religiniam gimnazijos pobūdžiui, o artistės sulaukdavo labai šilto priėmimo. Bet iš kitos pusės, mes, gimnazijos mokinės, visada turėjome „laikyti frontą“ prieš skeptikus ir pasauliečius, neigiamai vertinančius religinės gimnazijos egzistavimą. Kuo geriau jai sekėsi, tuo labiau nebūtais dalykais ji būdavo kaltinama. Pašaipiai teigta, kad gimnazijoje mokoma tik kašerinti mėsą ir uždegti šabo žvakes. O juk iš tikrųjų nuodugniai studijavome žydų religinius įstatymus, Biblijos komentarus, Mišnos fragmentus. Be to, turėjome griežtai laikytis valstybinių bendrųjų dalykų programų. Visa tai besišaipiusiems iš mūsų buvo gerai žinoma, bet nenorėdami prisipažinti, jie buvo panašūs į tą blogą angelą, kuris šabo išvakarėse ieško žmogaus padarytų klaidų.

Be šių ne tokių jau ir reikšmingų dalykų, netrūko ir tikrų problemų. Pasibaigus pirmiems mokslo metams pirmas gimnazijos direktorius dr. Levis grįžo į Vokietiją ir taip gražiai savo veiklą pradėjusios institucijos likimo problema paūmėjo. Taryba, kuriai vadovavo rabinas Chaimas-Mordechajus Kacas, ieškojo ir nerasdavo naujo vadovo. Tačiau, kaip sako tradicija, „Dievas gelbėja akimirksniu“, atėjo pagalba ir dabar, visai netikėtai. Tais metais iš Rusijos, kur jie buvo išstremti Pirmojo pasaulinio karo metu, grįžo du rabino sūnūs, Abraomas-Izaokas bei Zalmanas. Jie vedė seseris, turtingo ir įtakingo p. Daineso iš Charkivo dukras. Kai išgirdo apie gimnaziją ištikusias bėdas, pasiūlė savo sprendimą. Charkive jie pažinojo labai religingą ir puikiai akademiškai išsilavinusį žmogų, baigusį du Charkivo universiteto fakultetus: matematikos ir fizikos bei biologijos, ir net buvusį paskirtu šio universiteto docentu. Tai buvo dr. Izaokas-Rafaelis Holcbergas. Jis kartu su rabino sūnumis atvažiavo į Lietuvą ir apsigyveno Kaune.

Jie buvo įsitikinę, kad jis mielai sutiks vadovauti religinei mergaičių gimnazijai. Aišku, kad tarybos nariai į šitaip susiklosčiusias aplinkybes žvelgė lyg į stebuklą iš dangaus ir neatidėliodami išsiuntė dr. Holcbergui kvietimą. Kaip „išpranašavo“ broliai, taip ir atsitiko. Dr. Holcbergas iš karto sutiko vadovauti gimnazijai ir dėstyti joje tiksluosius ir gamtos mokslus, tik išklė tarybai vieną sąlygą: kad galėtų šiuos dalykus dėstyti jidiš kalba, nes nemokėjo kalbėti hebrajiškai. Nors tarybos nariai buvo tuo nepatenkinti, nes dėstymas jidiš kalba prieštaravo hebrajų gimnazijos vizijai, jiems teko susitaikyti. Šią dilemą išsprendė pats dr. Holcbergas. Jis pritarė siekiui išlaikyti gimnazijos savitumą – visus dalykus dėstyti hebrajiškai, ir užsibrėžė tikslą pramokti šią kalbą. Greitai pasiekė rezultato. Matėme, kad turi

kalbinių sunkumų, kai kurios jo klaidos mus prajuokindavo, bet vis dėlto jis mums dėstė hebrajiškai! Ir nors toliau juokėmės iš jo neretų klaidų, palaipsniui pradėjome vertinti jo užsispyrimą ir atsidavimą. Po kiek laiko, kai santyčiai tarp mūsų ir jo tapo glaudesni, jis mums pasakojo, kaip kruopščiai ruošdavosi kiekvienai pamokai. Daugelio knygų ir žodynų pagalba išversdavo parengtą pamoką iš rusų kalbos į hebrajų, o tada išmokdavo beveik mintinai, kad kitą dieną išdėstytų mokinėms. Matydamas, kad mums vis dėlto sunku pažaboti juoką girdint jo klaidas, kreipėsi į mus su pasiūlymu, kuris sujaudino savo atvirumu. Tai buvo savotiški mainai: „Jei juoksitės iš kiekvienos mano kalbinės klaidos matematikos pamokų metu, greitai pačios pavargsite. Susitarkime: aš jus mokysiu matematikos, fizikos, chemijos ir gamtos, o jūs mane – hebrajų kalbos.“ Šia idėja jis mus tiesiog papirko, ir kvaili juokeliai liovėsi. Gavome užduotį tapti „pono direktoriaus“ mokytojais ir į ją žiūrėjome atsakingai ir rimtai: juk ne kiekvienam tenka būti mokytojo mokytoju! Mes taisėm gramatikos klaidas, periodiškai siūlėm pavartoti tinkamesnį žodį ar žodžių derinį nei mokytojo pasirinkti, ir visa tai jis priimdavo be jokių ginčų. Mus tai labai pamalonindavo, o „mokinio“ pažanga iš tiesų džiugino, juolab kad mes prie jos prisidėjome. Taip pat vertinome gilią ir plačią mūsų direktoriaus žinias. Tam tikrą laikotarpį jis mums dėstė ir Bibliją su komentarais, šios pamokos irgi buvo nepaprastai įdomios. Būtent iš šio mokytojo lūpų pirmą kartą išgirdome apie Šimšoną-Rafaelį Hiršą ir jo ypatingą Biblijos interpretaciją. Taigi, jis praplėtė ir mūsų judaizmo studijų horizontus. Be jų ir tikslųjų mokslų, jis turėjo solidžias vokiečių ir anglų literatūros (kurią skaitė versta į vokiečių kalbą) žinių, kuriomis dosniai su mumis dalijosi. Šie skaitiniai ir tekstų komentavimas iš pradžių vyko jo kambaryje viešbutyje, o vėliau, kai jis persikėlė į Telšius ir atsivežė čia savo

šeimą – jo namuose. Bet galima paklausti, kodėl mes, religinės gimnazijos mokinės, iš viso domėjomės Lesingu, Šileriu ir Šekspyru? Kad paaiškintčiau, turiu grįžti ir daugiau papasakoti apie gimnazijos raidą.

Didžioji Telšių ješiva, plačiai išgarsėjusi net už Lietuvos ribų, traukė studentus iš viso pasaulio: daugumą iš Vokietijos, bet taip pat iš Anglijos, Šveicarijos, Nyderlandų, iki pat JAV. Tarp norinčių semti iš jos šaltinio buvo nemažai akademiškai išsilavinusių žmonių, net ir mokslų daktarų – pavyzdžiui, dr. Imanuelis Šereševskis ir jo brolis Izaokas iš Karaliaučiaus, Judas-Arjė Volgemutas iš Berlyno, dr. Boreris, dr. E.-J. Blochas ir daugelis kitų. Šiems išsilavinusiems studentams buvo galima drąsiai patikėti dėstyti gimnazijoje įvairius dalykus, ir iš tiesų daug jų tapo mūsų mokytojais. Ką jie dėstė? Visų pirma, suprantama, vokiečių kalbą, bet taip pat ir istoriją, geografiją ir net hebrajų kalbą. Pavyzdžiui, šeštoje klasėje medicinos daktaras Imanuelis Šereševskis mums dėstė higieną bei hebrajų kalbą. Būtent šiems mokytojams turėjome dėkoti už savo tvirtas vokiečių kalbos žinias: gimnazijos kursui baigiantis mokėjome laisvai kalbėti ir rašyti vokiškai, ne prasčiau, nei hebrajiškai.

Per mūsų dvejus paskutinius gimnazijos metus labai keitėsi mokytojai. Šiuo laikotarpiu hebrajų kalbą ir Bibliją mums dėstė dr. Izaokas Šmulevičius (nežinau, iš kur jis kilęs ir kaip atvažiavo į Telšius). Tai buvo nuostabi asmenybė ir labai kompetentingas mokytojas. Apie tai, kaip jis buvo atsidavęs hebrajų kalbai, byloja faktas, kad kartu su žmona Ela, rabino Avciko Švarco dukterimi, namuose nusprendė kalbėti tik hebrajiškai – tai reiškė, kad jo vaikai taip pat turėjo vartoti tik hebrajų kalbą. Tai tikrai pagyrimo vertas poelgis.

Mokyklos vadovybė taip pat pasikeitė. Mūsų „ponas direktorius“, kuris su mumis buvo nuo ketvirtos iki aštuntos klasės, neturėjo galimybės atvykti į mūsų laidos – pirmos gimnazijos laidos – išleistuves 1926 metais, nes tuos metus praleido Palestinoje. Tačiau mūsų ryšiai nenutrūko. Jis mums siuntė laiškus su raginimais gerai mokytis, o svarbiausia – rimtai pasiruošti brandos egzaminams. Atsimenu vieną jo laišką, kurį gavome prieš pat egzaminus. Jame jis surašė tai, ko nevalia daryti prieš egzaminus, nes tai atsilieps jų sėkmei. Iš gimnazijos mus išlydėjo iš Kauno kilęs dr. Joelis Zalcbergas, kuris jai vadovavo 1925–1926 m. m. Jo specialybė buvo gydytojas, o mums paskutiniaisiais mokslo metais dėstė fiziką ir istoriją. Matematiką vietoje dr. Holcbergo dėstė p. Šalomas Šochetas, Kauno universiteto matematikos ir fizikos fakulteto absolventas. Jis savo pareigas vykdė labai nuoširdžiai. Jo nuopelnui turiu pasakyti, kad visos pirmos laidos mokinės sėkmingai išlaikė sudėtingus matematikos ir fizikos egzaminus. Aukšti pirmos laidos rezultatai sustiprino gimnazijos reputaciją. Net ir buvę skeptikai ir pašaipūnai nutilo, o atsirado ir tokių, kurie tapo gimnazijos draugais.

Sėkmingai įsitvirtinus Telšių gimnazijai, Kaune taip pat atidaryta mergaičių gimnazija *Javnė*, o vėliau Panevėžio rabinas Juozapas Kahanemanas įsteigė tokią gimnaziją ir savo mieste. Tačiau Telšiai, be abejonės, lieka pirmi.

Telšiuose veikė ir dvejų metų mokytojų ruošimo kursai. Ilgainiui ir mokytojų seminarija *Javnė*, savo veiklą pradėjusi Kaune, persikėlė į Telšius. Kaune jai ne itin

sekėsi, bet Telšiuose ji suklestėjo, nes ja rūpinosi dr. Holcbergas, atkreipęs į šią instituciją ješivos vadovų dėmesį ir užtikrinęs jų globą.

1929 m., kai gimnazija jau išleido tris laidas ir ruošė ketvirtą, dr. Holcbergas įkūrė naują edukacinę instituciją – metinius pedagoginius kursus mokytojoms. Jie buvo skirti mūsų gimnazijos absolventėms, tačiau ir pasaulietinės gimnazijos *Tarbut* auklėtinės taip pat galėjo studijuoti, bet tikrai pateikus savo vietovės religinio autoriteto, galinčio patvirtinti kandidačių dorovingumą, rekomendaciją. O už jų pasaulėžiūros formavimą ir už tai, kad išėjusios kursas jos taptų tinkamos religinių mokyklų mokytojos, atsakomybę prisiėmė kursų direktorius.

Taigi Telšiai padėjo *Javnė* sistemos, vėliau užkariavusios visą Lietuvą, pamatus. Visa tai įvyko miesto rabinų ir ješivos atstovų toliaregiškumo dėka: jie įvertino laikmečio poreikius ir rado tinkamą atsaką. Negalima nepažymėti ir didžiulio tikro švietėjo ir šviesuolio dr. Holcbergo nuopelno: jis skyrė visą savo plačią erudiciją ir visus savo pedagoginius gebėjimus modernaus religinio švietimo idėjai. Visa tai pavertė Telšius iš paprasto geografinio taško, dar vieno Lietuvos apskrities centro, į Lietuvos žydų dvasinį avangardą, savo spindulius siuntusį toli už šalies ribų.

Gimnazistės iš miestelio atsiminimai

Rivka Nave
(merg. Kac)
iš Gargždų

Telšiai, mano dvasinė tėvyne! Atvykau pas tave, į Toros šventovę, iš gimtojo Gargždų miestelio, kai buvau trylikos. Jaučiausi išsigandusi ir pasimetusi tarp svetimų žmonių mieste, kuris man atrodė didelis ir perpildytas, ne toks, kaip maži ir jaukūs, beveik kaimiški Gargždai. Naktinės kelionės traukiniu iš Klaipėdos, per Šaulius ir atgal, naktį ryškiai apšviestos ir žmonių pilnos stotys – visa tai mane trikdė. Dar daug metų lyg jutau tą traukinio ir garvežio dūmų kvapą, kuris visada primindavo kelią namo. Tais laikais dar nebuvo nutiestas ruožas Telšiai–Kretinga, kuris sutrumpino kelionę net keliomis valandomis.

Atvykau į Telšius baigiantis vasaros atostogoms, kitą dieną turėjo prasidėti pamokos gimnazijoje. Negalėjau nė įsivaizduoti, kokia bus ta diena ir visos kitos po jos. Lauke buvo apsiniaukę, ir sutemoje pati panirau į tamsų debesį galvodama, kad jau para kaip esu ne namie. Baisiai ilgėjausi namų, ir nepažįstamos mergaitės, kurios turėjo tapti mano klasiokėmis, manęs pagailėjo ir pasikvietė su savimi į parką. Atsisėdusi ant suoliuko leidau sau išsiverkti. Vėjas šurmuliavo medžių viršūnėse, o man viskas kėlė keistą šiurpą. Ant to parko suolų dar ne kartą „sėdėjau verkdama“¹⁸, prisimindama mamą ir tokius tolimus namus...

18 Aliuzija į Ps 137,1 – red. past.

Apsigyvenau pas Varejesų šeimą, antrame Leibo Šoro namo aukšte. Į butą reikėjo keltis iš tamsaus lauko įėjimo mediniais laiptais, tamsoje bijojau kilti ir nusiileisti. Langai išėjo į gatvėje esantį akmens tiltą ir krautuves priešais jį. Retkarčiais drįsdavau žvilgtelti pro langą, kuris buvo šeimos miegamajame, o pati miegojau ant rudos odinės sofas valgomajame. Be manęs ten dar miegojo Šeindelė¹⁹ Klip iš Kupiškio. Jai nakčiai pastatydavo kilnojamą lovą, kurią vadino „rėmu“ – brezentu aptrauktą medinį karkasą, kurį pastatydavo ant dviejų kėdžių. Iš ryto ją patraukdavo į kampą kažkur už durų. Kartą atėjo mūsų aplankyti auklėtojas Cvi-Judas Sapožnikovas (nuostabus, nekaltai nužudytas per Holokaustą žmogus), nes to meto auklėtojai domėjosi iš toli atvažiavusių auklėtinių gyvenimo sąlygomis. Jis pajuokaudamas paklausė, kuri iš mūsų miegą „įrėmintą“, bet greitai save nutraukė, kad neįžeistų. Daugelio miestelių gyventojai, ne tik ješivos studentai ar gimnazistės Telšiuose, miegojo ant tokių „rėmų“ niekada neturėję nei tikros lovos, nei privačios erdvės, tačiau tai niekam iš jų nesukliudė studijuoti Torą, įsigilinti į mokslus, daug pasiekti. Netrukde ir nepasiturintiems studentams atitekusi „dienų valgymo“ dalia, o dažnai ir paprastas alkis arba pasitenkinimas duonos kąsniu, užgeriamu vandeniu. Tarp namų šeiminių egzistavo nerašytas susitarimas, ką kurią dieną gaminti, taip kad studentas, valgęs pas tam tikrą šeimninę pupas pirmadienį, negautų vėl tų pačių pupų antradienį kitos šeimninės namuose. „Dienų valgymas“ tapo ne vieno juokelio tema, tačiau atrodo, kad po pasaulį išsibarstę Telšių ješivos absolventai, tiek užsiėmę verslais, tiek likę Toros studijų sferoje, širdingai ir šiltai prisimena savo buvimą Telšiuose, tarp ješivos sienų vėlai vakare skambančias studijų melodijas, kai vyresni ir visai jauni kartu gilinosi į Talmudo problemas. Jie buvo tokie dvasiškai turtingi, kad tai užgožė materialųjį vargą ir suteikė jų pasauliui harmonijos.

Daugelis tiek Telšių ješivos studentų, tiek mokytojų seminarijos ir gimnazijos *Javnė* auklėtinių atvažiavo iš įvairių miestelių pristatydami savotišką šalies geografijos pamoką. Iš artimesnių miestelių buvo atvažiuojama vežimu (vasarą) ar rogėmis (žiemą). Miestelių, esančių šalia geležinkelio, jaunimas atvažiuodavo naktiniais traukiniais, bendraudami su žemiečiais pakeleiviais.

Atostogų namo važiavome keturis kartus per metus. Chanukos kelionė ilgą ir snieguotą naktį nė kiek nepriminė laiko, kai grįždavome vasaros atostogų, po trumpos nakties grožėdamiesi žaliais miškais ir pievomis. Mūsų dainos užtvindydavo vagoną, o dainavome apie trauką „gražiai nesibaigiančio pavasario šaliai prie jūros, kupinai vynuogynų ir figmedžių, kurių kadaise apgyveno mūsų tauta ir vieną dieną vėl joje gyvens“.

Buvome pakėrėti Telšių kraštovaizdžio. Už klasės lango ežere plaukiančios valtys vis atitraukdavo dėmesį nuo pamokos, į kurią iš svajonių mus sugrąžindavo griežtas mokytojo balsas, reikalavęs klausytis jo paaiškinimų.

Telšių gimnazijos
Javnė moksleivės ir
mokytojai, 1930 m.

Žiemą, kai ežeras užšaldavo ir pavirsdavo ledo ir sniego lauku, rogių skambaliukai lyg kviesdavo pabėgti iš pamokų į šią baltą platumą, o ilgi vasaros saulėlydžiai traukė į žalius priemiesčius. O kai pavakary, tarp dieninių ir vakarinių pamaldų, ješivos studentai išeidavo pasivaikščioti po centrinę gatvę, tai buvo ženklas atsitraukti nuo knygų ir išeiti pakvėpuoti grynu oru.

Mokslo metai prasidėjo vasaros pabaigoje. Gaivūs rytai buvo kupini paslaptin-gumo, o iš sinagogų sklindant elulo mėnesiui būdingiems šofaro garsams galima buvo pajusti iškilmingiausių ir atsakingiausių metų dienų²⁰ artėjimą.

Paskutiniais mano mokslo metais Telšiuose, kai mokiausi aštuntoje gimna-zijos klasėje, apsigyvenau Aronsonų šeimos namuose. Jų butas buvo antrame aukšte, virš Kahano užėigos Turgaus aikštės centre. Reikėjo keltis girgždančiais mediniais laiptais, ir vakarais, kai tamsiame koridoriuje prie jų sukiojosi girti valstiečiai, buvo baugu išeiti iš namų ar grįžti.

Patys Aronsonų namai buvo tikras šiltas šeimyninis lizdas. Tėvai, Holokausto metu nužudyti Roiza ir Icikas bei dvi dukros, Rivka ir Jocheved, gyveno taikiai ir meiliai. Tėvai po namus vaikščiodavo ant pirštų galiukų, čia viešpatavo tylą, šyp-senos ir rūpinimasis vienu kitais.

Anksčiau jie turėjo rašymo mašinėlių parduotuvę, bet dėl man nežinomų priežasčių ją pardavė ir, matyt, gyveno labai skurdžiai. Buvau per jauna, kad su-prasčiau, ką reiškia vargas ir nepritekliai, juk man mama punktualiai kas mėnesį siuntė pinigų pragyvenimui. Tačiau kai gaudavau paštu siuntinių su skanėstais, dalijausi su visa jų šeima.

20 Naujųjų metų ir Jom Kipuro – red. past.

Ješivos studentas
Jokūbas-Bencijonas
Kacas
(Rivkos Nave-Kac
brolis)

Nepaisant to vargo šeima buvo turtinga meile ir begalinio jos narių atsidavimo vieni kitiems.

Mažame, į kiemą išeinančiame kambaryje apsigyveno mano dvylikametis brolis Jokūbas-Bencijonas, Jankelė – ješivos parengiamojo skyriaus mokinys. Jo kambariokas buvo gražus ir visada besišypsantis berniukas iš Žagarės – Berelė²¹ Levitacas. Kai jis paliko butą, brolio kambarioku tapo vyresnis, rimtas jaunuolis, pradedantysis talmudistas Simcha-Ziselis Desleris. (Jis vėliau sugebėjo atvykti į Palestiną, bet mirė jaunas, tebūnie palaimintas jo atminimas. O mano mama ir brolis buvo nužudyti per Holokaustą).

Aš su Rivka gyvenau kambaryje, kurio durys buvo į gatvę priešais turgų. Kartu atidžiai ruošėme pamokas arba iki išnaktų mokėmės egzaminams (buvome kla-siokės). Ne kartą jos tėvai, pabudę naktį, matė pro mūsų duris sklindančią šviesą, ir mama sakydavo: „Žiūrėk, Icikai²², vaikai vis dar nemiega, kaip jie ryte kelsis?“

Jocheved buvo linksma išdykėlė, turėjo aštrų liežuvėlį, namai buvo pilni jos juokelių.

Mylėjome ypatingą Telšių atmosferą, jų žmones. Su šiuo miestu yra susiję ge-riaisi mūsų jaunystės prisiminimai. Tarp tų nedaugelio telšiškių, kuriems pavyko atvažiuoti į Palestiną ar į JAV, egzistuoja gilus dvasinis ryšys, o mūsų pokalbiuose vėl ir vėl atgyja Telšiai. Kas gali pamiršti Sidabro namo antrą aukštą, kuriame buvo įsikūrusi gimnazija, arba patarnautoją Mozę, kurį pravardžiavome Moište dėl jo mikčiojimo. Kiekvieną sekmadienį²³ jis atsistodavo prie sunkių pilkų du-rų priešais laiptus ir tikrindavo „leidimus“ – baltą popieriaus lapą su gimnazi-jos spaudu, kurį prieš šabą išduodavo tik sumokėjusioms už mokslus. Mergaitės bandė jį pergudrauti, perduoti „leidimus“ vienos kitoms arba išsaugoti praeitos savaitės leidimą ir jį panaudoti iš naujo. O šis vargšas geraširdis su tuo taikstėsi ir pasiduodavo, nes praleisti mokyklinę dieną buvo laikoma didele bėda: juk arti egzaminai, juk laukia pasidabruotas atestatas – visų vilčių viršūnė.

Kai žydiškiems Telšiams buvo pas-
skelbtas mirties nuosprendis, žuvo ir
mano brolis bei sesuo Chava, jos vyras
rabis Baruchas Šeras ir jų maža dukrytė.

Jaunesnis mano broli Jokūbai-Benci-
jonai, išviliojau tave iš motinos namų,
tapai ješivos mechinos mokiniu. Kaip
dėl tavęs išgyvenau! Vieną žiemą su
kitais jaunuoliais važinėdamas rogutė-
mis nuo kalnelio susilaužei koją, ir tavo

21 Malonybinė vardo Beras forma – red. past.

22 Malonybinė vardo Izaokas forma jidiš k. –
red. past.

23 Žydų mokyklose, kaip ir visame
bendruomenės gyvenime, savaitė prasidėdavo nuo
sekmadienio – red. past.

Izraelio premijos įteikimo dr. Holcbergui-Ecijonui ceremonija.
Jeruzalė, 1979 m.

draugai tave atvežė tomis rogutėmis pas daktarą Mikulskį, kuris tą koją sugipsavo. Draugai kartu tempė rogutes už virvės, su kiekvienu žingsniu girgždėjo sniegas, o aš, penkiolikmetė, ėjau šalia tavęs, visa sustingusi iš išgąščio ir nuo sunkios atsakomybės, ir verkte verkiau. Ar galėjau tada įsivaizduoti, kad vos už poros metų tavęs laukia kur kas baisnis likimas. Visus jus praradau, mano brangieji. Tik jūsų laiškus saugau kaip lobį ir dažnai paslapčia vis perskaitau, vis prisimenu...

Eda Goldraich
(merg. Blechman)

Mano svajos

Medis po mano langais,
didelis, išsikerojęs.
Duoda šešėlių rytais,
šakomis man suplasnoja.

Ir svajonės gražios,
liūdnos, bet ir saldžios,
apsupa mane.

Iš kur ateis man pagalba?
Iš kur ateis man pagalba?²⁴

Šauksmas iš sutemų –
kas tai? iš kur jis atėjo?
Tai mano tėvo namų
balsas skverbiasi sielon.
Tiesiai į širdį maną
beldžiasi, prašo – eime.

Ir ant svajonės sparnų
lekiu aš iki namų,
toj tolumoj,
toj tolumoj
perbėgsiu per gatveles –
gal mane kas nors nuves

į tėvo namus,
į tėvo namus?
Kreipiuosi aš į visus,
maldauju garsiai, verkiu,
bet nėra man atsakų.

Kai nėra, kas atsakys –
keliu į dangų akis.²⁵

Ir štai matau savus
apšviestus, mielus namus,
kur tėvui palinkus prie knygos
Talmudo melodija girdis.

Imu aš antrinti tėvui,
mudviejų balsai susilieja,
ir muzika skamba tyra
kur buvo tuščioji tyła,
ir muzika aidi erdvėj,
kur nieko neliko seniai.

Vakarėjant

Žiba žiburėliai
pabaigoj dienos.
Rieda ašarėlės
iš gelmės dvasios,
degančios dvasios.

Žiburėliai gęsta –
baigiasi diena.
Dieve, net per skausmą
laiminu Tave.

24 Aliuzija į Ps 121,1 – red. past.

25 Tas pats šaltinis – red. past.

Abraomas
Berkmanas
(Barkajus)

Haifa²⁶

Mano miestelis Telšiai

Mano Telšiai, miestas, kur gimiau, kur augau, kur mokiausi, su kuriuo teko išsiskirti. Čia gyveno mano tėvai ir protėviai, giliais ryšiais susiję su šiuo miestu.

Kiekvieną kartą, kai tave prisimenu, apima skaudi neviltis – kokia baisi buvo mano gimtojo miesto bendruomenės pabaiga, kaip amžiams buvo užkalti žydiškųjų Telšių vartai.

Iš atminties kyla prisiminimai apie vaikystę, prabėgusią Telšiuose prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Atsimenu didelį 1906 m. gaisrą. Vis dar girdžiu savo palaimintojo atminimo tėvo ir mamos atsidūsimus ir aimanas įsiliepsnojus visus miesto namus sunaikinusiai ugniai. Tas gaisras akimirksniu pavertė miesto žmones nuogais elgetomis, be jokio turto, be stogo ir pragyvenimo šaltinių. Gaisras įsiplieskė ankstyvą sekmadienio rytą nuo arklidėje paliktos nuorūkos. Užsidedę avižos ēdžiose, o nuo arklidės ugnis didžiuliu greičiu išsiplėtė po kaimyninius namus, kurie bemaž visi buvo mediniai. Per porą valandų sudegė ir pranyko pusė miesto. Po dviejų dienų, antradienį po pietų, prasidėjo antras gaisras. Jo priežastimi tapo anglių krūva, kurią kažkas po pirmo gaisro parsinešė į kiemą iš sudegusių namų. Šis gaisras sunaikino ir antrą miesto pusę. Išliko tik keli namai, beveik visi krikščionių. Praėjo nemažai metų, kol gyventojai atsigavo ir pastatė naujus namus, tai buvo galima padaryti tik tarpininkaujant įvairiems pagalbos komitetams ir renkant pinigines aukas. Kol pastatėme savo namus, gyvenome laikinai kaime pas vieną nedraugišką žydą, o po to netolimoje Luokėje.

Štai toks praeitų dienų nutikimas: kartą šabo išvakarėse, prieš pamaldas, iš vieno šalia sinagogos esančių namų (kol ir sinagoga, ir jie dar nesudegė) išbėgo panikuodami gyventojai. Tuo pat ir iš kitų gatvių susibėgo žmonės pamatyti didelį stebuklą: vežimą be arklių. Tai buvo pirmas automobilio pasirodymas Telšiuose.

Aiškliai matau tris Telšių sinagogas, stovėjusias aplink trikampę aikštę, kuri sudarė dvasinį miestelio centrą. Šios sinagogos vadintos *beit midrašas*, *kloizas* ir *shul*. Pastaroji, Didžioji sinagoga, buvo medinė, įėjus reikėjo nusileisti žemyn, kad patektum į meldimosi salę (pagal psalmės eilutę „Iš gelmių šaukiuosi Tave, Viešpatie!“²⁷), tačiau labai aukštomis kupolo formos lubomis. Aron kodešas buvo unikalus meno kūrinys, vaizduojantis cherubinus, įvairius gyvūnus, žinoma, Dekalogo lenteles ir t. t. Jis buvo toks aukštas, kad siekė lubas, taip pat išpieštas įvairiais nuostabiais vaizdais. Šioje sinagogoje, lyg mažoje Jeruzalės Šventykloje, tvyrojo dievobaimingumo atmosfera. Čia pamaldos vyko tik šiltuoju metų laiku, nes joje nebuvo pečių – dėl didelės erdvės ją būtų sunku prikūrenti.

²⁶ Miestas Izraelyje – red. past.

²⁷ Ps 130,1. Ši eilutė padiktavo daugelio Lietuvos ir Europos sinagogų statymo modelį – red. past.

Lengvai atgaminu savo susijaudinimą, kai su palaimintojo atminimo tėvu čia ateidavau į Jom Kipuro pamaldas, klausiausi pamaldų vedėjo giedojimo, išsiveržiančio iš pačios jo širdies per maldas „Išgirsk mūsų balsą“ ar „Štai vargšas esu“, o ypač vakare per „Užrakinimo maldą“²⁸, kurioje skambėjo žodžiai „Dar neužrakinink prieš mus vartų“. Iš mano atminties niekada nedings tas šventas drebulys ir dvasios pakilimas, kurie tomis akimirkomis apimdavo bendruomenę.

Sinagogų aikštėje pastatydavo vestuvių baldakimus – chupas. Jaunieji su palyda praeidavo centrine gatve lydimi muzikantų – klezmerių, po jų ėjo visi svečiai ir stebėtojai. Kiekvienos vestuvės buvo įvykis visam miesteliui. Beje, tai buvo nepamirštama proga pasiklausyti muzikos, kol nebuvo radijo.

Miesto traukos centru buvo ješiva, visos Lietuvos žydų dvasinė tvirtovė, brangiausias miesto papuošalas. Būtent ješiva išgarsino Telšius visame pasaulyje. Čia susitelkdavo žydų jaunuoliai iš arti ir iš toli, ne tik iš Lietuvos vietovių, bet ir iš Lenkijos, Rusijos, Ukrainos ir daugelio kitų kraštų. Vis dar girdžiu nuo ryto iki vėlyvų nakties valandų iš ješivos skambėjusį garsą, kai studijavo šimtai studentų,

Centrinė
Telšių gatvė

²⁸ Malda, baigianti Jom Kipuro liturgiją: tikima, kad po jos „užrakinami“ dangaus vartai ir vyksta kiekvieno žmogaus visų metų poelgių teismas – red. past.

kiekvienas pagal savo melodiją, kurios buvo labai gerai girdėti mūsų netoli stovėjusiame name. O kur dar šventės ješivoje! Kas nematė, kaip jie švenčia Purimą ar Sukotą, nematė tikrų linksmybių.

Su pagarbos jauduliu prisimenu tuometinį miesto rabiną, ješivos įsteigėją ir vadovą, palaimintojo atminimo gaoną Eliezerį Gordoną, kurį visi aukštai vertino ir didžiai gerbė. 1910-ais, būdamas septyniasdešimties, jis nuvyko į Londoną rinkti lėšų nuo gaisro smarkiai nukentėjusiai ješivai. Jis nežiūrėjo savo sveikatos būklės ir nepaistė gydytojų draudimų keliauti, rizikavo savo gyvybe ješivos labui. Londone jis palūžo ir mirė. Žinia apie jo staigią mirtį įaudrino visus miesto žydus ir nugramzdino į gilų gedulą. Po mirties buvo išleistos jo knygos „Rabio Eliezerio atsakymai“ ir „Rabio Eliezerio kalbos“.

Su pagarba ir susižavėjimu prisimenu ir kilnų bei mielą ješivos vadovo, palaimintojo atminimo gaono Chaimo Rabinovičiaus atvaizdą. Malonu buvo stebėti, kaip entuziastingai ir jausmingai jis skaitė savo svarbių išvalgų kupinas Talmudo paskaitas ješivoje. Jį mylėjo ir vertino visi studentai ir kiti jį pažinoję žmonės. Vienas jo gabiausių studentų buvo mano per Holokaustą nužudytas brolis rabis Jokūbas-Mozė Avilovas. Jis konspektavo rabio Rabinovičiaus paskaitas, kurias jis skaitė be jokių užrašų, ir po to pats dėstytojas naudojosi tais konspektais. Vėliau Jokūbas-Mozė tapo puikiu Vilniaus rabino Chaimo-Ozero Grodzenskio mokinium, iš jo gavo ir rabino sertifikatą, kurį iš jo nusipelnė gauti tik reti išskirtiniai talmudistai. Dar ješivoje paauglystės metais Jokūbas-Mozė buvo laikomas vunderkindu, tačiau buvo kuklus ir savo sėkme nesididžiavo. Jis tapo Žarėnų rabinu ir žuvo kartu su Telšių ir apylinkės gyventojais. Teatkeršija Dievas už jų nekaltą kraują.

Po rabio Eliezerio Gordono mirties jo žentas, palaimintojo atminimo Juozapas-Leibas Blochas, buvo paskirtas miesto rabinu ir ješivos vadovu. Tuo laikotarpiu ješivoje mokėsi palaimintojo atminimo rabis Kahanemanas, vėliau tapęs Panevėžio ješivos vadovu, o po karo įsteigęs ješivą Bne Brake. Ješivoje jį vadino „vunderkindu iš Kulių“, pagal jo kilmės miestelį.

Atsimenu ir sutemų valandas beit midraše ne šventės dienomis, tarp dienos ir vakaro pamaldų. Prieš akis stovi nuostabus vaizdas: prie ilgų stalų visuose kampuose sėdi žydai ir vienumoje ar draugijoje mėgaujasi Dievo esatimi, save reprezentuojančia šventų knygų studijose. Vieni analizuoja Talmudo lapą, kiti klausosi paaiškinimų dėl Mišnos arba knygų „Jokūbo šaltinis“ ar „Žmogaus gyvenimas“, arba sukalba psalmes. Kas tai per žmonės? Batsiuvys, siuvėjas, vežikas, smulkus prekybininkas, kurie vos prieš valandą sunkiu darbu savo šeimoms parūpino duonos kąsnį. Bet šiuo metu jie visi užmiršę sunkumus ir nuovargį, užsiima tuo, kas jiems teikia didžiausią gyvenimo malonumą. Kartais čia užsukdavo į miestą pakviestas keliaujantis pamokslininkas ir sakydavo pamokslą. Tarp šių žmonių visada galėtum pamatyti ir mano palaimintojo atminimo tėvą, kuris, kaip reikalauja tradicija, reguliariai studijavo Talmudą – vieną lapą per dieną. Dažniausiai mokėsi kartu su artimiausiu bičiuliu rabiu Tuvija Baal-Šemu. Dar tėvas draugavo su manufaktūros krautuvės savininku rabiu Jokūbu Šojumi.

Niekada nepamiršiu, kaip vieną audringą dieną maldavau savo astma sirgusio tėvo, kad dėl oro neitų į beit midrašą, bet jis nesutiko sakydamas: „Juk tai man malonumas!“

Tarp nuolatinųjų beit midrašo lankytojų atmenu vargšą vežiką, kuris užsidirbdavo atveždamas iš užmiesčio smėlį savo labai prastame vežime, į kurį buvo pakinkytas ne ką geresnis senas arklys, vos pajėgęs tą vežimą traukti. O ir pats savininkas nekaip atrodė: jo veidas išdavė vargą ir nuolatinį alkį, drabužiai sulopyti. Bet net ir jis ateidavo į beit midrašą atgaivinti sielos paklausydamas ištraukų iš šventų tekstų.

1914 m., įsiliepsnojus Pirmajam pasauliniam karui, Kauno gubernijos žydai, kaip žinia, buvo ištremti Rusijos vadovybės, juos įtarus šnipinėjimu, įsakymu (o Telšiai ir šalimi miesteliai pateko į vokiečių okupacijos zoną). Atsidūriau Rusijoje ir aš, nors kaip tik tada gyvenau ne Telšiuose. Praradau ryšį su šeima ištisiems penkeriems metams, ir kokį skausmą dėl to patyrė mano tėvai ir giminės! Galiu įsivaizduoti, kaip mano mama apverkė savo sūnaus likimą...

Po karo, 1918-ais, grįžau į gimtinę. Deja, namie galėjau leisti tik atostogų ir švenčių dienas, nes dirbau mokytoju kituose miestuose, tačiau spėjau pamatyti atnaujintus Telšius, pasidžiaugti modernios religinės žydų kultūros institucijomis: hebrajų gimnazija, mokytojų seminarija.

Tuo metu Telšiuose veikė ir žydų politinės partijos: *Agudat Israel*, *Tseire Agudat Israel*, *Hamizrachi*, *Tseire Tsion* ir *Bundas*.

Iš labdaros ir socialinės paramos įstaigų galiu paminėti *Bikur cholim*, *Linat tsedek*, *Gmilut chesed* ir kt.

Visa tai suniekinta, sunaikinta...

Mano širdis veržiasi pas tave, mano Telšių mieste!

Šabo vakarai mūsų namuose

Šošana
Holcberg
(merg. Jafė)

Mūsų palaimintojo atminimo tėvas rabis Baruchas Jafė priklausė trylikos ar keturiolikos kartų rabinų dinastijai. Mokėsi Valažino, Minsko ir Telšių ješivose. Dėl šeimyninių priežasčių jam teko palikti mokslus ir pereiti prie praktinio užsiėmimo – prekybos. Tačiau ir palikęs reguliarių studijų pasaulį nenutraukė ryšio su talmudiniu mokytumu, mokslai netapo tik atsitiktiniu epizodu jo gyvenime. Jis toliau kartojo tai, ką išmoko, – žinoma, ne kaip studentai prie stovo su atversutu Talmudu, o kitais būdais, juk turėjo galingą protą, meilės Torai kupiną širdį, dievobaimingą sielą ir didelį norą perduoti mokslo idealą savo dukterims ir jaunesniam sūnui. Ir dar vieną aistrą turėjo tėvas: meilę hebrajų kalbai.

Visas savo įžvalgas dėl Toros išreikšdavo švaria ir tobula hebrajų kalba. O kada gi turėjo laiko toms įžvalgoms? Jis tiesiog pažodžiui vykdė prievolę „šiuos

žodžius... įdiek ... savo vaikams...“²⁹, ir buvo įsitikinęs, kad tai liečia ir mergaites. Ir tai, kas pasakyta: „Kartok juos, kai esi namie ir kai keliauji“³⁰, jis taip pat suprato tiesiogiai. Ne kartą, parėjęs namo iš parduotuvės pietums, jis su mumis dalijosi interpretacijomis, kurias apgalvojo pakeliui, per trumpą ėjimą iki namų!

Mūsų tėvas negavo formalaus bendro išsilavinimo. Jis savarankiškai pramoko rusų ir vokiečių kalbų, ir net leido rusiškai šeimos laikraštį, kuriame su lengva humoristine gaida aprašydavo įvykius iš savo vaikystės Gargžduose. Jis niekad nestudijavo pedagogikos, bet turėjo įgimtą auklėtojo talentą, ir neperdėdama galiu teigti, kad buvo pedagogas iš pašaukimo. To talento išraiškas matėme kiekvieną dieną, bet gražiausiai jis atsiskleisdavo šabo vakarais ir per šventes: tėvas sukurdavo namuose ypatingą atmosferą. Apie jo grįžimą iš pamaldų sužinodavome dar jam nespėjus palinkėti visiems namiškiams taikaus šabo: girdėjome dainos „Sveiki atvykę, Dievo palydos angelai“ garsus – dainos, kuri šabo vakarą lydi kiekvieną žydą iš sinagogos namo. Visi prisijungdavo prie šventinio giedojimo: ir mes, dukros, ir mūsų bute apsistojusios mergaitės iš aplinkinių miestelių, atvykusios mokytis gimnazijoje *Javné*, taip kad susidarydavo visa kapela, kuri buvo girdėti net lauke, ir neretai žmonės sustodavo paklausti iš rabio Barucho Jafės namų sklindančių dainų...

Po rankų apsplovimo³¹ ateidavo *kidušo*³² laikas. Čia turiu paminėti, kad mūsų namuose vynas ant stalo atsirasdavo tik švenčių išvakarėse, o šabo vakarais tėvas sakė palaiminimą prie dviejų duonos kepalų, iškeptų mūsų palaimintojo atminimo mamos Šeinos-Ester, Jokūbo Halevio Duchano dukters.

Palaiminimo žodžiai tėvo lūpose skambėjo ypatingai jaudinančiai. Tardamas „Atėjo vakaras ir išaušo rytas, šeštoji diena“³³, jis išreiškėdavo visišką tikėjimą Kūrėju ir jo per šešias dienas atlikto pasaulio kūrimo darbo pripažinimą. Švenčių kidušai buvo dar malonesni ir iškilmingesni nei šabo, o pats šilčiausias ir nuostabiausias – šabo išlydėtuvių, sutampančių su vienos iš švenčių išvakarėmis, kidušas. Kaip jausmingai skambėjo kiekvienas žodis: „Tu atskiri šabo šventumą nuo šventės šventumo, o šabą atskiri nuo šešių pasaulio kūrimo dienų, savo žydų tautą atskiri nuo kitų ir apgaubi savo šventumu. Palaimintas esi, Viešpatie, atskiriantis įvairius šventumus, [kad kiekvienas būtų sureikšmintas]!“

Iki šios dienos manyje aidi įspūdinga šių žodžių intonacija. Stengiausi tai perduoti sūnui kaip šeimos paveldą, bet kažkodėl man nepasisekė, dėl ko labai gailiuosi...

Dabar nuo kidušo pereikime prie įprasto šabo vakaro tęsinio: šabo vakarienės, mamos kulinarinio kūrybingumo rezultato.

29 Įst 6,6–7 – red. past.

30 Ten pat – red. past.

31 Ritualinis (ne tik higieninis) reikalavimas prieš valgymą – red. past.

32 Šventinis Dievo palaiminimas, dažniausiai su vyno taure – red. past.

33 Į šabo kidušo tekstą įkomponuoti Šventraščio fragmentai – red. past.

Ketvirtoji gimnazijos *Javné* klasė su direktoriumi dr. Holcbergu ir mokytoja Sapožnikov. Telšiai, 1922 m.

O tarp patiekalų – žinoma, šabo giesmės, kurias užvesdavome mes, mergaitės. Tačiau vien giesmių tėvui buvo negana. Jis prie stalo kalbėjo apie Torą, dalijosi idėjomis, kurios gimė jam per savaitę ir kurias išsakydavo gryna hebrajų kalba. Jis atidžiai stebėjo, kad šabo vakarą bendrautume tik hebrajiškai³⁴. Pui-kiai žinojo, kad mama nesupras iš to nė žodžio, ir vis dėlto nepasidavė. Jis svars-tė, kad iš pradžių ji nesupras, bet kuo toliau pripras girdėti kalbą, tuo greičiau pradės jausti prasmę. Juk galų gale, jo kalbos būdavo skirtos dukroms ir nuomi-ninkėms, būtent jas turėjo praturtinti dvasiškai, joms pasitarnauti ateityje – ir čia tėvas buvo visiškai teisus. Jo Toros išaiškinimai ir moralės pamokos suvai-dino pamatinį vaidmenį formuojantis mūsų asmenybėms ir pasaulėžiūrai, tas vaidmuo jaučiamas iki šios dienos.

Negalėsiu čia surašyti visų tėvo kalbų prie šabų ir švenčių stalo. Pateiksiu tik kelis ryškesnius pavyzdžius. Interpretuodamas tvano istorijos eilutę „Dievo aky-se žemė buvo sugedusi ir pilna smurto“³⁵, jis teigė, kad „gedimas“ prasidėjo, kai žmonės pamiršo savo pareigas Dievui: „kam gi rūpi, ar aš, pavyzdžiui, laikausi šabo ar valgau košerinį maistą, ir kam trukdo, jei to nedarau? Svarbu, kad žmo-nėms būčiau geras!“ Tačiau nuo tokio „gerumo“ greitai „žemė prisipildo smurto“! Čia todėl, kad „gerumą žmonėms“ kiekvienas suprato pagal save ir tam tikrose situacijose gali ir smurtą laikyti gėriu. Dingsta visokios ribos. (Ar neįsitikinome tuo per savo istoriją?)

34 Skirtingai nuo šnekamosios jidiš kalbos, hebrajų buvo laikoma šventa ir atliepė šabo šventumą – red. past.

35 Pr 6,11 – red. past.

Sveikinimas su
žydų Naujaisiais
metais, siūstas
Telšių išeiviams
visame pasaulyje

O štai kaip jis aiškino Abraomo ir Avimelecho istoriją, kai Abraomas atsiprašė Gerato karaliaus Avimelecho dėl melagingo pasisakymo apie savo žmoną Sarą kaip apie seserį, nes bijojo, kad vietoje, kur nėra tikima Dievu, jis dėl Saros grožio bus nužudytas³⁶. „Tikrai, – kalbėjo tėvas, – jei nėra tikėjimo Dievu, nėra jokių stabdžių, jokios doro elgesio motyvacijos; tai leidžia kad ir žudyti, o priežastis gali būti bet kokia. Čia tai būtų „dėl žmonos“, kitą kartą atsirastų kitų pretekstų... Jų rasti nesunku, o žudynėms nebus jokių kliūčių.“

Abiejuose pavyzdžiuose nesunku įžvelgti tą pačią mąstymo liniją: jei žmonių moralė nėra grindžiama dieviškąja, dievobaimingumu, žmogui nėra ir negali būti pagrindo likti moralia būtybe.

O štai kaip tėvas traktavo Išėjimo knygos 19 skyriaus 17 eilutę („Mozė išvedė žmones iš stovyklos Dievo pasitikti. Jie užėmė savo vietą kalno papėdėje“). Jis mums priminė seną išminčių padavimą, kad Dievas pakėlė kalno viršūnę virš susibūrusių žydų galvų ir tarė: „Jei priimsite mano Torą, padėsiu šią viršūnę į vietą, o jei ne, ten bus jums galas“. Tėvas atkreipė mūsų dėmesį į žodelį „ten“. Juk visas išminčių žodžiais nupieštas paveikslas, kaip kalno viršūnę gąsdinančiai kabo virš žmonių galvų, diktuočių žodį „čia“, „čia bus jums galas“, kodėl gi pasirinkta „ten“? Tėvas aiškino: jei dabar, „čia“, atsisakysite priimti Dievo prievolių našta ir pasitrauksite „ten“, t. y. į jokių pareigų neturintį visišką laisvės ir ištisų malonumų

pasaulį, būtent „ten“, tame „rojuje“, ateis jums galas, nes nustosite būti Dievo pasirinkta „kunigiška karalyste ir šventa tauta“³⁷. O būtent „čia“, tarp apribojimų, išbandymų ir kančių, išliksite kaip tauta, atliksite jums nulemtą misiją!

Tai tik tėvo mums per šabų ir švenčių vakarienes, o retkarčiais ir įprastomis dienomis, sakytų kalbų nuotrupos. Taip tėvas mūsų stalą paversdavo aukuru, prie kurio perduodama tautos tradicija.

Tebūnie palaimintas mūsų tėvo vardas ir atminimas, gyvas mūsų širdyse iki šios dienos, praėjus penkiasdešimt ketveriems metams po jo mirties. Be abejonės, jis dabar su tais, apie kurios parašyta: „Teisuoliai gyvena ir po mirties!“³⁸

Pirmosios miesto žydų aukos (1914–1918)

Zeevas Noikas
(Nojus)

Tai buvo Pirmojo pasaulinio karo įkarštyje. Vokiečiai okupavo Lietuvą. Buvau vaikas, ir šiurpus žuvusių Telšių žydų vaizdas įsmigo man į širdį ir nepalieka visą gyvenimą.

Jų buvo du: Šabtajus Noikas ir Leibas Lešemas (malūnininkas Leibas), dėl maisto stokos jie išėjo iš Telšių į Tryškius įsigyti miltų. Grįžtant juos sugavo kazokų gauja, prasiveržusi per fronto liniją, kuri ėjo ties Mažeikiais, Vieksniais ir Šiauliais, apie aštuonis kilometrus nuo Telšių. Pagal lietuvių liudijimus, kazokai apkaltino šiuos du šnipinėjimu vokiečių naudai ir nušovė. Mano motina nusiuntė žmogų jų ieškoti, ir po savaitės kūnai buvo rasti miške.

Kai 1915 m. liepos 24 d. kūnus atvežė į Telšius, visas miestas išėjo jų pasitikti. Tą juodą niūrią dieną juos įnešė į beit midrašą. Tuomet pirmą kartą kalbėjau *kadišq*³⁹ už savo palaimintojo atminimo tėvą, ir tai niekada neišsitrins iš atminties.

1918-ųjų žiemą miestą vėl sudrebino žinios apie žuvusius. Lietuvos teritorijoje vyko pilietinis karas. Baltagvardiečiai kovojo prieš iš Rusijos atkeliavusius bolševikus, prie kurių dar prisijungė tam tikri vietiniai elementai. Bolševikai užėmė Telšius trims savaitėms, tarp Telšių ir Plungės vyko kariniai veiksmai. Pagaliau bolševikai pasidavė ir besitraukdami pagrobė devynis žydus iš įvairių aplinkinių miestelių, iš kurių penki buvo telšiškiai, ir juos po vieną nušovė prie Nevarėnų. Paskutinis buvo nušautas Velvelis (Velvė) Šavelis. Jis gavo dvi kulkas į kairę ranką ir nukrito į sniegą, kur žudikai jį paliko mirti, o patys nuėjo ieškoti valstiečių, kad

37 Iš 19,6 – red. past.

38 Babilono Talmudo traktatas „Palaiminimai“, l. 18 – red. past.

39 *Kadišas* – atminimo malda už mirusius; mirus vienam iš tėvų vyriausias sūnus turi pareigą ją kalbėti visus metus po mirties, vėliau – per mirties metines – red. past.

Žydų mokykla jidiš
dėstomąja kalba,
1920 m.

Tarp mokinių –
Jokūbas
Rabinovičius ir
Zeevas Noikas
(Nojus)

palaidotų kūnus. Per tą laiką Velvė atsigavo ir kraujuodamas iš paskutiniųjų jėgų bandė pabėgti. Jį priglaudė vienas lietuvis valstietis. Grįžę žudikai pastebėjo, kad trūksta vieno kūno, ir pagal kraujo pėdsakus atsekė Velvės kelią, bet kai atėjo pas valstietį, anas jau buvo sutvarstęs Velvės žaizdas ir jį nusiuntęs Telšių link. Žudikams jis nurodė priešingą pusę. Jie grįžo į žudynių vietą ir išniekino kūnus. Velveliui, kuris buvo mūsų kaimynas, pavyko pasiekti Telšius.

Atsisveikinimo
kalba laidojant
devynis Telšių
žydus, žuvusius po
Pirmojo pasaulinio
karo. Iš dešinės
stovi Rusteika

Mūsų namuose baltagvardiečiai įrengė štabą, prie kurio buvo ir gydytojas. Jis apdorojo Velvio žaizdas ir taip išgelbėjo jo gyvybę. Velvė dar ilgai negalėjo atsitokėti nuo šoko, jis man papasakojo apie savo ir tos žydų grupės likimą. Į Telšius specialiai atvyko Nevarėnų rabinas, kuris susakė Velveliui palaiminimą dėl „mirusiųjų prikėlimo“ – tebūnie palaimintas jo vardas.

O mūsų šeima... Mano motina Bliuma liko našle su trimis mažais vaikais, kuriems paaukojo visą savo gyvenimą. Mus palaike ir padėjo auginti seneliai ir dėdė Nisanas. Antrasis pasaulinis karas išardė mūsų šeimą. Mano palaimintojo atminimo mama žuvo per Holokaustą. Brolis Nisanas, statybų inžinierius, spėjo pabėgti į Rusiją. Mes su sese Michale pasukome į Palestiną ir padėjome atkurti šią žemę dirbdami kibuce.

Mano šeima

Estera
Gavurin
(merg. Ritov)

Mano atmintyje – tipiškos žydų šeimos paveikslas: tėvas ir motina, broliai ir seserys, visi mandagiai sėdi priešais miesto fotografą Chaimą Kaplanskį. O kas tame paveiksle ypatingo? Proga: dukra Estera išvyksta į Palestiną, todėl visi nueina nusifotografuoti, įamžinti šį šeimos istorijos įvykį. Išvažiuojanti Estera – tai aš, šalia – mano palaimintojo atminimo tėvai: mama Chana-Rachelė (merg. Faktor) ir tėtis Benjaminas-Izraelis Ritovas, sesuo Sara ir broliai Chaimas, Šraga ir Mendelė⁴⁰ (Sara išgyveno, visi broliai žuvo per Holokaustą).

Kai šeima lydėjo mane į traukinį, mama sušuko: „Neverkime, reikia džiaugtis, juk tai pirmas mūsų vaikas, važiuojantis į Izraelio žemę!“ O brolis Šraga pridūrė: „Rašyk kuo išsamiau apie gyvenimą Palestinoje, linkime, kad tau pasisektų. O vėliau ir mes atvažiuosime.“

Tačiau lemtis buvo kitokia. Lietuvos žydus ištiko tragedija, kurios neišvengė ir Telšių bendruomenė, svarbi ir garsi savo religinėmis švietimo įstaigomis, ypač Didžiąja ješiva, kurioje viso pasaulio jaunuoliai siekė išminties ir mokytumą.

Telšiuose mokėmės ir mes su broliais ir seserimi. Pradinę hebrajų mokyklą lankėme gimtajame Plungės miestelyje. Tėvams nebuvo lengva sumokėti už mus visus, tačiau niekas negalėjo sustabdyti jų ryžto duoti mums tinkamą religinį ir bendrąjį išsilavinimą.

Nors niekada nerasiu pakankamai žodžių, noriu padėkoti savo tėvams už tai, kad padėjo susiformuoti mano asmenybei. Mano pasiekimai ir pasaulėžiūra – tai, trumpai tariant, išsipildžiusios svajonės – persikėlimo į Izraelio žemę – rezultatas. Man pavyko tai padaryti iki Antrojo pasaulinio karo, prieš jo atneštą Sodomą ir Gomorą.

40 Malonybinė vardo Mendelis forma – red. past.

Kas tada, 1938-ųjų pabaigoje, galėjo numatyti baisų Lietuvos žydų likimą? Jau-
nimas labai veržėsi į Palestiną. Net ir paaugliai važiuodavo į parengiamąsias žė-
mės ūkio stovyklas, o universiteto studentai ir ješivos auklėtiniai išvykdavo savo
tikslais.

Atvykusi į Izraelio žemę per Tel Avivo uostą parašiau nemažai entuziastingų
laiškų apie šį mūsų gražųjį kraštą. Tiesa, jokio didelio komforto čia nebuvo. Ta-
čiau visi sunkiai ir sąžiningai dirbo ir tuo džiaugėsi, o po darbų susirinkdavo pa-
šokti ir padainuoti sionistinių dainų. Tuo laikotarpiu iš namų ateidavo ramūs,
geri laiškai. Vaikai mokėsi, tėvai dirbo ir uždirbo padoriam gyvenimui. Visa šei-
ma jau buvo persikėlusį į Telšius – jie tai padarė po didelio gaisro Plungėje, pa-
siglemžusio ir mūsų gražų namą, kurį pastatė dar mūsų garbingas palaimintojo
atminimo senelis rabis Jokūbas-Šraga Faktorius.

Telšiuose gyvenome ne žydų rajone, Kalno gatvėje. Tame pačiame kieme gyve-
no ir rabio Zeligo Kaco šeima, su kuria labai susidraugavome. Kalno gatvėje taip
pat gyveno dr. Holcbergo bei Šifų šeimos.

Aš ir sesė mokėmės gimnazijoje *Javnė*, kuriai vadovavo dr. Holcbergas. Ši įstai-
ga pasižymėjo aukštu akademinio ir kultūrinio lygiu. Direktorius niekada neap-
siribojo valstybine mokymo programa: iš savo paties išsilavinimo ir erudicijos jis
dėstė mums papildomų dalykų. Pavyzdžiui, studijavome psichologiją, pasaulio
literatūrą (Getės „Faustą“ ir kt.). Tuo metu iš Tel Avivo buvo atvykusi mokytoja
Batja Rabinovič. Telšiuose gyveno jos dėdė – rabinas Rabinovičius. Man ši mo-
kytoja tapo tikra dovana. Ji turėjo neapsakomo žmogiško žavesio. Daug pasakojo
apie gyvenimą Tel Avive bei žemdirbių gyvenvietėse ir įskiepijo mums meilę ir
trauką Izraelio žemei. Prieš grįždama ji man paliko savo adresą Tel Avive.

Mūsų šeima buvo sionistinės pakraipos. Tėvas gimė ir vedė Baltarusijoje, Dri-
sos⁴¹ miestelyje. Jis buvo vienintelis sūnus. Jo tėvas, rabinas dr. Menachemas-
Mendelis Ritovas, vadovavo bendruomenei ir jai atstovavo prieš valdžią. Močiutė
buvo energinga namų šeimininkė ir dar prekiaavo krautuvėje. Tėvas gavo tiek reli-
ginį, tiek bendrąjį išsilavinimą: iš geriausių vietos specialistų privačiai mokėsi To-
ros ir Talmudo, ir taip pat žydų ir pasaulio filosofijos. Šalia to, studijavo mediciną
ir homeopatiją. Kadangi gerai išmanė ir Maimonido medicinos teoriją, laisvalai-
kiu eksperimentavo ir gamino naujus homeopatinis preparatus, skirtus gydyti
įvairioms ligoms, nuo kurių nebuvo įprastų vaistų, kaip, pavyzdžiui, cukriniam
diabetui. Daug žmonių vartojo tėvo priemonės ir buvo jam už tai dėkingi. Pats jis
buvo labai kuklus. Gerbė visą Dievo kūriniją ir tikėjo, kad žmogaus prigimtis yra
gera. Pokalbiai su juo mums suteikdavo intelektualinę ir dvasinę palaimą – tiek
daug jis žinojo apie mūsų pasaulį.

Mano mama buvo veikli, nors tyli, romi moteris. Ji puikiai tvarkėsi namų ūky-
je, o kartais ir meistriškai darydavo pagal užsakymus įvairius rankdarbius, kad
pastiprintų šeimos biudžetą. Bet pagrindinis jos darbas buvo mūsų, vaikų, prie-
žiūra, ugdymas ir rūpinimasis mūsų mokslais.

41 Dab. Verchnedvinskas (Baltarusija) – red. past.

Mano mamai ir sesei Sarai pavyko atvykti į Palestiną 1947 m. Mama spėjo pamatyti mudviejų sukurtas šeimas ir vaikus. Ji dar atšventė savo trijų anūkų: Benjamino, Elicuro ir Avnerio Gavurinų bar micvas, bet gerai, kad nespėjo sužinoti, jog mūsų brangus sūnus Avneris žuvo Jom Kipuro kare⁴². Ji mirė sulaukusi garbaus amžiaus 1965 m. liepos 13 d.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse mano brolis Chaimas mokytojavo mažame miestelyje, mokiniai labai jį mylėjo. Mano auksarankis brolis Šraga dirbo elektros ir elektronikos srityje ir taip pat buvo mylimas visų kolegų. O mūsų gražuolis, visada besišypsiantis Mendelė dar buvo ješivos studentas. Juos, tokius jaunos, gerus ir kupinus vilčių, sunaikino žudikai.

Artėja tamuzo⁴³ mėnuo, kai prisimenu žuvusius šeimos narius ir kartu – visus žuvusius Telšių žydus, ir nors tai skaudu, guodžiuosi, kad pagaliau sugebėjome atiduoti jiems atminimo duoklę Telšių knygoje, į kurią ir aš įdėjau kuklų rašytinį indėlį.

Mano vaikystės Telšiuose prisiminimai

Cila Vinštein
(merg. Varejes)

Gimiau Telšiuose tradicinėje religingoje šeimoje. Buvome septyni vaikai: penki broliai ir dvi seserys. Iš mūsų vyresnioji buvo sesuo Malka, aš buvau šeštas vaikas, po manęs, kai tėvai jau buvo nebejauni, dar gimė brolis Mozė, šiandien gyvenantis Los Andžele. Visi kiti šeimos nariai – kai kurie jau buvo sukūrę šeimas ir pagimdę vaikų – žuvo per Holokaustą. Tik mano palaimintojo atminimo tėvas Elijas Varejesas mirė anksčiau būdamas tik 53-įjį, po nesėkmingai atliktos lūžio operacijos. Atsimenu, kad prieš jo mirtį pas mus svečiavosi iš JAV atvykę motinos sesuo Chana-Rachelė Zinger su vyru Lipa ir tėvo dukterėčia iš Pietų Afrikos Dora-Malka Sason su savo trimis vaikais. Tuo metu mano sesuo Malka susižadėjo su Zeideliu Levinu ir surengė gražų balių. Visi patarė tėvui operuotis, įkalbinėjo, kad tai lengva procedūra, nėra ko kentėti. Jis paklausė ir nuvažiavo į Klaipėdą operuotis. Tačiau operacija nepavyko, ir tėvas mirė. Aš buvau paauglė. Tėvo, pagrindinio šeimos maitintojo, netektis visai šeimai sudavė sunkų smūgį. Du mano broliai, Jošua-Hešelis ir Izaokas-Aizikas, perėmė tėvo prekybos verslą. Malka ištekėjo ir išėjo iš namų. Brolis Simonas dirbo siuvimo mašinėlių „Singer“ prekybos agentu, brolis Aronas atidarė dviračių taisyklą, kurioje dirbo tiek žydai, tiek lietuviai.

42 1973 m. Izraelio karas su jį užpuolusia arabų šalių koalicija – red. past.

43 Liepos – red. past.

Draugo išleistuvės iš Telšių į Palestiną. Antra iš dešinės stovi Sara Chaitin, ketvirta – Kopel Lėja, šeštas – Jokūbas [vardas]. Guli: Leibovičius ir Kopelis, per vidurį – Mozė Varejesas

Dėl sunkios materialinės padėties šeimoje buvau priversta palikti mokslus gimnazijoje *Javnė* ir išmokti siuvėjos amato. Tuo metu į Telšius atvyko judaizmą priėmęs krikščionis, kuris įsteigė baltinių parduotuvę. Aš ir Bliuma Taic (po vedybų – Berman, Izraelyje apsigyvenusi Haifoje) iš šio žmogaus mokėmės siuvimo amato. Po kurio laiko dviese atidarėme baltinių siuvyklą mūsų namuose, gražiame, į tylią gatvę žiūrinčiame kambaryje. Po dvejų metų išsiskyrėme: Bliuma tęsė darbą viena, o aš išvykau į Kauno ORT⁴⁴ mokytis siūti liemenėles ir prisegamus kojinių diržus. ORT-ui vadovavo Jokūbas Oleiskis, kuris po Antrojo pasaulinio karo atvažiavo į Izraelį ir čia taip pat rūpinosi ORT reikalais. (Buvome susitikę Tel Avive, aš jam padovanojau nuotrauką, kur jis nufotografuotas tarp savo auklėtinų). Baigusi kursų, grįžau ir atidariau liemenėlių ir diržų siuvyklą. Pas mane dirbo dar trys merginos. Taigi, visi šeimos vaikai padėjo ją išlaikyti.

Vieną gražią dieną nuvažiavau į kurortinį Tirkšlių miestelį aplankyti savo puseserių Chajos ir Mašos Jafšic (abi šiandien gyvena Izraelyje). Praleidau su jomis kelias dienas vasarnamyje, o grįžusi namo radau, kad mano darbo kambarys pakeistas į mažą kampinį kambarėlį, į kurį buvo sugrūsti visi baldai ir siuvimo mašina. Mano motina Pesia, jautri siela, visada besistengianti padėti artimam, kuriam reikėjo materialios arba dvasinės pagalbos, mano ankstesniame kambaryje įkurdino džiovininką Aroną-Kopelį, kurio namas labai nukentėjo nuo stiprių liūčių. Be paliovos juo rūpinosi ir tenkino visus jo poreikius. Kai paklausiau, kodėl ji taip pasielgė, mama atsakė, kad palaikyti artimą jai yra svarbiau už mano

44 ORT (sutr. nuo rusų Общество ремесленного труда) – žydų profesinio ruošimo organizacija, įsteigta Rusijos imperijoje ir aktyviai veikusi tarpukario Lietuvoje (egzistuoja iki šiol) – red. past.

komfortą. Apsiverkusi nubėgau pas tetą Rivką Jafšic ir pasiskundžiau, kad motinos siekis vykdyti meilės artimajam prievolę jau peržengė visas ribas... Aronas-Kopelis pagyveno pas mus keletą savaičių, kol jo sveikata pagerėjo. Štai kokia buvo mano mama – teilsisi ji Edeno sode.

Tuo tarpu mano jaunesnysis brolis Moze pasiekė šaukimo į kariuomenę amžių, tačiau nenorėjo eiti karinės tarnybos. Jam pavyko Kaune gauti reikalingą išvažiuoti į Palestiną sertifikatą ir 1933 m. jis išvyko. Džiugu buvo skaityti jo laiškus, kurių nekantriai laukiau. Pavydėjau jam, nes ir pati troškau išvažiuoti į Izraelio žemę.

1935 m. man pasitaikė proga kaip turistai apsilankyti Antroje Makabiadoje⁴⁵. Užsiregistravau kelionei ir kreipiausi į savo JAV gyvenusią tetą Chaną-Rachelę Zinger prašydama padėti man ją apmokėti: be bilieto kainos ir kitų išlaidų, reikėjo dar sumokėti 60 svarų užstatą (tais laikais tai buvo stambi suma), garantuojantį, kad po kelionės sugrįšiu į Lietuvą. Jei pažeisčiau pažadą, pinigai man nebūtų gražinti, o priedo dar lauktų bauda ir deportacija. Teta man padėjo, ir 1935-ais atvykau į Palestiną. Šeima nepritarė šiai kelionei, tad pažadėjau grįžti po trijų mėnesių. Laimei, nesilaikiau šio pažado ir todėl likau gyva.

Kelionės laukiau nesulaukiau, o tuo metu tęsiau darbą. Atsimenu, kad prieš pat man išvažiuojant atėjo vienas lietuvis ir atnešė audinio baltiniams pasiūti. Jis pamatė ant sienos prie įėjimo laikraščių laikiklį, puikiai pagamintą mano sesers Malkos, virš kurio buvo išsiuvinėtas užrašas vokiečių kalba: *Zeitung Halter*. Tas lietuvis (jis buvo gimnazijos mokytojas) pasakė: „Jūs, žydai, mėgstate svetimas

Telšių futbolo komanda „Makabi“, 1935 m.

45 Makabiada – pasaulio žydų sporto varžybos, rengiamos Izraelyje (iki 1948 m. – Palestinoje) – red. past.

kalbas, nejaugi neturite savo kalbos ir kultūros?“ Atsakiau, kad savo kalbą ir kultūrą turime nuo neatmenamų laikų, kad mūsų protėviai davė pasauliui Knygų knygą ir kad pati greitai išvažiuoju į savo šalį, kur kalbėsiu mūsų kalba. Jis garsiai nusijuokė ir pasakė: „Nesididžiuok taip ta savo šalimi, vieną dieną arabai jus nugalabys.“ Tai išgirdusi mano mama išėjo iš virtuvės ir jam pasakė: „Kaip drįstate šitaip kalbėti žydų namuose?“ Jis neatsakė ir pasitraukė. Atsisakiau jam siūti.

Tie laikai Palestinoje buvo sunkūs, žydai kovojo už išgyvenimą. Repatriantų adaptacijos sistemos, kuri egzistuoja šiandien, tada dar nebuvo. Vyravo bedarbystė. Tačiau nepasidaviau ir visus sunkumus priėmiau supratingai ir su meile.

Iš namų man rašė ragindami grįžti, perdavė pinigus per Reizelę Jafę (šiandien ji Šošana⁴⁶ Holcberg).

Mano brolis Mozė, kuris apsigyveno Tel Avive, kartą atvažiavo pas mane į Jeruzalę ir atvežė man skirtą laišką iš Amerikos. Jis paklausė, ar norėčiau vykti į JAV pas mūsų gimines, kurie man atsiuntė kvietimą⁴⁷ ir skatina atvažiuoti. Atsakiau, kad ne tam atvykau į Izraelio žemę, kad ją palikčiau dėl Amerikos, ir kad tikiuosi situacijos pagerėjimo čia, kad galėčiau ir aš rasti savo vietą. Pridūriau: „Jei nori, pats pasinaudok kvietimu ir važiuok vietoj manęs.“ Ir tikrai, kaip matote: radau savo vietą Izraelyje, sukūriau šeimą ir esu laiminga. O mano brolis vietoj manęs išvažiavo į JAV ir ten apsigyveno.

Malka Sirot
(merg. Klein)
Meksikas

Telšių, kurių nebėra, eskizai...

„Saulė švietė, medžiai žydėjo, o žudikai siautėjo...“
(Chaimas Nachmanas Bialikas. *Žudynių miestas*)

Prieš prakeiktų nacių kohortoms užpuolant mano gimtąją Lietuvą, tarp pasaulio žydų bendruomenių gyvavo ir mano miestas Telšiai. Kaip sakoma, saulė šviečia, o žudikas siautėja... Vokiečių nusikaltėliai talkininkaujant kai kuriems lietuviams praliejo šventą mano bendruomenės žmonių kraują. Angelai neapsaugojo ir dangus neprasivėrė, miestas ištuštėjo – nepalikti gyvi net kūdikiai. Žmonės patyrė neapsakomas kančias ir žiaurumus ir pagaliau dingo iš šio pasaulio.

Mano Telšiai, Toros prievolių vykdymo ir religinio švietimo paženklintas miestas. Žydiškasis miestas, kuriame dominavo dora ir buvo siekiama senovinių moralės normų, daugiau neegzistuoja. Vargas mano akims, mačiusioms jo žūtį.

46 Reizelė – malonybinė jidiš vardo Reizl forma; hebrajiškas šio asmenvardžio atitikmuo – Šošana – red. past.

47 Notariškai patvirtintas JAV piliečio įsipareigojimas išlaikyti atvykusį šeimos narį, kad šis netaptų visuomenės našta. Toks kvietimas sudarė pagrindą įvažiuoti į JAV.

Telšiai, kurių idiliškoje atmosferoje augome, brendome ir mokėmės, kur pajutome žydiškumo, grįsto religingumu ir moralumu, pilnatvę. Miestas, išauginęs ištišas aukščiausio rango Toros žinovų kartas. O šalia šio mokslų elito – darbininkai, kurie po sunkaus triūso dėl kasdienės duonos rasdavo laiko studijuoti Talmudą ir Mišną. Religinis intelektualumas ir rankų darbas čia suderėjo, sudarė puikią harmoniją – kur kitur galėtum rasti, kad po alinančio fizinio darbo žmonės skubėtų gilintis į dangiškas materijas?

Telšiai, koks garsus buvo tavo vardas. Telšiai – tai turininga sąvoka ir pavyzdingas gyvenimo būdas. Miestas su turtingu ir visapusišku žydų gyvenimu, kur šabas buvo svarbesnis už kasdieną. Čia suvažiuodavo iš tolimų kraštų išgirsti Toros balsą ir nusilenkti didiems tradicijos ir šventų raštų autoritetams.

1941-ųjų pabaiga. Atėjo priešas ir pasiglemžė Telšių žydų gyvybes, o tarp jų buvo ir mano motina, brangi auklėtoja Henia Klein, tėvas ir ugdytojas Judas-Leibas, nepamirštami broliai Efraimas, Cvi ir Jošua, lydėję motiną į paskutinį kelią. Tebūnie palaimintas jų atminimas.

Mamyte, buvai tikro žydiškumo įsikūnijimas. Nuo aušros iki saulėlydžio dirbai dėl šeimos gerovės, kad tavo namiškiai nieko nepritrūktų. Ištikima šeimos valdovė... Mano mielas ir mylimas tėveli, išsimokslinęs ir dievobaimingas, giliai tikintis ir turėjęs išvystytą žydų savimonę. Visada pasirengęs pagelbėti artimajam. Visada su šypsena, atspindinčia širdies gerumą.

Iki savo dienų pabaigos nepamiršiu jūsų.

Kad tik Telšių žydų istorija būtų išsaugota ir perduota ateities kartoms!

Jaunystės prisiminimai yra švelnūs lyg pavasario drugeliai

Geršonas
(Griša)
Volpertas

Telšiai, mano tėviškė. Jie Žemaitijoje, apie 90 kilometrų nuo Vokietijos sienos ir 100 kilometrų – nuo Klaipėdos. Miestas išsitiesė didelio Masčio ežero pakrantėje. Vienoje ežero pusėje buvo miškas, o jame – keli namai, kur gyveno žydai. Ši vieta buvo vadinama Dirksteliais.

Pačiame mieste gyveno apie 5 000 žydų. Čia veikė rabio Eliezerio Gordono įsteigta, visoje žydų diasporoje garsi ješiva.

Miestas buvo kupinas šventumo. Per šabą krautuvės stovėjo uždarytos, o mieste viešpatavo šventoji ramybė. Iš ryto visi skubėjo į pamaldas sinagogoje. Niekas neteršė šabo sakralumo, nerūkė, netriukšmavo. Dienos viduryje visus šaligatvius užplūsdavo pasivaikščioti išėję žydai. Švenčių laikėsi taip pat visi. Koks romus buvo tradicinis žydų gyvenimo būdas, koks doras – šeimyninis gyvenimas. Vyrų didžiai gerbė savo žmonas, o šeimose vyravo tokia meilė, tokia vaikų pagarba tėvams!

Mieste buvo žydų ligoninė, žydų liaudies bankas. Šiose institucijose žmonės uoliai dirbo bendruomenės labui.

Kaip skaudu ir baisu žinoti, kad viso šito jau nėra ir niekada nebus...

Nebeturime savo Telšių miesto, kuriame nebeliko žydų. Visus Telšių žydus sunaikino nacių žudikai, jie mirė su malda lūpose. Tebūnie palaimintas mūsų nekaltai žuvusių brolių ir seserų atminimas. Kaip graudu, kad nė vienas jų neliko gyventi mūsų Telšių mieste. Teilsisi jų šventos sielos Edeno sode.

Šabo sutemose

Atrodo, ta diena buvo tik vakar – taip gerai ją atmenu. Telšiai šabo sutemose. Nuo slėnyje esančio ežero sklinda švelnus vėjas. Saulė skęsta ežero vandenyje, jo paviršiumi bėga mažos bangelės, o virš jo – paukščių būriai. Namai, aukšta ant iškilios kalvos stovinti bažnyčia – viskas apverstai atsispindi vandenyje. Vakarų tyloje toli girdėti sovietų karių dainos, susišaukiančios tarpusavyje. Vakarai ramūs, malonus širdžiai.

Kažkur ten, tolimame pasaulyje, liejasi kraujas, tačiau čia, Telšiuose, dar visiškai ramu. Mieste judėjimas, žydai ir lietuviai vaikšto šaligatviais. Šiandien šabas, saulė leidžiasi, ir nuotaika – šventinė. Šiais metais Lietuvą valdo sovietai. Per šį laiką visoje gyvenimo struktūroje įvyko kritiniai pasikeitimai. Bet šabas lieka šabu.

Žymios Telšių ješivos rūmuose, kaip ir katalikų seminarijos pastate, įsikūrę raudonarmiečiai, bet sinagoga dar veikia kaip veikusi, taip pat ir bažnyčia, ir abi jos per šabą ir religines šventes prisipildo besimeldžiančiųjų.

Vaikinai ir merginos muistosi gatvėse lyk skelbdami: „Dabar mūsų metas!“ Komjaunuoliai su savo skiriamaisiais ženklais, fabriku darbininkai, karininkai bendrauja, juokiasi, stumdosi, švilpia, dainuoja. Štai užsidegę gatvės žibintai, o danguje – žvaigždžių pulkai. Prie įėjimo į vienintelį miesto kino teatrą – minia. Ne visi bus įleisti į vidų: rodomas sovietinis filmas, į peržiūrą kviečiami tik Raudonosios Armijos kareiviai ir karininkai bei komunistų partijos nariai. Per gatvę triukšmingai pravažiuoja du tankai, ir vėl viskas nutyla.

Nesinori eiti namo. Prasieinu palei ješivą. Prie įėjimo dega elektrinis žibintas. Virš jo dar kabo hebrajiškas sakiny: „Šie namai jums bus meldimosi namai.“⁴⁹ Sargyboje stovi raudonarmietis su šautuvu. Atdaruose apšviestuose languose matyti, kaip kariškiai groja balalaikomis. Tarp šių sienų metų metais augo jaunų talmudistų elitas, o iš langų naktimis sklido pačių ištikimiausių, palinkusių prie Talmudo tomų žvakės šviesoje, mokymosi melodijos... Nauji laikai, naujos dainos!

48 Iš jo knygos „Metai Rusijoje“ (heb.), Tel Avivas, 1945.

49 Perfrazuota ar netiksliai cituojama Iz 56,7 eilutė – red. past.

Telšių geležinkelio stotis

Rusai, kalmukai, totoriai, uzbekai ir tadžikai, šviesiaodžiai ir tamsaus gymio, aukšti ir žemi, – sėdi ješivos kambariuose. Dviem eilėmis sustatytos lovos, apklotos paklodėmis. Sodri rusų kalba aidi ankštame tamsiame skersgatvyje. Ješivą juosia raudonų plytų mūras, bet ir jis neapsaugo nuo laiko permainų. Beveik prie Vokietijos sienos esantys Telšiai anksčiau buvo katalikybės tvirtovė. Miesto bibliotekoje dar yra Rusijos imperijos laikų knygų ir žurnalų, kur besidomintis daug ką įdomaus galėtų perskaityti, tačiau Telšiuose niekas jų neskaitė pastaruosius dvidešimt penkerius metus. Smetonos vyriausybė ir katalikų bažnyčia aršiai persekiojo viską, kas siejama su Rusija ir rusų kalba.

Linksmiems, nuolat besišypsantiems rusų kariškiams buvo sunku susikalbėti su vietiniais gyventojais. Abi pusės nuo to kentėjo, ypač jaunimas. Juos suartino mielos ir melodingos rusiškos ir sovietinės dainos, tapusios tarpusavio tiltu. Tiek lietuvių jaunuoliai, tiek žydų vaikinai ir merginos pradėjo dainuoti populiarias sovietines dainas, dar netvirtai rusiškai tardami jų žodžius.

Šalia ješivos – žydų namai. Jaunieji sėdi ant įėjimo laiptų ir klausosi balalaikų grojimo. Štai jis nutrūksta, o vietoj jo minkštas raudonarmiečio tenoras užtraukia dainą: „Jei rytoj į žygį, jei rytoj į karą...“ Prie jo prisijungia jo draugų balsai, daina išsiveržia pro langus ir plinta į tolumas.

Namo grįžau vėlai. Mano kaimynai, du sovietų karininkai su žmonomis, ruošiasi eiti į balių lietuvių gimnazijoje. Net ir čia girdime ten grojančio karinio orkestro garsus. Kaimynai mane kviečia kartu, bet nepanorėjau, manyje dar gyveno vasaros vakaro ir ką tik girdėtų dainų įspūdžiai. Pajutau, kaip smarkiai išsiilgau Vilniuje likusios šeimos ir draugų.

Atsiguliau. Ar galėjau pagalvoti, kad dainos žodžiai „Jei rytoj į žygį, jei rytoj į karą...“ tikrai rytoj, išaušus 1941 metų birželio 22 diena, taps tikrove.

Telšių vaizdas į Turgaus aikštę

Helen Hiller
(merg. Kaplan)
JAV

Mano pirmi užrašai po 1927 m. apsilankymo Telšiuose

1927 m., kai buvau dešimties, mama po keturiolikos metų gyvenimo JAV nusprendė sugrįžti į savo gimtuosius Telšius. Troško dar kartą pamatyti tėvus. Į Telšius atvykome penktadienio vakare. Visa žydų bendruomenė atėjo į stotį pasitikti svečių iš Amerikos. Mano mažoms kojoms kelionė iki senelių namų buvo labai ilga. Apstulbau stotyje pamačiusi mus apsupusią nepažįstamų žmonių minią. Jie mus palydėjo, nuvedė į namus ir paliko. Pirmas man į akį kritęs dalykas buvo kilimu neklotos medinės grindys. Valgomajame virš labai paprasto stalo su kėdėmis nuo lubų ant pliko elektros laido kabėjo viena lemputė. Kiti baldai taip pat buvo labai neišvaizdūs, ir visa tai man priminė geografijos vadovėlio pasakojimus apie pirmuosius Amerikos naujakurius.

Vienintelis puošybos objektas šiuose namuose buvo Teodoro Herclio portretas. Bet įdomiausias daiktas man buvo krosnis, kuri iš virtuvės ėjo per visus kambarius ir buvo vienintelė namų šildymo priemonė.

Mano dėdė Izaokas paaiškino, kad šaltomis žiemos naktimis labai mėgsta miegoti ant krosnies. Kai mama senelės paprašė pieno, ta atnešė dar šilto – neseniai primelžto pieno ąsotį. Mama perfiltravo pieną per švarų ploną rankšluostį, nes bijojo bakterijų. Amerikoje jau buvome pratę prie sterilizuoto pieno. Šio pieno skonis buvo keistas, ir tą vakarą jo išgerti nesugebėjome. Tačiau po kiek laiko su šiuo skoniu apsipratome. Dar didesnė staigmena laukė mūsų su seserimis, kai mama išėjo su mumis prieš miegą pasivaikščioti ir apžiūrėti visą ūkį. Niekada dar nematėme tokių dalykų.

Atsiguliau į minkštą lovą, tik ryte sužinojau, kad čiužinys buvo iš šieno.

Nematyti ir nepažįstami dalykai mums nesutrukdė maloniai prisiminti ilgą kelionę traukiniu bei šiltą priėmimą stotyje atvykus į Telšius.

Stoties gatvė
Telšiuose

Jerachmielis
Rabadas

Švato mėnesio pradžia Telšiuose 1922 m.

Pagyrimo daina Telšių sinagogai ir ješivai

„Viešpatie, aš myliu Namus, kuriuose gyveni, tavo šlovės buveinę“ (Ps 26,8)

1
Dieve, kokie yra Tavo rūmai didingi!
Tai Toros ir pamaldumo namai laimingi.
Praleidžiu juose visas savo dienas.
Nežiūrint, lyja ar sninga, debesuota ar giedra,
nepaisant, ar lauke vasara ar žiemos vėtra –
nuneša išminties srovė čia kiekvieną.

2
Tai šventovė maža, kurioje siela prisiglaus,
jos paunksmėje amžiams likti pageidaus.
Apie tolimus kraštus nė nesvajojau –
siekiu greitai sugrįžti, jei leidžiuos į kelią,
nenoriu nei klajoti, nei kopti į kalvą,
atgal šventovės link su meilė žingsniuojau.

3
Jei net nedoreliui Balaamui palaiminti parūpo:
„Kokios puikios tavo palapinės, Jokūbai!“⁵⁰
Mes tuo labiau savo namus laiminam,
lyg karalius Dovydas: „Laimingieji
Dievo namų gyventojai džiaugsmingieji“.
Čia mus supo saldi ekstazė ir Dievo baimė.

4
Štai visi Balaamo žodžiai sunyko,
bet šie, pranašavę apie sinagogas, liko
(taip juos aiškino išminčiai Talmudo).
Netekome kadaise turėtos tėvynės,
iš mūsų atimtos priešų per nelemtą gadynę,
bet Tora – amžinas palikimas mūsų.

5
Sinagoga, prieglobstis dievobaimingųjų,
man primena šaltinį vandenių gyvybingųjų.
Jos išplauna nešvarą, sugrąžina šventumą,
lyg pranašo Elišos laikais Jordano upė,
kur ištikimieji įeidavo kukliai,
ir jų kūnas tapo tyras, prisipildęs naujumo.

6
Telšių ješiva, akademija išmintingųjų!
Kiek daug Toros šviesulių didžiųjų
iš tavo sienų išėjo, į pasaulį išskrido,
ir kiek dar liko, visi mokosi uoliai –
iš įvairių vietovių išprusę jaunuoliai.
Taip praėjusių kartų šlovė pasklido.

7
Kartą savaitėj nubėgu į šeimos namelį
pamatyti savo vaikų būrelį,
tarp jų ir du sūnūs, mokiniai mažieji.
Išgirstu, kaip jie savo mokslus kartoja –
iškart visas nerimas praeina, išgaruoja,
į Edeno sodą mane perkelia vaizdai mielieji.

8
Štai aš Edeno sode tarp teisuolių galybės,
grožimės Dievo švytėjimu, Jo sosto didybe,
ir mums, kaip Mozei, atsiveria gelmės Toros.
Atsidūstu liūdnei pabudęs iš sapno:
kažin ar nugyvensiu iki teisuolio senatvės,
o kol kas esu aš silpnas, netobulas.

50 Sk 24,5 – red. past.

9

Bet dabar atsipūsiu ir pastiprinsiu širdį,
neprarasiu ūpo, sugrąžinsiu viltį.
Nevalia nusivilti, nedera pasiduoti:
juk Dievo namuose nenuilstamai stengiesi
studijuoti Torą, vykdai prievoles, meldiesi.
Jis tave apsaugos, nedrįski abejoti.

10

Sena sinagoga, tu manoji paguoda
nuo skaudžių smūgių, sielai suduotų.
O ir savo nusižengimus pats pripažįstu,
tačiau pas tave atėjus lengviau daros.
Nemirsiu aukuro spindesį pamatęs!
Per Torą ir maldą nuodėmes išpirksiu.

11

Kai buvau dvidešimties, sionistu tapau,
bet tėvas man įsakė: „Sūnau,
kad iš mokymo namų kojos nekeltum“.
Kaip norėčiau vėl jį gyvą pamatyti,
parodyti, kad visi pažadai išlaikyti.
Jo žodžiai mano širdyje – spaudas tartum.⁵¹

12

Ir aš taip pat savo sūnus prisaikdinsiu,
dienai nakčiai prie Toros pasodinsiu.
Palaimintasis Dievas visad buvo uola manoji –
tebūnie Jis ir jų gynėjas, juos guodžia.
Te nuo jų nenutolsta Toros žodžiai.
Tuomet paliksiu šį pasaulį ramioju.

51 Perfrazuota Giesm 8,6 – red. past.

Mano apsilankymas Telšiuose po Holokausto

Samuelis
Eljaševas

Antrasis pasaulinis karas baigėsi 1945 m. gegužės 9 d., tačiau į Telšius grįžau tik 1947-ais, kadangi tik tais metais buvo demobilizuoti Raudonosios Armijos kareiviai.

Miesto, kuriame prabėgo mano jaunystės dienos, buvo neįmanoma atpažinti. Visi žydų namai ir prieš karą jiems priklausiusios parduotuvės buvo užimti lietuvių. Tik iškabos liko senos...

Kaip žinia, Telšiai buvo tipiškas žydiškas miestas, pilnas švietimo įstaigų, kaip kad ješiva ir jos parengiamasis skyrius, mokytojų seminarija *Javnė*, hebrajų gimnazija mergaitėms. Visi šių įstaigų pastatai tapo stalių ir šaltkalvių dirbtuvėmis bei sandėliais... Neapsakomai skaudu buvo matyti visą šį suniokojimą, ypač ješivos pastatą, kuriame įsikūrė traktorinė.

Saujelė po karo grįžusių žydų stengėsi atkurti savo gyvenimą iš pelenų. Vieni bandė įgyti naujas amatininkų specialybes, kiti įsidarbino miesto įstaigose.

Nepaisant visų iššūkių, su kuriais susidūrė išgyvenusieji, jie neužmiršo savo žuvusių šeimų ir artimųjų. Pirmais pokario metais valdžia draudė brolių kapuose pastatyti atminimo ženklą žuvusiems žydams. Tik pramonės kombinato direktoriaus

p. Šapiro pastangomis buvo pastatytas paminklas Rainių miške, prie vyrų kapo, o taip pat prie Alsėdžių kelio, kur nužudyti Alsėdžių miestelio žydai.

Sovietų valdžia mėgo organizuoti „šeštadienines“ – visuotines talkas, tokių būdavo ir Telšiuose, kai žmonės tvarkė karo sudarkytą miestą. Šiuose darbuose dalyvavo ir sugrįžę žydai. Kiekvienas čia gyvenęs prieškario metais norėjo matyti savo miestą pagražėjusį, primenantį senas dienas. Miesto atstatymo darbus jie vykdė sėkmingai, tačiau suguldytų po žeme prikelti negalėjo. Tai amžiams liko jų atmintyje.

Lėja
Zilberman
(merg. Varejes)

Sovietmetis

Mūsų miestą Telšius išgarsino didieji rabinai ir talmudistai, o taip pat doros žydų merginos ir moterys. Apie jų tyrumą byloja istorija, nutikusi hebrajų gimnazijos *Javnė* moksleivėms po sovietų okupacijos.

Mūsų gimnazija buvo uždaryta, mus perkėlė į lietuvių gimnaziją. Liepta mokytis ir per šabą. Atvykome į gimnaziją, tačiau atsisakėme šabo metu rašyti⁵².

Tai tęsėsi visą pusmetį. „Partorgas“ (komunistų partijos įgaliotinis) mums darė spaudimą, kad rašytume per šabą. Nuėjome pasitarti su palaimintojo atminimo Rachele Bloch, rabino žmona. Jai padedant parašėme rusiškai telegramą Stalinui, nes manėme, kad jis vienintelis gali mums padėti. Susimetėm po du litus ir ėmėme svarstyti, kokių adresu siųsti telegramą. Sugalvojome siųsti per Augšpilį⁵³, Latvijos ir Rusijos pasienyje, su nuoroda persiųsti į Maskvą.

Kitą dieną „partorgas“ atėjo į klasę, kreipėsi asmeniškai į mane ir mano giminitę Jocheved ir garsiai mus aprėkė. Paaiškėjo, jog telegrama nenukeliavo net iki Latvijos, o buvo sustabdyta vietiniame kompartijos biure.

Dalis gimnazisčių dėl to nutraukė studijas, o dalis liko, nes norėdamos išlaikyti egzaminus jos neturėjo pasirinkimo.

Telšių panorama

52 Rašymas – viena iš šabo metu uždraustų veiklų – red. past.

53 Dab. Vyšgorodokas, Rusija – red. past.

Karui prasidėjus

Elijas
Rudnickis⁵⁴

Ilga šalia plento nutiesta gatvė, iš abiejų jos pusių – mediniai seni ir nauji namai. O vienas – tikra raudonų plytų tvirtovė, tai – „Vykdomasis komitetas“. Prie įėjimo plevėsuoja raudona vėliava. Šalia sukiojasi senais šautuvais ginkluoti rusai. Tenai ir atgal vaikšto pabėgėliai. Mums buvo pranešta, kad patys turime pasirūpinti nakvyne, nes visos pabėgėliams apsisotai skirtos vietos jau perpildytos. Šiaip ne taip suradom vietas trijuose namuose netoli vykdomojo komiteto.

Tada vėl išėjome – ištirti situacijos. Augšpilis stovi kelių sankryžoje: iš Rygos, iš Rezeknės ir to plento, kuris veda prie Sovietų Sąjungos sienos, Ostrovo-Dno-Leningrado⁵⁵ kryptimi. Visi gyventojai – rusai. Pabėgėliai – iš Daugpilio ir Rezeknės, jų čia susirinko nemažai. Pasakoja, kad visas Daugpilis suliepsnojo. Jiems paliekant miestą vokiečiai susigrupavo kitame Daugavos krante, prie pat miesto. Visi jų bandymai kirsti čia sovietų sieną nuėjo perniek: sovietų pasieniečiai nieko nepraleidžia, net ir uniformuotų lietuvių ir latvių milicininkų. Todėl čia ir susidarė tokia žmonių spūstis, o pabėgėlių vis daugėja.

Vietinėje maisto parduotuvėje pabėgėliai gali nusipirkti baltos duonos (pusę kilogramo žmogui) ir kiek nori konservų. Tačiau yra ir bėdų dėl vadinamųjų „raudongvardiečių“. Šie jauni kariškiai elgiasi kaip tinkami, gali pačiuoti kokį pabėgėlį ir nukreipti į visai nereikalingus darbus, gali pasisavinti žmonių daiktus.

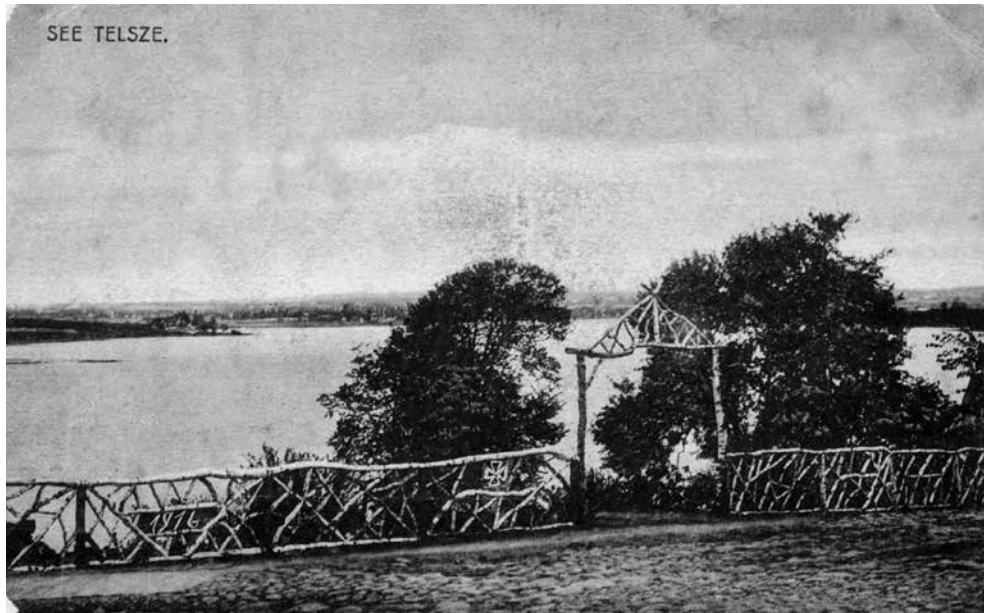
Mūsų namų šeimininko vardas – Andrejus. Šiame name apsigyvenome tokioje draugijoje: Leibas Zolbas, Bela, Ronia, inžinierius Aronovičius ir aš. Šalia apsisotą bičiuliai atėjo čia mūsų aplankyti ir papasakojo, kad pas juos neįmanomai ankšta – trisdešimt žmonių viename kambaryje, tarp jų nėščios moterys ir kūdikiai. Tačiau koks pasirinkimas – nakvoti lauke? Dar neaišku, koks oras, teks pabandyti ir pamatyti.

Kitą dieną situacija pablogėjo. Abiem į Augšpilį vedančiais keliais atvažiavo karinės technikos kolonos ir Raudonosios Armijos padaliniai. Naktį žemė drebėjo nuo patrankų kanonados. To rezultatas – virš miesto pasirodė vokiečių aeroplanai, kurie vykdė stebėjimo skrydžius lygiai tarp dvyliktos ir pirmos valandos dienos metu ir septintą–aštuntą – vakare.

Trečią dieną atkako nauja Lietuvos pabėgėlių grupė, kurioje buvo ir telšiškių. Juos vykdomasis komitetas apgyvendino pirtyje – kitų vietų nebeliko. Vakare, kai įprasta tvarka pasirodė vokiečių lėktuvai, „raudongvardiečiai“ pradėjo į juos šaudyti iš savo senų šautuvų. Vienas lėktuvas apsuko ratą aplink vykdomojo komiteto pastatą, ir staiga – kaip trenkė! Nuo sprogimo visuose gatvės namuose buvo išdaužyti langai. Nuo komiteto pasikėlė juodas aukštas dūmų ir dulkių stulpas.

54 Iš jo aukščiau minėtos knygos „Metai Rusijoje“.

55 Dab. Sankt Peterburgas – red. past.

Buvome išsigandę ir prislėgti. Atėjo naktis. Iš gretimų namų pasigirdo isteriškas verksmas tos nelaimingosios, kuri ką tik prarado vyrą ir dukrą.

Paliekant Augšpilį prie mūsų prisijungė septyni Kitajevėcų šeimos nariai: šešiasdešimtmetis tėvas, trys sūnūs ir trys dukterys, visi tarp dvidešimties ir trisdešimties, dar nesukūrę šeimų. Gražus, tamsiu kostiumu vilkėjęs tėvas buvo našlys. Vaikai su juo elgėsi itin pagarbiai ir su didele meile. Visą laiką rūpinosi, „kad tik, neduok Dieve, tėvelis ko nors nepristigtų“.

Vyriausias sūnus Juozapas, modernesnio nei kiti būdo, pastaruoju metu dirbo sovietiniame maisto kooperatyve. Jis buvo mūsų „karo reikalų specialistas“, pasigirdus šūviams akimirkai sustodavo, pridėdavo ranką prie ausies ir pareiškėdavo: „20 kilometrų nuo mūsų, lauko patrankos“. Antras sūnus, mėlynakis pasišiaušusiais antakiais Saliamonas, gebėjo susitarti su rusų valstiečiais, nors nemokėjo nė vieno rusiško žodžio. Trečias – Dovydas, dvidešimt ketverių metų ješivos studentas, žydromis besišypsančiomis akimis, kurias nuleisdavo kalbėdamas su kitais. Iš dukterų vyresnioji buvo Maša, apsiėmusi šeimos motinos vaidmens. Kitos dvi, Dvora ir Cilė, abi siuvėjos, buvo kupinos gyvenimo, gražiai apsirengusios, dailaus sudėjimo, tačiau su nuovargio šešėliu veiduose. Paklausiau tėvo, kas privertė juos palikti Telšius. Jis atsakė, kad visi vaikai tikisi rasti darbą Sovietų Rusijoje, o jo vieno nenorėjo palikti.

Tuo tarpu Bela ir Tavlibas nuėjo pas ūkininkę pasirūpinti maistu. Lauke jau virė „samovaras“. Ūkininkė atnešė duonos, varškės, kiaušinių ir rauginto pieno ąsotį, atsisdome pavalgyti. Volodia ir Aronovičius nuėjo pasivaikščioti plentu. Buvo septinta valanda vakaro. Jie grįžo labai susirūpinę ir pranešė, kad reikalai prasti: Raudonoji Armija skubiai traukiasi, ir atrodo, kad vokiečiai visai šalia. „Keliames

ir išeiname!“ – ragino Aronovičius. Leibas Zolbas pridūrė: „Pakliūti vokiečiams į rankas prie sovietų sienos – tai mirties nuosprendis.“ Palaikiau juos. Visi pradėjo me ruoštis eiti toliau. Sumokėjome moteriai už maistą – ir pirmyn.

Pasiekėme sieną, kai saulė jau leidosi. Iš tolo atrodė, kad plentas skęsta miške, kurio medžių viršūnes nuspalyvino raudonai paskutiniai saulės spinduliai. Už šios ribos gyvena tauta, kuri kovoja ir ieško sau ir pasauliui naujo gyvenimo būdo. Kas mūsų ten laukia? O čia kas?

Staiga pasigirdo triukšmas, sujudimas, daugelio žmonių balsai, laukuose pasirodė žmonių, buvo girdėti šaukiant: „Siena atsidarė!!!“

Nuskubėjome kartu su visais ir jau naktį atsidūrėme anapus sienos.

Pirmieji repatriantai į Palestiną iš Telšių

Aba-Samuelis
Urbachas

Herclija⁵⁶

Gimiau Telšiuose 1900 m. Mano palaimintojo atminimo tėvas Jeruchamas, čia atkeliavęs iš Krakių, nuo 1890 m. buvo Telšių vyriausias ritualinis skerdikas – *šochetas*. Atsimenu, kad dar prieš mus, 1910 m. į Palestiną išvažiavo kito šocheto, rabio Tuvijos Cviko, sūnus. Jis nusipirko sklypą Chaderoje, bet susirgo maliarija ir dėl to beveik iš karto grįžo į Telšius. Vėliau jis vėl išvažiavo ir tąkart su savimi pasiėmė ir tėvą Tuviją. 1926 m. mano tėvas su juo susitiko Jafoje⁵⁷, Neve Šalom kvartale. Tai buvo jausmingas susitikimas. Jie apsikabino, pasibučiavo ir visą laiką verkė. Štai dar vienas telšiškis atvyko į Izraelio žemę, dargi kolega pagal profesiją. Tėvas jį su meile vadino „Tuvjelė“⁵⁸. Juos siejo abipusė simpatija. Dar pamenu, kad maždaug tokiu pačiu laiku atvyko dvi Telšių miesto rabino ir ješivos vadovo Eliezerio Gordono (toliau apie jį dar kalbėsiu) dukros Chasia ir Brurija bei sūnus Samuelis, kuris dar Telšiuose buvo sionistas ir kartu su mano broliu Nojumi-Moze aktyviai dalyvavo sionistinėje veikloje.

Mano tėvas buvo vedęs du kartus. Pirmoje santuokoje turėjo dvi dukteris: Nechamą-Rivą ir Chają-Sarą. Antra žmona jam pagimdė tris sūnus ir dukterį: Nojų-Mozę, mane – Abą-Samuelį, Feigą-Dvorą ir „senatvės vaiką“ Saliamoną, Izraelyje apsigyvenusį kibuce Naanas.

Tėvas nuo jaunumės buvo sionistiškai nusiteikęs. Jis atvirai finansiškai rėmė žydų apsigyvenimą Palestinoje. Reikia pabrėžti, kad tuometiniuose Telšiuose

56 Miestas Izraelyje – red. past.

57 Jafa – uostas Palestinoje, šiandien – Tel Avivo dalis – red past.

58 Malonybinė vardo Tuvija forma jidiš k. – red. past.

viešpatavo ultraortodoksų partija *Agudat Israel* ir į sionistus buvo žiūrima kaip į didžiulius nusidėjėlius. Tėvas visą gyvenimą skaitė laikraštį *Hatsefira*.

Noriu papasakoti dar vieną įdomesnę faktą apie savo tėvą. Kartą pas rabiną E. Gordoną atėjo septyni pasiturintys miestiečiai (atsimenu tik vieno pavardę: Talpijotas) pasiskųsti, kad rabinas leidžia sionistui eiti ritualinio skerdiko pareigas ir reikalavo jį atleisti. „Juk ir pats Jūs, rabine, teigėt, kad sionistu gali tapti ar kvailys, ar eretikas. Rabio Jeruchamo kvailiu nepavadinsi, reiškia, jis eretikas!“ Aštrialiežuvis rabis Gordonas suraukė kaktą, akimirką pagalvojo ir atrėžė: „Atleisiu jį su viena sąlyga: jei pateiksite ne mažiau už jį dievobaimingą kandidatą.“

Prieš atvykdamas į Telšius tėvas dirbo šochetu Krakėse. Ten gyvenom taip skurdžiai, kad Telšiai man pasirodė rojus. Nusipirkome ožką, tačiau neturėjome kuo ją šerti. Kiti gyventojai atnešdavo mūsų ožkai bulvių lupenų. Mano palaimintojo atminimo motina, neturėdama maisto vaikams, nuplaudavo tas lupenas ir virdavo iš jų sriubą. Telšiuose švato⁵⁹ mėnesį skerdikai pjovė žąsis, kurias turtingos šeimnininkės pirko žiemai, ir gaudavo jų kojas, tada mes, vaikai, būdavome sotūs.

Tėvas dar jaunuoliu būdamas svajoto persikelti į Palestiną. Bet vedė jaunas, tuojau pat gimė vaikai, ir teko laukti, kol jie užaugs. Mano seserį Nechamą-Rivą ištekino už rudaplaukio, greito, darbingo ir nagingo vaikinio iš Myriaus. Tėvas vis skaitė savo *Hatsefira* ir galvojo, kad bent jau vaikus išsiųs į Izraelio žemę. Kartą perskaityta žinia pametėjo idėją: kadangi žydai į Palestiną plaukė iš Odesos, laive reikalingas šochetas. Tad jo žentas nevyks tiesiogiai į Palestiną, o įsidarbina laivo šochetu. Taip ir atsitiko, ir gana sėkmingai. Be to, jis pasinaudodamas laivu dar ir prekiaavo. Laisvadieniais Odesoje nusipirkdavo įvairių daiktų ir juos pardavinėjo Jafoje, o iš ten pasiimdavo prekių parduoti Odesoje. Greitai taip išsuko savo verslą, kad galėjo išvežti savo žmoną į Palestiną.

Aš išvažiavau 1921 m. kartu su vyresniuoju broliu Nojumi-Moze trijų šimtų jaunuolių grupėje. Atvykome į Haifą pas seserį ir jos vyrą. Kai leidausi iš laivo, susimušiau koją ir devynerius metus nuo to kentėjau, kol buvo atlikta operacija.

Atsimenu, kad namuose kartą per savaitę bendravome hebrajiškai. Pakeliui į Palestiną išsiunčiau į Telšius atvirlaiškį. Man po to pasakojo, kad jį ješivos studentai perduodavo iš rankų į rankas ir taip visa ješiva perskaitė tai, ką rašiau tėvams.

Per tą laiką tėvas jau paseno, jam sukako septyniasdešimt. Mes, Palestinoje susitelkę vaikai, svarstėm, kaip tėvus pargabenti čia. Viską sutvarkėm ir 1925 m. tėvai ir sesuo Feiga-Dvora atvyko.

Jie gyveno Tel Avive. Man jau buvo gimusi vyresnioji duktė Sulamita. Nuolat atvažiuodavau pas juos iš Herclijos, apsistodamas pas žmonos tėvus. Kai lankiausi 1929 m., prasidėjo arabų sukilimas⁶⁰, negalėjau grįžti į Hercliją. Todėl

59 švatas – žiemos mėnuo žydų kalendoriuje – red. past.

60 1929 m. rugpjūtį apie savaitę trukę arabų išpuoliai prieš žydus, jų nuosavybės naikinimas ir fizinis smurtavimas – red. past.

užsirašiau į *Hahaganą*⁶¹ ir pareiškiau norą ginti Tel Avivą. Gavau ginklą ir įsakymą užimti poziciją Jafoje. Tėvai gyveno rūsyje. Visų langų, kuriuos mačiau eidamas į Jafą, žaliuzės buvo nuleistos. Ateinu pas tėvus ir ką gi matau: mama sėdi prie namų slenksčio ir iš psalmyno skaito psalmes. „O kur tėvas?“ – „Išėjo su visais į frontą!“ Nuskubėjau jį gražinti iš „fronto“. Ieškojau ieškojau, kol prie Chasan Beko mečetės aptikau kokių trisdešimties žydų vyrų grupę, jie svaidė akmenis į arabus. Tėvas buvo pusiau nusirengęs, rankoje – kirvis, kurį atvilkau iš Telšių. „Kas atsitiko, sūnau?“ – „Atėjau tave nusivesti namo“. – „Kaip galiu išeiti? Jaunieji turi už mane kovoti, o aš sėdėsiu rankas sudėjęs?“ – atkirto man tėvas. Aplinkiniai, tai išgirdę, man tarė: „Na ir tėvą turi, bachure!..“

Motina mylėjau už jos romantišką sielą. Ji mylėjo kiekvieną gėlę, kiekvieną gražų medį. Kai buvo jauna, dainavo mums įvairias dainas – Goldfadeno⁶² ir kitų autorių. Kai kurias dar atsimeinu, štai vienos jų fragmentas:

Gyveno kartą piemenėlis Kanaano krašte,
augino jis galvijus ir avis.
Pirma praturtėjo, bet greit laimė nuo jo nususuko,
toks vargingas tapo,
kad turėjo vos ne duonos prašyti.
Tada apsirengė kareiviu
ir ėjo tarnauti magnatų sargyboj...

Mane visi pravardžiavo „Avke“⁶³ išdykėliu“. Buvau nenuorama, lipau per tvoras ir amžinai grįždavau apdraskytas ir suplėšytas drabužiais. Seserys mylėjo mūsų brolių Nojų-Mozę, kuris buvo tykaus būdo ir visada tvarkingas. Tėvo aš bijojau: jo veidas visada buvo rimtas ir nepatenkintas. Vis dėlto retkarčiais jis mus pasodindavo ant kelių ir pasakodavo istorijas. Tik kai kalbėjosi su draugais apie Izraelio žemę, prašvisdavo, lyg mintimis jau buvo ten!..

Kai jau patys buvome Palestinoje, nerimavome, kaip jis atvykęs reaguos į tokį pasauliečių, kurie važinėja ir rūko per šabą, kiekį... Tačiau tėvui tai neapkartino gyvenimo Palestinoje. Jis buvo linkęs čia matyti tik gera, niekada šios šalies nekritikavo. Apie čionykštę žydų bendruomenę kalbėjo palankiai, pavyzdžiui: „Kartą per šabą sutikau rūkantį vaikiną. Paklausiau: „Ar žinai, sūnau, kad šiandien šabas?“ Ir tas išmetė cigaretę ir ją užgesino batu!“

Kiekvieną penktadienį jis nueidavo pėsčiomis kelis kilometrus į vieną ir kitą pusę, kad pasimelstų tam tikroje sinagogoje. Telšiuose jis buvo tvirtas mitnagedas, o čia pasirinko kaip tik chasidų maldos namus, nors vos galėjo su jais susikalbėti ir sunkiai prisitaikė prie jų pamaldų tvarkos.

61 *Hahagana* (heb. gynyba) – žydų ginkluotos savigynos organizacija, veikusi Palestinoje iki Izraelio valstybės įkūrimo – red. past.

62 Abraomas Goldfadenas (1840–1908) – žydų rašytojas, aktorius, režisierius ir dramaturgas – red. past.

63 Malonybinė vardo *Aba* forma jidiš k. – red. past.

Telšių sporto klubo *Makabi* paradas. Iš kairės: Noikas, Jokūbas Rabinovičius, Zeldas Sason, Mozė Karelas, Saliamonas Kaplinskis; paskutinis eilėje – Šmerlas⁶⁴ Onija.

Tėvas susirgo žarnyno vėžiu, penkias savaites kankinosi ir mirė būdamas aštuoniasdešimt dvejų 1937 m., pragyvenęs Palestinoje dvylika metų.

Jo religinė brolija palaidojo jį Jeruzalės Alyvų kalne. Ten ant jo paminklo galima pamatyti ryškų užrašą: „Čia palaidotas šochetas iš Telšių rabis Jeruchamas, repatrijavęs į Izraelio žemę su visa savo šeima“. Užrašė Tuvija B[aal-Šemas].

Samuelis
Natanovičius

Mano tėvų namai kaime

Tarp Lietuvos miestų ir miestelių, šalia didelių dvarų buvo išsibarsčiusios pavienės žydų šeimos, kurias vadino „pienininkais“ arba „jišuvnikais“⁶⁵. Jie išnuomodavo dvarų pieną, gamino iš jo produktus ir pardavinėjo artimiausių miestelių turguose. Dažniausiai iš jų pirko žydai, nes iš ne žydų pienininkų prisibijojo pirkti dėl įmanomų kašruto pažeidimų.

Pieno ir jo produktų prekyba buvo tradicinis žydų užsiėmimas. Po trečio dešimtmečio agrarinės reformos Lietuvoje įsisteigė moderniais mechanizuotais pieno ūkiais pagrįsti lietuvių kooperatyvai, ir žydų pieno verslas nusmuko. Žydai nuomininkai pagaliau buvo priversti palikti savo kaimų gyvenvietes ir persikraustyti į miestus.

64 Mažybinė vardo Šmarja forma jidiš k. – red. past.

65 Jišuvnikas – nuo heb. *yishuv* (gyvenvietė), žydas kaimietis – red. past.

Kiek atsimenu, Telšių apylinkėse gyveno apie 8–10 pienininkų šeimų. Man žinomi vardai: Izaokas Markusas, Izaokas Izraelovičius, Eliezeris Šogamas, Abromas Eljaševas, Chaimas-Izaokas Heimanas, rabinas Štucinas ir mano tėvas, Naftalis Natanovičius. Daugelis pieno ūkininkų buvo paprasti, žemiškų interesų ir siauro akiračio žmonės, savo manieromis ir drabužiais supanašėję su kaimynais lietuviais, nors, žinoma, visi uoliai laikydavosi šabo ir žydų švenčių. Tačiau trys iš mano paminėtų asmenų išsiskyrė: Štucinas turėjo rabino sertifikatą ir aktyviai reikėsi miesto gyvenime; Heimanas buvo labai išsilavinęs ir už tai gerbiamas žmogus. Senatvėje pasidarė laisvamanis ir nutolo nuo sinagogos. Mano tėvas buvo ješivos absolventas, griežtai religingas žmogus, turėjęs autoritetą Telšių bendruomenės gyvenime ir religijos reikaluose.

Gimiau Degaičių kaime, keturių kilometrų atstumu nuo Telšių. Kaimas ir dvaras buvo prie pagrindinio plento, tarp miesto ir Papilės geležinkelio stoties. Nuostabi medžių alėja vedė nuo plento iki dvaro, vadinto rūmais. Juos supo dekoratyviniai medžiai ir gėlynai, tarp alyvų ir jazminų krūmų – prižiūrėti takeliai. Tarp ąžuolų ir tikmedžių puikavosi gražus ir erdvus medinis pastatas spalvotais stikliniais balkonais. Rūmai stovėjo ant ežero kranto, iš kurio pusės augo senas didelis vaismedžių sodas. Mūsų namas buvo netoli dvaro, alėjos gale. Jis buvo medinis, kerpėmis apaugusiu čerpių stogu ir mažais langeliais. Aplink jį – aukšti ąžuolai, o visa apsuptis – jauna giraitė, pilna žolės laukymių ir jaukių kampelių paunksmėje. Prie namų buvo didelis kiemas ir daržas, iš kitos jo pusės – gražiai sutvarkytas gėlynas. Namas buvo dviejų dalių: gyvenamoji ir ūkinė. Įėjus į namus stovėjo aukšta, lubas siekianti krosnis, kurią naudojome duonai kepti ir pienui virinti, šalia jos – viryklė, šildžiusi ir krosnį juosiantį plytų suolą. Lubos – medžio rąstų. Gyvenamąją pusę sudarė trys kambariai, sienas puošė didžiųjų žydų atvaizdai: Kauno rabino Izaoko-Elchanano

Stoties gatvė
Telšiuose

Spektorius, Vilniaus Gaono ir Telšių rabino Eliezerio Gordono. Kambario kampe buvo dvi knygų lentynos, jo viduje – staltiese dengtas stalas, dar sofa ir medinis suolas miegoti. Šiame name mano tėvai pragyveno trisdešimt metų, nuo 1890 iki 1920 m. Čia gimė jų keturios dukros ir trys sūnūs. Viena dukra, Hinda, mirė po ilgos ligos būdama aštuoniolikos. Visus tuos metus tėvai gyveno pas tą patį dvaro savininką ir vertėsi pieno perdirbimu ir prekyba.

Kaimo kasdienybė

Gyvenimas kaime buvo gana monotoniškas, kiekvieną dieną atliekami tie patys melžimo ir pieno perdirbimo darbai. Vakare pieną atgabendavo iš karvidės, pamatuodavo kiekį ir supildavo į centrifugą, kuri atskirdavo grietinėlę nuo pieno. Iš ryto pagamindavo visus pieno produktus. Darbas buvo itin sunkus, darbininkai triūsė nuo ryto iki vakaro. Kaime įprasta keltis auštant, su pirmais gaidžiais. Tėvas pirmiausia pasimokydavo Mišnos ar Talmudo fragmento, po to sukalbėdavo rytinę maldą – visada garsiai, su tinkama intonacija. Per tą laiką motina ir sesės paruošdavo pieno gaminius pardavimui. Sviesto gabalus įdėdavo į dėžutes ir vasarą uždengdavo ledu. Žiemą šiltai apklodavo ir sukraudavo į vežimą. Dažniausiai tėvas pats nuvažiuodavo į miestą, kartais jį lydėjo mama arba viena iš seserų. Įvažiuojant į miestą jau laukė šeimininkės su ąsočiais rankose. Jos neretai pasidalydavo su tėvais savo problemomis ir rūpesčiais. Kai pienas jau būdavo išdalytas, pienininkai susitikdavo Turgaus aikštėje, priešais Mozės Blechmano namą, ir aptardavo dienos reikalus. Po to nusipirkdavo, ko reikia, miesto parduotuvėse ir grįždavo namo.

Tėvui išvažiavus mes, mažieji, keldavomės ir mamai prižiūrint greitai pasimelsdavome, pavalgydavome pusryčius ir ištrūkdavome į lauką. Mūsų jau laukė draugai – trys dvaro savininko sūnūs, mūsų amžiaus. Bėgiojome po aplinkinius laukus ir miškus, girdėjome paukščius, stebėjome drugius, rinkome grybus ir žemę kilimais dengiančias žemuoges bei kitas uogas. Žiemą dūkome ant ledo ir sniego. Tėvo grįžimo laikui artėjant skubėjome namo ir atsisėsdavome prie knygų ir sąsiuvinių: buvo svarbu, kad tėvas pamatytų mus besimokančius, nes jis pats buvo mūsų mokytojas. Mūsų šeimos vaikai pradėdavo lankyti mokyklą tik sulaukę devynerių ar dešimties metų. Visus pradinius mokslus vaikai išeidavo namie, tėvas apmokydavo mus visko: skaityti, rašyti, atlikti keturis aritmetikos veiksmus bei sakyti visas maldas. Be to, berniukai mokėsi Penkiaknygės su Raši komentarais ir Pranašų knygų, teisingos viešojo Toros skaitymo intonacijos ir Talmudo pradmenų. O skaityti ir rašyti jidiš kalba mus mokė mama. Vasarą tėvas mus nuveždavo į mokyklą, arba ėjome pėsčiomis. Žiemą gyvenome pas vyresniąją seserį, kuri išmoko Liepojoje siuvėjos amato ir turėjo mieste siuvyklą.

Pamokos vyko vakare visai šeimai esant kartu. Svarbiausias dėmesys buvo skiriamas Biblijos studijoms. Mes skaitėme originalą, tėvas išaiškindavo jidiš kalba, o mes kartojome. Mokėmės po 3–4 valandas kas vakarą. Kadangi visos šeimos moterys buvo čia pat, jos irgi mokėjo visus Biblijos pasakojimus. Mama taip pat mokėjo iš klausos versti iš hebrajų į jidiš.

Telšių panorama

Vakarais moterys siuvo ar mezgė. Mama daugiausiai mezgė šalikus ir pirštines. Seserys suvyniodavo vilnos ar medvilnės siūlus. Ilgais žiemos vakarais jos kartais rūšiuodavo žąsų plunksnas, kuriomis prikimšdavo pagalves ir čiužinius. Mergaitės dažnai dainavo liaudies dainas jidiš kalba, kartais joms pavykdavo gauti knygų jidiš kalba. Tais laikais buvo populiarūs spausdintini jidiš dainynai.

Mieste vykdavo jidiš teatro pasirodymai, iš kurių taip pat buvo išmokstama dainų, o po to dainuojama mieste ir kaime. XX a. pradžioje dar egzistavo keliaujantys knygų prekeiviai, kurie atvažiuodavo ar ateidavo pėsčiomis. Jie siūlydavo Mendelės Moicher-Sforimo ir Šolem-Aleichemo⁶⁶ romanus, o taip pat dainynų jidiš ir hebrajų kalbomis.

66 Mendelė Moicher-Sforimas (tikr. Abramovičius Šalomas-Jokūbas, 1836–1917); Šolem-Aleichemas (tikr. Rabinovičius Šalomas, 1859–1916) – jidiš literatūros klasikai – red. past.

Šabai ir šventės kaime

Mūsų namuose buvo šventai laikomasi šabo ir visų jo įstatymų. Šabo poilsis buvo visapusiškas. Pasiruošimas šabui prasidėdavo jau ketvirtadienio vakarą, kai kepė chalas. Penktadienį darbus baigdavo vidudienį ir gamindavo šabo valgius: čiolntą ir apkepus pašaudavo į krosnį, kad būtų paruoštas valgyti kitą dieną. Šabą visi pasitikdavome nusiprausę, išsišukavę, apsirengę šabui skirtais drabužiais. Ant balta staltiese padengto stalo – keturios varinės žvakidės ir chalos. Po šabo sutikimo maldų susėsdavome prie stalo, tėvas pašventindavo vyną ir chalas. Visus tuos metus, kiek gyvenome kaime, su mumis leisdavo šabus ješivos studentas, kuris atvykdavo su tėvu penktadienio vakarą ir išvykdavo sekmadienio ryte. Taip darė, kol vedė Chają Blechman. Jiems gimė devyni nuostabūs vaikai. Visa jų šeima, dideliame mūsų sielvartui, žuvo per Holokaustą.

Visi vyrai šeštadienio ryte meldėsi. Mama meldėsi tik per šventės, o šabo metu kartais skaitydavo mums iš knygos *Tsena urena* – komentuoto Biblijos vertimo į jidiš kalbą. Jei atsirasdavo skubių darbų, juos nudirbdavo kaimynė lietuvė, dažna mūsų namų viešnia.

Per šabą kaimą aplankydavo daug jaunų pasivaikščioti išėjusių vaikinų ir merginų. Jie išsibarstydavo po miškelius ir giraites. Užeidavo ir pas mus, mėgo atsigerti šviežio, tik ką išmelžto pieno. Apsilankydavo pas mus ir ješivos studentai, kuriuos kviesdavome į šabo pabaigos vakarienę. Tėvas pasinaudodavo tomis progomis, kad mus paegzaminuotų. Jei gerai atsakydavome, svečiai mums tapšnojė per petį ar per skruostą, bet kiek būdavo gėdos, jei nežinojome atsakymo!

Kadangi mūsų kaimas nuo miesto buvo nutolęs daugiau, nei leidžiama keliauti per šabą (apie 2000 metrų), tėvas mums liepė padaryti *eruvą*⁶⁷: padėdavome kažko valgomo po krūmu kelio viduryje ir tuo „paskelbdavome“ teritoriją sujungimą, kad būtų galima nenusižengiant šabui judėti tarp mūsų ir miesto.

Naujesiems metams ir Jom Kipurui mūsų šeima būdavo kviečiama pas draugus. Šventės išvakarėse važiovome į miestą vežini visu maistu ir kartu su šeiminkais gaminome patiekalus šventinei vakarienei. Kelis paskutiniuosius mūsų gyvenimo kaime metus mus kvietė rabio Cvi Aronzono šeima, laikiusi karčemą prie įvažiavimo į miestą. Ši visų gerbiama šeima turėjo penkis vaikus, ir dar mūsų, svečių, buvo penki. Naujųjų metų ir Jom Kipuro metu beveik visą dieną drauge praleisdavome sinagogoje (tada ėjo ir mama). Tėvas turėjo Didžiojoje sinagogoje priskirtą vietą. Kartais vykdė ten ir kantorius pareigas, tuomet mus, vaikus, prižiūrėjo kaimynines vietas užėmę vyrai.

Šventei pasibaigus išvažiuodavome iš miesto ir grįždavome namo beveik vidurnaktį. Važiovome tamsoje, tyloje, iš lėto. Mes, mažieji, prisibijojome. Tėvas dažnai užsnūsdavo ir paleisdavo vadžias, tačiau arklys gerai žinojo kelią, jis ramiai

67 eruv (nuo heb. *eruv* – sumaišymas, sujungimas) – erdvė, kurioje religingas žydas gali judėti ir judinti daiktus per šabą nepažeisdamas draudimų; kiekviena bendruomenė nustato savo eruvą – red. past.

ir užtikrintai judėjo į priekį, pasisukdamas ar pasitraukdamas nuo kelio ten, kur reikėjo, kol mus atgabendavo į kiemą. Labai mylėjome ir lepinome šį arklį, tėvas niekada neižengdavo į namus pirma jo nepagirdęs ir nepašėręs. Savaitės dienomis dažnai išvesdavome arklį arba savo dvi karves į miškelį, kur nenujauta žolė. Mums labai patiko žiūrėti, kaip išsipūsdavo jų pilvai, o akys žibėjo iš malonumo.

Pirmasis pasaulinis karas ir vokiečių valdymas

1914 m. prasidėjus karui ir carinei valdžiai paskelbus šaukimo į kariuomenę įsakymą žydų bendruomenę ištiko panika. Žydai nekentė kruvino Nikolajaus II režimo ir šaukimą suvokė kaip sunkų išbandymą.

Mūsų kaimo namai tomis dienomis tapo prieglobsčiu besislapstantiems nuo tarnybos. Į kaimą nuo valdžios pabėgo dešimtys ješivos studentų. Kai kurie jų alino savo kūną siekdami suliesėti iki armijai netinkamo lygio, kiti visaip žalojo save, ypač pirštus. Šiuose veiksmuose dalyvavo visa mūsų šeima. „Eksperimentus“ su kūnu prižiūrėjo felčeris Volpertas, kuris dukart per savaitę apsilankydavo pas mus ir instruktudavo jaunuolius. Dieną jie slapstėsi aplinkiniuose miškuose, o nakvojo pas mus daržinėje.

Didelis Rusijos kariuomenės sutriuškinimas Prūsijoje ir jos pasitraukimas iš Lietuvos išgelbėjo šiuos studentus. Mūsų kaimas buvo prie plento, kuriuo traukėsi rusų kariuomenė.

1915 m. pavasarį Lietuvą okupavo vokiečiai, Telšius jie užėmė Šavuoto išvakarėse⁶⁸. Kaime įsikūrė vokiečių armijos štabas, o visa gyvenvietė virto karine stovykla, turinčia šimtus karinių mašinų ir kitos karo technikos. Dvaro rūmai, mūsų namai taip pat buvo rekvizuoti apgyvendinti karininkus. Susispaudėme viename miegamajame ir virtuvėje. Vokiečiai su mumis elgėsi padoriai. Visi šeimos nariai tarpininkavo tarp jų ir kaimiečių lietuvių, vertė iš lietuvių į vokiečių ir atvirkščiai. Iš tiesų kalbėjome ta pačia jidiš kalba, tik keitėme balsę o į a – pvz., vietoje „vos“ sakėme „vas“, vietoje „dos“ – „das“ ir panašiai. Vokiečiai skirdavo mums visokių užduočių ir vaišino sausainiais ir saldainiais. Nepaisant to, su laiku vokiečių okupacija tapo nepakenčiama. Jie eksproprijavo galvijus ir javus, valstiečiai slėpė grūdus ir gyvulius giliose iškastose duobėse ar miškuose. Turguje buvo tuščia, mieste žmonės badavo. Ištuštėjo ir parduotuvės, nebuvo kur nusipirkti nei batų, nei audinių. Labai daug miestiečių veržėsi į kaimus ieškodami maisto. Turtingieji mokėjo pinigus, o varguoliai žydai prašė maisto iš žydų šeimų. Kiekvieną dieną pas mus ateidavo alkanos moterys su vaikais. Vaikus čia pat pamaitindavome, o suaugusiems įduodavome, ką galėjome: bulvių, pieno produktų, miltų. Vilkėjome kaimo gamybos drobiniais ir vilnoniais drabužiais, išmokome iš pieno gaminti žvakes ir muilą, kuriuos pardavinėjome mieste.

Vokiečiai įvedė vaikų mokymosi prievolę, todėl ir mes užsirašėme į naują miestą įsteigtą mokyklą. Tai buvo modernizuota religinė mokyimo įstaiga, kuriai

vadovavo miesto rabino sūnus Elijas-Mejeris Blochas. Talmudą dėstė Leibas Polivnikas, Bibliją – rabis Mozė Fridmanas, hebrajų kalbą – Chaimas Jazguras, vokiečių kalbą – Rivka Jafė (vėliau – komunistų aktyvistė), aritmetiką – Ševa Raivid, o dainavimą – rabis Abraomas-Elijas Kaplanas (poetas, sukūręs partijos *Agudat Israel* himną „Amžininkams“, ir Berlyno rabinų seminarijos lektorius). Vasarą į mokyklą ir atgal ėjome pėsčiomis kartu su kitais kaimo vaikais, pavyzdžiui, Izaoko Izraelovičiaus sūnumis. Išėję iš miesto nusiaudavome batus, surišę pakabindavome ant kaklo ir per laukus ir girias bėgome tiesiai į kaimą.

Atsimenu, kaip kartą grįžau iš mokyklos vienas, o buvau tik devynerių. O taip įvyko todėl, kad per Biblijos pamoką staiga atsidarė langas iš lauko pusės ir kažkas sušuko: „Ryga krito!“ Nors žinojau, kad Ryga – tai miestas, ir net kad jis turi upę, bet negalėjau sumintyti, kaip ir kur gali nukristi miestas. Parbėgau namo ir visiems paskelbiau, jog Ryga įkrito į upę, dėl ko jie garsiai juokėsi. Tėvas tuojau pat nubėgo pas dvaro savininką pranešti naujienos. Tas savininkas ne kartą užeidavo pas mus padiskutuoti su tėvu apie politiką, ir šiaip santykiai su juo buvo draugiški. Kai praėjus keleriems metams po to, kai palikome kaimą, jis mirė, mums tą žinią pranešė specialus pasiuntinys, ir visi šeimos vyrai nuvažiavo į kaimą jo palydėti.

1918 m. vokiečių okupacija pasibaigė, buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė. Miestuose žmonės atsiduso lengviau. Ekonominė krizė greitai praėjo, nusipirkti buvo galima visko, ko širdis geidžia. Praėjo ir badas, parduotuvės buvo pilnos duonos ir kitų maisto produktų. Mūsų šeima irgi pajuto palengvėjimą, tačiau ilgai džiaugtis nebuvo lemta: vieną dieną tėvą iškvietė į dvarą ir pranešė, kad nuomos sutartis jam nebus pratęsta, o pienas bus perdirbamas dvaro savininko steigiamoje pieno fermoje. Sužinojome, kad visą tam reikiamą įrangą jis įsigijo Telšiuose iš okupacinės valdžios.

Tiesa, jis leido mums toliau gyventi kaime neribotą laiką ir naudotis visomis mūsų privilegijomis. Tačiau praradome pragyvenimo šaltinį, nebebuvo prasmės likti kaime, kur šeima gyveno trisdešimt metų, kur gimė visi vaikai ir užsimezgė glaudūs ryšiai su kaimynais. Tai buvo vienintelis tėvams žinomas gyvenimo būdas, todėl gavus žinią visus ištiko šokas. Nors žydai kaime dirbo sunkiai, uždariai nedideli ir niekada nebuvo turtingi, tačiau prie to buvome pripratę, jautėmės saugiai ir užtikrintai. Visi kaimų žydai, mes taip pat, turėjo mažus nuosavus ūkius, tenkinančius kone visus šeimos poreikius. Duoną pirkome už simbolinę kainą, turėjome savo pieno produktų, daržovių, bulvių, net drobės ir vilnos drabužiams. Ryztis palikti visa tai ir persikraustyti į miestą buvo labai sunku.

Kaime dar pragyvenome dvejus metus. Ėmėmės įvairių darbų ir amatų. Dirbome žemę, auginome veršius ir žąsis pardavimui, išmokome gaminti dešras ir dirbtinį medų, tačiau pajamos buvo menkos dėl aukštos šių produktų savikainos. Visi vaikai užaugo, mergaitės tapo merginomis. Trys vaikai mokykloje, pilna valgančiųjų prie stalo... Pagaliau po ilgų dvejonų nusprendėme iš kaimo išvažiuoti į miestą. Išsinuomojome butą Turgaus aikštės centre ketindami atidaryti kepyklą.

Į mano atmintį giliai įsispaudė atsisveikinimo su kaimu diena. Tai buvo po Sukoto. Žvarbią dieną į mūsų kiemą atriedėjo du vežimai, į vieną didelį buvo

Kokės Eljašev
šeimos viešbutis
1920 m.

pakinkyti du dvaro savininkui priklausę arkliai, ir mažesnis – mūsų, su mūsų senu arkliu. Į didelį vežimą sukrovėme visą savo turtą: baldus, indus, nemažai bulvių ir miltų maišų. Į mūsų susigrūdome patys: tėvai ir trys vaikai. Vyresnysis Dovydas – penkiolikos, aš – dvylikos, jaunesnysis Eliezeris – devynerių. Prie to paties vežimo pririšome ir dvi savo karves.

Kieme tvyrojo tylą, niekas neištarė nė žodžio. Vežimui pajudėjus motina atsigrėžė į namą, pastebėjau, kad nubraukė ašarą. Aš taip pat mečiau paskutinį žvilgsnį į mūsų ištuštėjusį namą, kuris pasirodė toks varganas, senas ir niekingas, lyg ūmiai puolęs senatvėn ir po akimirkos subyrėsiąs vėjui užiant per atdarus langus.

Sodelyje dar liko jurginai, jų žiedai lingavo papūtus ryto vėjui. Alėjoje atsivėikinti su mumis išsirikiavo visi kaimiečiai, jie spaudė rankas ir linkėjo geros kloties, o važiuojant per laukus ten dirbę žmonės mums mojavė rankomis ir kepurėmis. Buvome prisirišę prie šių paprastų žmonių, žinojome, kaip jie triūsia ir vargsta, kartais užtardavome juos prieš dvaro savininką. Taip galvodami ir prisimindami važiovome neskubiai, karvių žingsnių tempu. Atvykę į miestą apsistojome name nr. 17 Turgaus aikštėje. Prie įėjimo laukė dvi mano seserys Chana ir Feiga, kurios atvyko iš anksto, sutvarkė ir paruošė mūsų butą.

Dvidešimt metų praėjo nuo to laiko, kai iš kaimo atvažiavome gyventi į Telšius. Per tą laiką visi mano pasakojimo herojai tapo Telšių senbuviais. Jaunesnioji kartą seniai pamiršo savo tėviškę – Degaičius, o suaugusieji ją prisimena kaip seną nuostabią pasaką.

Tėvams pritaipiti mieste buvo sunku ne tik dėl pajamų šaltinio paieškų, bet ir emociškai, juk reikėjo staiga visiškai pakeisti aplinką ir kaime susiformavusį gyvenenos modelį. Mano palaimintojo atminimo tėvas mieste ilgėjosi savo daržo ir naminių paukščių, kuriais įprato rūpintis kaime. Iš pradžių nuomojome jam mažus žemės sklypus, kad galėtų auginti daržoves, nors tai nedavė jokio materialaus pelno. Metai darė savo: šeima vystėsi ir didėjo. Jaunieji tęsė mokslus miesto religinio švietimo įstaigose bei mokytojų seminarijose. Tėvai nuolat suko galvas dėl pragyvenimo. Kol juos abu turėjome, mūsų ryšiai buvo labai stiprūs. Mirus tėvui (1939 02 23) jie nusilpo, pamažu visi vaikai paliko namus ir išsisklaidė į visas puses, dalis apsigyveno kaimyniniuose miestuose. Tik per šventes namai pratrūkdavo susirinkusių vaikų ir anūkų triukšmu.

Ketvirto dešimtmečio pabaigoje žydų bendruomenėje pradėjo jaustis įtampa, bet atmosfera aplinkui vis dar buvo rami. 1941 m. birželio 22 d. prasidėjus karui Telšiai vieni iš pirmų Lietuvos miestų buvo užimti vokiečių. Visi Telšių ir apylinkių žydai buvo suvaryti į getą, birželio 15 d. nužudyti visi vyrai, o rugpjūčio 30 d. – moterys ir vaikai, tarp jų ir kūdikiai. Šie žiaurūs faktai yra užfiksuoti Holokausto istorijos analuose. Kartu nužudyti 5 tūkst. žmonių, nemažą dalį sudarė ješivos studentai ir personalas.

Mes su pirma žmona Beila-Naomi (merg. Šebselbon) ir jos broliu Benjaminu karo pradžios dieną buvome Kaune, nes areštavo mano svainį dr. Samuelį Šebselboną (Šabatą): jį sulaikė KGB kaltinant sionistine veikla ir ištrėmė į Sibirą kartu su šimtais Kauno žydų (išleistas 1957 m.).⁶⁹ Iš Kauno paskutiniu traukiniu evakavomės į Rusiją, prie mūsų prisijungė mano brolis Eliezeris su žmona Fania. Mes trise po ilgos ir alinančios kelionės atsidūrėme Stalingrade, o brolio šeima – sovietų Armėnijoje. 1943 m. nuklajojome iki Uzbekistano ir buvome paskirti į kolūkį „Bulunguras“ netoli Taškento. Ten atvykus mano svainis Benjaminas mirė, o aš buvau paimtas į priverstinio darbo stovyklą. Eliezerį pašaukė į kariuomenę, jis tarnavo 16-oje lietuviškojoje divizijoje⁷⁰.

Mano žmona liko kaime viena. 1944 m. sausį, po didelių kančių, ji mirė svetimėje žemėje, vieniša, visų palikta, mažoje gretimo miestelio ligoninėje. Nežinau nė kur ji palaiduota... Tebūnie palaimintas jos atminimas amžiams.

Karo pabaigoje, susirinkus nedaugeliui išgyvenusių ir įvertinus baisias netektis sužinojau, jog tarp nužudytų telšiškių buvo apie dvidešimt mano giminių, apie kuriuos pasakojau šioje apybraižoje. Iš visos šeimos likome tik mes su broliu Eliezeriu. Tarp aukų buvo seni ir jauni, vyrai ir moterys, visi jų vaikai, net kūdikiai.

Tebūnie mano paskutinės surašytos eilutės atminimo ženklas mano šeimos aukoms:

69 Izraelyje pakeitęs pavardę į Šabatą išleido knygą „Šiaurės lageryje“ (heb., 1959). Mirė Jeruzalėje 1982 m.

70 16-oji lietuviškoji divizija arba Lietuviškoji divizija – Raudonosios Armijos padalinys – red. past.

tėvas – Naftalis Natanovičius, rabio Jokūbo sūnus
motina – Šeina (mirė 1939 m.)
vyresnioji sesuo – Chaja, jos vyras Chanochas Klocas ir jų keturi vaikai:
Pesia (5 m.), Dovydas (6), Pesachas (12), Idelis (15)
sesuo Feiga, jos vyras Aba Faivušas ir jų vaikai: gete gimęs kūdikis, miręs prieš
jam suteikiant vardą, Chaja-Gita (10 metų) ir Jankelė (14)
jaunesnioji sesuo Chana, jos vyras Aba Flingas ir dvi jų dukterys: Hinda (14) ir
Nechama (18)
vyresnysis brolis Dovydas
mūsų namuose išaugusi giminaitė Šeina Fidelman.
Dievas teatkeršija už jų kraują, jų atminimą išsaugosime iki gyvenimo pabaigos.
Tokia buvo mano šeimos istorija ir jos tragiška pabaiga.

Mano mokytojai ir draugai Telšiuose

Tuvija
Baal-Šemas

Nelankiau vaikų darželio, nes Telšiuose jo nebuvo. Todėl, kai berniukui sukakdavo šešeri, jis buvo siunčiamas į religinę mokyklą. Lygiai taip pat ir aš pradėjau lankyti berniukų talmud-torą (mergaitės mokėsi atskiroje mokykloje). Telšių kultūros gyvenimui didelę įtaką turėjo partija *Agudat Israel*, o mergaičių mokyklą *Javnė* prižiūrėjo svarbiausi Telšių rabinai, kurie atrinkdavo mokytojus.

Pradėję mokyti šešerių berniukai tęsė studijas: ketverius – pradinės studijas ir dvejus – pažangias, kol jiems sukaks dvylika. Mokslų dieną pradėdavome pamaldomis septintą valandą ryto, aštuntą prasidėdavo pamokos. Pirmoje klasėje mokėmės hebrajų kalbos, antroje prisidėjo aritmetika ir lietuvių kalba. Mokėmės iki pirmos, tada buvo pertrauka iki trijų, ėjome namo papietauti. Sugrįžus mažesnieji studijavo Penkiaknygę su Raši komentarais su mokytoju Puzricu, o vyresniesiems mokytojas Joelis-Dovas Zaksas (pramintas „Zaksele“)⁷¹ dėstė Talmudo pradmenis.

Mokytojas Puzricas

Šis vyriausias iš visų mokytojų (jam buvo virš 50) gimė Rusijoje. Buvo tikras žinovas ir eruditas, išmanė net žydų mistiką, o taip pat didelis pedantas. Iš ryto dėstė Penkiaknygę su Raši komentarais bei mokė garsiai skaityti savaitinį Toros fragmentą⁷². Ypač mėgome klausytis jo Šventraščio interpretacijų.

⁷¹ Malonybinė pavardės Zaksas forma jidiš k. („mažasis Zaksas“) – red. past.

⁷² Kas savaitę sinagogoje viešai skaitomas vienas iš Toros fragmentų, kol per metus perskaitomas visas tekstas; skaitoma iš ritinio, o ne spausdintinio leidinio, todėl tai reikalauja specialių įgūdžių – red. past.

Atsimenu, kad jei jis būdavo nepatenkintas kurio nors iš mokinių atsakymu ar apskritai jo pažanga, prieidavo, pačiupdavo už ausies ir šaukė: „Štai tau replės!“

Jo šeima

Jis turėjo du sūnus, Abraomą ir Jokūbą. Su Abraomu draugavome ilgus metus – nuo mažų dienų iki rusų okupacijos 1940 m. Iš pradžių jie gyveno mokyklos kieme, ir mes, jo draugai, per pertrauką užeidavome pas jį į namus užkąsti ar pažaisti. Abraomas buvo puikus mokinys. Jo gyvenimo pabaiga buvo tokia pat, kaip ir kitų mano draugų: visi žuvo Geruliuose ar Rainiuose nuo vokiečių ir lietuvių rankų, tebūnie jie prakeikti amžiams.

Aba Minčevskis

Iki rusų okupacijos jis ėjo pradinės mokyklos direktoriaus pareigas. Tai buvo mūsų giminaitis iš motinos pusės. Nemokėjome tada įvertinti jo talentų. Jis baigė Telšių mokytojų seminariją *Javnė* ir iškart pradėjo dirbti. Kai sovietai uždarė Lietuvoje hebrajiškų mokyklų tinklą, jam buvo paskirta dėstyti [jidiš mokykloje] Vilniuje, kur jį ir užklupo 1941 m. birželio 22 d. prasidėjęs karas. Jis tapo mokytoju Vilniaus gete. Savo pedagoginio talento ir per dvidešimt dėstyimo metų įgytos patirties dėka jis buvo išskirtinis auklėtojas. Man pasakojo su juo gete dirbusi Vilniaus mokytoja Cvija Vildštein, kad jis galėjo likti gyvas, tačiau pasirinko kartu su savo mokiniais eiti mirties keliu Paneriuose. (Apie tai ji pasakoja ir savo knygoje „Iš pragaro į pragarą“). Visą gyvenimą jis mylėjo savo artimą, stengėsi būti pavyzdžiu savo auklėtiniams. Vildštein knygoje pasakoja: „Minčevskis visą dieną dirbo batų dirbtuvėje, taisė vaikų batus, kad neduok Dieve neliktų basi. Vėliau perėjo dirbti į lentpjūvę, kur ruošdavo malkas kurui.

Iki ketvirtos po pietų jis ten labai sunkiai dirbo, po to persirengdavo ir ėjo mokyti vaikus. Aba turėjo romią sielą, buvo nuoširdus, mylintis, rūpinosi našlaitėmis, ėmė į širdį kiekvieną vaikų problemą. Mergaitės jį mylėjo ir džiugiai bėgdavo pasitikti, kai jis grįždavo iš darbo.“

Jo brolis Meiras, vedęs telšiškio Zlotniko dukrą, žuvo su savo vaikais Telšiuose. Jo sesuo Dvora ištekėjo už šocheto rabio Jošuos Berkmano, jie taip pat buvo nužudyti nuožmių lietuvių. Per stebuklą gyvos liko dvi jų dukterys: vyresnioji Batševa ir jaunesnioji Šošana (abi repatrijavo į Izraelį). Du Abos broliai, Jokūbas ir Samuelis, gyveno Lidse (Didžioji Britanija).

Telšiuose veikė ir pradinė mergaičių mokykla, kuriai vadovavo Ida Golomb. Viena iš mokytojų – Sara-Etel Kimchi. Atsimenu, kad šios mokyklos pastatas stovėjo netoli ješivos. Minčevskis buvo abiejų pradinių mokyklų direktorius. Ponia Kimchi buvo Blechmano dukra ir ponios Maizel, kurios vyras Jokūbas-Dovydas Maizelis turėjo vienintelį Telšiuose hebrajišką knygyną, sesuo. Vyresnioji Blechman sesuo Malka daug metų mokėsi Vokietijoje, o ketvirtame dešimtmetyje kartu su seserimi Eda išvyko į Palesiną. Visi šios šeimos nariai buvo pedagogai.

Mergaitės, be klasikinių žydų tekstų, studijavo ir pasaulietinius dalykus. Į ekskursijas ir vasaros stovyklą Baltmiškyje vykome kartu.

Kai kurie mokytojai mūsų mokykloje dėstė laikinai: pavyzdžiui, vyresnėms berniukų klasėms – rabis Abraomas Plotnikas iš Tryškių, mergaitėms – Sara-Gitl Jafė iš Telšių ir Gitelė⁷³ Liberman iš Šiaulių.

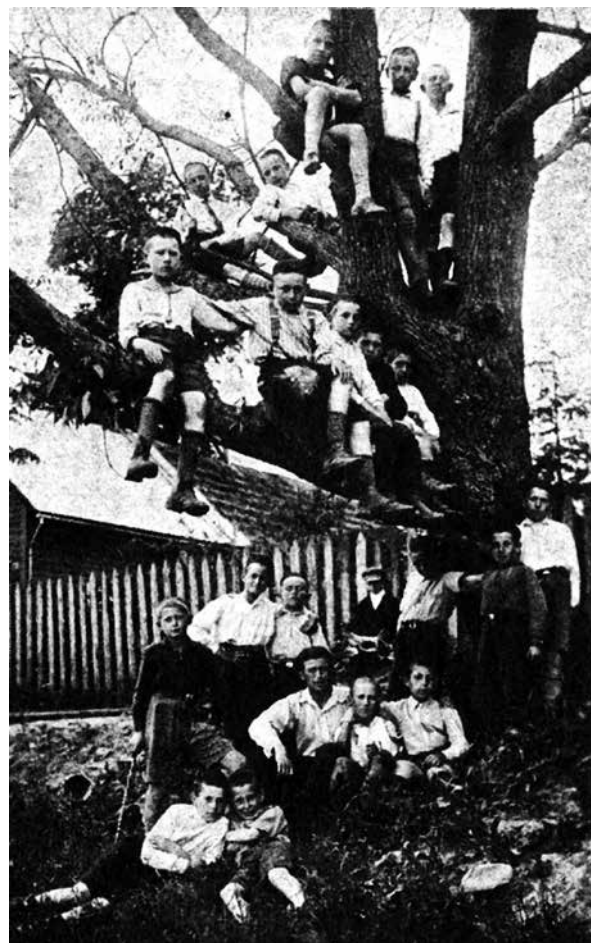
Možė Pšedmeskis (Šedmi)

Tai buvo visų moksleivių mylimiausias mokytojas. Kilęs iš Šiaulių, kur persikraustydamas į Telšius paliko motiną ir seserį. Pažinojau keturis jo šeimos narius: Hilelį, Možę, Abraomą ir jų seserį Šošaną (su šiais dviem susipažinau jau Izraelyje, Tel Jicchako kibuce, kur jie apsigyveno).

Apie savo mokytoją Možę noriu papasakoti daugiau, nei apie kitus. Jis negailėjo pastangų, kad mokiniai įsisavintų jo dalykus. Ne tik mokė, bet ir vadovavo jaunimo [sionistų] sąjūdžiui, todėl bendravo su auklėtiniais ne tik mokykloje. Po pamokų eidavo su mumis į parką prie bažnyčios ir pasakojo apie žydų gyvenimą Palestinoje, apie sunkų pirmųjų naujakurių kelią, jų darbą sausinant pelkes prie Chaderos. Jis vienintelis iš mokytojų organizavo berniukams ekskursijas po Telšių apylinkes, kurių be jo nebūtume pažinę. Atsimenu Lag Baomer šventės ekskursiją į Pabalvę prie Tryškių arba kitą, prie aukšto kalno apie dešimt kilometrų nuo Telšių. Jis elgėsi su mumis ne kaip mokytojas, bet kaip vyresnis draugas.

Atsimenu vieną mano palaimintojo atminimo motinos pasakojimą. Kai ji jau persikėlė iš Šiaulių į Telšius, kartą su mano vyresne sese Šeinele ji nuvažiavo pas medicinos specialistą Šiauliuose. Ten būnant staiga gatvėje pasirodė mano mokytojas Možė ir matydamas, kaip mama su maža mergaite ant rankų eina per lietų, perėmė iš jos vaiką ir lydėjo visą ilgą kelią į stotį, kol įsodino į Telšių traukinį.

Možė Pšedmeskis baigė Telšių mokytojų seminariją *Javnė*, kur greitai pastebėjo jo talentus ir paliko dėstyti mūsų mokykloje. Jis mokė mus hebrajų kalbos, geografijos ir istorijos. Mums persidavė jo entuziazmas, ypač kai kalbėjo apie Izraelio

Telšių žydų pradinės mokyklos trečiokai išlydi mokytoją Možę Pšedmeskj (pavardė Izraelyje – Šedmi) į Palestiną 1933 m. Tarp mokinių: Gefenas, Eliezeris Lapidotas, Tuvija Baal-Šemas, Možė Bodas, Puzricas, Možė Ordmanas, Jošua Kleinas, Izraelis Ordmanas

73 Malonybinė vardo Gitl forma – red. past.

žemės geografiją. O kaip jis mus ruošė Lag Baomero ekskursijai! „Nepamirškite lankų ir strėlių“, – sakė jis ir aiškino, kodėl šią šventę mes švenčiame gamtoje. Tai buvo nepamirštamas įvykis. Kaip gaila, kad šiandien čia, Izraelyje, neturiu su kuo pasidalyti šiais laimingais vaikystės Telšiuose prisiminimais: visi sunaikinti nacių ir lietuvių žudikų.

Kaip jau minėjau, mokytojas Mozė važiuodavo su mumis į vasaros stovyklą Baltmiškyje, 7 km nuo Telšių. Galima buvo nuvažiuoti traukiniu iki Lieplaukės ir tada eiti pėsčiomis du kilometrus iki stovyklos. Kažkada Mozė buvo stovyklos auklėtojas kartu su seminarijos studente Šošana Klip, kuri nuomojo pas mus kambarį (vėliau išsikėlė į Palestiną). Šią sveikatingumo stovyklą Telšių ir kitų miestų (ypač Kretingos) vaikams kasmet birželio–liepos mėnesiais organizavo draugija OZE. Stovyklai vadovavo rabino žmona Rachelė Bloch, p. Sonia Rostovski ir Abraomas Icikzonas (kurio pirmoji žmona Tova buvo mano tėvo sesuo). Stovykloje vaikai gyveno keliuose namuose, dar viename namuke buvo virtuvė. Aplinkui dešimtis kilometrų plėtėsi miškas. Šalia buvo didelis ežeras, kuriame vaikai maudėsi ir plaukė valtėmis.

1934 m. baigiau pradinę mokyklą. Mano palaimintojo atminimo tėvas išnuomojo trobą Baltmiškyje, ir visa šeima išvažiavo į vasarnamį. Tėvas pas mus atvažiuodavo šabui, kaip ir dar kelių šeimų vyrai, kurie sutikdavo šabą kaime su savo poilsiaujančiomis šeimomis. Čia mes mėgavomės nuostabiais vaizdais ir tyru oru. Rinkdavome mėlynės, kurių čia buvo be galo daug. Šeinelė, jaunesnioji sesuo Feigelė⁷⁴ ir aš visą dieną žaidėme su stovyklos vaikais. Iš ryto užsiėmėme

Pradinės mokyklos mokinių ekskursija Lag Baomer šventės proga su mokytojais Pšedmeskiu (Šedmi) ir Puzricu

74 Malonybinė vardo Feiga forma jidiš k. – red. past.

Trys Telšių žydų šeimos kartos

gimnastika su mokytoju Moze, o po to dalyvavome Šošanos organizuotuose žaidimuose. Mokytojas mums pasakojo apie laimingą žydų vaikų gyvenimą Pales-tinos kibucuose. Labai mėgome tuos jo pasakojimus. Atsiguldavome ant žolės ir klausydavomės, kol užmigdavome.

Mozė buvo mūsų mylimiausias mokytojas. Kartą mokyklų direkcija, kuriai vadovavo palaimintojo atminimo rabis Chaimas-Mordechajus Kacas, išsikvietė Mozę Pšedmeskj. Ketino jį atleisti iš darbo dėl sionizmo idėjų propagandos tarp moki-nių. Sužinojome apie tai ir nedelsiant išsiuntėme delegaciją su prašymu palikti jį mokykloje. Tai suveikė, direkcija nebeprieštaravo dėstymui „sionizmo dvasia“.

Atėjo diena, kai mokytojas Mozė įgyvendino savo svajonę repatrijuoti į Izraelio žemę. Pakvietė visas klases, kurioms dėstė, nusifotografuoti su juo prie ežero. Iki šios dienos sauguji šią nuotrauką, tačiau kai šiandien į ją žiūriu ir „suvedu sąs-kaitą“ – kas išliko ir kas atsidūrė Izraelyje, man darosi graudu. Vienas iš draugų, Mozė Ordmanas, išvyko į JAV ir nuo to laiko niekas apie jį negirdėjo. Tik vienas iš draugų, Šalomas Varejesas, kuris atvažiavo į Izraelį su savo žmona, vaikais ir anūkais, yra čia. Štai kas liko iš visos klasės. Visi kiti žuvo Telšiuose.

1948 m. sausį išvykau į Izraelį. Sužinojau, kad mano mokytojas Mozė gyvena čia ir kad jis pasikeitė pavardę į Šedmi, bet neradau jo. Praėjo dešimtys metų, ir vis dar nesusitikome. Nemoku aprašyti savo jaudulio ir džiaugsmo, kai atsitikti-nai sutikau jį savo darbo vietoje Tel Avive. Tą laimingą dieną jau negalėjau dirbti. Mokyklos metai, tėvo namai – viskas atsigamino atmintyje. Jaučiausi lyg būčiau atradęs šeimos narį. Tai buvo be galo jautrus susitikimas po trisdešimt penkerių metų. Nuo tos dienos mūsų ryšys jau nenutrūko iki pat jo mirties Haifoje – jis buvo tik šešiasdešimt penkerių. Tebūnie palaimintas jo atminimas.

Abraomas Fogelmanas

Jis dėstė mūsų mokyklos ketvirtokams ir penktokams. Jis taip pat baigė Telšių mokytojų seminariją – vienintelę mokytojų rengimo įstaigą Lietuvoje, ir liko dėstyti mūsų mieste. Labai mylėjo mokinius. Vienas iš jo dažnai kartotų posakių buvo: „Viską galima nupirkti už pinigų, tik ne širdį,“ – lyg nujautė savo baigtį: gyvenimo pabaigoje jis repatriavo į Izraelį ir čia mirė nuo infarkto. Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą jis išvažiavo iš Lietuvos į Braziliją, ten vedė ir sukūrė šeimą, su kuria atvyko į Izraelį aštuntame dešimtmetyje. Kartą sutikau jį iš Telšių kilusios šeimos vestuvėse, Batševos Švarc (merg. Berkman) namuose. Neatpažinau jo, nes atrodė žymiai vyresnis, ne pagal savo metus.

Jis mirė, Izraelyje spėjęs pagyventi tik kelerius metus. Tebūnie jo siela įpinta į gyvybės mazgą.

Joelis-Dovas Zaksas

Jis buvo mūsų Talmudo mokytojas. Dar pats mokėsi Telšių ješivos aukštesniuose skyriuose. Gimė Rietave, mokėsi kartu su rabiū Judu Franku – vyriausio Izraelio rabino, palaimintojo atminimo rabio Cvi Franko, sūnumi. Jis buvo žemaūgis (todėl visi jį vadino „Zaksele“ – „mažasis Zaksas“) ir be perstojo rūkė. Atsimenu, kad jis nuomojo kambarį pas Henią Klein – ši šeima, kaip ir daugelis Telšiuose, gyveno iš kambarių nuomos ješivos studentams, jos parengiamojo skyriaus mokiniam arba gimnazijos *Javnė* moksleivėms. (Šios šeimos kambario nuomininkas kažkada buvo Izraelio parlamento narys Abraomas Melamedas). Joelio-Dovo sesuo gyveno Telšiuose, ji ištekėjo už saldinių fabriko „Iris“ savininko Jokūbo Hurvičiaus. Šis mokytojas buvo labai išsilavinęs, nors tik keleriais metais už mane vyresnis, jis padėdavo man ruošti lietuvių kalbos pamokas.

1932 m. mūsų šeima persikėlė gyventi į antrą aukštą (kaip visi Telšiuose, jį vadinome „salke“), ten atšventėm ir mano bar micvą. Ten mūsų rabinas Abraomas-Izaokas Blochas mane palaimino ir palinkėjo: „Sek savo senelio rabio Izraelio Landau pėdomis – atkakliai mokykis Toros, ir neimk pavyzdžio iš savo sionistu tapusio tėvo...“ Palaiminimas iš tikrųjų man padėjo: repatrijavau į Izraelį, sukūriau šeimą, kurioje laikomės įsakymo: „Kartosi ją“⁷⁵.

Mūsų bute Telšiuose buvo keturi ar penki dideli kambariai, iš jų du nuomojo ješivos ir mokytojų seminarijos studentai. Pas mus gyveno Mordechajus Broida iš Platelių (vėliau išvažiavo į JAV), du broliai Karpoliai iš Alsėdžių (Ezekielis išvažiavo į Rodeziją⁷⁶), Butrimonių rabino sūnus, Olšvangas iš Varnių.

Visą laiką baigęs mokyklą palaikiau glaudžius ryšius su savo vaikystės draugais: Srolke⁷⁷ Ordmanu (jo brolis Tuvija Izraelyje apsigyveno mošave Adanim),

75 Visa citata: „Neleisi šiai Mokymo knygai pasitraukti nuo savo lūpų, bet kartosi ją dieną ir naktį, kad ištikimai laikytumėsi viso, kas joje parašyta“. Joz 1,8 – red. past.

76 Dabar – Zimbabvė – red. past.

77 Mažybinė vardo Izraelis forma jidiš k. – red. past.

Avromke⁷⁸ Puzricu, Jankele Damba, Peiske⁷⁹ Icikzonu (jis buvo ir mano pusbro-
lis), Moiške⁸⁰ Bodu (jo sesuo Mina gyveno Cholone), Jošua Kacu, Šmulke⁸¹ San-
dleriu (jo sesuo Necha gyveno Kirjat Gate), Chonke⁸² Klocu (jo sesuo taip pat
repatrijavo į Izraelį), Jankele Vainu (jo brolis Berlas gyveno Chaderoje). Visi jie
buvo mano geriausi draugai ir visi, išskyrus kelis, guli brolių kape Rainuose. Jūsų
tragiškos žūties metines minime kasmet ir niekada neužmiršime, tebūnie jūsų
atminimas amžinai mūsų širdyse. Amen.

Rabis Avneris Oklianskis

Jis vadovavo Telšių ješivos parengiamajam skyriui – mechinai, kur mokėsi pa-
grindinę religinę mokyklą baigę jaunuoliai iš visos Lietuvos. Mechinoje mokėsi
nuo 12 iki 17 metų. Iš visų miestų čia buvo siunčiami vaikinai mokytis, tikintis, kad
paskui jie mokins kitus būti dorais, tradiciškais Lietuvos žydais. Rabis Oklians-
kis buvo rabino Juozapo-Leibo Blocho žentas. Mechinai jis puikiai, nors griežtai,
vadovavo daugelį metų. Buvo tvirtai judaizmo prievolių besilaikantis žmogus,
mokslinčius. Man pasisekė trejus metus mokytis pas jį. Tuo metu mechinos (apie
200 mokinių) užsiėmimai vyko Kareivių sinagogoje – ji taip buvo pavadinta, nes
caro laikais ten prisaidindavo žydus šauktinius. Tai buvo senas pastatas, kuris,
žinoma, neatitiko tokio mokinių skaičiaus poreikių. Mokslų tvarka buvo tokia:

nuo septynių iki aštuonių ryto – rytinės pamaldos, nuo devintos – kartojome
poromis praeitos dienos pamokas, sakytas mūsų mokytojų. Nuo pirmos išsiskirs-
tydavome po įvairias miesto vietas, kur buvo dėstomas Talmudas, ir prisijungda-
vome prie paskaitų. Mechinoje dėstė broliai rabiai Samuelis ir Chaimas Valkai
(rabis Chaimas išgyveno Holokaustą ir tapo Telšių ješivos Klivlende dėstytoju).
Kitas dėstytojas – rabis Ezekielis Talis iš Rietavo. Trumpą laiką „Žmogaus gyve-
nimo“ knygą mums dėstė Mozės Pšedmeskio brolis Hilelis. Mechinos išdininku
ir jaunesnių klasių mokytoju buvo telšiškis rabis Efraimas-Pinchusas Helfanas,
kurio tėvui priklausė audinių parduotuvė.

1938 m. mechina persikėlė į nuosavą pastatą prie ješivos.

Mano tėvas visą savo gyvenimą buvo prisiekęs sionistas, todėl svajojo, kad
jo sūnus įgytų naudingą profesiją ir išvažiuotų gyventi į Palestiną. Lietuvoje, o
ypač Telšiuose, su sionistais buvo aršiai konfliktuojama. O specialybę buvo ga-
lima įgyti tik mokytojų seminarijoje. Todėl nuspręsta mane paruošti stojimui į
šią seminariją. Dar du mano draugai, Mozė Ordmanas ir Eliezeris Lapidotas, taip
pat panorą ten stoti. Visus metus mus tris ruošė Chana (ją vadinome Anečka)
Hurvič. 1937 m. palikau mechina ir pradėjau studijuoti seminarijoje, pirmus me-
tus – jos parengiamajame skyriuje, o antrus – pagrindiniame. Direktorius buvo

78 Mažybinė vardo Abraomas forma jidiš k. – red. past.

79 Mažybinė vardo Pesachas forma jidiš k. – red. past.

80 Malonybinė vardo Mozė forma jidiš k. – red. past.

81 Mažybinė vardo Samuelis forma jidiš k. – red. past.

82 Mažybinė vardo Chanas forma jidiš k. – red. past.

dr. Saliamonas Trachtenbergas, kuris gimė Kaune, bet daug metų gyveno ir dirbo Telšiuose (pradėjo nuo mergaičių gimnazijos, kurioje sukaupe didelės pedagoginės patirties). Seminarijoje jis dėstė filosofiją ir hebrajų kalbą. Matematikos dėstytojas J. Šnaideris tapo direktoriumi, kai Trachtenbergas išėjo iš seminarijos. Dar buvo iš Olandijos su šeima atvykęs judaizmo mokytojas Chaimas Nusbaumas. Jis dažnai mus kviesdavo pasisvečiuoti savo namuose, buvo mielas ir malonus. Muzikos mokytojas buvo Andrulis, vokiečių kalbos – ponias Tornau, lietuvių kalbos – Skeivys.

Rabis Izraelis Ordmanas

Tai buvo seminarijos rabinas, jis dėstė Talmudą ir taip pat buvo doro elgesio prižiūrėtojas. Jis vedė rabio Zalmano Blocho dukterį Chasią.

Vaikinai ir merginos mokėsi atskirose patalpose, bet abiejų seminarijos dalių direkcija buvo bendra.

Po dvejų metų seminarijoje baigiau pirmą kursą. Mano kurso draugai buvo vyresni, pvz., Chanas Eljaševs, Jechielis Senderis ir Nachumas Levinas.

Kai rusai užgrobė Lietuvą, jie panaikino hebrajiško švietimo tinklą, seminarija taip pat buvo uždaryta. Kartu su daugeliu studijų draugų tęsiau mokslus Kauno technikume. Man baigus pirmą kursą, prasidėjo karas.

Batševa
Ben-Guri
(merg. Sason)

Mūsų miestas Telšiai

Apie Telšius, miestą, kuriame gimiau, galima pasakoti ilgai. Nepaisant savo kuklaus dydžio jis buvo garsus savo kultūra ir turiningu gyvenimu. Čia veikė daugelis įvairių organizacijų ir institucijų, tokių kaip parengiamasis ješivos skyrius, surinkęs viso pasaulio žingeidžius jaunuolius, seminarijos mokytojams ir mokytojoms, įvairių pakraipų vakariniai kursai – kalboms, literatūrai ir kitiems dalykams studijuoti. Iš Telšių kilo nemažai garsių talmudistų ir mokslininkų, miestas didžiavosi savo Toros centro reputacija. Kai kurie Telšių rabinai ir gaonai išvažiavo į kitas pasaulio šalis ir ten taip pat nusipelnė šlovės.

Jaunimas savo laiką dalino studijoms ir sportui. Nebuvo tokios žydų šeimos, kuri neaukotų Palestinos žydams. Plečiantis sionizmo judėjimui mieste atsirado „mėlynų dėžučių“ – įsikūrimo Izraelyje rėmimo fondo taupyklė. Ji užimdavo garbingą vietą namuose, malonu buvo tai matyti. Jaunimas aktyviai agitavo už lėšų aukojimą. Daugelis jaunų telšiškių praėjo žemdirbių ruošos kursus ir išvažiavo į Palestiną.

Telšių žydų bendruomenė buvo nuostabi ir šilta. Žmonės buvo dėmesingi vieni kitiems, stengėsi padėti atsidūrusiems sunkioje situacijoje, palaikyti ir paremti. Žydų gyvenimas Telšiuose virė, buvo intensyvus ir įdomus.

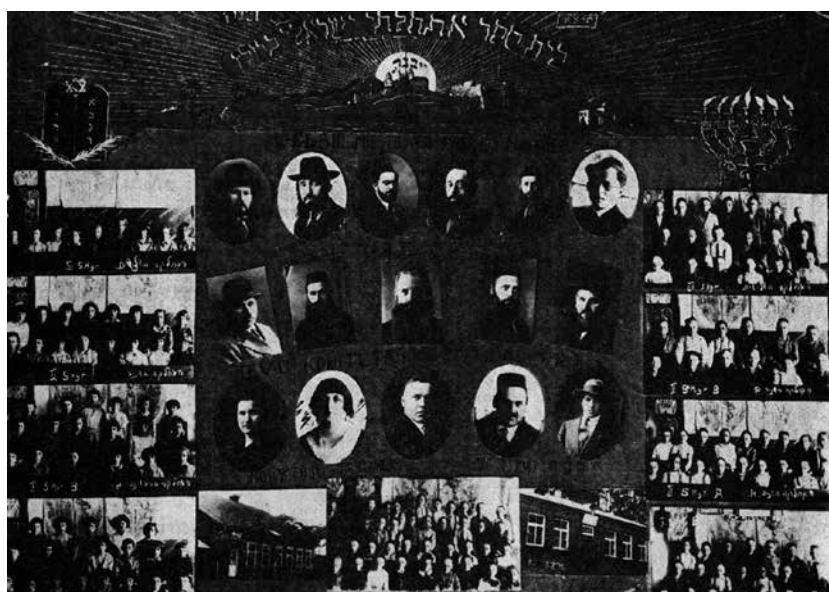

Telšių žydų Amatininkų draugijos
dramos būrelis po spektaklio
„Vaikų bėdos“

Ir visa tai buvo ištrinta negailestingų žudikų. Sunku įsivaizduoti, kaip civilizuotame pasaulyje galėjo atsirasti toks žiaurumas.

Nors palikau šį miestą prieš keliasdešimt metų, mano atsiminimai ir meilė jam gyvi iki šiol. Niekada nepamiršime nekaltų tyrų ir šventų miesto aukų kančios ir žūties. Telšių žydų bendruomenė nustojo egzistuoti šiame pasaulyje, tačiau ji prikelta mūsų širdyse ir taip gyvena toliau.

Telieka ši memorialinė knyga amžinas priminimas apie nekaltai žuvusius, nužudytus. Tebūnie amžinas jų atminimas.

Telšių žydų mokykla *Javné* ir jos
mokytojų ir auklėtojų personalas

Vestuvės Telšiuose

Nepasakosiu čia apskritai apie vestuves, vykusias Telšiuose XX a. trečiame–ketvirtame dešimtmetyje – papasakosiu apie mano paties matytas, nes jos įvyko mūsų šeimoje.

Mano palaimintojo atminimo tėvas Joselis Baal-Šemas turėjo seserį Šifrą, ji ištekęjo už tokio Šapiro iš Skaudvilės ir su juo gyveno Luokėje. Turėjo dukrą Jochkę⁸³, mano sesers Feigelės metų.

Po kurio laiko Šifros vyras mirė, ji liko našlė. Šeima gyveno tik iš mano tėčio paramos. Kiekvieną antradienį tėvas siuntė savo seseriai maisto pakuotes per Luokės vežiką Kalmaną, kuris antradieniais lankėsi Telšių turguje. Taip tęsėsi kokius dešimt metų, kol tėvą ši padėtis visiškai išsekino, be to, jis nematė jokios perspektyvos. Tėvas surado sprendimą. Jis turėjo kitą seserį, kuri dar antrame dešimtmetyje išvažiavo į Ameriką. Ji reguliariai rašė laiškus, o visoms šventėms atsiųsdavo dovanų mano mamai. Tėvas aprašė jai nepavydėtinas Šifros aplinkybės ir pasiteiravo, ar ji nepažįsta našlio, kuris sutiktų atvažiuoti, vesti Šifrą ir ją išsivežti į JAV. Greitai atėjo atsakymas, kad toks žmogus yra, tik jis nori pirma gauti nuotakos nuotrauką. Tėvas namie Šifros nuotraukos nerado, bet nenusiminė: jis nuėjo pas fotografą Chaimą Kaplanskį, saugojusio savo darytų nuotraukų archyvą, ir anas iš tiesų rado tėvo šeimos nuotrauką. Šis prieš dvidešimt metų darytas Šifros atvaizdas ir buvo išsiųstas į JAV.

Po kelių savaitių gavome pranešimą, jog jaunikis gali ir nori atvažiuoti ir vesti šią gražią jauną moterį, tik su sąlyga, kad vestuvėms jau bus pasiruošta ir jam nereikės Telšiuose praleisti daug laiko. Iš karto po tuoktuvių pora išvažiuos atgal į Ameriką.

Atsimenu pakylėtą nuotaiką mūsų namuose: kaip pasisekė, Šifra važiuos į Ameriką! Tėvų prašymu sinagogos patarnautojas rabis Saliamonas nuėjo į stotį, kad pasitiktų jaunikį ir jį atvestų tiesiai po vestuvių baldakimu. Vestuvės vyko tėvo svainio rabio Abraomo Icikzono namuose, netoli ješivos.

Nuotaka, mano teta, laukė pasiruošusi, vilkėdama balta suknele ir šydu pridengusi galvą. Prieš amerikiečiui jauniui pamatant jos veidą ji buvo septynis kartus apvesta aplink baldakimą iš visų pusių girdėjosi sveikinimai... Šifra jau galėjo važiuoti su vyru į Ameriką!

„Bet kaip su mano dukra?“ – paklausė Šifra. Vyras nustebo: „O tu turi dukrą? Nežinojau to, buvau pasiruošęs važiuoti tik dviese su tavimi.“

Tai išgirdusi teta atsisakė važiuoti ir palikti dukterį. Jie liko, vyras išnuomojo butą Kęstučio gatvėje, priešais Blanko namą.

1940 m. vasarą Telšius okupavo sovietai. Beveik prieš pat karą atėjo leidimas Šifros dukrai įvažiuoti į JAV, ir jie visi ten nuvyko.

83 Mažybinė vardo Jocheved forma jidiš k. – red. past.

1945 m. pasibaigus karui, 1947-ais repatrijavau į Palestiną. Iš ten pradėjau ieškoti Amerikos giminių, visų pirma tetos ir pusseserės. Gerai jas atsiminiau ir buvau tikras, kad jos gyvos ir sveikos. Žinojau tragišką tiesą, kad Europoje ieškoti giminaičių yra beprasmiška, nes vokiečiai ir lietuviai sunaikino visą mano šeimą.

Paieškoje man labai padėjo buvęs Kauno žurnalistas, o tuo metu jau populiariaus JAV jidiš laikraščio *Forverts* bendradarbis. Per šį laikraštį daugelis Holokaustą išgyvenusių žydų rado išlikusius savo šeimų narius. Iš tikrųjų, laikraščio dėka radau tetos, kuri pirma išvažiavo į Ameriką, šeimą. Tačiau, praėjus vos porai mėnesių po ryšio atkūrimo ir iš dėdės gauto pirmo laiško, jis, didelei mano širdgėlai, mirė. Dėdė buvo Pitsburgo miesto meru. O savo pusseserę Jochkę radau tik po trisdešimties nepaliaujamos paieškos metų. Sužinojau, kad ji turi septynis vaikus ir gyvena gerai, nors yra silpnos sveikatos. Mes nuolat susirašinėjame. Ji auklėja vaikus judaizmo dvasia, sūnūs mokosi ješivose. Jochkė man pranešė, kad Šifra mirė nuo infarkto, kuris ją ištiko prasidėjus karui Europoje.

Svajojame susitikti, noriu sužinoti daugiau apie savo tetą Šifrą ir jos palikuonius. Kad tik spėtume.

Kęstučio gatvė ties
kino teatru
„Džiugas“

Mano tėvų namai Telšiuose

Mano tėvai susituokė po Pirmojo pasaulinio karo. Mano palaimintojo atminimo tėvas, rabinas Jošua Berkmanas, gimė Charkivo rabino, palaimintojo atminimo gaono Jechielio-Michelio Berkmano ir rabino Dovydo Minčevskio iš Akmenės dukters ponios Dvoros šeimoje. Senelis Dovydas buvo „atsiskyrėlis“, visą savo gyvenimą atidavęs Toros studijoms. Visą laiką leido prie knygų sinagogoje, močiutė siuntė jam tenai maistą. Kai Akmenė likdavo be rabino, šias pareigas ėjo senelis.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui Telšių žydai buvo išvaryti iš savo namų, dauguma jų ištremti į Rusiją. Taip atsitiko ir su mano mamos šeima. Jie atsidūrė Charkive, Ukrainoje, kur rabinavo mano senelis iš tėvo pusės. Jis rūpinosi pabėgėlių įkūrimu ir visais jų poreikiais.

Karui pasibaigus žydai grįžo į Lietuvą, mano tėvai susituokė, tėvas buvo paskirtas Gargždų rabinu. Ten gimiau ir aš, ir mano sesuo Šošana (Reizelė). Atsimenu mamos pasakojimus apie ramų Gargždų miestelį. Dienos ten buvo panašios viena į kitą, be jokių permainų ir rimtų atsitikimų.

Mano mama buvo guvi, linksma, gera ir protinga. Ji stengėsi pajavairinti miestelio rutiną, organizuodavo pažintis, virsdavusias vestuvėmis, ir dalyvavo visuose šventiniuose susibūrimuose. Gargžduose, kur žydai sudarė gyventojų daugumą, bendruomenė gyveno pilnavertį gyvenimą, kuriame mama aktyviai dalyvavo.

Praėjus dviem–trims metams, kai buvau trejų, o sesutė – dvejų, tėvas^{*84} pradėjo galvoti apie mūsų išsilavinimą. Jis sužinojo, kad Telšiuose yra tinkamų švietimo institucijų, o taip pat kad atsilaisvino miesto šocheto vieta (nepamenu, koks buvo seno šocheto vardas). Tėvas nuvažiavo į Telšius pasitarti su miesto rabinu ir grįžo namo tvirtai apsisprendęs keltis į Telšius. Mamai gaila buvo palikti Gargždus, o ir vietinė bendruomenė gailėjo, kad turime išvykti. Buvo surengtas didelis atsisveikinimo balius, jie pažadėjo palaikyti ryšį ir kartkartėmis mus aplankyti Telšiuose – taip ateityje ir darė.

Ilgą laiką nežinojau, kad gimiau ne Telšiuose. Čia su mumis gyveno močiutė Sima iš Charkivo. Visi į ją kreipėsi *rebecn*⁸⁵, ji ir buvo „rabinienė“ tikraja to žodžio prasme: protinga, išsilavinusi, turinti daug šventųjų knygų žinių. Jos dukra, tėvo sesuo Elka, taip pat gyveno Telšiuose, nes ištekėjo už mamos brolio, pradinės mokyklos direktoriaus Abos-Leibo Minčevskio. Jis buvo atsidavęs pedagogas, sakydavo: „Mokytojas, kurio po kelerių darbo metų nekamuoja galvos skausmai, nėra geras mokytojas.“ Telšiuose gyveno dar viena jų sesuo, Roza Berkman, ji dar nebuvo ištekėjusi. Ji dirbo žydų vaikų darželyje, o vėliau – mokytoja Šiauliuose. Kitas Telšiuose gyvenęs giminaitis buvo mamos brolis Meiras Minčevskis, kuris vedė pasiturinčio p. Zlotniko dukterį Šeiną. Jie turėjo tekstilės parduotuvę.

84 * – žuvo per Holokaustą.

85 Rebecn (jid.) – rabino žmona – red. past.

Mano mama buvo labai geraširdė ir visada ieškojo ir rasdavo būdų padėti sunkiai gyvenantiems, dažnai paslapčia jiems įduodavo įvairių daiktų. Ji siuvo jiems drabužius, gamino maistą ir kitaip rūpinosi.

Telšiuose gimė mūsų trečioji sesuo Feiga-Rivka ir ketvirtoji – Etelė*. Penktas vaikas buvo mūsų brolis Jechielis-Michelis*, taip pavadintas senelio, Charkivo rabino, garbei, o šeštoji – jaunesnioji sesuo Sulamita-Zelda.*

Tėvas buvo išskirtinai dievobaimingas, jam labai rūpėjo mūsų išsimokslinimas, kaip ir tinkamos, dorovingos draugės, todėl nenoriai leido mums lankytis kitų mergaičių namuose. Būdamas neeiliniu pedagogu visada, net kai būdavo labai pavargęs, tikrino mūsų namų darbus ir teiravosi, ką tą dieną išmokome. Kas savaitę jis kartojosi su mumis Šventraščio pamokas, o kiekvieną šabą su mumis studijavo savaitinį Toros skyrių su Raši komentarais. Jis nenuilsdamas atsakinėjo į mūsų klausimus, demonstruodamas tiek išmintį, tiek gebėjimą viską suprantamai paaiškinti. Kantriai pasakojo kruopščiai atrinktas pamokančias istorijas. Visa tai deramai įvertinau, tik kai užaugau ir pati tapau mokytoja. Savo darbe plačiai naudoju tėvo metodus, kurie pasitvirtino kaip kur kas sėkmingesni, nei bet kurios dabartinės teorijos ir vadovėliai.

Tėvas visada diegdavo mums mandagumą, geras manieras, ypač prie stalo, prie kurio nesielgta lengvabūdiškai, kalbėta ne tuščiai, o apie Torą ir praeities išminčius. Jis akylai prižiūrėjo, kad gerbtume motiną. „Pamainomis“ padėdavome jai visuose namų ruošos darbuose. Visa, ko reikėjo, rasdavome savo namuose, nuolat turėjome užsiėmimų ir netroškome pramogų, apsilankymo pas drauges ar pan.

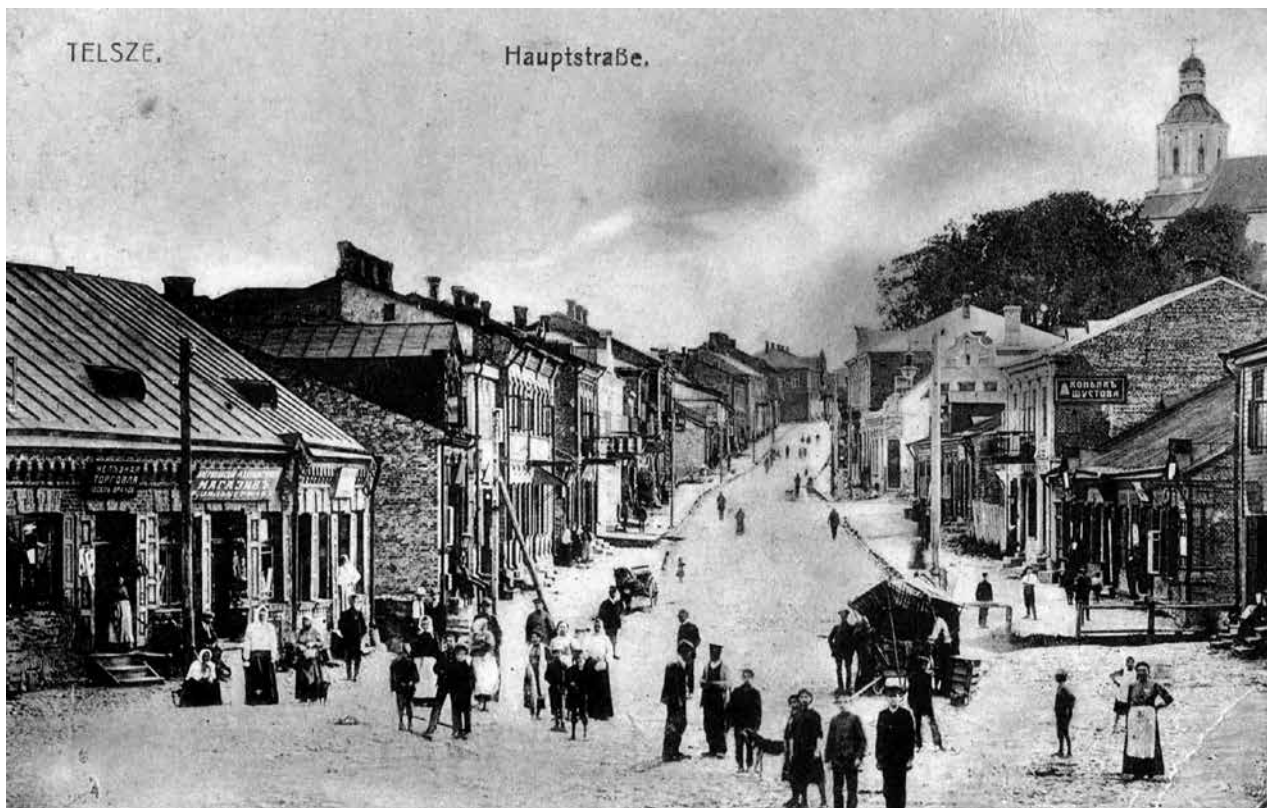
Močiutė kasdieną ėjo melstis į Didžiąją (Baltąją) sinagogą. Ateidavome prie sinagogos parlydėti ją namo. Sinagogos patarnautojas rabis Saliamonas* buvo nuostabus žmogus miela veido išraiška, didelėmis geromis akimis ir ilgiausia barzda. Kai ateidavome, jis gražiai šypsodamasis sakydavo: „Vaikai, einu atvesti jūsų močiutę, tai man didelė garbė“. Kas kartą rungtyniavome, kas eis palydėti močiutę, nes labai mėgome girdėti iš jo šią frazę.

Mano seserys buvo mielos, švelnaus būdo ir pavyzdingo elgesio. Brolis Jechielis-Michelis taip pat buvo ypatingas, labai gabus vaikas, kurį įvertino ir kiti žmonės. Siaubingos katastrofos išvakarėse jam suėjo vienuolika, tėvas nupirko jam tfiliną ir pradėjo mokyti jį naudoti. Tačiau mums neteko pamatyti jo bar micvos.

Tėvas vedė Talmudo paskaitas prie sinagogos veikusioje draugijoje „Nuolatinės Toros studijos“. Kai buvo iki galo išstudijuotas eilinis Talmudo traktatas, mama namuose surengdavo iškilmingą „pabaigos vakarienę“. Draugijos pirmininku buvo garbingas rabis Velvelė⁸⁶ Kacinas.* Jis gyveno netoli mūsų su savo netekėjusia nejauna dukra Sofija. Jie buvo labai malonūs, mūsų šeimos draugavo.

Gyvenimas ėjo savo įprasta vaga, kol tėvas susirgo gripu, iš kurio išsivystė plaučių uždegimas. Ilgai kentėjo, o tada tėvai nuvažiavo į Vokietiją ir jį paguldė į ligoninę Berlyne. Tam laikui su mumis apsigyveno iš Akmenės atvažiavusi teta Michlė, mamos sesuo. Labai su ja tuo metu suartėjome ir pamilome. Tėvo

86 Malonybinė jidiš vardo Velvelis, arba Volfas, forma – red. past.

Gatvė, nuo kurios prasidėdavo Telšių turgus

sveikata pagerėjo, jie grįžo namo, tačiau jis liko liguistas ir labai pasikeitė, pasidarė itin rimtas. Valgė labai mažai iš maisto ir, žinoma, vartojo daug vaistų. Kasmet važiavo į Vokietijos kurortą Bad Vildungeną. Kai valdžią Vokietijoje užgrobė naciai ir prasidėjo žydų persekiojimai, tėvas ėmė važinėti į Višį Prancūzijoje. Paskutiniaisiais metais prie jo prisijungdavo rabis Mozė Polivnikas,* kuris jam labai padėdavo.

Tėvas sunkiai vaikščiojo ir be sinagogos praktiškai niekur neidavo. Dar važiuodavo paskersti gyvulių ir grįždavo tiesiai namo. Jis daug studijavo, užsisėdėdavo prie Talmudo iki vėlyvos nakties, o ješivos studentai ateidavo pas mus į namus pasimokyti. Buvo ir tokių, kurie pas mus „valgė dienas“, o dar kiti ateidavo į šabo vakarienę – žodžiu, namai visada buvo pilni svečių.

Tarp nuolat pas mus namuose besilankančiųjų buvo teta Rachelė Hiršovič ir dvi jos dukros, Sarelė⁸⁷ ir Feicelė. Ją vadino „Papilės rabinienė“: jos vyras, buvęs Papilės rabinas, mirė jaunas, ir ji persikėlė su dukromis į Telšius. Ji buvo labai pamaldi, labdarė, niekada nieko neapkalbėdavo, kadangi tai didelė nuodėmė, ir nieko nedarydavo pirma nepasitarusi su mano tėvais. Jos šventė pas mus daugumą šabų ir švenčių. Sarelės vestuvės vyko mūsų namuose, mama pagamino kone visas vaišes. Jaunikis buvo ješivos studentas pavarde Šubicai. Jie išvažiavo gyventi į jo gimtąjį miestelį, tik nepamenu, į kokį; daugiau apie ją negirdėjome. Teta Rachelė ir Feicelė* liko arti mūsų. Buvome kartu ir Rainiuose, ir Geruliuose, kur mus išvarė naciai. Teta Rachelė liko Geruliuose su kitomis moterimis, o

87 Malonybinė vardo Sara forma jidiš k. – red. past.

Feicelė buvo su mumis gete, kol vieną dieną ją išvedė į darbą, ir daugiau jos niekad nepamatėm.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui į Lietuvą, taip pat ir į Telšius, prigūžėjo daug žydų pabėgėlių iš Lenkijos. Daugelį priėmėme pas save į namus, mama jiems padėdavo kiek galėdama.

Telšių paveikslas

Šifra Tac
(merg. Abramovič)

Telšiai buvo apskrities centras. Žydai, kurie atvažiuodavo iš aplinkinių miestelių tvarkyti įvairių reikalų, dažnai privalėjo čia pasilikti ilgiau, kad nepažeistų šabo įstatymų⁸⁸. Mano tėvas dažnai tokius žmones iš sinagogos parsivesdavo šabo vakarienei į mūsų namus.

Mokslo miestas

Telšiai garsėjo kaip Toros studijų ir žymių talmudistų miestas. Čia buvo tiek religinių, tiek pasaulietinių mokslų institucijos: ješiva ir jos parengiamasis skyrius, mergaičių gimnazija *Javnė*, seminarijos mokytojams ir mokytojoms ruošti ir kitos švietimo įstaigos.

Sinagogos

Telšiuose buvo keturios sinagogos. Vadinamojoje „Siuvėjų“ sinagogoje meldėsi įvairių specialybių amatininkai: siuvėjai, batsiuviai, mėsininkai ir t. t. „Kareivių“ sinagoga savo pavadinimą gavo todėl, kad joje priimdavo žydų rekrutų į carinę kariuomenę priesaiką. Į Didžiąją sinagogą, vadintą „Baltąja“, žmonės susirinkdavo paklaustyti miesto rabino kalbos kiekvienos šventės išvakarėse bei įvairių keliaujančių pamokslininkų.

Rabinas Eliezeris Gordonas – Didžiosios Telšių ješivos įsteigėjas

Mano tėvas Jokūbas Abramovičius pasakojo, kad rabis Gordonas turėjo įprotį vakarais savo namuose studijuoti Torą su geriausiais ješivos studentais. Kad neatstirauktų nuo mokslų, žmona jam ten paduodavo duonos, sviesto ir pieno stiklinę. Jis pasiimdavo peilį, kad užsiteptų sviesto, bet tiek būdavo įsigilinęs į tekstą, jog pamiršdavo tai padaryti ir suvalgydavo pliką duoną.

Mano senelis Dovydas Abramovičius pasakojo, kad kadaise, maždaug prieš šimtą penkiasdešimt metų, miesto rabinas gyveno dideliame nepritekluje, bet nepaisant to, kad negalėjo normaliai išmaitinti savo vaikų, atsisakydavo imti

88 T. y. kad šabas jų neužkluptų kelyje, nes keliauti per šabą draudžiama – red. past.

Telšių sporto klubas
Makabi, 1928 m.
Sėdi vidurinėje⁸⁹
eilėje: Kokė Eljašev,
Arė⁹⁰ Grinkeris,
Kopelis [Kopel?]⁹¹

priemoką prie atlyginimo. Žinodami rabino situaciją keli pasiturintys miestiečiai patyliukais davė jo žmonai tam tikrą sumą, kad ši pagerintų savo šeimos materialinę būklę. Rabinas kažkoku būdu sužinojo apie jų poelgį ir juos išsikvietė pas save. Pokalbio metu žmona atnešė pietus: duonos ir avižų sriubos. Rabinas nusiplovė rankas, ištarė palaiminimą ir pradėjo valgyti. Suvalgęs sriubą išėmė iš lėkštės kelis silkės gabaliukus ir pasakė svečiams: „Žiūrėkite, kokį gerą maistą man patiekė žmona, ko dar galima norėti?“

Mano tėvas kartą per savaitę dalyvavo Talmudo pamokoje sinagogoje, kurioje meldėsi, o taip pat mokėsi žydų istorijos sionistų būrelyje.

1937 m. tėvai išvažiavo iš Telšių į Palestiną. Mano brolis atvyko 1950-ais, kai baigė mokslus Prancūzijoje. Sesuo Palestinoje gyveno nuo 1935 m., o mes su vyru – nuo 1937 m. Mums visiems Izraelis tapo namais.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Telšiai priklausė Rusijai, mokyklose buvo dėstoma rusiškai. Po karo Lietuva tapo nepriklausoma, dėstoma buvo lietuviškai. Nepriklausomoje Lietuvoje Telšių žydų gyvenimas pasiekė savo apogėjų, o miestas užėmė svarbią vietą žydų pasaulyje. Žydai aktyviai dalyvavo miesto gyvenime ir turėjo jam įtakos, jie jautė didelį dvasinį prieraišumą miestui. Visa tai buvo sužlugdyta naciams okupavus Lietuvą. Žydus pasiglemžė žūties praraja. Telšių žydų bendruomenė ir jos nariai, kurie buvo nužudyti nacių ir jų lietuvių talkininkų, dingo nuo žemės paviršiaus.

Tebūnie palaimintas aukų atminimas.

89 Ko gero klaida tekste: nurodyti sėdintys priekyje – red. past.

90 Mažybinė vardo Aronas forma jidiš k. – red. past.

91 Iš nuotraukos aprašo neaišku, ar nurodoma jaunuolė ar jaunuolis – red. past.

Antinacinės kovos kelias

Hilelis Klocas

Antrojo pasaulinio karo pradžioje mano šeima, kaip ir daugelis kitų, paliko savo namus ir pradėjo klajones į tolimus kraštus, siekdama išvengti karo pavojų. Iš lietuvių pusės padažnėjo aklos antisemitinės neapykantos apraiškos, žydai pasijuto nesaugūs. Tą nelemtą dieną kartu nusprendėme nuvažiuoti į Pakausko (?) miestelį pas Pelcų šeimą. Atkeliavę aptikome dar ne vieną pažįstamą šeimą. Po ilgų derybų ir postringavimų nutarta, kad mano tėvas važiuos pas Kazimierą Gumuliauską – vieną iš šaulių vadovų, kuris kontroliavo Buožėnų rajoną. Anksti rytą 1941 m. birželio 23 d. tėvas nujojo į Buožėnų kaimą prašyti Gumuliausko patarimo. Anas paragino palikti šalį dėl pavojingos situacijos: keliose vietovėse jau įvyko lietuvių kruvinių užpuolimų prieš žydus. Tėvui grįžus ryžomės pasitraukti Latvijos link. Ėjome kartu su mano dėdės Pesacho (tėvo brolio) šeima. Liepos 25 atvykome į Pievenų (?) kaimą. Prie malūno sutikome Telšiuose dislokuoto Raudonosios Armijos padalinio kareivius, tarp jų ir kelis karininkus, kurie buvo apsistoję mūsų namuose. Šie kvietė mūsų draugijos vyrus prisijungti prie jų. Iš visų sutikau tik aš, paskelbiau, kad noriu tapti savanoriu. Tėvas mane palaimino, ir mes išsiskyrėme. Tai buvo liūdniausia mano gyvenimo akimirka – atsisveikinau su tėvais nežinodamas, kad jau niekada gyvenime jų nebepamatysiu.

Tapau 97-jo Raudonosios Armijos bataliono kariu ir jame atlaikiau pirmą mūsų prie Jelgavos Latvijoje. Po jo regėjau košmarišką šimtų lavonų, likusių miške, vaizdą. Tai buvo ir kariai, ir civiliai, žuvę nuo vokiečių lėktuvų išmestų bombų.

Birželio 28 d. atvykau į Rygą ir čia pat buvau paskirtas patruliuoti mieste, tada pamačiau ginkluotų Latvijos fašistų tvirtovę. Tą pačią naktį palikome Rygą ir pajudėjome Pskovo miškų link. Juose teko susiremti su ulmaniečiais – Latvijos nacionalistais. Trumpose kautynėse pribagėme jų trisdešimties žmonių grupę ir traukėmės toliau.

Tarp rugpjūčio 15 ir 18 d. dalyvavome sunkiuose susirėmimuose su vokiečių desantininkais, man teko vairuoti T-34 tanką. Susišaudymo metu tankas užsiliepsnojo, privalėjau iš jo gelbėtis. Kai bėgau nuo degančio tanko, sviedinio skeveldros man sužeidė dešinę ranką ir kairę koją. Tą patį vakarą jau važiauvau sanitariniu traukiniu į Kirovą. Vienoje stotyje sutikau brolius Sandlerius, Šmulkę ir Jankele. Trumpai pabendravome, išnešiau jiems maisto, ir teko atsisveikinti.

Kai išrašė iš Kirovo ligininės, mane nusiuntė į seržantų kursus, o po jų – į Ufą (Baškirijos sostinę). Vieną dieną išsikvietė saugumietis, kuris sužinojo, kad esu per jaunas ir neturiu teisės būti armijoje – buvau tik nepilnų septyniolikos metų. Mane atleido iš armijos, grįžau į Kirovą. Ten sutikau seną mūsų šeimos draugą, turėjusį aukštą karinį laipsnį, ir jis man sutvarkė dokumentus, kad galėčiau grįžti į kariuomenę. Naujame asmens dokumente buvo įrašyta: Elijas Klocas, gimimo data – 1921 05 19, gyvenimo vieta – Charkivas.

Hilelis Klocas –
Raudonosios Armijos
seržantas

Sulaukiau naujo šaukimo į kariuomenę, buvau nusiųstas į Ufą ir priskirtas prie 383-ios tankų divizijos, kuri tuo metu pratybose ruošėsi kovoms prie Maskvos. Prieš divizijai išvykstant į frontą mano žaizdos atsivėrė iš naujo, buvau paguldintas į lignonę. Ten susipažinau su malonia gydytoja totore, kuri neskubėjo užgydyti mano žaizdų, kad nebūčiau išsiųstas į frontą.

1943 m. mane priskyrė prie 326-o „katiušų“ patrankų padalinio, kuris judėjo tiesiogiai Maskvos kryptimi, per Duchovščiną ir Smolenską. Likus 20 km iki Vitebsko turėjome sustoti, nes vokiečiai užėmė kalvas miesto prieigose. Kai sustojome stovyklavietėje, buvau iškvieštas instruktažui į štabą ir ten sutikau kelis karininkus iš to paties padalinio, kuris atsirado Telšiuose prieš prasidedant karui. Savaitę pabuvus šioje vietoje mane ir dar du kareivius išsiuntė į stebėsenos punktą prie kolūkio „Zauličjė“, kur turėjo būti 134-osios divizijos pozicijos. Priartėjus į mus ėmė šaudyti iš kulkosvaizdžių. Kad ir kaip stengiausi nususukti nuo iš visų pusių skriejančių kulku, viena jų man pataikė į kaklą iš dešinės pusės ir išėjo iš kairio peties. Kritau žemyn galva ant vielinės užtvaros, kraujas užliejo akis ir visą veidą. Tai pamatęs anksčiau atvykęs ryšininkas pranešė bevieliu ryšiu, jog mane užmušė. Laimei, sugebėjau rasti jėgų pašaukti pagalbos, taip buvau išgelbėtas ir nepaliktas garantuotai mirčiai.

Ir vėl atsidūriau lignoninėje, tik šįkart – lauko. Po mėnesio trukusio gydymo mane priskyrė prie pėstininkų būrio, tačiau pakeliui pabėgau į savo padalinį. Mus nusiųtė į Oršos–Vitebsko miškus, kuriuose radome šimtus rusų kareivių kūnų – šie kariai bandė pertraukti susisiekimą geležinkeliu tarp dviejų nacių užimtų miestų. Šioje vietoje kovėmės daugiau nei pusmetį, kol 1944 m. pavasarį pavyko išmušti vokiečius. Kovodami pasiekėme Vilnių ir sunkiuose mūšiuose jį atkovejome iš vokiečių. Judėdami toliau atsidūrėme prie Maladečno, kur ir vėl buvau sužalotas bombos skeveldrų į koją, tačiau žaizda nebuvo labai rimta, todėl likau savo padalinyje kaip atsakingas už „katiušų“ būrį. Ruošėmės prasibrauti Kauno kryptimi.

Vieną dieną pas mus atvyko generolas Nilovskis – tradicijos prisilaikantis žydas⁹², ir paklausė bataliono vado, kaip tvarkosi kariai žydai. Jam buvo atsakyta, kad visi tvarkoj, išskyrus „vaikį“, kaip jis pavadino mane, ir pasiskundė, jog savaivališka pabėgau iš paskyrimo vietos pasirinkdamas būti prie „katiušų“.

Kol buvome Lietuvoje, sutikau nemažai jaunų vietinių žydų, kurie daug papasakojo apie čia likusių žiaurią lemtį.

Iš Kauno patraukėm į Baltarusiją.

1944 m. spalį, jau būnant Vokietijos teritorijoje, Rytų Prūsijoje, iš Maskvos atėjo įsakymas išsiųsti dešimt jaunų kareivių į karininkų kursus Omske (Sibire). Kai prieš kursų pradžią turėjau praeiti medicinos komisijos patikrą, sutikau gydytoją žydę, kuri man davė vietinės Klocų šeimos adresą. Tačiau jie nebuvo giminės – šią šeimą ištrėmė iš Baltarusijos dar caro laikais. Jų namuose leidau visas savo

92 Generolas Sergejus Nilovskis (1906–1973) buvo rusas; domėjimasis žydų karių likimu galėjo sudaryti įspūdį, kad jis žydas – red. past.

laisvas dienas. Po kursų grįžau į Maskvą ir buvau paskirtas į 29-ą batalioną. Kartą įsiplieskė karštas ginčas tarp manęs ir vieno kapitono, net susimušėme, už tai atsistočiau prieš tribunolą. Atsižvelgus į mano dalyvavimą kovose gavau sąlyginai lengvą bausmę (pažemintas iki seržanto laipsnio). Buvau ir vėl išsiųstas į naują tarnybos vietą – 51-ąją batalioną, su kuriuo pajudėjau į Balkanus.

Po ne labai sunkių kovų Rumunijoje pasiekėme Budapeštą. Miesto prieigose susitelkė didelės vokiečių pajėgos. Sugebėjome atkovoti miestą ir Dunojaus sritį tik 1945 m. vasario 13 d. Praėjus keturioms dienoms vokiečiai atnaujino kovas siekdami vėl užimti Budapeštą, jų pastangos iš dalies buvo sėkmingos. Mūsų pulkas neturėjo kur trauktis. Buvome priversti perplaukti į kitą Dunojaus krantą, kadangi tiltai buvo vokiečių susprogdinti, savo ginklus išmetėm į upę, kad jais nepasinaudotų priešai. Po kelių dienų gavome naujus ginklus ir vėl kirtome upę gavę įsakymą užimti kelis kitus miestus.

Po to, jau balandžio mėnesį, atvykome į Austriją, ruošėmės užimti Vieną. Šalia mūsų stovyklavietės, Aizenštadte, buvo galvijų ferma, anksčiau priklausiusi ar Heringui, ar Himleriui. Vieną užėmėme balandžio 15 d. Kitą dieną mane ir dar kelis karius nusiuntė atsivesti galvijų iš Aizenštadto fermos. O gegužės 8-ą staiga buvau iškvieštas pas bataliono vadą ir įspėtas apsirengti šventiškai. Ten atvykęs buvau nuvežtas į III fronto štabą Vienoje. Laukiau lauke su karo vairuotojais, kol vakarop pasirodė bataliono vadas su ašaromis akyse. Jis mane apkabino ir pasakė: „Liošenka, sūnau, karas baigėsi! Vokiečiai pasirašė kapituliacijos sutartį, įsigaliosiančią nuo rytdienos, 1945 m. gegužės 9 d.“ Jis išsitraukė iš savo mašinos keturias gertuves su spiritu ir vėl grįžo į štabą. Kai grįžę į batalioną pranešėme apie karo pabaigą, nuspręsta organizuoti gražų pergalės prieš nacių Vokietiją balių.

Kai kitą rytą sėdėjome prie šventinio stalo, atėjo skubus įsakymas susprogdinti keletą Alpių masyvo kalvų. Vėliau paaiškėjo, kad ten liko vokiečių tankų brigadų, nespėjusių išgirsti apie karo pabaigą.

Grįžtant iš fronto važiuojome per miestus, atlaisvintus nuo vokiečių, kur mus priimdavo draugiškai ir šventiškai. Širdis džiaugėsi dėl pergalės ir nacių Vokietijos pralaimėjimo. Tačiau ši pergalė be galo daug kainavo. Miestuose, per kuriuos judėjome pakeliui į Austriją, matėme griuvėsius, žuvusiųjų karių ir civilių kūnus, o dabar tuose pačiuose miestuose mus pasitikdavo džiūgaujantys žmonės.

Grįžus į Sovietų Sąjungą mūsų batalionas buvo lokalizuotas Moldovoje, o po metų, 1946 05 21, demobilizavausi iš kariuomenės.

Apsistočiau Vilniuje ir per pažįstamą Telšių paštininką sužinojau, kad visa mano šeima po nesėkmingų klajonių palaiapsniui grįžo į Telšius ir atsidūrė nacių valdose. Visi jie buvo nužudyti vokiečių ir jų vietinių bendrininkų kartu su kitais Telšių žydais.

Repatriantų parengiamoji stovykla „Atkaklusis“ Telšiuose

Gimiau mažame Lietuvos Šaukėnų miestelyje. Kai buvau trejų, persikėlėm gyventi į Kuršėnus. Šeimoje buvo keturi sūnūs ir dvi dukterys. Mokiausi iš pradžių chederyje, po to – *Tarbut* tinklo mokykloje.

Mano brandai įtakos turėjo judėjimas *Hechaluts hatsair*.⁹³ Visas mūsų miestelis, kaip ir beveik visi Lietuvos miesteliai, buvo orientuotas į sionizmą. Sulaukęs šešiolikos su puse pradėjau eiti žemdirbystės praktiką Mažeikiuose, Linkuvoje, o 1935 m. pabaigoje patekau į *kibucą* – parengimo repatriacijai stovyklą „Atkaklusis“ Telšiuose. Dirbau ten siuvėju. Kibucas tuo metu veikė Erdmano name, priešais kalėjimą. Mūsų buvo apie dvidešimt, iš visų tautos sluoksnių, vaikinių beveik dukart daugiau nei merginų. Draugija buvo puiki, tik vietos mažoka: miegojome po du lovoje, nes mums neužteko pinigų nuomotis, tai ir nakvojome kibuce. Žiemą labai šalome. Duoną kepėme patys – tuo mūsų kibucas buvo išskirtinis. Turėjome karvę, kurią pavyko gauti vaistinės savininkės Šeinelės Rabinovič dėka. Mes ją vadinome „kibuco mama“. Ji su vyru labai mums padėdavo. Po kurio laiko persikėlėm į erdvesnes patalpas, Šleimėlei⁹⁴ Gerui-Geršovičiui priklausiusiame name.

Tačiau karvei ten vietos nebuvo, ją turėjome parduoti. Pagrindinis mūsų darbas buvo siuvimas. Turėjome siuvimo mašiną, gaminome batų detales. Keturi iš septynių vaikinių buvo siuvėjai, tarp jų ir aš. Dalį produkcijos atiduodavome Joelui Fainui, kuris ją pardavinėjo įvairių miestelių turguose. Vienas iš narių dirbo pas Šepselboimą. Aš ir dar vienas siuvėjas dirbome pas Abramovičių. Merginos taip pat siuvo, jų grupei vadovavo kibuco narė Cila Kac. Likę nariai dirbo parduotuvėse ar namų ūkyje. Turėjome ir sezoninį darbą – medkirčių. Kelios merginos buvo namų šeimininkų tarnaitės. Dirbome nuo septynių ryto iki pusės trijų dienos, tai buvo laikoma puse darbo dienos, už ją gaudavome po vieną litą. Iš šių pinigų apmokėjome trijų mūsų merginų, aptarnavusių kibucą, išlaidas. Pamenu visa tai, nes buvau kibuco išdininkas.

Dar kartą pakeitėme būstinę ir įsikūrėme virš kino teatro „Džiugas“, kur mums pagaliau užteko vietos. Bet ten neturėjome krosnies, tad nustojome patys kepti duoną. Ją pirkome turguje: valstietis atveždavo grūdų į malūną, tada kepėjas Gelbartas gaudavo miltų. Duoną valgėm su truputėliu cukraus, jei mūsų ūkvedys Saliamonas Goldmanas mums jo duodavo – tada buvo šventė. Arbatai pasaldinti jau neužtekdavo. Šiaip valgėme labai skurdžiai. Bet vieno dalyko stengėmės laikytis: kad pietums kiekvienas gautų po gabaliuką mėsos. Šabui gaminome čiolntą, patiekalą, būdingą visiems Lietuvos miesteliams, o Telšiams tai jau tikrai.

93 *Hechaluts hatsair* (heb. Jaunas pirmėivis) – sionistinis jaunimo sąjūdis – red. past.

94 Malonybinė vardo Saliamonas forma jidiš k. – red. past.

Kibuco „Atkaklusis“
metinis šventinis
susirinkimas
Šeinelės Rabinovič
namuose

Gyvenome linksmai, buvome optimistai, dažnai šokdavome iki pat ryto. Turėjome ryšių su miesto sionistų partija, ypač su jaunimu. Kasdieną svečiavosi pas mus. Telšių partijos skyrius buvo labai veiklus, jie save vadino „sionistais-socialistais“ arba „Syrkino draugija“.⁹⁵ Nors turėjo nemažai reikalų, draugijos nariai visada rasdavo laiko kibucui. Partijos skyriui vadovavo advokatas Samuelis Broida, Arė Grinbergas, Šepselboimas, Eivinas, Joselis Baal-Šemas, o svarbiausia – „kibuco mama“ Šeinelė Rabinovič. Mums taip pat daug padėdavo daktaras Lurija ir felčeris Abramovičius, Leibė⁹⁶ Garbas ir Tuvija Glazas. Medikai mus gydė nemokamai.

Štai stovyklos „Atkaklusis“ sudėtis 1935–1936 m.:

Zeevas Tkačas iš Žaslių (mirė Izraelyje, kibuce Afikim)

Chaimas-Reuvenas Giršas iš Žagarės

Efraimas iš Kudirkos Naumiesčio

Aronas Lodkinas iš Raseinių ir Telšių

Cvi-Hiršas Kaganas iš Žagarės

Judas Kacenbergas iš Jonavos (liko gyventi Lietuvoje)

Saliamonas Goldmanas iš Merkinės (Izraelyje – Rechovoto miestas)

Chaja Chait iš Utenos (Izraelyje – kibucas Givat Brener)

Hindelė⁹⁷ Lurija iš Ukmergės (Izraelyje – kibucas Dafna)

Chaviva Milner (Izraelyje – Rišon Lecijono miestas)

Bunia Zelmanovič iš Kėdainių

Adina iš Kėdainių

Sara Šer iš Skuodo

Chaja Glago iš Skuodo

95 Draugija pavadinta socialistinio sionizmo lyderio Nachmano Syrkino (1868–1924) vardu – red. past.

96 Vardo Leibas forma – red. past.

97 Malonybinė vardo Hinda forma – red. past.

Cila Kac iš Virbalio
Chaja iš Kamajų
Maša Ziskind iš Utenos
Ida Temkin iš Pasvalio
Estera iš Biržų
Pèsė iš Pasvalio
Mokytojas Leibzonas iš Varnių
Aš, Ezekeelis Fleišeris, iš Kuršėnų (Izraelyje – Tel Avivas)

Telšių žydų kultūrinis gyvenimas buvo aktyvus. Kiekvieną šabą *Hapoel*⁹⁸ būstinėje vykdavo vakarėlis, kuriame susirinkdavo visų pakraipų, nuo kairiųjų iki dešiniųjų, atstovai. Ypač gerai atsimentu Leibę Garbą (liko gyventi Lietuvoje).

Nors žydų ekonominė situacija kiek pagerėjo, šansų išvažiuoti į Palestiną nebuvo jokių: reikalingus sertifikatus siuntė į Vokietiją idant išgelbėtų tenykščius žydus.

Gavau laisvų dienų apsilankyti namuose, radau mamą sergančią, namiškiai mane spaudė nebegrižti į kibucą. Daugelis tuo metu išėjo iš parengiamųjų stovyklų, aš taip pat, tačiau nepraradau ryšio su Telšiais, priešingai: tuoj papasakosiu, kaip šis ryšis sustiprėjo.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui buvau suimtas ir įkalintas Šiaulių kalėjime kartu su maždaug aštuoniais šimtais žydų. Ten su manimi buvo ir mano svainis Michelis Gutšteinas. Man ir dar apie 140 žydų pasisekė: mus paleido iš kalėjimo ir patalpino į Šiaulių getą. Ten pradėjo atvykti pavieniai telšiškiai, sugebėję išvengti masinio Telšių žydų sunaikinimo. Teiravausi, kas liko gyvas. Kartą grįždamas kalinių kolonoje iš darbo Frenkelio fabrike, išvydau kitoje eilėje telšiškę Lėją Kopel, su kuria susipažinau sionistų judėjimo laikais. Kai ją ketino pervesti į vadinamąjį Kaukazo getą, kreipiausi pagalbos į geto tarybos pirmininką Mendelį Leibovičių, kuris man patarė: „Kam aš tau reikalingas, užrašyk, kad ji tavo žmona, jai tada nereikės ir į darbą vaikščioti“. Greitai po to susituokėme – tai buvo pirmosios vestuvės gete. Tuoktis buvo galima, bet gimdyti vaikus – draudžiama. Vestuvės vyko mano pusbrolio ir pusseserės namuose, vaisės – bulvių apkepas. Gavau net vyno butelį – jį pirkau iš Tytuvėnų rabino žmonos. Po „vaikų akcijos“⁹⁹ mes su Lėja pabėgome iš geto ir beveik metus slapstėmės. Praėjome visus pragaro ratus, kol radome prieglobstį pas lietuvį Stanislovą Liškų, gyvenusį už septynių kilometrų už Telšių ir padėjusį daugeliui Telšių žydžių. Jis taip pat jau kartą buvo padėjęs Lėjai, o dabar išgelbėjo mus abu. Buvo dar viena Telšių lietuvė, kuri mums padėjo (tiksliau, žydė, kirpėja Michlė Fridmanytė, kuri dar prieš karą apsikrikštijo). Mes pas ją ne kartą lankėmės, gavome pavalgyti ir kartais nakvojome. Gaminau moterų pinigines, ji jas parduodavo, tai mums padėjo pragyventi.

98 Turima omenyje sionistų socialistų partija *Hapoel hatsair* (heb. Jaunasis darbininkas) – red. past.

99 „akcija“ – masinės geto kalinių žudynės arba suėmimas. 1943 m. lapkričio 5 d. iš Šiaulių geto buvo išvežti į Aušvicą 570 vaikų ir 270 senelių – red. past.

Nacius išvairius parėjome iš kaimo į Telšius. Po metų mums pavyko ištrūkti į Vokietiją, kur gyvenome Feldafingo DP stovykloje. 1949 m. rugpjūčio 1 d. repatrijavome iš ten į Izraelį. Dar anksčiau, 1947-ais, čia atsirado mano sesuo Batja su vyru Micheliu Gutšteinu, kurie atvyko kaip nelegalūs imigrantai laivu „Exodus“. Norėjau apsigyventi kibuce, bet žmona nesutiko, nusprendėme palaukti ir apsiprasti. Atitarnavau Izraelio kariuomenėje. Tai buvo sunkus metas: nedarbas, maisto nepritekliai. Iš pradžių gyvenome Rechovote bendrame bute su kitais, kol gavau teisę į valstybės dotuojamą būstą Tel Avivo Kirjat Šalom rajone. Pagaliau, kaip ir kiti repatriantai, radau darbą, pradėjome kurti savo šalį.

1970-ais apsilankėme su Lėja pas savo gimines JAV. Po kelionės ji pranešė, kad turi kreiptis į gydytoją. Tačiau jau buvo per vėlu. Ji kelis metus sirgo nepagydoma liga ir 1976 m. liepos 1 d. mirė. Liko dvi mūsų dukterys, viena ištekėjusi, turiu anūką ir anūkėlę.

Sąjunga *Hashomer hatsair*¹⁰⁰ Telšiuose

Chana
Brodman
(merg. Leibovič)
kibucas Jaguras

Telšiai – mano gimtasis miestas. Tik mažai metų čia praleidau: jį palikau dar būdama jaunutė. Nepaisant to, kad ši žemė jiems nepriklausė, Telšiuose žydai rado savo dvasinius namus. Čia gyvenimo būdas ir ritmas, tiek paprastomis, tiek

Telšių *Hashomer hatsair* grupė,
1932 m.
Pirmas iš dešinės –
Berlas Kahanas,
pirma iš kairės –
Chaja Leibovič,
viduryje: Michalė
Noik, broliai Levinai,
kiti: Mozė Varejesas,
Chana Leibovič

¹⁰⁰ *Hashomer hatsair* (heb. Jaunasis sargas) – socialistinis sionistinis jaunimo sąjūdis, panašus į skautų judėjimą – red. past.

Telšių mergaičių
mokyklos penktokės
su mokytoja
Gitėle Liberman

švenčių dienomis, tiek jo žemiškas, tiek šventas dėmuo, buvo žydiški: galima buvo numanyti, kad visas pasaulis sutvarkytas pagal žydų kalendorių.

Lietuvių kalbą žydai vartojo tik bendraudami su kaimiečiais lietuviais. Nuo mažens mokėsi Toros hebrajiškose mokyklose, sinagogose, ješivoje ir gimnazijoje *Javnė*, kur įgijau savo išsilavinimą ir aš. Telšiai buvo didelis mokslų ir rabiniškojo mokslo centras, jo ješivos vadovai pasižymėjo aštrios nuovokos bei gilaus ir aiškaus mąstymo deriniu.

Baigusi gimnaziją pasišvenčiau su Izraelio žeme susijusiai veiklai. Organizavome mažą (tik kelių merginų) bendraminčių grupę, prie kurios siekėme prijungti įvairaus amžiaus jaunuolius. Beveik stebuklingai tai nusisekė, mūsų grupė augo ir aktyvėjo, nors teko įveikti nemažai kliūčių; be to, veikėme „pogrindyje“, nes tokiam mieste, kaip Telšiai, kurio gyvenimą kontroliavo partija *Agudat Israel*, mums neleistų laisvai reikštis. Vis dėlto įsteigėme sionistinių skautų *Hashomer hatsair* grupę.

Štai pirmų narių vardai: Chanelė¹⁰¹ Sason, Michalė Noik, Fikelė Boruchovič, Chaja ir Chana Leibovič. Greitu metu prie mūsų prisijungė kiti draugai, būrys augo ir klestėjo. Štai naujai prisijungusių vardai: Henia ir Pinchasas Saresai, Mina, Etel, Sara ir Jošua Šogamai, Lėja Druk, Henia Špakovič, Meiras Desiatnikas, Lėja Chananovič, Mozė Hodesas, Mozė Varejesas, Mordechajus ir Izaokas Kaplanai, Eliezeris Joselevičius, Arjė Rozenbergas, Mikelis Simonas, Gitel Aronzon, Chona¹⁰² Vainbergas, Bliuma Pilon, Lėja Kopel, Cipkė¹⁰³ Kac, Taibkė¹⁰⁴ Kloc, Lėja Zelmanovič.

101 Malonybinė vardo Chana forma jidiš k. – red. past.

102 Mažybinė vardo Chananas forma jidiš k. – red. past.

103 Malonybinė vardo Cipora forma jidiš k. – red. past.

104 Malonybinė jidiš vardo Taiba forma – red. past.

Mūsų lozungas buvo: „Būk ištikimas savo tautai ir Izraelio žemei.“ Su visa jaunatviška energija sekėme miesto sionistinių jaunimą, jungėmės su juo švietėjiškoje veikloje. Rūpinomės, kad pas mus ateitų dar jaunesni nariai ir kad jie būtų tinkamai globojami. Ieškojome jaunuolių, kurie galėtų tęsti mūsų pradėtus darbus. Tai buvo šaunūs žmonės, atsidavę Izraelio žemei. Repatrijavome su Michale Noik ir apsigyvenome Izraelyje. Nežinau tiksliai, kam iš tų, ką dar prijungėme prie grupės, pavyko įgyvendinti savo jaunystės svajonę, tik aišku, kad tokių, deja, buvo nedaug. Širdis verkia juos prisiminus.

Mūsų miesto partijos

Zeevas Nojus
(Noikas)

Mūsų Telšių mieste sugyveno daug partijų: *Hamizrachi*, *Agudat Israel*, Bendrieji sionistai, Sionistai socialistai ir Bundas.

Didžiausia skaičiumi buvo Sionistų socialistų partija. Ji išugdė Izraelio žemės entuziastų, siekusių praktiškai pasiruošti repatriacijai mokantis žemės ūkio darbų ir amatų, kartą. Jauni šios partijos nariai dažnai susirinkdavo diskutuoti apie sionizmo problemas ir vaizduoti „gyvajį laikraštį“. Sionistai buvo aktyvūs, jų veikla – įvairi ir turininga.

Mieste buvo dvi turtingos žydų bibliotekos, vieną globojo Sionistai socialistai, kitą – *Bundas*.

Sionistai socialistai buvo Pasaulio žydų kongreso dalis ir rinko lėšas šios organizacijos labui. Partijos atstovai iš kitų šalių lankėsi Telšiuose ir bendravo su kolegomis bei padėdavo organizuoti repatriaciją. Telšiuose veikė parengiamoji repatriacijos stovykla. Jos nariai dirbo įvairius miesto darbus, o savo bendrijos gyvenimą modeliavo pagal būsimą gyvenimą Izraelio kibucuose. Sionistų socialistų partija finansiškai rėmė tuos, kurie negalėtų iš savo resursų realizuoti repatriacijos plano. Atsimenu, kad ir pats rinkau lėšas, kai vienas Sedos gyventojas paprašė partijos pagalbos jam išvažiuojant į Palestiną.

Iš partijos įsteigėjų minėtini: mano dėdė Nisanas Sasonas, Arė Grinkeris, Joselis Baal-Šemas (Tuvijos tėvas), Šepselboimas, Chaimas Hurvičius, Šeindelė Rabinovič ir jos vyras, Vygodskis ir Reuvenas Kacinas.

Su kitais jaunuoliais ir aš ruošiausi repatriacijai. Dirbau Birkenheimo ūkyje, prie Klaipėdos.

1935-ais atvykau į Palestiną ir apsigyvenau kibuce Givat Brener. Ten ir toliau stengiausi įgyvendinti savo svajonę apie Izraelio valstybę, dalyvavau šalies gynyboje: 1936–1939 m. buvau aktyvus organizacijos *Hahagana* narys. Antrojo pasaulinio karo metu kovojau Didžiosios Britanijos kariuomenės gretose (1940–1946), o 1948-ais – Izraelio kariuomenės kare už Nepriklausomybę.

Meiras
Joselevičius

Sajūdis *Beitar* Telšiuose

Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. visi jos piliečiai, įskaitant žydus, tapo laisvi. Žydai turėjo savo atstovus Lietuvos Seime. Nauji vėjai pasijautė ir Telšiuose. Įsisteigė nemažai politinių partijų ir organizacijų, tokių kaip *Hashomer hatsair*, *Beitar* ir kt.

Telšių *Beitar* buvo organizuotas 1929 m. kelių jaunuolių: Leibo Tabačniko, Izraelio, Esteros ir Leibo Blochų, Eliezerio Natanovičiaus, Nisano Noiko bei Meiro Joselevičiaus. Prie grupės vis prisijungdavo naujų narių, kol jų skaičius pasiekė 70.

Beitaristai buvo visapusiškai aktyvūs.

Sajūdžio būstinėje nuolat vyko disputai, paskaitos ir šokiai, čia buvo žaidžiamas stalo tenisas. Turėjome ir savo stiprią futbolo komandą, kuri rungtyniavo su kaimyninių miestelių rinktinėmis: Kretingos, Mažeikių, Papilės, Plungės. Telšiuose žaidėme su lietuvių futbolo klubu „Džiugas“.

O kaip kultūros sferoje? Mūsų narys Saliamonas Kopelianskis, pripažintas smuikininkas, organizavo beitaristų orkestrą, kuris po kiekvieno susirinkimo ar įvykio grojo populiarias melodijas.

Jau minėjau Izaoką (Iskė) Blochą. Tai buvo labai savotiška asmenybė, tokių nedaug rastum visoje Lietuvoje ir tuo labiau *Beitar* sąjūdyje. Jis buvo talentingas, turėjo iškalbos dovaną. Kartą vietos sionistai pakvietė Nataną Grinblatą (Goreną) iš Izraelio rėmimo fondo paskaityti paskaitą Telšiuose. Po paskaitos Iskė paprašė leidimo pasisakyti ir rėžė tokią įspūdingą kalbą, jog pats Grinblatas pasakė:

Žydų tautinio
jaunimo grupė
plaukia valtimis
Telšių ežere.
1931 m.
Antras iš kairės –
Izaokas (Iskė)
Blochas

Telšių Makabi klubo gimnastų ir gimnasčių grupė. 1920 m.

„Gaila, kad toks vaikinys yra užstrigęs Telšiuose, jis nė kiek nenusileidžia mūsų vadui Žabotinskiui.“¹⁰⁵ Blochas taip pat puikiai rašė, jo straipsniai jidiš laikraštyje „Momentas“ buvo įdomūs ir įtraukiantys. Iskė turėjo nuostabią atmintį. Atsimenu tokį atvejį: jis grįžo iš Klaipėdos, kur važiuo klausytis Žabotinskio paskaitos, ir tą paskaitą mums atpasakojo žodis žodin, galima buvo įsivaizduoti, lyg prieš mus stovi pats Žabotinskis... Organizacijos vadovybei buvo žinoma, kad Iskės kalbos yra laukiamos įvairiuose Lietuvos miestuose.

Jo dėdė Mozė Blochas buvo Telšių ugniagesių komandos vadovas ir kartu sionistų revizionistų partijos¹⁰⁶ Telšių padalinio įsteigėjas. Jis labai rūpinosi partijos reikalais ne tik Telšiuose: daug keliavo po Lietuvos miestus ir juose įkurdavo vietinius partijos filialus, taip pat skaitė didelio pasisekimo sulaukusias paskaitas apie partijos programą.

Telšiai, kurių nebėra

Tuvija
Baal-Šemas

Telšių nebėra. Jie už laiko ribos, už jūrų marių. Kartais atrodo, kad visa tai buvo tik vakar, o kartais – kad prieš šimtmečius. Veidai ir vaizdai juda, keičiasi, trimačiai ir apčiuopiami. O garsai – kaip rūke: tai aiškūs, tai neryškūs, tai visai nutyla. Mano širdis vengia pasinerti į prisiminimus, nes tai emociškai sunku, bet juk prisiminimai nedingsta, jie buriasi sieloje, užrakinti bet nemirę. O tik ateis

105 Vladimiras (Zeevas) Žabotinskis (1880–1940) – vienas pagrindinių sionistų ideologų, sąjūdžio *Beitar* pradininkas. Žabotinskis buvo talentingas publicistas ir oratorius – red. past.

106 Sąjūdis *Beitar* buvo šios partijos jaunimo padalinys – red. past.

Pirmas regioninės partijos *Mapai*¹⁰⁸ suvažiavimas Telšiuose 1933 m. Tarp dalyvių: Šeinelė Rabinovič, Joselis Baal-Šemas, Berlas Kahanas, Jokūbas Rabinovičius, Pesachas Šapiro, Cirl Varejes

momentas, vos kažkas juos pajudina – jie atgyja, įgauna formą ir, progai pasitaičius, išsprunka, išsilieja, tikslūs, su visomis detalėmis, lyg iš vakar dienos. Tuomet man atsiveria kraštovaizdžiai, žmonės ir įvykiai, ir vėl grįžtu į Telšių atmosferą...

Telšiai buvo gajus ir žavesio kupinas miestas, kurio kasdienos scenos įsirėžė į mano atmintį. Po šitiek metų mano gimtojo miesto paveikslas tapo dar artimesnis ir brangesnis. Tarp jo namų sienų gyvenimas tekėjo tokia pačia neskubia vaga, kokią nustatė dar protėviai, o ir už sienų ritmas ir gausmas buvo pažįstamas, įprastas, atrodė amžinas.

Kiekviena gatvė turėjo savo vaizdą ir savo veidus. Gyvenimas mieste ėjo dviem ratais: išoriniu – krikščionišku ir vidiniu – žydišku. Jie suartėdavo turgaus ir švenčių dienomis, bet buvo ir atvejų, kai vienas ratas įsiverždavo į kitą jėga.

Kiek daug Telšiai turėjo dvasingumo ir religingumo aspektų ir požymių. Tarp tylių namelių rado sau vietą gausios „Jokūbo palapinės ir Izraelio buveinės“¹⁰⁷, kur buvo girdėti džiugesio ir maldų garsai, niekuomet nenu tylantis Toros balsas. Telšių žydai visada didžiavosi savo švietimo institucijų tinklu, o ypač – garsia Didžiaja ješiva. Būriai studentų, o tarp jų – nemažai išskirtinai gabių jaunų mąstytojų, mintinai mokėjusių išstisus Talmudo lapus. Telšiai vertino savo, kaip Toros studijų miesto, iš kurio kilo ne vienas didis religijos autoritetas, dešimtys išminčių ir rabinų, tarnavusių miestui arba iš jo iškeliavusių ir išgarsėjusių judaizmo pasaulyje, prestižą. Visos Lietuvos ir Rusijos bendruomenės kaip išgalėdamos stengėsi prisikviesti rabinus, kurie lavinosi Telšiuose, ir dėl jų konkuravo – jie buvo geidžiamiausi.

107 Toros studijų vietos; aliuzija į Sk 24,5 – red. past.

Telšių dramos mėgėjų studija
Amal, 1933 m.

Pagal savo socialinį gyvenimą, visuotinai vartojamą jidiš kalbą, ryškią religinę aurą Telšiai buvo beveik žydiškasis miestas. Sinagogos būdavo atidarytos kasdien nuo ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro ir niekad nestovėjo tuščios: jose vyko arba pamaldos, arba Toros studijos. Kai kurie ješivos studentai ten „rungtyniavo“, kas išmoks daugiau Talmudo puslapių, o ketvirtadienio naktį turėjo įprotį iš viso nemiegoti ir studijuoti visą naktį.

Siaurose nykokose gatvėse, senose trobose gyvavo nuostabus užburtas pasaulis, apgyventas tūkstančių žydų šeimų. Žydams priklausė krautuvės, vaistinės, kepyklos, užteigos, jie buvo grūdų ir medienos pirkliai, mėsaininkai, daržininkai, audinių, dažų, galanterijos, stiklo ir medžio gaminių pardavėjai arba įvairūs smulkūs prekybininkai. Dalis klajojo po apylinkinius kaimus ir vertėsi išnešiojama prekyba. Būta ir amatininkų – siuvėjų, batsiuvių, dailidžių.

Penktadieniais jau vidurdienį prasidėdavo pasiruošimai šabui, vyrai suskubdavo į pirtį ir išsitiesdavo ant medinių gultų garų pripildytame kambaryje, o tuo metu namų šeimininkės išblizgindavo visus namus – grindis, duris ir stalus. Vyrai bėgo į sinagogas šabo dienos-karalienės pasitikti, o šventam šabui atėjus suspindėdavo veidai moterų – dorių, tyrių Izraelio dukterų, vilkinčių šventiniais drabužiais ir savo namų prieigose laukiančių iš maldos namų pargrįžtančių vyrų. Šviesa užliedavo kiekvienus namus, ant sniego baltumo šabo staltiesėmis užklotų stalų puikavosi sidabrinės žvakidės, baltos pynutės-chalos ir vynas kidušui, o visi namai kvepėjo skalsiais patiekalais.

O pasibaigus tradicinei šabo vakarienei jaunimas traukė į įvairius būrelius, kas kuriam patinka.

Šabo dieną mieste įsiviešpataudavo tylą: parduotuvės uždarytos, dirbtuvės neveikia. Po dienos miego pradėdavo girdėtis Mišną studijuojančiųjų balsai, kurie

Telšių „Izraelio žemės rėmimo fondo“
valdyba, 1924 m.

susipindavo su savaitinį Biblijos skyrių kartojančiais vaikiškais balseliais. Žydų merginos grakščiai vaikščiojo pagrindinėmis gatvėmis mielai besišnekučiuodamos, o sutikusios vaikus vos šyptelėdavo ir nuleisdavo akis.

Ypač iškilmingos buvo švenčių dienos: Pesacho išvakarės, rudens švenčių laikotarpis (Roš Hašana, Jom Kipur, Sukotas), Šavuotas, Chanuka ir Purimas. Kiekviena šventė turėjo jai būdingus patiekalus, žaidimus ir išgyvenimus.

Telšiuose virė žydų visuomeninis gyvenimas, dažnai organizuojami kultūros renginiai. Asmeniniai Telšių jaunimo lūkesčiai persidengdavo su tautiškumo siekiais, daugelis dalyvavo sionistiniuose jaunimo sąjūdžiuose. Kasvakar šurmuliavo jaunimo būreliai: vaikinai ir merginos diskutavo, dainavo ir šoko.

Prieškario metais ėme augti įtampa dėl Vokietijoje sustiprėjusių nacių ir didėjančio antisemitizmo Lietuvoje. Nerimas dėl neužtikrintos ateities temdė mūsų gyvenimą. Žydų spauda atspindėjo augančią politinę įtampą ir artėjančio karo nuojautą.

Tačiau niekas negalvojo, kad ateis diena, kai kiekviena siena ir kiekvienas akmuo taps nebyliais liudininkais neapsakomo pažeminimo, pralieto kraujo, masinių žudynių ir galutinio Telšių bendruomenės sunaikinimo.

Žydiškieji Telšiai nustojo egzistavę, tapo auka, gyventojai žuvo kankinių mirtimi. Telšiuose žydų nebeliko – baisioji ranka ištrynė juos iš gyvenimo. Naciai atnešė pražūtį miesto žydams, jų veiklai, kūrybai, visam jų gyvenimui. Žydiškieji Telšiai buvo išardyti per kraują ir liepsną, eliminuoti iš pasaulio lyg niekad nebūtų buvę. Tebūnie prakeikta miesto žydų gyvybes atėmusi ranka. Jie liko mano atmintyje ir tebestovi prieš mano akis, tokie pat gyvi, kokie buvo.

Tetapo šie mano kuklūs žodžiai atminimo malda prie jų neegzistuojančių kapų. Jų atminimas tenepalieka mūsų.

108 *Mapai* (nuo hebr. sutr. Izraelio žemės darbininkų partija) – socialistinė partija, 1930 m. įsteigta Palestinoje ir turėjusi šalininkų Europoje – red. past.

Telšiai, kuriuos prisimename amžinai!

Cvi Brikas
Bne Brakas

Su skausmu, gailėsčiu, šventu virpuliu ir verkiančia širdimi pradedu rašyti šias eilutes, siekiančias prikelti atsiminimus apie gyvenimą branguose sunaikintuose Telšiuose ir apie nacių budelių ir jų lietuvių talkininkų žiauriai nužudytus miesto žydus.

Juk Telšiai nebuvo toks miestas kaip kiti. Žydišku miestu juos padarė ne tik gyventojai, bet savitas braižas, nepakartojamas ir ryškus būdas ir šiai bendruomenei būdingi gyvensenos ypatumai, puoselėti nuo jos įsikūrimo iki tragiškos baigties per Holokaustą. Šitam žydų gyvenimo centrui buvo lemta tapti Lietuvos žydų tvirtove, saugojančia jų dvasios stiprybę ir tautines vertybes, jų gyvenimo turinio ir formos unikalumą.

Telšiuose jungėsi senovė ir naujovė. Čia buvo galima sutikti įvairių įdomių ir dėmesį traukiančių asmenybių: tradiciškai religingų ir pasaulietiška išsilavinusių, ultraortodoksų, visuomenės veikėjų ir šiaip „liaudį“. Nemažai buvo plačią mokslinę erudiciją turinčių žmonių, gerbtinų ir pripažintų bendruomenės lyderių, o taip pat ir paprastų miestelėnų, nedalyvavusių jokių partijų ir sąjūdžių veikloje, ir mėgėjų susirinkti sinagogoje paklausti gero kantorius giedojimo ar šiaip pasibūti ir pabendrauti arba, atvirkščiai, skubėjusių užbaigti melstis ir pasinerti į savo žemiškus užsiėmimus. Telšiai buvo miestas, kuriame ištisos žydų kartos, suleidusios šaknis ir tūkstančiais sielos gijų susisaisčiusios su šia vietoje, kovojo už materialų pragyvenimą ir dorą egzistavimą.

Telšiai! Kiek asociacijų ir minčių įkvepia šis miestas, jo istorija, kartų grandinė, jo institucijos, žmonės, gyvenimo būdas ir bendras brangus įvaizdis.

Praėjo jau daug metų nuo prieš žydus įvykdyto nusikaltimo, atėmusio jų gyvybes, tačiau mano miestas Telšiai, mano vaikystės lopšys, vis kyla iš atminties ir atveria vidiniam žvilgsniui praeities vaizdus.

Reta Berlo, praminto „Lokšu“, nuotrauka Telšių gatvėje

OZE vasaros stovykla Baltmiškyje.
Stovi viršuje gydytojas
Menuchinas

Bemiegėmis naktimis, kai apima neviltnis ir tamsių dvejonų jausena, taip norisi šoktelėti per praėjusius dešimtmečius ir atsidurti viename iš miesto skersgatvių, priartėti prie namų slenksčių, apeiti juos visus ir kiekviename išvysti pažįstamus veidus, išgirsti artimus-tolimus balsus, vėl pajusti ano gyvenimo dvelksmą, tylią mamos lopšinę, su kuria mane iš lėto ima supti guodžiantis miegas. Vaikystės paveikslų vis daugėja, miesto vaizdai plečiasi, kol užpildo mane visą, gausūs ir svarūs, lyg sukurdami manyje memorialą taip žiauriai Holokausto metu išnaikintai bendruomenei.

Daugelis mūsų miesto gyventojų turėjo tyrą žydišką širdį ir visada buvo pasirengę padėti ir palaikyti artimą. Telšiškūs žydus buvo lengva atpažinti – ne tik iš savitos kalbėsenos, bet ir iš bendravimo būdo bei mieste nusistovėjusių papročių. Telšiškiei sudarė lyg atskirą gentį su savo nepakartojamu veidu, savo ypatinga išmintimi ir giliu žydiškumu, įdiegiamu nuo pat vaikystės.

Telšių žydų bendruomenė, kuri per savo ilgą istoriją patyrė nemažai kančių ir suvaržymų, sukaupė galingas kūrybines jėgas. Ji išugdė aukščiausius Toros autoritetus judaizmo teorijos, religinių tekstų, etikos sferose. Didžioji Telšių sinagoga, net ir moderniais laikais, kai išsiplėtė pasaulietiška ideologija, neprarado savo įtakos, su kuria negalėjo konkuruoti pasaulietinės partijos ir jaunimo klubai.

Telšių žydai ir judaizmas buvo išskirtiniai. Šis miestas buvo Toros studijų ir žydiško švietimo centras, kaip ir pavyzdingas visuomeninio gyvenimo ir labdaringos veiklos židinys. Iš Telšių kilo neeiliniai, bendruomenės labui šventai tarnavę mokytojai ir visuomenininkai. Mieste klestėjo paramos ir labdaros institucijos, tokios kaip *Gmilut chasadim*, *Matan beseter*¹⁰⁹, *Bikur cholim*, našlių ir našlaičių rėmimo organizacijos ir kt.

109 *Matan beseter* (heb. Anoniminė pagalba) – labdaros organizacija, įgyvendinusi žydų etikos principą, kad dorieji žmonės padeda artimiesiems neišaukštinami ar net neatskleidami savo vardų – red. past.

Įvairių pakraipų jaunimo klubuose leido savo vakarus kone visi Telšių žydų jaunuoliai. Ten vyko paskaitos, kolektyviniai skaitymai, diskusijos, svajota apie ateitį. Kiekvieną darbo dienų laisvą valandą jie stengėsi skaityti ir kaupti žinias. Knygų galima buvo pasiimti iš kelių mieste veikusių bibliotekų.

Telšių žydų bendruomenė buvo struktūruota į įvairias grupes, prie kurių jungėsi jos nariai. Šios grupuotės dažnai turėjo ideologiškai prieštaraujančias pozicijas. Kraštutiniai religingi energingai priešinosi bet kokiai sionistinei veiklai. Tai buvo dvasiškai turtinga ir kūrybinga bendruomenė, verta didelio pagyrimo, miestas, kuriame dvasingumas ir veiklumas organiškai persipynė.

Šie pasakiški Telšiai neįtikėtinais greitai ir žvėriškai buvo sužlugdyti purvinų nacių budelių rankų. Daugelis numatė tokį tragišką žydų likimą, tačiau niekuo negalėjo pagelbėti.

Mūsų miesto žydams nebešviečia saulė, į juos nežiūri mėnulis. Nebečiulba paukščiai į mokyklą anksti rytą traukiantiems žydų vaikams. Kitos rankos skina kitiems gėles soduose, tačiau tos gėlės tikrai nenuguls ant nekaltų aukų kapų. Iš po kraujo ir mirties persisotinusios žemės šaukia ne vienas balsas¹⁰, o visų nužudytųjų balsai – uždusę, bet skambantys mūsų brolių ir seserų, vaikų ir anūkų, artimų ir tolimų sielose, kurios neturėjo nė akimirkos ramybės nuo mūsų tautos pažibą – Telšių bendruomenę – ištikusios katastrofos. Rainiuose ir kitose vietose žydai buvo nuožmiai nužudyti. Tyri ir teisuoliški miesto žydai paskendo Holokausto audroje. Šlovingos žydiškųjų Telšių istorijos ritinys negrįžtamai suplėšytas, garbinga grandinė nutraukta. Baisusis Holokaustas pasiglemžė geriausius miesto gyventojus. Mūsų Telšių nebėra, tačiau savo brangiųjų nepamiršime niekada.

Tebūnie šie trumpi žodžiai vietoj vainiko ant jų neegzistuojančio kapo.

Vaikų darželio *Tarbut* pasirodymas 1930 m. Kepėjas Leibas Šimelevičius ir vaikai, tarp kurių: Arjė Šavelis, Šeinelė Baal-Šem, Anečka Pelc, Chanelė Brik

Šifų šeima

Prieš pasakodama apie savo šeimą noriu priminti jos ankstesnę istoriją. Mūsų šeima kyla iš palaimintojo atminimo Maharamo Šifo, t. y. rabio Meiro ben Jokūbo Šifo¹¹¹ iš Presburgo¹¹².

Po sunkios tuos kraštus nusiaubusios epidemijos iš visos šeimos liko tik vienas palikuonis. Jis atvyko į Lietuvą ir apsigyveno Sedoje. Jis išsaugojo Šifų dinastijos genealogiją. Vedė jauną merginą ir iš naujo pradėjo šeimą, kuri išsiplėtė po aplinkinius miestelius iki pat Latvijos sienos. Pasikeitus kelioms kartoms, devyniolikto šimtmečio viduryje gimė mano senelis – vienas iš trijų tuometiniams sediškiamis Šifams gimusių sūnų. Visi trys mokėsi ješivose, studijavo Talmudą ir gavo rabinų sertifikatus, tačiau šių pareigų nėjo, o užsiėmė verslu.

Senelis vedė Etą-Itą iš Telšių ir su ja apsigyveno Laižuvoje, netoli Latvijos sienos, kur atidarė tekstilės parduotuvę. Jo brolis Urija susituokė Mažeikiuose; iš jo didelės šeimos kilo Latvijos parlamento narys rabinas dr. M. Nurokas¹¹³, mano palaimintojo atminimo tėvo sūnėnas. Kitas brolis, Mordechajus, rado žmoną mažame Pikelių miestelyje ir ten apsigyveno.

Mano seneliui gimė šeši sūnūs ir trys dukterys. Penki sūnūs ir dvi dukterys prieš Pirmąjį pasaulinį karą emigravo į JAV, o šeštas, mano tėvas, palaimintojo atminimo Samuelis Šifas, sukūrė šeimą Telšiuose. Senelių namai buvo svetingi, kupini šiltos tradicinės žydiškos atmosferos. Močiutė buvo išmintinga ir dorovinga moteris. Tai buvo iškili šeima, branginusi Torą, tradiciją ir gerus darbus. Seneliai rūpinosi miestelio vargingais ir ypač padėdavo neturtingoms merginoms ištekėti: savo verslo kelionėse senelis ieškojo joms tinkamų jaunikių, o močiutė iš savo lėšų ruošė nuotakas vestuvėms bei rėmė jaunas šeimas. Senelių namai buvo atviri visiems, ieškantiems pagalbos, ir pagal galimybes ji visada būdavo suteikdama.

1914 m. vasarą su broliu Izaoku-Juozapu atvykau aplankyti senelių. Mus sužavėjo jų svetingumas ir visas nuostabus jų namų būdas. Vyko Pirmasis pasaulinis karas ir 1915-ais prasidėjo Lietuvos žydų trėmimai į Rusijos gilumą dėl jų tariamo šnipinėjimo vokiečių naudai. Laižuvoje pasirodė pabėgėliai iš Mažeikių, Tirkšlių ir kitų kaimyninių miestelių. Mūsų namuose apsigyveno daugelis pabėgėlių, o mes patys kiekvieną akimirką laukėme tremties įsakymo. Deja, bet taip ir atsitiko. Močiutei pavyko įkalbėti miesto vadą atidėti trėmimą vienai parai, kad apsirūpintų maistu, o svarbiausia – padėtų atsargų stokojantiems pabėgėliams. Visą parą ji rinko maistą ir drabužius.

111 Šifas Meiras ben Jokūbas (Maharamas) (1608–1644) – žymus rabinas ir talmudistas – red. past.

112 Presburgas – dab. Bratislava; iš tiesų Maharam Šifas gyveno ir dirbo Frankfurte prie Maino – red. past.

113 Mordechajus Nurokas (1884–1962) – Latvijos rabinas ir parlamento narys, vėliau – Izraelio parlamento narys – red. past.

Galiausiai išvykome į Rusiją per Rygą. Pakeliui senelis peršalo, susirgo plaučių uždegimu ir po keturių dienų numirė. Visa kelionės našta gulė ant močiutės pečių. Ji buvo labai gabi ir išmani. Pardavė Rygoje iš savo parduotuvės pasiimtus batus ir kaliošus. Tačiau valdžia neleido keliautojams ilgai užsibūti Rygoje, tad važiavome toliau iki Svyro, netoli Vilniaus. Šiame miestelyje močiutė atidare audinių parduotuvę. Ji vis tiek planavo vėliau traukti iki Vilniaus didmiesčio, tuomet buvusio visai netoli fronto, tačiau jos svainis perspėjo, kad tai pavojinga ir jai pačiai, ir mums su broliu, ir tada nuspręsta siekti baltarusiškojo Minsko. Judėdami ta kryptimi įsitikinome, kad sprendimas klaidingas, bet grįžti jau buvo vėlu, o atvykus į Minską prasidėjo bėdos. Visą savo turtą išsiuntėme traukiniu. Rusijos kariuomenė, fronte patyrusi didelius smūgius ir nepaliaujamai traukusi į rytus, taip pat pasiekė Minską. Miestą užplūdo pabėgėliai, rasti būstą buvo itin sunku. Kol ieškojome, vienas Laižuvos žydas mus priėmė apsistoti savo virtuvėje. Per tą laiką atvyko ir mūsų daiktai. Mano energinga močiutė ir Minske sugebėjo prekiauti ir taip mus visus išlaikė, įskaitant ir mano tetą Rivką-Lėją.

Mano tėvas susituokė su mama 1901-ais. Jis turėjo Telšiuose svečių namus. Ten 1909-ais gimiau aš, o 1911-ais – mano brolis Izaokas-Juozapas ir jo dvynys, miręs iš karto tik gimęs. Mama tuomet susirgo onkologine liga, ir tėvai buvo priversti uždaryti svečių namus ir ieškoti medicininės pagalbos Rygos, Tartu ir Peterburgo ligoninėse. Būtent tada, 1914-ais, mus su broliu ir išsiuntė pas senelius į Laižuvą. Pirmojo pasaulinio karo vidury mama Telšiuose mirė.

Kol sirgo, jai reikėjo atidžios priežiūros, todėl iš Ylakių atvyko jos sesuo Rivka-Lėja ir atsidavusi ja rūpinosi. Prieš mirdama mama jos prašė, kad susituoktų su tėvu, kad vaikai turėtų ištikimą globėją. Po motinos mirties tėvas iš tiesų vedė tetą. Tada pats susirgo dizenterija – ši epidemija siautėjo vokiečių okupacijos metu ir pasiglemžė daug gyvybių. Teta rūpestingai prižiūrėjo tėvą ir sugebėjo jį išgelbėti. Jiems gimė dukra Lėja.

Mano tėvas buvo išsilavinęs, visiems malonus, visuomeniškas, aktyviai dalyvavęs miesto gyvenime. Jis priklausė gaisrininkų brigados įsteigėjams, bendravo su visomis miesto gyventojų grupėmis – tiek žydais, tiek krikščionimis. Pirmojo pasaulinio karo metu tėvas važiavo į Tryškius atvežti miesto žydams miltų macams kepti. Kažkas jį apskundė, ir grįždamas į Telšius jis buvo suimtas ir įkalintas. Kai miestelėnai apie tai sužinojo, pagarbių krikščionių atstovai ryžtingai pareikalavo iš valdžios jį paleisti. Toks svarus tarpininkavimas padėjo, ir tėvą paleido į laisvę.

Kai po karo tėvas sužinojo apie likusias senelio skolas, jas visas sumokėjo, nepaisant to, kad karo situacija leido jas ignoruoti.

1922-ais su broliu, teta ir visais kitais giminaičiais grįžome į Telšius. Mano tėvas buvo sionistas ir tapo miesto *Hamizrachi* partijos padalinio lyderiu. Jį išrinko bendruomenės pirmininku, be to, jis ėjo sinagogos, kurioje meldėsi, išdininko pareigas. Kai mirė visų gerbiamas palaimintojo atminimo rabis Mozė Perelmanas (Pinsko rabino sūnus), tėvas užėmė jo vietą kaip Mišnos ir Talmudo dėstytojas. Jis buvo plačios erudicijos ir domėjosi tiek dangiškomis, tiek žemiškomis materijomis. Buvo tikras litvakas, prilygstantis praeities

pavyzdžiams: aukšto lygio talmudistas, išmintingas, tačiau kuklus ir net drovus. Visi pažinoję tėvą jį gerbė ir mylėjo. Jis buvo apsiskaitęs žydų ir pasaulio literatūroje, taip pat labai mėgo meną. Tėvas vadovavo laidojimo brolijai ir akylai stebėjo, kad šeimoms, kurių miręs narys buvo žinomas kaip labdarys, būtų kiek įmanoma sumažintos laidojimo išlaidos. Jis buvo ypač prisirišęs prie vargšų ir daug jiems padėdavo.

Tėvas turėjo prekybos urmu sandėlių bei koncesiją žibalui pardavinėti, o partnerystėn pakvietė savo svainį Baruchą Jafę iš Gargždų. Verslas jam sekėsi, todėl galėjo deramai išlaikyti namų ūkį. Verslo santykiuose taip pat buvo nuoširdus ir dosnus, noriai suteikdavo klientams kreditą ir dažnai nurašydavo skolas neįstengusiems išsimokėti, siūlė tik kokybiškas prekes.

Tėvas rėmė visas miesto žydų įstaigas. Vadovaujantis tradicinės etikos principais stengėsi teikti paramą anonimiškai ir taip pat ragino elgtis šeimos narius: padėti žmonėms taip, kad jie nenutuoktų, iš ko gauna pagalbą. Jis mokėjo teikti paramą nerizikuodamas savo verslo ir šeimos gerove. Be galo mylėjo savo tautiečius. Jei kažkam grėsė turto areštas dėl neišmokėtos skolos, tėvas skubėjo ją sumokėti ir išgelbėti žmogų. Jis garantavo už visų besikreipusių vekselius, kol teko pačiam pagal juos sumokėti.

Kai sovietai okupavo Lietuvą ir ėmė persekioti prekybininkus, tėvo reputacija net jiems padarė įspūdį, ir jo verslą nacionalizavo paskiausiai.

Dėl Pirmojo pasaulinio karo mes su broliu neturėjome galimybės reguliariai lankyti mokyklos, todėl naudojomės privačių mokytojų, kuriuos mums parinkdavo tėvas, pagalba. Man padėjo mokytojų seminarijos direktorius, garsus matematikas, palaimintojo atminimo Šalomas Šochetas. Jis buvo ne tik puikus specialistas, bet ir pedagogas iš prigimties, visapusiškai talkinęs savo mokiniams.

Mano brolis Izaokas-Juozapas buvo labai panašus į tėvą ir paveldėjo jo gabumus prekybai. Visi jį vertino ir mylėjo.

Mano palaimintojo atminimo tėvas ir brolis kartu su visais Telšių vyrais 1941 m. liepos 15 d. buvo nužudytas nacių ir jų lietuvių padėjėjų. Praėjus pusmečiui Gerulių miške nužudyta jo žmona Rivka ir jos sesuo Šeina-Jafa.

Aš su dviem savo sūnumis Chaimu ir Jošua išsigelbėjau ir išgyvenau Holokaustą mus pažinojusių ir savo namuose paslėpusių lietuvių dėka. Jie mus išsaugojo nuo nacių rankų. Mano seserį Lėją taip pat išgelbėjo teisuolė lietuvė, ją slėpusi kartu su kitomis penkiomis žydų merginomis. Po karo Lėja išvyko į Palestiną.

Mano duoklė šeimai būtų nepilna nepaminėjus Šifų šeimos atšakos JAV. Penki mano dėdės (Reuvenas, Abraomas, rabis Mordechajus, rabis Zalmanas-Efraimas bei Mozė) ir dvi tetos (Chaja-Gita ir Cira) į Ameriką persikėlė dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Mordechajus buvo žymus rabinas, parašęs daug knygų, tačiau atsisakęs rabino posto Sinsinatyje, todėl kad, lygiai kaip senovės išminčiai, nenorėjo uždirbti iš Toros studijų. Nepaisant to, jis buvo gerai žinomas JAV žydų bendruomenėje, o jo vardas atsirado enciklopedijoje „Kas yra kas“. Rabis Zalmanas-Efraimas, pragyvenęs kurį laiką JAV, nuvažiavo į Palestiną ir įkūrė Jeruzalėje ješivą bei kolegį „Dovydo dinastijos Toros namai“, kuriam vadovavo vyriausias

miesto rabinas, palaimintojo atminimo Izaokas Hercogas¹¹⁴. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse dėdė grįžo į JAV.

Reuvenas, Abraomas ir Mozė, buvę iškilūs Telšių ješivos studentai ir gabūs talmudistai, JAV užsiėmė prekyba ir įsteigė platų batų parduotuvių tinklą, universalinę parduotuvę ir kelias dešimtis fabrikų. Abraomas vadovavo „Izraelio vystymosi fondo“ JAV filialui, o Reuvenas tapo vieno „Joint“¹¹⁵ pirmininku Edvardo Varburgo pavaduotoju. Prieš Antrąjį pasaulinį karą jie dėjo visas pastangas, kad tėvas ir visa mūsų šeima persikeltų į JAV, tačiau tėvas atsisakė, abejodamas, ar gyvenimo sąlygos ten jam leis griežtai laikytis judaizmo prievolių. Dėl to šeima buvo išžudyta prakeiktų nacių.

Reuvenas ir Abraomas rūpinosi iš Lietuvos po karo atvykusiais žydais, rasdavo jiems pragyvenimo šaltinių ir palengvindavo adaptaciją. Jie stengėsi sudaryti Holokaustą išgyvenusiems žmonėms iš Lietuvos (ir ne tik) galimybę išvykti į JAV. Jų prašymu Amerikos žydų grupė su rabiu Silveru priešaky važiavo ieškoti mano sesers ir raginti ją vykti į JAV, tačiau ji pasirinko Palestiną, kur su ja išvyko ir mano vyresnysis sūnus Chaimas.

Mano dėdės išgarsėjo kaip mecenatai, prisidėję prie daugelio Izraelio institucijų steigimo ir padėję kuriant valstybę. Izraelio vyriausybės prašymu Efraimo-Zalmano sūnaus Šaulio Šifo sūnėnas padėjo atidaryti didelį batų fabriką, suteikusi darbovietes daugeliui žmonių.

Man atvažiavus į Izraelį čia atvyko mano sūnus Jošua su žmona Rina (advokato Michelso dukra), gydytoja.

Šifų šeimos nariai ir prisiminimai apie juos gyvens mano širdyje iki paskutinio atokvėpio.

Tebūnie amžinai palaimintas jų atminimas.

Atminimo malda už Telšių bendruomenę

Tuvija
Baal-Šemas

Kuo daugiau metų praeina, tuo labiau trokštame susijungti su savo nekaltai žuvusiais artimaisiais iš Telšių žydų bendruomenės ir išsaugoti kiek įmanoma tikslesnį jos vaizdinį. Vis nostalgikiškai grįžtu mintimis į Telšių praeitį, prie jos paprastų ir tyrų žydų, gyvenusių tradicinį gyvenimą ir savo vaikams skiepijusiu

114 Kiti šaltiniai mini rabį Z.-E. Šifą kaip ješivos ir kolelio mecenatą ir išdininką, o ne įkūrėją; rabis Hercogas sąsajomis su šia įstaiga nėra minimas – red. past.

115 „Joint“ arba American Jewish Joint Distribution Committee – 1914 m. įkurta ir iki šiol veikianti žydų labdaros ir paramos organizacija – red. past.

Sionistų partijos įsteigimas Telšiuose prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Tarp dalyvavusių: Beila Šnaider, Cila Baal-Šem, Kaplanskis, [Chaimas] Jazguras, Icikzonas, Eivinas, Chalafitas, Ševė Baro

meilę Torai ir išminčiai, sąžiningo darbo ir doro elgesio pagrindus. Jų būtyje buvo tam tikra pilnatvė, atspindinti Lietuvą apgyvendinusių kartų grandinę. Jie buvo ištikimi senovės vertybėms, bet ir unikalūs, ir tikėjosi nugyventi šioje žemėje iki pat Mesijo atėjimo.

Mano mieste Telšiai! Širdį gelia tave prisiminus. Kaip galėjo pranykti tas žydiškas miestas? Kaip galėjo būti nugriautas, sunaikintas, virsti skeveldromis, kuriuos jau niekada nesudarys visumos? Kaip galėjo būti sudeginti, sugriauti miesto namai, užpulti nacių nusikaltėlių ir jų nuožmių lietuvių talkininkų? Kaip galėjo dingti žmonės? Jie buvo žiauriai nukankinti ir užkasti nuo jų kraujo surūgštėjusioje Rainių ir Gerulių žemėje. Nebėra aukomis tapusių mūsų brangiųjų, mylimųjų, širdis plyšta iš sielvarto įsivaizduojant jų mirties akimirka sustingusius veidus. Visiems ir kiekvienam buvo lemta mirti: šalia guli motinos, tėvai, senukai ir kūdikiai. Nė vieno jų negali sugrąžinti, staiga pajunti impulsą ištiesti ranką, pasiekti, paliesti, apkabinti... bet ranka nusvyra ir lieka tuščia. Šauki – bet niekas neatsiliepia, tik tavo vieniša širdis saugo prisiminimus. Ir pagalvoji: ar kada nors tai gali pasikartoti? Ir prisieki suspaudęs kumščius: ne, niekad, nė už ką!

Nuotraukos, nuotraukos, pageltusios nuotraukos senuose albumuose: štai ir viskas, kas liko. Akys ieško, įsižiūri, vis dar atsisako tikėti, ir nors ašaros seniai neberieda, kartėlis ir skausmas nesiliauja. Užsimerkiu ir matau, lyg per kraujo ir dūmų uždangą, žydiškuosius Telšius, o jie taip toli, ne šioje žemėje.

Per šimtmečius Telšių žydai giliai įleido šaknis šioje žemėje. Šis puikus ir kilmingas medis išsišakojo po visą pasaulį – o kaip greitai jis buvo iškirstas. Ar rastum baisesnę tragediją? Po visų ilgų bendruomenės metų iš Telšių liko tik keletas giminių ir draugų.

Telšių šlovė neišgelbėjo miesto žydų, jų reputacija nieko nereiškė budeliams. Įsibrovus žudikams esesininkams niekur per Lietuvos platybes stebuklas neįvyko: daugiasluoksnė žydų istorija ir kultūros lobiai virto niekuo, iš jų liko tik nebylūs brolių kapai be paminklų. Laiko ryšys nutrūko amžiams. Tik iš išgyvenusiųjų telšiškių širdžių neišsitraus niekas, juk Telšiai – tai mūsų brangi ir didinga gimtinė. Išgyvenusiųjų telšiškių širdyse dega amžinoji atminimo žvakė.

Žydiškieji Telšiai! Buvote mūsų tėviškė, kur susiformavo nepakartojami gyvenimo būdo modeliai, pavertę miestą Lietuvos pasididžiavimu ir dvasiniu centru. Gyventojai suteikė spalvų, padarė Telšius Toros ir švietimo miestu. Čia užaugo tauri karta, turėjusi savigarbos, puoselėjusi tautiškumą ir žmogiškumą. Ši gražiausia šventovė buvo nugriauta!

Akys nesulaiko ašarų, širdį degina ir pjauna skausmas galvojant apie mūsų brangias šeimas ir draugus, kritusius nuo žiaurių kraugerių nacių rankų. Miestas, iki Antrojo pasaulinio karo kupinas žydiško gyvybingumo ir turėjęs visame pasaulyje aukštinamą bendruomenę, tapo dykyne. Nieko nesutiksi, nieko neišgirsi.

Nuo tragiškos dienos, nutraukusios mūsų mylimųjų gyvenimą, jau praėjo daug metų. Bet mes nepamiršime, ką mums padarė nacių Amalekas, nes prisiminti tai – amžina prievolė. Prisimindami Telšių sunaikinimą, mūsų negrižtamą praradimą, jaučiame tokį pat stiprų gedulą, tokią pat galingą tėvų namų trauką, draugų ir artimųjų ilgesį, mus supusio vakarykščio pasaulio atgarsį, kuris dingo mums bemačiant, ir ne dėl kokių nors mūsų nuodėmių. Ir vėl užsimerkiu, ir vėl matau juos visus, lyg sapne. Dieve visagalis, kodėl visa tai prarasta ir daugiau niekada negrįš? Neįmanoma susitaikyti su kraupia mintimi, kad Telšių žydų nebėra, kad visa bendruomenė nustojo egzistavusi šioje žemėje. Buvo – ir neliko.

Tas siaubas mus lydės iki gyvenimo pabaigos. Tebūnie šventos aukų sielos įpintos į gyvybės mazgą.

Telšių prisiminimai

Sara Pier
(merg. Šlomovič)
Meksikas

Kai palikau Telšius, buvau dar visai jauna 15 metų mergina. Iki šiol prieš akis matau miestą su jo gatvėmis ir gatvelėmis, brangius žydus ir jaunimą, kurio buvo pilni plačiai išsišakojusio švietimo įstaigų tinklo pastatai. Dabar, kai prisimenu to meto Telšių žydus, mano atmintyje iškyla džiugūs ir šviesūs epizodai apie mano šeimą, aplinką, žmones, ir gelianti nostalgija atgaivina tą gyvenimą, kuris buvo ir kurio jau nebėra, kurį taip brutaliai nutraukė vokiečių ir lietuvių žudikai. Viską, kas buvo mieste, nuolatos prisiminsiu.

Telšiai – kontrastų miestas: čia veikė gausybė religinių ir pasaulietinių institucijų. Tarp jų – garsi Didžioji ješiva, kurioje studijavo daugiau kaip 400 studentų iš įvairių miestų ir provincijos miestelių, taip pat ir iš užsienio. Mano laikais čia

Sara Pier-Šlomovič

mokėsi jaunuoliai iš Vokietijos, Pietų Afrikos, Amerikos ir net Palestinos. Kai eidavai pro pastatą, jis ūždavo kaip avilys.

Iškilūs Toros žinovai atvykdavo pasigėrėti ješivoje įvestu studijavimo metodu. Labai daug jos auklėtinių vėliau tapo mokslininkais ir rabinais.

Telšiai pasižymėjo dievobaimingumu: visą dieną buvo girdėti Torą skaitančiųjų balsai, kurie sklido tiek iš ješivos, tiek iš sinagogų. Ješivos vadovybė prižiūrėjo ir hebrajišką *Javnės* gimnaziją. Tai buvo religinė mergaičių mokykla. Joje mokėsi virš 300 mokinių iš Telšių ir kitų miestų bei gyvenviečių. Gimnazija turėjo 8 klases. Vadovybė rūpinosi, kad šioje svarbioje mokymo įstaigoje dirbtų geriausi pedagogai. Studijų programa apėmė religinius ir pasaulietinius dalykus. Kiekvieną rytą *Javnės* gimnazijos mokinės kalbėdavo ryto maldą. Viena mokinė stovėdavo priešais tribūną, o kitos kartodavo paskui ją. Po pamokų vėl sakydavo popietės ir vakaro maldas.

Natūralu, kad gaudama aukščiausio lygio religinį išsilavinimą *Javnės* gimnazijoje išaugo nuostabi žydų mokytojų karta. Savo mokiniams ji taip pat įskiepijo tikrą žydiškumą, pagarbą tėvams ir kitiems žmonėms. Ne viena šeima didžiavosi savo vaikų išsilavinimu, kurį šie įgijo *Javnės* mokytojų pedagoginio darbo dėka.

Telšių žydai mylėjo Torą ir studijavo ją garbindami Dievą. Didžiausias jų gyvenimo siekis buvo pagerinti jos suvokimą ir savo žinias, o mokymasis visų pirma reiškė viską, kas siejosi su žydiškumu. Deja, vokiečių šėtonas sunaikino miesto žydus ir jų gyvenimą. Liko tik nedidelė saujelė, kiti žuvo kankinių mirtimi. Išsigelbėjusieji gyvena Izraelyje, Jungtinėse Valstijose, Meksikoje ir kitose šalyse. Jie išsibarstę po visą pasaulį ir ten, kur dabar yra, toliau verpia auksinę Telšių giją. Su savimi jie atsivežė šio miesto dvasią ir čia įgautą kultūrinį bagažą,

Draugijos OZE vaikų vasaros stovykla Baltmiškyje

tebegyvena Telšių stiliumi, nors sąlygos ir galimybės dabar jau yra kitos. Jie toliau siunčia savo vaikus į hebrajiškas mokyklas, o šie jose įgyja tautinį žydišką auklėjimą.

Man Dievas dovanojo vieną sūnų, ir mes padarėme viską, kad jis gautų žydišką išsilavinimą. Jis gerai kalba jidiš ir moka melstis. Pasirūpino ir savo vaikų žydišku ugdymu. Jie mokėsi *Tarbut* mokykloje, o vėliau išvyko gyventi į Izraelio kibucus. Dabar tęsia studijas universitetuose. Visa tai – to tikro žydiško išsilavinimo, kurį jiems suteikėme Telšių mokymo, perduodamo iš kartos į kartą, dėka.

Telšiuose mergaitės siunčiamos į gimnaziją, o berniukai – į ješivą

(Laiškas iš Telšių)¹¹⁶

Iki šiol, dar vos prieš keletą savaitių, kelionė iš Klaipėdos į Telšius buvo sunki užduotis – traukiniu ji trukdavo dešimtis valandų. Bet dabar, kai iš Telšių į Kretingą nutiesta geležinkelio linija, ji užtrunka tik kelias valandas.

Telšiuose veikia tokios pat kultūrinės organizacijos bei įstaigos, kaip ir kitose Lietuvos žydų bendruomenėse. Yra du hebrajiški vaikų darželiai, liaudies mokykla ir *Javnės* tipo gimnazija. Jose išsilavinimą įgyja visas žydų jaunimas. Gimnazija skirta mergaitėms, tačiau pakankamai pasirūpinta ir berniukų žiniomis bei jų galimybėmis mokytis pasaulietinių dalykų. Dauguma jų eina į garsios Didžiosios ješivos paruošiamąjį skyrių. Jeigu hebrajų poetas Judas-Leibas Gordonas dabar pamatytų savuosius Telšius, kur dirbo rusų kalbos mokytoju, nustebtų dėl tokio pasirinkimo ir supasaulėjimo, įvykusio per kelias kartas. Žinoma, jis kitoniškai apdainuotų ir žydų merginą: būtent tokia, kuri turi galimybę pirmiausia mokytis pasaulietinių dalykų ir tokią pat teisę studijuoti religinius. Mieste veikia draugija *Bnot Yaakov* (heb. Jokūbo dukterys) – atrodo, jos narės Bibliją ir komentarus rečituoja ne blogiau negu savuosiuose rateliuose vyrai.

Miestelyje yra tokios institucijos kaip OZE, *Bikur cholim*, *Gmilut chesed*, liaudies bankas, susivienijimai *Makabi*, *Berit Trumpeldor (Beitar)*, *Hashomer hatsair*, taip pat visų pakraipų sionistinės partijos. Įdomu pastebėti, kad, skirtingai negu kituose miestuose, kuriuose „sionistas“ reiškia veikėją, užsiimantį sionizmo judėjimo reikalais, čia sionistu, visai kaip ankstyvuojų šio sąjūdžio atsiradimo periodu, laikomas žmogus, tiesiog simpatizuojantis sionistinėms idėjoms.

116 Laikraštis *Morgn-post*, 1933.1.3.

Mieste labai stipriai jaučiama ješivos įtaka. Griežtai laikomasi šabo – per jį verčiau neinama ir į kiną. Žmonės pamaldesni negu kitur. Taip pat gyvas paprotys studijuoti. Skirtingų krypčių sionistai diskutuoja tarpusavyje kaip „mokslininkai“, – aštriai, ne paviršutiniškai, parodydami ne tik savo, bet ir priešininko ideologijos išmanymą. O dėl pragyvenimo? Kaip visur, taip ir čia žydai dejuoja, kad sunkūs laikai.

Praėjusių laikų fragmentai

Dar šiandien prieš akis matau Telšių miestelį, kuriame gimiau, užaugau ir praleidau savo geriausius metus. Deja, žydiško gyvenimo neliko nė pėdsako, o laikui bėgant viskas pasimiršta.

Atsimenu, kaip būdama vaikas lankydavau mokyklą, kuri stovėjo priešais *Javne*. Gatvės tuo metu dar buvo negrįstos. Pavasarį ir rudenį čia telkšodavo balos, klampodavome per jas eidami į pamokas.

Mūsų mokytojas Raceris, nuostabus pedagogas ir didelis pedantas, reikalavo švaros. Prisimenu, kad prieš įžengdami į mokyklą valydavomės batus...

„Kareiviška“ sinagoga taip buvo praminta dėl to, kad prieš karo tarnybą čia ištikimybę carui prisiekdavo žydų kareiviai. Tuo metu kareivį jidiš kalba vadino „yovn“. Šalia sinagogos buvo valdiška institucija („prisutstvije“), ten jiems tikrindavo sveikatą.

Mergaitės mokydavosi nuo 12 val. iki 15 val., nes priešpiet vykdavo pamokos berniukams. Jau tada, būdami maži vaikai, jautėme, kaip sunku būti žydu. Matėme tėvų skausmą, kai jie turėdavo atsisveikinti su savo sūnumis, išeinančiais tarnauti carui...

Kiek pamenu, žymesnės miestelio žydų šeimos buvo Neimarkai, Valperai, Nafatalinai, felčeris Šeras, Rostovskiai. Deja, beveik niekas iš jų neišgyveno. Naudodamasi proga, noriu juos bent paminėti, kad nebūtų pamiršti.

Dar atsimenu tą savo vaikystės dieną, kai mirė Telšių rabinas Eliezeris Gordonas. Visą miestelį buvo apėmęs gedulas. Telšiškiai labai liūdėjo, visi atėjo į laidotuves palydėti amžinon kelionėn didį ir labai mylimą rabiną.

Mūsų namuose susirinko daug kaimynų ir gerų draugų. Kiekvienas kalbėjo apie didelį praradimą, ištikusį Telšių žydus, rodė, saulė būtų užgesusi danguje.

Tėvas buvo mėsininkas. Pusbroliai ir geri draugai taip pat vertėsi šiuo verslu. Tuo metu tai buvo sunkus užsiėmimas. Mėsininkas pats turėjo eiti į kaimą pirkti gyvulių. Tėvas ne vieną dieną praleisdavo kaimiškose vietovėse, toli nuo namų, nes nerasdavo įsigyti to, ko ieškojo. Daug kartų jam teko pėsčiomis klampoti užsnigtais keliais, bristi per balas, susidurti su mirtiniais pavojais. Šeima gerokai nerimavo. Žinojome apie atvejus, kai banditai buvo pakeliui užpuolę pavienius žydus, juos apiplėšę, o vėliau nužudę.

Lėšų rinkimas žydų
tautiniam fondui
Keren kayemet
Telšiuose.
Tarp dalyvių:
Kokė Eljašev,
Bluma Taic,
Chana Sason

Tėvui laimingai grįžus reikėdavo sukalbėti maldą, kad skerdimas būtų košerinis. Sunkus buvo mėsininko verslas. Užtat, kai ateidavo šabas, tėvas, kaip ir kiti miestelio žydai, nusimesdavo nuo savęs darbų naštą. Kasdienius rūpesčius pamiršdavo. Tai buvo ramybės diena, rodė, *Šechina*¹¹⁷ ilsisi ant nusiplūkusių žmonių pečių.

1906 m. miestelyje netikėtai kilo didelis gaisras. Sudegė beveik visi namai. Žydai liko be pastogės. Tuo metu susikūrė paramos komitetas, siekiantis jiems padėti atstatyti trobesius. Prie šios veiklos daug prisidėjo vaistininkas Geltneris. Jis planavo miesto atstatymą, buvo didelis žydų draugas ir nuoširdus krikščionis. Tačiau jo vaikai nacių laikais dalyvavo žydų žudynėse.

Vėliau, kai baigiau mokyti, išvykau iš miesto ir dirbau provincijoje. Didžioji mano šeimos dalis liko Telšiuose ir žuvo kartu su kitais vietiniais žydais. Iš visos plačios giminės su gyvenimu atsisveikino 68 šeimos nariai. Du mano vaikai, Rut (6 m.) ir Sima (9 m.), buvo nuo manęs atplėšti ir žuvo per 1943 m. lapkričio 5 d. akciją Šiaulių gete.

Tebūnie pagerbtas šventas jų atminimas.

117 *Šechina* (heb. shechina – buvimas) – Dievo artumas, buvimas su žydų tauta – vert. past.

Išsiųsti į tolimąjį Sibirą¹¹⁸

1941 m. birželio 14 d. atėjo NKVD ir suėmė visą mūsų šeimą: žmoną Chają su dviem mažomis mūsų dukrytėmis ir mane. Vyresniajai dukrai Genei buvo 11, o Miri – vos 7 metukai. Mus uždarė į krovinius vagonus ir išsiuntė į Sibirą.

Buvau apkaltintas valdžios pavojingu „nusikaltimu“: jaunystėje dirbau sionistinei organizacijai, vadinas, buvau sionistų veikėjas, taigi – komunizmo, Sovietų Sąjungos ir liaudies priešas.

Geležinkelio stotyje niekam neleido su mumis kalbėtis ir tuojau išskyrė. Moteris nukreipė į specialų vagoną, o mane – į vyrų.

Sibire iš pradžių dirbau miško darbininku. Pagal tenykštį įstatymą, kol termometro stulpelis nepasiekdavo 40 laipsnių šalčio, dirbti miške buvo privaloma. Po darbo likdavome barakuose. Maitinimas buvo 400 g duonos ir virintas vanduo. Daugelis galvojo, kad labiau pasisotins, jeigu gers daugiau vandens. Dėl to nemažai kam sunegalavo tulžis.

Lageryje gyvenau su kitais dviem ištremtais Telšių žydais: Joseliu ir Gabrieliu Zaksais. Palyginus su jais buvau silpnas žmogus. O ten ir stiprieji nusibaigdavo po poros mėnesių.

Taip tęsėsi dvejus su puse metų. Galvojau, mirsiu nuo sunkaus darbo. Kartą, kai labai pavargęsėjau iš miško ir vos bepavilkau kojas, sutikau Ukmergės žydą Určiką Kultusą. Tas pasakė, kad 8 valandą vakaro mane kviečia vyriausiasis gydytojas. Kai pas jį užėjau, šis pasiteiravo apie orą. Atsaciau jam garsiomis Puškino eilėmis:

*Vėtra, gedulu aptraukus,
Drasko dangų į dalis;
Čia kaip vilkas girioj kaukia,
Čia jau šliurpia kaip bamblys...*¹¹⁹

Gydytojui tai labai patiko ir jis tarė: „Liksi ligoninėje, kol atgausi jėgas.“ Vėliau jis mane paskyrė eiti „Krasnojarsko krašto gyvenvietės nr. 7“ vyriausiojo sanitaro pareigas.

Neturėjau jokio supratimo, kur buvo išsiųsti mano žmona ir vaikai. Milžiniškoje Rusijoje, o ir atsižvelgiant į mūsų tremties sąlygas, apie tai buvo neįmanoma net galvoti. Tačiau pasaulyje vis dar nutinka stebuklų. Paaiškėjo, kad mano šeima atsidūrė Komijoje, kaip ir aš. T. y. tame pačiame trėmimų rajone.

Kartą prie manęs priėjo lietuvis Andrauskas, kirpėjas iš Plungės, ir parodė kortelę nuo vyresnėlės dukters Genės. Galima įsivaizduoti mano džiaugsmą! Korte- lės jau nebegalėjau perskaityti, nes akis užplūdo ašaros.

118 Tekstas publikuojamas po autoriaus mirties.

119 Puškinas A. „Žiemos vakaras“. Vertė Sigita Geda – vert. pastaba

Ją man perskaitė kitas žydas, taip pat pavarde Volpertas, iš Kėdainių. Nuo tada, kai sužinojau, kad esu netoli savo šeimos, mano kančios labai palengvėjo ir gyvenimas tapo linksmesnis. Turėjau tik vieną viltį – kuo greičiau su ja susitikti.

Iš pradžių daug tremtinių, – lietuvių, latvių, estų ir žydų, – mirė iš bado ir nuo distrofijos. Kartąėjau atnešti ligoniams vandens (kaip sanitaras dėvėjau baltą chalata) ir, eidamas pro didelę duobę, išgirdau melodiją, lyg kas progiesmiu skaitytų Talmudą. Ar tai sapnas? Negalėjau suprasti, iš kur čia, atokiame užkampyje, galėjo skliti toks garsas.

Sustojau, norėjau geriau įsiklausyti – kažkas tikrai niūniavo žydišką melodiją. Haliucinacija? Žengiau keletą žingsnių link duobės. Ir ką gi pamačiau? Ten sėdėjo du vyresni žydai su Talmudu rankose. Išvydę mane, smarkiai išsigando ir sudrebėjo iš siaubo: vyras baltu chalatu, turbūt vienas tarnautojų. Bet aš juos greitai nuraminau, sušukęs: „Balsas kaip Jokūbo.“¹²⁰ Ir tiedu išsižiojo iš nuostabos, pravirko iš džiaugsmo. Viskas baigėsi tuo, kad prisėdau prie jų ir ilgai kartu verkėme.

Vieną dieną mane pasikvietė gydytojas ir pasiūlė tapti kaimyninio moterų lagerio vyriausiuoju sanitaru. Bet aš atsisakiau, nenorėjau pasirodyti, kad imuosi kiekvieno darbo. Tačiau kitą kartą sutikau eiti sanitaro pareigas kriminalinių nusikaltėlių stovykloje. Tai buvo jau mano paskutinis trėmimas dėl ypatingų priesačių. Pats savaime jis atrodė kaip stebuklas.

O nutiko štai kas:

Kriminalinių nusikaltėlių lagerio tyrėjas sykį netikėtai paklausė:

– Kodėl tu Sibire? Esi buržujus ar sionistas?

– Taip, – atsakiau jam. – Mano tėvai buvo turtingi žmonės. Ir kodėl gi mes, žydai, negalėtume turėti savo žemės? Žemės, iš kurios buvome išvaryti prieš du tūkstančius metų? Juk ir tu myli savo „motinėlą Rusiją“...

Tyrėjas pažvelgė į mane nustebęs:

– Pirmą kartą matau, kad žydas sakytų man tiesą.

Istorija baigėsi netikėtai. Kitą dieną jis vėl atėjo pas mane ir pasiteiravo:

– Kokia pavardė?

– Volpertas, – atsakiau.

– Jeigu taip, – pratarė tyrėjas, – veltui čia sėdi. Pagal dokumentus reikėjo suminti Volpertienę... Galiu tuojau tave paleisti. Bet dabar karo metas. Jeigu išėsi iš lagerio, būsi mobilizuotas į armiją ir išsiųstas į frontą. Taigi, kol baigsis karas, patariu likti čia.

Žinoma, aš jo paklausiau. Laisvu laiku kartodavau psalmes, kiek tik jų prisiminiau. Savo širdies skausmą išliedavau Viešpačiui. Tikėjau, kad Dievas padės sulaukti išsigelbėjimo. Taip ir įvyko.

Mano svainis Blatas ir jo žmona gydytoja Blat gerai pažinojo bolševikinės Lietuvos prezidentą Paleckį. 1946 m. pabaigoje jo dėka buvome išlaisvinti ir grįžome į Telšius.

120 Aliuzija į Pr 27,22 – vert. past.

Čia dar sutikau keletą jaunų žydų mergaičių ir pasiligojusių moterų. Iš Rusijos grįžo Rafaelis Hucas, Mozės Huco sūnus. Jo tėvas visą gyvenimą sionistų maldos namuose mokė Talmudo.

Negalėjome gyventi ant žydiškų Telšių griuvėsių. Išbandžiau įvairius būdus, kaip ištrūkti iš komunistų gniaužtų. Man ir mano šeimai tai pavyko tik 1956 m. Išvažiavome į Izraelį.

Zalmanas Levi
Johanesburgas

Prisiminimų skyrelis

Nesu telšiškis. Gimiau Plungės miestelyje, 28 km nuo Telšių, arčiau rytinės Prūsijos sienos. Plungė buvo didesnė negu Telšiai, čia gyveno apie 500 žydų šeimų, buvo daugiau jaunimo. Tačiau su Telšiais jos lyginti neįmanoma. Šieji garsėjo savo ješiva, švietimo įstaigomis, hebrajiška mergaičių gimnazija, specialiomis berniukų ir mergaičių mokytojų seminarijomis.

Telšiai buvo žydiško pasaulio simbolis ir viršūnė. Nenuostabu, kad šiandien „Telšių ješiva“ veikia Amerikoje ir Izraelyje. Aš asmeniškai šio miesto niekada nepamiršiu, ten praleidau savo jaunystės metus. Po bar micvos iki 16 metų mokiausi Plungės mažojoje ješivoje. Jai vadovavo žinomas talmudistas Juozapas Šachnovičius. Tuojuo po to kartu su dar keliais jaunais vaikinukais išvykau į Telšių ješivą. Ten patekau į paruošiamojo skyriaus 4 klasę, po metų – į baigiamąją. Tada dar nesupratau, ką man reiškia Telšiai, kokią įtaką padarys šis miestas.

1923 m. išvykau į Panevėžio ješivą. Tik praleidęs ten keletą semestrų pajutau, kas tai yra. 1924 m. grįžau atgal ir buvau priimtas į antrą skyrių. Bet tuo metu Lietuvoje jau pūtė nauji vėjai. Pradėjo vyrauti pasaulietiško siekiai. Diena iš dienos augo sionizmo judėjimas, daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių atsirado platus švietimo įstaigų tinklas: hebrajų ir jidiš liaudies mokyklos, progimnazijos, mokytojų seminarijos, bibliotekos. Visa tai darė stiprų poveikį daliai ješivos studentų.

Jei jau prabilome apie bibliotekas, prisimenu vieną įdomų epizodą. Ketvirto skyriaus studentas iš Plungės ir aš sugalvojome įkurti Telšiuose tokią biblioteką, kurioje ješivos žmonės turėtų galimybę paskaityti knygų, atitinkančių šios religinės mokyklos dvasią. T. y. visai kitokią negu tos, kurios priklausė sionistinei ar kairiųjų stovykloms. Išorinis pasaulis šaukė ir viliojo. Vieną dieną palaimintojo atminimo Telšių rabinas Juozapas-Leibas Blochas – jis taip pat buvo ješivos studijų vadovas ir kartą per savaitę vedavo Talmudo pamoką, – pasikvietė mus į namus ir pasakė: „Mane pasiekė žinia, kad ketinate atidaryti Telšiuose biblioteką. Ką tai reiškia? Ar gali būti? Maitinti mūsų ješivos studentus ir kitus religingus žmones bedieviškumu, klaidatikyste!..“

Mes tai kategoriškai paneigėme. Ne, atvirkščiai. Į biblioteką norėjome imti tik griežtai religinio turinio knygas ir žurnalus. Pavyzdžiui, profesorius Natano

Telšių sionistų
socialistų draugijos
Purimo šventė,
1930 m. Trečias iš
kairės sėdi Jakobas

Birnbaumo ir Hilelio Ceitlino darbus. Pastarasis tuo metu jau buvo pagarsėjęs Lenkijos žydų spaudoje savo religinę sąmonę žadinančiais pasisakymais, nukreiptais prieš laisvamanišką sionistų ir kairiųjų pasaulėžiūrą.

– Ne, – atsakė Juozapas-Leibas Blochas. – Į savo tarpą neturime įsileisti net tokių žmonių kaip Birnbaumas ir Ceitlinas... Šiandien jie, anot Blocho, esti labai puikūs žydai, rašantys apie religinio mokymo ir tikėjimo stiprinimą. Tačiau jie tai daro ir yra tikintys tik dėl to, kad juos dabar taip įpareigoja jų protas. O kas bus, jei poryt jie sumąstys kitaip? Mums reikia tikinčių be dvejonų ir svarstymų... Aš to tikrai neleisiu...

Savaime suprantama, mūsų planas neišdegė. Tačiau mane jau įsidėmėjo. Kiekvienas mano žingsnis buvo stebimas.

Kitas epizodas:

Telšiuose vyko žydų tautinio fondo *Keren kayemet leyisrael* (heb. Žydų tautos išlikimo fondas) apskrities konferencija. Mano tėvas, tesiilsį jis ramybėje, buvo Plungės delegacijoje. Vakare išėjau pasimatyti su juo į Eljaševo viešbutį, kuriame ir buvo rengiama konferencija. Pirmas pranešėjas buvo Samuelis Gacas (šiandien gyvena Bolivijoje).

Kitą dieną po konferencijos vėl buvau pakviestas ir man pasakyta, kad esu nepageidaujamas Telšių ar bet kokioje kitoje Lietuvos ješivoje. Tai lėmė, kad atitolau nuo judaizmo principų. Pradėjau skaityti švietėjišką literatūrą, kuri tuo metu Rusijoje buvo labai populiari: ypač Abraomą Mapu, Perecą Smolenskiną, Mordechajaus-Zeevo Fajerbergo „Kurlink“ ir kt. Bet niekada nepamiršiu Telšių ir tenykštės ješivos. Atmintyje šmėžuoja Talmudo išminčius Juozapas-Leibas Blochas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, jo sūnus Izaokas, iškilus ir gilus mokslininkas, vadovavęs žemesniems ješivos skyriams. Taip pat – kiti jo

sūnūs, palaimintojo atminimo Elijas-Meiras ir Zalmanas (rabis Elijas-Meiras Blochas mirė Amerikoje, vadovavo tenykštei Telšių ješivai), žentai Avneris Oklianskis ir Abraomas-Mordechajus Vesleris, vedę Talmudo paskaitas kolektyve.

Įdomi asmenybė buvo kitas to meto ješivos vadovas didelis išminčius Chaimas Rabinovičius. Jo sūnus – jaunasis genijus Azrielis.

Prieš akis iškyla prisiminimai apie garbų aštraus proto mokslininką Motelį Pogramanskį iš Tauragės. Taip pat labai įžvalgų jo vyresnį brolių Joselį Mezgalį iš mažyčio Nevarėnų miestelio ir daugybę, daugybę kitų.

Jeigu ne baisūs kataklizmai, šie sumanūs žmonės būtų tapę didžiais žydų religinio pasaulio mokslininkais. Telšiuose veikė viena svarbiausių ješivų. Pirmieji jos vadovai – Talmudo išminčiai Simonas Breiniškeris ir Eliezeris Gordonas, Juozapo-Leibo Blocho uošvis.

Trečiajame dešimtmetyje Telšiuose gyveno jaunuoliai iš visų pasaulio kampelių. Miesto ješivoje studijavo ir pasaulinio garso jidiš ir hebrajų žurnalistas, žinomas laikraščio *Maariv* (heb. Vakaro laikraštis) redaktorius Azrielis Karlebachas.

Telšiai! Miestelis įeis į žydų istoriją kaip viena svarbiausių studijų vietų. Garsus hebrajų poetas Ch.-N. Bialikas teisingai pastebėjo: „Čia formuojama tautos siela.“ Tai buvo pasakyta apie visas mažų Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos miestelių ješivas, tokias kaip Valažino, Myriaus, Klecko, Naugarduko, Lomžos, Vilijampolės, Panevėžio.

Tebūnie palaimintas jų atminimas!

Jokūbas
Zlotnikas
Johanesburgas

Buę Telšiai

Savo išvaizda ir dydžiu Telšiai galbūt nesiskyrė nuo kitų Lietuvos miestelių. Tačiau kokybine prasme užėmė svarbią vietą ir vaidino milžinišką vaidmenį žydų gyvenime ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų. Telšiuose veikė garsioji ješiva, buvusi dvasiniu Europos žydų centru. Ji čia pritraukė daug jaunuolių – šie atvykdavo studijuoti iš Rusijos gilumos, Vokietijos ir net Amerikos.

Vienas ješivos vadovų ir įkūrėjų buvo žinomas Telšių rabinas ir Talmudo išminčius Eliezeris Gordonas. Jį mėgo ir vertino visi žydų gyventojai. Po jo mirties 1910 m. Londone beveik kiekvienuose žydiškuose namuose ant sienos kabėjo jo fotografija.

Mano laikais ješivoje studijavo apie 300 jaunų vaikinių. Didelė dalis buvo kilę iš vargingų šeimų ir kiekvieną dieną turėjo maitintis vis kituose namuose – „valgyti dienas“. Tačiau skurdas nesulaikė jų nuo studijų. Apie juos buvo sakoma: „Valgysi duonos kąsnį, vandens gurkšniu užgerdamas, – štai Toros kelias.“

Ješivos durys buvo atviros visą parą, ten nuolat sėdėjo jaunuoliai ir užsidegę studijavo. Talentingiausi ir stropiausi mokydavosi ilgomis žiemos naktimis. Tai buvo

tokie tipažai, kokius Bialikas apdainavo savo eilėraštyje *Hamatmid* (heb. Uolusis).

Vėliau, po Pirmojo pasaulinio karo, šalia ješivos atsirado daugiau švietimo įstaigų, skirtų religingam tradiciniam jaunimui. Jose, be religijos ir Talmudo, mokytasi ir pasaulietinių dalykų. Atskirai berniukams ir mergaitėms įkurta *Javnės* mokytojų seminarija. Taip pat atidaryta aštuonklasė *Javnės* gimnazija mergaitėms ir *Javnės* liaudies mokykla.

Po Pirmojo pasaulinio karo suaktyvėjo ir nereliginė aplinka: sionistai ir bundistai labiau vystė savo veiklą, organizavo įvairius kursus, rengė paskaitas literatūrinėmis, politinėmis temomis ir t. t.

O kai viskas suklestėjo, atėjo baisioji Katastrofa.

Kol gyvas būsiu, Telšiai liks įrašyti mano širdyje.

Cvi Brikas¹²¹

Telšiai

Šalia pušų medžių miško,
Aplink uolą teka upelis,
Kur pastatytas akmeninis tiltas,
Ten mano miestelis Telšiai.

Aplink turgų su mėsinėmis
Stovi eilėmis namai.
Vaikai žaidžia su ragatkėm,
Žydai eina melstis išdidžiai...

Didžioji ir siuvėjų sinagogos
Pilnos žydų, turgus taip pat.
Ješivos vyrai iš kiekvieno namo
Vaikštinėja nuo cerkvės iki žalio kalno....

Ir senas gilus šaltinis,
Skaidrūs vandenys kaip veidrody,
Žiūriu į jį kaip per sapną –
Kur visa tai pranyko?...

Aplėbk, vėjau, mano maldą
Ilgesio, ašaros palydėtą,
Širdis virsta plėnimis, nyksta žvelgiant į jį,
Mano miestelį, kurio jau nebėra...

Atminimo malda

Naktis su savo žvaigždėmis
Užliūliavo kalnus ir klonius,
Naktis su mano ašaromis
Nuplovė kiekvieną anų laikų pėdsaką.

Mano pasaulis apvilktas liūdesiu,
O kiekviena kūno dalis skausmu,
Tik širdy – maža malda,
Užmigti kaip pas mamą lopšy...

Tada tegu ateina pas mane sapnas
Ir nuneša per miškus ir laukus
Į mano gimtinę,
Į mano mažą Telšių miestelį!

Pažiūrėti, ar senoji sinagoga tebestovi palinkus?
Liūdi iš vienatvės savo sienomis,
Ar dar čiulba paukšteliai prie mano krautuvės,
Ar likimas kitaip negalėjo?

Sapnas turi mane panešioti
Prie kiekvieno namo, kiekvieno medžio ir
kiekvieno akmens,
Turiu galėti ten pasakyti kadišą,
o aidas atsakys: amen!

Dienraščio jidiš k.
 „Žydu gyvenimas“
 1934 m. Nr. 3
 fragmentas

Nechemija
 Endlinas

Telšių „Švietimo namuose“¹²²

Po ilgos ir sunkios kelionės du mėnesius pailsėjęs pas močiutę Kvėdarnoje buvau išsiųstas mokytis į Telšius. Tuo metu man buvo 11 metų. Mane priėmė į antrą „Švietimo namų“ klasę. Tai buvo religinė penkių klasių mokykla, kurioje, be Toros, buvo dėstomi ir pasaulietiniai dalykai. Ji rengė paruošiamajam ješivos skyriui – šiame buvo keturios klasės ir baigiamasis skyrius. Iš pastarojo patekdavai į pirmą ješivos skyrių.

Iš pradžių man buvo labai sunku, nes silpnai mokėjau jidiš kalbą. Ją pavyko išmokti per du mėnesius Kvėdarnoje. Visi mokiniai juokėsi iš mano jidiš. Vėliau jau ją įvaldžiau, o mokslo metų pabaigoje netgi gavau pagyrimo raštą ir iš antros klasės buvau iš karto perkeltas į ketvirtą. Ją taip pat baigiau su pagyrimu, buvau pripažintas geriausiu „Švietimo namų“ mokiniu ir perėjau į ješivos paruošiamąjį skyrių antrą klasę.

„Švietimo namų“ studijų vadovas buvo ketvirto ješivos kurso studentas Arjė-Leibas Polivnikas. Jo brolis Mozė Polivnikas mokė Talmudo. Sekretoriaus pareigas ėjo Izaokas Jafė, irgi ketvirto ješivos kurso studentas. Rabis Simonas-Mozė [Vineris] dėstė Penkiaknygę. Mozė Fridmanas supažindino su Biblija. Skaičiavimo mokė Bliuma Švarc (rabio A. Švarco duktė). Hebrajų kalbos mokytojas buvo Juozapas Rabinovičius (rabino Chaimo Rabinovičiaus sūnus), taip pat studijavęs ketvirtame ješivos kurse. Mokytoja Šocė Talpijot buvo atsakinga už mūsų geografijos, gamtos mokslų ir istorijos žinias. Lietuvių kalbą dėstė Burba.

122 Iš knygos „Partizanų kovos keliais“ (jid.), Tel Avivas, 1980. Šioje knygoje tekstas publikuojamas po autoriaus mirties.

Tokia buvo Telšių „Švietimo namų“ vadovybė ir mokytojų personalas. Išskyrus mokytoją Burbą, visi buvo griežtai religingi. Savaiame suprantama, mokiniai ugdyti religine dvasia. Mane, kaip ir kitus šioje įstaigoje besimokiusius vaikus, labai paveikė čia vyravusi bendra atmosfera. Buvau fanatiškai dievobaimingas ir netgi nešiojau *peisus*¹²³. Turiu pabrėžti, kad šioje mokykloje gavau visų savo žinių pagrindus.

Telšiai buvo miestas, kuriame viešpatavo rabino dinastija. Rabinas Juozapas-Leibas Blochas ne tik vadovavo ješivos studijoms, bet ir buvo ješivos galva. Ješivos vadovo pareigas ėjo ir jo vidurinysis sūnus Abraomas-Izaokas Blochas. Vyriausiasis sūnus buvo ješivos kasininkas ir sekretorius. Žentas Avneris Oklianskis vadovavo ješivos paruošiamojo skyriaus studijoms. Kitas žentas Vesleris – kolelio studijoms. Žentas Chaimas-Mordechajus Kacas vykdavo į Ameriką rinkti lėšų ješivai ir kitoms Telšių religinėms institucijoms.

Kitas ješivos vadovas buvo Chaimas Rabinovičius, po to – jo sūnus Azrielis Rabinovičius. Abu – dideli mokslininkai, pasižymėję aštriu protu ir Talmudo išmanymu. Išvystė specialius mokymo metodus ir žinojo, kaip lavinti jaunas ješivos studentų sielas. Buvo labai vertinami savo mokinių ir ne tik jų. Visi juos ypatingai gerbė.

Telšiai išsiskyrė plačiu švietimo institucijų tinklu. Čia veikė *Javnės* mergaičių gimnazija, berniukų ir mergaičių mokytojų seminarijos. Jas taip pat globojo rabino dinastija. *Javnės* gimnazijos studijoms vadovavo garbus žydas Holcbergas. Abu jo sūnūs, dvynukai Juozapas ir Beno, kartu su manimi mokėsi paruošiamajame ješivos skyriuje. Jauniausias Telšių rabino sūnus Elijas-Meiras Blochas buvo turtingos klaipėdiškių Kaplanų šeimos žentas.

„Švietimo namų“, *Javnės* gimnazijos, mokytojų seminarijų mokiniai suvažiuodavo iš įvairių Lietuvos miestų ir miestelių. Jaunuoliai plūsdavo į Telšius studijuoti Toros ir gauti pasaulietinį išsilavinimą. Miestas buvo pripildytas šimtų jaunų žmonių pačiame jėgų žydėjime. Buvo galima matyti, kaip jie veržiasi į mokymosi įstaigas. Visi troško Toros žinių ir studijavo su dideliu užsidegimu. Tad nenuostabu, kad Telšių dinastijos įtaka pasklido po visą Lietuvą. Čionykščio švietimo pobūdis pasižymėjo ortodoksiškumu. Tokie buvo ir broliai Motelis ir Juozapas Pogramanskiai iš Tauragės, Izaokas ir Mozė Jafės iš Kvėdarnos, Chaimas Rozinas iš to paties miestelio, broliai Pinchasas ir Efraimas Helfantai iš Telšių, broliai Ordmanai iš Šiaulių, Bambergeris iš Bad Kisingeno, Chaimas Vigderis ir Chaimas Bakšponas iš Kelno, Nachmanas Hiršovičius iš Virbalio ir daugelis kitų...

Tiesiai priešais „Švietimo namus“ stovėjo Rivkos Jafšic namai ir krautuvė. Ten bėgdavau nusipirkti saldumynų. Ir ne tik dėl jų. Labai jau man norėjosi, kad saldumynus parduotų ne kas kitas, o vidurinioji Jafšic duktė Maša. Daug vėliau ji tapo mano gyvenimo palydove. Maša baigė Telšių *Javnės* gimnaziją.

Telšiuose susidūriau su rabino Avnerio Oklianskio auklėjimo metodais. Jis netruko pastebėti, kad aš pasikeičiau. Visų pirma, nebeliko mano peisų... Negana

123 peisai (heb. peyot – kraštai) – vyrų plaukų sruogos, galvos šonuose paliekamos interpretuojant Biblijos įsakymą „nekirpti barzdos šonų“ (Kun 19,27) – red. past.

Telšių mokytojų
seminarijos klasė,
1931 m.
Trečias iš kairės –
Jafė

to, ėmiau elgtis netinkamai, akiplėšiškai... Tapau „visai ne toks, koks buvau anksčiau“... Rabinas nusprendė mane sutramdyti ir tai daryti sistemingai. Man paskirta kontrolė, kiekvienas mano žingsnis buvo stebimas. Tik man pavedamos sunkiausios Talmudo vietos, sudėtingiausios temos. Tas pats buvo ir su religine teise.

Savaime suprantama, visą laiką nesėdėjau ir nestudijavau. Pas mane ateidavo draugai, mes linksmindavomės, rūkydavome cigaretes. Rabinas mane vėl pričiupo ir apkaltino, kad viską suorganizavau... Pagrasino, kad per artimiausią patikrinimą mane sukirs ir neleis pereiti į pirmą ješivos klasę.

Grasinimą priėmiau rimtai. Buvau tikras, kad jį įvykdys. Kad išvengčiau paties blogiausio, per keletą dienų ir naktų gerai pasiruošiau. Ir štai į patikrinimą atėjo rabinas su palyda. Tai buvo baigiamieji egzaminai prieš patenkant į ješivą. Rabinas uždavė keletą klausimų ir pažadėjo: kas į juos teisingai atsakys, bus atleistas nuo tolesnių klausimų ir priimtas.

Greitai pakėliau ranką ir atsakiau į visus jo klausimus, nurodydamas šaltinius. Netgi Talmudo puslapius, kuriuose jie yra. Rabinui patiko mano atsakymai ir jis tarė: „Puikiai.“ Tada paprašė manęs išeiti iš egzamino. Bet jo žentas Avneris Oklianskis pasilenkė prie jo ir, rodydamas į mane, kažką pašnibždėjo į ausį. Tik rabinas nekrepė į tai dėmesio ir laikėsi ankstesnio sprendimo.

Kitą dieną buvau pas jį pakviestas. Ilgai su manimi kalbėjosi, norėdamas taip paveikti, kad atgailaučiau ir liaučiausi „laisvai“ elgėsis... Turėdamas galvoje, kad viskas bus perduota tėvui, pažadėjau jam būti „geru ir dievobaimingu“... Neįsivaizdavau, kad būsiu sekamas ir ješivoje. Rezultatas buvo toks, kad mane iš jos išmetė...

Tuo metu, kai mokiausi Telšiuose, mano broliai Borisas ir Natanas emigravo į Pietų Afriką. Nuo manęs tai buvo nuslėpta. Šią žinią sužinojau tik iš pakeliui jų

išsiųsto pašto atviruko. Jame jie pranešė, kad tėvai uždraudė su manimi atsisveikinti, todėl jie tai darą tokiu būdu...

Kai pašalintas iš Telšių ješivos grįžau namo, tėvo kantrybė dar pasibaigusi nebuvo. Jis nusprendė išbandyti visus būdus, kad galėčiau tęsti studijas. Pats nuvežė mane į Vilijampolę, garsėjusią savo Didžiąja ješiva. Atvykome pas jos vadovą rabiną Izaoką Šerą į namus. Jis buvo vyresnis tėvo draugas dar iš anų ješivos laikų.

Telšiškiai, kurie iki šiol gyvi mūsų atmintyje

Reizl Šochet
(merg. Šif)

Telšiai, mūsų gimtinė. Deja, jau labai retai beišgirstame savo miesto vardą. O kai atsimename jį ir jo žmones, suvirpa širdis. Ten, senojoje gimtinėje, sugėrėme gairių gražiosios gamtos, kuria buvo apdovanoti Telšiai, aromatą. Šiame Dievo palaimintame kampelyje šimtmečiais kūrėsi tradicinis religijos ir papročių žinovų bei paprastų dirbančių žmonių gyvenimas. Norisi pasivaikščioti po miestą, jo gatves, eiti iš namų į namus ir stebėti jau užmirštus žmones, kurie vis dar gyvi mūsų širdyse.

Telšiuose gyveno mūsų dėdės Urijos sūnus Samuelis Šifas. Jo paties jau nebebuvo, bet čia liko keturi jo sūnūs, visi labai gabūs vaikai. Vyresnis buvo jau vedęs. Jis dažnai aplankydavo mūsų šeimą. Rasdavome su juo bendrą kalbą.

Telšiuose gyveno ir Helfandų šeima. Jie turėjo tris sūnus ir dukrą Sarą-Lėją. Gerai pažinojau vyriausiąjį sūnų ir jo šeimą. Jis buvo Ylakių rabino Samuelio-Jokūbo Rabinovičiaus žentas. Užėmė svarbias pareigas Telšių ješivos paruošiamajame skyriuje, buvo atsidavęs bendruomenės veikėjas, važinėjo po įvairius Lietuvos miestus ir miestelius rinkdamas lėšas šio skyriaus pastatui. Jo brolis Efraimas dirbo ješivoje sekretoriumi. Kitam broliui pasisekė, kad per Holokaustą buvo išvykęs į Ameriką. Duktė mokytojavo *Javnės* gimnazijoje.

Giminės iš motinos pusės buvo Lazario ir Sonios Rostovskių šeima. Tuo metu tėvai įkūrė ir rėmė chederį, skirtą berniukams, besimokiusiems Švietimo namuose. Rostovskių svainis buvo Nachumas Zaksas. Jis turėjo vyresnę dukterį. Jų žentai – Alteris Vitinas ir Motelis Levinas (Žydų liaudies banko direktorius). Jauniausias žentas – Dovydas Zivas, aktyvus bendruomenės veikėjas. Daugeliui jaunuolių padėjo išvengti karo prievolės. Vienas žentas buvo Lipnickis iš Mažeikių. Kai kurie jų vaikai šiandien gyvena Tel Avive. Motelio Levino anūkas įsikūręs Beeršeboje. Jo vardas – Eliezeris (pagal jo palaimintojo atminimo tėvą Eliezerį Leviną).

Kas Telšiuose nepažinojo Polivnikų šeimos? Jie turėjo tris sūnus ir dvi dukteris. Visi jau buvo susituokę. Vyresnis sūnus Jokūbas Polivnikas dirbo Kauno centriniam banke. Jo žmona – Samuelio Joselovičiaus duktė Freidė. Jie turėjo tris labai talentingus vaikus. Vidurinis sūnus Leibas puikiai išmanė religiją. Jo žmona užaugo Rygoje. Jie laikė galanterijos krautuvių. Trečias sūnus dirbo Telšių *Javnės* gimnazijos sekretoriumi. Abiejų šių brolių vaikai taip pat buvo labai gabūs.

Respublikos gatvės viršuje veikė batų parduotuvė, priklausiusi Geršovičiams. Jie turėjo tris sūnus (visi studijavo ješivoje) ir jau ištekėjusią dukterį Toniją. Toje pačioje pusėje buvo įsikūrusi ponios Geršovič sesuo Estera Karaim. Namo apatiniame aukšte gyveno jų kaimynas dievobaimingas žydas ir labai geras amatininkas Dovydas Vainas su keletu sūnų. Telšiuose ir apylinkėse garsėjo kaip puikus krosnių meistras. Jo pastatytos krosnys gerai kaitino. Visi, kas pažinojo Vainą, labai jį gerbė. Vienas jo sūnų Berlas išliko gyvas ir su šeima gyveno Izraelyje, Chaderoje.

Toje pačioje gatvėje buvo Moišelės Perelmano ir jo svainės Itės Broidės namas. Ji turėjo sūnų Mulę, labai talentingą advokatą. Privačia praktika jis nesivertė, ir tik tada, kai atėjo rusai, gavo valstybinę tarnybą. Kartu su žmona ir dviem sūnumis žuvo Vilniuje. Itės Broidės name gyveno felčėris Abramovičius su sūnumi ir dukra. Jie visi žuvo gete. Už jo veikė Udvinio popieriaus parduotuvė. Jis gyveno kartu su žentu Jazguru. Turėjo sūnų ir dvi dukteris. Žuvo Šiaulių gete. Už Jazguro gyveno Calelis ir Rivka Naftalinai. Turėjo ištekėjusią dukterį ir žentą Abramovičių. Labai graži buvo jų dukrelė, dabar jai būtų 50 metų.

Už Naftalinų stovėjo Chanos Rabinovič namas. Jį nupirko žydas pabėgėlis Zilbermanas iš Klaipėdos. Šalia jo – Mozės Polivniko namas. Apačioje veikė vaistinė, o jie patys gyveno antrame aukšte. Toje pačioje eilėje plytėjo laisvas sklypas, priklausęs Abraomui Levitui (prieš tai ten stovėjęs trobesys sudegė). Jis buvo vedęs mūsų giminaitę Rivką Raivid. Ši sutalpė didelę sumą pinigų ir tame sklype pastatydino puikų namą. Levitai turėjo nuostabius vaikus. Levito sesuo buvo Janovski. Ji laikė fajanso parduotuvę. Kitoje gatvės pusėje stovėjo katalikų bažnyčia, už jos – keletas nežydų namų. Toliau veikė Šalomo Kahanos kepykla. Viena jo duktė Estera ištekėjo už Leizerio Šugaso sūnaus. Vyriausioji duktė dirbo kepėja ir kartu su vyru vadovavo kepyklai. Už kepyklos buvo Jokūbo Polivniko namas. Pas juos gyveno Sklaro šeima, jie laikė puikią delikatesų krautuvių. Ten stovėjo laikrodininko Izaoko Sasono namas. Už jo – Cviko namas. Jame veikė kepykla ir Kacaitės parduotuvė. Toliau – gydytojo Blato ir jo svainio Volperto namas. Apačioje gyveno ir krautuves laikę keletas šeimų. Jame taip pat buvo įsikūrusi bendra žydo ir krikščionio vaistinė. Žydo pavardė – Rabinovičius. Tame name taip pat gyveno vaikas Joselis Vilenčikas su motina.

Už naujojo parko buvo įsikūrusi Šmerkovičių šeima. Toliau – jiems priklausęs kalėjimo pastatas. Už kalėjimo stovėjo Joselovičiaus namas. Ten gyveno dvi dukterys, viena jų ištekėjo už kepėjo. Antro aukšto patalpos atiteko vedusiam sūnui Judui. Jis turėjo daug vaikų. Už Joselovičiaus ėjo gatvelė, kurioje buvo „kareivių“ sinagoga. Priešais ją, kitoje gatvės pusėje, gyveno Jošua Krochas. Jis turėjo du sūnus: vyresnysis studijavo ješivoje, o jaunesnysis dirbo kartu su tėvu. Jie klijuodavo

Telšių ugniagesiai
su vadu Nisanu
Sasonu

tapetus ir dažydavo sienas. Senasis tėvas buvo aukščiausios klasės dažytojas, išsiskyrė savo meistriškumu. Šalia Krocho gyveno Glazų šeima. Jie turėjo arbatinę. Žento pavardė – Fainas. Toliau stovėjo dviaukštis Similevičiaus namas. Už jo buvo įsikūręs Judas Jakobsonas su seserimi. Toje pačioje gatvėje veikė dideli Motės Joselovičiaus svečių namai su alude. Jo duktė Gerulių stovykloje buvo mūsų vyresnioji. Deja, ten žuvo visa šeima. Dvi dukters ir brolis gyvena Izraelyje. Jis išvyko į Palestiną dar prieš Holokaustą.

Taip baigiasi Respublikos ir prasideda Plungės gatvė.

Gatvės pradžioje buvo įsikūrusi Kacų šeima. Trys seserys išgyveno ir persikėlė į Izraelį: Ida ir Roza – į Beeršebą, trečioji – į Jeruzalę. Už jų stovėjo didelis rabiui Abraomui Kopeliui priklausęs namas. Jis dirbo kalėjimo tiekėju, labai padorus žmogus. Visą gyvenimą įėjo į miesto valdybą, buvo vienintelis jos narys žydas. Name jie turėjo krautuvę, savo prekes pirkdavo tik iš mūsų. Jų silkė buvo geriausia. Be kitų dalykų, dar prekiaavo ir pienu.

Šalia jų gyveno vežėjo Izraelio Baraviko šeima. Jie vertėsi sunkiai. Priešais juos buvo vyresnio vaikinio Kacino būstas. Jis taip pat pirkdavo pas mus. Žarėnų gatvės gale buvo įsikūręs Leizerio Šugaso brolis. Jo duktė ištekėjo už fotografo Leibovičiaus. Pati atsikėlė į Izraelį, o jos sesuo dar ir po karo gyveno Telšių apylinkėse.

Šalia Respublikos gatvės, iš kairės pusės, pirmasis žydiškas namas priklausė poniam Eljašev. Jos sūnaus vardas – Mulė, jis gyveno su savo šeima. Už jų stovėjo Kacino namas. Jame buvo įsikūrę keletas sūnų ir duktė Chana su savo vyru, pavarde Rostovskis. Vienas sūnus Leibelė¹²⁴ Kacinas vertėsi knygrišyste, irgi gyveno su šeima. Kitas namas priklausė Kaplanskiams. Jie visi buvo fotografai.

124 Malonybinė vardo Leibas forma jidiš k. – red. past.

Tai – garsi fotografų šeima, joje ši profesija buvo perduodama iš kartos į kartą. Kas gi Telšiuose nežinojo Kaplanskių fotografijos? Du jų sūnūs šiuo verslu vertėsi ir Izraelyje. Dabar čia gyvena ir anūkė Rašelė Taic. Jų name dar buvo įsikūrusi Klocų šeima. Aukštaūgis jų sūnus užsiėmė medienos prekyba.

Telšių apylinkėse žydai žemės neturėjo, nes tai buvo draudžiama. Tačiau nepaisant to, nemažai jų vertėsi žemdirbyste. Daugelis buvo nuomininkai. Jie iš didelių ūkių išsinuomodavo gyvulius ir gamindavo labai skanų geltoną sūrį. Be to, pardavinėdavo turguose ir pieną, sviestą, grietinę. Vienas čionykščių nuomininkų buvo Leizeris Šugasas. Turėjo stambų ūkį netoli Telšių, pakeliui į Žarėnus. Keletas sūnų ir dukterų nuomojosi visą Berkinėnų ūkį. Pats ūkio savininkas ten, prie Žarėnų, negyveno – turėjo kitų žemių Linkaičiuose. Jis buvo labai išsilavinęs krikščionis, geras matematikas. Vedė vokiečių. Ta dirbo muzikos mokytoja. Jie buvo nuolatiniai mūsų užkeigos klientai.

Mano tėvas Leizerį gerai pažinojo ir jį labai vertino. Jis meldavosi mūsų sinagogoje, buvo didelis labdarys. Ponia Šugas du kartus per savaitę atvykdavo į turgų parduoti pieno produktų, skirtų žydų pirkėjams. Šugasas turėjo gerą vardą ne tik tarp Telšių žydų, bet ir tarp krikščionių. Kai per Holokaustą man teko slapstyti šiose vietovėse, nuolat girdėjau, kaip pagarbiai apie jį kalba valstiečiai. Jis buvo puikus ūkininkas, gerai dirbo žemę ir nuolat sulaukdavo gausaus derliaus. Sutarė su kaimynais, kiekvienam prireikusiam pagalbos padėdavo. Izraelyje gyvena jaunesnioji Šugasos duktė Sara. Su ja teko artimiau susipažinti per okupaciją.

Tuo metu jaučiausi visiškai nusivylusi, rūpinausi savo vaikų likimu. Mano mintys buvo nukreiptos tik viena linkme: kaip juos išgelbėti nuo žūties? Tomis sunkiomis dienomis Sara vis rasdavo reikiamų paguodos žodžių. Sakydavo, kad dar ateis geri laikai, pergryvensim visus rūpesčius, o vaikams pavyks mokytis ir tapti tikrais žydais. Jos kalbos man darė didelį poveikį, bet tai buvo taip toli nuo tikrovės, kad žvelgiau į jas skeptiškai. Netikėjau, kad kas nors pasikeis. Laimei, jos žodžiai guodė ir suteikė šiek tiek tokios vilties. Aš be galo laiminga, kad jie išsipildė.

Mažajoje Kalno gatvėje gyveno geriausias Telšių vyrų kirpėjas Monesas Boda (Joselio Bodo tėvas). Jo duktė įsikūrė Izraelyje, sūnus – Amerikoje. Toliau toje pačioje gatvėje gyveno Jankelevičiaus šeima, du sūnūs ir duktė. Tėvas vertėsi knygrištyje, buvo gerai žinomas Telšių žydas. Sekantis namas priklausė Michos Tuntės šeimai. Jis laikė siuivyklą, turėjo kelias dukteris, buvo įsitikinęs bundistas ir jidiš literatūros mėgėjas. Tiesa, Telšių bundistai neapleido religijos ir tradicinių žydų papročių. Mano tėvas, tebūnie palaimintas jo atminimas, nuolat sakydavo: jeigu neturtingas svečias sinagogoje pasirinktų ne jį, tai tada siuvėją Michą Tuntę. Šis vertino priesaką priglolti per žydų šventes nepasiturinčiuosius ir visada jį vykdavo.

Klaros namo sklype gyveno Gafanovičių šeima su keliais sūnumis ir dukterimi Mirjam. Po karo ji dirbo Lietuvoje gydytoja. Toje pačioje gatvėje buvo įsikūręs siuvėjas Onija, iš Klaipėdos atvykęs pabėgėlis. Gyveno su šeima. Vaikystėje draugavau su Gafanovičiaus ir Onijos sūnumis.

Joselovičių namas
Telšiuose vokiečių
okupacijos metais

Mano pusbrolio Samuelio Šifo namuose gyveno Lapidotas su dviem vaikais. Jis buvo Žydų liaudies banko buhalteris. Toliau Kalno gatvėje buvo įsikūrę Ritovų šeima ir siuvėjas Šaretas su sūnumis ir dukterimis.

Pagrindinė Respublikos gatvė ėjo išilgai ežero iš rytų į vakarus. Tiesiog ant pačios rytinės pakrantės, ant kalno, stovėjo žydų sodyba. Joje gyveno du sūnūs – broliai Zaksai. Abu buvo vedę gražias moteris, turėjo daug vaikučių. Rusams užėmus Lietuvą broliai ištremti į Sibirą. Jų žmonas ir vaikus kartu su kitais Telšių žydais nužudė vokiečiai. Vienintelė iš visos šeimos išgyvenusi duktė įsikūrė Izraelyje.

Pirmajame žydams priklausiusiame Luokės tako (Respublikos gatvės tęsinys) name gyveno Aronsonų šeima su keturiais sūnumis. Ten taip pat buvo įsikūręs gydytojas Mackelis su žmona. Šioje gatvėje namus turėjo ir Papilės rabino našlė su dviem dukterimis. Jų pavardė – Hiršovič. Aukščiau ant kalno gyveno krautuvininkas Mozė-Aronas Pilas. Turgaus aikštės pradžioje buvo dviejų Talpijotų – Mozės ir Šalomo – šeimų namai. Pastarasis laikė didžiausią miesto geležies krautuvę. Jų name taip pat gyveno Nachumas Pupsas, kolonijinių prekių parduotuvės savininkas. Abiejų šeimų vaikai jau buvo suaugę. Dalis jų išsigelbėjo pasitraukę į Rusiją, kai kurie įsikūrė Izraelyje. Už jų toje pačioje namų eilėje gyveno prekiautoja mielėmis Kalk (netekėjusi). Toliau – kepėjas pavarde Chaitas. Jo name veikė ir Icikzono geležies krautuvė. Leidžiantis nuo kalno ežero link buvo gatvė, kurią vadino „Ilguoju šaltiniu“. Ten gyveno chemikas Jekutielis Abelis. Už jo veikė dar viena, viešniškei Sarai Landau priklausiusi geležies krautuvė (Tuvija Baal-Šemas – jos anūkas). Toje vietoje buvo apsistojusi ir jau ištekėjusi duktė Beila Šnaider su savo gražiąja dukrele Chajele.

Ši mergaitė, vardu Chajelė, užaugo Šiaulių gete. Ji buvo labai puikus vaikas, graži, aukšta. Kai vokiečiai, spaudžiami Raudonosios armijos, ėmė trauktis į Vakarų, ji kartu su kitais žydais pėsčiomis išvaryta iš geto. Ėjo basa kartu su savo draugėmis. Lauke buvo šalta, šlapia, smarkiai pylė lietus. Žydų koloną vedę vokiečiai panorą palengvinti sau darbą. Atrinko dvidešimt moterų ir jas tiesiog ant sniego sušaudė. Likimas lėmė, kad kulka jos nekliudė. Žudikai jau buvo gerokai paėjęję toliau, kai pastebėjo, kad Chajelė gyva. Vienas sargybinis nepatingėjo sugrįžti įsitikinti, ar visi sušaudyti. Kaip tik tuo metu Chajelė pakilo ir ėmė klausinėti: „Ar gyvas kas?!“ Vokietis tai pastebėjo, tuojau pribėgo ir ją nušovė. Taip tragiškai žuvo Chajelė.

Ten gyveno ir Brikų šeima. Tėvas Brikas ilgus metus dirbo Telšių Žydų liaudies banko buhalteriu (mūsų „Telšių žydų Izraelyje draugijos“ narys Cvi Brikas yra jo sūnus). Ten taip pat buvo įsikūrusi ir Brodų šeima. Prieš juos esančiame name gyveno Dambės. Senasis jų tėvas buvo laidojimo brolijos *Chevra kadisha* kasininkas ir vienas svarbiausių jos narių. Jo anūkas Jankelė mokėsi geriausiai iš visos klasės. Pasakojama, kad per vokiečių okupaciją jį nušovęs jo mokytojas. (Kai grįžo rusai, jis pabėgo į Panevėžį, bet jį atpažino viena Telšių mergina ir perdavė į NKVD rankas).

Šalia jų stovėjo namas, kuriame su suaugusia dukterimi, vyru ir vaiku gyveno Sara Gruslavski. Jie laikė geležies krautuvę. Ten taip pat buvo įsikūręs Lenkijos žydų Šabtajus Kremeris (Telšių pašaipūnai sakydavo, kad lietuviškai jis su klientais kalba taip, lyg progiesmiu skaitytų Talmudą). Toje pačioje eilėje stovėjo labai didelis namas, kuriame gyveno daug kaimynų: Šeimansas, Natanovičius, Šebselboimas, Leibas Kacas. Tarp šio namo ir Velvelės Šuro ėjo Pirties gatvelė. Joje buvo vežėjo Chacės, praminto Kapoklieriu, Hiršės pravardė „Charašo“ ir jo brolio Izraelio Baraviko būstai.

Už Abramsono stovėjo dviaukštis Abai Bajui priklausęs mūrinis namas. Jis turėjo sūnų ir dvi dukteris. Ten gyveno Broidės. Už jų – Henės Zaks odos dirbinių krautuvė. Gatvelėje tarp Zaks ir Gitelės Baj namų buvo geto vartai. Iš lauko pusės stovėjo ginkluota sargyba. Ji saugojo, kad niekas neįeitų į getą ir niekas iš jo neišeitų. Toliau buvo dviaukštis Mozės Zilbermano namas. Jis prekiaavo žuvimi (dvi jo dukterys Telšiuose garsėjo savo grožiu). Už jų gyveno Levinas su trimis sūnumis. Jie laikė batų ir odos dirbinių krautuvę. Tame pačiame name veikė ir Kaco audinių parduotuvė. Jo duktė Lėja po karo apsigyveno Jeruzalėje.

Antrame aukšte gyveno dvi seserys Binjamovič (nuo ten prasidėjo geto tvora). Rozos Raivid bute buvo įsikūręs gydytojas Blatas. Jis išgyveno tik savo energingos žmonos dėka. Vokiečių įsakas sušaudyti visus žydus galiojo ir žydų gydytojams. Blatas jau stovėjo eilėje kartu su kitais pasmerktaisiais. Bet tą akimirką atėjo valdžios įsakymas jį paleisti (tai įvyko tarpininkaujant jo žmonai). Taip jis buvo išgelbėtas nuo mirties. Po to daugelį metų gyveno Kaune. Dvi jo dukterys išvyko į Izraelį.

Už visų Bajų namų iki Raividų ir Unkelesovų buvo getas. Naujieji butų gyventojai į getą nepateko. Iš gatvės į namus jie įeidavo pro priekinę pusę. Šiaurinė pusė

priklausė getui. Iš rytų ir vakarų teritorija buvo aptverta aukšta lentine tvora, o iš pietų plytėjo ežeras.

Šiuose namuose veikė Simchai Varejesui priklausiusi audinių parduotuvė. (Jie turėjo labai gražią dukterį Henkę. Telšiuose ją vadino „Mis Javne“. Henkė ištekėjo Kaune. Ten žuvo kartu su vyru). Paskutinis šioje eilėje buvo Icė-Leizeris Rubinsas. Už jo veikė Chaiklo ir Saros Jakobų miltų parduotuvė. Antrame pastato aukšte gyveno kaimynai. Gatvelėje buvo įsikūrę Šijė (Jošua) Varejesas ir Geringų šeima. Prieš Jakobų namą stovėjo dviaukštis. Viršuje gyveno Tuvijos Baal-Šemo tėvai, o apačioje Jokūbas Abramovičius laikė batų krautuvę. Tame pačiame pastate Henė Blechman prekiaavo skrybėlėmis. (Ji mirtį pasitiko su mažu vaiku ant rankų ir besilaukdama paskutiniuosius mėnesius. Iš didelio siaubo pagimdė tiesiog prie duobės, prie kurios šaudė Telšių žydus. Žudikai nepagailėjo kulkos ir naujagimiui. Kartu su motina ir kitomis aukomis jis atsidūrė masinėje kapavietėje).

Toliau gatvėje gyveno Jokūbo Baso šeima. Kiekvienos Pesacho išvakarėse jie kepdavo macus. Tai buvo jų privilegija. Augino keletą sūnų. Šie dirbo vairuotojais, turėjo automobilius. Kai kilo Vokietijos-Rusijos karas, jiems pasisekė, kad komunistų partija visus sovietų tarnautojus ir aukštus partijos vadovus pavedė nuvežti į Rusiją. Likimas taip norėjo, kad būtent tie, kurie ten pasitraukė, išsigelbėjo ir liko gyvi. Po karo jie sugrįžo į Telšius ir čia toliau gyveno su savo šeimomis.

Už Jokūbo Baso namų, iš šiaurinės pusės, stovėjo didelė balta sinagoga. Šalia jos paskutiniaisiais metais prieš karą atsirado ješivos paruošiamojo skyriaus pastatas. Priešais veikė sionistų maldos namai. Paruošiamojo skyriaus trečiame aukšte gyveno rabinas Avneris Oklianskis su žmona Mirjam. Ji buvo senojo rabino Juozapo-Leibo Blocho duktė. Daug išmoko iš savo tėvo, labai išsilavinusi moteris. Draugijoje *Beyt Yaakov* persakydavo aukšto lygio, įdomius ir Telšiuose vertinamus savo tėvo pamokymus.

Tai – liūdna garsios Telšių bendruomenės apžvalga. Brangūs šių telšiškių siluetai visada spindės prieš mus lyg amžinoji ugnis. Tegu visi miesto žydai, kuriuos išvardijau (ir kurių – ne) pasilieka mūsų knygoje kaip vertingas paminklas. Tegu šventi jų vardai nepranyksta iš mūsų atminties.

Amžinas paminklas

Cvi Brikas

Kai noriu apsaityti jausmus ir atsiminimus, kurie turėtų būti užrašyti mūsų Telšių atminimo knygoje, žodžiai tampa skurdūs, o rašiklis – netvirtas.

Į mane dvelkia ilgesingi gimtinės atsiminimai. Prieš akis iškyla miesto žydai: tėvai ir motinos, vargę gyvenimą, bet su dievobaimingu tikėjimu bei ištverme mielai sutikę visus sunkumus, taipgi radę jėgų ir drąsos juos pakelti. Vildamiesi, kad galbūt jų vaikams likimas bus palankesnis...

Mano atmintyje pasirodo brangūs praeities vaizdai, liudijantys apie viską, kas vyko Telšiuose. Išnyra žmonių, kurie buvo taip įsigyvenę į žydišką miesto gyvenimą, figūros. Atgyja gatvės ir gatvelės, giliai įsispaudę į mano sielą. Ten, Telšiuose, prabėgo mano vaikystė. Ten, namuose, stovėjo mano lopšys. Ten, iš to miesto, Holokausto metu prasidėjo sunkus mano kančios kelias. Matau mūsų tėvus ir motinas, kurie be laiko pražilo per vokiečių okupacijos vargus. Paseno anksčiau nei turėtų, sulinko po rūpesčių našta, ieškodami, kaip išgelbėti savo vaikus nuo žūties. Man sunku galvoti. Dar labiau kankina klausimas, kaip pabūti su tomis šventomis sielomis ir nors minutėlę įsijausti į jų kančias per paskutinę kelionę į nekaltą mirtį.

Su tokiais pakylėtais jausmais noriu prisiminti viską, kas taip brutaliai sunaikinta, išdeginta su šaknimis, viską, ką reišė Telšiai.

Mieste virė pilnakraujis, spalvingas, turiningas žydų gyvenimas. Čia buvo įsitvirtinusios žydiškos institucijos. Klubai, bibliotekos, sporto organizacijos, sinagogos, mokymo įstaigos, partijos ir jaunimo draugijos. Religijos mokslininkų pasaulyje Telšiai garsėjo savo Didžiąja ješiva. Miesto gyvenimas buvo pamaldus, bet tikras. Dvasiškai žydas čia jautėsi savo natūralioje aplinkoje. Tiek namuose, tiek gatvėje gyvenimo būdas bei ritmas buvo persismelkęs ir religingumu, ir pasaulietišku. Telšiuose buvo mokomasi ne tik jaunystėje, bet ir vidutiniame amžiuje, ir gilioje senatvėje. Žydai studijuodavo Talmudą sinagogoje, jaunimas rūpinosi praturtinti žinias šviesdamasis savarankiškai. Mokydavosi individualiai arba grupėse. Paprasčiau, Toros nepažinę liaudies žmonės iš aplinkos sugerdavo jos dvasią.

Nebėra žydų institucijų, nebėra besimeldžiančiųjų, nebėra puikaus jaunimo. Suniokoti ir dulkėmis virtę žydiškieji Telšiai. Ilgesio ir nerimo valandėlėmis jaučiu būtinybę pasinerti į savo mintis. Išskyla sugriautos praeities ir andainykščio gyvenimo epizodai, senosios gimtinės, tokios, kokią ją atsimenu, vaizdai. Mano siela pravirksta, iš skausmo, liūdesio ir nevilties spurda širdis. Kad tai, kas buvo Telšiai, galutinai sunaikinta, iš visko ir visų liko tik prisiminimai.

Lyg vakar atsimenu besiantinančią audrą. Lyg dabar jaučiu Telšių žydų baime, kai gatvėse siautėjo kraujo ištroškę hitlerininkai ir sužvėrėję lietuvių žudikai. Savo vaizduotėje regiu paskutinį šlovingos Telšių bendruomenės etapą. Galvojant apie tas liūdnas dienas spaudžia širdį ir dreba rankos.

Su pagarbia baime, šventu virpuliu noriu užrašyti paskutinius Telšių istorijos puslapius mūsų atminimo knygoje. Privalau tai padaryti kaip vienas iš nedaugelio šios bendruomenės žydų, praėjęs visą kančių kelią nuo paskutinio naikinimo iki išlaisvinimo. Jaučiu šventą pareigą įamžinti atminimą to, kas gyvavo ir buvo sugriauta. Man labai sunku rašyti šiuos keletą žodžių Telšių žūčiai paminėti. Darau tai kaip liudininkas, turintis fiksuoti liūdno mūsų miesto kronikos įvykius.

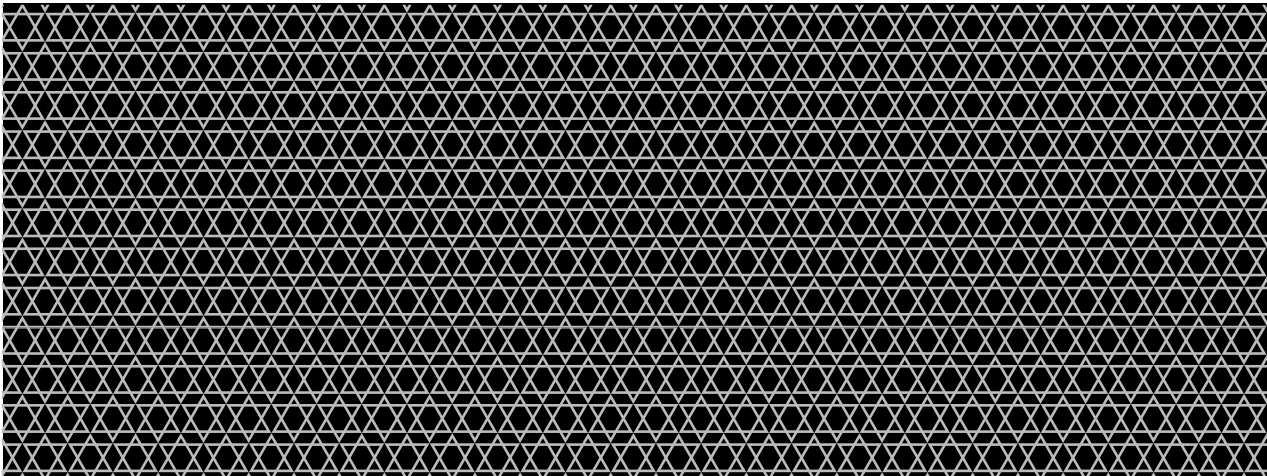
Mums, nedaugeliui išgyvenusiųjų, teko dalia įamžinti mūsų Telšių atminimą. Pastatyti vertingą dvasinį paminklą žuvusiems nekaltiems miesto sūnums, kurių palaužti gyvenimai kaip šešėliai lydės mus iki paskutinio atodūso.

Tebūna ši atminimo knyga visų žmonių, visų puikių dalykų, visų gyvybingų ir įsišaknijusių žydų, visų iš kartos į kartą perduotų moralinių nuostatų metraštis.

Telšių mieste, mes tavęs niekada nepamiršime!

V

HOLOKAUSTAS

ATSIMINK ŽYDŲ TAUTOS HOLOKAUSTĄ.
KLAUSYKIS, ŽYDE, BALSO,
TAVE ŠAUKIANČIO IŠ GELMIŲ:
NETYLĖK, PRABILK.

Mordechajus Gebirtigas¹

Dega!²

Dega, brolyčiai, dega
Mūsų miestelis vargšas!
Pučia blogieji vėjai,
Siaučia negailestingai,
Išsisiūbuoja liepsna.

O jūs stovinėjat ir žiūrit,
Rankas be valios sudėję,
Jūs stovinėjat ir žiūrit,
Kaip dega miestelis mūsų!

Dega, brolyčiai, dega
Mūsų miestelis vargšas!
Jau ugnis nesuvaldoma
Visą miestelį apglėbė,
O negerieji vėjai
Stiprėja, ir dega viskas!

O jūs stovinėjat ir žiūrit...

Dega, brolyčiai, dega!
Ginkdiev ateis toks momentas,
Kai visas miestelis ir mes su juo
Užsiliepsnosim, pražūsime.
Liks, nelygu po mūšio,
Vien tuščios pajuodusios sienos.

O jūs stovinėjat ir žiūrit...

Dega, brolyčiai, dega!
Tik patys padėti sau galit.
Jei branginat savo miestelį –
Griebkite kibirus, pulkit gesinti,
Gesinkit nors ir krauju savo –
Jūs sugebat tai padaryti.

Nestovinėkite, broliai,
Rankas be valios sudėję,
Nestovėkit, gesinkit gaisrą –
Dega mūsų miestelis!

1 Lenkijos žydų poetas, žuvęs per Holokaustą – red. past.
2 Eilėraščio vertimas pažodinis – vert. past.

Telšiai³

Telšiai – tai apskrities miestas Lietuvos vakaruose. Holokausto išvakarėse čia gyveno apie 3 000 žydų.

1941 m. birželio 23 d. vokiečiai subombardavo miestą. Keliose vietose įsiliepsnojo gaisrai. Besitraukianti sovietų kariuomenė taip pat padegė keletą pastatų, tarnavusių kaip jų ginklų sandėliai, tarp jų ir „Baltąją sinagogą“, kurią sovietai buvo rekvizavę ir pavertę ginklų sandėliu. Kai sinagogos pastatas užsiliepsnojo ir tapo aišku, jog gali sudegti Toros ritiniai, žydai, nežiūrėdami pavojaus, įbėgo į degančią sinagogą, išgabeno Toras ir jas paslėpė vieno namo rūsyje.

Vokiečiai užgrobė Telšius trečiadienį 1941 m. birželio 25 d., tačiau dar jiems neįžengus, miestą užvaldė lietuvių nacionalistai. Jie rado paslėptas Toras, jas ištraukė ir sugadino. Čia pat prasidėjo ir žydų persekiojimai – mušimai, tyčiojimas ir plėšimai.

Užėjus vokiečiams iš pradžių atrodė, jog viskas aprimo, sulaukytieji buvo paleisti. Bet ketvirtadienį, 1941 m. birželio 26 d., miesto prieigose buvo sučiupta apie 200 vyrų. Kiekvienas išėjęs iš savo namų buvo pagautas lietuvių „aktyvistų“. Visus juos išvedė į priemiestį, visą dieną laikė be vandens ir maisto ir paleido tik vakarop.

Apimti nevilties žydai kreipėsi pagalbos į vietos valdžią, taip pat ir į Lietuvoje žinomą ir įtakingą asmenybę – Telšių vyskupą Staugaitį, vieną krikščionių-demokratų partijos lyderių, buvusį Seimo pirmininką. Visų buvo vienas ir tas pats atsakymas: tai jums atpildas už tai, kad atvedėt į Lietuvą bolševikus. Rabinai ir visuomenės veikėjai mėgino argumentuoti, kad žydų kulto ir religinio švietimo institucijos patyrė didesnių sovietų represijų nei katalikiškos. Ješiva nustojo veikusi, jos patalpose įkurta raudonarmiečiams skirta „nervų ligoninė“, jos parengiamojo skyriaus pastate – profesinė mokykla; miestelėnams buvo uždrausta nuomoti kambarius ješivos studentams tuo pretekstu, kad kambarių prireiks sovietų kariškiams. Bet šie paaiškinimai nuėjo perniek, į prašymus nebuvo atsižvelgta.

1941 m. birželio 27 d. tapo „baisiuoju penktadieniu“. Vokiečiai ir lietuvių „aktyvistai“ užėjo į kiekvieną namą ir įsakė visiems žydams susirinkti Turgaus aikštėje. Žmones surikiavo po penkis ir nuvedė prie Masčio ežero. Kolonos priekyje žygiavo rabinas Abraomas-Izaokas Blochas, ješivos vadovai ir bendruomenės garbingieji, o toliau visi kiti, kai kurie kartojo psalmių eiles, o rabino akys buvo pilnos ašarų. Koloną lydėjo sargybiniai lietuviai, „tvarką“ palaikantys rimbais bei šautuvų buožėmis. Atvedę žydus prie ežero ėmė vardinti jų „kaltes“. Pavyzdžiui, teigė, kad žydai dalyvavo nužudant 72 politinius kalinius Telšių kalėjime. (Prasidėjus karui politiniai kaliniai sukilo, sovietų pajėgos juos sudrausmino, o 72 sušaudė ir

3 Iš knygos: Lietuvos žydai [heb.], red. Lipiecas D. ir kt., t. 4, Tel Avivas, 1984, p. 288–290.

palaidojo brolių kape Rainiuose; dabar kaltė už žudynes buvo verčiama žydams). Juos taip pat apkaltino tremiant lietuvius į Sibirą 1941 m. birželio 14 d. Be to, vokiečių vadas įsakė rabinui išsiųsti pasiuntinius į aplinkinius miestelius, kad įkalbėtų besitraukiančius sovietų kareivius nebesipriešinti ir pasiduoti.

Jokie rabino paaiškinimai, jog žydai neprisidėjo prie šių įvykių ir kad neturi jokio ryšio su miesteliuose likusiomis sovietų kariuomenės dalimis, nedavė rezultato. Vietoj atsakymo – juokas, smūgiai ir keikimai. Apie pusiaudienį žydams buvo pareikšta, kad ginkluoti sargybiniai turi išbandyti savo ginklus. Sakė, kad žydai neturi ko bijoti, kad tai tik „mokymai“. Tačiau žydams buvo aišku, kad artėja galas. Rabinas priėjo prie vokiečių vado ir paprašė leidimo sukalbėti vidudienio maldą, leidimas buvo duotas. Žmonės apsupo rabiną. Jis pradėjo garsiai melstis, žydai atgailavo ir žadėjo, kad jei liks gyvi, tvirtai laikysis trijų dalykų: šabo, kašruto ir šeimos tyrumo įstatymų. Visi tai palaikė sakydami „amen“. Visa bendruomenė pritarė rabino maldai. Šabui prasidėjus žydai ištuštino kišenes, nes būtų pažeidę šabo draudimą nešti daiktus toliau nei tam tikrą atstumą⁴.

Kalno gatvė
Telšiuose

4 Per priverstinį žygį prie ežero žydai nuėjo didesnę atstumą, nei leidžiama per šabą – red. past.

Sutemus nuskambėjo įsakymas moterims su vaikais grįžti į savo namus, o vyrams likti vietoje. Visi jautė, kad ateina vyrų mirties valanda. Šeimos susibūrė, apsikabino, susikibo rankomis, ir per visą stovyklavietę pasigirdo bendra rauda. Rabinas paprašė, kad vokiečių vadas leistų užsidengti galvas, o gavęs leidimą kartu su visais ištarė išpažinties maldą ir paragino žmones nepulti neviltin ir iki paskutinės akimirkos neprarasti tikėjimo.

Vadas pakartojo reikalavimą moterims eiti namo, o vyrams likti. Šeimos narius, kurie bandė nepaklusti, lietuviai sargybiniai išskyrė prievarta negailestingais smūgiais per galvą. Galiausiai jie išskyrė visus ir nuvedė moteris ir vaikus atgal į miestą, kur leido grįžti namo. Sumuštos, mirtinai besibaiminančios dėl savo brangių vyrų moterys ėjo apšviestomis gatvėmis, iš atvirų langų aidėjo radijo muzikos garsai. Į namus parėjo sumaitotos, nuvargintos, prislėgtos.

Dalis moterų nuėjo su rabino žmona į rabino namus. Ten jos atliko simbolinį šabo vakarienės ritualą – pasakė palaiminimą prie vyno ir suvalgė po truputi duonos.

Šabo ryte moterys suskubo į Turgaus aikštę vildamosi sužinoti apie vyrų padėtį. Vakare visas moteris ir vaikus išvijo iš namų ir nuvedė į dvarą prie Rainių miško. Koks buvo šeimų džiaugsmas, kai sutiko iš vakaro paliktus savo vyrus. Tąnakt trys žydai buvo sušaudyti, o kiti atlydėti į Rainius. Kelias dienas gyveno po atviru dangumi, po to buvo apgyvendinti dvaro kluonuose, arklidėse ir prakiurusiuose tvartuose – moterys ir vyrai atskirai.

Į Rainius taip pat atgabeno visus žydus, nesėkmingai bandžiusius pirmomis karo dienomis slėptis kaimuose ar bėgti į Sovietų Sąjungą. Stovyklos viršininkas buvo lietuvis Platakis. Jis paskyrė septynių vyrų tarybą, atsakingą už maisto rinkimą miške ir tvarką stovykloje. Tarybos pastangomis šeimoms buvo leista likti kartu.

Praėjus kelioms dienoms atsitiko nauja bėda. Lietuviai aptiko Rainių miške 72-jų sovietų nužudytų politinių kalinių kapus. Miesto valdžia su vyskupu Staugaičiu priešaky nusprendė surengti iškilmingą procesiją, ir kas, jei ne žydai, turėjo tapti gyvais kaltės įrodymais, į kuriuos bus nukreipta minios neapykanta ir keršto troškimas.

Kasdieną žydų grupės ėjo prie brolių kapo. Jiems buvo įsakyta ištraukti kūnus iš kapo, juos nuplauti, liežuviais išlaižyti jų žaizdas ir suguldyti į karstus. Mažai kas galėjo iškęsti šią užduotį. Kūnai jau buvo supuvę, smarvė – nepakeliama. Tačiau vargas tiems, kurie negalėjo išverti ir alpo – lietuviai sargybiniai juos „gaivino“ žiauriais smūgiais.

Darbas nevyko sparčiai, diena po dienos žydai buvo šitaip pragariškai kankinami. Sekmadienį, atrodo, tai buvo 1941 m. liepos 13 d., vyskupas Staugaitis paskelbė ta „šventa diena“, kai religinė procesija perkels kūnus į katalikų kapines. Ši diena taip pat bus minima kaip pergalė prieš sovietus. Žydus vyrus procesijos metu laikė surinktus kapinėse, ir kiekvienas lietuvis turėjo teisę priėjęs spjauti jiems į veidą ir skelti antausį.

Kai vyrus vertė iškelti kūnus, moterų taip pat nepaliko ramybėje. Jaunąsias varė į darbus, o kai kurias – į lietuvių ligoninę, neva taip pat darbams, ir ten žagino.

1941 m. liepos 14 d. į stovyklą įsiveržė vokiečiai Švantas. Mosuodamas iš makšties ištrauktu kardu jis perėjo per visus barakus ir išvarė visus vyresnius nei penkiolikos metų vyrus ir jaunuolius į kiemą. Moterims su mažais vaikais buvo liepta likti barakuose.

Vokiečiai pareikalavo, kad žydai išsirikiuotų, iš kišenės išsitraukė žirkles ir pradėjo „kirpimą“. Barzdas nukirpdavo pagal savo „sistemą“: vienam – pusę barzdos iš dešinės, kitam – iš kairės, trečiam – per vidurį. Po to prasidėjo „velniškas šokis“: jis sustatė žydus ratu ir įsidėjo į burną švilpuką. Vokiečiui sušvilpus žydai turėjo bėgti-staigiai gultis-išsitiesti ant žemės. Šis „šokis“ tęsėsi dvi valandas. Daugelis prarado sąmonę ir liko gulėti, o kitiems buvo uždrausta juos pajudinti iš vietos, jie turėjo tęsti „šokį“ trypdami ant kritusių. Jaunesni ir stipresni buvo verčiami sutrypti savo tėvų, senelių ir mokytojų kūnus. „Šokiui“ pagaliau pasibaigus visi buvo palaužti fiziškai ir dvasiškai ir abejingi savo tolesniam likimui. Jiems įsakė nueiti į savo barakus ir atsisveikinti su šeimomis. Bet 35-iesiems iš jų liepta pasilikti iškasti kelias duobes. Auštant barakuose likę žmonės per sienų plyšius galėjo matyti, kaip buvo kankinami šie sulaikytieji. Jiems įdavė šluotas ir liepė jomis mušti vienas kitą, surišo rankas ir kojas ir mušė iki sąmonės praradimo, o po to kišo galvas į balas. Atgavusius kvapą vėl mušė, kol mirė, o turėjusius gyvybės požymių pribaidavo šautuvų buožėmis.

Antradienį, 1941 m. liepos 15 d., penktą valandą ryto „aktyvistai“ įsibrovė į baraką, kuriame gyveno rabinai ir ješivos vadovai ir sušuko: „Visi rabinai ir jų mokiniai – į darbą!“ Visi iš karto suprato, kas jų laukė, bet žūtis atrodė geresnė už tokį gyvenimą, todėl išėjo tvarkingai ir nesipriešindami, pasiruošę išvaduojančiai mirčiai.

Kolonoje po du juos vedė prie kapo. Liepė nusirengti ir atsistoti ant per kapo duobę nutiestos lentos. Pradėjo šaudyti. Į daugelį nepataikė, ir žmonės gyvi krito duobėn. Rabiną išvedė į mišką ir ypač žiauriai kankino, po to vėl atvedė prie kapo ir sušaudė. Tarp pasmerktųjų buvo ir Izaokas Blochas, vienas sionistų revizionistų partijos padalinio lyderių. Jis atsisuko į lietuvius ir režė ugningą kalbą: „Jūsų žemė pasrūs jūsų krauju! Iš mūsų kapų išaugs ir pakils kerštas! Mūsų kraujas girdys medžius, o jūsų išsilis per gatves!“ Jo žodžius nutraukė kulkos, ir jis krito į duobę.

Tarp trečios ir ketvirtos valandos po pietų įsisiautėjo audra, smarkiai lijo. Žudynės laikinai liovėsi, tiems, kurie dar liko gyvi, įsakė griebti drabužius iš krūvos, susidariusios prie duobės, apsirengti ir bėgti atgal į barakus. Visus surinko viename barake. Pavieniams pavyko ištrūkti ir prisijungti prie šeimų.

Kadangi iki šiol tik vyrų gyvybei kilo grėsmė, atrodė, jog reikia pamėginti persirengti moterimis. Iš tiesų, tie, kurie pateko į moterų ir vaikų baraką, užsidėjo perukus⁵, persivilko moterų drabužiais ir naktį nuskuto barzdas. Ryte žudynės prasidėjo iš naujo. Iš pradžių išvedė vyrus iš barako, kuriame juos sugrūdo iš vakaro, o po to moterų barake aptiko ir likusius.

5 Religinės ištekėjusios moterys nešiojo perukus, todėl vyrai turėjo iš kur juos paimti – red. past.

Moterims tomis dienomis uždraudė išeiti iš barakų. Nepaisant to, kai kurios prasmuko pro sargybinius ir savo akimis išvydo pragarišką reginį: prie duobių vedęs takas sruvo krauju. Kraujas sunkėsi ir iš kapų, vos vos pridengtų plonu žemės sluoksniu. Aplink kapus – audros išmėtyti drabužiai, nuotraukos, pasai, tarp kurių vaikštinėjo lietuviai, ieškodami vertybių.

Praėjo kelios dienos. Žemė duobėse nusėdo ir ėmė skleisti bjaurią pūvančių lavonų smarvę. Iš įdubų pasirodė sužaloti kūnai ir jų dalys, kilo atgrasūs garai. Prasidėjo epidemija, per vieną dieną mirė 14 moterų ir vaikų. Tada nuspręsta moteris perkelti į kitą vietą – Gerulių dvarą.

Netoli Rainių žudynių vietos, Viešvėnuose, įkūrė kitą koncentracijos stovyklą, kurioje įkalino Alsėdžių, Rietavo, Tverų, Platelių, Luokės, Varnių, Žarėnų, Nevarėnų ir kitų miestelių žydus. Situacija buvo panaši kaip Rainių stovykloje. 1941 m. liepos 14 d. ten taip pat surengė „velnišką šokį“, kurio metu mirė trys žmonės: daktaras Troibas iš Tverų, Ickovičius iš Telšių ir Rietavo ritualinio skerdiko sūnus. Šį „šokį“ pakartojo liepos 16 d., ypač žemino ir kankino gydytoją Zaksą iš Rietavo. Matydama savo vyro kančias jo žmona su dvejų metų mažyliu ant rankų įbėgo į „šokio“ ratą ir ėmė gėdyti ir keikti ginkluotus lietuvius šaukdama, jog jų veiksmai neliks nenubausti, kad sulauks atpildo. Žudikai neleido jai tęsti, apsupo, ir prieš krisdama nuo kulčių ji dar spėjo savo rankomis uždusinti vaiką. Ją palaidojo kartu su vyrais, sušaudytais tarp liepos 15 ir 17 d.

Iš čia moteris taip pat perkėlė į Gerulius.

Geruliuose surinko apie 4 000 Rainiuose ir Viešvėnuose išgyvenusių moterų ir vaikų. Buvo čia ir žydų vyrų iš Alsėdžių, kuriuos pagavo jau po skerdynių. Buvo pats rugiapjūtės įkarštis, trūko darbo rankų, ir valdžia leido valstiečiams pasirinkti padėjėjų. Šeimnininkai turėjo palaikyti ryšius su policija ir pagal pirmą reikalavimą darbininkes grąžinti. Valstiečiai į pagalbą pasiėmė kelis šimtus jaunų moterų. Jos buvo visiškai priklausomos nuo šeimnininkų būdo ir nuotaikos. Kai kurios labai kentėjo, buvo šeimnininkų išnaudojamos iki išsekimo, su kitomis elgtasi padoriai, ir net užsimezgė ryšiai, kurie vėliau padėjo kelioms moterims bėgant iš geto.

Dauguma moterų ir vaikų liko Geruliuose kaip koncentracijos stovyklos kaliniai, kurie išrinko moterų tarybą. Gyvenimo sąlygos buvo sunkiai pakeliamos: žmonės negavo nei duonos, nei medicinos pagalbos, siautėjo ligos, o svarbiausia – dieną naktį moterys buvo ginkluotų lietuvių valioje. Kiekvieną naktį jie rinko moteris „darbams“, o iš tiesų – prievartaudavo, ir kasdieną terorizavo pasakojimais apie naujas „akcijas“.

Moterų taryba bandė susisiekti su lietuvių valdžia. Jos kreipėsi į vyskupą Staugaitį, tačiau šis nepajudino nė piršto ir neketino pasinaudoti savo įtaka, kad paragintų lietuvius pasigailėti moterų ir vaikų. Jų viltys, kad gyvenimo sąlygos pagerės, o ypač – kad lietuviams bus uždrausta jas liesti, žlugo. Stovyklos vadas „ramindavo“ moteris pažadais, kad joms neteks ilgai kentėti, nes artėja jų galas. Apskrities gydytojas Mikulskis, turėjęs pažinčių tarp žydų ir laisvai kalbėjęs jidiš, teigė, jog stengsis kažkaip padėti. Jo pagalba buvo štai tokia: valdžios susirinkime

Išlikę Telšių žydai,
susirinkę prie
monumento
Gerulių miške
žuvusiems vyrams

jis pasiūlė užbaigti moterų kančias jas kuo greičiau nužudant. Rugsjūtį iš valstiečių pareikalavo gražinti visas pagalbininkes į stovyklą. Stovykloje ir aplink ją padidino sargybinių pajėgas „aktyvistų“ ir policininkų iš aplinkinių miestelių sąskaita.

„Akcijos“ išvakarėse stovyklos vadas Platakis pranešė, kad kitą dieną bus atliekamas nemalonus veiksmas, tačiau sumokėjus šimtą tūkstančių rublių jį galima atšaukti. Naktį moterų taryba ir barakų seniūnės apėjo visas moteris ir paskleidė šią žinią. Jos surinko didelę pinigų sumą ir daug papuošalų, visa tai buvo perduota vadui. Tačiau labai greitai paskutinė viltis užgeso. Girti sargybiniai įsiveržė į barakus ir, rėkdami ir mušdami, išvarė visas moteris lauk. Visoms 15–30 metų moterims buvo įsakyta išeiti į priekį. Tokių buvo apie 600. Jas atskyrė nuo kitų. Visas kitas nuvarė į [Rainius] ir sušaudė. Tai įvyko 1941 rugsjūčio 30 d.

Jaunų moterų grupę nuvedė atgal į Telšius ir patalpino keliuose mažuose Pirties gatvės nameliuose, kurie anksčiau priklausė lietuvių varguomenei. Buvę namelių šeimnininkai buvo apgyvendinti ištuštėjusiuose žydų namuose. Prieš palikdami namus lietuviai išnešė iš jų viską iki paskutinės smulkmenos, išlaužė duris ir langus. Šiuose tuščiuose namuose, be būtiniausių daiktų, moteris turėjo kažkaip susikurti savo gyvenimą. Joms buvo leista dirbti pas kaimynus ir pačioms rūpintis, kaip prasimaitinti. Aplinkiniai buvo nusiteikę priešiški. Moterys eidavo iš namo į namą siūlydamos darbą ir maldaudamos maisto, bet dažniausiai prieš jas užtrenkdavo duris. Tačiau kai kurie pasigailėdavo – numesdavo joms maisto likučių, lyg alkaniems šunims ar katėms. Buvo moterų, kurios pabėgo į kaimus

pas tuos pačius ūkininkus, pas kuriuos dirbo būdamas stovykloje. Kai kurias iš jų valstiečiai paslėpė ir vėliau padėjo pereiti į Šiaulių getą.

1941 m. gruodžio pabaigoje, tarp Kalėdų ir Naujųjų metų, moterims buvo pranešta, kad per dvi dienas getas bus likviduotas. Kas tik galėjo, pabėgo, bet daugelis liko, kadangi neturėjo jokių galimybių išsigelbėti, buvo prislėgtos ir atsidavusios likimo valiai, praradusios ryžtą gyventi ir laukiančios mirties kaip kančių pabaišos. Gruodžio 30 arba 31 d., vietos gyventojams ruošiantis Naujųjų metų šventei, moterys buvo išvestos myriop į Rainius.

Vis dėlto sugebėjusių pabėgti buvo nemažai. Tačiau beveik visos buvo suimtos ir atgabentos į Šiaulių getą. Kelios moterys visą karą slapstėsi įvairiuose kaimuose.

Knygos „Masinės žudynės Lietuvoje“ antrame tome paskelbtas sąrašas brolių kapų, kuriame šalia Telšių minimi šie kapai:

1 vieta: ganyklos prie Telšių, į šiaurę nuo geležinkelio Telšiai–Plungė; data: 1941 m. vasara; nužudytųjų skaičius: apie 200.

2 vieta: Rainių giria, apie 5 km į šiaurės rytus nuo Telšių; data: 1941 07 30; nužudytųjų skaičius: 840 vyrų, moterų ir vaikų.

3 vieta: Gerulių miškas (buvęs Gerulių dvaras), 10 km į vakarus nuo Telšių; data: 1941 07 15; nužudytųjų skaičius: apie 1 580 vyrų, moterų ir vaikų.

4 vieta: Viešvėnai (buvęs Viešvėnų dvaras), giraitė apie 14 km nuo Telšių, 2 km nuo kaimo Viešvėnai–Luokė kryptimi, 500 m nuo kelio; data: antra 1941 m. pusė; nužudytųjų skaičius: 40 šeimų.

Chaja Auzband
(merg. Bloch)⁶

Paskutinis Telšių aukų kelias

Telšių žydų kankinių žūtis

Prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui žydai pradėjo panikuoti, nežinojo, ką daryti, ypač matydami danguje besisukiojančius vokiečių lėktuvus. Naktį likti mieste buvo baugu, daugelis iš jo išėjo, tačiau iki pirmadienio nieko neatsitiko. Bet auštant pirmadienio rytui lėktuvai grįžo, pasigirdo sovietų patrankų kanonada, ir aš išsigandusi pabėgau iš miesto.

Telšių rabino žmona⁷ atsikėlus ryte pradėjo pakuoti kiekvieno šeimos nario daiktus tikėdamasi palikti miestą kartu su rusų kariškiais. Rabinas tuo metu studijavo tekstus. Po tam tikro laiko visai netoli savo namų išgirdo sprogimo garsą, išvydo dūmus; tuomet rabinas su visa šeima ėmė garsiai ir entuziastingai melstis.

6 Paskutinio Telšių rabino Abraomo-Izaoko Blocho dukra – red. past.

7 Rašydama apie tėvus dukra pagarbiai juos vadina rabinu ir rabino žmona. Memuarinės apybraižos pradžioje autorė apie save rašo pirmu asmeniu, vėliau – trečiu – red. past.

Rabino žmona bandė vėl paraginti išvykti su rusais, tačiau jis nesutiko ir liepė kol kas apie tai nekalbėti. Jis nuėjo pabūti su savo vyresniu broliu, visų gerbiamu rabiū Zalmanu. Jiems buvo sunku susitaikyti su mintimi pasitraukti į Rusiją dėl ten laukusio dvasinio pavojaus. Kaip sakė rabis Jokūbas-Dovydas Maizelsas, jau geriau atiduoti gyvybę vokiečiams, negu sielą – rusams. Tačiau pagrindinis rabino argumentas buvo tas, kad nevalia palikti bendruomenės bėdoje. Tai pat buvo nusprendęs ir jo tėvas Pirmojo pasaulinio karo metu.

Trečiadienį gatvės jau buvo pilnos dviračiais atvažiavusių vokiečių. Lietuviai juos priėmė su didele pagarba ir džiaugsmu. Rabinas studijavo užsidaręs namuose, o visi namiškiai skaitė psalmes. Diena praėjo tyliai ir be nutikimų. Tačiau ketvirtadienį, liepos 26 d., vakarop per rabino namų langą buvo matyti, kaip didelę žmonių koloną veda Rainių link. Tarp jų buvo rabino sūnus Eliezeris. Praeidamas pro tėvų langus jis nusišypsojo, kad nuramintų tėvus. Žinoma, jie negalėjo nusiraminti. Rabinas toliau pasinėrė į maldą, o jo žmona sukaupusi drąsą nuėjo pas vyskupą prašyti už sulaikytuosius. Tačiau permaldauti nepavyko, iš Rainių nepaleido. Vakare namie neuždegė šviesos, tik vieną žvakę koridoriuje. Anksti ryte penktadienį rabino žmona išėjo iš namų ieškoti patarimo. 12 val. iš Rainių su vežimu atvyko keli žydai rinkti maisto areštuotiems. Rabino namuose tuo metu vyko susirinkimas, nuspręsta kreiptis užtarimo į įvairius įtakingus lietuvius. Pasiuntiniai iš Rainių surinko maistą ir išvažiavo.

Rabino žmona pradėjo ruošti šventam šabui, bet tą akimirką atsidarė durys ir įžengė lietuvių policininkai. Jie liepė ruošti į kelią ir leido pasiimti maisto atsargų ir drabužių.

Tuo tarpu Chasia Ordman⁸ nubėgo į policijos nuovadą maldauti, kad rabino šeimą paliktų namuose, ir jai pavyko įtikinti policijos vadus. Ji grįžo pranešti šią žinią, ir policininkai išėjo, tačiau jų vietoje atsirado ginkluoti esesininkai, tebūnie jie prakeikti. Jie liepė tučtuojau išeiti, uždraudė bet ką pasiimti ir net atsigręžti atgal.

Išėjusi iš namų rabino šeima pamatė pilną gatvę Telšių žydų, tarp jų ir rabį Zalmaną su visa šeima. Žmones surikiavo eilėmis, priekyje – rabinus ir barzdotus vyrus. Vokiečiai stovėjo aplink, tyčiojosi ir fotografavo. Tačiau šie šventi žmonės nereagavo į patyčias, jie pasirengė oriai priimti mirtį už palaimintąjį Dievą. Nepaisydamas vokiečių įsakymo žiūrėti tik į priekį, rabinas atsisuko į bendruomenę ją ragindamas atgailauti už nuodėmes. Visi pradėjo sakyti priešmirtinę išpažintį ir buvo taip dvasiškai pakylėti, jog nustojo jausti mirties baimę.

Šis bendruomenės pakilimas padarė įspūdį net žudikams, kurie liovėsi smagintis juokdamiesi ir fotografuoti, tik nustebę žiūrėjo į tautos dvasios didumo išraišką. Po to koloną nuvedė iki rabio Efraimo Helfano namo. Taip sutapo, kad ten su vežimais atvyko žydai, pabėgę nuo bombardavimo į kaimus ir dabar grįžę galvodami, jog bombardavimas atslūgo. Piktadariai juos išsodino iš vežimų ir prijungė prie kolonos.

Rabinas ir toliau kalbėjo bendruomenei palaikančias kalbas ir ragino atgailauti. Jį pertraukė vokiečių vadas skelbdamas, jog gavo tikrą informaciją apie ginkluotus žydus, šaudžiusius į vokiečius iš sinagogos; jis pridūrė ir kitų melagingų ir kiršinančių pramanų. Rabinas išėjęs iš kolonos prisiekdamas paneigė šmeižtą, jam priesaika pritarė visa bendruomenė. Rabinas toliau žodžiais guodė ir palaikė žydus.

Vokiečiai nuvarė žmones prie ežero, apsupto automatais ginkluotų kareivių. Vokiečių vadas pašaukė rabiną kaip bendruomenės vadovą ir jam pasakė, kad čia vyks naujų ginklų bandymas, kuris neturi žydų gąsdinti. Rabinui grįžus su šia žinia buvo skubiai organizuotas ješivos vadovų ir iškilių miesto žmonių pasitarimas, kurio išvadas rabinas perdavė bendruomenei. Štai jo žodžių esmė: mums gresia baisus pavojus, vienintelė išsigelbėjimo viltis – tai atgaila, malda ir pagalba artimam. Dėl šių dalykų nuosprendis gali būti atšauktas. Todėl visi turi siekti dangiškojo Dievo ir įsipareigoti laikytis trijų tikėjimo principų: šabo, kašruto ir šeimos tyrumo įstatymų. Visi iki vieno įsipareigojimą priėmė.

Ir štai, saulė nusileido, atėjo šabo sutikimo metas. Rabino vedami visi su didžiausiu jauduliu pasitiko šabą, o po visuotinio atgailavimo jų maldos įgijo nuoširdumo ir grynumo, jos buvo kupinos šventumo jausmo ir artumo Dievui. Net kankintojai negalėjo nutraukti šių pamaldų ir turėjo sulaukti jų pabaigos.

Jis vėl iškvietė rabiną ir per jį perdavė žinią visoms moterims ir vaikams grįžti namo, o vyrams likti. Išimtis – rabinas, kuriam taip pat leidžiama su šeima grįžti į namus. Tačiau rabinas atsakė, jog jo vieta – bendruomenėje. Ir taip vyrai ir moterys išsiskyrė.

Anksti ryte rabino žmona apsimuturiavo skaromis, kad jos neatpažintų kaip žydės, ir nuėjo pabandyti sužinoti apie vyrų situaciją. Turguje ji išgirdo, kad juos išvedė į Rainius, 4 km nuo Telšių. Po kelių valandų atėjo įsakymas moterims palikti namus ir eiti tuo pačiu keliu, kuriuo vakar išėjo vyrai. Rabino žmona įžengė į sinagogą, paėmė Toros ritinį ir įdėjo į vieną iš vežimų, skirtų daiktams ir mažiems vaikams vežti.

Koks džiaugsmas buvo, kai šeimos susitiko ir atrado tuos savo narius, kurie buvo suimti ir čia nukonvojuoti dar ketvirtadienį.

Rabinas pasveikino ir palaimino savo šeimą bei paragino neliūdėti, kad teko apsigyventi purvinose arklidėse, be duonos, vandens ir vietos prigulti, nes juk šiandien šabas.

Apie penktą valandą atėjo policininkai ir išvedė dalį vyrų į darbus. Tarp jų buvo ir rabis Avneris [Oklianskis]^{*9}. Jo išvedimas pašiurpino stovyklą – prasidėjo dalykai, kurie vargu ar galėjo gerai baigtis. Nekantriai laukta išvestųjų į darbus. Grįžo aštuoni žmonės, nepratarė nė žodžio, tačiau jų veidai išdavė, jog atsitiko kažkas kraupaus. Rabinui užklausus rabio Avnerio, kas gi įvyko, iš jo lūpų išgirdo tik: „Esame pasmerkti“.

9 * – žuvo per Holokaustą – red. past.

Galiausiai išaiškėjo, kad jie buvo nuvesti prie atkastų griovių, kur gulėjo sužalotų, sumuštų ir nukankintų žmonių kūnai. Prie šio pasibaisėtino reginio vokiečiai paskelbė, kad prieš palikdami miestą komunistai žiauriai nukankino ir nužudė kalinius: kai kurie lavonai buvo išdurtomis akimis, be rankų ar kojų, su virve ant kaklo, viela pradurtu pilvu ar gerkle. Vokiečiai tęsė, jog turi kūnų išniekinimo nuotraukų ir gali atpažinti tarp kankintųjų žydus komunistus. Žinoma, visa tai buvo melas, kurio tikslas – išprovokuoti lietuvius keršyti žydams.

Kita diena, sekmadienis, birželio 29 d., buvo rami. Žmonės išrinko bendrą tarybą: inžinierius Gincburgas, Gurvičius ir Izaokas Blochas. Tarybai vadovavo rabinas ir jo brolis Zalmanas*.

Stovykloje stigo maisto. Tą dieną visi išsirikiavo į eilę ir gavo po vieną bulvę. Tarybos vyrai nuvyko į miestą, atgabeno ir visiems išdalijo instrumentus ir maistą. Pirmadienį taip pat leido važiuoti į miestą drabužių. Kita vertus, būtent šabo dieną lietuviai buvo atėję pas rabiną į baraką [rinkti vyrus darbams], bendruomenės nariai, žinoma, kaip galėjo bandė atsiriboti nuo darbo per šabą. Ješivos studentas Dovas Nechamkinas* iš [Lešno] jokiū būdu nenorėjo laužyti šabo, jį sučiupo, sumušė vos ne iki mirties, išmetė į lauką ir jėga prijungė prie kolonos ėjusių į darbus, tačiau taip ir liko neaišku, ar jis iki tos vietos nukeliavo.

Antradienio ryte į Rainius atvarė žydus iš Rietavo, Salantų, Varnių ir kitų miestelių, tarp jų buvo rabio Joelio-Dovo Zakso* šeima. Jie ėjo iš Rietavo pėsčiomis ir pakeliui labai prisikankino. Pasakojo, jog Rietavo žydams liepė pasiimti Toros ritinį. Vidury kelio įsakė įžiebtį laužą ir šokti aplink jį, o rabinui Samueliui Finderliui – mesti į ugnį Toros ritinį. Jam atsisakius tai daryti piktadariai jį pririšo prie arklio, kurį paleido bėgti. Jėgų netekęs rabinas nukrito ir nuo to smūgio mirė, o Toros ritinį priešai sudegino patys. Ten pat pakeliui šventąjį rabiną palaidojo ir padėjo akmenį ant kapo.

Dar sakė, jog rabį Mordechajų Rabinovičių iš Sedos ir dvi jo dukteris sušaudė tiesiog jų namuose.

Nuo šių žinių žydams kūnas ėjo pagaugais, visus apėmė baimė ir neviltis.

Atėjo žinia, kad Dūseikių stovykloje situacija yra geresnė nei Rainiuose. Nors ir ten teko sunkiai dirbti, tačiau pakako ir maisto, ir vietos miegoti. Daugelis perėjo tenai, rabino žmona taip pat skatino savo šeimą pereiti, kad palengvintų gyvenimo sąlygas. Tačiau rabinas atsisakė teigdamas, kad kol Rainiuose yra žydų, jų nepaliks.

Šabo išvakarės, 1941 m. liepos 11 d., ir pats šventas šabas praėjo ramiai. Visi stovyklos žydai džiaugsmingai ir iškilmingai pasitiko šabą, Toros studijų šviesuliai sėdėjo prie rabino stalo ir giedojo šabo giesmes. Juos supo bendruomenės žmonės. Visi tuo metu pakilo virš ištikusių nelaimių, nejautė pažeminimo ir skausmo, lyg būtų persikėlę į šabo sferą, kuri, kaip žinia, yra būsimojo pasaulio¹⁰ atspindys. Jie net atsiribojo nuo rabino ištarto įspėjimo dėl laukiančių sunkių išbandymų. Visi džiugios nuotaikos užsibuvo iki išnaktų. Tačiau šabui pasibaigus

10 T. y. ezoterinio mesianiškojo pasaulio – red. past.

vėl stojo slogi juodos melancholijos atmosfera. Atėjo tamuzo 17 d. išvakarės, norom nenorom reikėjo pavalgyti, nes kitą dieną laukė pasninkas¹¹. Ir ne be reikalo visi jautėsi prislėgti: jau liepos 13 d. moterims buvo įsakyta eiti į darbus – rinkti žolę laukuose. Darbui įpusėjus gauta žinia, jog visus stovykloje likusius pinigus ir vertingus daiktus, prieš tai supakavus ir ant pakuotės užrašius savo vardą, privalu perduoti policijai. Sakė, kad šias vertybes perduos žydams gete, kad šie turėtų iš ko gyventi. Dalis stovyklos kalinių patikėjo, bet dalis – ne. Tarp pastarųjų buvo ješivos studentas Heršelis Levinas, jis paėmė savo auksinį laikrodį ir sudaužė pasakęs, kad nevalia nieko atiduoti priešui. Rabinų Zalmano Blocho ir Avnerio Oklianskio žinioje buvo ješivos kasa. Rabis Zalmanas įdėjo savo dalį į butelį, jo sūnus Eliezeris bei Eliezeris Desleris jį užkasė į žemę. Policininkai žadėjo, kad už poros dienų visus perkels į mieste įrengtą getą, bet iš miesto apie tai jokios žinios negauta, todėl daugelis abejojo tais pažadais.

Liepos 14 d. vėl šaukė į darbus. Šįkart neaplenkė ir rabino. Jo dukra nubėgo pas komendantą tarpininkauti, kad rabiną atleistų dėl silpnos sveikatos. Policijos kieme ji pamatė daugiau nei įprasta lietuvių, o taip pat ir žydų tarybos narius. Pas komendantą jos neįleido, tačiau ji rado būdą susitikti. Komendantas jai atsakė negalėsiantis pagelbėti, esą jis tik vykdo aukštesnės valdžios nurodymus. Tai išgirdęs tarybos narys Izaokas Blochas pasisiūlė eiti vietoj rabino, tai padėjo – ir rabiną, ir I. Blochą tam kartui paliko.

Į vakarą stovykloje pasirodė vokietis be marškinių, su kardu rankoje. Jis surinko visus vyrus kiemo vidury, o moterims liepė šiukštu neišeiti iš barakų, kitaip bus nužudytos. Jis išrikiavo vyrus ir besityčiodamas nukirpo jų barzdas. Vyrams liepta bėgti ir griūti, ir vėl bėgti ir griūti, o negalinčius atsikelti sumušdavo iki mirties. Rabis Eliezeris-Chaimas Helfanas mirė vietoje. Rabinai Abraomas-Izaokas ir Zalmanas Blochai buvo galutinai nustekenti, nes nepaisydami savo kančių dar stengėsi padėti senyvam ir nusilpusiam rabiui Abraomui-Mozei Kaplanui vykdyti žvėriškus įsakymus ir taip jį apsaugoti nuo smūgių.

Jie grįžo į barakus nuvargę ir apdulkėję, rabis Zalmanas nesugebėjo ištarti nė žodžio. Vyrų, ypač turėję barzdas, atrodė klaikiai su pusiau ar iš dalies apkirptomis barzdomis. Tiesa, rabino išvaizda nepasikeitė.

Nepaisant griežto draudimo moterims išeiti iš barakų vyrų egzekucijos metu, kelios jų nepakluso, išbėgo iš barakų ir pasislėpė tarp medžių norėdamos matyti ir žinoti, kokių kėslų piktadariai sugalvojo vyrams. Tarp jų buvo ir rabino žmona, kuri stebėjo viską, kas vyko. Kai vokietis su kardu priartėjo prie rabino norėdamas jam kirpti barzdą, rabinas pakėlė akis į viršų, ir anas jo nepalietė. Rabinas vienintelis liko su barzda, kaip išimtis.

Kai vyrus vedė šiai egzekucijai, rabino dukra Chaja atsistojo ir pradėjo skaityti 91-ą psalmę¹², kadangi dvi savaites prieš tai, Telšių bombardavimo metu, rabinas

11 Tamuzo 17 d. pagal žydų kalendorių nustatytas pasninkas istorinėms nelaimėms atminti; 1941 m. tai buvo liepos 12 d. – red. past.

12 Žr.: https://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKK1998_Ps_91– red. past.

jai ir kitiems namiškiams priminė, kad jei dešimt kartų sąmoningai ir intensyviai pakartosį pačią pradžią, Dievas išpildys kartojančiojo norą. Iš tikrųjų, rabinui ne tik nenukirto barzdos, bet ir nesumušė per aną žiaurų šokį.

Keistai raudonas saulėlydis apšvietė žmonių veidus. Trisdešimt jaunų vyrų, kuriuos išvarė kasti duobių, nebegrižo – prakeiktos pabaisos juos žiauriai nukankino ir paliko jų pačių iškastuose kapuose.

Brėkstant liepos 15 d. į baraką, kur su savo šeima gyveno rabinas, užėjo keturi policininkai ir įsakė jam, kitiems rabinams ir visiems be išimties vyrams išsiruošti „į darbus“. Ir tikrai, jų laukė pats svarbiausias darbas – aukščiausia tarnystės Dievui pakopa: paaukoti gyvybę ir priimti kankinių mirtį. Rabinai Abraomas-Izaokas ir Zalmanas Blochai, Izraelis Ordmanas ir Izaokas Memukamas žygiavo pirmi, o paskui juos – visa bendruomenė. Chaja paruošė jiems duonos su sviestu, tačiau jie maisto nepasiėmė; rabinas tik paprašė paduoti vandens ritualiniam rankų apiplovimui. Chaja ir Naomi¹³ paliejo vandens tėvui ant rankų. Praėjus dvidešimčiai minučių pasigirdo šūviai. Iš pradžių niekas nesuprato, kas atsitiko, bet dar po kelių valandų atsiskleidė nematyto nusikaltimo esmė. Saulė užsitraukė juodais debesimis, prasidėjo perkūnija ir liūtis, ištisas tvanas, tačiau po neapsakomos nelaimės tai jau nebegalėjo išgašdinti.

Likusius gyvus surinko paskutiniame stovyklos barake. Tarp jų buvo rabis Cvi Mirkinas, Broida, broliai Hastovskiai ir ješivos studentai broliai Joselovskiai, jaunuoliai Samuelis Landa ir Šraga Ritovas. Rabino Zalmano Blocho žmona Liuba patarė Samueliui bėgti, bet jis liko, nes po to, kai savo rankomis palaidojo savo mokytojus ir draugus, prarado norą gyventi. Šraga Ritovas persirengė moterimi ir paslapčia ištrūko iš stovyklos, bet prie Luokės buvo sugautas ir ten liko amžiams.

Liepos 16 d. atvyko Degučių stovyklos žmonės. Niekas nežinojo, koks bus jų likimas. Juos išvedė tuo pačiu keliu, kaip ir vyrus liepos 15-ą. O kitą dieną, birželio 17-ą, išvedė seną, gęstantį A.-M. Kaplaną žadėdami paguldyti į ligoninę – tačiau jo laukė mirtis. Tą dieną moterims pagaliau leido išeiti iš barakų. Kai jos priartėjo prie kapų, pamatė, kad jie srūva krauju. Tris dienas po skerdynių kraujas dar nenurimo ir nesusigėrė į žemę.

Kai išaiškėjo visa tiesa, rabino Zalmano Blocho žmona Liuba atskleidė, kad Samuelis Landa jai pasakojo, kad jos vyras prieš krisdamas į duobę nusišypsojo, ir liko neaišku, ar jis mirė pats, ar buvo nušautas. Samuelis girdėjo, kaip rabinas A.-I. Blochas iš duobės kalbėjo maldą *Šma Israel*, savo paskutinę gyvenimo akimirką vykdydamas prievolę šią maldą skaityti anksti ryte, o taip pat ir įsakymą „mylėti Dievą visa siela“¹⁴ – žodžiu, širdimi ir poelgiais.

¹³ Rabino A.-I. Blocho dukterė – red. past.

¹⁴ Įst 6,5

Nuo Katastrofos iki atgimimo

Kai šiandien ruošiuosi papasakoti apie praetis, beveik keturiasdešimties metų senumo įvykius, neatmetu, kad galėjau primiršti tam tikras detales ir faktus, o kitus atsiminti netiksliai. Daugelis kur kas geriau už mane aprašė tą kančių ir vargo kelią, kurį teko praeiti ir man. Buvo žmonių, užrašiusių įvykius tiesiog tomis pačiomis dienomis, kiti atpasakojo savo išgyvenimus tik karui pasibaigus. Ką gi tegaliu pridurti? Juk, atrodo, viskas jau išsakyta, o ir tiek dešimtmečių prabėgo. Bet gali būti, jog kažkam pravers ir mano vėlyvieji rašiniai. Laiko atstumas turi savo privalumus: jis suteikia perspektyvos, galimybės pažvelgti į anuos dramatiškus įvykius iš tolo ir kitaip perprasti jų esmę ir prasmę. Pabandysiu užfiksuoti savo atsiminimų fragmentus, taip, kaip jie iškalti mano širdyje nepaisant praėjusių metų, ir liks, kol būsiu gyva. Aišku, tai ir bus viso labo fragmentai, be ypatingo eiliškumo ar chronologinės sekos. O vietoje apibendrinimo pabandysiu įvertinti, pasidalyti retrospektyviomis mintimis – kitaip tariant, pamatyti praeitį iš dabarties taško.

Mano miestas Telšiai

Iki Holokausto Telšiai buvo apskrities miestas nepriklausomos Lietuvos šiaurės vakaruose. Mieste gyveno apie 8 tūkst. žmonių, iš kurių – apie 2 800 žydų. Pagal skaičių bendruomenė nebuvo itin didelė, užtai pasižymėjo gyvenimo turiningumu. Ši sąlyginai kuklaus masto bendrija, kurią sudarė mažiau žmonių, nei gyvena vienoje mano miesto Cholono Izraelyje gatvėje, išvystė tokių projektų ir institucijų, kurių kiekis ir kokybė visiškai nekoreliavo su bendruomenės narių skaičiumi. Tai buvo dvi mokytojų seminarijos, mergaičių gimnazija *Javnė*, kurioje ir mane pačią išmokė ir išauklėjo, religinio jaunimo organizacija *Tiferet bachurim*, sionistų politinės partijos ir sambūriai, keturios didelės sinagogos ir du laikraščiai. Be valstybės reguliavimo, be centrinio išorinės valdžios organo, be valdiško finansavimo Telšių bendruomenė išlaikė ir savo labdaros struktūras, dažniausiai veikusias savanorystės pagrindais, tokias kaip labdaringa valgykla, ligoninė, vaikų sveikatingumo stovyklos, moterų sąjunga vargšams ir ligoniams pagelbėti, draugijos *Bikur cholim*, *Linat tsedek* ir *Chevra kadisha*.

Holokausto ir sunkių išbandymų laikai

1941 m. birželio 22 d., trečią valandą nakties, Vokietija be įspėjimo užpuolė Sovietų Sąjungą. Žaibišku tempu, per aštuoniolika dienų vokiečiai okupavo Latviją, Lietuvą, Baltarusiją ir nemažą dalį Ukrainos. Žinia apie tokį netikėtą ir staigų puolimą mus pribloškė ir šokiravo. Sovietų kariniai daliniai ėmė trauktis, jų pėdomis keliais sekė pabėgėlių, bandžiusių pasprukti į Sovietų Sąjungos gilumą,

Pagrindinė žydų mokykla su direktoriumi Aba Minčevskiu ir [mokytoja] Gitele Liberman

minios. Mes – aš, tėvai, brolis ir sesuo – taip pat prisijungėme prie pabėgėlių srauto. Mano vyresnysis brolis Zalmanas tuo metu tarnavo Lietuvos kariuomenėje ir kovojo jos gretose, kaip ir mano būsimasis vyras Chaiklas. Ėjome pėsčiomis kelias paras. Gaujos lietuvių, save vadinsiu „partizanis“, šaudė į pasitraukiančius raudonarmiečius, stabdė mašinas su sovietų karininkų šeimomis ir jas žudė. Taip pat buvo sušaudyta ir nemažai žydų pabėgėlių – šie lietuvių banditai, nelaukdami, kol ateis vokiečiai, noriai ir entuziastingai plėšė ir žudė.

Praėjus kelioms dienoms mus pasiekė žinia, kad vokiečių kariuomenė užėmė Kauną, o dar už poros dienų jie jau buvo Šiauliuose. Nusigavome iki Latvijos, tačiau tuoj pat supratome, kad nuo vilko bėgdami užšokom ant meškos – atsidūrėme vokiečių okupacinės kariuomenės apsuptyje. Po dviejų-trijų dienų vokiečiai įėjo į Liepoją, Daugpilį ir Rygą.

Tiek latviai, tiek lietuviai vokiečius priėmė išskėstomis rankomis. Kilo žiaurus, kruvino smurto prieš žydus banga, užliejusi Lietuvos miestus ir miestelius. Lietuviai prie šio smurtavimo prisidėjo kuo uoliausiai. Nebuvo kam mūsų ginti, kiekvienas leido sau pulti – ir tai buvo tik pradžia.

Grižimas į Telšius

Įvairiais keliukais ir takeliais pradėjome grįžti į Telšius. Už kiekvieno kampo mūsų tykojo mirtis nuo sužvėrėjusių priešų rankų. Išgirdome apie siaubingas skerdynes Kauno priemiestyje – Vilijampolėje. Dieną naktį judėjome išsvajotą Telšių link, tačiau žydiškieji Telšiai nebeegzistavo. Kol buvome savo pavojingoje kelionėje, Telšių žydų bendruomenė pasitiko savo baigtį. Visus gyventojus išvarė iš namų ir konvojavo į Rainių mišką, už trijų kilometrų nuo miesto.

Netiesioginiu maršrutu, aplinkkeliais naktį paslapčia atvykome į Rainius ir prisijungėme prie atplėštų nuo savo šaknų telšiškių, kurie glaudėsi tvartuose ir arklidėse. Širdis plyšo nuo jų perteiktų neapsakomai baisių pastarųjų įvykių mūsų mieste. Po kelias dienas trukusių žudynių, kraupių išsityčiojimų ir turto plėšimų vokiečių įsakymu jų kolaborantų lietuvių būriai (vadinamieji baltaraiščiai ar Šaulių sąjungos nariai) vieną rytą atvedė vyrus prie dar sovietų tankistų iškastų griovių ir sušaudė. Iš tikrųjų, atvykę į Rainius stovykloje aptikome tik moteris su vaikais, o vyrų – tik saujelę. Nebuvo beveik nė vienos išlikusios pilnos šeimos, vien našlės ir našlaičiai.

Netrukus buvo lemta žūti ir likusiems vyrams. Juos, kaip ir kitus, vieną dieną išvedė prie griovių ir sušaudė. Tame Rainių miške kartu su tūkstančiais savo brolių rado mirtį mano tėvas Juozapas, brolis Mozė, dėdė Chananas Faivušas ir trys jo sūnūs – Abraomas, Zalmanas ir Nachumas, tebūnie palaimintas jų atminimas. Toks pat likimas už kelių savaitių pasitiko ir kitus mano šeimos narius. Gerulių stovykloje buvo sušaudyti: mano motina Rachelė, broliai Urija ir Aronas, jaunesnioji aštuonmetė sesutė Itelė¹⁵, teta (mamos sesuo) Gela Onija, jos sūnūs ir visa šeima, teta Chaja Faivuš ir daugelis kitų palaimintojo atminimo mylimų ir artimų.

Tegul šis liudijimas apie mano šeimos narius ir jų žūties aplinkybes taps paminklu jų tyroms sieloms ir amžinai saugos jų atminimą.

Gerulių stovykloje

Po to, kai visi vyrai buvo išžudyti Rainių miške, tą stovyklą likvidavo, o likusias moteris su vaikais pervedė į netoliese esančią Gerulių stovyklą. Ten buvo įkalintos moterys iš visos Lietuvos, taip pat iš Klaipėdos ir Šilutės. Tarp jų buvo ir likusieji iš mano šeimos, ir aš pati.

Geruliuose susidraugavau su Inga Smolianski (Gold) iš Šilutės, su kuria drauge praėjome visą baisų kelią ir sulaukėme karo pabaigos. Buvome labai jaunos: aš – šešiolikos, Inga – keturiolikos. Susipažinau su iš Strasbūro kilusia Ingos motina Rita. Iki šiol prisimenu jos taurų vaizdą. Ingos tėvas Julius Smolianskis tuomet jau buvo išsiųstas į stovyklą Šilutėje – mieste, kur jie gyveno iki karo. Vėliau iš toje stovykloje išgyvenusiųjų sužinojome, kaip vietos vokiečiai kankino savo buvusius kaimynus. Ypač tuo pasižymėjo daktaras Šojus, buvęs geras Juliaus pažįstamas. Ingos tėvui nepadėjo nė tai, kad Pirmojo pasaulinio karo metu jis tarnavo Vokietijos kariuomenėje ir buvo apdovanotas Geležiniu kryžiumi. Sužinojome, kad vėliau Julijų Smolianskį perkėlė į Varšuvą. Ten, tarp sudeginto geto griuvėsių, įsteigė koncentracijos stovyklą, kurios kaliniams įsakė išrinkinėti sudegusių passtatų sienas, surinkinėti plytas ir kitas panaudoti tinkamas medžiagas. Palaimintojo atminimo Juliaus Smolianskio gyvybė užgeso Aušvico dujų kameroje.

15 Malonybinė jidiš vardo Ita forma – red. past.

Vieną 1941-ųjų dieną, rodos, rugpjūtį, mums liepė prisistatyti užimtumo biure. Iš kelių tūkstančių stovyklos moterų išrinko porą šimtų jaunų, tarp jų – mano a. a. seserį Dvorą, Ingą ir mane. Mus atvedė pas valstiečius, kuriems visą vasarą dirbome visokius ūkio darbus.

Gerulių stovykla gyvavo neilgai. Visas ten kalėjusias moteris ir vaikus suvarė prie griovių Gerulių miške ir sušaudė. Tą karčią dieną net savo vienkiemyje girdėjome gąsdinančius aidus...

„Jei visos jūros virstų rašalu...“¹⁶

Tolesniais karo metais pabuvojau dar ne vienoje išbandymų, kančių ir negandų vietoje. Kalėjau Telšių gete tarp penkių šimtų moterų. Vieną žiemos naktį iš ten pabėgau. Sulaukiau pagalbos už geto ribų – iš savo brolio Zalmano ir vieno valstiečio. Kitą naktį pabėgo ir mano draugė Inga, jai taip pat pagelbėjo brolis Norbertas Smolianskis. O greitai po to visos geto moterys buvo nužudytos.

Praėjau ir kraupų Šiaulių getą, kurio žiaurumai jau išpasakoti daugelyje tyrimų ir liudijimų knygų.

Dirbau kaip vergė laukuose.

Iš paskutinių jėgų plušau Panevėžio oro uoste.

Teko patirti ir Štuthofo mirties stovyklos siaubą.

Dirbau sunkiausius darbus pragariškomis sąlygomis dar keturiose kitose stovyklose: Baumgarto, [Darbeko], [Malkeno], Froidendorfo. Kančios nesibaigė, bet manęs dar laukė kitos bėdos, apie kurias papasakosiu vėliau.

Turėjau vieną ištikimą, manęs niekada nepaliekantį pakeivį: alkį. Nuo jo niekur negalėjau pasislėpti. Badas buvo kankintojų suplanuotas siekiant mus numarinti. Kaip sakoma Jeremijos raudų knygoje (4,9), „Geriau žūti nuo kalavijo, negu nuo bado“ – o tų dienų badas buvo neišpasakytas. Dieną naktį, mėnesių mėnesiais, metų metais siaubingai kentėjome nuo alkio, jis mus dusino, iš lėto pribaidinėjo. Šiandienos bado nemačiusiems žmonėms neįmanoma perteikti šito nuolatinio alkio jausmo, ūmaus duonos geismo ir vienintelio noro – nors kartą pavalgyti iki soties. Svajojau apie dieną, kai galėsiu supjaustyti visą duonos kepalą ir valgyti, kiek tik panorėsiu.

Dėl išbadėjimo mano ir kitų kalinių fizinė būklė katastrofiškai prastėjo. Ir tokios būklės turėjau nuolat paklusti įsakymams ir vergiškai dirbti iki išsekimo. Pavirtau kita būtybe: iš vardą ir asmenybę turinčio žmogaus tapau numeriu. Kiekvieną paros akimirką turėjau būti pasirengusi vykdyti reikalavimus ir saugotis, kad neužsitraukčiau nemalonės, viešai vykdomos bausmės ar kitų žiaurių priemonių. Sukaupiau visus savo kūno ir sielos resursus nenuilstamai kovai už būtį, visi mano jausmai paūmėjo ir susikoncentravo į vieną tikslą: išgyventi dar vieną įprastą stovyklos dieną. Buvo aišku, kad jei krisiu iš silpnumo, man galas.

16 Citata iš Talmudo, detaliau paaiškinta skyrelio tekste – red. past.

Mums išsipildė Biblijos eilutė, kurios mokėmės *Javnės* mokykloje: „Tavo gyvastį nuolat slėgs nežinia, patirsi baimę naktį ir dieną, be tikrumo, kad išliksi“ (Įst 28,66).

Kaip galiu, nors ir labai sutrumpintai, papasakoti apie viską, ką patyriau ir koki tik mažiausius fragmentus čia paminėjau? Kaip paaiškinti, išdėstyti, pristatyti tai žmonėms, kurie nieko panašaus neišgyveno, kad galėtų įsivaizduoti?

Manau, kad panašus bejėgiškumo padaryti tai, kas viršija galimybes, jausmas yra išreikštas Talmudo traktate „Šabas“ (11b): „Jei visos jūros virstų rašalu, ežerų nendrės – plunksnomis, dangus – pergamentu, o visi žmonės – raštininkais, nesugebėtų viso to surašyti.“ XI a. religinis poetas iš Vormso (Vokietija) šiuos žodžius išvertė į aramėjų kalbą ir įterpė į Šavuoto šventės liturgiją.

„Mirties maršas“

1945 m. sausį Raudonoji Armija pradėjo didelį puolimą Lenkijoje. Varšuva buvo išlaisvinta, kaip ir Krokuva, Čenstochova, Lodzė. Raudonarmiečiai kirto Odros upę ir įžengė į Vokietijos teritoriją. Vokiečiai paliko tuščią Aušvico koncentracijos stovyklą, o kalinius išvarė į „mirties maršą“. Tą patį padarė Štuthofe.

Šimtai tūkstančių Rytų Vokietijos gyventojų bėgo nuo Raudonosios Armijos į Vokietijos gilumą. Ta pačia kryptimi patraukė ir būriai paleistų karo belaisvių. Prasidėjo neįtikėtinas, nevaldomas chaosas.

Mes tuo metu buvome Freudendorfo stovykloje, Pomeranijoje, prie pietinės Baltijos jūros pakrantės, tarp Odros ir Vyslos. Raudonajai Armijai artėjant prie šio regiono mūsų ir dar šešias ar septynias gretimas moterų stovyklas paliko tuščias, o mus nuvarė žygiuoti pėsčiomis į Vokietijos gilumą. Stovykloje liko ligonės ir nusilpusios, nepajėgios eiti, tarp jų buvo ir mano draugė Inga. Ėjau su seserimi Dvora. Labai bijojome dėl stovykloje likusių savo draugių likimo ir jų gailėjomės.

Gerulių stovyklos moterų kapo paminklas

Buvo žiema, sniegas, speigas. Mes, plonais, suplyšusiais kalinių drabužiais, briedome per gilų sniegą, be proto alkanos ir sušalusios. Vis ėjome ir ėjome... Po mūsų medinėmis klumpėmis čežėjo sustingusi žemė, mūsų kolona taip išsidriekė, kad nesimatė galo. Sargybiniai esesininkai mus stumdė, mušė kalavijų dėklais, pagaliais ir rimbais, smūgiais skubino silpnesnes ir atsiliekančias. Kritusios be jėgų buvo sušaudomos vietoje. Per visą kelią suledėjusi žemė buvo nusėta kūnais.

Nakčiai sustodavom tvartuose, arklidėse, apleistuose namuose arba ir kiemuose, po atviru dangumi. Mūsų gretos vis retėjo, o kelias tęsėsi visą amžinybę. Ėjome per kaimus ir miestelius, jų žmonės į mus žiūrėjo pro langus kaip į ne šios žemės padarus.

Žingsniai išlaisvinimo link

Nacistinė Vokietija jau buvo pasiekusi didžiausią nuopuolį ir greitai riedėjo prie visiško pasidavimo ir susinaikinimo. Artėjo jos paskutinė valanda. O mes vis žygiavome...

Mano sesuo Dvora išnaudojo tinkamą sumaišties akimirką, dingo iš sargybinių akiračio ir pabėgo į laisvę. Aš buvau visiškai netekusi jėgų, bet laikiausi iš paskutiniųjų, kad nenukrisčiau ir neprapulčiau pačiose išlaisvinimo išvakarėse. Tačiau laisvė neskubėjo ateiti. Kiek dar galėsiu tvirti? Mėnesį? Savaitę? O gal tik vieną dieną? Kas žino...

Bet pagaliau ta išsvajota auksinė diena išaušo. Tai atsitiko 1945 m. kovo 10 d. Atvykome į Chinuvo¹⁷ miestelį. Atsibudusios po nakties, praleistos gyventojų paliktame name, savo didžiai nuostabai nebeaptikome SS sargybinių. Paaiškėjo, kad jie pabėgo nuo artėjančios Raudonosios Armijos. Čia pat atbėgo žmogus ir mums pranešė, kad keliais juda sovietų tankai, o raudonarmiečiai – jau mieste lyje. Paminėjo ir tai, kad tarp jų yra jidiš kalbantys žydų karininkai ir kareiviai.

Buvome išlaisvintos!

To žygio pradžioje mūsų buvo apie tūkstantis, dabar liko vos trečdalis. Freudendorfo stovykloje dėl silpnumo likusios moterys, kurias apgailėjome kaip pamerktas myriop, išgyveno visos. O atsitiko štai kas: Raudonajai Armijai artėjant esesininkai ketino sušaudyti kalines, bet pabūgo, kad šaudymas pritrauks sovietų karių dėmesį ir apsigalvojo. Vienas iš sargybinių, SS ėjęs sanitaro pareigas, bet ne medikas profesionalas, o dailidė pagal profesiją, vakare kiekvienai į klubą suleido „injekciją nuo šiltinės“. Manė, kad tai – „mirties dozė“, Totenschpritzė, kaip jie vadino. Bet kitą rytą atėjęs patikrinti „darbo rezultatų“, nepatikėjo savo akims – visos buvo gyvos. Sutriko ir iš baimės pabėgo, o kalinės liko ir po kiek laiko buvo rastos raudonarmiečių.

Mūsų išlaisvinimas dar nereiškę, kad karas pasibaigė. Vokietijos ir Austrijos teritorijoje dar vyko mūšiai. Viena po kitos buvo išlaisvinamos koncentracijos

17 Dab. kaimas Pietų Lenkijoje – red. past.

stovyklos: Buchenvaldas, Bergen Belzenas, Mauthauzenas, Dachau. Tik po daugelio mėnesių gavau žinią, kad mano sesuo Dvora liko gyva ir grįžo į Lietuvą. Ilgą laiką nieko nežinojau apie savo brolio Zalmano likimą. Jis išgyveno Dachau ir vėliau persikėlė gyventi į JAV.

Tik Vokietijai kapituliojus galėjome įvertinti Holokausto mastus ir katastrofos dydį.

„Vartų griovėjai“¹⁸

1947 m. balandžio 13 dieną, praėjus dviem metams po karo pabaigos, pasiekiau Izraelio žemės krantą laivu „Teodoras Herclis“, organizacijos *Hahagana*, kuri rūpinosi nelegaliais imigrantais, dėka. Laivas plaukė su Panamos vėliava iš Marselio, plukdė apie 2 700 nelegalių imigrantų – pabėgėlių nuo Holokausto ir jį išgyvenusiujų. Laivo kapitonas buvo Mordechajus Limonas, visų vadintas Moka, ateityje tapęs Izraelio kariuomenės generolu, laivyno admiralu ir Izraelio ekonominės misijos Prancūzijoje pirmininku, vėliau priverstas palikti Prancūziją dėl Šerburo operacijos¹⁹.

Iš laivo triumo buvo išimtos visos perskyros, kad padaugėtų vietos, ir įrengtos penkių aukštų lovos, padalintos tik siaurais tarpais. Kad ir didžiulė, ši erdvė buvo ankšta ir smirdanti, žmonių daugybė – nepakeliama. Tik naktį buvo leidžiama išlipti į denį įkvėpti gryno oro. Valgėm skurdžiai – tik konservus ir džiovintus. Vandens davinys – du buteliai žmogui per dieną. Mus kankino troškulys ir neapsakoma nešvara. Nežiūrint viso to, dažnai buvome pakilios nuotaikos ir net laikas nuo laiko uždainuodavome.

Tą dieną, kai horizonte jau matėm Tel Avivo krantą, kapitonas per garsiakalbį pranešė, kad mus pastebėjo britų patrulių lėktuvas, todėl uoste dislokuoti britų laivai mus ko gero sustabdys. Nuo šios akimirkos nebeturėjome prasmės slėptis. Laivo priekyje atvirai iškeltas didelis plakatas: *Hahagana* organizacijos laivas „Teodoras Herclis“. Ašaros tvenkėsi mūsų akyse matant nuleistą Panamos vėliavą ir vietoj jos iškeltą mėlynai baltą žydišką. Visi labai susijaudinę užtraukė *Hatikva*²⁰. Tai buvo nepamiršamas išgyvenimas.

Apimti šios jausmų audros pradėjome judėti link keturių britų ginkluotų kran-
to laivų. Vienas jų per daug priartėjo prie mūsų laivo ir jį užgavo. Ginkluota lai-
vo komanda užkabino mūsų laivą storomis virvėmis su kabliais gale ir įlipo ant

18 Čia: nelegalūs imigrantai į Palestiną. Nuo 1939 m. Didžioji Britanija vis daugiau ir griežčiau riboja legalias galimybes žydams apsigyventi Palestinos teritorijoje – red. past.

19 1969 12 24 įvykdyta Izraelio karinė operacija, kai iš Šerburo uosto slapčia buvo pagabenti trys raketlaiviai, už kuriuos Izraelis buvo sumokėjęs Prancūzijai, bet jų negavęs 1969 m. Prancūzijai įvedus embargą ginklų pardavimui Izraeliui. Operaciją suplanavo Mordechajus Limonas – red. past.

20 *Hatikva* (heb. Viltis) – XIX a. Samuelio Koheno ir Naftalio Imbero sukurta tautinė giesmė, po Izraelio nepriklausomybės paskelbimo 1948 m. tapusi valstybės himnu – red. past.

denio. Keleiviai pylė ant jų vandenį, mušė kumščiais ir pagaliais, sviedė butelius ir ką tik turėjo po ranka, bandė nupjauti mus ir jų laivą jungiančias virves. Atsakydami kareiviai metė į mus ašarinių dujų granatas ir šaudė iš kulkosvaidžių. Du pakeleiviai, Aronas ben Izaokas Dovas ir Pinchasas Vaisas, žuvo, o sužeistas Menachemas Sametas iškrito už borto ir paskendo. Šešiolika žmonių buvo sužeisti, daugiausia kulkomis, tarp kareivių sužeistų buvo šeši.

Vėliau, kai jau buvome areštuoti, iš mus pasiekusių gandų ir slapčia perduotų laikraščių sužinojome, kad „Teodoro Herclio“ užpuolimas ir mūsų sulaikymas įaudrino vietos žydų bendruomenę. Darbininkų sąjunga surengė iškilmingas žuvusių keleivių laidotuves, kuriose dalyvavo tūkstančiai žmonių. Įvyko protesto demonstracija ir paskelbtas gedulo streikas.

Kruvina scena Tel Avivo uoste užbaigė mus į Izraelio žemę atgabenusio laivo kelionę. Britų valdžia mus suėmė, ištrėmė į Kiprą ir įkalino spygliuota viela aptvertoje Famagustos miesto arešto stovykloje.

Į Marselio uostą plaukti su „Teodoru Hercliu“ atvykau iš Vokietijos su sionistinio jaunimo grupe *Gordoniya*, kurios nariai kilo iš Lenkijos. Miunchene įsitraukiau į sionistinę sąjūdį, vienas iš jo tikslų buvo organizuoti nelegalią imigraciją į Izraelio žemę. Vokietijoje atsidūriau dar 1945–1946 m. žiemą per organizaciją *Habricha*²¹. Pagal iš jos gautus dokumentus buvau Lenkijos vokiečių Marija Šubert, ištrėmta į Vokietiją. Dirbdama grupėje *Gordoniya* nuodugniai susipažinau su nelegalios imigracijos situacija. Atidžiai sekėme vietinės ir Palestinos žydų spaudos naujienas, todėl kelionei ruošėmės be iliuzijų. Kuo puikniausiai žinojome, kad kelis mėnesius prieš mums išplaukiant, vien per 1947 m. vasarį ir kovą, britai sulaikė ne mažiau kaip penkis laivus, o keleivius ištrėmė į Kiprą. Nė vienam iš šių laivų nepavyko prasmukti pro britų uosto patrulius: „Hamaapil Haalmoni“²², „Chaimas Arlozorovas“, „Benas Hechtas“, „Šabtajus Lužinskis“ ir „Moledet“²³. (Trisdešimt „Chaimo Arlozorovo“ keleivių buvo sužeisti, kai nepakluso britų kareiviams, pylė ant jų vandenį ir žibalą, apmėtė konservų skardinėmis ir buteliais. Jie tapo pavyzdžiu mums, „Teodoro Herclio“ keleiviams). Tos žinios neleido tuščiai tikėtis laimingai ir nerūpestingai pasiekti tikslą. Nepaisant blaivaus požiūrio, nedvejojdami įsitraukėme į „vartų griovėjų“ judėjimą, kaip ir tūkstančiai kitų Holokaustą išgyvenusių žmonių. Kiekvienas jų turi savo kelionės laivu istoriją.

Nelegali imigracija nesustabdomai tęsėsi. Nepilnai mėnesį išbuvus Kipre, čia atsirado per tris šimtus laivų „Hatikva“²⁴ ir „Morde Hagetaot“²⁵ keleivių. O už poros mėnesių užgniauzę kvapą sekėme laivo „Yetsiat Eyropa Tašaz“²⁶, dar va-

21 *Habricha* (heb. Pabėgimas) – nuo Antrojo Pasaulinio karo pabaigos iki Izraelio valstybės įkūrimo veikusi organizacija, kurios tikslas buvo padėti Holokaustą išgyvenusiems Europos žydams pasiekti Izraelio žemę – red. past.

22 Heb. „Bevardis Imigrantas“ – red. past.

23 Heb. „Tevynė“ – red. past.

24 Heb. „Viltis“ – red. past.

25 Heb. „Geto Kovotojai“ – red. past.

26 Heb. „Išėjimas iš Europos 1947“ – red. past.

Sajūdžio
Hechaluts hatsair
parengiamoji
repatriantų
stovykla Telšiuose

dinamo „Exodus“, kuriuo plaukė 4 500 imigrantų, maršrutą. Šis laivas taip pat buvo sulaikytas, o keleiviai sugrąžinti tiesiai į Vokietiją. Daugiau kaip du šimtai viso pasaulio žurnalistų pranešė ir parodė, kaip kiekvieną keleivį už rankų tempė keli britų kareiviai.

Kipro arešto stovykloje dėsčiau jauniems imigrantams hebrajų kalbą. Dirbau su keliais vietos žydų bendruomenės vaikinais, kurie pas mus atvyko įvairiais būdais vykdydami imigracijos organizacijų užduotį. Tarp jų buvo *Hahaganos* narių, atvykusių su laivo „Šabtajus Lužinskis“ imigrantais. Kai britai sulaikė šį laivą prie Nicanimo²⁷, keleiviams pavyko išlipti į krantą prieš britų kareiviams atvykstant, prie jų prisijungė ir su jais susimaišė per 150 *Hahaganos* narių. Kai britai vėliau kiekvieno klausė: „Kas Jūs?“, visi atsakė vienodai: „Palestinos žydai“. Taigi visus kartu, ir imigrantus, ir vietinius, išsiuntė į Kiprą.

Kipro areštiniėje praleidau devynis mėnesius. Tada britų valdžia leido jaunimo grupei (iki 17 m.) išvykti į Palestiną, o man buvo leista vykti kartu kaip grupės vadovei, nors pati jau buvau dvidešimt trijų. 1948 m. sausį pagaliau legaliai atvykau į Izraelio žemę.

Mano būsimas vyras Chaiklas Giršas buvo iš pirmųjų pokario imigrantų į Palestiną. Paskutinius karo metus jis buvo įkalintas Dachau stovykloje ir jos filiale Bavarijoje, 1945 m. balandį jį išlaisvino Amerikos kareiviai. Tuo metu Italijoje buvo dislokuota Žydų brigada – Didžiosios Britanijos kariuomenės padalinys, kuriame tarnavo žydai. Be savo karinių pareigų, jos nariai organizavo žydų emigraciją į Palestiną. Beieškodami žydų, likusių gyvų po karo, jie atvyko į Vokietiją. Miunchene, Flak Kaserne – išgyvenusių surinkimo punkte (tarp jų

27 Nicanimas – vietovė Izraelio centre, vienas seniausių šalies kibucų – red. past.

buvo ir Chaiklas), įvyko žinomas dramatiškas susitikimas su žydų kareiviais. Chaiklas ir daugelis kitų buvo perkelti į Italiją. 1945 m. vasarą per Egiptą jis atvyko į Palestiną aprengtas Žydų brigados uniforma: ant rankovės – auksinė Dovydo žvaigždė mėlynai-baltų dryžių fone, ir turintis jo vardu išrašytus kareivio dokumentus.

„Užtvarų griovėjai“²⁸

Nelegali imigracija pareikalavo nemažai aukų. Istorikai ir memuaristai kalba apie 1 500 gyvybių skaičių. Tarp tų aukų, kritusių bandant įveikti užtvaras, buvo ir mano jaunesnė sesuo Dvora, su kuria drauge praėjome visą karą. Kaip jau pasakojau, 1945 m. ji drąsiai pabėgo iš „Mirties maršo“ ir taip išsilaisvino.

Štai kas atsitiko 1946 m. sausio 5 d. naktį. Organizacijos *Habricha* sunkvežimių karavanas iš Vilniaus važiavo Lenkijon. Mašinos buvo žydų pabėgėliai į Vakarus iš sovietų zonos. Galutinis maršruto tikslas – Palestina. Sovietų pasieniečiai ėmė apšaudyti mašinas, sugebėjo vieną sugadinti ir sustabdyti. Keleiviai paspruko ir išsibarstė. Viduje liko tik mano nužudyta sesuo Dvora, o šalia jos dvylikametis paauglys Šalomas Kaplanas, vėliau Jeruzalės mokslininkas Šalomas Eilatis.

Po karo Dvora grįžo į Lietuvą, norėdama patikrinti, ar išliko kas nors iš mūsų šeimos. Tačiau Lietuvoje vyravo neapykantos ir antisemitizmo atmosfera. Žmonės tarpusavyje šnibždėjosi apie „žydų marą“, ne kartą teko girdėti šūkius: „Žiūrėk, kiek jų dar liko!“. Dvora prisijungė prie sionistinio jaunimo būrelio, kurio nariai karo pradžioje buvo pabėgę į Sovietų Sąjungos gilumą, o dabar planavo per Lenkiją siekti Palestinos. Kaip mums skaudu, kad Dvorai teko žūti kelyje, o buvo ji tik devyniolikos. Niekuomet jos nepamiršime!

Holokausto dienos

Jocheved Holer
(merg. Varejes)

1941 m. buvau septyniolikos. Baigiau paskutinę lietuviškos gimnazijos klasę²⁹, atsipūčiau po brandos egzaminų. Su draugėmis svajojome apie nuostabias vasaros atostogas, planavome būsimas tolesnes studijas, ir staiga... akimirksniu viskas sugriuvo!

Prisiminimų takas atveda mane į tą skaidrų vasaros rytą, kai pro savo langus pamatėme, kaip į miestą įsiveržė vokiečių dviratininkų kolona. Tą pačią dieną,

28 Vieno iš organizacijos *Habricha* aktyvistų, Abos Gefeno, 1961 m. paskelbtos prisiminimų knygos pavadinimas – red. past.

29 Kaip jau buvo rašoma šioje knygoje, 1940 m. Telšius okupavusi sovietų valdžia uždarė hebrajiško švietimo institucijas – red. past.

vos vokiečiams pasirodžius, pradėjo gatvėse suiminėti žydus. Užsirakinome namuose ir visą naktį, bijodami dėl ateities, negalėjome užmerkti akių.

Kitą dieną, penktadienį, kai visi žydai ruošėsi pasitikti šabą, pasirodė du lietuvių jaunuoliai ir liepė visiems išeiti iš namų. Prie Turgaus aikštės patraukė ilga senų ir jaunų, vyrų, moterų ir vaikų eilė. Išsigandę ir nieko nesuprantantys žydai ilgai stovėjo ir laukė, kol miestiečiai aplink juokėsi ir džiūgavo...

„Žygiuoti!“ – nuskambėjo vokiškai komanda. Pajudėjome, kol priartėjome prie Masčio ežero kranto. Prie mūsų priėjo vokiečių kariškis ir trumpai paaiškino, kad jei paklusime paliepiamams, mums nieko pikto neatsitiks.

Kai ėmė temti, vokiečiai liepė vyrams likti vietoje, o moterims su vaikais – grįžti namo. Susinervinusios, įbaugintos, negalinčios pasipriešinti išsiskyrimo įsakymui, palikome savo mylimuosius nežinodamos, kas jų laukia.

Grįžome į namus, jie atrodė ištuštėję. Maži vaikai negalėjo suprasti, kas atsitiko, jų neramios akys vis ieškojo tėčio... Įpratome, kad tėvas, ypač vakarais, būna namuose. Jis keldavosi labai anksti, ėjo į rytines pamaldas sinagogoje, o po to išsyk į darbą. Vakare grįždavo labai nuvargęs po ilgo triūso, bet išvydęs jo laukiančią šeimą plačiai nusišypsodavo. Mano mažus broliukus paimdavo ant rankų, o mes, didesni, prisiglausdavome prie kelių ar pečių. O kokios mielos buvo šabo ir švenčių dienos, kai tėtis visiškai mums priklausydavo! Į sinagogą išeidavo vilkintis geriausiais drabužiais, prieš tai pasižiūrėdavo į veidrodį, susišukuodavo ir pasipuošdavo. Man jis buvo pats gražiausias visoje šeimoje. Mėgdavau jį linksmą, dainuojantį, besijuokiantį ir žaidžiantį su mumis. O kai mačiau jį liūdnomis akimis, susirūpinusį dėl verslo reikalų, man skaudėjo širdį. Kur gi tėtis dabar? Kada vėl jį pamatysime?

Iš ryto buvo liepta išeiti iš namų ir susirinkti Turgaus aikštėje su savimi pasiėmus tai, ką galima nusinešti rankose.

Taip mus išvarė iš namų. Ilga kolona palikome savo gimtąjį miestą, kur gimėme, augome ir mokėmės, kur prabėgo mūsų laimingos vaikystės dienos. Ar dar grįšime? Negalėjome nė įsivaizduoti, kas mūsų laukė, kad tokie dalykai, kurie mums atsitiko, iš viso įmanomi.

Mus nuvedė į apleistą, negyvenamą Rainių kaimą ir liepė įsikurti ūkiniuose pastatuose: tvarte ir kluone. O čia laukė mūsų vyrai. Jų veidai prašviesėjo, vėl buvome kartu, tačiau uždaryti tvarte ir nežinantys savo ateities. Visa mūsų didelė šeima susigūžė, tikrinome, ar yra visi giminės, viduryje – ligotas senelis. Naktį praleidome apimti nerimo, baimės, nežinios.

Tėvas buvo liūdnas, mažai kalbėjo. Mamai gal ir papasakojo, kas jam nutiko, bet mes nieko negirdėjome. Jis mus stipriai apkabino, bučiavo, nė sekundei nuo mūsų neatsitraukė. Kitą rytą tėvą su vyrų grupe išvedė darbams į miestą. Tai buvo paskutinis kartas, kai jį matėme. Sklido gandai, kad valstiečiai jį matė besibastantį po kaimus. Pasibaigus karui dar ilgai tikėjaisi rasti tėvą tarp išgyvenusiųjų. Bet tai buvo tik apgaulinga viltis...

Vėlyvą ryto valandą į kluoną įsiveržė vokiečiai. Jie griežtai liepė surinkti ir atiduoti viršininkams visus turimus aukso ir sidabro daiktus. Tada mamos rankose

Varejesų šeima
Telšiuose

paskutinį kartą mačiau jos papuošalus bei mūsų švenčių stalą dabinusias sidabro taures ir žvakides, kurias turėtų paveldėti ateinančios kartos.

Lydėjau mamą iki viršininko būstinės. Nespėjome įveikti to trumpo atstumo, kai staiga pasigirdo naujas įsakymas: apeiti būstinę iš kitos pusės ir išsitiesti ant žemės. Gulėjau prie pastato kampo drebėdama iš išgąščio, bet kai pasigirdo triukšmas, pakėliau galvą ir štai ką išvydau: vyrai, kurių iš ryto nepaėmė į darbus, buvo išvesti iš kluono. Vokiečiai juos išrikiavo, ėjo pro juos nuo galvų numesdami kepure ir *kipas*³⁰, nukirsdavo barzdas ir peisus... Tie pagarbūs vyrai, kuriuos pažinojome nuo vaikystės dienų, stovėjo it nuogi, susigėdę. Vargšai nežinojo, kad laukia kur kas baisesni dalykai...

Besileidžianti saulė nuauksino miško medžių viršūnes, apšvietė pažemintus žydus bei žudikus. Iš tolo nuaidėjo ramūs bažnyčios varpų balsai, koks skaudus šis garsas buvo mūsų ausims...

Vokiečiai greitai sustatė vyrus ratu ir mušdami rimbais liepė bėgti. Senukai ilgai bėgti negalėjo, krisdavo, pasikeldavo, bandė vėl bėgti ir vėl krisdavo. Bebėgantys užmindžiojo gulinčius – ir buvo girdėti raudos ir aimanos. Vokiečių riksmas ir rimbų švilpesiai užtvindė orą.

Nežinau, kiek laiko iš tikrųjų tai truko, man atrodė, kad visą amžinybę. Kai kankintojai grįžo po savo darbo paraudusiais veidais triumfuojančiai išsišiepę,

30 *kipa* (heb. dengimas) – maža plokščia kepuraitė, religingų žydų vyrų nešiojama po kepure, o namuose viena. Religingas žydas privalo dengti galvą – red. past.

mūsų vyrai, perkėlę kraujuojančius sužeistuosius į šiaudines paklotes, grįžo į kluoną. Po šėtoniško šokio ten leido sugrįžti ir moterims. Tada visus užrakino viduje.

Vokiečiai, talkinami lietuvių, pradėjo išvesti vyrus grupėmis. Mano dėdė Jošua-Hešelis nešė ant rankų nešė nejudantį senelį.

Išgirdome šūvius. Nenorėjome tikėti, kad tai mūsų artimieji tapo aukomis... Po dviejų ištiso šaudymo dienų kluono vartai buvo atrakinti. Moterys ir merginos ištrūko, bėgo ieškoti vyrų, kurie neva turėjo grįžti iš darbų... bet negrįžo nė vienas. Radome tik šviežiai užmestas duobes, o iš po žemės sluoksnio vis dar sunkėsi kraujas... Viena rado šeimos nuotrauką, kita – kraujuotus savo brolio marškinius, dar kita – pamestą žiedą. Ir čia mums visiems paaiškėjo, kas atsitiko mūsų brangiesiems. Beviltiškai, nepaguodžiamai verkėme, bet niekas negirdėjo ir nepadėjo...

Po vyrų žudynių moterys, vaikai ir paaugliai buvo perkelti į Gerulių stovyklą. Jautėme nepakeliamą praradimo sielvartą. Buvo įsteigta aktyvių moterų taryba, organizuotas stovyklos gyvenimas. Moterys bandė papirkti lietuvius sargybinius, kad būtų pagerintos sąlygos, galbūt tikėjosi, kad įniršio banga nuvilnys ir nusiramins. Bet tai buvo bergždžios pastangos.

Valstiečiai nešiojo gandus, kad mus ruošiamasi sunaikinti. Turėjome karčią patirtį, todėl tai atrodė visai tikėtina, nors širdyse dar liko viltis...

Keli 15–17 metų jaunuoliai sugebėjo pabėgti iš stovyklos ir pasislėpti mieste pas pažįstamus krikščionis arba pasisamdyti pas valstiečius kaip piemenys. Tarp jų buvo ir mano mylimas brolis Jokūbas. Išsiskyrę su juo tik meldėmės, kad jam pavyktų išlikti.

Brėkstant kitam rytui viskas paaiškėjo. Pasirodė vokiečių ir lietuvių kolaborantų būrys ir liepė mums išsirikiuoti. Bandėme pabėgti, pasislėpti tarp šieno kupečių, tačiau jie mus visus iki vieno rado. Vaikus ir mažiukus surinko atskiroje vietoje ir atskyrė jaunas merginas. Aš ir sesuo Lejelė³¹ patekome į pirmą grupę. Išsiskyrėme su mama, maža sesute Chajele ir broliuku Zalmanu. Buvo aišku, kad mus pirmus veda žudyti. Atsisveikindamos pabučiavome mamą ir mažylius, mamos paguodos ir palaikymo žodžiai vis dar aidi mano ausyse... Mano gera, išmintinga motina... Visą gyvenimą rūpinosi miesto nelaimėliais, padėdavo našlaičiams, o savo vaikų jai nebuvo lemta apsaugoti, kad ir kaip to norėjo... Mano vargšė mama, likusi su dviem mažais vaikais, nežinodama, ar ne amžiams skiriasi su mumis – arba žinodama ir bijodama tai ištarti.

Mus vedė ilgai, stebėjomės, kodėl taip toli einame. Ar mažai miškų aplinkui, kur galima mus pribaugti be pėdsako? Savo neapsakomai nuostabai atvykome į miestą, tą patį gimtąjį miestą, iš kurio mus išvarė. Mus pristatė į getą. Erdvė tarp pažįstamų namų, tik aptverta. Nubėgome surasti vietos sau ir mamai su mažiais, juk tikėjomės, kad jie atvyks su kita grupe. Ta antra grupė netrukus atvyko, ją

31 Malonybinė vardo Léja forma jidiš k. – red. past.

sudarė mūsų amžiaus merginos ir kelios vyresnės moterys, apsimetusios jaunuolėmis. Jos mums papasakojo, kas įvyko moterų stovykloje – apie šaltakraujiškai nušautas moteris ir vaikus, apie pagaliais sutraiškytas kūdikių galvytes, apie visą tą siaubą... Ši grupė buvo paskutinė, paskutinės gyvosios. Visus kitus nužudė. Mūsų mama ir du jaunesni vaikai neatvyko.

Praejus kelioms dienoms vyresnės merginos įsteigė geto tarybą. Visas mus apgyvendino tuščiuose namuose. Tarp 14 ir 16 valandos mums buvo leista išeiti į miestą turint ant drabužių prisiūtą geltoną lopą. Daugelis merginų turėjo pažįstamų miestiečių, kai kurie sutikdavo padėti. Vargais negalais pasiekėme mūsų buvusios auklės sūnų. Jis su žmona verkė kartu su mumis ir padėjo kuo tik įstengė. Suvaldžiau savo gėdą ir ateidavau pas juos su seserimi pavalgyti karšto maisto, jie mums taip pat įduodavo produktų kelioms dienoms. Tuo tarpu mus pradėjo siuntinėti į darbus pas apylinkės valstiečius.

Gete tvyrojo įtampa ir ateities baimė. Ūkininkai kalbėdavo, kad po bulviakasio ir runkelių surinkimo žydės taps nebereikalingos... Jautėm, kad ir mūsų, paskutinių iki šiol išgyvenusių Telšių žydžių, galas artėja. Iš visos gausios šeimos likome tik mes su Lėjele, į kaimą pabėgęs brolis ir dėdė Leibelis³².

Jau įsitikinome, kad pikti gandai pasitvirtina. Šįkart nusprendėme susiremti su likimu.

Getas buvo įkurtas gerai mums žinomoje teritorijoje. Čia stovėjo ir sinagoga, kurioje meldėsi visi mūsų šeimos nariai: senelis, tėvas ir visi dėdės. Čia buvo senelių ir beveik visų giminių namai. Pažinojome šį kvartalą nuo mažumės.

Dieną naktį sukiojomės prie sienų ir ieškojome vietos prasmukti. Stebėjome sargybinius ir įsidėmėjome jų pamainų valandas, tai buvo mūsų plano nepastebimai dingti pagrindas. Daug dienų negalėjome ryžtis, bet ir susitaikyti su nenumaldomai artėjančia mirtimi taip pat nebuvo pasiruošusios. Bet vieną vakarą radome vietą ir būdą pabėgti.

Saulei nusileidus atėjome į kiemą, iš kurio nusprendėme bėgti. Sargybinio nesimatė. Drebančiomis rankomis ištraukėm iš aptvaros rąstų keletą vinių, pajudino porą rąstų ir išlipome į pažįstamą gatvę. Dvi geltonplaukės ir šviesiaakės merginos nepritraukė praeivių dėmesio. Mūsų tikslas buvo rasti tą pačią savo auklę, kuri aštuonerius metus, iki pat karo pradžios, tarnavo mūsų namuose.

Ši moteris, kuri dabar gyveno miesto rabino Blocho namuose, leido mums pernakti. Mums pasisekė, ir tai pradžiugino! Užmigome su mintimi, jog radome prieglobstį. Tačiau vos prašvitus ji mus pažadino ir liepė kuo skubiau palikti namus, kadangi kaimynai jau sužinojo apie mūsų apsilankymą, ir ji bijojo įskundimo. Mus ir vėl apsupo žiauri tikrovė. Buvome vienos tuščioje gatvėje. Kas toliau? Galėjome grįžti į getą, bet nusprendėme, kad nebenorime būti įkalintos. Pasukome į kaimą ieškoti savo brolio, nors klaikiai bijojome, kad valstiečiai mus atpažins ir išduos žudikams.

32 Malonybinė vardo Leibas forma jidiš k. – red. past.

Gražiai švietė saulė, žaliavo laukai. Kai kur stūksojo ramūs valstiečių namai, daržuose žydėjo gėlės, žaidė vaikai. Ar taip būna? Pasaulis gyvena po senovei, tik mūsų gyvenimas sužlugdytas.

Sutemus atvykome į valstiečio namus ir pasimatėme su broliu. Sėdėjome klojime ir pasakojome jam apie viską, kas nutiko, ir apie gandus apie mūsų sunaikinimą. Visi verkėme. Atrodė, dar vakar buvome tėvų globojami laimingos šeimos vaikai, ir štai likome be tėvų, be globėjų, be užtarėjų.

Brolis prašė, kad valstietis mus tris paslėptų, bet anas atsisakė. Jis teigė, kad brolis užregistruotas vokiečių valdžios kaip žydas darbininkas, todėl įstatymas reikalauja jį grąžinti į getą. Nežinojome, kas vyksta gete mums pabėgus, bijojome, kad broliui ten grįžti yra pavojinga. Pasiūliau išeiti iš to valstiečio ir apskritai iš to kaimo, ieškoti kitos slėptuvės. Tai buvo laikas, kad dauguma krikščionių mielai įskųstų žydus, tik nedaugelis sutikdavo rizikuoti savimi ir savo šeima, kad padėtų pabėgėliams nuo nacių. Brolis iš patirties žinojo, kad trise mums bus itin sunku rasti vietą pasislėpti, todėl mano idėjai nepritarė. Jis vėl pakalbėjo su valstiečiu, pažadėjusiu padėti, ir išsakė savo nuomonę: esą mes neturime priežasties bijoti dėl jo – jei mes, dvi mergaitės, sugebėjome pasprukti iš geto, juo labiau prireikus tai pavyks padaryti jam, vaikinui. Naiviai sutikome su juo.

Brolis apsirūpino instrumentais, galėsiančiais pabėgant padėti, įsėdo į valstiečio vežimą, ir jie nuvažiavo į miestą – į getą. Mums valstietis leido likti pasislėpusiomis klojime, kur laukėme jų sugrįžtant.

Ėjo laikas, laukimo valandos prailgo. Pagaliau išgirdome šuns lojimą, vežimas įvažiavo į kiemą ir sustojo. Klojimo durys atsidarė, pamatėme prieš save valstietį. Iš jo veido išraiškos jau supratome, kas atsitiko, o jo pasakojimas tai patvirtino. Mano vienintelis likęs mylimas brolis iš valstiečio vežimo buvo persodintas į žudikų vežimą, išvežtas už miesto ir nušautas kartu su visais geto kalininiais...

Nėra tų žudynių liudininkų. Niekas man negali pasakyti, apie ką galvojo brolis savo paskutinėmis gyvenimo minutėmis. Ir apie kitų savo brangių giminių paskutinius momentus niekada nesužinosiu...

Negalėjome likti kaime su valstiečio šeima. Naktį jis mus išvežė į miško pakraštį, paaiškino, kaip nukakti iki vieno jo pažįstamo ir paliko.

Atvykome iki nurodyto ūkio, sustojome šalia karvidės ir stebėjome, kas vyksta namo viduje. Buvo tylu. Kambaryje ant stalo mirgėjo žibalinė lempa, jos šviesoje matėme valstietį ir jauną merginą. Atsargiai prisiartinome prie durų ir pasibeldėme. Išėjo stambus vyriškis, pažiūrėjo į mus švelniu žvilgsniu ir įleido į vidų. Kambarys buvo mažas, viename kampe – dar šilta krosnis, kitame – grubus medinis stalas ir du suolai. Trumpai papasakojome savo istoriją, ir jis, lyg tai būtų savaime aišku, sutiko mums pagelbėti. Įrengė mums kluone slėptuvę, kur naktį galėjome miegoti, o dienos laiką leidome namuose. Padėdavome gaminti maistą ir taisyti senus drabužius. Valstiečio žmona buvo ligota, beveik visą laiką gulėjo lovoje. Dvylikametis sūnus ir jauna tarnaitė žinojo mūsų paslaptį. Ūkis buvo apsuptas miškų, nutolęs nuo pagrindinio kelio. Kaimynai atvykdavo tik sekmdieniais. Šiuose namuose laikinai atsigavome nuo savo nelaimių.

Nepaisant savo šeimai sukkelto pavojaus, mūsų gelbėtojas laikėsi mums duoto pažado. Šis paprastas ir geras žmogus (jo pavardė – Pašilyš) galvojo, kad jo pareiga – padėti persekiojamiems Dievo kūriniams, ypač tokiems jauniems, niekuo nenusikaltusiems, kuriuos ištiko bėda. Jis nelaukė atpildo, tik kilniaširdiškai ištiesė pagalbos ranką. Visi tikėjomės, kad išbūsime pas jį iki karo pabaigos. Tačiau po savaitės pasklido gandas, jog kaime yra žydų. Mūsų namo šeimininkas, ilgai nelaukęs, naktį išvežė mus į dar toliau esantį kaimą pas savo pusbrolių. Pasitarus, ana šeima sutiko mus priimti. Atsisveikindamas valstietis pažadėjo palaikyti ryšį ir, jei prireiks, pasiimti mus atgal, kai aprims ir pasimirš gandai. Iš tikrųjų, kelis kartus turėjome ieškoti kito prieglobsčio ir jį rasdavome Pašilio namuose.

Jo pusbrolis turėjo didelę šeimą ir didelį ūkį, darbo buvo per akis. Padėjome rūpintis kūdikiu bei namų ruošos darbuose, rodytis lauke mums uždraudė, kad neužmatytų svetimi. Išmokome megzti ir tai darėme vakarais, kai kitos šeimos moterys verpė.

Vieną sekmadienį Pašilyš atvyko mūsų aplankyti. Jis papasakojo, kad kaimuose vyksta žydų paieškos, valstiečiai įsitempę, bijo įskundimų. Šeima nusprendė, kad visiems bus paprasčiau, jei mes, seserys, išsiskirsime, kad nelaimėi įvykus bent jau nepagautų abiejų kartu. Aš grįžau pas Pašilį, o sesuo nuvyko pas kitą valstietį, su kuriuo buvo susitarta.

Lėjelė buvo stropi ir guvi, linksmo būdo, visada besišypsanti mergina. Valstiečių šeima ją mylėjo, o ji kartu su jais dirbo bet kokį ūkio darbą. Per mano namų šeimininką palaikėme ryšį: jis perdavinėjo mūsų laiškus viena kitai ir organizavo kelis susitikimus.

Vieną dieną jis grįžo be laiško. Buvo visai nekalbus. Galų gale ištarė baisią žinią: kažkas paskundė ir mano seserį suėmė. Ji nespėjo pabėgti į mišką, vietoj to palipo į palėpę ir pasislėpė tarp grūdų dėžių, kur ją rado lietuvių policininkai ir išvežė į miestą. Kitą rytą valstietis išvažiavo į vežimą pasikroves kiaulę, į kurią tikėjosi išmainyti mano seserį. Bet nei prašymai, nei pasiūlytas kyšis nepadėjo – mano jaunesnę mylimą sesutę nužudė...

Likau viena. Niekam nereikalinga pati, nebeturiu kuo rūpintis, ir kam tęsti šį nelemtą maratoną? Kam gyventi?

Kaip tik tuo metu iš Šiaulių geto pabėgo kelios merginos, pamaniusios, kad kaime joms bus saugiau. Tarp jų buvo Henia Bloch, mano gimnazijos draugė. Ji atvyko pas tą patį Pašilį, pas kurį buvau ir aš. Pralaidome drauge kelias dienas, kol jai rado kitą slėptuvę. Henia guodė mane kaip galėdama, bandė mane palaikyti, įtikinėjo, jog verta stengtis, kovoti, gyventi. Tomis dienomis ji man buvo lyg saulės spindulys. Tokią ją prisimenu – linksmą, energingą, tvirtai tikinčią, jog įveiksime šiuos pragariškus laikus. Bet ne – Henią pagavo ir žiauriai nukankinę nužudė.

Nesu tikra, ar tada kas nors tikėjosi išgyventi ir paliudyti apie visa tai, kas mus ištiko.

Besislapstydama ir besibaimindama gyvenau toliau, nors tam neturėjau jokios paskatos, nebent gyvybės instinktas nugalėjo.

Atsimenu vieną tamsią šaltą naktį. Vėl ieškojau prieglobsčio. Mane priėmė neturtinga valstiečių šeima, žmona pašildė nuo pietų likusių bulvių su lupenomis ir davė duonos riekę, po to patiesė man antklodę ant pečiaus, kad atsigulčiau. Buvau laimingiausia pasaulyje: būti pas gerus žmones ir, klausantis jų ramaus kvėpavimo už sienos, užsnūsti pačiai. Paskutinė mintis prieš užmiegant buvo: tikriausiai jie iš ryto manęs dar neišprašys, leis pabūti iki nakties, kada keliauti yra saugiau.

Ir kitas atvejis: mane priėmė viena šeima, nors vyras buvo nusiteikęs prieš. Man slapčia iškasė miške žeminę, į kurią galėjau tik įšliaužti. Niekam į galvą neateitų, kad po nukritusių lapų krūva slepiasi žmogus. Išbūdavau ten nuo pirmos šviesos iki kol visiškai sutemdavo, o nakvoti ateidavau į kluoną, kur įlįsdavau tarp šieno maišų. Ten rasdavau ir man palikto maisto.

Dauguma šeimų, pas kurias apsistojau savo klajonių metu, buvo neturtingos, bet žmonės – širdingi ir geri. Valgis – bulvės, miltai, truputis duonos ir pieno. Tik sekmadieniais mažyčiais gabaliukais dalijama mėsa. Sėdėjau prie vieno stalo su šeimininkais, ant stalo – bendras puodas. Visada stengiausi paimti mažiau ir dažnai likdavau alkana. Kiekvienas duonos kąsnis ar košės šaukštas man užstrigdavo gerklėje: buvo sunku susitaikyti, kad neuždirbu maistui ir jį gaunu iš mažai ką turinčių žmonių.

Tačiau mano klajonės neužtruko. Pas Pašilį, kuris priimdavo kiekvieną kartą, kai neturėjau kitos vietos prisiglausti, mane pagavo naciams talkinę ukrainiečiai.

Tai buvo gražus ir ramus rytas. Šeimininkas išėjo kažką padėti kaimynams. Berniukas baigė valgyti, aš išploviau indus. Pažvelgiau pro langą ir pamačiau prie namų artėjantį labai didelį vežimą. Pasakiau tarnaitai, bet ji tik nusijuokė ir nesureikšmino. Toliau dirbome, kai staiga ji sušuko: „Vokiečiai!“ Puoliau bėgti prie į miško pusę vedančių laukujų durų, iki miško reikėjo kokį šimtą metrų bėgti per plyną lauką, po to galėčiau pasimesti tarp medžių. Nubėgusi pusę kelio išgirdau šūvį į orą, nesustojau, bet po minutės – vėl šūvis ir riksmas: „Sustot!“ Neabejojau, kad trečias šūvis bus nukreiptas į mane, tad neturėdama pasirinkimo apsisukau ir grįžau. Namie pamačiau du uniformuotus vyrus. Jie ėmė mane tardyti, reikalavo pasakyti, iš kur atvykau pas šiuos valstiečius, kur buvau iki tol, kas man padėdavo, ar turiu žinių apie kitus aplinkui besislapstančius žydus. Viską neigiau, sakiau, kad valstiečiai nežinojo, jog esu žydė, kad atvykau tik vakar vakare ir paprašiau man duoti darbo už nakvynę ir maistą. Nepažįstu jų, nieko nežinau apie kitus žydus. Tvirtai nusprendžiau neišduoti nė vieno iš mano geradarių. Tie vyrai manimi, žinoma, netikėjo, mušė. Mane įsodino į vežimą, kartu kaip įkaitą vietoj tėvo suėmė jo paauglį sūnų.

Atvykome į kareivines, kur gyveno ukrainiečių kareiviai. Mus lydint antausiais ir stumdant užkliuvau ir nukritau nuo laiptų. Kai atsipeikėjau, supratau, kad esu rūsijoje ir mane kažkas girdo vandeniui. Staiga pamačiau, kad nesu viena: šalia buvo mano draugė ir klasiokė Chajelė Bloch, o taip pat jos pusseserės Naomi ir Mirjam, Chasia Ordman su penkiamete dukra Sulamita, Sara Izraelevič, mergina iš Rietavo Roza bei pati vyriausia iš visų – Cipora Levitin. Visos buvo pagautos lygiai

Varejesų šeima
giminių vestuvėse
Tirkšliuose

kaip aš. Dvi savaites, kurias praleidome kareivinėse, naktimis kūrenome pastatą ir nešiojame vandenį, o dienos metu tvarkėme kambarius ir valėme tualetus lydimos paniekinančių žodžių ir žeminančių žvilgsnių. Po to buvome tampomos į tardymus, kurių metu ant mūsų rėkė ir mušė rimbais.

Vienas atsitikimas

Šalia pagautų merginų buvo vienas vaikinys – pabėgėlis iš Šiaulių geto. Per vieną tardymą jo paklausė, ar matė apylinkėse žydų. Jis pranešė apie mane ir aprašė mano išvaizdą. Tai jis padarė manydamas, jog esu žuvusi ir man tai nebepakenks, o jį, suteikus šią informaciją, nustos kankinti. Tačiau atsitiko kitaip. Atvesta tardyti buvau atpažinta pagal jo pateiktą aprašą. Tada iškvietė vėl ir surengė akistatą su juo. Jis patvirtino mano tapatybę, o aš neigiau, kad jį pažįstu, kaip nuo pat pradžių neigiau bet kokią žinią apie žydus. Tada jam į rankas davė rimbą ir liepė mane mušti, kol prisipažinsiu. Jis, žinoma, atsisakė tai daryti. Jį paguldė ant grindų, rimbą įkišo man ir reikalavo, kad jį muščiau. Atsisakiau. Tada du ukrainiečiai ėmė mus abu lupti rimbais. Vaikinas visas pamėlynavo, jo veidas baisiai sutino. Jis po to kelias dienas neatsistojo ant kojų. Mane gal silpniau mušė rimbais, tačiau nuo jų antausių iš vienos akies pradėjo varvėti kraujas.

Kitą dieną ir vėl mane ištempė tardyti. Ir ne vien mane: visus mus diena iš dienos tardė, kad prisipažintume, ar egzistuoja pagalbos žydams organizacija.

Badauti ten nebadavome, net saldinių mesdavo į rūšį – „mažiukei“. Bet „mažiukės“ mamą Chasią kartą sumušė vos ne mirtinai už jos dukros dailumą: „Kaip drįsta žydė turėti dukrą tokiomis didelėmis žydromis akimis?!“

Penktadienio vakarą jie ištraukė poniją Levitin ir mažą Sulamitą į lauką. Išgirdome šūvius. Jos negrižo... Prasidedant tai nakčiai meldėmės ir sakėme išpažintį.

Kita, šabo dieną, prieš vakarą mums liepė išlipti iš rūšio. Palikome ten savo keletą turėtų daiktų, buvome tikros, kad jų mums daugiau neprireiks. Apsuptos keturių ginkluotų kareivių sulipome į vežimą, išvažiavome iš kareivinių, kuriose patyrėme tiek skausmo ir pažeminimo, teritorijos. Važiavome per laukus ir miškus bijodamos kiekvienos atviros erdvės, net miškų ir krūmų, juk žinojome, kad tai kelias į nebūtį.

Pašilio sūnų gražino į kaimą. Jo tėvas dar apie tris mėnesius slapstėsi miškuose, kol išdrįso grįžti namo. Girdėjau iš draugės, kad net ir savo klajonių metu su ja dalijosi maistu, kurį jam slapčia perduodavo iš namų.

Šiandien šis sūnus jau vedęs, gyvena Klaipėdoje, mes ir toliau bendraujame.

Staiga vežimas pasuko į pagrindinį kelią, vedusį į miestą. Mus be galo nustebino, kad atvykome į stotį ir buvome nuvestos į keleivinį traukinį. Perėjome kelis vagonus, kur patogiai įsikūrę lietuviai valgė, juokėsi. Nustebę žiūrėjo į mus ir piktinosi: „Dar liko žydų?!“

Įžengėme į atskirą vagoną, traukinys pajudėjo. Ratų garsas man priminė gražias dienas, kai per atostogas iš miesto traukiniu važiavome poilsiauti. Malonus buvo tas praeities sapnas, o juk vos prieš kelis mėnesius tai buvo tikrovė...

Traukinys sustojo. Atvykome į Šiaulius. Nuo stoties buvome pėsčiomis nukonvojuotos iki kalėjimo. Kameros sienos mums buvo kaip atvira knyga, pasakojanti apie tuos žydus, kuriuos čia laikė iki mūsų, – jie išraižė savo vardus prieš išvedami mirčiai...

Ištisas dienas meldėmės ir pasninkavome... Meldėmės ir prašėme dangaus gailingumo. Kiekvienas durų girgžtelėjimas vertė pašokti iš vietos, galvoti, kad štai ir viskas, atėjo mūsų eilė.

Tačiau mums ir vėl pasisėkė. Tomis dienomis iš kalėjimo paleido daktarą Lunčą su žmona³³. Mums nė nenutuokiant jie pranešė gete apie tai, kad esame kalėjime. Mūsų atėjo gestapininkai. Vienas jų tarė, kad einame į getą: „Esate dovana geto žydams.“

Vėliau sužinojome, kad geto žydai įmanomais ir neįmanomais būdais stengėsi mus ištraukti. Jiems pavyko papirkti vokiečius ir įtikinti išlaisvinti mus iš kalėjimo.

Geto tarybos patalpoje mūsų laukė prie išvadavimo iš kalėjimo prisidėję žmonės. Ant balta staltiese padengto stalo puikavosi vaisės. Po ilgų mėnesių vėl mačiau žydų vyrus, namus, žmogišką šilumą, kurios mums taip trūko.

Mes išsiskirstėme po šeimas, padėjusias mums adaptuotis naujoms sąlygoms ir gauti darbo vietas. Susirgau ir patekau į geto ligoninę, kur manimi ištikimai ir su meile rūpinosi visas personalas. Čia susipažinau su medicinos seserimi Chaviva Minc. Ji mane globojo, o kai pasveikau, nusivedė pas save namo ir supažindino su

33 Juozapas ir Berta Luncai. Abu dirbo Šiaulių geto ligoninėje – red. past.

Sąjūdžio *Hechaluts hatsair* Žemaitijos padalinių suvažiavimas Telšiuose 1935 m.

šeima. Tapome geriausios draugės. Chaviva nepaliko manęs ir tada, kai likvidavo Šiaulių getą, o mus išsiuntė į Štuthofio koncentracijos stovyklą. Visą kelią ėjau su ja, jos mama ir seserimi. Kartu praėjome selekcijas. Kartu dirbome priverstinių darbų stovyklose, kartu kentėjome ir svajojome. Jau nesiplėsiu apie stovyklose patirtas kančias, kraupias dienas ir mirties baimę, nors tų laikų košmarai nepalieka manęs ir dabar, neduoda ramiai miegoti.

Karui pasibaigus žinojau, kad grįžti į gimtuosius Telšius – beprasmiška, nes neturėjau pas ką grįžti, ko ieškoti. Toliau klajojome su Chaviva ir jos šeima, kol pasiekėme Lenkiją. Čia būrėsi dauguma getus ir stovyklas išgyvenusių žydų. Priesijungėme prie sionistinių sambūrių, formavome jaunimo grupes, kibucus, ruošėmės imigracijai į Palestiną. Repatrijavome 1947 m. gegužę.

Iš Saros Elicur (merg. Ritov) dienoraščio³⁴

Vakarėjant, kai visi sėdėjome susibūrę ir mąstėme, ką daryti, tokie nelaimingi ir pavargę, o smegenys veikė vangiai, negalėjome nieko sugalvoti, nematėme jokios išeities – staiga į namus įsibrovė visas būrys ginkluotų partizanų. Jie rėkė, kaltino, tyčiojosi: „Jūs komunistai, nužudėt vokiečių kariškį, tuoj jums parodysime, kas čia svarbesnis, nedelsiant žygiuokite į policiją, ten jau išgirsite savo

34 Publikuojama ištrauka – dalis autorės užrašų įvykių metu. Autentiški užrašai tiksliai fiksuoja faktus, o iš kitos pusės, perteikia Telšių žydus karo pradžioje apėmusią paniką ir nesusivokimą bei gedulą ir šoką paaiškėjus, koks likimas jų laukė. Greitai bus publikuotas visas dienoraščio tekstas, kuriame detalai aprašyta Telšių žydų vyrų žūtis Rainių miške, Gerulių skerdynės bei Telšių geto likvidavimas ir autorės pabėgimas iš jo. [Dienoraštis paskelbtas Jeruzalėje 1986 m. pavadinimu „Po kulkomis ir slėptuvėse“ – red. past.]

nuosprendį.“ Tėvas ir mama baisiai išsigando matydami, kaip mus keturis išveda iš namų. Jie liko vieni su savo baime ir sielvartu. Nespėjome net atsisveikinti, tik greitai pasakėme, kad juos nuramintume: gal tai viso labo nedidelis nesusipratimas, tuoj išsiaiškims, kad nesame kalti, ir paleis.

Iš namų išvesti policininkų pamatėme daug jaunuolių, kurie kaip ir mes, žinoma, nieko bendra neturėjo su šiuo pramanytu nusikaltimu. Mums iš karto tapo aišku, kad tai provokacija, sugalvota, kad jie turėtų pretekstą persekioti žydus ir savivaliauti jų atžvilgiu. Mus surikiavo po keturis ir taip pražygiavome per visą miestą gatvės viduriu, o pakraščiuose stovėjo lietuviai į mus įdelbę priešiškus ar piktdžiugiškus žvilgsnius.

Policijos kieme sutikome daug žydų, taip pat daugiausia jaunų. Jie čia jau seniai stovėjo. Mus – 23 žmones – paėmė iš namų, o kitus – tiesiog iš gatvės. Stovėjome kartu. Ėjo valandos. Vis atvesdavo naujas žydų grupes. Pamatėme seną rabį Mendelį Šerelį bei rabį Zeligą Kacą. Jų galvos buvo dengtos vien kipomis, nes kepurių nespėjo užsidėti. Jie atrodė labai išsigandę, rabio Mendelio veidas buvo išblyškęs it siena, o ilga žila barzda lyg dar daugiau pabalusi. Jis paniškai klausinėjo, kodėl jį čia pristatė. Ar kaltina komunizmu, nori nužudyti? Ką prieš jį turi? Bet niekas iš mūsų neturėjo atsakymo į šiuos skaudžius klausimus, juk ir mus pačius atvedė nežinia dėl ko. Stengiausi jį nuraminti, prisimenu jam sakius: „Rabi Mendeli, Jūs, toks dievobaimingas ir besilaikantis visų prievolių, neturite ko bijoti, reikia tikėtis, kad jie atliks tyrimą, supras, jog klydo, ir visus paleis. Mes čia visi kartu“. Jis šiek tiek aprimo, tačiau visą laiką tylėjo ir drebėjo.

Rabis Zeligas ir jo sūnus Manesas turėjo didelį, už save didesnę ir sunkesnę krepšį. Jį partizanai užmatė prie sinagogos, iš kurios tuo metu kaip tik išėjo rabis Zeligas su Manesu. Partizanai jiems liepė tą knygų pilną krepšį nešti iki policijos. Kol atnešė, buvo visai suprakaitavę, taip ir nesupratę, kam viso to reikėjo, kas čia vyks?

Taip likome stovėti iki vakaro. Labai pavargome, mielai būtume atsisėdę, bet nebuvo kur. Vyrus ir moteris sustatė atskirai. Pagaliau išėjo vienas lietuvis, pareikalavo iš mūsų pasų ir kiekvieno klausė, kokiai partijai priklausome. Kol jis nepasirodė, nieko nežinojome, tik girdėjome policininkų kalbų nuotrupas: vieni sakė, kad esą mus uždarys arklidėse, o po to išsiųs į Vokietiją darbams, kiti – kad nušaus, ir t. t. – versijos baugesnės viena už kitą. Bet anas lietuvis pranešė, kad dalį mūsų paleis namo, o tuos, kurių nespės išstardyti, paliks iki rytojaus.

Mano broliai Šraga, Chaimas ir Mendelis stovėjo priekinėje eilėje, todėl juos pirmus ir klausinėjo apie partijas ir pan. Jie parodė savo ješivos studentų dokumentus, o Chaimas – ir savo religinių dalykų mokytojo liudijimą, informavo, kad sovietų laikotarpiu iš šio darbo buvo pašalintas. Jie dar pabrėžė, kad ne tik nepriklausė komunistams, bet nuo jų ir nukentėjo. Tada lietuvis paklausė, kiek vaikų šeimoje, Chaimas atsakė – keturi, siekdamas, kad Šragą ir mane paleistų. Priartėjau ir paprašiau leidimo atsisveikinti su Chaimu ir Mendeliu. Pasibučiavome ir apsiverkėme, nes nežinojome, kada dar pasimatysime. Tuomet lietuvis kažkodėl susimylėjo ir pasakė: „Kadangi taip mylite vienas kitą ir esate tokie ištikimi, paleisiu visus, bėkite namo!“ Labai jam padėkojome ir nudūmėme namo.

Į namus įžengėm jau sutemus. Laukė mama su tėvu ir mūsų kiemo kaimynai p. Sara ir rabis Zeligas, kuris grįžo anksčiau. Galvojome, kad tokiu atveju ko gero greitai paleis visus. Tėvai, žinoma, mus pasitiko su džiaugsmo ašaromis akyse, bet kaimynai buvo labai nuliūdę, nes jų sūnūs dar negrįžo. Namai buvo pustamsiai, elektra – dingusi. Rabis Zeligas su žmona liko nakvoti pas mus, nes bijojo išeiti į savo namus. Kitą rytą nuėjo pas save, o p. Sara išėjo į lauką ieškoti sūnų. Ten ją sučiupo partizanai ir išsiuntė į Rainių mišką, kur jau išvežė daug žydų, tarp jų ir jos vyrą, ir sūnus.

Atsikėliau anksti, nusiprausiau ir išskalbiau apatinius ir sukneles, kuriuos pasikui nešiojome per karą besibastydamos po kaimus ir miškus. Buvo vasara, drabužiai greit išdžiūvo. Paruošiau lygintuvą ir ėmiausi lyginti. Buvo tokia nuojauta, kad dera viską sutvarkyti ir pasiruošti bet kokiai ateičiai. Neatrodė, kad ji bus gera. Atėjo praustis ir Chaimas, pradėjo plautis galvą, ir kol jis prausėsi, o aš lyginau, išgirdome artėjančius žmonių žingsnius. Staiga įsiveržė krūva ginkluotų partizanų ir suriko: „Visi lauk, skubiai, skubiai!“ Tėvas ir mama baisiai persigando, o aš likau rami, nes kažko panašaus ir laukiau. Tėvas norėjo paimti pinigų iš kažkurio stalčiaus, tačiau prie jo priėjo du žmonės ir liepė pakelti rankas – norėjo jį patikrinti neleidami nieko liesti. Čia jau aš išsigandau, priėjau ir pradėjau maldauti, kad tėvui leistų gyventi, kad jis geras žmogus, niekam nieko blogo nepadaręs. Jie paliko tėvą, bet pasakė, kad nuves mus į tokią vietą, kur visus žydus nušaus. Pasiėmėme tik porą riekių duonos ir išėjome į gatvę. Visas mūsų turtas liko namuose. Nei galima, nei norima buvo nieko imti: jei mus veda naikinti, kam mums daiktai. Šraga net savo pypkės nespėjo pasiimti, nes jį taip smarkiai išstūmė į lauką, kad dar ilgai po to skaudėjo ranką.

Taip, rékdami ir stumdydami, jie mus konvojavo viduriu gatvės, o šaligatviais ramiai vaikščiojo krikščionys ir juokėsi į mus žiūrėdami. Per Aronsonų namų vidinį kiemą mus išvedė prie ežero. Aplink stovėjo vokiečiai laikydami į mus nukreiptus kalavijus ir šaukė, kaip jiems būdinga: „Gėda jums, žydai, dinkite iš čia!“

Prie ežero susirinko visa Telšių žydų bendruomenė ir laukė savo nuospėndžio. Aplinkiniai stebėtojai tarėsi, ar mus čia pat nušaus, ar nuteis mirti, ar lieps patiems nusiskandinti... Mintyse, be žodžių, sukalbėjome vakaro maldą. Atėjo šabas, ir rabinas liepė jį pasitikti deramomis maldomis, o po to skaityti psalmes. Visa bendruomenė meldėsi. Oras pritvinko raudų. Tai buvo šiurpus, bet šventumo kupinas vaizdas. Visi buvo pasiryžę priimti kankinių mirtį.

Net ir vokiečiai, matydami 2 500 besimeldžiančių ir tyliai verkiančių žmonių, paklūstančių priekyje stovinčio rabino žodžiams, truputį suminkštėjo. Keli iš jų atnešė atsigerti vandens ir paprašė, kad rabinas eitų su jais pasitarti. Pasikalbėję su juo sutiko paleisti moteris, o jaunus vyrus nusprendė vesti į Rainių mišką. Senesnius vyrus (pradedant maždaug 70 m.) nutarta taip pat paleisti. Prasidėjo atsisveikinimai. Kaip skaudu mums buvo skirtis su šeimos nariais. Galvojome, kad galbūt tėvą paleis, nes jis atrodė kone dvylika metų vyresnis, ne pagal savo tikrą amžių, bet dėl brolių tikrai nežinojau, ar dar teks pasimatyti. Todėl buvo nepaprastai sunku išsiskirti.

Ir taip grupėmis ir šeimomis atsisveikinome. Ėjau su mama. Jau visiškai sute-
mo. Troškome kuo greičiau parvykti namo, įeiti į savo kambarius. Atkeliavome
ramiai, bet įėjus pasirodė, jog girdžiu kažkokį garsą, bijojau atidaryti kambario
duris. Lėtai jas pastūmiau, ir iš tamsos išniro trys figūros, du vyrai ir mergina,
visi su ginklais. Jie pradėjo rėkti, kodėl parėjome, kaip parėjome, kaip drįsime
iš ten pabėgti. Paaiškinau, kad moteris ir senesnius vyrus paleido. Jie nepati-
kėjo ir sakėsi nueisią patikrinti kitus žydų namus – ar sugrįžo jų gyventojai. Aš
kalbėjau užtikrintai, ir pagaliau jie manimi patikėjo. Mergina ir vienas vyrų –
pradinės lietuvių mokyklos mokytojas – išėjo, o kitas vyras dar pasiliko ir trikdė
mus įžūliais ir žiauriais klausimais apie tai, kaip ir už ką mus paleido, juk mus
ketino nužudyti, ko jie visi ir tikėjosi. Jau atėjo savo grobio, o čia mes pasirodėm
ir sutrukdėm. Pagaliau pasakė, kad pas kažką rasti komunistiniai popieriai. Pas
mus nerado – nespėjo apieškoti. Aš dar jam padėkojau už namų saugojimą nuo
grobikų, ir jis išėjo.

Užrakinome duris ir sėdėjome vildamosi, kad tėvas grįš. Netukus jis parėjo. Pa-
sakė, kad paleido tam tikrą skaičių vyrų, kad grįždamas sutiko partizanus, kurie
jam pridarė visokių nemalonumų, tačiau pavyko grįžti iki namų. Trise sėdėjome
valgomajame ir verkėme, širdį spaudė dėl ten likusių trijų brolių. Bandėme guos-
ti vienas kitą. Tada užėjome į miegamuosius ir radome visišką betvarkę. Spin-
tos atviros, drabužiai išmėtyti. Nei pinigų, nei brangių daiktų. Tada supratome,
kokius sargus namus saugoti paskyrė policija. Tačiau dėl to nesikrimtome, tai
viso labo daiktai, mums rūpėjo mūsų artimieji ir skaudėjo dėl baisios mus visus
ištikusios nelaimės. Vidinė nuojauta kuždėjo, kad rytojus bus dar baisesnis, ir ji
nemelavo: ateinančios dienos patvirtino mūsų įtarimus.

Nemiegojome visą naktį. Gulėjome nenusirengę, kad nors pailsėtume. Anksti
rytą susipakavome šiek tiek daiktų, nes buvome tikri, kad kažkas turi įvykti, rei-
kėjo pasiruošti ilgam žygiui ar tremčiai. Spėjome tik truputį užvalgyti, kai išgir-
dome beldimąsi. Užėjo žmogus ir vėl ėmė klausinėti to paties: kaip grįžome? Tie
patys tardymai kaip vakar: ko gero pabėgome nuo sargybinių ir t. t. Paaiškinus
išėjo, atėjo kitas ir patarė patiems eiti į Rainių mišką, kadangi ten susirinko visi
žydai, o jis pats esantis stovyklos komendantas Platakis, ir jis mus apsaugos nuo
užpuolikų šutvės. Jis buvo mūsų kaimynės brolis. Paaiškinome, kad patys eiti
negalime, mūsų tyko pavojus net išėjus į gatvę. Pasakiau, kad palauksime. Kokia
bus kitų žydų lemtis, tokia ir mūsų.

Praėjus pusvalandžiui, kai baigėme pusryčiauti, vėl pasibeldė. Įžengė garbano-
tas partizanas rūsčiu veidu ir iš karto suriko: „Ko čia sėdite namuose, ar nežinote,
kur jūsų vieta!“ Paaiškinau, kad grįžome vakare, kad nežinome, kur privalome
eiti ir negalime eiti vieni. Jis išėjo žadėdamas, kad mūsų ateis ir nuves į Rainių
mišką – žydų surinkimo vietą. Mus apgyvendins už miesto ribų (pagalvojome –
lyg raupsuotuosius, kurių reikia saugotis). Reikia skubėti išlaisvinti miestą nuo
žydų, nes dar šiandien per Telšius praeis vokiečių kariuomenė, kuri turi matyti,
kad žydai čia nešeimininkauja. Ir kad jiems buvo papasakota, jog vienas žydas
šaudė į vokiečių iš rūsio, todėl, matyt, jie pyksta ant žydų.

Po kokios valandos atėjo trys ginkluoti partizanai, vėl reikaudami visokius įžeidimus, ir mus išvarė iš namų. Spėjome tik pasiimti kelis mažus ryšulius (visa kita, žinoma, liko bute) ir išėjome su jais į lauką. Ėjome gatvės viduriu. Nusileidome nuo kalno. Mama ėjo sunkiai, giliai atsidusdavo nuo fizinio ir dvasinio skausmo. Jai visą gyvenimą skaudėjo kojas, o čia reikėjo greitai eiti akmenimis grįstu keliu. Tėvas ir aš ją palaikydavome, bet jai vis dėlto buvo sunku, o kai norėjo sustoti atsikvėpti, partizanai mus toliau stumdė pagaliais ir rėkė: „Jūs, prakeikti žydai, nužudėte vokiečių, jūs komunistai, bet mes tylėsime ir jums nekeršysime. Pamatysite, ką jie jums padarys, tada suprasite.“ Ir dar daug panašių „gražių“ žodžių girdėjome savo adresu. Prašiau, bandžiau apeliuoti į jų žmogiškumą ir gerą širdį, į dievišką prigimtį ir gailestingumą, įkalbinėjau pagailėti mūsų, o ypač mamos, nejaunos ir silpnos moters, parodyti savo humaniškumą ir atjautą. Tai šiek tiek suveikė, jie jau mažiau mus skubino ir net pradėjo pavėluotai teisintis, kad patys to nesugalvojo, taip daryti įsako vokiečiai, o juk patys jie visai nekalti.

Kai ėjome palei Mozės Polivniko namą, mus sustabdė liepdami palaukti: turėjo prisijungti dar kelios šeimos. Vaizdas buvo niūrus: maži vaikai verkė, suaugusieji atrodė įbauginti ir sunerimę. Šis vaizdas amžiams įsirėžė mano atmintin. Jutome pažeminimą ir neviltį, bet tuo pačiu – troškimą atkeršyti mūsų priešams. Tada susimąščiau: ar ateis diena, kai galėsime duoti tinkamą atpildą savo kankintojams? Kas gali žinoti...

Visa grupė atvyko prie šulinio gatvės centre. Ten sutikome daugiau žydų. Tai buvo šiurpus reginys. Vieni atsirėmė į savo ryšulius ar atsisėdo ant jų, kiti sėdėjo vežimuose – tai buvo atstumo nepajėgę įveikti žmonės. Visi buvo palaužti ir nerimastingi. Turtuolis ir vargšas, senukai ir vaikai – visų laukė tas pats likimas, ir tai visus suvienijo. Iš minios prasiverždavo raudos ir aimanos. O juk buvo šabas, poilsio ir ramybės diena, tačiau ji pavirto gedulu, širdgėla, sielvartu, tautos tragedija, šventumo pamynimu, orumo praradimu. Visi lyg nebyliai kreipėsi į Aukščiausiąjį: „Pažvelki iš dangaus sosto, pamatyk, kuo pavirto šventasis Telšių miestas, kaip tapome kenkėjų, kankintojų, žudikų pasityčiojimo objektu, pasirinktu sunaikinti. Pažvelk į jų piktdžiugą, į mūsų priešų laisvę mus koneveikti. Ar to nusipelnė šventoji tauta, kurią išrinkai iš visų kitų, kad neštų Toros šviesą, aukštintų Tavo vardą, tauta, kurią brangino pats Pasaulio karalius?“³⁵ Stovėjome ir žiūrėjome į dangų: „Iš kur ateis man pagalba?“³⁶ Ieškojome danguje Dievo. Lūpos siuntė prašymą į dangaus sostą: „Padėk savo tautai, Pasaulio kūrėjau!“ Tikėjome kažkokio stebuklo, bet jis neįvyko. Dievas neišgirdo savo tautos maldavimo ir jos neišgelbėjo. Ko gero per daug prieš jį nusidėjome, nors patys negalėtume suminėti tų nuodėmių: nekalto kraujo neliejome, ką gi tokio neatleistino padarėme, kad mums nėra atleidimo. Nemokėjome suvokti Dievo ketinimų, todėl prašėme: „Dieve, teisk mus gailestingai, padaryk tai dėl savęs, jei ne dėl mūsų, nepalik mūsų nelaimės valandą.“ Štai taip besimelsdama širdyje atsisveikinau

35 Laisvai atpasakoti kelių tradicinių maldų fragmentai – red. past.

36 Ps 121,1 – red. past.

su savo kadaise šventu, o dabar išniekintu Telšių miestu ir ilgoje bendruomenės žmonių kolonoje nuėjau į Rainių mišką...

Ėjome eilėmis po keturis nešdamiesi rankose savo skurdžią mantą, o širdyje – skausmo našta, sulinkę, kaip keleivio lazdomis pasirėmę tremtiniai – iš vienos tremties į kitą, lydimi partizanų su kalavijais rankose. Buvome lyg gyvuliai, vedami paskersti, stumiami, mušami, jei tik atsilikdavome. Buvo sunku eiti saulės atokaitoje per karštą smėlį. Turėjome įveikti pėsčiomis aštuonis kilometrus. Po kelių valandų, nuvargę ir netekę jėgų, atkeliavome į Rainių mišką.

Laiškai iš Telšių ir apylinkės³⁷

1943 m. gegužės 26 d.

Mano brangieji teta, dėde ir vaikai!

Jau labai seniai nebegavau iš Jūsų laiškų. Kaip gyvenate? Kaip teta Henia su vaikais? Kaip Leibelė? Kaip visi laikosi? Dažnai matau mūsų seseris. Šiandien taip pat matėmės su Lėjele. Lankome viena kitą, ilgai ilgai kalbamės, tai labai gera ir reikalinga. Kai išsiskirstome žinodamos, kad vėl kelias savaites nesimaty-sime ir ilgėsime viena kitos, būna liūdna. Per tą nesimatymo laikotarpį kiekvie-nas valstiečio žodis graužia širdį, kaupiasi tiek daug visko, ką atpasakojame viena kitai per mūsų susitikimus. Vėl atėjo gražus pavasaris, bet mūsų išgelbėjimo dar nesimato. Liko tik vienas dalykas: viltis. Aš taip ilguosi namų, praeitų pavasarių, laisvės. Gyvenime niekam nepavydėjau, o dabar pavydžiu žmonėms, laisvai gy-venantiems savo šeimų apsuptyje. Kaip keista ir net baisu, kad šiame suardyta-me pasaulyje, kuriame kraujo pralieta daugiau nei lietaus, vis dar yra laimingų žmonių. Kaip gera vaikams, šalia savęs tebeturintiems motinas ir tėčius! O mes?! Ir šimtai tokių, kaip mes? Nežinau net, kur palaidoti. O ir žinodama negalėčiau nueiti į tą kraupią vietą, išsiverkti ir išsipasakoti, galiu tik tyliai verkti pati sau.

Brangi teta, pas mus viskas po senovei, esame materialiai aprūpintos. Lėjelė turi drabužių: galite pranešti Rafaeliui, kad Ulvina³⁸ jai atidavė kelis Rochelės³⁹ marškinėlius, liemenę, baltinius ir kt. Ji, žinoma, nesupyks, juk tai geriau, nei jei Ulvina būtų šiuos drabužius pardavusi ar pati dėvėjusi. Jei Rochelė rašo laiškus Vicui Stulpinukui⁴⁰, tegul šiukštu nepasakoja apie mūsų situaciją. O aš pati? Dra-bužių klausimas kaip nors išsispęs su Dievo pagalba, nors, tiesa, baigiu sunešioti paskutinę drapaną. Visi kaip vienas valstiečiai man sako, kad Rochelė kaime, bet

37 Iš knygos „Šiaulių metraštis“ [heb.], red. Eliezeris Jerušalmi, Jeruzalė, 1958, p. 235–236.

38 Taip tekste, „Šiaulių metraštyje“ – Olvena; gali būti, kad tai spaudos klaidos hebrajiškai perteikiant vardą Albina. Šios moters asmenybė nėra identifikuota – red. past.

39 Malonybinė vardo Rachelė forma – red. past.

40 Šio žmogaus asmenybė nėra identifikuota – red. past.

Paminklas prie brolių kapo Geruliuose

netikiu tuo. Brangi teta, kaip norėčiau jums padėti, kažką nusiųsti, bet neturiu kaip. Rašau nežinodama, ar laiškas jus pasieks. Viena mintis neduoda ramybės: kaip būtų gera kažkuo padėti Jums ir mažyliams!

Jau baigiu rašyti. Širdingi linkėjimai visiems pažįstamiems ir ypač šilti bučiniai Leibelei, tetai Heniai ir jos vaikams. Sveikatos ir stiprybės, duok Dieve, kad netrukus galėtume pabendrauti gyvai.

Jūsų ištikima Jocheved, nekantriai laukianti atsakymo. Visus jus iš širdies laiminu ir bučiuoju!

Mano brangieji teta, dėde ir vaikai! Vis norisi jums parašyti nors keletą žodžių, bet nepavyksta. Dabar, kai stebiu, kaip rašo Jochelė⁴¹, nusprendžiau ir pati pridėti. Jochelė jau parašė apie mūsų padėtį. Prieš kurią laiką sutikau pas savo darbdavį siuvėją iš Rietavo. Žinau tik, kad ji vardu Roza ir kad pažįsta Jus, mano brangi teta. Mūsų vienintelė paguoda – geros naujienos iš Rusijos, kurias girdime per radiją, jį turime savo apsigyvenimo vietoje. Aš jau taip noriu atsidurti tarp brolių ir seserų. Nemalonu būti čia, tarp svetimų, nors jie mums ir geri. Teta Chaviva, neturiu daugiau ką rašyti. Labai norime su jumis pasimatyti. Nors jei mane sutiktumėte, galbūt neatpažintumėte (Jochelė pasikeitė mažiau). Aš labai paaugau, vasarą man sukaks šešiolika. Matomės su Henia Bloch. Dvi savaites praleidome dviese pas mano dabartinį darbdavį, po to atvyko ir Jochelė, buvo labai gera. Taip pat susirašinėjome su ponia Fridman. Ji gyvena mieste. Aš labai jūsų pasiilgau, bet žodžiais net negaliu išreikšti, kaip pasiilgau mamos, tėčio ir mažylių.

Ypač dažnai prisimenu Jankelę, nes jo daiktų liko pas mano šeimnininką valstietį: marškiniai, paltas ir kiti. Sauguju šiuos daiktus, gražiai sudedu ir

41 Malonybinė moters vardo Jocheved forma – red. past.

prižiūriu, kad nedulkėtų. Rozelės, Esterelės, Goldelės⁴² ir Henios daiktus irgi matau visur.

Miela teta, parašysiu jums kitą kartą ilgesnį laišką. Mano darbdavys greitai važiuoja į Šiaulius, perduosime kažką su juo. Būkite sveiki, laikykitės, tikėkime, kad padėtis greitai pagėrės. Juk vien ši viltis mus ir palaiko. Linkėjimai visiems telšiškiams, Heniai ir jos vaikams, broliams Leibelei ir Berelei⁴³ Vainams. Karštai bučiuoju, jūsų mylinti, ištikima ir pasiilgusi dukterėčia Lėjelė. Nekantriai laukiu atsakymo.⁴⁴

Mano brangioji,

kaip sunku man rašyti po, deja, išskirtinai tragiškų įvykių. Širdis verkia be ašarų, galva sunki it švinas, bet viltis dar nemirusi. Šiuo metu esu pas Jochele, jos mažame kambarėlyje, bet tai nepadeda! Kai gausite šį laišką, jau ir taip greičiausiai viską žinosite. Praeitą trečiadienį Lėjelė sugavo. Tai buvo atsitiktinumumas, gal mes pačios kaltos, o gal ir ne, faktas, kad vieną dieną pavėlavome su pagalba. Mums tai nepaprastai skaudu. Neatidėliodamos parengėme kelis jos gelbėjimo planus, ir ko gero jie suveiktų, jei ne Gensas⁴⁵, pasakęs, kad pavojaus nėra ir skubėti nereikia. Pastarosiomis dienomis nenuilstamai dirbome, bet jau buvo per vėlu – ją jau išdavė vokiečiams. Mums perdavė, kad ją kartu su moterimi iš Varnių, kurią paėmė iš ligoninės, išsiuntė į Šiaulius, bet kas žino, kur toliau... Tačiau kol tiksliai nežinau, tol ir viliosiu geresnio. Bet nuo šios bėdos esu leisgyvė. Koks tai mums smūgis. Mes, keletas merginų, buvome čia tokios artimos, vienintelis džiaugsmas buvo nueiti vienai pas kitą, dalintis mintimis ir bėdomis... Štai, vienos nebeturime. Aišku, kad kiekvienai iš mūsų taip gali atsitikti. Bet tokia pabaiga po metų su puse! Pasirodo, visos pastangos buvo veltui. Nežinau, ką daryti su Jochele. Sėdžiu tyliai šalia jos ir nerandu žodžių paguosti. Ir verkti negaliu. Jau ilgą laiką neverkiu. Paprasčiausiai viskas manyje verkia. Dar šiandien turiu ją palikti, o tai nepaprastai sunku. Nežinau, ar teisingai galvoju, bet nusprendžiau nuo sekmadienio ieškoti naujos darbo vietos. Viena vakarą sutikau Genį⁴⁶ ir vos nenuvažiavome į Šiaulius pasimatyti su jumis. O dabar, deja, tokios galimybės neturiu, lauksiu palankesnės progos. Dar neatsakėte į du mano laiškus. Nežinau, kaip patys laikotės. Kodėl man neatsiunčiat paštu bent jau trumpos atvirutės? Rašykite B. adresu, kurį jums nurodžiau, o perduokite, jei galėsite, per K., naują gerą draugą. Labai prašau, parašykite. Nebeturiu jėgų tęsti. Visus bučiuoju, bet labai mane skaudinate, kai neatrašote.

Jochelė neleido man išsiųsti laiško, o pati naujo nerašo. Tai siunčiu dabar. Bet jūs jai parašykite, jai labai reikia palaikymo. Buvau su ja visą dieną ir naktį ir padėjau, kaip tik sesuo gali padėti. Kaip beviltiškai sunku! Negalime išsiverkti. Sėdime

42 Malonybinės vardų Roza, Estera ir Golda formos – red. past.

43 Malonybinės vardo Berlas forma – red. past.

44 Šio laiško autorės – seserys Jocheved ir Lėja Varejes, Lėjos dalyje minimas Jankelė – jų brolis Jokūbas, taip pat slėpėsis pas lietuvius, bet vėliau žuvęs – red. past.

45 Efraimas Gensas, Šiaulių geto policijos vadas – red. past.

46 Pagal „Šiaulių metraščių“ – valstietis, padėjęs merginoms komunikuoti – red. past.

be žodžių, žiūrime viena į kitą ir staiga pradėdame isteriškai juoktis, bet nieko juokingo nėra, tai tragiška. Tik truputį atsitraukėme prisimindamos senus laikus, Genį ir kitus dalykus. Bandome ramintis kaip tik galime, bet sunkiai sekasi. Vis galvojame, kur Lėjelė, bet vienas Dievas težino.

Henia Bloch⁴⁷

Getas, kuris mane išgelbėjo

Sara Abelski
(merg. Klas)

Gimiau ne Telšiuose, o šalia esančiuose Varniuose. Negalvojau, kad Telšiuose išsigelbėsiu. Jaunystėje studijavau Telšių gimnazijoje *Javnė*, po to grįžau namo pas tėvus ir ten praleidau kelis ramius metus, kol įsiplieskė karas. Lietuviai ir vokiečiai išvarė visus Varnių žydus už miesto, į žudynes, ir ašėjau su jais. Negailastingi lietuviai nužudė visus Viešvėnuose. Ten praradau visus savo artimuosius: palaimintojo atminimo tėvą, Chaimą-Meirą Klasą, ir mažą broliuką Avremelę⁴⁸. Mama tuo metu buvo Panevėžyje pas Šeinelę Klas-Viškin ir ten žuvo.

Sugebėjau išlikti iš duobės, pabėgau ir radau prieglobstį pas lietuvių valstietį, gyvenusį netoli Varnių. Buvau ten kartu su Lėja Šif, jos seserimi Reizele Šochet ir jos dviem sūneliais, Chaimu ir Jošua (visi dabar Izraelyje). Valstietis nuvažiavo į Telšių policiją ir pranešė, kad pas jį slapstosi žydai. Lietuvių policininkas mus suėmė ir įmetė į Telšių kalėjimą. Nurengė mus ir nuogus nemaitindami laikė dešimt dienų. Po to moteris išvedė į Telšių getą. Aš pakeliui pasislėpiau po automobiliu, kurį pastebėjau eidama. Taip pragulėjau pusę dienos, kol mane pagavo vienas lietuvis ir sugrąžino į kalėjimą. Policininkai mane mušė ir kankino, po to užėjo kitas, kuriam manęs pagailo, ir pasakė: „Gana, ji jau ir taip visą gyvenimą liks neįgali“. Tada ir jie „pasigailėjo“ ir mane pristatė į Telšių getą. Apsidžiaugiau pamatydama, kad pasaulyje dar yra žydų, nes galvojau, kad visus nužudė. Gete sutikau žydų šeimą Kurklan, juos čia atgabeno iš Varnių.

Ilgai gete neužsibuvau. Kai jį likvidavo, man vėl pavyko pabėgti. Sekmadienį pamačiusi, kad sargybiniai girti, pradėjau bėgti. Jie ėmė šaudyti, sužeidė man koją keturiose vietose. Taip sužeista bėgau toliau, kol nukakau iki [neaiškus pavadinimas – red.] kaimo, kur mane priglaudė kilniaširdis valstietis pavarde Šaulys⁴⁹.

Jis iš manęs paėmė purvinus drabužius, o kai išsimaudžiau, davė man savo

47 Autorė – žymaus rabino, vieno Telšių ješivos vadovų Elijo-Meiro Blocho duktė. Jam pavyko išvažiuoti į JAV iki nacių okupacijos ir ten įsteigti „Telšių ješivą“. [Henia Bloch žuvo 1944 m. rudenį – red. past.]

48 Malonybinė vardo Abraomas forma – red. past.

49 Tiksliai identifikuoti šio asmens nepavyko. Telšių apskrities Kalnėnų kaime gyveno du žydų gelbėtojai pavarde Šaulys – Pranciškus ir Napoleonas, bei Julijonas Šiaulis. Jie ir jų šeimos nariai 2006 m. pripažinti Pasaulio tautų teisuoliais – red. past.

žmonos rūbus. Pirmai nakčiai ir savo lovą man užleido. Po to pasirodė dar dvi merginos, seserys Kurklan, kurias mačiau Telšių gete. Valstietis bijojo visas tris laikyti vienoje vietoje, o merginos turėjo šiek tiek pinigų, kuriuos jam pasiūlė, kad nuvestų į patikimą vietą (aš pinigų neturėjau, bet jis mane vis dėlto pasiliko pas save). Praėjus kelioms valandoms valstietis grįžo, jis buvo sužeistas, sumuštas, visas kraujuotas. Pakeliui jį sustabdė šauliai ir pamatė vežime žydes. Jis pasakojo, kad maldavo žudikus palikti merginas gyventi: „Užtekinai prižadėt! Pakaks jau! Tai paskutiniosios!“ Tačiau viskas bergždžiai. Jis man pasakė: „Tau pasisekė labiau nei tavo bičiulėms. Jų jau nebėra...“

Tas atvejis labai jį išgąsdino, neleido man pasilikti nakvoti namuose. Įkurdino tvarte, prie kiaulių ir šunų.

Visą ten praleistą laiką dirbau ūkio darbus. Pragyvenau pas tą žmogų pusantrų metų, o po to ir vėl pabėgau.

Kelis mėnesius gyvenau miške, po to atėjau į Šiaulių getą. Ten slapščiausi, kol atėjo rusai ir mane išlaisvino.

Sara Elicur (merg. Ritov)

* * * 50

Sapnavau, kad ištrūkau
iš žudikų rankų. Bet kokia kaina?
Tame sapne nuo manęs atplėšė
motiną ir brolių.

Baisus kruvinas karas
Rytuose prasidėjo,
o Dievas su visais angelais
apkurto ir tylėjo.

Kitiems saulė švelniai švietė,
o mums skirtą stovyklą kepino,
čia buvo įkalinti nekalti,
nuo didelio iki mažo.

Įsisiautėjo niekšai, lyg miško žvėrys,
užpuolė nustumtuosius, silpnus ir nelaimingus,
žiaurią rūstybę išliejo ant savo aukų,
urzgė, mosavo kalaviju.

Į dešinę, į kairę, be jokio gailėsčio
verkiantiems kūdikiams,
ant žemės kritusiems seniems,
ir vis daugiau pyko, nemanė liautis.

Iš visų jėgų
koneveikė žydą kaip bjauriausią tautą,
vertė šokti šėtono šokį,
kad neliktų tos tautos atminimo.

Taip žydai tapo alkanų žvėrių grobiu.
Lyg gausios laukinių šunų gaujos
jie juos gyvus draskė
ir tyras kraujas liejosi be perstojo...

Maži vaikai stojo eilėje
prie atvirų duobių.
Juos žudė matant jų motinoms,
galvutę po galvutės traiškė akmenimis.

Tautos širdis suplyšo,
ašarų pritvino sužeista siela,
raudojo tyliai –
net garsiai verkti buvo uždrausta.

Ir tos neišlietos ašaros
garavo dangun,
o nuo širdyse užrakintų atodūsių
pakilo vėjas.

Tik vienas klausimas darkė smegenis:
už ką ir kodėl mums ši dalia?
Kuo nusikalto maži vaikai?
Kodėl neatsidaro dangaus vartai?

Akys, pakeltos į dangų,
į tolimas aukštumas,
tūkstančiai akių, ieškojo
viso pasaulio karaliaus.

Laukė, laukė tiek ilgai,
kol prarado viltį.
Motinos taip pat buvo nužudytos,
ir neliko kam apverkti aukų.

Šventų kankinių kraujas nuriedėjo į žemę,
bet jo dalis liko paviršiuje,
prasiveržė it šaltinis, prigirdo laukus,
kai žmonių kūnai pripildė miškus.

Pasaulis praturtėjo mūsų tautos žuvusiais,
o jų kraujas tapo jo gėda.
Dieve, pasaulio ir žmonijos kūrėjau,
kada gi išmuš keršto valanda?

Per kraują aidi mano brolio balsas:
kada ateis galas
pasaulio skerdikams?
Kraujas reikalauja keršto!..

„Gera man, kad mano bausmė buvo išmokti tavo įstatų“⁵²

Šifra⁵³ paėmė ant rankų kūdikį ir pasiruošė išeiti iš namų⁵⁴. Lyg paskutinį kartą apžiūrėjo viską aplinkui: ji buvo tikra, jog daugiau nepamatys savo gimtojo lizdo. Ore tvyrojo kažkokia miglota nuojauta – tik ateitis galės ją praskleisti ir išaiškinti. Kažkas neišvengiamo, neatšaukiamo, tai, kas tyko ir laukia progos, ir nepasitrauks, kol neįsigyvendins. Iš Šifros krūtinės išsprūdo sunkus atodūsis ir užpildė visą kambario erdvę – kažkas jau nutarta, nieko pakeisti negalima, su likimu nepasiginčysi, kalbėjo jai širdis.

Motina ir vienas iš brolių žadėjo ją palydėti iki stoties. Su kitais dviem broliais ir jų žmonomis atsisveikino lengvai, juk neilgam, galvojo.

Važiavo tramvajumi. Mažylis cypsėjo iš džiaugsmo: tiek daug visokių žmonių aplinkui, kiekvienoje stotelėje skamba skambutis, bėga namai, o ir ištisos gatvės, taip viskas gražu, gyva, linksma, patrauklu ir įdomu. Atvyko į stotį. Dėdė ir močiutė atsisveikino ir nuėjo sau. Traukinio vagonė ramu. Mažylis užmigo, užliūlutas ratų bildesio. Šifra jaučia, kad ši jos kelionė panaši į virvę, pririštą prie kibiro. Nematoma ranka tempia ją iš gimtinės į vyro tėvų gyvenvietę. Vyras išvažiavo į Estiją slaugyti nuo pavojingos ligos kenčiančio brolio, o ją įkalbėjo praleisti atostogas, pailsėti nuo darbo mokykloje pas jo tėvus. Ji pakluso. Ratai vis traukia savo džiugią monotonišką dainelę, jai tinka bet kokia melodija, kuri gimsta tavyje ir prašosi būti išgirsta. Koks nuostabus dalykas – geležinkelis, jis suteikia laisvės, neprieraišumo ir platybės pojūtį. Ji vis pažvelgia pro langą, mato įvairiausias šviešes, jos pasirodo ir pabėga, atsiranda ir dingsta. Naktis.

Palengva brėkšta ir švinta. Horizontą užpildo pilkai melsva šviesa, siluetai tampa formomis. Tamsa blanksta, viskas giedrėja. Greitai po to Šifra atvyksta. Jos niekas nepasitiko, nes nespėjo iš vakaro pranešti apie savo atvažiavimą. Kol apsižiūrėjo, jau visi vežimai nukeliavo į miestą, jai teko palikti daiktus saugoti ir žygiuoti pėsčiomis. Neskubėdamaėjo su mažyliu dar snūduriuojančiomis gatvėmis.

Šifra kreipėsi į vaiką vardu. Ji atėjo prie uošvių namų ir pašaukė, anyta iškart pasirodė. Laiminga, išskėstomis rankomis nuskubėjo pasitikti. Akimirksniu apie vizitą sužinojo visa giminė. Atėjo dėdės nešini maišeliuose talitais⁵⁵, dar nespėję pavalgyti pusryčių. Taip pat ir tetos paliko savo darbus ir atskubėjo pasisveikinti su mieliais sveteliais. Džiaugsmo banga užliejo šeimą. Šifrai iš skirtingų pusių

51 Bat Ami – Hadasos Hiršovič-Levin pseudonimas – red. past.

52 Ps 119,71 – red. past.

53 Motinos ir vaiko vardai pakeisti, kiti – tikri – red. past.

54 Atsiminimų, paremtų Holokausto metu rašyto dienoraščio, fragmentas.

55 T. y. pakeliui iš rytinių pamaldų sinagogoje – red. past.

skriejo visi įmanomi klausimai, ji vos sugebėjo į viską reaguoti ir atsakinėti. Pagaliau atsėdėjo prie stalo, ant kurio – kokių tik nori vaisių ir daržovių, įvairiarūšių kepinų. Kalbos nesiliauja nei valgant, nei pavalgus. Šeimoje radosi naujas gyvybės šaltinis. Negreitai praeina susijaudinimas, žmonės grįžta prie kasdienių reikalų. Paprastai tokie šeimos susibūrimai vyksta tik per šabus, kai visi šiltai bendrauja prie valgių ir gėrimų gausaus stalo.

Vyras atsiuntė Šifrai kelis laiškus. Ligoniu atlikta operacija. Tėvų veidai rimsta, jie labai išgyvena, meldžiasi, patyliukais braukia ašarą. Anyta eina į kapines prašyti mirusiųjų giminių užtarimo, dosniai aukoja labdarai, kad išpirktų sergančiojo sielą, kad jis nusipelnytų Dievo malonės.

Atmosfera nerami, įtempta. Rusų kariuomenė vykdo karinius mokymus, vyksta begaliniai susirinkimai, kurie baigiasi vidury nakties. Šabo vakare visų karinių padalinių personalui įsakyta laukti vietoje, tik paryčiais jiems leista išsiskirstyti, bet likti kovinės parengties. Jie negalėjo grįžti namo, o tie, kurie tą dieną išvyko, liko neatsisveikinę su šeimomis. Sulig aušra išvykusio rusų tankisto žmona bėgiojo pirmyn ir atgal, negalėdama nusiraminti. Kelis kartus užeidavo pas Šifros uošvius, pradėdavo kalbėtis, bet po kurio laiko vėl nutildavo. Paklausta, ar gresia karas, tai paneigė, bandė visus raminti, tačiau vis kartojo: „Koks žiaurus likimas laukia jūsų, žydai, kai iš čia pasitrauks rusų kariuomenė! Lietuviai jus išskers lyg avis!“ Šie žodžiai taip gėlė Šifrai, jie skambėjo kaip pranašavimas apie jos pasiaukojimą savo tautai. Žmonės bus bejėgiai apsiginti, ne jų rankose išsigelbėjimas. Jos širdyje lyg malda nuaidėjo žodžiai: „Tu parodai našlaičiui gailestingumą“⁵⁶ – tačiau tiek sąjungininkai, tiek priešai susijungė savo neapykanta Jokūbo namams⁵⁷ ir niokojimo pradū...

Sekmadienį judėjimas mieste labai suintensyvėjo. Rusus pervežančios mašinos mėtėsi į visas puses, nes nebuvo aišku, kokia kryptimi trauktis. Kai kurie prašė lietuvių patarimo, tačiau anie tik pikdžiugiškai juokėsi ir keikė rusus. Tai pamatę rusai neprašė iš lietuvių net vandens bijodami, kad jis bus užnuodytas.

O jau triukšmo, o sumaišties, o chaoso. Rusų kariuomenė tai pajuda į priekį, tai pasitraukia atgal. Ratų barškėjimas, saulėje blizgančių ginklų dzeržgimas – viskas susimaišė vienoje makalynėje. Lauke matyti kariškių šeimos, jų tikslas – traukinys, jų paskirtis – tėvynė. Tik žydai vaikšto nuleistomis galvomis, niūriais veidais: nežinia, ką daryti, kur kreiptis. Jie pasirenka „kol kas neveikti“⁵⁸.

Atkeliauja prastos naujienos: vokiečiai įžengė į Kretingą. Žydai, kurie spėjo, pabėgo nuo mirtino pavojaus. Kita naujiena – kur kas baugesnė: nepabėgę žydai buvo žiauriausiai nužudyti! Kiti gandai – kad rusai puola ir jau yra Klaipėdoje, o vokiečių kariuomenė traukiasi.

56 Oz 14,4 – red. past.

57 T. y. žydų tautai – red. past.

58 Talmudinis principas: nesuprantamoje, abejotinoje situacijoje susilaikoma nuo veiklos iki aplinkybės išaiškės – red. past.

Daug kas iš miestelio gyventojų norėtų ištrūkti, tačiau traukiniai perpildyti, o ir skirti tik evakuojamoms rusų kariškių šeimoms. Vietinių neįsileidžia, tad Šifros mintis grįžti namo, Kaunan, tampa neįgyvendintina. Nuo šio momento jos ateitis tvirtai susaistyta su Žemaitijos, Telšių ir apylinkės žydais.

Sekmadienis prabėgo, atėjo pirmadienis. Visame mieste tvyrojo nenatūrali tylą. Nė vieno ruso nebuvo gatvėse. Gyventojai liko likimo valiai, neturėdami užtarėjo, ramintojo. Vieni užsirakino namuose, kitus kaip tik traukia žmonių draugija, kur jie gali apsikeisti gautomis žiniomis. Tėvai, kurių vaikai negyvena mieste, yra nepaguodžiami. O vaikai, kurie gyvena su tėvais, trokšta pabėgti, bet kur, kaip? Jų grupelės zuja gatvėmis, patys aktyviausi pakuoja daiktus pabėgimui. Kas renkasi maisto atsargų, kas slepia brangenybes. Staiga pasigirdo sprogimai. Nuo tokių garsų visada pradeda virpėti širdis ir drebėti rankos. Šifra paėmė vaiką ant rankų ir iš uošvių buto trečiame aukšte nuėjo pas gimines – Eliezerio Rostovskio šeimą. Prieš tai paprašė namų sargą atlaisvinti rūsį. Anas atsisakė paaiškindamas, kad įėjimas labai siauras, tai jei kokia bėda, rūsysis pavirs kapinėmis.

Puošnūs Rostovskių namai stūkso miesto centre, juos supa platus kiemas. Jie turėjo rūsį, didelį ir tvarkingą, bet Šifrai jis nepasirodė saugi vieta slėptis nuo bombų. Šeimnininkai jokių būdu nesutiko palikti namų aiškindami, kad bet kokia nelaimė ar išbandymas turi savo adresatą ir tai, kas jiems neskirta, jų ir nepalies.

Ponas Rostovskis gulėjo it akmuo: prieš dvejus metus jis buvo paralyžiuotas ir pririštas prie lovos. Jį prižiūrėjo atsidavusi žmona Sonia, protinga, romi, dvasinga bei kilminga moteris. Už savo vyrą ji dvidešimt metų jaunesnė, jai apie šešiasdešimt, tačiau šviežiai atrodanti ir energinga visai kaip jauna trisdešimt penkerių moteris.

Ji yra viena iš visų miesto organizacijų ir būrių įsteigėjų. Jaunystėje daug laiko praleido užsienyje, jos gyvenimas buvo vien pramogos ir džiaugsmas. „Deimantinė ponija“. Jos trys sūnūs – Rusijoje, nutraukė ryšius su judaizmo tradicija, todėl nusivylęs tėvas nuo jų nutolo. O mama Sonia juos kaip ir anksčiau myli, jų ilgisi ir giliai sieloje viliasi, kad jie sugrįš, kad juos pamatys, kol dar gyva. Susirašinėja su jais nieko nesakydama tėvui... Dabar ši stropi moteris pakuoja daiktus ir juos suneša į rūsį nuo visokių galimų bėdų. Ji pastebi viską, nepamiršta nei apie ligonį, nei apie ūkį. Šifra su sūnumi Juozapu nusileidžia pas ją į rūsį. Tarp bombardavimų čia suėjo kaimynai bei giminės, o pamažu – ir kiti žydų gyventojai. Perlaukę eilinę sprogimų seriją išlipa atsikvėpti. Net mažas Juozapas, girdėdamas ore lėktuvo ūžimą, stipriai tempia Šifrą už rankos į rūsį. Žmonių rūsyje vis daugėja. Šeimos ateina nešinos ryšuliais, kieme pasigamina maistą, valgo. Kieme, kaip ir rūsyje, nemažai vyrų, moterų ir vaikų. Viena moteris atsigabeno kone visą savo turtą, apsikabino maišais ir krepšiais, nenuostabu, kad vos paeina, štai, užsikabino ir pargriuvo. Jaunas vyras nuskubėjo pakelti, nors su visa jos manta tai nėra lengva... Bet ir daugiau žmonių savo daiktus suneša į rūsį. Darosi itin ankšta. Ne visiems pavyksta atsisėsti, kai kam tenka stovėti prie pat įėjimo.

Žmonės nepatenkinti tais, kurie atsitempė per daug daiktų ir skundžiasi, ginčijasi dėl vietos, reiškia pretenzijas... Triukšmas neapsakomas, vos vos pavyksta

visus nuraminti. Net ligonis Rostovskis sugeba nusileisti į rūsį. O atakos nesibai-
gia, tik stiprėja. Susirinkusius apima didelė, kaustanti baimė, jie jaučiasi nesau-
gūs. Koks mielas ir brangus dabar atrodo gyvenimas! Tokia akimirka, kai siela
nežino, kiek jai dar lemta likti kūne, neįmanoma to brangumo pervertinti. Staiga
visą esybę sukrečia mintis: nejaugi tai galas? Ar ši vieta tikrai taps mums kapu?
Dieve, dovanok mums gyvybę, nenugramzdink į nebūtį, apsaugok, atleisk visus
mūsų nusidėjimus! Padaryk tai dėl Savo šlovės, jei ne dėl mūsų! – taip taria dažno
lūpos. Ir štai vienas pradeda sakyti psalmės žodžius: „Dovydo malda, kai jis buvo
oloje...“⁵⁹ – tuoj prisijungia visi, net vaikai, visi mintinai žino ir kartoja, visi prašo
ir maldauja vieno – gyvenimo. Žodžiai skrieja, veržiasi iš gelmių, malda skamba
nuoširdžiai, pagarbiai, nuolankiai. Akys prisitvenkia ašarų, širdys daužosi krū-
tinėse, visų kaip vieno kreipimasis – į pasaulio kūrėją: gailestingasai, neapleisk
mūsų! Juk matai mūsų priešų įniršį, išgelbėk mus nuo jų! Ir taip visi pasineria į
malda, niekas nesigėdija savo prašymų ir raudų.

Lauke palengva darosi tylu. Silpstant sprogimams nutyla ir besimeldžiančiųjų
balsai: aprimus viršuje, nusiraminame ir mes, o kai tik pavojus didėja, mūsų mal-
dos stiprėja. Yra ir tokių, kurie skundžiasi, kad maldininkai drumsčia jų ramybę.
Šifra nesitveria savyje iš pasipiktinimo: „ak ponai, mes jums trukdome? Tai malo-
nėkite palikti rūsį! Vienintelis mūsų turimas apsaugos ginklas – tai malda, be jos
jokie rūsiai, plytos ir akmenys nepadės!“ Iš susierzinimo ji visa paraudo ir drebėjo.
Kad ir tokią akimirką atsirastų nepatenkintų! Tie, apie ką ji kalbėjo, nudelbė akis
į žemę ir liovėsi.

Antradienis atrodė ramesnis, žmonės taip pat nurimo, daugelis iš rūsio nuėjo
nakvoti namo. Kai kurie rinkosi tam tikruose namuose ir čia išliedavo savo ne-
rimą ir sukrėtimą. Nespėjo visi išsiskirstyti, kai prasidėjo gaisras. Besitraukdama
rusų kariuomenė padegė savo sandėlius. Esant dideliems karščiams tuojau pat
užsiliepsnojo gretimi namai. Miestiečiai pasibaisėdami stebėjo viską savo kelyje
pasiglemžiančią ugnį. Liepsna mėtėsi nuo pastato ant pastato ir jau priartėjo prie
Sonios namų. Visi, buvę kieme, išsibėgiojo. Sonia ir Šifra išsigandusios žiūrėjo,
kaip plečiasi gaisras, ir šaukė pagalbos. Atėjo Šifros uošvis rabis Mordechajus
[Levinas] ir dar keli vyrai ir išnešė ligonį į tolیمame skersgatvyje už miesto ribų
esantį namą, ten jį šiaip ne taip paguldė ant sustatytų kėdžių. Šifra ir vienas je-
šivos studentas pasiliko su juo. Rabis Mordechajus, kuris vadovavo žydų bankui,
vis vaikščiojo tenai ir atgal, norėdamas žinoti, kas vyksta mieste. Į namą atėjo ir
kiti, nuvargę ir nusilpę po kelių nemiegotų naktų žmonės, kad šiek tiek pailsėtų.
Šifra paguldė ir mažą Juozapą, o pati nuėjo paskui savo uošvį. Atėjo ūkanotas va-
karas, dvelkė vėjelis, kuris virpino kiekvieną ir taip jau įtempto kūno dalį. Ugnis
praskleidė tamsą ir raudonai nudažė dangaus kraštą. Buvo girdėti, kaip plyšta
akmenys ir griūva sienos. Bet į miestą, kai yra karinė padėtis, iki ryto nebuvo
galima nueiti, o taip magėjo sužinoti, kas ten vyksta. Teko tramdyti smalsumą.

Ligonis šalo po savo antklode ir kaleno dantimis. Ješivos studentas kalbėjo apie sielos nerimą. Pagaliau išaušo rytas, šešėliai pasitraukė prieš jo šviesą. Rabis Mordechajus ir Šifra pirmieji nekantraudami nuskubėjo į miestą. O stebukle: Rostovskių namai liko sveiki ir nenukentėję nuo ugnies. Šifra atsiduso su palengvėjimu ir nubėgo paskui uošvį iki finansų skyriaus pastato – o varge, jis sudegė iki pamatų, kaip ir gerojo pono Markino namas. Jai suspaudė širdį: juk parašyta: „Daryk gera, Viešpatie, geriesiems ir žmonėms doros širdies“⁶⁰, o juk ponas Markinas – tikrai doros širdies, už ką jis taip nubaustas? Šifra ilgai stovėjo Markinų namų vietoje ir verkė. Pagaliau atsiplėšė ir patraukė prie vyro dėdžių namų. Aplinkui tylu. Pavieniai lietuviai neša žydų turtą, kurį ištraukė iš ugnies. Jų teigimu, jis dabar priklauso valstybei...

Šifra dar netoli tepaėjo, kai išvydo kraupų vaizdą: ant šuoliuojančio arklio – negyvas raitelis pageltonavusiu veidu, didelėmis, žydromis, nematančiomis akimis, taip ir nepaleidęs vadelių. O jam už nugaros – didelis, bet sulaužytas valstiečių vežimas. Šifra it apmirusi negalėjo pajudėti iš vietos. Ir tada pamatė, kad už vežimo ėjo rusų kareiviai. „Tai – blogio ženklas“, – pamanė Šifra. Pagaliau atsikvošėjo ir nuėjo iki giminių namų. Jie nieko nežinojo, dar net nebuvo atsikėlę. Šifra grįžo pas Rostovskius ir padėjo perkelti ligonį atgal į namus. Jos uošvis pasiėmęs du vandens kibirus kovojo su vis dar rusenančia ugnimi tikėdamasis nors kažką išgelbėti. Buvo jau vėlyvas rytas, kaitra, tylu kaip prieš audrą. Sulig vidudieniu prasidėjo riksmas ir triukšmas, po miestą nuvilnijo žinia: atėjo vokiečiai. Jauni, sveiki, stiprūs, treniruoti. Raiti, su dviračiais, su automobiliais. Lyg į ekskursiją išsiruošę, bebaimiai, nesitikėdami pasipriešinimo.

„Jie riaumoja kaip liūtas,“⁶¹ – pagalvojo Šifra, ir jai pakirto kojas. Lietuviai garsiais džiaugsmingais balsais sveikino ateivius. Dovanojo gėles, dainavo, džiūgavo. Lietuvių miesto dalis švenčia, o žydų – nerimastingai laukia. Žydų gyventojai užsidarė namuose ir neišeina. Greitai pasklido ir įsakymas žydams nesirodyti lauke, kitaip bus griežtai nubausti. Viena žydė išėjo vandens prie šulinio, ją sumušė, sužeidė, o vandenį išpylė. Dar vieną žydą, negirdėjusį įsakymo, sumušė taip, kad vos nepribaigė.

Sonia įėjo į kambarį ir bejėgiškai susmuko kėdėn. Jos veidas – pabalęs lyg lavono, kvėpavimas sunkus. Šifra pribėgo ją guosti, pati visa sutrikusi. „Kas vyksta? Ką daro žydams? Ar verčia daryti pačius sunkiausius ir žeminančius darbus, tokius kaip išviečių valymas? Nenuostabu, juk mes tremtyje⁶², bet vis tiek nesusitapatinsime su jais“, – taip ramino Šifra savo vyresnę draugę. Tačiau Sonia į šios žodžius nereagavo ir toliau sėdėjo niūri ir nekalbi...

Sėdėjo namuose lyg narve. Karštis – nepakeliamas, be perstojo kanda musės, kankina baimė ir nežinomybė, nepavyksta nusiraminti. Mažylis verkia ir ieško, kaip išbėgti iš namų į lauką, į laisvę. Jis nesupranta, už ką taip sulaikytas – už tai,

60 Ps 125,4 – red. past.

61 Iz 5,29 – red. past.

62 žr. nuor. 44 p. 227

kad yra žydas, neturintis teisės mėgautis laukų platybėmis... O kariuomenės vis daugėja, triukšmas didėja, ir tam nesimato galo.

Šifrai pagaliau pavyksta apraminti vaiką. Ji paima iš knygų lentynos pirmą pasitaikiusią knygą. O tai – Bičer-Stou „Dédés Tomo trobelė“. Šifra suvirpa: juk ir mano tauta parduota, tik ne už pinigus, į vergovę! Ar Simo dalia bus tokia pati, kaip Hamo?⁶³ Ją užvaldė karčios ateities nuojauta. Ji atidėjo knygą, priminusią nuopuolį ir vergystę, o vietoje jos paėmė psalmyną – maldų ir vilties šaltinį. Skaitė garsiai, įsijautusi, be paliovos ašarodama, ilgai, kol nuo garsaus skaitymo ir verkimo jai pradėjo skaudėti gerklę.

Visą naktį mieste kaupėsi vis daugiau vokiečių kariuomenės, tai tęsėsi ir kitą dieną, ketvirtadienį, ir vis nebuvo pabaigos. Penktadienio rytas buvo alinančiai karštas. Atsitarė durys ir užėjo skaudžiai verkdamą Šifros anyta. Ji ką tik apsilankė pas savo seseris. Jos su dukromis, žentais ir jaunesniu sūnumi išvestos į kažkokį kaimą ar ūkį... Išvaryti kaip stovėjo, be rūbų, net nespėjo pavalgyti. Visas jų turtas atiteko krikščioniui kaimynui, kuris juos ir išdavė vokiečiams. Anyta taip pat matė per langą išvestųjų koloną, o tarp jų – garbingą Markinų šeimą. Visiėjo paniurę ir susikūprinę, išskyrus poniją Markin: ji žygiavo tvirtai, išdidžiai išsitiesus, aukštai pakelta galva. Ji nepalūžo, anaipatol nesigėdijo savo žydiškumo, juo didžiavosi.

Šifros uošvis nuėjo atiduoti banko raktus lietuvių banko direktoriui. Pakeliui jį užpuolė jaunas vokiečių, griebė už barzdos ir ketino nužudyti. Jau buvo pasiruošęs jam į širdį suvaryti savo durklą. Tą akimirką pasirodė banko direktorius lietuvis ir maldavo vokiečių nepralieti nekalto kraujo. „Prakeiktas žyde, vis tiek mirsi!“ – sušuko kareivis, piktas, kad jam nepavyko išlieti savo įtūžio...

Vakarėjo. Per sienos plyšius Šifra matė vieną po kitos eiles žydų, konvojuojamų lietuvių ir vokiečių. Jie buvo apsupti vokiečių stebėtojų, kas antras ar trečias jų stabdė žydus. Taip, visą laiką sustabdomi, jie nusivilko iki ežero, kur buvo surinkta visa Telšių žydų bendruomenė.

Karts nuo karto į namus įsibrauna lietuvių grupės. Primygtinai ieško žydų. Šifrą jie palaiko lietuve, nes ji susipynė kasas ir apsuko aplink galvą, dargi puikiai kalba lietuviškai. „Pasiruošk kelionei“, – staiga liepė Šifra Soniai. „Paimk viską, ko reikės ligoniui, nieko nepamišk!“ Pati greitai aprenge vaiką daugeliu rūbėlių, apavė jam naujus batukus, o galvytę apvyniojo šaliku. Pati taip pat užsirišo gražiausią skarą ir apsilvilo gerus rūbus. Į ją žiūrėdama taip pat pasielgė ir Sonia. Pinigus susiuvo į ilgą rankšluostį, o juo apsirišo šlaunis. Jos dar vis rengėsi, kai į namus vėl įsiveržė lietuvių gauja: ar čia gyvena žydai? Kol Šifra su jais aiškinosi lietuviškai, Sonia sušuko jidiš kalba: „Prisipažink, neslėpk!“ Lietuviai nedraugiškai apžiūrėjo moteris ir išėjo. Labai greitai po to užėjo dvi lietuvaitės, o prie jų – vokiečių kariškis. „Ateikite čia, žydai!“ – sušuko jos trypdamos kojomis. Taip šaukdamos priėjo prie spintos, bufeto, visų baldų ir ėmė, ką panorėjo. Vokiečių liko vietoje. Šifra

63 Simas, Hamas ir Jafetas – biblinio tautų protėvio Nojaus sūnūs (Pr 6,10); anot tradicinių padavimų, Hamas tapo tamsiaodžių tautų pradininku – red. past.

metė žvilgsnį į nelaimėlių ligonį lovoje, ir jai suspaudė širdį. Ji priėjo prie vokiečio ir pasakė: „Paklauskite manęs, pone. Juk ir pats turite kažką švento ir aukšto! Prisaikdinu visko, ką turite brangaus, vardu: palikite ramybėje ligonį, nedarykite jam jokios žalios ir pasirūpinkite, kad ir kiti nelieštų“. „Tai žinoma,“ – atsakė vokiečiai. „Greit ateis žmonės iš ligoninės ir jį išveš. Savo sūnų taip pat galite palikti.“ „Ne, sūnaus jokia būdu nepaliksiu!“ – sušuko susijaudinusi motina ir paguldė vaiką į vežimėlį. Tada priėjo prie ligonio, paglostė jo galvą, apkabino ir pabučiavo į kaktą. Dar į jį pažiūrėjo, o po to nusisuko, kad senio akivaizdoje nepravirtų, ir išėjo iš namų. Soniaėjo jai iš paskos. Čia ir vėl pamatė vieną iš lietuvių, glėbyje laikančią visą drabužių krūvą. „Žiūrėk, Šifra, ji susirinko visą geriausią aprangą ir baltinius“, – pasiguodė Sonia. „Jie mūsų nelaiko žmonėmis, todėl sau leidžia elgtis kaip nori!“

Per trumpą laiką ta mergina spėjo išvogti ir pačiuoti viską, ką rado. „Žyde tu!“ – paniekinančiai tarė ji. „Taip, esu žydė, bet ne plėšikė ir ne vagilė“, – atsakė Šifra. Ana dar į ją pažvelgė ir movė į artimiausią skersgatvį. „Negali būti, tai jos pačios drabužiai“, – lyg teisingai vokiečiai.

Per tą laiką jie pasiekė ežero pakrantę, kur jau telkėsi visa bendruomenė, tiek suaugę, tiek seniai, tiek maži vaikai. Vadovų ir dvasinių lyderių veidai buvo patamsėję nuo sunkių minčių, jie ragino bendruomenės žmones nenusivilti, tikėtis amžino pomirtinio gyvenimo ir pasitikėti Dievu. Jie taip pat pradėjo garsiai skaityti išpažinties maldą, prie kurios daugelis prisijungė. Šifra sustabdė vaiko vežimėlį, atsirėmė į jį ir išvydo baisią sceną: lietuvis negailestingai mušė žydą šautuvo buože. Nuo skausmo ir pažeminimo Šifra visai pasimetė. Ji apsižvalgė – žydus iš visų pusių supo vokiečių kareiviai. Nuskubėjo pas juos: „Dėl Dievo meilės, eime, ten žmogus gauna mirtinus smūgius, būtina jį išgelbėti!“ Bet anas nė nepajudėjo. Čia priėjo kitas vokiečiai ir įsakė: „Moterims – grįžti į namus!“ Ir kam grįžti, kad vėlei būtų išvartytos... ir vėl išeiti paliekant ligonį, o tai ir pirmą kartą buvo neįmanomai sunku. Jau geriau likti čia su visais tautiečiais ir pereiti kartu viską, kas lemta. Šifra paprašė: „Neatskirkite mūsų nuo visų!“ Vokiečiai atsakė: „Jums neteks daugiau palikti savo namų, o ir visi kiti netrukus grįš. Vyrai eis į darbus, o jūs keliaukite namo.“ Taigi Šifra su vaiku ir Sonia norom nenorom grįžo. Vakaras buvo tvankus, oras sunkus it švinas, vėliau ėmė lyti. „Paskubėkite, juk jus sulys“, – tarė Šifrai vokiečiai. Ji atsakė: „Ką reiškia lietus, kai iš širdies varva kraujas.“ Vokiečiai įdėmiai į ją pasižiūrėjo, pakėlė vaiko vežimėlį ir nuskubėjo Rostovskių namų link. (Pakeliui jam teko dėl to teisintis prieš kitus vokiečių kareivius). Įnešė mažylį su vežimėliu ir atsisėdo prie stalo. „Mumis nepatikės, kad leidote grįžti“, – teigė Šifra. Tuomet vokiečiai liepė atnešti popieriaus ir rašalo ir surašė leidimą vado Hildenbrando vardu tokioms ir tokioms moterims, ligoniu ir vaikui apsigyventi kur pasirinks, niekam šiukštu nevalia jų išvartyti. Šifrai paėmus popierių vokiečiai liko sėdėti. „Taigi galite eiti, neprivalote mūsų saugoti“, – kreipėsi į jį Šifra. Anas užsirūstino: „Varote mane, kaip kad kiti buvo išvartyti iš namų?“ „Anaipol, ginkdie, tiesiog nenorėjau jums užkrauti darbo, – supanikavo Šifra. – Jei tik norite, prašau pasilikti! Mes Jūsų valioje! Ar galiu ko nors pasiūlyti?“

„Trupučio vandens“, – paprašė vokiečiai. Šifra jam padavė pilną stiklinę. Staiga jis ją apstulbino klausimu: „Ar stiklinė buvo švari?“ Šifros veidas paraudo, ji suprato, kad visa tai buvo vaidinimas ir pasityčiojimas. „Žinoma, kuo gi mane laikote? – pramurmėjo ji. – Juk mes ne raupsuotieji ir maru nesergame, kokio melo jums apie mus ir bepripasakotų“. „Taip, jūs padorios moterys, o tačiau gretimame name žydai užpuolė lietuvius ir visą sielą iš jų išmušė!“ „Taip pat melas, mūsų priešų šmeižtas! Triukšmas, kurį girdėjote – tai šaudė jaunas lietuvis, kuris prie tų namų ilgai trynėsi, mačiau tai pati. Amžinai buvo ir bus žydų šmeižikų, tačiau mes visada galime įrodyti, kad tai pramanai. Ar jūs, vokiečiai, nesuprantate, kad jums vis kiša tą melą ir apkalbas, nieko bendra neturinčias su tikrove!“ – įsiaudrino Šifra. Jis nutylėjo. Po to kalba užėjo apie Berlyną. Šifra mintinai mokėjo daugelio gatvių pavadinimus. Tai vokiečių pradžiugino, jis papasakojo apie savo gimtąjį miestą, darbą fabrike, viršininką, žmoną ir dukrą, išsitraukė ir parodė šeimos nuotraukas. Šifra peržiūrėjo, tada padėjo jam degtinės butelį, o kad nepamanytų, jog nori jam blogo, įsipylė truputį į šaukštą ir išgėrė pati. „Žiūrėkite, paragavau, tai ne nuodai, nebijokite. Nenoriu jums pikto, ir jūs su mumis pasielkite žmogiškai. Ar mes, žydai, kada nors keršijame savo persekiotojams, ar nors kiek gražiname už savo patirtas skriaudas? Niekad. Bet žinokite, ateis diena, kai užsiliepsnos mūsų kerštas už visus tūkstančius metų, kaip regėjo mūsų pranašai. Žinosime iš anksto, kad atėjo jūsų atpildas. Ir apie jūsų šėtonišką vadą žinojome, apie jo kraugerišką būdą, žinojome, kad jam žmonių gyvybės bus niekas. Taip, jis užgrobs daug kraštų, bet išmuš ir jo valanda...“ – staiga Šifra nutraukė savo kalbą ir nutilo. „Prašau, tęskite“, – kreipėsi į ją vokiečiai. „Nesiliaukite kalbėjusi! Kuo gi viskas baigsis? Sakykite, girdite?“ – nerimo kareivis. „Negaliu. Nenoriu meluoti, o jei atskleisiu tiesą, neleisite man gyventi!“ „Niekas jums nepadarysiu, nesustokite, pasakokite!“ – prašė jis. Šifra dar porą akimirkų dvejojo, tada tęsė: „Žinokite, kad jūsų laukia visiškas žlugimas“. „Bet kaip? Koks?“ „Man nežinomos visos detalės: galbūt tik kariuomenė pralaimės šį karą, o galbūt visa tauta patirs žaibišką smūgį.“

Tyla. Tik ritmingai kvėpuoja miegantis mažylis. Staiga kareivis atsipeikėjo, nusipurtė ir sušuko: „Mūsų priešai mano, jog esame silpni ir bejėgiai, kad pralaimėsime, kad sulauksime bėdų – nieko panašaus!“ „Nekalbėkite taip, – tarė Šifra. – Galbūt kariuomenė to nepajaus, bet visos tautos laukia nepritekliai ir badas...“ Vokiečiai nieko neatsakė. Kurį laiką jie vėl tylėjo, po to jis atsikėlė, atsisveikino ir pasiruošė išeiti. „Praneškite ir savo draugams, kad veltui kėsinatės panaikinti žydų tautą!“ – sakė Šifra ir po trumpos pauzės pridūrė: „Bet Jūsų dukrai bus lemta išvysti savo tėvą“. Jis nulenkė galvą padėkodamas ir išėjo. Jau kariavo Prancūzijoje ir Lenkijoje, dabar jo laukė Rusijos frontas. Jis sykiu buvo geraširdis žmogus – ir žudikas, naikinęs žmones, kurių nepažinojo ir kurie jam nieko nepadarė... Jis dar buvo pasakęs Šifrai, kad tą savaitę mirė Olandijos karalius Vilhelmas, netapęs savo tautos nuopuolio liudininku.

Sara Elicur
(merg. Ritov)

Gėda jums, pasaulio žmonės!⁶⁴

Kelkis, žyde, palik šią ašarų padangę,
bėk nuo Europos žmonių, jie dėl savo veikslių
bus amžiams prakeikti –
visos kraują praliejusios tautos.

Buvai paliktas vienas raudų slėnyje,
niekas tavęs nepasigailėjo.
Tautos abejingai žiūrėjo
į savo brolio kančias.

Jie užsikimšo ausis,
kad negirdėtų nelaimėlių aimanų.
Lyg plėšrieji paukščiai ištiesė sparnus,
į mūsų tautos širdį įleido draskančius nagus
ir siekė ją užgnaibyti.

Paimk kelionės maišą ir lazda,
eik, bėk, negrįžk čia.
Eik į žemę, kurios troško akys,
kur gyveno tavo protėviai.

Kai eisi per šias ašarų žemes,
jausi, kaip tavyje kyla pagieža:
teišitrina iš atminties šiuolaikinis Amalekas,
kaip ir tas, senovės žydų priešas.

Gėda jums, pasaulio žmonės,
esate pasibjaurėtinai,
turime nuo jūsų nutolti visiems laikams
ir saugotis lyg maro.

64 Eilėrašcio vertimas pažodinis – vert. past.

Holokaustas Telšiuose

Chana-
Rachelė Taic
(merg. Zinger)

„Telšiai, mano miesteli, mano tėviške, kur praleidau savo vaikystės metus...“⁶⁵
Ne, neketinu rašyti jidiš kalba, esu prieš tai, juk ši knyga skirta mūsų vaikams ir ateinančioms kartoms, o kas gi tada mokės jidiš? Taigi, apie Telšius – hebrajiškai.

Telšių miestas buvo labai gražus. Jis stovėjo ant kalno, apsuptas kitų kalnelių, o kalno papėdėje – ežeras. Vasarą jame maudėmės, o snieguotą, baltą žiemą, kai ežeras užšaldavo, važinėdavome nuo kalno iki ežero rogutėmis, po du ar tris vaikus vienos rogutės – nepaisant šalto oro, nė vienas vaikas nelikdavo namuose.

Tai buvo garbingos rabiniškos tradicijos miestas. Čia veikė visos žydų švietimo institucijos: nuo vaikų darželio, mergaičių ir berniukų pradinių mokyklų, mergaičių gimnazijos *Javnė*, berniukams skirto parengiamojo šlovingos Telšių ješivos skyriaus – mechinos. Pačioje gi ješivoje mokėsi jaunuoliai iš viso pasaulio. Veikė ir žydų ligoninė bei žydų bankas. Visa miestelio atmosfera buvo labai religinga, daug sinagogų. Per šabą visos verslo ir prekybos vietos būdavo uždarytos. Kartais atrodydavo, jog čia gyvena vien žydai. Atsimenu, kaip vienas vaikinys, kirpėjas, nusprendė atidaryti savo kirpyklą per šabą ir demonstratyviai atsistojo prie atvirų durų. Tuo metu kaip tik žmonės grįžo iš sinagogų, tarp jų buvo ir rabinas Elijas-Meiras Blochas su ješivos studentų grupe. Rabinas priėjo prie kirpėjo ir visų aki-vaizdoje sudavė jam antausį. Štai kokie buvo Telšiai.

Tokioje ramioje ir dvasingoje aplinkoje gyvenome, kol neužėjo sovietai. Jie nedelsiant uždarė hebrajišką gimnaziją. Teko tęsti mokslus lietuviškoje, kurią turėjome lankyti ir šabo dienomis, nors tada būdavome labai pasyvios. Atsisakėm niekinti šabą rašymu, nors mums visą laiką grasino, kad už tai būsime nubaustos.

Maždaug po vienerių sovietų valdymo metų mieste įsiviešpatavo slogi atmosfera: kelios šeimos buvo ištremtos į Sibirą, o kiti nežinojo, kas jų laukia.

Atėjo vasara, ilgos atostogos... O vieną rytą Hitleris paskelbė karą Sovietų Sąjungai. Po keturių dienų į miestą įvažiavo vokiečių kariuomenės dviratininkai. Jie sustojo prie mūsų namų ir ėmė per žiūronus žiūrėti į ežero pusę. Per langą išgirdau žodžius: „Hier halten“ („sustoti čia“). Mano širdis pradėjo tabaluoti. Jie apsidairė ir nuvažiavo. Tai įvyko trečiadienį, o už dviejų dienų prasidėjo Telšių žydų katastrofa. Penktadienį į vakarą, beveik prieš šabo žvakių uždegimą, pamatėme, kaip vokiečių kareivis, lydimas dviejų lietuvių, išvaro iš namų mūsų kaimynus. Tėvas pasakė mamai: „Paskubėk įvykdyti priesaką!“, ir ji uždegė žvakes...

Noriu papasakoti, kas atsitiko po vyrų žudynių Rainių miške liepos 15 d. Moteris ir vaikus perkėlė į stovyklą, jei galima ją taip pavadinti, Geruliuose, kur subūrė moteris iš visų mažų apylinkės miestelių tuo pačiu metu žudant jų vyrus. Iš Luokės, Rainių, Kvėdarnos, Rietavo – arti dviejų tūkstančių žmonių buvo sukišta į „barakus“. Tai statinys, kurį man sunku aprašyti, panašus į arklidę. Buvo

65 Perfrazuota jidiš dainos „Mano miestelis Belcai“ eilutė – red. past.

nesvietiška grūstis, jokių higienos sąlygų. Mūsų drabužius iškart apsėdo utelės, stengėmės jų atsikratyti, bet veltui. Maitino kartą per dieną juoda kava ir duona, kartais šiek tiek bulvių. Daugelis susirgo, kosėjo.

Mėginome šiek tiek organizuoti stovyklos gyvenimą. Išrinkome vadę – Esterą Bloch (ji neišgyveno). Ji nebuvo iš rabinų šeimos, nors turėjo tą pačią pavardę. Ji ir jos a. a. brolis Izaokas Blochas iki karo vadovavo *Beitarui*. Tai buvo jauna aukšta mergina, kurią visi vadino *di mame* (jid. mama). Labai energinga ir protinga. Ji užmezgė ryšius su valdžia, tad retkarčiais mus ateidavo aplankyti vienas ar kitas viršininkas. Įsteigė klinikėlę su žydų gydytoju Moze Blatu iš Telšių – vieninteliu išgyvenusiu vyru (jis ir visa jo šeima išgyveno karą, sutikau jį Telšiuose, kai buvome išlaisvinti).

Gerulių stovykloje išbuvome šešias savaites. Pradėjo skliti gandai, kad mus ketina sunaikinti. Nors jau turėjome karčią patirtį, nepatikėjome. O iš tiesų anksčiau rytą liepos 30 d. atsirado daug ginkluotų smogikų. Visi jie buvo lietuviai, būtent jie atliko vokiečiams šį kruviną darbą. Nuskambėjo įsakymas išeiti iš barakų ir susirinkti aikštelėje stovyklos centre. Mes, panikuojančios ir drebančios, paklusome. Mano šeima – mama, brolis, jaunesnioji sesuo ir aš, išėjome su Estera Bloch, su kuria gyvenome tame pačiame barake.

Kitas įsakymas reikalavo, kad jaunos merginos nueitų į šoną. Tokią situaciją jau irgi matėm: kai susiruošė sunaikinti vyrus, pirma atrinko jaunuosius – kaip paaiškėjo, tam, kad iškastų duobes. Pagalvojome, kad kartojasi tas pats. Todėl pasakiau mamai: „Einu paieškoti Esteros, ji tikrai žinos, kur geriau atsistoti.“ Vyravo didelė sumaištis, bėgiojau pirmyn ir atgal, bet Esteros nemačiau. Prie manęs priėjo ginkluotas lietuvis, stvėrė už rankovės ir pasakė: „Esi jauna, eik į tą pusę!“ Ten jau stovėjo kelios eilės merginų. Atsistojau taip ir nesuradusi Esteros, o mama su seserimi liko aikštelėje. (Aš buvau vyresnioji, penkiolikos). Ištrūkiau iš

Telšių žydų aukų
atminimo diena
1946 m.
Prie Rainių
memorialo

rikiuotės, atbėgau pas mamą ir pasakiau: „Nežinau, ką daryti.“ Ji pravirko, stipriai mane apkabino, išbučiavo ir pasakė: „Eik, vaikeli, gelbėkis, gal tau pavyks išlikti, o tada papasakok, ką čia su mumis padarė.“ Stovėjome dar keletą minučių ir verkėme. Tada pasakiau: „Einu patikrinti aplinką.“

Grįžau į merginų gretas, kurios per tą laiką išsiplėtė... Tas pats lietuvis mane aprėkė: „Išėjai iš rikiuotės! Kur basteisi?“ ir pastūmė mane į eilę. Už kelių minučių mus suskaičiavo (buvome 500 merginų) ir suriko: „Pirmyn!“ Eiti? Kur? Niekas nežinojo... Tik pajudėjome, kai išgirdome šūvius. Visoms jau buvo aišku, kas nutiko likusiems aikštėje. Mes, 500 merginų, po kelių valandų žygio grįžome į Telšius, į getą. Mums iš paskos atriedėjo keli vežimai su iš visur surinktais žydais. Tarp jų buvo ir mano teta, palaimintojo atminimo Sara Fridman su savo trimete dukrele Sulamita, kurios atvyko į Telšius pas pažįstamus švęsti šabą, o sekmadienį prasidėjo karas ir nebegalėjo grįžti pas šeimą į Kauną.

Paskutiniame vežime buvo sudėti klinikos daiktai, joje sėdėjo daktaras su žmona, o šalia jų kažkaip atsidūrė senyva (apie 70 metų) ponija Talpijot (Talpis) su dukra Cila Rabinovič ir anūke Mirjam – žymaus rabino Elchanano Vasermano sūnaus Naftalio žmona, kuri buvo nėščia paskutinius mėnesius. Man teko gyventi gete kartu su Talpijotų šeima. Tame dviejų mažučiu kambarėliu name taip pat gyveno teta su dukra, sesės Batševa ir Reizelė⁶⁶ Berkman ir mano mylima pradinės mokyklos mokytoja, palaimintojo atminimo Gitelė Liberman. Lovų nebuvo, visos, senos ir jaunos, miegojome ant grindų.

Kitą rytą gete pasirodė išsigandusi mergina, kuriai pavyko išlikti po skerdynių. Ji buvo vardu Mirelė Šlomovič, raudonplaukė, protingomis akimis. Galbūt kiti jau rašė apie ją: kaip per sušaudymą jau buvo įkritusi į duobę, kaip ant jos krito kūnai, o ji pati per stebuklą net nebuvo sužeista. Kai žudynės baigėsi, o žudikai pasitraukė, Mirelė iššliaužė iš duobės. Nežinojo, kur eiti, tad ėjo tiesiai, kol pasiekė vieškelį. Atėjo naktis. Iki ryto gulėjo griovyje prie kelio, o prašvitus pajudėjo Telšių link, nors nežinojo, kad ten gete yra žydų. Lietuviai, kuriuos sutiko pakeičiui, jai papasakojo, kad vakar žydes surinko keliose gatvėse. Pagaliau ji atvyko prie geto vartų. Getas buvo aptvertas aukšta medine tvora, o virš jos – spygliuota viela. Vartai siauri, juos dieną naktį saugojo tik vienas sargybinis.

Štai ką Mirelė mums papasakojo: „Iš pradžių nušovė vaikus matant jų motinoms.“ Ji pabrėžė rabino [Zalmano Blocho] žmonos Liubos ir jos sesers⁶⁷ dvasios kilnumą. Abi šios moterys nusileido į duobę, paguldė savo nužudytus vaikus vieną šalia kito, kiek sugebėjo ištiesė jų kūnelius, lyg būtų laidojusios pagal žydų įstatymus. Žinoma, po to buvo nužudytos ir jos pačios, ir visų mūsų motinos.

Geto gyvenimas atrodė maždaug taip: kasdieną moterų grupės išeidavo į darbus, dažniausiai į kaimus bulvių kasti. Kai kurias siuntė į privačius namus kaip šeiminkinių pagalbininkes. Išeidavo ryte, grįždavo vakare. Vieną valandą, nuo

66 Batševa Švarc (merg. Berkman) savo atsiminimuose vadina seserį hebrajišku jos vardo atitikmeniu Šošana – red. past.

67 Rachelė, rabino Abraomo-Izaoko Blocho žmona – red. past.

keturių iki penkių po pietų, buvo galima išeiti į miestą – žinoma, tik prisisegus geltoną lopą. Draudžiama eiti šaligatviais, tik gatve.

Man šie išėjimai į miestą labai daug reiškė. Ėjau pas moterį, kuri dirbo mūsų šeimoje dvidešimt metų ir mane išaugino. Ji buvo vardu Domicėlė⁶⁸. Ji man duodavo maisto, o tomis dienomis tai buvo svarbiausia. Domicėlės dėka likau gyva. Be manęs, ji išgelbėjo dar tris žydus: Reizelę Šochet ir du jos mažus sūnelius. Kas tik pas ją užsukdavo, neišeidavo tuščiomis rankomis.

Noriu prisiminti dar kitą moterį, vardu Marcelė. Ji gyveno visai šalia geto, kas buvo labai paranku. Su ja susipažinau atsitiktinai. Viena moteris iš geto, pas kurią anksčiau Marcelė dirbo pagalbininke, nukreipė mane pas ją paprašyti trupučio pieno sergančiai dukrai. Mes iš karto susibičiuliavome, tapau dažna viešnia. Vaikas kas dieną gaudavo pieno. Marcelė dalijosi informacija, patardavo. Ji ir Domicėlė padėdavo kiek įstengdavo.

Atėjo rudens šventės – žydų Naujieji metai ir Jom Kipuras. Geto teritorijoje buvo sinagoga. Susirinkome ten pasimelsti – aišku, vien tik moterys, atsirado ir pamaldų vedančioji. Tai buvo Tova-Golda Amlan iš Kvėdarnos, kuriai Chasia Goldberg (merg. Gering) šioje knygoje paskyrė atskirą pasakojimą. Ji mintinai mokėjo visas liturgines melodijas ir visus maldų tekstus, turėjo labai gražų balsą. Meldėmės visą dieną ir taip pat sukalbėjome kadišą.

Mirjam Vaserman atėjo laikas gimdyti. Nepaisant geto sąlygų ji sėkmingai pagimdė sveiką dukrą. Mūsų maža draugija pasipildė viena nare. Ponia Talpijot tapo prozenele. Praėjus kelioms dienoms Mirjam pradėjo karščiuoti. Išmaldavome, kad ją perkeltų į miesto ligoninę, už geto ribų. Bet tai, deja, nepadėjo, Mirjam už dviejų dienų numirė. Naujagimę maitino Chasia Ordman iš rabinų Blochų šeimos, kuri turėjo šiek tiek vyresnį mažylį. Nežiūrint prastų sąlygų, jos pieno užteko abiem vaikams. Mes labai stengėmės geriau ją pamaitinti duona, trupučiu sviesto ir pieno, kiek jų gaudavom iš Domicėlės ir Marcelės.

Tam tikrą laiką gyvenome be didelių permainų.

Artėjo žiema. Bulviakasis pasibaigė, netekome darbo. Ėjo šnekos apie geto likvidavimą. Apie tai vieno mano apsilankymo metu užsiminė ir Domicėlė. Perpasakojau jos žodžius gete, bet kaip visada, nors jau du kartus savo akimis matėmė žiaurių įrodymų, manimi nepatikėjo. „Tai viso labo gandai.“ „Kokia prasmė jiems tai daryti“ ir t. t. Patariau poniai Talpijot perduoti naujagimę lietuviams. Ji ryžtingai atsisakė: „Ne, mieloji, ji gimė žyde ir mirs žyde!“ Visos grįžtančios iš miesto atnešdavo slogių naujienų. Atmosfera gete įkaito...

Tuo tarpu atėjo Chanukos šventė. Net valgėme *latkes*⁶⁹ ir dainavome Chanukos giesmes. O ir šiaip tarp visų savo nelaimių kartais padainuodavome. Noriai dainavo ir Mirelė, patyrusi duobės košmarą. Vis dėlto jaunystė darė savo. Ypač Mirelė mėgo jidiš dainą „Jau praėjo gražūs laikai“. Senoji ponia Talpijot skatino

68 Domicėlė Pajojutė (Telšiai). 2006 m. pripažinta Pasaulio tautų teisuole – red. past.

69 *latkes* (jid. blynėliai) – bulviniai blynai, tradiciškai gaminami Rytų Europoje per Chanuką – red. past.

merginas dainuoti sakydama: „Jūs jaunos. Tai natūralu. Neįmanoma visą laiką verkti.“ Tačiau dainavimas dažniausiai kaip tik baigdavosi ašaromis...

O gandai apie geto likvidaciją netilo. Paskutinį Chanukos rytą, sekmadienį, viskas atrodė įprastai. Geto vartų sargas buvo girtas ir apsnūdęs. Daugelis merginų tuo pasinaudojo ir išėjo į miestą, tarp jų ir Mirelė. Jos vaikščiojo po miestą, bet iš tiesų neturėjo kur dingti. Net krikščionys, kurie mielai būtų padėję žydams, bijojo už tai gresiančios bausmės. (Vis dėlto atsirado keletas geraširdžių ir narsių žmonių, kurie rizikuodami slėpė žydus). Taigi, dauguma ryte getą palikusių merginų vidurdienį grįžo.

Po pietų pamatėm, kad sargybinių padaugėjo. Kas keli metrai buvo pastatytas ginkluotas lietuvis. Mes su seserimis Berkman studijavome geto tvorą, bet nematėme galimybės išeiti, nes ji iš visų pusių ribojosi su apgyvendintomis gatvėmis. Staiga pamačiau kokių trijų lentų pločio plyšį, per kurį matėsi vieno namų kiemas. O prieš tai jau buvome pasiryžusios iššokti pro sinagogos moterų galerijos langą. Pažvelgiau pro langą – ir pamačiau sargybinių. Ir taip mes trise – Reizelė, Batševa ir aš – per penkias minutes išlindome į tą kiemą. (Visos trys išgyvenome). Mano teta Sara Fridman išplėšė lentą iš tvoros ir taip pat pabėgo su savo dukra. Bet sargybiniai tai greitai pastebėjo ir sučiupo visas kitas, kurios bandė pasinaudoti tuo keliu.

Kitą dieną vokiečių įsakymu visos gete likusios moterys buvo nužudytos lietuvių budelių. Tai buvo Telšių ir jų apylinkių žydų naikavimo pabaiga.

Mano klajonės ir kova prieš nacius

Mozė
Rozenbaumas
Prancūzija

Gimiau Gargžduose, mažame tipišrame Lietuvos miestelyje, netoli Klaipėdos uosto. Gargžduose praleidau ankstyvą vaikystę. Kai buvau penkerių, šeima persikraustė į Telšius, kur gyveno motinos pusbroliai ir pusseserės: Feiga Zilberman, Elijas-Simcha Varejesas su žmona Chana, Zeligas ir Elė Kacai. Turėjau du brolius. Vyresniojo Juozapo mokyklos draugai buvo Tuvija Icikzonas, Ziamkė⁷⁰ ir Šeftelė⁷¹ Jankelevičiai. Jaunesniojo – Hiršelė⁷² Brikas ir Berkė⁷³ Vainas.

Kaip ir kiti žydų tėvai, manieji norėjo, kad įgyčiau profesiją, tai dar būdamas paauglys mokiausi siuvėjo amato iš Joselio Bodo. Mama ypač ragino mane įgyti

⁷⁰ Mažybinė vardo Saliamonas forma jidiš k. – red. past.

⁷¹ Malonybinė vardo Šeftelis forma – red. past.

⁷² Malonybinė vardo Hiršas forma – red. past.

⁷³ Malonybinė vardo Berlas forma – red. past.

specialybę kalbėdama, kad tai užtikrintas būdas uždirbti pragyvenimui. Ji buvo teisi.

Telšiuose prabėgo mano gražiausi vaikystės ir jaunystės metai. Tai buvo ramus, be didelių įvykių laikotarpis Telšių gyvenime. Tie Telšiai iki šiol gyvi mano atmintyje – jų žmonės, gatvės ir skersgatviai, namai. Aibė nematomų ryšių sieja mane su namu, kuriame išaugau, kuris buvo sugriautas ir nebeegzistuoja. Tėvų namą palikau prieš kelis dešimtmečius, bet vis grįžtu į jį mintimis. Tai buvo šilti ir brangūs namai, kuriuose mums buvo įdiegtos žmogiškosios ir tautinės vertybės, suformavusios mūsų asmenybes.

Atsimenu karo pradžią. Miesto atmosfera buvo įtempta, kupina baimių. Raudonoji Armija ir visi sovietiniai pareigūnai pabėgo į Rytus – kas išvažiavo, kas ir pėsčiomis. Artėjantys vokiečiai kėlė nesuvaldomą baimę. Daugelis žydų jaunuolių taip pat bėgo, vieni į Rusiją, kiti po kaimus. Aš pats norėjau sprukti į Rusiją. Pasakiau motinai, kad likti Telšiuose man pavojinga, turėjau dviratį ir ketinau važiuoti juo iki Rusijos sienos su visais gausiai besitraukiančiais. Mama pritarė, įdavė man maisto ir švarių baltinių ir palinkėjo laimingo kelio. Maniau, kad dingstu tik keletui savaičių, greitai grįšiu... Negalėjau nė įsivaizduoti, kad daugiau nebepamatysiu savo šeimos. Atsisveikinome su ašaromis akyse...

Keliai buvo užtvindyti kariuomenės dalinių ir tarp jų įsimaišiusių civilių pabėgėlių, viešpatavo visiškas chaosas. Sovietų kareiviai ieškojo savo padalinių, nuo kurių atsitraukė, kartkartėmis suskambėdavo netikras aliarmas, per žmones ėjo kalbos, kad „vokiečiai jau labai arti“. Už kiekvieno kampo tykojo mirtis. Keliuose matėme daug lietuvių, pasiruošusių „suvesti sąskaitas“ su žydais. Atsivėrė giliai įsišaknijusi milžiniška, beribė, akla ir kraugeriška neapykanta žydams. Ko gero visą sovietinį laikotarpį ši neapykanta kaupėsi ir, prasidėjus karui, išsilaisvino ir ištryško kaip priešiško ir keršto ugnikalnis. Mano tikslas buvo kuo greičiau nutolti nuo žudikų. Man ir kitiems pavyko sėkmingai kirsti sovietų sieną.

Po ilgos ir sudėtingos kelionės atvykau į Gorkio⁷⁴ apskritį Centrinėje Rusijoje. Buvau labai pavargęs, vienišas, toks atitolęs nuo Telšių. Netrukus buvau mobilizuotas į kariuomenę Lietuviškosios divizijos sudėtyje. Nuo šios 1941 metų dienos iki Vokietijos kapituliacijos 1945 m. gegužės 9 d. su savo divizija kovojau prieš nacius.

Fronto mūšiuose buvau penkis kartus sužeistas. Tarnavau žvalgybos padalinėje, 84 kartus kirtau fronto liniją į vokiečių pusę, atgabenau dešimt belaisvių, suteikusių duomenų apie priešo veiksmus. Iš divizijos vadovybės gavau nemažai pagyrimų ir penkis apdovanojimus – ordinus ir medalius.

Karui pasibaigus, po demobilizacijos, grįžau į Telšius, bet savo širdgėlai iš visos dar neseniai didelės ir klestinčios bendruomenės čia radau tik pavienius išgyvenusius žydus. Mano motina ir brolis gulėjo brolių kape Geruliuose, kaip ir didžioji dauguma Telšių žydų.

74 Dabar – Žemutinis Naugardas – red. past.

Kai kurie telšiškiai grįždavo į gimtąjį miestą, tačiau mūsų, išlikusių, buvo mažai, situacija sunki. Viskas, ką jie turėjo prieš karą, buvo nusavinta lietuvių, teko pradėti nuo nulio. Nebuvo aišku, ko griebtis, į ką kreiptis: valdžia dar čia neįsitvirtino.

Lietuvių partizanų būriai pradėjo pasipriešinimo kovą prieš sovietus. Mane pašaukė į NKVD padalinį, kuris kartu su vietine milicija sergėjo tvarką mieste ir atrėmė partizanų atakas. Asmeniškai siekiau atkeršyti žydus naikinusių nacių lietuvių talkininkams – žudikams ir žydų turto plėšikams. Partizanai nepraleidavo progos pasikėsinti ne tik į sovietų karių, bet ir į saujelės likusių žydų gyvenimą. Kadangi kovojau fronte, valdžia su manimi elgėsi pagarbiai, sudarė palyginus padorias gyvenimo sąlygas, todėl galėjau pagelbėti tautiečiams atstatyti gyvenimą: padėdavau gauti būstą, maisto ir aprangos. Išvariau lietuvius iš neteisėtai užimtų žydų namų ir ten apgyvendinau žydus.

Iš Telšių bendruomenės liko tik pavieniai žydai, ir tai per stebuklą. Šie žmonės buvo palūžę, nustekenti ir praradę gyvybės energiją. Pats jaučiausi kaip vieniša, nuo didelio išsikerojusio medžio nukirsta šaka: iš visos šeimos išgyvenau tik aš.

Sukūriau naują šeimą: vedžiau telšiškę Šošaną Portnoj, mums gimė du vaikai, sūnus ir duktė. Savo neapsakomai laimei sužinojau, kad mano tėvas liko gyvas ir gyvena Paryžiuje. Persikėlėme ten su šeima. Mano sionistiškai nusiteikęs sūnus kiek galėdamas padėdavo Izraelio valstybei.

Privalome pasakoti ateinančioms Telšių žydų palikuonių kartoms apie miesto žydų gyvenimą ir jo praradimą, apie nacizmo žiaurumą, apie nekaltų Telšiuose gyvenusių žmonių tragediją.

Tebūnie palaimintas jų atminimas.

Kančių metai mirties akivaizdoje

Batševa Švarc
(merg. Berkman)

Karui prasidėjus, fronto linija praėjo visai šalia Telšių ir rusai paskubėjo pabėgti. Prie jų prisijungė ir dalis žydų. Likusieji mieste panikavo, lietuviai ėmė smurtauti prieš žydus, kurie bijojo išeiti iš namų. Galiausiai įžengė prakeikti vokiečiai. Tai įvyko šabo ryte, maždaug pusryčių metu. Naciai perėjo visus namus ir išvijo gyventojus į Turgaus aikštę. Dėl man nesuprantamos priežasties pas mus neuzėjo. Matėme per langą, kaip išvaro šeimą po šeimos. Vienu aukštu žemiau už mus gyveno daktaro Heso šeima. Tai buvo pabėgėliai, karo pradžioje išvaryti iš Vokietijos – pirma iš Karaliaučiaus, o po to iš Klaipėdos. Jie buvo labai malonūs ir geri žmonės. Girdėjome, kaip pas juos užėjo šalmuoti vokiečiai ir klausė, kas čia gyvena: žmonės ar žydai? Daktaras Hesas jiems ramiai atsakė: „Žmonės, tačiau žydai.“ Pamatėm per langą, kaip juos visus išveda: tėvą, motiną, vyresnįjį, penkiolikmetį sūnų Efraimą, jaunesnįjį vienuolikmetį Joelį bei penkiametę Juditą.

Vis laukėm ir laukėm, bet pas mus niekas nepasirodė. Matėme, kaip iš aikštės visus vedė ežero kryptimi. Gatvėse tvyrojo mirtina, stulbinanti tyla. Nežinojome, ko imtis, nejaugi mus tiesiog užmiršo? Likti ar patiems eiti prie ežero, kur surinkti visi? Bet ką mums tada padarys? Mus apėmė stingdanti baimė. Galiausiai apsisprendėme ten nueiti. Užrakinome namus ir patraukėme ežero link. Nežinojome, kas ten kalbėta ir kas nuspręsta. Atvykome kaip tik tą akimirka, kai žmonės pradėjo pėsčiomis eiti į Rainių mišką, augusį už kelių kilometrų nuo miesto. Mano a. a. tėvui eiti buvo sunku, jis visą laiką atsilikdavo.

Vokiečiai vertė mus eiti greitai. Keli ješivos studentai priėjo prie tėvo ir jam padėjo. Rainiuose radome keletą didelių arklidžių, mes užėjome į artimiausią. Ten buvo žiauriai nešvaru, dvokė. Mėginome nors kiek pasitvarkyti plikomis rankomis ir lazdomis. Radome truputį šieno ir patiesėme ant grindų, kad tėvui būtų patogiau atsisėsti. Kiti žmonės padėjo mums įrengti vietą tėvui. Tačiau jis jautėsi prastai, jį ištiko skausmingas priepuolis, arklidėje jam trūko oro. Drįsime nueiti ir paprašyti sargybinio leidimo išvesti tėvą į lauką įkvėpti oro. Paaiškėjo, kad šį žmogų pažinojome: tai buvo mūsų namų pagalbininkės Stasės brolis. Stasė gyveno su mumis keletą metų, o jos brolis ne kartą apsilankydavo ir gaudavo iš mūsų maisto ar drabužių. Jis leido tėvui išeiti į lauką. Šalia stovėjo vežimas, įdėjome į jį šieno ir paguldėme tėvą. Buvo graži žvaigždėta vasaros naktis. Visą naktį skaitėme psalmes, kol tėvui palengvėjo ir jis sugebėjo savarankiškai išlipti iš vežimo. Tada sargybinis mus įstūmė atgal arklidėn. Neturėjome nei maisto, nei vandens. Kai kas patyliukais išėjo ir nupirko iš šalia gyvenusių lietuvių vandens už pinigus arba iškeitė drabužius į maistą.

Vieną dieną atbėgo nuo pastangų visas suprakaitavęs vaikinai – vienas tų pabėgėlių⁷⁵, kurie mieste užeidavo pas mus, ir kuriais a. a. mama rūpinosi ir maitino. Jis, regis, buvo iš Lomžos, net nežinau, kuo vardu. Jis atnešė iš gretimo kaimo vandens ir truputį šviežių vaisių tėvui. Tai buvo iš jo pusės tikras pasiaukojimas, bet jis jautėsi be galo laimingas galėdamas padėti, ir iš tiesų beveik išgelbėjo tėvui gyvybę. Šis poelgis visus mus labai sujaudino.

Kelias savaites šitaip kankinomės tose arklidėse. Rabinai pasitarė tarpusavyje ir išpranašavo mums baisius įvykius, o mums labai sunku buvo tokį košmarą įsivaizduoti ir juo patikėti. Tuo tarpu lauke buvo iškastos duobės, o iš arklidžių grupėmis išvedami vyrai. Ta, kurioje apsigyvenome, buvo paskutinė eilėje. Per tris dienas, nuo liepos 14 iki 16 d., visi Telšių ir apylinkės žydų vyrai žuvo kankinių mirtimi – Dievas teatkeršija už jų kraują. Ar toks buvo dangaus nuosprendis? Vyrus iš mūsų arklidės nužudė liepos 16 d. Užėjo Stasės brolis ir dar keli lietuviai, išvedė visus vyrus, tarp jų ir mūsų brangųjį tėvą. Jis dar spėjo mūsų paprašyti saugoti močiutę – jo motiną, gerbti mūsų mamą ir jai padėti. Mano broliui įteikė savo tfliną ir liepė gerai prisiminti visas judaizmo prievoles, kurių išmokė. Po to buvo nuo mūsų atplėštas ir nuėjo į savo paskutinį kelią.

75 Turimi omenyje žydų pabėgėliai iš Lenkijos į Lietuvą 1939–1940 m. – red. past.

Girdėjome šūvius ir pagal jų skaičių žinojome, kiek žmonių jau nušovė.

Visai neatsimenu, kaip mus perkėlė iš Rainių į Gerulius, nes viską užgožė makabriškas šokas. Be perstojo galvojome apie nekaltai žuvusį tėtį. Atrodė, gyvenimas be jo neįmanomas. O juk gyvenome toliau – ar tai buvo dangaus dovana? Geruliuose vėl buvome apgyvendinti arklidėse, nepamenu, kuriam laikui. Tos Gerulių dienos mano atmintyje liko labai miglotai.

Telšių getas

Vieną šabą visus išvedė į lauko aikštelę prie arklidžių ir nacių vokiškai paskelbė: „Klausykite, darome tai jūsų pačių labui. Telšiuose įsteigtas getas, greitai atvažiuos vežimai nuvežti motinas ir vaikus, o jaunos gali nueiti pėsčiomis.“ Ir štai surikiavo jaunas merginas eilėmis, atsisveikinome su motinomis ir mažais vaikais vildamosi juos greitai vėl išvysti gete. Getas įkurtas labiausiai apleistame ir sename miesto kvartale. Iš vienos pusės jis ribojosi su ežeru. Jame buvo ir sinagoga, kurios galinis fasadas jau išėjo už geto ribų. Getas buvo aptvertas dviejų metrų aukščio rąstų tvora, ant jos viršaus – dvi eilės spygliuotos vielos.

Mes su seserimi Šošana ir pussesere Feiga-Rivka nuėjome pėsčiomis. Buvome labai nepatyrusios ir naivios. Mums dar nė karto neteko išvažiuoti kur nors iš namų. Galima sakyti, kad karui prasidėjus dar neišlindome iš po mamos prijuos-tės. Kad sugebėjome išlikti be tėvų ir namų, tai nepaaiškinamas stebuklas. Tad nesupratome, kad tas prakeiktas vokiečių mums įžūliai melavo, kad savo noru išeitume į getą. Atvykusios pradėjome ieškoti vietos savo šeimai apsigyventi, tačiau veltui visą naktį pralaukėme močiutės, mamos ir mažylių...

Gete atsidūrė taip pat p. Talpijot su dukra Cirl Rabinovič bei anūke Mirjam – Naftalio Vasermano (Baranovičių ješivos vadovo rabio Elchanano Vasermano⁷⁶ sūnaus) žmona. Jos pakvietė mus apsigyventi kartu. Radome namą išdaužytais langais, jo durys gerai neužsidarydavo ir per kambarius ėjo skersvėjis. Čia su mumis gyveno ir mūsų pusseserė Feicelė Hiršovič, kurios mama, mūsų teta, liko Geruliuose. Kartu apsigyveno buvusi mokytoja Gitelė Liberman bei ponija Fridman su maža trejų metų dukrele Sulamita ir jos dukterėčia Rachelė Taic.

Gete buvo draudžiama įjungti šviesą, išeiti iš teritorijos be specialaus leidimo ir prisiūto geltono lopo, o išėjus – eiti šaligatviu, tik šalia jo, ir ne drauge, o kolona. Naktys buvo labai šaltos, neturėjome nei lovų, nei kuo užsikloti. Sėdėjome susigūžusios, o ponija Fridman mums pasakojo apie praeitį, jos įtraukiančios istorijos mus ne kartą prajuokino ir padėjo iškentėti dar dieną, dar naktį.

Turėjome daug klausimų, nežinojome, kaip elgtis. Jeigu nėra vyrų, gal gali moterys sudaryti sinagogoje *minjaną*⁷⁷ ir skaityti kadišą? Kasdieną rinkome minjaną ir skaitėme kadišą. Ėjome į sinagogą skaityti psalmių. Nežinojome liturgijos tvarkos.

76 Žuvo per Holokaustą.

77 minjanas (heb. pilnas skaičius) – dešimties vyrų kворumas, būtinas viešoms kolektyvinėms pamaldoms – red. past.

Kelis kartus tiesiog iš sinagogos ištraukdavo moteris į darbus. Taip sučiupo ir mūsų mylimą pusseserę Feigą-Rivką. Kiek beverkėme, kiek beprašėme, jos nepaleido, ir daugiau jos nebepamatėm. Ji žadėjo mums iš kaimo atsiųsti maisto – duonos ir pieno, bet jų nesulaukėme. Po kurio laiko atėjo žinia, kad visos neva į darbus paimtos moterys ir merginos buvo nužudytos. Taip niekad ir nesužinojome, kurią dieną tai įvyko. Dievas teatkeršija už jų nekaltą kraują.

Atėjo atleidimo maldų dienos⁷⁸, ir mūsų minjanas pradėjo keltis naktį, idant pasimelstume. Pirmos atsibudusios pažadindavo kitas. Mus kankino alkis, kadangi tik kartą per dvi dienas dalijo lipnios pilkos duonos davinius. Buvome dėkingos ir už tai, stengėmės nesisukti po getą ir neiti už teritorijos, kad nepraleistume duonos dalijimo. Merkė Šlomovič buvo patyrusi siuvėja ir lengvai rasdavo darbo mieste, pas pasiturinčius žmones. Ji išeidavo ryte ir grįždavo vakare nešina duona ir sviestu, skatino mus valgyti: „Valgykite į valias, netaupykite, rytoj vėl parnešiu!“ Ji tai laikė šventa pareiga. Nežinau, ką be jos būtume dariusios ir kiek pratempusios.

Visą laiką leidome su savo nauja, gete susikūrusia šeima, šis ryšys mus guodė. Ponia Talpijot, ponia Rabinovič, Mirjam Vaserman, ponia Sarelė Fridman, jos dukra Sulamita, Gitelė Liberman ir mes. Lėja Šif tai ateidavo, tai dingdavo, ji daug laiko praleisdavo už geto ribų. Kelis kartus tamsiame ir gluminančiame gete šauniai ir gražiai praleidome šabą. Giedojome šabo giesmes, keitėmės prisiminimais iš namų. Ponia Talpijot stengėsi ką nors pagaminti šabui iš visų savaitę mūsų taupyto maisto nuotrupų, taigi net švento šabo skonį sugebėdavome pajusti. Vieną kartą, neatsimenu iš kur, gavome truputį žirnių, ir ponia Talpijot iš jų padarė „čiolntą“. Skudurėliu aprištą puodą nunešiau į prieš mus stovėjusį namą. Jame buvo didelė krosnis, kūrenama visokiomis gete rastomis šiukšlėmis: pagaliukais, sulaužytų baldų gabalais. Prieš šabą visi ten sudėdavo maisto puodus. Taigi per šabą visos susėdo prie stalo, o aš nuėjau mūsų „čiolnto“. Lijo, po kojomis purvas ir balos. Paslydau ir kritau kartu su puodu. Jis sudužo, karšti žirniai išbiro į balą skleisdami stiprų kvapą. Mane tai baisiai paveikė, ilgą laiką negalėjau nusiraminti. Visos mane įvairiais būdais guodė, ponia Fridman apkabino ir papasakojo kažkokį juokelį, kad praskaidrintų man nuotaiką ir sumažintų įtampą, tačiau negalėjau sau atleisti žinodama, kokios alkanos visos buvo ir kaip laukė to maisto, kurio neteko...

Atsimenu dar vieną geto gyvenimo epizodą. Palaimintojo atminimo Mirjam Vaserman tomis nežmogiškoms sąlygoms pagimdė dukrą. Gimdyvei prasidėjo kraujo užkrėtimas, porą savaitių ji baisiai kentėjo, po to mirė. Tuo metu geto kaliniams neleido išeiti iš teritorijos, vienintelė išimtis buvo Sarelė Fridman, ji vienintelė deramai⁷⁹ paruošė velionę laidojimui, pati ją nuvežė į kapines – kitaip tariant, savarankiškai atliko darbą, už kurį normaliomis sąlygomis atsako visa laidojimo brolija. Tebūnie prisimintas jos nuopelnas! Mirjam spėjo suteikti dukrytei

78 Dienos prieš žydų Naujuosius metus ir Jom Kipurą, kai priimta atgailauti už praėjusių metų nusižengimus – red. past.

79 T. y. pagal religinius žydų įstatymus – red. past.

vardą Michalė, močiutės, rabino Elchanano Vasermano žmonos ir Mirjam vyro motinos, garbei.

Beveik tada pat ir Chasia Ordman, rabino Zalmano Blocho duktė, pagimdė vaiką, sūnų. Tačiau dėl siaubingų sąlygų jis nugyveno tik kelias dienas. Chasia žindė mažąją Michalę. To kūdikio atsiradimas gete visiems atrodė kaip Dievo apvaizdos ženklas. Tai mus palaikė pačiose sunkiausiose situacijose.

Dukrą pagimdė ir Mirjam marti Rachelė Mirkin – jos vyro brolio rabio Leibelio Vasermano⁸⁰ žmona. Bet jos dukra taip pat greitai mirė vos gimusi dėl tos pačios priežasties – vaikui netinkamų sąlygų.

Mirjam dukterimi rūpinosi močiutės, mums padedant mergaitė augo ir vystėsi puikiai, pralenkdama savo amžių. Savo akimis matėme, kaip pasitvirtina senovės išminčių ištarmė, jog negandų laiku gimę vaikai subręsta anksčiau, nei įprasta. Ši viso labo trijų mėnesių mažylė mums pridėjo jėgų ir nepaprastai pagražino niūrią egzistenciją gete.

Artėjo Chanuka, reikėjo surasti ką nors galinčio atlikti *chanukijos*⁸¹ vaidmenį. Tam panaudojome rastą supuvusią ropę ir bulvę, kuriose išskobėme skylutes. Ponia Sarelė Fridman uždegė Chanukos žvakes. Gete degti šviesą buvo draudžiama, turėjome slėpti žvakių šviesą. Sėdėjome apsupusios žvakes ir prisiminėme. Buvome visai be ūpo. Per vieną iš Chanukos dienų pasklido gandas, kad getas ruošiamas galutinai likviduoti, o tai reiškia, visų mūsų laukia galas. Pretekstas buvo toks, lyg šis kvartalas kelia pavojų miesto gyventojams, nes čia gali išsipliekti epidemija. Šį pramaną sukūrė daktaras Mikulskis. Pas mus atėjo Merkė Šlomovič ir slapčia papasakojo, kad turi pažįstamų lietuvių ir taip pat šiek tiek pinigų, ir ji mus pasiims su savimi. Susitarėme, kad ji lauks ant gatvės kampo apsiavyniojus didele balta skara, kad galėtume lengvai ją pamatyti ir sekti iš paskos. Ji taip ir padarė, bet mes nepriėmėme jos pasiūlymo rimtai, neatėjome ir niekam apie tai nepapasakojome.

Įžiebus aštuntą Chanukos žvakę ponია Fridman mums tyliai pasakė, kad turime kuo greičiau bėgti iš geto. Ji paėmė ant rankų mažąją Sulamitą ir išbėgo. Gete visos buvo budrios, žinios išplito akimirksniu. Turėjusios pažįstamų lietuvių bėgo pas juos. Ir štai gete pasirodė katalikų kunigas ir paprašė jam perduoti Mirjam Vaserman dukterį, kad išgelbėtų jos gyvybę. Tačiau ponია Rabinovič neatidavė vaiko sakydama: „Kaip galima atiduoti žuvusio rabino Elchanano Vasermano anūkę kunigui? Juk ji tuomet nieko nesužinos apie savo tapatybę ir kilmę.“ Toks buvo jos sprendimas, kartu su mažąją ji atsidadė likimo valiai ir kartu su ja žuvo. Dievas teatkeršija už jų nekaltą kraują.

O mes su Šošana nusprendėme eiti su kunigu. Juk neturėjome kur daugiau dingti: nepažinojome jokių kitų lietuvių, o likus mums būtų įvykdytas tas pats

80 Žuvo per Holokaustą.

81 chanukija – Chanukos metu naudojamas ypatingas aštuonių dalių aliejinis šviestuvus arba aštuonšakė žvakidė, kurioje kiekvieną šventės dieną įžiebiamas atitinkamas žvakių skaičius, kol paskutinę dega aštuonios žvakės – red. past.

nuosprendis kaip ir visai mūsų šeimai... Ponia Talpijot palaikė mus, ji verkdama ragino mus bėgti ir gelbėtis bet kokia kaina, kol dar ne vėlu. Ji tarė: „Esate jaunos, su Dievo pagalba išgyvensite ir papasakosite pasauliui, kaip buvo su mumis pasielgta.“ Ji mus išbučiavo ir palaimino: „Brangiosios mano, tesaugo jus Dievas, skubėkite, bėkite!“ Jos žodžiai mus padrąsino ir palaikė norą išgyventi. Buvome jau tikros dėl pabėgimo.

Prie geto vartų buvo daug sargybinių, šiuo keliu jau nebegalėjome išeiti. Bet mums nusišypsojo laimė. Kaip sakiau, geto tvora buvo aukšta ir aklina, bet viename kampe vietoj rąstų sienos stovėjo sinagoga. Daugelis bandė pro sinagogos langus iššokti į gatvę. Sučiupus keletą tokių pabėgėlių geto valdžia prie įėjimo į sinagogą pastatė sargybą. Vaikščiojome po getą ieškodamos kitų galimybių. Staiga pastebėjau vienoje vietoje iš po tvoros kyšantį didelį akmenį. Užlipau ant jo ir iškišau galvą į kitą pusę. Buvo visiškai tamsu, mūsų niekas nematė. Mėginau plikomis rankomis nulaužyti dygios spygliuotos vielos gabalą ir – o stebukle – man pavyko! Iškart išlipau į gatvę ir laukiau sesers tą patį padarant. Nors ji dėl manęs apsidžiaugė, bet pati pasakė: „Eik kol kas viena, aš dar pasiliksiu, neturiu jėgų bėgti.“ Tai išgirdusi norėjau, žinoma, tuoj pat grįžti pas ją į getą, tada Šošana sušuko: „Ne, ne, einu!“ Ji išlipo, o po jos – Jocheved Varejes ir dar kelios merginos. Iš tamsaus kiemo patekome į ryškiai apšviestą gatvę: buvo kaip tik Kalėdos. Gatvės pilnos šventiškai nusiteikusių žmonių, skubančių į balius, pramogas ir draugiškus susitikimus. Girdėjosi juoko protrūkiai ir dainos.

Mūsų pabėgimas į niekur

Pajudėjome kartu su žmonių minia, pasiekėme gatvės kampą, ir štai priekyje – ryškiai balta skara. Merkė pajudėjo, mes sekėme ją be žodžių ir garsų iki mažo namuko prie geležinkelio stoties. Jos bičiulis krikščionis mus paslėpė klojime ant šieno. Su savimi turėjome maldynus ir visą laiką meldėmės. Pabuvus ten kurį laiką, atėjo šeimininkas ir verkdamas prašė pasigailėti jo ir šeimos ir išeiti, esą jo žydus slėpusį kaimyną kartu su tais žydais ir nužudė. Merkė ir mes tučtuojau palikome jo namus ir nuėjome pas kitus jos pažįstamus. Jie mus palaikė kelias dienas, o po to viskas pasikartojė.

Ir štai stovėjome lauke neturėdamos kur pasukti. Merkė pravirko ir pasakė: „Kas gi su jumis bus? Viena aš dar rasiu vietos, bet trijų mūsų niekas nepriims.“ Atsakiau, kad ji ir taip mums padarė daugiau, nei galima buvo iš bet ko tikėtis, ir kad Dievas jai atlygins už jos kilnumą, bet jai reikia ieškotis prieglobsčio sau, o mus palikti. O jei pavyks išgyventi, dar susitiksime. Taip ir išsiskirstėme: ji nuėjo savo žinomą adresu, o mes – be tikslo ir paskirties, juk prieš pabėgdamos negalvojome, kur eisime. (Vėliau sužinojome, kad Merkė nesulaukė karo pabaigos. Dievas teatkeršija už jos žūtį).

Tų metų žiema buvo ypač atšiauri, speigas siekdavo 29°. Miestiečiai pasakojė, kad žydų kapinėse rado daug pabėgėlių iš geto, kurios ten mirtinai sušalo, nes likti mieste bijojo. O mes kažkodėl neįjautėm panikos ir palikusios Merkės

pažįstamų namus grįžome į miestą. Nusprendėme pasiprašyti pas mūsų buvusio namo šeimininkę, kurią atsiminėme kaip išsilavinusią moterį, jos ir mūsų šeimos santykiai buvo geri. Tikėjomės, kad ji mus paslėps.

Nuėjome ten, pasibeldėme ir ilgai laukėme, tačiau niekas neatsiliepė. Tame pačiame kieme gyveno senukų pora. Moteris mums visada atrodė nepatenkinta, tad dar taikos laikais jos prisibijojome. Na, o dabar neturėdamos pasirinkimo pasibeldėme ir pas juos. Senukas paklausė, kas ten, atsakiau. Jis mus įleido vidun, abu su žmona į mus žiūrėjo išsigandę, nepratdami nė žodžio. Po kelių minučių jis drebančiu balsu paklausė: „Jūs iš gyvųjų ar iš mirusiųjų?“ „Iš gyvųjų“, – atsakėme. Jie tyliai užrakino duris, ir mes ant pirštų galiukų perėjome į kambarį: už sienos buvo apgyvendinti vokiečiai. Kalbėjome pašnibždomis. Senutė padavė mums pavalgyti kiaušinių, duonos ir pieno sakydama, kad žino, ką mums, žydams, leidžiama ir ką draudžiama valgyti. Ji mus paguldė į šiltą ir švarią lovą, bet pasakė, kad negalėsime pasilikti ilgiau. Iš ryto ji mus pažadins ir patars, kuria kryptimi nuo miesto verta eiti, bei įduos maisto kelionei. Tai buvo pirmas kartas išėjus iš namų, kai gulėjome šiltoje lovoje. Tiesiog neįtikėtina!

Brėkstant moteris mus pažadino, padavė šiltų kojinių, šiltų šalikų galvoms apsigaubti ir vilnones pirštines. Ji paruošė košerinio maisto pilną krepšėlį ir dar pridėjo džiovintos mėsos sakydama: „Kaimuose tokia mėsa brangiai kainuoja, kiekvienas ją noriai išmainys į duoną.“ Ji mums patarė neužsukti į gražius namus, nes juose gyvena turtuoliai, kuriais negalima pasitikėti, jie neužjaučia kitų. O apšiurusiuose namukuose rasime skurdžiai gyvenančių, bet geraširdžių žmonių, kurie mūsų pagailės, šitie priims... Ji mums davė ir lazda šunims atbaidyti.

Iš širdies padėkojome ir išėjome. Taip prasidėjo mūsų klajonės. Ėjome nuo namų prie namų, pabuvojome pas 29 žmones. Neturėjome maisto atsargų, drabužių, pinigų, pastogės...

Iš pradžių matydamos namą pakeliui mėginome belstis, bet mūsų niekas neįsileisdavo. Kai kurie rėkė: „Nešdinkitės iš čia tuoj pat!“ Prašėme viso labo trumpai pabūti, pasišildyti, bet mums atsisakydavo.

Kol turėjome maisto krepšyje, nesibeldėme į namus, stengėmės būti nematomos. Kartą aptikome tvartą ar svirną ir užėjome. Neprisimenu, kiek laiko jame praleidome. Maistas seniai pasibaigė, vietoj vandens laižėme sniegą, buvome žiauriai silpnos, svaigo galvos. Bet reikėjo eiti toliau. Išlipome ir pamatėme, kad viskas aplink padengta sniegu, neaišku, kur vieškelis ir kur kokios kliūtys. Visur balta, lygu, bet aplinkui tamsa, tik šviečia žvaigždės. Šošana maldavo, kad ją palikčiau ant sniego ir eičiau viena. Ji nebeįstengė eiti, sniegas siekė kelius, jau nustojojome jausti kojas. Šošana sniege pametė batus, ji buvo mieguista ir taip prašė leisti jai nusenūsti... Tačiau aš ją jėga tempiau toliau.

Ir štai tolumoje pasirodė švieselė. Priėjome arčiau jos, sulojo šuo. Sustojome nežinodamos, ką daryti. Iš namo išėjo žmogus laikantis žibintą ir paklausė: „Kas ten?“ Neatsakėme. Jis priėjo, išžiūrėjo ir tarė: „Galite man nesakyti, kas esate, viską pats suprantu.“ Ir visą laiką kartojo: „Vargšelės, vargšelės!“ Jis mus įsileido į namus, davė atsigerti, numalšino troškulį ir šiek tiek atsigavome. Jis numovė

mums kojines ir ėmė trinti sušalusias kojas, po to davė apsimauti šiltų kojinių. Sėdėjome prie krosnies ir šildėmės. Jis paprašė žmonos išvirti kuo daugiau pieniškos sriubos su miltiniais kukuliais, bet mus įspėjo nevalgyti per daug vienu ypu, geriau po šaukštelį, su trumpomis pertraukomis – jis suprato, kad buvome ilgai nevalgiusios. Pas šį žmogų išbuvome apie dvi savaites ir šiek tiek sustiprėjome. Po to jis mus pervežė pas savo brolių, o vėliau – pas kitą giminę. Iš jos vėl išėjome klajoti. Dairėmės būtent nepuošnių namų. Pagaliau išvydome varganą trobelę. Vienoje jos pusėje gyveno vyras su žmona, kitoje jie laikė arklių, karvę bei kiaulę. Jie gyveno taip skurdžiai, kad vos turėjo ką pavalgyti. Tačiau mus priėmė ir pasidalijo tuo, ką turėjo. Už kelių savaičių prisipažino, kad negali mūsų daugiau išlaikyti, ir vylėsi, kad rasime sau kitą prieglobstį.

Tai buvo sekmadienis, šeimininkas Bučys, kaip jam būdinga, ruošėsi eiti į bažnyčią šalia esančiame Alsėdžių miestelyje. Iš ten jis grįždavo apie pietus. Pasačiau, kad noriu parašyti laišką šios bažnyčios klebonui, ir paprašiau perduoti. O tada vakare paliksime jų namus, nes dienos metu tai pavojinga. Bučys sutiko. Parašiau klebonui, kad neprašome jo pagalbos (nes bijojau, kad tos pagalbos kaina bus reikalavimas apsikrikštyti). Bet jei likome gyvos tris mėnesius ilgiau nei visos kitos, ko gero, Aukščiausias turėjo tikslą: pranešti per mus, kas atsitiko visiems miesto žydams. Surašiau jam vardus ir datas, ir kokiais būdais žydai buvo naikinami. Prašiau, kad jei po karo jis išgirs apie kokius nors likusius žydus, perduotų jiems šiuos mano užrašus. Išverčiau jam į lietuvių kalbą psalmės fragmentą: „Nors einu per tamsiausią slėnį, nebijau jokio pavojaus, nes Tu su manimi“⁸² ir t. t.

Ne visą šio labai ilgo laiško turinį atsimenu. Įteikiau laišką Bučiui. Šis vakare grįžo linksmas ir laimingas: papasakojo, kad skaitydamas laišką klebonas vis daugiau raudonavo, kol pratrūko ašaromis. Jis dar kartą perskaitė laišką ir pasakė vyrui: „Nevalia jų išprašyti. Privalai išlaikyti jas!“ Kunigas įdavė jam kelis duonos kepalus, miltų, paršiuką, dargi pinigų.

Šio kunigo pavardė buvo Bagdonas⁸³.

Šviesa tamsoje

Už kelių kilometrų nuo Alsėdžių buvo Brėvikių dvaras. Senoje gražioje sodyboje gyveno pasiturinti vieniša bajorė, senos šlėktos palikuonė, pavarde Narutovič⁸⁴. Jos sesuo ištekėjo už žymiojo grafo Zubovo⁸⁵, o jos pusbrolis buvo Lenkijos maršalas Pilsudskis. Tai buvo kilminga ir išsilavinusi, labai ypatinga moteris. Ji studijavo Šveicarijoje, Bazelio universiteto filosofijos fakultete. Kalbėjo aštuoniomis kalbomis, kas tais laikais jau buvo retenybė. Kiekvieną sekmadienį ji važiavo

82 Ps 23,4 – red. past.

83 Galimai klaida, tarp Alsėdžių bažnyčios klebonų tokią pavardę turintis asmuo nerastas. Daugeliui žydų padėjo Alsėdžių kunigas Vladislovas Taškūnas, 1994 m. pripažintas Pasaulio tautų teisuolu – red. past.

84 Joana Bilevičiūtė-Narutavičienė (1868–1948), Lietuvos Nepriklausomybės akto signataro Stanislovo Narutavičiaus žmona – red. past.

85 Sofija Bilevičiūtė-Zubovienė buvo grafo Vladimiro Zubovo žmona – red. past.

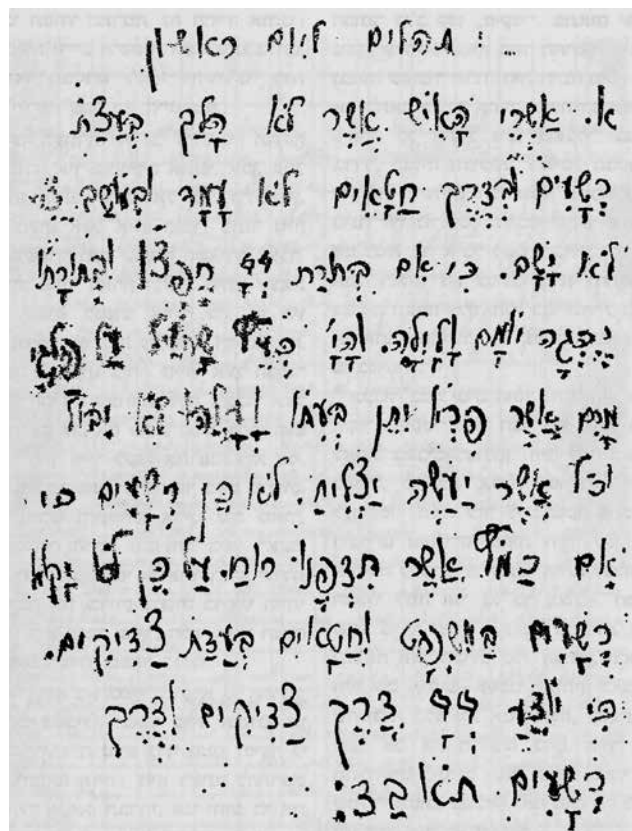
į Alsėdžių bažnyčią ir lankė jos kleboną. Valgė su juo pietus ir kalbėjosi, nes šiaip neturėjo pašnekovų. Žmonės jos nesuprato, kai kurie laikė vos ne ragana ir jos vengė.

Tą sekmadienį, kai klebonui buvo perduotas mano laiškas, jis parodė jį bajorei ir abu nusprendė, jog reikia kažką daryti ir mus gelbėti. Pirmadienio vakare pas Bučius dviračiu atvyko mergina, prisistačiusi Elzyte – ponios Narutovič tarnaitė. Iš jos mums atvežė muilo, dantų šepetėlių, duonos, truputį gėlių ir trumpą laišką. Ponia rašė, kad neturime nusiminti: karas greitai baigsis, liksime gyvos, o visas gyvenimas mums dar prieš akis. Tas laiškas mus stipriai palaikė. Ji klausė, ko mums trūksta – Elzytė pristatys. Ši mergina tikrai dažnai atvažiuodavo mūsų aplankyti.

Tuo metu šeimnininkai tikrai nebeįstengė daugiau mūsų laikyti. Kartą į p. Bučienę turguje kreipėsi vienas lietuvis sakydamas, kad gyvenime nėra matęs žydės ir labai norįs tokią pažinti. Bučienė su juo susitarė, kad pereisime pas jį. Taip ir atsitiko. Ji mus įsodino į vežimą, sudėjo mūsų daiktus ir atvežė pas tą žmogų. Tačiau ano žmona buvo kitokios nuomonės, ji ėmė verkti ir šaukti: „Kodėl nori mums užtraukti tokią bėdą? Tik to mums ir betrukė!“ Į namus mūsų šiukštu neįleido, patalpino tvarte šalia kiaulių. Šeimnininkas tik pastatė tarp jų ir mūsų kelių rąstų pertvarą.

Kiekvieną rytą jis mums atnešdavo po duonos riekę ir šilto viralo; aišku, jis buvo nekošerinis, todėl jį išpildavom kiaulėms. Lietuvis galvojo, kad mes būsimė jiems naudingos. Atnešdavo mums bulvių kibirą skusti ir vandens kibirą bulvėms nuplauti. Mus tai labai gelbėjo – turėjome vandens ritualiniam rankų apsplovimui ir taip pat atsigerti, o duonos užtekdavo alkui numalšinti. Jei atnešdavo morkų nuskusti, trupučiuką pasilikdavome suvalgyti.

Kai kartą atvyko Elzytė, ją papiktino mūsų gyvenimo sąlygos. Ir tada mus iš ten iškeldino pas ponią Narutovič. Šošana liko pas ją, o man surado vietą pas vieną kunigą, visiems buvo sakoma, kad esu krikščionė namų pagalbininkė ir giminė. Šošana dienos valandomis sėdėjo spintoje, o vakare kelioms valandoms galėjo išeiti ir pakvėpuoti oru. Su ponia jos skaitė knygas ir daug diskutavo religijos ir tikėjimo klausimais. Ištikus metus praleidome išskirtos. Ponia Narutovič atsiųsdavo Elzytę pas kunigą, kad man padėtų su darbais, o kartu patikrintų, ar niekas manęs nestebi. Jai buvo liepta bet kurio vizito metu pačiai atsidaryti duris ir neleisti man pasirodyti.

Puslapis iš Batševos Berkman-Švarc ranka surašyto psalmyno, kurį ji atsiuntė Mirjam Bloch į slėptuvę pas lietuvių valstietį

Tame kaime gyveno Milių šeima. Tai buvo labai geri žmonės, draugiški mums, tik pats Milius smarkiai gėrė, ypač sekmadieniais, ir buvo baugu, kad jis kam nors atskleis mūsų paslaptį. Taigi ten likti tapo nesaugu, ypač turint galvoje, kad jis dažnai praeidavo pro „mano“ kunigo kiemą, mane pažinojo ir kalbėjosi. Nepaisant jo draugiškumo visada krėtė vidinis drebulys jį matant.

Vieną dieną jis atėjo netikėtai ir pakvietė mane išeiti į lauką, esą turįs man kažką parodyti. Išėjau kartu su Elzyte. Jis labai smirdėjo degtine. Papasakojo, kad pakeliui sutiko vieną žydę. Ji norėjo pasprukti, bet jis pasakė: „Nebėk, žinau, kas esi ir kur eini...“ Ši prisipažino, kad pabėgo per Šiaulių geto likvidavimą, visus žydus sunaikino, o ji neturi kur eiti. Milius jai atsakė: „Palauk čia, atvesiu tau kitą žydę, ji tavimi pasirūpins.“ Dabar norėjo, kad nueičiau su juo, kitaip ta mergina juo nepatikės ir neateis. Elzytė pažadėjo pati viskuo pasirūpinti ir kvietė atvesti merginą į namus. Parašiau jai raštelį ir perdaviau per Milių. Rašiau jidiš: „Mano nepažįstamai seseriai. Ateik su šiuo žmogumi pas mane, nebijok jo.“ Pasirašiau: „Tavo ištikima sesuo.“ Jis nuėjo, o mes likome laukti ir dvejoti, ar jis viso šito neišgalvojo. Kunigas turėjo mažą šunelį vardu Piksis. Staiga išgirdome jo lojimą, Elzytė nuėjo pasitikti ateinančių ir netrukus grįžo vesdamasi merginą. Tai buvo a. a. Mina Judelevič. Mūsų audringo susitikimo neįmanoma aprašyti žodžiais. Ji papasakojo apie Šiaulių geto sunaikinimą ir savo išgyvenimus bėgant iš ten. Jos kojos buvo labai sužeistos. Elzytė atnešė vandens, nuplovė ir sutvarstė Minai kojas. Jai žiauriai skaudėjo. Galvojome, kad ji nakvos tvarte, kasdieną jai nunešime valgyti, ir kunigas nieko nesužinos. Bet jos kojos buvo tokios būklės, kad nusprendėme ją paguldyti į lovą, o iš viršaus apkloti, lyg nieko ten nebūtų buvę. Tikrai, žmonės atsisėdavo ant tos lovos, kalbėdavo ir neįtarė, kad ten yra žmogus...Po kelių dienų ji pasijuto geriau ir nuėjo nakvoti į tvartą.

Mes labai draugavome su Piksiu. Kai visi prie stalo valgėme, aš vis dėlto nenorėjau liesti žydams uždrausto maisto, tad mėsą nepastebimai nuleisdavau Piksiui, jis man padėdavo taip atsikratyti maisto, kad nekiltų klausimų ir įtarimų. Kartą atvyko svečių, kvietė mane su jais linksintis. Atsisakiau, o jie vis teiravosi, kodėl nenoriu ir ko esu tokia nuliūdusi. Sukurpiau istoriją, kad buvau vienuole, o vienuolyną reformavo, todėl laikinai apsistojau pas savo giminaitį kunigą. Tada visi išėjo į sodą ir pradėjo rinkti ir valgyti braškes. Aš negalvodama nusiskyniau braškę ir ją kaip reikiant apžiūrėjau tikrindama, ar nėra kirminų. Visi ėmė tyliai kalbėtis, supratau, kad šiuo poelgiu išsidaviau, kad esu žydė. Vėl supratau, kad čia būti pavojinga ir reikia bėgti, kol dar ne per vėlu.

Per tą laiką Mina visai pasveiko, ir Elzytė jai rado vietą pas vienišą moterį. Dieną ji vaikščiojo prašydama išmaldos ir maisto, o vakare grįždavo namo. Mina visą dieną sėdėjo užrakinta, vieniša, alkana. Vakare grįžusi šeiminkė pradėdavo traukti iš kišenių ir krepšių viską, ką pavyko per dieną surinkti, ir dalijosi su Mina. Minai buvo sunku prie to priprasti ir ji dažnai negalėjo prisiversti valgyti.

Elzytė buvo ir mūsų „paštininkė“, perdavinėjusi laiškus tarp manęs, Minos ir Šošanos, o taip pat Mirjam ir Rivkos Bloch. Po to, kai jos pabėgo iš Šiaulių geto,

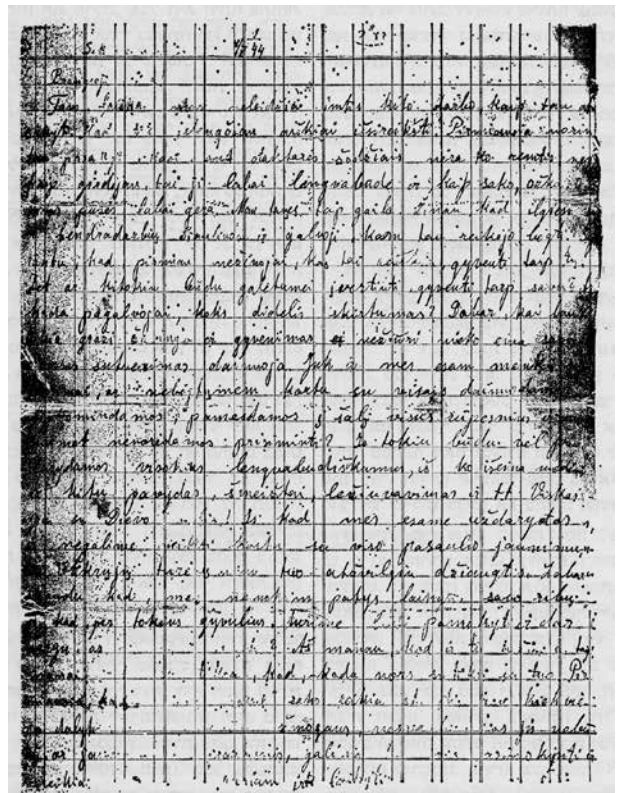
radome slėptuvę ir joms pas p. Vitkevičienę⁸⁶, bet tai jau atskira istorija.

Naktį nusprendžiau, kad turiu bėgti niekam nepranešusi. Juk visi galvojo, kad mano padėtis ne tokia jau ir bloga, tačiau pati jaučiau gresiantį pavojų. Iššokau pro langą ir pėsčiomis nuėjau ponios Narutovič namų link, pas seserį Šošaną. Nors kelio deramai nežinojau, turėjau nuojautą, kad Dievas manęs neapleis. Reikėjo nueiti apie tris kilometrus už miesto. Atkeliavau į kaimą gana vėlai vakare, nuėjau į rūmus. Žinojau, kur yra tiesiai pas ponią vedančios durys, o tai buvo svarbu, nes sodyboje buvo dislokuotas vokiečių batalionas. Durys buvo praviros, užėjusi užrakinau jas iš vidaus. Prie stalo sėdėjo ponia Narutovič su mano seserimi. Ponia išgirdo, kad rakinamos durys, atsisuko pažiūrėti, kas užėjo, o pamačiusi mane stvėrėsi už galvos ir ne savo balsu ištarė: „Kaip tu čia atsidūrei?“ Negalėjo suprasti, kaip aš patekau į kambarį, jai tai atrodė neįmanoma, juk sodybą sergėjo devyni aviganiai, kuriuos naktį paleisdavo, o jie sugebėjo prašalaitį sudraskyti į gabalus...

Kaip tik prieš valandą viena moteris pasiklydo kelyje ir užėjo į sodybą, o šunys ją, vargšę, sukandžiojo ir apdraskė drabužius. O kur dar vokiečių sargybiniai? Žodžiu, jos nuomone, tik angelai galėjo mane čia atvesti. Ji nervingai vaikščiojo po kambarį ir ilgai negalėjo nusiraminti. Pasakiau, kad ištrūkiau niekam nieko nesakydama, kad manęs nesulaikytų. Ponia Narutovič pasidalijo savo nerimu dėl Šošanos sveikatos, kadangi ji neturi pakankamai gryno oro, nenoriai valgo ir visą laiką verkia. Ieško Šošanai vietos kokiam nors kaime, kad galėtų daugiau būti lauke, po saule, tarp augmenijos, tada jos būklė pagerės. O man siūloma likti pas ponią, spintoje, vietoj Šošanos. Būtent taip ir atsitiko.

P. Narutovič rado ponios Runkauskienės⁸⁷ šeimą ir jiems sumokėjo už Šošanos išlaikymą. Jie nepaprastai prisirišo prie Šošanos, tikėjo, kad jiems neša laimę. Ji mezgė drabužius jų vienturtei dukrai. Patys nebuvo tikintys, tačiau tikėjo, kad Šošaną saugo dangaus tėvas. Laikas nuo laiko pas juos užeidavo vokiečiai ir rekvizuodavo įvairius daiktus kariuomenės reikmėms – taip darė ir kituose ūkiuose. Šeiminkė kartą paprašė Šošanos: „Pasimelsk, juk turi kam...“ Nuo tos dienos iš jų nieko daugiau neėmė. Tame buvo įžvelgta Dievo pagalba.

Su manimi ponia Narutovič taip pat kalbėjosi apie religiją. Kiek mokėjau ir sugebėjau, pasakojau jai apie judaizmą ir žydus. Ji labai atidžiai klausėsi ir gailėjosi,

Laiškas lietuvių k., parašytas Telių merginų, Holokausto metais palaikiusių tarpusavio ryšius

86 Vitkevičienė Emilija (Alsėdžiai). 1997 m. pripažinta Pasaulio tautų teisuole – red. past.

87 Tiksliau šios moters asmenybės nustatyti nepavyko – red. past.

kad neįmanoma sugražinti praėjusio laiko, kitaip ji po pokalbių su Šošana ir manimi pasinertų į judaizmo tyrimus. Ji žavėjosi šia tema, nebandė raginti keisti tikėjimą ir palinkėjo, kad su Šošana galėtume emigruoti į Palestiną ir ten laimingai gyventi. Jei ji būtų gyva, padarytume dėl jos viską ir būtinai atsivežtume čia, į Izraelį. Iš visų Pasaulio tautų teisuolių ponia Narutovič ir jos tarnaitė Elzytė turi būti sąrašo pradžioje⁸⁸. Negaliu čia apie jas visko papasakoti, tačiau jos tikrai nusipelnė ilgo ir detalaus pasakojimo.

Išbuvau pas p. Narutovič beveik iki karo pabaigos. Kai vokiečiai, teištrina Dievas jų vardą, pradėjo trauktis nuo fronto linijos, tai visai pasiuto, lyg laukiniai žvėrys. Ponia Narutovič pradėjo bijoti jų netikėtos kratos ir nusprendė, kad ir man reikia persikelti į kaimą pas Šošaną. Su Dievo pagalba sėkmingai atvykau, nors kelias buvo labai pavojingas. Neilgai ten pabuvus atėjo žinia, kad frontas artėja prie mūsų, tad visi gyventojai turi palikti savo namus ir pasitraukti.

Kilo problema: ką daryti su mumis, kad paskutinę akimirką nepasipainiotume vokiečiams? Vienintelė išeitis – gerai pasislėpti. Namo gale buvo pakeltos kelios grindų lentos ir skubiai iškasta skylė, į kurią galėjome išliaužti. Mums įdavė duonos ir vandens butelį ir vėl uždėjo ant viršaus lentas. Šeiminkai išėjo iš namų, o mes likome. Iš pradžių buvo absoliučiai tylu, po to išgirdome, kad kažkas vaikšto po namus, trenkia durimis ir barasi vokiškai. Bijojome, kad išeidami jie padegs namus, nes buvome girdėjusios, kad jie dažnai taip darė.

Visą laiką drebėjome ir meldėmės. Pažadėjau sau, kad jei tik Dievas mus apsaugos ir leis išgyventi, atsidėkodamos Jam persikelsime į Izraelio žemę. Iš tolo aidėjo sprogimai, po to viskas nurimo, ir vėl stėjo tylu. Nežinau, kiek laiko taip pragulėjome, kol staiga išgirdome p. Runkauskienės verkimą: „Kas žino, ar jos dar gyvos?“ Ji pakėlė lentas ir mus išvydusi pravirko dar garsiau: „Jūs gyvos? Suskubkite išeiti, karas pasibaigė!“ Išlipome, ji mus apkabino ir vis verkė, o mes buvome keistai ramios, ir tai ko gero taip pat buvo dangaus dovana, kitaip galėjome netekti proto nuo šios žinios. Labai prašėme, kad Runkauskai dar neatskleistų savo kaimynams ir niekam kitam, kad slėpėmės pas juos. Atėjo šeiminkas ir pranešė, kad ponios Narutovič sodyboje jau stovi rusai. Prašiau kol kas net ir rusams apie mus nepasakoti.

Vėliau paaiškėjo, kad taip elgtis buvo teisinga, nes kariškiai buvo labai grubūs ir įtarūs, dėl kiekvienos smulkmenos negalvodami šaudė ir šiaip buvo labai ne draugiški. Vieną labai vėlyvą vakarą į duris pasibeldė. Šeiminkė supanikavo ir klausė mūsų, ką daryti. Patarėme neatidaryti iš karto, pirma paklausti, kas ten ir ko nori. Jai tai padarius anapus durų pasakė: „Mes keturi žydai iš Rusijos, girdėjome, kad pas jus gyvena dvi žydės, norime jas pamatyti.“ Ji atidarė duris ir juos įleido. Mes labai bijojome, stovėjome įsikibusios į savo maldynus, o jie iš to susijaudinimo ėmė verkti. Papasakojo, kad kovoja fronte jau ketverius metus ir praėjo pro daug vietų, bet niekur nematė žydų – visus sunaikino prakeikti naciai

88 J. Bilevičiūtė-Narutavičienė mire 1948 m. Memorialinis institutas Yad Vashem buvo įsteigtas ir pradėjo įteikti Pasaulio tautų teisuolių vardus 1953 m. – red. past.

ir jų pakalikai. Susakėme maldą „Kad nugyvenome“⁸⁹. Šiandien galiu tvirtai teigti, kad maldynas ir psalmynas suteikė mums ištvėmės, padėjo nugalėti mirties baimę, alkį ir neviltį, ir siekti išlikimo. Iki šiol sauguju tą savo maldyną ir psalmyną, jie ir šiandien įkvepia man įsitikinimo, kad Dievas mūsų niekada neapleis.

Prisiminimai iš Holokausto laikų⁹⁰

Mina Karštat
(merg. Judelevič)

Gimiau 1923 m. Liepojoje, Latvijoje. Buvau savo palaiminto atminimo tėvų, Pilypo ir Chajos Judelevičių, vienturtė duktė. Po tėvo mirties 1929 m. persikėlėm į Salantus Lietuvoje, kur gyveno mamos tėvai – Abraomas ir Šeinė Chonolovičiai. Senelis buvo Talmudo žinovas, mokėsis ješivoje kartu su rabiū Kahanemanu, vėliau tapusiu Panevėžio rabinu.

Mokiausi pradinėje hebrajų mokykloje, o po jos – Telšių mergaičių gimnazijoje. Telšiuose, kurie yra apie 50 km nuo Salantų, apsigyvenau vienoje šeimoje, kuri mane taip pat ir maitino. Kadangi gimnaziją globojo religinė partija *Agudat Israel*, man teko atsisakyti dalyvavimo pasaulietiniame visuomeniniame gyvenime, nors namuose buvau auklėjama sionistų revizionistų ideologijos dvasia. Iki sovietų okupacijos spėjau užbaigti septynias klases.

Okupantai mūsų gimnaziją uždarė, ir man teko pereiti į valstybinę lietuvių gimnaziją, kurią baigiau dieną prieš Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžią. Dar prieš užeinant sovietams mano seneliai mirė, ir mama su dėde (jos sesers vyru) perėmė šeimos verslą. Sovietai nacionalizavo mūsų parduotuvę ir butą, mums palikę tik du kambarius. Aš likau be pragyvenimo šaltinio: mama sovietų laikotarpiu negavo jokio darbo, gyvenome iš senais gerais laikais sukauptų santaupų.

1941 birželio 26 d. Telšius užgrobė vokiečiai. Prieš dieną, baigusi gimnaziją, išsiunčiau namo į Salantus daugumą savo daiktų ir pati ruošiausi važiuoti pas mamą. Nacių įžengimo dieną palaimintojo atminimo rabinas Abraomas-Izaokas Blochas liepė savo dukrai – mano gerai draugei pasikviesti mane į savo namus, likau su jų šeima ir tapau jos dalimi. 1941 birželio 28 d. visus žydus surinko prie ežero. Vokiečiai apsupo mus ir pareikalavo, kad bendruomenės vadovas su jais kalbėtusi. Po pokalbio grįžęs rabinas liepė visiems kalbėti išpažinties maldą. Stai-ga vyrus atskyrė nuo moterų. Vyrus nuvedė į Kipro Petrausko (lietuvių operos dainininko) sodybą Rainiuose, apie 5 km nuo Telšių, o mus, moteris, nusiuntė

89 Padėkos malda Dievui, leidusiam nugyventi iki šios dienos – red. past.

90 Publikuojama po autorės mirties iš Izraelio memorialiniam institutui Yad Vashem pateikto liudijimo Nr. 1573/140.

Mina Karštat
(merg. Judelevič)

namo. Po dviejų dienų moteris ir vaikus taip pat nuvarė į tą sodybą, kur tokiu būdu buvo surinkta visa Telšių žydų bendruomenė. Stovyklai vadovavo lietuvis Platakis. Mano vaikystės metais jis tarnavo Salantų policijoje, mane atpažino ir elgėsi šiek tiek padoriau nei su kitais. Valgyti mums duodavo keletą bulvių per dieną, tačiau sugebėdavome gauti šiek tiek maisto iš šalia gyvenusių valstiečių.

Liepos 14 d. pasirodė keli esesininkai, surinko visus vyrus, juos sustatė ratu ir liepė tai bėgti, tai gulti. Juos supė lietuvių partizanai mušė vyrus lazdomis. Vienas vokiečių tuo metu jiems skaitė neapykantos ir grasinimų kupiną prakalbą. Tada įsakė vyrams eiti atsisveikinti su šeimomis, o 20 jaunuolių nepaleido. Dauguma vyrų nuslėpė nuo savo šeimų baisius vokiečių sakytus dalykus, o tie, kuriems pasakė, negalėjo patikėti, kad žiaurūs pažadai bus įvykdyti.

Tos nakties vidury išgirdome šūvius. Pabudau ir pasakiau savo draugei, kad tikriausiai žudo mūsų vaikus. Ji atrėžė: „Neprišauk nelaimės.“ Kitą rytą įsiveržė lietuviai, pašaukė vyrus į darbus ir visus išvarė, o už pusvalandžio išgirdome kulkosvaidžių tratėjimą. Nepaisant šių kraupių garsų, negalėjome susitaikyti su mintimi, kad vyksta mūsų vyrų žudynės. Po pietų prasidėjo liūtis ir šūviai nutilo. Grįžo tik pavieniai, visiškai sutrikę vyrai, jie nepasakojo savo šeimoms, kas nutiko. Iš ryto išvedė ir juos. Trys persirengė moterimis ir liko tarp mūsų. Tiesa, dauguma moterų apie tai nenutuokė, bet aš supratau, nes gerai pažinojau vieną jų, prekeivį iš Vokietijos Sarkiną, mano draugės tėvą.

Atėjo mūsų aplankyti kaimynystėje gyvenę lietuviai ir pranešė, kad visi vyrai nužudyti. Iš pradžių nenorėjome jais tikėti, tačiau kai nė vienas iš vyrų negrįžo, teko pripažinti siaubingą tikrovę.

Praėjus mėnesiui mus perkėlė į Gerulių stovyklą, kur išbuvome iki rugpjūčio 30 d. Ten mus ne itin stipriai saugojo, bet nemanėme bėgti, todėl kad bijojome priešškai nusiteikusių aplinkinių gyventojų. Į stovyklą atvyko dar moterų su vaikais iš kitų stovyklų, pvz., Luokės, Varnių. Mūsų buvo apie 2 500 moterų neskaitant vaikų.

Rugpjūčio 30 d. mums pranešė, kad esame pervedami į Telšių getą, apie jį mes jau žinojome anksčiau. Vakare pasirodė ginkluoti partizanai. Iš karto prasidėjo kalbos, kad ryte užuot pervedę į getą mus visus nužudys. Komendantas pajuto šią įtampą, pakvietė pas save rabino žmoną ir su ja ėmė derėtis dėl gyvybių išpirkimo kainos. Kai susitarė, rabino žmona perėjo per visus mūsų apgyventus tvartus, surinko tam tikrą pinigų sumą ir perdavė ją Platakiui. Ateinantį rytą mums liepė išnešti į aikštelę savo daiktus, esą jie bus nuvežti į getą. Tuo pat metu partizanai apsupo stovyklą, ir prasidėjo selekcija. Iš visų stovyklos moterų išrinko 450 jaunų, tarp jų ir mane, ir pervedė į Telšių getą. Likusias moteris ir visus vaikus sunaikino.

Gete, kuris prieš karą sudarė vargingiausią miesto kvartalą, gyvenome keliuose pastatuose be patogumų. Daug moterų sugrūsdavo į vienus namus, jokių baldų nebuvo. Iš geto būdavome siunčiamos į įvairius darbus. Aš laukuose rinkau bulves. Sezono metu dirbome pas valstiečius, jie mus maitino, ten ir nakvojome. Taip užmezgėme ryšius su valstiečiais, su kuriais anksčiau nebendravome. Jie su

mumis elgėsi padoriai. Apie tai, kas vyksta kitose vietose, jokių žinių neturėjome. Bet gruodžio pradžioje išgirdome, kad Šiauliuose veikia getas, kuriame vyrai ir moterys gyvena daugiau ar mažiau normaliomis sąlygomis. Rabino žmona, su kurios šeima toliau gyvenau, nusprendė, kad turime bandyti persikelti į Šiaulius (už kelių kilometrų nuo Telšių). Ji susisiekė su vienu valstiečiu, sumokėjo jam, ir šis sutiko pamėginti pervežti tris merginas savo rogėmis. Tos merginos buvo jos dukra, dukterėčia ir aš. Gruodžio 16 d. išvažiavome iš Telšių, o kitą dieną, apie trečią valandą po pietų, pasiekėme Šiaulius.

Šiaulių gete ir apylinkėse

Valstietis mus nuvežė iki dirbtuvių, kur dirbo žydai. Jie mus gražiai priėmė ir rado vietą gete. Apsigyvenau su mūsų šeimos draugais, o dvi mano draugės – pas gimines. Getas badavo, ypač sunku buvo žmonėms, kurie dar prieš vokiečių okupaciją gyveno nepritekliaje, nes šitie neturėjo ką parduoti. Draugų šeima, Srolovičiai, net duonos neturėjo iki soties. Gyvenome septyniese dviejuose kambariuose. Užsirašiau į judenrato⁹¹ darbo biurą ir buvau paskirta valyti sniegą nuo geležinkelio ir iškrauti anglis iš vagonų. Mus prižiūrėjo lietuviai, darbo sąlygos nebuvo sunkios. Į darbus pasiimdavau dvi bulves. Mano apranga buvo vasarinė. Kartą mums pasisekė: vieną iš Srolovičių dukterų nusiuntė dirbti į karinį sandėlį, o po kelių savaičių prisijungė jos brolis ir aš. Šis frontui skirtų maisto produktų sandėlis buvo laikomas viena geriausių darboviečių. Pietums gaudavome šilto maisto ir visą duonos kepalą, be to, galėjome pasiimti maisto šeimai. Ten buvo įdarbinta apie šimtas žydų. Darbas – priimti prekes ir jas išsiųsti į frontą. Mus prižiūrėjo vokiečių kareiviai. Sandėliui vadovavo seržantas Dappe, su mumis jis elgėsi labai gerai, pro pirštus žiūrėjo, kad išsinešame maisto, ir net įspėdavo prieš patikras. Gestapininkai jį vadino „žydų karaliumi“. Man ten dirbant įvyko tik vienas tragiškas incidentas: nužudė jauną žydą, pagautą vagiant vyno butelį. Konkrečiai mano ir dar trijų merginų darbą prižiūrėjo jaunas kareivis Jeklas – hitlerjugendo⁹² narys, kilęs iš mažo miestelio. Jis niekada nebuvo matęs žydų, visų žinių apie juos pasisėmė iš *Der Stürmer*⁹³. Palaiapsniui mes susidraugavome, ir nuvažiavęs atostogų jis žmonai pasakojo apie žydus tik gerus dalykus (anot jo paties žodžių). Dirbau ten apie pusmetį.

1943 m. pavasarį valdžia pareikalavo iš judenrato 60 darbuotojų. Judenratas nusiuntė 60 jaunų moterų, tarp jų ir mane, sodinti bulvių į ūkį kaime 50 ar 60 km nuo Šiaulių. Dirbome sunkiai, nuo šešių ryto iki šešių vakaro, su pusvalandžio pietų pertrauka. Ūkio vadovas vokietis mus labai engė. Valgio, kurio gaudavome (sriuba ir mažas duonos gabaliukas), mums neužtekdavo, sukinėjomės po

91 judenratas (nuo vok. Judenrat) – geto taryba – red. past.

92 Hitlerjugend (vok. Hitlerio jaunimas) – 1922 m. įkurtas Vokietijos nacių partijos jaunimo padalinys – red. past.

93 *Der Stürmer* (vok. Kovotojas) – 1923 m. pradėtas leisti nacių antisemitinis laikraštis – red. past.

kaimus ir prašydavome iš valstiečių maisto, kuriuo jie galėjo pasidalyti – duonos, kiaušinių, sviesto. Išsiųsdavome pakaitomis po dvi merginas, kurios užuot dirbusios apeidavo valstiečius. Tai buvo itin rizikinga, grėšė net mirtis. Kartą pas vieną merginą rado šiek tiek sviesto ir esesininkai ją primušė. Sargybiniai buvo lietuviai.

Gyvenome kartu viename name, miegojome ant grindų. Po trijų mėnesių tokių darbų mus sugrąžino į getą. Po to mane nusiuntė į durpių karjerą. Ten turėjau vartyti durpes, idant išdžiūtų. Prie karjero buvo įsteigta darbo stovykla, joje – apie 300 vyrų ir moterų. Prižiūrėtojai buvo lietuviai. Maistas ir čia buvo labai skurdus, vėl turėjome mėginti gauti produktų iš valstiečių. Gyvenome barakuose, čia jau buvo lovos, sustatytos dviem aukštais. Darbas buvo sąlyginai nesunkus, todėl kad jo rezultatų netikrino, o prižiūrėjo neatidžiai.

Rugsėįjį mus pervedė į cukraus gamyklą tame pačiame kaime⁹⁴. Ten ir gyvenome. Prie mūsų prijungė daugiau kalinių iš Šiaulių geto, kuris tuo metu jau buvo pustuštis. Viena grupė dirbo gamykloje, o kita laukuose rinko cukrinius runkelius, tai grupei priklausiau ir aš. Dirbome nuo saulėtekio iki saulėlydžio, su pusvalandžio pietų pertrauka. Į darbus turėjome žygiuoti kolona, atsiliekančios buvo mušami esesininkų, kurie visaip iš mūsų tyčiojosi.

Darbo sąlygos buvo tokios žiaurios, kad neįmanoma buvo kiekvienam dirbti kasdieną – nustatėm pamainas: kai viena 60 žmonių grupė išeidavo dirbti, kita likdavo ilsėtis. Vokiečiai nerašė vardų sąrašų, jiems buvo svarbus skaičius. Maitino ne taip ir blogai, o ir nebūtume galėję prašyti maisto iš valstiečių, nes griežtai prižiūrėjo.

Lapkričių Šiaulių gete ir keliose gretimose stovyklose įvyko „vaikų akcija“⁹⁵. Dauguma tėvų nepagalvojo paslėpti vaikų. Vokiečiai melavo, kad išsiunčia juos į sanatorijas, tėvai patikėjo ir klusniai perdavė jiems vaikus. Net ir judenrate nežinojo tikrų nacių planų, nors galbūt turėjo tam tikrų įtarimų. Vienas iš judenrato narių, Kacas⁹⁶, reikalavo iš vokiečių tiesos. Jie jam pasiūlė kartu su vaikais įlipti į sunkvežimį ir pačiam sužinoti viską iki galo. Jis tai padarė ir žuvo kartu su vaikais.⁹⁷

Mes su drauge Mirjam Kacav (po karo ji emigravo į JAV) pradėjome planuoti pabėgimą. Su manimi susisieki Telšių draugė Henia Bloch (ji vėliau žuvo). Likvidavus Telšių getą ji slėpėsi kaime netoli Telšių. Ši draugė išgelbėjo kelias su manimi dirbusias moteris ir iš jų sužinojo, kad esu cukraus gamykloje. Per vieną lietuvių vaiką ji man atsiuntė laišką. Atsakiau jai paštu, parašiau, kad norėčiau ją aplankyti, kai ji susitvarkys savo butą. Ji mano užuominą suprato, ir vieną dieną grįžtant iš darbo prie manęs priėjo vienas lietuvių darbininkas ir pasakė vakare ateiti prie gamyklos vartų – jis mane išvesiantis.

94 Gaudučių kaimas – red. past.

95 „akcija“ – masinės geto kalinių žudynės arba suėmimas. 1943 m. lapkričio 5 d. iš Šiaulių geto buvo išvežti į Aušvicą 570 vaikų ir 270 senelių – red. past.

96 Aronas Kacas, judenrato sekretorius – red. past.

97 Pagal kitus šaltinius tai buvo judenrato narys Beras Kartunas ir vaikų gydytojas Urija Rozovskis – red. past.

Klajonės ir bastymasis

Apsirengiau kuo galėjau ir vakare atėjau į sutartą vietą. Darbininkas pristatė mane vartų sargybiniui kaip savo marčią. Po to nuvedė į stotį ir ten supažindino su žmogumi, kurį, kaip paaiškėjo, draugė įkalbėjo, kad mane išgelbėtų iš geto. Darbininkui buvo sumokėta už paslaugą, tačiau tas kitas žmogus veikė vedinas kitų paskatų. Jis buvo komunistas, o be to – įsimylėjęs mano draugę. Jis jau turėjo visus leidimus ir traukinio bilietus. Apsimečiau miegančia, kad nepritraukčiau perdėto kontrolierių dėmesio. Kelionė prailgo: tik nakties vidury atvykome į mažą kaimą netoli Telšių. Vyras nuvedė mane pas draugę ir paliko. Iš ryto Henia nuėjo man ieškoti kitos slėptuvės. Laukiau pas jos šeimininkus, lietuvių valstiečius. Praėjus porai valandų užsuko jų kaimynė ir pranešė, kad kaimiečius apskundė slepiančią žydus: pas ją jau apsilankė ginkluoti ukrainiečiai (iš Vlasovo armijos⁹⁸) ir išvedė pas ją besislapsčiusius žydus. Kadangi buvau ne iš čia ir nepažinojau aplinkos, nusprendžiau palaukti, kol grįš Henia, o iki tol šeimininkai patalpino mane tvarte. Anksti ryte į tvartą įbėgo šeimininkė ir sušuko: „Bėk, jie ateina tavęs!“ Išėjau į lauką ir iš tolo pamačiau tris mano kryptimi einančius ginkluotus vyrus. Išbėgau į netoli esantį mišką ir pasislėpiau. Tie žmonės, reikia manyti, manęs nepastebėjo ir užėjo į kiemą. Po kurio laiko jie atėjo į mišką ir ėmė šaudyti kaip papuola. Po to girdėjau, kaip nueina. Sutemus grįžau į namus ir pamačiau ašaromis apsipylusią šeimininkę vaikų apsuptyje. Paaiškėjo, kad jos vyrą suėmė už žydų slėpimą. Prašiau vandens, bet ji kategoriškai atsisakė, išvijo mane sakydama, kad jei tik turėtų galimybę, būtų mane atitempusi prie kalėjimo ir pridavusi vokiečiams, kad gražintų jos vyrą.

Ėjau nežinodama kur, netyčia išėjau į vieškelį ir juo nukakau iki mažo kaimiško namelio šviečiančiais langais. Pasibeldžiau ir užėjau. Ten radau valstietį su žmona ir berniuku. Prisistačiau kaip žydė, paprašiau kokio nors maisto ir leidimo pernakti. Jie noriai sutiko ir pakvietė pas juos likti ir padėti ūkio darbuose. Ryte per pusryčius užėjo jų kaimynas ir papasakojo, kad pas kelis valstiečius rado žydų ir kartu su tais žydais suėmė ir nuvežė į Telšius. Mano šeimininkai supanikavo, išsiuntė mane į kiaulidę ir neleido išeiti iki pat nakties. Ten man atnešė ir valgyti. Sutemus prisistatė, pranešė jokia būdu negalėsiantys manęs laikyti namuose ir liepė čia pat išeiti.

Tąnakt siautėjo liūtis su perkūnija, audra laužė medžius. Prašiau, kad bent partartų man, pas ką eiti, jie sutiko ir nukreipė pas žmones, dėl kurių buvo tikri, kad neišduos. Valstietis mane truputį palydėjo ir parodė tolumoje vos šviečiantį namą. Kol jį pagaliau pasiekiau, buvau visiškai peršlapusi.

Pravėriau duris ir pamačiau prie stalo vakarienės laukiančius seną motiną su sūnumi. Ant krosnies kunkuliavo puodas. Kai išvydo mane įeinančią iš nuostabos

98 Vadinamoji „Rusų išlaisvinimo armija“, suformuota Vokietijoje 1942 m. iš sovietų karo belaisvių, perėjusių į Vokietijos pusę. Jai vadovavo generolas Andrejus Vlasovas – red. past.

neteko žado. Be žodžių parodė man krosnį, kad priečiau pasišildyti, o po to ženklais pakvietė prie stalo. Valgėme tyloje. Ant suolų paklojo man avių kailį. Brėkstant moteris priėjo ir liepė eiti. Kai paklausiau kur, parodė tolumoje rusų [sentikių] kaimą ir patarė keliauti ten.

Perėjau visą kaimą nesustodama. Sutikau kelis valstiečius, porą kartų paprašiau atsigerti ir gavau, tačiau neišdrįsau prašyti prieglobsčio – šie žmonės nekėlė man pasitikėjimo. Išėjau iš kaimo ir judėjau toliau. Taip nuėjau kokius 20 kilometrų, be poilsio ir maisto. Pagaliau pasiekiau kažkokį vienišą namą ant kalvos. Užėjusi radau moterį su dviem sūnumis. Ji mane mielai priėmė, noriai ir daug kalbėjo, taip kad netrukus jau žinojau visą jos gyvenimo istoriją. Vyras ją paliko, teko vienai rūpintis ūkiu. Pagalvojau, kad tai man galėjo būti ideali vieta. Atskleidžiau jai, kas esu. Tai jos nesutrikdė, ji sutiko mane priimti ir buvo patenkinta, kad turės pagalbininkę.

Praleidau pas juos dvi savaites ir stengiausi padėti kiek galėdama. Mano šeiminkė turėjo nuomininkę – paleistuvę su trimis benkartais. Šioji vieną dieną mums papasakojo, kad būdama mieste prie policijos matė moterį, maldaujančią paleisti jos vyrą, kuris buvo suimtas už žydų slėpimą. Šeiminkė persigando ir man pareiškė, kad negali daugiau manęs laikyti. Abi moterys patarė man traukti į netoli kaimo esantį miestelį: ten gyvenąs žydams palankus kunigas. Gavau maisto kelionei ir išvykau. Kaip tik iškrito pirmas sniegas.

Miestelyje viename name paprašiau atsigerti. Iš trumpo pokalbio sužinojau, kad minėtas kunigas pervestas į kitą miestelį. Todėl išėjusi nežinojau, kur patraukti, ir ėjau be jokio tikslo. Staiga už nugaros išgirdau, kad kažkas su manimi sveikinas. Atsisukusi pamačiau ne visai blaivų vyrą. Jis teigė mane pažinęs, aš tai neigiau – juk net kalbėjau kitaip nei jis, bet anas nepasidavė: „Nesek man pasakų! Žinau, kad esi žydė, supratau iš eisenos. Mūsų kaimiečiai taip nevaikšto. Tau pasisėkė, kad sutikai mane, mano pavardė Milius, mėgstu padėti nelaimėliams. Šiandien miegosi tokioje lovoje ir valgysi tokią vakarienę, apie kokią nė nesvajojai.“

Gyvenimas Alsėdžiuose ir išlaisvinimas

Jis mane nuvedė iki miesto pakraščio, papasakojo, kad turi pažįstamą žydę, kuriai yra padėjęs slėptis. Sakė palaukti – jis suorganizuos mūsų susitikimą. Laukiau prie kelio apie dvi valandas, tada jis grįžo su septyniolikmete lietuvaitė, kuri man padavė jidiš kalba parašytą raštelį. „Mano nepažįstamai seseriai. Eik su šia mergina ir pateksi pas mane.“ Atsisveikinau su Miliumi ir iki karo pabaigos jo nemačiau. Lietuvių mergina mane nuvedė iki gražaus, tvarkingo namo.

Įžengus mane pasitiko... Batševa Berkman, mano klasiokė iš gimnazijos! Nuo pat karo pradžios neturėjome jokių žinių viena apie kitą. Ji gyveno giminaitės teisėmis pas vienišą pagyvenusią poniją. Jie mane priėmė labai šiltai, padėjo atsigauti, rūpinosi mano žaizdomis, maitino ir girdė. Pasijutau esanti patikimose

rankose. Ypač atsidavusi buvo ponios tarnaitė Elzė – tik ji žinojo tiesą apie Batševos ir savo ponios „giminystę“.

Kai padaugėjo žinių apie bausmę žydus slėpusiems lietuviams, prireikė man rasti kitą slėptuvę, o tai buvo visai nelengva. Elzė mane apgyvendino [miestelio pavadinimas neaiškus – red.] pas varguolę (jaunystėje ši buvo prostitutė). Pas ją gyvenau nuo 1943 m. gruodžio iki 1944 m. balandžio, nuolat alkana, neįsivaizduojamoje betvarkėje ir purve. Ji pati, jos senas ir ligotas vyras, dešimtmetė dukra ir aš maitinomės tuo, ką ji surinkdavo elgetaudama. Maža dukra man prisipažino nepamenanti, kada valgė iki soties. Ši moteris dar turėjo sūnų, kuris kalėjo už vagystę, tai bent jau jo neturėjo išlaikyti.

Elzė kartais mums atnešdavo iš savo ponios duonos ir kito maisto. Ji taip pat padėjo palaikyti ryšį su dviem kitomis žydų merginomis, kurios slėpėsi apylinkėje. Jos man rado vietą gyventi pas jaunų valstiečių šeimą netoli Alsėdžių. Mano varguolė šeimnininkė išgirdusi šią naujieną apsiašarojo ir tarė: „Tiesa, kad pas mane kentei alkį, tačiau buvai saugi“. Prieš palikdama miestelį nuėjau pas Batševą Berkman, ji mane pamaitino ir išmaudė.

Nepaisant to, kad mano naujieji šeimnininkai, būdami paprasti valstiečiai, turėjo daug prietarų žydų atžvilgiu, man jie buvo labai geraširdiški ir stengėsi gerai maitinti. Greitu metu atgavau jėgas. Išbuvau pas juos du mėnesius, iki 1944 m. birželio. Frontas artėjo – rusų kariuomenė jau buvo Vilniuje.

Tomis dienomis miške sugavo vieną žydę. Tai išgąsdino mano šeimnininkus, jie paprašė, kad išeičiau į mišką pažadėdami man atnešti maisto. Neturėjau pasirinkimo, išėjau, o jie tesėjo savo pažadą. Po savaitės slapstymosi miške mano nervai buvo visiškai pakrikę. Kai man atnešdavęs maistą valstietis tai suvokė, nuėjo pas žmones, kurių sūnus būdamas komunistas irgi slapstėsi miške. Pasitarė su jais, o tada naktį grįžo pas mane ir atvedė tą komunistą, su kuriuo dar kokią savaitę slėpėmės kartu. Jis turėjo ginklą ir buvo pasiruošęs ginti save ir mane. Po savaitės sutiko mane palydėti iš miško, jei Elzė ras, kur mane paslėpti. Tuo, beje, labai rizikavo. Naktį jis mane nuvedė į miestelį, ten mane perėmė Elzė ir, nieko nesakydama savo poniai, apgyvendino tvarte. Elzė manimi rūpinosi su išskirtiniu atsidavimu.

Per 1944 m. Simchat Torą⁹⁹ Salantų miestelį užėmė Raudonoji Armija. Nuvažiavau į Vilnių, užsirašiau į universitetą, ten sužinojau apie pogrindinį pabėgimo iš Sovietų Sąjungos judėjimą *Habricha*. Salantuose pas lietuvius radau kai ką iš savo daiktų, juos pardaviau ir 1945 m. rugpjūtį palikau Lietuvą. Iš pradžių atkeliauvau kaip repatriantė į Lenkiją, o iš ten su kitais sionistais jaunuoliais per Italiją – į Palestiną. Atvykau 1945 rugsėjo 11 d.

Iš Holokausto laikotarpio

Gimiau Telšiuose 1925 m. Čia daug dešimtmečių gyveno visa mūsų giminė: nuo prosenelių iki visų palikuonių.

Iš keturių šeimos vaikų buvau vyriausias. Tėvas buvo smulkus prekybininkas, kaip dauguma Lietuvos žydų. Iki Antrojo pasaulinio karo pradžios gyvenome tyliai, net nuobodžiai.

1941 birželio 22 d. karui prasidėjus buvau Kaune, kur kaip tik įstojau į profesinio rengimo organizacijos ORT mokyklą. Jai vadovavo Jokūbas Oleiskis. Buvau penkiolikos. Tuo metu jau niekaip negalėjau grįžti į Telšius pas tėvus, nes žydams iš karto uždraudė naudotis visuomeniniu transportu. Eiti pėsčiomis buvo pavojinga: keliuose siautėjo lietuviai ir žudė žydus. Lietuvių kolaborantai pagavo mane gatvėje ir kartu su didele grupe kitų žydų išsiuntė į šalia Kauno esantį VII fortą. Tada ten buvo įkalinta apie 10 tūkst. mieste ir apylinkėse sulaikytų žydų. Vokiečiai ir lietuviai gaudydavo žydus gatvėse arba žiauriai mušdami išvarydavo iš namų.

VII forte buvo be proto ankšta, mūsų praktiškai nemaitino. Kartą padalijo itin sūrios žuvies, bet nedavė vandens užsigerti, nors buvo labai karšta. Ten patyriau daug sunkumų ir kančių. Troškulys mums buvo baisesnis už alkį. Kasdieną lietuviai išvesdavo šimtus žmonių neva į darbus, bet iš tų „darbų“ niekas negrįždavo. Juos šaudė už kelių šimtų metrų nuo forto.

Sunku aprašyti, kokia tomis dienomis buvo žydų būklė. Beveik neliko namų, iš kurių nebūtų dingęs kuris nors iš šeimos narių, o iš nemažai šeimų ir visus narius išsiuntė į VII fortą.

Iki 1941 liepos 7 d. VII forte dar liko keli šimtai vyrų. Brėkstant liepos 8 d. vyko eilinės masinės žudynės. Vakare jaunas moteris su vaikais perkėlė iš VII forto į IX, esantį už kokių 7 km nuo Vilijampolės. Tarp jų buvau ir aš. Iš ten mane kartu su motinomis ir vaikais kuriam laikui išlaisvino.

1941 rugpjūčio 15 d. kartu su visais Kauno žydais atsidūriau Vilijampolės gete. Čia prasidėjo visos nelaimės: persekiojimai, kankinimai ir sušaudymai. Iš naujo imta lieti Kauno žydų kraują.

Tą karčią dieną geto vartai buvo užrakinti, o žydams uždrausta gyventi ar likti naktį mieste už geto ribų, taip pat rodytis miesto gatvėse nelydint apsauginiams arba neturint specialaus leidimo. Gete labai stigo vietos, nes jam buvo skirta nedidelė erdvė. Namai maži ir seni, juk Vilijampolė visada buvo skurdžiausiais, apleistas Kauno priemiestis. Visas getas buvo apjuostas spygliuotos vielos tvora. Apsauginiams liepta šaudyti į bet kokį žydą, kuris įžengtų į „mirties zoną“ – po tris metrus iki vartų iš geto ir gatvės pusės. Palei tvorą nuolatos judėjo ginkluoti vokiečių ar lietuvių patruliai, kurie „pramogavo“, ypač naktimis, šaudydami į orą ir gąsdindami geto kalinius.

Vėliau prasidėjo įvairios akcijos ir selekcijos. Per „mažąją“ akciją buvo nužudyti šimtai žydų. Po jos 1941 rugsėjo 28 d. sekė didžioji akcija, kurios metu daugiau

Žuvusiųjų Telšiuose atminimo diena prie memorialinės lentos Siono kalno kapinėse Jeruzalėje 1975 m. Nekrologą skaito rabinas Grozas iš Rechovoto. Prie sienos stovi Tuvija Baal-Šemas, sėdi Izraelyje gyvenantys telšiškiai

kaip 10 tūkst. žydų senolių, moterų ir vaikų buvo paimti į IX fortą ir ten sunaikinti.

Labai kentėjau. Neturėjau drabužių. Badavau. Skirtingai nuo kitų, neturėjau jokių daiktų mainams į duonos kąsnį. Kadangi buvau vienišas, be šeimos, mane ir tokius, kaip aš, siųsdavo į sunkiausių ir pavojingiausių darbus. Dažnai apsauginiai naciai mus žvėriškai sumušdavo, visai išsityčiodavo, kol likdavom beveik be gyvybės požymių. „Aukščiausioji taryba“ (*eltesten-rat*) siekė atrinkti tokius vienišus, kad nereiktų ardyti šeimų.

Pirma karo žiema buvo itin sunki, kartais šalo iki 30°, o aš – basas, nuogas ir alkanas. Ne kartą ėjau į darbus vietoj kito žydo, atnešdavau jo pasirašytą darbo pažymą ir už tai gaudavau maisto davinį.

Taip praėjo trys siaubo ir baimės kupini metai, kai buvau medžiojamas it gyvūnas įvairiose vietose. Miegojau palėpėse ir panašiose patalpose, kol pagaliau 1944-ais mane išsiuntė dirbti brigadoje į Kazlų Rūdą – apie 60 km nuo Kauno. Jau tada pradėjome gauti žinių iš fronto apie didelį nacių nuopuolį ir apie Lietuvos miesteliuose prieš nacių veikusius partizanus. Vilijampolės gete vaikinai ir merginos taip pat slapčia susiorganizavo, įkūrė pagrindinį kovotojų būrį ir išėjo į miškus. Jie buvo narsuoliai, didvyriai. Tas pabėgimas į partizanus yra vienas svarbiausių Kauno geto reiškinį. Pogrindyje veikė šimtai jaunuolių, o jiems talkino visi geto kaliniai. Proveržis į miškus buvo stiprus moralinis stimulus geto gyventojams, o partizanai, net būdami miške, nenutraukė ryšių su getu.

Mūsų brigadoje Kazlų Rūdoje taip pat susiformavo pasipriešinimo branduolys, prie kurio prisijungiau ir aš. Nusprendėme pabėgti iš darbų į artimiausią mišką. Tačiau nacių sargybiniai kažką išsiaiškino, pamatė bėgančius ir paleido į mus

šūvius. Laimei, jie mūsų nepasiekė. Greitai patraukėme gilyn į mišką, o sargybiniai pabijojo mus vytis – jau žinojo, kad ten aktyviai veikia partizanų būriai.

Praleidome miškuose kokias tris savaites stengdamiesi laikytis atokiau nuo kelių. Atrodėme baisiai, lyg laukiniai – apaugę barzdomis, purvini, utėlių apsėsti, o valgėm tai, ką rasdavom miške. Naktimis vienas mūsų eidavo į kaimą, beldėsi į kurį nors namą ir prašė duonos. Visą tą laiką miške nenutuokėme, jog Rusijos kariuomenė jau išlaisvino teritoriją, kurioje slapstėmės.

Pagaliau sutikau iš Telšių ir aplinkinių miestelių kilusius žydų raudonarmiečius, nors patys Telšiai dar buvo vokiečių rankose. Šie kariškiai mane pamaitino ir šiltai priglaudė, kartu su jais dalyvavau Telšių regioną išlaisvinant nuo nacių. Perėjome per Šiaulius, Panevėžį ir kitus miestus. Kai su Raudonąja Armija įžengiau į gimtuosius Telšius, ėjau jo gatvėmis be amo ir ašarų pritvinkusiomis akimis, matydamas savo šeimos ir visos bendruomenės žūtį.

Neliko nieko iš žydiškųjų Telšių, iš garsios ješivos, jos studentų, vadovų, iš Telšių rabinų, mokyklų ir sionistinių jaunimo sąjūdžių, kultūros įstaigų – nieko. Viskas sužlugdyta ir sunaikinta.

Įžengiau į namą, kuriame gimiau ir gyvenau su savo broliais ir seserimis. Štai čia buvo valgomasis, prie šio stalo ruošdavau pamokas... Namas liko sveikas, tik mano artimųjų ir mylimųjų jame nebuvo...

Išėjau suglumęs, skaudančia širdimi. Vaikščiojau gatvėmis, bandžiau kažką rasti. Priėjo pažįstamas lietuvis ir man pranešė, kad mano sesuo Bliuma liko gyva ir gyvena pas lietuvius vos už kelių kilometrų nuo Telšių esančiame kaime. Buvo sekmadienis.

Iš karto pasukau to kaimo link, širdis plakė iš susijaudinimo. Ar tiesą pasakė tas lietuvis? Tuo pačiu metu Bliuma su viena valstiete išėjo į Telšius pasitikti raudonarmiečių ir pamatyti memorialinę ceremoniją, skirtą Telšių išlaisvinimui. Bliuma ir jos krikščionė draugė ėjo basos, kaip priimta kaime, bet prieš keliaudamos į miesto aikštę užsuko į vieno lietuvio namus, kad nusiplautų kojas ir apsitvarkytų. Ir čia Bliuma pamatė mane per langą. Ji taip nustebo, kad pradėjo garsiausiai šaukti savo draugei: „Eina mano brolis!“, iššoko iš namų ir puolė man į glėbį.

Tai buvo be galo jaudinantis susitikimas. Ilgai abudu stovėjome ir verkėme. Visos mūsų kančios, visa tragedija išsiliejo tomis mūsų ašaromis. Negalėjome ištartti nė žodžio. Iš visos šeimynos likome tik mudu. Du keleiviai, išsigelbėję iš paskendusio laivo, kuriuos bangos išnešė į krantą...

Sesuo man papasakojo, kad mūsų tėvas buvo nužudytas kartu su visais vyrais Rainiuose. O mama – kartu su visomis moterimis, senyvais žmonėmis ir vaikais. Bet paskutinę akimirką, kai mama jau stovėjo ant duobės krašto apkabinusi savo vaikus, priėjo vienas lietuvių partizanas ir pamatė Bliumą – mielą mergaitę šviesiomis, saulėje spindinčiomis garbanomis ir didelėmis mėlynomis akimis, jos pagailėjo ir nustūmė į šoną. Taip ji išsigelbėjo, kartu tapusi savo artimųjų ir visų žydų žūties liudytoja.

Po to Bliuma ilgai klajojo, kol pasiekė kaimą ir pradėjo dirbti pas vieną lietuvių karvidėję ir atlikti kitus ūkio darbus. Tą darbą ji tęsė ir išvarius nacius.

Man darėsi vis aiškiau, kad negalėsiu likti gyventi šioje šalyje, Lietuvos žemėje. Buvo toks jausmas, kad tie, kurie išliko, privalo ne tik gyventi savo, bet ir tęsti žuvusiųjų gyvenimą. Tačiau gyventi kapinėse neįmanoma. Nusiteikėme keliauti tėvynėn – į Izraelio žemę.

Čia ir baigiu savo trumpą pasakojimą apie nacių okupacijos ir Holokausto laikų išgyvenimus. Tegul atsimena ir žino ateities kartos, mano duktė Raja ir sūnus Izaokas-Cvi bei mano anūkai ir proanūkiai, ką padarė mūsų tautai ir mūsų šeimai dvidešimtojo amžiaus Amalekai – naciai, tebūnie jie amžinai prakeikti.

Cvi Brikas¹⁰⁰

Mielas Dieve

Stoviu ant savo gyvenimo kranto,
Pilnas drebėjimo, pilnas skausmo,
Ar bus dar rytoj kieno paklausti,
Tada, kai manęs jau nebebus.

Mūsų pasaulio valdovo,
Dangaus ir žemės, net vaiko verksmo.
Be jo neauga žolė lauke,
Be jo valios nepučia vėjas.

Tavo tautos, kurią jis pats išsirinko,
Davė Torą, šabą, 613 priesakų,
Parašė ant akmens amžiną sutartį,
Ir aš niekada nesiliausiu klausti.

Kodėl kiekviena audra ją nešioja kaip lapą,
Nors jos kančios sveria tonas švino,
Kiekvienas nežydas, kai tik nori, ją varo ir muša,
Ir aš niekada nesiliausiu klausti.

Kai vaikystėje pro krautuvės plyšį,
Mačiau žybsintį peilį, kuris skerdė
Vaikus lopšiuose ir tuos, kurie tuo metu psalmes giedojo,
Tavo tauta, su „Klausyk, Izraeli“ lūpose, paskersta.

Nuo tada, mielas Dieve, kaip šešėlis lydi
Mano kiekvieną žingsnį, visą gyvenimą,
Kodėl tavo tauta visais laikais būna auka,
Kol galėsiu, nenustosiu to klausti!..

100 Eilėraščių vertimas pažodinis – vert. past.

Atmink!

Atmink seseris ir brolius,
Tėčius ir mamas,
Kalkėmis užpiltas duobes,
Namus liepsnose...

Vaikus kaip gėles,
Gerulius ir Rainius,
Kur visi žuvo
nekalta mirtimi.

Žudikus juodai apsirengusius –
Amaleko rankas.
Jų peilius aštrius.
Izraelio aukas.

Aplinkui upelis,
Laukai ir varpos,
Miškas, – jie nebylūs,
Girdisi tik dejonės garsai...

Vėjo dvelksmas
Neša ant sparnų
Vaiko verksmą –
Daugiau čia nieko neliko.

Telšių sunaikinimas¹⁰¹

Vokiečiai įžygiavo į Telšius birželio 25 d. Tuojau prasidėjo masiniai žydų gyventojų areštai. Išniekinti ir Toros ritiniai, kuriuos žydai buvo paslėpę rūsyje. Žiaurūs išpuoliai prieš žydus sustiprėjo po to, kai šalia Telšių esančiame Rainių miškelyje rasti keliasdešimties lietuvių kūnai, kuriuos sovietai buvo suėmę ir, pasirodo, prieš atsitraukdami sušaudę. Hitleriniai lietuvių partizanai į tą miškelį surinko žydų vyrus ir juos smarkiai kankino. Vėliau jie nuvesti į kaimynystėje buvusį Rainių dvarą. Tuo metu į Viešvėnų dvarą už keleto kilometrų suvaryti žydai iš Alsėdžių, Veiviržėnų, Varnių, Žarėnų, Tverų, Luokės, Nevarėnų, Platelių, Rietavo ir kitų apylinkės miestelių. Birželio 30 d. iš Telšių į Rainius atgabentos žydų moterys ir vaikai. Žydų turtą išgrobstė lietuviai. Skerdynės truko keletą dienų. Moterys ir vaikai perkelti į netoliese įrengtą Gerulių stovyklą. Ten atsidūrė ir ne Telšių žydai, laikyti Viešvėnų dvare. Daugiausia tai buvo moterys ir vaikai, nes šių bendruomenių vyrai nužudyti anksčiau.

Geruliuose buvo vykdoma moterų selekcija. Vyresnės moterys ir vaikai 1941 m. rugpjūtį sušaudyti. Apie 600 jaunesnių moterų nuvežtos į Telšius ir uždarytos į getą. Ten jų padėtis buvo pasibaisėtina. 1941 m. gruodžio pabaigoje nužudytos ir šios moterys. Tik kelioms pavyko ištrūkti. Viena jų, R. Varejes, išsigelbėjo pasislėpusi pas nežydus. Po išvadavimo Kaune ėjusio laikraščio *Tarybų Lietuva* korespondentui 1944 m. spalį ji pasakojo:

„...Maždaug penki kilometrai už Telšių, važiuojant keliu, prasideda nedidelės giraitės. Vienoje jų yra septynios didelės duobės. Jose ir masinėse kapavietėse netoli Gerulių guli apie 6 000 Telšių ir apylinkių žydų... Kai vokiečiai užėmė miestą, visi žydai suvaryti į getą... Iš jų atimti pinigai ir daiktai. Tada pradėjo vyrus skirti nuo moterų ir vaikų...

...Vyrus nuvarė į Rainių miškelį netoli Telšių. Vėliau ten nuvedė ir mus, moteris ir vaikus. Duobės jau buvo iškastos. Mus privarė prie jų. Žudikai ėmė šaudyti į žmonių minią. Tai truko ilgai, visą tą laiką lijo. Jų šautuvai sušlapo ir vis užsikirsdavo. Jie nebegalėjo toliau šaudyti, taigi dalis mūsų liko gyvi. Tada mus privertė užkasti nužudytuosius...

...Rainių miškelyje guli apie 2 000 aukų. Likusieji, daugiausia moterys ir vaikai, sušaudyti Geruliuose. Ten nužudyta apie 4 000 žmonių. Po šių skerdynių gete liko apie porą šimtų asmenų. Ten per dieną duodavo 90 gramų duonos. Į darbą varydavo net iki Palangos durpynų. Dirbdavome įvairiose vietovėse. Geto žydams išdalinti geltoni pasai. Kas tokio neturėdavo, būdavo nušaunamas...“

Alsėdžių žydų vyrus atgabeno į Telšius ir privertė užkasti Rainių miškelių aukas. Vėliau juos pačius sušaudė. Alsėdžių katalikų kunigas Dambrauskas¹⁰² stojo

101 Iš straipsnio „Žydai“, Visuotinė enciklopedija (jid.), t. 6, Niujorkas, 1963.

102 Kun. Venceslavas Dambrauskas (Alsėdžiai).

persekiojamų žydų pusėn. Savo bažnytiniame pamoksle jis griežtai peikė žudynėse dalyvaujančius lietuvius. Atsisakė išklaudyti jų išpažinčių. Jis taip pat paslėpė Toros knygas, o vėliau jas grąžino išsigelbėjusiems žydams. Už tokį drąsų ir žydams palankų elgesį okupacinė valdžia jį išsiuntė į vienuolyną. Nacių įsiviešpatavimo pradžioje nedideliame skaičiui Alsėdžių žydų pavyko pabėgti iš miestelio ir pasislėpti pas valstiečius. Tie apylinkės miškuose įrėngė jiems bunkerius. Tik nedaugelis sulaukė išvadavimo.

Slėptuvėje

Chaja
Klein-Abramovič
Meksikas

Kai prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, gyvenau Kaune. Naciams okupavus Lietuvą, kartu su kitais Kauno žydais buvau nuvaryta į Vilijampolės getą. Ten praleidau trejus metus ir praėjau visą pragarą.

Vieną dieną, kai mane ir mano seserį Malką vedė darbo kolonoje Kauno gatvėmis, mus pamatė pažįstamas valstietis. Jam padedant, mums pavyko ištrukti iš geto ir pasislėpti Deveikiškių kaime netoli Jonavos. Mano vyras Danielius Abramovičius slėptuvėje įrėngė dvigubą sieną. Be mūsų abiejų ir sesers Malkos, čia dar buvo du sovietų belaisviai.

Sąlygos slėptuvėje buvo labai prastos. Naktimis kovodavome su žiurkėmis, o dienomis – su blakėmis.

Telšių mergaičių mokyklos klasė su direktoriumi Minčevskiu, mokytoju Fogelmanu ir mokytoja Golomb

Valstietis buvo labai geras. Norėjo mums duoti savo puikiausią ir šviesiausią kambarį, bet Danielius pasakė: „Duokite blogiausią ir purviniausią.“ Valstietis buvo protingas ir suprato, kad mūsų prašymas teisingas. Toks protingas, kad nė sykio neištarė nei savo pavardės, nei vietovės, kurioje slapstėmės, pavadinimo.

Vieną sykį vos neįvyko nelaimė. Maža krikščionių mergaitė staiga įbėgo pro antrą įėjimą, kuris būdavo visada uždarytas, kai ten tuo metu buvo Malka.

Mes mirtinai išsigandome. Papasakojome apie tai valstiečiui ir pasakėme, kad turime kuo greičiau bėgti. Jis patarė palaukti keletą dienų – ir buvo teišus: nieko neatsitiko. Pasirodo, mergaitė Malkos nematė, nes jai į akis spigino saulė. Viskas baigėsi ramiai.

1945 m. balandžio 15 d. buvome išvaduoti sovietinės armijos.

Sara Zajenc
(merg. Šugas)

Prisiminimai apie lemtingą laiką

Mes buvome kaimiečių šeima. Mano tėvas nuomojosi apie 160 ha žemės ir samdė daug darbininkų. Ūkyje gyveno aštuonios šeimos. Jos dirbdavo laukuose. Tėvas buvo puikus šeimininkas ir iš prigimties labai geras žmogus. Visi jį didžiai vertino ir mėgo. Su kitais jis elgdavosi nepaprastai pagarbiai, buvo pasirengęs padėti tiems, kuriems to reikėjo, paremdavo.

Mano tėvai buvo dievobaimingi žmonės ir labdarą laikė viena svarbiausių prievolių. Prisimenu, kaip mama kepdavo duoną ir veždavo ją į Telšius. Palikdavo ją Jokūbo-Dovydo parduotuvėje, kad šis padalintų neturtingiesiems. Mūsų ekonominė padėtis buvo nebloga. Susiklostė santykiai su kaimiečiais. Tėvas turėjo gerą vardą tarp aplinkinių kaimo gyventojų.

Šeimoje augo trys broliai ir keturios seserys. Išgyvenome tik aš ir mano sesuo (sesuo 1937 m. išvyko į Palestiną ir įsikūrė Jeruzalėje).

Kilus karui tarp Vokietijos ir Rusijos labai daug patyriau. Iškentėjau pragarą ir tik vienas Dievas žino, kaip likau gyva. Įvyko stebuklas.

Iš pradžių patekau į Telšių getą. Vėliau nepažįstamo valstiečio buvau paslėpta Lieplaukės kaime netoli Telšių, po to – Plungėje. Kurį laiką kartu su Michale Harbman ir Chasia Chaitovič iš Telšių keliavome iš kaimo į kaimą. Buvome klajūnės, vejamos ir genamos likimo.

Žiemą, spaudžiant 35 laipsnių šalčiui, slapstėmės žemėje, šiene. Kai glaudėmės pas vieną valstietį, vokiečiai staiga užėmė jo namus ir įrengė ten savo štabą.

Matydamas pavojų, valstietis pasikvietė mus vidury nakties į trobą ir paragino bėgti pro langą. Naudodamosios tamsa, pasitraukėme miškan. Bet ten taip pat negalėjome ilgai būti, keliavome iš kaimo į kaimą, slapstėmės pas įvairius valstiečius ir taip išgyvenome sunkius trejus su puse metų.

Po išvadavimo trumpai buvau Telšiuose, po to persikėliau į Vilnių. Visą laiką praleidau kartu su Michale Harbman.

Iš Vilniaus su suklastotais dokumentais važiovome į Lodzę. Iš ten – kaip pabėgėliai į Fernvaldo DP stovyklą. Vokietijoje praleidau dvejus metus. Visą tą laiką svajojau išvykti į Palestiną. Ten gyveno mano sesuo.

Kelionė buvo labai sunki. Plaukiau laivu „Egzodus“ kartu su kitais 4 500 drąsuolių¹⁰³.

Kai pasiekėme Palestinos krantus, mus sulaukė britai ir išsiuntė atgal į Vokietiją. Galiausiai jau legaliai išvykau į Izraelį.

Vėliau ištekėjau. Susilaukėme dviejų vaikų. Duktė ištekėjusi, turi savo šeimą.

Kančia, skausmas ir išsigelbėjimas

Sara Šavel
(merg. Feidelman)

Atsiminimai iš Holokausto laikotarpio

Gimiau mažame Lietuvos miestelyje, pavadinimu Plateliai. Tačiau mano vaikystės ir jaunystės metai prabėgo Telšiuose. Ten prisisotinau gerojo mūsų gimtinės aromato.

Mano mama Feigė-Merė Feidelman liko jauna našlė su septyniais mažamečiais vaikais: trimis berniukais ir keturiomis mergaitėmis. Jai buvo labai sunku išmaitinti tokią didelę šeimą. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje buvo sunkmetis. Ypač vargo tos šeimos, kurioms trūko pagrindinio maitintojo – tėvo. Našlei nesisekė rasti jokio pragyvenimo šaltinio, ir mes labai skurdome. Tuo metu iš Amerikos grįžo mamos brolis ir padėjo mums persikelti į didesnę Telšių miestą. Dėdė mus labai rėmė. Tačiau ir Telšiuose gyvenimas buvo nelengvas.

Praėjo keleri metai. Didesnieji vaikai paaugo ir pradėjo dirbti. Vyriausioji sesuo Menucha ištekėjo už fotografo Saliamono Glikmano. Du vyresnieji broliai ir sesuo Doba dirbo. Mūsų materialinė padėtis pagerėjo. Visi vaikai rūpinosi, kad mamai nebereiktų plušti, nes ji buvo silpna ir pasiligojusi moteris. Aš, būdama iš jaunesniųjų vaikų, mokiausi. Baigiau liaudies mokyklą, po to tęsiau mokslus *Javnės* gimnazijoje. Čia studijavo tik mergaitės. Gavome religinį auklėjimą. Pamokos buvo labai aukšto lygio. Mokiausi puikiai, ypač gerai sekėsi Talmudo studijos. Roš Hašanos ir Jom Kipuro laikotarpiu eidavome kartu su mama į sinagogą.

¹⁰³ Turimi galvoje žydų imigrantai, kurie vyko į Palestiną, nepaisydami britų valdžios draudimo – vert. past.

Organizacijos *Hapoel*
(heb. Darbininkas)
Telšių skyrius
1933 m. Septintas
iš dešinės stovi
Paulis Klocas,
devintas – Sandleris,
viduryje – Mozė
Varejesas

Ten aplink mus susiburdavo moterys, kurios nemokėjo skaityti. Tada aš iš maldyno sakydavau maldas, o jos kartodavo paskui mane.

Taip tęsėsi iki 1940 m., kai Lietuvą užėmė rusai. Daugeliui religingų Telšių žydų tai buvo niūrus metas. Rusai tuojau uždarė ješivą ir mūsų *Javnės* gimnaziją. Bet jaunimas vis tiek norėjo mokytis. Taigi buvo priverstas eiti į sovietų mokymo įstaigas, o ten reikėjo rašyti ir per šabą. Mums tai atrodė labai didelė nelaimė, galvojome, blogiau būti negali. Niekas iš mūsų negalėjo įsivaizduoti, kad tikrosios nelaimės prasidės tik vėliau.

1941 m. birželio 22 d. kilo karas su Vokietija, tada ir susidūrėme su didžiaisiais sunkumais. Buvome pirmoji Telšių šeima, praradusi sūnų (21-erių metų amžiaus).

O atsitiko taip.

Pirmosiomis dienomis, kai vokiečiai užėmė Telšius, visus nuvarė į Rainių kaimą. Atsidūrėme pačiose baisiausiose sąlygose: kentėjome įvairius pažeminimus, gulėjome purvinuose barakuose, badavome, iš mūsų buvo atimta viskas, ką turėjome.

Vieną dieną būrį jaunų vaikinų išvedė į darbą. Tarp jų buvo ir mano brolis Faivelis. Kaip paaiškėjo vėliau, jie turėjo iškelti iš duobių negyvus lietuvių kūnus. Jie, dar prieš pasitraukiant iš Lietuvos rusams, buvo sušaudyti NKVD kaip politiniai nusikaltėliai.

Po to, kai mūsų jaunuoliai baigė darbą, jiems įsakyta išsirikiuoti eilėmis. Vienas lietuvių, kraugeriškas žudikas Petras Vaičiulis, išsitraukė pistoletą. Eidamas pro šalį, kiekvienam įremdavo jį krūtinėn prie širdies ir grasino nušauti. Niekas

nežinojo, kuris taps jo auka. Kai prisiartinio prie mano brolio Faivelio, stabtelėjo, įsižiūrėjo į veidą ir, ilgai negalvodamas, iššovė. Brolis mirė vietoje. Jis buvo pirmoji auka iš Telšių.

Žudikas augo neturtingoje lietuvių šeimoje. Jo motina per šabą užeidavo pas mus atnešti vandens, pakūrenti krosnies ir nudirbti kitus darbus. Jis pats įvairių darbų metu dažnai sutikdavo Faivelį. Brolio žūtis mus labai sukrėtė. Bet kaip tai nuslėpti nuo mamos? Ji neturėjo sužinoti apie nelaimę. Numanėme, kad ji galėtų to neatlaikyti. Privalėjome apsaugoti ją nuo liūdnos žinios. Bet kiek laiko įmanoma slėpti tokį dalyką? Galų gale ji juk vis tiek sužinos? Po visų rūpesčių ir daugybės kančių, kurias pergyveno, mama vos judėjo, buvo pasiligojusi ir silpna. Labai nerimavome dėl jos sveikatos.

Neilgai trukus vokiečiai įsakė vyrams ir jaunuoliams išeiti iš barakų. Kai visi išsirikiavo eilėmis, nuvedė juos į mišką ir sušaudė. Tarp aukų buvo ir du mano broliai: vyriausias Izaokas ir jauniausias Motelis. Taip iš stovyklos pradingo vyrai. Liko tik moterys.

Vėliau pasakojo, kad Izaokas kartu su dar keletu vaikinių per šaudymą bandė bėgti, tačiau į jį pataikė kulka ir jis krito negyvas. Ten žuvo ir mūsų sesers vyras Saliamonas Glikmanas. Iš sesers Chajos, neseniai ištekėjusios Salantuose už Zeligo Buniso, taip pat nebeturėjome jokių žinių.

Likome trys seserys ir serganti motina. Visas moteris iškėlė į kitą stovyklą Geruliuose. Ten daug prisikentėjome. Buvome priverstos sunkiai dirbti, badavome, jautėmės labai blogai.

Po 6 savaitių mane ir seserį Dobą atskyrė nuo mamos ir sesers Menuchos ir nugabeno į Telšių getą.

Iš visos mūsų šeimos gete likome dvi seserys. Teritorija buvo aptverta spygliuotos vielos tvora ir atrodė, lyg būtume uždarytos narve. Tačiau ilgai čia gyventi mums neteko. Buvome ten tol, kol žudikai nusprendė išžudyti tą nedaugelį dar gyvų likusių Telšių ir apylinkių žydų.

Taip sutapo, kad gete buvome ir per Jom Kipurą. Teritorijoje stovėjo siuvėjų sinagoga. Mes, visos moterys, susirinkome ten pasimelsti. Deja, jau tada nebeturėjau kam skaityti iš maldyno – nė vienos vyresnės žydės nebuvo tarp gyvųjų. Niekada neužmiršiu tų širdį veriančių maldų. Visos gerai išsiverkė, ir kiekviena jautė, kad sinagogoje meldžiasi paskutinį kartą. Neturėjome jokių iliuzijų, kad žudikai mus paliks gyvas, todėl nusprendėme: nesileisime vedamos kaip avys skerdyklon, nebeturime ko prarasti, šiaip ar taip mūsų laukia mirtis. Kai matysime, kad varo sušaudyti – bėgsime.

Telšių gete išbuvome iki gruodžio pabaigos. Tada sužinojome, kad vokiečiai ir lietuvių žudikai ketina likviduoti tuos nedaugelį čia likusių žydų. Kai atėjo laikas, nepastebėtos su seserimi Dobe prasmukome pro tvorą ir pabėgome iš geto.

Bet kur eiti? Atsidūrėme priešiškoje aplinkoje, visur aplink buvo lietuviai, o mes juk žinojome, kokie jie – tik ir laukė mūsų mirties. Bet kito pasirinkimo neturėjome. Noras gyventi buvo stipresnis. Nuėjome pas vieną pažįstamą lietuvį paprašyti paslėpti. Galvojome, tikėjomės, galgi jis mums neatsakys. Bet vos tik

pas jį pasirodėme, jis tuojau liepė eiti atgal. Ką gi galėjome padaryti? Nuėjome pas kunigą, tikėjomės iš jo gauti pagalbos ar galbūt slėptuvę. Pamanėme: jis – dvasiškis, nešiojasi Dievą širdyje, gal neatsakys. Bet, deja, ir pas kunigą ilgai likti negalėjome. Pernakvojome vieną naktį, ir jis liepė eiti.

Pamatėme, kad slėptuvės niekur nerasime. Neturėjome kito pasirinkimo ir grįžome į getą. Ten tuo metu buvo ramu. Bet jautėme, kad ilgai mums neeis taip gyventi, pavojus grėsė kiekvieną minutę.

Vėl ištrūkome pro tvorą ir išėjome ieškoti seno pažįstamo neżydo, dirbusio vyskupijoje. Jis sirgo, bet mums visgi neatsakė. Paprašė savo namiškių, kad mus laikinai priglaustų, o vėliau – bus matyti.

Po kelių savaitių slapstymosi atėjo moteris, atnešdavusi mums maisto (slėptuvė buvo kiaulių tvarte), ir pasakė, kad jie bijo mus ilgiau laikyti: vienas tarnas, puskvaišis, pradėjęs kalbėti, kad vyskupijoje yra žydų. Kilo pavojus, kad mus suras ir sušaudys, o tada ir mūsų gelbėtojai kentės. Nebuvo kitos išeities, tik išeiti, kol ne vėlu.

Vieną žiemos dieną, – lauke siautėjo stiprus vėjas, spaudė didelis šaltis, – pa-traukėme į kelią. Ėjome, kur akys vedė. Taip eidamos pasukome Alsėdžių kryptimi. Nusprendėme stabtelėti prie vieno krikščionio namų, pas kurį prieš tai kasdavome bulves. Bet ir pas jį negalėjome likti. Jis nuvedė mus pas Alsėdžių kunigą¹⁰⁴. Ten buvome tol, kol tas savo apylinkėje surado valstiečius, sutikusius mus priimti.

Kunigas buvo labai puikus ir padorus žmogus. Labai atsargiai parinko valstiečius, kuriems turėjo mus perduoti. Buvome ne vienintelės, kurioms šis kilnus žmogus surado slėptuvę ir išgelbėjo gyvybę.

Mane priėmė netoli Alsėdžių gyvenusi jauna pora. Buvo labai sunku atsisveikinti su seserimi, vienintele, likusia iš visos šeimos. Nežinojau, nei kur ji pateks, nei koks bus jos likimas. Laimei, kunigas seseriai ir Mirei Gafanovič rado vietą pas valstiečius kaime. Ten jos labai sunkiai dirbo, bet pergyveno baisųjį karą. Po išvadavimo ji atvyko į Telšius, ir mes susitikome.

Mane priėmė valstiečiai buvo Antanas ir Stasė Mikalauskai¹⁰⁵. Pas juos nelindėjau slėptuvėje, o gyvenau troboje. Jokio sunkaus darbo man nedavė. Kartu su jais darbavau si laukuose. Jie žinojo, kad lauko darbų nemoku, ir elgėsi su manimi labai gražiai ir žmogiškai. Bet net nepaisant gerų sąlygų, užtruko gan ilgai, kol pripratau prie kaimo gyvenimo. Juk tai buvo neżydiški namai. Žydų nemačiau, šabo ir žydiškų švenčių nešvenčiau. Dar blogiau buvo tai, kad niekada nežinojau, kas manęs laukia rytojaus dieną. Visą laiką grėsė pavojus, kad galiausiai išaiškės, jog pas valstiečius slepiasi žydų mergina.

104 Tikriausiai kalbama apie daugeliui žydų padėjusį Alsėdžių kunigą Vladislovą Taškūną, kuris 1994 m. pripažintas Pasaulio tautų teisuoliu – red. past.

105 1994 m. pripažinti Pasaulio tautų teisuoliais – red. past.

Vieną sekmadienį nusprendžiau nueiti pas kunigą ir su juo pasikalbėti, išlieti jam savo širdį. Juk jis dvasiškis, jautrus žmogus, supras. Didelei savo nelaimei, pakeliui sutikau vaikiną lietuvį, su kuriuo kartu mokiausi Telšių gimnazijoje.

Nepaisant mano išvaizdos (buvau apsirengusi kaimiškais drabužiais ir dėjausi kaimo mergina), jis mane atpažino. Ėjau, o jis – pavymui. Papasakojo apie savo „žygdarbį“, kaip šaudė Vilniuje žydus. Dalyvavo Panerių akcijoje, per kurią nužudyti tūkstančiai. Buvo labai geros nuotaikos ir visiškai negalėjo įsivaizduoti, kaip mane skaudina jo žodžiai. Širdis verkė, ir jis tikrai galėjo pastebėti, kas su manimi vyksta.

Tada jis pamatė mano sumišimą, suprato, kad bijau, jog galīs mane nušauti arba įduoti vokiečiams, ir pasakė:

– Nesibaimink, nedarysiu tau nieko blogo. Nesukūsiu vokiečiams.

Ėjau, ėjau, o jis visą laiką – šalia. Pasisekė, kad jis neturėjo laiko ir skubinosi. Praėjome mano slėptuvę, nudaviau, kad to namo iš viso nepažįstu. Jis taip pat suprato, kad nenoriu, jog žinotų, kur gyvenu. Prisėdome, pažadėjau, kad kitą sekmadienį ateisiu į tą pačią vietą, kur atsisveikinome. Galėsime pasivaikščioti.

Savaime suprantama, sutartą dieną nenuėjau. Žiūrėjau pro langą į susitikimo vietą, bet ir jis nepasirodė.

Visus karo metus slapsčiausi pas lietuvius. Dar ir šiandien su jais susirašinėju. Kaipgi galėtų būti kitaip? Juk jie išgelbėjo mano gyvybę, rizikavo savąja, tik jų dėka nežuvau. Tai – ramūs, tvarkingi žmonės, tikri Pasaulio tautų teisuoliai. Ačiū jiems, kad šiandien su šeima galiu gyventi Izraelyje.

Cvi Brikas¹⁰⁶

AKO¹⁰⁷

Aidas atneša man
Iš už jūrų, tolimų krantų,
Mano pėdsakus ant kiekvieno takelio ir durų
Paliktus ten gyvenimo pradžioje.

Mano žingsnius, kuriaisėjau į chederį,
Abėcėlės skambesį,
Taip pat prievartą ir riksmus,
Dieve, ar tu negirdi ir nematai?

Kaip maži vaikai – seni žydai.
Nuogos moterys, į duobes
Tavo tauta, ją išrinkai
Būti auka, mano laikais vėl?

Aidas skamba, kaip kūjis trinksi
Mano širdy ir aš nebylus.
Mano siela klaidžioja kaip šešėlis
Pasulyje, kuriame aplinkui tik naktis...

Organizacijos
Hashomer hatsair
susitikimas
Telšiuose 1933 m.

106 Eilėraščio vertimas pažodinis – vert. past.

107 Uostamestis Izraelyje – red. past.

Sara Elicur [merg. Ritov]¹⁰⁸

Miško prisiminimai

Man gerai,
Aš viena
Laukiniame miške
Sėdžiu ir verkiu!..

Niekas netrukdo
Mano minčių,
Lekia vaizdai,
Man baugu.

Žali medžiai,
Užuodžiu rojaus sodo kvapus,
Mano širdies gelmėje
Ūžia prisiminimai be pabaigos.

Manyje kunkuliuoja ir verda kraujas –
Siela plazda iš skausmo,
Plevena kančia raudonoje liepsnoje
Mano brolio skausmo!..

Panirę į gilų liūdesį
Stovi medžiai – nebylūs liudininkai,
Kodėl dievas jiems lėmė
Matyti savo šventikų žūtį?!

Šlama miškas laukiniu ūžesiu
Svyruoja šakos,
Savo vietoje nebylia/tylia malda
Jie prisimena kančias...

Pavasaris

Vėl pavasaris atėjo –
Šviesiai žalia puošni prabanga.
Mano kalėjimas dar ankštesnis,
Dar juodesnė mano naktis.

Ryto raudonumo sveikinimus
Siunčia saulė man vidun,
Bet širdyje lieka niūru/tamsu
Mano daina ir rauda.

Akys negali matyti
Saulėtos šviesos,
Sukaustytas gedulo
Pranyks mano aš...

108 Eilėraščių vertimas pažodinis – vert. past.

Telšių sunaikinimas

Šiandien, kai rašau šias eilutes, yra 1981 m. liepos 22 d., t. y. 40-osios šventosios Telšių bendruomenės ir aplinkinių miestelių bei kaimų žydų žūties metinės.

Mano tėvas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, buvo Telšių rabinas ir ješivos vadovas. Jis žuvo nuo nacių ir lietuvių žudikų rankų kankinio mirtimi kartu su savo mokiniais, ješivos studentais.

Šią metinių dieną atminties knygoje noriu aprašyti baisų laikotarpį nuo kruvino karo pradžios iki mūsų sunaikinimo, kai žuvo brangiausieji ir mylimiausieji.

Buvo sekmadienis, 1941 m. birželio 22 d., kai Telšių gatvėse garsiakalbiai pranešė apie prasidėjusį karą. Dar šiandien prieš akis matau siaubingą vaizdą: kareiviai ruošiasi žygiuoti į frontą. Vokiečių lėktuvai sklendžia žemai virš miesto ir viską naikina. Žmonės su savo vaikais greitai bėga į rūsius, kad apsisaugotų nuo bombų. Štai matau, kaip Lazaris ir Sonia Rostovskiai atveria sunkias metalines savo rūšio duris ir visų prašo įeiti, nes jų namas stovėjo dideliame tuščiam sklype, toli nuo kitų, prie pat Finansų skyriaus. Rūsysis tuojau prisipildo žmonių. Visi susėda ant žemės, pradeda melstis ir prašyti Dievo, kad susimiltų, ir galėtume taikiai grįžti namo.

Mieste tuo metu viešpatavo didelis sąmyšis. Kai truputį aprimo, visi pamažu išėjo iš rūšio. Kiekvienas ieškojo vietos už miesto, kaime, kad galėtų laikinai pasislėpti pas valstietį, arba bėgo kartu su rusais Rusijos gilumon.

Mūsų šeima grįžo namo. Čia stovėjo sunkvežimis, pilnas rusų šeimų. Jie gyvena pas mus, o dabar tik laukė, kol vairuotojas užves mašiną. Visų nuotaika buvo prislėgta. Pamatę mus, pasiūlė evakuotis kartu su jais. Mama tuojuo sutiko, bet tėvas kategoriškai atsisakė. Jo laikysena buvo aiški: jis kaip rabinas nenorįs ir negalįs palikti savo bendruomenės. Kas bus su visais, teištinka ir jį, jis nevažiuosiąs. Girdėdami tokius žodžius, kai kurie žydai bandė įtikinti, kad jis turįs vykti su savo šeima, nes gresia pavojus. Buvo ir tokių, kurie klausė tėvo patarimo, ką daryti: važiuoti į Rusiją ar likti mieste?

Tėvas, matydamas išsigandusius žydus, drąsino juos ir ragino išvykti. Linkėjo sėkmės, laimino, kad ramiai grįžtų. Prisimenu, kaip tokį jo pritarimą gavo Taibelė Kloc su savo vyru Muncu, Lenkijos pabėgėliu. Taip pat – Jakobų šeima. (Atsitiktinai sužinojau, kad Izraelyje, Arade, gyvena telšiškis, taip pat gavęs tėvo sutikimą važiuoti Rusijon).

Keletą dienų prieš įžengiant vokiečiams Telšių žydai dar sėdėjo kaimuose arba slapstėsi rūšiuose. Ketvirtadienį, 26 d., atėjo vokiečiai ir užėmė miestą.

Dar tą pačią okupacijos dieną jie sučiupo didelę dalį gatvėje buvusių žydų. Surinko juos į būrį ir vedė Nevarėnų gatve link Luokės gatvės. Nežinia, kur tiksliai juos varėsi. Praeidami pro mūsų namus, sugautieji ėmė šaukti ir verkti, kad rabinas išgirstų jų skundą. Dar šiandien mano ausyse skamba tų nelaimingų žydų balsai.

Tėvas ir kiti žydai tuojau ėmėsi didžiausių žygių, kad išlaisvintų sulaikytuosius. Ieškojo ryšių su krikščionimis, kad tie tarpininkautų. Bet niekas negelbėjo: jie buvo kažkur išvesti, ir jų likimas neaiškus. Mieste įsivyravo slogi nuotaika. Širdis kuždėjo, kad su jais atsitiks kažkas blogo. Visiems buvo labai neramu.

Penktadienį, prieš uždegant šabo žvakes ir sukalbant palaiminimą, staiga į trobą įsiveržė vokiečiai ir baisiai šaukdamas liepė visiems palikti namus ir eiti į Turgaus aikštę. Gatvėje jau būriavosi daug žydų, visus varė į tą pusę. Iki šios dienos atsimenu tą vaizdą: kaip didelė bendruomenė, seneliai ir jaunimas, taip pat tėvai, rankose laikantys iš lopšių išplėštus mažus kūdikius, apsiverkė ir išsigandę judėjo link turgaus. Prie jų jungėsi vis daugiau ir daugiau žydų, kol kolona ėmė siekti Dambių namus, prie „Ilgojo šaltinio“ vedusius laiptus.

Visi stovėjome prislėgti ir išsigandę. Niekas nežinojo, ką darys su tokia didele žydų minia. Praeidami lietuviai juokėsi ir džiaugėsi mūsų bėda. Staiga atėjo įsakymas, kad visi turi žygiuoti į Luokės gatvę. Kai praėjome Šalomo Talpijoto namą ir įsukome į gatvelę, pamatėme kareiviškus gultus ir kulkosvaidžius aplink tą aikštę, kurioje stovėjo rusų cerkvė.

Kai visi susirinko, išėjo vokiečių valdžios atstovas ir paklausė, kas iš mūsų moka vokiškai. Tuojau iš eilės žengė palaimintojo atminimo Telšių rabinas Abraomas-Izaokas Blochas. Rabinas jautė atsakomybę už savo bendruomenę. Vokiečiai paprašė jo perduoti valdžios paliepinimą: kadangi žydai šaudė į vokiečių kareivius, jis reikalaujamas, kad visi jauni vyrai stotų į atskirą eilę ir būtų patikrinti, ar neturi ginklo. Taip pat įspėjo, kad nesipriešintų ir nebijotų, nes jie tik išbandysią savo ginklus.

Pirmoje eilėje iš dešinės į kairę (sėdi): rabino žmona Chana-Rachelė-Keilė Hiršovič (Telšių ješivos vadovo gaono Eliezerio Gordono duktė), rabino žmona Mirjam Bloch, rabino žmona Šošana Vesler, rabinas Abraomas-Mordechajus Vesleris, gaonas rabinas Juozapas-Leibas Blochas (Telšių ješivos vadovas), rabino žmona Kravic (rabio Juozapo-Leibo Blocho sesuo). Antroje eilėje iš dešinės į kairę: rabinas Judas-Leibas Hiršovičius (rabino žmonos Chanos-Rachelės-Keilės Hiršovič sūnus), gaonas rabinas Elijas-Meiras Blochas, rabino žmona Rivka Bloch, rabino žmona Mirjam Oklianski, rabinas Avneris Oklianski, rabinas Chaimas-Mordechajus Kacas, rabino žmona Perl-Lėja Kac, rabino Judo-Liberio Hiršovičiaus sesuo, Eliezeris Blochas. Viršutinėje eilėje iš dešinės į kairę: trečias – rabis Zalmanas Blochas, rabino žmona Liuba Bloch, Resia Bloch, rabinas Abraomas-Izaokas Blochas. Apatinėje eilėje: Chasia Bloch, Eliezeris Blochas

Telšių rabinas iškart suprato pavojų ir kreipėsi į vokiečių, kad prieš patikrinimą leistų jam pakalbėti su savo bendruomene. Tokį leidimą gavo. Tada paprašė visų susirinkusių žydų elgtis ramiai ir perdavė vokiečio žodžius. Kalbėdamas, pabrėžė, kad jei pergyvensime pavojų, turime pažadėti laikytis trijų dalykų: 1. šabo, 2. kašruto ir 3. santuokos įstatymų.

Dar dabar matau tą vaizdą, amžiams įsirežusį atmintin: kaip visa žydų bendruomenė, seni ir jauni, dideli ir maži, pakelia rankas į dangų ir sušunka žodžius „Mes priimame šiuos priesakus.“ Taip pat atsimenu, kaip jaunas vaikinys Jankelė Dambė, mokėsis lietuvių gimnazijoje, ir jo draugas Zilberšteinas ant plikų galvų užsidėjo nosines¹⁰⁹ ir suriko: „Pažadame, vykdysime priesakus ir jų laikysimės!“ Vieną akimirką šis vaizdas panėšėjo į biblinę sceną prie Sinajaus kalno, kai žydai pasakė „Vykdysime ir būsime klusnūs“¹¹⁰. Tai padarė įspūdį ne tik man ir kitiems bendruomenės nariams, bet ir mus apsupusiems vokiečiams.

Tada vyresnis vokiečių pasikvietė mano tėvą ir pasakė, kad jis galės su šeima, žmona ir vaikais eiti namo. Bet vyrai turį likti aikštėje. Tėvas kategoriškai atsakė pasiūlymo nepriimamą ir liksiąs su savo bendruomene.

Artinosi naktis, lauke sutemo. Mes, moterys ir vaikai, išėjome namo, kiekviena su savo šeima. Turiu paminėti mūsų mamų herojiškumą. Lemtingą akimirką, kai mūsų gyvybei grėsė pavojus, jos neužmiršo grįžusios apsiplauti rankų, pripildyti taurę vyno ir palaiminti šabo.

Gulėmės ant plikos žemės ir laukėme rytojaus. Visi buvo labai susijaudinę ir neramūs. Kai ėmė brėkšti, nubėgome pažiūrėti, kas atsitiko su vyrais. Tik tada sužinojome, kad juos nuvarė į Rainius, vieno lietuvių kieman. Mūsų, moterų, jau nebereikėjo ten varyti, pačios pas juos nuėjome.

Rainiuose praleidome apie dvi savaites. Per tą laiką buvo sukurtas komitetas, rūpinęsis žmonių poreikiais. 1941 liepos 14 d. vakare visiems vyrams įsakyta susirinkti aikštėje. Prasidėjo kankinimai. Kiekvieną kartą pasigirdus švilpukui, jie turėjo gultis veidu į žemę, sušvilpus dar kartą – keltis. Kam nepavykdavo greitai atsistoti, tą negailestingai mušdavo. Žmonių kūnai sruvo kraujais. Žudikai, žinodami, kad kitą dieną visus sušaudys, prieš mirtį tyčiojosi iš aukų.

Šis „velnių šokis“ truko apie valandą. Kai jau visi buvo netekę jėgų, budelis nelaimingiesiems pasakė kalbą ir paragino atsisveikinti su savo šeimomis, nes kitos dienos rytą jie būsią sušaudyti. Tada atrinko 20 jaunų vaikinių, išdalijo jiems kirtiklius ir išsiuntė. Likusiems liepė sugrįžti namo, į barakus. Apie tai mums su seserimi pasakojo palaimintojo atminimo Mozė Jafė.

Ryte, tekant saulei, apsupo stovyklą, išvarė iš barakų žmones, tarp jų – ir rabinus, ješivų vadovus, studentus, namų šeimininkus. Staiga rabinas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, atsikėlė nuo žemės, paprašė vandens ritualiai apsiplauti rankoms ir pradėjo sakyti išpažintį. Praėjo šiek tiek laiko ir pasigirdo

109 Priimant religinį pažadą ar vykdant bet kokį judaizmo ritualą vyras privalo būti dengta galva, net jei jis nėra religingas – red. past.

110 Iš 24,7 – vert. past.

šūviai. Kulkos kliudė žmones, jie krito negyvi arba sužeisti. Deja, išsipildė vokiečių pažadas, kai jie sakė: „Kitą dieną jau nebematysite saulės, mėnulio ir žvaigždžių, savo žmonių ir vaikų...“

8 valandą ryto pradėjo pilti smarkus lietus ir sutrukdė vokiečiams ir lietuviams tęsti skerdynes. Visiems, kas dar buvo likęs gyvas, jie įsakė grįžti į barakus. Buvo keletas tokių žydų, kuriems pataikė kulka, bet jie buvo tik sužeisti. Jie tapo vieninteliais šio siaubingo įvykio liudininkais ir papasakojo, kaip žmonės žuvo ir buvo palaidoti.

Kitą dieną vyrai vėl buvo sukviesti. Juos suskirstė į grupes, nuvarė į mišką ir sušaudė. Kruvina akcija truko tris paras, kol neliko nė vieno gyvo. Šios trys kruvinos dienos buvo 1941 m. liepos 15–17 d. Po kraupių žudynių liko gyvos tik moterys ir vaikai, našlės ir našlaičiai. Atsitiktinai išsigelbėjo ir keli vyrai, persirengę moteriškais drabužiais. Iš jų atsimenu tik Hiršą Merkiną, iš Klaipėdos atvykusius du brolius Joselovskius ir Abraomą Krenicą. Jie kartuėjo į Gerulius. Tai buvo stovykla, į kurią mus nuvedė iš Rainių miško. Prie šviežių kapaviečių buvau nuėjusi jau kitą dieną, iš karto po to, kai sušaudė vaikus. Prisimenu, kad vienas kapas dar nebuvo užverstas žemėmis, ir aš atpažinau jauną vaikiną Meikę Šavelį, vieno telšiškio sūnų.

Po žudynių liko keturios kapavietės: trys buvo viena šalia kitos, o ketvirtoji truputį toliau nuo jų, kelio, kuriuo vedė aukas, kairėje pusėje.

Mus, moteris ir vaikus, šabo rytą išvedė iš žudynių aikštės. Jie bijojo, kad nekiltų epidemija. Dėl to reikėjo užpilti kapavietes kalkėmis. Tai padarė lietuviai. Akcijai vadovavo vokiškai mokėjęs krikščionis iš Klaipėdos. Matėme, kaip aplinkinių kaimų gyventojai pasiėmė aukų daiktus. O mus pėsčiomis išvarė į Gerulius. Anksčiau ten buvo rusų karo belaisvių stovykla.

Gerulių stovykloje

Kelias nuo žudynių aikštės iki Gerulių buvo tolimas. Kai pavargusios ir išsekusios atvykome, mums liepta gultis ant lentų. Visą stovyklą sudarė aptvarai, kuriuose prieš tai stovėjo galvijai. Ten įrengti dviaukščiai gultai. Jautėmės labai prislėgtos. Kiekviena iš mūsų neteko savo brangiausiųjų. Įsivyravo apatiška ir liūdna nuotaika.

Ir vis dėlto, nežiūrint blogų sąlygų, susibūrė keletas moterų ir įsteigė komitetą. Jo tikslas buvo palengvinti mūsų sunkią padėtį. Komitetas dalijo duoną, įkūrė bendrą virtuvę, visoms po lygiai duodavo šilto maisto. Kitos, kai pavykdavo gauti kokių produktų, mėgino išsivirti valgyti pačios.

Gerulių stovykla nebuvo aptverta, taigi galėjome laisvai judėti. Į darbus mūsų nesiuntė. Tai buvo pereinamoji stovykla, joje gyvenome iki 1941 m. rugpjūčio 31 d. Tuo metu kilo epidemija. Žmonės susirgo difteritu, daug vaikų mirė.

Kai oras gerokai atšalo, pamatėme, kad per žiemą ten neišgyvensime. Juk šiltų drabužių neturėjome. Tada nusprendėme į Telšius siųsti moterų delegaciją, kad paprašytų perkelti mus į miestą, nes ilgiau likti šaltuose tvartuose nebegalėjome.

Kartą penktadienį atėjo nežydas ir pareikalavo iš mūsų aukso, pinigų ir sidabro, t. y. kontribucijos. Už tai jis sugrąžinsias mus į Telšius.

Mokestį surinkome, tačiau jis mus apgavo ir pažado netesėjo. 1941 m. rugpjūčio 30 d., ankstyvą šabo rytą, 5 val., moteris ir vaikus išvedė į didelę aikštę. Ten pasakė kalbą ir patvirtino, kad tas žmogus, kuris paėmė pinigus, maždaug už 20 min. eis su mumis į miestą. Per tą laiką turime grįžti į barakus ir susikrauti daiktus...

Džiaugsmas buvo didžiulis. Greitai nubėgome susirinkti, ką turėjome. Bet tuo metu privažiavo girti lietuvių partizanai ir apsupo stovyklą. Jie susimetė mūsų ryšulius į vežimus.

Netrukus buvo įsakyta, kad moteris iki 30 m. stotų į vieną pusę, berniukai – į kitą, o vyresnieji liktų savo vietoje. Dabar jau paaiškėjo žudikų kėsni, ir visi žvelgė mirčiai į akis. Mano atmintyje išliko vaizdas, kaip senutė, vos kojas velkanti moteris suoliuku stūmėsi link aikštės... Kitas, kurio niekada nepamiršiu, – kaip Abraomo Krenico, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, dukteris Mina ir Rachelė už rankų vedė savo tėvą į pražūtį. Taip pat įsirežė atmintin, kaip Moišelė Blochas, rabio Zalmano Blocho sūnus, užsidėjo tfiliną, apsigaubė talitą, pasiėmė maldaknygę ir išdidžiai pasitiko mirtį. Paskutiniai jo žodžiai buvo: „Aš juk negaliu eiti ten, kur jūs. Aš juk berniukas!“ Jaunas moteris suskaičiavo, jų buvo 500. Likusiuosius nusiuntė į aikštę, myriop. Prisimenu, kaip mergina iš Salantų, jos vardas buvo Dina, krito po kojomis lietuvių partizanui ir gaudžiai verkdamas maldavo, kad jos motinai leistų eiti su ja. Sulaukėjęs žudikas grubiai paspyrė ją nuo savęs, nė neketindamas pildyti prašymo...

Man labai sunku perteikti 500 į getą išvartų vaikų verksmą ir dejones. Dar dabar mano ausyse skamba jaunučių, be tėvų likusių našlaičių rauda. Tai įvyko 1941 m. rugpjūčio 30 d. Šios datos niekad neužmiršiu. O našlaitėms davė darbo – jos turėjo kaimuose kasti bulves. Taip tęsėsi iki aštuntosios Chanukos dienos.

Po to 500 mergaičių buvo surinktos iš kaimų ir nuvarytos į Rainių mišką. Anksčiau ten sušaudyti vyrai. Dalis mergaičių vedamos myriop ėmė bėgti, bet, deja, labai nedaugelis jų išgyveno. Kai kurioms iki išvadavimo pavyko išsislapstyti pas nežydus. Kitos pateko į Šiaulių getą, bet vėliau žuvo Štuthofio koncentracijos stovykloje.

Bendruomenės žitės metinių proga jaučiu šventą pareigą paminėti brangius telšiškis. Tuos, kuriuos atsimenu ir kurie nekaltai nužudyti per Holokaustą. Teatleidžia tie, kurių vardus pamiršau.

Pirmiausia noriu įvardyti mūsų mieliausius ir artimiausius kaimynus. Kločų šeimą: Henę ir jos dukteris Lėją, Chaną ir Cipkę. Jos gyveno kartu su mumis. Jų giminaičiai – Varejesai. Priešais mūsų namus buvo įsikūrę žydų gimnazijos vadovas p. Trachtenbergas, veterinaras Naronskis ir vyresnė mergina Blumė Kacav, pas kurią nuomojosi ješivos studentai. Rabis Israelis ir Chasia Ordmanai, matematikos mokytojas ir mokytojų seminarijos direktorius su motina Šnaider.

Petų šeima, rabis Aronas Petas, perėmęs vadovavimą Telšių ješivos studijoms. Kačerginskis, labai sunkiai vertęsis žydas (vasaromis jis pardavinėdavo ledus; vilkdavosi su savo vežimėliu Telšių gatvėmis ir siūlydavo juos praeiviams). Kaimynas Blochmanas prekiaavo pienu. Simcha Kocas – taip pat. Abraomas Krenicas, didelis Toros žinovas, labai brangus žmogus, turėjęs puikų charakterį. Broliai Pelcai, stambūs grūdų pirkliai, gerbiami telšiškiei; seserys Izraelštam, laikiusios kolonijinių prekių parduotuvę. Kalvis Icė Rostovskis, žydas, labai sunkiai užsidirbdavęs pragyvenimui: valandų valandas stovėdavo kalvėje ir kaldavo įkaitintą geležį. Pas jį gyvenę ješivos studentai gerai apie jį atsiliepė. Drukų šeima: malonus tėvas ir tauri, tyros sielos, Torai pasišventusi motina. Abi jų dukros liko gyvos, o sūnus Jokūbas buvo labai talentingas jaunuolis, talmudistas, ir netgi išleido knygą. Mokytoja Golub su sūnumi Arje. Mokytoja Kimchi, įkūrusi puikius studijų namus. Žuvo, nepalikusi nei sūnų, nei dukterų. Buvo gabi pedagogė, kartu su mokiniais studijavo religiją (mokytoja Golub dėstė skaičiavimą ir pasaulietinius dalykus).

Telšiuose gyveno didelė ir plačiai išsišakojusi Varejesų giminė, užauginusi taurias ir inteligentiškas dukteris. Verta pažymėti, kad čia mokydavosi bei išsilavinimą gaudavo taip pat ir neturtingų šeimų vaikai. Atrodo, kad mieste tuo metu nebuvo nė vieno namo, kuriame negyventų ješivos studentas. Mano pareiga yra paminėti ir Leibą Geršovičių, vieną garbiausių telšiškių, labai mokytą vyrą ir pirklį. Uždaręs krautuvę, jis tuojau bėgdavo į kolelį studijuoti Toros.

Chalucų grupė
Telšių žydų
žemdirbių rengimo
stovykloje.
Tarp jų – Zeevas
Noikas ir Šeindelė
Rabinovič su
sūneliu

Šioje vietoje taip pat reikėtų prisiminti Izaoką Šifą, žinomą miesto bendruomenės veikėją. Tai – garsi, visų labai vertinta asmenybė. Laikrodininko Kaplano šeima turėjo sūnų ir mielą, taurią dukrelę Taibelę^m. Batsiuvys Kacas, – gimė ne Telšiuose, bet čia gyveno daugelį metų, – puikus žydas, išaugino labai gabias dukteris. Jos išgyveno Holokaustą. Spalvinga asmenybė buvo ir kitas batsiuvys Olšvangas. Jis sakydavo: „Kodėl nenusipelniau valyti rabino batų?“ Taip pat jaučiu šventą pareigą paminėti Ciporą Levit, vyresnę moterį, ilgesnį laiką praleidusią kaime ir besislapsčiusią pas krikščionį. Visą tą laiką ji nesiskyrė su maldaknygėmis ir psalmynu. Ištisą dieną sėdėdavo ir meldavosi. Buvo našlė, turėjo dvi dukteris, bet abi žuvo. Pati Cipora tragiškai žuvo Tryškiuose. Penktadienio vakarą ją kartu su maža dukrele išsivedė ukrainiečiai ir sušaudė. Taip pat ir Sulamita Ordman, Israelio ir Chasios (mergautinė pavardė – Bloch) duktė, buvo sušaudyta kapinėse ukrainiečių. Kacelenbogenų šeima laikė Telšiuose audinių krautuvių. Ponas Kacelenbogenas buvo Rudmano, dažų parduotuvės savininko, svainis. Jis buvo labai mokytas vyras, visą gyvenimą pašventęs Torai. Jo sūnus studijavo Telšių ješivoje.

Taip pat noriu paminėti siuvėją Šlomovičių. Jam pavyko užauginti inteligentiškas ir puikias dukteris. Jis ir pats buvo garbingas, geras ir taurus žmogus. Telšiuose visi jį pažinojo. Jo sesuo – Henė Klein su trimis sūnumis ir dviem išsimokslinusiomis dukterimis. Azrielis Rabinovičius, rabio Chaimo sūnus, Telšių ješivos vadovas, iškili ir nuostabi asmenybė, didelis Toros žinovas, o dar labiau žinomas dėl savo puikių charakterio savybių ir dievobaimingumo. Buvo labai mylimas ir populiarus tiek tarp studentų, tiek tarp visų telšiškių. Visiškas dvasios žmogus.

Turiu paminėti neturtingą žydą Jokūbą-Dovydą Maizelį. Gyveno vargingai ir turėjo pilną trobą vaikų. Taip pat laikė mažą žydų religinių reikmenų krautuvielę. Nepaisant pragyvenimo sunkumų, Maizelis buvo labai dvasingas ir visų vertinamas. Telšiuose turėjo gerą vardą, pasižymėjo kuklumu, geraširdiškumu ir garbingumu. Pono Blechmano žentas, mokytas vyras. Jam pasisekė išauginti išsilavinusius, inteligentiškus vaikus ir gauti puikius žentus.

Noriu paminėti ir Mendelį Šerelį, išsimokslinusių žydą. Savo parduotuvėje stovėdavo atsivertęs Talmudą, tiksliai sverdavo ir matuodavo prekes, kad, neduok Dieve, klientui nepritrūktų nė gramo ar nebūtų per daug. Tai bylojo apie jo sąžiningumą. Su pagarba atsimenu šiuos žydus: Briką, Motelį Leviną, Hiršą Merkiną, Izraelį Talpįotą, Jazgurą, Abramovičių, Taicą, Kaplanskį, Rostovskį, Vitiną, Abraomą Kopelį, Šaulį Šnaiderių, ritualinį skerdiką Berkmaną, Chaiklą Jakobą, rabiną Olšvangą, Helfandus, Kozaką, Blochą, Libermaną, Sapožnikovą, Perelmaną, Rosienskį, Jafšicą, Zaksą, Aronsoną, Sasoną, Neimarką, Benjaminovičių, rabio Nachumo dukters Chanos seserį, Škliarą; gydytoją Menuchiną, gydytoją Lurją, Volpertą, Gurvičių, Vainerį, Sandlerį, Chaitovičių, Drabkiną; Bodų, Dambė, Kahanų, Klocų, Glambo šeimas. Tuvijos Baal-Šemo tėvus ir seseris Šeinelę bei Feicele. Šogamus, Portnojų, Joselovskį, du brolius Joselovičius ir jų vaikus; Karaimą, Kušnirą, Balniką, ponios Rut sūnų Mozę, „Ilgšį“

Abraomą, Chają-Sarą, Mozę Pitę, Izaoką Bretelį, Malkinsą, Denisą, Mozę Blochą, Rezniką, Feigę-Reizę Rasenski. Dovydą Zivą, Dovidovičių ir Naronskį.

Tai yra žydai, kuriuos atsimenu. Jų siluetai dabar stovi man prieš akis. Daugelio Telšių žydų, – jų pavardžių nepamenu, – deja, nepamínėjau. Tačiau jie niekada nebus pamiršti. Tai buvo garbingi, geri žmonės, gyveno dorai ir kukliai, buvo visų vertinami ir pasiruošę pasiaukoti dėl Toros. Jie nekaltai žuvo nuo lietuvių ir vokiečių žudikų rankų. Tegu Dievas atkeršija už jų kraują.

Pabaigoje noriu papasakoti apie vienos žydų motinos kilnumą. Tai – brangi rabinienė Liuba Bloch, palaimintojo atminimo rabio Zalmano Blocho žmona. Kai norėjo ją sušaudyti, ji paprašė, kad pirma nužudytų jos vaikus ir tik tada – ją, nes ji norinti juos pati palaidoti. Ji nusileido į kapą, užmerkė jų akeles ir pasakė: „Dabar jūs palaidoti žydų kapinėse!“ Liuba Bloch kartu su vaikais turėjo galimybę išsigelbėti, bet nesutiko, jeigu nebus paimtos ir jos svainės su vaikais. Apie tai papasakojo krikščionis, šaudęs žydus. Jis asmeniškai pasiūlęs jai gelbėtis, bet ji atsisakiusi. Tuoju po to, kai palaidojo savo vaikus, buvo nušauta ir pati. Apie tai papasakojo Merkė Šlomovič, Telšių žydė, kuriai pavyko pabėgti iš žudynių aikštės. Ji buvo gyva liudytoja.¹¹²

Tebūnie palaimintas jų atminimas!

Tragiškas Telšių žydų likimas

Reizl Šochet
(merg. Šif)

Netoli Telšių buvo dvi stovyklos. Viena – Rainių dvare, kita – Viešvėnuose. Ten suvaryti visi apskrities žydai. Šiose stovyklose per tris dienas išžudyti visi vyresni nei 14 m. vyrai. Tai vyko 1941 m. liepos 14 d., 15 d., 16 d. Likusios moterys ir vaikai išvesti į kitą, Gerulių, stovyklą, 7 km nuo Telšių, prie geležinkelio linijos, einančios į rytus link Šiaulių. Ten buvo daug pastatų. Po juos ir išskirstyti visi žydai. Pastatuose stovėjo dviaukščiai gultai, juose žmonės miegojo. Persikelti iš vienos stovyklos į kitą reikėjo patiems. Transporto priemonių nedavė.

Stovyklos komendantas buvo Platakis, tas pats, kuris vadovavo ir Rainių stovyklai. Mus saugojo sargybiniai, kurie prieš tai išžudė vyrus. Didžiausias sadistas buvo Indzelevičius. Jo žiaurumui nebuvo ribų. Jis stovėdavo prie stovyklos įėjimo ir atimdavo atsineštą maistą. Be to, negailestingai mušdavo.

Rainių stovykloje naktimis vyrai turėjo budėti ir saugoti stovyklą. Geruliuose tai darė moterys. Vieną kartą budėjau ir aš. Mes vaikščiojome tarp barakų ir buvome daugelio širdį veriančių scenų liudininkėmis. Žmonės verkė, dejavo, šaukėsi pagalbos. Deja, vyresniosios kenčiantiems niekuo negalėjo padėti.

112 Vėliau žuvo – red. past.

Labai didelis buvo vaikų mirtingumas. Gydytojas sakė, kad sergančių gydyti neverta, nes 20 proc. vis tiek neišgyvens. Stovyklos vyriausioji buvo mergina vardu Mirjam Joselovič, Platakio pažįstama iš ankstesnių laikų. Jos padėjėjos – Estera Bloch, Beila Varejes (iš Chotyno miestelio). Beila Varejes abu savo vaikus palikdavo svainei, o pati kiekvieną dieną važiuodavo pirkti stovyklai maisto. Mums duodavo po duonos gabaliuką, kuriuo dalinomės, ir truputį miltų, kad būtų galima išvirti didesnę puodą bulvių sriubos. Su tuo mažu gabalėliu duonos ir šiek tiek sriubos turėjome išsiversti.

Sykį ir aš atsitiktinai važiauvau su ta pirkėjų grupele. Atidėjau savo reikalus vėlesniam laikui ir nuėjau kartu į pieninės sandėlį... Patariau nupirkti stovyklos vaikams dėžę kiaušinių. Pinigų turėjome pakankamai, trūko tik geranoriškumo. Tai buvo vienintelis kartas, kai vaikai gavo kiaušinių.

Atėjo ruduo. Lauke smarkiai lijo. Barakuose buvo labai šalta ir šlapia – sunku išverti. Neturėjome kito pasirinkimo, tik kreiptis į valdžią, kad perkeltų mus į miestą. Buvo išrinktos trys atstovės: Talpijoto duktė Cila Rabinovič, Motelio Levino marti Hadasa Levin ir aš. Geltoną lopą ant palto aš jau nešiojau, o jos gavo tik tądien. Be šio žydų gėdos ženklo negalėjome rodytis mieste. Buvo uždrausta eiti šaligatviu, turėjome vaikščioti gatvės viduriu.

Kai atvykome į biurą, mūsų neįleido. Viršininku buvo miesto komendantas. Sekretorius mums šiurkščiai suriko, kad esąs labai užsiėmęs ir „nesuktume jam galvos“... Matydama, kad mūsų vizitas gali nueiti perniek, sugalvojau pateisinimą, kad atėjome reikalauti badaujantiems žmonėms maisto. Prasibrovėme į kabinetą jėga. Sekretorius šaukdamas liko sėdėti, bet mes jau buvome viduje. Didelei mūsų nuostabai viršininkas mus labai gerai priėmė. Jis kaip tik buvo užsiėmęs kitais interesantais, tai paprašė mūsų išeiti į balkoną ir palaukti, kol atsilaisvins.

Būdamos ten, girdėjome, su kokiais prašymais žmonės pas jį ateina. Pasirodė, kad visi lankytojai norėjo gauti leidimą degtinei... Jie vardijo priežastis, kodėl jos reikia. Taip pat pasakojo savo nuopelnus padedant išvaryti iš Lietuvos komunistus ir gelbėjant šalį. Dabar, kai įsigalėjusi Hitlerio valdžia, jie paremsią ją viskuo, kuo galį. Beje, mieste buvo išklijuoti panašaus stiliaus atsišaukimai.

Palyginus su kitais prašymais, mūsų buvo labai kuklus. Ko gi mes iš tiesų norėjome? Trupučio šilumos ir pagalbos kenčiančioms, pražūčiai pasmerktoms moterims ir jų vaikams. Kad motinoms būtų leista likti ligoninėje prie savo sergančių atžalų. Per pokalbį su komendantu Hadasa Levin labai susijaudino ir išliejo visą širdies kartėlį.

Ji ėmė grasinti, kad bus atkeršyta už mūsų nekaltai pralietą kraują. Baiminausi, jog jis nesusinervintų ir nelieptų mums išeiti iš kabineto. Negaudama aiškaus atsakymo ir matydama situaciją įsidrąšinau ir paklausiau: „Nuo ko priklauso mūsų gyvenimas?“ Jis atsakė: „Nuo vokiečių!“ Tariau: „Ar jie nori, kad mes žūtume?“ Jis patvirtino, kad taip. Tada mums viskas tapo aišku, ir mes išėjome.

Dvi kitos moterys iš karto išvažiavo atgal į stovyklą, o aš leidausi ieškoti seno, taip pat ten dirbusio pažįstamo. Pasitariau su juo, ką daryti. Jis pasiūlė parašyti

laišką apskrities komisarui ir paprašyti, kad mums įkurtų getą. Taip pat davė savo namų adresą.

Išeinant iš biuro, apskrities viršininkas pasakė, kad keliauti po šalį mums draudžiama. Negalima važiuoti iš vienos vietos į kitą traukiniu ar kitomis transporto priemonėmis. Bet komisaras buvo įsikūręs Šiauliuose, ir pas jį patekti nebuvo taip paprasta. Jo pavardė – Gevekė.

Vienas stovykloje buvusių persirengusių vyrų, Hiršas Merkinas, buvo kilęs iš Vokietijos. Savaiame suprantama, jis puikiai mokėjo vokiečių kalbą ir parašė gražų laišką. Aš nuvažiauvau į miestą išsiųsti jį paštu. Visa tai vyko labai slaptai ir niekas apie tai neturėjo žinoti.

Nors mano vaikai dar buvo maži berniukai, baiminausi, kad, neduok Dieve, per kitą selekciją galiu juos prarasti. Turėjau kuo greičiau ištrūkti iš stovyklos, surasti vietą visai šeimai, kurioje, deja, vyrų jau nebebuvo. Likome tik šešiese. Teta sakė, kad nereikia niekur eiti, „kas ištikis visus, tas ir mus“... Mano vaikai buvo ką tik persirgę sunkia liga ir labai silpni. Vyresniajam sūnui gydytojas liepė leisti vaistus, kad šis sustiprėtų. Bet tas atsisakė: sutiksiąs tik tada, jeigu jam pažadės, kad jo nenušausią... Jis atrodė labai blogai. Sulysęs, visas deformuotas nuo difterito. Akys ir kaklas paralyžiuoti. Kai tik gydytojas jį sutikdavo, tuojau čiupo davė pulsą. Priekaištavo man, kodėl sūnus neguli, ir kad jis neturėtų čia sukinėtis. Tačiau mano berniukas nenorėjo gulėti. Jis bijojo, kad paliksiu jį vieną. Su seserimi Lėja po didelių pastangų už 3 km nuo stovyklos radome vietą ir naktį pabėgome. Žinoma, prieš tai susitarėme su sargybiniais, kad jis apsimesiąs nieko nematęs.

Vėliau iš Gerulių buvo išsiųsta delegacija pas apskrities viršininką, ir jis įsakė žydams įkurti getą. Nežinau, ar tai įvyko gavus laišką, ar jie veikė savo nuožiūra. Į getą pateko tam tikras skaičius moterų su vaikais, tačiau – ne visos. Žudikai surašė protokolą, kad vedamos motinos ėmę priešintis, jie turėję imtis priemonių ir dalį jų nušovę. Tai įvyko šeštadienį, o 20 m ilgio griovys buvo iškastas jau penktadienį.

Šeštadienio ryte sukviesti kaimų valstiečiai su vežimais. Jie atvyko nuvežti į getą mūsų daiktų. Visiems įsakyta supakuoti tai, ką turime, ryšulius palikti barakuose, o patiems išeiti laukan ir išsirikiuoti didelėje aikštėje tarp pastatų. Buvome labai griežtai saugomi. Netrukus aikštėje įvyko selekcija: kam gyventi, o kam – mirti. Kai kuriems pavyko pabėgti.

Į getą atvyko tik 500 moterų ir nedaug vaikų. Į šį skaičių neįėjo tie, kurie tuo metu buvo darbe. Buvo nemažai pasprukusių. Vėliau visi turėjo ateiti į getą.

Getą sudarė keletas gatvelių priešais Turgaus aikštę, leidžiantis žemyn link ežero. Priekiniai dviaukščiai mūriniai namai, kurių pagrindiniai fasadai buvo atsukti į gatvę, getui nepriklausė. Teritoriją juosė aukšta tvora. Vartai įrengti gatvelės gilumoje. Juos saugojo policijos pagalbininkai. Tai buvo šaunamaisiais ginklais ginkluoti civiliai žmonės. Ant rankovių jie ryšėjo baltus raiščius. Galima įsivaizduoti, kad tai buvo savanoriai, bendradarbiaavę su vokiečių valdžia.

Išeiti iš geto buvo galima tik po 16 valandos. Žydės, tarnavusios žydų milicijoje, saugojo vartus iš vidaus. Merginos savo pareigas vykdė labai sąžiningai. Geto vadovė buvo Estera Bloch, Zeligo Blocho duktė, tesiils ji ramybėje. Visa jos

šeima žuvo Geruliuose. Iskė Blochas, Telšių revizionistų partijos vadovas, nužudytas Rainiuose. Budeliai jį pažinojo ir vėliau gyrėsi, kad nušovė garsiausią žydų komunistą...

Iš stovyklos į getą be jokių apribojimų buvo leista pasiimti patalynę ir daiktus. Taip pat išdalino butus. Geriausią gavo gydytojas. Nors pabėgome iš stovyklos, kažkas mus įskundė. Buvome areštuotos ir nuvestos į miesto kalėjimą. Ten atėmė viską, ką turėjome, o tada perkėlė į getą. Sargybiniai prašė, kad mums duotų daiktų, nes ir taip daug prisikentėjome. Tai vyko savaitę po to, kai buvo įkurtas Telšių getas.

Gavome prasčiausią butą geto centre. Viryklė buvo sulūžusi, neturėjome, kaip pasigaminti to trupučio maisto. Sode radau gabalą senos skardos ir iš jos padariau naują. Vaikai laužydavo medines tvoras, pririnkdavo lentų, jas bet kaip suskaldydavo. Taip galėdavome užkaisti viryklę ir pasitaisyti šiek tiek bulvių su burokais.

Kiekvieną dieną eidavau į darbą, kad parneščiau vaikams keletą bulvių. Kai kurie valstiečiai duodavo jų visą krepšį. Duonos gabalėlių padalydavo gete. Vaikams gavome vandeniui atskiesto pieno. Už darbą nemokėjo, savo pinigų irgi neturėjome. Net jeigu ir būtume turėję – juk negalėjome išeiti iš geto apsipirkti turguje. Palikti getą buvo galima tik po 16 val. Tada moterys leisdavosi eiti po namus rinkti bulvių, kad būtų ką pagaminti vaikams.

Aš eidavau pas savo buvusią tarnaitę Domicėlę, ji duodavo vaikams sviesto. Kai gyveno mūsų namuose, jai nieko netrūkdavo. Dabar ji už gera atsimokėjo geru. Padėjo maistu ne tik man, bet ir daugeliui kitų žydžių.

Į darbus kviesdavo Estera Bloch. Ryte ji mus pakeldavo. Dirbome pas viršininką lietuvį. Buvo sunkių darbų ir lengvų. Į lengvus ji siuntė, ką norėjo. Tikėjo, kad liksime gyventi ir mūsų nelikviduos.

Gete stovėjo dviaukštis mūrinis pastatas, priklausęs Fainų šeimai. Jame buvo keturi butai, išdėstyti koridorine sistema. Šiame name glaudėsi ligoninė. Mūsų šaliai surinko ten prasčiausias lovas, kurios buvo užsilikusios vargingų gyventojų sandėliuose.

Ligonių netrūko, taip pat buvo gimdymo atvejų. Vienos gimdyvės vaikelis netrukus mirė, kita gimdymo metu užsikrėtė infekcija ir neišgyveno. Tai vyko per rudens šventes. Visi bandė jai padėti, bet, deja, nesėkmingai. Gyvos buvo likę vaiko senelė ir prosenelė. Viena padori krikščionė pasisiūlė duoti paauginti naujagimį jai ir parašyti laišką. Ta šeima Palestinoje turėjo dvi dukteris, ir krikščionė kone prisiekė, kad vaikelį joms grąžins. Tačiau senelė nesutiko.

Telšių gete buvo keletas didesnių, tėvų neturėjusių vaikų. Jie liko per žudynes gyvi turbūt dėl to, kad tuo metu gulėjo ligoninėje. Sergančių Geruliuose prie duobės nevedė, o nugabeno į miestą. Jais užsiiminėjo viena reto puikumo moteris pavarde Amlan. Ji pati buvo iš Kvėdarnos, Geringų šeimos pusseserė. Telšiškė Eda Taic, Bencijono duktė, augino našlaitėlį Makelelę Pelčą.

Krikščionės į getą įmesdavo laiškučių arba pačios įeidavo ir prašydavo, kad parduotume joms paltus arba kitus daiktus. Pažadėdavo už prekę sumokėti. „Galite turėti iš mūsų naudos, – kalbėjo jos. Kol dar gyvenate, – vis tiek jus sušaudys, – geriau parduokite mums savo daiktus“... Jų žodžiai labai skaudino ir gėlė širdį.

Bet visų rūpestis buvo, kaip išsigelbėti ir išgelbėti vaikus. Ką reikėjo daryti, kad neturėjau nei daiktų, nei pinigų. Vienintelis dalykas, kurį galėjau pasiūlyti, buvo gebėjimas dirbti. Bet valstiečiai nenorėjo darbininkės su vaikais tuo metu, kai galėjo veltui gauti bevaikę. Gerai supratome, kokioje mes padėtyje. Bet taip pat žinojome, kad Hitleris viso pasaulio neužkariaus, to jam neleis. Tik kaip išgyventi iki tol? Kaip sulaukti Hitlerio žlugimo? Kai frontas nuo mūsų jau taip toli.

Atrodė, nėra jokių galimybių išsigelbėti. Bet Aukščiausiasis mūsų neapleido, atsirado vieta, kur galėjome pasislėpti. Krikščionys sužinojo, kad mieste turėjau jiems labai reikalingą siuvimo mašiną. Iš kitų žydų moterų jie jau buvo išvilioję vertingų daiktų, bet iš manęs dar nieko. Taigi jie nusprendė palaikyti mane su vaikais, kol gaus siuvimo mašiną, ir jiems tai pavyko.

Žmonės, kurie turėjo pinigų, išvažiuodavo dirbti į kaimus. Kiekvieną dieną jie sumokėdavo komendatūroje 3 rublius ir ramiai gyveno. Jiems nereikėjo rūpintis, kaip nusipirkti maisto ir malkų. Už pinigus iš valstiečių buvo galima gauti visko.

Tačiau valdžia galvojo kitaip. Vos tik lauko darbai pasibaigė ir 500 žydžių darbininkų nebereikėjo, vokiečiai nusprendė getą likviduoti. Tą padaryti jie planavo gruodžio mėnesį, kai lauke šalta ir niekas negali pabėgti. O kad būtų tikri, jog niekas nepaspruks, sukūrė velnišką planą: išdalijo visiems maisto korteles duonai, cukrui ir kitiems produktams, tokias pačias, kokias gaudavo civiliai gyventojai lietuviai. Taip jie norėjo užliūliuoti geto žmones, kad niekas nė neįtartų, jog ruošama paskutinių Telšių geto žydų likvidacija.

Tai įvyko prieš šabą. Niekam dar nebuvo pavykę pagal korteles gauti maisto. Staiga atėjo įsakymas, kad 1941 m. gruodžio 23 d. ryte visi turi prisistatyti gete, gydytojai tikrins sveikatos būklę. Kas tuo patikėjo, punktualiai nuvyko. Tie, kas perprato vokiečių provokaciją, suvokė, kad artėja katastrofa. Prasidėjo nerimo ir baimės dienos. Žmonės jautė, kad netoli pabaiga. Bet ką daryti? Kaip išsigelbėti nuo žūties? Tokios mintys kėlė rūpestį, ir niekas ilgomis žiemos naktimis negalėjo užmigti. Kiekvienas bijojo savo šešėlio. Žmonės buvo nepaprastai nusivylę.

Taip pragyvenome baisiose kančios tris su puse dienos. Buvau abejinga likimui ir viskam pasaulyje. Tik vieno klausiau Dievo: kaip išgelbėti savo vaikus. Šia linkme kreipiau mintis. Galvojau, kaip gi augs mano vaikai, jeigu išsigelbės. Bet juk jie sąžiningai užsidirbdavo duoną, buvo geri piemenys. Tik ar pavyks juos apsaugoti nuo sušaudymo?

Likimas norėjo, kad jie būtų išgelbėti. Vėliau, kai vokiečiai patyrė didįjį pralaimėjimą prie Stalingrado, man palengvėjo. Iš didelio džiaugsmo kone išsikrausčiau iš proto. Taip jaudinausi, kad negalėjau miegoti. Širdyje suruseno vilties kibirkštis, kad karas baigsis Hitlerio nenaudai ir mes būsime išgelbėti nuo visų nelaimių. Tikėjau tuo, ir mano tikėjimas virto realybe.

Buvome išvaduoti, o po karo prasidėjo naujas gyvenimas.

Atsiminimai apie getą ir mišką

Gimiau 1911 m. Telšiuose. Tai buvo žydų ir judaizmo centras, bet jame gyveno ir nemažai krikščionių. Dirbo iš Romos atsiųsti aukšto rango vadovaujantys asmenys. Veikė seminarija baigusiems gimnaziją, taip pat – teologinė kunigų seminarija.

Telšiai pasižymėjo plačiu kultūros ir švietimo įstaigų tinklu. Ypač garsi buvo mūsų ješiva, kurioje mokėsi aštrūs protai, studentai iš visos Lietuvos ir užsienio. Ten studijavo ir mano miręs vyras Nechemija Endlinas (išsamiau apie studijas Telšių ješivoje parašė savo knygoje „Partizanų kovos keliais“ (jidiš k.), išleistoje 1980 m. Izraelyje).

Mano atmintyje Telšiai iškyla apsupti puikaus kraštovaizdžio: platūs laukai, nuostabus ežeras, prie kurio leisdavo laiką miesto vaikai ir jaunimas.

Buvau vidurinioji iš trijų seserų ir augau labiau savarankiškai negu kiti mūsų šeimos vaikai. 1929 m. baigiau *Javnės* gimnaziją ir išvykau studijuoti farmacijos į Kauno universitetą. Per atostogas grįždavau namo padirbėti vaistinėje, kad įgyčiau praktikos.

Mokydamasi gimnazijoje, turėjau galimybę gauti gerą, sistemingą išsilavinimą. Ten dirbo puikūs pedagogai. Daugiausia tai buvo mokytojai, baigę aukštųjų mokslus Vokietijoje. Iš užsienio kalbų mokėmės vokiečių, mokytoja Gutman mums dėstė anglų kalbą. Hebrajų kalbos žinių sėmėmės iš didžio nacionalinio poeto Ch.-N. Bialiko.

Į Telšius irgi atėjo nauji laikai, į griežtai religingą miestą ėmė skverbtis modernios srovės. Susiformavo gausus žydų inteligentų sluoksnis. Pasaulietiškumas ėjo išvien su kultūrine šviečiamąja veikla. Jaunimas ėmė domėtis modernia literatūra, troško žinių. Skaitė bibliotekoje gautas knygas, būrėsi į įvairias organizacijas. Įsikūrė rateliai, kuriuose jidiš ir hebrajų kalbomis buvo plėtojama kultūrinė literatūrinė veikla.

Hitleriui įsiveržus į Lietuvą, Telšiuose prasidėjo Holokaustas. Prieš karą su vyru gyvenau Kaune. Pirmąją dieną bandėme evakuotis, bėgome į rytus, bet pakeičiui turėjome išsiskirti. Buvau ką tik po operacijos, ir tolimesnė kelionė man buvo neįmanoma. Vyras paprašė vežimu važiausio rusų kareivio mane paimti, ir tas iškart sutiko. Išsiskyrėme kelyje iš Jonavos į Ukmergę, o jau tada ėjome 40 km pėsčiomis.

Rusai bandė priešintis. Todėl kareivis mane paleido, ir aš neturėjau kitos išeities, tik mėginti grįžti į Kauną. Po didelio vargo galiausiai parkeliauau atgal. O mano vyras ėjo toliau, pasiekė Minską, pakliuvo vokiečiams į rankas. Bet jam pavyko išsivaduoti ir šiaip ne taip irgi grįžti Kaunan.

Kauno gete

Kartu su kitais žydais patekome į getą. Nuo ilgos, varginančios kelionės buvau labai nusilpusi, todėl nedirbau. Kadangi mano sesuo turėjo mažą vaiką, prižiūrėjau jį ir tokiu būdu suteikiau galimybę eiti į darbus seseriai.

Kai susikūrė pagrindinė Kauno organizacija, vyras tapo aktyviu jos nariu. Aš irgi įsitraukiau į šią veiklą. Buvau pagrindinėje kuopelėje, kurią sudarė 7–8 draugai. Organizacija siekė išvesti iš geto kuo daugiau žmonių į mišką ir prisijungti prie partizaninio judėjimo. Jai vadovavo vėliau didvyriškai žuvęs narsus kovotojas Chaimas Jelinas.

Kaip vaistininkė turėjau medicininį išsilavinimą ir galėjau draugams pagelbėti sveikatos klausimais.

Galvojau į mišką išeiti kartu su savo vyru, kuris buvo paskirtas ryšininku tarp Kauno pagrindinės organizacijos ir lietuvių partizanų štabo. Geto akcijos vis labiau retino žydų skaičių. Niekam nekilo abejonių, kad visi pasmerkti mirčiai. Vienintelis išsigelbėjimas atrodė miškas.

Tuo metu buvau visai jauna, 33-ejų metų, moteris. Turėjau energijos ir drąsos, negalėjau susitaikyti su mintimi, kad žūsime be kovos. Bet kas ir kada išeis į mišką – visa tai sprendė organizacijos štabas, ypač Chaimas Jelinas. Iš pradžių išvedė vyrus, bet vėlesniame etape nutarė perkelti ir moteris.

Visą laiką, kol buvau gete, buvau reikalinga pagrindinei organizacijai kaip vaistininkė. Taip pat padėjau seseriai į arijų dalį išnešti jos vaiką. Tai buvo labai sunku ir pavojinga. Mano vyras suorganizavo sesers šeimai slėptuvę mieste. Gete buvo ir mano mama, ja taip pat turėjau pasirūpinti. Nepaisant daugybės sunkumų, mums pavyko ją išgelbėti.

Iš geto į mišką

Faktiškai iš geto į mišką išėjau du kartus. Pirmą sykį kartu su vyru patraukėme Rūdninkų girios kryptimi. Tai vyko 1943 m. Tuo metu mūsų grupėje buvo 22 draugai. Iš geto mus vedė rusų partizanas Vasia, buvęs aktyvus Kauno miesto pagrindinės organizacijos narys. Iš pradžių važiovome automobiliu. Išėjimo iš geto akcija buvo labai gerai paruošta, viskas klostėsi pagal planą.

Mums pavyko ramiai pasiekti partizanų zoną, Inklėriškių kaimą. Ten buvo apsistojęs partizanų būrys „Mirtis okupantams“ – jam vadovavo Rodionovas. Aš atsigabenau medicininį instrumentų ir vaistų, jie labai pravertė. Be medicininės pagalbos, dar padėjau ruošti topografinius žemėlapius, vadinamąsias „kilometrovkes“.

Dauguma būrio partizanų buvo žydai. Jeigu reikėdavo vykdyti partizaninę užduotį, pasiprašydavau savanore. Lietuviai mūsų patykojo ir staiga ėmė šaudyti. Kilo didelė panika, žmonės išsilakstė į visas puses. Aš turėjau nedidelį pistoletą, bet teko jį išmesti, kad nepakliūčiau lietuviams į rankas su ginklu.

Buvo žiema. Upės ledas, per kurį bėgome, įlūžo, ir aš visiškai sušlapau. Batus prisėmiau, jie pasidarė sunkūs, netrukus vanduo juose sušalo. Toliau eiti negalėjau, turėjau sustoti.

Vietiniai ginkluoti lenkų valstiečiai ėmė į mus šaudyti, o po to suėmė. Papasakojau jiems, kad esu visai ne partizanė, o tiesiog pasiklydau. Nežinodama, kur toliau eiti, pasilikau toje vietoje. Esu pabėgusi iš geto akcijos ir norėjau išsigelbėti nuo mirties...

Tie valstiečiai jau buvo sučiupę Ickę Segalį. Kadangi abu ginklų neturėjome, jie mumis patikėjo. Nežinojo, ką toliau daryti, tai nusprendė nuvesti apklausai į gestapą. Bet aš pasakiau, kad jie veda mus sušaudyti ir jau regėjau prieš akis mirtį. Iš baimės labai susijaudinau, šio išgąščio pasekmes jaučiu iki šių dienų.

Vis dėlto valstiečiai patikino, kad veda mus tik apklausti į Vilniaus gestapą.

Vilniaus gestapo kalėjime

Kai mus atvedė į Vilniaus gestapą, per apklausą tvirtinau, kad nesu partizanė, o pabėgau per akciją iš geto... Tą patį, ką pasakojau valstiečiams. Puikiai kalbėjau vokiškai ir man atrodė, kad jie manimi tiki.

Kai pamatė, kad gerai moku vokiečių ir lietuvių kalbas, nusprendė galintys panaudoti mane kaip vertėją. Nuvedė į kalėjimą, ten sutikau daug suimtų Vilniaus žydų, kurie taip pat bandė pabėgti iš geto į mišką.

Per apklausas žydus labai kankino. Iš manęs norėjo sužinoti įvairios informacijos apie partizanus, bet nieko nepapasakojau. Faktiškai negalėjau jiems daug pasakyti, nes miške buvau neilgai. Tiesa, fiziškai manęs nekankino, tik vargino klausimais. Aš net nežinojau, kad vyriausias lietuvių partizanų judėjimo vadas buvo žydas Zimanas (prieš kelerius metus jis viešėjo šalyje kartu su rusų delegacija iš Tarybų Sąjungos).

Vilniaus kalėjime turėjau galimybę padėti kitiems suimtiems žydams. Gydžiau juos, gavau iš vaistininko vaistų, nes juk pati buvau vaistininkė, rūpinausi ligojais ir sužeistaisiais. Gestapas į jo rankas pakliuvusius nelaiminguosius rimtai kankindavo. Žmones smarkiai mušdavo, ir aš stengiausi kaliniams pagelbėti. Taip pat galėjau pakeisti areštuotųjų drabužius. Kalėjime netrūko žydų, kurių jau nebuvo gyvųjų tarpe, daiktų. Pagal savo kuklias galimybes labai daug padariau, kad kalėjime palengvinčiau žydų kančias.

Vėliau, kai likvidavo Vilniaus getą, gestapas išvedė žydus iš kalėjimo ir nugabeno atgal į Kauną. Aš taip pat važiauvau su tais žmonėmis ir vėl atsidūriau gete. Vilniaus kalėjime praleidau tris mėnesius.

Vėl Kauno gete

Kai grįžau į getą, paprašiau visų pažįstamų, kad mane vadintų ne Endlin, o Ezechovič. Kodėl? Būdama Vilniaus Lukiškių kalėjime, išgirdau vieną vokių

kalbant, kad kažkoks Endlinas išvedinėja Kauno geto žydus į mišką, ir, jeigu jį sučiupsią, nukankinsią negyvai.

Savaime suprantama, dėl to niekas neturėjo žinoti, kad esu Endlino žmona. Ezrachovičius buvo mano svainis, ir paprašiau visų vadinti mane Maša Ezrachovič. Užuominą suprato...

Mano vyrui jau buvo papasakota, kad patekau gestapui į rankas ir mane nušovė. Atsirado net kažkas, norėjęs parodyti, kur mano kapas... Vyras dėl mano „mirties“ labai išgyveno, bet toliau tęsė savo veiklą kaip partizanų ryšininkas, ir jo pavardė buvo gerai žinoma vokiečiams.

Tuo metu vėl atsirado galimybė išeiti iš Kauno geto į mišką. Tai padaryti man padėjo Pesachas Šateris (neseniai miręs Vilniuje). Jis buvo labai geras mūsų draugas. Atidengė skylę po geto siena ir pasakė: „Eik su Dievu.“ Ramiai praėjau, o vėliau susitikau su savo vyru. Jis nuvedė į mano sesers slėptuvę. Be jos, ten dar buvo svainis ir jų mažas vaikas. Vėliau mane aplankęs dar kartą, vyras paklausė, ar noriu iki išvadavimo likti slėptuvėje, ar sutinku su juo eiti į mišką pas partizanus. Atsakiau, kad negali būti nė kalbos, turiu atkeršyti, noriu būti aktyvi partizanė ir kovoti. Ten, kur bus jis, būsiu ir aš.

Partizanų būryje „Mirtis okupantams“

Vyras nuvedė mane į jau minėtą partizanų būrį. Netrukus jie sužinojo, kad aš buvau gestapo rankose, ir būrio vadovybei tai sukėlė įtarimų... Kaip tai? Kodėl gestapas mane paleido? Apklausą vykdė Solominas. Jis norėjo žinoti, ar mane labai mušė, galbūt, negalėdama atlaikyti smūgių, papasakojau jiems apie partizanus ir t. t. Pasakiau tiesą: kad vokiečiams apsimečiau pabėgusi iš geto per akciją, taip norėdama išsigelbėti, patvirtinau jiems neturinti jokių ryšių su partizanais, todėl nieko ir neišdaviau. Solominas manimi pasitikėjo ir neabejojo, kad nemeluoju.

Kai atvykau į partizanų būrį, pagal įsakymą buvo ruošiamasi persikelti į Kazlų Rūdos miškus. Solominas pasiūlė, kad vestų mano vyras. Atstumas iki ten sudarė 150 km. Po kelionės jaučiausi labai pavargusi – nuo Kauno iki čia buvo tiek pat. Turėjome pereiti geležinkelio bėgius, o ten galėjai aptikti daug vokiečių bunkerinių. Jie užminuodavo kelius. Tada mano vyras nusprendė, kad būrį ves pro Rūdiškių miestelį. Ten buvo įsikūrusi stipri vokiečių įgula, ir jiems nebūtų atėję į galvą, jog toje vietoje galėtų pasirodyti partizanai...

Kelias į Kazlų Rūdos miškus buvo sunkus ir rizikingas. Mus ne kartą apšaudė. Per vieną tokį susišaudymą kulka pataikė į mano draugę, ir ji žuvo. Tai buvo žinoma partizanė Liza Orlova. Vadas Čaiko įsakė paimti su savimi negyvą kūną, nepalikti jo vokiečiams.

Galiausiai atvykome į savo naująją bazę Kazlų Rūdos miškuose. Ten jau buvo Bieliausko ir dar vienas būrys. Lietuviai, nemokėję nė žodžio rusiškai. Būryje radosi sužeistų rusų desantininkų, kuriuos reikėjo gydyti. Žinoma, suteikiau jiems medicininę pagalbą. Be manęs, jais dar rūpinosi medicinos sesuo Rivka Kogan. Mūsų dėka jie atsigavo ir sulaukė išvadavimo.

Tuo metu iš Kauno geto pabėgo ir miškuose klaidžiojo daug žmonių. Keletą jų sutikau, tai buvo mano pažįstami. Nuvedžiau juos pas savo vyrą, ir jis, nepaisant to, kad į pabėgusiuosius iš geto buvo žvelgiama nepatikliai, įtikino vadovybę priimti juos į būrį. Visus įtarė šnipinėjant... Netrūko atvejų, kai žydai turėdavo užmokėti gyvybe vien dėl to, kad juos manė esant slaptais agentais.

Nors priimti moteris buvo griežtai draudžiama, mūsų būriui priklausė 12 moterų. Jos atnešdavo daug naudos. Aš padėdavau sužeistiems ir sergantiems partizanams.

Buvo jau 1944 m. vasara. Raudonoji armija sparčiai žengė į priekį, o vokiečiai bėgo atgal į vakarus, iš kur ir atėję. Ore jautėsi artėjantis išvadavimas. Kartą susidūrėme su Raudonosios armijos žvalgybos būriu. Sužinojome, kad jų daliniai jau arti. Užlipome ant kalvelės ir tolumoje iš tiesų pamatėme rusų karinius būrius. Atpažinome juos per atstumą. Šaukėme jiems rusiškai, jidiš, o kai jie priartėjo, vienas rusų karininkas paklausė: „Jūs – partizanai? Raudonieji partizanai? Žydai?“ Jis taip apsidžiaugė, matydamas žydų partizanus. Galima įsivaizduoti ir mūsų džiaugsmą, kai sutikome žydų karininką. Jis ėmė mūsų klausinėti įvairių dalykų. Papasakojome apie žydų naikinimą, kad getuose žydų, deja, jau nebeliko, ir mes, jo sutiktieji, kone paskutiniai.

Paprasčiausiai nesitikėjo, kad esame jau laisvi, išeiname iš miško ir pradėdame naują gyvenimą. Mums tai atrodė kaip tolimas sapnas, kuris išsipildė. Juk apie tai svajojome būdami gete. Labai norėjome sulaukti mūsų šeimas, mūsų brangiausiųsius išžudžiusių vokiečių pralaimėjimo.

Nuovargio nejautėme. Visų nuotaika buvo pakili, juk ne šiaip kas! Grįžtame į Kauną! Į išvadotą Kauną. Dabar pagaliau atsitiesime.

Vėl Kaune

Ir štai vaikštome Kauno gatvėmis. Nesitiki, kad mes vėl čia! Čia, mieste, kuria-me taip kankinomės, būdami už geto vielų. Bet kiek mūsų liko? Saujelė išsigelbėjusių iš daugiau negu trisdešimties tūkstančių žydų, gyvenusių Kaune prieš karą.

Kiekvienas iš mūsų norėjo sužinoti, kam dar pavyko išgyventi. Prisiminėme draugus, kritusius kovoje ir nesulaukusius išvadavimo. Dėl žudynių labai liūdėjome. Tada sužinojau apie mūsų Telšių žydų sunaikinimą. Buvo labai sunku susitikti su išsigelbėjusiais; kiekvienas pasakojo, ką pergyveno hitlerinės okupacijos metais. Kiekvienas buvo ką nors praradęs. Likome nedidelė saujelė, bet turėjome pradėti gyvenimą iš naujo.

70-aisiais prasidėjo didelė emigracija iš Rusijos į Izraelį. Išgyvenusieji Lietuvos žydai ten veržėsi. Aš su savo šeima taip pat norėjau išvykti į tą šalį. Galiausiai, po didelių vargų, 1971 m. balandžio mėnesį atsidūrėme Izraelyje.

Tegu šios eilutės bus atminimas ir gėlėlė ant žuvusių Telšių žydų kapų, kurie verti tokio antkapio kaip knyga.

Telšių žydų likimas¹¹³

Zuzana
(Šošana)
Kagan
(merg. Hurvič)

1941 m. birželio 26 d. vokiečiai užėmė Telšius, apskrities centrą Vakarų Lietuvoje. Beveik visi žydai liko vietoje, tik nedaugeliui pavyko evakuotis į Sovietų Sąjungos gilumą. Iš karto kitą dieną, birželio 27-ąją, buvo iškabinti pranešimai vokiečių ir lietuvių kalbomis, kad žydams negalima rodytis gatvėje. Vokiečiai ir jų vietiniai padėjėjai – ginkluotos lietuvių gaujos su baltais raiščiais ant kairės rankos (jie vadino save „partizanais“, vėliau juos žmonės praminė „baltaraiščiais“) – ėjo iš trobos į trobą, ginė iš jų visus, didelius ir mažus, žydus ir suvarė juos į aikštę prie Masčio ežero.

Daugiau kaip 2 500 čia sutelktų žydų buvo apstatyti kulkosvaizdžiais ir stipria apsauga. Viešpatavo mirtina tyla. Buvau tarsi suakmenėjusi, tik paklausiau vyro, kaip man laikyti mūsų dukrelę Noemę. Gal paimti ją ant rankų, kad būtume sušaudyti ir kristume visi kartu...

Kiek laiko taip stovėjome, tada nejutau ir neprisimenu. Sutemo. Staiga moterims ir vaikams liepė eiti namo. Vyrai liko.

Su dar keliomis moterimis atėjusios į miestą, užsukome į kažin kokią tamsią trobą (elektra nedegė). Visą vasaros naktį prastovėjau prie lango, dairydamosi pagalbos.

Ryte į trobą atėjo ginkluotas hitlerininkų padėjėjas lietuvis ir įsakė mums eiti kartu. Paprašiau jo, kad palydėtų į netoliese buvusius tėvo namus, nes norėjau kai ką pasiimti. Jis man tą paslaugą padarė. Prigriebiau pagalvę, Noimelės¹¹⁴ suknelę, seną tėvo palatą. Kelio galiuką sargybinis padėjo nešti daiktus, bet netrukus susivokė, kad jam to daryti galbūt nederėtų, ir, bijodamas savo sėbrų, toliau liepė viską tempti pačiai.

Telšių moteris ir vaikus pradėjo varyti į Turgaus aikštę. Ten stovėjo paruošti vežimai, mums buvo įsakyta į juos lipti. Tada nuvežė į Rainių kaimo dvarą, už 5–6 km nuo Telšių. Ir čia sutikome vyrus. Man atrodo, tai buvo laimingiausia akimirka mano gyvenime.

Pirmiausia buvo liepta atiduoti pinigus, auksą ir visus vertingus daiktus. Su savimi turėjau šiek tiek pinigų ir keletą auksinių vertybių. Bet nusprendžiau surizikuoti ir pasilikau juos sau.

Po brutalaus apiplėšimo visus „apgyvendino“ didelėse, tuščiose arklidėse. Gul-tai buvo šiek tiek ant plikos žemės pakreiktų šiaudų. Dieną naktį vargino stambios musės, vėliau ir utėlės.

113 S. Kagan liudijimas „Telšių žydų likimas“ parengtas spaudai Meiro Jelino ir publikuotas *Dos shvartse bukh* (jid. *Juodoji knyga*, sud. Vasilijus Grosmanas ir Ilja Erenburgas, Jeruzalė, Yad Vashemas) 1984 m. leidimo skyriuje „Lietuva“. (Šio skyriaus, kuriam dokumentus ir archyvinę medžiagą surinko Chaja Lifšic, trūko 1965 m. Yad Vashem instituto gautame rusiškame tekste).

114 Noimelė – malonybinė vardo Noemė forma jidiš k.

Jaunesnius vyrus netrukus ėmė varyti dirbti į miestą. Mano vyras grįždavo iš darbo sugniuždytas ir keistai tylus. Iš kitų sužinojau, kad juos vertė kasti duobes katalikiškose kapinėse ir į karstus suguldyti nužudytus lietuvių kalinius. Lietuviai sakė, kad jie buvo sušaudyti atsitraukiant sovietams. (Vėliau paaiškėjo, kad kaliniai, gavę žinių apie karo pradžią, ėmė maištauti, o kalėjimo sargyba jų pasipriešinimą brutaliai numalšino.) Užkasant negyvuosius, žydai buvo žiauriai mušami, žeminami, iš jų buvo tyčiojamasi.

Tuo metu į mūsų stovyklą atgabeno tuos Rietavo ir kitų mažesnių apylinkės miestelių žydus, kurių nesusaudė vietoje.

Po kurio laiko vokiečiai leido žydus imti darbams į aplinkinius kaimus. Mus ir dar vieną žydų šeimą pasirinko brolio buvusio bendraklasio mama. Ir toliau miegojome tvarte, bet švariame, taip pat buvome sotūs. Padėjome nuimti laukuose javų derlių. Buvę tėvo fabrikėlio darbininkai atnešdavo iš miesto produktų. Kai buvo paskutinį kartą, jau žinojo, kas įvyko Rainių stovykloje, bet šeiminiškė neleido to mums pasakoti.

Liepos 16 d. mūsų atėjo pasiimti atgal į stovyklą. Mano vyras teisingai įvertino padėtį. Jo paskutiniai žodžiai buvo: „Turi išgyventi dėl mūsų Noimelės...“

Vos tik šeimas grąžino iš kaimų į stovyklą, vyrus atskyrė ir ėmė kažkur vesti. Bandžiau vyti, kalbėtis, prašyti sargybinių, bet niekas nepadėjo. Mus, moteris ir vaikus, suvarė į tvartą, kuriame tebuvo tik kitos moterys ir vaikai. Netrukus pasigirdo šūviai... Supratau, ką tai reiškia, ir teturėjau tik vieną norą – numirti. Bet turėjau rūpintis Noeme.

Paaiškėjo, kad dieną prieš tai, kai buvome atsiimti iš kaimo, taigi liepos 15-ąją, stovykloje surinko visus, jaunos ir senus, vyrus ir liepė jiems šokti ratu. Tuos, kurie išsekę nukrisdavo, negailestingai mušdavo. Po to privertė žygiuoti. O tada nuvedė į šalia esantį miškelį ir sušaudė. Paliko tik vieną vyrą – gydytoją M. Blatą. Vėliau mus pasiekė kalbos, kad dar trys žydų jaunuoliai slapstosi aplinkiniuose kaimuose.

Ir vis tiek norėjosi kliautis ginkluotais lietuvių sargybiniais, kurie tikino, kad mūsų vyrai gyvena, dirba ir po karo sugrįš...

Netrukus mus, moteris ir vaikus, išvedė į kitą, Gerulių, dvarą už 10 km nuo Telšių. Čia jau daugybės tvartų nereikėjo, nors atvarė ir žydų moteris iš netoliese esančių Alsėdžių, Žarėnų, Luokės, Lieplaukės, Nevarėnų miestelių.

Vėl paėmė į darbą pas valstiečius. Bet jau po dviejų savaitių, 1941 m. rugpjūčio 30 d., atrinko ir sušaudė visas vyresnes, silpnas ir besilaukiančias kartu su vaikais. Likusias, apie 500 moterų, nuvarė į pačiuose Telšiuose įkurtą getą.

Getą sudarė keletas apgriuvusių trobų nuošalioje gatvelėje prie ežero. Jis buvo aptvertas saugoma spygliuotos vielos tvora, prie vartų nuolat budėjo sargyba. Tam tikromis valandomis mums buvo leidžiama išeiti į miestą nusipirkti produktų. Dirbti varydavo į įvairias valstybines įstaigas ir įmones arba pas privačius asmenis, lietuvius ar vokiečius, kuriems turėdavome tarnauti.

Būnant gete, vienas lietuvis atnešė laišką nuo brolio, kuris buvo patekęs į Šiaulių getą. Per jį nusiunčiau broliui žinią, kad noriu pabėgti iš Telšių geto ir atvykti

pas jį. Turėjau rasti ką nors, kas mane su vaiku nuvežtų iki ten maždaug 70 km. Vieną lietingą rudens vakarą išsmukau pro užpakalinę spygliuotos vielos tvorą, nusiėmiau geltoną žvaigždę ir nuėjau prašyti pagalbos pas pažįstamą lietuvę. Ten apsižvalgiusi, pamačiau ant lentynos indus, kuriuos mano mama išimdavo tik atėjus svečiams... Lietuvė nurodė vežiką už gerą užmokestį. Sutarėme dieną ir valandą, kada jis mane su vaiku paims į Šiaulius. Savaime suprantama, kaip lietuvę...

Grįždama atgal į getą, pasiklydau ir turėjau pakentėti, kol prašvis. Lyjant sėdėdama tuščiame lauke po medžiu ir laukdama pirmųjų dienos ženklų, aiškiai suvokiau, kad dabar mano gyvenimas niekam nerūpi, mane gali bet kas nužudyti ir už tai nebus nubaustas. Galvojau apie savo Noimelę, kuri tikriausiai užmigo bijodama, lūkuriuodama manęs...

Mums pavyko nusigauti iki Šiaulių ir patekti į getą. Kartu su kitais uždarytais žydais patyrėme nemažai skausmo ir kančių. Šį getą vokiečiai laikė iki 1944 m. liepos, kai prisiartinio sovietų armija, o tada likvidavo. Žmones perkėlė į Vokietijos naikinimo stovyklas. Bet aš su vaiku iš ten pabėgau anksčiau.

Kaip mes išsislapstėme ir likome gyvos geraširdžių lietuvių dėka, – atskira istorija.

Kai mus išvadavo, sužinojau, kad Telšių getas, kurį sudarė vien moterys, buvo likviduotas 1941 m. gruodžio 24 d. Tik keletui pavyko pabėgti ir išsislapstyti pas valstiečius arba pas lietuvius pačiuose Telšiuose. Minėtas gydytojas M. Blatas su šeima iš geto dingo dar anksčiau ir iki išvadavimo glaudėsi pas lietuvius.

Skausmo ir kančių metai

Rachelė Fulda,
Chana Žak
(merg. Pelc)

Atsiminimai

Su ašaromis užrašome savo atsiminimus. To, ką pergyvenome per Holokaustą, niekadoms neužmiršime. Kol būsime gyvos, neišsivaduosime iš baisių patirčių. Labai dažnai pagalvojame: kaip pajėgėme visa tai išverti? Iš kur sėmėmės jėgų, kai tiek nelaimių? Iš kur mumyse radosi išminties kovoti už gyvenimą?

Kai tarp Rusijos ir Vokietijos staiga kilo karas, dar buvome nesuaugę. Iš šeimos likome trys vaikai. Lemtis panoro, kad tokiame jauname amžiuje taptume visiškai našlaičiais. Mūsų, Gedalijos ir Basės Pelcų, giminė Telšiuose buvo plačiai išsišakojusi. Rainiuose netekome tėvo ir brolio Faivelio Pelco. Jo gyvenimas tragiškai ir brutaliai nutrūko 17-os metų. Geruliuose praradome mamą, o Telšių gete kartu su kitais miesto žydais žuvo likusieji mūsų giminės.

Nelaimės prasidėjo iš karto po to, kai rusai paniškai pabėgo iš Lietuvos ir įžengė vokiečiai. Buvo antradienis, o trečiadienį Telšių gatvėse jau siautėjo vokiečių

nacistai. Vos jie užėmė miestą, lietuviai ėmėsi kruvino darbo. Rėkė, kad reikia išžudyti visus žydus. Išvarė žydus iš namų, be gailėsčio mušė, o keletą nušovė.

Mūsų tėvas Gedalija Pelcas atsitiktinai išėjo į kiemą. Lietuviai jį tuoju sučiupo ir nuvedė į policijos pastatą. Tai pamačiusi mama pradėjo baisiai verkti ir šaukti, kad paleistų, bet vienas lietuvių policininkų tuoju atsisuko ir ėmė ją siaubingai daužyti šautuvu. Tada likome troboje vieni. Brolis Faivelis labai karščio. Mes sutrikome, nežinojome, ką toliau daryti. Jau galvojome, kad tėvą nušovė.

Penktadienio rytą lietuvių aktyvistai išvarė visus iš namų ir nuvedė prie Telšių ežero pavadinimu Mastis. Ten buvome tuoju apsupti vokiečių, kurie jau stovėjo pasiruošę su kulkosvaidžiais. Kai žydai buvo sutelkti vienoje vietoje, jie pranešė Telšių rabinui, kad mus suvarys į ežerą ir prigirdys. Galima įsivaizduoti mūsų siaubą. Visi jau regėjo prieš akis mirtį. Žmones apėmė konvulsijos, atrodė, iš tolo galėjai girdėti verksmą, riksmus, dejonas. Rabinas Blochas pagal žydų paprotį kartu su visais pasakė priešmirtinę išpažintį.

Staiga ten pamatėme sudaužytą ir sumuštą savo tėvą. Nuo smūgių visas jo veidas buvo mėlynas, jis vos laikėsi ant kojų, ir mes pagalvojome, kad jį veda nužudyti. Likome suakmenėję stovėti ir greitai pamatėme jį iš akių. Galima įsivaizduoti, ką reiškė tos minutės vaikams, stebintiems, kaip jų tėvą rengiasi sušaudyti.

Telšių rabinas prašė, kad jie atsisakytų savo sumanymo ir motinas su vaikais paleistų namo. Vokiečiai sutiko ir į prašymą atsižvelgė. Buvo didelė šventė, visi iš džiaugsmo ėmė bučiuotis, galvojo, kad žudikai paliks gyvus. Tai vyko penktadienio vakare, prieš šabą. Žydai uždegė žvakes, o dievobaimingieji pasimeldė už išsigelbėjimą, bet visą naktį negalėjo miegoti, visiems rūpėjo, kas atsitiko su vyrais. Ar jie dar gyvi? O gal jau mirę?

Šeštadienį ryte mus, palūžusius ir susirūpinusius, vėl išvarė iš namų. Žmonės buvo pavargę po nemiegotos nakties. Akyse nebeliko ašarų.

Kadangi mūsų tvarte stovėjo keletas arklių, nusprendėme jais išvažiuoti iš Telšių į kokį nors kaimą. Bet mus iš namų išvaręs lietuvis neleido. Nepaisant to, mano sesuo Anečka (Chana) ruošėsi pakinkyti arklį. Lietuvis ėmė siautėti, rėkti, keiktis bjauriausiais keiksmiais, bet galiausiai – matyt, jį kankino sąžinė – mums netgi padėjo, nes mes per visą gyvenimą nebuvo kinkiusios arklio į vežimą.

Kai pamatėme, kad lietuvis šiek tiek suminkštėjo, pasiėmėme iš namų šiek tiek patalynės, ištiesėme ją ant vežimo ir supakavome keletą daiktų ryšulių. Taip pat nutvėrėme maisto produktų. Į vežimą pasodinome keletą vyresnių žmonių ir sergantį kaimynų berniuką. Taigi mus varė eile kartu su kitais žydais.

Kelionė buvo labai sunki, reikėjo eiti greitai, o kas atsilikdavo, tą negailestingai mušdavo. Taip mus nuvedė į Rainių dvarą. Jis priklausė didžiam operos dainininkui Kiprui Petrauskui, gavusiam tą žemę dovanų iš Lietuvos valdžios. Mums pasisekė, kad lietuvis buvo artimas mūsų šeimos draugas ir visus dvaro grūdus tiesiog telefonu vietoje parduodavo mūsų tėvui.

Staiga dvare pamatėme vyrus, pažįstamus žmones iš Telšių, ir nusiramino. Tikėjomės rasti ir tėvą su broliu. Galima įsivaizduoti, kaip džiaugėmės, išvydę savo šeimas. Tėvas buvo labai patenkintas, kad atvažiuojo su arkliu ir vežimu.

Dabar, jo nuomone, galėsime nuvykti pas pažįstamus krikščionis sau ir visai stovyklai gauti maisto.

Mus visus suvarė į tvartus, kuriuose anksčiau stovėjo arkliai. Sugulėme ant mėšlo, nes kitokios vietos ten nebuvo. Iš karto po to liepė atiduoti visus turimus vertingus daiktus. Laimingi buvo tie, kam su savimi pavyko pasiimti kažkiek maisto, nes stovykloje valgyti davė labai prastai: truputį kavos pakaitalo ir gabalėlį erzac duonos. Tada lietuvių aktyvistai pradėjo savo velnišką žaidimą: ėmė tyčiotis iš žydų. Mušė už kiekvieną smulkmeną, juokėsi iš mūsų ir atvirai kalbėjo, kad taip keršija. Keletą žydų nušovė. Mūsų gyvenimas buvo nieko vertas.

Tėvas Telšiuose prekiavo grūdais, jį pažinojo visi apylinkės valstiečiai ir dvarininkai. Jis šiais ryšiais pasinaudojo: važiuodavo į kaimus ir dvarus, kad įsigytų stovyklai reikalingų produktų. Atgabendavo duonos, pieno, kruopų vaikams. Ne kartą iš kelionės buvo grįžęs sudaužytas. Jį sutikę antisemitiškai nusiteikę krikščionys smarkiai tyčiodavosi, mušdavo, bet jo tikslas buvo vienas – parvežti kuo daugiau maisto, kad nemirtume badu. Sustodavo su vežimu stovykloje ir dalydavo produktus išalkusiems. Pirmieji gaudavo vaikai. Iki šios dienos neužmiršome mažų rankyčių, prašančių tėvo gabalėlio duonos. Šis vaizdas įstrigo visiems laikams.

Praejus trims savaitėms po to, kai mus atvarė į Rainių dvarą, vokiečiai su lietuviais pradėjo žudyti žydus. Jie atrinko grupę jaunų vaikinų, tarp jų mūsų brolių Faivelį, ir išsiuntė juos dirbti į kaimą. Kai prasidėjo žudynių akcijos, berniukai buvo nuvesti į Rainių mišką. Tai pastebėjusi, sesuo Anečka atplėšė tvarto lentą ir pradėjo jiems šaukti, kad gelbėtusi, nes sušaudys. Patarė jiems bėgti, kur akys mato.

Nieko nelaukę, jaunuoliai ėmė lėkti per mišką, bet tas jau buvo apsuptas žudikų. Pirmą iš mūsų šeimos jie nušovė pusbrolių Šneurą Taicą. Jis buvo grupėje, išsiųstoje su kibirais semti vandens iš duobių, kuriose gulėjo sušaudyti žydai.

Tėvas atsidūrė sušaudyti paskirtoje grupėje. Bet staiga prasidėjo stiprus lietus, žaibavo ir griaudėjo, todėl žudikai juos laikinai grąžino atgal į tvartą. Tėvas pasakojo, kad brolių matė jau negyvą, o kai budeliai privertė juos užpilti duobes, kilnojosi žemė. Ne visi buvo mirę, kitus tik sužeidė, bet vis tiek liepė užkasti.

Kai lietus liovėsi, juos vėl išvarė į mišką pribaugti. Išeidamas iš tvarto, tėvas su mumis visais atsisveikino. Širdis plyšo, jautėme, kad tai paskutinės jo gyvenimo minutės. Verkėme, bet jis laikėsi tvirtai, tik pasakė saugoti mamą.

Dar tėvui pavyko patarti, kad bėgtume ir gelbėtumės. Jis padavė mums palta, kuriame buvo įsiuvęs dolerių, ir pridūrė, kad Rainių miške po storiausiu medžiu užkasė auksą (po išvadavimo jo ten ieškojome, bet nieko neradome, lietuviai, ieškodami vertingų daiktų, buvo iškasinėję visą Rainių teritoriją).

Tada nešinas kruvinu peiliu ir pasiraitojęs rankoves atėjo lietuvių nacistas. Jis likusioms moterims su vaikais pasakė kalbą, patikindamas, kad joms dar švies saulė... O štai vyrams – ne, nes jie esantys komunistai.

Prieš mus atsivėrė siaubingas vaizdas: iš duobių tekėjo tikras aukų kraujas. Gulėjo išmėtyti drabužiai, nuotraukos, galvų ir kūnų dalys, nuo kurių sklido baisus tvaikas. Žudikai užbarstė duobes kalkėmis, kad išdegintų aukų kūnus ir jų neliktų nė pėdsako.

Gerulių stovykla

Kadangi vokiečiai bijojo epidemijos, perkėlė moteris ir vaikus į Gerulius. Ten taip pat buvo dvaras su daugybe tvartų, kuriuose laikė rusų belaisvius. Barakuose buvo utėlių, kai mus ten nuvedė, netrukome visi jomis aptekti.

Geruliuose nebuvo ko valgyti ir žmonės ėmė po truputį mirti. Lauke jau labai šalo, o nelaimingieji neturėjo nei šiltų drabužių, nei apklotų. Taigi miegojome ant šaltų gultų, apsidengę trupučiu šiaudų.

Mus saugoję sargybiniai nuolat buvo girti ir ieškodavo žydų mergaičių, kad galėtų išprievartauti. Dėdė Samuelis Pelcas taip pat gyveno su mumis. Žmona Rachelė Pelc perrengė jį moteriškais drabužiais ir slėpė Rainiuose, po to parsivedė į Gerulius. Žudikai jį atpažino, bet paliko ramybėje, nes žinojo, kad netrukus nužudys kartu su moterimis. Taigi jis žuvo su savo žmona ir septyniais vaikais.

Pas mus dažnai užeidavo pažįstami krikščionys ir atnešdavo truputį pavalgyti. Mūsų buvusi tarnaitė Marcijona taip pat neretai atgabendavo šiek tiek maisto, o mes jį pasidalydavome su kitomis moterimis.

Vieną vakarą jie vėl pradėjo reikalauti pinigų, daiktų, kailių ir aukso. Mes supratome, kad kažkas jau vyksta. Iš krikščionių pasiekė gandai, kad Geruliuose paruoštos duobės. Mūsų nuojautos pasitvirtino: ryte lietuvių partizanai liepė visiems greitai supakuoti turimus daiktus ir išnešti juos į kiemą. Moteris suskirstė į dvi grupes: vienoje atsidūrė vyresnės ir vaikai, kitoje – moterys nuo 20 iki 30 metų. Mūsų giminaitė Elė Pelc, turėjusi ūkį ir pragyvenusi iš žemės darbų, augino sūnelį Makelą. Jis sirgo ir gulėjo lietuvių ligoninėje, o ji su likusiais vaikais buvo Geruliuose.

Tą dieną, kai pradėjo šaudyti moteris ir vaikus, Elė važiavo aplankyti sūnelio. Ir išgirdo, kad likviduoja kitus vaikus. Makelą išsigelbėjo būdamas lietuvių ligoninėje. Po to, kai įsikūrė Telšių getas, berniuką perkėlė ten. Juo užsiėmė mūsų puseserė Eda Taic. Vėliau jie kartu žuvo. Tada į Telšių getą paėmė 600 mergaičių. Kai tik pradėjome eiti, išgirdome šūvius ir supratome, kad likusias stovykloje šaudė.

Mūsų mama Basė Pelc liko Geruliuose, nes negalėjo vaikščioti. Lietuvis, atvėręs mus į getą, tikrindamas eilę sustojo ties mumis. Anksčiau jis dirbo mūsų ūkyje, brukdavo linus. Dabar paklausė, kur mama. Pasakėme, kad ji liko Geruliuose, prašėme jai padėti. Bet jis atrėžė, kad jau per vėlu. Labai nusiminėme, bet nieko negalėjome padaryti. Vėliau iš mergaičių, kurios išgyveno per Gerulių žudynes – tai buvo Michalė ir Muškė, Jazgurų vaikai, – išgirdome, esą mūsų mama jų mamai pasakiusi: „Kodėl neleidai savo vaikų eiti su jaunomis moterimis? Esu laiminga ir mirštu rami, žinodama, kad maniškiai išsigelbėjo.“ Mirjam „Raudongalvė“¹⁵ pasakojo mačiusi, kaip mūsų mama su lietuvių partizanu grįžusi atgal į baraką ir davusi jam dolerių, kad nepapultų į bėdą. Bet juos paėmęs, žudikas ją iš karto nušovė.

Telšių gete

Mus nuvedė į Telšius. Krikščionys stovėjo ir žiūrėjo kaip į žvėris. Tada suvarė į tuščius namus Sinagogos gatvėje, kuri jau buvo aptverta aukšta tvora. Miegojome ant žemės, valgyti nedavė, tik vieną valandą per dieną leisdavo nueiti į miestą elgetauti maisto.

Gete buvo sinagoga, kurioje meldavomės. Ten pasakėme pirmą kadišą brangiems žuvusiems. Prieš sinagogos pultą stovėjo mergaitė ir kalbėjo šią maldą kartu su bendruomene. Štai šio kadišo, kol gyvos būsime, neužmiršime. Nuo jo galėjo ir akmuo krūptelėti, o širdį veriantys šauksmai pasiekti dangų. Įsivaizduokite sinagogoje grupę moterų, drauge sakančių kadišą! Tai buvo paskutinės Telšių žydės. Vėliau išėjo įsakymas, kad krikščionys lauko darbams gali pasiimti mergaites. Tie norėjo išsivesti tris mūsų vaikus. Nusprendėme eiti dirbti pas valstietį Ivaškevičių. Pas jį tėvas buvo palikęs daug daiktų. Su savimi pasiėmėme dar keturias mergaites iš Laukuvos.

Šis lietuvis pasirodė besąs padorus žmogus, labai gerai su mumis elgėsi. Jautėmės neblogai. Jis ne kartą gailėjosi, kad turime taip kankintis, – jo draugo Pelco vaikai nakvojo pas jį klėtyje. Bet mes buvome laimingos turėdamos, kur padėti galvą ir ką valgyti.

Staiga¹⁶ atėjo įsakymas, kad moteris, kurias buvo paėmę ūkio darbams, lietuviai turi gražinti sveikatos patikrinimui. Taigi daugelį atgal į getą krikščionys atvedė pririštas prie vežimų, kad nepabėgtų. Varė lyg galvijus. Visi jau žinojo, dėl ko jos gražinamos...

Valstietis Ivaškevičius paprašė pačioms pabėgti, nes jis nenorįs mūsų savo rankomis vesti į getą. Jis, be abejo, žinojo, kas ten laukia. Ir nenorėjo atiduoti į skerdyklą. Tačiau laikyti irgi negalėjo, nes buvo pasirašęs, kad valdžiai pareikalavus įsipareigoja gražinti. Mes bijojome, kad jis dėl mūsų turės kentėti. Nenorėjome, kad būtų atsakingas. Vienintelis jo prašymas buvo, kad bėgtume ir gelbėtumės.

Netoli Ivaškevičiaus buvo bajoro Arlauskos dvaras. Jis dažnai ateidavo mūsų aplankyti, nes anksčiau taip pat bičiuliavosi su tėvu. Vieną dieną, kol moteris dar nebuvo gražintos į getą, jis užsuko pas valstietį pakalbėti su mūsų vyriausia seserimi Mina. Pasakė, kad rytojaus dieną šaudys visas moteris – jei neturime, kur dėtis, galime gauti pastogę pas jį. Jis dirbo saugume (slaptojoje lietuvių policijoje), todėl bijojome, kad tai gali būti provokacija. Nedrįsime ten eiti.

Pas Ivaškevičių glaudėsi du rusų karo belaisviai. Vienas jų tą pačią naktį parodė mums kelią į Arlauskos dvarą. Kadangi grupė buvo didelė, o tai galėjo sukelti įtarimą, nusprendėme pasidalinti į du mažesnius būrelius: laukuviečiai nuėjo Laukuvos kryptimi, nes ten turėjo pažįstamų krikščionių, o mes vargais negalais pasiekėme Arlauską. Jis mus tuojau paslėpė trobos palėpėje, kuri neturėjo grindų, tik užmestas lentas – nuo kiekvieno neatsargaus judesio jos imdavo judėti.

116 Tekste pateikta data – 1984 12 20 yra akivaizdžiai klaidinga – vert ir red. past.

Kitos dienos vakarą pas jį atėjo daug vokiečių ir jie visą naktį gėrė. Drebėjome iš baimės, kad jie gali suprasti, jog viršuje, palėpėje, slapstosi moterys. Vokiečiai sukinėjosi po trobą, bet jiems net nedingtelėjo būtent čia ieškoti žydų.

Telšių geto likvidavimas

Gruodžio 14 d. visas geto moteris nuvedė į Rainių mišką ir sušaudė. Ta vieta buvo netoli nuo mūsų slėptuvės, todėl girdėjome šūvius. Gulėdamos palėpėje, supratome, kad žudikų kulkos neaplenks ir mūsų. Žinojome, kad mūsų laukia toks pats likimas.

Krikščionis mus laikė iki Naujųjų metų. Tą dieną pas jį atėjo draugas (jo pavardė buvo Staradumskis), gyvenęs netoli Kražių. Arlauskas jam papasakojo, kad turįs pas save tris žydų vaikus ir nežinąs, kur juos paslėpti. Draugas pasakė, kad kol kas paimsiąs vieną iš mūsų, o vėliau pasirūpinsiąs kitomis seserimis.

Kadangi nežinojome tikrų krikščionio ketinimų ir nenorėjome rizikuoti gyvybe visos trys, tarp savęs nusprendėme, jog pirmoji pas jį važiuos vyriausia sesuo Mina. Jeigu paaiškės, kad ta vieta tinkama ir jis rimtai nori mus paslėpti, krikščionis vėliau galės atvažiuoti pasiimti likusių, ir vėl būsime kartu.

Miško duobėje

Vokiečiai žinojo, kad kai kurie krikščionys slapsto žydus, todėl pagrasino: tie, pas kuriuos bus rastas žydas, brangiai sumokės visa savo šeima. Krikščionys išsigando ir nebežinojo, ką su paslėptaisiais daryti.

Mūsiškis irgi labai įsibaugino. Nuvedė mus pas savo brolių, gyvenusių miško gilumoje. Ten buvo duobė, kurioje laikydavo bulves žiemai. Štai į ją mus ir įleido. Bet ten knibždėjo blusų ir pelių, tos mus ištisai kandžiojo. Virš duobės lakstė elniai, ir tai mus gąsdino. Dar buvome lengvai apsirengusios, taigi pradėjo šalti rankos ir kojos.

Vieną kartą per dieną mums atnešdavo truputį pavalgyti. Mes jau nebegalėjome tvirti kančių, buvome nusivylusios. Nusprendėme paprašyti krikščionio, kad jis mus iš ten ištrauktų, nes sušalsime, ilgesnio laiko neatlaikysime.

Keletai parų mus apgyvendino nuošaliame kambaryje. Bet valstietis buvo didelis girtuoklis ir, be to, – antisemitas. Nusprendė, kad daugiau mūsų nebeslapsytys. Įsodino į roges ir pasakė, kad nuveš pas pažįstamus valstiečius.

Važiuodamas sustojo gražaus namo kieme, iš kurio girdėjosi besilinksminančių žmonių balsai ir juokas. Mums tai sukėlė įtarimą, supratome, kad gresia didelis pavojus.

Valstietis tarstelėjo, kad eis pakalbėti su namo šeimininku, gal tas sutiks mus pasaugoti. Ir paliko rogėse. O pats nuėjo už tvarto ir grįžo pasakyti, kad eitume ten. Mes nujautėme, kad tai – provokacija. Jis tiesiog norėjo mumis atsikratyti. Vos tik išlipome, sudavė arkliui botagą ir nuvažiavo.

Likome visiškai bejėgės, nežinojome, ką toliau daryti. Naktis buvo šalta, lauke snigo, bet mes žinojome, kad turime kuo greičiau atsitraukti nuo pavojaus, tuoj pat dingti iš tos vietos.

Pirmas dalykas, kurį padarėme, tai pasišalinome iš ten, kur mus paliko. Išėjome į kelią ir ėmėme bristi per gilų sniegą, net nesiorientuodamos kur. Toli pamatėme degant lempelę, patraukėme šviesos kryptimi. Taip klampodamos, priėjome trobą ir pabeldėme į duris. Atidarė senas valstietis. Jis tuoju sumetė, kas esame.

Slėptuvėse pas gerus valstiečius

Valstietis mūsų pasigailėjo, davė kažko užkąsti. Krikščionė išlipo iš lovos ir paguldė mus, kad sušiltume. Buvome labai sujaudintos širdingo paprasto kaimiečio sutikimo. Pas jį praleidome dvi dienas, o trečią naktį jis mums davė paviržio ir paprašė, kad eitume, nes bijas mus laikyti. Išėjome 4 valandą ryto, ir vėl nežinojome, kur dėtis.

Pradėjo aušti, lauke buvo šalta, ėmėme drebėti. Neturėdamos išeities, pabeldėme į kitą trobą. Atidarė valstietė ir, didelei mūsų nuostabai, labai šiltai sutiko. Netikėjome savo akimis, atrodė, kad patekome pas angelą. Jos pirmieji žodžiai buvo: „Visą laiką laukiau, kad pas mane užklystų koks žydų vaikas.“

Valstietė buvo neturtinga. Trobelėje tebuvo vienas kambarys, jame dar gyveno sūnus. Jos vyras siuvo, ir per dieną pas jį užeidavo daug krikščionių. Valstietė nuvedė mus pas kaimynus, kurie, kaip supratome, buvo pasirengę paslėpti žydų vaikus, nebijodami vokiečių grasinimų. Tas žmogus buvo pavarde Jonaitis, turėjo krūvą vaikų, be to, skurdo. Jis tiesiog neturėjo, ką jiems duoti valgyti.

Siuvėjas gaudavo užmokestį maisto produktais, tai galėjo padėti ir mums. Be to, jie suorganizavo paramos iš dar keleto valstiečių, apie kuriuos žinojo, kad iš jų galima prašyti maisto žydų vaikams. Kiekvieną savaitę siūsdavo savo sūnų ant slidžių per upę, ir jis mums pargabendavo maišą produktų. Mūsų ir tų krikščionių, kurie duodavo mums valgyti, dėka vargšas šeimininkas kone prasigyveno, ir jiems neberekėjo alkti patiems.

Valstietis Jonaitis sužinojęs, kas mes tokios esame, sutriko. Papasakojo, kad kartą buvo atvykęs į Telšių turgų ir nebeturėjęs arkliui pašaro. Tada užėjęs į p. Pelco svirną ir paprašęs trupučio avižų. Mūsų tėvas liepęs darbininkui pripilti porą maišelių. Štai šio dalyko vargšas niekada neužmiršo, o dabar turėjo progą atsilyginti už gerą darbą, padarytą jam prieš karą. Pas valstietį praleidome beveik visą žiemą.

Mes ėmėme klausinėti, ar jis žino Užkalnių ūkį, ar jo savininkas yra Staradumskis, pasiėmęs su savimi mūsų seserį Miną. Jis papasakojo, kad kaip tik ten yra dirbęs mūrininku, bet sunkiai įsivaizduojas, kaip galima tokioje didelėje valdoje, kurioje šitiek žmonių, laikyti žydų mergaitę. Nepaisant to, jis surizikavo, pasiėmė seserį Anečką ir nuvažiavo su ja pas Staradumskį. Ten tikrai radome Miną. Labai

apsidžiaugėme, nes ji jau galvojo, kad mūsų nebėra tarp gyvųjų. O mes tą patį manėme apie ją. Džiaugsmas buvo neapsakomas.

Per tą laiką Jonaičio apylinkės valstiečiai sužinojo, kad jis slapsto žydų vaikus, ir jam iškilo didelis pavojus. Nebuvo kitos išeities, turėjome jį palikti.

Klajonės iš kaimo į kaimą

Išėjome vėlai naktį, pasiėmusios į rankas lazdas, kad galėtume apsiginti nuo piktų šunų, kurie, pajutę svetimo žmogaus žingsnius, pradėdavo labai smarkiai loti. Keliavome naktimis ir pasiekėme nedidelį Pavandenės miestelį. Ten pabeldėme į trobą, nežinodamos, kas viduje. Name gyveno jauna pora su mažu vaiku. Jie mus šiltai sutiko, davė pavalgyti ir paprašė eiti toliau. Kai pradėjo brėkšti, perėjome miestelį ir sutikome policininką. Labai persigandome, galvojome, kad mus suims ir nuves į gestapą. Jis iš karto pamatė mūsų išgąstį ir pasakė, kad nesibaimintume, mums nieko blogo nepadarysiąs, o tada palinkėjo geros kelionės.

Negalėjome patikėti, kad policininkas su mumis taip gerai pasielgė. Kas galėjo pagalvoti, kad pasaulyje dar yra padorių žmonių. Bet mūsų padėtis buvo sunki, neturėjome, kur eiti, nežinojome, ką daryti. Galiausiai nusprendėme, kad kreipsimės į kunigą – ką jis nuspręs, taip ir bus. Kitos išeities neturėjome.

Kunigų geradarystė

Kadangi sesuo Anečka mokėsi lietuvių gimnazijoje ir labai gerai mokėjo lietuviškai, tai nuėjo pas kunigą ir papasakojo jam tiesą: esame trys seserys, žydų vaikai, ir neturime, kur eiti. Galįs daryti su mumis, ką norįs.

Kunigą turbūt sujaudino sesers atvirumas ir tiesumas. Jis valandėlę pamastė ir pasakė, kad pasistengs mums paieškoti tinkamos vietos. O tada pakvietė iš miestelio pažįstamą moterį ir paprašė kuriam laikui paimti pas save. Mums tai atrodė geras mūsų problemų sprendimas. Bent trumpam turėjome, kur priglauti galvas.

Kunigas, žinodamas, kad jo parapijoje yra žydų mergaičių, sekmadienį per pamokslą paprašė krikščionių: jeigu pas juos užsuktų koks keliautojas (nepasakė žodžio „žydą“), reikia jį pavalgydinti ir neatiduoti vokiečiams į rankas. Tikintiesiems tai padarė didelį įspūdį, ir jie iš tiesų neišdavė keleto apylinkėje besisukiojusių žydų.

Tuo metu mes vėl pasimetėme nuo sesers Minos. Rachelei kunigas rado vietą pas dievobaimingus krikščionis. Ten ji ištisas dienas ganydavo valstiečių galvijus. Dėl to galėjo gyventi nepaisant jos prastos lietuvių kalbos ir galinčios išduoti žydiškos išvaizdos.

Po kurio laiko Anečką (Chaną) kunigas išsiuntė į Kolainių vienuolyną. Tai buvo nedidelė 10 vienuolių bendruomenė ir dvasininkas Maciejovskis¹⁷. Jis turėjo žemės, o tuos laukus dirbo vienuolės ir keletas už atlygį samdytų valstiečių.

117 Kun. Polikarpas Macijauskas (Maciejovskis); toliau tekste vartojama forma – Macijauskas. 2005 m. kunigas P. Macijauskas pripažintas Pasaulio tautų teisuoliu – red. past

Kunigui dar priklausė bažnyčia. Jie visi jau buvo nebejauni žmonės. Macijauskas atrodė viena nuostabiausių asmenybių, tiesiog angelas, nuo kurio spinduliavo dieviškumas. Jis gerai elgėsi su žmonėmis, taip pat ir su žydais. Šio kunigo humanizmas buvo gerai žinomas visoje apylinkėje, jį visi gerbė.

Vienuolės iš pradžių nežinojo, kad aš – žydė. Tik vėliau, kai tai suprato, ėmė spausti kunigą, kad mane pakrikštytų, t. y. pervestų į jų tikėjimą. Bet tas nereagavo, atvirksčiai, nuolat kartojo: „Išlaikyk savo religiją, tada būsi laiminga.“

Kartu su manimi glaudėsi žydų moteris, Kelmėje praradusi visą šeimą. Jos pavardė buvo Braudė. Ji visą laiką sėdėjo vienuolyne, verkė ir gailėjo žuvusių vaikų. Mums pasisekė susisiekti su savo vyresne seserimi, taip pat kartais nuo karto turėjome galimybę ją aplankyti.

Sunkiai dirbome laukuose, prie žemės ūkio darbų nebuvo pratusios. Triūsėme kartu su šeiminkais, vienu ypu melždavome 15 galvijų, kepėme duoną ir atlikdavome kitus darbus. Už tai mums duodavo valgyti ir aprengdavo kaimiškais drabužiais. Išmokome megzti. To šeiminkams labai reikėjo, nes jie turėjo avių vilnos, o patys megzti nemokėjo. Taigi visą žiemą mezgėme ir aprengėme juos nuo galvos iki kojų. Mūsų darbą labai vertino.

Bet priprasti prie valstietiško kaimo gyvenimo buvo sunku. Šiurkštūs drabužiai ir klumpės užgrūdino kūnus, vis dėlto nuolat gyvenome baimėje. Mūsų odą nusėjo furunkulai, turbūt kraujas pablogėjo nuo nuolatinio siaubo ir prasto kaimo maisto. Tiesą pasakius, užtektinai valgyti krikščionys taip pat neturėjo, nes dalį buvo priversti atiduoti vokiečiams. Nepaisant to, tie dar rekvizuodavo iš jų maisto produktus.

Pirmuosius dvejus metus labai kankinomės, mums tai atrodė tiesiog pragaras, labai vargome. Trečius metus krikščionys ėmė jaustis saugesni, nes apylinkėje žydų jau buvo nebelikę. Kartais nuo karto dar girdėdavome, kas dedasi Šiaulių gete, bet kuo toliau, tuo mažiau.

Turėjome būtinai pasikeisti savo vardus. Taigi Mina pasivadino Stase, Rachelė – Renute, o Anečka (Chana) – Maryte.

Toliau istoriją pasakoja Chana.

Kolainių kunigas pamatė, kad aš lioviausi valgyti ir sulysau, taigi suprato, kad ponios Braudės nelaimės man daro labai blogą poveikį. Jis nusprendė mane išsiųsti pas savo brolių¹¹⁸ netoli Kelmės ir Pakėvukų dvaro. Ten gyveno kunigo šeima: motina¹¹⁹, netekėjusi sesuo¹²⁰ ir brolis su žmona¹²¹ ir dviem vaikais. Be jų, dar buvo daug ūkyje dirbusių samdinių.

Kunigo motina buvo lenkė ir savo išvaizda panėšėjo į žydę. Aš figūravau kaip jos pusseserė. Visi man buvo labai geri ir atsidavę, elgėsi kuo puikiausiai. Pas juos daug mezgiau ir prižiūrėjau vaikus.

118 Jonas Juozas Macijauskas. 2005 m. apdovanotas Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi – red. past.

119 Felicija Macijauskienė. 2005 m. apdovanota Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi – red. past.

120 Germana Macijauskaitė. 2005 m. apdovanota Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi – red. past.

121 Katerina Macijauskienė. 2005 m. apdovanota Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi – red. past.

Vieną dieną, man taip sėdint troboje ir mezgant, įėjo rusų parašiutininkas. Aš labai smarkiai persigandau. Jis iš karto tai pastebėjo, bet elgėsi taip, lyg nieko nebūtų nutikę. Paprašė valgyti ir švarių baltinių. Kai Macijausko sesuo išėjo atnešti, jis manęs paklausė, ar aš ne žydė. Kreipėsi į mane rusiškai, bet apsimečiau, kad tos kalbos nemoku, todėl atsakiau lietuviškai. Žinoma, jis nesuprato. Ten kaip tik kabojo žemėlapis. Jis parodė, kur tuo metu buvo frontas, ir pasakė, kad „greitai išsivaduosime iš vokiečių okupacijos“. Tada mandagiai už viską padėkojo ir išėjo.

Šeimininkas man visą laiką pasakojo, kad apylinkėje sukiojasi žydų vaikinai. Galvojau, kad tai neįmanoma, iš kur jie galėtų čia atsirasti? Bet širdyje tikėjau, kad tai – tiesa, ir vyliausi juos pamatyti.

Netikėtas susitikimas su žydų vaikinais-partizanais

Kaip paaiškėjo vėliau, desantininkai turėjo ryšių su žydų jaunuoliais, nes organizavo pasipriešinimo būrius, o tie buvo partizanai. Parašiutininkas jiems pasakojo, kad pas Macijauską slapstosi žydų mergaitė, bet šie nepatikėjo. Negalėjo įsivaizduoti, kad tokiame dideliame ūkyje, kuriame dirba daugybė valstiečių, laikytų žydę. Žydų partizanai turėjo ryšių ir su žydų moterimis, išsigelbėjusiomis Kelmėje ir apylinkėse.

Vieną dieną šeimininkas nuėjo pas kaimyną ir sutiko du žydų partizanus, kurie buvo ką tik įžengę trobon. Vienas jų pasirodė besąs Jokūbas Zakas. Šeimininkas labai apsidžiaugė, nes gerai pažinojo jo tėvą Azrielį Zaką, prekiavusį grūdais ir pirkusį pas juos. Jokūbas paklausė, ar jis laikąs žydų mergaitę, ir iš kur ji esanti. Tas iš pradžių paneigė, bet vėliau papasakojo tiesą. Abu vaikinai nuėjo pas jį ir liko nakvoti daržinėje. Tada šeimininkas pakvietė mane ir paprašė eiti kartu, jam neva reikią kažką parsinešti. Pakeliui pasakė, kad parsivedė du žydų vaikus.

Tvarto durys atsidarė: prieš mane stovėjo du ginkluoti žydų partizanai. Jie turėjo revolverius ir granatų. Mano širdis sustojo, nesugebėjau nė žodžio ištartti. Kas galėjo pagalvoti, kad dar yra gyvų žydų jaunuolių?

Jie pradėjo klausinėti, iš kur esu, ir ko man reikia. Taip pat pasiteiravo, ar esu patenkinta šeimininko elgesiu. (Kito vaikino pavardė buvo Chaluzinas). Chaluzinai priklausė kaimiečiams, visa jų šeima išsigelbėjo slapstydamosi pas krikščionis. Jokūbas Zakas buvo kilęs iš Kelmės, jam per masines žudynes pavyko pabėgti iš duobės. Abu atsitiktinai susitiko pas vieną krikščionį ir kartu patraukė per miškus.

Vieną rytą šeimininkas Macijauskas išvažiavo į malūną malti grūdų ir netrukus grįžo atgal. Visą priešpietę girdėjome šūvius, bet nežinojome jų priežasties. Šeimininkas įėjo į trobą ir paliepė man apsirengti. Paaiškino, kad sugavo tuos du vaikus, kuriuos mačiau anksčiau, ir jis bijąs, kad jie gali mane išduoti.

Pakinkė arklį ir greitai nuvežė mane pas brolių į Kolainių vienuolyną. Visą kelią labai verkiau, man skaudėjo širdį dėl dviejų brangių jaunuolių.

Kai atvykome į vietą, kunigas iš karto paskambino į Užvenčio policiją paklausti, kas atsitiko. Jam atsakė, kad sušaudė Hiršelį Chaluziną, taip pat sugavo jo tėvus, o Jokūbas Zakas pabėgo. Valstiečio trobą, kurioje juos suėmė, aktyvistai

sudegino, o pats šeimininkas su namiškiais pradėjo slapstytis. Savaiame supranta-
ma, kad lietuviai ėmė bijoti įsileisti žydus, ir mūsų padėtis labai pablogėjo. Praėjo
pora mėnesių, kol viskas šiek tiek aprimo.

Tai atsitiko 1943 m. balandį. Kunigo globoje praleidau porą savaitių, o tada nu-
vykau pas seserį Miną, visą tą laiką buvusią pas Staradumskį. Taip pat aplankiau
kitą seserį Rachelę ir likau pas krikščionį netoli jų. Už poros mėnesių Jokūbas
Zakas pasirodė Varnių apylinkėje, kurioje mes irgi slapstėmės. Kai su juo susiti-
kome, labai džiaugėmės, kad jam pavyko išsigelbėti nuo banditų. Jis atrodė tikrai
blogai ir smarkiai liūdėjo dėl geriausio draugo netekties.

Jokūbas Zakas pranešė, kad jo apylinkėje krikščionys jau vėl priglobia žydus.
Kadangi faktiškai neturėjau kur likti, jis nuvedė mane pas vieną valstietį prie Kel-
mės. Tas sutiko mane priimti dirbti ūkyje. Atlikdavau ten įvairius darbus laukuose,
o Jokūbas Zakas kartkartėmis mane aplankydavo.

Su ariškais dokumentais

Taip nutiko, kad būnant Pavandenėje, mirė jauna, maždaug mano amžiaus
krikščionė. Kunigas paėmė iš jos tėvų metriką ir perdavė man, kad tuo dokumen-
tu pasinaudočiau. Bet turėjau nuvykti į Kelmę nusifotografuoti, kad galėčiau į ją
įklijuoti savo nuotrauką. Prieš važiuodama sužinojau, kad fotografas yra didelis
antisemitas, bet, mano nuostabai, užmokesčio imti jis nepanoro. Pasirodo, ži-
nojo, kad esu žydė, bet apsimetė nieko nenutuokiantis. Kai paklausiau, kodėl
nenori pinigų, atsakė: „Sumokėsi po karo...“

Turėdama krikščionės metriką ir nuotraukas, nuvykau į Vaiguvą ir be jokių
sunkumų išsiėmiau pasą. Nereikia nė sakyti, kad iš baimės drebėjo rankos ir ko-
jos, – atpažinimo atveju būtų viskas prarasta. Bet kito pasirinkimo nebuvo. Jeigu
norėjau keliauti po apylinkę, privalėjau turėti dokumentą.

Nuo to laiko vadinausi Maryte Pociūte. Frontas ėmė artėti prie mūsų apylinkės
ir noras išlikti gyvai sustiprėjo. Norėjosi išverti sunkų, tamsų laiką, kad galėčiau
papasakoti, kaip buvo išžudytos žydų bendruomenės. Tuo metu su savo dviem
seserimis neturėjau jokio kontakto.

Po didelių vokiečių pralaimėjimų fronte lietuviai suprato, kad netrukus grįš
rusai. Jie taip pat suvokė, kad šie turi su jais nemažų sąskaitų dar nuo 1941 m. pa-
sitraukimo iš Lietuvos. Ir numanė, kad žydų slėpimas jiems galėtų pasitarnauti.
Taigi ėmė mus globoti, kad nieko neatsitiktų.

Staiga į mūsų trobą užėjo visas būrys vokiečių, atkeliavusių nuo fronto. Visi
buvo labai išsigandę ir apimti didelės panikos, be to – smarkiai išalkę. Mano vals-
tietis davė jiems valgyti, o aš tuo metu apsimečiau nieko nepastebinti ir šeriau
kiaules. Rusų artilerija pradėjo apšaudyti kaimą „katiušomis“ ir pasirodė vokie-
čiai tuojau dingę. Mes nuo rusų sviedinių saugojomės kiaulių tvarte. Visą laiką
kartojau maldą „Klausyk, Izraeli!“ ir prašiau Dievo, kad po tiek skausmo ir kančių
nežūčiau nuo kulkos. Įtempta padėtis truko keletą valandų, susišaudymai nesi-
liovė, ir štai netikėtai įžengė rusai.

Po išvadavimo

Pirmieji pasirodė rusų žvalgai, jie mūsų paklausė, ar apylinkėje dar yra vokiečių. Mes, savaime suprantama, atsakėme, kad prieš porą valandų jie čia buvo, bet greitai pabėgo. Rusų žvalgai pasitraukė, tada pradėjo važiuoti karinis transportas. Kareiviai norėjo iš mūsų krikščionio paimti arklį, bet aš jų labai prašiau, kad to nedarytų. Pasakiau, kad jis esąs tikrai padorus žmogus. Prisistačiau kaip žydė ir papasakojau, kad, rizikuodamas savo gyvybe, jis slapstė mane per visą vokiečių okupaciją.

Jie visa tai perdavė savo karininkui ir šis paliepė nieko neliesti. Pasirodė, kad jis taip pat žydas. Patarė man niekur iš ten neiti, nes frontas tai priartėja, tai nutolsta, todėl sukinėtis tarp krikščionių, pritvinkusių antisemitizmo ir dar galinčių mane nužudyti, pavojinga. Ir pridūrė, kad dar verta palūkėti šiek tiek laiko, kol padėtis taps aiškesnė, pabūti pas valstietį.

Ta savaitė, kai rusams jau įžengus į apylinkę dar slapsčiausi pas lietuvių, buvo labai sunki. Frontas nuo mūsų atitolo. Raudonoji Armija puolė vokiečius, ir tie patyrė didelių pralaimėjimų. Kovos vyko Rytų Prūsijoje, ir aš labai jaudinausi dėl savo seserų. Visą laiką galvojau tik apie jas: ar dar gyvos ir kur dabar yra?

Išbuvusi savaitę pas valstietį, nuvykau į Macijausko namus. Jie manimi labai apsidžiaugė. Ten likau dar savaitę. Kadangi ponia Macijauskaitė Kražiuose turėjo motiną ir seserį, paprašė manęs važiuoti kartu jų aplankyti. Aš, savaime suprantama, šį kvietimą priėmiau.

Kai ten nuvykome, radome jas gyvas ir sveikas. Grįždamos atgal, sutikome rusų sunkvežimį. Kareiviai mūsų pasiteiravo kelio į Kražius, ir staiga išgirdau vieną jų jidiš kalba sakant kitam: „Tai tikriausiai žydų mergina, jos veidas žydiškas...“ Atsakiau jam, kad tikrai esu žydė iš Telšių. Jie labai apsidžiaugė ir papasakojo, kad priklauso Lietuviškajai divizijai. Dauguma jos kovotojų esantys Lietuvos žydai, kilus karui pabėgę nuo vokiečių į Rusiją. Jie pakvietė mane važiuoti kartu į karinį dalinį – ten sutiksiu daug žydų, gali būti, kad ir pažįstamų bei giminių.

Juos pamačiusi, labai apsidžiaugiau. Seniai buvau neregėjusi žydiškų veidų, o ką jau kalbėti apie žydų kareivius! Norėjosi išsvysti ir kitus, taigi mielai nuvažiauvau su jais.

Tarp kareivių greitai pasklido žinia, kad atvyko Lietuvos žydų mergina, hitlerinės okupacijos metais išsislapsčiusi pas krikščionis. Visi norėjo pažiūrėti į „stebuklą“. Kiekvienas klausinėjo, ką žinau apie jo miestelį, nes visur, kur tik jieėjo, nerado nė vieno žydo, tik kapus... Mūsų susitikimas įvyko prie Tilžės. Po kelių dienų vokiečiai tą vietą smarkiai apšaudė, jų artilerija be paliovos atakavo rusų pozicijas. Man ten likti buvo labai pavojinga, ir, mano prašymu, žydų kareiviai nuvežė mane pas Staradumskį. Bet vyresnės sesers Minos ten nesutikau, nes prieš keletą savaičių ji buvo išvykusi į saugią vietą netoli Telšių. Tada iškeliauvau pas jaunesnę seserį, kuri glaudėsi Staradumskio pažįstamo valstiečio namuose. Po kelių dienų Mina irgi atvažiavo ieškoti Rachelės, mūsų jaunėlės. Taip, Dievui padedant, vėl visos buvome kartu.

Vėl Telšiuose

Pradėjome galvoti, kur vykti po išvadavimo. Nusprendėme, kad pirmiausia turime važiuoti į Telšius ir pažiūrėti, ar kas nors iš mūsų giminės ar pažįstamų miesto žydų išsigelbėjo. Besidaužančiomis širdimis įžengėme į savo trobą ir kone suakmenėjome. Su ašaromis apžiūrėjome kambarius, kuriuose užaugome.

Kai keletas žydų grįžo į Telšius, lietuviai, užėmę tuščius jų namus, iš ten išėiti nebenorėjo. Mums davė vieną butą, kuriame gyvenome su dar pora išsigelbėjusių merginų iš apylinkės. Padėtis buvo labai sunki, neturėjome, ko valgyti. Kai kurie pažįstami krikščionys pradėjo mums nešioti maisto produktus, ir situacija pagerėjo.

Išvadavus Telšius atvyko grupė kariškių iš specialios Raudonosios Armijos kontražvalgybos tarnybos („SMERŠ“). Tie žmonės judėjo kartu su kariniais daliniais. Jų užduotis buvo sugauti ir areštuoti visus lietuvių banditus, kolaboravusius su vokiečiais ir žudžiusius žydus, rusus ir rusų karo belaisvius.

Vieną dieną pas mus užėjo kapitonas žydas ir papasakojo, kad esąs iš Krymo ir ten praradęs visą šeimą. Pasisakė dirbantis kontražvalgyboje ir norintis paprašyti išduoti mums žinomas Telšių ir aplinkinių miestelių lietuvių banditų pavardes. Pažadėjo, kad jie tais žudikais, turinčiais gauti pelnytą bausmę, užsiimsiantys. Sovietų organai pradėjo juos areštuoti, kalėjimai prisipildė išgamų. Bet rusai nemokėjo lietuviškai, todėl jiems reikėjo vertėjų. Aš ir sesuo Anečka nuėjome dirbti į tą skyrių, kad atkeršytume žudikams, prisidėjusiems prie nekaltų žydų skerdynių.

Tardymai vykdavo vėlyvą naktį (tokia buvo jų sistema). Vieną kartą kapitonas kvotė didelį banditą ir privertė jį papasakoti apie savo dalyvavimą žudynėse. Tada išsitraukė pistoletą, padavė man ir suriko: „Užmušk jį!“ Aš labai pasimečiau ir atsakiau, kad nenoriu sutepti savo rankų žudikišku krauju, juk jį vienaip ar kitaip nubaus. Kapitonas ilgai ant manęs pyko, kad atsisakiau įvykdyti mirties nuosprendį.

Dalyvavau ir procese, per kurį teisė vieną didžiausių Telšių banditų Indzelevičių. Buvo ir daugiau mūsų miesto merginų. Šį banditą sugavo, o jo brolio – ne. Jie abu šaudė žydus Geruliuose, Rainiuose ir kituose miesteliuose. Sovietai surengė jam lauko teismą, o kai paklausė, kokie būtų jo paskutiniai žodžiai, tas atsakė: „Gaila, žydų vaikai liko gyvi“.

Pirmą kartą, kai sučiupo žydų žudiką, iš karto nušovė. Vėliau tai pasidarė jau daug sudėtingiau, reikėjo pagal visas tarybinės teisėtvarkos taisykles juos teisti teisme. Turiu pripažinti, kad tie, kurie nagrinėjo bylas, taip pat buvo lietuviai, tik komunistai ir visai nemaži antisemitai.

Iš pradžių po išvadavimo jautėmės vienišos ir apleistos. Telšių mieste žydų nebebuvo. Nedaugelis išsigelbėjusiųjų atrodė kaip žmonių šešėliai, gyvi lavonai. Iš aplinkinių miestelių išgyveno irgi mažai žydų. Likti tuščiuose Telšiuose nebuvo jokios prasmės, ir aš išvykau į Šiaulius, galvodama, kad ten galėsiu pratęsti

mokslus, kuriuos nutraukė nacistinė okupacija. Ten vėl sutikau kelmišką Jokūbą Zaką, tarnaujantį NKVD. Jis ir vėl man padėjo. Turėjo nedidelį butą, taip pat buvo likęs vienas. Nusprendėme susituokti ir ieškoti būdų išvykti į Izraelio žemę.

Paliekame Sovietų Sąjungą

1946 m. liepą šiuo tikslu išvykome į Vilnių. Ten susisiekėme su organizacija *Habricha*. Mums padarė suklastotus dokumentus, pagal kuriuos tapome Lenkijos piliečiais, turėjusiais teisę patekti į tą šalį kaip repatriantai. Pagrindinis visų tikslas buvo pasiekti Izraelio žemę. Su mumis keliavo ir vyriausia sesuo. Su lenkų repatriantų ešelonu išvažiavome iš Novojelnios stoties ir kirtome Sovietų Sąjungos–Lenkijos sieną.

Tai kėlė didelį pavojų, nes daug Lietuvos žydų buvo sugauti su suklastotais dokumentais ir areštuoti. Iš Lenkijos mus nuvežė į Vokietiją. Kelionė atrodė labai sunki. Aš tuo metu septintą mėnesį laukiausi, o mes turėjome pereiti siauru tiltu. Šiek tiek užtrukome Berlyne. Iš ten buvome nugabenti į Kaselį, po to – į Miunchenbergą, kur likome iki 1949-ųjų. Tais metais kartu su dukrele Sara, gimusia Miunchenberge ir sulaukusia dvejų su puse metų, išvykome į Izraelį.

Mūsų sesers Rachelės išgyvenimai, kai išsiskyrėme, ir jos išlaisvinimas

Ji glaudėsi pas krikščionį, dirbusį eiguliu. Tai buvo puiki šeima. Jų namas stovėjo girioje. Kilus pavojui, ji tuojau nubėgdavo gilyn į mišką ir pasislėpdavo tarp medžių.

[Rachelės žodžiai – red.] Valstietis man pasakė, kad artinasi frontas, o jis labai norįs, kad po tiek patirtų kančių likčiau gyva. Todėl einąs kasti bunkerio, idant visi galėtų pasislėpti nuo kulku. Raudonoji Armija jau buvo netoli nuo mūsų apylinkės, ir vokiečiams talkinę lietuviai ėmė evakuotis kartu su jais. Prie kaimo vyko nuožmi kova tarp besitraukiančiųjų ir raudonarmiečių. Buvo daug užmuštų ir sužeistų civilių gyventojų, nes vokiečiai užėmė kelius, kuriais iš fronto su savo ginkluote bėgo jų kariniai daliniai. Lietuviai su arkliais ir vežimais turėjo pasitraukti į pakraščius, ir per bombardavimus nemažai kas žuvo.

...Gulėjau bunkeryje kartu su eigulio šeima. Pas mus įbėgo kaimynas, Kau-no gete šaudęs žydus. Krikščionys mane visą laiką nuo jo saugojo, nes žinojo, kad jis yra baisus žydų žudikas. Ir tą akimirką stengėsi, kad bunkeryje jis manęs nepastebėtų.

Šeimininkė atsisėdo ant manęs. Girdėjau, kaip jis pasakojo, kad į orą šaudė signalines raketas ir rusai jau esantys netoliese.

Staiga į bunkerį įėjo du rusų kareiviai, priklausę žvalgybos būriui. Jie įsakė mums visiems išlįsti. Prieš išeinant, šeimininkė papasakojo lietuvių banditui, kad kartu yra jos slapstoma žydų mergina. Todėl verčiau aš eisianti su jais pašnekėti pirma, nes mokėjau kalbą.

Pelcų šeima prie savo namų Telšiuose. Sėdi: Mina, Chana ir Faivelis su šeimos nariais

Rusai paklausė, ar bunkeryje nėra vokiečių (girdėjau, kaip jie tarp savęs svarko, kad aš apskritai neatrodanti kaip lietuvė ir tikriausiai esu vokiečių). Jie tuojau atstatė šautuvus ir įspėjo, jog turiu sakyti tiesą, nes pastebėję melagystes, – nušausią.

Iš didelės baimės pradėjau verkti. Rankos ir kojos drebėjo. Smarkiai raudodama pasakiau, kad esu žydų mergina, išsislapsčiusi pas krikščionis. Kaip jiems gali kilti mintis, kad esu vokiečių. Juk jos nesislapsto kaimuose pas valstiečius.

Mano žodžiai ir ašaros juos tikriausiai labai paveikė. Vienas tuojau paėmė mane ant rankų ir ėmė verkti kartu. Jie papasakojo esantys Lietuviškosios divizijos kareiviai ir kovojantys su vokiečiais Lietuvos teritorijoje. Pasakė, kad dabar aš jau laisva, bet dar turinti saugotis, nes frontas einąs netoliese, vykstantys dideli mūšiai su vokiečiais. Jie pažįstantys lietuvius, todėl tebėra pavojinga: sužinoję, kad esu žydė, jie dar galintys mane nužudyti.

Atskleidžiau jiems, kad esame trys seserys, išsigelbėjusios nuo žūties. Bet turėjome išsiskirstyti po įvairias vietas, nes visų kartu niekas nebūtų sutikęs laikyti. Prasitariau, jog atsisveikinome seniai ir jau ilgą laiką viena apie kitą nieko negirdėjome.

Jie nuramino, pas valstietį matė mano seserį Anečką. Papasakojo nuvežę ją į Lietuviškąją diviziją, su ja viskas esą gerai. Ir paprašė šeiminko mane dar pasaugoti, kol seserys atvyks pasiimti.

Chaimas-Leibas
(Arjė) Šavelis

Po poros savaičių atvažiavo krikščionis iš Staradumskio ūkio, kuriame slapstėsi vyresnė sesuo. Jis taip pat perdavė nuo jos linkėjimus, pranešė, kad ji jaučiasi neblogai, ir jis norįs pasiimti mane su savimi. Nuvykau pas Staradumskį ir ten susitikau su seserimi, kurios jau buvau seniai nemačiusi.

Ten tuo metu gyveno ir rusų gydytojai, jie tuoj pat suteikė man medicininę pagalbą. Visas kūnas buvo nusėtas pūliniais. Nuo jų skaudėjo pirštus. Gydytojai juos pradūrė, išvalė, ir man palengvėjo. Jie labai užjautė mane dėl šios būklės ir padėjo viskuo, kuo galėjo.

Vėliau Staradumskis nuvyko parvežti vyresnės sesers. Aš grįžau pas savo valsietį, pas kurį likau iki išvadavimo. Po kurio laiko atvažiavo sesuo Chana, ir vėl buvome trise.

Tragiški Holokausto laikotarpio atsiminimai

Gimiau 1924 m. Telšiuose. Mano tėvai Taibė ir Abraomas buvo nepasiturintys žmonės. Augome keturi vaikai. Be manęs, dar buvo du broliai – Bencijonas ir Meiras, tebūnie palaimintas jų atminimas. Sesuo vardu Henė, tesiils ir ji ramybėje. Likimas norėjo, kad iš visos mūsų šeimos tik aš vienas likčiau gyvas.

Mano mama – palaiminto atminimo Elijo Varejeso dukra. Jis buvo paprastas žydas, mėsininkas, kaip ir dauguma telšiškių, dievobaimingas. Mama buvo liguista, apskritai jos gyvenimas nelabai nusisėkė. Sulaukusi 42-ųjų metų, liko našlė ir turėjo rūpintis, kaip išmaitinti keturis vaikus. Tėvas gimė vargingoje šeimoje. Jo motiną Telšiuose vadino „Mira iš kapinių“. Ji buvo tikra labdarė, turėjo gerą širdį. Atsimenu, kad pereinavo per namus, surinkdavo nešvarius ješivos studentų rūbus, išskalbdavo juos, išgręždavo ir grąžindavo. Tėvas iš savo motinos paveldėjo gerą širdį, buvo atjaučiantis, ramus ir kuklus žmogus.

Jis staiga susirgo ir buvo operuotas. 1938 m. pabaigoje išvyko gydytis į Šveicariją, bet iš ten nebegrįžo. 1939 m. vasario mėnesį mirė vienas svetimoje šalyje, toli nuo savo mylinčios šeimos. Paskutinio atodūσιο akimirka šalia jo nieko nebuvo.

Mama per didelius vargus gavo leidimą vykti į Šveicariją aplankyti tėvo, bet atvažiavo per vėlai: jis jau buvo nebegyvas. Sakoma, kad numirti irgi reikia sėkmės, o mano tėvui nepasisekė. Tuo metu buvau 15-os metų ir gerai prisimenu šią tragediją.

Kai 1941 m. birželio 22 d. kilo karas, mes, kaip ir kiti Telšių žydai, ieškojome slėptuvės kaime pas žydų atžvilgiu palankiai nusiteikusius pažįstamus krikščionis ir

tolimus draugus žydus kaimiečius. Bet kaime išbuvo neilgai, grįžome į miestą, ir ten mus sulaikė. Suvarė į lietuvių policijos kiemą, pralaikė jame keletą valandų ir leido grįžti namo. Tik niekas neįsivaizdavo, kad tai bus paskutinė naktis, kurią miegojome savo troboje. Kitą rytą visus išvarė ir nuvedė prie ežero. Ten turėjome būti visą naktį. Dar kitą rytą nugabeno į Rainių kaimą, kur sunkiomis sąlygomis, purve ir marinami badu praleidome dvi savaites. Būnant toje vietoje atėjo keletas vokiečių su pagalbininkais lietuviais – Telšių žydų žudikai – ir atrinko visus vyrus ir berniukus, vyresnius negu 14 metų. Nuvedė juos už poros dešimčių metrų nuo mūsų barakų ir šaltakraujiškai sušaudė. Per šias skerdynes mano vyresnis brolis Meiras išsigelbėjo nuo mirties. Atsitiko taip, kad kaip tik tuo metu prapliupo smarkiai lyti, o žudikai, maudęsi žydų kraujyje, nenorėjo sušlapti ir savo bjauraus darbo tąkart nebaigė. Likusius žydus gražino atgal į barakus, tarp jų buvo ir Meiras.

Brolis nieko nepasakojo apie tai, kas vyko skerdynių vietoje. Skendėjo savo mintyse ir buvo nepajėgus perteikti visko, ką žudikai darė su žydais. Tik kartu pabuvome vos vieną naktį. Kitą rytą vyrams vėl liepė išeiti ir susirinkti aikštėje. Taip nieko nesakydamas Mejeris su visais iškeliavo ir jau nebesugrįžo. Aš tuo metu išsigelbėjau tik todėl, kad mama man patrumpino kelnes ir atrodžiau kaip vaikas. Tokiu būdu išvengiau garantuotos mirties.

Netrukus po to, kai sušaudė visus vyrus, likusias moteris ir vaikus perkėlė į kitą stovyklą, kuri vadinosi Geruliai. Ji nebuvo aptverta, ir mes, išgyvenusieji berniukai, kartkartėmis iš ten ištrūkdavome į kaimą ieškoti maisto.

Praėjus maždaug šešioms savaitėms po to, kai atvykome į Gerulius, keletas mūsų išėjo netoli pas valstietį Domeikį gauti ko nors pavalgyti. Staiga išvydome porą stovyklos prižiūrėtojų. Vienas jų buvo mūsų pažįstamas Indzelevičius, taip pat žudikas, vokiečiams ištikimai tarnavęs kaip žydšaudys. Šalia matėsi jo brolis, irgi šaudęs žydus. Daugeliui lietuvių tai buvo tapę šeimos profesija.

Kai jie mus pastebėjo, bėgti jau buvo per vėlu. Indzelevičius pasikvietė mano draugą Berlą Vainą ir pasakė, kad tąnakt atgal negrįžtų. Mes iš karto suprato, kad banditai ruošiasi likviduoti stovyklą ir visus sušaudyti. Bet, nepaisydami įspėjimo, parėjome pranešti kitiems, jog reikia bandyti bėgti ir gelbėtis.

Kai parėjau į stovyklą, mamos ir jaunesnio brolio Bencijono jau neberadau. Abu dar buvo negrįžę iš Telšių, kur nuvedė pasiligojusį vieno žydų kaimiečio sūnų, – pas jį praleidome pirmąsias karo dienas. Grįžau į kaimą ir paprašiau tetos Brainos Varejes, tebūnie palaimintas jos atminimas, perduoti mamai, kad su broliu kuo greičiau bėgtų, taip pat pasakytų mane esant pas valstietį Domeikį.

Tai buvo penktadienis. O kitą dieną, šeštadienį, valstiečiui nežinant pasislėpę gulomis šiene, staiga išgirdome smarkų šaudymą. Taip išžudė moteris ir vaikus, paliko tik 500 merginų darbams. Buvome netoli tos vietos. Ilgiau tūnoti slėptuvėje negalėjome, pasitraukėme į mišką ir ten sutikome kitus iš stovyklos pabėgusius berniukus.

Miške tuo metu glaudėsi šie vaikai: Berlas Vainas, jo brolis Zeligas Vainas, Jokūbas Varejesas, Abraomas Desiatnikas, Jaša Gurvičius, Abraomas Boimas, Griša

Gafanovičius, Heskė¹²² Klocas ir vienas berniukas iš Varnių Meinkė, jo pavardės neprisimenu. Vėliau jis žuvo bėgdamas iš Linkaičių stovyklos į Kauną, kur buvo jo sesuo. Jautėmės labai išsigandę, instinktyviai pradėjome tyliai melstis ir prašyti Dievo už artimuosius ir save, kad dovanotų gyvybę.

Po kelių dienų išalkę ir persigandę nusprendėme, kad visi kartu miške būti neturėtume. Geriau pasiskirstyti mažomis grupelėmis ir eiti pas krikščionis į kaimą, gal pavyks išsigelbėti pas gerus valstiečius.

Aš pats slapsčiausi keliose vietose, kol buvau sugautas ir nugabentas į Telšių getą. Ten atvykus, užgeso paskutinė vilties kibirkštis, kad broliui arba mamai pavyko išvengti skerdynių ir jie kaip nors išsigelbėjo. Deja, svajonė greitai subliuško. Tikėjau dangaus stebuklo, bet tuo kruvinu laikotarpiu jokie panašūs dalykai nevyko. Giliai širdyje įsitvirtino skausmas, dingo tikimybė, kad jie dar gyvi.

Suvokėme gete esantys laikinai. Šansų išsigelbėti nuo pragaro nematėme ir ieškojome būdų, kaip pabėgti. Keletas mūsų berniukų – paskutiniai, likę gyvi po skerdynių – sutarėme, kol ne vėlu, sprukti.

Telšių getui vadovavo vien moterys. Jos kiekvieną dieną gaudavo įsakymą, kad darbams turi pristatyti tam tikrą skaičių mergaičių. Vieną dieną pas mane atėjo geto vyriausioji Estera Bloch ir nurodė eiti dirbti už geto ribų. Nujaučiau, kad geriau to nedaryti ir atsisakiau. Už bausmę kelioms dienoms buvau uždarytas į sandėlį.

Sėdėdamas ant cementinių grindų, pradėjau galvoti apie savo sunkią padėtį. Likau vienas, be mamos, brolių ir sesers. Esu visiškai našlaitis, neturiu nieko, kas manimi pasirūpintų. Atėjo mintis, kad šią situaciją privalau pakeisti. Nusprendžiau: kas bebūtų, nelauksiu, kol mane nuvarys mirti. Bėgsiu, kur akys veda, kas bus, tas. Jeigu lemta mirti, tai geriau bėgant...

Man pavyko susipažinti su lietuviu pavarde Varnelis. Jis sutiko priglausti pas save už 2 pagalvių kainą, o kaip priedą paėmė tėvo kailinius. Pažadėjo rogemis nuvežti į Šiaulius, ten esąs didelis getas su daug žydų, galbūt man ten būsią geriau.

Atvykęs į Šiaulius ir išlipęs, atsistojaus į eilę su būriu žydų, kurie grįžo iš darbo. Gete sutikau savo tetą Pern su šeima. Iš pradžių dirbau Šiaulių sandėlyje. Teta man surado nakvynės vietą. Taip praėjo keletas mėnesių.

Tuo metu vokiečiai reikalavo darbininkų kasti durpes. Kadangi buvau visiškai našlaitis, dirbti šio darbo į Rėkyvą siuntė ir mane. Sąlygos buvo labai sunkios. Mus išvarydavo 4 valandą ryto. Lauke smarkiai šalo. Buvo kovo mėnuo, vyravo dideli šalčiai, o aš buvau prastai apsirengęs ir alkanas.

Ne kartą darbo metu stovėjome ir graudžiai verkėme dėl sunkaus likimo. Mus taip kamavo šaltis, kad net panages gėlė. Vėliau buvau perkeltas į Linkaičių stovyklą. Ten irgi labai sunkiai dirbome: statėme įvairius objektus, iš vagonų iškraudavome bombas ir kitus sunkiasvorius ginklus. Šioje stovykloje laikėsi apie 100 žmonių, tarp jų – 7 lenkų pabėgėliai, buvę Lenkijos kariuomenės karininkai.

122 Malonybinė vardo Jošua forma jidiš k. – red. past.

Mūsų jaunuolių būrį jie apmokė, kaip naudotis ginklais, kuriuos pavyko atsigaubenti. Grupei priklausė ir mano geriausias draugas Berlas Vainas.

Vieną gražų rytą, kai likau stovykloje po naktinės pamainos, pasijutau sergąs ir gavau ligonio pažymą. Berlas Vainas irgi buvo ką tik sugrįžęs iš Šiaulių geto po ligos. Vienas iš septynių lenkų pabėgėlių mums pranešė, kad stovyklos vyresnysis, gydytojas su savo moterimis, paspruko. Jis nežinąs, kur padėti ginklai, todėl patariąs mums ilgai nelaukus irgi bėgti.

Netrukus nepastebėti prisiartinome prie vielos tvoros, įveikėme vieną užtvartą, kitą, o prie paskutinės priešais geležinkelio stotį kuriam laikui likome gulėti. Kartu su manimi buvo mergina ir dar du vaikinai. Laukėme, kol visi, šliauždami keturiomis, pereis vielas. Slinkome tyliai, kad stoties perone buvę vokiečiai mūsų nepastebėtų. Vienas iš mūsų kompanijos, tauragiškis Jokūbas Šmuškovičius, sirgo, todėl negalėjo pasilenkti ir gulėti ant žemės. Nepraėjo nė minutė, kai jį kliudė ekspansinė kulka, jis krito negyvas vietoje. Jam trūko pilvas, jis taip ir liko tįsoti paslikas su išvirtusiais viduriais.

Mergina, išgirdusi šūvius, atsistojo iš vietos ir pakeltomis į viršų rankomis laukė, kad ją suimtų. Kitas vaikinai, 16 metų jaunuolis, prapuolė, daugiau jo nebematėme. Aš su savo draugu Berlu Vainu, susikruvinę į spygliuotas vielas, vėl lindome pro tvorą, kad išeitume iš kitos pusės, bet buvo per vėlu. Mišką apsupo vokiečių kareiviai. Jie mus sugavo ir nugabeno atgal į stovyklą. Visą savaitę laikė Linkaičiuose, kiekvieną minutę laukėme mirties. Nevalgėme, negėrėme, buvome labai nusiminę, nežinojome, ką daryti. Tačiau, nepaisant to, tarp mūsų buvo didelių optimistų, gyvenusių ta diena, nenorėjusių galvoti apie tai, kas nutiks vėliau. Vienas jų – Berlas Vainas. Bet mano širdis sakė, kad ilgai laukti nereikės ir mus likviduos.

Po savaitės jau sėdėjome uždaryti akliniuose kroviniuose vagonuose pakeliui į Vokietiją. Nors nežinojome, kur mus veža ir ką su mumis darys, buvome apsisprendę pirma pasitaikiusia proga bėgti, sprukti nuo mirties, o neiti jos pasitikti. Vienintelė priežastis, kuri nuo to sulaukė, – mintis, kad sėkmės atveju išgyventume daugelio kitų moterų, vaikų ir senelių, kurie bėgti negalėjo, sąskaita. Vokiečiai įspėjo: jeigu kas nors dings, už bausmę sušaudys likusius vagono žydus.

Po kelių dienų atvykome į didelę koncentracijos stovyklą netoli Dancigo¹²³. Tai buvo Štuthofas. Priėmimas sukrėtė. Prie kiekvieno vagono stovėjo dvi eilės juodomis uniformomis apsirengusių ginkluotų esesininkų su guminėmis lazdomis rankose – taip jie sudarė dirbtinį barjerą. Mes, naujai atkeliavusieji, turėjome greitai, nesidairydami į šalis praeiti žmonių užkardą, o kas žingsniavo ne taip sparčiai, kaip jie norėjo, gaudavo su lazdomis per galvą ir kūną. Kai kurie nuo smūgių nukrito, ant jų griuvo kiti. Taigi einantysis turėjo žengti per jų kūnus.

Kai apsirengėme duotus drabužius, nebegalėjome vienas kito pažinti. Dalis gavo per didelius rūbus, dalis – per mažus. Taip apsitaikė, atrodėme labai komiškai, ir jie iš mūsų šaipėsi.

123 Dab. Gdanskas (Lenkija) – red. past.

Tą neilgą laiką, kurį praleidome Štuthofe, mušė už kiekvieną menkniekį. Tai darė lenkų prižiūrėtojai, kurie ten ir buvo pagrindiniai šeiminkai. Ypatingu žiaurumu pasižymėjo vienas šlykštus tipas, žudikas Maksas, tebūnie ištrintas jo vardas. Vėliau mus vėl suvarė į krovinių vagoną ir kažkur vežė. Iš geležinkelio stočių pavadinimų supratome, kad į Vokietiją. Atvykome į netoli Miuncheno buvusią Dachau stovyklą. Ten mums liepė iš faneros statyti pašiūres.

Jau pačią pirmą dieną, kai prislėgti sėdėjome prie duobės, iš kurios turėjome kasti smėlį, virš mūsų galvų netikėtai pasirodė bombomis sunkiai pakrauti anglų lėktuvai. Po akimirkos išgirdome galingus sprogius. Kaip vėliau sužinojome, britai bombardavo Miuncheną. Vokiečiai su kulkosvaidžiais stovėjo aplink duobę ir mus saugojo. Nors ir nežinojome, kas mums atsitiks, antskrydis labai pradžiugino. Buvome labai patenkinti, matydami bombarduojamus vokiečių miestus ir kilusią paniką.

Stovyklą, kurią pasistatėme, pavadino Dachau stovykla 2. Gyvenimas ten buvo labai sunkus. Kentėjome nuo alkio, šalčio ir brutalaus vokiečių prižiūrėtojų elgesio. Dar visai anksti mus išvarydavo į darbą. Rytais būdavo labai šalta, o dienomis – karšta. Nuo prakaito jausdavomės visiškai šlapi, atrodydavo, kad jėgos apleidžia.

Mano draugas Berlas Vainas sugebėjo susirasti bičiulių net tarp vokiečių. Vienam jų padirbino krepšį, ir tas įtaisė jį dirbti į didelį maisto produktų sandėlį. Jo proteguojamas, vežimu vežiodavau produktus stovyklai ir esesininkams. Mano padėtis šiek tiek pagerėjo. Jau nebadavau ir netgi galėjau atiduoti duonos porciją draugui.

1944 m. pabaigoje stovyklą likvidavo. Patekau į kitą stovyklą, bet tik porai dienų. Iš mūsų surinko didelę 1000 kalinių grupę ir nugabeno į Čekoslovakiją, Litomeržices. Tai buvo 30 000 žmonių stovykla. Ji veikė nuo 1939 m. Ten buvo lenkų, rusų, prancūzų, vokiečių ir, savaime suprantama, – žydų.

Sutikimas ir gyvenimas Litomeržicėse buvo daug blogesni ir baisesni negu Dachau stovykloje 2. Dieną naktį mus laikydavo aikštėje, turėdavome išklaudyti visokius vokiečių keiksmus. Kiekvieną kartą mus skaičiuodavo, o po to vedavo į pirtį. Tai buvo 1945 m. sausio mėnesį. Spigino šaltis, stovėdavome aikštėje visiškai nejudėdami, o mūsų kūnai sustingdavo. Pirtyje truputį sušildavome, bet nepaprastai kentėjome nuo jauno ukrainiečio – sadisto, žudiko, kuris buvo mūsų prižiūrėtojas ir įvedė savo taisykles... Pavyzdžiui, liepdavo išsirengti nuogai, padėti daiktus į krosnį dezinfekcijai, o po to atsistoti po šaltu dušu. Vėliau paleisdavo karštą vandenį, o žmonėms truputį apšilus, vėl įjungdavo šaltą. Kai visi, negalėdami išverti, pradėdavo lakstyti iš vienos vietos į kitą, jis pradėdavo gumine lazda daužyti į kairę ir į dešinę, mėgdamasis savo sadistiniu „žygdarbiu“. Tai kartojosi daug sykių.

Darbas buvo labai sunkus. Plušome tunelyje pačiomis nedėkingiausiomis sąlygomis. Per dieną gaudavome tik 100 g duonos ir tris kartus truputį šilto vandens. Tai buvo mūsų maistas. Be to, labai šalome ir alkome.

Kiekvieną rytą visus žmones išvarydavo iš stovyklos laukan. Turėdavome išsirikiuoti, o vokiečiai mus skaičiuodavo. Bet skaičius niekada neatitikdavo, nes kasdien ant gultų likdavo mirusių. Stovėdami lauke matydavome, kaip išveža vagonus, pilnus žmonių skeletų. Juos sumesdavo į rūsį. Kiekvieną paimdavo du žmonės. Taip pripildydavo patalpą.

Po patikrinimo varydavo į darbą. Prie stovyklos vartų stovėdavo orkestras ir grodavo maršą. Pagal jį turėdavome žygiuoti kaip kareiviai eilėmis. Kas negalėdavo pataikyti į taktą, tą išvesdavo, ir daugiau jau jo nebepamatydavome. Tad nenuostabu, kad per mano Litomeržičių stovykloje praleistą laiką – nuo 1945 m. sausio iki balandžio – iš 1000 atvežtų žmonių liko tik 13. Tai buvo liūdnas mūsų partijos galas.

Iš Litomeržičių mus pervežė į Terezienštata. Maždaug už 6 km nuo stovyklos buvo vadinamasis pavyzdinis getas. Ten geresnėmis sąlygomis laikė didelį skaičių žydų, kad Raudonojo kryžiaus atstovams galėtų parodyti, kaip žydams „gera“ gyventi gete.

Terezienštate prabuvome iki paskutinės karo dienos, 1945 m. gegužės 9-osios. Mano pasakojimas apie šią stovyklą būtų nebaigtas, jeigu neprisiminčiau baisaus vaizdo, ten matyto pirmosiomis 1945 m. gegužės dienomis.

Netoli pastato, kuriame laikėmės, ėjo geležinkelio linija. Staiga vidury baltos dienos išgirdome, kad važiuoja traukinys. Pribėgome prie langų ir pamatėme mūsų širdis džiaugsmo pripildžiusį reginį: atviruose vagonuose stovėjo vokiečių sargybiniai, anksčiau saugoję silpnus ir sulysusius kalinius. Jie buvo nuginkluoti čekų partizanų. Kai traukinys sustojo, juos nuvedė nežinoma kryptimi. Mes supratome, kur juos varo, ir laikėme tai kerštu už viską, ką jie padarė mūsų brangiems žmonėms. Po šio vaizdo jau žinojome, kad artėja mūsų kančių pabaiga. Vienintelė viltis buvo sulaukti priešų pralaimėjimo.

Visų žvilgsniai krypo į alkanus kalinius. Buvome nustebę, kai pamatėme, jog kai kurie nuo mirusiųjų plėšė mėsos gabalus. Štai prie kokios būklės vokiečiai privedė žmones: jie puolė prie negyvų kūnų ir pjaustė juos, kad galėtų pasisotinti. Štai kokiam kanibalizmui žudikai pasmerkė savo aukas. Mes Litomeržičėse valgėme žolę, bulvių lupenas ir visa kita, kas papuldavo po ranka. Buvome labai alkani, bet niekas iš mūsų nenusileido iki tokio apgailėtino lygio, kad valgytų žmonių mėsą. Tai, ką pamatėme, giliai sukretė.

Išvaduoti troškome keršto, kiekvienas mūsų buvo pasirengęs užmušti kokį vokiečių žudiką, kuris iš mūsų tyčiojosi. Bet rusai to daryti neleido. Nuginkluoti vokiečiai be jokio pasipriešinimo buvo kaip avys kažkur išvesti.

Tai – nedidelis skyrelis apie nelaimes, kurias pergyvenau per ketverius vokiečių okupacijos metus. Tegu šios eilutės pasitarnauja kaip liudijimas apie tai, ką vokiečių tauta padarė žydams, kad ateinančios kartos žinotų, ką mums padarė nacių Amalekas.

R. Kaplan

Paskutinieji Izaoko (Izės) Blocho žodžiai¹²⁴

Kaip man pasakojo ponia Rachelė Veksler, su kuria kartu gyvenau Telšių gete, prieš sušaudymą Izaokas Blochas lietuviškai suriko tokius žodžius: „Mūsų krauju taškomi medžiai, o jūsų krauju bus plaunamas grindinys!“

Tai įvyko tą akimirką, kai lietuvių žudikai nukirto rabino Blocho galvą, o kraujas aptaškė medį.

Šį epizodą apsakė kažkas, kas per masines Telšių žydų skerdynes pabėgo iš duobės.

Jokūbas
Rabinovičius
Monrealis

Telšiai ir jų žūtis

Labiausiai Telšiai Lietuvoje ir visame žydiškame pasaulyje buvo pagarsėję kaip ješivos miestas. Ir ne veltui. Žinomoje religinėje mokykloje dieną naktį studijavo jaunuoliai ne tik iš mažos Lietuvos, bet ir iš įvairių kitų šalių, net iš tolimosios Amerikos. Nedidelis miestas buvo ypač paveiktas ješivos dvasios ir gyvenimo. Telšiai vadinti „Lietuvos žydų ortodoksų tvirtovė“. Be ješivos, čia dar veikė kolelis, hebrajiška mokytojų seminarija, mergaičių gimnazija, didelė liaudies mokykla mergaitėms ir atskirai – berniukams, parengiamoji penkių skyrių mokykla, ruošusi Didžiąjai ješivai.

Telšių ješiva vadinosi *Ets chayim* (heb. Gyvybės medis). Ant jos iškabos buvo nupieštas šakotas medis, tos šakos išsiraizgė po visą žydišką pasaulį. Įvairiuose kampeliuose buvo galima sutikti žydų, kurie dvasinį išsilavinimą prieš dešimtmečius įgijo Telšiuose. Kiek saldžių ir malonių atsiminimų anuometinis miestas sukelia tiems, kurie ten praleido savo jaunas dienas ir subrendo ješivos prieglobstyje.

Bet Telšiai, kuriuos kiekvienas atsimena, nebeegzistuoja. Jie buvo sunaikinti su visais savo žydų gyventojais. Liūdna dvasinės miesto žūties istorija prasidėjo 1940 m., kai sovietai pradėjo likviduoti ješivą ir kitas aukščiau minėtas įstaigas; ješiva buvo paversta lietuvių liaudies mokykla, o paruošiamasis skyrius – sandėliu; viskas sunaikinta. Mokiniai ir ješivos studentai išsiuntinėti po aplinkinius miestelius. Bet studijos Telšiuose nenutrūko, maldų namuose toliau buvo audžiamos sunaikintos ješivos gijos.

124 Pagal Yad Vashem instituto dokumentą Nr. 2411/2482 – M-1/E.

Telšių sionistų socialistų skyrius.
Stovi iš dešinės į kairę: Sasonas, Eivinas, advokatas S. Broida, V. Funkas, Broidė, Grinkeris, Michalė Noik. Sėdi iš dešinės į kairę: Lėja Kopel, Glazas, p. Abramovič, Šepselboimas, p. Boruchovič

Karo pradžia

Kai prasidėjo karas, didžioji dalis gyventojų išsilakstė po aplinkinius miestelius ir miškus, nes tikėtasi mūšių tarp vokiečių ir rusų. Bet viskas atsitiko priešingai: jokių reikšmingų susirėmimų nebuvo. Okupacija įvyko žaibiškai, staiga Turgaus aikštė prisipildė vokiečių tankų ir kareivių, kėlusių susirūpinusiems žydų gyventojams baimę. Jie nujautė besitartinantį pavojų.

Vokiečiai dar nebuvo spėję apšilti kojų, neperėmę miesto administracijos ir vadovavimo, o lietuviai jau savo iniciatyva pradėjo daužyti langus ir šaudyti gatvėje žydus. Jie uždraudė šiems išeiti iš namų. Miesto žydai labai nuliūdo dėl naujų nelaimių, meldėsi ir prašė Dievo pasigailėti. Sėdėjo namuose uždangstytais langais ir kalbėjo psalmes.

1940 m. sovietai pavertė ginklų sandėliu didelę baltą sinagogą, kurioje žydai meldavosi ir studijuodavo. Atsitraukdami iš miesto pastatą padegė, taip norėdami sunaikinti saugyklą. Bet ten dar buvo likę visi Toros ritiniai ir kitos šventenybės. Ir čia Telšių žydai pademonstravo savo didvyrišką dvasią: jie įbėgo į ugnį ir išgelbėjo Toros ritinius. Nepaprastai džiaugdamiesi ir laimingi paslėpė juos ponios Sonios Rostovski rūsyje. Nudegimo žaizdų neskaudėjo. Skaudėjo tada, kai lietuviai, sužinoję apie ritinius, juos ištraukė ir išniekino...

O tada prasidėjo...

Pirmieji suimti žydai buvo šie: senasis Verbilovas su dviem sūnumis, gydytojas Hesas, Geršonas Blechmanas, Cipora Hiršovič, žinomas Leipcigo pirklys

ortodoksas Merkinas ir kiti jaunesni žmonės. Šeimos juos išlydėjo verkdamos ir dejuodamos. Drebėdami ir su baime artimieji žiūrėjo jiems pavymui ir širdyje prašė Aukščiausiojo, kad greitai vėl pasimatytų. Netrukus suimtųjų buvo 200. Lietuviai juos varė gatve ir mušė. Pravedė pro Nevarėnų gatvę, Telšių rabino namą. Praeinantieji pasisveikino su bendruomenės vadovu, laikėsi ramiai ir oriai. Tik paprašė už juos pasimelsti. Su ašaromis buvo nulydėti žvilgsniu, nesitikint jų daugiau išvysti.

Po 200 žmonių suėmimo tarp žydų gyventojų kilo didelis sąmyšis ir pakrikimas. Jie bėgiojo pas pažįstamus lietuvius ir kunigus, bandė pralaužti ledus. Bet žydų maldavimams visi buvo kurti, kartojo tik vieną atsakymą: tai esąs atpildas už bolševikų atėjimą į Lietuvą ir lietuvių trėmimus į Sibirą.

Visgi vokiečiai buvo suinteresuoti išlaikyti tarp žydų ramybę, todėl tie 200 suimtųjų gražinti atgal. Visų veidais sruvo džiaugsmo ir laimės ašaros, jie dėkojo Dievui už didelę malonę.

...Ir ruošėsi pirmam nelinksmam penktadienio vakarui, slapta ištrūko į turgų įsigyti to, kas reikalinga, kad nebūtų sutrikdytas šabas. Besiruošdami ir laukdami princesės-šabo, pamiršo apie baisią tikrovę, viską padarė, kaip pridera Telšiuose. Ir, kai pasirengė sutikti liūdną, bet šventą šabą, keleto vokiečių karininkų vadovaujami lietuvių partizanai visus žydus išvarė iš namų ir surinko gatvėje.

Telšių bendruomenė Luokės keliu nuvaryta prie gražaus, užsisvajojusio ežero. Bet tai nebuvo įprasta mirčiai pasmerktų žmonių eisena, o šventųjų, žygiavusių su kankinių išdidumu, procesija. Kraugeriai lietuvių žudikai išbėgo iš savo namų ir nulėkė pažiūrėti „spektaklio“. Bet vien žiūrėjimu nepasitenkino – keikėsi ir daužėsi, plūdosi ir kankino tiek fiziškai, tiek morališkai. Staiga pasigirdo kolektyvinis psalmių kalbėjimas. Tie garsai vis stipriau ir galingiau aidėjo tarp besityčiojančių ir besijuokiančių lietuvių. Moteris sustiprino vyrai, kuriems pavyko ramiai priimti dangaus bausmę ir mirti kankinių mirtimi; vaikai prisiminė, ką mokėsi chederyje ir mokykloje: kaip kadaise, prieš daugelį metų, mūsų protėviai su pasididžiavimu ir džiaugsmu taip pat atidavė savo gyvenimą už tai, kad buvo žydai ir nenorėjo skirtis su žydų tauta ir jos religija.

Į priekį išėjo Telšių rabinas (palaiminto atminimo rabinas Abraomas-Izaokas Blochas) kartu su visais ješivos vadovais ir vyresniais miestiečiais. Už jų – kiti ješivai priklausę žmonės, studentai, moterys ir vaikai. Žydai žingsniavo ramiai, lyg būtų neįjautę ant jų be paliovos kritusių smūgių. Nematė persikreipusių, ciniškai sužvėrėjusių juos mušusių lietuvių veidų. Liko vieni su Dievu, ir jų sielos jau skriejo dangun. Atrodė, lyg laukinis, įsisiautėjęs lietuviškas žvėris galynėtusi su žydiška Telšių dvasia ir Dievu, lyg norėtų palaužti drąsą ir išdidumą, tikėjimą ir ištvermę.

Bendruomenė buvo tikra, kad juos veda nužudyti. Šeimos laikėsi kartu – jeigu kartu gyveno, tai ir mirs kartu. Priėjo ežerą. Visi buvo jaudinančios priešmirtinės būsenos. Vaikai verkė ir triukšmavo, motinos tyliai ir santūriai kūkčiojo, nenorėdamos trikdyti išsigandusių mažutėlių.

Įsakė pasirodyti rabinui. Visi pamanė, kad jis taps pirmąja auka. Rabinas oriai, išdidžiai ir nepaprastai ramiai nuėjo pas vokiečių komendantą, o tas jam pranešė, kad moterys ir vaikai gali eiti namo, vyrai turi likti. Dabar pasidarė aišku, kad juos išskirs. Vaikai ėmė kabintis į savo tėvus, moterys iš paskutinių jėgų laikė sūnus, visi prašė mirties kartu – tebūnie „nei gyvendami, nei mirdami, niekad jie nebuvo perskirti!“¹²⁵ Kas galėtų perteikti mamos, iš kurios atima vaiką, skausmą ir kančią. Dar sunkiau pavaizduoti ilgamečių kaimynų lietuvių – su jais kartu augome ir kasdien įvairiausiomis progomis susitikdavome – žiaurumus ir žudymus. Lietuviai, kurie visą gyvenimą vertėsi iš žydų, turėjo su jais pačius geriausius ir draugiškiausius ryšius, galėjo per naktį pavirsti žvėrimis ir taip barbariškai kankinti tokius pačius žmones kaip jie? Ir tai nebuvo vien lietuviai iš gatvės, o rinktiniai, pačios kultūringiausios ir inteligentiškiausios tautos pajėgos, visuomenės veikėjai ir mokytojai, studentai ir tarnautojai.

Tegu bus prisiminti kruvinių vadovų, pakėlusių savo purvinas rankas virš šventos Telšių bendruomenės galvų, vardai, tegu amžinai bus prakeiktos jų būsimos kartos: Mikuckis (vyriausias kino savininko sūnus), Sidabras (lietuvių gimnazijos mokytojas), du broliai Indzelevičiai (abu Teisės fakulteto studentai, jų tėvas dirbo Valstybės banko kasininku), Platakis (šaulių vadas), Rumbutis (muzikantas). Tai tik keletas banditų vadovų vardų, bet dar buvo dešimtys ir šimtai padėjėjų, kurie stengėsi vienas kitą pralenkti brutalumu ir žiaurumu.

Taigi taip buvo atskirtos ir išardytos šeimos. Saulė metė savo paskutinį spindulį, atrodė, kad ji nori kuo greičiau dingti ir netapti baisios, kruvinos scenos liudininke.

Rabinas kvietė nusiraminti, būti kantriems ir tikėti. „Žmogus iki paskutinės akimirkos turi neprarasti tikėjimo Dievu“, – kalbėjo jis. Ragino atgailauti ir pažadėti tris dalykus: laikytis šabo, kašruto ir skaistybės. Paprašė komendanto leisti užsidėti kepures. Tai padarius, visi pasakė išpažintį. Atsisveikino su šeimomis. Nuo tokios širdį veriančios scenos galėjo skilti dangus ir žemė. Tačiau dangus buvo aiškus ir skaidrus, ramaus Telšių ežero vandenyse atsispindėjo mėnulis. Lietuviai džiūgavo dėl liūdno savo bendrapiliečių žydų galo; plačiai atvėrė langus ir leido muziką.

Vokiečių ir lietuvių vadovai ilgai kalbėjosi ir diskutavo, kol likimas lėmė taip, kad vyrai buvo nuvesti į Rainių mišką, 2 km už miesto.

Palaužtos ir nuo pergyvenimų pasiligojusios moterys kartu su vaikais vos grįžo namo. Buvo jau gerai sutemę. Trobos atrodė išplėstos ir tuščios. Lietuviams tai pavyko padaryti, kai visi buvo prie ežero. Bet argi toks dalykas dar galėjo sujaudinti nelaimingąsias, kai iš jų buvo atimti artimiausi ir brangiausi, namuose nebeliko nei vyro, nei sūnaus? Penktadienio vakarą nė viena nesudėjo bluosto. Prieš jų akis iškilo vaikystės ir jaunystės metų, tėvų, mokyklos laikotarpio ir jaunatviškų

svajonių vaizdai. Vėliau pačios tapo mamomis, augino savo vaikus ir patyrė iš to laimę ir malonumą. Kiek pastangų ir vargo įdeda žydų mama, kol išpuoselėja savo mažutėlius, kiek meilės ir atsidavimo, širdies ir jausmų jiems atiduoda, kiek rūpesčių ir kančių, baimės ir nerimo pergyvena, kol patiria bent kiek pasitenkinimo. O čia ateina svetimi žmonės ir juos išplėšia. Kas jiems suteikė tokią teisę? Ir kur dingo gailestingasis žydų Dievas, ar jis mumis jau visai nebepasirūpins? O gal bausmė jau pasirašyta be įstatymo ir be nuosprendžio?

Štai tokias kankinančias ir liūdnas mintis godojo moterys ir mergaitės. Pakėlė į dangų galvas ir laukė, gal įvyks stebuklas. Bet dangus tylėjo.

Taip nusiminus joms sėdint ant lovų be antklodžių ir pagalvių (viską išplėšė lietuviai) ir galvojant apie savo artimiausių likimą, ankstyvą rytą perskrodė šiurkštūs ir chamiški lietuvių balsai, pasigirdo naujas įsakymas: visiems laukan iš trobų!

Dar nebuvo pasirodžiusi saulė, matėsi tik pirmieji ženklai, kad šviesiajai žmonijai užgimsta nauja diena. Bet nelaimingiesiems tai buvo tamsiausia diena: juos amžiams išvarė iš namų.

Tik jie buvo patenkinti, nes kiekvienas tikėjo, taip suartėsiantys su atskirtais šeimos nariais, o to troško visi.

Nuojauta neapgavo: netrukus prie Rainių miško iš tolo atpažino vyrus. Iš krūtinų pasigirdo egzaltuotas džiaugsmo riksmas. Nustebę ir laimingi alpo, nes daugelis prieš tai manė, kad jie jau nebegyvi. Prasidėjo spontaniški perbėgimai pas vyrus. Lietuvių partizanai-banditai smūgiavo į visas puses, kad suvaldytų sąmyšį. Bet moterys neišsigando ir nesustojo, kol nenuaidėjo keletas šūvių ir Rainių miško nesuvilgė pirmieji kraujo lašai. Nors kiekvienam buvo aišku, kokios pavojingos ateinančios akimirkos, susitikimo metu buvo tiek laimės ir džiaugsmo, kad žudikams tai sukėlė didžiausią nepasitenkinimą. Taigi ant vargšių, bandžiusių prisirišinti prie vyrų grupės, galvų pasipylė smūgių kruša. Kiek drąsos ir didvyriškumo tą akimirką parodė moterys, kiek tvirtumo slypėjo susitvardžiusioje minioje!

Nuomonės dėl ateities išsiskyrė. Dalis žydų spėliojo, kad juos išves į Vokietiją, kiti galvojo, kad duos sunkaus darbo vietoje. Bet nedideliame savo mokinių rate rabinas pranašiskai prasitarė apie artėjantį pavojų ir be paliovos kvietė atgailai. Vokiečiai jam pasiūlė geresnes gyvenimo sąlygas: butą ir maisto, galimybę fiziškai nedirbti (tai buvo bendra gestapo nuostata – bendruomenių vadovams suteikti privilegijų). Jis atsisakė, motyvuodamas tuo, kad nori likti su bendruomene ir dalintis su ja visais vargais.

Tik tą akimirką niekas neįsivaizdavo, kad jiems gresia sunaikinimas; niekas ir nebūtų patikėjęs, jeigu kas būtų papasakojęs, kad toks planas ruošiamas. Tai buvo protu nesuvokiama. Kaip įmanoma sunaikinti ištisas bendruomenes ir miestus? Žmonės buvo toliau klaidinami, kad juos išsiųs dirbti į kaimus ar kasti apkasų. Jeigu būtų išlikę ryšiai tarp miestų ir vieni kitus pasiekusios bent menkiausios žinios ar slaptos nuorodos, žydai nebūtų leidęsi akiai vedami į skerdynes, būtų bėgę ir priešinęsi, ieškoję būdų išsigelbėti.

Rainių miške

Žydus laikė tvartuose ir kiaulių aptvaruose. Jie turėjo miegoti ant mėšlo ir negavo jokio maisto. Ką galėjo padaryti vargšė mama, jeigu jos vaikas nyko, verkdamas ir rėkdamas iš bado? Ar būna didesnė kančia, negu matyti savo mažylį mirštant iš alkio ir troškulio? Ar įmanoma patikėti, kad tokios žvėriškos kančios ir nepakeliamas skausmas kitiems žmonėms (lietuviams) teikė džiaugsmą ir malonumą? Taip! Vadovai Mikuckis, Goldinas, Indzelevičius, Sidabras, Jarodikas, Platakis ir jų pagalbininkai su išbadėjusiais ir bejėgiais žydais rengdavo nežmoniškas scenas ir juos visai kankindavo, kad šimtai lietuvių, kurie ateidavo pasižiūrėti siaubingų, barbariškų veiksmy ir „žaidimų“, patenkintų savo sadistinius troškimus. Kaip pasisotinę kraugeriški žvėrys jie kvatodami grįždavo atgal į miestą pasidalinti savo „įspūdžiais“. Šios laukinės scenos priminė senosios Romos Koliziejaus amfiteatrą, į kurį būdavo atvaromi Jeruzalės kaliniai. Jie turėdavo kovoti su įsisiautėjusiais jaučiais ir kitais gyvūnais, o kraugeriška liaudis džiūgdavo, kai pamatydavo trykštantį žydų kraują.

Kiekvienas telšiškis prisimins senojo ješivos vadovo rabino ir gaono Chaimo Rabinovičiaus, tebūnie palaimintas jo atminimas, vardą. Jo sūnus Azrielis buvo ištikimas savo iškilaus tėvo pasekėjas. Dar būdamas jaunas, pagarsėjo sumaniu protu ir buvo žinomas kaip didelis, jeigu ne didžiausias, ješivos genijus. Po tėvo mirties pradėjo vadovauti Telšių ješivai. Rainių miške ješivos studentai ir visa bendruomenė būrėsi apie rabiną ir apie jį. Azrielis Rabinovičius sėdėdavo slėptuvėje ir studijuodavo. Daug diskutuodavo apie mirtį ir jos prasmę. Ruošė žydus tykojusiam dideliame žūtis pavojui, patarė gelbėtis. Buvo vienintelis iš dvasinių vadovų, skatinęs bėgti ir gelbėti savo gyvybę.

Telšiuose netoli baltos Didžiosios sinagogos stovėjo kloizas. Jame veikė nedideli chasidų maldos namai, kuriuose rabino ir pamokslininko pareigas kadaise ėjo senasis rabis Jeruchamas Averbuchas, tebūnie palaimintas jo atminimas. Kai vieta atsilaisvino, į ją ieškojo kito tinkamo kandidato. Atsivežė aukštos reputacijos ritualinį skerdiką Jošua Berkmaną. Mieste jį labai pamėgo ne tik kaip skerdiką, o ir kaip maldos namų rabiną. Ir štai jis su visa šeima atsidūrė Rainių miške. Neištvėręs baisių sąlygų susirgo. Jį išnešė iš barako ir paguldė į vežimą. Prieš mirtį Berkmanas pasikvietė savo devynmetį sūnų Jechielį-Michaelį ir pamokė jį užsidėti tfiliną¹²⁶. Visai šeimai prisakė laikytis ramiai ir gerai, puoselėti žydiškas tradicijas. Dvi jo dukterys išsigelbėjo ir gyvena Izraelyje.

¹²⁶ Pareigą užsidėti tfiliną turi religinę pilnametystę (13 m.) pasiekę berniukai, prieš tai paprastai jie būna to apmokomi – red. past.

Rabinas Libermanas iš Šilalės pasižymėjo dievobaimingumu, žmogiškumu ir visomis geriausiomis įmanomomis savybėmis. Jis nuolatos bendravo su Telšių miesto rabino šeima. Rabis Libermanas taip pat numatė besiartinantį galą ir dažnai tai sakė. Palaimino savo vienintelę dukterį, kuri Telšiuose buvo žinoma ir labai mėgiama. Jo paskutiniai jai skirti žodžiai skambėjo taip: „Neturiu priekaištų Dievui, dėkoju Jam už ligšiolinį gerumą ir perduodu tave į Jo rankas – tai neatšaukiama Dangaus bausmė.“

Tomis dienomis Telšių rabinas pasiekė sielos aukštumas. Visi jautė, kad jį neša dvasios sparnai, jis geriausia žodžio prasme buvo tikras žydų vadovas.

Visą dieną studijuodavo. Žmonės stengėsi netrukdyti, nors jautė, kad jį matant ir girdint, palengvėja kančios ir sumažėja pavojus. Rabinas buvo tyras kaip krištolas, religinis idealistas, įkūnijantis puikiausias ir didingiausias žydų moralės ir etikos idėjas bei savybes. Jo atviraširdiškumas ir loginis mąstymas įgalino atliepti tiek individo, tiek bendruomenės vargus, todėl jis jautė visos tautos pulsą. Galėjo vienu metu būti Talmudo mokslininku, iškiliumi filosofu, mąstytoju ir tikru liaudies žmogumi. Rytais, kai reikėdavo prisistatyti patikrinimui, ateidavo ir rabinas. Bet visada įsikišdavo studentai ir jį išgelbėdavo. Dėl to jis nebūdavo patenkintas, nes nenorėjo išsiskirti ir troško visuomet eiti kartu su bendruomene, nesimėgauti privilegijomis.

Visi jam buvo labai atsidavę, nes juto jo didelį intelektą ir dvasią. Jis iš tiesų buvo aukščiau už kasdienius ir mirtingus dalykus. Laikysenoje nesimatė jokių palūžimo ar pasidavimo ženklų, tik tikras tvirtumas ir didvyriškas išdidumas, kaip ir pritinka garbingos žydų bendruomenės dvasiniam vadovui.

Daugelis, negalėdami atlaikyti baisių gyvenimo sąlygų, lietuvių partizanų žiaurumų, siaubingų moralinių pažeminimų ir žvėriškų kankinimų, žuvo Rainių miške. Paminėsiu tik keletą žinomų pavardžių: Mozė Polivnikas, mokytojas Puzricas, Zundelis Reznikas, Mendelis Šerelis, Lazaris Rostovskis, ponias Talpijot, jos duktė Cila Rabinovič ir anūkė Mirjam Vaserman.

Apie 1941 m. liepos 20 d. atėjo lietuviai ir atrinko į darbus apie 200 vyrų. Visi prie tokių dalykų jau buvo pripratę ir tai nesukėlė jokių ypatingų įtarimų, dėmesio nepatraukė. Paliko jiems maisto ir laukė grįžtant iš darbo. Koks bailsus ir skausmingas buvo nusivylimas, kai jie neparėjo. Kitą rytą, liepos 15 d.¹²⁷, paėmė kitą dalį jaunų vyrų. Visa tai vyko labai žiauriai, nes šeimos gynėsi ir nenorėjo atiduoti savo brangiausiųjų, taigi pasitaikė rimtų susirėmimų su žudikais. Šie ir

127 Tokia data pateikta tekste – vert. past.

Stovi iš kairės:
Mirka Šlomovič,
žuvusi ieškodama
slėptuvių telšietėms,
išgyvenusioms
sunaikinus getą

„laimėjo“ kovą su beginkliais vyrais ir moterimis. Į antrą grupę pakliuvo rabinas.

Per šią akciją didvyriškumu pasižymėjo jaunas 24 metų vaikinys Izaokas Blochas. Jį vadino Iske. Jo tėvas – Zeligas Blochas, Mozės Blocho brolis. Iskė įgijo išsilavinimą ješivoje. Vėliau užsiėmė politine veikla sionistų revizionistų partijoje. Turėdamas aštrų protą ir būdamas talentingu oratoriumi, jis netruko išgarsėti Lietuvoje, nes dirbo ir revizionistiniame laikraštyje „Akimirka“ (jid. *Der moment*).

Surinkus antrą grupę, Iskė užsilipo ant rąstų ir lietuviškai pasakė ugningą kalbą, nukreiptą prieš lietuvių žudikus, taip pat paragino priešintis, nesileisti išskerdžiams kaip avims. Lietuviams tėškė į veidą viską, kas gulėjo ant širdies. Vidury kalbos jį suvarpė serija kulčių, taip didvyriškai jis krito.

Prasidėjo eisena prie kapo. Moterų ir vaikų balsai buvo girdėti dar už kilometrų, jos grūmėsi su banditais ir veržėsi pas vyrus ir tėvus. Vėl suskambėjo kalbamų psalmių garsai, tik šį sykį tylūs ir lyg atsisveikinantys. Kiekvienas kaltino save, kad nematė ir nesuprato žvėriško lietuvių žudikų žaidimo, ir šie gudriai įsiviliojo juos į spąstus. Kankino sąžinė dėl moterų ir vaikų. Bet apgirte lietuviai, vadovaujami dviejų vokiečių, nepaliovė daužyti savo bizūnais ir daug galvoti neleido. Visgi atsirado žmonių, kurie svarstė pabėgti, kol ne vėlu. Visai priartėjus prie duobių, nepastebėtas paspruko Nachumas Rostovskis.

Ir štai matyti duobės, iškastos pirmų zoo žydų. Visi sustojo kaip suakmenėję, juos nupurtė šaltis. Bet žydui ir mirtis nebuvo suteikiama taip paprastai, jis pats turėjo jos prašyti.

Paskutinė nelaimingųjų naktis... Juos ne iš karto sušaudė, bet dar gerai pasilinksmino. Galbūt Dantės „Pragaras“ galėtų būti tik tolimas tų kankinimų ir žvėriškų sadistinių scenų aidas. Iš pradžių visi iki užkimimo turėjo dainuoti

sovietines ir žydiškas dainas, tada – surengti žydiškų maldų „koncertą“. Po to buvo priversti šokti siaubingiausiomis pozomis: vienas ant kito joti, sėdint „eiti“ ratu, šliaužti ant pilvo ir daryti kitus panašius gyvuliškus dalykus. Šis velnių šokis truko keturias su puse valandos, o tada prasidėjo baisiausia: privalėjo vienas kitą iki kraujų daužyti lazdomis. Žiauriausius kankinimus ištvėrė rabinas, kuriam vokiečiai liepė kirviu perskelti galvą, sakydamas, kad turi išmušti iš ten jo Dievą. Bet rabinui dar pavyko atsakyti, kad „Dievas yra visiems vienas“.

Skerdynės

Po šio demoniško šokio visiems įsakė nusirengti ir eiti prie duobių. Iškeikti, išniekinti ir apspjaudyti, netekę noro gyventi ir kentėti, abejodami žmogaus sukūrimu pagal Dievo paveikslą, jie tapo to žmogaus įsakymų ir valios vykdytojais.

Prie duobės vėl prabudo instinktas gyventi ir iš nusivylimo buvo padarytas dar vienas, paskutinis beviltiškas bandymas. Vaistininkas Rabinovičius lietuviškai pasakė kalbą, kurioje lietuvių tautai išpranašavo kerštą: jie turėsia sumokėti už pralietą žydų kraują, nes tai nėra nebaudžiama.

Žydus privertė gyvus, veidais į žemę atsigulti į duobę. Tada į juos ėmė šaudyti lietuviai su automatu. Bet ne į kiekvieną pataikė. Po to turėjo sekti antra ir trečia eilė, kol masinis kapas užsipildė.

Šūviai girdėjosi ir moterims. Jos verčiau norėjo būti prie duobės ir mirti kartu. Kam dar reikalingas toks gyvenimas? Veržėsi pro sargybą, ne vieno lietuviavo veidas buvo apdraskytas. Bet kovą pralaimėjo. Tai matėsi kiekvienam. Ir vėl šeimų nariai bandė pasprukti ir bėgti į mišką. Pasigirdo kulku salvė ir netrukus jaunų moterų kūnai sutrūkčioję krito žemėn.

Nuo skerdynių duobės sklidęs ir toli apylinkėje aidėjęs riksmas ir verksmas neleido nurimti. Net ir vietos valstiečiams – šie žegnojosi nujausdami didelį Dievo kerštą, turėsiantį ateiti už tokį žmogaus žiaurumą prieš žmogų. Tėvai prie duobės atsiveikino su vaikais, rankose laikė paslėptus *mažojo talito* kutus¹²⁸ ir prie gyvenimo ir mirties prarajos šnabždėjo paskutinius žodžius. Dievobaimingi, tikintys žydai stiprino ir drąsino tuos, kurie blogai laikėsi ar jautėsi palūžę, ir kalbėjo apie dešimties nuo judaizmo nenusigrėžusių kankinių, Romos imperatoriaus Adriano įsakymu pasmerktų myriop, pavyzdį; visi laužė rankas ir iš paskutinių jėgų bandė šaukti Dangui – bet „iš kur ateis man pagalba?“¹²⁹

Lietuvių ir vokiečių žudikai žydams nesuteikė mirties malonės. Nenorėjo jiems padovanoti jos taip lengvai. Žydai patys turėjo užkasti dar pusiau gyvus žmones kape. Antai Meirui Minčevskiui (Bero Zlotniko žentui) teko palaidoti Telšių rabiną, šiam dar garsiai skaitant maldą „Klausyk, Izraeli!“ Vincovskis apalpo, bet lietuvių banditai smūgiais jį atgaivino ir privertė pabaigti.

128 Mažasis talitas (skirt. nuo talito) – ritualinis vyrų drabužis su kutais kampuose, vilkimas po viršutiniais rūbais – vert. ir red. past.

129 Ps 121,1. – vert. past.

– Tėti, pasigailėk, juk aš dar gyvas, – tokie buvo mažo berniuko Varejeso, kuris pusgyvis gulėjo duobėje, žodžiai savo tėvui. Šis turėjo užkasti savo vaiką.

Staiga moterų barakuose pasirodė pabėgusieji nuo duobių: broliai Joselevskiai iš Klaipėdos, Merkinas iš Leipcigo, Velvelis Kohenas, Abrašė Levitas, Coizmeris iš Palangos ir Abraomas Krenicas – visi išsitepę, baisiomis veido išraiškomis. Juos tampė konvulsijos, jie negalėjo pratarti nė žodžio, nepaliovė alpti ir isteriškai verkti.

Netikėtai prapliupo smarkus lietus, kuris buvo išaiškintas kaip stebuklas. Ir iš tiesų, žudikai nutraukė savo kruviną darbą ir dalį nuogų ir pusnuogių žmonių gražino, bet jau ne pas šeimas.

Samuelis Landa ir Segalis, abu pusgyviai, iš paskutinių jėgų išsiropštė iš duobių ir atšliaužė į moterų barakus. Ten jų žaizdas aptvarstė ir juos aprengė, užmaskavo kaip moteris. Taip buvo padarę ir ankstesnieji. Keletui dienų žudikus pavyko apgauti. Bet juos visus išaiškino ir žiauriai nužudė.

Stebuklas ilgai netruko. Vos tik dangus išsigiedrijo, vėl prasidėjo kruvinos skerdynės ir visi vyrai grupėmis buvo išžudyti.

Iš duobės išsigelbėjo vienintelis Nachumas Rostovskis. Jis pabėgo pusnuogis ir nusilpęs pasiekė Šiaulių getą.

Taip buvo sunaikinti Telšių žydai vyrai. Jie atgulė vienas ant kito sumesti ilguose, siauruose masiniuose kapuose. Kai jau buvo užkasti, žemė suskilo ir iš ten ištryško kraujo srovės.

Lietuviai dar šiandien pasakoja iš duobių girdėję balsus.

Ir vėl miške čiulba paukšteliai, tyliai šlama medžiai, lyg vieni kitiems pasakotų baisias naujienas.

Telšiuose užsibaigė pirma kruvino laikotarpio dalis. Patenkinti ir pasisotinę žudikai išėjo, dainuodami savo pergalės dainas.

Liko Rainių miško stovykla, kurioje tebuvo tik moterys ir vaikai. Žudikai nusprendė ją perkelti į kaimą pavadinimu Geruliai, 10 km nuo Telšių. Visi buvo nuvaryti pėsčiomis. Ten atvykus, viskas atrodė neparuošta: nebuvo, kur miegoti, ką valgyti.

Lietuviai be paliovos prašė žydų atiduoti jiems savo daiktus. Vis tiek trečiadienį visi būsią nužudyti. Rytai valstiečiai moteris ir merginas išsivesdavo dirbti sunkių lauko darbų, o vakarais, kai jos grįždavo, pamatydavo, kad jų daiktai išvogti. Jeigu pasiskųsdavo sargybiniams, tą moterį ar merginą pasiimdavo pas valstiečius neva kartu ieškoti, bet atgal ji taip ir nepareidavo.

Valstiečiai naudojo ir kitus būdus išvilioti iš žydų vertingus daiktus: įkalbėdavo pabėgti ir pažadėdavo priglauti, o vėliau nuvesdavo lietuviams arba vokiečiams. Tokiais ir įvairiais kitokiais triukais bei įskundimais išviliodavo iš žydų turtą. Ir tai darė visi, turtingi ir vargšai, nuo paprastos liaudies iki aristokratų, kruvino grobio medžiokle susigundydavo net kunigai.

Telšiuose buvo žinoma žydų Naftalinų šeima. Lietuvių ūkininkas, dešimtmečius apsipirkinėjęs jų parduotuvėje, pasiūlė juos išgelbėti. Visą šeimą, įskaitant žentus ir anūkus, vidury nakties išsivedė pas save į kaimą. Aišku, kad iš trobos jie pasiėmė ir brangiausius daiktus. Ūkininkas palaikė juos dvi savaites, o tada atidavė policijai.

Tokį patį triuką panaudojo ir geras Saros Nachimovič draugas lietuvis, kadaise turėjęs alaus sandėlį.

Vyko laukinės varžybos, kas apgaus išsigelbėti norinčius žydus ir po to juos įskųs.

Moterys gyveno barakuose. Nešalo, nes buvo liepos pabaiga, kai vyrauja dideli karščiai. Veikė moterų žydžių „vadovybė“: Lėja Kopel (gyveno Izraelyje), ponia Bloch, Beila Chaitin, ponia Anė, ponia Polia Chaimovič.

Ten jos praleido šešias sunkias savaites. Dėl bado ir nehigieniškų sąlygų išaugo vaikų mirtingumas. Kilo difterijos ir skarlatinės epidemijos. Telšių vaistinėse nuo rusų buvo likę dideli kiekiai serumo, bet lietuviai žydų vaikams jo duoti neleido, motyvuodami tuo, kad tie vienaip ar kitaip mirs.

Bet reikia paminėti ir vienos lietuvių moters vardą. Tai – Marcelė, anksčiau tarnavusi žuvies prekeivių Zilbermanų šeimoje. Ji buvo vienintelė, kuri iš tikrųjų padėjo žydams, rizikavo savo gyvybe. Marcelė išgelbėjo Hindę Maler su vaiku (vėliau sugauti), tarpininkavo tarp žydų ir kitų krikščionių, atnešdavo ir paimdavo laiškus, darydavo viską, kas įmanoma.

Sara Fridman, protinga žydė, pabėgo su mažu vaiku ant rankų. Ji Marcelei paliko laišką, skirtą likusioms moterims, kad tos turinčios bėgti, nes artėja pavojus. Tas laiškas padarė didelį poveikį, nes Sara Fridman buvo labai dievobaiminga ir gerbiama moteris. Jos poelgis sukėlė milžinišką sąmyšį.

Šiuo pavyzdžiu pasekė Reizelė Šochet (merg. Šif) su dviem vaikais, seserimi Lėja Šif, motina ir ponia Jofe – jos pabėgo į mišką, o vėliau slapstėsi pas krikščionis. Moterys sujudo. Pabėgimas visas paveikė ir paskatino gelbėtis.

Kalbų apie besiantinančias skerdynes vis daugėjo, bet ne visos jomis tikėjo, kitos toliau gyveno iliuzijomis ir fantazijomis.

Susirinko delegacija: Mackel, Liuba Bloch, Estera Bloch, Sonia Jazgur ir dar keletas moterų. Jos nuvažiavo pas apskrities viršininką vokiečių prašyti, kad jas paliktų ir aprūpintų maistu, nes jos gerai dirbančios. Vokiečių žudikas viską melagingai pažadėjo ir paprašė ramioms grįžti namo – nieko joms neatsitiks. Dar parodė ypatingą susidomėjimą mažais vaikais ir patikino jais pasirūpinsiąs. Tuo metu pas jį jau gulėjo paruoštas visos apskrities žydų sunaikinimo planas.

Ponia Liuba Bloch kreipėsi į žinomą Telšių veikėją lietuvių gydytoją Joną Mikulskį, prisirinkusį žydų turto, kad padėtų gelbėti moteris ir vaikus. Jis atsakė, kad dėl sanitarinių-higieninių sąlygų stovyklos ilgiau laikyti negalima. Tai jis perdavęs ir vokiečiams.

Atvyko lietuvių banditų vadovai Jančianis, Jodikis¹³⁰, Platakis, Mikuckis ir pranešė, kad sumokėjus didelę kontribuciją galima išsigelbėti. Jie paragino atiduo-

130 Tikriausiai Telšių apskrities policijos vadas Bronius Jodikis – red. past.

ti visus pinigus ir auksą, tada moterys būsiančios išsiųstos dirbti pas apylinkės ūkininkus.

Ką nelaimingosioms reikėjo daryti? Kitos išeities, negu tikėti žudikais, nebuvo. Ne kiekviena turėjo drąsos ir ryžto bėgti. Be to, nepaprastai gąsdino priešiška aplinka ir nepasitikėjimas lietuviais. Dalis jų žiaurumu nenusileido vokiečiams. Buvo justi, kad padėtis beviltiška, bet tikėtasi stebuklo.

Laikinoje stovykloje gyveno 4 000 moterų. Džiaugtasi septyniais užsimaskavusiais vyrais – jie apsimėtė moterimis ir žudikų liko neatpažinti.

Čia taip pat atgabeno Alsėdžių moteris su vaikais, tarp jų buvo ir vyresnio amžiaus vyrai bei 99-erių metų miestelio rabinas.

Reikia paminėti ir Alsėdžių kunigą, kuris užstojo žydus ir rūpinosi, kad jų neužduotų. Jam pavyko pasiekti tik tiek, kad skerdynių neorganizuotų jo miestelyje. Šią paslaugą jie jam padarė ir perkėlė žydus į Telšius, o čia jau jų niekas negynė. Net ir iškilus katalikų bažnyčios atstovas vyskupas Staugaitis, tiek daug pamokslavęs ir rašęs apie žmogaus meilę ir krikščionišką humanizmą...

Lietuviai vis labiau spaudė, kad būtų nužudytos Gerulių moterys su vaikais. Jie rengė susirinkimus, leido laikraščius ir siuntė delegacijas į Kauną ir Šiaulius, remdamiesi Mikulskio ir kitų gydytojų tvirtinimais, kad aplinkiniams gyventojams gresiantis epidemijų pavojus, be to, žydės neva palaikančios ryšius su besislaps-tančiais rusų kareiviais ir komunistais.

Jiems labai stengtis nereikėjo. Pusė prašymo buvo patenkinta: ryte atėjo 70 ginkluotų lietuvių banditų ir, įsakę pasiimti visus daiktus, išvarė visus iš barakų. Tuo metu buvo aptikti persirengę vyrai. Rabinas Merkinas prašė, kad jį nuvestų į žydų kapines. Palėpėje buvo sugauti ir du jo berniukai, o Segalio sūnus sučiuptas pakeliui į Šiaulius. Taip buvo sulaukyti ir likviduoti visi vyrai.

Lauke stovėjo 4 000 išsigandusių ir nusikankinusių žydžių su savo vaikučiais. Aplinkui kvepėjo nupjautais javais ir netoliese augusiu mišku. Puiki liepos diena, graži gamta, bet jos buvo apsuptos bjaurių sužvėrėjusių žmonių, kraugerišku bestijų.

Pasirodė banditų vadas Jodikis ir pasakė labai gražią kalbą, patikindamas išsigandusias ir susijaudinusias moteris, kad joms nieko blogo neatsitiks, tik įkurs Telšiuose naują getą, ten duos darbo ir maisto. Jis pakvietė elgtis ramiai ir tvarkingai eiti. Vaikams ir seneliams bus duoti vežimai, o jauni keliaus pėsčiomis. Jo kalba padarė tokį stiprų įspūdį ir taip paguodė, kad jam net paplojo.

Pirmiausia pradėjo vaikus atskirti nuo motinų. Jie ragino tai daryti savanoriškai, bet vaikai nenorėjo eiti nuo mamų, o šios paleisti vaikų. Tada imtasi prievartos. Estera Joselovič nieku gyvu nesidavė atplėšiama nuo senos motinos, taigi ją nušovė vietoje. Kilo baisus sąmyšis. Aišku, kad ginkluotiems banditams pavyko įveikti silpnas moteris ir mažas mergaites, bet kova vyko toliau ir jiems teko prieš vaikus panaudoti ginklus.

Ponia Malka Levin-Varejes turėjo gražią dukrelę Elinkę. Mama jos prašė: „Elinke, gelbėkis!“ O ši atsakė: „Ne, mamyte, su tavim gyvensiu ir mirsiu su tavimi.“

Jankelio Polivniko duktė Sara-Mirjam bandė perbėgti pas savo mamą ir buvo nušauta vietoje.

Liuba Bloch kreipėsi į savo vaikus: „Eikite į kitą pusę, ir tepadeda jums Dievas.“

Etelė Berkman, vienuolikmetė mergaitė, pajuto, kad jaunų moterų pusėje geriau, ir veržėsi perbėgti, bet banditai ją nušovė.

Taip buvo sunaikintas mano Telšių miestelis.

Pastaba: aš per Holokaustą Telšiuose nebuvau. Gali būti, kad pasitaikys vardų, laiko ir vietos netikslumų, bet visi faktai paimti iš išsigelbėjusių liudininkų.

Lipmanas
Šifas
Johanesburgas

Saujelė atsiminimų apie Telšius

Kūną nukrečia drebulys, ir rauda mano pirštai, kai ruošiuosi rašyti apie mūsų mielą Telšių miestą.

Atsiminimai siekia vaikystę. Tada mūsų šeima paliko mažą žvejų miestelį Heničeską prie Azovo jūros ir keliavo tris mėnesius be pinigų ir beveik be maito, kol pasiekė Lietuvą. Su manimi tada vyko ir trys mano seserys, viena už mane jaunesnė, kita – vyresnė. Išalkę ir pavargę, su arkliu kinkytu vežimu pagaliau iš kaimyninio Plungės miestelio atvažiavome į Telšius. Tai atsitiko tiksliai per 1921 m. Roš Hašanos išvakares.

Rusijoje kaip pabėgėliai pragyvenome 4 sunkius bado ir šalčio metus. Tai buvo sudėtingas Spalio revoliucijos laikotarpis, o po to sekė pilietinis karas. Tų metų tarp 1917–1921-ųjų neužmiršiu, kol būsiu gyvas.

Atvykome pas senelius Benjaminą ir Sarą Landau (tėvas jau buvo Pietų Afrikoje). Senelę Telšiuose vadino Sara Vieکشniete, nors ji čia gyveno jau daugiau negu 40 metų. Seneliai ir teta Basė įsivaizdavo, kad iš Rusijos atvyksime nuogi ir basi, todėl paruošė mums rūbų. Tai buvo pirmas kartas mano gyvenime, kai apsirengiau naują drabužį. Atsimenu, kaip tą vakarą eidamas su seneliu į sinagogą didžiavausi savo apdaru. (Mano senelis taip pat yra ir Tuvijos Baal-Šemo senelis).

Grižę po pamaldų iš sinagogos, atsisėdome prie geriausiai valgiais padengto stalo. Troboje vyravo šventumo atmosfera. Senelis sukalbėjo palaiminimo maldą, taip pat ir mums pavalgius. Tik tada pradėjau suprasti, ką reiškia Telšiai.

Tuo metu miestas jau buvo didelis Lietuvos religinis centras. Jo gyvenimą charakterizavo daugybė maldos namų ir garsioji ješiva, kurioje studijavo šimtai jaunuolių iš visos šalies ir iš užsienio. Be to, reikia pridurti, kad tokiam palyginus nedideliame mieste kaip Telšiai veikė mergaičių gimnazija *Javnė* ir berniukų mokytojų seminarija. Šios dvi įstaigos išleido geriausius pedagogus, išugdžiusius ne vieną mokinių kartą. Jos abi taip pat buvo religinės.

Gyvenimas Telšiuose tekėjo ramiai, be ypatingų sukrėtimų, netgi visai monotoniškai. Pasaulio naujienos mus pasiekdavo per dienraštį *Di yidishe shtime* (jid. Žydų balsas), ėjusį Kaune ir į Telšius atkeliaudavusį pora dienų vėliau. Tuo metu geležinkelio čia dar nebuvo ir susisiekimas vyko per vežėjus. Darbo dienomis žydai užsiimdavo savo verslais, bet kai ateidavo šabas, nusimesdavo rūpesčių naštą, ir mieste pasijusdavo ramybė. Šabą ir šventes visi labai gerbdavo. Žydų namuose būdavo tvarkinga ir šviesu.

Turgaus diena
Telšiuose

Kai atvykau į Telšius, nuėjau mokyti į paruošiamąjį skyrių (mažąją ješivą). Stropiai studijavome Talmudą. Mokydavomės visą dieną, o namo grįždavome jau naktį. Šeštadienį po pietų lankydavome musaro užsiėmimą, kurį vesdavo Avneris Oklianskis, rabino Juozapo-Leibo Blocho žentas. Dar dabar man jis stovi prieš akis savo tamsiu veidu, juodais kaip smala plaukais ir auksiniais akiniais. Jo pamokslas visada būdavęs tikslas, arba, kaip jis pats sakydavo, „gyvenimo tikslas“, todėl praminėme jį „Matara“ (heb. Tikslas). Nuostabi asmenybė, kokių šiais laikais retai besutiksi.

Atvažiavus iš Rusijos į Telšius atrodė, kad patekau į rojų. Mieste veikė gerai organizuota žydų bendruomenė su daugybe visuomeninių institucijų, partijų, sporto klubais *Makabi* ir *Hapoel*. Čia, kaip ir kituose Lietuvos žydų miesteliuose,

gyveno ypatingų tipažų. Vienas tokių buvo Berkė „Lokšas“¹³¹. Kodėl jį taip praminė, iki šios dienos nežinau. Jis buvo žemo ūgio ir, be to, – nevisprotis. Bet Telšių žydai su juo elgėsi gražiai ir neišjuokė. Berkė „Lokšas“ dažnai užsukdavo į trobą tuo metu, kai visa šeima sėsdavosi prie stalo valgyti. Savaime suprantama, tada pakviesdavo ir jį.

Telšiuose, kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose, netrūko vargšų. Daug žydų gyveno skurdokai, bet alkėti nė vienas nealko. Tie, kuriems reikėjo pagalbos, ją gaudavo. Žydai laikė didžiausia pareiga dovanoti slapta, kad neturtėlis, neduok Dieve, nesužinotų, kas jį parėmė.

Mano senelės namas su geležies krautuve iš priekio stovėjo pagrindinėje gatvėje, o už jo plytėjo didelis žemės sklypas, kuris tęsėsi iki ežero. Ežeras Telšiuose buvo mėgiama vieta. Jame vasaros metu maudydavosi ješivos studentai. Jo priegose mielai vaikštinėdavo miesto jaunimas.

Dalį žemės senelė išnuomojo kitam žydai, ir jis kiekvienais metais ten pasėdavo agurkus. Atsimenu, kaip Telšiuose sakydavo, kad pas mus agurkai geriau auga per pilnatį... Taigi per pilnatį vaikščiodavau darže ir kone „matydavau“, kaip jie didėja...

Dabar, praėjus 58 metams nuo tos dienos, kai išvykau iš savo miesto, žvelgiu atgal ir mane nusmelkia gelianti nostalgija viskam, kas ten buvo. Keleri ten praleisti metai buvo gražiausi mano gyvenime. Tai – puikus, nerūpestingas laikas tarp vaikystės ir jaunystės. Kai atvykau į Pietų Afriką, savo jaunų dienų jau buvau netekęs. Turėjau eiti sunkiai dirbti, kad išmaitinčiau save ir jaunesnius šeimos narius.

Man labai ilgu ramaus, nerūpestingo Telšių gyvenimo. Negaliu užmiršti, kaip nuostabiai su manimi elgėsi mamos jaunesnė sesuo teta Beila ir kiti puikūs žmonės. 4-ajame dešimtmetyje ieškojau progos aplankyti miestą ir atsilyginti savo mielai tetai už tai, kad padarė man tiek daug gero, bet, deja, to padaryti nepavyko, o kai jau galėjau, buvo per vėlu...

Šias eilutes skiriu savo Telšių miesteliui, mielai, brangiai tetai ir jos vyrui Šauliui Šnaideriui, taip pat jų vienatinei dukrelei Chajai-Rachelei, kurią pavadino mano mamos, tesiils ji ramybėje, garbei. Savo žodžius skiriu tetai Chajai ir Juozapui Baal-Šemams, jų dviems dukrelėms Šeinelei ir Feicelei. Prisimenu tetą ir dėdę Samuelį Šifą su sūnumis, savo tėvo pusbrolių Samuelį Šifą („Didįjį“) ir jo sūnų Izaoką, buvusį mano brangiu draugu. Prisimenu visus Telšių žydus, kurie žuvo kankinių mirtimi nuo nacių žudikų ir kraugeriškų jų pagalbinių lietuvių rankų. Negalime pamiršti nekaltų miesto žydų, kuriuos nuvedė į pražūtį, maldos. Nepajėgiu susitaikyti su mintimi, kad iš tokios žydų bendruomenės, kokia buvo mūsų Telšiuose, liko pelenai.

Nebėra žydiškų Telšių. Miestas nutrintas nuo žemės, nebeliko nuostabios žydų bendruomenės. Mums visiems labai skauda dėl tų aukų, tegu jos bus įamžintos Telšių atminimo knygoje.

Garbė jų šventam atminimui.

131 Jid. *loksh* – makaronas – vert. past.

Brikų šeima
Telšiuose

Skausmo ir žūties metai

Cvi Brikas

Po mūsų sunaikinimo praėjo jau tiek daug laiko, ir visgi jam nepavyko ištrinti iš atminties kraupių nacistinės okupacijos metų. Kaip audringos jūros bangos tykšta ano kruvino meto prisiminimai ir tarsi kaleidoskope vėl išnyra karo laikų įvykiai. Jie ragina, kad juos užfiksuočiau mūsų atminimo knygoje, ir kartos neužmirštų, kaip buvo sunaikinta šlovinga Telšių bendruomenė. Mūsų, išgyvenusiųjų, pareiga yra papasakoti liūdną skausmo ir žūties istoriją.

Pabandyčiau pavaizduoti, ką pergyvenau tais metais, nors sunku rasti žodžių žmonių kalboje perteikti šiems įvykiams.

Mano šeima Telšiuose

Mano tėvai Mozė ir Lėja Brikai, penkios vyresnės seserys, mamos brolis Abromas-Elijas Baro ir sesuo Ševė Baro gyveno kartu su mumis. Telšiuose buvo įsikūrusi ir dar viena ištekėjusi sesuo Guta su vyru Joke Geršonu ir trimis vaikais.

Tai buvo mūsų artimiausi šeimos nariai.

1939 m. vyriausia sesuo Henė išvyko dirbti į Kauną, teta Ševė ištekėjo ir persikėlė į Vieکشnius.

Mūsų šeima pirmą kartą išsiskyrė.

Rusų okupacija

1940 m. vasarą rusai okupavo Lietuvą.

Žydų gyventojai buvo patenkinti, kad vokiečių pavojus atitolo, ir jie fiziškai išsigelbėjo.

Bet netrukus pajuto sunkią okupanto ranką: buvo uždaryta ješiva, paruošiamojo skyriaus mokiniai ir ješivos studentai išsiuntinėti namo; panaikino švietimo įstaigas, kuriose buvo dėstoma hebrajiškai, ir atidarė mokyklą jidiš dėstomąja kalba. Valdžia konfiskavo žydų verslus, daug šeimų liko be uždarbio. Uždarė Žydų liaudies banką, kuriame ilgus metus dirbo mano tėvas. Mamos vadovaujama kepykla gavo nurodymą kepti duoną tik kariuomenei.

Jie sudrebino visus Telšių žydų bendruomenės pagrindus, vienintelė paguoda buvo, kad išsigelbėjome fiziškai.

Įvykiai vokiečių okupuotose Lenkijos srityse, garsas apie žydų kančias pasiekė ir mus Telšiuose. Iš ten į miestą atvyko daug pabėgėlių. Jų pasakojimai atskleidė vaizdą, kas žydų tautos laukia valdant vokiečiams.

Vokiečiai Telšiuose

Karas prasidėjo sekmadienį, 1941 m. birželio 22 d. Tai buvo netikėta ne tik žydams, bet ir rusų kareiviams, buvusiems netoli Telšių. Šie visus užtikrino laimėsią, neva galima būti ramiems. Kitą dieną pasigirdo patrankų šūviai, bombardavo ir Telšius. Žydus apėmė panika. Vieni ėmė bėgti Rusijos kryptimi, kiti pasislėpė aplinkiniuose kaimuose.

Mūsų šeima išvyko į mamos gimtąjį Nerimdaičių kaimą. Ten išbuvome iki penktadienio ir sužinojome, kad vokiečiai užėmė Telšius. Jiems talkinę lietuvių partizanai užpuldinėjo pabėgusius žydus, ir neliko kitos išeities, kaip tik grįžti namo. Vos tik penktadienį parsigavome atgal, vokiečiai ir lietuviai pradėjo varyti žydus iš jų būstų. Kai įėjo į mūsų trobą, tėvas kalbėjo vakaro maldą. Įsiveržėliai ėmė stipriai trunkyti jį šautuvo buožėmis ir jėga išmetė į gatvę. Tas vaizdas mane lydi visą gyvenimą.

Žydus suvarė prie ežero. Aplinkui stovėjo vokiečiai su kulkosvaidžiais, o miesto krikščionys susirinko pažiūrėti savo kaimynų žydų spektaklio ir tragedijos. Penktadienio vakaras buvo Telšių žydų naikinimo pradžia. Stovėdami prie ežero ir nežinodami, kas nutiks, visi pradėjo prašyti vienas kito atleidimo ir melstis Dievui. Tai buvo tokia širdį draskanti malda, kad nuo jos galėjo prasiverti Dangus.

Vokiečiai atskyrė vyrus nuo moterų ir vaikų. Moteris su vaikais nusiuntė atgal namo, o vyrai liko prie ežero.

Kitą dieną, šeštadienį, moteris ir vaikus suvarė į Turgaus aikštę ir iš ten Luokės keliu nuvedė pėsčiomis.

Atsimenu, kad išeidamas iš Telšių, atsisukau ir paskutinį kartą pažvelgiau į namus, kuriuos palikome. Neįsivaizdavau, kad nė vienas žydas ten jau nebegriš.

Pirmos Telšių aukos

Abu broliai Aba ir Kopelis Cinai buvo mokytojai. Juos nužudė su vokiečiais bendradarbiavę lietuvių partizanai.

Vienas Telšių varguolių Berlas „Lokšas“. Žydas, kurio kilmės niekas nežinojo. Jį išlaikė miestiečiai, ypač garsi Šifų šeima. Varomas vokiečių, jis spjovė jiems į veidą ir buvo tuoj pat nužudytas.

Rainių stovykla

Ėjusi kelias valandas, moterų kolona, vaikai su ryšulėliais ant pečių atvaryti į Rainius. Ten jau buvo vyrai, kuriuos atskyrė prieš dieną. Šeimos vėl susijungė ir labai džiaugėsi, atrodė, įvyko Dangaus stebuklas.

Sąlygos Rainiuose buvo nežmoniškos. Visus žydus sugrūdo į keletą barakų ir tvartų. Maistu kiekvienas turėjo pasirūpinti pats.

Mano šeimai tikros nelaimės dar tik prasidėjo: tėvas nuo gautų smūgių nebeatsigavo, jam įvyko kraujo išsiliejimas, ir, negavęs medicininės pagalbos, 1941 m. liepos 9 d. jis mirė. Rabinas per laidotuves pasakė kalbą, kurioje pabrėžė, kad jis esąs didelis teisuolis, nes jam teko laimėti atgulti žydų kapinėse. Palaidojome jį Telšiuose.

Rainiuose kiekvieną dieną paimdavo vyrus kasti duobių, skirtų sušaudytų lietuvių nacionalinių veikėjų, kurie buvo nusiteikę prieš sovietų okupaciją, kūnams. Bėgdami iš Lietuvos rusai neužmiršo jų nužudyti.

Lietuviai dėl jų mirties kaltino žydus. Grįžę iš darbo vyrai būdavo prislėgti ir pasakojo, kad jiems sakė, esą jų laukiantis toks pats likimas.

1941 m. liepos 15 d. į stovyklą atėjo vokiečiai ir lietuviai. Jie atskyrė vyrus nuo 14 metų. Komendantas pasakė kalbą, kurioje nurodė, kas bus kiekvienam iš mūsų. Tada liepė visiems bėgti ratu, o aplinkui stovėjo banditai – jie mušė ir kankino. Kai „velnių šokis“ pasibaigė, atrinko 50 jaunuolių, davė jiems kastuvus ir nuvedė į mišką. Po keleto valandų pasigirdo, kaip šaudė. Jie paruošė duobes likusiems vyrams ir tapo pirmomis aukomis.

Vyrus vedė grupėmis iš barakų prie duobių ir ten šaudė. Skerdynės truko visą naktį. Tuo metu pasipylė smarkus lietus, taigi šaudymai turėjo būti pertraukti. Kai lietus liovėsi, jie užbaigė.

Per skerdynes žuvo mano dėdės Abraomas-Elijas Baro ir Jokė Geršonas.

Mane mama paslėpė viename tvarte po skudurais, taip buvau išgelbėtas nuo mirties.

Tai – pirmoji Telšių žydų žudynių dalis.

Gerulių stovykla

Praėjus keletui dienų po skerdynių, Rainių moteris su vaikais, įvairių Telšių apylinkių miestelių bei kaimų žydus ir likusiuosius iš Viešvėnų stovyklos sutelkė Geruliuose.

Geruliai buvo rusų darbininkų, atvykusių statyti aerodromo, stovykla. Ten stovėjo ilgi barakai su dvigubais gultais, be sanitarinių sąlygų.

Visiems švystelėjo viltis, kad gyvens. Stovykloje buvo keletas nuo skerdynių išsigelbėjusių vyrų: rabinas Merkinas, Samuelis Pelcas ir dar keletas kitų, kurių vardų nežinau. Jie buvo persirengę moteriškais drabužiais, nes vyrai jau „nebeegzistavo“. Likusioms moterims ir vaikams tie išgyvenusieji teikė vilties ir drąsos, kad turime didį Dievą, ir Jis pasigailės sūnų skausmo.

Vokiečiai irgi sukūrė tokią iliuziją, sakydami, kad tai, kas įvyko, buvo klaida ir daugiau nebesikartos.

Moterims nuo 14 iki 45 metų leido eiti dirbti pas valstiečius į aplinkinius kaimus ir netgi ten nakvoti.

Mama susisiekė su draugišku krikščioniu, ir jis mus paėmė dirbti: mamą, mane, tris seseris Miną, Dobą, Mirjam ir tetą Gutą su trimis jos vaikais. Aš ir tetos vaikai išėjome nelegaliai, nes darbingųjų kategorijai nepriklausėme.

Laikui bėgant, mama pas tą patį krikščionį atvedė likusius Icikzonų šeimos narius: ponią Etą, dukterį Pesią ir sūnų. Vyras Abraomas žuvo per skerdynes, o kiti trys sūnūs krito Rusijoje. Jų likimas nežinomas.

Krikščioniui padėjome ūkyje. Jis mus laikė nepaisant to, kad mūsų darbo jam nereikėjo, o mokėstį, kurį už mus turėdavo mokėti vokiečių komendantui, sumokėdavome mes patys.

1941 m. rugpjūčio 31 d. rytą visas moteris ir vaikus išvarė iš barakų į aikštę. Moteris nuo 14 m. iki 45 m. pradėjo skirstyti į vieną pusę, vaikus ir vyresnes – į kitą. Tą baisią sceną, kai plėšė nuo motinų vaikus, gali papasakoti tik nebylūs apylinkių miškai ir dangus, vieninteliai liudininkai, stebėję Telšių žydžių tragediją.

Jaunas moteris nuvedė į Telšius, o likusius – grupėmis prie duobių ir visus sušaudė. Taip baigėsi antroji miesto žydų skerdynių dalis.

Kaimas, kuriame glaudėmės, buvo netoli Gerulių. Girdėjome šaudant, ir kiekvienas šūvis kaip peilis smigo į širdį. Aš ir trys tetos vaikai tapome nelegaliais, nes Telšių apylinkėse jau nebegalėjo būti žydų vaikų. Turėjome saugotis kiekvieno šešėlio, kiekvieno užėjusio nepažįstamo. Žinojome, kad vienas kaimynų krikščionių žodis mums galėjo kainuoti gyvybę.

Telšių getas

Apie 500 Gerulių moterų atvarė į Telšių getą. Tai buvo keletas gatvelių prie ežero, apjuostų spygliuota viela ir saugomų lietuvių policijos.

Tarp moterų buvo keletas vaikų, išsigelbėjusių per Gerulių skerdynes, o taip pat – du vyrai: gydytojai Kaplanas ir Blatas.

Moteris siuntė į įvairius sunkius, juodus darbus. Jos jautė, kad artėja pabaiga. Keletas bandė gelbėtis: pabėgti į miškus, pasislėpti pas krikščionis. Aplinka buvo nedraugiška, persisunkusi priešišku žydoms. Bet kas galėjo įskusti. Pasitaikė atvejų, kai krikščionys įsileido pabėgusius žydus, o po to juos patys nužudė.

Kiekviename žingsnyje tykojo pavojus gyvybei. Visos moterys numanė, kad sparčiai artinasi paskutinė diena.

Ji atėjo greičiau, negu kas įsivaizdavo. Gruodžio 23 d. įvyko paskutinė akcija. Telšių geto moterys buvo išvestos į Rainius, netoli nuo tos vietos, kur nužudė vyrus.

Pabėgti pavyko tik kelioms. Dalis jų pateko į Šiaulių getą, dalis pasislėpė pas valstiečius. Tas, kurias sugavo, atgabeno į Telšių kalėjimą ir nužudė.

Dar noriu papasakoti apie nedidelės pabėgusių ir bažnyčioje pasislėpusių mergaičių grupelės drąsą. Po keleto dienų kunigas pareikalavo, kad jos apsikrikštytų, o jeigu ne, perduosias policijai. Bėglės atsiskė, žinodamos, kad vienaip ar kitaip esančios pasmerktos. Vedamos miesto gatvėmis, jos ėjo kaip išdidžios žydų tautos dukterys, dainuodamos tautines dainas, ir mirė kankinių mirtimi už savo tikėjimą.

Jų vadovė buvo Estera Bloch, žinoma *Beitar* organizacijos veikėja.

Žydų drąsai ir pasiaukojimui nėra ribų. Jeigu kadaise pasakota apie dešimt kankinių, tai atsitikimas su Telšių dukterimis gali būti prie jų prirašytas kaip vienuolikta kankinystė.

Tai buvo paskutinė miesto žydų žūtis dalis.

Mano šeima

Prieš nužudant Telšių moteris, iki gruodžio 22 d. liepta į getą atvesti ir tas, kurios dirbo pas krikščionis. Tuo metu, kai paskelbė įsakymą, viena mano seserų Mirjam lankėsi gete.

Mane mama norėjo perduoti krikščioniui, kad paslėptų. Bent liktų, kam kalbėti kadišą už mirusius. Pati su seserimis Doba ir Mina bei teta su trimis vaikais turėjo grįžti į Telšius, tiesiog sąmoningai eiti į skerdynes, žinodama, jog nėra kitos išėties.

Tą vakarą, prieš važiuojant atgal, buvo nuspręsta bėgti, o gal vis dėlto pavyks išsigelbėti. Laukėme, kol sutems, ir visi krikščionys sumigs, o tada leidomės į kelią. Bėgdami per mišką išgirdome, kad mus vejasi. Iš didelės baimės nenoromis pasidalijome į dvi grupes: mama su dviem seserimis ir pusbroliu Aronu atsidūrė vienoje, aš su teta ir dviem jos mergaitėmis – kitoje.

Daugiau savo mamos jau nebepamačiau. Iš krikščionių sužinojau, kad ją, seseris ir pusbrolių nugabeno į Telšius ir nužudė kartu su visomis moterimis.

Man ir tetai su dviem vaikais pavyko pabėgti. Prasidėjo kankinanti kelionė, klaidžiojimas šaltomis naktimis iš vieno kaimo į kitą, nakvynės ir maisto paieškos.

Laimei, vieną naktį atėjome pas krikščionį, kuris dažnai važiuodavo į Šiaulius. Jis papasakojo, kad ten yra getas. Pasiūlė, pasitaikius progai, mus paimti kartu. Su džiaugsmu sutikome, nes norėjome būti tarp žydų. Klaidžiojimas tarp krikščionių kėlė pavojų, kad būsime sučiupti.

Trys našlaitės
Gerulių stovykloje

Telšių ješiva Viklife
(Wickliffe, Jungtinės Amerikos Valstijos)

Šiaulių gete kartu su teta ėjau į darbą. Aš – į stotį, o teta Guta buvo kitoje komandoje. Vieną dieną tetos darbo vietoje darė kratą ir rado maisto. Suėmė ir nugabeno į Šiaulių kalėjimą. Ten ji mirė. Likau su dviem mažomis tetos mergaitėmis: Dvorelei buvo 10 metų, Dobelei – 6. Deja, šeima vis mažėjo, ir mano likimas buvo nelengvas.

Per visus rūpesčius pasirodė ir džiaugsmo spindulys: mano seseriai Mirjam, buvusiai Telšių gete, pavyko pabėgti. Ji pergyveno sunkų laiką pas krikščionis, kol sužinojo apie Šiaulių getą ir taip pat atvyko čia. Susitikome ir buvome laimingi, kad esame kartu. Bet džiaugsmas truko neilgai: mus išskyrė ir pasiuntė į skirtingas geto stovyklas.

Maži tetos vaikai liko vieni. Jie žuvo per Šiaulių geto vaikų akciją.

Kai 1944 m. priartėjo frontas, kartu su kitais geto žydais buvome pervežti į Štuthofą.

Ten, moterų stovykloje, Mirjam sutiko mūsų vyriausią seserį Henę. Jos sužinojo apie jauniausios sesers Chanos žūtį Kauno geto bunkeryje, kuriame ji slėpėsi. Buvo išplėštas dar vienas šeimos narys.

Po išvadavimo sužinojau, kad jos liko gyvos ir yra Lietuvoje.

1973 m. mes vėl susitikome – seserys su savo šeimomis atvyko į Izraelį.

Tai – Telšių žydų žūties istorija ir mažos šeimos, kuri buvo išdraskyta, kančios ir skausmas.

Dėkoju likimui, kad likau gyvas ir visa tai galiu užrašyti Telšių atminimo knygoje.

Mūsų sūnui atminti

Palaimintojo atminimo leitenantas Avneris Gavurinas

Žuvo Jom Kipuro kare¹³²

Mūsų a. a. sūnus Avneris gimė 1952 02 14 Jeruzalėje. Tėvai – buvęs Aušvico ir Dachau koncentracijos stovyklų kalinys Bencijonas Gavurinas, mama – Plungėje gimusi ir Telšiuose augusi Estera Gavurin (merg. Ritov).

Avneris mokėsi pradinėje religinėje mokykloje „Maale“, po to gimnazijoje „Himelfarb“, buvo gabus mokinys ir studijavo pažengusiųjų klasėse.

Kai jam sukako 13-a, Jeruzalės rajono Talbija sinagogos *Hacvi Israel* vadovybė suteikė jam garbę pūsti šofarą per rudens šventes. Jis vykdė šią pareigą iki pat savo mobilizacijos į Izraelio gynybos kariuomenę. Avneris mylėjo Izraelį, daug keliavo, išmaišė visą šalį, o daugiausia tyrinėjo ir fotografavo senosios Jeruzalės gatves ir objektus. Jis turėjo aktoriaus dovaną, dalyvavo pasirodymuose, o laisvalaikiu mėgo rašyti radijo spektaklius, kurie patiko jo draugams. Pasakyti „Avneris“ reiškė vienu žodžiu apibūdinti meilę gyvenimui ir jo džiaugsmą, juk jis mokėjo džiaugtis pats ir džiuginti kitus bei „užkrėsti“ aplinkinius savo gyvybingumu.

Avneris dalyvavo jaunimo judėjimo „Religingi skautai“ padalinyje „Degliai“. Jis tapo pirma instruktoriumi, o vėliau – padalinio tarybos nariu.

Kariuomenėje tarnavo desantininku Golano aukštumose, su keliais draugais buvo išrinktas į elitinį padalinį, po to – į padalinio vadovybę. Jis svajojo po demobilizacijos įkurti Golanuose naują gyvenvietę.

Jaunojo kario kursą jis užbaigė su pagyrimu, toliau dalyvavo įvairiuose kvalifikacijos kėlimo kursuose, galiausiai baigė karininkų kursą. Jau gavęs karininko laipsnį pats vadovavo panašiam kursui. Pavaldiniai jį labai mylėjo, kalbėjo taip: „Jis buvo mūsų auklėtojas, vadas, bičiulis ir draugas.“ Už savo šaunią tarnybą Avneris buvo apdovanotas „Operatyvinės tarnybos ženklų“.

Mūsų didžiuliam liūdesiui ir širdgėlai, mums nebuvo lemta stebėti tolesnių Avnerio gyvenimo kelio etapų, tapti jo svajonių išsipildymo liudininkais.

Praėjus vos porai mėnesių po santuokos su mylimąja jis žuvo Jom Kipuro kare dalyvaudamas operacijoje Sueco kanalo krante 1973 10 19. Jis palaidotas ant Herclio kalno¹³³.

Mūsų sūnui atminti kartu su jo draugais parengėme jam skirtą knygą, kurioje skelbiami prisiminimai, jo paties tekstai, laiškai ir nuotraukos.

Avnerio kariuomenės draugai įkūrė Golanų aukštumose gyvenvietę, kurią Avnerio ir kitų Jom Kipuro kare žuvusių draugų garbei pavadino Avne Eitan¹³⁴.

Mes – tėvai ir sesuo – įkūrėme labdaros fondą – „Avnerio fondą“.

Tebūnie palaimintas jo atminimas.

Avneris Gavurinas

132 1973 m. spalio 6–23 d. vykęs karas tarp Izraelio ir jį užpuolusios arabų šalių koalicijos, kuriai vadovavo Egiptas ir Sirija – red. past.

133 Izraelio nacionalinės memorialinės kapinės Jeruzalėje; ypač garbinga laidojimo vieta – red. past.

134 Heb. Galingųjų uolos – red. past.

Mūsų sūnui atminti

Palaimintojo atminimo kapitonas Šraga Ecijonas

Šraga Ecijonas

Mūsų a. a. sūnus Šraga gimė 1942 10 05. Kai jam buvo penkeri, pastebėjome, kad jis jau moka skaityti, nors niekas jo nemokė. Jis labai domėjosi kiekvienu užrašytu tekstu, sakydavo: „Štai parašyta“ ir stengėsi perskaityti iškasas, gatvių lenteles ir viską, ką matė aplinkui. Šalia įprastų klausimų „Kas tai?“ ir „Ką tai reiškia?“ jis nuo ankstyvo amžiaus mokėjo lyginti įvairius reiškinius. Jis mokėsi rabio Uzielio vardo valstybinėje religinėje mokykloje ir ją baigė su pagyrimu.

Kai Šraga pasiekė bar micvos amžių, jo dėdė Juozapas-Dovas Ecijonas paruošė jį viešai Toros interpretacijai¹³⁵, kurią jis išsakė laisvai ir taikliai pademonstruodamas, jog yra visiškai susigyvenęs su tema. Palaimintojo atminimo rabinas Izaokas Hercogogas, kuris savo laiku buvo ir *sandaku* per mūsų sūnaus apipjaustymą¹³⁶, išklauses interpretacijos mums susižavėjęs pasakė: „Tai – ne mūsų laikų trylikamečio analizė, o prieškario ješivos studento lygis“.

Baigęs pagrindinę mokyklą Šraga vienerius metus mokėsi religiniame koledže „Noam“ Pardes Chanoje, tačiau labai ilgėjosi Jeruzalės, tad pargrįžo namo. Jis įstojo į Eliezerio-Meiro Lipšico vardo gimnaziją ir ją baigė su pagyrimu, o geriausių rezultatų pasiekė studijuodamas Talmudą ir matematiką. Po to įstojo į Hebrajų universiteto Jeruzalėje Ekonomikos ir matematikos fakultetą. Nuėjo tarnauti į Izraelio gynybos kariuomenę, baigė karininkų kursą. Baigęs tarnybą per kasmetinius karinius mokymus, turėdamas kapitono laipsnį, vadovavo Jeruzalės padaliniai.

Šešių dienų kare¹³⁷ jo vadovaujama brigada įžengė į Chebroną ir buvo atsakinga už saugumą mieste. Atsimenu, kad atvykome jį aplankyti štabe. Šragos prašymu vienas arabų šeichas palydėjo mus prie Machpelos urvo¹³⁸ ir pasakė: „Galite didžiulis tokiu sūnumi!“

1963 m. Šraga vedė savo draugę iš jaunimo sąjūdžio „Pagalba“, Sarą Volf, jiems gimė dvi šaunios dukterys Efrat ir Ariela, duok Dieve joms sveikatos. Jis turėjo daug draugų, vertinusių jo gerą širdį ir norą visada padėti kiekvienam, kuriam to reikėjo.

Kaip karo vadas, jis pasižymėjo religingumu, kuris neprieštaravo karinei disciplinai. Jis visada griežtai laikėsi šabo įstatymų. Štai koks buvo mūsų sūnus Šraga!

1968 m. vasarą jis žuvo vykdydamas karinę užduotį, nesulaukęs nė 26-erių. Palaidotas ant Herclio kalno Jeruzalėje. Tebūnie palaimintas jo atminimas!

Tėvai Binjaminas ir Šošana Ecijonai

135 Bar micva paprastai žymima sinagogoje susirinkus bendruomenei; paauglys viešai skaito Toros fragmentą ir jį interpretuoja – red. past.

136 Žydų berniukui sulaukus 8 dienų, pagal Biblijos įsakymą, vykdomas apipjaustymas. Garbės svečias, laikantis vaiką ant rankų ceremonijos metu, vadinasi sandakas (heb. garbės tėvas) – red. past.

137 1967 m. birželio 05–10 d. vykęs karas tarp Izraelio ir jį užpuolusių Sirijos, Jordano ir Egipto – red. past.

138 Anot Biblijos (Pr 23,18–9) urvas dab. Chebrono mieste, kurį Abraomas nupirko žmonai Sarai palaidoti ir kur vėliau buvo palaidotas pats; šventa judaizmo vieta – red. past.

Amžina garbė iš Telšių kilusiems žuvusiems Izraelio gynėjams!

Palaimintojo atminimo *Saliamonas-Cvi Rabinovičius*

Gimė 1924 10 20 Mažeikiuose, Barucho ir Frumos Rabinovičių šeimoje. Žymaus palaimintojo atminimo rabino Chaimo Rabinovičiaus – Telšių ješivos vadovo, anūkas. 1933–1935 m. šeima gyveno Telšiuose, Saliamonas-Cvi ten mokėsi talmud-toroje iki 1935 m. Tais metais šeima repatriavo į Palestiną. Iki septyniolikos metų studijavo Tel Avive, o prieš savo aštuonioliktąjį gimtadienį buvo mobilizuotas į kariuomenę ir išsiųstas kovoti su naciais.

Buvo Žydų brigados narys, tarnavo Palestinoje ir Egipte, dalyvavo kovose Italijoje. Tarnybos metu prisiimdavo daug sudėtingų užduočių ir visada pasisiūlydavo savanoriu eiti į naktinį patruliavimą. Kai [karo pabaigoje] brigada išsiformavo, jis net nepakeitęs karinės uniformos į civilius rūbus Belgijoje išitraukė į organizacijos *Habricha*, talkinusios išgyvenusiems Holokaustą pasiekti Palestiną, veiklą. Padėdavo pabėgėliams, pasirinkusiems Palestinos kryptį, kirsti Austrijos sieną. Jis visiškai tapatinosi su *Habricha* idėjomis ir pakluso jos vadovybės įsakymams. Veikė slapyvardžiu Baruchas Šteinbergas, o savo karinius dokumentus perdavė vienam pabėgėliui, kad šis galėtų įvažiuoti į Palestiną.

1947 m. vasarį Saliamonas-Cvi grįžo į šalį, bet tik trumpam: vėl išvyko į Europą, kur vadovavo pabėgėlių stovyklai. Tai nebuvo lengva, pačioje stovykloje tarp pabėgėlių įsiplieskė aršūs konfliktai. Tačiau jis niekuomet neprarado savitvardos, nepamiršo pagrindinio idealo – šių žmonių repatriacijos. Jis buvo atkaklumo siekiant tikslo pavyzdys, kaip ir jo draugai, dirbę tyliai ir efektyviai.

Europoje jis pradėjo teirautis apie išgyvenusius telšiškius. Savo džiaugsmui gavo žinią apie grupę Blochų šeimos merginų, patalpintų į kelias Vokietijos perkeltųjų asmenų stovyklas. Neaišku, ar jiems pavyko susitikti.

Kai buvo priimta Jungtinių tautų rezoliucija¹³⁹ ir pradėjo skliti žinios apie tai, kas vyksta Izraelyje¹⁴⁰, Saliamonas-Cvi nebegalėjo likti toli nuo tėvynės. 1948 m. Roš Hašanos išvakarėse (spalio 4 d.) jis gavo leidimą ir pabėgėlių prigrūstu sudūlijusiu laivu išplaukė namo.

Izraelyje jam siūlė įvairias pareigas fronto užnugaryje, taip pat ir tolesnį darbą Europoje, tačiau Saliamonas-Cvi atsisakė argumentuodamas: „Išsiunčiau šimtus ir tūkstančius žmonių kovoti į Izraelį, kaipgi aš pats neįvykdysiu šios priesaikos?“ Jis įsirašė į kovinį batalioną, tarnavo dvi savaitės ir 1948 10 27 žuvo. Kitą dieną jis buvo atgabentas palaidoti Kfar Varburgo kapinėse.

Tebūnie palaimintas jo atminimas.

Saliamonas-Cvi
Rabinovičius

139 1947 11 09 rezoliucija dėl dviejų valstybių – Izraelio ir Palestinos įkūrimo buvusioje Britanijos mandato teritorijoje – red. past.

140 Turimas omenyje iš karto po Izraelio nepriklausomybės paskelbimo 1948 05 14 prasidėjęs keturių arabų valstybių puolimas; Izraelis iškovojė pergalę šiame kare, gavusiame Nepriklausomybės karo pavadinimą – red. past.

Memorialinis sąrašas¹⁴¹

*Telšių žydams – nekaltoms tyroms aukoms –
kurie buvo nukankinti ir nužudyti nacių
nusikaltėlių ir jų lietuvių talkininkų.
Mes, negausūs išgyvenę telšiškiai, sudarėm
jiems amžiną memorialą savo širdyse.
Tetampa šie lapai atminimo žvake ir tebūnie
jų vardai įpinti į gyvybės mazgą kaip Izraelio
tautos aukos.*

A¹⁴²

Abelson Feiga (su šeima)
Abramovič Raja
Abramovičius Dovydas-Mozė, advokatas
Abramovičius Juozapas
Abramson Chaja (su šeima)
Abramsonai (šeima)
Akerman Beila
Akerman Henia
Akerman Malka
Akerman Sara-Gita
Akermanas Zusia
Amdon Freida
Apelis Baruchas (su žmona)
Apelis Mordechajus (su broliu)
Apelmanas Reuvenas-Mozė (su šeima)
Avilovas Jokūbas-Mozė, rabinas
Avilovas Meiras
Avilovas Zusia

141 Šis sąrašas sudarytas iš atminties, jame gali būti klaidų, kai kurie vardai gali būti neįtraukti. Teatleidžia mums žemiečiai. [Red. past.: dalis asmenų, įtrauktų į žuvusiųjų sąrašą, iš tikrųjų išgyveno].

142 Sąrašai pateikiami be pakeitimų, tik įvesta lietuvių kalbai būdinga abėcėlės tvarka.

B

Baal-Šem Cila
Baal-Šem Feicelė
Baal-Šem Šeinelė
Baal-Šemas Jokūbas (su šeima)
Baal-Šemas Juozapas
Baj Esterka
Baj Gitka
Baro Abraomas-Elijas
Baro Batja
Baro Ševė
Bartelis Izaokas (Aizikas)
Beiniaminovič Roza
Beiniaminovičius Zišė
Beras (su šeima)
Berkman Dvora
Berkman Etelė
Berkman Feiga-Rivka
Berkman Roza
Berkman Sulamita-Zelda
Berkmanas Ješaja, rabinas
Berkmanas Michelė
Blankas (su šeima)
Blat Mirjam, gydytoja
Blatas Mozė, gydytojas
Blechman Chaja
Blechman Feiga
Blechman Peselė
Blechman-Bloch Henia
Blechman-Kimchi Sara-Etel
Blechmanai (tėvai)
Blechmanas Benjaminas
Blechmanas Chaimas-Dovas
Blechmanas Eliezeris-Judas
Blechmanas Geršonas
Blechmanas Judas (su dviem sūnumis)

Blechmanas Mozė-Izaokas
Blechmanas Mozė-Saliamonas, rabinas
Bloch (motina)
Bloch Chasia
Bloch Eidl
Bloch Estera
Bloch Fania
Bloch Gitelė
Bloch Henia
Bloch Henia-Gita
Bloch Liuba
Bloch Mirjam
Bloch Pnina
Bloch Riva
Bloch Rivka
Bloch Ruchama
Blochas Dovas-Berlas
Blochas Eliezeris
Blochas Izaokas (Iskė)
Blochas Izaokas, rabinas
Blochas Judas-Leibas
Blochas Juozapas
Blochas Leibelis
Blochas Mozė
Blochas Zalmanas, rabinas
Bod Dvora
Bod Itele
Bod Rachelė
Bodas Aronas
Bodas Juozapas
Bodas Mozė
Boimas Idelis (su šeima)
Boruchovičius Fišelis
Brik Chana
Brik Doba
Brik Lėja
Brik Mina
Brikas Mozė
Broida (motina)
Broida Samuelis, advokatas (su šeima)
Buršteinas Dovas-Berlas
Buršteinas Juozapas

C

Chait Bliuma
Chaitas Hiršelis
Chaitas Saliamonas
Chaitas Simonas (su šeima)
Chaitovič Ida
Chaitovič Rachelė
Chaitovič Rut
Chaitovič Taiba
Chaitovičius Abraomas-Todresas
Chaitovičius Aizikas
Chaitovičius Mulė
Chavesas Meiras
Chavesas Samuelis
Chvasas (su šeima)

D

Daines Chaja
Daines Etel
Dainesas Bencijonas
Dainesas Malkielis
Dainesas Samuelis-Chaimas, rabinas
Dambė (tėvai)
Dambė Jokūbas
Dambė Sara
Desiatnikas Aizikas (su šeima)
Devekas Jokūbas
Devekas Urkė
Drapkin Sara
Drapkinas Elijas
Drapkinas Jokūbas
Drapkinai (tėvai)
Drukas Jokūbas

E

Eivinas Šeftelis (su žmona)
Eljašev (motina)
Eljašev Cipora
Eljašev Estera-Lėja

Eljašev Jocheved
Eljašev Kokė
Eljaševas Izaokas
Eljaševas Juozapas
Eljaševas Leibas
Estermanas Chaimas-Kalmanas, rabinas
(su šeima)
Estermanas Jokūbas (su žmona Rachele ir
trimis vaikais)

F

Faivelzonas Juozapas, rabinas
Faivuš Chava
Faivuš Feiga
Faivuš Sara-Guta
Faivušas Aba
Faivušas Abraomas
Faivušas Chananas
Faivušas Jokūbas
Faivušas Nachumas
Faivušas Zalmanas
Fridman Judita

G

Gafanovičius Griša (su šeima)
Gefenas Šaulis
Gercovič Mira
Gercovičius Jona-Šeftelis
Gercovičius Leibė
Gercovičius Ovadija
Gering Dina
Geršon Doba
Geršon Dvora
Geršon Guta
Geršonas Aronas
Geršonas Jekė
Geršovičius Ezra
Goldmanas Juozapas-Pesachas
Golembe, ponja (su šeima)
Golomb Cila
Golombas Aronas

Grinhauz Hindelė
Grinker Cipora
Grinkeris Aronas (su šeima)
Grinkeris Saliamonas (su šeima)
Grozas-Lipmanas Netanelis-Juozapas, rabinas
(su žmona ir šeima)
Gruslavski Cerla (su šeima)
Gruslavski Sara
Gurvič Sofija
Gurvičius Kadišas
Gurvičius Leonas

H

Helfan Braina
Helfan Etė
Helfan Freida
Helfan Hinda-Rivka
Helfan Necha-Rachelė
Helfan Rivka
Helfan Sara-Beila
Helfan Sara-Lėja
Helfanai (tėvai)
Helfanas Bendesas
Helfanas Efraimas, rabinas
Helfanas Eliezeris
Helfanas Elijas-Chaimas
Helfanas Jokūbas
Helfanas Mozė-Izaokas
Helfanas Pinchasas, rabinas
Helfanas Samuelis
Hes Sulamita
Hesas, gydytojas
Hesas Efraimas
Hiršovič Feicelė
Hiršovič Rachelė
Hiršovič Sara
Hiršovičius Izaokas, rabinas
Hiršovičius Jedidija
Hiršovičius Samuelis, rabinas
Hucas Mozė-Icė (su žmona)
Hurvičius Izaokas
Hurvičius Jokūbas (Jekė)

I

Icikzon Eta
Icikzon Pesia
Icikzonas Abraomas
Icikzonas Arjė
Icikzonas Pesachas
Icikzonas Simonas
Icikzonas Tuvija
Izraelovič Henia
Izraelovič Rachelė
Izraelovičius Aba
Izraelovičius Hercelis
Izraelovičius Elijas
Izraelštamai (šeima)

J

Jafė Dovas-Beras
Jakob Sara
Jakobas Chaiklas
Jakobas Cvi
Jankelevič Mina
Jankelevičiai (vyras ir žmona)
Jankelevičius Elijas
Jankelevičius Šeftelis
Javecas Dovydas (su šeima)
Javšic Rivka (su šeima)
Jazguras Chaimas
(su žmona ir dviem dukterimis)
Jekobson Golda
Jekobson Lėja
Jekobson Toiba
Jokė Guta
Joselevskis Bencijonas
Joselevskis Meiras
Joselevskis Samuelis
Joselovič Chanelė
Joselovič Chava
Joselovič Estera
Joselovič Liuba
Joselovič Mirjam

Joselovič Sarelė
Joselovičius Abraomas
Joselovičius Chaimas-Leibas
Joselovičius Izraelis
Joselovičius Judas
Joselovičius Meiras
Joselovičius Mordechajus
Judinas Aba

K

Kac Batja
Kac Chaja
Kac Cipora
Kac Ela
Kac Jocheved-Dvora
Kac Maša
Kac Rachelė (su šeima)
Kac Sara-Lėja
Kacas Avigdoras
Kacas Chaimas
Kacas Elimelechas
Kacas Eliezeris
Kacas Jeruchamas
Kacas Jokūbas
Kacas Jošua
Kacas Leibas (Leibė)
Kacas Menachemas-Manesas
Kacas Mendelis-Jokūbas
Kacas Možė
Kacas Zeligas, rabinas
Kacav Bliuma
Kacnelboigenas Menachemas-Mendelis
Kacnelboigenas Šalomas, rabinas (su žmona)
Kacin Asnat
Kacin Sofija
Kacinas Cvi
Kacinas Zeevas
Kačerginski Chaja (su sūnumi)
Kantor (Reznik) Eta
Kantoras Efraimas
Kantoras Meiras

Kaplan Batševa
Kaplan Taibelė
Kaplanai (šeima)
Kaplanas Arjė
Kaplanas Kadišas
Kaplanas Meiras-Elijas
Kapšud Batševa
Kapšud Chasia
Kapšud Rachelė
Kapšudas Ezekielis
Kapšudas Izraelis
Kapšudas Juozapas
Kapšudas Rafaelis
Karbicas Izaokas
Katišovas Elijas
Kimchis Dovydas, rabinas
Kimchis Zeligas (su šeima)
Kitajevecas Cvi, rabinas
Klein Henia
Kleinas Cvi
Kleinas Efraimas
Kleinas Jošua
Kloc Beila-Jentė
Kloc Chaja
Kloc Chaja-Henia
Kloc Chana (su šeima)
Kloc Cipi
Kloc Ela-Sara
Kloc (Neimark) Fruma-Leita
Kloc Lėja
Kloc Pesia
Kloc Pesia-Braina
Kloc Pesia-Liuba
Kloc Rachelė
Kloc Riva
Kloc (Gurvič) Rivka
Kloc Zlata
Klocas Chanas
Klocas Dovydas
Klocas Henechas (su šeima)
Klocas Heselis
Klocas Idelis
Klocas Icė

Klocas Juozapas
Klocas Leizeris
Klocas Mendelis
Klocas Mozė
Klocas Nisanas (su šeima)
Klocas Pesachas
Klocas Zeevas
Klocas Zeligas
(Ha)kohen Rachelė
(Ha)kohen Sulamita
Kohenas Aronas (su šeima)
(Ha)kohenas Dovydas-Baruchas
Kohenas Leibė (su žmona ir trimis vaikais)
Kohenas Michaelis
Kohenas Tuvija
Kopel Malka
Kopel Rachelė
Kopelis Arjė
Kozak Chaja
Kozakas Velvelis
Kravicas Izaokas
Kravickis Aronas
Krug (motina)
Krugas Arjė
Krukas Arjė
Kušniras Chaimas-Icikas (su žmona)

L

Laichas (su žmona)
Laichas Ben-Dovydas
Laichas Mozė-Meiras, rabinas
Landau Samuelis-Dovydas
Lapidotas (su šeima)
Levin Ela
Levin Šeinė-Malka
Levin Šeinė-Rachelė
Levin Zeldas
Levinas
Levinas Abraomas
Levinas Berlas (su žmona)
Levinas Cvi-Hiršas
Levinas Dovydas-Zalmanas

Levinas Efraimas (su dviem broliais)
Levinas Eliezeris, rabinas
Levinas Jokūbas
Levinas Mordechajus
Levinas Nachumas, rabinas
Levinas Zeidelis
Litvinas Jošua (su šeima)
Londonas Samuelis-Dovydas
Lurija, gydytojas (su šeima)

M

Mackesas, gydytojas (su žmona)
Maizel Feigelė
Maizelis Ašeras (su šeima)
Maizelis Jokūbas-Dovydas
Markin Dina
Markin Rachelė
Markinas Hiršas, rabinas (su žmona)
Markinas Jokūbas (su dukra)
Markinas Meiras
Markinas Reuvenas
Markinas Toto
Menuchinas, gydytojas
Minčevskis (Minčovskis?) Aba, mokytojas
(su žmona ir vaikais)
Minčevskis (Minčovskis?) Meiras
(su žmona ir trimis vaikais)

N

Naftalin Rivka (su sūnumi)
Naronski Bliuma
Naronski Sima
Naronski, seserys
Naronskis Griša, gydytojas
Natanovičius Dovydas
Natanovičius Naftalis, rabinas
Noik Bluma

O

Odesas Abraomas
Oklianski Mirjam, rabino žmona
Oklianskis Avneris, rabinas
Olšvang Zlatė
Olšvangas Mozė, rabinas
Onija Gėla
Onija Samuelis
Onija Zeevas
Ordman Batja
Ordman Chasia
Ordman Dvora
Ordman Feiga
Ordman Sulamita (su dukra)
Ordmanas Becalelis
Ordmanas Dovas
Ordmanas Faivelis
Ordmanas Izaokas
Ordmanas Izraelis
Ordmanas Izraelis, rabinas
Ordmanas Saliamonas

P

Pelc Batja
Pelc Edla
Pelc Ela
Pelc Golda
Pelc Hinda
Pelc Rachelė
Pelc Sara
Pelcas Abraomas
Pelcas Efraimas
Pelcas Faivelis
Pelcas Gedalija
Pelcas Henechas
Pelcas Samuelis
Pelcas Simcha
Pelcas Zuskė
Perelmanas Abraomas, rabinas
Petas Mozė-Aronas, rabinas
Polivnik Freida (su šeima)

Polivnikas Arjė-Leibas (su šeima)
Polivnikas Jokūbas
Punas Eliezeris-Bencijonas, rabinas
Purpleris Chaimas-Meiras
Purpleris Izaokas
Puzricai (sutuoktiniai)
Puzricas
Puzricas Abraomas
Puzricas Jokūbas

R

Rabinovič (Talpijot) Cirl
Rabinovičius Avigdoras
Rabinovičius Azrielis, rabinas
Rabinovičius Chaimas
Rabinovičius Izaokas-Aizikas, rabinas
Rabinovičius Jona
Ritov Chana-Rachelė
Ritovas Benjaminas-Izraelis, rabinas
Ritovas Jokūbas-Šraga
Ritovas Mendelis
Rostovski Estera
Rostovski Henia
Rostovski Rachelė
Rostovski Šeindl
Rostovskis Achimeiras (su žmona)
Rostovskis Izaokas (Icė), kalvis
Rostovskis Lazaris
Rostovskis Samuelis (su žmona)
Rostovskis Tuvija
Rozenberg (motina)
Rozenberg (Varejes) Sara
Rozenbergas (brolis)
Rozenbergas Juozapas
Rozenbergas Leibas
Rozenbergas Motelis
Rudmanas Šachna (su žmona)

S

Sandler Beilė
Sandler Estera
Sandler Etė-Gutė
Sandler Feiga
Sandler Sara
Sandleriai (tėvai)
Sandleriai (šeima)
Sandleris Hiršas
Sandleris Jechielis
Sandleris Jokūbas
Sandleris Samuelis
Sandleris Volfas
Sandleris Zundelis
Sapožnikovas Cvi-Hiršas, mokytojas
Sason Chana
Sason Cira
Sason Dvora (su šeima)
Sason Lina
Sason Maša
Sason Mira
Sason Necha
Sason Reina
Sason Sara
Sason Sara-Etė
Sason Zina
Sasonai (tėvai)
Sasonas Aizikas
Sasonas Hiršas (su seserimi)
Sasonas Izraelis
Sasonas Meiras
Sasonas Mordechajus
Sasonas Motė
Sasonas Mozė
Sasonas Nisanas
Sasonas Senderas-Lazaris
Sasonas Tuvija
Segaliai (tėvai)
Segalis Pesachas
Segalis Pinchasas
Smuškevič Chaja-Sara
Smuškevič Rivka
Smuškevičius Hilelis
Smuškevičius Icė

Š

Šachnovič Chana-Lėja
Šaretai (šeima)
Šavel Chasia
Šavel Henia
Šavel Reiza
Šavel (Varejes) Taiba
Šavelis Abraomas
Šavelis Bencijonas
Šavelis Hiršė
Šavelis Meiras
Šavelis Velvelis
Šebselboim Beila
Šebselboim Feiga
Šebselboimas Benjaminas
Šebselboimas Liberis
Šer Rivelė
Šeras Mozė, rabinas
Šereliai (šeima)
Šerelis Mendelis, rabinas (su žmona)
Šerelis Zalmanas, rabinas
Šifas Mozė
Šifas Samuelis (su žmona)
Škliaras Elijas-Mordechajus (su žmona)
Škliaras Leibelė
Škliaras Natanas
Šlomovič Merė (su seserimi)
Šlomovičius Chaimas, rabinas
Šlomovičius Mozė-Izaokas (Icė) (su žmona)
Šnaider Beila
Šnaider Chaja-Rachelė
Šnaideris Leizeris (su šeima)
Šnaideris Šaulis
Šogam Chaja
Šogam Chaja-Šifra
Šogam Etė
Šogam Feiga
Šogam Freida
Šogam Lėja
Šogam Maša
Šogamas Eliša
Šogamas Hiršė

Šogamas (Aizikas, Icikas)
Šogamas Ješaja
Šogamas Reuvenas
Šogamas Velvė
Špilg Rachelė (su šeima)
Špilgas Samuelis
Šteinas Samuelis-Zalmanas, rabinas

T

Taic Chava
Taic Guta
Taic Rachelė
Taicas Bencijonas
Taicas Izaokas, rabinas (su žmona ir sūnumi)
Taicas Izraelis
Taicas Šneuras (su žmona ir dviem vaikais)
Talpijot Golda
Talpijotai (šeima)
Talpijotas Izraelis, rabinas (su žmona)
Talpijotas Mozė
Talpijotas Šalomas
Taršiskin Toiba
Taršiskinas Mozė
Toibas
Tulmanas Jechielis, rabinas

U

Upinas Avigdoras
Upinas Mordechajus-Mendelis

V

Vain Dina
Vainas Benjaminas
Vainas Dovydas
Vainas Jokūbas
Vainas Zeligas
Valkin Chana
Valkin Genia
Valkin Lola
Valkin Šošana

Varejes Bliuma
 Varejes Braina
 Varejes Chaja
 Varejes Chana
 Varejes Ela
 Varejes Eti (su trimis vaikas)
 Varejes Guta
 Varejes Henė
 Varejes Jentė
 Varejes Léja
 Varejes Pesia
 Varejes Sara
 Varejes Šeina-Feiga
 Varejesas (su žmona ir dviem vaikais)
 Varejesas Aizikas
 Varejesas Aronas-Izaokas
 Varejesas Chačė
 Varejesas Chaimas-Juozapas
 Varejesas Elijas-Simcha
 Varejesas Hilelis
 Varejesas Ješaja
 Varejesas Jokūbas
 Varejesas Judas
 Varejesas Mordechajus
 Varejesas Simonas-Judas
 Varejesas Zalmanas
 Vaserman Bliuma
 Vatkinas (su šeima)
 Verbilovas Pinchasas (su šeima)
 Vesler Chasia
 Vesler Naomi
 Vesler Šošana
 Vesleris Abraomas-Mordechajus, rabinas
 Vesleris Eliezeris
 Vigdorskis Nojus
 Vilenčik Chaja
 Vilenčikas Izraelis
 Volpė Jokūbas, rabinas

Z

Zaks Cila (su vaikais: Jokūbas, Judas, Hadasa, Šošana, Mozė, Jocheved, Tema, Henia, Gita, Benjaminas)
 Zaks Rivka
 Zaksas Gabrielis
 Zaksas Jerachmielis
 Zaksas Joelis, rabinas
 Zaksas Juozapas
 Zaksas Juozapas-Chaimas, rabinas
 Zaksas Leibė
 Zelikovič Chana
 Zelikovičius Dovas (Berelė)
 Zelmanovičius Leibė (su dviem vaikais)
 Zilberman Bliuma
 Zilberman Feiga-[Sheina]
 Zilbermanas Juozapas
 Zilbermanas Meiras
 Zilbermanas Mozė
 Zilbermanas Saliamonas
 Zimanas Jerachmielis
 Zimanas Ziselis
 Ziv Feiga
 Zivas Dovydas
 Zivas Faivelis
 Zundelovičius (su trimis vaikais)
 Zundelovičius Jokė (su žmona)
 Zut Chaja
 Zut Chana
 Zut Jochelė
 Zut Necha
 Zutas (vaikas)
 Zutas Leibė (su žmona)

TELŠIŲ ŽYDAI, MIRE
PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Arazi (Valkin) Lėja
Baj Estera
Barvė Juozapas
Berman (Taic) Bliuma
Bloch Julija
Blochas Elijas-Meiras, rabinas
Brik Gitel
Brik (Toker) Chana
Chveidas Zundelis
Dan (Šor) Hadasa
Desiatnikas Abraomas
Druk Sara
dr. Ecijonas (Holcbergas) Izaokas-Rafaelis
(ir jo žmona)
Endlinas Nechemija
Fleišer (Kopel) Lėja
Funt (Sason) Henia
Glaz (Blechman) Pesia
Gordon Batja
Gordon (Talpijot) Frida
Gordonas Abraomas-Samuelis
Gurvič Roza
Hurvičius Izaokas
Jakobas Leibas
Jakobas Tuvija
Jekobsonas Arjė
Joselovičius Mozė
Kac Bliuma-Rachelė
Kacas Chaimas-Mordechajus, rabinas
Kacinas Volfas
Kaplanskis Mozė (ir jo brolis)
Kapšudas Chanochas
Katišov Ester
Katišovas Elijas
Klocas Simcha
Klocas Šalomas
Kravic Chaja
Kravicas Izaokas
Landau (Rabinovič) Mina, rabino žmona

Langman (Jekobson) Chaja
Menuchin, gydytoja
Movšovič (Šlomovič) Cipora
Movšovičius Saliamonas
Onija Šmarja
Portnoj Lena
Portnojus Leibas (Leonas)
Rabinovičius Baruchas,
rabino Chaimo Rabinovičiaus sūnus
Rabinovičius Eliezeris, rabinas
Raividas Eliezeris-Jokūbas ben Jerachmielis
Roch (Izraelovič) Chaja
Sason Etė
Šabat (Šesbelboim) Cila
Štucin Frida
Talpijot Zahava
Varejes Roza
Varejesas Hilelis
Volpert Mira
Žakas Jokūbas

TELŠIŲ ŽYDAI, KOVOJĘ 16-OJE
LIETUVIŠKOJE DIVIZIJOJE IR
RAUDONOJOJE ARMIJOJE

Abramzonas Jokūbas (Jankelė)
Eljaševas Chananas (Chonkė)
Eljaševas Samuelis (Šmulkė)
Geringas Jokūbas
Hucas Mendelis (Mendtkė)
Jakobas Cvi
Jakobas Leibelis (Leibkė)
Jakobas Tuvija (Tevkė)
Naftalovičius Eliezeris
(Chaimo-Mozės Roteso sūnus)
Natanovičius Eliezeris
Presas Izaokas (Ickė)
Zelmanovičius Meiras

TELŠIŲ ŽYDAI, KURIE ŽUVO KOVOSE
PRIEŠ NACIUS ANTROJO PASAULINIO
KARO METU

Abramzonas Izaokas (Ickè)

Grinas Izaokas (Ickè)

Joselovičius Chaimas-Leibas, gimė 1916,
baigė profesinę tekstilės darbuotojų mokyklą.
Žuvo Klaipėdoje

Joselovičius Izraelis, gimė 1923, tarnavo
Lietuviškoje divizijoje, žuvo kovoje prie Oriolo¹⁴³

Joselovičius Meiras,

Mordechajaus (Motès) sūnus

Parizas Benjaminas

Purpleris Izaokas

Rostovskis Jokūbas

¹⁴³ Miestas Rusijoje – red. past.

AMŽINAM ATMINIMUI

VIETOJE ANTKAPIO

Amžinam mūsų artimųjų,
žuvusių Telšiuose 1941 m., atminimui

Tėvas: Izaokas Ordmanas
Motina: Dvora Ordman
Mano broliai: Izraelis Ordmanas, Saliamonas
Ordmanas

Išgyvenę:
Šajė (Ješaja) Ordmanas, Tuvija Ordmanas
(Pietų Afrika)

Ordmanų šeima

NIEKADA NEPAMIRŠIU
MŪSŲ BRANGIŲ
MIRUSIŲJŲ

Tėvai: Ezekielis Onija,
mirė Telšiuose 1910 m.
Gela Onija, Urijos duktė,
merg. Rupin,
žuvo Telšių gete 1941 m.

Géla Onija

AMŽINAM ATMINIMUI

Mūsų tėvas: Leibé Kleinas, mirė Telšiuose
Mūsų motina: Henia Klein, žuvo Telšių gete
Mūsų broliai: Efraimas, Jošua, Hiršas (Cvi)

Išgyvenusios:
Seserys Chaja Abramovič-Klein,
Malka Sirot-Klein (Meksikas)

Rabinas Zalmanas Blochas ir jo žmona Liuba Bloch

AMŽINAM MŪSŲ ŽUVUSIŲJŲ
ARTIMŲJŲ ATMINIMUI
PAMINKLAS VISIEMS LAIKAMS

Mūsų tėvas: rabinas Zalmanas Blochas
Mūsų motina: rabino žmona Liuba Bloch-Daines
Mūsų sesuo: Chasia Bloch
Mūsų broliai: Eliezeris, Mozė ir Juozapas Blochai

Išgyvenusios: dukra ir sesuo, rabino žmona
Šošana Gifter-Bloch (Klivelendas, JAV)
dukra ir sesuo Naomi Štein-Bloch
dukra ir sesuo, rabino žmona Rivka Harkavi-Bloch
(Kirjat Šmuel, Izraelis)

Atkursime šventą mūsų
tėvo Baruchos Jafės
atminimą

KIEK ESAME GYVI, NEUŽMIRŠIME JO
ATVAIZDO, ŠIS ATMINIMAS ĮAMŽINTAS
MŪSŲ ŠIRDYSE.

Išgyvenusios:
Šošana Holcberg (merg. Jafė)
Chaja-Gitl Muškat (merg. Jafė)

AMŽINAM ATMINIMUI TŲ, KURIŲ
NIEKADA NEPAMIRŠIME MĖS, IŠGYVENĘ,
ATIDUODAME GARBĖS DUOKLĘ SAVO
ŽUVUSIEMS ARTIMIESIEMS

Tėvas: Juozapas Eljaševas
Motina: Estera-Lėja Eljašev
Seserys: Jocheved ir Cipora Eljašev
Brolis: Izaokas Eljaševas
Senelis: Leibas Eljaševas

Tebūnie jiems šis puslapis amžinas atminimo ženklas

Išgyvenę: broliai Samuelis ir Chananas Eljaševai

VIETOJE ANTKAPIO

Mūsų tėvas ir gyvenimo mokytojas:
Meiras-Šmarja Šochetas, Simono-Jokūbo sūnus
Tyras ir teisuoliškas, kuklus žmogus, siekęs tik gėrio.
Vertėsi miškų ir medienos pardavimais statybai ir
pramonei
Gimė Kelmėje, žuvo Telšiuose 1941 07 15

Mūsų motina ir gyvenimo mokytoja:
Rachelė, Juozapo-Kalevo Zivo, Simchos-Ziselio Zivo
palikuonio, duktė. Ji buvo aukštos moralės moteris,
visų pirma dorovinga, bet ir išmintinga, tyli ir kukli,
pasižymėjusi labdaringoje veikloje
Žuvo Telšiuose 1941 08 30

Mūsų brolis:
rabinas gaonas Dovydas-Judas Šochetas, vienas
ryškiausių rabino gaono Juozapo-Leibo Blocho
studentų
Mirė tišrėjo 10 d.¹⁴⁴ Toronte (Kanada), kur daug
metų vykdė pedagoginę veiklą. Po Holokausto buvo
vyriausias Hagos (Nyderlandai) rabinas, o prieš
tai vadovavo Bazelio (Šveicarija) religinei žydų
bendruomenei

Mūsų jaunesnioji sesuo: Chaja-Chana, išskirtinai
morali ir dorovinga rabino gaono, religinių šaltinių
leidėjo Mozės-Judo Blau žmona.
Mirė Brukline (Niujorkas) 1982 11 29

144 Tekste metai nenurodyti; D.-J. Šocheto gyvenimo
metai – 1905-1974 – red.past.

AMŽINAM ATMINIMUI SIONO KALNE
ATSTATYTOJE JERUZALĖJE

Mūsų artimiesiems pagerbti
Mūsų motina Cipora Blechman,
Elijo Šuraico duktė, mirė 1919 06 19
Mūsų brolis Chaimas-Berlas Blechmanas,
Mozės-Saliamono sūnus, mirė 1920 01 10

Šventos aukos

Mūsų tėvas Mozė-Saliamonas Blechmanas,
Eliezerio sūnus, žuvo 1941 07 15
Mūsų brolis Elijas-Eliezeris Blechmanas,
jo žmona Chaja ir trys vaikai, žuvo Panevėžyje
Mūsų sesuo Sara-Etel, jos vyras,
rabinas Dovydas Kimchis ir šeši vaikai
Mūsų sesuo Chaja, jos vyras,
rabinas Jokūbas-Dovydas Maizelis ir
aštuoni vaikai
Mūsų sesuo Henia, jos vyras, rabinas
Judas Blochas ir du vaikai
Mūsų brolis, rabinas Geršonas Blechmanas
Mūsų brolis Benjaminas Blechmanas,
žuvęs Dachau

Šios nekaltos aukos buvo nužudytos Holokausto
metu Telšiuose, Lietuvoje. Dievas atkeršys už jų
kraują

Tebūnie jų sielos įpintos į gyvybės mazgą.
Jų atminimas amžinai liks su mumis!
Jų atminimo dieną – tamuzo 20 d.¹⁴⁵
Įamžinti dukrų-seserų Edos Goldraich ir
Malkos Izraeli (mergautinės – Blechman)

145 1941 m. tai buvo liepos 15 d.; pagal žydų
kalendarių data perkeltinė – red. past.

Berkmanų šeima

AMŽINAJAM MŪSŲ BRANGIŲ ŠEIMOS
NARIŲ, MIRUSIŲ BEI HOLOKAUSTO METU
NUŽUDYTŲ LIETUVOJE NACIŲ IR JŲ
LIETUVIŲ TALKININKŲ, ATMINIMUI

Tėvas: Berkmanas Judas-Dovydas,
žuvo Telšiuose 1923 09 28
Motina: Jocheved (Jocha)-Gitel,
mirė Haifoje 1939 12 29
Brolis: Avilovas Jokūbas-Mozė,
žuvo Telšiuose Holokausto metu
Sesuo: Sara Avilov-Štern, mirė Haifoje 1943 08 24
Sesuo: Chiena-Rivka Berkman,
mirė Haifoje 1946 03 13
Mūsų brolio Jokūbo-Mozės sūnūs Meiras ir Zusia,
žuvę per Holokaustą
Mano žmonos šeima: Elijas ir Rachelė Smigeliai,
žuvę per Holokaustą Virbalyje
Žmonos brolis Samuelis ir jo žmona Liba,
žuvę per Holokaustą Virbalyje
Žmonos brolis Chaimas ir jo žmona Eta, mirė Sibire

Išgyvenę:

Sūnus Abraomas Barkajus (Berkmanas)
Dukra Rachelė Broit (merg. Berkman)

SU SIELVARTU IR SKAUSMU SAUGOME
ŠIRDYSE SAVO MYLIMŲ TĖVŲ –
Izaoko ir Roizos Aronsonų ATMINIMĄ

Dukros: Rivka Skovronski
(merg. Aronson, Jocheved Chadaš
(merg. Aronson), JAV

Dvora Bod

AMŽINO ATMINIMO ŽVAKĖ
BRANGIŲ AUKŲ SIELOMS
AMŽIAMS IŠSAUGOSIME JŲ
ŠVENTĄ ATMINIMĄ

Mūsų tėvas: Juozapas Bodas,
Monišo sūnus, žuvo Geruliuose
[1941] 07 16
Mūsų motina: Rachelė Bod, Urijos duktė,
žuvo Rainių miške [1941] 08 30
Brolis: Mozė Bodas, žuvo Geruliuose
[1941] 07 16
Sesuo: Dvora Bod, žiauriai nužudyta rusų
pakeliui į Palestiną 1946 01 02
Brolis: Urija Bodas, žuvo [1941] 08 30
Brolis: Aronas Bodas, žuvo [1941] 08 30
Sesuo: Ita Bod, žuvo [1941] 08 30

Išgyvenę:
Sūnus ir brolis: Zalmanas Bodas (JAV)
Dukra ir sesuo: Mina Girš (merg. Bod)

Amžinam mūsų Holokausto metu žuvusių
atminimui
Senelis: Monišas Bodas, žuvęs Rainių miške
Teta: Chaja Faivuš
Dėdė: Chananas Faivušas
Sūnėnas: Abraomas Faivušas
Sūnėnas: Zalmanas Faivušas
Sūnėnas: Nachumas Faivušas
Visi jie žuvo Geruliuose

Išgyvenę:
Anūakai Zalmanas Bodas ir Mira Girš
(merg. Bod)

SELVARTO IR SKAUSMO KUPINAS,
APVERKIU SAVO ŠEIMOS NARIUS:

Uošvis: Smigelis Elijas, žuvo 1941 m. Virbalyje
Uošvienė: Smigel Rachelė, žuvo 1941 m. Virbalyje
Svainis: Smigelis Samuelis ir jo žmona Liba,
žuvo 1941 m. Virbalyje
Svainis: Chaimas Smigelis,
mirė Sibiro tremtyje 1937 m.
Išgyvenęs: Abraomas Berkmanas

Smigelių šeimos nariai

Beila ir Šaulis
Šnaideriai

Atminimo žvakė mano brangiai šeimai,
prakeiktų žudikų sunaikintai Holokausto metais
Teprisimena Dievas jų, kaip ir kitų nekaltų aukų,
tyras sielas ir jų dorus poelgius

Mano tėvas ir gyvenimo mokytojas:
Juozapas Baal-Šemas, Simono sūnus,
nužudytas nacių
Mano motina ir gyvenimo mokytoja:
Cila Baal-Šem, Izraelio duktė (merg. Landau)
Seserys: Šeinėlė (Jafa), nužudyta pirmomis
karo dienomis
Feicelė (Cipora) – palaidojimo vieta nežinoma
Dėdė: Abraomas Icikzonas
Teta: Eta Icikzon
Dukterėčia: Pesia, Abraomo duktė
Sūnėnai: Simonas, Tuvija, Pesachas, Arjė,
Abraomo sūnūs (visi žuvo Telšių gete)
Šnaiderių šeima:
Dėdė: Šaulis
Teta: Beila, Izraelio duktė
Pusseserė: Chaja, Šaulio duktė, žuvusi paskutinėmis
Holokausto dienomis nelemtoje Vokietijos žemėje
Jokūbo Baal-Šemo, Simono sūnaus šeima – jo
žmona ir visi vaikai žuvo Radviliškyje

Žeme, neuždenk jų kraujo¹⁴⁶. Tenedingsta niekada
jų atminimas.
Teprisimena juos Dievas šalia visų žydų tautos aukų
ir teatkeršija už jų pralietą kraują.

Išgyvenęs:
Tuvija Baal-Šemas

146 Perfrazuota citata iš Jobo knygos (16,18) – red. past.

AMŽINAJAM ATMINIMUI MES, IŠGYVENĘ, PAGERBIAME IR ĮAMŽINAME SAVO NEPAMIRŠTAMUS ARTIMOUSIUS

Mūsų tėvas: Brikas Mozė, žuvo kankinio mirtimi
Rainiuose 1941 07 07
Mūsų motina: Lėja Brik, žuvo Telšių gete 1941 12 22
Sesuo: [Brik] Mina, žuvo Telšių gete 1941 12 22
Sesuo: Brik Doba, žuvo Telšių gete 1941 m.
Sesuo: Brik Chana, žuvo Kauno gete
Dėdė: Geršonas Jakė [Jokūbas],
žuvo Rainiuose 1941 07 15
Teta: Geršon Guta, mirė Šiaulių gete
Pusbrolis: Geršonas Aronas,
žuvo Telšių gete 1941 12 22
Pusseserė: Geršon Dvora, žuvo Šiaulių gete
Pusseserė: Geršon Doba, žuvo Šiaulių gete
Dėdė: Baro Abraomas-Elijas,
žuvo Rainiuose 1941 07 15
Teta: Baro Ševė, žuvo Vieکشniuose

Tebūnie šis įamžinimo lapas jų švento atminimo
ženklas ir amžinas paminklas jų garbei.
Niekada nenustosime jų gedėti.

Išgyvenę:
Brikas Cvi
Teper Mirjam (merg. Brik)

Mozė ir Lėja Brikai ir Guta Geršon

AMŽINASIS PAMINKLAS
MŪSŲ BRANGIEMS TĖVAMS

Tėvas: Judas Joselovičius
Motina: Lėja Joselovič
Niekada neužmiršime
jų tauraus kraujo

Išgyvenę:
Sūnus: Meiras Joselovičius
Dukra: Sonia Joselovič
Dukra: Kreni Joselovič

NIEKADA NEUŽMIRŠIME SAVO NEKALTAI ŽUVUSIŲJŲ ARTIMŲJŲ

Senelis: Amlanas Baruchas-Juozapas, mirė Telšiuose 1936 m.
Mama: Dina Gering, mirė 1935 m.
Sesuo: Sara Gering-Rabinovič, mirė 1963 m. Tel Avive
Dėdė: Zalmanas-Leibas Amlanas, mirė Mančesteryje (Anglija) 1963 08 17
Dėdė: Mozė-Hiršas Amlanas, žuvo koncentracijos stovykloje 1942 m.
Dėdė: Elijas Katišovas, mirė Permėje (Rusija) 1943 m.
Teta: Ester Katišov (merg. Amlan), mirė 1963 m. Tel Avive

Išgyvenę:
Chasia Goldšmid¹⁴⁷ (merg. Gering)
Jokūbas Geringas

147 Ko gero spaudos klaida, teisinga pavardė – Goldberg – red. past.

IŠKELSIME JŲ ŠVENTĄ ATMINIMĄ

Mūsų tėvas: Senderis-Lazaris Sasonas,
žuvo Gerulių stovykloje [1941] 07 15
Mūsų motina: Sara-Etė Sason, žuvo Rainių miške [1941] 08 30

Išgyvenusios:
Dukros: Batševa
Ben-Guri (merg. Sason)
Dvora Mušcic
(merg. Sason)

AMŽINAS ATMINIMO ŽENKLAS
NEPAMIRŠTAMIEMS
Iškelsime mūsų artimųjų atminimą

Mūsų tėvas: Aronas Leibovičius,
žuvo Geruliuose 1941 07 15
Mūsų motina: Sara Leibovič,
mirė Telšiuose 1928 12 28
Brolis: Chaimas Leibovičius
(vienas „Makabi“ įsteigėjų Telšiuose)
Holokausto metu kalėjo Kauno gete,
mirė 1979 10 19 Tel Avive

Išgyvenusios:
Dukterys ir seserys:
dr. Ševa Goldšmidt (merg. Leibovič)
Chaja Apreiski (merg. Leibovič)

IŠKELSIME ŠVENTĄ MŪSŲ ŽUVUSIŲJŲ ARTIMŲJŲ ATMINIMĄ

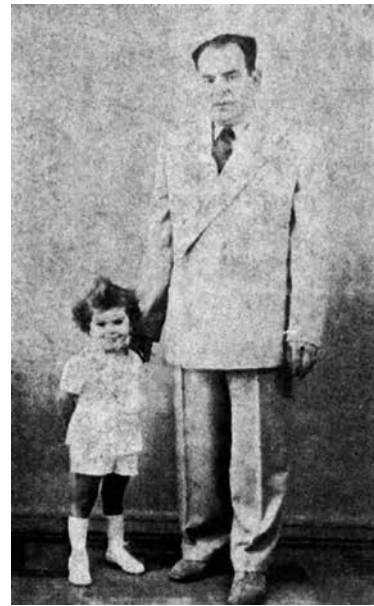
Mūsų tėvas: Velvelis Šavelis
Mūsų motina: Reiza Šavel, Izraelio duktė
Senelis: Izraelis Kapšudas
Močiutė: Batševa Kapšud
Brolis: Meiras Šavelis
Dédé: Rafaelis Kapšudas
Dédé: Chačė-Mozė Kapšudas ir jo žmona
Dédé: Chanochas Kapšudas (mirė Izraelyje)
Dédé: Kapšudas Juozapas, žuvo Geruliuose
Teta: Kapšud Rachelė
Teta: Kapšud Chasia

Išgyvenusios:
Seserys: Malka Goldštein (merg. Šavel)
Šeina Žuks (merg. Šavel), JAV

IŠKELSIME JŲ ŠVENTĄ ATMINIMĄ IR PRISIMINSIME SU ŠVENTU VIRPULIU MŪSŲ ARTIMUOSIUS

Tėvas: Jošua [Berkmanas], Jechielio-Michelio sūnus,
žuvo Rainių miške 1941 m.
Mama: Dvora [Berkman], Dovydo duktė,
žuvo Gerulių stovykloje 1941 m.
Sesuo: Feiga-Rivka [Berkman],
žuvo Telšių gete
Sesuo: Sulamita-Zelda [Berkman],
žuvo Geruliuose
Brolis: Jechielis-Michelis [Berkmanas],
žuvo Telšių gete
Močiutė: rabino žmona Sima [Berkman],
Bencijono duktė, žuvo Gerulių stovykloje
Dédé: Aba-Leibas Minčevskis, Dovydo sūnus,
žuvo Vilniaus gete
Teta: Elka [Berkman-Minčevski],
rabino Jechielio-Michelio duktė, žuvo Vilniaus gete
Teta: Roza [Berkman]
rabino Jechielio-Michelio duktė, žuvo Vilniaus gete
Dédé: Meiras [Minčevskis], žuvo Vilniaus gete

Išgyvenusios:
Seserys Batševa Švarc (merg. Berkman)
Reizelė (Šošana) Privalski (merg. Berkman)

Skaudančia, besikankinančia širdimi
keliamė į „Telšių atminimo knygą“
palaimintojo atminimo Ezekielio Landau atmintį
Mirė 1980 04 10 ir palaiduotas Haifoje.
Tebūnie palaimintas jo atminimas,
Tetampa šis lapas jo amžinu paminklu.

Likusi šeima:
Žmona: Sonia Landau
Sūnus: Zeevas Landau
Dukra: Margalit Keren (merg. Landau)

AMŽINAS PAMINKLAS
MŪSŲ BRANGIAM
SŪNUI ATMINTI
Ezekielis-Aronas Kohenas,
Iš mūsų atimtas vos sulaukęs
25-erių

Amžinam atminimui
Mūsų brangių tėvų:
Arono ir Brainos
Bei mano brolio:
Jokūbo-Michelio, žuvusio
Dachau koncentracijos
stovykloje

Išgyvenę:
Berlas Kohenas su žmona
(Niujorkas)

Šabtajus Noikas, Zeevo sūnus

IŠKELSIME ŠVENTĄJĮ
SAVO ARTIMŲJŲ
ATMINIMĄ

Tėvai:
Noikas Šabtajus ben Zeevas
Noik Bliuma, Gabrieliaus duktė
Dėdė: Sasonas Nisanas, žuvo Rainių miške
Teta: Sason Mina, žuvo Gerulių stovykloje

Išgyvenę:
Sūnus: Zeevas Nojus (Noikas)
Dukra: Michalė Zak (merg. Noik)

MES, IŠGYVENĘ,
ATIDUODAME GARBĖS DUOKLĘ
SAVO ŽUVUSIEMS
ARTIMIESIEMS

Tėvas: Baruchas Rabinovičius,
rabino ješivos vadovo
Chaimo Rabinovičiaus sūnus
Mirė 1940 06 22 Tel Avive

Mama: Fruma-Musia Rabinovič,
Mozės duktė (merg. Neimark)
Mirė 1984 01 13 Haifoje

Likusi šeima:
sūnūs Navotas Rabinovičius
Pesachas Rabinovičius
Izraelis Rabinovičius

AMŽINAI SAUGOSIM MŪSŲ ŽUVUSIŲ ARTIMŲJŲ
ATMINIMĄ

Močiutė: Tova Jakobson, žuvo Rainių miške
Teta: Lėja Jakobson, žuvo Rainių miške
Teta: Golda Jakobson, žuvo Rainių miške

Išgyvenę:
Gidonas Langmanas (Jeruzalė)
Avneris Langmanas (Raana¹⁴⁸)

¹⁴⁸ Miestas Izraelyje – red. past.

AMŽINAM ATMINIMUI MŪSŲ BRANGIŲ TĖVŲ:

Mendelis-Jokūbas Kacas, žuvo Telšiuose 1941 07 16
Batja (Basia) Kac, žuvo Rainių miške 1941 08 30

Išgyvenusios:
Dukros: Roza (Rivka), Dora ir Ida Kac

Mozė Klocas

Pesia Kargol-Kloc

AMŽINOJI ŽVAKĖ IR AMŽINASIS
PAMINKLAS MŪSŲ ŽUVUSIŲ ARTIMŲJŲ

Mano tėvas: Mozė Klocas
Mano motina: Fruma Kloc (žuvo Geruliuose)
Sesuo: Beila-Jenta [Kloc]
Sesuo: Rachelė [Kloc]
Sesuo: Ela-Sara [Kloc]
Pusseserė: Kargol Pesia, mirė JAV

Jų atminimas niekada neužges mūsų širdyse

Išgyvenęs:
Hilelis Klocas

AMŽINAJAM MŪSŲ NEPAMIRŠTAMŲ
TĖVŲ ATMINIMUI

Tėtė: Chaimas-Icikas (Izaokas)-Aba Kušniras,
žuvo Rainių miške
Mama: Chaja Kušnir, žuvo [1941 08 30] Geruliuose

Išgyvenę:
Sūnus: Faivelis (Šraga) Kušniras
Dukra: Bliuma Icikovič (merg. Kušnir)

AMŽINAM ATMINIMUI

Atminsime savo brangią motiną ir žmoną
Lėja Kopel (Fleišer)
Holokausto metus išgyveno Telšiuose
Repatrijavo į Izraelį ir mirė 1976 07 03

Likusi šeima:
Dukros: Ela Zilberštejn (merg. Fleišer)
Dvora Fleišer
Vyras: Ezekielis Fleišeris

AMŽINASIS PAMINKLAS NEPAMIRŠTAMIEMS

Tėvas: Abraomas Chaitovičius
Mama: Taiba Chaitovič
Sesuo: Rut Chaitovič
Sesuo: Ida Chaitovič

Tebūnie palaimintas jų atminimas
Išgyvenusi: Chasia Vail

AMŽINAM MŪSŲ BRANGIŲ TĖVŲ
ATMINIMUI

Tėvas: Mordechajus-Leibas Šlomovičius
Motina: Dvora Šlomovič

Įamžino: vaikai
Sara Pier (merg. Šlomovič), Meksikas
Chana Kracer (merg. Šlomovič), Meksikas
Chaimas Šlomovičius, Meksikas

AMŽINAJAM ATMINIMUI

Gedėdami įamžiname
Brangią žmoną ir motiną
Sara Rabinovič (merg. Gering)

Ji buvo iškili mokytoja, visą gyvenimą vykdė
pedagoginę veiklą, o Holokausto metu padėjo
daugeliui Šiaulių geto kalinių.

Likusi šeima:
Vyras: Juozapas Rabinovičius
Sūnus: Danielius Rabinovičius

AMŽINAM
NEPAMIRŠTAMOSIOS
ATMINIMUI

Mina Karštat (merg. Judelevič)
Žuvo autoavarijoje

Likusi šeima:
Vyras Eliezeris Karštatas
Sūnus Chaimas Karštat

AMŽINOJI ŠVIESA IR
NENUGRIAUNAMAS
PAMINKLAS

Mūsų tėvui
Samueliui Šifui,
Holokausto metu žuvusiam
kankinio mirtimi Rainių miške

Išgyvenusios:
jo atmintį amžinai saugojančios
dukros
Reizl Šochet (merg. Šif)
Lėja Beniševič (merg. Šif)

AMŽINAI ATMINTI
IŠKELSIME ŠVENTĄ MŪSŲ ŽUVUSIŲJŲ
ARTIMŲJŲ ATMINIMĄ

Mūsų brangus tėvas:
Rabinas Šabtajus Robelis,
vyriausiasis Telšių ješivos prižiūrėtojas
Mirė 1929 12 27

Mūsų brangi motina:
Rabino žmona Etė Robel
Mirė 1958 01 17

Mūsų brangi sesuo:
Ponia Chaja-Beila Robel
Mirė 1958 05 02

Likusi šeima:
Sūnėnas: Juozapas-Lipmanas Robelis
Anūkas: rabinas Šabtajus Robelis (JAV)

ŽVAKĖ SIELOMS ATMINTI MŪSŲ
BRANGIŲ ŠEIMOS NARIŲ,
nužudytų Telšiuose Holokausto metu
nacių ir jų vietinių talkininkų (tebūnie visi jie prakeikti)

Tėvas: Benjaminas-Izraelis Ritovas
Motina: Chana-Reizl Ritov
Brolis: Chaimas Ritovas
Brolis: Jokūbas-Šraga Ritovas
Brolis: Mendelis Ritovas

Išgyvenusios:
Seserys: Estera Gavurin (merg. Ritov)
Sara Elicur (merg. Ritov)

IŠKELSIU ŠVENTĄ
MANO ŽUVUSIŲJŲ
ARTIMŲJŲ
ATMINIMĄ

Tėvai:
Arjė ben Kadišas Hurvičius,
žuvo Telšiuose 1941 07 15
Batševa Hurvič, žuvo Gerulių stovykloje [1941 11 23]
Brolis: Kadišas Hurvičius, žuvo Telšiuose 1941 07 15
Teta: Fania Bachrach, žuvo Kauno gete [1941 10 08]
Sūnėnas: Borisas Bachrachas, žuvo Kauno gete

Visi jie amžiams lieka mūsų širdyse

Išgyvenusi:
Chana Kaplan (merg. Hurvič)

ŽEME, NEUŽDENK JŲ KRAUJO!

Prisiminkime mūsų brangų ir
dorovingą brolių
Abraomas-Berlas (Dovas) Robelis,
rabino Šabtajaus Robelio sūnus
Jo žmona: Pesel Fin,
Samuelio ir Saros Finų dukte
Jų vienintelė dukra: Aliza

Tebūnie šis lapas amžinas paminklas
jų šventam atminimui

Likusi šeima:
Brolis: Juozapas Robelis
Sesuo: Rachelė Robel

SU SKAUSMU IR GAILESČIU
KELIU ŠVENTĄ SAVO
BRANGIAUSIŲ ATMINTĮ

Tėvas: Mordechajus Varejesas,
gimė Telšiuose 1892 m.,
žuvo Rainiuose 1941 07 15
Motina: Braina Varejes (Elk),
gimė Alsėdžiuose 1890 m.,
žuvo Geruliuose 1941 08 30
Sesuo: Lėjelė Varejes,
gimė 1928 m., žuvo Geruliuose
Sesuo: Chajelė Varejes,
gimė 1933 m., žuvo Geruliuose
Brolis: Zalmanas Varejesas,
gimė 1930 m., žuvo Geruliuose
Brolis: Jokūbas Varejesas,
gimė 1928 m., žuvo Rainiuose 1941 m.

Tebūnie šis lapas jų amžinas paminklas.
Tebūnie jų sielos įpintos į gyvybės mazgą.

Išgyvenusi:
Dukra ir sesuo: Jocheved Holer
(merg. Varejes)

Iš dešinės į kairę: Lipmanas (Lipi) Šif,
Chana Toker-Šif, Hindelė Šif, Tamar (Tili) Šif

AMŽINAJAM ATMINIMUI

Mūsų tėvas: Mordechajus ben Urija Šifas,
mirė 1936 m. Johanesburge (Pietų Afrika)
Mūsų motina: Chaja Šif, Izraelio-Benjamino Landau
duktė, mirė 1921 07 07 Heničeske (Ukraina)
Sesuo: Hindelė Šif, mirė 1923 02 01 Telšiuose
Sesuo: Tamar Šif, mirė 1984 m.
Johanesburge (Pietų Afrika)
Brolis: Jokūbas Šifas, mirė 1927 03 19
Johanesburge (Pietų Afrika)
Sesuo: Chana Toker, mirė Johanesburge

Likusi šeima:
Sūnūs ir broliai Lipmanas ir Rafaelis Šifai
(Johanesburgas, Pietų Afrika)

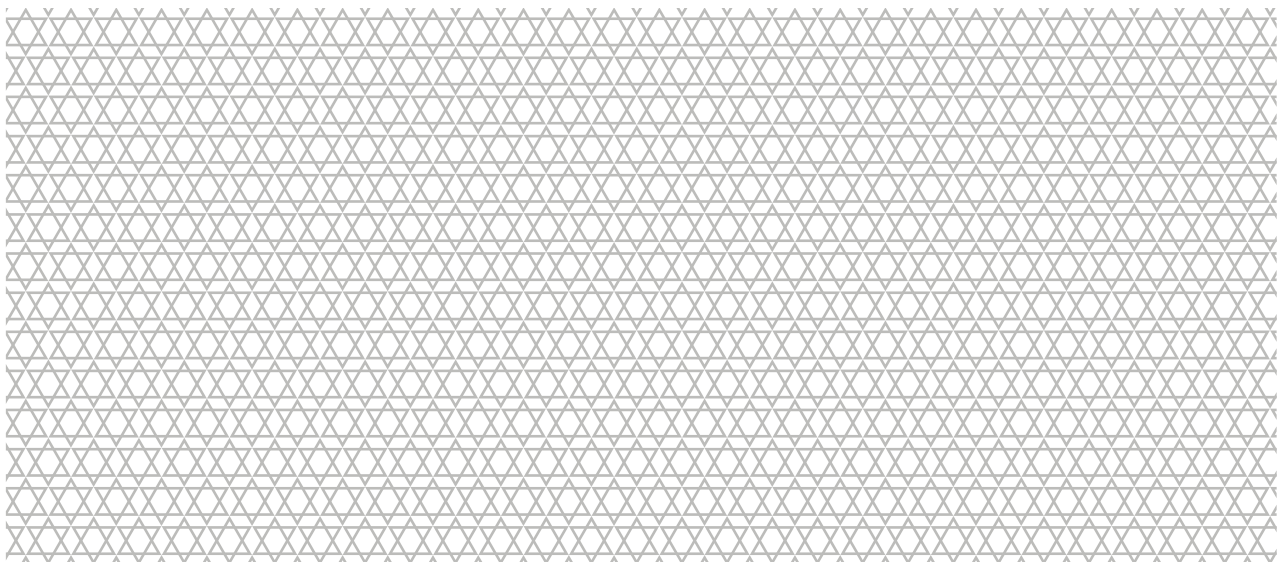

IŠKELSIU ŠVENTĄ MANO ŽUVUSIŲJŲ ARTIMŲJŲ ATMINIMĄ

Mano tėvas: Izaokas Škliaras,
žuvo Geruliuose 1941 07 16
Mano mama: Dvora Škliar,
žuvo kartu su visomis Telšių moterims
1941 m.
Brolis: Natanas Škliaras,
gimė 1921 m., žuvo 1941 07 05
Sesuo: Libelė Škliar, gimė 1927 m., mirė
Vokietijoje po išlaisvinimo 1945 m. balandį

Tebūnie šis lapas jų amžinas paminklas

Išgyvenusi:
Dukra ir sesuo:
Mina Levin (merg. Škliar)

Vardų rodyklė

A

- Abelis J.-L. 74
Abelis Jekutielis 355
Abelis Halevis Kalmanas 75, 107
Abelis Halevis Saliamonas-Zalmanas 27, 66, 68–69, 99, 107, 146, 159, 171
Abelski Sara – žr. Klas
Abelson Feiga 519
Aboabas Izaokas 216
Abramovič, ponia 37, 52, 495
Abramovič Chaja – žr. Klein
Abramovič Raja 519
Abramovič-Tac Šifra 313
Abramovičius 318, 460
Abramovičius, felčėris 319, 352
Abramovičius Dovydas 313
Abramovičius Dovydas-Mozė 519
Abramovičius Jokūbas 313, 357
Abramovičius Juozapas 519
Abramovičius Šalomas-Jokūbas – žr. Mendėlė Moicher-Sforimas
Abramskis Ezekielis 40, 144
Abramson Chaja 519
Abramsonai, šeima 519
Abramsonas 356
Abraomas „Ilgšis“ 460–461
Abraomas ben Saliamonas-Zalmanas 69
Abraomas ibn Daudas 136
Abramzonas Izaokas (Ickė) 538
Abramzonas Jokūbas (Jankelė) 538
Adina 319
Adleris Hermanas 65
Adrianas, imperatorius 502
Akerman Beila 519
Akerman Chana 519
Akerman Henia 519
Akerman Malka 519
Akerman Sara-Gita 237, 519
Akermanas Baruchas 237
Akermanas Mordechajus 235
Akermanas Zusmanas (Zusia) 519
Akselrod Ch., ponia 51, 170
Akuvas 249
Aleksandras I 45
Aleksandras II 45, 72
Aleksandras Jogailaitis 42
Aleksandrovas Becalelis 73
Alfasis Izaokas 63, 73
Alonas Jigalis 215
Alperovičius Izaokas 10, 27, 29, 33
Alpertas Džoelis 11
Amdon Freida 519
Amlan Tova-Golda 230, 418, 464,
Amlan-Gering Dina 535
Amlan-Katišov Ester 528, 535
Amlanas Baruchas-Juozapas 535
Amlanas Mozė-Hiršas 535
Amlanas Zalmanas-Leibas 535
Andrauskas 342
Andrulis Domas 306
Anė 504
Apelis Baruchas 519
Apelis Mordechajus 519
Apelmanas Reuvenas-Mozė 519
Apreiski Chaja – žr. Leibovič
Arazi Lėja – žr. Valkin
Ariel Lėja – žr. Kac
Arlauskas 477–478
Aronas-Kopelis 274–275
Aronovičius, inžinierius 285–287
Aronson Roiza 533, 542
Aronson-Chadaš Jocheved 533
Aronson-Skovronski Rivka 533
Aronsonai, šeima 259, 355, 397
Aronsonas 450
Aronsonas Chaimas 74
Aronsonas Izaokas (Icikis) 533
Aronzon Gitel 322
Aronzonas Cvi 294
Asafas Simcha 40, 90, 135, 153
Aškenazis Becalelis 151
Aškenazis Jokūbas ben Izaokas 216
Atlasas Meiras 66, 99, 146, 170
Auerbachas Mozė 219, 221

Auzband Chaja – žr. Bloch
Auzbandas Izaokas 129, 165, 198
Averbuchas Jeruchamas 499
Averbuchas N. M. 176
Avilov-Štern Sara 532
Avilovas Jokūbas-Mozė 264, 519, 532
Avilovas Meiras 519, 532
Avilovas Zusmanas (Zusia) 519, 532
Avinoamas Samuelis – žr. Cukermanas

B

Baal-Šem Batja 239
Baal-Šem Chaja 508
Baal-Šem Chaja-Rachelė 508
Baal-Šem Cila, močiutė – žr. Landau
Baal-Šem Cila, anūkė 239
Baal-Šem Feiga-Cipora (Feigelė; Feicelė) 239, 241, 302, 460, 508, 519, 534
Baal-Šem Šeina (Šeinėlė; Jafa) 239, 241, 301–302, 331, 460, 508, 519
Baal-Šem Ševė 239
Baal-Šem Zelda 308
Baal-Šem Tova – žr. Likfurman
Baal-Šem-Icikzon Tova 240, 302
Baal-Šem-Šapiro Šifra 308–309
Baal-Šemas Izaokas 239
Baal-Šemas Jokūbas 240, 519, 534
Baal-Šemas Juozapas (Joselis), senelis 37, 223, 239, 308, 319, 323, 326, 508, 519
Baal-Šemas Juozapas, anūkas 239
Baal-Šemas Mozė 239
Baal-Šemas Tuvija 19, 28–29, 32–33, 198, 239, 264, 290, 299, 301, 308, 323, 325, 335, 355, 357, 441, 460, 506, 534
Bachrach Fania 540
Bachrachas Borisas 540
Bagdonas (?) 428
Baj Estera I 528
Baj Estera II (Esterka) 519
Baj Gitl (Gita, Gitka, Gitelė) 356, 519
Bajus Aba 356
Bajus Ješaja 60
Bakstas Aronas 227
Bakšponas Chaimas 349
Balfuras Arturas Džeimsas 237
Balnikas 460
Bambergeris 349
Baravikas Hiršas (Hiršė) 356
Baravikas Izraelis 353, 356
Bar-Ilanas Meiras – žr. Berlinas
Barkajus Abraomas – žr. Berkmanas
Baro Abraomas-Elijas 509, 511, 519, 534
Baro Batja 519
Baro Ševė 336, 509, 519, 534
Baro-Brik Lėja 509, 534
Baronas Natanas-Cvi 129
Bartelis Izaokas (Aizikas) 519

Bartkienė Regina 10
Barvė Juozapas 528
Basas Jokūbas 357
Bat Ami – žr. Hiršovič-Levin
Beilis Mendelis 47
Beiniaminovič Roza 519
Beiniaminovičius Ziselis (Zišė) 519
Beinušas Mozė 53
Bela, pabėgėlė 285
Ben-Guri Batševa – žr. Sason
Ben Israelis – žr. Pupsas
Beniševič Lėja – žr. Šif
Benjaminovičius 460
Berlas (Berkė) „Lokšas“ 329, 508, 511
Beras [pavardė] 519
Berkman Dvora – 310–311 [čia minima kaip „mama“], 536
Berkman Dvora-Sima – žr. Minčevski
Berkman Etel (Etelė) 311, 519
Berkman Feiga-Rivka 311, 423–424, 519, 536
Berkman Chiena-Rivka 532
Berkman Jocheved (Jocha)-Gitel 532
Berkman Roza 310, 519, 536
Berkman Sima 311 [čia minima kaip „močiutė“], 536
Berkman Sulamita-Zelda 311, 519, 536
Berkman-Broit Rachelė 532
Berkman-Minčevski Elka 310, 536
Berkman-Privalski Šošana (Reizelė) 232, 300, 310, 417, 419, 423, 431, 536
Berkman-Švarc Batševa 230, 232, 304, 300, 310, 417, 419, 421, 536
Berkmanai, šeima 532
Berkmanas (Barkajus) Abraomas 262, 532
Berkmanas Jechielis-Michelis, senelis 310–311
Berkmanas Jechielis-Michelis, anūkas 311, 536
Berkmanas Ješaja 519
Berkmanas Jošua 300, 310–311, 421–422 [čia minimas kaip „tėtis“], 536
Berkmanas Judas-Dovydas 532
Berkmanas Micha (Michelė) 519
Berlin-Šachor Lipša 224
Berlinas (Bar-Ilanas) Meiras 40, 64, 87
Berlinas Naftali-Cvi-Judas 105, 191, 224
Berman Bliuma – žr. Taic
Bermanas, pirklys 60
Bermanas Ezekielis 75
Bermanas Juozapas-Hilelis 70, 72
Bermanas Simonas 38, 75
Bernšteinas, gydytojas 61, 75
Bialikas Chaimas-Nachmanas 76, 92, 146, 276, 346–347, 466
Bičer-Stou Harriet, Beecher Stowe Harriet 411
Bieliauskienė Roza 10
Bilevičiūtė-Narutavičienė Joana 428–429, 431–432
Bilevičiūtė-Zubovienė Sofija 428
Binjamovič, seserys 356
Birnbaumas Natanas 66, 344–345
Blankas 308, 519
Blat Mirjam 343, 519
Blatas Mozė 343, 352, 356, 416, 472–473, 512, 519

Blau Chaja-Chana – žr. Šochet
 Blau Mozė-Judas 531
 Blazeris Izaokas 107
 Blechman Feiga 519
 Blechman Feiga-Cipora – žr. Šuraic
 Blechman Henė 357
 Blechman Pesia (Peselė) 519
 Blechman-Bloch Chana 218, 220
 Blechman-Bloch Henia 519, 532
 Blechman-Glaz Pesia 528
 Blechman-Goldraich Eda 218, 220, 261, 532
 Blechman-Israeli Malka 18, 28–29, 32, 216, 218, 221, 246, 300
 Blechman-Kimchi Sara-Etel 75, 218–220, 252, 300, 458, 519, 532
 Blechman-Maizel Chaja 217–221, 294, 300, 519, 532
 Blechmanai, sutuoktiniai 519
 Blechmanai, šeima 216
 Blechmanas Benjaminas 217–218, 222, 249, 519, 532
 Blechmanas Chaimas-Dovas-Berlas 217–218, 219, 519, 532
 Blechmanas Eliezeris-Judas 519
 Blechmanas Elijas-Eliezeris 219–220, 532
 Blechmanas Geršonas 218, 221, 495, 519, 532
 Blechmanas Judas 519, 532
 Blechmanas Mozė 292
 Blechmanas Mozė-Izaokas 240, 519
 Blechmanas Mozė-Izraelis 544
 Blechmanas Mozė-Saliamonas 216, 460, 519, 532
 Bliumas Aronas-Izaokas 38
 Bloch Chana – žr. Blechman
 Bloch Eidl 520
 Bloch Estera 324, 416, 462–464, 490, 504, 513, 520
 Bloch Fania 520
 Bloch Gitl (Gitelė) 520
 Bloch Henia I 391, 401–402, 403, 436–437, 520
 Bloch Henia II – žr. Blechman
 Bloch Henia-Gita 520
 Bloch Julija 528
 Bloch Liuba – žr. Daines
 Bloch Mirjam – žr. Cukerman
 Bloch Pnina 520
 Bloch Rachelė – žr. Dainės
 Bloch Resia 455
 Bloch Riva 520
 Bloch Rivka I 430, 520
 Bloch Rivka – žr. Kaplan
 Bloch Ruchama 520
 Bloch-Auzband Chaja 370, 374–375
 Bloch-Gifter Šošana 531
 Bloch-Harkavi Rivka 531
 Bloch-Kac Perl-Lėja 455
 Bloch-Kravic Perl-Lėja 75, 455
 Bloch-Kleiner Mirjam 392, 429–430, 454
 Bloch-Oklianski Mirjam 357, 455, 520, 524
 Bloch-Ordman Chasia 75, 306, 371, 392–393, 418, 425, 455, 458, 460, 520, 524, 531
 Bloch-Štein Naomi 375, 392, 531
 Blochai, šeima 64, 76, 224, 418, 517
 Blochas 460
 Blochas Abraomas-Izaokas 22, 37–41, 78–79, 94–96, 122–129, 133, 158–165, 167, 173–174, 195–196, 304, 348, 364, 370, 373–375, 389, 417, 433, 455, 474, 494, 496
 Blochas Cvi-Hiršas 74
 Blochas Dovas-Berlas 520
 Blochas Eliezeris 126, 374, 455, 520, 531
 Blochas Eliezeris, vaikas 455
 Blochas Eliezeris-Joelis 51, 94, 170, 221, 256
 Blochas Elijas-Meiras 23, 38, 41, 50, 78, 96–97, 125–126, 163, 169–170, 174–175, 178–185, 195, 197, 296, 346, 348, 415, 417, 455, 528
 Blochas Izaokas (Iskė, Izė) 27, 52, 169, 324–325, 367, 373–375, 416, 464, 494, 520
 Blochas Izaokas, rabinas 520
 Blochas Izraelis
 Blochas Judas-Leibas 220, 520, 532
 Blochas Juozapas 520, 531
 Blochas Juozapas-Judas-Leibas (Moharilis) 22, 27, 31, 38–41, 46, 48, 53–54, 64, 78, 87–88, 90, 93–94, 97–98, 103–109, 111–122, 125, 130, 133, 136, 140, 143, 151, 158–163, 166–169, 171, 174, 176–178, 190–196, 226, 246, 248, 251, 264, 305, 334–335, 345–346, 348, 357, 454–455, 507, 531
 Blochas Leibas (Leibelis) 324, 520
 Blochas Mozė I (Moišelė) 458, 520, 531
 Blochas Mozė II 325, 461, 501
 Blochas Samuelis-Zalmanas 22, 38, 93, 122, 125, 128–129, 165, 196, 198, 306, 346, 374–375, 403, 425, 455, 458, 461, 520, 531
 Blochas Šalomas 61
 Blochas Zeligas 463, 501
 Blochmanas, pieno pardavėjas 459
 Bod Dvora 382, 385, 533
 Bod Ita (Itelė) 379, 533
 Bod Rachelė 378, 533
 Bod-Girš Mina (Šubert Marija) 19, 29, 33, 305, 376, 383, 533
 Bodai, šeima 460
 Bodas Aronas 378, 533
 Bodas Juozapas (Joselis) 379, 533
 Bodas Monišas (Monesas) 533
 Bodas Mozė (Moiškė) 305, 378, 533
 Bodas Urija 378, 533
 Bodas Zalmanas 377, 382, 533
 Bogdanovskis (Bogdan, Šeli, Ščiranskis) Meiras 148, 158
 Boimas Abraomas 489
 Boimas Judas (Idelis) 520
 Bojarinas Džonatanas 12
 Boreris Markas-Mordechajus 50, 94, 170, 256
 Boruchovič Fikelė 322, 448
 Boruchovičius Fišelis 520
 Braudė Basia 481
 Breiniškeris Simonas 347
 Bretelis Izaokas 461
 Brik Chana (Chanelė) 331, 534
 Brik Doba 512, 534
 Brik Gitl
 Brik Henė

Brik Léja žr. Baro
 Brik Mina 512, 520, 534
 Brik-Geršon Guta 509, 512, 534
 Brik-Teper Mirjam 512–514, 534
 Brikai, šeima 356
 Brikas Cvi-Hirš (Hiršėlė) 19, 29, 33, 329, 347, 356–357, 419, 443, 452, 534
 Brikas Meiras 74
 Brikas Mozė 356, 460, 509, 534
 Brodai, šeima
 Brodman Chaja – žr. Leibovič
 Broida, ponia 520
 Broida, ponas 375
 Broida Cvi-Hiršas 36, 53
 Broida Dovas-Beras 545
 Broida Geršonas-Zeevas 38
 Broida Guta (Gita)-Risl 51, 170, 252
 Broida (Broidė) Itė 352
 Broida Mordechajus 304
 Broida (Broidė) Samuelis (Mulė) 240, 319, 352, 495, 520
 Broida-Perelman Sara-Hinda 76
 Broidė, ponas 60, 495
 Broidė, gydytojas 75
 Broidė, broliai 56
 Broidė, šeima 356
 Broidė Berlas 217
 Broidė Urija 217
 Broit Rachelė – žr. Berkman
 Brojeris Mozė 225
 Bucevičė Janina 10
 Bučiai, šeima 429
 Bučienė 429
 Bučys 428
 Bunis Chaja – žr. Feidelman
 Bunis Zeligas 447
 Burakas Aronas-Dovydas 70
 Burba V. 348–349
 Burštein Mirjam 241
 Burštein Dovas-Berlas 520
 Burštein Juozapas 520

C

Ceitlinas Hilelis 239, 345
 Chacė Kapokleris [pravardė] 356
 Chadaš Jocheved – žr. Aronson
 Chadašas Baruchas-Izaokas 71
 Chafec Chaimas – žr. (Ha)kohenas Izraelis-Meiras
 Chaiklas 249
 Chaimas ben Cvi-Hiršas 64
 Chaimas ben Izaokas iš Valažino (Valažinietis) 99, 151, 187
 Chaimovič Polia 504
 Chait Bliuma 520
 Chait Chaja 329
 Chaitas, kepėjas 355
 Chaitas Hiršas (Hiršėlis) 520

Chaitas Saliamonas 520
 Chaitas Simonas 520
 Chaitin Beila 504
 Chaitin Sara 274
 Chaitinai, broliai 37, 51,
 Chaitovič Ida 520, 538
 Chaitovič Rachelė 520
 Chaitovič Rut 520, 538
 Chaitovič Taiba 520, 538
 Chaitovič-Vail Chasia 446, 538
 Chaitovičius 460
 Chaitovičius Abraomas 538
 Chaitovičius Abraomas-Todresas 520
 Chaitovičius Samuelis (Mulė) 520
 Chaitovičius Izaokas (Aizikas) 520
 Chaja [iš Kamajų] 320
 Chaja-Sara 461
 Chalafitas 336
 Chaluzinas Hiršas (Hiršėlis) 483
 Chamielis Mozė 33
 Chana [Aiziko žmona] 73
 Chana [rabio Nachumo dukra] 460
 Chananovič Léja 322
 Charifas Abraomas 69
 Charifas Izraelis 239
 Charifas Mozė (Moišėlė) 103
 Chasidas Aba 65
 Chasidas Judas-Leibas 65
 Chasmanas Judas-Leibas 108–109, 191
 Chavesas 239, 249
 Chavesas Meiras 521
 Chavesas Mozė 250
 Chavesas Samuelis 521
 Chazanovičius 60, 71
 Checás Chaimas 52
 Chicas Izraelis 37
 Chmelnickis Bohdanas 43
 Chonolovič Šeinė 433
 Chonolovič-Judelevič Chaja 433
 Chonolovičius Abraomas 433
 Chvasas 520
 Chveidas Zundelis 528
 Cinas Aba 510
 Cinas Kopelis 510
 Cioni Aronas-Zeligas 74
 Citronas 249
 Coizmeris 503
 Cukerman-Bloch Mirjam 455
 Cukermanas (Avinoamas) Samuelis 169
 Cvikas 352
 Cvikas Mendelis 72
 Cvikas Tuvija 287
 Čaiko, partizanas 469

D

Daines Chaja 520
Daines Etel 520
Daines-Bloch Liuba 375, 417, 455, 461, 504, 506, 520, 531
Dainės-Bloch Rachelė 38, 52, 284, 302, 417
Dainesas Bencijonas 520
Dainesas Benjaminas-Beinušas 116, 167, 254
Dainesas Malkielis 520
Dainesas Samuelis-Chaimas 49, 116, 167, 520
Dambė, sutuoktiniai 520
Dambė, šeima 239, 356, 455, 460
Dambė, senelis 356
Dambė Jokūbas (Jankelė) 240, 305, 356, 456, 520
Dambė Sara 520
Dambrauskas Venceslavas 444
Dan Hadasa – žr. Šor
Dancigas Abraomas 53
Dante Aligjeris 501
Dappe 435
Daubarienė Irena 11
Denisas 461
Desiatnikas Abraomas 528
Desiatnikas Izaokas (Aizikas) 489, 520
Desiatnikas Meiras 322
Desleris Eliezeris 374
Desleris Simcha-Ziselis 260
Devekas Jokūbas 520
Devekas Urija (Urkė) 520
Dikanskis 222
Dimantas Avigdoras 74
Dimša 60
Dina iš Salantų 458
Dinaburgas (Dinuras) Bencijonas 40
Dobkinas Eliezeris-Benjaminas 74
Doičlanderis Leo 66, 166
Domeikis (Domeika?) 489
Dovas Aronas 383
Dovydas, karalius 282
Dovidovičius 461
Drabkinas 460
Drapkin Sara 521
Drapkinai, sutuoktiniai 521
Drapkinas Elijas 521
Drapkinas Jokūbas 521
Drobenko Aleksejus 252
Druk Lėja 322
Druk Sara 528
Drukai, šeima 459
Drukas Jokūbas 459, 520
Dubčanskis Zalmanas 72
Duchan-Jafė Šeina-Ester 266
Duchanas Halevis Jokūbas 266
Džiugas Telšis 41, 78

E

Ecijon Ariela 516
Ecijon Efrat 516
Ecijon Sara – žr. Volf
Ecijon Šošana – žr. Jafė
Ecijonas Benjaminas – žr. Holcbergas
Ecijonas Izaokas-Rafaelis – žr. Holcbergas
Ecijonas Juozapas-Dovas Holcbergas – žr. Holcbergas
Ecijonas Šraga 516
Efraimas [iš Kudirkos Naumiesčio] 319
Egeris Akiva 102
Eivinas 319, 336, 495
Eivinas Šeftelis 520
Ekaterina II 43
Elicur Sara – žr. Ritov
Eliezeris (Leizeris), mėsininkas 58
Elijas ben Saliamonas-Zalmanas (Vilniaus Gaonas) 10, 63, 65, 69, 103, 292
Eljašev, ponis 353, 520
Eljašev Cipora 520, 531
Eljašev Estera-Lėja 520, 531
Eljašev Jocheved 521, 531
Eljašev Kokė 297, 314, 341, 521
Eljaševs 345
Eljaševs Abraomas 291
Eljaševs Chananas (Chonkė) 306, 529, 531
Eljaševs Izaokas 521, 531
Eljaševs Juozapas 521, 531
Eljaševs Leibas 521, 531
Eljaševs Samuelis (Mulė, Šmulkė) 283, 353, 529, 531
Elk-Varejes Braina 489, 527, 540
Elkesas Elchananas 122
Elzė (Elzytė) 429–430, 432, 439
Endlin Maša – žr. Jafšic
Endlinas Borisas 350
Endlinas Natanas 350
Endlinas Nechemija 348, 466, 469, 528
Epšteinas 222
Eškolis Levis – žr. Školnikas
Erdmanas 318
Erdmanas Mozė 240
Estera [iš Biržų] 320
Esterman Rachelė 521
Estermanas Chaimas-Kalmanas 521
Estermanas Jokūbas 521
Etė-Gisė 73
Ezekielis, rabinas 38, 62
Ezrachovič Maša – žr. Jafšic

F

Fainai, šeima 464
Fainas 353
Fainas Joelis 318
Fainas Juozapas-Dovydas 69
Fainzilbergas Halevis Saliamonas 165
Faivelzonas Elijas-Meiras 99, 165
Faivelzonas Juozapas 521
Faivelzonas Elijas-Meiras 99, 165
Faivelzonas Mozė-Baruchas 70
Faivuš Chaja 378, 533
Faivuš Chaja-Gita 299
Faivuš Chava 521
Faivuš Feiga – žr. Natanovič
Faivuš Sara-Guta 521
Faivušas Aba 299, 521, 533
Faivušas Abraomas 378, 521, 533
Faivušas Chananas 378, 521
Faivušas Jokūbas (Jankele) 299, 521
Faivušas Nachumas 378, 521, 533
Faivušas Zalmanas 378, 521, 533
Fajerbergas Mordechajus-Zeevas 345
Falkas Jokūbas-Jošua 151
Faktor-Ritov Chana-Rachelė (Reizl) 271, 540
Faktorius Jokūbas-Šraga 272
Farelas Džeromas Vilfridas (Farrell Jerome Wilfrid) 204
Feidelman Doba 449, 547
Feidelman Feigė-Merė 447
Feidelman-Bunis Chaja 447
Feidelman-Glikman Menucha 447, 449
Feidelman-Šavel Sara 447
Feidelmanas Faivelis 449
Feidelmanas Izaokas 449
Feidelmanas Mordechajus (Motelis) 449
Feigin-Miler, ponia 116, 194
Fidelman Šeina 299
Finkelis Natanas-Cvi-Hiršas 27, 86, 109, 144, 192
Fin Sara 502
Fin-Robel Pesel 502
Finas Samuelis 502
Fir Sara – žr. Šlomovič
Firkovičius Abraomas 73
Fleišer Dvora 538
Fleišer Lėja – žr. Kopel
Fleišer-Gutštein Batja 321
Fleišer-Zilberštein Ela 538
Fleišeris Ezekielis 318, 320, 538
Fling Chana – žr. Natanovič
Fling Hinda 299
Fling Nechama 299
Flingas Aba 299
Fogelmanas Abraomas 304, 445
Frankas Cvi-Pesachas 106, 304
Frankas Judas 304

Frenkelis Chaimas 320
Fridman Judita 521
Fridman Sara (Sarelė) 80, 401, 417, 419, 423-425, 504
Fridman Sulamita 417, 419 [čia minima kaip „dukra“], 423-424, 504 [čia minima kaip „vaikas“]
Fridmanas Eliezeris-Elijas 67
Fridmanas Izaokas-Aizikas 70, 75
Fridmanas Mozė (Moišėlė) 46, 53, 76, 144-145, 249, 296, 348
Fridmanas Naftalis 76, 145
Fridmanas Saliamonas 74
Fridmanytė Michlė 320
Frizeris 208
Frugas Simonas 92
Frumkinas Arjė-Leibas 73
Fulda Rachelė – žr. Pelc
Fundileris Samuelis 192
Funkas V. 495
Funt (Sason) Henia 528

G

Gacas Samuelis 345
Gafanovič Mirjam (Mirė) 354, 450
Gafanovičiai, šeima 354
Gafanovičius Griša 489-490, 521
Ganzas Dovydas 136
Garbas Leibas (Leibė) 319
Gavurin Estera – žr. Ritov
Gavurinas Avneris 273, 515
Gavurinas Bencijonas 515
Gavurinas Benjaminas 273
Gavurinas Elicuras 273
Gecas Meiras-Pinchasas 166
Gediminas, kunigaikštis 42
Gefenas, mokinys 301
Gefenas Aba 375
Gefenas Šaulis 521
Gelbartas, kepėjas 318
Geltneris, vaistininkas 341
Genys 402-403
Gensas Efraimas 402
Geras-Geršovičius Saliamonas (Šleimelė) 318
Gercovič, ponia 75
Gercovič Mira 521
Gercovičius Jona-Šeftelis 521
Gercovičius Leibas (Leibė) 50, 56, 78, 169, 521
Gercovičius Ovadija 521
Gering Dina I – žr. Amlan
Gering Dina II 520
Gering Rachelė-Lėja 242
Gering-Goldberg Chasia 223, 230, 238, 241, 418, 535
Gering-Rabinovič Sara 535, 539
Geringai, šeima 357, 464
Geringas Jokūbas 529, 535
Gerondi Jona 89, 132, 137

Geršon Doba (Dobelė) 514, 521, 534
 Geršon Dvora (Dvorelė) 514, 521, 534
 Geršon Guta – žr. Brik
 Geršonas, mėsininkas 133
 Geršonas Aronas 521, 534
 Geršonas Jokūbas (Jakė, Jokė, Jekė) 509, 511, 521, 534
 Geršovič, ponia 352
 Geršovič Tonia 352
 Geršovič-Karaim Estera 242, 352
 Geršovičiai, šeima 352
 Geršovičius Ezra 521
 Geršovičius Leibas 459
 fon Getė Johanas Wolfgangas (Goethe Johann Wolfgang) 272
 Gevekė 463
 Gifter Šošana – žr. Bloch
 Gifteris Mordechajus 88
 Gincburgas, inžinierius 373
 Ginzburgas Mordechajus-Aronas 75
 Ginzburgas Nachumas-Baruchas 166
 Girš Mina – žr. Bod
 Giršas Chaimas-Reuvenas (Chaiklas) 377, 384–385
 Giršovičius Juozapas-Leibas 237
 Glago Chaja 319
 Glambo, šeima 460
 Glaz (Blechman) Pesia 528
 Glazai, šeima 353
 Glazas 495
 Glazas Tuvija 319
 Gleicheris Mozė-Judas 180
 Glikman Menucha – žr. Feidelman
 Glikmanas Saliamonas 447, 449
 Gnaizeris – žr. Neviažeris Ablevisraomas-Izaokas
 Gold Inga – žr. Smolianski
 Goldberg Chasia – žr. Gering
 Goldfadenas Abraomas 289
 Goldinas 499
 Goldinas Juozapas 71
 Goldmanas Juozapas-Pesachas 521
 Goldmanas Saliamonas 318–319
 Goldraich Eda – žr. Blechman
 Goldšmidt Ševa – žr. Leibovič
 Goldštein Malka – žr. Ševel
 Goldšmitas Juozapas 204–205
 Golemba, ponia 520
 Golomb Cila 521
 Golomb (Golub) Ida 300, 445, 459
 Golombas (Golubas) Arjė 459
 Golombas Aronas 521
 Golubas Jošua 49, 169
 Gordon Batja 528
 Gordon Brurija 287
 Gordon Eidl 74
 Gordon Sara-Mirjam – žr. Neviažski
 Gordon Chasia 287
 Gordon-Hiršovič Chana-Rachelė-Keilė 224, 455

Gordon (Talpijot) Frida 528
 Gordonai, šeima 64, 224
 Gordonas Abraomas-Samuelis 528
 Gordonas Eliezeris (Leizeris), senelis 22, 27, 31, 38–41, 45–46, 61, 64–65, 67–69, 72, 76, 78, 86–93, 95, 99–107, 109–111, 116, 125–126, 131–133, 136–138, 140–147, 149–150, 152–154, 156, 158–163, 170–172, 176–177, 187–192, 194, 196, 207–208, 224, 250, 264, 277, 287–288, 292, 313, 340, 346, 455
 Gordonas Eliezeris, anūkas 207
 Gordonas Jokūbas-Dovydas 71
 Gordonas Judas (Idelis) 60
 Gordonas Judas-Leibas (Jalag) 27, 37, 39, 45–46, 60, 71, 74, 76, 81, 86, 339
 Gordonas Mordechajus 103
 Gordonas Mozė-Mordechajus (Motkė) 72
 Gordonas Samuelis 250, 287
 Gotloberis Abraomas-Beras 74
 Grecas Heinrichas 136
 Grinas Izaokas (Ickė) 529
 Grinbergas Aronas (Arė) 319
 Grinblatas (Gorenas) Natanas 324
 Grinhauz Hinda (Hindelė) 521
 Grinker Cipora 521
 Grinkeriai, broliai 52
 Grinkeris Aronas (Arė) 57, 223, 314, 323, 494, 521
 Grinkeris Saliamonas 521
 Grolas Abraomas 10
 Grosbainas Simonas 70
 Groz-Lipman, rabino žmona 521
 Grozas 441
 Grozas-Lipmanas Netanelis-Juozapas 521
 Gruslavski Sara (Cerė, Cerla) 239, 356, 521
 Gruslavkeris (Rastovskis?) Eliezeris 61
 Gumuliauskas Kazimieras 315
 Gurvič Roza 528
 Gurvič Sofija 521
 Gurvičius 373, 460
 Gurvičius Jokūbas (Jaša) 489
 Gurvičius Kadišas 521
 Gurvičius Leonas 521
 Gutman Gita 51, 466
 Gutštein Batja – žr. Fleišer
 Gutšteinas Michelis 320–321

H

Hailperinas Mordechajus 60
 Halpernas Meiras 70
 Hakohenas – žr. Kohenas
 Harbman Michalė 446–447
 Harkavi Rivka – žr. Bloch
 Harpazas Neta 208
 Hastovskiai, broliai 374
 Heimanas Chaimas-Izaokas 291
 Heimanas Dovas-Cvi 70
 Heleris Arjė-Leibas Hakohenas 102, 130, 151, 189

- Heleris Jošua 38, 64
 Helfan Braina 521
 Helfan Etè 521
 Helfan Freida 521
 Helfan Hinda-Rivka 521
 Helfan Nechama (Necha)-Rachelè 521
 Helfan Rivka 521
 Helfan Sara-Beila 521
 Helfan (Helfand) Sara-Lėja 51, 170, 351
 Helfanai (sutuoktiniai) 521
 Helfanai (Helfandai), šeima 351, 460
 Helfanas Bendesas 521
 Helfanas Efraimas, rabinas 371
 Helfanas Efraimas-Pinchadas 41, 50, 78, 92, 115, 133, 169, 194, 305
 Helfanas Eliezeris-Chaimas 354, 521
 Helfanas Elijas-Chaimas 53, 521
 Helfanas Jokūbas 521
 Helfanas Mozè 38, 72
 Helfanas Mozè-Izaokas 521
 Helfanas Pinchasas 521
 Helfanas Samuelis 521
 Helfantas Chaimas 78
 Helfantas Efraimas 349
 Helfantas Pinchasas 349
 Hercfeldas (Postrelko) Abraomas (Staviškietis) 40, 90, 144, 150, 153-154, 156, 158, 177, 207-216
 Herclis Teodoras 92, 134, 140, 216, 281, 515-516
 Hercmanas Chaimas 73
 Hercogas Izaokas 335
 Heringas Hermanas 316
 Hes Judita 421
 Hes Sulamita 521
 Hesas, gydytojas 421, 495
 Hesas Efraimas 421
 Hesas Joelis 421
 Higeris Michaelis 69
 Hildenbrandas 412
 Hildesheimeris Azrielis 226
 Himleris Heinrichas 317
 Hiršas Šimšonas-Rafaelis 116, 194, 255
 Hiršhorn Barbara B. 10
 Hiršhornas Davidas 10
 Hiršovič, rabino žmona 355
 Hiršovič, ponija 75
 Hiršovič – žr. Zaks
 Hiršovič Aleksandra-Zisa – žr. Šachor
 Hiršovič Cipora 495
 Hiršovič Chana-Rachelè-Keilè – žr. Gordon
 Hiršovič Lipša 224
 Hiršovič Feiga (Feicelè) 312-313, 422, 521
 Hiršovič Rachelè 312, 354, 422 [čia minima kaip „Feicelès mama“], 521
 Hiršovič Sara 521
 Hiršovič-Levin Hadasa (Bat Ami) 406, 462
 Hiršovič-Šubic Sara (Sarelè) 312
 Hiršovičius, rabinas 312
 Hiršovičius Izaokas-Aizikas-Eliezeris 49, 66, 116, 140-142, 149, 166-167, 521
 Hiršovičius Jedidija 521
 Hiršovičius Judas-Leibas 455
 Hiršovičius Judas-Liberis 224-225, 455
 Hiršovičius Nachmanas 349
 Hiršovičius Samuelis 521
 Hitleris Adolfas 94, 415, 435, 462, 465-466
 Hodesas Mozè 322
 Holberg Šošana – žr. Jafè
 Holbergas (Ecijonas) Benjaminas (Beno) 349, 516
 Holbergas (Ecijonas) Izaokas-Rafaelis 28, 49-50, 116-117, 202-207, 218-219, 254-257, 260, 266-267, 272, 349, 528
 Holbergas (Ecijonas) Juozapas-Dovas 349, 516
 Holbergas Zeevas 74
 Holer Jocheved – žr. Varejes
 Hucas Mendelis (Mendtkè) 197, 528
 Hucas Mozè-Izaokas (Icè) 52-53, 249, 344, 520
 Hucas Rafaelis 344
 Hurvič Batševa 540
 Hurvič-Kagan Šošana (Zuzana) 471
 Hurvič-Kaplan Chana (Anečka) 305, 540
 Hurvičius Arjè 540
 Hurvičius Baruchas 165
 Hurvičius Chaimas 323
 Hurvičius Izaokas I 521
 Hurvičius Izaokas II 528
 Hurvičius Kadišas 540
 Hurvičius Jokūbas (Jekè) 304, 521
 Hurvičius Halevis Judas 62
 Hurvičius Meiras 50, 169
- ## I
- Ibn Pakuda Bachja 89, 123,
 Icchaki Saliamonas – žr. Raši
 Icikovič Bliuma – žr. Kušnir
 Icikzon Eta 512, 522, 534
 Icikzon Pesia 240, 512, 522, 534
 Icikzon Tova – žr. Baal-Šem
 Icikzonas 56, 336, 355
 Icikzonas Abraomas 240, 302, 308, 512, 522, 534
 Icikzonas Arjè 522, 534
 Icikzonas Aronas 240, 522
 Icikzonas Pesachas (Peiskè) 240, 305, 522, 534
 Icikzonas Simonas 240, 522, 534
 Icikzonas Tuvija 240, 419, 522, 534
 Ickovičius 225
 Ickovičius, ješivos studentas 222
 Idelevičius Mozè-Mordechajus 105
 Imberas Naftalis 382
 Indzelevičiai, broliai 485, 497, 499
 Indzelevičius 461, 489
 Iserlis Mozè 153
 Israeli Malka – žr. Blechman

Ivaškevičius 477
Izaokas, mėsininkas 53
Izaokas iš Tukumso 129
Izaokas-Aizikas, rabinas 63
Izraeliui Sara 392
Izraeliui Henia 522
Izraeliui Rachelė 522
Izraeliuičius Aba 522
Izraeliuičius Elijas 522
Izraeliuičius Hercelis 522
Izraeliuičius Izaokas 291, 296
Izraelštam, seserys 459
Izraelštamai, šeima 522

J

Jachja Gedalija 136
Jafė, mokytojų seminarijos studentas 350
Jafė Baruchas 56, 250–251, 265–266, 334, 531
Jafė Chaimas-Juozapas 72
Jafė Dovas-Beras 522
Jafė Izaokas 348–349
Jafė Mozė 252, 349, 456
Jafė Rivka 37, 51, 296
Jafė Sara-Gitl 301
Jafė Šeina (Šeinelė) – žr. Baal-Šem
Jafė Šeina-Ester – žr. Duchan
Jafė-Muškat Chaja-Gitl 250, 531
Jafė-Holcberg (Ecijon) Šošana (Reizelė) 18, 28–29, 33, 250, 265, 276, 516, 531
Jafšic Chaja 274
Jafšic-Endlin (Ezrachovič) Maša 274, 349, 466, 468–469
Jafšič (Javšic) Rivka 275, 349, 522
Jafšicas 460
Jakob Sara 357, 522
Jakobai, šeima 454
Jakobas 345
Jakobas Chaimas (Chaiklas) 357, 460, 522
Jakobas Cvi 522, 528
Jakobas Leibas (Leibelis, Leibkė) 528
Jakobas Tuvija (Tevkė) 528
Jakobsonas Judas 353
Jančianis (?) 504
Janina 240
Jankelevič Mina 522
Jankelevičiai, sutuoktiniai 522
Jankelevičiai, šeima 354
Jankelevičius, mokytojų seminarijos studentas 198
Jankelevičius Elijas 522
Jankelevičius Saliamonas (Ziamkė) 419
Jankelevičius Šeftelis 419, 522
Janovski, ponias – žr. Levit
Jarodikas (?) 499
Jasinas 240
Javecias, mokytojų seminarijos studentas 198
Javecias Dovydas 522
Javnielis Samuelis 208
Jazgur Michalė 476
Jazgur Muškė 476
Jazgur Sonia 504
Jazguras 352, 460
Jazguras Chaimas 296, 336, 522
Jeklas 435
Jekobson Golda 522, 537
Jekobson Lėja 522, 537
Jekobson Toiba (Tova) 522, 537
Jekobson-Langman Chaja 528
Jekobsonas Arjė 528
Jelinas Chaimas 467
Jelinas Meiras 470
Ješaja, rabinas 149
Jodikis Bronius 504–505
Jofė, ponias 504
Jokūbas 274
Jokūbas ben Ašeras 63
Jokūbas ben Benjaminas-Zeevas 73
Jokūbas-Dovydas 446
Jomtovas ben Michaelis 64
Jonaitis 479–480
Joselevičius Eliezeris 322
Joselevičius Meiras 324
Joselevičius Šeftelis (Šeftelė) 522
Joselevičius Saliamonas (Ziamkė) 522
Joselevskiai (Joselovskiai), broliai 355, 457, 503
Joselevskis Bencijonas 522
Joselevskis Meiras 522
Joselevskis Samuelis 522
Joselovič Chana (Chanelė) 522
Joselovič Chava 522
Joselovič Estera 505, 522
Joselovič-Polivnik Freida (Freidė) 353, 324
Joselovič Kreina (Kreni) 535
Joselovič Lėja 535
Joselovič Liuba 522
Joselovič Mirjam 462, 522
Joselovič Sara (Sarelė) 522
Joselovič Sonia 535
Joselovičiai, broliai 460
Joselovičiai, šeima 352, 355
Joselovičius Abraomas 522
Joselovičius Chaimas-Leibas 522, 529
Joselovičius Izraelis 522, 529
Joselovičius Judas 522, 535
Joselovičius Meiras 522, 529, 535
Joselovičius Mordechajus (Motė) 353, 522
Joselovičius Mozė 528
Joselovičius Samuelis 522
Joselovskis 460
Judas-Leibas iš Seirijų 73
Judelevič Chaja – žr. Chonolovič

Judelevič-Karštat Mina 430, 433, 539
Judelevičius Pilypas 433
Judinas Aba 522
Juozapas-Dovydas (Dovydelis iš Myriaus) 224

K

Kac Batja (Basia) 522, 537
Kac Bliuma-Rachelė 528
Kac Chaja 522
Kac Cila 318, 320
Kac Cipora 322
Kas Dora 537
Kac Ela (Elė) 418, 522
Kac Ida 353, 537
Kac Jocheved-Dvora 522
Kac-Ariel Lėja 235, 356
Kac Maša 522
Kac Perl-Lėja – žr. Bloch
Kac Rachelė 522
Kac Roza (Rivka) 353
Kac Sara-Lėja 522
Kac-Ariel Lėja 235
Kac-Nave Rivka 29, 206, 257, 260
Kac-Šer Chava 260
Kacai, šeima 353
Kacaitė 352
Kacas, audinių pardavėjas 356
Kacas, batsiuovys 460
Kacas, ješivos studentas 222
Kacas Aronas 436
Kacas Avigdoras 522
Kacas Ch.-V. 51
Kacas Chaimas 522
Kacas Chaimas-Mordechajus 19, 41, 49–50, 93, 96–97, 115–117, 126–127, 161, 163, 165, 169, 174–175, 179, 194, 197, 253–254, 303, 349, 455, 528
Kacas Dovas 88
Kacas Elimelechas 522
Kacas Eliezeris 522
Kacas Fišelis 75
Kacas Jeruchamas 522
Kacas Jokūbas 522
Kacas Jokūbas-Bencijonas (Jankelė) 260
Kacas Jošua 240, 305, 522
Kacas Jošua-Dovydas 236
Kacas Leibas (Leibė) 522
Kacas Menachemas-Manesas 396, 522
Kacas Mendelis-Jokūbas 522, 537
Kacas Mozė 236, 522
Kacas Zeligas 235–236, 272, 396, 418, 522
Kacai-Akermanai, šeima 235
Kacav Bliuma (Bliumė) 458, 222
Kacav Mirjam 436
Kacenbergas Judas 319
Kacenelebogenas 460

Kacelenbogenai, šeima 460
Kacelenboigenas Menachemas-Mendelis 222
Kacelenboigenas Šalomas 222
Kacnelsonas Judas-Leibas 76
Kacin Asnat 522
Kacin Sofija 311, 522
Kacin-Rostovski Chana 353
Kacinas 353
Kacina, šeima 353
Kacinas Cvi 522
Kacinas Leibas (Leibelė) 353, 356
Kacinas Reuvenas 323
Kacinas Velvelis (Velvelė) 249, 311
Kacinas Volfas 528
Kacinas Zeevas 522
Kacnelsonas Berlas 208, 211
Kačerginski Chaja 522
Kačerginskis, ledų pardavėjas 459
Kagan Noemė (Noimelė) 471–473
Kagan Šošana (Zuzana) – žr. Hurvič
Kaganas Cvi-Hiršas 319
Kahan (Kohen) Braina 537
Kahana Šalomas 356
Kahana-Šugas Estera 356
Kahanai, šeima 460
Kahanas, užėigos savininkas 259
Kahanas (Kohenas) Aronas 523, 537
Kahanas (Kohenas) Berlas 33, 58, 72, 82, 321, 326
Kahanas (Kohenas) Ezekielis-Aronas 537
Kahanas (Kohenas) Jokūbas-Michelis 537
Kahanas (Kohenas) Michaelis 72
Kahanemanas Juozapas-Saliamonas (Josis Kuliškis) 90, 106, 134, 144, 155, 214, 218, 220, 256, 264, 433
Kahanemanas Šmarja 134
Kalk, ponija 355
Kalmanas, vežikas 308
Kalmanas Jošua-Hešelis 74
Kalmanovičius Abraomas 69
Kamajus Elijas-Baruchas 110
Kancelis Leibas 60
Kanovičius Sergejus 10
Kantor (Reznik) Eta 522
Kantoras Efraimas 522
Kantoras Izaokas-Aizikas 38
Kantoras Meiras 90, 522
Kaplan Batševa 523
Kaplan Chana – žr. Hurvič
Kaplan R., ponija 494
Kaplan Taiba (Taibelė) 523
Kaplan-Bloch Rivka 430, 455, 520
Kaplan-Hiller Helen 280
Kaplan-Rabinovič Fradl (Fridelė) 65, 227
Kaplanai, šeima (Klaipėda) 349
Kaplanai, šeima (Telšiai) 523
Kaplanas, gydytojas 512

Kaplanas, laikrodininkas 460
 Kaplanas Abraomas-Elijas, tėvas 65–66, 226
 Kaplanas Abraomas-Elijas, sūnus 65–66, 170, 226, 227, 296
 Kaplanas Hakohenas Abraomas-Mozė 128, 178, 374–375
 Kaplanas Arjė 523
 Kaplanas Dovydas 512
 Kaplanas Izaokas 322
 Kaplanas Kadišas 523
 Kaplanas Meiras-Elijas 523
 Kaplanas Mordechajus 322
 Kaplanas (Eilatis) Šalomas 385
 Kaplanskiai, šeima 353–354
 Kaplanskis 52, 336, 460
 Kaplanskis Chaimas 271, 308
 Kaplanskis Juozapas 75
 Kaplanskis Mozė 528
 Kaplanskis Saliamonas 290
 Kapšud Batševa 523, 536
 Kapšud Chasia 523, 536
 Kapšud Rachelė 523, 536
 Kapšudas Ezekielis (Chačė)-Mozė 523, 536
 Kapšudas Chanochas 528, 536
 Kapšudas Izraelis 523, 536
 Kapšudas Juozapas 523, 536
 Kapšudas Rafaelis 523, 536
 Karaim Estera – žr. Geršovič
 Karaim Lėja 242
 Karaimas Hiršelis 241
 Karaimas Izraelis (Rovneris) 72, 241–242, 249, 460
 Karelas Mozė 290
 Kargol-Kloc Pesia 538
 Karelicas Abraomas-Ješaja (Chazon Iš) 103, 190
 Karlebachas Azrielis 94, 161, 346
 Karo Juozapas 153
 Karonas Chaimas-Zalmanas 50, 169, 253
 Karpoliai, broliai 304
 Karpolis Ezekielis 304
 Karštat Mina – žr. Judelevič
 Karštatas Chaimas 539
 Karštatas Eliezeris 539
 Kartunas Beras 436
 Katišov Ester – žr. Amlan
 Katišovas Elijas 523, 528, 535
 Kecas Izraelis 72
 Keren Margalit – žr. Landau
 Kimchi Sara-Etel – žr. Blechman
 Kimchis Dovydas 219–220, 523, 532
 Kimchis Zeligas 523
 Kitajevc Cilė 286
 Kitajevc Dvora 286
 Kitajevc Maša 286
 Kitajevcai, šeima 286
 Kitajevcas Cvi 523
 Kitajevcas Dovydas 286
 Kitajevcas Juozapas 286
 Klafas Mordechajus 72
 Klas-Abelski Sara 403
 Klas-Viškin Šeina (Šeinelė) 403
 Klasas Abraomas (Avremelė) 403
 Klasas Chaimas-Meiras 403
 Klein Henia (Henė) 277, 304, 460, 523, 530
 Klein-Abramovič Chaja 445, 530
 Klein-Sirot Malka 276, 530
 Kleinas Efraimas 277, 523
 Kleinas Cvi-Hiršas 277, 523, 530
 Kleinas Jošua 240, 277, 301, 523
 Kleinas Judas-Leibas (Leibė) 277, 530
 Kleinas Zusmanas 229
 Kleiner Mirjam – žr. Bloch
 Klip Šeina (Šeindelė) 258
 Klip Šošana 302
 Kloc Beila-Jenta (Jentė) 523, 538
 Kloc Chaja – žr. Natanovič
 Kloc Chaja-Henia 523
 Kloc Chana 458, 523
 Kloc Cipora (Cipkė, Cipi) 458, 523
 Kloc Ela-Sara 523, 538
 Kloc Fruma 538
 Kloc Henė 458
 Kloc Lėja 458
 Kloc Pesia – žr. Kargol
 Kloc Pesia 299, 523
 Kloc Pesia-Braina, 523
 Kloc Pesia-Liuba 523
 Kloc Rachelė 523, 538
 Kloc Riva 523
 Kloc Zlata 523
 Kloc (Gurvič) Rivka 523
 Kloc-Munc Taiba (Taibelė, Taibkė) 322, 454
 Kloc (Neimark) Fruma-Leita 523
 Klocai, šeima (Telšiai) 354, 458, 460
 Klocai, šeima (Sibiras) 316
 Klocas Chananas (Chonkė) 305, 523
 Klocas Chanochas 299
 Klocas Dovydas 299, 523
 Klocas Elchananas 72
 Klocas Eliezeris (Leizeris) 523
 Klocas Henechas 523
 Klocas Hilelis (Elijas) 223, 315, 538
 Klocas Izaokas (Icė) 523
 Klocas Jošua (Heselis, Heskė) 490, 523
 Klocas Judas (Idelis) 299, 523
 Klocas Juozapas 523
 Klocas Mendelis 523
 Klocas Mozė 523, 538
 Klocas Nisanas 523
 Klocas Paulis 448
 Klocas Pesachas 299, 523
 Klocas Simcha 528
 Klocas Šalomas 528

Klocas Zeevas 523
 Klocas Zeligas 523
 Kocas Simcha 459
 Kogan Rivka 469
 (Ha)kohen Rachelė 523
 (Ha)kohen Sulamita 523
 (Ha)kohenas Dovydas-Baruchas 523
 (Ha)kohenas Izraelis-Meiras (Chafec Chaimas) 66, 70, 220
 Kohenas Jokūbas 75
 Kohenas Leibas (Leibė) 523
 (Ha)kohenas Meiras-Simcha 110, 192
 Kohenas Michaelis 523
 Kohenas Mozė-Zeevas 70
 Kohenas Pesachas 72
 Kohenas Samuelis 382
 Kohenas Tuvija 523
 Kohenas Velvelis 503
 Kontautienė Irma 10
 Kopel, ponia 274
 Kopel Malka 523
 Kopel Rachelė 523
 Kopel-Fleišer Lėja 274, 320, 322, 495, 504, 538
 Kopel arba Kopelis [pavardė] 314
 Kopelianskis Saliamonas 324
 Kopelis [asmenvardis], stalius 223
 Kopelis [pavardė] 274
 Kopelis Abraomas 353, 460
 Kopelis Arjė 523
 Kopelis Mordechajus 36
 Korčakas Janušas (Goldšmidtas Henrikas) 230
 Korolenko Vladimiras 203
 Kosovskis Izaokas 71
 Kozak Chaja 523
 Kozakas 460
 Kozakas Velvelis 523
 Kracer Chana – žr. Šlomovič
 Kravic Perl-Lėja – žr. Bloch
 Kravic Chaja 528
 Kravicas Izaokas I 523
 Kravicas Izaokas II 528
 Kravickis Aronas 523
 Kremeris Šabtajus 356
 Krenic Mina 458
 Krenic Rachelė 458
 Krenicas Abraomas 78, 457-459, 503
 Krochas Jošua 352-353
 Krolas Natanas-Dovydas 81
 Krug, ponia 523
 Krugas Arjė 523
 Kruskolis Michaelis (Michelis Vorneris) 75
 Kugelmasas Džekas 12
 Kukas Abraomas-Izaokas 236
 Kultusas Urija (Urcikas) 342
 Kurklan, seserys 404
 Kurklanai, šeima 403
 Kušnir Chaja 538

Kušnir-Icikovič Bliuma 538
 Kušniras 460
 Kušniras Chaimas-Izaokas (Icikas)-Aba 523, 538
 Kušniras Faivelis (Faivušas)-Šraga 440, 538
 Kušniras Izaokas-Cvi 443

L

Lachmanas Ovadija 86
 Lackis (Bertoldi) Jokūbas-Zeevas 133
 Laichai, broliai 72
 Laichas 523
 Laichas Ben-Dovydas (?) 523
 Laichas Meiras 37, 52
 Laichas Mozė-Meiras 349, 523
 Laksas Izaokas 70
 Landa Samuelis 375, 503
 Landau Ezekielis 536
 Landau Izraelis-Benjaminas 56, 239, 241, 506, 541
 Landau Samuelis-Dovydas 523
 Landau Sara 239, 241, 355, 506
 Landau Sonia 536
 Landau Zeevas 536
 Landau-Baal-Šem Cila 239, 519, 534
 Landau-Keren Margalit 536
 Landau (Rabinovič) Mina 528
 Landau-Šif Chaja 508, 541
 Landau-Šnaider Beila 239-240, 336, 353, 508 [čia minima kaip „teta“], 526, 534
 Langman Chaja – žr. Jekobson
 Langmanas Avneris 528
 Langmanas Gidonas 528
 Lapidotas, buhalteris 355, 523
 Lapidotas Eliezeris 240, 301, 305
 Laukytė Nijolė 11
 Lebenzonas Abraomas-Doveris 86
 Lebenzonas Micha-Juozapas 86
 Leibas iš Ukmergės, rabinas 114
 Leibovič, ponia – žr. Šugas
 Leibovič Chana 321-322
 Leibovič Sara 535
 Leibovič-Apreiski Chaja 535
 Leibovič-Brodman Chaja 321-322
 Leibovič-Goldšmidt Ševa 535
 Leibovičius 274
 Leibovičius, fotografas 353
 Leibovičius Aronas 535
 Leibovičius Chaimas 535
 Leibovičius Mendelis 320
 Leibzonas iš Varnių, mokytojas 320
 Lempertienė Lara 11, 13
 Lesingas Gotholdas Efraimas 256
 Lešemas Leibas 269
 Levas Izraelis 70
 Levi, ponia, mokytoja 253

Levin Chana 74
 Levin Ela (Elinkė) 506, 523
 Levin Hadasa – žr. Hiršovič
 Levin Malka – žr. Varejes
 Levin Mina – žr. Škliar
 Levin Rachelė 237
 Levin Šeinė-Malka 523
 Levin Šeinė-Rachelė 523
 Levin Zelda – žr. Zaks
 Levinai, broliai 321
 Levinas 356, 523
 Levinas Abraomas 523
 Levinas Berlas 523
 Levinas Cvi-Hiršas 523
 Levinas Dovas 27
 Levinas Dovydas-Zalmanas 523
 Levinas Efraimas 524
 Levinas Eliezeris 237, 351, 524
 Levinas Heršelis 374
 Levinas Jokūbas 198, 237, 524
 Levinas Jomtovas-Lipmanas 70
 Levinas Juozapas-Eliezeris 237, 351
 Levinas Mordechajus (Motelis, Motis) 36, 53–54, 237, 249, 351, 409, 460, 462, 524
 Levinas Nachumas 198, 237, 306, 524
 Levinas Zeevas 53
 Levinas Zeidelis 273, 524
 Levinzon-Sofer Pera 340
 Levis Jošua (Haris) (Levi Harry) 50, 253–254
 Levis Zalmanas 344
 Levit Cipora 460
 Levit Rivka – žr. Raivid
 Levit-Janovski, ponias 352
 Levitacas Beras (Berele) 260
 Levitai, šeima 352
 Levitan-Šereševski Chiena 50, 117, 169
 Levitas Abraomas (Abrašė) 352, 503
 Levitin Cipora 392, 394
 Liberman Gitl (Gitelė) 301, 322, 377, 417, 423–424
 Libermanas 460
 Libermanas, rabinas 500
 Libermanas Samuelis 75
 Lifšic Chaja 471
 Likfurman-Baal-Šem Tova 239
 Lilienbliumas Mozė-Leibas 86
 Limonas Mordechajus 382
 Lipkinas Arjė-Leibas 63
 Lipkinas Izraelis – žr. Salanteris
 Lipkinas Zeevas-Volfas 38, 41, 62–63, 65, 98, 133
 Lipnickis 351
 Lipšicas Eliezeris-Meiras 516
 Liškus Stanisovas 320
 Litvakas Mozė 72
 Litvinas Jošua 524

Lodkinas Aharonas 319
 Lorberbaumas Jokūbas 130
 Lucato Mozė-Chaimas 89, 132, 137
 Luftas Eliezeris 109, 149
 Luknikeris Manesas 44, 60
 Lunc Berta 394
 Luncas Juozapas 394
 Lurija 53
 Lurija, gydytojas 319, 524
 Lurija Hinda (Hindelė) 319
 Lurija Šaulis 74
 Lurjė Feiga 71
 Lurjė Jošua 61
 Lurjė Kalmanas-Jerachmielis 71

M

Macijauskaitė Germana 481, 482, 484
 Macijauskas Juozas Jonas 481–482, 484
 Macijauskas (Maciejovskis) Polikarpas 480–481
 Macijauskienė Felicija 481
 Macijauskienė Katerina 481
 Mackel, ponias 355, 504
 Mackelis, gydytojas 355
 Magidas Kalmanas 71
 Maimonidas (Mozė ben Maimonas, Rambamas) 63, 124, 128, 160, 272
 Maizel Chaja – žr. Blechman
 Maizel Feiga (Feigelė) 524
 Maizeliai, šeima 221
 Maizelis Ašeras 524
 Maizelis Jokūbas-Dovydas 54, 126, 218, 220, 294 [čia minimas kaip „ješivos studentas“], 300, 371, 460, 524, 532
 Maksas 492
 Maler Hindė 504
 Maleris Mordechajus (Motelis) 37, 51
 Malkinsas 461
 Manas Meiras-Zeligas 129
 Mapu Abraomas 77, 86, 345
 Mapu Abraomas-Simcha 61, 74
 Mapu Izaokas-Leibas (Levas Abramovičius) 60, 77
 Marcelė 418, 504
 Marcijona 476
 Marekas Samuelis 72
 Margalijotas Abraomas 75
 Margalijotas Avigdoras 74
 Margalijotas Baruchas 74
 Margalijotas Jošua-Hešelis 74
 Markin, ponias 411
 Markin Dina 524
 Markin Rachelė 524
 Markinai, šeima 410–411
 Markinas 410
 Markinas Hiršas 524
 Markinas Jokūbas 524

Markinas Meiras 524
 Markinas Reuvenas 524
 Markinas Toto 524
 Markusas Izaokas 74, 291
 Meinké, berniukas 490
 Meir Golda 215
 Meirovičius Aronas 216
 Mejerovičius Geršonas 60
 Melamedas Abraomas 304
 Melceris Iseris-Zalmanas 66
 Memukamas Izraelis 375
 Mendelė Moicher-Sforimas (tikr. Abramovičius Šalomas-Jokūbas) 293
 Mendels Šeina 73
 Mendelsas Jokūbas 73
 Mendelsonas Mozė 46
 Menuchin, gydytoja 52, 528
 Menuchinas, gydytojas 38, 52, 81, 330, 460, 524
 Merkinas Hiršas 457, 460, 462, 496, 503, 505, 512
 Mezgalis Juozapas – žr. Pogramanskis
 Michels-Šochet Rina 335
 Michelsas, advokatas 335
 Mikalauskas Antanas 450
 Mikalauskienė Stasė 450
 Mikulskis Jonas 79, 236, 261, 368, 425, 505
 Miliai, šeima 430
 Milius 430, 438
 Milner Chaviva 319
 Minc Chaviva 394
 Minčevski Elka – žr. Berkman
 Minčevski Michlė 311
 Minčevski Šeina – žr. Zlotnik
 Minčevski-Berkman Dvora-Sima 300, 310–311, 536
 Minčevskis Aba-Leibas 168, 252, 300, 377, 445, 524, 536
 Minčevskis Dovydas 310
 Minčevskis Jokūbas 300
 Minčevskis Meiras 300, 310, 502, 524, 536
 Minčevskis Samuelis 300
 Mirkin-Vaserman Rachelė 425
 Mirkinas Cvi 375
 Mirvisas Mozė-Chaimas 71
 Moharilis – žr. Blochas Juozapas-Judas-Leibas
 Mohileveris Samuelis 72
 Movšovič (Šlomovič) Cipora 526
 Movšovičius Saliamonas 528
 Mozė 460
 Mozė, gimnazijos patarnautojas 260
 Mozė-Jošua ben Jechielis 73
 Mukickis 497
 Munc Taiba – žr. Kloc
 Muncas 454
 Mušcie Dvora – žr. Sason
 Muškat Chaja-Gitl – žr. Jafė

N

Nachimovič Sara 504
 Naftalin Rivka 352, 524
 Naftalinai, šeima 340, 352, 504
 Naftalinas Abraomas-Izaokas 75
 Naftalinas Becalelis (Calelis, Calė) 75, 352
 Naftalinas Cvi 75
 Naftalinas Dovydas 61
 Naftalinas Š. 53
 Naftalovičius Eliezeris 528
 Nageris Izaokas (Aizikas) 73
 Napoleonas Bonapartas 60
 Naronski Bliuma 524
 Naronski Sima 524
 Naronski, seserys 524
 Naronskis, veterinaras 458
 Naronskis Griša 524
 Narutovič Joana – žr. Bilevičiūtė
 Narutovičius Stanislovas 84
 Natanas [pavardė], gydytojas 213
 Natanovič Fania 298
 Natanovič Hinda 292
 Natanovič Beila-Naomi – žr. Šebselbon
 Natanovič Šeina 291
 Natanovič-Faivuš Feiga 297, 299, 521
 Natanovič-Fling Chana 297, 299
 Natanovič-Kloc Chaja 299
 Natanovičius 356
 Natanovičius Dovydas 299, 524
 Natanovičius Eliezeris 52, 324, 528
 Natanovičius Naftalis 291, 524
 Natanovičius Samuelis 18, 28–29, 33, 41, 86, 290, 299
 Natanzonas Mordechajus 75
 Nave Rivka – žr. Kac
 Nechamkinas Dovas 373
 Neimark-Rabinovič Fruma-Musia 517, 537
 Neimarkai, šeima 340
 Neimarkas 460
 Neimarkas Abraomas-Jokūbas 71, 106
 Neimarkas Aronas 60
 Neviažeris (Gnaizeris) Abraomas-Izaokas 100, 171, 187
 Neviažeris Cvi-Hiršas 86, 110
 Neviažeriai (Neviažskiai), šeima 100
 Neviažski-Gordon Sara-Mirjam [minima kaip „Neviažskio dukra“] 100, 171
 Nikolajus I 45
 Nikolajus II 295
 Nilovskis Sergejus 316
 Nisenboimas Izaokas 72
 Noik Bliuma 524, 537
 Noik-Zak Michalė 321–322, 495, 537
 Noikas 290
 Noikas Nisanas 52, 324
 Noikas Šabtajus 269, 537

Noikas (Nojus) Zeevas 269–270, 323, 459, 537
Nordau Max 145
Norvaišienė Loreta 11
Novomeiskis Mozė 208
Nurokas Mordechajus 332
Nusbaumas Chaimas 49, 168, 306

O

Odesas Abraomas 524
Ofcikas 249
Oklianski Mirjam – žr. Bloch
Oklianskis Avneris 41–50, 78, 96, 108, 115, 127, 133, 161, 163, 165, 169, 174, 194, 240, 305, 346, 349–350, 357, 372, 374, 455, 507, 524
Oleiskis Jokūbas 274, 440
Olšvang Zlatė 524
Olšvangas, batsiuvys 460
Olšvangas, ješivos studentas 304
Olšvangas Cvi-Judas 71
Olšvangas Mozė 41, 78, 125, 196, 460, 524
Onija, siuvėjas 354
Onija, šeima 354
Onija Ezekielis 532
Onija Gėla – žr. Rupin
Onija Samuelis 524
Onija Šmarja (Šmerlas) 290, 528
Onija Zeevas 524
Openheimas Cvi-Jokūbas 66, 99, 159, 170, 187
Ordman Batja 524
Ordman Chasia – žr. Bloch
Ordman Dvora 524, 530
Ordman Feiga 524
Ordman Sulamita 392, 394, 460, 524
Ordmanai, broliai 349
Ordmanai, šeima 530
Ordmanas, mokytojų seminarijos studentas 154
Ordmanas Becalelis 524
Ordmanas Dovas 524
Ordmanas Faivelis 524
Ordmanas Izaokas 524, 530
Ordmanas Izraelis, rabinas 125, 127, 129, 154, 240, 306, 375, 458, 460, 524
Ordmanas Izraelis (Srolkė) 154, 301, 304, 524, 530
Ordmanas Ješaja (Šajė) 530
Ordmanas Mešulamas-Šaulis 63
Ordmanas Mozė 301, 303, 305
Ordmanas Mozė-Cvi Hiršas 75
Ordmanas Saliamonas 524, 530
Ordmanas Tuvija 530
Orlova Liza 469
Ošeras Simonas 72
Ošris Efraimas 78

P

Pagojutė Domicėlė 418, 464
Paleckis Justas 343
Pašilyš 391–392
Parizas Benjaminas 529
Patas Mozė-Aronas 94
Pauzneris, gydytojas 213
Pelc Batja (Basė) 473, 476, 524
Pelc Edla 524
Pelc Ela (Elė) 476, 524
Pelc Golda 524
Pelc Hinda 524
Pelc Mina (Stasė) 477–479, 481, 487
Pelc Sara 524
Pelc Rachelė 476, 524
Pelc-Fulda Rachelė (Renutė) 473, 481, 484
Pelc-Žak Chana (Anečka; Pociūtė Marytė) 331, 473–475, 479–481, 483–485, 487–488
Pelcai, broliai 459
Pelcai, šeima 315, 487
Pelcas Abraomas 524
Pelcas Efraimas 524
Pelcas Faivelis 473, 487, 524
Pelcas Gedalija 473–474, 477, 479, 524
Pelcas Henechas 524
Pelcas Makelė 464, 476
Pelcas Samuelis 476, 512
Pelcas Simcha 524
Pelcas Zusmanas (Zuskė) 524
Perelman Sara-Hinda – žr. Broida
Perelmas 460
Perelmas Abraomas-Izaokas 38, 74, 106, 524
Perelmas Jeruchamas-Leibas 76
Perelmas Mozė (Moišelė) 52, 76, 333, 352
Pern, ponis 490
Persic Šošana – žr. Zlatopolski
Persicas Izaokas-Juozapas 132, 144, 149
Persicas Zeligas 67
Petrauskas Kipras 433, 474
Petrovičius, vaikas 56
Pier Sara – žr. Šlomovič
Pilas Mozė-Aronas 355
Pilon Bliuma 322
Pilsudskis Juzefas 428
Pinskeris Judas-Leibas 72
Pitė Mozė 461
Piwnickis Paul 11
Platakis Benediktas 366, 369, 398, 434, 461–462, 497, 499, 504
Plotnikas Abraomas 301
Pociūtė Marytė – žr. Pelc-Žak Chana
Pogramanski Ch., ponis 51, 170
Pogramanskis (Mezgalis) Juozapas (Joselis) 72, 346, 349
Pogramanskis Mordechajus (Motelis) 170, 346, 349
Polivnik Freidė – žr. Joselovič

Polivnik Sara-Mirjam 506
 Polivnikai, šeima 352
 Polivnikas 56
 Polivnikas Arjė-Leibas 525
 Polivnikas Jokūbas (Jankelis) 352, 506, 525
 Polivnikas Judas-Leibas 169, 348
 Polivnikas Možė 50, 167, 169, 311, 348, 352, 399, 500
 Ponedelas Hapas 11
 Pnideleris Samuelis 109, 145
 Popovas (Telšiai) 67, 91
 Popovas (Vilnius) 156
 Portnoj Lena 528
 Portnoj-Rozenbaum Šošana 421
 Portnojus 460
 Portnojus Leibas (Leonas) 528
 Postrelko Abraomas – žr. Hercfeldas
 Preilis Eliezeris-Meirais 70
 Presas Izaokas (Ickė) 528
 Prikanskis, ješivos studentas 222
 Privalski Šošana – žr. Berkman
 Prolgeveris Jokūbas 73
 Pšedmeski Šošana 301
 Pšedmeskis Abraomas 301
 Pšedmeskis Eliezeris 70
 Pšedmeskis Hilelis 301, 305
 Pšedmeskis (Šedmi) Možė 252, 301–303, 305
 Pun Hinda – žr. Rabinovič
 Punas Chaimas 170
 Punas Eliezeris-Bencijonas 525
 Pupko Eliezeris 69
 Pupsas 249
 Pupsas Izraelis-Leibas (Ben Israel) 51, 77, 81
 Pupsas Nachumas 355
 Pupsas Nisanas (Natanas?) 51, 77
 Purpleris Chaimas-Meirais 525
 Purpleris Izaokas 525
 Puzricai, sutuoktiniai 525
 Puzricas, mokytojas 299, 302, 500
 Puzricas Abraomas (Avromkė) 198, 240, 301, 305, 525
 Puzricas Jokūbas 525

R

Rabad Šeinė-Lėja (Šeinėlė) 228–229
 Rabadai (Raividai), šeima 227, 229, 356
 Rabadas Chaimas 229
 Rabadas (Raividas) Dovas-Beras 73
 Rabadas Eliezeris 228
 Rabadas (Raividas) Izraelis-Jokūbas 227, 528
 Rabadas Jerachmielis 229, 282
 Rabadas Leibas 229
 Rabadas Velvelis 227
 Rabineris Zeevas 87, 91
 Rabinovič Batja 272
 Rabinovič Chana 352

Rabinovič Cila (Cirl) žr. Talpijot
 Rabinovič Fradl (Fridėlė) – žr. Kaplan
 Rabinovič Fruma-Musia – žr. Neimark
 Rabinovič-Pun Hinda (Hindelė) 51, 170, 173
 Rabinovič Sara – žr. Gering
 Rabinovič Šeinė (Šeinėlė, Šeindelė) 223, 318–319, 323, 326, 459
 Rabinovič-Vaserman Mirjam 417–418, 423–425, 500
 Rabinovičiai, broliai 227
 Rabinovičiai, šeima 226
 Rabinovičius, vaistininkas 239, 352, 502
 Rabinovičius Abraomas 229
 Rabinovičius Avigdoras 525
 Rabinovičius Azrielis 40, 78, 124, 174, 196, 346, 349, 460, 499, 525
 Rabinovičius Baruchas 70, 517, 528
 Rabinovičius Chaimas, rabinas 19, 27, 38–39, 41, 46, 60, 78, 88, 93–94, 110–111, 113, 118, 121–122, 124, 136, 140, 149, 162, 172, 174, 192, 196, 236, 248, 264, 272, 346, 348–349, 460, 499, 517
 Rabinovičius Chaimas 525
 Rabinovičius Danielius 539
 Rabinovičius Eliezeris 50, 169, 528
 Rabinocvičius Elijas-Dovydas (Haaderetas) 70
 Rabinovičius Izaokas 76
 Rabinovičius Izaokas-Aizikas 60, 75, 227, 525
 Rabinovičius Izraelis 537
 Rabinovičius Jokūbas 44, 65, 75
 Rabinovičius Jokūbas (Jankele) 65, 226, 270, 290, 326, 494
 Rabinovičius Jona 525
 Rabinovičius Juozapas 348, 539
 Rabinovičius Mordechajus 93, 113, 194, 373
 Rabinovičius Navotas 537
 Rabinovičius Pesachas 537
 Rabinovičius Saliamonas-Cvi (Šteinbergas Baruchas) 517
 Rabinovičius Saliamonas-Zalmanas 70
 Rabinovičius Samuelis-Jokūbas 351
 Rabinovičius Šalomas – žr. Šolem-Aleichemas
 Rabinovičius Šaulis-Pinchasas 136
 Raceris, mokytojas 340
 Raivid Roza 356
 Raivid Ševa 295
 Raivid-Levit Rivka 73, 352
 Raividai, šeima – žr. Rabadai
 Raividas Dovas-Beras – žr. Rabadas
 Raividas Izraelis-Jokūbas – žr. Rabadas
 Rambamas – žr. Maimonidas
 Rasenski Feigė-Reizė 461
 Raseinskis Šabtajus 60
 Rastovskis Dovydas 61, 75
 Raši (Icchaki Saliamonas) 46, 49, 66, 138, 292, 299, 311
 Regensburgas Abraomas-Elijas 70
 Rein-Zinger, ponis 232
 Reinesas Izaokas-Jokūbas 63, 152
 Reizinas (Rozinas) Juozapas 38, 41, 63–64, 98, 133
 Revelis Dovas 70
 Reznikas 461
 Reznikas Zundelis 500

Ritov Chana-Rachelė – žr. Faktor
Ritov-Elicur Sara 271, 395, 405, 414, 452, 540
Ritov-Gavurin Estera 271, 515, 540
Ritovai, šeima 355
Ritovas Benjaminas-Izraelis 271, 525, 540
Ritovas Chaimas 271, 540
Ritovas Jokūbas-Šraga 271, 375, 525, 540
Ritovas Menachemas-Mendelis 272
Ritovas Mendelis (Mendelė) 271, 525, 540
Robel Chaja-Beila 539
Robel Etė 539
Robel Rachelė 540
Robelis Abraomas-Berlas (Dovas) 540
Robelis Juozapas-Lipmanas 539–540
Robelis Šabtajus, senelis 138, 149, 155, 177, 539, 540
Robelis Šabtajus, anūkas 539
Robinsonas Nechemija 69
Roch (Izraelovič) Chaja 528
Rodionovas, partizanas 457
Ronas Abraomas 202
Ronia, pabėgėlė 285
Rosienkis 460
Rostovski Chana – žr. Kacin
Rostovski Estera 525
Rostovski Henia 525
Rostovski Rachelė 525
Rostovski Sonia 38, 52, 302, 351, 454, 495
Rostovski Šeina (Šeindl) 525
Rostovskiai, šeima 340, 351, 408, 410, 412
Rostovskis 460
Rostovskis Achimeiras 525
Rostovskis Eliezeris (Lazaris) 351, 408–409, 454, 500, 525
Rostovskis Izaokas (Icė) 238, 459, 525
Rostovskis Jokūbas 529
Rostovskis Nachumas 501, 503
Rostovskis Samuelis 525
Rostovskis Tuvija 525
Rotesas Chaimas-Mozė 528
Roza iš Rietavo 392
Rožas, rabinas 72
Rozenbaum Šošana – žr. Portnoj
Rozenbaumas Juozapas 419
Rozenbaumas Mozė 419
Rozenberg, ponias 525
Rozenberg (Varejes) Sara 525
Rozenbergas 525
Rozenbergas Arjė 322
Rozenbergas Juozapas 525
Rozenbergas Leibas 525
Rozenbergas Mordechajus (Motelis) 525
Rozenbliumas Jokūbas-Ješaja 63
Rozenfeldas, gydytojas 216
Rozenšteinas Mozė 71
Rozinas Chaimas 349
Rozinas Juozapas – žr. Reizinas

Rozovskis Urija 436
Rubinsas Izaokas-Eliezeris (Icė-Leizeris) 357
Rubinšteinas Abraomas 75
Rudmanas, dažų pardavėjas 460
Rudmanas Šachna 525
Rudnickis Elijas 278, 285
Rumbutis 497
Runkauskai, šeima 432
Runkauskienė 431–432
Rupin-Onija Gėla 378, 524, 532
Rusteika 270
Rusteika Steponas 239
Rut, ponias 460
Rut, ponios Levinzon-Sofer duktė 341

S

Salanteris (Lipkinas) Izraelis 26, 41, 45, 62, 86, 90, 98, 100, 102–103, 110, 133, 153, 160, 171, 187, 190
Saliamonas, sinagogos patarnautojas 308, 311
Sametas Menachemas 383
Samuelis ben Abraomas iš Slucko 63
Sandler Beilė 525
Sandler Estera 525
Sandler Etė-Gutė 525
Sandler Feiga 525
Sandler Nechama (Necha) 305
Sandler Sara 525
Sandleriai, sutuoktiniai 525
Sandleriai, šeima 525
Sandleris 460
Sandleris, futbolininkas 448
Sandleris Hiršas 525
Sandleris Jechielis 525
Sandleris Jokūbas (Jankelė) 315, 525
Sandleris Nachumas 198
Sandleris Samuelis (Šmulkė) 305, 315, 525
Sandleris Volfas 525
Sandleris Zundelis 525
Sapiega Povilas 36, 42
Sapiras Pinchasas 215
Sapožnikov, mokytoja 50, 167, 267
Sapožnikovas 460
Sapožnikovas Cvi-Judas 170, 253, 258, 525
Sara, Ritovų kaimynė 397
Sares Henia 322
Saresas Pinchasas 322
Sarkinas 434
Sarna Ezekielis 66, 236
Sason Chana (Chanelė) 322, 341, 525
Sason Dora-Malka 273
Sason Dvora 525
Sason Etė 528
Sason Lina 525
Sason Maša 525

- Sason Mina 537
 Sason Mirjam (Mira) 525
 Sason Nechama (Necha) 525
 Sason Reina 525
 Sason Sara (Cira) 525
 Sason Sara 525
 Sason Sara-Étė 525, 535
 Sason Zelda 290
 Sason Zina 525
 Sason-Ben-Guri Batševa 306, 535
 Sason-Mušcic Dvora 535
 Sasonai, sutuoktiniai 525
 Sasonas 460, 495
 Sasonas Hiršas 525
 Sasonas Izraelis 525
 Sasonas Izaokas (Aizikas) 352, 525
 Sasonas Meiras 249, 525
 Sason Mordechajus 525
 Sasonas Mordechajus (Motė) 525
 Sasonas Mozė 525
 Sasonas Nisanas 323, 525
 Sasonas Senderis-Eliezeris (Lazaris) 525, 535
 Sasonas Tuvija 525
 Segaliai, sutuoktiniai 525
 Segalis 503, 505
 Segalis Izaokas (Ickė) 468
 Segalis Pesachas 525
 Segalis Pinchasas 525
 Sidabras Simonas 260, 497, 499
 Silveras, rabinas 335
 Sima, ponios Levinzon-Sofer duktė 341
 Simonas Bar Jochajus 252
 Simonas Mikelis 322
 Simonofas Abraomas 227
 Simonofas Jokūbas-Juozapas 227
 Sinkevičius, gydytojas 236
 Syrkinas Nachmanas 319
 Sirot Malka – žr. Klein
 Sklarai, šeima 352
 Skeivys Steponas 306
 Skovronski Rivka – žr. Aronson
 Smigel Liba 533
 Smigel Rachelė 533
 Smigeliai, šeima 533
 Smigelis Chaimas 533
 Smigelis Elijas 533
 Smigelis Samuelis 533
 Smolenskinas Perecas 86, 345
 Smolianski Rita 378
 Smolianski-Gold Inga 378
 Smolianskis Julius 378
 Smolianskis Norbertas 379
 Smuškevič Chaja-Sara 525
 Smuškevič Rivka 525
 Smuškevičius Hilelis 525
 Smuškevičius Izaokas (Icė) 525
 Smuškovičius Jokūbas 491
 Sofer, ponis 75
 Soferis 52
 Solominas, partizanas 469
 Soloveičikas (Briskeris) Chaimas 100, 105, 188
 Soloveičikas Mozė 100
 Sorockinas Abraomas-Izaokas 86
 Sorockinas Zalmanas 224
 Sorockinai, šeima 224
 Spektorius Izaokas-Elchananas 65, 70, 110, 153, 192, 292
 Srolovičiai, šeima 435
 Stalinas Josifas 284
 Stamas, ješivos studentas 222
 Stančienė Ajida 10
 Staradumskis 478-479, 482, 484, 488
 Stasė 422
 Staugaitis Justinas 364, 366, 505
 Stoliaras Izaokas-Aizilas-Leibas 71
 Stulpinukas Vicas 400
- ## Š
- Šabat Cila – žr. Šebselbon
 Šabatas Samuelis – žr. Šebselbonas
 Šachnovičius Chaimas 70
 Šachnovič Chana-Lėja 526
 Šachnovičius Juozapas 344
 Šachor Lipša – žr. Berlin
 Šachor-Hiršovič Aleksandra-Zisa 224
 Šachoras Chaimas-Leibas 224
 Šachoras Juozapas-Dovydas 224
 Šackesas Mozė 70, 106
 Šalitas Levis 225
 Šalomas ben Jošua iš Jonišio 63
 Šapiro, pramonės kombinato direktorius 284
 Šapiro iš Skaudvilės 308
 Šapiro Abraomas 62
 Šapiro Kahana Abraomas-Doveris 65
 Šapiro Aldona 10
 Šapiro Davidas 10
 Šapiro Filipas 10
 Šapiro Jocheved (Jochkė) 308-309
 Šapiro Leibas 38
 Šapiro Meiras-Elijas 61, 74
 Šapiro Pesachas 326
 Šapiro Samuelis 38
 Šapiro Sara 10
 Šapiro Šifra – žr. Baal-Šem
 Šaretas, siuvėjas 355
 Šaretai, šeima 526
 Šateris Pesachas 469
 Šaulys Napoleonas 403
 Šaulys Pranciškus 403
 Šaulis-Tuvija ben Mordechajus 38, 63

Šavel Chasia 526
 Šavel Henia (Henè) 488, 526
 Šavel Reiza 526, 536
 Šavel Sara – žr. Feidelman
 Šavel Taibè – žr. Varejes
 Šavel-Goldštejn Malka 536
 Šavel-Žuks Sheina 536
 Šavelis Abraomas 488, 526
 Šavelis Bencijonas 488, 526
 Šavelis Hiršas (Hiršè) 526
 Šavelis Chaimas-Leibas (Arjè) 331, 488
 Šavelis Meikè 457
 Šavelis Meiras 488, 526, 536
 Šavelis Velvelis (Velvé) 269, 526, 536
 Šebselboim Feiga 526
 Šebselbon (Šebselboim; Šabat) Cila 528
 Šebselbon (Šebselboim)-Natanovič Beila-Naomi 398, 526
 Šebselbonas (Šebselboimas) Benjamins 398, 526
 Šebselbonas (Šabatas) Samuelis 375
 Šebselbonas Leibas 55
 Šebselbonas (Šebselboimas) Liberis 53, 526
 Šebselzonas (Šebselboimas?) Nechemija 75
 Šedmi Mozè – žr. Pšedmeskis
 Šeina-Jafa 334
 Šeinkman, ponia 75
 Šeinzonas Meiras 75
 Šekspyras Viljamas 256
 Šeli Meiras – žr. Bogdanovskis
 Šepselboimas 319
 Šer Chava – žr. Kac
 Šer Rivka (Rivelè) 526
 Šer Sara 319
 Šeras, felčėris 340
 Šeras Baruchas 260
 Šeras Dovydas 249
 Šeras Izaokas 351
 Šeras Mozè 526
 Šeras Š., rabinas 72
 Šereliai, šeima 526
 Šerelis Mendelis 396, 460, 500, 526
 Šerelis Zalmanas 526
 Šereševski Chiena – žr. Levitan
 Šereševskis Imanuelis 50, 94, 170, 256
 Šereševskis Izaokas 256
 Šereševskis Jokūbas 50, 170
 Šereševskis Samuelis 169
 Šif Chaja – žr. Landau
 Šif Chaja-Gita 334
 Šif Eta-Ita 332–333
 Šif Hinda 541
 Šif Rivka-Lėja 334
 Šif Sara (Cira) 334
 Šif Tamar (Tili) 541
 Šif-Beniševič Lėja 333–334, 403, 424, 504, 539
 Šif-Šochet Reizl (Reizelè) 332, 351, 403, 418, 461, 504, 514, 539
 Šif-Toker Chana 541
 Šifai, dinastija 332
 Šifai, šeima 239, 272, 332, 511
 Šifas Abraomas 334–335
 Šifas Izaokas 460, 508
 Šifas Izaokas-Juozapas 332–334
 Šifas Jokūbas 541
 Šifas Lipmanas (Lipi) 506, 541
 Šifas Meiras ben Jokūbas (Maharam Šif) 332
 Šifas Mordechajus 332, 334, 541
 Šifas Mozè 334–335, 526
 Šifas Rafaelis 541
 Šifas Reuvenas 334–335
 Šifas Samuelis I 56, 250, 332–334, 508, 526, 539
 Šifas Samuelis II („Didysis“) 351, 355, 508
 Šifas Šaulis 335
 Šifas Zalmanas-Efraimas 334–335
 Šifas Urija 332, 351
 Šileris Fridrichas 256
 Šimelevičius Leibas 331
 Šimelovičius 57
 Škliar Dvora 541
 Škliar Liba (Libelè) 541
 Škliar-Levin Mina 541
 Škliaras 460
 Škliaras Elijas-Mordechajus 526
 Škliaras Izaokas 541
 Škliaras Leibas (Leibelè) 526
 Škliaras Natanas 198, 526, 541
 Školnikas (Eškolis) Levi 208, 213–214
 Škopas Mozè-Mordechajus 70
 Škopas Hakohenas Simonas-Judas 19, 27, 31, 39–41, 46, 78, 87–89, 92, 99, 104–106, 110, 136, 140, 151, 159, 161, 172, 190–192
 Šlezas Cvi 75
 Šlomovič Mirjam (Mirka, Mirelè, Merè, Merka, Merkè) 232, 417, 424–425, 461, 476, 501, 526
 Šlomovič Dvora 539
 Šlomovič-Klein Henè 460
 Šlomovič-Pier Sara 337, 539
 Šlomovič-Kracer Chana 539
 Šlomovičius, siuvėjas 460
 Šlomovičius Chaimas 539
 Šlomovičius Chaimas, rabinas 526
 Šlomovičius Mozè-Izaokas (Icè) 526
 Šlomovičius Mordechajus-Leibas 539
 Šmerkovičiai, šeima 352
 Šmulevič Ela – žr. Švarc
 Šmulevičius Izaokas 50–51, 72, 116, 125, 169, 256
 Šnaider, ponia 458
 Šnaider Beila žr. Landau
 Šnaider Chaja-Rachelè (Chajelè) 240–241, 355, 508, 526, 534
 Šnaideris Eliezeris (Leizeris) 526
 Šnaideris J. 49–50, 117, 166, 169, 306
 Šnaideris Pinchasas 198
 Šnaideris Šaulis 241, 460, 526, 534

Šochet Reizl – žr. Šif
 Šochet Rina – žr. Michels
 Šochet Rachelė – žr. Ziv
 Šochet Šošana 75
 Šochet-Blau Chaja-Chana 541
 Šochetas Chaimas 334-335, 405
 Šochetas Dovydas-Judas 541
 Šochetas Jošua 334-335, 405
 Šochetas L. 72
 Šochetas Leibas 249
 Šochetas Meiras-Šmarja 249, 531
 Šochetas Šalomas 49-50, 166, 169, 256, 334
 Šochetas Šaulis-Jedidija 74
 Šogam Chaja 526
 Šogam Chaja-Šifra 526
 Šogam Etė 526
 Šogam Etel 322
 Šogam Feiga 526
 Šogam Freida 526
 Šogam Lėja 526
 Šogam Maša 526
 Šogam Mina 322
 Šogam Sara 322
 Šogamai, šeima 460
 Šogamas Eliša 526
 Šogamas Eliezeris 291
 Šogamas Hiršas (Hiršė) 526
 Šogamas Izaokas (Aizikas, Icikas) 526
 Šogamas Ješaja 526
 Šogamas Jošua 322
 Šogamas Reuvenas 526
 Šogamas Velvelis (Velvė) 526
 Šojus, gydytojas 378
 Šojus Jokūbas 264
 Šolem-Aleichemas (tikr. Rabinovičius Šalomas) 293
 Šolemas, sinagogos prižiūrėtojas 133
 Šor-Dan Hadasa 528
 Šoras, ješivos studentas 222
 Šoras Abraomas-Leibas 71
 Šoras Leibas 258
 Šošana Abraomas 98, 186
 Špakovič Henia 322
 Špilg Rachelė 526
 Špilgas Samuelis 526
 Špitalis, mokytojų seminarijos studentas 198
 Štein Naomi – žr. Bloch
 Šteinas Chaimas 129, 198
 Šteinas Pesachas 165
 Šteinas Samuelis-Zalmanas 526
 Šteinbergas Baruchas – žr. Rabinovičius Saliamonas-Cvi
 Štucin Frida 528
 Štucinas, rabinas 291
 Šubert Marija – žr. Bod-Girš Mina
 Šubic Sara – žr. Hiršovič
 Šubicas, ješivos studentas 312

Šugas, ponis 354
 Šugas-Zajenc Sara 354
 Šugas-Leibovič, ponis 353
 Šugasas Eliezeris (Leizeris) 352-354
 Šuraic-Blechman Feiga-Cipora 216, 531
 Šuraicas Elijas 531
 Šutas 239
 Šuras Velvelis (Velvelė) 356
 Švantas 367
 Švarc Batševa – žr. Berkman
 Švarc Bliuma 348
 Švarc-Šmulevič Ela 256
 Švarcas Aba (Avcikas) 256, 348
 Švarcas Abraomas-Nachmanas 70
 Šveksneris Abraomas 65

T

Tabačnikas Leibas 324
 Tac Šifra – žr. Abramovič
 Taic Chana-Rachelė (Rašelė) – žr. Zinger
 Taic Chava 526
 Taic Eda 464, 476
 Taic Guta 526
 Taic Rachelė 423, 526
 Taic Riša 234
 Taic-Berman Bliuma 274, 341, 528
 Taicas 460
 Taicas Bencijonas 526
 Taicas Izaokas 526
 Taicas Izraelis 526
 Taicas Lipa (Luisas) 233-234, 373
 Taicas Šneuras 475, 526
 Talis Ezekielis 305
 Talpijot, ponis 417-418, 423-424, 426, 500
 Talpijot Golda (Zahava) 526
 Talpijot Šošana (Šocė) 348
 Talpijot-Rabinovič Čila (Cirl) 424-425, 462, 500, 525
 Talpijotas 462
 Talpijotai, šeima 417, 526
 Talpijotas Izraelis 37, 52, 460, 526
 Talpijotas Leibas 61
 Talpijotas Mozė 355, 526
 Talpijotas Šalomas 53, 56, 355, 455, 526
 Taršiskin Toiba 526
 Taršiskinas Mozė 526
 Tavlibas 286
 Telzeris Samuelis (Šmulkė) 65
 Temkin Ida 320
 Teper Mirjam – žr. Brik
 Tkačas Zeevas 319
 Toibas 526
 Toker Chana – žr. Šif
 Tornau Elžbieta (Elisabeth) 306
 Trachtenbergas Saliamonas 49-50, 117, 166, 169, 173, 252, 306, 458

Trockis Leonas (Levas) 134
Troibas, gydytojas 368
Troibas Izraelis-Michelis 75
Tropas Naftali-Cvi-Hiršas 70
Tulmanas Jechielis 526
Tuntė Micha 354
Turšas Dovas-Beras 63

U

Udvinas, popieriaus pardavėjas 352
Unkelesovai, šeima 356
Upinas Avigdoras 526
Upinas Mordechajus-Mendelis 526
Urbach Chaja-Sara 287
Urbach Feiga-Dvora 287–288
Urbach Nechama-Riva 287–288
Urbach Sulamita 288
Urbachas Aba-Samuelis 287
Urbachas Jeruchamas 287–288
Urbachas Nojus-Mozė 287–288
Urbachas Saliamonas 287
Uzielis, rabinas 516
Užkalniai, šeima 479

V

Vaičiulis Petras 448
Vail Chasia – žr. Chaitovič
Vain Dina 526
Vainas Benjaminas 526
Vainas Berlas (Berelė, Berkė) 72, 305, 402, 419, 489, 491–492
Vainas Dovydas (Peckė) 240, 352, 526
Vainas Jokūbas (Jankelė) 240, 305, 526
Vainas Leibas (Leibelė) 402
Vainas Zeligas 489, 526
Vainbergas Chanan (Chona) 322
Vaineris 460
Vainšteinas Aronas 232
Vaisas Pinchasas 383
Valkas Chaimas 305
Valkas Samuelis 305
Valkin Chana 526
Valkin Genia 526
Valkin Lola 526
Valkin Šošana 526
Valkin-Arazi Lėja 528
Valkinas 56
Valperai, šeima 340
Varburgas Edvardas (Warburg Edward) 335
Varejes Beila 462
Varejes Bliuma 527
Varejes Braina - žr. Elk
Varejes Chaja (Chajelė) 527, 540
Varejes Chana 419, 527
Varejes Ela 527
Varejes Estera 223
Varejes Etel (Eti) 527
Varejes Guta 527
Varejes Henė (Henkė) 356, 527

Varejes Jentė 527
Varejes Lėja (Lejelė) 402, 527, 540
Varejes Pesia 527
Varejes Roza 444, 528
Varejes Sara (Ciri) 326, 527
Varejes Šeina-Feiga 527
Varejes-Holer Jocheved 19, 29, 33, 385, 402, 426, 540
Varejes-Levin Malka 273, 506
Varejes-Šavel Taibė 488, 526
Varejes-Vinštein Cila 273
Varejes-Zilberman Lėja 284
Varejesai, šeima 258, 387, 393, 458–459
Varejesas, vaikas 503
Varejesas 527
Varejesas Aronas 273
Varejesas Aronas-Izaokas 527
Varejesas Chaimas-Juozapas 527
Varejesas Elijas-Simcha 273, 419, 488, 527
Varejesas Ezekielis (Chačė) 527
Varejesas Hilelis I 527
Varejesas Hilelis II 528
Varejesas Izaokas-Aizikas 273, 527
Varejesas Jokūbas (Jankelė) 401–402, 489, 527, 540
Varejesas Ješaja 527
Varejesas Jošua (Šijė)-Hešelis 273
Varejesas Judas 527
Varejesas Leibas (Leibelis) 389
Varejesas Mordechajus 527, 540
Varejesas Mozė 274, 321–322, 448
Varejesas Simcha 356
Varejesas Simonas-Judas 273, 527
Varejesas Šalomas 303
Varejesas Zalmanas 527, 540
Varnelis 490
Vaserman Bliuma 527
Vaserman Michalė, močiutė 425
Vaserman Michalė, anūkė 425
Vaserman Rachelė – žr. Mirkin
Vasermanas Elchananas 71, 99, 106, 134, 159, 185, 187, 417, 423, 425
Vasermanas Leibas (Leibelis) 425
Vasermanas Naftalis 417, 423
Vasia, partizanas 457
Vatkinas 527
Veksler Rachelė 494
Verbilovas [Pinchasas] 495, 527
Verneris Abraomas-Aba 38, 64–65
Vernikas Cvi-Zeevas 75
Vesler Chasia 527
Vesler Naomi 392, 527
Vesler Šošana 455, 527
Vesleris Abraomas-Mordechajus 49, 96, 116, 161, 167, 346, 349, 455, 527
Vesleris Eliezeris 527
Vigderis Chaimas 349
Vigdorskis Nojus 529
Vygodskis 52, 323
Vildštein Cvija 300
Vilenčik Chaja 527
Vilenčikas Izraelis 527
Vilenčikas Juozapas (Joselis) 352
Vilhelmas, karalius 413

Vilniaus Gaonas – žr. Elijas ben Saliamonas-Zalmanas
Vincovskis Meiras 502
Vineris Elchananas 72
Vineris Simonas-Mozė 46, 348
Vinštein Cila – žr. Varejes
Vislavskis Cvi 144
Vytautas, didysis kunigaikštis 42
Vitinas 460
Vitinas Alteris 53, 351
Vitkevičiėnė Emilija 431
Vlasovas Andrejus 437
Volbikaitė Goda 11
Volf-Ecijon Sara 516
Volgemutas Judas-Arjė 51, 94, 170, 256
Volodia 286
Volpė Jokūbas 527
Volpert Chaja 342
Volpert Džoisė B. 10
Volpert Genė 342
Volpert Mirjam (Miri; Mira) 342, 528
Volpertas 460
Volpertas iš Kėdainių 342
Volpertas, felčeris 295
Volpertas, juvelyras 56
Volpertas Geršonas (Griša) 52, 277, 342–343, 352
Volpertienė 343

Z

Zaidmanas Hilelis 158
Zajenc Sara – žr. Sugas
Zak Chana – žr. Pelc
Zak Michalė – žr. Noik
Zakas Azrielis 482
Zakas Jokūbas 482–483, 528
Zakas S[imonas] 74
Zaks Cila 527
Zaks Gita 527
Zaks Hadasa 527
Zaks Henė 357
Zaks Jocheved 527
Zaks Rivka 527
Zaks Šošana 527
Zaks Tema 527
Zaks-Levin Zelda 237, 523
Zaksai, broliai 355
Zaksas 72, 460
Zaksas, gydytojas 368
Zaksas Benjaminas 527
Zaksas Gabrielis 342, 527
Zaksas Izaokas 37, 52
Zaksas Jerachmielis 527
Zaksas Joelis-Dovas 51, 125, 299, 304, 373, 527
Zaksas Jokūbas 527
Zaksas Judas 527
Zaksas Judas-Bencijonas 166
Zaksas Juozapas (Joselis) 342, 527
Zaksas Juozapas-Chaimas 527
Zaksas Leibas (Leibė) 527
Zaksas Mozė 527
Zaksas Nachumas 65, 75, 351
Zaksas Šneuras 50
Zaksas Tuvija-Geršonas 75
Zakuto Abraomas 136

Zalcbergas Joelis 49–50, 166, 169, 256
Zeevas, rabinas 61
Zalmanovičius Aronas-Saliamonas-Zalmanas 70
Zarchi Simonas 75
Zelikovič Chana 527
Zelikovičius Dovas (Berelė) 527
Zelmanovič Bunia 319
Zelmanovič Lėja 322
Zelmanovičius Leibas (Leibė) 527
Zelmanovičius Meiras 528
Zilberman Bliuma 527
Zilberman Feiga 419
Zilberman Feiga-[Šeina] 527
Zilberman Lėja – žr. Varejes
Zilbermanai, šeima 504
Zilbermanas 352
Zilbermanas Juozapas 527
Zilbermanas Meiras 527
Zilbermanas Mordechajus-Zeevas 71
Zilbermanas Mozė 356, 527
Zilbermanas Saliamonas 527
Zilberštein Ela – žr. Fleišer
Zilberšteinas 456
Zimanas Genrikas 468
Zimanas Jerachmielis 527
Zimanas Ziselis 527
Zinger-Taic Chana-Rachelė 232–233, 273, 275, 354, 415
Zingeriai, šeima 232
Zingeris (Reinas?) Mordechajus (Maksas) 232
Zisermanas Zeevas 71
Ziskind Maša 320
Ziv Feiga 527
Ziv-Šochet Rachelė 531
Zivas, gydytojas 75
Zivas Dovydas 351, 461, 527
Zivas Faivelis 527
Zivas Judas-Leibas 38, 62
Zivas Juozapas-Kalebas 531
Zivas Simcha-Ziselis 104, 531
Zivicas Mozė-Saliamonas 70
Zlata, Mozės duktė 73
Zlatopolski-Persic Šošana 149
Zlotnik-Minčevski Šeina 300, 310
Zlotnikas Beras 56, 300, 310, 502
Zlotnikas Jokūbas 346
Zolbas Leibas 285, 287
Zubovas Vladimiras 428
Zubovienė Sofija – žr. Bilevičiūtė
Zundelovičius 527
Zundelovičius Jokūbas (Jokė) 53, 527
Zut Chaja 527
Zut Chana 527
Zut Jocheved (Jochele) 527
Zut Nechama (Necha) 527
Zutas, vaikas 527
Zutas Leibas (Leibė) 527

Ž

Žabotinskis Vladimiras (Zeevas) 325
Žak Chana – žr. Pelc
Žemaitė (tikr. Beniuševičiūtė-Žymantienė Julija) 45
Žukovskis 60
Žuks Sheina – žr. Ševel

Vietovių rodyklė¹

A

Adanim 304
Afikim 319
Aizenštadtas 317
Akmenė 309, 311
Ako 452
Alsėdžiai 284, 304, 368, 428–429, 431,
438–439, 444–445, 450, 472, 505, 541
Antopolis 224
Aradas 454
Armianskas 71
Ašdodas 214
Augšpilis (Vyšgorodokas) 284–286
Aušvicas 320, 378, 380, 436, 515
Avne Eitan 515

B

Bachmutas 47
Bad Homburgas 190
Bad Kisingenas 349
Bad Vildungenas 312
Baisogala 70
Baltimorė 10, 70
Baltmiškis 301–302, 330, 338
Balstogė 45, 110
Baumgartas 379
Bazelis 428, 531
Bečeva 129
Beeršeba 138, 240, 351, 353
Belovežas 69
Berdičėvas 208
Bergen Belzenas 382
Berkinėnai 354
Berlynas 61, 66, 86, 218, 221, 226, 256, 296,
311, 413, 486
Bernas 77
Biržai 62, 320
Bne Brakas 155, 264, 329
Bodaibo 208
Brasta 42, 100, 188
Bratislava (Presburgas) 194, 332
Brėvikiai 428
Brekfordas 38
Breslau – žr. Vroclavas

Brežicė 70
Brianskas 172
Buchenvaldas 382
Budapeštas 317
Butrimonys 304
Buožėnai 315

C

Chadera 287, 301, 305, 352
Charkivas 49, 116, 167, 254, 310–311, 315
Chebronas 224, 516
Chelmas 88
Chersonas 47
Chinuvus 381
Cholonas 305, 376
Chomskas 70
Chotynas (?) 462
Ciurichas 194

Č

Čarnianai 86, 99, 187
Čenstochova 380
Čikaga 69–71
Čortkivas (Čortkovas) 182

D

Dachau 222, 382, 384, 492, 515, 532, 537
Dafna 319
Dancigas – žr. Gdanskas
Darbekas 379
Daugpilis 70, 285, 377
Davyd Haradokas 63
Degaičiai 291, 297
Degučiai 375
Dnipro (Ekaterinoslavas) 47
Dno 285
Deveikiškiai 445
Dokšica 70–71
Drisa – žr. Verchniadzviniskas
Druja 62, 71
Duchovščina 316
Dziaržinskas (Koidanova) 233

E

Ekaterinoslavas – žr. Dnipro

F

Famagusta 383
Feldafingas 321
Fernvaldas 447
Filadelfija 69, 116, 194
Frankfurtas prie Maino 66, 219, 221, 332
Fridrichštadtas – žr. Jaunjelgava
Froidendorfas 379

G

Gardinas 42–43, 64, 70, 76, 108, 172
Gargždai 44, 235, 237, 257, 266, 310, 334, 419
Gaudučiai 436
Gdanskas (Dancigas) 491
Gedera 213
Geruliai 129, 230, 300, 312, 334, 336, 353,
369–370, 378–380, 388, 395, 401, 415–416,
420, 423, 434, 443–444, 457, 461, 463–464,
472–473, 476, 485, 489, 503, 505, 511–513,
533, 535–538, 540–541
Givatajimas 217
Givat Brener 319, 323
Gorkis – žr. Žemutinis Naugardas
Gruzdžiai 70
Gura Kalvarija 183

H

Haga 531
Haifa 209, 262, 274, 288, 303, 532, 536–537,
Heidelbergas 77
Helsinkis 64
Heničėskas 506, 541
Herclija 287–288

I

Irkutskas 208

1 Į rodyklę įtrauktos tik gyvenvietės (išskyrus esančius bibliografinėje informacijoje).
Telšiai, kaip dažniausiai knygoje minimas vietovardis, į rodyklę neįtrauktas – red. past.

Y

Ylakiai 67, 96, 127, 165, 198, 250, 333, 351

J

Jafa (dab. Tel Avivu dalis) 287–289
Jaguras 321
Jaunjelgava (Fridrichštadtas) 72, 236
Javnė 26
Jedlinskas 239
Jelgava 315
Jeruzalė 21, 26–29, 49, 62–63, 66, 73–76, 78, 87, 138, 158, 181, 185, 211, 221, 225, 236, 260, 262, 276, 290, 334, 353, 356, 385, 441, 446, 499, 515–516, 532, 537
Johanesburgas 344, 346, 506, 541
Jonava 166, 319, 445, 466
Joniškis 63

K

Kališas 69
Kamajai 320
Karaliaučius 122, 256, 421
Kaselis 486
Katovicai 72
Kaunas 26, 36, 38, 40, 43, 45, 47, 49, 51, 57, 65, 73, 76, 80, 86, 90–91, 94, 100, 110, 116, 122, 148, 153–154, 156, 160, 165–166, 168, 171, 173, 187, 219–220, 236–238, 240, 252–254, 256, 265, 274–275, 292, 298, 306, 309, 316, 352, 356, 377, 408, 417, 440–441, 444–445, 466–470, 490, 505, 507, 509, 514, 534–535, 540
Kazlų Rūda 441, 469
Kėdainiai 39, 43, 58, 65, 165, 319, 342
Keiptaunas 71
Kelmė 26, 66, 78, 99–100, 104, 109, 146, 159, 171, 187, 190, 192, 229, 481–483, 531
Kelnas 349
Kfar Varburgas 517
Kybartai 166
Kyjivas 37, 45, 47
Kirenskas 208
Kirjat Gatas 305
Kirjat Šmuelis 531
Kirovas 96, 129, 315
Kišiniovas 45, 92, 133, 208
Klaipėda 41, 57, 179, 237, 267, 273, 277, 323, 325, 339, 352, 354, 378, 394, 407, 419, 421, 457, 503, 529
Klauzenburgas – žr. Klužas-Napoka
Kleckas 346
Klivlendas 23, 38, 40–41, 71, 96–97, 126, 129, 165, 174–175, 179–181, 184–185, 197–198, 305, 531
Klužas-Napoka (Klauzenburgas) 183
Koidanova – žr. Džiaržinskas
Kolainiai 480–482
Krakės 70, 287–288

Krasnojarskas 342
Kražiai 62, 65, 478, 484,
Kretinga 44, 302, 324, 407
Kriluvas 71
Krokuva 380
Kudirkos Naumiestis 319
Kuldyga 50, 62, 170
Kuliai 155, 214, 264
Kupiškis 99, 165, 176, 187, 258
Kuršėnai 70, 318, 320
Kvėdarna 230–231, 348–349, 415, 418, 464

L

Laižuva 332–333
Laukuva 216, 477
Leipcigas 495, 503
Leningradas – žr. Sankt Peterburgas
Lentvaris 71
Lešnas 373
Levkovas 71
Lyda 157
Lidsas 300
Lieplaukė 302, 446, 472
Liepoja 148, 292, 377, 433
Linkaičiai 354, 490–491
Linkuva 319
Lipniškės 70
Litomeržicės 492–493
Liubanė 135, 153
Liublinas 42, 182
Lyvanai 70
Lodžė 144, 380, 447
Lomža 70–71, 106, 346, 422
Londonas 38, 46, 65, 70, 92, 111, 144, 146, 159, 172, 192, 264, 346
Los Andželas 273
Luckas 152
Luokė 88, 110, 262, 308, 368, 370, 375, 415, 434, 444, 472, 496

M

Maladečno 70
Malkenas 379
Malšycė 88, 172
Marienbadas 179
Marijampolė 218, 220
Marselis 382–383
Maskva 51, 67, 132, 144, 149, 284, 316–317
Mauthausenas 382
Mažeikiai (Muravjovas) 135, 269, 318, 324, 332, 351, 517
Meksikas 276, 337, 445, 531, 539
Merkinė 319
Mineapolis 70
Minskas 69, 76, 135, 144, 265, 333, 446
Mintauja 61
Myrius 104, 135, 182, 224, 288

Miunchenas 238, 383–384, 492
Miunchenbergas 486
Monrealis 65, 494
Mosėdis 110
Motolė 71
Mozyrius 69
Muravjovas – žr. Mažeikiai

N

Naanas 287
Naugardukas 346
Nemakščiai 152, 166
Nerimdaičiai 510
Nevarėnai 77, 269, 271, 346, 444, 454, 472,
Nicanimas 384
Niujorkas 12, 33, 58, 70, 72, 144, 160, 170, 531, 537
Norfolkas 71
Nova Odesa 70

O

Obeliai 70
Odesa 45, 72, 77, 288
Olšanai 148
Omskas 316
Oriolas 529
Orša 316
Ostrovos 285

P

Pakauskas (?) 315
Palanga 38, 44, 64, 70, 72, 444
Panevėžys 26, 38, 63, 70, 90, 106, 144, 155, 168, 214, 218, 220–221, 256, 264, 344, 346, 356, 379, 403, 433, 442, 532
Papilė 67, 127, 165, 198, 291, 312, 324, 355
Pardes Chana 516
Parickas 62
Pasvalys 320
Pavandenė 480, 483
Petach Tikva 158, 208, 213, 250
Petrakavas 64
Pikeliai 70, 229, 332
Pilviškiai 176
Pinskas 333
Pitsburgas 70, 309
Plateliai 70, 304, 368, 444, 447
Plungė 61–62, 167, 269, 271–272, 324, 342, 344–345, 353, 370, 446, 506, 515
Portlandas 69
Presburgas – žr. Bratislava
Priėnai 71, 170,
Pskovas 315
Purpliai 59

R

Raanana 537
Račkai 71
Radviliškis 240, 534
Rainiai 127–128, 284, 300, 312, 331, 336, 365, 366, 368–373, 377–378, 386, 395, 397–398, 400, 415–416, 422–423, 433, 442–444, 448, 456–458, 461, 464, 471–476, 478, 485, 489, 497–499, 503, 511, 513, 533–540
Raseiniai 87, 103, 190, 319
Rechovotas 319, 321, 441
Rėkyva 490
Rezeknė 285
Rietavas 109, 304–305, 368, 373, 392, 401, 415, 444, 472
Rišon Lecijonas 319
Ryga 38, 170, 218, 220, 285, 296, 315, 333, 352, 377
Rivne 241
Rodūnia 182, 220
Rokiškis 220
Rostovas prie Dono 72

S

Salantai 26, 44, 373, 433–434, 439, 449, 458
Sankt Peterburgas; Peterburgas 38, 46, 74–75, 285, 333
Sasmakenas – žr. Valdemarpilsas
Satu Marė (Satmaras) 182
Seda 44, 115, 133, 135, 194, 323, 332, 373
Seirijai 74
Selecas 76
Semiatičiai 224
Sinsinatis 334
Skaudivilė 44, 308
Skuodas 228–229, 319
Slanymas 43, 133, 229
Slavuta 63–64
Sluckas 63, 135, 144
Smolenskas 316
Smurgainiai 100
Stalingradas – žr. Volgogradas
Staviščė 150, 156, 158, 208
Svyras 86, 99, 187, 333

Š

Šakiai 71
Šaukėnai 318
Šaukotas 70
Ščučinai 108, 191
Šėduva 90, 92, 109, 111, 140, 159, 172, 192
Šerburas 382
Šiauliai 36, 41, 57, 61, 63, 66, 75, 80, 99, 159, 170, 187, 227, 237–238, 240, 269, 301, 310, 320, 341, 349, 352, 356, 370, 377, 379, 391, 393–395, 400, 402–404, 430, 435–436, 442, 458, 461, 463, 473, 481, 485, 490–491, 503, 505, 513–514, 534, 539
Šilalė 500

Šilutė 378
Šiluva 67, 96, 127, 165, 198
Štuthofas 379–380, 395, 458, 491–492, 514

T

Tartu 333
Taškentas 298
Tauragė 70, 75, 96, 219, 346, 349
Tel Avivas 28–29, 167, 169–170, 176, 203–205, 208–210, 217, 221, 225, 246, 272, 276, 287–289, 303, 320–321, 351, 382–383, 517, 535, 537
Tiberija 219, 221
Tikocinas 69
Tilžė 484
Tirkšliai 274, 332, 393
Tytuvėnai 70, 320
Torontas 168, 531
Trakai 42
Trentonas 70
Triestas 219
Tryškiai 67, 96, 127, 165, 198, 269, 310, 333, 460
Tukumsas 129
Tverai 368, 444

U

Ufa 315–316
Ukmergė 114, 319, 342, 466,
Utena 119, 312

V

Vaiguva 483
Valažinas 39, 63, 68, 87–89, 91, 99, 105, 130, 146, 148, 151, 191, 224, 265, 346
Valdemarpilsas (Sasmakenas) 136
Varėna 90
Varniai 44, 109, 159, 172, 192, 304, 320, 368, 373, 403, 434, 444, 483, 490
Varšuva 45, 52, 230, 378, 380
Veiviržėnai 444
Veližas 69
Verchniadzvinskas (Drisa) 62, 272
Vestčesteris 40
Vidžiai 148
Viekšniai 72, 103, 229, 239, 269, 509, 534
Viena 178, 317
Viešvėnai 368, 370, 403, 444, 461, 511
Viklifas 198, 514
Vilnius 10, 26, 36–37, 43, 45, 53, 59, 63–65, 69, 75, 90, 95, 99–100, 103, 135, 148, 155–157, 172, 183, 187–208, 253–264, 279–292, 300, 316–317, 333, 352, 385, 439, 447, 451, 468–469, 486–536
Virbalis 116, 166–167, 224, 320, 349, 532–533
Vyšgorodokas – žr. Augšpilis
Viši 312
Višnevė 38
Vitebskas 70, 316
Viurčurgas 218, 221

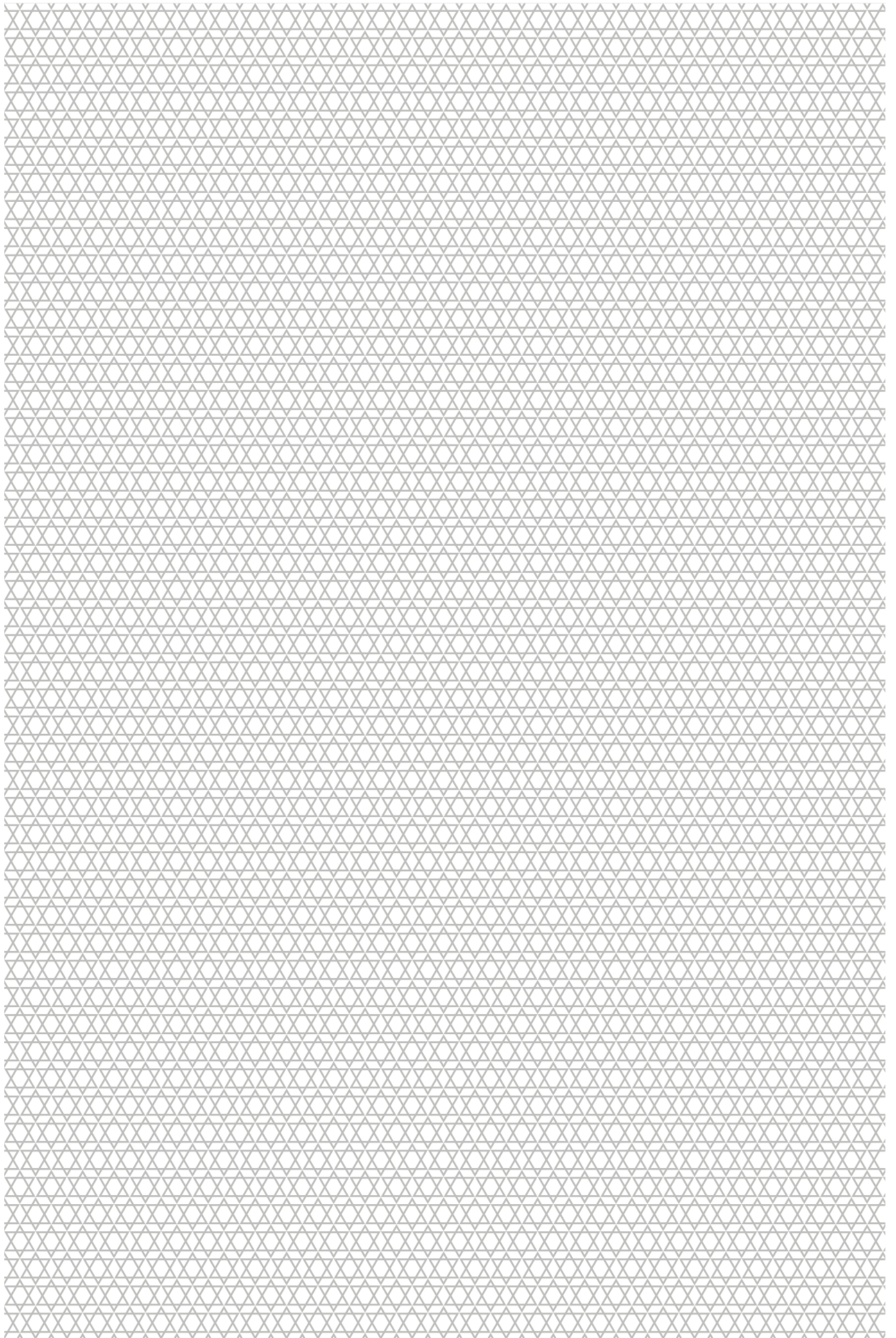
Volgogradas (Stalingradas) 298, 465
Vormsas 380
Vroclavas (Breslau) 70, 218, 221

Z

Zapyškis 70–71
Zichron Jaakovas 223
Zuchovicas 70

Ž

Žagarė 218, 220, 260, 319
Žarėnai 58, 264, 353–354, 368, 444, 472
Žasliai 319
Žemaičių Naumiestis 68
Žemutinis Naugardas (Gorkis) 74

9 786098 234329